יידן אין אוקראַינע

יִידן אין אוקראַינע

ערשטער באַנד

געזעלשאַפט צו פאַראייביקן דעם אָנדענק
פון אוקראַינער יידן

ניו-יאָרק • 1961

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

YIDN IN UKRAINE

JEWS IN THE UKRAINE

אַרויסגעגעבן מיט דער פינאַנציעלער הילף פון דער
„קאַנפערענץ פאַר יידישע מאַטעריעלע תביעות צו
דײַטשלאַנד"

Printed in the United States of America
SHULSINGER BROS., NEW YORK 3, N. Y.

הקדמה

מיט אַ געפיל, וואָס קען אין די הײַנטיקע שווערע צײַטן דאָך מאַכן אַפּיסל גרינגער אויפן האַרצן, פֿרעגנען מיר איצט פֿאַרן יידישן לייענער דעם ערשטן פֿון די דרײַ בענד **יידן אין אוקראַינע**. און מיר האָפֿן, אַז די אַנדערע צוויי בענד, וואָס מיר גרייטן שוין צו באַצײַטנס, וועלן אויך זיך ניט לאָזן לאַנג וואַרטן.

עס איז שוין אַ לענגערע צײַט זינט אַ גרופּע פֿון יידישע שרײַבער און קולטור־טוער, וועלכע שטאַמען פֿון אוקראַינע, האָבן דאָ בײַ אונדז אין אַמעריקע געגרומען אויף זיך צו טאָן אַלץ, וואָס וועט נאָר זײַן מעגלעך, צו פֿאַראייביקן דעם אַנדענק פֿון די יידן אין אוקראַינע. זיי האָבן זיך אַלע אינאיינעם אָן איטלעכער באַזונדער אַרומגעטראָגן מיט אַט דעם געדאַנק די גאַנצע צײַט, וואָס איז שוין געהאַט אַזוינע נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה. גראָד אינעם פּחד פֿון אונטערגאַנג, וואָס מע האָט ניט נאָר געזען פֿאַר זיך מיט די אויגן, נאָר אויך מיטן גאַנצן לײַב און לעבן געפּילט, איז נאָך שטאַרקער ווי אַלע מאָל געוואָרן די בענקשאפט נאָך דער אייביקייט, וואָס גיט דעם לעבן אַ זין.

אַזוי ווי מיט די יידן פֿון אומעטום, וואו זיי זײַנען נאָר צעזייט און צעשפּרייט, אַזוי אויך מיט די יידן פֿון אוקראַינע.

אַלע האָבן מיר זיך מיטאַמאָל אַ צי געטאָן צו דער אייביקייט.

זיך אַ צי געטאָן צו איר ניט נאָר מיט אונדזערע לעבעדיקע, נאָר אויך מיט אונדזערע טויטע.

אַן דעם געדאַנק צו פֿאַראייביקן דעם אַנדענק פֿון אונדזערע טויטע אויף דער אוקראַינער ערד, וואָס האָט שוין אַזוי פֿיל יידיש בלוט אײַנגעזאַפּט אין זיך און עס איז איר נאָך אַלץ ניט גענוג, איז פֿאַר אַ סך פֿון אונדזערע אוקראַינער יידן דאָ אין אַמעריקע פּשוט שווער געווען זיך פֿאַרצושטעלן, ווי אַזוי עס וועט נאָר זײַן מעגלעך וויַיטער צו לעבן רואיק אויף דער וועלט און זיך דערבײַ ניט פּילן שולדיק און זיך מיט דעם נאָר אינגאַנצן ניט שעמען פֿאַר די דורות, וואָס וועלן קומען נאָך אונדז.

פֿאַראייביקן!

פֿאַראייביקן דעם אַנדענק פֿון אוקראַינער יידנטום אויף אַזאַ שטייגער, אַז עס זאָל אין דער געשיכטע פֿאַרבלײַבן לדורות! דאָס איז געווען דער עיקר בײַ די, וואָס האָבן דאָס געטאָן אויף זיך נאָך אײדער מע האָט געקענט זען די מעגלעכקייט דאָס דורכצופירן; און אַזאַ נאָמען האָט מען דעמאָלט טאַקע געגעבן דער גזעזלשאפֿט, וואָס מע האָט צוליב דעם געגרינדעט „גזעזלשאפֿט צו פֿאַראייביקן דעם אַנדענק פֿון אוקראַינער יידן".

לויטן פּלאַן האָבן די דרײַ בענד **יידן אין אוקראַינע** געדאַרפֿט אַרויסגיין גלײַכצײַטיק אויף דרײַ שפּראַכן, וואָס זײַנען איצט צווישן די פֿאָפּולערסטע בײַ יידן — אויף יידיש, אויף העברעיש און אויף ענגליש. אַזוי איז געווען אָפּגעמאַכט די ערשטע צײַט. מע האָט זיך אָבער דערוויַיל געמוזט אָפּזאָגן פֿון דעם, ווײַל דאָס וואָלט אַרײַנגעטריבן אין צו גרויסע הוצאות און עס האָט זיך אין ערגעץ ניט געווינען קיין מעגלעכקייט צו שאַפֿן די נייטיקע געלט־מיטלען דערצו. אָבער מיר גיבן פונדעסטוועגן ניט אויף די האָפֿענונג, אַז מיט דער צײַט וועט זיך דאָס אונדז דאָך אײַנגעבן.

און זאָל שוין דאָ טאַקע געזאָגט ווערן, אַז בכלל איז אונדז אָפּגעקומען שווער, זייער שווער, בײַ עס האָט זיך סוף כּל סוף דאָך אײַנגעגעבן צו שאַפֿן די נייטיקע מיטלען, וואָס האָבן אונדז געגעבן די מעגלעכקייט אָנצוהייבן די ארבעט און ארויסקומען דערווײַל מיטן ערשטן באַנד. אוקראַינער יידן אין אַמעריקע, סײַ יחידים און סײַ אָרגאַניזאַציעס, וואָלטן זיך, גלייבן מיר, געדארפט פֿארטראכטן ווײַל דעם. עס איז זייער פּליכט צו

זײַן צווישן די, וואָס האָבן אויף זיך געזומען צו פֿאַראייביקן דעם אָנדענק פון די אוק־רַאינער יידן.

מע דאַרף געדענקען, אז אויב מיר, וואָס זײַנען פון דעם עלטערן דור, וואָס לעבט נאָך, וועלן דאָס ניט טאָן, וועט מען דאָס שוין אפשר קיינמאָל ניט טאָן. מע וועט אין דעם גאָר אינגאַנצן פֿאַרגעסן און עס וועט ניט זײַן, וועט עס זאָל דאָס אמאָל ערגעץ דערמאָנען.

פֿײַם נעמען אויף זיך די פֿליכט דורכצופֿירן דעם פֿלאָן, וואָס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אויף א גאַנצער ריי בּאַראַטונגען, האָבן מיר מער ווי אַלץ דאָ אין זינען געהאַט דעם עיקר, און דאָס איז, אז אין די דרײַ בענד, וואָס וועלן ארויס, זאָל געגעבן ווערן א קלאָרער סך־הכּל פון דעם, וואָס די יידן אין אוקראַינע האָבן אויפגעטאָן אויפן געביט פון קולטורעלן שאַפן און אויך אויף אַנדערע וויכטיקע געביטן אין די אַלע יאָרן, וואָס זײַנען שוין אַוועק זינט זיי האָבן זיך דאָרט באַזעצט.

און אויף וועלכע געביטן האָבן זיך אוקראַינער יידן דען ניט אויסגעצייכנט?!

זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט אויפן געביט פון ליטעראַטור, סײַ אין יידיש און סײַ אין העברעיש, און זיי האָבן אויך געשפילט א ראָלע אין דער רוסישער ליטעראַטור אין אין דער רוסישער פּרעסע.

און אין די רעוואָלוציאָנערע, סאָציאָליסטישע און אַרבעטער־באַוועגונגען פון לאַנד האָבן זיי א וויכטיקע ראָלע געשפילט.

און זיי האָבן א סך בײַגעטראָגן אויפן געביט פון טעאַטער און קונסט און אויפן געביט פון מוזיק.

זיי האָבן אַרויסגעגעבן גרויסע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן זיך געמאַכט באַרימט אויף דער גאַנצער וועלט.

און וואָס שײַך נאַציאָנאָלע באַוועגונגען, וואָס האָבן אַוועקגעלייגט זייער שטאַמפּל אויפן וויטערדיקן קיום פון פֿאָלק, האָבן די אוקראַינער יידן געהאַט גאָר א גרויסן חלק אין דעם; און דערבײַ איז געגנג צו דערמאָנען די וויכטיקע ראָלע, וואָס זיי האָבן געשפילט אין דער באַוועגונג פון חסידות, אין דער באַוועגונג פון השפּלה און שפּעטער אויך אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, וואָס האָט אין די טראַגישסטע צײַטן אין דער געשיכטע פון יידישן פֿאָלק צום אויפקום פון מדינת ישראל דערפֿירט.

און גאָר א באַזונדער פּלאַץ פֿאַרנעמט די געשיכטע פון די שטעט און שטעטלעך, וואו יידיש לעבן האָט אמאָל געבליט, און פֿאַר זיי וועלן מיר אָפּגעבן א באַזונדער באַנד אין דער סעריע **יידן אין אוקראַינע**.

אונדזער וועלט מיט זיך פֿאַרשטעלן א סך־הכּל פון דעם, וואָס די יידן אין אוקראַינע האָבן אין משך פון די אַלע יאָרן אויפגעטאָן אויפן געביט פון קולטורעלן שאַפן און אויף אַנדערע געביטן. אָבּ וועלט האָט שוין לאַנג אויסגעפעלט בײַ אונדז אין דער יידישער געשיכטע־פֿאָרשונג. און מיר האָפֿן דעריבער, אז דער ערשטער באַנד, וואָס מיר האָבן זיך מיט אַלע כּוחות באַמיט אַרויסצוגעבן אַזוי, אז ער זאָל זײַן וואָגיק אין אינהאַלט און שיין אין אויסזען, וועט ריכטיק אָפּגעשאַצט ווערן.

מיר דריקן אויס אונדזער אויפֿריכטיקן דאַנק אַלץ פֿרײַנד און אינסטיטוציעס פֿאַר זייער פֿרײַנדלעכער הילף בײַם אַרויסגעבן דעם ערשטן באַנד **יידן אין אוקראַינע**. מיר זאָגן אויך אַרויס אונדזער פֿרײַנדלעכן דאַנק די אינסטיטוציעס און פֿערזאָנען, וואָס האָבן אונדז אַרויסגעהאָלפֿן מיט פֿאַקטאָגראַפֿיעס און מיט אַנדערע מאַטעריאַלן. ספּעציעל דאַנ־קען מיר דעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט — ייווא, דעם יידישן טעאַלאָגישן סעמינאַר אין אַמעריקע, דער יידישער אָפּטיילונג פון New York Public Library, דער פֿאַרוואָלטערין פון ייווא־אַרכיוו, רבקה טשעריקאָווער, ד"ר יצחק ריבקינד און הרב חיים ליבערמאַן.

קאַמיטעט צו פֿאַראייביקן דעם
אָנדענק פון אוקראַינער יידן

אינהאלט

זײַט

הקדמה III

ד״ר פילִפּ פרידמאַן:
געשיכטע פון ייִדן אין אוקראַינע (ביז סוף 18־טן י״ה) 1

מרדכי וו. בערנשטיין:
די ייִדן אין אוקראַינע אונטער דער צאַרישער הערשאַפט 69

פראָפ׳ שלום גאָלדעלמאַן:
די ייִדישע נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע 118

יעקב לעשצינסקי:
די סאָציאַל־עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פון אוקראַינער ייִדנטום 163

אליעזר שטיינמאַן:
דער קאַמף פון חסידות אין אוקראַינע 228

מ. אַשעראָוויטש:
די השפּלה בײַ ייִדן אין אוקראַינע 279

זוכצעטל 337

אילוסטראציעס

געצעלט פון וואַנדערנדיקע כוחות אין מדבר..... 7
אינעווייניק אין אַ כוחרישן געצעלט..... 9
מצבה פון אַ כוחרישן יידן אין פאַנאַמאַריע..... 10
אויפשריפט אויפן בית־עולם אין טשופוט־קאַלע 11
שער־בלאַט פון בנימין פון טודעלאַ ריזע־באַ־
שרייבונגען 18
טשופוט־קאַלע 23
שול אין לובאַמל..... 36
שול אין פאַגרעבישטש..... 36
שול אין לוצק..... 37
יידישע קליידונג אין פוילן אין 16־טן און 17־טן
י״ה 42
אַ קאַזאַק..... 46
אַן אל מלא רחמים נאַך נעמיראַוועך קדושים 48־49
איואַן גאַנטע..... 58
שבתי צבי..... 61
יעקב פראַנק..... 62
עוואַ, יעקב פראַנקס טאַכטער..... 62
שער־בלאַט פון דעם פנקס פון דער חברה־קדישא
אין אַלט־קאַנסטאַנטין..... 86
די כאַפערס שלעפן אַוועק אַ קינד אַפּצוגעבן פאַר
אַ רעקרוט..... 88
גערעצל צאַם — אַ קאַנטאַניסט, קאַפּיטאַן אין דער
רוסישער אַרמיי..... 89
אַ יידישע קרעטשמע אין אוקראַינע אין די 40־ער
יאָרן פון 19־טן י״ה..... 94
בערדיטשעוו 95
שול אין קיעוו..... 111
פנחס דאַשעווסקי..... 114
מענדל בייליס..... 115
קיעוו — די הויפטשטאַט פון אוקראַינע..... 120
יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין אוקראַינע..... 130
מ. זילבערפאַרב, מיניסטער פאַר יידישע ענינים.. 133
ו. לאַצקי, מיניסטער פאַר יידישע ענינים..... 140
א. רעווואוצקי, מיניסטער פאַר יידישע ענינים... 155
דער מאַרקפלאַץ אין דובנע..... 169
ציטוויליקע באַראַקן אין כערסאַנער ראַיאָן..... 176
ערד־שטיבלעך אין כערסאַנער ראַיאָן..... 176
קאַלאַניע „אויפלעבונג״..... 177
קאַלאַניע „דזשאַנקאָי״ אין קרים..... 177
קאַלאַניע „אַגודת אחים״ אין קרים..... 180
קאַלאַניע „השחר״ אין קרים..... 180
יידישע פוירערס יעטן בוימוואָלן אין דער קאַלאַניע
„דאַברושינאָ״ 181
די יידישע קאַלאַניעס און ערד־פאַנדן אין קרים.. 182
די יידישע קאַלאַניעס און ערד־פאַנדן אין מאַרי־
אופאַל־זאַפאַראַזשער קריז..... 182
קיעוו 192
יידישע סוחרים אין אַדעס אין די 60־ער יאָרן פון
19־טן י״ה..... 202
דעם בעל־שם־טובס אוהל אין מעזשיבאַזש.... 237
דוב בער, דער מעזריטשער מגיד..... 239
בראַצלאַווער חסידים אויפן קבר פון נחמן בראַצ־
לאַווער 265
דער סאַדיגורער הויף..... 268
דודל טאַלנער..... 269
אהרן טשערנאָבילער..... 269
יוחנן פון ראַכמיסטריווקע..... 270
יעקב יצחק מאַקאַראָווער..... 270
בענדזשאַמין פרענקלין..... 282
יצחק־בער לעווינזאָן..... 293
הירש־בער הורוויץ (הערמאַן בערנאַרד)..... 297
דער ווילנער גאון..... 299
אַברהם־בער גאָטלאָבער..... 300
נחמן קראָכמאַל (רנ״ק)..... 302
נפתלי־הערץ ווייזל..... 304
יוסף פערל..... 308
הרב שניאור זלמן..... 311
שלמה מיימון..... 313
מאַקס ליליענטאַל..... 320

אונדזערע נפטרים

אין דער ציט פון צוגרייטן דעם ערשטן באַנד יידן **אין אוקראַינע** זײַנען פון אונדז אַוועק אין דער אייביקייט:

ד"ר פילים פרידמאַן, דער באַוואוסטער היסטאָריקער און פאָרשער פון יידישן חורבן, מיטגליד פון דער רעדאַקציע־קאָלעגיע און מיטאַרבעטער פון די בענד **יידן אין אוקראַינע**, איז נאָך א לאַנגער און שווערער קראַנקהייט געשטאָרבן דעם 7־טן פעברואַר 1960.

גרשון גילדין, דער באַקאַנטער געזעלשאַפטלעכער טוער, פאָרזיצער פון אונדזער אַדמיניסטראַטיוון קאָמיטעט, איז געשטאָרבן דעם 15־טן דעצעמבער 1960.

פֿבוד זייער אַנדענק

רעדאַקציע:

מענדל אַשעראָוויטש, יעקב לעשצינסקי

פֿיליפּ פּרידמאַן

אברהם קיהן

פֿיליפּ פרידמאַן

געשיכטע פון די ייִדן אין אוקראַינע

פון די עלטסטע צייטן ביז צו דעם אונטערגאַנג פון דער פוילישער מלוכה (סוף 18־טן י״ה)

1. אַרײַנפיר

די געשיכטע פון די ייִדן אין אוקראַינע איז באַהאַנדלט געווארן ביז איצט אין אַ צאָל ווערק און היסטאָרישע אָפּהאַנדלונגען על פּי רוב אויף אַן אָבגעזונדערטן אופן, ווי אַ זעלבסטקיקער אָספּעקט פון דער געשיכטע פון פוילישע אָדער רוסישע ייִדן. אָזוי אַרום געפינען זיך אין אַ סך היסטאָרישע ווערק וועגן פוילישע און רוסישע ייִדן פֿאַרשידענע פראַגמענטן און עפּיזאָדן, ברעקלעך און שפּליטערלעך, וואָס האָבן אַ שייכות צו דער געשיכטע פון ייִדן אין אוקראַינע. זיי גיבן אָבער ניט קיין פול בילד וועגן דער אנטוויקלונג פון דעם אוקראַינער ייִדישן ישוב. ערשט אין לעצטן פערטל יאָרהונדערט האָט זיך באַוויזן אַ צאָל אַרבעטן, וואָס פאַרנעמען זיך ספּעציעל מיט דער געשיכטע פון אוקראַינער ייִדן. הגם די דאָזיקע אַרבעטן נעמען ניט אַרום די גאַנצע געשיכטע נאָר געוויסע תקופות פון דעם אוקראַינער ייִדישן עבר, האָבן זיי פונדעסטוועגן אַ סך מיטגעטאָלפֿן צו שאַפן אַ מער פול בילד פון דעם דאָזיקן גרויסן ייִדישן ישוב אין זײַן געשיכטיקן לעבער אנטוויקלונג. אין דעם פרט האָבן אַ סך בײַ־געטראָגן די אַרבעטן פון יעקב שאַצקי (זײַן אַרײַנפיר אין הערות צו נתן־נטע האַנאָווערס יון מצולה), י. ש. הערצפֿ יידן אין אוקראַינע, מ. אַשעראָוויטשעס צוויי־בענדיק ווערק שטעט און שטעטלעך אין אוקראַינע און אין אַנדערע טיילן פון רוסלאַנד און שמואל עטינגערס אַרבעטן, באַזירט אויף נײַע אַרכיוו־מאַטעריאַלן. אַ סך אינטערעסאַנטע מאַטעריאַלן האָט אויך בײַ־געשטײַערט אַ גרופּע אוקראַינער ייִדישע געלערנטע ווי א. גאָלאָנט, ש. א. באָראָוואָי, א. יודיצקי א״א.

אויב די אוקראַינער ייִדישע געשיכטע אין די פוילישע און רוסישע צײַטן איז באַאַרבעט געוואָרן פון אייניקע ייִדישע היסטאָריקער, איז די עלטערע תקופה, ד״ה די העלפֿטע־יסטישע, כּזהרישע און מאָנגאָלישע תקופה כּמעט אינגאַנצן געווען אין די הענט פון די ניט־ייִדישע געלערנטע, מיט עטלעכע זעלטענע אויסנאַמען, ווי י. בערלין, יצחק בן־צבי, יולײַוס ברוצקוס און א. נ. פֿאַליאַק, דער מערקווערדיקער פֿאַקט דערבײַ איז, וואָס די ייִדישע עפּנטלעכקייט האָט כּמעט ווי פֿאַרגעסן אָדער ניט געזומען אין אַכט, אַז די געשיכטע פון דעם אוקראַינער ייִדנטום ציט זיך פון די גאָר ווײַטע העלפֿטישע צײַטן, דאָס הייסט נאָך פון די צײַטן אַרום חורבן בית־שני, מיט א 1900 יאָר צוריק.

2. מזרח־איראָפּע אין דער פֿרעהיסטאָרישער צײַט און די ייִדן

מזרח־איראָפּע אין דער פרעהיסטאָרישער צײַט איז עד־היום נאָך ווייניק אויסגעפֿאָרשט געוואָרן. די ארכעאָלאָגישע אויספֿאָרשונג פון מזרח־איראָפּעישע געביטן איז נאָך זייער הינטערשטעליק, און וואָס די אַמעריקע גריכישע און רוימישע שרײַבער האָבן וועגן דער דאָזיקער טעריטאָריע געשריבן — דאָס זײַנען פּמעט בלויז לעגענדעס און מיטאָלאָגישע מעשיות, וואָס אין זיי קען מען, פֿאַרשטייט זיך, אויך געפינען אַ קערנדל היסטאָרישן אמת. די באַקאַנטע גריכישע לעגענדעס דערציילן וועגן דער שיינער איפיגענײַ, וואָס איז באַשטימט געווארן פאַר אַ פּריסטערין אויפן האַלבאינדזל קרים און וועגן איר ברודער אָרעסטעס און זײַן פרײַנד פּילאַדעס. אַנדערע לעגענדעס דערציילן וועגן די אַרגאָנאַוטן, וואָס האָבן זיך געלאָזט מיט דערמאָנט אין די גריכישע לעגענדעס און פון גרי־

א שיף קיין קאָלכידע, אַ לאַנד בײַם ברעג פון שוואַרצן ים, כדי פון דאָרט צו ברענגען די „גאָלדענע וואָל״. פון דאָרט האָט דער אַרגאָנאַוטן־פּירער יאָסאָן מיט־געבראַכט מיט זיך קיין גריכנלאַנד דעם קאָלכידישן קנייגיק טאָכטער מעדעאַ, וואָס האָט מיט איר כישוף געבראַכט טראַגישע געשעענישן אין יאָסאָנס הויז. פון די לעגענדעס לאָזט זיך בכלל אַרויסשיילן דער היסטאָרישער קערן, אַז לעגענדאָרישע העלדן און גרי־כישע סוחרים האָבן שוין אין דער פרעהיסטאָרישער צײַט דורכגעלייגט אַ וועג קיין מזרח־איראָפּע — צו די לענדער בײַם ברעג פון שוואַרצן ים.

אין יענער צײַט האָבן אויף די סטעפּעס אין אוקראַינע געלעבט די סקיטן — אַ פֿאָלק, וואָס וועלט דערמאָנט אין די גריכישע לעגענדעס און פון גרי־

כישע געאגראפן און היסטאריקער. די סקיטן זענען געווען א מעכטיקער נאמאדישער שבט מיט א גוטער מיליטערישער ארגאניזאציע און מיט אן אייגענער קולטור. ווי עס ווייזט אויס, האבן די סקיטן ערגעץ ארום די יארן 600 — 620 פאר דער נייער צייט־ רעכענונג געמאכט א פרואוו ארייננצודרינגען אין די לענדער פון נאענטן מזרח און האבן דערגרייכט אזש ביז מצרים. אייניקע פארשער מיינען, אז א רמז אויף דער סקיטישער אינוואזיע אין פאראן בײַ ירמיהו הנביא אין די פסוקים וועגן „משחית גויים“ (ירמיהו, ד׳, ה׳ און ו׳) און אפשר אויך בײַ יחזקאל אין זײַן נבואה וועגן די „עמים רבים“, וואס זענען געקומען „מירכתי צפון“ (יחזקאל, ל״ח). די דאזיקע פארשער ווייזן אויך אן, אז די שטאט בית־שאן האט אין דער העלענים־ טישער צייט געהייסן סקיטאפאליס (דאס הייסט די שטאט פון די סקיטן) און מיינען, אז דער נאמען איז א זכר פון דער סקיטישער אינוואזיע אדער פון די סקיטישע תושבים, וואס זענען זינט יענער צייט פאר־ בליבן אין ארץ־ישראל.

נאך דעם ווי די סקיטן האבן פארלוירן זייער פירנדיקע ראלע אין דרומדיקן טייל פון מזרח־איראפע, האבן דארט געלעבט אנדערע פעלקער. אין די ערשטע יארהונדערטער פון דער נייער צייט־ רעכענונג בא־ ווייזן זיך דארטן פארשיידענע שבטים פון דער סלאווי־ שער פעלקער־משפחה. פון דער צווייטער זײַט הייבן אן פון אזיע ארייננצודרינגען אין די דרום־ טיילן פון מזרח־איראפע פארשיידענע מאנגאלישע שבטים, צווישן זיי די מעכטיקע הונען. אין יענער צייט איז מזרח־ איראפע נאך געווען א ווילד ניט־ציוויליזירט לאנד. דער מערבדיקער טייל פון דעם דאזיקן שטח איז באשטאנען על־פי־רוב פון געדיכטע וועלדער און זומפן. אין דעם מזרחדיקן און דרומדיקן טייל האבן זיך אין דער בריים און אין דער ווײַט געצויגן אומ־ עגדלעכע סטעפעס ביז צו די ברעגעס פון שוואַרצן ים. קיין הויכע בערג האט דער דאזיקער שטח בכלל ניט פארמאגט.

צוליב זײַן געאגראפישער געשטאלטונג איז דאס לאנד געווען לייכט צוגענגלעך פאר רייזנדערס, בפרט פאר די, וואס פלעגן ארייננקומען פונעם שוואַרצן ים. די סטעפעס פון דרום־ אוקראינע האבן מיט זיך ניט פארגעשטעלט קיין שום מניעה. פאר סוחרים, וואס האבן געוואלט אימפארטירן אדער עקספארטירן פון דארט סחורות, האבן זיך אין דעם דאזיקן לאנד געפונען גוטע וואסער־ווענען. די טייכן דניעפער (בארישטענעס), דאן (טאנאיס) און אנדערע האבן אין אלגעמיין געגעבן גוטע מעגלעכקייטן פאר טראנספארטירן סחורות אין דער ריכטונג פון דרום קיין צפון און צוריק. אויך די טייכן פריפעט, ווייסל און דער טייך אדער זײַנען געווען גוטע וואסער־ווענען פון מזרח צו מערב. דורך אט די אלע וועגן האבן געקענט ארייננדרינגען אין דעם אומ־ באקאנטן גרויסן לאנד סיי פרעמדע סוחרים און סיי מיליטערלייט. כדי צוצוקומען צו די ברעגעס פון דרום־ מזרח־ איראפע האבן די גריכן געדארפט בלויז ארי־ בערפארן דעם שוואַרצן ים. פאר די געניטע גריכישע ים־ לייט האט דער דאזיקער ים ניט פארגעשטעלט קיין שום שווערקייטן. זיי האבן אים דעריבער גענעבן דעם נאמען „דער גאסט־ פרײַנדלעכער ים“. און ווי ס׳ווייזט אויס, האבן זיי די דאזיקע גאסט־ פרײַנדלעכ־ קייט גוט אויסגענוצט.

נאך אין דער צייט פון די סקיטן האבן די גריכן געגרינדעט שטאטישע יישובים אין קרים, וואס האבן זיך שפעטער פארא־ייניקט אין א מין פעדעראציע, וואס בראש פון איר איז געשטאנען א גריכיש־ סקיטישע דינאסטיע. די דאזיקע גריכישע יישובים האבן זיך ווײַטער אנטוויקלט און געגרינדעט טאכטער־ קאלאניעס. אין ערשטן יארהונדערט פון דער נייער צייט־ רעכענונג האבן בײַ די ברעגעס פון שוואַרצן ים עקסיסטירט עטלעכע גריכישע שטאטישע רעפובליקן. די באקאנט־ סטע צווישן זיי זענען געווען: אלביע בײַם אויסגוס פון די טײַכן דניעפער און בוג (היפאַניס), כערסאָנעס (ניט ווײַט פון סעוואסטאפאל), טעאָדאסיע (שפעטער ווערט זי אנגעוואנדן קאפא, איצט — פעאָדאסיע), פאנטי־ קאפעום (איצט קערטש) א״א. אויפן ברעג פון אזאוור ים בײַם אויסגוס פון טײַך דאן האט זיך געפונען די גריכישע קאלאניע טאנאיס (אין מיטלעלטער האבן די איטאליענער זי אנגעוואנדן טאנא, איצט — אזאוו).

ס׳איז א באקאנטער פאקט, אז אין דער העלע־ ניסטישער תקופה איז אינאיינעם מיט דער גריכישער קאלאניזאציע געגאנגען אויך די יידישע. מיט דעם גריכישן סוחר אדער קאלאניסט, וואס איז ענגאנגען אין די נייע לענדער, איז כמעט תמיד מיטגעגאנגען דער ייד — זײַן שכן, זײַן שותף אדער זײַן קאנקורענט. קיין מזרח־ איראפע זײַנען יידישע סוחרים געקומען פון קליין־ אזיע, פון קאווקאז, ארמעניע, ביזאנץ און אפילו פון ווײַט געלעגענע לענדער ווי סיריע, אראביע און מצרים. מע קען אייגנטלעך ריידן וועגן צוויי וועגן פון יידישער עקספאנסיע קיין מזרח־ איראפע. איין אופן איז געווען די פיזישע עקספאנסיע — די איינוואנ־ דערונג און די רייזעס פון יידישע סוחרים, א צווייטער אופן איז געווען די אידעאלאגישע עקספאנסיע — די פארשפרייטונג פון יידישע אידעען און פון יידישן גלויבן צווישן די ניט־ יידישע שבטים פון מזרח־ איראפע.

אין דעם ערשטן יארהונדערט פון דער נייער צייט־ רעכענונג האבן אין דער רוימישער אימפעריע געלעבט אן ערך 6 מיליאן יידן (אויסער דעם האבן מן הסתם איבער א מיליאן יידן געלעבט אין דער פערסישער, שפעטער פארטישער אימפעריע). פון די 6 מיליאן יידן האבן 4 ביז 4 מיט א האלבן מיליאן געלעבט צעזייט און צעשפרייט איבער אלע לענדער

פון דער רוימישער אימפעריע און אַנדערטהאַלבן מיליאָן אין ארץ־ישראל. דער שנעלער וואוקס פון יידישן ישוב אין דער רוימישער דיאַספאָרע (גלות) איז תמיד געווען אַ רעטעניש פאַר די היסטאָריקער. פון וואַנען האָט זיך גענומען אַזאַ גרויסער און שנעלער וואוקס? האָט מען געפרעגט. ס׳איז ניט מעגלעך, אַז אַזעלכע גרויסע מאַסן יידן זאָלן האָבן אויסגעוואַנדערט פון דעם קלייניעם לאַנד ארץ־ישראל במשך פון דער העלעניסטישער און רוימישער תקופה. ס׳איז אויך אוממעגלעך צו דערקלערן דעם דאָזיקן וואוקס מיט אַ פאַנטאַסטיש גרויסער נאַטירלעכער פאַרמערונג. די אייניציקע מעגלעכע דערקלערונג איז, אַז צווישן די דאָזיקע יידן זענען געווען אַ סך רוימער. אין יענער צייט איז אין דער רוימישער אימפעריע געווען אַ שטאַרקע בענקשאַפט, בפרט צווישן די מער אינטעלי־גענטע קרייזן, נאָך אַ נייער רעליגיע, וואָס זאָל בע־סער באַפרידיקן די רעליגיעזע באַדערפענישן ווי דער אַלטער גריכיש־רוימישער פאַליטעיזם (געצענזנסט). ס׳איז געווען אַ גרויסע מאָדע אויף פאַרשיידענע ארי־ענטאַליש רעליגיעס. די יידישע רעליגיע מיט אירע הויכע עטישע אידעאַלן און מיט איר מאַנאָטעיסטישער פילאָסאָפיע האָט געהאַט אַ שטאַרקע צוציקראַפט. אַ סך רוימישע און יידישע מקורים דערמאָנען די דאָזיקע גרים, וואָס האָבן זיך גרעפנען אויך צווישן אריסטאָקראַטישע, הויכגעשטעלטע רוימישע פאַמיליעס און אפילו אין דער קייזערלעכער משפחה. אויפן ברעג פון שוואַרצן ים און פון דעם מיטללענדישן ים האָבן זיך גרעפנען אַ סך אַזעלכע גרים ניט נאָר צווישן די רוימער, נאָר צווישן די פארשיידענע אַנדערע פעלקער אין יענע געגנטן. אַזוי צום ביישפיל איז אַ סברה, אַז אַ גרויסע צאָל קאַרטאָגענער (די פעניקישע קאָלאָני־זאַטאָרן אין צפון־אפריקע) האָבן זיך מגייר געווען. די דאָזיקע גרים זענען אָבער ניט געווען על־פי־רוב קיין פולע יידן, מע פלעגט זיי רופן „די מאָמינים אין גאָט דעם אייבערשטן״ און זיי פלעגן ניט אפהיטן אַזוי שטרענג אַלע דינים פון דער יידישער אמונה ווי די עטנישע יידן.

די דאָזיקע עקספאַנסיע פון דער יידישער אמונה האָט דערגרייכט איר הויכפונקט אין דער רוימישער אימפעריע אין דעם ערשטן יאָרהונדערט פון דער נייער צייט־רעכענונג. זינט דעמאָלט האָט זיך אַנגע־הויבן אַ ירידה, בפרט צוליב צוויי סיבות. די ערשטע סיבה איז געווען די אַנטוויקלונג פון קריסטנטום. אַ סך פון די יידישע גרים זענען אריבער צו דער נייער קריסטלעכער אמונה, וואָס האָט ניט געשטעלט אַזעלכע האַרבע און שווערע באַדינגונגען ווי די יידישע אמונה (ברית־מילה, די דינים וועגן כשרות, וועגן שבת אאז״וו). די צווייטע סיבה איז געווען דאָס, וואָס דער פרעסטיזש פון יידנטום האָט זייער געליטן אין די אויגן פון די גרים צוליב די שווערע פאַליטישע מפלות פון יידישן פאָלק (חורבן בית־שני, די אונטער־דריקונג פון די יידישע אויפשטאַנדן, בפרט דער דורכ־פאַל פון בר־כוכבאס אויפשטאַנד). גלייכצייטיק האָט דאָס יידנטום געליטן אויך אַ שוועריע ירידה אין דער פערסישער אימפעריע, וואו עס זענען געקומען צו דער מאַכט די פאַנאַטישע מאַגיער און האָבן אָנגע־הויבן רודפן אַלע אַנדערע רעליגיעזע גרופעס, צווישן זיי אויך די יידן. אַזוי אַרום האָבן זיך די יידן געפונען אין אַ קלעם סיי אין דער רוימישער און סיי אין דער פערסישער אימפעריע.

ס׳איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס אין דער זעלבער צייט האָט זיך בייַ די יידן אַנטוויקלט אַ פאַלאָנג אַדער אַ טענדענץ צו זוכן נייַע וועגן און נייַע לענדער, וואו זיך צו פאַרקערעוועג און זיך פרואיון איינצואָר־דענען. פון אירן זייט איז דאָס געווען אַ זוכצניש נאָך אַ נייַעם מקום־מקלט, וואָס זאָל געבן מער זיכערקייט פאַרן יידישן קיום. פון דער אַנדערער זייט האָט מען ביזודעים אַדער בלא יודעים געזוכט אַ טעריטאָריע, וואו מע וואָלט געקענט פראָפאַגאַנדירן די יידישע אמונה אין די יידישע אידעאַלן, ניט אַנטערפנדיק זיך איף דער קאָנקורענץ און ניט לייַדן פון די רדיפות מצד די קריסטן און די מאַגיער. איינע פון אַזעלכע צוזאַגנדיקע טעריטאָריעס איז געווען דער טייל מזרח־אייראָפּע, וואָס איז נאָך דעמאָלט אַזוי ווייניק באַירירט געווארן פון דער ציוויליזאַציע. דאָרט האָט זיך דעריבער אַ־גהויבן אַ בהדרגהדיקע יידישע עקספאַנסיע סיי אַ פיזישע (איינוואַנדערונג פון יידישע סוחרים און קאָלא־ניסטן) און סיי אַן אידעאָלאָגישע (די פרואוון משפיע צו זיין די דאָרטיקע פעלקער מיט יידישע אידעען און אמונה). די יידישע אימיגראַציע האָט זיך אַנגעהויבן אין ערשטן יאָרהונדערט און האָט דערגרייכט איר הויכפונקט אין דער צייט צווישן 8־טן און 10־טן ק״ה. דעמאָלט איז אויך דאָ געקומען צו אַ קריזיס. די יידישע עקספאַנסיע האָט געליטן סיי פאַליטישע און סיי אי־דעאָלאָגישע מפלות. פאַליטיש איז דער שווערסטער קלאַפ געווען דאָס צעשטערן די יידישע־כוזרישע מדינה דורך דער קריסטלעכער (גריכיש־אָרטאָדאָקסישער) רוסיש־ביזאַנטישער אליאַנץ. אידעאָלאָגיש האָט גע־פרוואוט דאָס קריסטנטום געווינען די שליטה איבער די מזרח־אייראָפּעישע פעלקער שוין זינט די ערשטע יאָרהונדערטער. אַבער אַ היפּשער דערפאָלג איז גע־קומען ערשט סוף 10־טן יאָרהונדערט, וועג די קיעווער פירשטן און זייערע אונטערטאַנען האָבן אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן. דערמיט האָט די קריסטלעכע קירך באַקומען דאָרט די איבערהאַנט איבער די צווייַ אַנדערע קאָנקורירנדיקע רעליגיעס — דאָס יידנטום און דעם איסלאָם. כדי צו באַפעסטיקן די דאָזיקע העגעמא־ניע און זי פארוואַנדלען אין אויסשליסלעכן מאַנאָפּאָל האָט די גריכיש־אָרטאָדאָקסישע קירך געדודפט און געזוכט אויסצורעטן אַלע רעשטלעך פון יידישן גלויבן

און יידישע אידעען. נאָך אין פערצנטן און פופצנטן יאָרהונדערט זײַנען פֿאַרפירט געוואָרן אין רוסלאַנד (אין מאָסקווע, נאָווגאָראָד און אַנדערע ערטער) ריזיקע פּראָצעסן און רדיפות קעגן „יודאַיזירער“ און נאָך אַ סך שפּעטער, בײַם אָנהייב 19־טן יאָרהונדערט, הערן מיר וועגן רדיפות אויף די אַזוי גערופענע סובאָטניקעס (שומרי־שבת).

אין די ווײַטערדיקע קאַפּיטלען וועלן מיר באַטראַכטן די פאַקטן וועגן דער יידישער עקספּאַנסיע אין דער צײַט צווישן ערשטן און לעצטן חורבן.

3. די העלעניסטישע און רוימישע תקופה

פון וואַנען זײַנען די ערשטע יידן געקומען קיין מזרח־אײראָפּע? מע קען זיך פֿאַרשטעלן, אַז די דאָזיקע ערשטע יידישע אײַנוואַנדערער אין מזרח־אײראָפּע האָבן געדאַרפט קומען פון די שכנותדיקע לענדער, וואָס האָבן פֿאַרמאָגט יידישע ישובים. אַזעלכע לענדער זײַנען געווען: ביזאַנץ, קליין־אַזיע און קאָווקאַז. יידישע ישובים אין ארמעניע און אין אַנדערע טיילן קאָווקאַז זײַנען געווען זייער אַלט. לויט יידישע און ניט־יידישע טראַדיציעס זײַנען געווען אוראַלטע יידישע ישובים אין דער געגנט פון דער אַזיערע וואַן אָן פון דער שטאָט טיפּלים. בײַ יידן זײַנען פֿאַרפֿאַרט שפּרייט געווען לעצטנדעס וועגן „רויטע יידלעך“ — די שארית הפּליטה פון די צען שבטים, וואָס לעבן אין די „הרי־חושך“ (די הויכע קאָווקאַזער בערג) און זײַנען אָפּגעזונדערט געווען פון דער דרויסנדיקער וועלט דורך אַ לעגענדאַרן שטורמישן טײַך „סמבטיון“. פֿאַראַן נאָך אַ צאָל ידיעות וועגן דעם אוראַלטן יידישן ישוב אין ארמעניע. פֿל־זמן די צאָל פֿאַקטן איז אַ מאַגערע, וויבאַלד ניט ווי ניט איז נעמען זיי אַרײַן פֿאַר־שיידענע עלעמענטן פון דער היסטאָריישער ווירקלעכקייט.

די עלטסטע יידישע ישובים אין ארמעניע זײַנען אויפֿגעקומען שוין אין די צײַטן פון בית־שני. אויף צווישן די ארמענישע יידן, ווי בכלל צווישן די קאָווקאַזער יידן, איז געווען אַ טראַדיציע, אַז זיי שטאַמען פון די עשרת־השבטים. טראַדיציעס וועגן יידישן אָפּשטאַם האָבן זיך אָפּגעהיט בײַ פֿאַרשיידענע ארמענישע פֿאַמיליעס בײַ צום 20־סטן יאָרהונדערט. אַזוי צום בײַשפּיל גיט איבער חיים גרינבערג אין זײַן בוך בלעטלעך פון אַ טאָגבוך (זײַט 260), אַז אַ באַרימטער פֿראָפעסאָר יעגיאַזאַראָוו אין קיעוו האָט אים דערציילט, אַז ער שטאַמט פון אַ שבט מיטן נאָמען שאַמבאַט (אָן אַנצוהערעניש אויף שומרי־שבת), וואָס זײַנען קריסטלעכע ארמענישער פון יידישן אָפּשטאַם; די מיטגלידער פונעם שבט האָבן נאָך צו יענער צײַט אָפּגעהיט באַהאַלטענערהייט פֿאַרשיידענע יידישע דינים און טראַדיציעס, האָבן געלערנט העברעיש און חתונה געהאַט נאָר צווישן זיך. ער האָט אים אויך דערציילט, אַז זײַן נאָמען איז אַ פֿאַרקירפּלטע, רוסיפיצירטע ווערסיע פון די העברעישע ווערטער „יחי עזר“. אויף ארמעניש איז פון „יחי עזר“ געוואָרן יעהיאַזאַר און אויף רוסיש יעגיאַזאַר מיטן צוגאָב אָוו.

בײַ דער גרענעץ פון ארמעניע האָט זיך אין מעסאָפּאָטאַמיע, אויפן לינקן ברעג חידקל, געפונען די קליינע מלוכה חדייב (אַדיאַבענע), וואָס איז באַקאַנט אין דער יידישער געשיכטע. די מלכּה הילני (העלענע) האָט זיך בערך אין יאָר 30 פון דער נײַער צײַט־רעכענונג מגייר געווען. אויף שלש־רגלים פלעגט זי עולה־רגל זײַן קיין ירושלים. אירע ביידע זין האָבן זיך אויך מגייר געווען. בעת דער רוימיש־יידישער מלחמה אין יאָר 70 האָבן זיי געקעמפט אין די רייַען פון די יידישע קעמפער. אין תּלמוד ווערן העלענע און איר זון מונבז שטאַרק געריימט פֿאַר זייער פרומקייט און פֿאַר זייערע מעשים־טובים. אין יענער צײַט האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג דאָרט שטאַרק פֿאַרגרעסערט אַדאַנק דער אימיגראַציע, ווי אויך מחמת אַן אינטענסיווער רעליגיעזער פּראָפּאַגאַנדע.

דער ארמענישער היסטאָריקער פאָוסט דערצײַלט, אַז ניט נאָר גרים, נאָר אויך אַ גרויסע צאָל יידן מבטל וילידה האָט געוואונען אין ארמעניע אין 4־טן י״ה. אין צפונדיקן טייל פון אָרם נהרים (מעסאָפּאָטאַמיע), ניט וויַט פון דער ארמענישער גרענעץ, האָט זיך געפונען אין דער שטאָט נציבין (ניסיבים) אַ באַרימטע ישיבה, וואָס האָט געשמט שוין אין 2־טן י״ה מיט אירע גרויסע געלערנטע, ווי צ״ב דער ראָש־ישיבה יהודה בן בתירא. אַ צײַט לאַנג האָבן די דאָרטיקע יידן אָפֿילו געהאַט אַן אייגענע צענטראַלע אויטאָנאָמע אַרגאַניזאַציע מיט אַן אייגענעם ראָש־הגולה (ריש גלותא). אין דעם 6־טן י״ה האָבן די פערסישע קעניגן פֿאַרנומען דאָגעסטאַן (אַ לאַנד אין קאָווקאַז) און האָבן דאָרטן אויפֿגעשטעלט אַ הויכן מויער, כדי צו פֿאַרטיידיקן דאָס לאַנד קעגן די אָנפֿאַלן פון די כּוזרים. אויסער דעם האָבן זיי אויפֿגעבויט אַ שטאַרקע פעסטונג אין דער שטאָט דערבענד בײַם קאַספּישן ים. די גרי־כישע און ארמענישע שרײַבער דערמאָנען די שטאָט דערבענד מיטן נאָמען אוראָ־פֿאַראָק, וואָס מיינט אין ארמעניש „די יידישע פעסטונג“. געווײַס איז דאָרט געווען אַ גרעסערער יידישער ישוב. נאָך פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זײַנען אין דערבענד געווען פיר סינאַגאָגעס. בכלל האָבן די שטעט דערבענד, סע־מענדער און איטיל (בײַם אויסגוס פון טײַך וואָלגע)

צוגעצויגן אַ גרויסע צאָל יידן פון פערסיע און אַרמעניע אין זײַנען שפּעטער, וויזוס אויס, געוואָרן וויכטיקע צענטערס פאַר יידישער רעליגיעזער פראַפאַגאַנדע אין מזרח־אייראָפּע.

מיר האָבן בײז איצט זיך באַשעפטיקט מיט די אַנהייבן פון יידישער אײנוואַנדערונג קיין אייראָפּע דורך דעם יבשה־וועג — פון פערסיע און אַרמעניע. דער צווייטער וועג איז געווען אַ ים־וועג און האָט געפירט פון די יידישע יישובים אין קליין־אַזיע בײַם דרום־ברעג פון שוואַרצן ים קיין מזרח־אייראָפּע. די דאָרטיקע יישובים בײַם שוואַרצן ים זײַנען געווען זייער אָלטע און האָבן שוין געבליט אין 4־טן י״ה פאַר דער נײַער צײַט־רעכענונג. אַ גריכישער כראָניקער, וואָס האָט געלעבט אין די צײַטן פון קעניג סעלייקוס ניקאַטאָר (355 ביז 280 פאַר קריסטוסן), האָט די דאָזיקע יישובים באַטראַכט ווי די רעשט־לעך פון די עשרת־השבטים. בײַם אַנהייב פון דער קריסטלעכער תקופה איז שוין געווען אַ גרעסערע צאָל יידישע יישובים בײַ די קליין־אַזיאַטישע ברעגעס פון שוואַרצן ים, פון דאָנעז איז געווען לײכט צו דער־גרייכן די צפון־ברעגעס. אַזוי אַרום האָבן זיך העלע־ניסטישע יידן פון קליין־אַזיע באַזעצט אין אָלבּיע (אַדעס), אין פּאַנטיקאָפּעס (קערטש), וואָס איז געווען די הויפּטשטאָט פון דער פּעדעראַציע פון די גריכישע רעפּובליקן אין קרים, אין טעאָדאָסיע, פּאַנאַגאָריע, כערסאָנעס, גאָרגיפּיע און טאַנאַיס. יידישע יישובים אין קרים און אין די אַנדערע אויסגערעכנטע ערטער וועלן דערמאָנט אויך פון דעם באַרימטן יידישן פילאָ־סאָף פילאָן דער אַלעקסאַנדריער אין זײַן וועלט־שליחות צו קאַיוסן (קיסר קאַליגולאַ), וואָס ער האָט געשריבן אַרום דעם יאָר 40 פון דער נײַער צײַט־רעכענונג. אַנדערע מער סאָלידע באַווײַזן פון יידישן יישוב אין דרום־מזרח אייראָפּע וועלן געבראַכט דורך ארכעאָלאָגישע אויסגראָבונגען, ווי אויך פון די אויפ־שריפטן אויף די וועגט פון די סינאַגאָגעס און אויף מצבות.

די אויפשריפטן, וואָס זײַנען בײז איצט געפונען גע־וואָרן, זײַנען ניט גענוג, כדי מע זאָל קענען פון זיי מאַכן פאַרשיידענע וויכטיגייענדיקע אויספּירן. מיר וויסן, למשל, ניט ווי גרויס עס זײַנען געווען די דאָזיקע יידישע יישובים, ווער זײַנען געווען זייערע אײנוואוי־נער — גרים אָדער אמתע יידן? איניקע אויפשריפטן דערמאָנען גאָט מיט די וועלטער „דער אייבערשטער באַשעפער פון אַלץ״. אַזוינע אויפשריפטן זײַנען גיכער כאַראַקטעריסטיש פאַר גרים ווי פאַר יידן. ס׳איז אויך ניט באַקאַנט, צי די דאָזיקע יישובים האָבן טאַקע געהאַט אַ המשך און אַ קיום במשך פון אַ סך דורות. וועגן דרײַ פון די דאָזיקע העלעניסטישע שטעט — אָלבּיע, טאַנאַיס (די שפּעטערדיקע שטאָט אָזאָוו) און גאָרגיפּיע — וויסן מיר, אַז זיי זײַנען אַרום דער העלפט פון 3־טן י״ה צעשטערט געוואָרן. שפּעטער אָבער זײַנען די שטעט ווידער אויפגעבויט געוואָרן. ס׳זײַנען פאַראַן ידיעות, אַז דער יידישער יישוב דאָרט האָט נאָך וויזיטער עקסיסטירט אין 5־טן, 6־טן און 7־טן יאָרהונדערט.

דער ביזאַנטישער כראָניקער טעאָפאַנעס (אין 8־טן י״ה) שרײַבט אין אַ רשימה, וואָס האָט אַ שײַכות צום יאָר 617: „אין פאַנאַגאָריע און אין דער סביבה וואוינען יידן, וואָס זײַנען אַרומגערינגלט פון אַנדערע שבטים״.

צום סאָמע סוף 3־טן י״ה געפינען מיר די ערשטע ידיעה וועגן פראַפאַגאַנדע־קאַמף צווישן יידישע און קריסטלעכע השפּעות אין קרים. אין יענער צײַט איז שוין די שטאָט כערסאָנעס אין קרים געווען די רע־זידענץ פון אַ קריסטלעכן בישאָף, וואָס האָט דאָרט געהאַט אַ גרויסע השפּעה. אין דער געגנט זײַנען אויסער דעם געווען נאָך אַנדערע קריסטלעכע גײַסטלע־כע און בישאָפן אַן אַ שטעגדיקער רעזידענץ, מן הסתם מיט אַ מיסיאָנערישער שליחות. דאָס האָט, וויזוס אויס, אַרויסגערופן אומצופרידנקייט בײַ דער ניט־קריס־טלעכער באַפעלקערונג. אין יאָר 300, דערצײלן די ביזאַנטיש כראָניקס, איז אויסגעבראָכן אַן אויפ־שטאַנד פון דער געצנדינערישער באַפעלקערונג און פון די יידן קעגן די בישאָפן קאָפּיטאַן אין באַזילעוס. די וויזיטערדיקע געשעענישן נאָך דעם אויפשטאַנד ווערן אין די כראָניקס נישט דערציילט.

דאָס זײַנען די מאָגערע ידיעות, וואָס זײַנען ביז איצט פאַראַן וועגן די ערשטע עטלעכע יאָרהונדערטער פון יידישן לעבן אין די דרומדיקע גרענעץ־געביטן פון מזרח־אייראָפּע. וואָס שײַך טיפער אין לאַנד, דעם אייגנטלעכן קערן פון הײַנטיקער אוקראַינע, פאַרמאָגן מיר בכלל ניט קיין שום ידיעות פון יענע צײַטן. מע וואָלט געקענט פרעגן פאַרשיידענע קשיות: צי האָבן די יידישע קאָלאָניסטן און סוחרים פון קרים און קאָווקאַז, פון איטיל און פון טאַנאַיס, פון אָלבּיע און גאָרגיפּיע א״א געהאַט די מעגלעכקייטן און דעם מוט זיך צו לאָזן אין וועג צו די ווײַטע מקומות אין דעם טיפן קאָנטינענט? דער וועג איז געווען לפּי־ערך אַ לײַטעער און די געשיכטע פון אַנדערע לענדער באַ־ווײַזט, אַז קאָלאָניסטן גרײַכישע, פיניקישע, יידישע און אַנדערע פלעגן אונטערגעמען אַזעלכע רײַזעס און פלעגן אויפבויען אויפן וועג צײַטווײַליקע סטאַ־ציעס און האַנדלס־פאָסטנס. ס׳פּעלט אָבער יעדע באַ־שטעטיקונג פאַר אַזאַ השערה בנוגע מזרח־אייראָפּע.

ס׳איז אָבער כמעט אַ זיכערער פאַקט, אַז אַזאַ באַוועגונג אַרײַנצודרינגען טיפער אין לאַנד, בײז קיצוי און וויטער, האָט זיך יאָ אַנטוויקלט שפּעטסטנס אין 8־טן י״ה. דאָ האָט צוגעשפּילט די יידן אַ באַזונדער מזל, אַ ספּעציעלע היסטאָרישע געשעענישן, און דאָס איז געווען דאָס מגייר זײַן זיך פון די כוזרים.

4. דער אויפקום פון דער כוזרישער מדינה און די התגיירות

דאָס לאָנד, וואָס די כוזרים האָבן מיט דער צייט פֿאַרנומען, דעקט זיך אין אַ גרויסער מאָס מיטן אויס־נאָם פון איניקע ראָנד־געביטן מיט דער הײַנטיקער אוקראַינע. איז ווי אַזוי זײַנען זיי געקומען קיין אוק־ראַינע פון אַזיע?

זײַנט פֿרעהיסטאָרישע צײַטן פֿלעגן פֿאַרשיידענע פֿעלקער און נאַמאַדישע שבטים אַריבערנדרינגען פון אַזיע קיין אייראָפּע דורך די אָפּענע סטעפּעס צווישן די בערג פון אוראַל און צווישן דעם קאַספּישן ים (דער „פּעלקער־טוּיער"). אין די ערשטע קריסטלעכע יאָרהונדערטער זײַנען דורך אָט דעם פּעלקער־טויער אַריבער קיין אייר־אָפּע מאַנגאָלישע און טערקישע (טורקמענישע) שב־טים. די מעכטיקסטע פון זיי זײַנען געווען די הונען, וואָס האָבן דערגרייכט אַ גרויסע באַדײַטונג אונטער דער אָנפֿירונג פון אַטילאַ און זײַנען דערגאַנגען ביז צפון־פֿראַנקרײַך און איטאַליע. זייער אימפּעט איז סוף־כל־סוף אָפּגעשטעלט געוואָרן און זיי האָבן זיך צוריק־געצויגן קיין מזרח־אייראָפּע. אָבער אויך דאָ האָבן זיי באַלד פֿאַרלוירן זייער דאָמינירנדיקע שטעלונג און אין 6־טן י״ה איז אויסגעוואַקסן אַ נײַער פֿאָלקסטיישער כּוח — די כּוזרים. זיי זײַנען אויך געקומען פון אַזיע דורך דעם פּעלקער־טויער, האָבן זיך אָבער נישט גע־לאָזט אויף גרויסע קריגעריש אָדער אַנטערעם איבער גאַנץ אייראָפּע, נאָר האָבן אַנגעהויבן אויף אַ סיסטעמאַטישן אופן אַרײַנזירן אין אייגענע אימ־פּעריע אין מזרח־אייראָפּע. זיי האָבן געבראַכט אונטער זייער הערשאַפט אַנדערע נאַמאַדישע שבטים און האָר־דעס, האָבן אַרײַנזירט זייער מיליטעריש מאַכט און אַ מלוכהשע אַדמיניסטראַציע, האָבן אַנגעקניפּט פֿרײַנד־לעכע באַציאונגען מיט ביזאַנץ און מיט די אַראַבער, פֿערסער און די יידן אין קרים. להיפוך צו אַנדערע נאַמאַדישע אימפּעריעס, וואָס זײַנען אַלע באַלד צע־רונען געוואָרן, האָט די כּוזרישע מלוכה אָנגעהאַלטן ווי אַ מזרח־אייראָפּעישע גרויסע מאַכט אין משך פון עטלעכע יאָרהונדערטער. אויך לאַנגע יאָרן האָט זי געשפּילט אַ וויכטיקע מיליטעריש און וויר־טשאַפֿט־לעכע ראָלע. ניט קיין וואונדער, וואָס זי האָט אַרויס־גערופן גרויס אינטערעס בײַ די מיטצײַטלעךישע שרײַ־בער, בפֿרט בײַ געאָגראָפֿן, היסטאָריקער און רײַזע־שרײַבער. ס׳איז דאָ אַ היפּשע צאָל כראָניקעס פון פֿריין מיטלעלטער, וואו ס׳ווערן דערציילט פֿאַרשיידענע פֿרטים וועגן די כּוזרים און זייער מדינה. די דאָזיקע חיבורים שטאַמען פון פֿאַרשיידענע אייראָפּעישע און אַזיאַטישע מחברים. אין שפּעטן מיטלעלטער און אין דער נײַער צײַט איז דער אינטערעס אָפּגעשוואַכט געוואָרן. ער איז אָבער אויפֿסנײַ שטאַרק געוואָקסן זינט סוף 19־טן י״ה, וועג די היסטאָריקער האָבן ווידער אָנאָל „אָנטדעקט" די פֿאַרגעסענע כּוזרישע מלוכה. ס׳האָבן זיך באַוויזן אַ סך היסטאָרישע שטודי־עס און מאָנאָגראָפֿיעס וועגן די כּוזרים. אײַנע דער־גרייכט שוין די וויסנשאַפֿטלעכע ליטעראַטור וועגן די כּוזרים בײַ עטלעכע הונדערט ביבליאָגראָפֿישע פֿאָזי־ציעס. אָבער ניט געקוקט אויף דער דאָזיקער אינטענ־סיווער פֿאַרשאַרבעט זײַנען נאָך די כּוזרים אַ גרויסע רעטעניש פֿאַר דער וויסנשאַפֿט. אַ סך פֿראָבלעמען פון זייער געשיכטע זײַנען נאָך עד־היום נישט אויפ־געקלערט.

וואָס מיינט בכלל דאָס וואָרט כּוזרים? ס׳רוב פֿאָרשער מיינען, אַז דאָס איז אַ וואָרט, וואָס ווערט באַנוצט אין דעם דיאַלעקט פון אייניקע טורקמענישע שבטים אויף צו באַצייכענען אַ נע־ונדניק, אַ נאָמאַד, אָבער דאָס מיינט נאָך ניט, אַז די כּוזרים זײַנען טאַקע געווען אַ טערקישער שבט. אייניקע מיינען, אַז זייער אַפֿשטאַם איז אַ מאַנגאָלישער, אַנדערע — אַן אוגרי־פינישער און אַנדערע האָבן אַפֿילו אַרויסגערוקט אַ טעאָריע, אַז די כּוזרים זײַנען פון גרוזינישן אַפֿשטאַם.

צווישן די געלערנטע איז דאָ אַ פֿולשטאַ בנוגע דער צײַט, וועג די כּוזרים זײַנען געקומען קיין אייראָפּע. אייניקע פֿאַרשער האַלטן, אַז זיי זײַנען אַרײַן קיין מזרח־אייראָפּע אין 2־טן י״ה; אין דער צײַט פון די הונען האָבן זיי שוין געשפּילט אַ באַדײַטנדיקע פֿאָליטי־שע ראָלע. דער גרויסער הונישער קעניג אַטילאַ (אין 5־טן י״ה) האָט זיך אַפֿילו באַמיט זיי צו געווינען פֿאַר זיך און נאָך פֿאַרשיידענע פֿאַרהאַנדלונגען איז אים גע־לונגען, אַז די כּוזרים זאָלן באַשטימען זײַן זון פֿאַר אַ קאַנדידאַט פֿאַר דעם כּוזרישן טראָן (בײַ די כּוזרים איז דער ראָש פון דער מדינה מיטן נאָמען כאַגאַן געווען אַ געווייל־טער).

אין דער לעצטער צײַט זײַנען אָבער אַנטשטאַנען ספֿקות, צי די כּוזרים זײַנען טאַקע אָזוי פרי ווי אין דעם 2־טן י״ה אַרײַנגעדרונגען קיין אייראָפּע. אַן ענג־לישער גלעלערנטער, ד. מ. דאָנלאָפּ, האָט מיט אייניקע יאָר צוריק פֿאַרעפֿנטלעכט אַ גרינטלעכע שטודיע וועגן די כּוזרים, וואו ער באַמיט זיך צו באַווײַזן, אַז די כּוזרים זײַנען געקומען קיין אייראָפּע ערשט אין 6־טן י״ה. ווי עס זאָל ניט זײַן, זײַנען די כּוזרים שפּעטער געוואָרן אַ פּירנדיקע גרויס־מאַכט אין מזרח־אייראָפּע. נאָך אַ ריי מלחמות, וואָס די כּוזרים האָבן אינאיינעם מיט דער ביזאַנטישער מלוכה געפּירט, פֿריער קעגן די פֿערסער און דערנאָך קעגן די אַראָבער, האָבן זיי זיך פֿאַרנומען צו באַהערשן דעם האַלבאינזל קרים, וואָס דאָס האָט זיך זיי אויך אײַנגעגעבן.

אין 7־טן און 8־טן י״ה האָט זיך אין אַלע לענדער אַרום דעם מיטללענדישן ים — סײַ אין אייראָפּע און סײַ אין אַזיע און אפֿריקע — געקאָכט מיט הייסע רעליגיעזע וויכוחים. דאָס אויפקומען פון איסלאָם, דער

געצעלט פון וואנדערנדיקע כוזרים אין מדבר

נעבער מאנאטעיסטישער רעליגיע, מיט זײַן שטאַרקן רעליגיעזן אימפעט און פאנאַטיזם, האָט אויפגעפרישט די אַלטע רעליגיעזע מחלוקת, וואָס האָט זיך געפירט די ערשטע יאָרהונדערטער נאָכן אויפקומען פון קריסטנטום צווישן יידן און קריסטן, קריסטן און געצענדינער, קאַטאָליקן און גריכיש־אָרטאָדאָקסן. איצט איז צו די וויכוחים צוגעשטאַנען דער אינסלאָם. מע האָט געפירט צעהיצטע וויכוחים אין אוניווערסיטעטן, אַקאַדעמיעס, אין שולן, קלויסטערס, אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען, אין קעניגלעכע און פירשטלעכע הויפן און אפילו אויף מארקפלעצער. ס׳איז ממש געווארן א מאָדע, אז געבילדעטע און אמביציעזע פירשטן, קעניגן און אריס־טאקראטישע און רעכטע מענטשן בכלל זאָלן פארבעטן צו זיך פאַרטרעטער פון די דרײַ מאָנאָטעיסטישע רע־ליגיעס און פאַרשיידענע סעקטעס ווי אויך פילאָסאָפן און אראַנזשירן צווישן זיי עפנטלעכע רעליגיעז־פילאָ־סאפישע דיסקוסיעס.

אין דעם דאָזיקן קאָמף פון אידעען און אמונות ווערן אויך אריינגעצויגן די כוזרים. דער פאַלאָץ פון כוזרישן כאַגאַן ווערט אויך א פּלאַץ פאר הייסע טע־אלאָגישע וויכוחים. בײַ די קריסטן (די ביזאַנטינער) אין בײַ די מוסולמענער (די אַראַבער) איז דאָס ניט געווען בלויז א קאָמף פאר תורה לשמה. די קריסטלעכע מיסיאָנערן, וואָס זײַנען געקומען צום כוזרישן קעניג, זײַנען געווען שליחים פון די ביזאַנטישע קייסאָרים און אויך די מוסולמענישע מופטים האָבן געהאט אין זינען באַשטימטע פּאָליטישע אינטערעסן. ס׳איז דאָך געווען קלאָר, אז דער צד, וואָס וועט געווינען די כוזרים פאר זיך, וועט מחמת דעם קריגן א פאָליטישע השפּעה אויף דער מעכטיקער אימפעריע, ד״ה אויף מזרח־אייר־ראפע בכלל. אבער די כוזרים האָבן אפגעווארפן די אַנ־באַטן פון זייערע ביידע שטאַרקע שכנים, די ביזאַנטישע אין די אַראַבישע, און האָבן אויסגעוויילט גאָר א דריטן צד, א שוואַכערן צד, וואָס אים האָט רעפרעזענטירט א יידישער תּלמיד־חכם, וועלכער האָט נישט געהאט הינטער זיך קיין „שטאַרקע פלייצעס" פון א גרויסן פאָלקישן און מיליטערישן פּוח. פאר אונדז, פון א וויסטער היסטאָרישער פערספעקטיוו איז נישט שווער צו פארשטיין, אז דערמיט האָבן די כוזרים געווּאלט אויסמיידן זיך צו פיל צו אַנגאַזשירן מיט דעם „מערב־בלאָק" (די קריסטן) אדער מיט דעם „מזרח־בלאָק" (די אַראַבער) און געשטרעבט דערצו צו בלײַבן א „דרי־טער כוח", א נייטראַלער פּוח. אבער אין דער דעמאָל־טיקער וועלט האָט דער באַשלוס פון די כוזרישע קעניגן אַרויסגערופן א צערודערונג. א גרויסע צאָל שרידבער, בפרט גריכישע (ביזאַנטישע) און אַראַבישע האָבן אנגעהויבן קאָמענטירן דעם דאָזיקן שריט פון די כוזרים און אויסטטשן דעם פאקט אויף זייער אייגענעם אופן. קאָמענטאַרן און פירושים וועגן דער התגיירות זײַנען פאַרנאָטירט אויך אין פארשיידענע אָנ־דערע אפילו זייער וויכטע לענדער, ווי אין כינע אדער אין דײַטשלאַנד.

אָלע מיטצײַטלערישע דערציילונגען וועגן דער התגיירות זײַנען שטאַרק פארוועבט מיט לעגענדארישן שטאָף, אבער דער דאָזיקע לעגענדארישע באַפאַרבונג איז א גאַנץ אנדערע בײַ די יידישע, ווי בײַ די קריסט־לעכע און די מוסולמענישע מחברים. יעדער פון זיי פאר־טײַטשט דעם פאקט אויף זײַן אייגענעם שטייגער.

דער יידישער צד דערציילט וועגן א גרויסן רע־ליגיעזן וויכוח, וואָס איז פארגעקומען אינעם פאָלאָץ פון דעם כוזרישן קעניג בולאַן צווישן די רעפרעזענ־טאַנטן פון די דרײַ רעליגיעס: דער יידישער, קריסט־לעכער און מוסולמענישער. סײַ דער קריסט און סײַ דער מופטי האָבן געהאַלטן אין איין באַווײַזן מיט פסוקים און ראָיות פון תנ״ך, אז זייער רעליגיע איז די ריכטיקע. איז דער קעניג געקומען צום אויספיר:

אויב סײַ דער גלח און סײַ דער מופטי פֿאַררופֿן זיך כסדר איף דעם תנ״ך, כדי צו באַווײַזן, אַז זיי זײַנען געראָטן, מוז דאָך די דאָזיקע רעליגיע, וואָס איז דירעקט פֿאַרבונדן מיט אָט דעם הייליקן ספֿר, זײַן טאַקע די בעסטע פון אַלע. „לאָמיר דערויבער גיין דירעקט צו דעם מקור״, האָט ער באַשלאָסן און אָנגענומען דעם יידיש גלויבן.

דאָס איז די באַקאַנטסטע יידישע וועלטרסיע פון דער דאָזיקער וויכטיקער דיסקוסיע. ווי ס׳ווײַזט אויס, איז די דאָזיקע וועלטרסיע אַ שטאַרק פֿאַראײַנפֿאַכטער קיצור פון לאַנגע פֿאַרהאַנדלונגען און דיסקוסיעס, וואָס זײַנען אַוודאי געווען שוועךע אין קאַמפּליצירטע. דאָס איז אויך געווען שפּעטער די אָפּיציעלע וועלטרסיע פון דער כּוזרי־שער קהילה־עכער משפּחה און אירע מקורבֿים. יעדנפֿאַלס בילדעט די דאָזיקע וועלטרסיע דעם יסוד פון דעם באַ־רימטן בריוו, וואָס דער כּוזרישער מלך יוסף האָט געשריבן צו דעם יידישן מלוכה־מאַן און געלערנטן חסדאי אבן שפרוט, דעם בעל־יועץ פון דעם כאַליף פון קאָרדאָווע. חסדאי אבן שפרוט איז געווען אויך געוואָרן וועגן דער עקסיסטענץ פון אַ יידישער מדינה אין דער וויטער מזרח־איראָפּע דורך פֿאַרשיידענע שלי־חים, וואָס זײַנען געקומען קיין קאָרדאָווע פון אַנדערע לענדער. חסדאי, אַ פֿאַרזיכטיקער דיפּלאָמאַט, האָט נישט געוואָלט גלייַך גלייבן אַזאַ פֿאַנטאַסטיש־קלינגענ־דיקער אינפֿאָרמאַציע און האָט אָנגהויבן נאָכצוקוק־טראָלירן. ער האָט זיך נאָכגעפֿרעגט בײַ די שליחים פון דעם ביזאַנטישן קייסער (שלוחי קסטנטינה), און זיי האָבן באַשטעטיקט די ריכטיקייט פון דער אינפֿאָר־מאַציע. גראָד אין יענער צײַט זײַנען אָנגעקומען קיין קאָרדאָווע שליחים פון אַ סלאַווישער מדינה. אין דער דאָזיקער דעלעגאַציע זײַנען געווען צוויי יידן שואל און יוסף, זיי האָבן חסדאין דערציילט מער פֿרטים וועגן דער גרויסער יידישער מדינה אין דעם ווײַטן מזרח. דעמאָלט האָט זיך חסדאי אבן שפרוט אָנטשלאָסן צו שרײַבן דירעקט צום כּוזרישן קעניג. ער האָט פֿאַרפֿאַסט אַ לענגערן און באַגײַסטערטן בריוו און ער האָט געבעטן דעם קעניג פון די כּוזרים, ער זאָל געוויס באַשרײַבן זײַן מדינה און ווער זײַנען זיי אייגן־טלעך די כּוזרישע יידן, צי זײַנען זיי טאַקע, ווי מע זאָגט אין מערב־אייראָפּע, די שארית הפליטה פון די גולי־יהודה און צי שטאַמען טאַקע זייערע קעניגן פון מלכות בית־דוד? אויב אַזוי, אויב ס׳איז דאָ אַ מלכות בית־דוד אין דער וועלט, איז עס דאָך אַ סימן, אַז די גאולה איז ניט ווײַט, און אין אַזאַ פֿאַל וויל ער, חסדאי אבן שפרוט, זיך אַליין אויך אַריבערקלײַבן „אל אדוני המלך״, כדי זוכה צו זײַן צו לעבן אין אַ יידישער מדינה.

דעם בריוו זײַנעם האָט חסדאי איבערגעגעבן אַרום 944 אַ יידישן שליח אָדער דיפּלאָמאַט, יצחק בן נתן, וואָס איז געפֿאָרן קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און האָט געהאָפּט, אַז פון דאָרט וועט ער דעם בריוו מיט דער הילף פון דעם ביזאַנטישן קייסער קענען אַוועקשיקן צו די כּוזרים. אָבער די ביזאַנטישע רעגירונג איז אָפּנים נישט געווען באַגײַסטערט פונעם עדאָנק צו העלפן שאָפן קאָנטאַקטן צווישן די כּוזרים און דעם כאַליף פון קאָרדאָווע אָדער צווישן די יידן פון די בייידע לענדער. מע האָט דעם שליח נישט אָפּגעזאָגט זײַן בקשה, אָבער מע האָט כסדר אָפּגעשלעפּט דעם גאַנצן ענין ביז עס איז דערפון גאָרנישט געוואָרן. דעמאָלט האָט חסדאי געפֿרואווט אַ צווייטן וועג, דורך אונגארן, דײַטשלאַנד (דרך „נמץ״) און דורך די שכנ־שע סלאַווישע לענדער. דאָס מאָל איז דער בריוו דער־גאַנגען צום כּוזרישן קעניג.

אין זײַן ענטפער צו חסדאי אבן שפרוט האָט דער כּוזרישער קעניג פֿאַרריכט עטלעכע פֿאַלשע קלאַנגען וועגן זײַן מדינה אין וועגן זײַן אפֿשטאַם. קודם־כל האָט ער פעסטגעשטעלט, אַז די כּוזרים זײַנען ניט קיין יידישער שבט, נאָר זיי שטאַמען — ווי ער דריקט זיך אויס — „מבני תוגרמה״ אין זײַנען לכתחילה געווען געצונדיגער. ער האָט דערציילט באַריכות ווי אַזוי די כּוזרים האָבן זיך מגייר געווען, וועגן די מלחמות, וואָס זיי האָבן געפֿירט און פֿירן נאָך ווײַטער מיט זייערע שכנים, וועגן זייערע באַשעפּטיקונגען און פֿרנ־סות און ווי אַזוי זיי מדינה איז אַרגאַניזירט.

די קאָרעספּאָנדענץ צווישן דעם קעניג יוסף און חסדאי האָט בשעתו געמאַכט אַ גרויסן רושם אין דער יידישער וועלט, בפרט אין שפּאַניע. והא ראיה אַז דער גרויסער העברעישער דיכטער און פילאָסאָף, ר׳ יהודה הלוי, האָט אויסגענוצט דעם מאַטיוו פון רעליגיעזן דיאַלאָג אין דעם כּוזרישן קעניגס פֿאַלאַץ פֿאַר זײַן באַרימטן פילאָסאָפישן ספֿר הכּוזרי (אַרום 1140). אָבער אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט מען פֿאַרגעסן וועגן דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ אין זי איז ערשט אין יאָר 1577 דערשינען, פֿריער אין געדרוקטער פֿאָרם אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אין אַ זאַמלבוך קול מבשר פון אַ שפּאַניש־יידישן געלערנטן, יצחק עקריש, און אין 19־טן י״ה האָט דער קאַראַימער געלערנטער אַברהם פירקאָוויטש פֿאַרעפֿנטלעכט אַ צווייטע, בריטערע וועלטרסיע פון דעם בריוו פון קעניג יוסף.

פון פֿאַרשיידענע זײַטן זײַנען אויסגעדריקט גע־וואָרן ספֿקות, צי די גאַנצע קאָרעספּאָנדענץ צווישן חסדאי אבן שפרוט און קעניג יוסף איז בכלל אויּ־טענטיש. דער שפּאַנישער רב ר׳ יהודה בן ברזילי אַלבּרצלוני, ברענגענדיק אין זײַן ספֿר העתים (גע־שריבן צווישן 1090 — 1105) אַ לאַנגע ציטאַטע פון יוסף המלכּס בריוו, האָט געהאָט ספֿקות „אם היה אמת אותו כתב או לא״. אין די לעצטע צענדליגער יאָרן זײַנען אַרויס עטלעכע וויסנשאַפֿטלעכע טעקסט־קריּ־טישע אויסגאַבעס פון דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ, בפרט אַ מוסטערהאַפֿטע רוסישע אויסגאַבע, צוגעגרייט

פון ס. ק. קאַקאָוצאָוו. די פֿאַרשער פון אונדזער צייט זײַנען אין אַלגעמיין מסכים מיט דער דעה, אַז די קאַרעפּאַנדענץ איז אַן אויטענטישע. אייניקע מיינען אַבער, אַז אין דער צווייטער אַזוי גערופענער פאַר־בריטעדיקער וועלט־סיבה פון יוסף המלכס בריוו געפינען זיך געוויסע שפּעטערע צוגעטשעפּעטע הוספות און אינ־טערפּאָלאַציעס.

אויסער דעם איז אַבער דאָ אַ צווייטע יידישע וועלט, וועגן דער התגיירות. דאָס איז אַ בריוו גע־שריבן אין העברעיש פון עפּעס אַן אומבאַקאַנטן יידן, וואָס האָט מן הסתם גענלעבט אין דער כּוזרישער מדינה, אָדער אין קאָנסטאַנטינאָפּל. היות ווי דער בריוו האָט זיך אָפּגעהיט אין אַ פּראָגמענטאַרישער פאָרם, ס׳פעלט דער אָנהייב און דער סוף, קען מען נישט דערגיין, ווער איז דער מחבר און צו וועמען דער בריוו איז אַדרעסירט. מע האָט דעם בריוו געפונען צווישן די אַזוי גערופענע גניזה־פּראָגמענטן, וואָס הרב שלמה שעכטער האָט מיט אַ זעכציק יאָר צוריק גע־בראַכט פון קאַירא קיין ניו־יאָרק. דער בריוו דערציילט די מעשה וועגן דער התגיירות אויף אַ מער רעאָליס־טישן אופן: יידן האָבן זיך באַזעצט אין דער כּוזרישער אימפּעריע מקדמונים און זײַנען דאָרט געקומען צום טייל מחמת די רדיפות, וואָס זיי האָבן געהאַט אויס־צושטיין אין „אַרמניא״ (צי מיינט דאָס אַרמעניע צי „ראַמאַניע״, ד״ה די ביזאַנטישע אימפּעריע, איז שווער צו זאָגן). די יידן האָבן זיך שטאַרק אַסימילירט אין דער כּוזרישער מדינה און אַ סך פון זיי זײַנען געוואָרן זעלנער. אייניקע פון די יידישע מיליטערלײַט, אַ הויכער אָפּיצער, האָט זיך אַזוי אויסגעצייכנט אויפן שלאַכט־פעלד, אַז די כּוזרים האָבן אים אויסגעווײַלט פאַר דעם כאַגאַן. דער נײַער כאַגאַן האָט זיך דערמאָנט וועגן דער פֿאַרגעסענער רעליגיע פון זײַנע אָבות און ער האָט זי געוואָלט ווידער באַנײַען און אײַנפֿירן אין דער כּוזרישער מדינה. וועגן דעם האָבן זיך דערוואוסט די אַראַבער און די ביזאַנטינער און האָבן אויף גיך אַרײַנ־געשיקט זייערע מיסיאָנערן אין לאַנד. עס איז אויס־געבראַכן אַ ביטערע מחלוקת צווישן די אַנהענגער פון די דרײַ רעליגיעס. כּדי צו העלפֿן די יידן אין זייער רעליגיעזן וויכוח האָט דער נײַער כאַגאַן געוואָלט זיי אויסשטאָטן מיט די ריכטיקע כּלי־זין, ד״ה מיט יידישער רעליגיעזער ליטעראַטור. דעמאָלט האָבן זיך דערמאָנט עטלעכע לײַט, אַז ערגעץ־וואו אין אַ הייל געפינען זיך יידישע ספרים, וואָס ליגן דאָ באַגראָבן פון אַמאָליקע צײַטן. מע האָט די ספרים אַרויסגעגראָבן און אָנגעהויבן צו שטודירן און דאָס האָט געהאָלפֿן די יידישע חכמים מנצח צו זײַן זייערע רעליגיעזע קעגנער און וויידער באַנײַען און ווײַטער אויסשפּריטן די יידישע אמונה אינעם לאַנד.

נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך באַקענט מיט די צווויי יידישע ווערסיעס פון דעם באַרימטן דיסקוס, איז כּדאי זיך צו פֿאַראינטערעסירן מיט די ניט־יידישע ווערסיעס. זיי זײַנען נישט אַזוי אויספֿירלעך ווי די יידישע באַ־ריכטן, אָבער געניציר געזאָגט, זיי זײַנען זייער קורץ און אַגב־אורחאדיק. דער צווייטער חסרון זייערער איז, אַז זיי שטאַמען פון דער צווייטער האַנט. די יידישע ווערסיעס שטאַמען פון מחברים, וואָס האָבן געלעבט אין דער כּוזרישער יידישער עדה אָדער געשפּילט אין איר אַ גרויסע ראָלע, ווי דער קעניג יוסף. די ניט־יידישע ווערסיעס שטאַמען פון מענטשן, וואָס זײַ־נען בכלל אין כּוזרישן לאַנד נישט געווען, נאָר צוזא־

אינעווייניק אין אַ כּוזרישן געצעלט

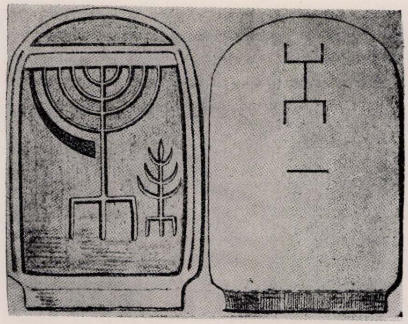

מצבה פון אַ כּוזרישן יידן אין פּאַנאַראָיע (אין קרים). אויף דער פאַדערשטער זײַט (לינקס) אַ מנורה, אַ שופר און אהרנס שטעקן; אויף דער הינטערשטער זײַט (רעכטס) אַ פּאַמיליע־הערב.

מענגעקלײבן זייערע ידיעות פון רײַזנדער, סוחרים, דיפלאָמאַטן און אַנדערע מענטשן, וואָס זײַנען געווען אויף אַ קורצן באַזוך בײַ די כּוזרים אַדער בײַ זייערע שכנים. רײַזנדער זײַנען בכלל נישט מחויב צו היס־טאָרישער פּינקטלעכקייט. אַמאָל האָבן זיי אויך אַ נאָטור איבערצוטרײַבן און קאָלאָריזירן; פיל באַשעפּ־טיקטע דיפלאָמאַטן וויידער זײַנען תמיד אין אײַלעניש און האָבן נישט קיין טבע מאָריך צו זײַן אין זייערע סיפּורים. האָבן דערײַבער די ביזאַנטישע און אַראַבישע שרײַבער אַרויסבאַקומען פון זיי על־פּי־רוב נישט צו פיל און נישט צו שטאַרק פאַרלאָזלעכע ידיעות. מעגלעך, אז זיי האָבן זיך צום טייל באַנוצט מיט ערשטהאַנטיקע באַשרײַבונגען, וואָס זײַנען אין יענער צײַט פאַרפאַסט געוואָרן, אָבער זײַנען שפּעטער פאַרלוירן געגאַנ־גען. די אײַנציקע אינפאָרמאַציע פון אַן אַראַבישן שרײַ־בער, וואָס האָט זיך דערהאַלטן ביז צו אונדזערע צײַטן, איז דער באַריכט פון אבן פאַדלאַן; אָבער אפילו ער האָט נישט באַזוכט אַליין דאָס כּוזרים־לאַנד, נאָר איז געווען אויף עפּעס אַ דיפלאָמאַטישער שליחות בײַ די „שוואַרצע בולגאַרן", וואָס האָבן געוואוינט בײַ דער וואָלגע און האָבן גהאַט נאָענטע באַציאונגען מיט זייערע כּוזרישע שכנים. דאָרט האָט אבן פאַדלאַן גע־הערט אַ סך ווען די כּוזרים זײַן אויך געוועזט מיט אַ צאָל מענטשן, וואָס זײַנען געקומען פון יענעם לאַנד אַדער פלעגן אפט פאָרן אַהין. וואָס זשע איז די אַרא־בישע וועראַסיע פון דעם באַריכט דיספּוט? זי איז קורץ און זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם אופן ווי אַזוי די אַראָבער האָבן זיך פאַרגעשטעלט די מיטלען און די מעטאָדן, וואָס מיט זיי קען מען דערגרייכן אַ פאַליטישן דערפאָלג. לויט דער אַראָבישער וועראַסיע איז דער יידישער נצחון נישט געקומען ווי אַ פּועל־יוצא פון אַ בעסערער אַריענטאַציע פון דעם יידישן צד, נאָר ווי אַ רעזולטאַט פון דעם, וואָס די יידן האָבן זיך בעסער באַנוצט ווי די אַנדערע דיספוטאַנטן מיט דעם אַריענטאַלישן אופן פון אינטריגע און הריגה. לויט דעם מוסולמענישן נוסח האָבן די יידן פשוט פאַרסמט דעם פרומען מופטי און אַזוי אַרום „פאַרמאַכט אים דאָס מויל".

די קריסטלעכע מחברים דערמאָנען בלויז אַגב־אורחא דעם דיספּוט און גייען בכלל נישט אַרײַן אין די פּרטים, פאַרוואָס דער יידישער צד האָט געזיגט. די גאַנצע אויפמערקזאַמקייט פון די ביזאַנטישע שרײַ־בער איז געווען צו די פאַליטישע און ווירטשאַפּט־לעכע פאַקטן.

מע קען אַננעמען, אז אַלע באַריכטן וועגן הת־גיירות פאַרמאָגן אַ צאָל אומפינקטלעכקיטן און לעגענ־דאַרישע באַפּוצונגען. אַ זיכערער פאַקט בלײַבט דער אַקט פון התגיירות גופא. צי קען מען אויפן סמך פון די אַלע באַריכטן פעסטשטעלן מיט זיכערקייט די דאָטע פון דער התגיירות? לײַדער נישט. די דאָטעס, וואָס וועלן אַנגעגעבן דורך פאַרשיידענע שרײַבער זײַנען נישט די זעלבע. אויפן סמך פון אַ גרינטלעכן אַנאַלי־זיס פאַרשיידענע אַראַבישע, ביזאַנטישע און יידישע מקורים איז דער באַקאַנטער יידישער כּוזרים־פאַרשער, יולײַוס ברוצקוס געקומען צו דער מסקנה, אַז די הת־גיירות איז פאַרגעקומען אין יאָר 731. אויפן סמך פון די זעלבע און נאָך עטלעכע נײַע מקורים, וואָס זײַנען באַקאַנט געוואָרן ערשט אין די לעצטע יאָרן, מיינט פראָפ׳ שלום באַראָן, אַז די התגיירות פון קעניג בולאַן איז פאַרגעקומען אַרום 739־740. מגייר געווען אַבער האָבן זיך בלויז די קעניגלעכע משפּחה און אַ קליינע צאָל פון אירע מקורבים. די התגיירות פון אַ סך אַנדערע כּוזרים איז געווען אַ לאַנגער היסטאָרישער פראָצעס, וואָס האָט זיך עצמיגן בהדרגה אַ סך יאָרן. צו אַן ענלעכן אויספיר קומט אויך דער קריסטלעך־ענגלישער געלערנטער ד. מ. דאָנלאָפּ. ער מיינט, אַז די התגיירות האָט זיך אַנטוויקלט אין צוויי עטאַפּן. צוערשט, אַרום 740, האָבן זיך מגייר געווען דער קע־ניג, זײַן משפּחה און זײַנע מקורבים, ד״ה די שפּיצן פון דער מיליטעריישער קאַמאַנדע און פון דער אַדמי־ניסטראַטיווער ביוראָקראַטיע, אָבער זייער אמונה איז געווען אַ מין פאַרוואַנדערטער „יודאַיזם", ענלעך צו דער אמונה פון די העלעניסטישע און רומישע „מא־מינים אין דעם אייבערשטן גאָט, באַשאַפער פון אַלע" (בורא הכל). אײַניקע היסטאָריקער דעפּינירן די דא־זיקע פאָרם פון „רעדוצירטן יודאַיזם" ווי „דת אַברהם אבינו". ערשט שפּעטער אַרום דעם יאָר 800 איז אין די צײַטן פון קעניג עובדיה פאַרגעקומען אַ רע־ליגיעזע רעפאָרם, וואָס האָט אײַנגעפּירט אין לאַנד אַ מער פולע און אינהאַלטסרײַכע פאָרם פון יידישקייט, וואָס האָט זיך געשטיצט מער אויף די תלמודישע פאַר־מען פון יידישקייט, אַריבערגענומענע פון בבל, ווי אויף די פאַר־תלמודישע פאָרמען פון יידישקייט, וואָס זײַנען פאַרשפּרייט געוואָרן בײַ די יידן פון די אַלטע העלענים־

טישע יישובים בכּלל שוואַרצן ים. איניקע פֿאַרשער, וואָס שטיצן זיך אויף אַ נישט לאַנג צוריק אַנטדעקטן גרוזינישן מקור, דער ביאַגראַפֿיע פון דעם הייליקן אבאַ פון טיפּלים, מיינען, אַז די התגיירות פון דער קעניגלעכער משפּחה איז פֿאַרגעקומען ערשט נאָך 780.

אָבער גאָנץ מעגלעך, אַז שוין אין מיטלעלטער האָט זיך געפּירט אַ וויכוח אין דער יידישער וועלט אַרום דער פראַגע, וואָס פֿאַר אַ מין יידישקייט הערשט אַדער האָט געהערשט אין כּוזרים־לאַנד. אפֿשר האָבן זיך שוין דעמאָלט די קאַראַימער באַרימט, אַז די כּוזרים האָבן אַ מין קאַראַימישן נוסח פון יידישקייט. אַ קלאָרע אָנצוהערעניש צו אָט דער פֿאַלעמיק איז פֿאַראַן אין דעם בוך ספר הקבּלה פון דעם שפּאַניש־יידישן געלערנטן אַברהם אבן דאוד (ראַב״ד), וואָס האָט אַרום דעם יאָר 1160 אַזוי געשריבן אין זײַן בוך: „עס זײַנען פֿאַראַן יידישע קהילות... בײַ דעם טײַך איטיל [וואָלגע], וואו עס לעבן די כּוזרים, וואָס האָבן זיך מגייר געווען. זייער קעניג יוסף האָט געשיקט אַ ברייו צו חסדאי בן יצחק שפּרוט און האָט אים מודיע געווען, אַז זײַן פֿאָלק היט אָפּ די רבנישע מסורה. איך האָב אַליין געזען אײניקע פון זיי, וואָס זײַנען תּלמידי־חכמים [און שטודירן] אין טודעלאַ. זיי האָבן מיר דערציילט, אַז די שארית הפּליטה [פון די כּוזרים] היט אָפּ די רבנישע מסורה". מיט די אויסדרוקן „תּלמידי־חכמים", „על דעת הרבנות", מיינט ראַב״ד קלאָר צו זאָגן, אַז די כּוזרישע יידן געפֿינען זיך אונטער דער השפּעה פון די תּלמודישע אויטאָריטעטן און נישט פון די קראים. להיפוך האָט אַ יידישער רעזידענט, ר׳ פּתחיה פון רעגנסבורג, וואָס האָט כּמעט אין דער זעלבער צײַט (צווישן 1170 און 1180) באַזוכט מזרח־אייראָפּע, געמאַכט גאָנץ אַנדערע אַבסערוואַציעס. פון זײַן רײַזע־בוך סיבוב העולם איז צו זען, אַז ער איז געווען ממש איבער־ראַשט פון דעם טיפּ יידן, וואָס ער האָט דאָרט געטראָפֿן. ער דערציילט, אַז די מענטשן, וואָס ער האָט געטראָפֿן אין דעם לאַנד פון די קדרים (געמיינט האָט ער דערמיט די פֿאַלאָווצער, וואָס האָבן דעמאָלט געלעבט אין דרום־אוקראינע), זײַנען אין דער אמתן ניט קיין יידן נאָר מינים (וואָס האַלטן ניט פון תּלמוד און פון דער תּורה שבּעל פּה). ר׳ פּתחיה האָט זיי געפרעגט: „פֿאַרוואָס גלייבט איר ניט אין די וועלטער פון חכמינו ז״ל?" האָבן זיי געענטפֿערט: „וויסל אונדזערע אָבות האָבן אונדז ניט געלערנט די דאָזיקע דברי חז״ל". ערב שבּת — דערציילט וויטער ר׳ פּתחיה — גרייטן זיי אַן אין צעשנײַדן דאָס גאַנצע ברויט, וואָס זיי דאַרפֿן עסן שבּת. זיי עסן ערב־שבּת אין דער פינצטערניש און דעם גאַנצן שבּתדיקן טאָג פֿאַרברענגען זיי זיצנדיק אויף אירע ערט, גייען ניט אַרויס פון זייערע שטיבער. אָבער זייערע תּפילות און זייערע בקשות זײַנען באַשטאַנען בלויז פון זאָגן תּהילים און זיי זײַנען געווען זייער צופֿרידן, וויל ר׳ פּתחיה האָט זיי אויסגעלערנט פֿאַרשיידענע אַנדערע

אויפֿשריפֿט אויפֿן בית־עולם אין טשופּוט־קאַלע

תּפילות און ברכות. זיי האָבן אים געזאָגט: „מיר האָבן קיינמאָל נישט געהערט וועגן תּלמוד".

פון די אַלע ידיעות לאָזט זיך שאָפֿן אַזאַ מין בילד: אין דעם כּוזרים־לאַנד זײַנען אַפֿנים געווען פֿאַר־שיידענע מינים יידן און גרים. די אלט־אײַנגעזעסענע תּושבים אין קרים און אין אַנדערע אַלטע יישובים בכּלם שוואַרצן ים האָבן געהאַט אַ מין העלעניזירטע און דורך דורות פון אַסימילאַציע אין אַפּגעזונדערטקייט אַ פֿאַרוואַסערטע יידישע אמונה; זייערע אָבות זײַנען געקומען אין די דאָזיקע מקומות אין אַ צײַט, וועו משנה און תּלמוד זײַנען נאָך נישט געווען. די יידן, וואָס האָבן אײַנגעוואַנדערט אין די שפּעטערדיקע יאָרהונדערטער, בפרט פון פּערסיע, האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט אַן אַנדער מין יידישקייט פון די בא־רימטע ישיבות אין בבל און אַרמעניע. די גרים וויידער, סײַ פון די כּוזרישע און סײַ פון די אַנדערע שבטים, האָבן געהאַט אין דער ערשטער צײַט נאָך זייער מגייר זײַן זיך אַ מין נוסח פון „דת אברהם אָבינו". ערשט מיט דער צײַט איז זייער אמונה פֿאַרטיפּט געוואָרן, אפשר דורך דעם קאָנטאַקט מיט די אײַנגעוואַנדערטע פערסישע און אַרמענישע יידן און אפשר צוליב דער רעליגיעזער רעפּאָרם אַדער רענעסאַנס־באַוועגונג, וואָס ווערט דערמאָנט אין די צײַטן פון קעניג עובדיה.

ס׳בליבט נאָך צו פֿאַרענטפֿערן די פראַגע: פֿאַר־וואָס האָבן די כּוזרים זיך בכלל מגייר געווען? מיר האָבן צום טייל געפֿרואווט פֿאַרענטפֿערן, פֿאַרוואָס זיי האָבן בעסער אָנגענומען דעם יידישן גלויבן אידער די אַנדערע מאָנאָטעיסטישע רעליגיעס. אָבער דאָס פֿאַרענטפֿערט ניט די פראַגע, צוליב וואָס האָבן זיי בכלל געדאַרפט אָננעמען אַ נייעם גלויבן בשעת אַנדע־רע קרובישע נאַמאַדישע פעלקער (מאָנגאָלישע, טערקי־שע און אַנדערע שבטים) זײַנען, וויזוז אויס, געבליבן

געצנדינער. דער אונטערשייד איז דער, וואס די כוזרים האבן להיפוך צו די אנדערע נאמאדישע שבטים גע־שטערבט איבערצוגיין פון דעם מצב פון נע־ונדניקעס צו אן אינגעזעסענעם סטאביל־ן לעבנסשטייגער. דאס האט געמיינט אויפבויען א ווירטשאפטלעכע און אד־מיניסטראטיוו סטרוקטור, א מאטעריעלע ציווי־ליזא־ציע מיט אלע אירע קאמפליצירטע לעגאלע כללים, עטישע און סאציאלע געזעצן און מינהגים, א ריזיקע אויפגאבע, וואס די כוזרים זיינען ניט אימשטאנד גע־ווען אויסצופירן מיט זייערע אייגענע ניט גענוטע כוחות. אלע פרימיטיווע פעלקער, וואס האבן אדורכ־געמאכט דעם דאזיקן איבערגאנג פון א פרימיטיוון פרעהיסטארישן קיום צו דער „מאדערנער" (לויט דעם שטייגער פון יענע צייטן) ציווי־ליזאציע האבן דערפאר געדארפט באצאלן א פריז. און דער פריז איז געווען: אנצונעמען איינע פון די הערשנדיקע רעליגיעס (קריס־טנטום אדער איסלאם) און צוואמען מיט דער נייער רעליגיע ארייננקריגן אין נדן ארײן די רײכע ירושה פון ציוויליזאטארישער גענוטקייט, וואס די דאזיקע קריסטלעכע אדער מוסולמענישע פעלקער האבן שוין אגגרעזאמלט דורך דורות. די דאזיקע הערשנדיקע פעל־קער האבן ארײנגעשיקט זייערע מיסיאנערן, זייערע ווירטשאפטלעכע עקספערטן, יוריסטן, אדמיניסטרא־טארן, דערציער א״א. על־פי־רוב זיינען די דאזיקע מענטשן געווען מיטגלידער פון רעליגיעזע ארדנס (מאנאכן), וועל קיין סעקולארע באאמטנשאפט אדער פראפעסיאנאלן האבן אין יענער צייט כמעט ניט עק־סיסטירט (חוץ ווינציקע אויסנאם־פאלן אין צענטרא־לע רעגירונגס־רעזידענצן). הייסט דאס, אז דאס אנ־נעמען איינע פון די מאנאטעיסטישע אמונות איז ניט געווען קיין ריין טעאלאגישער אקט, נאר אויך א ציווי־ליזאטארישער אין פאליטישער אקט. זיין פאליטישער באדײט איז באשטאנען אין דעם, וואס אננעמענדיק א געוויסע רעליגיע האט זיך אזא מלוכה מתחייב געווען לגבי איר רעליגיעזן פראקטאר און גע־וואלן פון אים אפהענגיק סיי פאליטיש, סיי ווירט־שאפטלעך, נעמענדיק פון דארט עקספערטן, דערציערס, דאקטוירים, אדמיניסטראטארן, מיסיאנערן אאז״ו. וויזוז אויס, אז די כוזרים האבן געוואלט אויסמײדן אזא מין פאליטישע אפהענגיקייט מיטן אננעמען דעם יידישן גלויבן. דאס יידנטום איז ניט געווען קיין אימ־פעריאליסטישער כוח ווי ביזאנץ אדער די אראבישע מלוכות און האט ניט געהאט קיין שום פאליטישע אספיראציעס. דאס יידנטום האט זיי אבער אויך ניט קיינט געבן, ווי די צוויי אנדערע מאנאטעיסטישע רע־ליגיעס, גרויסע און ווינטע ווירטשאפטלעכע פארבינ־דונגען, א גרויסע ווירטשאפטלעכע גענוטקייט, א רײכע ירושה פון לעגאליסטישע און סאציאלע קאדעקסן. די יידן האבן געהאט א גרויסע צאל געבילדעטע מענטשן, וואס האבן געקענט שאפן די נייטיקע קאדרעס פאר באאמטע, דערציערס און אנדערע פראפעסיאנאלן. אויך דער אופן ווי די התגיירות האט זיך פארשפרייט אין די לענדער באווזוז, אז מיטגעשפילט דא האבן, חוץ טעאלאגישע סיבות, אויך פראקטישע פראבלעמען: אויסער דער קנעגלעכער פאמיליע האבן זיך מגייר געווען א טייל העכערע מיליטערלײט, מיטגלידער פון אריסטאקראטישע משפחות, פון באאמטנשאפט און פון פארמעגלעכע סוחרים, בכלל מענטשן פון די העכערע סאציאלע קלאסן. פון דעם פראסטן פאלק, פון פויערים, די פאסטעכער, די יעגער, די פשוטע מיליטערלײט האבן זיך זייער וויניק מגייר געווען. ווי עס באמערקט אבן פאדאלאן, האבן די יידן געבילדעט אין דעם לאנד די קלענסטע רעליגיעזע גרופע, הגם דער קעניג מיט זיין פאמיליע האבן גהעהרט צו איר.

5. די כוזרישע מדינה און די יידן נאך דער התגיירות

וואס מיר האבן געזען, האבן די כוזרישע הערשער אנגענומען די יידישע אמונה קודם־כל צולויב פראקטישע טעמים. זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען זיינען לכל הפחות אין די ערשטע צייטן ניט געווען קיין זייער טיפע. ס׳האט זיי אויסגעפעלט יענער רעליגיעזער פאנאטיזם פון די הערשער, וואס האבן אנגענומען דאס קריסטנטום אדער איסלאם. די כוזרים האבן ניט גע־שטרעבט צו פארשפרייטן זייער נייע רעליגיע מיט פייער און שווערד און ניט געצוואונגען זייערע אונטער־טאנען נאכצוטאן זיי. מע קען זאגן, אז אויך נאך דער התגיירות האבן זיי זיך באצוגן נייטראל צו די אנדערע רעליגיעס. זיי האבן, אויף וויפל אונדז איז באקאנט, ניט געשטערט די אנדערע רעליגיעס צו שיקן אין לאנד זייערע מיסיאנערן אין פרואוון ווירקן אויף די מאסן,

מלאָכות, באַאַמטע און העכערע אָפיצערן] זײַנען געווען יידן.

פונדעסטוועגן האָבן די כּוזרישע קעניגן אין גע־וויסע פאַלן געמוזט אַרויס פון דער ראַלע פון שטרענגער נייטראַליטעט. אַזוי צום בײַשפּיל איז פאַרגעקומען אין מאַל אַן אינצידענט אין א שטאָט מיטן נאָמען דאַר אַל־באַבונאַיאַ (לויט אַנדערע מחברים איז דאָס געווען אין דער שטאָט דערבענד), וואו די מוסולמענער זײַנען באַפאַלן א יידיש סינאַגאָגע און זי צעשטערט. דערויף האָט דער קעניג פאַרהייסן צעשטערן דעם מינאַרעט (דעם טורעם) פון א מוסולמענישן מעטשעט אין דער־בענד (לויט אַנדערע — אין איטיל) און האָט פאַרמשפט צום טויט די דאָרטיקע גײַסטלעכע. באַלד האָט ער זיך מישב געווען און געהייסן אָפּשטעלן דעם גזר־דין, ווײַל ער האָט מורא געהאַט, אַז דאָס קען פירן צו רדיפות אויף יידן אין די מוסולמענישע לענדער. דער אינצידענט איז פאַרגעקומען אַרום דעם יאָר 923 אָדער 932. א צווייטער אינצידענט פון ענלעכן כּאַ־ראַקטער איז פאַרגעקומען כּמעט אין דער זעלבער צײַט. דאָס מאָל לגבי קריסטן. דער ביזאַנטישער קייסער ראָמאַנוס ו לעקאָפענוס האָט אַרויסגעגעבן א פאַר־אָרדענונג, וואָס האָט געוואָלט צווינגען די יידן אין זײַן אימפּעריע זיך צו שמדן. אויף דעם האָט דער כּוזרישער קעניג יוסף געענטפערט מיט רדיפות אויף קריסטן אין זײַן מדינה און האָט אויך געפּראָוווט משפּיע זײַן זײַנע פאַרבינדעטע, די אַלאַנען, זיי זאָלן אַרויסטרײַבן פון זייער לאַנד די קריסטלעכע גלחים און מיסיאָנערן. די ענגויע צײַט פון דעם אינצידענט לאָזט זיך ניט פעסטשטעלן. געווען איז דאָס יעדנפאַלס נאָכן יאָר 932. אַרום דער העלפט 10־טן י״ה וועלט איבערגעגעבן וועגן נאָך אַן אינצידענט, וואָס האָט אַבער געהאַט א מער פּאָליטישן כאַראַקטער. אין ענגער צײַט האָבן די ביזאַנטינער געמאַכט יד־אָחת מיט די רוסן און האָבן אַנגעהויבן זיי אויפצוהעצן קעגן די כּוזרישע הערשער, וואָס זײַנען געווען זייערע סואוּע־רענער. ווי א רעפֿעראַט פאַר די ביזאַנטישע אינטריגעס האָט דער קאָמענדאַנט פון דער כּוזרישער אַרמיי, פּסח, צעשטערט דריי ביזאַנטישע שטעט אין קרים.

די כּוזרישע אימפּעריע האָט אײַנגענומען גרויסע שטחים מיט פאַרשיידענע שבטים און פעלקער. זינט 576 האָט זיך אַנגעהויבן די כּוזרישע קאַמפּאַניע קעגן קרים, וואָס איז פון זיי בהדרגה פאַרנומען געוואָרן בּמשך פון 6־טן און 7־טן י״ה. דאָס פאַרנעמען קרים האָט צוגעגעבן א סך חשיבות דער כּוזרישער מאַכט. מיט דער צײַט זײַנען די גרעניצן פון דער כּוזרישער אימפּעריע דערגאַנגען ביז צו די קאַרפּאַטן און צום טײַך דניעסטער אין דער מערבדיקער ריכטונג און ביז צו דעם טײַך אָקאַ אין דער צפונדיקער ריכטונג. אין מזרח האָט זיך זייער מדינה געציגן ביז צו די בערג פון אוראַל. אָפילו אייניקע שבטים אין מערב־סיביר זײַנען א צײַטלאַנג געווען אונטער זייער הער־שאַפט. אייניקע היסטאָריקער מיינען, אַז דער דרום־דיקער טייל פון הינטיקן פוילן און טשעכאָסלאָוואַקיע איז אויך געווען א געוויסע צײַט אונטער זייער הער־שאַפט.

נאָך דער התגיירות פון די כּוזרים האָט זיך זייער פאַרשטאַרקט דער שטראָם פון יידישער אײַנוואַנדערונג, אָפילו פאַר דער התגיירות איז שוין געווען, ווי מע מיינט, א יידישע מיגראַציע־באַוועגונג אין יענער געגנט. דער איטאַליענישׂ־יידישער היסטאָריקער (אין 16־טן י״ה), ר׳ יוסף הכּהן, שרײַבט אין זײַן עמק הבּכא, אַז אין יאָר 690 איז געווען א גרויסע מלחמה צווישן די פּערסער און די אַראָבער. די פערסער זײַנען באַזיגט געוואָרן און אַרונטערגעפאַלן אונטער דער אַראָבישער הערשאַפט. דעמאָלט זײַנען א סך יידן אַנטלאָפן פון פּערסיע און זײַנען געגאַנגען פון איין לאַנד אין אַן אַנדערן. צום סוף זײַנען זיי דורכגעגאַנגען רוסלאַנד („ארץ רוסאה״, דעמאָלט א טייל פון דער כּוזרישער אימפּעריע), אַשכנז אין שווייץ, האָבן דאָרט אומעטום געפונען א סך יידן און זײַנען סוף־כּל־סוף אָנגעקומען אין דער שטאָט האַל (אין דײַטשלאַנד ?) און זיך דאָרט באַזעצט. מן הסתּם האָט ר׳ יוסף הכּהן געמוזט זײַנע ידיעות פון אַן אָלטער טראַדיציע אָדער פון א כּראָניק, וואָס איז שפּעטער פאַרלוירן געגאַנגען. הגם יוסף הכּהן גיט נישט אָן בפירוש דעם מקור, דאַרף מען זיך פונדעסטוועגן רעכענען מיט זײַנע אינפאָרמאַציעס, ווײַל ער איז בדרך־כּלל געווען א פאַרזיכטיקער און פינקט־לעכער פאַרשער. פון זײַנע ידיעות קען מען פאַרשטיין, אַז דער וועג פון פּערסיע איבערן כּוזרים־לאַנד קיין מערב איז געווען גוט באַקאַנט די יידן אין יענער צײַט און זיי האָבן אים באַנוצט, ווײַל דאָרט האָבן געוואוינט א סך יידן. אין דער תקופה נאָך דער התגיירות מערן זיך די ידיעות וועגן יידישער אײַנוואַנדערונג. א גרויסע צאָל יידן איז אַרײַנגעקומען פון ביזאַנץ נאָך די רדיפות און שמד־גזירות פון קייסער לעאָ III דעם איסאַוריער (אַרום 723), באַזיליוס ו (873־874) און ראַמאַנוס ו לעקאָפענוס (930). פּערסישע יידן פלעגן אין צײַטן פון רדיפות אָנטלויפן אין דעם כּוזרים־לאַנד. בפרט האָבן אויסגעוואַנדערט מיטגלידער פון פאַרשיידענע יידישע סעקטעס, די קאַראימער און אַנדערע, וואָס זײַנען גערודפט געוואָרן אין זייערע וואוינערטער. פאַ־ראַן אויך ידיעות וועגן יידן, וואָס זײַנען געקומען פון בבל, סיריע, דעם אַראַבישן האַלבאינזל און מצרים.

ניט אַלע מאָל זײַנען די יידן מחמת רדיפות אָנט־לאָפן פון זייערע הייַמען צו די כּוזרים. זייער לאַנד, ווי מיר וועלן ווײַטער זען, האָט געפירט א גרויסן אינטערנאַציאָנאַלן מסחר און האָט צוליב ווירטשאַפט־לעכע פאַרבינדונגען געקענט צוציען די יידן. יעדנפאַלס איז א רײַצנדע אַהין אָדער אַן אויסוואַנדערונג שוין מער ניט באַטראַכט געוואָרן ווי עפּעס א סענסאַציע, נאָר

דאָס איז געווען אַ געווינטלעכע זאַך. אַזוי, למשל, שרייבט סעדיה גאון אין זײַנע שאלות ותשובות (אָרום 929) וועגן אַ יידן, יצחק בן אַברהם, „וואָס איז אַוועק קיין כוזריה". ס׳זײַנען דאָ אויך ידיעות, אַז פון דער מיטל־אַזיאַטישער געגנט כאַרעזם (אַדער כיווע, איצט א טייל פון די סאָוויעטישע רעפּובליקן אוזבעקיסטאַן און טורקעסטאַן), וואו ס׳האָבן געלעבט אַ סך יידן און גרים, זײַנען געקומען ניט ווייניק יידן אין כוזרים־לאַנד נאָך דעם, ווי די מוסולמענער האָבן פֿאַרכאָפּט יענע געגנט. דער יידישער רײַזנדער אלדד הדני דער־ציילט (אָרום 888), אַז אין כוזרים־לאַנד לעבן אַ סך יידן. הגם אלדד הדני איז באַקאַנט מיט זײַנע גוזמאות, איז אין דעם פאַל זײַן אינפֿאָרמאַציע ענלעך צו די אַנ־דערע מקורים. די יידן זײַנען מן הסתם באַשעפטיקט געווען על־פּי־רוב מיט מסחר און אפשר אויך מיט מלאָכה. די דאָזיקע פֿרנסות אָבער האָבן געקענט געבן חיונה בלויז אַ קליינער צאָל מענטשן אין אַ לאַנד, וואו ס׳האָט געהערשט אַ פּרימיטיווע נאַטור־ווירטשאַפט און וואו ס׳רוב אײַנוואוינער זײַנען געווען פֿאַסטעכער, יע־גער און קריגסלײַט. מער מעגלעכקייטן ווי דער אי־נעוויייניקסטער מסחר האָט געקענט געבן דער אינטער־נאַציאָנאַלער מסחר. אויף דעם געביט פון אינטער־נאַציאָנאַלן מסחר האָט זיך די כוזרישע אימפּעריע געפונען אין אַ באַזונדער גינסטיקער פאָזיציע. ביז צום 7־טן און 8־טן י״ה איז דער גרויסער אינטער־נאַציאָנאַלער מסחר פון מערב־איראָפּע קיין אינדיע און כינע און צוריק געגאַנגען מיטן ים־וועג אַדער דורך צפון־אָפריקע ביז סיריע, פון דאָרט איבער בבל, דעם פערסישן גאָלף און דעם אינדישן אָקעאַן. אָבער זינט דער אָנטשטייאונג פונעם איסלאָם איז דער מי־טלאָער מזרח געווען אין אַ מצב פון כסדרדיקע מלחמות און דאָס האָט אָפּגעשטעלט דעם דאָזיקן אינטערנא־ציאָנאַלן האַנדלס־וועג. וועג די לאָגע אין מוסולמענישן מיטל־מזרח האָט זיך אַביסל סטאַביליזירט איז געקומען א נײַע שטערונג. די מוסולמענישע כאַליפֿן זײַנען נישט געווען אָזוי גאַסטפֿרײַנדלעך לגבי אויסלענדישע סוחרים ווי די פּריערדיקע הערשער. זיי האָבן אַרויפגע־לייגט זייער הויכע טראַנזיט־שטײַערן אויף אויסלענדישע קריסטלעכע און יידישע סוחרים. דערצו האָט זיך אין די אומרואיקע צײַטן שטאַרק אָנטוויקלט די געפֿאָר פון די ים־פּיראַטן, וואָס פלעגן נישט נאָר באַרויבן, נאָר אָפט אפילו הרגענען אַדער פֿאַרכאָפּן ווי שקלאַפן די רײַזנדער פון די האַנדלס־שיפן. א דריטער פאַקטאָר זײַנען געווען די כסדרדיקע רדיפות אויף יידן אין ביזאַנץ, וואָס האָבן פֿאַראַלייזירט די טעטיקייט פון יידישע סוחרים אין דער דאָזיקער מדינה. צוליב די אַלע סיבות האָבן די סוחרים פון מערב־אייראָפּע אָנ־געהויבן זוכן נײַע טראַנזיט־וועגן קיין אינדיע און כינע. אייגנער פון די נײַע אינטערנאַציאָנאַלע האַנדלס־וועגן, וואָס האָט אויסגעמיטן דעם ים און דעם אומרואיקן מיטעלן מזרח, האָט געפֿירט דורך דעם לאַנד פון די כוזרים. דאָס איז געווען כמעט אינגאַנצן אַ יבשה־וועג. אָט דעם וועג באַשרײַבט דער אַראַבישער פֿאָס־מיסטער אבן כאַרדאַדבע אין זײַן בוך פון די וועגן (אין 9־טן י״ה); פון אינדיע און כינע איז מען געפֿאָרן ביז צו דעם טײַך אָקסוס (איצט אַמו־דאַריע אין מיטל־אזיע) און פון דאָרט צום קאַספּישן ים ביז מען איז געקומען קיין איטיל, די הויפּטשטאָט פון די כוזרים. פון דאָרטן פֿאַרקערעווט מען זיך קיין סאַריי, אַ שטאָט בײַם טײַך דאָן און מע פֿאָרט וויטער מיטן דאָן ביז טאַנאיס.

דער נײַער אינטערנאַציאָנאַלער האַנדלס־שליאַך האָט צוגעגעבן חשיבות דעם כוזרים־לאַנד און צוגע־צויגן סוחרים זיך דאָרט צו באַזוכן. דער דאָזיקער וועג איז ניט געווען דער אײַנציקער. א צוויייטע וויכ־טיקע האַנדלס־אַרטעריע אין דעם מערב־טייל פון כו־זרים־לאַנד איז געווען דער דניעפּער. איידער די כוזרים האָבן באַהערשט מזרח־אייראָפּע האָבן זיך די ביידע גרויסע האַנדלס־וועגן ניט געקענט אָנטוויקלען, ווײַל די סוחרים זײַנען ניט געווען געניג באַוואָרנט קעגן די ווילדע נאָמאַדישע שבטים. ערשט מיט דער אײַנ־אָרדענונג פון א ענגיטער אַדמיניסטראַציאָנאַלער האָט זיך געקענט אָנטוויקלען דער אינטערנאַציאָנאַלער האַנדל. אָרום דעם גאַנצן האַנדלס־וועג בײַ די ברעגעס פון דניעפּער זײַנען געגרינדעט געוואָרן פֿאַרשיידענע האַנדלס־סטאַנציעס, צום טייל אויך שטאָטישע יישובים.

הגם די כוזרישע קעניגן האָבן ניט געמאַכט קיין באַמיאונגען צו פֿאַרשפּרייטן די יידישע אמונה אין אייגענעם לאַנד אָדער מגייר זײַן אָנדערע שכנותדיקע לעמדער, האָט פונדעסטוועגן דער פאַקט פון זייער התגיירות שטאַרק געהויבן דעם יידישן פֿרעסטיזש און אײַנפלוס אין מזרח־אייראָפּע. במילא האָט דאָס אַ סך געהאָלפן דער יידישער רעליגיעזער פֿראָפּאַגאַנדע. די יידישע אמונה האָט זיך פֿאַרשפּרייט אין עטלעכע לענדער און צווישן אָזוינע שבטים, וואָס זײַנען געווען אָפֿהענ־גיק פון די כוזרים, צ״ב אין דעם וואָסאַלן־לאַנד פון די כוזרים, מיטן נאָמען יענדיער, אין די בערג פון דאָגעסטאַן, צווישן די שוואַרצע בולגאַרן, וואָס האָבן געלעבט בײַ דער וואָלגע אין צפון פון דעם כוזרים־לאַנד (הגם צווישן די בולגאַרן איז שפּעטער זייער פֿאַר־שטאַרקט געוואָרן די מוסולמענישע פּראָפּאַגאַנדע און די צאָל מוסולמענער האָט באַלד אַריבערגעאָגט די יידישע גרים). יידישע אמונה איז אויך פֿאַרשפּרייט געוואָרן צווישן דעם גרויסן שבט פון די אַלאַנען (די הינטנטיקע אָסעטינער), וואָס האָבן געלעבט אין צענטראַל־מזרח־אייראָפּע צווישן די כאַליזן בײַם קאַספּישן ים און אין דעם קעניגרײַך פון די שוואַרצע בערג (הרי־חושך ?), אין אוראַל און אפילו צווישן די שבטים אין מערב־סיביר.

די סלאַווישע פעלקער זײַנען געווען וויניק צו־

געגנלעך פֿאַר יידישער רעליגיעזער פֿראָפֿאַגאַנדע, הגם אַ סך פון די מזרח־סלאַווישע שבטים (די דרעוויליאַנעס, פּאָליאַנעס, סעווערייאַנעס א״א) זײַנען געווען וואַסאַלן פון די כּוזרים. די סלאַוון האָבן געצאָלט מס זייערע כּוזרישע אייבערהאַרן (סואוועראַנען) מיט אײַזן, טעקס־טיל־אויסאַרבעטונגען, לײַוונט, כּלי־זין און פּעלצן.

די שטאָט קיעוו, שפּעטער גערופֿן אויך „די מוטער פון אַלע רוסישע שטעט״, האָט שוין עקסיסטירט אין דער כּוזרישער צײַט און אייניקע געלערנטע, צווישן זיי ברוצקוס, מיינען, אַז קיעוו האָבן געגרינדעט די כּוזרים. אַ סך פֿאַרשער האַלטן, אַז דער נאָמען קיעוו איז אַ טערקישער. אין יענע צײַטן האָט די שטאָט געהאַט נאָך צוויי אַנדערע נעמען. אין געוויסע סלאַווישע דיאַלעקטן האָט מען זי גערופֿן ווישעגראַד, ד״ה „הויכע פעסטונג״, אין כּוזריש האָט זי געהייסן סאַמבאַט, וואָס האָט דעם זעלבן מיין. דער נאָמען סאַמבאַט איז באַקאַנט געווען די אַראַבישע און גריכישע שרײַבער אין יענער צײַט. דער גלעלֶרנטער בי־זאַנטישער קייסער קאָנסטאַנטין דער 7־טער (912־959), וואָס האָט אגב געלעבט אין גאַנץ פרײַנד־לעכע באַציאונגען מיט דער כּוזרישער קעניגלעכער פאַמיליע און מיט דעם יידישן מלוכה־מאַן פון קאַרדאָווע, חסדאי אבן שפּרוט, האָט געשריבן אין זײַן גרויסן וויסנשאפֿטלעכן ווערק די אַדמיניסטראַציע פון דער אימפּעריע (קאַפּיטל 9), אַז גאַנצע קאַראַוואַנעס פון קליינע לאַסט־שיפלעך זאַמלען זיך אַן בײַם דניעפּער לעבן קיעוו. ער שרײַבט, אַז די דאָזיקע האַנדלס־שיפֿ־לעך „פֿאָרן אַרונטער מיטן טײַך דניעפּער און פֿאָר־זאַמלען זיך בײַ דער פעסטונג קיאָוואָ, וואָס מען רופט זי אויך סאַמבאַטאָס״.

פֿאַקטיש האָט זיך מן הסתּם דאָס פּריצײַטיקע קיעוו אַנטוויקלט פון דרײַ באַזונדערע יישובים, וואָס האָבן זיך שפּעטער צוזאַמענגעגאָסן אין איין שטאָט. איין טייל פון דער שטאָט האָט געהייסן קאָזאַרי (כּוזרי) און דער דאָזיקער נאָמען ווערט צום ערשטן מאָל דערמאָנט אין אַן אָפּיציעלן דאָקומענט פון יאָר 944 אדער 946 (אַן אָפּמאַך צווישן דעם קיעווער פּירשט און די ביזאַנטינער). אַ צווייטער טייל האָט געהייסן קי־יעב, וואָס מיינט אין אַ טערקישן דיאַלעקט „דער ברעג פון דעם טײַך״. דאָס איז געווען דער נידעריקס־טער טייל פון דער שטאָט (איצט פֿאַדאָל), וואו עס האָט זיך געפונען דער פֿאָרט. דער דריטער טייל, די הויך גלעלעגענע פעסטונג, האָט געהייסן סאַמבאַט אַדער וויישגראַד. דער נאָמען „סאַמבאַט״ האָט אינ־ספּירירט דעם יידישן היסטאָריקער, ד״ר יצחק שיפּער, צו זייער אַן אינטערעסאַנטער היפּאָטעזע. שיפּער מיינט, אַז די כּוזרישע מדינה איז געווען דער מקור פֿאַר די לעגענדעס, וואָס אַלדד הדני און אַנדערע יידישע רײַזנדער האָבן דערציילט וועגן טײַך סמבטיון און די „רויטע יידעלעך״. לויט דער לעגענדע לעבן די פֿאַר־לוירענע עשרת־השבטים אין אַן אייגענער מדינה מיט אַן אייגענעם מלך, אָבער מע קען צו זיי נישט צוקומען, ווײַל זיי לעבן הינטער אַ טײַך סמבטיון, וואָס איז אָפּגעשלאָסן פון דער איבעריקער וועלט. דער טײַך סמבטיון איז פול מיט שטיינער, וואָס וואַרפן זיך און שפּרינגען, אַזוי אַז מע קען אים בשום־אופן נישט אַריבערגיין. בלויז שבת רוט דער סמבטיון, אָבער דעמאָלט טאָר מען דאָך נישט פֿאָרן אָדער גיין אַזאַ ווײַטן מהלך. צוליב אָט די אייגנשאַפֿטן זײַנען הייסט דער טײַך סמבטיון (ווײַל ער רוט אים שבת — סאַבאַטן). אַזוי ווײַט די לעגענדע. שיפּער פֿאַרבינדט די סמבט־יון־לעגענדע מיט דעם טײַך דניעפּער, וועלכער איז באַרימט געווען מיט זײַנע שוימענדיקע, שפּריצנדיקע וואַסערן און מיט די וואַסערפֿאַלן (די באַרימטע פֿאָרא־געס), וואָס וואַרפן שטיינער און זײַנען לעבנס־געפֿער־לעך. דעם דניעפּער האָט מען געפונען סמבטיון, זאָגט שיפּער, ווײַל ער האָט דאָך געשטראָמט אַרום דער שטאָט סאַמבאַט (קיעוו). אַנדערע שפּעטערדיקע פֿאָר־שער האָבן נאָך צוגעגעבן די השערה, וואָס טײַטשט אויס דעם צוגאָמען „רויטע יידעלעך״. היות ווי די גרים אין כּוזרים־לאַנד זײַנען דאָך געווען פון אָנגאָ־לישן אָפשטאָם, האָבן זיי געהאַט אַ רויטלעכן הויט־קאָליר, וואָס איז גלײַך אויפגעפֿאַלן די מערבדיקע רײַזנדער. נאָך אין אָנהייב 15־טן י״ה האָט אַ דײַטש־פּרײַסישער כראָניקער, דעטמאַר, דערציילט, אַז בײַם קאָספּישן ים לעבן, ווי באַוואוסט, די „רויטע יידן״. סײַ אַלדד הדני און סײַ חסדאי אבן שפּרוט האָבן גע־גלויבט, אַז די כּוזרישע יידן שטאַמען פון די עשרת־השבטים און ערשט דער בריוו פון יוסף המלך האָט אָפּגעפֿרעגט די דאָזיקע לעגענדע.

6. דער אונטערגאַנג פון דער כּוזרישער מדינה און דער גורל פון די יידן

די כּוזרישע מדינה האָט געהאַט אַ מין באַזונ־דערע פֿאַליטישע סטרוקטור. בראש פון דער מדינה איז געשטאַנען דער כאַגאַן. זײַן אָמט איז ניט איבערגע־גאַנגען בירושה פון פֿאָטער צום זון, נאָר יעדער כאַגאַן איז אויסגעווײַלט געוואָרן אין אַ פֿאַרזאַמלונג, וואָס אין איר האָבן זיך באַטיליקט אַלע באַוואָפֿנטע מענער.

זעען פון דעם בריוו פון קעניג יוסף, וואָס רעכנט אויס אַלע קענטן פון בולאַן ביז צו זײַן צײַט. דער קעניג, ווי אויך דער כאַגאַן, האָבן געשטאַמט פון אַ פאַמיליע פון ייִדישן גלויבן. דער כאַגאַן האָט מיט דער צײַט פאַרלוירן די פאַקטישע מאַכט און איז געווען בלויז דער הויפּט־רײַכטער פון דער מדינה.

אין 10־טן י״ה האָט זיך אָנגעהויבן די ירידה פון דער כּוזרישער מדינה. א סך סיבות האָבן דערפירט דער־צו: די מדינה איז געוואָרן צו גרויס און דער עטנישער קערן פון די כּוזרים איז געווען צו קליין, כּדי צו האַלטן די וואַסאַלן־פעלקער אונטער אַ שטענדיקן קאָנ־טראָל. די ווירטשאַפטלעכע באַזע איז געווען צו שוואַך, כּדי צו דערלויבן אָנצוהאַלטן אַ ביוראָקראַטישן און אַדמיניסטראַטיוון אַפּאַראַט פאַר אַזאַ ריזיקן שטח און האַלטן תּמיד גרייט אַ גרויסן מיליטעריש כּוח צו באַשיצן אַלע גרענעצן. דער אינטערנאַציאָנאַלער האַנדל איז געווען בלויז אַ קליינער טייל פון דער נאַציאָנאַלער ווירטשאַפט און די אַנדערע פרימיטיווע פֿרנסות האָבן נישט געשאַפן קיין מעגלעכקייטן אויסצוהאַלטן דעם גרויסן מלוכה־אַפּאַראַט. די פאַרשיידענע אונטערוראָבטע פעלקער האָבן צו ביסלעך דערגרייכט אַזאַ מדרגה פון אָנטוויקלונג, אַז זיי האָבן אָנגעהויבן שטרעבן צו זעלבסטשטענדיקייט. בפרט האָבן געשטרעבט צו אומ־אפהענגיקייט די סלאַווישע פעלקער. זייער ציל איז געווען צו באַהערשן דעם טײַך דניעפּער און אַזוי אַרום עפענען פאַר זיך דעם וואָסער־וועג צו דעם שוואַרצן ים, וואו זיי האָבן געהאַפט צו גפּינען גרויסע רײַכטי־מער. אין דער צווייטער העלפט 9־טן י״ה האָט דער רוסישער פּרינץ אָלעג אײַנגענומען קיעוו און אָנ־דערע סלאַווישע געביטן. מער ווי הונדערט יאָר האָבן געדויערט די מלחמות צווישן די רוסן און די כּוזרים. די רוסן האָבן זיך פאַרבונדן מיט די ביזאַנטינער אין בשעת זיי האָבן אטאַקירט פון דער יבשה האָט ביזאַנץ געפירט דעם אָנגריף פונעם ים. אין יאָר 965 האָט דער געצנדינערישער רוסישער פּרינץ סוויאַטאַ־סלאָוו פאַרנומען די וויכטיקע כּוזרישע פעסטונג סאַר־קעל (סאַרקעל מיינט אין כּוזרישׂ „דער ווײַסער טו־רעם״; אין רוסיש האָט די זעלבע שטאָט געהייסן „בעלאַיַ ווייעזאַ״). דעם גרויסן קלאַפ האָט אָבער געגעבן דער כּוזרישער מדינה ערשט סוויאַטאָסלאַווס נאָכפאָלגער, וולאַדימיר דער הייליקער. ער האָט אין יאָר 986 פאַרנומען די וויכטיקע שטעט טעאַדאָסיע און פאַנאַגאָריע. פון דעמאָלט אָן איז זיך די כּוזרישע אימפעריע צעפאַלן אין צוויי טיילן: דער מערבדיקער טייל (אָ טייל פון קרים), וואָס איז נאָך געבליבן אין כּוזרישע הענט, און די מזרחדיקע כּוזרישע מדינה אַרום דעם קאָספּישן ים און אַרום דער וואָלגע.

ווי ס׳ווײַזט אויס, האָבן די כּוזרים געפֿרואוט אַריבערצוציען אויף זייער זײַט זייער געפערלעכן קעג־נער מיט די זעלבע מיטלען, וואָס מיט זיי האָט מען געוואָלט בשעתו אַריבערגעווינען די כּוזרים. זיי האָבן געפֿרואוט מגייר זײַן דעם פירשט וולאַדימיר. א בא־רימטע רוסישע כראָניק, די אַזוי גערופענע „כראָניק פון דעם מאָנאַך נעסטאָר״ (ליעטאָפּיס נעסטאָרא) דער־צײלט די ווײַטערדיקע מעשה:

„די כּוזרישע ייִדן זײַנען געקומען צו וולאַדימיר דעם הייליקן און האָבן אים געזאָגט: מיר האָבן געהערט, אַז די בולגאַרן [די מוסולמענישע מיסיאָנערן] זײַנען געקומען צו דיר דרשנען זייער אמונה; די קריסטן גלייבן אין אַ מאַן, וואָס איז געוואָרן געקרייצ־ציקט [באַשטראָפט] דורך אונדז; און מיר גלייבן אין איין גאָט, דעם גאָט פון אַברהם, יצחק און יעקב״. וולאַדימיר האָט געפרעגט די ייִדן: „צו וואָס איז אײַער אמונה מחייב?״. זיי האָבן אים געענטפערט: „זי איז אונדז מחייב צו זײַן געמלט, נישט צו עסן קיין חזיר און קיין פּלייש פון וואַלד־חיות און צו האַלטן שבת״. „ווו איז אײַער לאַנד?״ האָט געפרעגט דער פירשט. „מיר האָבן נישט קיין לאַנד — האָבן געענטפערט די ייִדן — ווײַל גאָט דער אײבערשטער איז בייַ גערוואָרן אויף אונדזערע אָבות און ער האָט אונדז צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאַנצער ערד צוליב אונדזערע זינד, און אונדזער לאַנד האָט ער אַוועקגע־געבן די קריסטן״. „אָזוי? — האָט וולאַדימיר אויסגע־רופן — ווי וואָגט איר דען צו קומען צו אַנדערע אין לערנען זיי תּורה, אויב איר אַליין זײַט פאַרוואָרפן פון גאָט און צעזייט? וואָלט גאָט אײַך ליב געהאַט, וואָלט ער אײַך נישט געהאַט צעזייט און צעשפּרייט איבער פרעמ־דע לענדער! און דאָס זעלבסיקע אומגליק ווילט איר איצט ברענגען אויף מיר?״

די דאָזיקע לעגענדע טראָגט אין זיך אַלע סימנים פון אַ מיטצײַטלערישער פאַלעמיק און גיט איבער די אַטמאָספער פון די רעליגיעזע וויכוחים פון יענער צײַט. מע שפּירט ממש אין איר די לײַדנשאַפטלעכע אַרגומענטאַציע פון די גלחים אין זייערע וויכוחים מיט ייִדן. זי איז אַליין פאַר זיך אַ באַווײַז, אַז די היץ פון די רעליגיעזע וויכוחים, וואָס האָבן זיך שוין גע־צײגן הונדערטער יאָרן, איז נאָך נישט אויסגעלאָשן געוואָרן. פאַקטיש זײַנען ווײַטער אָנגעגאַנגען די וויכו־חים אין דעם 9־טן, 10־טן און 11־טן י״ה.

וועגן די רעליגיעזע וויכוחים אין 10־טן און 11־טן י״ה וועלן מיר ריידן אין אַ ווײַטערדיקן קאַפּיטל. ס׳איז מעגלעך, אַז אין דעם פאַלאָן פון וולאַדימיר האָבן די הייליקן זײַנען פאַרגעקומען ענלעכע רעליגיעזע דיספוטן ווי בשעתו בײַם קעניג בולאַן. סוף־כל־סוף האָט וולאַדימיר ווי באַקאַנט אָנגענומען דעם קריסט לעכן גלויבן פון די ביזאַנטישע מיסיאָנערן אין יאָר 988. פאַרשטייט זיך, אַז איצט איז די ביזאַנטיש־רוסישע מיטאַרבעט גאָר נאָך ענגער. אין יאָר 1016 האָבן די פאַראיניקטע חיילות פון די רוסן און ביזאַנטינער אָנגעהויבן אַ נײַע אטאַקע אויף קרים. די

רוסן האָבן אַטאַקירט פון דער יבשה, די ביזאַנטינער האָבן אַטאַקירט פונעם ים און האָבן צעשטערט די לעצטע רעשטן פון די כאַזאַרן און ענגומען געפאַנגען דעם כאַגאַן. נאָך דער מפלה האָט דער פירשט סנחריב אַנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן. אויך די מיט־גלידער פון דער קעניגלעכער פאַמיליע, פון דער מיליטערישער און ביוראָקראַטישער אַריסטאָקראַטיע און אַנדערע וויכטיקע פערזענלעכקייטן האָבן אַנ־געומען דעם קריסטלעכן גלויבן. מע קען רעכע־נען, אַז נאָר אַ מינדערהייט פון די כוזרישע גרים איז געבליבן געטרייַ זייער יידישקייט. די דאָרטי־קע יידן און קראַימער זײַנען מיט קליינע אויסנאַמען געבליבן געטרייַ זייער אמונה. אַ טייל פון זיי זײַנען פאַרבליבן אין קרים. אין די צייטן פון טאַטעריישער און טערקישער הערשאַפט אין קרים איז אַ טייל פון זיי אַריבער צום איסלאַם, אַנדערע האָבן אויסגעוואַנ־דערט און געפרואווט זיך באַזעצן אין אַנדערע שטעט פון קיעווער רוס, בפרט אין קיעוו גופא אָדער האָבן געוואַנדערט ווײַטער אין דער מערבדיקער ריכטונג. אַ סך פון זיי האָבן זיך באַזעצט אין אונגאַרן (וואו עס האָבן נאָך אין 9־טן י״ה זיך באַזעצט די צום טייל יודאַיזירטע שבטים פון די כאַזאַרן) און אין רומעניע. אַ קלענערע צאָל איז אפשר דערגאַנגען ביז פוילן און אייניקע זײַנען אפילו, ווי מיר וועלן, פאַרוואַנדלט געוואָרן קיין שפאַניע.

נאָך דעם אונטערגאַנג פון דער מערבדיקער כּוז־רישער מדינה איז געבליבן די מזרחדיקע מדינה בײַם קאַספּישן ים, וואָס האָט נאָך עקסיסטירט מער ווי צוויי הונדערט יאָר. די מזרחדיקע מדינה האָט אַנגעהאַלטן אירע קולטורעלע און מעלעך אויך די ווירטשאַפטלעכע קאַנטאַקטן מיט די יידן אין בבל (באַגדאַדער כאַליפאַט).

פֿאַראַן געווען היסטאָרישע מאַטעריאַלן, וואָס פון זיי קען מען זיך משער זײַן, אַז די מזרחדיקע כוזרישע מדינה האָט געפרואווט ברענגען די פאַליטישע אידיאַלאַציע און ארומרינגלונג, אין וועלכע זי האָט זיך געפונען זײַנט דעם אונטערגאַנג פון דער קרימער מלוכה. אייניקע היסטאָריקער האַלטן, אַז די כוזרישע מדינה האָט אַפילו געמאַכט אַ פּראָוו אײַנצונעמען ארץ־ישראל אין דער צייט פון קרייצוגן. ווי באַוואוסט, האָבן די קרייצוגן אויפגערודערט די גאַנצע אייראָ־פעישע קריסטלעכע וועלט. שוין דער וועג פונעם ערשטן קרייצוג אין יאָר 1096 איז געווען פאַרגאַסן מיט יידיש בלוט. אומעטום אויף זייער מאַרש האָבן די קרייציגלער ארגאַניזירט שחיטות אויף די יידן. דער גאַנצער מיטעלער מזרח איז געווארן אַ גרויס שלאַכטפעלד צווישן קריסטן און מוסולמענער, און יידן האָבן אימעטום געליטן פון רדיפות און שחיטות. צווישן יידן האָבן זיך אַנגעהויבן פאַרשיידענע משיחישע באַ־וועגונגן, וויבל זיי האָבן אין די גרויסע צרות זייערע געזונט אַ סימן פון חבלי משיח. מאַסן יידן האָבן פאַר־לאָזט זייערע היימען און זײַנען אין גרויס פאַניק גע־לאָפן זוכן פאַר זיך אַ מקום־מקלט. אַ גרויסע מאַסע יידי־שע פליטים האָט זיך אַנגעזאַמלט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. צווישן זיי האָבן זיך גלײַך אַנגעהויבן פאַרשפרייטן קלאַנגען, אַז אָט־אָט מאַרשירן שוין די עשרת־השבטים אין די קריגעריש כוזרישע יידן פון די הרי־חושך, כדי צו פאַרלויפן דעם וועג די קריסטן און אײַנצונעמען ארץ־ישראל. אייניקע פון די פאַרשפרייטסטע קלאַנגען איז געווען, אַז 17 יידישע קהילות פון כוזרים־לאַנד האָבן זיך געלאָזט אויפן וועג צום מדבר אין וואַרטן דאָרט אויף די עשרת־השבטים, מע זאָל צוזאַמען מאַר־שירן אויף ארץ־ישראל און פארנעמען דאָס לאַנד. וויפל אמת עס איז געווען אין די דאָזיקע מעשיות, איז שווער צו ווייסן.

מע קען זיך אָבער משער זײַן, אַז די מזרח־כוזרי־שע מדינה האָט געשפּילט אַ געווייסע ראָלע אין דער משיחישער באַוועגונג פון דוד אַלרואי (אָדער מנחם אַלרוחי). לויט דער מיינונג פון אייניקע היסטאָריקער (פראָפ׳ שלום באַראָן א״א) האָט זיך די דאָזיקע בא־וועגונג אָנגעהויבן סוף 11־טן אָדער אַנהייב 12־טן י״ה אין דער מזרח־כוזרישער מדינה און פון דאָרט האָט זי זיך שנעל פאַרשפרייט צווישן די יידן פון אַזערבעי־דושאַן, קורדיסטאַן און אַנדערע טיילן פון פרס און בבל. ס׳איז מעגלעך, מיינט באַראָן, אַז מחמת דעם, וואָס די קרייצציגלער האָבן געוואָלט פאַרנעמען ארץ־ישראל, האָבן דוד אַלרואי און די כוזרים געוואָלט פאַרלויפן זיי דעם וועג און אַרגאַניזירן אין דער זעלבער צײַט א יידישן „קרייצצוג״ און אַריסכאַפן ארץ־ישראל פון די הענט פון די אַפּגעשוואַכטע מו־סולמענישע מושלים (עס האָט דעמאָלט געהערשט אַ גרויסע אַנארכיע אין די מוסולמענישע מדינות אין נאָענטן מזרח) נאָך איידער די קריסטן וועלן דאָס באַוויזן צו טאָן. מעגלעך, אַז דורך דער דאָזיקער מי־ליטעריישער אקציע האָבן די כוזרים געוואָלט אַריס־רײַסן זיך פון דער ארומרינגלונג, אין וועלכע זיי האָבן זיך געפונען. פון מערב האָבן אויף זיי געדריקט די רוסן און פון מזרח די צײַט אַרגאַניזירטע מעכטיקע טאַטעריישע הארדעס. צו דער משיחישער באַוועגונג איז אָבער געקומען א סוף, ווען דוד אַלרואי אַליין איז דערהרגעט געוואָרן. די מזרח־כוזרישע מדינה האָט זיך נאָך געהאַלטן ביזן יאָר 1237, ווען די טאַטעריש־ע הארדעס זײַנען אַנגעפאַלן אויף איר און פארנומען די מדינה און צעשטערט די הויפטשטאָט איטיל.

אויב מיר האָבן געהאַט א מעגלעכקייט צו מאַכן פאַרשיידענע השערות וועגן דעם גורל פון די יידן אין דער מערב־כוזרישער מדינה, שטיצנדיק זיך דערבײַ אויף געווייסע זייער שיטערע ידיעות, וואָס שטאַמען פון יידישע, רוסישע, דײַטשע, אונגאַרישע א״א מקורים, איז א סך שווערער צו דערגיין, וואָס איז געווען דער

שער־בלאַט פון בנימין פון טודעלאַס רייזע־באַשרייבונגען אין די יאָרן 1160—1173. די מסעות זײַנען איבערגעזעצט אין עט־לעכע שפּראַכן. די ייִדישע איבערזעצונג איז אַרויס אין 1691.

גורל פון די ייִדן פון מזרח־כּוזרישער מדינה. מיר זײַנען דאָ כּמעט אינגאַנצן אָנגעווויזן אויף פּאַר־שייַדענע לאָקאַלע טראַדיציעס און לעגענדעס. מיר קענען זיך משער זײַן, אַז די עטלישע כּוזרים האָבן זיך מיט דער צייט אַסימילירט מיט די נייַע מאָנגא־לישע אַריסטאָקראַטיע פון דער „גאָלדענער האָרדע". וואָס איז אָבער געוואָרן מיט די ייִדן? ס׳איז מעגלעך, אַז אַ טייל פון זיי האָט אויסגעוואַנדערט נאָך אין 10־12־טן י״ה, וועלן דער שטערן פון דער כּוזרישער מדינה האָט אָנגעהויבן צו זינקען. ס׳איז אויך מעגלעך, אַז אַ טייל פון דער אויסוואַנדערונג איז געגאַנגען קיין מזרח און נישט קיין מערב, צום בייַשפּיל קיין בוכּאַרע, פערסיע, אַפֿגאַניסטאַן. מע מוז אָבער באַ־מערקן, אַז טשינגיס־כּאַן האָט אויף זײַן זיגרייכן מאַרש צעשטערט אויך כּיווע און בוכּאַרע, וואו מיט אַ 50־60 יאָר פריער האָט בנימין פון טודעלאַ געזען בלי־ענ־דיקע ייִדישע יישובים (7,000 ייִדן אין כּאַרעזם און 50.000 ייִדן אין סאַמאַרקאַנד און בוכּאַרע). ס׳איז אויך פאַראַן אַ סברה, אַז די פאַרשייַדענע סעקטעס, וואָס זײַנען באַקאַנט אין דרום־רוסלאַנד און אין אוקראַינע אונטער דעם נאָמען „יודעאַ־הערעטיקער", „סובאַטני־קעס" זײַנען אַ זכר פון די ייִדן אַדער פון די גרים, וואָס האָבן זיך מיט דער צייט צוזאַמענגעמישט מיט דער רוסישער און אוקראַינישער פּאָלקסמאַסע.

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, איז אַ צאָל ייִדן געבליבן אויף דער טעריטאָריע פון מזרח־אייראָפּע, אויף די שטחים פון דער געוועזענער כּוזרישער אימ־פּעריע נאָך איר אונטערגאַנג. דער שטח פון דער כּוזרישער אימפּעריע האָט זיך, ווי מיר האָבן שוין פריער געשריבן, אין אַ גרויסער מאָס מיטן אויסנאַם פון עטלעכע ראַנד־געביטן געדעקט מיטן שטח פון דער היינטיקער אוקראַינע. ס׳איז פאַראַן אַ קליינע צאָל היסטאָרישע פאַקטן וועגן דעם עלטסטן ייִדישן יישוב אין דער נאָך־כּוזרישער אוקראַינע, בפרט אין קיעוער רוס. מיר האָבן שוין דערמאָנט דעם לעגענדיפן נעסטאָראַ און זײַן באַשרייבונג פונעם רעליגיעזן ווי־כּוח אין קיעוו אין יאָר 986. קיעוו איז אין יענער צייט אויסגעוואַקסן צו אַ גרויסער האַנדלס־מעטראָפּא־ליס פון אַן אינטערנאַציאָנאַלן באַדייטונג. חוץ די סלא־ווישע תושבים האָבן דאָרט געלעבט אין יענע צייטן גריכן, אַרמענישער, ייִדן, דייטשן, מאַראַוויער (פון מערן) און וועניציאַנער.

אַ ייִדישער יישוב איז געווען אין קיעוו, ווי מיר וויסן שוין, נאָך אין די כּוזרישע צייטן. יעדנפאַלס ווערן ייִדן דערמאָנט אין רוסישע דאָקומענטן פון די ערשטע רוסישע גרויספּערשטן אויף אַזאַ אופן, ווי זיי וואָלטן געווען דאָרט אָלט־אײַנגעזעסענע תושבים. דער גרויספּערשט סוויאַטאָסלאַק איזיאַסלאַוויטש (1093 — 1113) האָט געגעבן פאַרשייַדענע פּריווילעגיעס סוחרים און בעלי־מלאָכות. ער באַצייכנט זיי אין זײַנע דאָקו־מענטן אַמאָל ווי ייִדן און אַמאָל ווי כּוזרים. דער חילוק צווישן ייִדן און כּוזרים איז פאַר די דעמאָלטיקע רוסן נישט געווען גאַנץ קלאָר. ס׳איז אַבער פאַראַן אויך אַן אינטערעסאַנטע ידיעה, וואָס פון איר קען מען דרײַנגען, אַז נישט נאָר ייִדן פון כּוזרים־לאַנד האָבן זיך באַזעצט אין קיעוו. דער טשעכישער כראָניקער האַיק שרײַבט, אַז אין יאָר 1064 זײַנען אָנגעקומען קיין פּראָג אַ גרויסע צאָל ייִדן, אַבער מע האָט זיי נישט דערלויבט דאָרט צו בלײַבן, האָבן זיי אויסגע־וואַנדערט ווײַטער אין די גריכישע (דאָס הייסט גריכיש־אָרטאָדאָקסישע) לענדער, דאָס מיינט מן הסתם קיעווער רוס. ייִדישע סוחרים, וואָס פלעגן קומען קיין אוקראַינע צוליב מסחר, ווערן אָפט דערמאָנט אין די שאלות און תשובות פון יענער צייט. צווישן די סוחרים האָבן זיך געפונען אויך באַקאַנטע תלמידי־חכמים, וואָס האָבן אַליין באַזוכט אוקראַינע, פּוילן און אַנדערע לענדער אין מזרח־אייראָפּע אין האָבן דערבּיבער געקענט אין

זייערע חיבורים איבערגעבן אַ סך דירעקטע אינ־טערעסאַנטע אינפאָרמאַציעס וועגן יענע לעגענדער און וועגן יידישן לעבן דאָרט. בפרט וויכטיק זיינען אין דעם פּרט די וועלק פון די שרייבער: די ציטאַטעס פון ר׳ יצחק בן אָשר, וואָס געפינען זיך אין דעם וועלק צידה לדרך פון ר׳ מנחם בן זרח (סוף 11־טן י״ה); דער ספר אבן העזר פון ר׳ אלעזר בן נתן (ראב״ן), געשריבן אַרום 1152; די ערשרות אוּן הוספות צו מחזור ויטרי (סוף 12־טער י״ה); די תשובה פון ר׳ קלונימוס ב״ר שבתאי (געלעבט סוף 11־טן י״ה אין רוים), ציטירט אין ספר שבלי הלקט פון ר׳ צדקיהו ב״ר אברהם הרופא (געשריבן אין ערשטער העלפט 13־טן י״ה), וואו ער דערציילט וועגן יידישע סוחרים אוּן יידישע בעלי־עגלות „שבאו מרוסיא עם עגלות טעונות בערב שבת״; די שוין ציטירטע ווערק פון ר׳ פּתחיה מרעגנסבורג אוּן ר׳ בנימין פון טודעלאַ אוּן אַנדערע. די דאָזיקע שו״ת זיינען אין די לעצטע ציַיטן געזאַמלט געווָארן דורך הירש שמעון הובערבאַנד (אומגעקומען אין ווָארשעווער געטאָ) אוּן דורך צוויי יונגע פאַרשער אפּרים קופּפער אוּן דעם פּאָליאַק טאַ־דעוש לעוויצקי.

נאָך סוויאַטאָפּאָלק טויט (1113) האָבן די אַנ־הענגער פון וולאָדימיר מאַנאָמאַך זיך געוואָלט אָפּרעכענען מיט אַ צאָל מקורבים פון דעם פּאַרשטאָרבענעם גרויספירשט. די דאָזיקע אינעווייניקסטע קאָמפּן אוּן די אַנארכיע, וואָס האָט צוליב דעם געהערשט, האָט אויס־גענוצט דער צערייצטער המון אין קיעוו אוּן האָט זיך געוואָרפן אויף די יידן אוּן אויסגערויבט זייער האַב־אוּן־גוטס. בכלל וויזט אויס, אַז די רעגירונגס־צייַט פון וולאָדימיר מאָנאָמאַך איז נישט געווען קיין גוטע צייַט פאַר יידן (1113 — 1125). צום ערשטן מאָל איז דעמאָלט אין קיעוער רוס אויף אַ פאַרזאַמלונג פון קיעוער אָדל באשלאָסן געווָארן אינצוציפירן באגרענע־צונגען פאַר יידישע מלווים (בפרט רעדוצירן דעם פּראָצענט פאַר די הלוואות). וויזט אויס, אַז וולאָדימיר מאָנאָמאַך האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ באַפעל אַרויסצו־טרייַבן די יידן פון קיעוו, אָבער עס איז ניט באָוואוסט, צי דער באַפעל איז אויסגעפירט געוואָרן. יעדנפאַלס באַלד נאָך דעם הערן מיר ווידער וועגן יידן אין קיעוו. אין יאָר 1124, דערציילן די רוסישע כראָניקס, האָט אויסגעבראָכן אַ גרויסע שריפה, וואָס האָט צעשטערט אַ באַדייטיקן טייל פון דער שטאָט קיעוו. ס׳ווערט דערמאָנט דערבײַ, אַז בפרט די יידישע הײַזער האָבן שטאַרק געליטן פון דער שריפה. אין די רוסישע כרא־ניקעס פון יענער צייַט (1146 — 1151) ווערט דער־ציילט, אַז אייניקע פון די שטאָט־טויערן האָט געהייסן „דער יידישער טויער״. דערפון קען מען פּאַרשטיין, אַז ס׳איז דאָרט געווען אַ יידישער קוואַרטאַל.

צוליב מאַנגל פון היסטאָרישן מאַטעריאַל קענען מיר נישט האָבן קיין סיסטעמאַטיש בילד פון דער פאַליטיק פון די וויזעטערדיקע גרויספירשטן לגבי יידן. מיר האָבן בלויז פראַגמענטאַרישע ידיעות. אַזוי, למשל, ווערט דערציילט, אַז נאָכן טויט פון וולאָדימיר וואָסיל־טשיקאָוו (1288), פּירשט פון וואָלין, זיינען די יידן געוואָסן שבעה און געווויינט „ווי נאָך דעם חורבן בית־המקדש״.

די צופעליקע ידיעות, וואָס מיר האָבן וועגן יידן אין וואָלין און גאַליציע אין די צייטן פון וולאָדימיר וואָסילטשיקאָוו און אַנדערע, זיינען נישט די איינציקע אוּן נישט די ערשטע, וואָס מיר האָבן וועגן אַ יידישן יישוב אין די מערב־אוקראַינישע לענדער.

אינערעסאַנט איז צו דערמאָנען, אַז דער יידישער יישוב אין דרום־רוסלאַנד (אוקראַינע) האָט שוין דע־מאָלט דערגרייכט אַ געוויסע מדרגה פון קולטורעלער אַנטוויקלונג אוּן האָט פאַרמאָגט תלמידי־חכמים. דער אינערעסאַנטסטער צויגנis איז ר׳ משה מקיעוו, אַ תלמיד־חכם, וואָס האָט זיך אין 12־טן י״ה דורכ־געשריבן אין ענינים פון הלכה מיט דעם בארימטן ראש־ישיבה אין באַגדאַד, רבי שמואל בן עלי. אַ צוויישטער יידישער תלמיד־חכם, ר׳ יצחק טשערניקאָוו, האָט אין דער זעלבער צייַט שטודירט אין דער ישיבה פון לאַנדאָן אוּן וועלט דערמאָנט אין אַן ענגלישן מקור אין די יאָרן 1180 — 1182. מעגלעך, אַז דאָס איז דער זעלבער ר׳ „יצא [איטשע] מצרנגוב״, וואָס וועלט דערמאָנט אין ספר השוהם פון ר׳ משה בן יצחק מבריי־טאַניא (האָט געלעבט אין לאַנדאָן סוף 12־טן י״ה). אַן אַנדער יידישער געלערנטער, „ר׳ יצחק מרוסיאה״ (די שטאָט וועלט ניט אַנגעגעבן), וועלט דערמאָנט וויי אַ תלמיד פון ר׳ יהודה החסיד אין רעגנסבורג אין דער צוויישטער העלפט 12־טן י״ה. ר׳ אָשר בן יחיאל (ראַ״ש) דערמאָנט אין זיינע שו״ת אַ תלמיד ר׳ אָשר „שהיה מארץ רוסיא ובא לכאן״ [מאַיאַרקע אין שפּאַניע]. ר׳ אָשר איז געשטאָרבן אין 1328. מיר ווילן אויך נאָך אַמאָל דערמאָנען, אַז אין טודעלאַ האָבן אויך שטו־דירט אַנדערע יידישע תלמידים (פון כוזרישן אָפּשטאַם) פון מזרח־אייראָפּע.

ידיעות וועגן די דאָזיקע געלערנטע יידן זיינען צו אונדז דערגאַנגען על־פּי צופאַל, ווײַל זיי האָבן אויס־געוואַנדערט אין די מערבדיקע לענדער אַדער האָבן דאָרט שטודירט, אָבער וויפל אַנדערע זיינען נישט דער־מאָנט געווָארן אוּן זיינען בכלל פאַרגעסן געווָארן אוּן זייערע חיבורים זיינען פאַרפאַלן געווָארן אין דער צייט פון דער מאַגנאַליישער אינוואַזיע, וואָס האָט צעשטערט אַלע היסטאָרישע דאָקומענטן פון פריערדיקע צייַטן? אָט איז דאָ, צום בײַשפּיל, אַ רמז אין אַלטן כּתב־יד אין איטאַליע אויף אַ בוך, וואָס איז פאַרפאַסט גע־ווָארן אין יאָר 1124 פון ר׳ שמואל הרוסי. פאַראַן אויך ידיעות, אַז קיין רוסלאַנד האָט מען אימפּאָרטירט ספּרים פון בבל. ר׳ משה תקו (אַדער תאקו) שרייבט אין זײַן כתב תמים (סוף 12־טער י״ה): „והגידו לנו שאותו

ספר המעוקל בא מבבל לרוסיא ומרוסיא הובא לריגנ־
שפרוק". מע קען אַרויסלייענען נאָך עפעס, ס׳איז מעג־
לעך, אַז יידישע געלערנטע פלעגן פֿאָרן קיין רוסלאַנד
פון בבל און פון דאָרטן קיין דײַטשלאַנד און בײַ דער
געלעגנהייט האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך פֿאַרשיידענע
ספֿרים. אָבער פון די עטלעכע צופֿעליקע ידיעות קען
מען נאָך נישט מאַכן קיין אויספֿיר, אַז קולטור און
תורה־לערנען איז געווען פֿאַרשפֿרייט צווישן די אוק־
ראַינער און בכלל מזרח־אײראָפּעישע יידן אין יענער
צײַט. פֿאַראַן אַנדערע מקורים, וואָס פון זיי קען מען
דרינגען, אַז די תּלמידי־חכמים זײַנען געווען בלויז
גאָר אַ קליינע גרופּע און דער אַלגעמיינער קולטור־
ניוואָ איז נאָך געווען זייער אַ נידעריקער. זייער אַ
וויכטיקער דאָקומענט אין דעם פֿרט איז פֿאַראַן אין
די תּשובות פון אליעזר בן יצחק פון פֿראָג (געלעבט
אין די יאָרן 1151 — 1234). זיין ס׳ שו״ת איז נישט
דערהאַלטן געווארן, נאָר די תּשובה, וואָס מיר ציטירן
וויטער און וואָס ער האָט געשיקט צו ר׳ יהודה החסיד,
איז אַפֿגעדרוקט אין צוויי אַנדערע ווערק, אין אור זרוע
פון ר׳ יצחק בן משה און אין די שו״ת פון מהר״ם
מרוטענבערג. ר׳ אליעזר האָט אַ סך אַרומגערײַזט
און צווישן אַנדערע האָט ער פֿאַרבראַכט אַ לענגערע
צײַט אין אוקראַינע און מן הסתּם געווען אויך אין פּוילן
און אין אונגאַרן. און אָט וואָס ער שרײַבט וועגן יידישן
קולטור־מצב אין יענע לענדער: „הנה ברוב מקומות
שבפּולין ורוסיא ואונגרין שאין שם לומדי תּורה מתּוך
דוחקם ושוכרים להם אדם מבין מאשר ימצאו והוא להם
שליח ציבור ומורה צדק ומלמד בניהם".

פון אַן אַנדערן מקור, וואָס מיר ציטירן וויטער,
איז געדרונגען, אַז עס זײַנען געווען צווישן די דרום־
רוסלענדישע יידן אָזעלכע, וואָס האָבן אָפֿילו קיין העב־
רעיש נישט געקענט און זייער אינציקע שפּראַך איז
געווען רוסיש.

ס׳איז כּדאי זיך איצט אומצוקערן צו דער פֿראָבלעם
פון יידישן האַנדל, בפֿרט דעם אינטערנאַציאָנאַלן מסחר
צווישן רוסלאַנד, אוקראַינע און די איראָפּעישע און
אַזיאַטישע לענדער — אַ מסחר, אין וועלכן יידן, ווי עס
ווײַזט אויס, האָבן געשפּילט נישט קיין קליינע ראָלע.
איינער פון די צווײַגן פון דעם אינטערנאַציאָנאַלן האַנדל
איז געווען דער מסחר מיט שקלאָפן. קריסטלעכע, יידי־
שע און מוסולמענישע סוחרים פלעגן אײַנקויפן אין
מזרח־איראָפּע שקלאָפן פֿאַר אַ שיבוש און אַריבער־
פֿירן זיי קיין מערב־איראָפּע, בפֿרט אין די ווירט־
שאפֿטלעך אָנטוויקלטע מוסולמענישע מדינות פון ספּא־
ניע, וואו מע האָט זיי פֿאַרקויפט מיט גרויסע רווחים.
די קריסטלעכע קירך האָט געפֿירט אַ שטאַרקן קאַמף
קעגן דעם שקלאָפן־האַנדל פון יידישע און מוסולמענישע
סוחרים נישט מחמת פֿרינציפּיעלער קעגנערשאַפֿט צו
שקלאָפֿערײַ, ווײַל די קריסטלעכע פֿריצים און אָפֿילו
די מאָנאָסטירן האָבן זיך אויך באַנוצט מיט שקלאָפן־
אַרבעט אָפֿילו ביזן 14־טן י״ה. די הויפּט־סיבה איז
געווען, וואָס די קירך האָט מורא געהאַט, אַז די יידישע
און מוסולמענישע סוחרים און אייגנטומער פון די
שקלאָפן זאָלן נישט מגייר זײַן די שקלאָפן. די דאָזיקע
מורא איז נישט געווען אומבאַגרינדעט. די מוסולמע־
נישע און בפֿרט די יידישע שקלאָפן־אייגנטומער זײַנען
געווען פֿאראינטערעסירט, אַז די שקלאָפן זאָלן זיך
מגייר זײַן, כדי מע זאָל קענען אָפּהיטן די דינים אין
דעם אייגענעם הויזגעזינד — שמירת־שבת, דיני־
כשרות, יין נסך אאַז״וו.

עס איז כּדאי צו באַמערקן, אַז אָפֿילו נאָך דעם
ווי די רוסן האָבן אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן,
האָבן נאָך ווײַטער זיך געפֿירט רעליגיעזע וויכוחים
צווישן יידן און קריסטן. די אַרטאַדאָקסישע גלחים
האָבן אָפּנים נאָך באַטראַכט דאָס יידנטום פֿאַר אַ גע־
פֿערלעכן קאָנקורענט אָדער זיי האָבן געשטרעבט צו
דערפֿירן צו שמד די רעשטלעך פון די יידן אין פון
די גרים אין לאַנד. דער ערשטער אין רוסלאַנד גע־
בוירענער קיעווער מעטראָפּאָליט (אָלע אַנדערע זײַנען
געווען פון ביזאַנטישן אָפּשטאַם), אילאַריאָן, האָט פֿאַר־
פֿאַסט אַ חיבור אונטער דעם טיטל: תּורת משה [יידישע
דינים] און דער אמת און חסד פון ישו הנוצרי (מן
הסתּם נאָך דעם יאָר 1051). דער טיטל אַליין באַווײַזט,
אַז דער צוועק פון דעם בוך איז געווען צו פֿאַרשטאַרקן
די אַרגומענטאַציע פֿאַר די יידיש־קריסטלעכע וויכוחים.
אילאַריאָן איז אַרום 1053 אַראָפּגעזעצט געווארן פון
זײַן אָמט אונטער דעם דרוק פון ביזאַנץ, וואָס האָט
נישט געוואָלט, אַז אַ געבוירענער אין רוסלאַנד זאָל
האַלטן דעם הויכן אָמט פון מעטראָפּאָליט. זינט דער
צײַט האָט זיך אילאַריאָן פֿאַרנומען מיט דער אַנטוויק
לונג פון דער נײַ־גריכישער ליטעראַטור „פּעטשערסקאַיא לאַווּ־
ראַ" אין קיעוו, וואָס איז באַלד געווארן אַ צענטער
פון אַנטי־יידישער פּאָלעמיק און פֿראָפּאַגאַנדע. בפֿרט
האָט זיך אויסגעצייכנט אין די וויכוחים מיט די יידן
דער גלח פּעפֿאָסי, וואָס איז געשטאַנען בראש פון
דער „פּעטשערסקאַיא לאַווראַ" (1051־1074). אין דעם
בוך דאָס לעבן פון פּעפֿאָסי, וואָס איז כלומרשט גע־
שריבן געווארן פון נעסטאָר, ווערט דערציילט, אַז פּעפּא
דאָסי פלעגט אויפֿשטיין אין מיטן נאַכט און זיך אַרויס
גנבענען פון קלויסטער, כדי צו האַלטן וויכוחים מיט
יידן. פון דעם קען מען דרינגען, אַז די קירכלעכע פי־
רערשאַפט איז בכלל נישט תּמיד געווען צופֿרידן פון
די וויכוחים, דעריבער האָט ער זיי בײַנאַכט באַאַרפּט
פירן. מע האָט פּשוט מורא געהאַט, אַז די דיספּוטאַנטן
אַליין קענען באַאײַנפלוסט ווערן פון יידישער פּראָפּא־
גאַנדע. והא ראיה דער גלח ניקיטא, וואָס האָט אַזוי
לאַנג זיך מתווכח געווען מיט די יידן ביז ער איז
געגנייגט געווען אָנצונעמען געוויסע יידישע דאָגמעס,
אָבער שפּעטער האָט ער עפּנטלעך חרטה געהאַט. די
מעטראָפּאָליטן, דער פּריער דערמאָנטער אילאַריאָן און

דער נײַער מעטראָפּאָליט יאָאַן (אַרום 1080), זײַנען אַרויס מיט שטאַרקע דרשות קעגן דעם יידישן גלויבן און מינהגים.

מן הסתם האָבן די גלחים געפֿירט וויכּוחים נישט נאָר מיט יידן נאָר אויך מיט קאַראַימער, אַ סימן וואָס דער פֿריער דערמאָנטער פּעאָדאָסי באַשרײַבט געוויסע שבתדיקע דינים און מינהגים פון די קאַראַימער. מן הסתם האָט ער דעם ענין שטודירט נישט פון בײַ כער, נאָר פון פֿערזענלעכע אָבסערוואַציעס און קאָנ־ טאַקטן.

הגם דאָס רוב ידיעות, וואָס מיר האָבן וועגן יידן אין די געביטן פון הײַנטיקער אוקראַינע, שטאַמען פון קיעוו און פון קרים, איז דאָס נישט קיין ראיה, אַז יידן האָבן נישט געלעבט אין אַנדערע טיילן פון לאַנד. מיר האָבן שוין דערמאָנט וואָלין און גאַליציע. חוץ דעם איז פֿאַראַן אַ ידיעה, אַז אין יאָר 1171 האָט אַ גרויסע צאָל יידן איבערגעוואַנדערט פון ביעלאַיאַ ווײַ־ זשאַ (סאַרקעל) בײַם דאָן אין דער שטאָט טשערניכאָוו, די סיבה פון דער איבערוואַנדערונג איז נישט באַקאַנט.

אין יאָר 1475 האָבן די טערקן אײַנגענומען די געגנעזײַטע קאָלאָניעס אין קרים. אַרום דער זעלבער צײַט זײַנען אויך די טאַטערישע כאַנען פון קרים אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דער טערקישער אייבערהער־ שאַפֿט. ווי ס׳ווײַזט אויס, האָבן די דאָזיקע פֿאַליטישע ענדערונגען נישט געבראַכט קיין שאָדן די קרימער יידן. פֿאַרקערט, זיי האָבן פֿאַר זיי געעפּנט אַ וועג פֿאַר ווירטשאַפֿטלעכע און קולטורעלע קאָנטאַקטן מיט די טערקישע יידן, בפֿרט מיט קאָנסטאַנטינאָפּאָל. צוליב דעם און אויך צוליב דער אימיגראַציע פון יידישע פֿליטים פון ליטע און אוקראַינע באַמערקט זיך אַן אויפֿלעבונג סוי אַ ווירטשאַפֿטלעכע, סוי אַ קולטורעלע בײַ די קרימער יידן סוף 15־טן און 16־טן י״ה. מיר וועלן זיך צו דעם ענין נאָך אומקערן אין איניעם פון די וויטערדיקע קאַפּיטלען.

אויב פון קרים זײַנען נאָך פֿאַראַן אַביסל ידיעות וועגן די יידן אין דער מאָנגאָלישער און טערקישער תקופה, הערן אויף אינגאַנצן די ידיעות וועגן די יידן אין אוקראַינע אין דער צײַט פון דער טאַטערישער אינוואַזיע, ד״ה זינט דעם צוזײַטן פערטל 13־טן י״ה. ס׳איז בלויז באַקאַנט, אַז די טאַטערן האָבן אין הסכם מיט זייער פרינציפ פון רעליגיעזער טאָלעראַנץ אָדער אינדיפֿערענטיזם אויך טאָלערירט די יידישע רעליגיע. די יידן, וואָס זײַנען געבליבן אין אוקראַינע נאָך דער טאַטערישער אינוואַזיע פון 1237, האָבן אין די וויטער־ דיקע יאָרן פון דער מאָנגאָלישער הערשאַפט געהאַט א לפּי־ערכדיקע רואיקע צײַט ביז צום אָנהײב פון די טאַטעריש־ליטווישע מלחמות (1396־1399). די ווירט־ שאַפֿטלעכע באַדײַטונג פון אוקראַינע ווי אַ טראַנזיט־ לאַנד פאָר אינטערנאַציאָנאַלן האַנדל איז אָבער זינט דער מאָנגאָלישער אינוואַזיע זייער געפֿאַלן און מיר פֿארמאָגן נישט קיין שום ידיעות וועגן די פֿרנסה־קוואָלן פון די אוקראַינער יידן אין יענער תקופה.

7. אונטער מאָנגאָלישער הערשאַפט

אַרום 1220 האָט טשינגיס־כאַן אָנגעהויבן זײַן מאַרש אויף אייראָפּע. אין יאָר 1224 האָט ער באַזיגט די קיעווער פירשטן און זייערע אַליאירטע אין דער שלאַכט בײַם טײַך קאַלקאַ. נאָך זײַן טויט (1227) האָט זײַן איניקל באַטו־כאַן איבערגענומען דעם מערבדיקן טייל פון זײַן אימפּעריע און האָט אין יאָר 1240 פֿאַר־ נומען קיעוו. די טאַטערן האָבן די שטאָט אויסגערויבט און צעשטערט. א סך מענטשן זײַנען אומגעקומען בעת דער טאַטעריישער אינוואַזיע. נאָך דער אינוואַזיע איז געקומען א גרויסע עקאָנאָמישע און גײַסטיקע ירידה. אָבער דער קאָנטראָל, וואָס די טאַטערן האָבן געהאַט איבער די נײַע פֿאַרנומענע פֿראָווינצן, איז ניט געווען קיין שטאַרקער אין צענטראַליזירטער. די טאַטערן האָבן זיך געלאָזט אויף וויטע קריגס־וועגן, זייערע חיילות זײַנען דערגאַנגען ביז שלעזיע און אונגאַרן. דערמיט האָבן זיי שטאַרק צעשפּליטערט זייערע כוחות. אין די פֿארנומענע אוקראַינישע געביטן האָבן זיי זיך באַנאָגנט מיט אויפֿמאָנען שטײַערן (על־פּי־רוב אין דער פֿאָרם פון תבואה) און מיט אַראָפּוואַרפן פון טראָן עטלעכע אוקראַינישע פֿרינצן, אָבער זיי האָבן זיך וויי־

האָבן דערפירט דערצו, אַז אַ טייל פון דער אַזוי גע־רופענער „גאַלדענער האַרדע" האָט זיך אָפּגעריסן פון זייער צענטראַלער מאַכט (אין דער וואָלגע־געגנט) און געשאַפֿן אַרום 1430 אַ נייע האַרדע, וואָס האָט געהאַט איר צענטער אין קרים און פון דאָרט האָבן די קרימער טאַטאַרן, מיט דער הילף פון די טערקן, באַנייט וויידער זייערע איבערפאַלן אויף אוקראַינע, פּוילן און ליטע. זיי האָבן די דאָזיקע לענדער, בפרט אוקראַינע, שרעקלעך חרוב געמאַכט. זייער שטאַרק האָט געליטן די שטאָט קיעוו, וואָס איז במשך פון 14־טן און 15־טן י״ה עטלעכע מאָל באַפאַלן געוואָרן. דער גאַנצער דרומדיקער טייל פון אוקראַינע, בפּי די ברעגעס פּונעם שוואַרצן ים, איז פאַרוואַנדלט געוואָרן פאַר עטלעכע דורות צייט אין אַ מדבר. די געפּיטן וויטנער צום צפון זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פראָנט־טעריטאָריע, וואו ס׳האָבן זיך אַנטוויקלט מיליטעריש באַדעפס, וואָס האָבן געפירט מלחמות אויף דעם אייגענעם חשבון און האָבן געלעבט צום גרויסן טייל פון רויב. די דאָזיקע באַדעפס הייבט מען אָן אַנרופן זינט סוף 15־טן י״ה מיטן נאָמען קאָזאַקן.

דער יידישער יישוב אין אוקראַינע האָט פונקט אַזוי ווי דער ניט־יידישער שטאַרק געליטן פון די אלע מלחמות און פון דעם צושטאַנד פון אַנארכיע. קיין סך קאָנקרעטע ידיעות האָבן זיך נישט דערהאַלטן פּונ יענער פּינצטערער תקופה. ס׳איז אַ סברה, אַז כּמעט אלע שריפּטלעכע דאָקומענטן און אויך אַנדערע מא־נומענטן פון יענער צייט (מצבות, פאַרשיידענע בנינים און חפצים) זיינען צעשטערט געוואָרן אין די כסדרדיקע מלחמות, איבערפאַלן און שריפות. פונדעסטוועגן עט־עכע שפּורן פון יידישן לעבן זיינען דאָך פאַרבליבן. ס׳לאָזט זיך פעסטשטעלן, אַז אַ צאָל יישובים, שטאָ־טישע און דאָרפישע, האָבן אין 12־טן און 13־טן י״ה געטראָגן נעמען, וואָס באַווייזן זייער שייכות צו עפּעס אַ יידישן יישוב. דאָס וואָרט „יוד" וועדט דער־מאָנט אין אַט די וויטערדיקע געאָגראַפישע נעמען אין אוקראַינע פון יענער תקופה: „זשיד" — אַ קליינער טייך אין קיעווער אויעזד; זשידאָווא — אַ טייך אין אָוורוטשער אויעזד; זשידאָטשין — אַ טייך אין וואָלין; זשידיטשעוו — אַ שטאָט אין קיעווער אויעזד (דערמאָנט אין 1257); זשידאָוצע — אַ דאָרף אין בערדיטשעווער אויעזד; זשידאָוטשין — אַ דאָרף אין טאַראַשטשער אי־יעזד; זשידאָסטאָוויי — אַ דאָרף אין קיעווער אויעזד; זשידאָווסקי אָסטראָו („יידישער אינדזל") לעבן קאָר־שעוו; זשידאָוצע — אַ דאָרף אין סקווירער אויעזד; זשידיטשין — אַ דאָרף אין וואָלין (1227) און די „יידישע גאַס" אין לודמיר. אַ יידישער היסטאָריקער, וואָס האָט געפאָרשט יידישע מצבות אין פאָדאָליע, האָט צווישן אַנדערע געפונען אַ מצבה אין שטעטל טיוורייו (וויניצער אויעזד) פון אייניגע „שמואל הלוי מורנו", וואָס איז מן הסתם געווען דער מנהיג פון דער דאָרטיקער יידישער קהילה, ווײל אויף דער מצבה געפינען זיך די וועדטער: „ונשארנו בלא רועה". די מצבה שטאַמט פון 1240 און דער מחבר פון ספר, נ. מ. ליטינסקי, האָלט, אַז דאָס איז די עלטסטע מצבה אין טיוורייו. ליטינסקי זאָגט אויך, אַז ער האָט געפונען נאָך אַנדערע אפילו עלטערע מצבות אין אַנדערע יישובים און זאָגט צו צו באַשרייבן זיי אין דעם צווייטן טייל פון זיין בוך. דער צווייטער טייל איז אָבער שוין ניט אַרויס.

וועגן קיעוו, דער גרעסטער יידישער קהילה אין אוקראַינע, האָבן מיר גאָר וויניק ידיעות פון יענער תקופה. דוד לחני (לעכנאָ), וואָס האָט געלעבט אין קרים אַנהייב 18־טן י״ה, האָט נאָך דעמאָלט גע־האָט אין זיין רשות פאַרשיידענע מקורים. זיי זיינען אָבער שפּעטער פאַרלוירן געגאַנגען. ער שרייבט אין זיין ספר מנהג חזנות, אַז אין 1310 „באו רבנים מבבל לכיוב". ס׳איז שווער צו דערגיין, וואָס איז דער איינג־טלעכער טיטל פון דער דאָזיקער קורצער ידיעה. יעדנפאַלס קען מען פון איר פאַרשטיין, אַז ס׳זיינען געווען קאָנטאַקטן צווישן די יידן אין קיעוו און די יידן פון בבל און אַז ס׳זיינען געווען אפילו קאָנטאַקטן צווישן לומדים.

קיין ספּעציעלע יידישע רדיפות וועדט פון יענער צייט נישט געמאָלדן. די מאָנגאָלן האָבן נישט געהאַט קיין רעליגיעזע אָדער עטנישע פאַראורטיילן לגבי יידן און האָבן זיי נישט אויסגעטיילט לדעה פונעם רעשט פון דער באָפעלקערונג. אייניקע מיטעלעטער־לעכע בני־דור האָבן געוואוסט צו דערציילן, אַז די טאַטערן האָבן זיך באַצויגן מיט מער סימפּאַטיע צו יידן ווי צו קריסטן און אַז צווישן די מאָנגאָלישע שליחים, וואָס זיינען געקומען אויפמאָנען שטרענגערן אין אוקראַינע, זיינען געווען אויך יידישע צאָלמײַסטערס און אפילו יידישע סוחרים. זיי זיינען צוגאַמען מיט די מאָנגאָלן געקומען פון וויטע אזיאַטישע מקומות. ס׳רוב היסטאָריקער האַלטן אָבער, אַז דיזע דאָזיקע ידיעות זיינען אויבערגעטריבן. דער איינציקער קאָנקרעטער פאַל, וואָס וועדט דערמאָנט אין אַ רוסישער כראָניק (טוועראסקאיא לעטאָפּיס) פון יאָר 1321, איז וועגן דעם טאַטער גאַטשנא, וואָס פלעגט אַרײַנקומען פרילינג־צייט אין דעם קאָוואזישן אָרט קאָשין (סטאָווראָפאָלער גגענט) צוזאַמען מיט אַ יידישן בעל־חוב (צאָלמײַס־טער?) און פלעגן אַטאַן גרויסע צרות די אינוואוינער פון קאָשין.

אַ סך רײַכער זיינען אונדזערע ידיעות וועגן יידן אונטער טאַטערישער הערשאַפט אין קרים. אין 13־טן י״ה זיינען געווען צוויי בליענדיקע קהילות — איינע אַ יידישע און אַ צווייטע אַ קאַראַימישע — אין דער אַלטער טאַטערישער הויפּטשטאָט סאָלכאַט (הײַנט סטא־רי קרים). אַן אַלטע קאַראַימישע קהילה איז אויך געווען אין טשופוט־קאָלע (אין העברעיש: „סלע היהו־

טישופוט־קאלע

דים" אדער „קלעא"), וואו פירקאוויטש האט געפונען אויפן אלטן בית־עולם הונדערטער מצבות, מן הסתם פונעם 12־טן ביזן 18־טן י"ה. אייניקע געלערנטע האלטן אפילו, אז די עלטסטע מצבות פון טשופוט־קאלע זיינען דאטירט פון 2־טן און 3־טן י"ה פון דער איצטיקער צייט־רעכענונג. די קהילה פון טשופוט־קאלע איז געלעגן נישט ווייט פון דער נייער טאטערי־שער הויפטשטאט באכטשי־סאראי. די דארטיקע יידן האבן פארמאגט א סך פלאנטאציעס.

די אלטע שטאט טעאדאסיע איז געווארן א וויכ־טיקער האנדלס־פארט זינט די שטאט איז געווארן א גענועזישע קאלאניע (1266) און בפרט זינט די גענוע־זער האבן באקומען וויכטיקע האנדלס־פריווילעגיעס פון די טאטעריישע כאנען. די שטאט האט אין די גענועזי־שע צייטן געהייסן קאפא און ס'האבן זיך באזעצט אין איר א סך איטאליענער, גריכן, יידן און ארמעניער. א דיטשער רייזנדער יאהאן שילטבערגער, וואס איז געווען אין קרים אין די יארן 1394־1427 דערציילט, אז אין קאפא לעבן „צוויי מינים יידן" (מן הסתם מיינט ער דערמיט יידן און קאראימער) און אז זיי האבן דארט צוויי בתי־תפילה און נישט ווייניקער פון 4,000 הייזער. גענויער איז די דאזיקע צאל שטארק איבער־געטריבן. פון אן אנדער מקור הערן מיר, אז ארום קאפא זיינען געווען אין יענער צייט א סך יידישע ווינגערטנער.

איטאליענישע און יידישע סוחרים פון קאפא האבן געהאנדלט מיט אוקראינע און פוילן בפרט אין 15־טן י"ה. אין יאר 1475 איז קאפא ארייגעפאלן צוריק אין טאטעריש־טערקישע הענט. זינט די געגנועזער האבן פארלאזט די שטאט האט זיך אנגעהויבן איר ווירט־שאפטלעכע ירידה. סוחרים פון קאפא האבן נאך פריער אנגעהויבן פארלאזן די שטאט. אזוי, למשל, האט זיך דער איטאליענער ייד פון וועניציע, יעקב אנזעלמא, וואס האט געוואוינט אין קאפא, אריבערגעצויגן קיין פוילן מיט זיין גאנצער משפחה אין יאר 1474.

אינטער טאטעריישער הערשאפט, ווי ס'ווייזט אויס, איז די לאגע פון די יידן אין קרים געווען נישט קיין שלעכטע. אייניקע האבן אפילו געשפילט א וויכטיקע ראלע אין דער פאליטיק פון לאנד. אזא מין אינפלוס־רייכער ייד איז געווען דער תושב פון קאפא (יוסף ?) קאקאס, וואס איז געווען א מין דיפלאמאטישער פארמיטלער צווישן דעם טאטערישן כאן מענדלי־גירייי און דעם מאסקווער פירשט איוואן דעם דריטן. מן הסתם האט ער געהאט א גרויסן חלק אין ברענגען צו שטאנד א פאליטישע אליאנץ צווישן די קרימער טאטארן און מאסקווע אין די יארן 1472־1475. ס'האט זיך אפגעהיט א טייל קארעספאנדענץ צווישן כאזא קאקאס און איוואן דעם דריטן. אין אייניעם פון זיינע בריוו צו קאקאסן בעט איוואן דער דריטער, אז קאקאס זאל אים מער נישט שרייבן קיין בריוו אין יידישן

כתב („זשידאווסקים פיסמאם"), נאר אין דער רוסישער אדער באסורמאנישער (טאטערישער אדער אראבי־שער?) שריפט. א צווייטער פאליטישער פארמיטלער צווישן דעם פירשט איוואן און די טאטערן איז געווען דער פירשט פון דעם טאמאנער האלבאינזדל, זכריה גיזאלפי (1489־1500), א סך היסטאריקער (צווישן אנ־דערע אויך שמעון דובנאוו) האבן געהאלטן, אז זכריה גיזאלפי איז אויך געווען א יוד. אבער די נייסטע היסטאריש פארשונגען האבן באוויזן, אז דאס איז א טעות. די גיזאלפיס זענען אן אלטע קריסטלעכע פא־מיליע פון געווע. מיר האבן אבער ידיעות וועגן אנדערע יידישע דיפלאמאטן. אזוי, למשל, איז פאראן א סברה, אז דער דיפלאמאטישער אגענט, ר' יעקב, וואס דער סענאט פון וועניציע האט געשיקט קיין סטאמבול אין יאר 1466, כדי ער זאל זיך באמיען צו ברענגען שלום צווישן טערקיי און וועניציע, איז געווען א יוד פון קאפא, א ספרדישער יוד (א פליט פון שפאניע ?), דער רופא יצחק, איז אין יאר 1472 געקומען קיין וועניציע אין שליחות פונעם פערסישן שאך. אין אויגוסט 1573 איז ר' יצחק רופא געקומען קיין קאפא און האט דא געלאזט איבערזעצן אויף לא־טיניש פון דעם פערסישן שאך צו בריוו פון דעם פערסישן מאנארכן. אין יאר 1567 האט דער טאטערישער כאן געשיקט א יידן פון קאפא, ר' מאיר אשכנזי, „שהיה הוא מחשובי קאפה", קיין קראקע מיט א שליחות צום פוילישן קעניג זיג־מונט אויגוסט. אבער אויפן וועג איבערן מיטללענדישן ים האבן פיראטן פארכאפט די שיף, וואס מיט איר איז ר' מאיר געפאנגן. זיין ווייטערדיקער גורל איז נישט קלאר. אין אין מקור שרייבט מען, אז ר' מאיר אשפּנזי איז דערהרגעט געוואָרן, אין א צווייטן מקור וועט געזאגט, אז די פיראטן האבן ר' מאירן געבראכט קיין מצרים אוז פון דארט קיין גוהא אין אינדיע. דארט וועט אויך דערמאנט, אז א ברודער פון ר' מאיר אשכנזי האט געלערנט אין דער ישיבה פון בריסק דלישא.

הגם דער פאליטישער און עקאנאמישער מצב פון די יידן אין קרים איז געווען א גוטער, פונדעסטוועגן איז זייער לעבן נישט געווען פרי פון שוועריקייטן. קרים האט געהאט אירע אומרואיקע צייטן, בפרט וועג די טערקן האבן געזוכט ארויסצוינגען זייער הער־שאפט אויף די טאטערן, אדער אין די צייטן, וועג ס'זענען פארגעקומען אינעווייניקסטע סיכסוכים צווישן די טאטעריש הערשער (וואס זענען געווארן וואסאלן פון טערקישן סולטאן) אדער וועג דאס לאנד האט גע־ליטן פון די קאזאקישע אנפאלן. געווען אויך אנדערע נאטירלעכע קאטאסטראפעס, וואס האבן זיך אפגעקרופן אויפן גורל פון די יידן. אין 1578 האט דער דיפלאמאטישער שליח פון פוילישן קעניג סטעפאן באטארי, מארצין בראניעווסקי, באזוכט א צאל שטעט אין קרים און האט אנגעשריבן א בוך די באשרייבונג פון טאטאריע. ער האט באזוכט די שטעט אינקארמאן, יאמבאלעק (שפעטער גערופן גאלאטעא אדער באלא־קלאווא), מאנקופ (אדער מאנגופ) אין קאפא און האט אומעטום צעטראפן א יידישע באפעלקערונג. וועגן מאנקופ שרייבט ער, אז די שטאט, וואס איז צעשטערט געווארן פון א פייער אין יאר 1493, שטייט נאך אלץ פוסט און ליידיק. ער האט דארט געטראפן אין גריך, עטלעכע יידן און עטלעכע טערקן. אין קאפא האט ער באוואונדערט די וואונדערלעכע פרוכט־ און ווינגערט־נער, וואס ציען זיך אויף מער ווי צוויי מייל ארום דער שטאט; די גערטנער געהערן צו טערקן, יידן און קריסטן. ס'גייט אן אין דער שטאט א מסחר פון אויס־קויפן שקלאפן (קריגס־געפאנגענע), וואס זענען ארייַנ־געפאלן אין טאטעריישער געפאנגנשאפט אין דער צייט פון די טאטעריש מלחמות אין איבערפאלן אויף די שכנותדיקע לענדער. ס'קומען קיין קאפא — שרייבט ער — שליחים פון פרעמדע לענדער, כדי אויסצוקויפן די געפאנגענע מיט דער הילף פון די דארטיקע יידישע און טאטעריש סוחרים. בכלל אין די שטעט פון קרים האט ער געזען טערקן, ארמענירן, יידן, טשערקעסן, איטאליענער, גריכן, „פיאטיגארצעס" (א קריסטלעכע סעקטע) און ציגיינער. זיי אלע זענען על־פי־רוב סוחרים און בעלי־מלאכות און צאלן דעם כאן א יערלעכן שטייער.

אן אנדער באשרייבונג פון יאר 1625 שטאמט פון דער פעדער פון א דאמיניקאנער מאנאך, זשאן דע ליוק. ער האט זיך אויף זיין רייזע אנגעטראפן אויף יידן אין קאפא און אין מאנקופ: „ס'איז פאראן אין די בערג א שטאט מאנקופ, וואס דער צוטריט צו איר איז זייער שוער און וואס ווערט באוואוינט פון יידן". א דריטער שרייבער איז דער דאמיניקאנער עמידיא דארטעלי ד'אסקולי, וואס איז אינגעשטאנען אין קרים מער ווי 10 יאר און האט געלעבט אין קאפא. ער שרייבט (אין 1634) וועגן מאנקופ: דאס איז געווען די לעצטע טאטע־רישע פעסטונג, וואס האט קאפיטולירט צו די טערקן. די שטאט איז כמעט אינגאנצן חרוב. ס'לעבן דארט גריכן, טערקן און יידן. אבער ס'רוב איינוואוינער זיי־נען יידן, דער עיקר האנדלען זיי מיט לעדער. ס'זענען אויך דא ידיעות וועגן יורידישן מצב פון די יידישע קהילות. זיי זענען געשטאנען אונטער דעם שוץ פון כאן און האבן פון אים באקומען פריווילעגיעס. אזא פריווילעגיע („יארליק" אין טאטעריש) האט געגעבן דער כאן סעלאמעט־גיריי אין יאר 1595 די יידן אין קאראסו־באזאר.

ווי מיר וועלן וויטער זען, זענען פאראן ידיעות וועגן קרימער יידן כמעט ביז צו דער העלפט 18־טן י"ה, וואס באווייזן, אז דאס פאליטישע, ווירטשאפטלעכע און קולטורעלע לעבן זייערס האט זיך ווייטער אנט־וויקלט אין די זעלביקע באדינגונגען. א גרויסער שיעור

איז געקומען ערשט אין דער צייט פון דער רוסיש־טערקישער מלחמה, ווען רוסלאַנד האָט סוף 18־טן יאָר־הונדערט פֿאַרנומען גאַנץ קרים. זינט דעמאָלט זיצנען אין קרים אינגעפֿירט געווארן די זעלבע באַגרע־נעצונגען קעגן יידן ווי אין גאַנץ רוסלאַנד. בלויז די באַהאַנדלונג פון די קאַראַימער איז געווען אַ מילדערע, ווי דאָס איז אויך געווען דער פאַל אין פוילישע פּראָווינצן, וואָס רוסלאַנד האָט פֿארנומען.

וועגן דעם קולטורעלן לעבן פון די קרימער יידן פֿאַרמאַגן מיר אַביסל ידיעות, וואָס באַווייזן, אַז יידיש וויסן האָט זיך דאָרט אַנטוויקלט אין מיטלעלטער, בפֿרט אין דער שטאָט קאַפֿא. יידישע געלערנטע פון קרים האָבן געהאַט וויסנשאַפֿטלעכע קאָנטאַקטן מיט אַנדערע יידישע צענטערס. קיין קאַפֿא האָט מען געפֿראָגט פון אימאַליע און אַנדערע לעגדער יידישע כּתב־ידן אַדער קאַפּירט באַקאָנטע לומדישע ווערק. אַזוי, למשל, איז אַברהם אבן עזראס פּירוש אויף תנ"ך געווארן קאַפּירט אין קאַפֿא אין יאָר 1281. אַ באַקאַנטער יידישער גע־לערנטער, אַ געבוירענער אין שטאָט סאַלכאַט, שפּעטער רב אין זיבן היימשטאָט, איז געווען ר' אַברהם קרימי (אַדער כרימי). ער האָט פֿאַרפֿאַסט אין יאָר 1358 אַ פּירוש אויף דער תורה אונטער דעם טיטל שפת אמת. אַרום דער העלפֿט 16־טן י"ה האָבן זיך אָפּגעהיט זיבן שו"ת; די שאלות האָבן די למדנים פון קאַפֿא געשיקט צום גרויסן יידישן געלערנטן אין סטאַמבול ר' אליהו הלוי (איבערגעדרוקט אין זיבן ספר זקן אַהרן). אין איינער פון זיצנע תשובות צו די מלומדים פון קאַפֿא שרייבט ר' אליהו הלוי: „הגיעו אלי שאלות... מקהל קדוש בעיר קפ"א".

סוף 15־טן י"ה האָט אויך געלעבט און געווירקט אין קרים דער באַקאַנטער געלערנטער ר' משה הגולה פון קיעוו, וועגן וועמען עס וועט אונדז נאָך אויסקומען וויטער צו רעדן.

די קרימער יידן האָבן אפֿילו אַנטוויקלט אַן אייגע־נעם נוסח התפילה, וואָס מע האָט געפֿונען „מנהג קפּא וקראַסוב" (דאָס הייסט קאַראַסו־באַזאַר). דער מענטש, וואָס האָט זיך באַזונדערס בארימט געמאַכט אין צו־זאַמענשטעלן דעם „מנהג קפּא", איז געווען ר' דוד לחנו (לעכנא). ווי ס'באַווייזט זיצן נאָמען, האָט ר' דוד געשטאַמט פון פוילן („לעך") און האָט געלעבט אין קרים סוף 17־טן און אַנהייב 18־טן י"ה (ער איז גע־שטאָרבן אין יאָר 1735). ער האָט פֿאַרפֿאַסט שטעלעכע רעליגיעזע ווערק (בפֿרט ווען נוסח פון די תפילות אין וועגן חזנות), אייניקע חיבורים וועגן אַלגעמיינער בילדונג, אַ ספר וועגן דיקדוק און דעם בוך דבר שפתים, וואָס איז געווען אַ היסטאָרישע כראָניק וועגן קרים און אירע יידן. דעם „מחזור מנהג קפּא" האָט ער פֿאַר־ענדיקט אַרום 1725.

8. אונטער ליטווישער און פּוילישער הערשאַפט (ביז 1569)

די פֿאַליטישע סיטואַציע אין די אוקראַיניש־גע־ביטן אין 15־16־טן י"ה איז נישט קיין קלאָרע. פון איין זיצ שטייגן אייניקע געביטן נאָך אלץ אונטער דער נאַמינאַלער טאַטעריישער הערשאַפט און צאַלן שטײַערן די טאַטערן, פון דער אַנדערער זיצ ווערן אלץ שטאַרקער די צווייַ שכנותדיקע מדינות, פוילן און ליטע, און גלײַכצײַטיק וואַקסן זייערע מיליטעריש־פּוליטישע כוחות און זייערע אימפּעריאַליסטישע אַפּעטיטן. בפֿרט שטרעבן זיי צו פֿארנעמען אוקראַינע, וואָס געפינט זיך אונטער אַזאַ שוואַכן קאָנטראָל מצד די טאַטערן. אַבער די צוויי פון דעם פּוילישן און ליטווישן אימפּעריא־ליזם קרייצן זיך אָפט און פירן צו מלחמות. סיכסוכים און כסדרדיקע אָפּמאַך, וואָס דויערן גאַנץ קורץ. אויך דער פּראַוו צו מאַכן אַ סוף צו די פּויליש־ליטווישע סיכסוכים דורך אַ פערזונלעכער אוניע (די חתונה אין 1385 פון וולאַדיסלאַוו יאַגעלאָ, דעם גרויספירשט פון ליטע, מיט יאַדוויגע, דער קעניגין פון פוילן) האָט זיך נישט אינגאַנצן. די פערזונלעכע אוניע האָט שוואַך געאַרבעט ביז זי איז נאָך לאַנגע עקספּערימענטן און פֿאַרהאַנדלונגען פֿארוואַנדלט געוואָרן אין אַ רעא־לער אוניע פון ביידע לענדער אין יאָר 1569.

אַזוי אַרום איז די פֿאַליטישע לאַגע פון די או־קראַינער לענדער געווען אָפּט אומקלאָר ביז 1569. שוין אַרום 1320 האָט דער ליטווישער גרויספירשט געדימין פֿארנומען קיעוו, אָבער ער איז נישט געווען אימשטאַנד צו האַלטן פעסט די שטאָט און איר סביבה אין ליטווישע הענט. אַרום 1360 האָט אַן אַנדערער ליטווישער פירשט אַלגערד אַרונטערגעזעצט פון טראַן דעם אוקראַיניש פירשט פון קיעוו, טעאַדאָר, און האָט אויך פֿארנומען פאָדאָליע. אָבער נישט געקוקט דערויף, האָט דאָס פאַלק ווייטער געצאָלט שטײַערן די טאַטערן. די ליטווינער האָבן נישט באַווייזן צו צווינגען די טא־טערן זיך אָפּצוזאָגן פון זייער רעכט אויף די אוקראַי־נישע לענדער און אָפּצושטעלן זייערע כסדרדיקע אי־בערפאַלן. ענדלעך האָט דער פירשט וויטאָווט (ווייטאָלד) אָנגענומען אַ קאָמפּאַניע קעגן די טאַטערן. ער איז דערגאַנגען ביז קרים, אָבער ער האָט שפּעטער אין יאָר 1399 געליטן אַ גרויסע מפלה בײַ וואַרסקלע. נישט געקוקט אויף דער פּויליש־ליטווישער אוניע, האָבן ווייטער אין אוקראַינע רעגירט פֿאַרשיידענע ליטווי־רוסישע פּירשטן אין די פֿראַווינצן פון קיעוו, וואָלין, פאָדאָליע, פּאָלעסיע און אין די קלענערע פֿראַווינצן ווי פּינסק, ראָמנע, טשאַרטאָריסק, טשערניגאָוו, סטאַראַ־דוב, בריאַנסק. זיי האָבן אין מאָל דערקלערט זייער

לאיאליטעט צו פוילן און אַ צוויי מאָל צו ליטע. אָפט מאָל האָבן זיי אויך געזוכט אַן אָנשפאָר אין דער נע־ אויפגעקומענער מאַכט, דעם מזרחדיקן שכן זייערן, מאָס־ קוע. בפרט וואָלין האָט אָפט מאָל געביטן אירע הערשער, געוואָן איין מאָל פוילישׂ, אַ צוויי מאָל ליטווישׂ. פאָר־ קערט מזרח־גאַליציע (רויט־רוסן) איז געוואָן פעסט אין די פוילישע הענט זינט קאָזימיר דער גרוי־ סער האָט פאַרנומען דאָס לאַנד אין 1345.

אין אונדזער ווייטערדיקער ארבעט וועלן מיר זיך בלויז פאַרנעמען מיט די לעצדער, וואָס זיבנען ביז צו דער אוניע אין 1569 געבליבן דער עיקר אין ליטווי־ שע הענט, אָבער זיבנען נאָך 1569 אריבער צו פוילן: וואָלין, פאָדאָליע, די קיעווער און בראַצלאַווער וואיע־ וואָדשאפטן. מיר וועלן זיך נישט פאַרנעמען מיט מזרח־ גאַליציע (רויט־רוסן) און דעם כעלמער לאַנד, וואָס זיבנען ביידע סיי ווירטשאפטלעך, סיי פאָליטיש און קולטורעל געווארן אַ טייל פון דער פוילישער מדינה אין האָבן געהאַט אַ געמישטע פויליש־אוקראינישע באפעלקערונג. מיר וועלן זיך אויך נישט פאַרנעמען מיט אַנדערע ראַנד־געביטן, ווי פאָלעסיע, וואָס איז נאָך דער אוניע פון 1569 געבליבן בײַ ליטע. אויב מיר וועלן אין זעלטענע פאַלן ציטירן דאָטעס און ציפער וועגן דער יידישער באפעלקערונג אין יענע געגנטן, וועלן מיר דאָס טאָן צולויב פאַרגלײַך־צוועקן.

וועגן די ערשטע אפיציעלע באציאונגען צווישן די יידן אין אוקראינע און זייערע נייע ליטווישע (און שפעטער ליטווויש־פוילישע) הערשער וועלן מיר גע־ וואויר פון די באַקאַנטע פריווילעגיעס, וואָס פירשט וויטאָלד האָט געגעבן די יידן פון בריסק דליטא און פון טראָק אין 1388. הגם עס האָט זיך געהאַנדלט דאָ וועגן פריווילעגיעס פאַר ליטווישע יידן, איז פאַראַן א יסוד צו קלערן, אַז די דאָזיקע פריווילעגיעס האָבן אויך געדינט וויא אַ יורידישע באַזע פאַר דעם יידישן יישוב אין אוקראינע. ביידע פריווילעגיעס זיבנען אַרויס־ געגעבן געוואָרן אין דער שטאָט לויצק און וויטאָלד האָט אונטערגעשריבן די פריווילעגיע ווי „דער פירשט פון גראָדנע, בריסק, דראָהיטשין, לוצק, לודמיר און אַנדערע לעגדער". אין דעם כתב פון פוילישן קעניג און גרויספירשט פון ליטע, זיגמונט דעם ערשטן, פון יאָר 1507, וואָס באשטעטיקט די בריסקער פריווילעגיע, וועט בפירוש געזאָגט: „און עס זיבנען געקומען מיט אַ בקשה צו אונדזער מאַיעסטעט די יידן פון בריסק, טראָק, גראָדנע, לוצק, לודמיר און אַנדערע ליטווישע שטעט און האָבן אונדז פאַרגעלייגט די פריווילעגיע פון פירשט וויטאָלד". דערפון דרינגט אַרויס, אַז די בריסקער פריווילעגיע איז אויך געגעבן געוואָרן פאַר די יידן אין וואָלין. די בריסקער פריווילעגיע איז גע־ וועז אַ קאָפּיע פון דער פויליש־יידישער פריווילעגיע — דעם באַקאַנטן קאָלישער סטאַטוט פון יאָר 1264 מיט די שפעטערדיקע הוספות און אויסבעסערונגען פון קעניג קאַזימיר דעם גרויסן פאַר די לעמבערגער יידן. די דאָזיקע פריווילעגיע האָט פאַרזיכערט די יידן דאָס רעכט צו האַנדלען און צו געבן הלוואות ניט־ יידן, האָט באַשטימט די געריכטלעכע פראָצעדור אין פאַל פון סיכסוכים צווישן יידן און קריסטן, האָט געגעי פעסטגעשטעלט וואָסערע שטײַערן דאַרפן יידן אײַנצאָלן דעם פירשטלעכן אוצר. אויסער דעם האָבן אייניקע פונקטן זיך באַשעפטיקט דערמיט, ווי צו באַשיצן די יידן קעגן איבערפאָלן און קעגן אומגערעכטע בילבולים. אויב אַ קריסט, למשל, וועט פאַרוואונדן אַ יידן, וועט ער מוזן באַצאָלן אַ גרויסע שטראָף און אויסער דעם אַזא אַנטשעדיקונג דעם פאַרוואונדעטן יידן ווי פאַר־ וואונדן אַ שליאַכטיטש (אַ פריץ); אויב אַ קריסט זאָל דערהרגענען אַ יידן, וועט זײַן גאַנץ פאַרמעגן קאָנ־ פיסקירט ווערן פאַר דעם פירשטלעכן אוצר. אַנדערע פונקטן פון דער פריווילעגיע האָבן באַשטעטיקט דאָס רעכט פון די יידן צו אַרגאַניזירן זייער אינעווייניקסט לעבן לויט זיערע אייגענע דינים און מינהגים.

אויסער דער פריווילעגיע האָבן זיך דערהאלטן זייער וויניק ידיעות וועגן די יידן אין אוקראינע פון אַנהײב ליטווויש־פוילישער תקופה (ביז 1495). פאַראַן ידיעות וועגן עטלעכע פאַרמעגלעכע פאַכטערס פון שטײַערן. איינע פון די עלטסטע ידיעות איז וועגן דעם יידישן שאָן (אַדער שאַיע — ישעיהו?) פון לודמיר, וואָס האָט אַרענדירט פאַרשיידענע שטײַערן נאָך פאַר דעם יאָר 1430 פון די פירשטן וויטאָלד און סווידריגעלאַ. מן הסתם איז דער דאָזיקער שאָן אידענטיש מיטן רײַכן יידישן פאַכטער שאַיע, וואָס האָט זיך געשמדט אין די צײַטן פון וויטאָלד; ער האָט נאָכן שמד אַנגענומען דעם נאָמען אשעיקא און ער איז געוואָרן נאָכיידיש און פון אים שטאַמט די פאַמיליע פון די ליטווישע קנייאזין (באַראָגען) אשעיקא. אַן ענלעכע קאַריערע האָט געמאַכט דער יידישער פאַכטער אַהרן פון קיעוו, וואָס האָט זיך געשמדט (אין 15־טן י״ה). אויך דער פאַכטער רובין אַדער ריאַבטשיק (ראובן) פון קיעוו האָט געמאַכט א גרויס פאַרמעגן פון שטײַער־פאַכט. ס׳איז פאַראַן אַ סברה (געשטיצט פון די היסטאָריקער מאיר באַלאַ־ באַן און ישעיה בערלין), אַז ריאַבטשיק איז געווען דער פאַטער פון די דרײַ ברידער יעזאַפאָוויטש, וואָס זיבנען געווען רײַך און האָבן געשפילט אַ גרויסע ראָלע אין פּוילישׂ־ליטווישן וווירטשאַפטלעכן און פאָליטישן לעבן. דער עלטסטער ברודער אַברהם האָט זיך געשמדט און באַקומען אַן אַדל־טיטל. ער איז געוואָרן סטאָראָסטע און שפעטער אפילו פאַדסקאַרבי (שאַצמײַסטער אַדער פינאַנץ־מיניסטער) אין ליטע. דער צוויטער ברודער מיכאל האָט זיך ניט געשמדט און איז געווען דער אייניקער יידי, וואָס האָט באַקומען אַן אַדל־טיטל. מיכאל יעזאַפאָוויטש האָט אויך געשפילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער אנטוויקלונג פון דער יידישער אויטא־ נאָמיע אין פוילן.

וועגן דעם פירשט קאָזימיר דעם יאָגעלאָנער וועלכער דערציילט, אַז ער האָט געשאָפן אייניקע נייַע פונקטן פאַר גרענעץ־שטיצערן אין קיעוו, בריאָנסק און פּוטיוול און האָט זיי איבערגעגעבן אין אָרענדע די יידן. פאַראָיך יידיות וועגן אָנדערע יידישע פאַכטערס פון שטיצערן אין די יאָרן 1482־1492 און אויך וועגן יידישע געלט־מלווים, וואָס האָבן געליען געלט די ליטווישע פירשטן, וועגן עטלעכע יידן הערן מיר, אַז זיי האָבן געהאַט גיטער (זייערע אייגענע אָדער די קריסטלעכע פּריצים האָבן בײַ זיי פאַרמשכונט זייערע גיטער) מיט לײַב־אייגענע פויערים. וויניקער אָפּט געפינען זיך ידיעות וועגן יידישע סוחרים. אָרום 1445 האָט אַ יידישער רובישעוו (הרובישאָו אין וואָלין) געמאַכט א רײַזע איבער לויצק קיין קיעוו, כּדי דאָרט אײַנצוהאַנדלען מזרחדיקע סחורות. אין דער זעלבער צײַט הערן מיר אויך וועגן וואָלינער יידן, וואָס האַנדלען מיט דאַנציג. אין דער דאָזיקער באַלטישער האַנדלס־שטאַט וועלכער דערמאָנט צווישן אַנדערע א האַנדלס־קאָמפּאַניע פון 4 וואָלינער יידן. ס׳פעלן אָבער לחלוטין ידיעות וועגן דעם יורידישן מצב, ווי אויך וועגן דעם אינוויניקסטן לעבן און דער אָרגאַניזאַציע פון יידישע קהילות אין יענער צײַט. די איינציקע זייער מטושטשטע דיקע ידיעה איז פאָראַן אין א פּריוווילעגיע, וואָס דער פירשט סווידריגעלאָ האָט געגעבן דער שטאָט קרעמענעץ (וואָלין) אין יאָר 1438. לויט דער דאָזיקער פּריוווילעגיע וועלכע אין קרעמענעץ אײַנגעפירט א בריי־טע מוניציפּאַלע אויטאָנאָמיע (דאָס אַזוי גערופענע „מאַגדעבורגער רעכט״) און דער שטאָטישער וואַיט האָט דאָס רעכט צו משפּטן „סײַ די רוסינער (אוקראַינער) און סײַ די ליאַכן (פּאָליאַקן), סײַ דײַטשן, וואַלאַכן, אַרמענירער, יידן און טאַטערן״. דאָ זעען מיר ווי בונט אין פאָרשיידנארטיק איז געווען די באַפעלקערונג אין די נײַע אוקראַינישע שטעט, וואָס זײַנען געווען פאַקטיש האַנדלס־פונקטן. אָבער דאָס איז נאָך נישט קיין קלאָרע ראַיה, אַז עס איז דעמאָלט געווען א יידישע קהילה אין קרעמענעץ. אויך ניט קלאָר איז די אַנצוהערעניש, אַז די יידן און אַנדערע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן זאָלן זיך אונטערוואָרפן די באַשטימונגען פון מאַגדע־בורגער רעכט, ד״ה אונטער דער יוריסדיקציע פון דער שטאָטישער זעלבסטפאַרוואַלטונג. ס׳רוב האָבן יידן און אַנדערע נאַציאָנאַלע מינדערהיטן זיך באַמיט צו באַפרײַען פון דער מוניציפּאַלער יוריסדיקציע און צו קריגן זייערע אייגענע פּריוווילעגיעס, וואָס אַדאָנק דעם וואָלטן זיי זיך געקענט פארענטען מיט זייערע ענינים אין משפּטים אויף אַן אויטאָנאָמען אופן. די צאָל יידן אין אוקראַינע איז דעמאָלט געווען א קליינע. לויט פאַרשיידענע שאַצונגען האָבן אין גאַנץ ליטע און אוקראַינע צום סוף 15־טן י״ה געלעבט העכסטנס זעקס טויזנט יידן.

אויף אָט דעם קליינעם יידישן יישוב איז געקומען אין יאָר 1495 א גרויסע צרה. דער נײַער ליטווישער גרויספירשט אָלעקסאַנדער האָט אַרויסגענעבן א באַפּעל צו פאַרטרײַבן די יידן פון אַלע זײַנע לענדער און צו קאָנפיסקירן זייערע פאַרמעגנס. וועגן דער סיבה פון גירוש זײַנען פאַראַן פאַרשיידענע השערות. די הויפּט־סיבה, ווי ס׳ווײַזט אויס, איז געווען א פינאַנציע־לע. די ליטווינער פירשטן האָבן זיך זינט א לענגערער צײַט פאַרפלאָנטערט אין א לאַנגער מלחמה מיט די פירשטן פון מאָסקווע. צוליב דעם האָבן זיי געליען א סך געלט בײַ די יידישע מלווים און נישט געקענט באַצאָלן די חובות. דער באַקוועמסטער וועג פטור צו ווערן פון די בעלי־חובות, האָט זיך זיי געדאַכט, איז צו פאַרטרײַבן זיי פון דעם לאַנד. דערבײַ האָט מען נאָך געקענט אַרײַנכאַפן א גרויסע הכנסה פאַר דעם פירשטלעכן אוצר פון די קאָנפיסקירטע יידישע פאַרמעגנס. ס׳איז אויך נישט אויסגעשלאָסן, אַז אויף דעם באַשלוס וועגן גירוש האָבן אויך געווירקט די קריסטלעכע שטאָטישע אײַנוואוינער, וואָס האָבן געוואָלט פטור ווערן פון זיערע יידישע קאָנקורענטן. ס׳האָט אויך געווירקט דער בײַשפּיל פון גירוש שפּאַניע (אין 1492). די יידן אַליין אין יענער צײַט האָבן געזען עפּעס א שײכות צווישן די בײדע גירושים. אַזוי האָט דער באַרימטער קאַראָימער גלעלערנטער כלב בן אליהו אפנדופולו (אַפּענדאָפּולאָ), וואָס האָט געלעבט אין בי־זאַנץ, אָנגעשריבן צוויי קינות אויפן גירוש „ספרד, ליטא ורוס״ (אוקראַינע). צוזאַמען מיט די יידן זײַנען אויך פאַרטריבן געוואָרן די קאַראַימער, וואָס האָבן געלעבט אין לויצק, קיעוו און טראָק.

א סך פון די פאַרטריבענע זײַנען אַוועק קיין פוילן, וואו ס׳האָט געהערשט אָלעקסאַנדערס ברודער, דער קעניג יאָן אָלבערכט, אָנדערע זײַנען אַוועק קיין קרים. אין דער וואָלינער שטאָט ראָטנע, וואָס האָט דעמאָלט צוגעהערט צו פוילן, האָט זיך אָנגעזאַמלט א גרויסע צאָל פליטים. אָט וואָס עס שרײַבט וועגן דעם א קאַראַימער רופא פון טראָק, ר׳ אַברהם בן יאשיה, אין זײַן כתב־יד ספר רפואות:

„ובשנת אלף ת״צ למנינ׳ מת כזימיר ובאותה שנה המליכו את אלכסנדר על ליטווניא ואחי׳ אול־בריחט על פולוניא והוא אלכסנדר גרש את אבותינו ע״ה מארץ ליטווא כל היהודים שהיו במלכות ליטווא. וקבל אותם אחיו אולבריחט מלך פולונייא שם בעיר רטנה עד שנת שמת אלכסנדר ואחרי מותו השיב איש אל מקומו אולבריחט אחיו״.

די ידיעה איז נישט אינגאַנצן פינקטלעך: פאַקטיש איז געשטאָרבן (אין 1501) דער קעניג יאָן אָלבערכט און זײַן ברודער אלעקסאַנדער איז דעמאָלט געוואָרן פּרי־לישער קעניג. אויך דאָרף מען דעם קאַראַימישן מקור ניט אויסטײַטשן אויף אַזא אופן, אַז אַלע יידן פון גאַנץ ליטע און אוקראַינע האָבן זיך פאַרזאַמלט אין דער קליינער שטאָט ראָטנע. מן הסתם האָבן יידישע פליטים

פון ליטע און אוקראַינע זיך באַזעצט אין אייניקע גרעניץ־שטעט און געווארט דאָרט, אולי־ירחם...

דערווייל האָט אַבער אַלעקסאַנדער געהאַט פולע הענט צו טאָן מיט פֿאַרכאַפּן די יידישע פאַרמעגנס, וואָס זײַנען געבליבן אויף הפקר. ער האָט געהאַט אַזוי פיל צו פאַרכאַפּן, אַז עס האָט געסטאַיעט נישט נאָר פאַר אים, נאָר ער האָט אַפֿילו געקענט זײַן אַ גוטער צו שענקען אַ סך יידיש האָב־אין־גוטס זײַנע געטרײַע דינער. מיר וועלן דאָ דערמאָנען אַ צאָל אַזעלכע „מתנות" אין די אוקראַיניש פֿראַווינצן, ווײַל דאָס גיט אַ מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט די פרנסות און פֿאַרמעגנס פון די דאָרטיקע יידן פֿאַרן גירוש. אין יאָר 1496 האָט דער פירשט געשענקט די פֿריצים סעמיאָנאָוויטש אַ יידישן פֿאַלוואַרק אין וואָליַן. אין 1498 האָט ער געגעבן דעם ליטווישן העט־מאַן אַ יידישן הויף אין לויצק צוזאַמען מיט אַ פאָל־וואַרק און עטלעכע בית־ברעיתַען און אַ מיל בײַ דעם טײַך יוראָוויצע. אין יאָר 1497 האָט לויצק באַ־קומען דאָס מאַגדעבורגער רעכט און דערבײַ האָט אַלעקסאַנדער באַמערקט: „מיר גיבן אויך די עלטסטע פון דער שטאָט דאָס רעכט צו באַזעצן אַלע פרײַע פֿלעצער, דאָס הייסט די פֿלעצער, וואָס די יידן האָבן פֿאַרלאָזט".

ס׳האָט זיך אָבער באַלד אַרויסגעוויזן, אַז דער יידישער בטחון איז טאָקע גרויסן אַ באַרעכטיקטער. די ווירטשאַפטלעכע לאָגע אין ליטע איז גאָרנישט בע־סער געווארן נאָכן גירוש פון די יידן. פֿאַרקערט, דער כאַאס אין דער ווירטשאַפט איז געווארן גרעסער און אויך דער פירשטלעכער אוצר האָט שטאַרק געליטן. וען אַלעקסאַנדער איז געווארן פּוילישער קעניג נאָכן טויט פון זײַן ברודער, האָט ער זיך טאָקע מיישב געווען און אין 1503 צוריקגערופן קיין ליטע און אוקראַינע די פֿאַרטריבענע יידן.

זינט יענעם איינציקן און קורצן גירוש־עפּיזאָד האָט מען די יידן מער נישט געטשעפּעט. אין יאָר 1529 איז אין ליטע צוזאַמענגעשטעלט געווארן אַ יורידישער קאָדעקס, דער אַזוי־גערופענער ערשטער (אַדער „אַלטער") ליטווישער סטאַטוט. דער סטאַטוט האָט באַשטעטיקט די יידישע פריווילעגיעס און באַ־טאָנט, אַז יידן שטייען אונטערן שוץ פונעם פירשט. דער סטאַטוט האָט באַשטימט זייער אַ הויכע שטראָף פאַר דערהרגענען אַ יידן, נעמלעך 100 שאָק גראָשן, פונקט אַזוי פיל ווי פאַר דערהרגענען אַ שליאַכטיטש, בשעת פאַר דערהרגענען אַ „פשוטן מענטשן אַדער מעשטשאַנין" (בירגער) איז די שטראָף געווען בלויז 12 שאָק גראָשן. אויך פאַר פאַרוואונדן אַ יידן קומט די זעלבע שטראָף ווי פאַר פאַרוואונדן אַ שליאַכטיטש. כאַראַקטעריסטיש, אַז דער ערשטער ליטווישער סטא־טוט האָט באַשטימט (פאַראַגראַף 11): ס׳וועט פאַר־וועט יידן און טאָטערן צו קויפֿן להבֿא קריסטלעכע לײַב־אייגענע פויערים אַדער שקלאַפֿן אין די, וואָס גפֿעפֿינען זיך איצט אין יידישע אַדער טאַטעריש־ער הענט, דאַרפֿן אָפּדינען זייערס (העכסטנס ביז 7 יאָר) און אַרויסגעלאָזט ווערן אויף דער פרײַ. ווי מיר וועלן זען וויטער, איז דער דאָזיקער פאַראַגראַף נישט אָפּגעהיט געווארן.

געוויסע שררות האָבן אָנגעהויבן אויסטײַטשן דעם ליטווישן סטאַטוט אויף אַזאַ אופֿן, אַז דערמיט ווערן אָפּגעשאָפט די פריערדיקע יידישע פריווילעגיעס. די יידן האָבן זיך באַקלאָגט צולײַ דעם בײַם פוילישן קעניג זיגמונט דעם ערשטן, וועלכער האָט אין יאָר 1533 אַרויסגעגעבן אַ פֿאַראַרדענונג, אַז דער ליטווי־שער סטאַטוט פֿאַרמינערט נישט אויף קיין האָר די אַלע רעכט און פֿריווילעגיעס, וואָס די יידן האָבן באַ־קומען ביז אַהער.

דער באַקאַנטער פֿאַרשער פון ליטווש־יידישער געשיכטע, ס. א. בערשאַדסקי, פֿרעגט אַ קשיא: ווי אַזוי האָט אויסגעזען אין דער טאָג־טעגלעכער ווירק־לעכקייט די סיטואַציע פון די ליטווישע יידן? און ער ענטפֿערט: יידן האָבן געהערט צו די פריווילעגירטע געזעלשאַפטלעכע קלאַסן, ד״ה זיי זײַנען געווען פרײַע מענטשן, נישט צוגעבונדן צו דער ערד אַדער צו די שטאָטיש אַדער פריצישע שררות. זיי האָבן געקענט ענינסן נישט נאָר פון די אַלגעמיינע פריווילעגיעס פון דעם ליטווישן סטאַטוט און פון די פריערדיקע קעניגלעכע און פירשטלעכע שוץ־בריוו, נאָר אויך פון פֿאַרשיידענע מינהגים און פון דער פראַקטיק, וואָס האָבן זיך אַנטוויקלט לגבי זיי סײַ אין ליטע און סײַ אין אוקראַינע. די פֿאַרשיידענע רעכט, וואָס די יידן האָבן באַקומען, מיינט דער היסטאָריקער בערשאַדסקי, זײַנען געווען אַ פּועל־יוצא פון געריכטלעכע באַשלוסן און פון פֿאַרשיידענע ספּעציעלע פריווילעגיעס, וואָס זײַנען געגעבן געווארן די אינצלנע יידישע קהילות אַדער יחידים. קיין גרויסע אינהאַלטלעכקייט איז אַפֿנים נישט געווען אין די דאָזיקע צאַלרײַכע גזעזען, דע־קרעטן, פֿאַראַרדענונגען, מינהגים און געריכטלעכע באַשלוסן. אָבער די אַלגעמיינע אָטמאָספֿער איז בכלל געווען אַ פרײַנדלעכע לגבי די יידן.

די גינסטיקע לאָגע פון די יידן געפינט איר אויס־דרוק אויף אין זייער ווירטשאַפטלעכן מצב. נישט געקוקט אויף דעם אומרואיקן צושטאַנד בײַ די גרע־נעצן, הייבט זיך אָן אַ ווירטשאַפטלעכער אויפֿשטיג אין אוקראַינע אין דער ערשטער העלפט 16־טן ״ה און יידן שפּילן אין דעם אַ וויכטיקע ראָלע. שוין אַ דרײַ־פֿיר יאָר נאָך דעם ווי זיי זײַנען צוריקגעקומען נאָכן גירוש געפינען מיר זיי ווידער ווי אַרענדאַרן פון פאַרשיידענע גרויסע מלוכהשע שטײַער־הכנסות. אין יאָר 1507 אַרענדירט אַ ייד שאַניאָק דאַניללאָוויטש אויף דרײַ יאָר דעם וועג־שטײַער אין לויצק פאַר אַ סומע פון 2,400 שאָק גראָשן. דער זעלבער ייד דינגט

אָפּ דעם קיעווער וועג־שטיצער אויף אַ צייט פון צוויי יאָר. צווישן קריסטן און אַ ייִד מאַיקאָ האָבן בשותפות געגנומען אין לודמיר די אַרענדע אויף זאַלץ און וואַקס פֿאַר 162 שקָל גראָשן. מיר באַגעגענען ניט נאָר ייִדישע שטיצער־פאַכטערס, נאָר אויך ייִדן, וואָס זיצנען אָנגע־שטעלט ווי באַאַמטע פון די מלוכהשע שטיצערן, למשל, די ייִדן מאיר איזאַשעוויטש און מאיר דאָקטאָראָוויטש אין לודמיר. מיר פֿאַרמאָגן אויך אַ סך ידיעות וועגן ייִדישן האַנדל. ייִדישע סוחרים באַקומען דערלויבענישן אויף אַ פרייַען האַנדל אין די פּריוויילעגיעס, וואָס ווערן געגעבן איינצלנע שטעט. אַזוי, למשל, פֿאַרזיכערט דער גרינדונגס־אַקט פון דער שטאָט קאָוועל (אין יאָר 1518) האַנדלס־פּריוילעגיע פֿאַר די ייִדן. די קעניגלעכע פּריוויילעגיע פֿאַר דער שטאָט קרעמענץ אין יאָר 1536 האָט אַ פונקט, וואו ס׳ווערט געזאָגט, אַז די קריסטלעכע בירגער טאָרן נישט שטערן די ייִדן אין זייער מסחר. פון די פֿאַרשיידענע אָרטן און דאָקומענטן זענען מיר, אַז ייִדן, בפרט אין וואָליִן, האָבן געקויפט אַ סך תּבואה און אַש, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ וויכ־טיקער אינדוסטריעלער פֿראָדוקט. צום טייל האָבן ייִדן פֿראָדוצירט אַליין אַש אין זייערע וועלדער און עקס־פאָרטירט זייער סחורה קיין דאַנציג. ייִדישע סוחרים פון פּוילן פלעגן קומען קיין וואָליִן, כדי צו קויפן אַש. אַן אָנדער וויכטיקער האַנדלס־אַרטיקל איז געווען פּי, וואָס ייִדן פון אוקראַינע, וואָליִן און רויט־רוסן האָבן עקספּאָרטירט אַדער אימפּאָרטירט. מיר וועלן ברענגען בלויז עטלעכע בײַשפּילן וועגן פֿאַרנעם פון דעם דאָזיקן מסחר. אין יאָר 1522 האָט אַ ייִד פון וויניצע (פּאָדאָליע) אײַנגעקויפט אין וואָלאָכיע 2,080 אָקס, אַ ייִד פון אָסטרע — 1,500, אַ ייִד פון דובנע — 309 שטיק. לויצקער און לודמירער סוחרים פלעגן פֿאַרן אויף די ירידים קיין לובלין און ברענזען אַהין צו פֿאַרקויפן פּוטערוואַרג און היימיש פֿאַבריצירטע וועפֿשטאָפּן פון אוקראַינע. זייער רײַעוודיק זיצנען געווען די ייִדישע סוחרים פון מעדזשיבאָזש, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט קליין־פּוילן און בפרט מיט ייִדישע און ניט־ייִדישע סוחרים פון קראָקע.

זייער וויניק הערט מען אין יענער צײַט וועגן ייִדישע באַנקירן אין אוקראַינע. פֿאַרמעגלעכע ייִדן האָבן בעסער אַרײַנגעלייגט זייער געלט אין פֿאַרשיי־דענע אַרענדעס, וואָס האָבן געבראַכט גרעסערע רווחים. ס׳האָבן זיך אויך נישט אָפּגעהיט — אפשר על־פּי צופֿאַל — קיין ידיעות וועגן ייִדישע בעלי־מלאָכות פון יענער צײַט. ס׳זיצנען אָבער פֿאַראַן ידיעות וועגן ייִדי־שער לאָנדווירטשאַפט. אין די שטעט האָבן ייִדן געהאַט גערטנער און סעדער, וואָס ווערן געוויי אויסגערעכנט אין דער ציילונג פון דער שטאָט קרעמענץ (1563). פון די ציילונג פון פֿאַרשיידענע סטאַטיסטי־שע פֿאַרצייכענונגען, וואָס זיצנען גמאָכט געוואָרן פון פֿאַרשייִדענע פּוילישע באַאַמטע אַרום דער העלפט 16־טן י״ה, באַקומען מיר אַ מער גענוי בילד פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין אוקראַינע. ביזן אַנ־הייב פון דער פּויליש־ליטווישער אַדמיניסטראַציע זיי־נען ס׳רוב שטעט אין אוקראַינע — מיטן אויסנאַם פון קיעוו און נאָך אַ פּאָר שטעט — געווען בלויז אַד־מיניסטראַטיוו־מילימעריישע שטיצפונקטן, וואו ס׳האָבן זיך געפונען דער הויף און די „דרוזשינע״ (מילי־טעריישער אָפּטייל) פונעם אַרטיקן שררה (פּירשט, פרינץ) מיט אַ זייער דינער שיכט סוחרים און בעלי־מלאָכות. ערשט אין דער ליטווש־פּוילישער עפּאָכע איז געקומען צו אַ לאַנגזאַמער אַנטוויקלונג. די דאָזיקע פונקטן ווערן מיט דער צײַט פֿאַרוואַנדלט אין אמתע צענטערס פון האַנדל און קליין־אינדוסטריע און ס׳באַ־זעצן זיך דאָרט מענטשן פון כּלערליי נאַציאָנאַליטעטן: רוסן, אוקראַינער, פֿאַליאַקן, ליטווינער, ייִדן, אַרמעני־ער, קאַראַימער, וואַלאַכן, טאַטערן א״א. אַן אַלטער ייִדישער יישוב איז געווען אין קיעוו, לודמיר און אפשר אין טשערניכאָוו. במשך פון דעם 15־טן י״ה באַווײַזן זיך ידיעות וועגן ייִדן אין לויצק (1409), קרעמענץ (1436), כעלם (1442), אָסטרע (1447), זינט דעם 16־טן י״ה אין באַר (1540 אַדער 1550), וויניצע (1506 — 1532), בראַצלאַוו (1551), סאַטאַנאָוו (1565), בע־רעסטעטשקא (1523 אַדער 1569), יאָזלאָוויץ (1578) אאַז״וו. מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט ידיעות וועגן לובאָמל, רובישעוו (כעלמער געגנט), טיווריוו און אַ צאָל אַנדערע קליינע אַרטשאָפּטן אַדער פלעצער, וואו ס׳האָבן זיך מן הסתּם געפונען בלויז אייניצלנע ייִדישע פֿאַכטערס, אַרענדאַרן אַדער צאָל־באַאַמטע אין פּוטיוול, בריאָנסק אאַז״וו.

פון די ציילונגען פון די יאָרן 1552 — 1558 וויסן מיר, אַז די אָלגעמיינע צאָל אײַנוואוינער אין וואָליִן און פֿאַדאָליע אין יענער צײַט האָט באַטראָפֿן 391,500 און אין די אַנדערע אוקראַינער פּראָווינצן — 545,280. וויפֿל פון זיי זיצנען געווען ייִדן? אויף דעם איז קיין קלאָרע תשובה נישט מעגלעך. בלויז פֿאַר פֿאַדאָליע זיצנען פֿאַראַן מער פּרטימדיקע ידיעות פֿאַר די יאָרן 1565 און 1570. אין דער שטאָט באַר זיצנען אין יאָר 1565 געווען 17 ייִדישע הויזער (אין 1570 — 20), אין כמעלניק — 5 (1570 — 7), שאַראָווקע — 5 (1570 — 2), סקאָלע — 19 ייִדישע נפשות (1570 — 12 ייִדישע הויזער), סאַטאַנאָוו — 9 ייִדישע הויזער (נישטאָ קיין ידיעות פֿאַר 1570), שעניאָוו (אין 1570) 9 ייִדישע הויזער (נישטאָ קיין ידיעות פֿאַר 1565), אין מעדזשי־באָזש — 70 הויזער. בסך־הכּל ווערט אין 1565 די צאָל ייִדן אין גאַנץ פֿאַדאָליע געשאַצט אויף אַרום 700 נפשות.

ווי ס׳ווײַזט אויס, זיצנען די ייִדישע קהילות אין וואָ־לין געווען גרעסערע. אָבער מיר האָבן בלויז ידיעות פון עטלעכע געצייכנטע ישובים. אין יאָר 1552 האָט קרע־מענץ פֿאַרמאָגט 48 ייִדישע הויזער, לויצק — 56

(דערפון 25 קאַראַימישע און 31 ייִדישע), לודמיר — 30, אין יאָר 1563 איז די צאָל ייִדישע הויזער אין קרעמענעץ געוואָקסן אויף 65. אין ראָטנע זענען איז 1565 געווען 12 ייִדישע משפחות. די ציילונג פון 1567 — 1569 גיט אָן 180 ייִדישע קאָפּשטיִקער־צאָלערס אין לודמיר און אין לודמירער פּאָוויאַט — 402. מיר דאַרפן געדענקען, אַז דעם קאָפּשטיִקער האָבן געצאָלט אָלע ייִדן אויסער קינדער ביזן עלטער פון איין יאָר און אויסער כלי־קודש, ד״ה אַז די דאָזיקע צאָל דאַרף נאָך אַביסל געהעכערט ווערן.

פון די ציילונגען ווערט מען וויניק געוואויר וועגן דעם ייִדישן עקאָנאָמישן לעבן. זיי רעכענען אויס אָלע ייִדישע בעלי־בתים פון הויזער, מיט זייערע פאַמיליע־נעמען, אָבער זייער זעלטן דערמאָנען זיי זייערע פרנסות; זיי רעכענען אויס נישט נאָר פריוואַטע הויזער, נאָר אויך די עפנטלעכע בנינים. אָזוי ארום זען מיר פון דער ציילונג אין קרעמענעץ אין יאָר 1563, אַז דאָרט איז געווען אַ ייִדישע שול (סינאַגאָגע) און אַ ייִדישער שפּיטאָל. די ציילונגען דערמאָנען, אַז אין הויז האָט געהערט אַ ייִדישן רופא און אַזש פיר הויזער האָבן געהערט צו ייִדישע „דאָקטוירים״ (מיט דעם מיינט מען אין די דאָקומענטן פון יענער צייט דעם רב), אָבער ס׳לייגט זיך נישט אויפן שכל, אַז קרעמענעץ זאָל האָבן געהאַט אַזוי פיל רבנים אין יענער צייט, בפרט אַז צווישן פון די הויזער ווערן אַזוי באַצייכנט: אין הויז געהערט „בייַלע דער דאָקטאָרקע״ און דאָס צווייטע „בייַלע דעם דאָקטאָרס פרוי״. אין הויז געהערט דעם שמש („שקאָלניק״).

קיין געטאָס זענען אין אוקראַינע ניט געווען. ייִדן האָבן זיך נאָנצענטרירט על־פּי־רוב אין דער אַזוי גערופענער „ייִדישער גאַס״, נאָענט צו דער שול, אָבער איניקע האָבן געוואוינט אויך אין אַנדערע שטאָט־טיילן, וועגן אַ „ייִדישער גאַס״ הערן מיר אין די ווייַ־טערדיקע שטעט: לויצק, לודמיר, קאָוועל און אָסטרע. אָבער אָלע מאָל הערן מיר, אַז אין דער „ייִדישער גאַס״ וואוינען אויך ניט־ייִדן. אין קרעמענעץ האָבן אין 1548 געוואוינט אויף דער ייִדישער גאַס אויך עטלעכע קריסטן, אָבער ייִדן האָבן אויך געוואוינט אין די קריסט־לעכע גאַסן. אין באָר ווייזט די ציילונג פון 1563, אַז 12 ייִדישע הויזער געפינען זיך אין ייִדישן שטאָט־טייל און 5 אין דעם קריסטלעכן קוואַרטאַל. בכלל האָבן זיך ייִדן על־פּי־רוב באַמיט, אַז די „ייִדישע גאַס״ זאָל טאָקע נישט זײַן קיין ריין ייִדישע. מע האָט געהאַלטן, אַז די ייִדישע גאַס ווען זײַן בעסער באַשיצט פון בייזוויליקע שרירות און איבערפאַל, אויב ס׳וועלן אין איר אויך לעבן ניט־ייִדן. אין לובאָמל, למשל, האָט אין יאָר 1558 קהל באַשלאָסן, אַז בגזרת נח״ש טאָר קיין ייִד נישט אָפּקויפן בײַ אַ קריסט אַ פּלאַץ „בתוך החומה״, ד״ה אין דער ייִדישער גאַס, ווײַל כל־זמן גויים וואוינען צווישן ייִדן, דאַרף מען נישט מורא האָבן, אַז מע זאָל חס־ושלום פאַרברענען די ייִדישע הויזער אָדער אַרויס־טרײַבן די ייִדן פון שטאָט.

כדי צו בויען זייערע עפנטלעכע בנינים האָבן די ייִדן באַדאַרפט אַ דערלויבעניש פונעם קעניג. אָזוי באָקומט די ייִדישע קהילה אין באָר אַ דערלויבעניש פונעם קעניג צו בויען אַ שול, אַ בית־עלמין, אַ מקווה און אַ ברונעם (1646). די ייִדן האָבן אָבער אויך גע־מוזט פאַרהאַנדלען מיט די שטאָטישע מוניציפּאַליטעטן. לויט אַ פשרה מיט די בירגער האָבן זיך די ייִדן אין באָר מתחייב געווען (1556) נישט צו פאַרגרעסערן די צאָל פון זייערע הויזער, צו געבן זייער חלק פאַר אָלע שטאָטישע שטײַערן און אָנדערע פינאַנציעלע התחייבות פון דער שטאָט און צושטעלן אין ציַט פון מלחמה איין פּערד פון יעדער ייִדישע הויז.

בכלל האָבן זיך אָבער ייִדן אַן עצה געגעבן מיט די פאַרשייִדענע גזירות און פּריוואָן צו באַגרענעצן זייער „לעבנסרויִם״. אין לודמיר, למשל, האָבן ייִדן אונטערגעקויפט די קעניגלעכע באַאַמטע און די שטאָ־טישע פאַרשטייער און אַזוי ארום האָבן זיי געהאַט די מעגלעכקייט צו קויפן נײַע בוי־פּלעצער און דאָס רעכט אויפצושטעלן ביי־ברויערײַן.

ס׳איז אונדז באַקאַנט בלויז איין פאַל, ווען די קריסטלעכע בירגער האָבן דווקא פאַרלאַנגט צו שאַפן אַ פולשטענדיק אָפּגעגרענעצטע ייִדישע געטאָ. אין יאָר 1555 האָבן זיך די בירגער פון קאָוועל געווענדעט צו דער פוילישער מלכה באָנע מיט אַ בקשה צו פאַרווערן די ייִדן צו בויען הויזער אויפן שטאָט־פּלאַץ און באַפעלן זיי זאָלן זיך אַריבערציען אין דער ייִדישער גאַס לעבן דער ייִדישער שול. די מלכּה האָט אַרויסגעגעבן אין יאָנואַר 1556 אַ באַפעל, אַז ייִדן דאַרפן זיך אַריבער־ציען אין דער ייִדישער גאַס און אַז די גויִם זאָלן פון דאָרט אַרויס.

די ייִדן אין אוקראַינע האָבן זיך צוגעפאַסט צו דעם אָרטיקן לעבנסשטייגער. מע קען אָבער נישט דעם דאָזיקן פראַצעס אַנרופן אַסימילאַציע אין דעם מאָדער־נעם זינען פון וואָרט, ווײַל דאָס איז געווען אַ מער אויבערפלעכלעכער פראַצעס פון איבערנעמען געווויסע מינהגים, לעבנסשטייגער, מלבושים און די שפּראַך פון דער אוקראַיניש־פוילישער סביבה. מע באַגעגנט אָפט שוין אין 15־טן י״ה סלאַווישע אָדער סלאַוויזירטע נעמען.

זעלטן פירט די אַסימילאַציע אינגאַנצן איבערצו־רײַסן מיטן ייִדנטום, ד״ה צום שמד. אָבער אויך אַזעלכע פאַלן ווערן רעגיסטרירט, בפרט בײַ רײַכערע ייִדישע אַרענדאָרן. אויסער די שוין פריער דערמאָנטע פאַלן, הערן מיר ווענן שמד נאָכן גירוש פון 1495, למשל, אין די פאַמיליעס פון ייִדישע פאַכטערס אין פוטיוול און איניקע ייִדן אין קיעוו. אַ משומד פון אוקראַינע, וואָס איז געוואָרן אַ פראַוואָסלאַווענער מאָנאַך מיטן נאָמען פיאָדאָר האָט פאַרפאַסט אַ „פסאַלטיר״ מיט תּפילות און

פֿאָעמעס אין רוסיש און האָט אים איבערגעזעצט אויף רוסיש מגלת אסתר.

אַבֿיסל ליכט אויף די קעגנזעטיקע באַציאונגען צווישן יידן און קריסטן און אויף דעם געזעלשאַפֿט־לעכן סטאַטוס פון די יידן וואַרפֿן צווייַ באַשרײַבונגען פון ניט־יידישע מיטצײַטלעכע שרײַבער. איינע שטאַמט פון שרײַבער מיכאַלאָן דער ליטווינער (אין זײַן בוך „וועגן די מינהגים פון די טאַטערן, ליטווינער און מאָסקאָוויטער“) און איז דורכגעזאָפּט מיט שנאה צו יידן. אָט וואָס עס שרײַבט מיכאַלאָן (אַרום 1550): „יידן זײַנען סאָראַצענער [מוסולמענער] דערלאַנגן נישט דערצו, אַז עמעצער פון זייער אייגענעם פֿאָלק זאָל שטאַרבן פֿאַר הונגער; אַזוי שטאַרק איז בײַ זיי די ליבע צו זייער אייגנס. אין אָט דעם לאַנד האָט זיך פון אַלע עקן וועלט צוזאַמענגעקליבן דאָס סאָמע ערגסטע פון אַלע פעלקער — דאָס יידישע פֿאָלק, וואָס האָט זיך פֿאַרשפּרייט איבער אַלע שטעט פון פֿאַדאַליע, וואָלין און אַנדערע פֿראָווינצן, אַ פֿאָלק אַ פֿאַלש, אַ כיטרע, אַ שפּיטלעך, וואָס מאַכט קאַליע סחורות, וואָס פעלשט געלט, אונ־טערשריפֿטן און שטעמפּלען, וואָס נעמט אַוועק אויף אַלע יריידים די פֿרנסות בײַ די קריסטן, אַ פֿאָלק, וואָס קען נישט קיין אַנדער מלאכה ווי שווינדל און גנבה“.

להיפוך צו די דאָזיקע שאַרפּע ווערטער, פּול מיט שנאה, האָבן מיר אַ גאַנץ אַנדערן באַריכט פון קאַר־דינאַל פֿראַנציס קאַמענדאָני, דעם פּויפּסלעכן שליח אין פּוילן. ער האָט אַרום 1562 אַדער 1565 באַשריבן דאָס לאַנד. ער באַשרײַבט, וואָס ער האָט געזען אין די „דרומדיקע פֿראָווינצן פון ליטע“ (מיינענדיק דערמיט פֿאַדאַליע און וואָלין): „אין יענע געגנטן טרעפט מען גרויסע מאַסן יידן. אָבער זיי רופן דאָ נישט אַרויס אַזאַ מין פֿאַראַכטונג ווי אין אַנדערע לענדער. זיי מאַכן בכלל נישט קיין לעבן פון אַזעלכע שענדלעכע פרנסות ווי וואוכערי און אַנדערע לייכטע געשעפטלעך, הגם ס׳גיבט זיי בעלנים אויף דעם אויך צווישן זיי. די יידן באַזיצן לאַנד, פֿאַרנעמען זיך מיט מסחר און פֿאַר־נעמען זיך אויך מיט ליטעראַטור, בפרט מיט מעדיצין און אַסטראָלאָגיע. זיי אַרענדירן כּמעט אומעטום די אָפּצאָלן פון אימפּאָרטירטע און טראַנספּאָרטירטע סחורות. זיי זײַנען על־פּי־רוב פֿאַרמעגלעך און נישט נאָר געהערן זיי צום קלאַס פון חשובע מענטשן, נאָר זיי אַליין האָבן אַ שליטה איבער אַנדערע אַזעלכע [ד״ה איבער חשובע אַדער פרטיע] מענטשן. זיי טראָגן נישט קיין שום ספּעציעלע צייכנס אויף זייערע בגדים, וואָס זאָלן זיי אונטערשיידן פון די קריסטן. מע דערלויבט זיי אויך צו טראָגן שוווערדן און צו זײַן באַוואָפנט, בקיצור, זיי ענינסן גלייכע רעכט מיט די איבעריקע בירגער“.

די פרײַהייט און דער ווירטשאַפֿטלעכער וואוילי־שטאַנד פון די יידן האָט נישט געשמעקט פֿאַרשיידענע שונאי־ישׂראל און בפרט דער ליטווישער שליאַכטע (די באַיאַרן). אין דער מיטלעלטערלעכער ליטע זײַנען די באַיאַרן געווען אַ קלאַס, וואָס האָט געהאַט ווייניק פּריוילעגיעס און וויניק השפּעה אינעם פֿאָליטישן לעבן. זיינט דער אוניע מיט פוילן האָט די ליטווישע שליאַכטע שטאַרק מקנא געווען דער פוילישער שליאַכטע, וואָס האָט אויסגעקעמפט פֿאַר זיך אַזוינע פּריווילעגיעס אין האָט געהאַט אַזאַ גרויסע השפּעה אין לאַנד. די פֿאָליאַקן האָבן געפֿרואוט צוציען אויף זייער זײַט די ליטווישע שליאַכטע, כדי צו האָבן אַ פֿאַרבינדטן אין זייער שטרעבן צו אַ מער פּולער צוזאַמענשמעלצונג פון די פּוילישע און ליטווישע פֿראָווינצן. מיט דער הילף פון די פּוילישע הערשנדיקע קלאַסן און פון דער יאָגעלאָנער קעניגלעכער פֿאַמיליע האָט די ליטווישע שליאַכטע סוף־כּל־סוף דערגרייכט אַ גרעסערע השפּעה אינעם פֿאָליטישן לעבן און געקראָגן דאָס רעכט צו באַטייליקן זיך בײַם באַשליסן נײַע געזעצן אין לאַנד. אין יאָר 1566 האָט די ליטווישע שליאַכטע געהאַט די געלעגן־הייט צו ווירקן בײַם אויסאַרבעטן דעם נײַעם ליטווישן סטאַטוט (דעם צווייטן). דאָס 12־טע קאַפּיטל פונעם סטאַטוט האָט אונטער דעם דרוק פון דער שליאַכטע פֿאַרוואָרט די יידן צו טראָגן רײַכע בגדים מיט גאָלדענע גאַרטלען און אויך זייערע פרויען איז פֿאַרוואָרט גע־וואָרן צו פּוצן זיך מיט גאָלדענעם און זילבערנעם שמוק. אויסער דעם האָט אַרטיקל 4 פון קאַפּיטל 12 אײַנגעפֿירט פֿאַר די יידן דעם גרעלן צייכן. די מענער האָט מען גע־הייסן טראָגן אַ גרעלן הוט אַדער אַ גרע הויטל, די פרויען אַ גרע טיכל איבערן קאָפּ. דער סטאַטוט האָט אויך נאָך אַמאָל פֿאַרוואָרט די יידן צו האַלטן קריסטלעכע דינסטן אַדער צו האָבן לײַב־אײגענע קריסטלעכע פּוי־ערים. ס׳איז אויך פֿאַרוואָרט אַנצושטעלן יידן פֿאַר פּריוואַטלעכע באַאַמטע.

נישט אַלע באַאַרענעצונגען פון דעם צווייטן ליט־ווישן סטאַטוט זײַנען אָפּגעהיט געווארן אין אוקראַינע. מיט דרײַ יאָר שפּעטער, אין 1569, איז אָפּגעשלאָסן געווארן די בריסקער אוניע און די אוקראַינער פּרא־ווינצן זײַנען אריבער פון ליטע צו פוילן און אזוי אַרום האָט דאָס ליטווישע רעכט נישט געהאט אין אוקראַינע קיין שליטה אויף די אוקראַינער יידן. מיר האָבן שוין פּרי־ער דערמאָנט, אַז בכלל האָבן די ליטווישע צענטראַלע סטאַטוטן געהאַט אַ קלענערע השפּעה אויפן יוריידישן סטאַטוס פון די יידן ווי די לאָקאַלע געזעצן און מינה־גים. בפרט איז דאָס אַזוי זינט אַנהייב 16־טן י״ה, ווען אַ סך אוקראַינער שטעט האָבן באַקומען דאָס מאַגדעבורגער רעכט און האָבן זיך אַלץ מער געריכטעט מיט די לעגאַלע פֿאַרמען און מינהגים, וואָס זײַנען געקומען פון מערב, פון פוילן, ווי מיט די ליטווישע גרעזעצן.

אויך אויף דער אַרגאַניזאַציע פון אינעוויניקסטן יידישן לעבן איז אוקראַינע האָט אַפּנים דאָס לעבן און אינסטיטוציעס אין פוילן געהאַט אַ גרויסן אײַנ־

פֿלוס. ערשטנס, זײַנען כּמעט אַלע יידישע פֿריוווילעגיעס אין ליטע און אוקראַינע געווען קאַפּיעס פון די פֿריווי־ לעגיעס פון פּוילישע יידן; צווייטנס, איז דער יידישער אימיגראַנט פון פּוילן געווען אַ שטאַרקער עלעמענט אין דעם יידישן אוקראַינער ישוב; דריטנס, האָט אַ גרויסע צאָל אוקראַינער יידן געלעבט אין פּוילן אין דער תּקופֿה פון גירוש 1495 — 1503 און האָט זיך נעענטער באַקאַנט מיט די אַרגאַניזאַציאָנעלע און יורי־ דישע פֿאָרמען פון דאָרטיקן יידישן קהילה־לעבן; פֿערטנס, זײַנען אַ סך אַנגעזעענע פֿערזענלעכקייטן רבנים אין בכלל געלערנטע געקומען פון פּוילן קיין אוקראַינע. במילא האָבן זיי אין דעם נײַעם לאַנד גע־ פֿרואווט אויסצוניען דאָס קהלהש לעבן אויף די זעלבע יסודות, וואָס זיי האָבן אַזוי גוט געקענט אין פּוילן. אונדז זײַנען נישט באַקאַנט די גענויע פֿרטים וועגן דעם פֿראָצעס פון געזעלשאַפֿטלעכער אַרגאַניזאַציע פונעם יידישן ציבור אין אוקראַינע, וואָס איז זיכער דורכגעגאַנגן פֿאַרשיידענע פאַזעס. מיר האָבן בלויז פֿראַגמענטאַרישע ידיעות, וואָס באוויזן ווי שנעל עס האָט זיך אין די נײַע פֿראָווינצן אַרגאַניזירט דאָס קהלהשע און קולטורעלע לעבן. הגם די קהילות פון לודמיר, קרעמענעץ און אָסטרע האָבן געציילט קוים צו עטלעכע הונדערט יידן, האָבן זיי שוין געהאַט גענוג מעלעקטיקייט צוצוציען וויכטיקע יידישע געלערנטע און אָפֿילו גרינדן ישיבות, וואָס האָבן באַלד געשמט איבער גאַנץ פּוילן מיט זייערע לומדים. אין לודמיר איז געבוירן עטוואָרן דער באַרימטער געלערנטער ר׳ דוד הלוי (געב׳ 1586), דער מחבר פון טורי זהב, וואָס איז שפּעטער געווען אָסטרער רב און איז בשעת די גזירות ת״ח ות״ט אַנטלאָפן קיין מערן און שפּעטער זיך באַזעצט אין לעמבערג. זײַן ברודער, אויך אַ גרויסער תּלמיד־ חכם, ר׳ יצחק הלוי, האָט געלעבט און געווירקט אין לודמיר. אַנדערע באַקאַנטע געלערנטע אין לודמיר זײַנען געווען ר׳ יהודה־לייב הענעכס, געווזענער רב אין פּויזן, ר׳ מאיר בן יוסף, שפּעטער ראש־ישיבה אין לעמבערג, ר׳ נחמן ב״ר שלמה נפתלי.

אויך קרעמענעץ האָט געהאַט באַרימטע לומדים. דער ערשטער פון זיי אין כראַאַלאָגישן סדר איז ר׳ אַברהם ב״ר יהודה חזן, געשטאָרבן אין 1510, דער מחבר פון אַ פּירוש אויף נביאים און כתובים, אונטער דעם טיטל חבורי לקט. דער באַרימטער גע־ לערנטער, דער בעל הלבושים, ר׳ מרדכי יפה, האָט אַ קורצע צייט (צווישן 1590 און 1592) פֿאַרנומען דעם כסא הרבנות אין קרעמענעץ, אין דער שטאָט האָט אויך געלעבט ר׳ יעקב תּמרלס (טעמערליש) אשכנזי, אַ באַקאַנטער מקובל און מחבר פונעם קבלהשן חיבור ספֿרא דצניעותא ד׳יעקב.

די באַרימטע ישיבה אין אָסטרע פֿאַרדאַנקט איר גרינדונג דעם גרויסן געלערנטן ר׳ שלמה לוריא (מהרש״ל). אָרום 1554 איז מהרש״ל אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַר רב אין אָסטרע און איז געבליבן אַ לאַנגע צייט אויף דעם פֿאָסטן. זײַנע לעצטע יאָרן האָט ער פֿאַרבראַכט אין לובלין, וואו ער איז געשטאָרבן אין 1573. אַ צווייטער גרויסער געלערנטער, ר׳ שמואל אליעזר איידלש (דער מהרש״א), האָט פֿאַרבראַכט זײַנע לעצטע יאָרן אין אָסטרע, וואו ער איז געשטאָרבן אין 1631.

די ערשטע אוקראַינישע פּראָווינץ, וואו ס׳האָבן זיך אַנגעהויבן שאַפֿן העכערע פֿאָרמען פון דער יידישער אויטאָנאָמיע, איז געווען וואָלין. דער ערשטער צוזא־ מענפֿאַר פון די קהילות אין אוקראַינע איז פֿאַרגע־ קומען אין יאָר 1523 אין בערעסטעטשקא. אַ מער פּעסטע אַרגאַניזאַציע פֿאַר אַ יידישן קהילה־פֿאַרבאַנד איז געשאַפֿן געוואָרן (וועד הגליל און שפּעטער וועד המדינה פון וואָלין), וועלן דער מהרש״ל איז אַרום 1555 באַשטימט געוואָרן פֿאַרן רב הכולל פון וואָלין.

אַ קאַפּיטל פֿאַר זיך איז די עשיכטע פון די יידן אין קיעוו. בשעת די אַלטע יידישע יישובים אין אוּ־ קראַינע זײַנען אויפֿגעלעבט געוואָרן און אַ סך נײַע יידישע יישובים זײַנען אויפֿגעקומען אין דער ליטווייש־ פוילישער תּקופֿה, האָלט עס אין יידישן קיעוו אין דער זעלבער תּקופֿה בײַ אַ בהדרגהדיקער ירידה. די מאַ־ גאָלישע אינבערפאָלן האָבן צעשטערט די שטאָט און אַ תּל געמאַכט פון אירע אינטערנאַציאָנאַלע האַנדלס־ פֿאַרבינדונגען. די ירידה פון מסחר האָט זיך מן הסתּם שטאַרק אָפּגעוירופֿן אויפֿן יידישן לעבן. נאָך אַלץ איז קיעוו געווען אַ וויכטיקער יידישער קולטור־צענטער. ביידיש קהילות, די יידישע („ראַבאַניטישע״) און די קאַראַימישע האָלטן אַן פֿאַרבינדונגען מיט יידישע ע־ לערנטע אין אויסלאַנד. אין דער הקדמה צו זײַן מחזור מנהג כפּא שרײַבט דוד לחנו: „ועוד נוסף עליהם גרוש כולל בקהלות של רוסיאה ובכללם בעיר גדולה לאלהים של חכמים ושל סופרים הנקראת כיוב אשר עליה יאמרו המושלים כי מכיוב תצא תורה, קהלה גדולה אנשים טף ונשים ועטרת מלכם בראשם הרב המקובל האלהי המצוין כמוהר״ר משה הגולה״. הגם דוד לחנו האָט געשריבן זײַן חיבור אַנהייב 18־טן י״ה, איז אַבער קלאָר פון זײַנע ווערטער, אַז ער באַשרײַבט דאָס יידישע קיעוו ווי עס האָט אויסגעזען פֿאַרן גירוש פון 1495 און בפרט שטעלט ער זיך אָפּ אויף דער פֿער־ זעלעכקייט פון דעם גיסטיקן מנהיג פון דער קהילה, ר׳ משה הגולה. אינטערעסאַנט איז אויך צו באַמערקן, אַז ס׳איז פֿאַראַן נאָך אַ צווייטע ווערסיע פון דעם ווערטל, וואָס די משלים־זאָגער האָבן געזאָגט וועגן קיעוו, דהיינו: „כי מכיוב תצא תורה ואור ד׳ מסטאר־ דוב״. אָבער איז דאָס די אייניקיקע ידיעה אין דער או־ קראַיניש־יידישער טראַדיציע וועגן דעם, אַז די יידישע קהילה אין סטאַראָדוב האָט געשפּילט אַ חשובע ראָלע אין יידישן קולטורעלן לעבן.

לאָמיר זיך איצט אומקערן צו ר׳ משה הגולה.

וואָס ווערט אויף אַזאַ פּראָמינענטן אופן דערמאָנט פון ר׳ דוד לחנו. ר׳ משה בן יעקב בן משה הגולה איז געבוירן געווארן אין יאָר 1448. לויט אייניקע היסטאָ־ריקער, אַבער איז ער געבוירן געווארן אין שטעטל שאַדאָוו, צפון־ליטע, אַבער אַנדערע היסטאָריקער (צימבערג א״א) פרעגן אַפּ די דאָזיקע שטאָט און מיינען, אַז דאָס איז אַ פאַרגרייזטע פאָרם, און ר׳ משה איז פאַקטיש געבוירן געווארן אין טאָראָוו אין קיעווער געגנט. אויף יעדן פאַל איז ר׳ משה נאָך אין זיינע גאָר יונגע יאָרן אַוועקגעפאָרן קיין סטאַמבול (קאָנסטאַנטינאָפּאָל), וואו ער האָט זיך געלערנט בײַ באָרימטע ייִדישע און קא־ראַימישע געלערנטע. אָרום 1472 האָט ער זיך באַזעצט אין קיעוו און האָט זיך באַלד קונה־שם געווען ווי א גרויסער תלמודיסט, א ביבל־קאָמענטאַטאָר, א מקובל, פילאָלאָג און פּייטן. זיין פּערזענלעך לעבן איז געווען אָבער פול מיט טראַגעדיעס, וואָס זיינען געווען א פּועל־יוצא פון די אומזיכערע פּאָליטישע באַדינגונגען פון יענער צײַט. אין 1482 זיינען די טאַטערן באַפאַלן קיעוו און צווישן אַנדערע געפאַנגענע אַוועקגעפירט מיט זיך קיין קרים ר׳ משהס קינדער. זיי האָבן אויך פּראָבאָפט זיין גאַנצע ביבליאָטעק מיט זיינע כּתב־ייִדן. די ספּרים האָבן זיי פּראָקויפט אין קאָפאַ. כּדי אויסצולייזן זיין משפּחה פון די טאַטעריש־ע הענט, לאָזט זיך ר׳ משה אויף א רײַזע אײַבער ליטע און וואָלין צו קלײַבן געלט פאַר פּדיון־שבויים. בײַ דער געלעגנהייט פּירט ער הייסע וויכוחים מיט קאַראַימער געלערנטע אין טראָק

9. פון דער בריסקער אוניע ביז צו די קאָזאַקישע אויפשטאַנדן

א. די ייִדישע באַפעלקערונג אין אוקראַינע

נאָך דער בריסקער אוניע 1569 זיינען די וואָיע־וואָדשאפטן וואָלין, פּאָדאָליע, בראַצלאָוו און קיעוו פּאַראייניקט געווארן מיט פוילן. דאָס האָט געפּענט א נײַע תקופה אין דער אַנטוויקלונג פון די דאָזיקע פּראָווינצן. עס האָט זיך אַנגעהויבן א תקופה פון אינ־טענסיווער קאָלאָניזאַציע. דער פּוילישער קעניג האָט געשענקט גרויסע שטחים ערד זיינע מקורבים, אויך פּאַרשיידענע פּוילישע פּריצים און מיליטערליט האָבן באַקומען שטחים ערד, און זיי האָבן אַנגעהויבן די דאָזיקע שטחים צו קאָלאָניזירן. די פּוסטע סטעפּעס האָבן זיך באַלד באַדעקט מיט דערפער און כוטאָרן. די אַנאָלן פון יענער תקופה דערציילן א סך אַזעלכע פאַקטן. אַזוי, למשל, האָט דער פּירשט אָלעקסאַנדער ווישניאָוויצקי באַקומען אין יאָר 1590 א גרויסן לײַ־דיקן שטח בײַם טײַך סולע לעבן דער שטאָט טשערקאָס. אין יאָר 1640 האָבן אויף דעם דאָזיקן שטח שוין גע־לעבט נישט ווייניקער פון 38.480 משפּחות, ד״ה אַן ערך 200.000 מענטשן. די תקופה פון אינטענסיווער קאָלאָניזאַציע אין אוקראַינע האָט אינגאַנצן געדויערט בײַ 80 יאָר, פון דער בריסקער אוניע ביז גזירות ת״ח ות״ט. אין וואָלין איז די אינטענסיווע קאָלאָניזאַציע אַנגעפאַנגען נאָך פריער פאַר 1569, ד״ה פאַר דער בריסקער אוניע.

מיט דער גרויסער מאַסע פּויערים, קריסטלעכע בעלי־מלאָכות און סוחרים זיינען קיין אוקראַינע געקו־מען אויך א סך ייִדן. די פּוילישע פּריצים זיינען פונקט אַזוי געווען להוט צוצוציען צו זייערע גיטער און צו די שטעט ייִדן און קריסטן און האָבן זיי געגעבן פּריווילעגיעס און פרײַהייטן. אין יאָר 1630 גיט דער פּוילישער פּריץ אַנדרעי קאָשובסקי צו וויסן, אַז אין זיין שטאָט אָסטראָזשעץ וויל ער צוציען „פּרײַע מענטשן, סײַ סוחרים און סײַ בעלי־מלאָכות, סײַ ייִדן און סײַ קריסטן״. אינטערעסאַנט איז, וואָס די פּריווילעגיע דערמאָנט אין דער ערשטער ריי ייִדן און ערשט דער־נאָך קריסטן. ענלעכע פּריווילעגיעס האָבן אַרויסגע־געבן אויך אַנדערע פּריצים.

ייִדן האָבן אַנגעהויבן צו קומען אין די מער אָנט־וויקלטע טיילן פון אוקראַינע (וואָלין און פּאָדאָליע) שוין אין דער ערשטער ליטווש־פּוילישער תקופה

נאָך פֿאַר דער אוניע. אויף דעם זאָגן עדות די שוין ציטירטע שריפטן פון מיכאַלאָן און פון קאַרדינאַל קאָמאַנדאָני. שמואל עטינגער ברענגט אין זײַן אַרבעט וועגן דער יידישער קאָלאָניזאַציע אין אוקראַינע (ציון, באַנד 21, נומ׳ 3־4, 1955) אַ רשימה פון 115 יידישע יישובים, וואָס זײַנען אויפגעקומען אין אוקראַינע ביז 1648. פון די דאָזיקע יישובים זײַנען בלויז דרײַ געווען שוין פֿאַר סוף 15־טן י״ה און 21 זײַנען אויפגעקומען צווישן 1500 און 1569 (דערפון 10 אין וואָלין, 9 אין פּאָדאָליע און 2 אין בראַצלאַוער וואָיעוואָדשאַפֿט). דאָס מיינט, אַז דער רוב יישובים, אויבער 90, זײַנען אויפֿגעקומען אין דער תקופה פון דער אינטענסיווער קאָלאָניזאַציע 1569 — 1648. יידן זײַנען געקומען זיך צו באַזעצן אין אוקראַינע נישט בלויז פון פוילישע פּראָווינצן. געקומען זײַנען יידן אָפֿילו פון דײַטשלאַנד אין איטאַליע. אויסער די עקאָנאָמישע סיבות אויף די פּרײַהייט, וואָס די יידן האָבן דעמאָלט געהאַט דאָרט, זײַנען אויך געווען אַנדערע סיבות. בשעת אין די מערבדיקע פּראָווינצן האָבן יידן שוין אָנגעהויבן צו פילן שטאַרקער די אַנטיסעמיטישע שטימונגען אין בילבוּלים, וואָס האָבן זיך אַנטוויקלט אין דער תקופה פון דער קאָנטר־רעפֿאָרמאַציע (סוף 16־טן און אָנ־הייב 17־טן י״ה), האָט מען נאָך אין די מזרחדיקע פּראָווינצן פון אוקראַינע געקענט אַביסל פרײַער אָטעמען. מעגלעך, אַז יידן זײַנען אויך געפֿאָרן אין יענע מקומות, כדי צו אַנטלויפֿן פון עפּעס אַ משפּט אַדער סיכסוך. דער באָרימטער תּלמיד־חכם ר׳ יואל בן שמואל סגל־יפֿה סירקיש (1561 — 1640), דער מחבר פון די שו״ת בית חדש (צוליב דעם איז ער על־פּי־רוב באַקאַנט אונטערן נאָמען דער ב״ח), וואָס איז געווען אַ צייט לאַנג רב אין מעדזשיבאָזש, ברענגט אין זײַנע שו״ת ב״ח הישנות אַ גבית־עדות פון אַ יידן, וואָס האָט צוליב עפּעס אַ בילבול געמוזט אַנטלויפֿן פון מערב־פאָדאָליע אַזש ביז הינטער דעם דניעפּער. עס איז כדאַי צו ציטירן די דאָזיקע גבית־עדות אין איר אַרי־גינעלן יידישן לשון: »איך האָב גוואָנט אונער [אונטער] סטנאב צו ק״ק גרידינג, האָב איך אין בילבול גיהט, האָב איך גימושט איין וועג פֿאָרין פון גרידינג לאקריינא הינטר דעם נעפּער«.

אַן אינטערעסאַנטע סטאַטיסטיק פונעם יידישן יישוב אין אוקראַינע אין יאָר 1578 האָט באַאַרבעט לויט ציפערן פון יידישן קאָפּשטײַער ד״ר יצחק שיפער. לויט זײַן אָפּשאַצונג זײַנען אין יענעם יאָר געווען אין וואָלין 5,000 יידן (אַנדערע מחברים האַלטן, אַז וואָלין האָט געהאַט בלויז 3,000 יידן); פּאָדאָליע — 6,000 יידן; קיעווער און בראַצלאַוער וואָיעוואָדשאַפֿטן — 10,000 יידן. מן הסתּם זײַנען שיפערס ציפערן אַביסל אויבערגעטריבן, בפרט פֿאַר דרום־אוקראַינע.

אויב מיר ווילן האָבן אַ באַגריף וועגן דעם טעמפּ, מיט וועלכן דער אוקראַינישער יידישער יישוב איז גע־וואָקסן אין די יאָרן פון דער גרויסער קאָלאָניזאַציע, איז כדאַי צו פֿאַרגלײַכן די ציפערן פֿאַרן יאָר 1569 אין 1648. עס זײַנען אין יאָר 1569 געווען: אין וואָלין 13 יישובים מיט 3,000 ביז 5,000 יידן; אין פּאָדאָליע 9 יישובים מיט 750 יידן; אין בראַצלאַוער וואָיע־וואָדשאַפֿט 2 יישובים מיט 250 (?) יידן; אין יאָר 1648 זײַנען געווען אין וואָלין 46 יישובים מיט 15,000 יידן; אין פּאָדאָליע 18 יישובים מיט 4,000 ביז 6,000 יידן; אין קיעווער וואָיעוואָדשאַפֿט 33 יישובים מיט 13,500 יידן; אין בראַצלאַוער וואָיעוואָדשאַפֿט 18 יישובים מיט 18,800 יידן. בסך־הכל זײַנען אין יאָר 1569 געווען 24 יישובים מיט 4,000 ביז 6,000 יידן אָן אין יאָר 1648 — 115 יישובים מיט 51,300 ביז 53,300 יידן.

ווי מיר זעען, איז אַ גרעסערע צאָל יישובים אויפגעקומען אין וואָלין. מיר זעען אויך, אַז די יידן אין וואָלין זײַנען געווען צעשפּרייט אין אַ סך אַ גרע־סערער מאָס איבער פֿאַרשיידענע ערטער ווי אין אַנ־דערע פּראָווינצן. אַ טענדענץ צו קאָנצענטרירן זיך אין גרעסערע צאָלן אין די שטעט באמערקט זיך בפרט אין דער בראַצלאַוער וואָיעוואָדשאַפֿט, ד״ה בײַ 1,045 נפשות אין דורכשניט אויף איין יישוב. אָבער קאָנצענ־טראַציע איז פֿאַרגעקומען מן הסתּם מחמת זיכערקייטס־טעמים.

ס׳איז אויך כדאַי בײַ דער געלעגנהייט, לשם פֿאַר־גלײַך, צו וויסן די אַלגעמיינע באַפֿעלקערונגס־ציפערן אין אוקראַינע. אָרום 1648 זײַנען געווען: אין וואָלין — 294,000 נפשות, אין פּאָדאָליע — 98,000, אין בראצלאַוער און קיעווער וואָיעוואָדשאַפֿטן — 545,000.

לאָמיר זיך איצט באַקענען מער פֿרטימדיק מיט דער יידישער באַפֿעלקערונג אין די אינצלנע געביטן און שטעט. די ציילונג פון דעם יידישן קאָפּ־שטײַער אין 1629 אין וואָלין גיט אונדז אַן אינטע־רעסאַנט און פֿרטימדיק בילד. אין וואָלין זײַנען דעמאָלט געווען 114 שטעט, פון דעם האָבן יידן געוואוינט אין 46 שטעט. אין די דאָזיקע 46 שטעט זײַנען געווען 20,000 הײַזער, דערפון 3,000 יידישע. רעכענענדיק אין דורכשניט 5 נפשות אין איין הײַזקע, באַקומען מיר 15 טויזנט יידן אין וואָלין. די גרעסטע יידישע קהילות זײַנען געווען אין קרעמענעץ (169 הײַזער), קאָנסטאַ־טין (130), לויצק (84), קאָוועל (80), דובנע (58).

וועגן אַנדערע וואָיעוואָדשאַפֿטן פֿאַרמאָגן מיר נישט אזעלכע פֿרטימדיקע ידיעות. ס׳איז אָבער כדאַי צו דערציילן עטלעכע פֿרטים וועגן אייניקע יידישע יישו־בים אין יענע געגנטן. אינטערעסאַנט איז די אַנט־וויקלונג פון דער שטאָט וויניצע אין בראַצלאַוער וואָיעוואָדשאַפֿט. די ערשטע ידיעה וועגן יידן אין וויניצע ווערט דערמאָנט אין יאָר 1506. אין יאָר 1532 איז שוין וויניצע אַ וויכטיקער יידישער צענטער, פון וואַנען יידן פֿאָרן דערנאָך אַריבער אין די אַרומיקע

נײַע פֿאָדאָליער שטעט. אין יאָר 1569 האָט ווייניצע 15 יידישע הײַזער, אין יאָר 1606 שוין 66. בראַצלאָוו האָט אין יענעם צײַט (1606) בלויז 18 יידישע הײַזער. וועגן יידן אין מעדזשיבאָזש (פֿאָדאָליע) הערן מיר צום ערשטן מאָל אין יאָר 1518. אין יאָר 1570 — 1571 ציילט די שטאָט שוין 70 יידישע הײַזער; אין דער זעלבער צײַט פֿאַרמאָגט באָר 23 יידישע הײַזער און סאטאַנאָוו בלויז עטלעכע יידישע פֿאַמיליעס (אין 1565).

אין די וואָיעוואָדשאַפֿטן קיעווער און בראַצלאָווער זײַנען פֿאָר 1648 געווען אָרום 400 שטעט, פון דעם זײַנען יידן געווען אין 51 שטעט.

מערקווערדיק איז, וואָס די סטאַטיסטיקער דער־מאָנען נישט אין יענער תּקופֿה קיין יידישע יישובניקעס, ד״ה יידן אין די דערפֿער און אין קרעטשמעס אויף די וועגן און שליאַכן. און דאָך איז דער אוקראַינער יידישער דאָרפֿס־ייִד, קרעטשמער און יישובניק אָזאָ באָאַנטער טיפּ אין אַלע יידישע פֿאָלקס־מעשׂיות אין אין דער ליטעראַטור. ביז 1648 זײַנען, ווי־זײַט אויס, יידן אין די דערפֿער געווען אַ יוצא־מן־הכּלל. אָפֿילו די ניט־יידישע באָאַפֿלקערונג, וואָס איז באַשטאַנען אין אַ גרויסער מאָס פון פּויערים, האָט זיך מער קאָנצענטרירט אָרום די שטעט און פֿאַרשטעט. אין קיעווער און בראַצלאָווער וואָיעוואָדשאַפֿטן האָבן בלויז 200,000 מענטשן געלעבט אין די דערפֿער און אויף די אָפּענע סטעפּעס, און 345,000 אין די שטעט, ד״ה אַן ערך 63%. אין וואָליִן, וואָס איז געווען דער מערבדיקער מער אָנטוויקלטער טייל פון אוקראַינע, זײַנען אין די שטעט געווען קאָנצענטרירט אַריבער 30% פון דער באָאַפֿלקערונג.

די סיבה דערפֿון איז נישט געווען די אינדוסטריאַליזאַציע און קאָמערציעלע אָנטוויקלונג פון אוקראַינע. פֿאַרקערט, דאָס לאָנד האָט געהאַלטן נאָך אין סאָמע אָנהייב פון זײַן ווירטשאַפֿטלעכער אָנטוויקלונג און אַפֿילו אַ גרויסע צאָל פון דער שטאָטישער באָפֿעלקערונג איז דער עיקר געווען באָשעפֿטיקט מיט אָגריקולטור און מיט פּי־האַדעוואָניע. די הויפּט־סיבה, פֿאַר־וואָס די מענטשן האָבן זיך געשאָרט צו די שטעט און שטעטלעך, איז געווען, ווײַל אין די שטעט מיט זייערע באָאַפֿסטיקונגען און מיליטעריש גאַרניזאָנען האָט מען זיך געפֿילט זיכערער ווי אויפֿן אָפּענעם לאָנד. ס׳האָבן זיך אין יענער געגנט אַרומגעדרייט, אויסער די אָפּיציעלע פּוילישע און קאָזאַקישע פֿאַרמאָציעס, כלערליי נישט אויטאָריזירטע מיליטעריש באָנדעס אין פּריוואָטע חיילות, ווי אויך גרופּעס פון באָנדיטן און אַוואַנטוריסטן. די גרעסטע סכנה זײַנען נאָך אַלץ געווען די טאַטערן. די טאַטעריש איבערפֿאַלן האָבן כסדר באַדראָט גאַנצע אוקראַינע און דערגרייכט אָפּילו ווײַטער אין צפון ביז ליטע און מאָסקווע. אין די שו״ת פון יענער צײַט, סוף 16־טן און אָנהייב 17־טן י״ה, ווערן אָפֿט דערמאָנט די טאַטעריש אינוואַזיעס. אָזוי גלאָט איז עס בײַ די דאָזיקע איבערפֿאַלן נישט צוגעגאַנגען. די טאַטערן האָבן געראָבעוועט, געברענט און געהרגעט. געוויסען אין עפּאָכעניסאָפּס נאָכנצע יישובים און אַוועקגעפֿירט די באָפֿעלקערונג אין וויטע לענדער. זיי האָבן זיך מער אינטערעסירט מיטן אָפּענעם לאַנד ווי מיט די גוט־באָפֿעסטיקטע שטעט, וואָס ס׳איז ניט געווען אזוי גרינג און גיך אײַנצונעמען, אָבער פונדעסטוועגן זײַנען אויך שטעט געפֿאַלן פֿאָר אַ קרבן פון די איבערפֿאַלן. די שטאָט ראָוונע איז צווישן מאָל פון זיי אונטערגעצונדן געווארן, אין מערץ 1617 און אין מײַ 1619.

בײַ אַזוינע איבערפֿאַלן האָבן אויך יידישע עפּנט־לעכע בנינים געשפּילט אַ ראָלע אין דער באָפֿעסטי־קונג און פֿאַרטיידיקונג פון די שטעט, בפֿרט די יידי־שע שולן. אויף די מזרחדיקע גענדער האָט זיך באַ־זונדערס אָנטוויקלט דער טיפּ פון אַ געמיינדערשער יידישער שול, וואָס האָט פון דרויסן גיכער אויס־געזען ווי אַ פעסטונג איידער אַ בית־התּפילה. כּא־ראַקטעריסטיש פֿאַר דעם טיפּ שולן איז די שול אין לובאָמל מיט אירע שטאַרקע און זייער דיקע מויערן, מיט די בלינדע (פֿאַרמויערטע) פענצטערלעך אויף די אונטערשטע שטאָקן און קליינע גוט־באָוואָרנטע פענצטערלעך („קוקלעכער״) אויף די העכערע גאָרנס, מיט אירע „שיסלעכער״ הויך אויבן און מיט די ציין־אַרטיקע „שיס־אָרנאַמענטן אָרום דעם דאַך. אַ סך שולן פון אָזאַ טיפּ זײַנען געבויט געוואָרן אין רויט־רײַסן. די יידן האָבן זיך צוליב דעם גערמוזט לערנען די מלאָכה פון שיסן און באָנוצן זיך מיט כּלי־זין, ווי מיר וועלן דאָס זען שפּעטער. בלויז אין קליינע יישובים, וואו די קהילה האָט נישט געהאַט קיין פּי־נאַנציעלע מעגלעכקייטן צו בויען אַ באָפֿעסטיקטע גע־מויערטע שול, האָט מען געבויט הילצערנע שולן, ווי אין יאַרמאָלינעץ, פֿאָגרעבישטש, מאָהילעוו, אָסטראַ־פֿאָל, פֿאריצק, שניטקעוו א״א. אויך די הילצערנע שולן זײַנען על־פּי־רוב אַ פּראָדוקט פון 17־טן און 18־טן י״ה *). נישט געקוקט דערויף, וואָס שולן האָבן על־פּי־רוב אויסגעפֿירט אַ מיליטעריש פונקציע, וואָס איז געווען וויכטיק פֿאָר דער שטאָט, האָבן די יידן אָפט געמוזט פירן אַ שווערן קאַמף ביז מע האָט זיי דערלויבט אויפצובויען די שול. אין לויצק האָט דער קנעניג אין 1626 דערלויבט די יידן אויסצובויען אַ געמויערטע שול אויפן אָרט פון דער אַלטער, וואָס איז, ווי־זײַט אויס, געווען אַ הילצערנע. די אָרטיקע דאָמי־ניקאַנער גלחים האָבן געפֿרואווט ניט דערלאָזן צו בויען די שול. דער פּועל־יוצא איז געווען, וואָס דער קנעניג האָט אין 1629 באָפֿוילן, אַז סײַ די יידן אין סײַ די קאַראַימער מוזן אויבערגעבן צום אָרטיקן נאָטאַר

*) מיר פֿאַרמאָגן זייער וויניק ידיעות וועגן די שולן פֿאָר 1648, מן הסתּם צולײַ דעם, וואָס בשעת די שחיטות תּ״ח ות״ט זײַנען זיי אַלע צעשטערט געוואָרן.

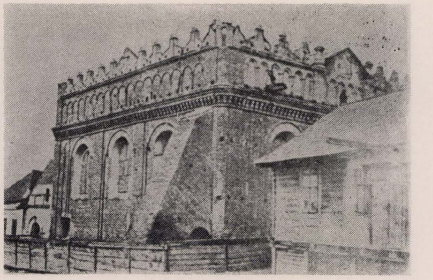

די שול אין לובאָמל

זייערע אלטע הילצערנע שולן צוזאַמען מיט די געַרטנער אַרום זיי. אויסער דעם האָט עָר גוזר געווען, אַז די נייַע געמויערטע שול טאָר נישט זיַן העכער פון די אָרטיקע קירכעס. דאָס איז געווָארן אַ בישפיל אויף פאַר אַנדערע שטעט. אין יאָר 1627 האָט די פריצה אַננא כאדקעוויטש, די אייגנטימערין פון אָסטרע, פאַרוועָרט די יִדן צו בויען שולן, וואָס זאָלן זיַן העכער ווי די קלויסטערס. נישט געקוקט אויף די אַלע שווערישקייטן, האָבן יִדן פונדעסטוועגן געבויט שולן. אין יאָר 1629 האָט אפילו די קליינע יִדישע קהילה אין אָוורוטש (דרייַ יִדישע הויזער) געבויט אַ שול מיט אַ דערלויַבעניש פונעם סטאָראָסטע, נישט וואָרטנדיק אויף דער דערלויבעניש פונעם קעניג.

אַ קאַפּיטל פאר זיך איז דער יִדישער ישוב אין קיעוו. זינט דעם גירוש פון 1495 האָט זיך די יִדישע קהילה אין קיעוו נישט מער אויפגעהויבן צו דער פריערדיקער הויך. ס׳איז בכלל אַ ספק, צי ס׳איז נאָך דעם גירוש רעסטאָווירט געוואָרן אַ יִדישע קהילה אין קיעוו. ווי ס׳ווייזט אויס, האָט בכלל אַ קליינע צאָל משפחות פון יִדישע פאַכטעָרס און סוחרים געלעבט אין דער שטאָט און אויך זיי זיַנען געווען אַ דאָרן אין אויג פאר די קריסטלעכע מעשטשאַנעס. שוין אַרום 1540 הערן מיר, אַז די קיעווער קריסטלעכע סוחרים באַקלאָגן זיך בײַם קעניג אויפן יִדישן מסחר. אין יאָר 1576 באַקומען די קיעווער בירגער אַ פריווילעגיע פון קעניג סטעפאַן באַטאָרי, וואָס האָט פאַרבאָטן די יִדן און אַנדערע נישט־אָרטיקע קריסטלעכע סוחרים צו פירן אַ לאַהדים־האַנדל אין שטאָט. אין יאָר 1619 האָבן די קיעווער בירגער געפּועלט נאָך מער. זיי באַקומען פון פּויליש קעניג זיגמונט דעם דריטן די פריווילעגיע, אַז יִדן טאָרן זיך נישט באַזעצן אין דער שטאָט. יִדישע סוחרים האָבן געמעגט דאָרט בלײַבן צו־ליב זייער מסחר בלויז אויף אַ קורצער צײַט (איין טאָג אַדער מאַקסימום אַ וואָך). די מעשטשאַנעס גייען נאָך ווײַטער אין זייער קאַמף קעגן יִדישן מסחר. זיי קריגן אין יאָר 1624 אַ פריווילעגיע פונעם קעניג, אַז יִרידים זאָלן פאַרקומען שבת. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געווען געצילט קעגן יִדישע סוחרים, וואָס פלעגן פריַער קומען צו די יִרידים אין קיעוו. ס׳ווייזט אַבער אויס, אַז מע האָט די אַלע געזעצן נישט אויף הונדערט פראַצענט אָפּגעהיט. מיר הערן וועגן אַ יִדישן אַרענדאַר אין קיעוו (דער פאַכטער פון די וואַסער־שטײַערן) אין יאָר 1624. ס׳איז דאָ נאָך אַ מער קלאָרער באַווײַז, אַז יִדן האָבן דאָך געלעבט אין קיעוו. דער קיעווער מעטראָפּאָליט פיאָטר מאָגילאַ האָט אין יאָר 1630 דער־לויבט די יִדן אין קיעוו צו באַנוצן זיך מיט יִדישער שחיטה און פאַדערט אויף די קריסטן נישט צו רודפן די יִדן. פונדעסטוועגן באַווײַזן די דאָזיקע געזעצלעכע און קירכלעכע אַקטן, אַז איינצלנע יִדישע משפחות, מן הסתם פאַכטער און סוחרים, זיַנען געווען אין קיעוו ביז ת״ח ות״ט.

ב. דער יורידישער מצב

נאָך דער בריסקער אוניע האָבן זיך די יִדן אין וואַלין און פאָדאָליע משתדל געווען, מע זאָל זיי אויס־גלײַכן אין זייערע רעכט מיט די פוילישע יִדן. מיט אַנדערע ווערטער, זיי האָבן געוואָלט, מע זאָל די אַלטע פריווילעגיע פון וויטאָלד איבערבײַטן אויף דער אַזוי גערופענער פאַרבעסערטער פריווילעגיע פון קאַזימיר דעם גרויסן, וואָס די פוילישע יִדן האָבן אין 1453 באַקומען און פון דעמאָלט אָן כסדר באַשטעטיקט גע־וואָרן. זיי האָבן געפּועלט, אַז אין סעפּטעמבער 1569 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ קעניגלעכער דעקרעט, אַז די יִדן דאַרפן געמשפט ווערן פון דעם וואָיוואָדע אַדער פאַדוואָיוואָדע (לויטן פוילישן דין). דאָס איז געווען אַ פאַרבעסערונג לגבי דעם ליטווישן דין, וואָס האָט געגעבן דאָס רעכט צו משפּטן די יִדן דעם סטא־ראָסטע, אַ באַאַמטן מיט אַ סך אַ נידעריקערן ראַנג. אין יאָר 1576 האָט דער קעניג באַשאָרי, אויף דער בקשה פון די צוויי לויצקער קהילות — דער יִדישער און דער קאַראַימישער — באַשטעטיקט, אַז אַלע יִדן

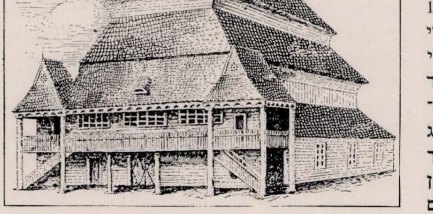

די שול אין פּאָגרעבישטש

זיי זאָלן זיך נישט אָפּנעמען מיט קיין אַנדערע פּרעדיקאַנטן, ווי נאָר מיט זייערע אייגענע. אין יאָר 1627 האָט דער קעניג באַשטעטיקט, אַז די יִדן זאָלן האָבן אַ פריוואַטן בית־דין, וואָס זאָל זיי אויסלייזן פון דער אויבערקייט אין אַלע זאַכן, אַחוץ קרימינעלע. אין יאָר 1633 האָט דער קעניג באַשטעטיקט, אַז

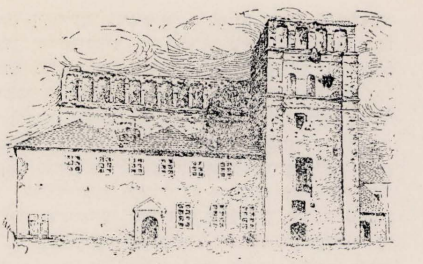

די שול אין לוצק

אין גאנץ וואָלין, סײַ אין די קעניגלעכע און סײַ אין די פּריוואַטע שטעט, וועלן האָבן דעם זעלבן לעגאַלן סטאַטוס, וואָס די פּוילישע יידן. א נײַער דעקרעט פון 1578 האָט אין פּאָדאָליע געגעבן די יידן די זעלבע רעכט ווי די יידן אין רויט־רײַסן און וואָלין. אין יאָר 1580 האָט דער קעניג נאָך אַמאָל באַשטעטיקט פֿאַר די יידן די פֿאַרבריטערטע פּוילישע פּריווילעגיעס פון יאָר 1453. דאָס איז ספּעציעל געווען וויכטיק, ווײַל עס האָט זיך דעמאָלט געהאַנדלט צו באַשיצן די יידן אויף א שטאַרקערן אופן ווי ביז אַהער קעגן עלילת־דם און אַנדערע בילבולים, קעגן בייזווילליקע שריפֿות און איבערפֿאַלן.

ס׳איז א ספֿק, צי די דאָזיקע פּריווילעגיעס און סטאַטוטן האָבן באמת געשיצט די יידן. בפֿרט אין די דינאַמישע באַדינגונגען פון דער גרויסער קאָלאָניזאַציע האָבן די דאָזיקע געזעצן געשפּילט א קליינע ראָלע. די היפּט־ראָלע האָבן געשפּילט די ווירקלעכע רעאַלע כוחות־פֿאַרהעלטענישן. סײַ די פּריצים און סײַ די יידן האָבן זיך אָפט נישט געריכטן מיט די עגדרוקטע סטאַטוטן. די יוריסדיקציע איז בכלל געווען זייער א פֿאַרפלאָנטערטער ענין. די יידן אין פּוילן זײַנען זינט 1537 געווען צעטיילט אויף קעניגלעכע און פּריוואַטע, ד״ה אַז אויף די יידן אין די שטעטלעך פון די פּריצים און זייערע גיטער האָט געהאַט די היפּט־דעה נישט די קעניגלעכע מאַכט, נאָר דער פּריוואַטער אייגנטימער. אין א סך שטאַטישע פּריווילעגיעס ווערט טאָקע דערמאָנט, אַז די יורידסדיקציע איבער די יידן געהערט נישט צום וואָיעוואָדע, נאָר צום „זאַמעק״ („שלאָס״), ד״ה צו דעם פּריוואַטן שטאַט־אייגנטימער. אין די בראַצלאָווער און קיעווער וואָיעוואָדשאַפֿטן האָבן ס׳רוב יידן געלעבט אין פּריוואַטע שטעט און מאַיאָנטקעס, דערביבער איז זיי טאָקע נישט געגאַנגען אין לעבן צו באַקומען די קעניגלעכע פּריווילעגיעס, וואָס האָבן געשפּילט א געוויסע ראָלע אין לעבן פון די יידן אין וואָלין און פּאָדאָליע. אַבער אפֿילו דאָ האָבן זיך די שטעט און די פּריצים נישט אַלע מאָל געריכטעט מיט די קעניגלעכע פּריווילעגיעס. כאַראַקטעריסטיש איז צום בײַשפּיל א פֿאַל אין לוצק, וואו די מעשטשאַנעס האָבן זיך נישט געריכטעט מיט די קעניגלעכע פּריווילעגיעס און געמוטמעט משפּטן א יידן פון א קעניגלעכן מאַיאָנטק, הגם זיי האָבן נישט געהאט קיין רעכט דערצו. זיי האָבן אפֿילו זיך נישט געריכטעט מיט די פּראָטעסטן פון דעם קעניגלעכן באַאַמטן, וואָס האָט זיי געוואָלט געבן א משכון 10.000 שאָק גדולים (פּוילישע גראָשן), אַבי זיי זאָלן באַפּרײַען דעם יידן. די מעשטשאַנעס האָבן דעם יידן פאַרמשפּט צום טויט און אויסגעפּירט דעם פּסק־דין.

א צווייטער גאָר אינטערעסאַנטער אינצידענט איז פאָרגעקומען אין קאָוונע. די דאָזיקע שטאָט האָט דער קעניג זיגמונט אויגוסט איבערגעגעבן במתנה א רוסישן קניאַז, אַנדרעי מיכאַיללאָוויטש קורבסקי, וואָס איז בשעתו געווען א הויכער קאָמאַנדיר אין דער אַרמיי פון צאַר איוואַן דעם פּערטן (דער גרויזאַמער) און איז שפּעטער אַריבער קיין פּוילן. דער נײַער שטאָט־אייגנטימער איז געווארן צו די דעספּאָטישע מינהגים פון מאָסקווע און איז נישט געווען באַהאַוונט מיט די פּוילישע דינים און מינהגים. ער האָט געהאַט עפּעס א סיכסוך מיט די קאָוונע׳ער יידן און האָט באַשלאָסן אים צו ענדיקן אויף א מאָסקווער שטייגער. זײַן סטאַראָסטע איוואָן קלעמענס, אויפגעהעצט פון דעם משומד לאָוורין, האָט געהייסן אַרעסטירן אַלע קאָוונע׳ער יידן און האָט זיי אַרײַנגעוואָרפן אין א תּפיסה־קעלער, וואָס איז געווען פול מיט וואַסער. גלײַכצײַטיק האָט ער געהייסן פאַרחתמענען אַלע יידישע הײַזער אין שטאָט. די דאָזיקע מעשים האָבן שטאַרק אויפֿגערעגט די וואָלינער יידן. די יידן פון לודמיר האָבן זיך אײַנגעשטעלט פאַר די געריכטפּעט קאָוונע׳ער יידן. א שליח פונעם בית־דין איז אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין קאָוונע, כדי אויסצופֿאָרשן די לאַגע. די יידן האָבן זיך באַקלאָגט בײַם קעניג בשעת דעם לובלינער סיים אין 1569. נאָך לאַנגע אמפּערײַען און קריגערײַען האָט צום סוף קורבסקי נאָך דער אינטערוועניע פונעם פּוילישן קרוין־קאַנצלער און סיים־מאַרשאַל געמוזט נאָכגעבן און האָט צוגעזאָגט צו באַצאָלן די יידן.

אין א סך שטעט האָבן זיך יידן באַמיט צו קריגן אויסער דער ענגערער־פּריווילעגיע אויך קעניגלעכע פּריווילעגיעס פאַר איינצלנע קהילות. אַזעלכע פּריווילעגיעס האָבן צום בײַשפּיל געקראָגן פון קעניג וולאַדיסלאָוו דעם פערטן די קהילות פון בראַצלאָוו און וויניצע. ס׳איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז די יידן פון די דאָזיקע שטעט האָבן געוואָלט באַזונדערע קעניגלעכע פּריווילעגיעס, ווײַל אין דער קיעווער און בראַצלאָווער וואָיעוואָדשאַפֿטן זײַנען נישט געווען גילטיק די אויסגעבריטערטע פּוילישע יידן־פּריווילעגיעס פון יאָר 1453.

בכלל האָבן די יידן אויסער די קעניגלעכע פּריווילעגיעס (אָדער די פּריצישע אין די פּריוואַטע שטעט) נאָך געזוכט אויך צו שליסן א הסכם מיט די לאָקאַלע

קריסטלעכע מוניציפאַליטעטן און זיך באַמיט, אַז דער הסכם זאָל באַשטעטיקט ווערן פון דער קעניגלעכער מאַכט. אָ בולטער בײַשפּיל איז דער הסכם, וואָס די יידן אין לויצק האָבן געשלאָסן מיט די מעשטשאַנעס אין יאָר 1576 און וואָס דער קעניג האָט אים באַשטעטיקט אין יאָר 1580. לויט דעם הסכם האָבן די יידן געמעגט האַנדלען מיט אַלע סחורות אַזוי ווי די יידן אין פּוילן, געמעגט פאַרקויפן (די סחורות) אויפן פונט און אויפן אייל, ד״ה זיי האָבן זיך געמעגט פאַרנעמען ניט נאָר מיט הורט־האַנדל נאָר אויך מיט דעם לאַחדים־מסחר. די מעשטשאַנעס האָבן ניט געטאָרט איינפּירן קיין נײַע שטאָטישע שטײַערן אָן דעם וויסן פון די יידן און האָבן באַדאַרפט אויך צוציען די יידן בײַם צוגרייטן די שטאָטישע חשבונות (בודזשעטן ?). פאַר דעם דאָזיקן אָפּמאַך האָבן די יידן איינגעצאָלט אין דער שטאָטישער קאַסע דעם סכום פון 350 שאָק ליטווישע גראָשן.

אָ יוצא־מן־הכלל איז געווען דער אָפּמאַך, וואָס די יידן האָבן אין יאָר 1621 געשלאָסן מיט די מעשטשאַנעס אין דער שטאָט פּערעיאַסלאַוו. לויט דעם דאָזיקן אָפּמאַך זײַנען די יידן אײַנגעשלאָסן געווארן אין „מאַגדעבורגער רעכט״, ד״ה אָז זיי זײַנען געווארן אָן אינטעגראַלער טייל פון דער שטאָטישער אויטאָנאָמיע גלײַך מיט די קריסטלעכע בירגער, מיט די זעלבע רעכט און התחייבותן. דאָס איז געווען להיפוך צו דעם אַלעמיינעם כלל אין אַנדערע מקומות, אַז יידן זײַנען אָ באַזונדערע „נאַציע״, וואָס לעבט זיך לויט אײגענע קאַנסטיטוציעס, פּריווילעגיעס, דינים און מינהגים.

ווי ווײַט דער מהלך צווישן דעם פראַקטישן לעבן און דעם געשריבענעם גזעזץ איז געווען, קען מען זען פון דעם פאַל קאַמענעץ־פּאָדאָלסק. די דאָזיקע שטאָט איז געווען, ווי סײַווײַט אויס, די איינציקע אין אוקראַינע (אויסער קיעוו), וואָס האָט געקראָגן די פּריווילעגיע, אַז יידן טאָרן דאָרט בכלל נישט וואוינען, זיי האָבן געמעגט צוליב מסחר בלײַבן אין שטאָט נישט מער ווי דרײַ טעג. די פּריווילעגיע האָט דער קעניג זיגמונט דער דריטער בעגעבן דער שטאָט אין יאָר 1598, שפּעטער איז זי באַשטעטיקט געווארן אין יאָר 1654. ווי איז אָבער דער דין, אַז יידן האָבן אָבער פּאַרט געוואָלט וואוינען אין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק, האָט מען זיך אַן עצה געגעבן. די קעניגלעכע פּריווילעגיע איז חל געווען בלויז אויף די טיילן פון דער שטאָט, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער דער שטאָטישער יורים־דיקציע. אָבער נישט די גאַנצע שטאָט קאַמענעץ איז געווען אונטער דער מוניציפּאַלער יורישדיקציע. אין אַלע פּוילישע שטעט האָבן זיך אין מיטן פון דער שטאָט געפונען מאַגיסטראַטן און הײַזער, וואָס האָבן געהערט צו פּריצים אָדער צו קלויסטערס און וואָס זײַנען דאָרט אָפט געווען נאָך אײדער די שטאָט האָט באַקומען מוניציפּאַלע אויטאָנאָמיע. אויף די דאָזיקע פּריצישע הסכם זאָל באַשטעטיקט ווערן פון דער קעניגלעכער מאַכט. אָ בולטער בײַשפּיל איז דער הסכם, וואָס די יידן אין לויצק האָבן געשלאָסן מיט די מעשטשאַנעס אין יאָר 1576 און וואָס דער קעניג האָט אים באַשטעטיקט אין יאָר 1580. לויט דעם הסכם האָבן די יידן געמעגט האַנדלען מיט אַלע סחורות אַזוי ווי די יידן אין פּוילן, געמעגט פאַרקויפן (די סחורות) אויפן פונט און אויפן אייל, ד״ה זיי האָבן זיך געמעגט פאַרנעמען ניט נאָר מיט הורט־האַנדל נאָר אויך מיט דעם לאַחדים־מסחר. די מעשטשאַנעס האָבן ניט געטאָרט איינפּירן קיין נײַע שטאָטישע שטײַערן אָן דעם וויסן פון די יידן און האָבן באַדאַרפט אויך צוציען די יידן בײַם צוגרייטן די שטאָטישע חשבונות (בודזשעטן ?). פאַר דעם דאָזיקן אָפּמאַך האָבן די יידן איינגעצאָלט אין דער שטאָטישער קאַסע דעם סכום פון 350 שאָק ליטווישע גראָשן.

אַ יוצא־מן־הכלל איז געווען דער אָפּמאַך, וואָס די יידן האָבן אין יאָר 1621 געשלאָסן מיט די מעשטשאַנעס אין דער שטאָט פּערעיאַסלאַוו. לויט דעם דאָזיקן אָפּמאַך זײַנען די יידן אײַנגעשלאָסן געווארן אין „מאַגדעבורגער רעכט״, ד״ה אָז זיי זײַנען געווארן אָן אינטעגראַלער טייל פון דער שטאָטישער אויטאָנאָמיע גלײַך מיט די קריסטלעכע בירגער, מיט די זעלבע רעכט און התחייבותן. דאָס איז געווען להיפוך צו דעם אַלעמיינעם כלל אין אַנדערע מקומות, אַז יידן זײַנען אָ באַזונדערע „נאַציע״, וואָס לעבט זיך לויט אײגענע קאַנסטיטוציעס, פּריווילעגיעס, דינים און מינהגים.

ווי ווײַט דער מהלך צווישן דעם פראַקטישן לעבן און דעם געשריבענעם גזעזץ איז געווען, קען מען זען פון דעם פאַל קאַמענעץ־פּאָדאָלסק. די דאָזיקע שטאָט איז געווען, ווי סײַווײַט אויס, די איינציקע אין אוקראַינע (אויסער קיעוו), וואָס האָט געקראָגן די פּריווילעגיע, אַז יידן טאָרן דאָרט בכלל נישט וואוינען, זיי האָבן געמעגט צוליב מסחר בלײַבן אין שטאָט נישט מער ווי דרײַ טעג. די פּריווילעגיע האָט דער קעניג זיגמונט דער דריטער בעגעבן דער שטאָט אין יאָר 1598, שפּעטער איז זי באַשטעטיקט געווארן אין יאָר 1654. ווי איז אָבער דער דין, אַז יידן האָבן אָבער פּאַרט געוואָלט וואוינען אין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק, האָט מען זיך אַן עצה געגעבן. די קעניגלעכע פּריווילעגיע איז חל געווען בלויז אויף די טיילן פון דער שטאָט, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער דער שטאָטישער יורים־דיקציע. אָבער נישט די גאַנצע שטאָט קאַמענעץ איז געווען אונטער דער מוניציפּאַלער יורישדיקציע. אין אַלע פּוילישע שטעט האָבן זיך אין מיטן פון דער שטאָט געפונען מאַגיסטראַטן און הײַזער, וואָס האָבן געהערט צו פּריצים אָדער צו קלויסטערס און וואָס זײַנען דאָרט אָפט געווען נאָך אײדער די שטאָט האָט באַקומען מוניציפּאַלע אויטאָנאָמיע. אויף די דאָזיקע פּריצישע

און קירכלעכע בנינים איז נישט חל געווען די שטאָטישע יוריסדיקציע. די דאָזיקע טיילן פון שטאָט האָט מען גערופן „יורידיקעס״. אין די דאָזיקע יורידיקעס האָבן די יידן געקענט אָפּדינגען וואוינונגען און געוועלבער, פּאַרשטייט זיך, באַצאָלנדיק שוועיר דירה־געלט דערפאַר די פּריצים און קלויסטערס. אָזוי איז אויך געווען אין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק, יאָרן לאָנג האָבן די מעשטשאַנעס געפּירט דאָ אָ קאַמף קעגן דער יידישער „אינוואַזיע״. נאָך אָזוי שפּעט ווי אין 1725 האָט דער שטאָט־ראָט אָנגעקלאָגט די יידן אין גערישט, אַז זיי וואוינען אין שטאָט, האָבן זייערע קראַמען אויפן מאַרקפּלאַץ און אויף די פּריצישע און קירכלעכע פּלעצער; זיי האָבן באַדאַרפט מיט וואָל אין מיט לבֿוונט, פּירן לאַחדים־מסחר, האָבן שענקען, וואו זיי פאַרקויפן בראַנפן, ביר, מעד און ליקערן.

די מעשטשאַנעס האָבן דעמאָלט גאָרנישט געפּועלט. אין יאָר 1737 באַזײַען זיי זייערע טענות, ערשט אין יאָר 1750 האָבן זיי דאָס געפּועלט בײַם קעניג אויגוסט דעם צוויטן. ער האָט געהייסן די יידן אַרויסצײַגן זיך פון דער שטאָט אין משך פון 24 שעה און באַפּוילן צעשטערן די שול. דאָס מאָל איז די פאַראַדעגונג דורכגעפּירט געוואָרן. די יידן זײַנען אַריבערגעגאַנגען אין די פאַרשטעט און צום טייל אין דעם שכנותדיקן שטעטל זינקאָוו.

ג. יידישע פרנסות

זינט אוקראַינע איז אינגאַנצן אַריבער אונטער דער פּוילישער הערשאַפט איז איר עקאָנאָמישער מצב אַפּהענגיק געווען פון דער ווירטשאַפּטלעכער אַנטוויקלונג פון פּוילן. אין דער דאָזיקער אַנטוויקלונג זײַנען פאַרגעקומען טיפע ענדערונגען אינעם 16־טן און 17־טן י״ה. צום סוף 15־טן י״ה איז אין פּוילן געווען אַ גרויסער ווירטשאַפּטלעכער קריזיס, דער עיקר האָט געליטן דער מסחר. אין דער צווייטער העלפט 15־טן י״ה האָבן די טערקן אײַנגענומען אייניקע וויכטיקע האַפן־שטעט (קאַנסטאַנטינאָפּאָל אין 1453, קאַפֿאַ — אין 1475, אקערמאַן — אין 1482). דורך די דאָזיקע שטעט איז געגאַנגען דער מסחר פון די אַריענטאַלישע לענדער קיין איראָפּע און צוריק. דער דאָזיקער טראַנזיט־האַנדל איז דער עיקר געגאַנגען דורך פּוילן. איצט, אז די טערקן האָבן פּאַרכאָפט די האַפן־שטעט, האָט פּוילן אויפגעהערט צו שפּילן אַ ראָלע אין טראַנזיט־האַנדל. בפרט האָבן געליטן פון דעם קריזיס די האַנדלס־שיכטן אין רוים־רײַסן און קליין־פּוילן סײַ די יידן און סײַ די קריסטן. אָ צוויטן קלאָפּ האָבן באַקומען דער פּוילישער האַנדל און מלאָכה מחמת דער אָנטדעקונג פון אַמעריקע. זינט אָנהייב 16־טן י״ה טראָגט זיך אַריבער דער צענטער פון ווירטשאַפּטלעכער אָנטוויקלונג אויף די ברעגעס פון אַטלאַנטישן אָקעאַן, די איראָפּעישע מערב־לענדער אַנטוויקלען שטאַרק זייער

האָבדל און אינדוסטריע, פֿאַרקערט פּוילן ווערט אַ הינטערלאַנד און שטייט אָפּ אין איר ווירטשאַפֿטלעכער אַנטוויקלונג. כּדי צוצופֿאָסן זיך צו נייַ געשאַפֿענע באַדינגונגען, מוז פּוילן זיך קאָנצענטרירן אויף לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכער פֿראָדוקציע און עקספֿארטירן אַגראַר־פֿראָדוקטן.

לאָגאַמ באַפֿרייט זיך פּוילן פונעם קריזיס און מיט דער צייט בליט אויף זייער שטאַרק די לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכע פֿראָדוקציע. פּוילן ווערט די שפּייז־קאַמער פון אייראָפּע. אָבער צוליב אָט דער נייַער אַנטוויקלונג פֿאַרגרעסערט זיך זייער די לאָגע פון די פּוילישע פּויערס. די פּריצים האָבן אין מיטלעלטער נישט געהאט קיין באַזונדערס שוועריקייטן צו די פּויערס, וואָס האָבן זיי געלאָזט פֿאַרשיידענע יער־לעכע צינזן און אויסער דעם באַדאַרפֿט אָפֿאַרבעטן אַ קליינע צאָל טעג אין יאָר אויף דעם פּריצעס פעלדער. מיט דער אַנטוויקלונג פון לאַנדווירטשאַפֿטלעכן עקס־פֿאָרט שטרעבן די פּוילישע פּריצים צו פֿאַרגרעסערן וואָס מער זייער פֿראָדוקציע און אַרויספֿרעסן פון דעם פּויער. וואָס מער אַרבעטס־טעג. מע אַרבעט פֿאַר דעם פּריץ („די פֿאַשטשטשינקע“) לענגער און לענגער אין דריקט אַלץ שטאַרקער דעם פּויער. כּדי דער פּויער זאָל נישט בעטן זינן וואויאַרט צוליב די שוועריקייטן אין דינגונגען, ווערן אַרויסגעגעבן געזעצן, וואָס בינדן אים צו צו דער ערד און צו זינן פּריץ. סיי די ווירט־שאַפֿטלעכע עקספּלואַטאַציע און סיי די סאָציאַלע לאַגע פון די לייב־אייגענע פּויערים אין מערב־פּוילן פֿאַר־גרעסערט זיך אויף אַזוי ווייט, אַז יונגע און מער ענערגישע עלעמענטן זוכן אַ וועג ווי זיך צו באַפרייען פון די דאָזיקע באַדינגונגען. און דאָ עפֿענען זיך פֿאַרן פּויער גרויסע מעגלעכקייטן אין אוקראַינע. וועג דאָס מערבדיקע און צענטראַלע פּוילישע געביט איז גע־וואָרן אינגאַנצן אויסגענוצט פֿאַר אינטענסיווער לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכער פֿראָדוקציע, וועגדן זיך די פּוילישע פּריצים צו די ווייַטע און נישט באַירטע פעלדער פון אוקראַינע. ס׳הייבט זיך אָן די גרויסע קאָלאָניזאַציע, וואָס דויערט אָן ערך 80 יאָר ביז צו כּמעלנישקיס אויפֿשטאַנד. כּדי צוצוציען וואָס מער פּויערים אין די נייַ קאָלאָניזירטע שטחים פון אוקראַינע, גיבן די פּריצים זיי אַ סך ליכטערע אַרבעטס־באַדינגונגען וויי אין פּוילן און אַ היפּשן שטח ערד פֿאַר אַן אייגענער ווירטשאַפֿט. פון אַלע עקן פּוילן שטראָמען די פּויערים קיין אוקראַינע, אייניקע אויף אַ לענגאַלן אופן, מיט דער הסכמה פון זייערע פּריצים, אַנדערע אומלעגאַל, אנטלויפֿנדיק פון זייערע דערפּער און היימען. אַ טייל פון די זעמלעגאַלע פֿליטים, וואָס האָט זיך אײַנגעאַרדנט ווי פּרייַ אַדער האַלב־פּרייַ פּויערים אין אוקראַינע, איז אויך אַוועק צו די פֿאַרשיידענע פּוילישע און קאָזאַ־קישע מיליטעריש אינהייט, אַנדערע זינען צוגע־שטאַנען צו די אַזוי גערופענע „פּריַע“ קאָזאַקן אַדער „אַרענ־צו די וויילדע באַנדעס, וואָס האָבן געלעבט אין די סטעפּעס פון רויב און קריג.

צוזאַמען מיט די פּויערים זינען אַ סך בעלי־מלאָכות און סוחרים געקומען אין די שטעט און שטעט־לעך, וואָס זינען אין אוקראַינע דעמאָלט געוואקסן ווי שוואַמען. אינאיינעם מיט די קריסטן זינען געקומען אַ סך יידן. מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, אַז די פּוילישע פּריצים האָבן מיט גרויס חשק אויפגענומען די יידן אין זייערע שטעט און זיי געגעבן פֿאַרשיידענע פּריווילעגיעס. מיר האָבן אויך ציטירט די באַשרייבונג פון דעם פויפסלעכן נונציוס קאָמענדאַני וועגן דעם הויכן סאָציאַלן און ווירטשאַפֿטלעכן סטאַטוס פון די יידן. פון אנדערע מיטצייַטלעכע שרייבער וועלן מיר נענויער אינפֿארמירט ווערן יידישע פּרנסות אין אוקראַינע.

דער פּוילישער היסטאָריקער און ד״ר מעדיצין מאָטעוס פון מינסקאָו (אַנהייב 16־טן י״ה) שרייבט אין זיין בוך והעגן דער איראָפּעישער און אַזיאַטישער סאַרמאַטיע אויך וועגן יידן. אין דעם קאַפּיטל „רוסיא“ (ד״ה אוקראַינע) דערציילט ער, אַז „ס׳איז פֿאַראַן אין דעם לאַנד אַ דריטע סעקטע [ד״ה אַ רעליגיעזע גרופּע] יידן, נישט קיין וואוכערנישקעס, ווי אין אַנדערע קריסט־לעכע לענדער, נאָר בעלי־מלאָכות, לאַנדווירטן און סוחרים, וואָס שטייען אָפּט בראש פון די צאָל־אָמטן און אנדערע עפנטלעכע שטיצערן . . . די העברעער [יידן] פֿארנעמען זיך מיט העברעישער ליטעראַטור און וויסן־שאַפֿט, בפרט מיט די הומאַניטאַרע וויסנשאַפֿטן, מיט אסטראַנאָמיע און מעדיצין“.

אַן ענגלישער רײַזנדער, ראָבערט באַרגרעיוו, וואָס האָט באַזוכט דרום־פּוילן, אוקראַינע און רומענע אין יאָר 1652, שרײַבט, אַז „די יידן זינען צאָלנישקעס [פֿאַר־שטייער פון די צאָל־אָמטן] און זיי וועלן בכלל דער־לויבט צו פֿארנעמען פֿאַרשיידענע אָמטן, וואָס גיבן זיי אַ שליטה איבער קריסטן, און די קריסטן, וואָס האָבן אַ געריכטלעכן סיכסוך מיט יידן, דאַרפן זיך שטעלן פֿאַר אַ יידישן בית־דין“ (דאָס האָט דער ענגלענ־דער געהאט, פֿארשטייט זיך, אַ טעות, ווײַל דער אַזוי גערופענער „יידישער שופט“ איז געווען אַ קריסט, דער וואָס־וואָדע אַדער סוב־וואָיעוואָדע). אויף אַ מער אַלגעמיינעם אופן כאַראַקטעריזירט דעם דאָזיקן ווירט־שאַפֿטלעכן סטאַטוס אויך אַ יידישער מיטצייַטלעכער מקור. דער בארימטער למדן, הרב בנימין סולניק (אַדער סלאָניק) שרײַבט אין זיין ס׳ משאת בנימין (סי׳ מ״ג): „בארץ הזאת שרוב בני אדם [ד״ה יידן] מחיתם תמיד באורנדות“. בכלל איז פֿאַראַן גאָר אַ גרויסע צאָל מקורות, וואָס באַשטעטיקן, אַז איינע פון די היופּט־פרנסות (און אפשר טאָקע די היופּט־פרנסה) איז געווען די אַרענדע.

וואָס איז דאָס אַזוינס אַרענדע?

פֿילאָלאָגיש שטאַמט דאָס וואָרט פון מיטלעלטער־לעכן לאַטיין, פונעם וואָרט „רענדאַרע“ אַדער „אַרענ־

דאַרע", וואָס מיינט דינגען, פֿאַכטן. אין פּוילישׂ האָט מען ענגוצט דאָס וואָרט אַרענדע אוּן אַרענדאַטאָס, אוּן אין יידישׂ אין אַ פֿאַרקירצטער פֿאָרם — ראַנדאַר. אַ סך מער קאָמפּליצירט ווי דער פּילאָלאָגישער טיטל איז צו דערקלערן די ווירטשאַפֿטלעכע פונקציע פוּן אַרענדע. אין אַ געווּיסן זינען איז די אַרענדע געווּען דער פּונדאַמענט פוּן דער גאַנצער ווירטשאַפֿטלעכער סטרוקטור אין אוקראַינע, בפּרט אין דער קאָלאָניזאַציע־תּקופֿה. די פּוילישע פּריצים, וואָס האָבן געהאַט גרויסע שטחים ערד אין אוקראַינע, האָבן זעלטן אַליין אָנגעפֿירט מיט די דאָזיקע מאַנאָנטקעס זייערע. זיי האָבן זייערע גיטער פֿאַרדונגען פֿאַר אַ געוויסן יער־לעכן אָפּצאָל (צינדז) צו די פֿאַכטערס־אַרענדאָרן. מע האָט פֿאַרדונגען אין אַרענדע גאַנצע סטראָסטוּוּעס, גיטער, וואָס זײַנען באַשטאַנען פוּן אַ גאַנצן „שליסל" („קלוּטש") פוּן דערפֿער, שטעט, שלעסער, איינצלנע פֿאָלוואַרקן, וועלדער, זאָלץ־גרובן, ווי אויך לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכע אינדוסטריע. אויך די מלוכה האָט נישט געהאַט קיין קוואַליפּיצירטן אָפּאַראַט אוּן פערסאָנאָל, כדי צו פֿאַרוואַלטן מיט אירע הכנסות. האָט דערי־בער די מלוכה פֿאַרדונגען די אַרענדאָרן דעם אָפּצאָל פוּן שטיצרע — דעם וועג־שטיצער („מיטאָ", דער אַרענדאָר האָט געהייסן „מיטניק"), דעם גרענץ־שטיצער, די פֿאַרשיידענע קאָנסומציע־שטיצרן אוּן דעם אָקציז פוּן ביר, בראַנפֿן אאז"ו, ווי אויך פֿאַרשיידענע מלוכהשע מאָנאָפּאָלן פוּן בראַנפֿן („פֿראָפּינאַציע"), פוּן זאָלץ אאז"ו. ס'האָט אָפּילו געטראָפֿן, אַז אויך קלויס־טערס, וואָס האָבן געהאַט גרויסע מאַנאָנטקעס אוּן נישט געהאַט קיין ענגיטע מענטשן, וואָס זאָלן מיט זיי פֿאַר־וואַלטן, האָבן פֿאַרדונגען זייערע גיטער אָדער זייערע אַנדערע הכנסות. די אַרענדעס האָט מען אי־בערגעגעבן קריסטן אָדער יידן. נישט געווּען אין דעם פֿרט קיין שום אונטערשייד אוּן קיין שום דיסקרימי־נאַציע לגבי יידן. גאַנץ אָפט באַגעגענען מיר פֿאַלן, ווי אַ גרויסע אַרענדע ווערט אי־בערגענומען בשותפות פוּן יידישע אוּן קריסטלעכע אונטערנעמער.

עס איז געווּען אַ גאַנצע היערארכיע אַרענדאָרן. די גרויסע העכסט זײַנען געווּען די, וואָס האָבן אַרענ־דירט גרויסע שטחים ערד מיט צענדלינגער דערפֿער אוּן שטעט אָדער גאַנצע סטראָסטוּוּעס. אַזעלכע אַרענ־דאָרן האָבן אונטער זיך געהאַט אַ גאַנצע מחנה פוּן סוב־אַרענדאָרן. אַ סוב־אַרענדאָר, וואָס האָט אַרענדירט בלויז אַיין דאָרף, האָט ווייניקער געהאַט סוב־אַרענדאָרן, וואָס האָבן בכּלל אים אַרענדירט איינצלנע אָביעקטן אָדער הכנסות — אַ קרעטשמע, אַ מיל, אַ פישטײַך, אַ טאַר־טאַק, וועג־שטיצער (ראָגאַטקע) אאז"ו. אויך דאָ האָבן נאָציאָנאַלע אָדער רעליגיעזע אונטערשיידן נישט גע־שפּילט קיין ראָלע. ס'טרעפֿן זיך קריסטלעכע אַרענ־דאָרן מיט יידישע סוב־אַרענדאָרן אוּן פֿאַרקערט גרויסע יידישע אַרענדאָרן מיט קריסטלעכע סוב־אַרענדאָרן.

די אַרענדע פוּן פֿריצישע גיטער אָדער פוּן קע־ניגלעכע „דאָמענעס" איז געווּען פֿאַרבונדן מיט פֿאַר־שיידענע עפּנטלעכע פונקציעס. די אַרענדאָרן האָבן געהאַט דאָס רעכט צו משפּטן די פּויערים, אָנצופֿירן מיט דער לאָקאַלער ציווילער פֿאַרטיידיקונג אאז"ו.

לאָמיר איצט ברענגען אַ צאָל קאָנקרעטע בײַ־שפּילן פוּן די פֿאַרשיידענע טיפּן אַרענדעס. דער פֿירשט גריגאָרי סאַנגושקאָ אוּן זײַן פֿרוי פֿאַרדינגען (אין 1595) זייער שטעטל קאָשאַר מיט זיבן דערפֿער אַ יידישן אַרענדאָר פֿאַר פּינף טויזנט זלאָטיס אויף פּינף יאָר צײַט. דער זעלבער פֿירשט סאַנגושקאָ אוּן זײַן פֿרוי פֿאַרדינגען אַברהם שלאָמאָוויטש אוּן גיען פֿענ־צאָוויטש די אַרענדע פוּן דער שטאָט גראָאָכאָוו (אין וואָלין) מיט זײַן דערפֿער אוּן הויפֿן אוּן דאָס שטעטל פֿערעמיל מיט אַלע פּויערים, לײַב־אייגענע, אונטער־טאַנען אוּן באַאַרן אויף דרײַ יאָר פֿאַר 40,000 זלאָטיס.

די סטראָסטוּוּע זשיטאָמיר האָבן אַרענדירט צוויי מענטשן — אײנער אַ יִד אוּן דער צווייטער אַ קריסט (1622). דער פֿירשט יאָן קורצעוויטש בולגאַ האָט פֿאַרדונגען אַ יידישן אַרענדאָר זײַנע גיטער אין לוד־מירער פֿאַוויאָט מיט פּינף הויפֿן, דערפֿער אוּן פֿאַל־וואַרקן פֿאַר 9,500 זלאָטיס אויף פּינף יאָר צײַט.

אַנהייב 17־טן י"ה האָט דער יִד יאָקפֿעל פוּן שדה לבן (בעלאַיא צערקאָוו) אַרענדירט פֿאַר 9,500 זלאָטיס די קאָניעווער אוּן באָגוסלאָווער סטראָסטוּוּעס „מיט אַלע מילן, קרעטשמעס, פֿאָטאַש־זאָוואָדן, ווינשענקען, פֿישטײַכן, טראַנזיט־שטיצרן, וועג־שטיצרן אוּן אַלע אַנדערע הכנסות". צוויי אַנדערע יִידן פוּן שדה לבן האָבן (1609) אַרענדירט די שטעט אַלט־ אוּן נײַ־ברוסילאָוו מיט די אַרומיקע דערפֿער אוּן וועלדער. עטלעכע יִידן פוּן שדה לבן האָבן בשותפות אַרענדירט (1624) פֿאָוואָ־לאָטשער גיטער אין קיעווער וואָיעוואָדשאַפֿט מיט דרײַ דערפֿער אוּן הויפֿן. די שטאָט בעלאַיא צערקאָוו מיט די אַרומיקע דערפֿער אוּן דעם פּריצישן שלאָס האָבן אַרענדירט (1646) בשותפות פּיר יִידן. דער יִד אַברהם האָט אַרענדירט די שטעט אַלט־ אוּן נײַ־זבאַראַזש אין קרעמענעצער פֿאָוויאָט אויף דרײַ יאָר צײַט פֿאַר 9,100 זלאָטיס „מיט אַלע אונטערטאַנען, באַאַרן, מעשטשאַנעס אוּן פּויערים, מיט אַלע פֿאָלוואַרקן אוּן הכנסות" (1593). די שטאָט פֿאָלאָנע האָט אַרענדירט אליעזר נתן אין 1585. אויך די קאָרסונער סטראָסטוּוּע האָבן אַרענדירט יִידן. דער יִד פּנחס אַרענדירט אינאיינעם מיטן פּאָ־ליאַק מיקלאַשעווסקי אַ הויף אין כעלעמער קרײַז אויף דרײַ יאָר (1596). דער פּוילישער שליאַכטיטש וואָ־סאָוויטש שרײַבט אונטער אינאיינעם מיטן יִידן אפֿרים אַ קאָנטראַקט צו אַרענדירן אַ הויף מיט נײַן דערפֿער פוּן דעם פּירשט זבאַראַזשסקי.

די קריסטלעכע שטאָט־אײַנוואוינער האָבן געקעמפט קעגן זיך יידישע שטיצער־אַרענדאָרן. אין יאָר 1616 באַקלאָגן זיך די קריסטלעכע בירגער פוּן קאָוועל, אַז

די יידן אַרענדירן אָבע שטײַערן און פֿאַרלאַנגען באַ־ צאָלט דאָפּלט אַזוי פיל ווי ס׳קומט זיי. אין יאָר 1619 גיט דער קנײַע אַרויס א פֿאַרדענונג, אַז להבא זאָלן די מעשטשאַנעס צאָלן די שטײַערן דירעקט דעם מלוכה־ אוצר און נישט דורך די יידן.

מיר האָבן נישט קיין ענויע סטאַטיסטישע ידיעות, וויפל גרויסע אַרענדעס זײַנען געווען אין יידישע הענט אין זייער פֿראָצענט לגבי די ניט־יידישע. בײַ אָנהייב 17־טן י״ה זײַנען זיי, ווי ס׳ווײַזט אויס, נישט געווען צו גרויס. לויט דעם פּוילישן היסטאָריקער א. יאָב־ לאָנאָווסקי זײַנען אין אָנהייב 17־טן י״ה פון 152 אַרענ־ דע־קאָנטראַקטן געווען בלויז 14 יידישע; ער מיינט, אַז די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן מער צו פֿאַרנעמען מיט אַרענדעס ערשט פון 1625 אָן, ווען מע האָט באַגרענעצט די אויטאָנאָמיע פון די קאָזאַקן.

ווי מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, איז די אַרענדע פון די גרויסע מאַיאָנטקעס געווען פֿאַרבונדן מיט א העכערן סאָציאַלן סטאַטוס און מיט סאָציאַלער השפּעה. מיר הערן וועגן איינצלנע פֿאַלן, ווי גרויסע יידישע אַרענדאָרן פֿירן זיך ממש אויף ווי די פּוילישע פּריצים. דער אַרענדאָר פון די גיטער פֿאָגאָסט און לובין, יעקב שמשונס (שימשיק), אַרגאַניזירט אין 1646 א גרויסן געיעג אויף ווילדע חיות אין מאַפּילניזירט צולייב דעם א גרויסע צאָל זײַנע אונטערטאַנען — מעשטשאָנעס און פּויערים פון פֿאָגאָסט און דער סביבה. יצחק נחמנאָוויטש פון לעמבערג, וואָס האָט אַרענדירט גרויסע גיטער אין רויט־רײַסן און אוקראַינע (צוו״א די סטאַראָסטוע קאָמענטש־פּאָדאָלסקי), האָט געהאַט א באַוואָפנטע לײַב־גוואַרדיע (הײַדוקן). איין מאָל איז אין א דאָרף פון זײַנע גיטער אויסגעבראָכן אַן אויפ־ שטאַנד. נחמנאָוויטש האָט אַהין געשיקט א שטראָף־ עקספּעדיציע פון זײַנע הײַדוקן, וואָס האָבן געהרגעט דעם פּירער פון דעם אויפשטאַנד.

דער אַרענדאָר פון הויף פּאָטאָק וואולף איז אַראָפ־ געקומען אין יאַנואַר 1649 אין שטעטל זאַבלאָטאָוו (מזרח־גאַליציע) בראש פון דרײַ אָפּטיילונגען זעלנער (הײַדוקן) דורכצופירן א שטראָף־עקספּעדיציע קעגן די דאָרטיקע פּויערים, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן זייערע סימפּאַטיעס צום אויפשטאַנד פון די קאָזאַקן.

אויסער לאָנדווירטשאַפט און פּי־האָדוואָנאַניע, מילך־ווירטשאַפט און גערטנערײַ האָבן אין דער ווירטשאַפט פון אוקראַינע געשפּילט א גרויסע ראָלע די פֿאַרשיי־ דענע לאָנדווירטשאַפּטלעכע אינדוסטריעס, ווי אויך די וואַלד־אינדוסטריע. אין די סטעפּעס פון אוקראַינע זײַנען געווען א סך „קורגאַנעס״ אָדער „מאָגי־ לעס״, ד״ה מאָסן־קבֿרים, וואָס א טייל פון זיי האָבן געשטאָמט נאָך פון די פֿרעהיסטאָרישע צײַטן. בײַם אויסגראָבן די „קורגאַנעס״ האָט מען געפונען סע־ לִיטָרע, פון וואָס מע האָט אויסגעאַרבעט שיס־פולווער. און ס׳איז באַלד אויפגעקומען א נײַע אינדוסטריע אין אוקראַינע. ס׳זײַנען באַקאַנט יידישע אַרענדאָרן פון שדה לבן, אָליק, פּאָסטאָוו, קאָרסון און אַנדערע שטעט, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט סעליטרע. אין דער דאָזיקער אינדוסטריע איז אַנגעגאַנגען א שאָרפע קאָנקורענץ צווישן די פֿאַרשיידענע פֿראָדוצענטן און מיר וויסן פון פֿאַלן, וואו די קאָנקורענטן האָבן זיך אַמאָל באַ־ נוצט מיט גאָר שטאַרקע אַרגומענטן. אין די וועלדער האָט מען אויך אַרויסבאַקומען פּאָטאַש, סמאָלע און אַש. א געוויסע ראָלע האָט אויך געשפּילט דער געיעג אויף ווילדע חיות, וואָס זייער פּעל האָט מען באַאַרבעט פֿאַר צעספּאַרט. קאָרסונער יידן האָבן אין די קאָזאַווער וועלדער פֿראָדוצירט אש און סמאָלע. מיר הערן אַבער זייער וויניק וועגן א האַלץ־אינדוסטריע אין יענער תקופה. א גרויסע באַדײַטונג האָבן געהאַט אַנדערע אינ־ דוסטריעס, וואָס זײַנען געווען פֿאַרבונדן מיט מאָנאָפּאָל, ווי ברענען בראַנפֿן (פֿראָפּינאַציעס), ברײַען ביר און מעד. די אַרענדאָרן, וואָס האָבן אַרענדירט די דאָזיקע מאָנא־ פּאָלן האָבן דערויף געהאַט דאָס אויסשליסלעכע רעכט. א פּויער האָט געמוזט מאָלן מעל נאָר בײַ דעם אַרענ־ דאָר פון דער מיל. אויב ער האָט געוואָלט מאָלן מעל ערגעץ אַנדערש, האָט ער עמעזט באַצאָלן דעם אַרענדאָר א גוויסן אָפּצאָל. אויסער דעם מאָנאָפּאָל אויף צו פֿרע־ דוצירן בראַנפן און אַנדערע משקאות (דער אָקציז אויף דער פֿראָדוקציע האָט געהייסן קעסל־געלט — „קאָטלאָווע״), איז אויך געווען א מאָנאָפּאָל אויף פֿאַר־ קויפן משקאות, וואָס איז אויך אַרענדירט געוואָרן פון שענקערס און קרעטשמערס. אַזא שטאָט ווי קאָרסון, וואו אין יאָר 1648 זײַנען געווען אַן ערך הונדערט יידישע הײַזער, האָט געהאַט 17 יידישע שענקערס. שיכרות צווישן דער באַפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַר־ שפּרייט אין א גוואַלדיק שנעלן טעמפּ. אין יאָר 1765 זײַנען אין דער שטאָט גלוכאָוו געווען 166 שענקן. וויפל פון זיי זײַנען געווען יידישע, וועלן נישט דער־ מאָנט אין דעם באַריכט, אָבער אין יענער צײַט האָט מזרח־אוקראַינע געהערט צו רוסלאַנד, און קיין יידן זײַנען אין יענער געגנט כּמעט ווי נישט געווען. דאָס אינטערעסאַנטסטע איז אָבער, וואָס אַלע קלויסטערס און צערקווס אין יענער שטאָט האָבן געהאַט זייערע אייגענע שענקן רעגיסטרירט איף זייערע נעמען.

סײַ די פּריצים און סײַ די אַרענדאָרן (יידן און קריסטן צוזאַמען) זײַנען געווען פֿאַראינטערעסירט צו פֿאַרקויפן וואָס מער בראַנפן, ווײַל דאָס האָט אַרײַנ־ געבראַכט גרויס הכנסה. די פּויערים זײַנען אָפט גע־ צוואונגען געוואָרן פון דעם פּריץ צו קויפן יעדער יאָר א באַשטימטן סכום בראַנפן און ביר. אויב א פּויער האָט געפֿאַרוועט א חתונה אַדער בײַ אַן אַנדער צערע־ מאָניע האָט ער פּריער געמוזט קויפן בײַם קרעטשמער א גוויסן סכום ביר און בראַנפן. ס׳זײַנען אויך געווען פֿאַלן, אַז דער גלח האָט נישט געטאָרט דורכפירן קיין צערעמאָניעס אין דער צערקווע, כּל־זמן דער פּויער

יידישע קליידונג אין פוילן אין 16־טן און 17־טן י״ה

האָט אים ניט געווײזן קיין קוויטל פּונעם קרעטשמער, אַז ער האָט געקויפט משקאות. שיכּרות איז אָבער געווען אַזאַ פאַרשפרייטע לידנשאַפט, אַז מע האָט די פּויערים ניט באַדאַרפט צוריידן דערצו. זיי האָבן גע־שיכּורט אין געטרונקען אַ סך מער, ווי דער פּריץ האָט פון זיי געפאָדערט. אַרעמע פּויערים און קאָזאַקן האָבן מקיים געווען די מצווה פון שיכּורן ווײַט איבער זייערע פּינאַצייעלע מעגלעכקייטן און אָפט האָבן זיי פאַרמשכּונט בײַם קרעטשמער אַלץ, וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט.

ס׳איז געווען געגנג שטאַף, וואָס האָט געקענט ברענגען צו קאָנפליקטן צווישן די קרעטשמערס און קאָזאַקן. איינע פון די סיבות פאַר די שפּעטערדיקע קאָנפליקטן איז אפשר געווען אויך דאָס אַרענדירן קירכלעכע שטײַערן און אַנדערע הכנסות פון די קלויס־טערס. מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז די קלויסטערס פלעגן אָפּגעבן זייערע מאַיאָנטקעס אין אַרענדע קריסטן אַדער יידן. געווען אויך פאַלן, ווען אַרעמע גלחים אַדער קלויסטערס האָבן געליען געלט בײַ יידן אַדער קריסטן און פאַרזעצט בײַ זיי זייער הכנסה. אַ גרויס־סער טייל פון זייער הכנסה איז אָבער געווען פון אַ רעליגיעזן כאַראַקטער. ס׳זײַנען דאָ עטלעכע אוקראַינער פאָלקסליידער און לעגענדעס פון אַ שפּעטערדיקער צײַט, וואָס דערציילן, אַז אויך אַזוינע קירכלעכע הכנ־סות האָט מען פאַרזעצט בײַ יידן. דאָס זײַנען אָבער ניט קיין פאַרלאָזלעכע מקורים. קיין דאָקומענטן וועגן אַזעלכע טראַנסאַקציעס זײַנען עד־היום ניט געפונען געוואָרן.

אַ גרויס געשעפט זײַנען געווען די כּלערליי וועג־בריקן און גרענעץ־שטײַערן. די שטײַער־אויפמאָנער זײַנען געווען על־פּי־רוב רײַכע לײַט. אין וואָלין אַליין זײַנען אין יאָר 1545 געווען ניט ווייניקער ווי 57 ערטער, וואו מע האָט באַדאַרפט צאָלן שטײַערן בײַם אריבערפאָרן.

פאַרשטייט זיך, אַז מיט זײַנע הכנסות האָט זיך דער אַרענדאַר געמוזט טיילן מיטן פּריץ, וואָס האָט בײַ אים געגנומען זייער אַ הויכע אַרענדע.

מיר האָבן זיך אַזוי פרטימדיק אָפּגעשטעלט אויף אַרענדע, ווײַל זי האָט געשפּילט אַזאַ גרויסע ראָלע אין דער עקאָנאָמיק פונעם לאַנד און אַזוי פיל יידן האָבן זיך מיט איר פאַרנומען. מיר ברענגען אַ סטאַ־טיסטיק פון דער קיעווער וואָיעוואָדשאַפט פאַר די יאָרן 1616 — 1622, וואָס איז צונויפּגעשטעלט גע־וואָרן לויט די מאַטעריאַלן פון דעם פּריער ציטירטן פּויליש־היסטאָריקער א. יאָבלאָנאָווסקי. פון דער דאָזי־קער סטאַטיסטיק קומט אויס, אַז אָפּער אַ גרויסן פּראָצענט פון אַלע הכנסות האָבן די סטאָראָסטוועס געהאָט פון די אַרענדעס. אין געוויסע סטאָראָסטוועס זײַנען דאָס אָפּילו געווען גאָנצע 100%.

אָט איז דער פּראָצענט פון אַלע הכנסות, וואָס די אַרענדעס האָבן אַרײַנגעבראַכט:

סטאָראָסטוועס	% פון אַלע הכנסות
זשיטאָמיר	73.2
שדה לבן	85.4
אָוורוטש	99.0
קאָניעוו	100.0
פּערעיאַסלאָוו	100.0
באָגוסלאָוו	100.0
קאָרסון	100.0

אַ ווייטער וויכטיקער צווײַג פון יידישער עקאָ־נאָמיק אין אוקראַינע איז אין יענער צײַט געווען מסחר. אין דער ערשטער ריי איז דאָס געווען מסחר

מיט לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן. גרויסע יידישע סוחרים פון מערב־פּוילן, בפּרט פון קראַקע, לעמבערג און פּוזין האָבן געהאַט זייערע אַגענטן אין אוקראַינע. אויך אוקראַינער יידישע סוחרים האָבן זיך פֿאַרנומען מיט עקספּאָרט פון דער לאַנדווירטשאַפטלעכער און וואַלד־פּראָדוקציע. זיי פלעגן פירן די סחורות אַדער קיין מערב־פּוילן, אַדער ביז צום טיך וויסל מיט דער אָפּס און דערנאָך מיטן וואַסער־וועג ביז דאַנציג. יידן פון וואָלין און רויט־רוסן האָבן באַזוכט רעגלמעסיק די גרויסע ירידים, וואָס זײַנען פֿאַרגעקומען אין קלײַנע־פֿאַלסק און אָסטרע, וואו מע האָט געהאַנדלט מיט אָקס און פעלן. אין יאָר 1635 האָבן יידן אין אָסטרע פֿאַרקויפט אויפֿן ירייד אין לעמבערג 1,000 שטיק אָקסנע פעלן. אויסער עקספּאָרט־האַנדל האָבן זיך יידן אויך פֿאַרנומען מיט אימפּאָרט. יידישע סוחרים האָבן אימפּאָרטירט לײַוונט און אַנדערע טעקסטיל־סחורות פון פּוילן, דײַטשלאַנד און איטאַליע, אָקסן פון וואָלאַכיע, וויין פון גריכנלאַנד, זאַלץ פון קרים אאז"וו. צוליב די אָפּטע טאַטערישע איבערפֿאַלן זײַנען אַ סך אײַנוואוינער פון אוקראַינע און ליטע אַרײַנגעפאַלן אין טאַטעריישער געפֿאַנגענשאַפט. ס׳זײַנען דערביבער געווען אויך סוחרים, סײַ יידן און סײַ קריסטן, וואָס זײַנען געפֿאָרן אָפּט אין קרים און זיך ספּעציאַליזירט אין פּדיון־שבויים, אויסקויפּנדיק די געפֿאַנגענע פון די טאַטערן און טערקן.

דער יידישער האַנדל האָט זיך על־פּי־רוב קאַנצענטרירט אויף די ירידים. די באַרימטסטע ירידים זײַנען אין יענער צײַט געווען אין סניאַטין, קאָלאָמיי (מזרח־גאַליציע), אָסטרע, קאַמענעץ־פּאָדאָלסק, זאַסלאַוו, באָר, סאַטאַנאָוו, בעלז א״א. מע האָט נאָך דעמאָלט וויניק געוואוסט וועגן אָזעלכע צענטערס ווי בערדיטשעוו, דובנע, וואָס זײַנען שפּעטער באַרימט געוואָרן.

אויסער די גרויסע געשעפטן מיט אימפּאָרט און עקספּאָרט האָט זיך אויך אַנטוויקלט דער לאָקאַלער־האַנדל. די צאָל קליינע יידישע סוחרים בכלל איז געווען זייער גרויס און זיי האָבן געהאַט אויסצושטיין אַ ביטערע קאָנקורענץ מצד די ניט־יידישע סוחרים. לאָמיר ברענגען עטלעכע בײַשפּילן: אין די יאָרן 1569 — 1572 באַקומען די מעשטשאַנעס פון קרע־מענץ עטלעכע קנייגלעכע דעקרעטן, וואָס פֿאַרווערן די יידן צו שטערן די קריסטן אין זייער האַנדל. אין יאָר 1623 וועלן די יידן פֿאַרווערט צו באַזעצן זיך אין טשערניגאָוו און נאָווגאָראָד־סעווערסקער קרײַז, וויל זיי שטייגן אין וועג די דאָרטיקע קריסטן. אין יאָר 1615 קריגן די אַרמענישע סוחרים פון יאָלאָוויץ אַ פּריווילעגיע פון פּירשט ראַדזיוויל, וואָס פֿאַרווערט די יידן צו שטערן זייער האַנדל. אין דער פּריווילעגיע, וואָס דער סטאַראָסטע האָט זיך געגעבן דער שטאָט באַר אין 1615 און וואָס איז שפּעטער באַשטעטיקט געוואָרן פון קעניג, וועלן פֿאַרווערט די יידן צו פֿאַרקויפן פליישׂ (אויסער לאָחדים) לעבן דער שול און די צאָל יידישע קצבים וועלן באַגרענעצט צו זעקס. אין אַ סך פֿאַלן הערן מיר, ווי די מעשטשאַנעס באַקלאָגן זיך אויף יידישער קאָנקורענץ, אָבער עס איז נישט באַקאַנט וואָסער פּעולה דאָס האָט געהאָט. די מעשטשאַנעס אין לויצק האָבן זיך אין 1637 באַקלאָגט, אַז די יידישע קאָנקורענץ ברענגט זיי אַ יערלעכן שאָדן פון 10,000 זלאָטיס. אַרום 1620 באַקלאָגן זיך די בירגער פון באָגוסלאַוו און פערעיאַסלאַוו, אַז יידן „בהערשן די שטאָט", זייער צאָל „איז גאָרנישט קיין קליינע", זיי האָבן „פֿאַרכאַפּט דעם גאַנצן מאַרקפּלאַץ און אַנדערע גאַסן". די בירגער פון קאָוועל באַקלאָגן זיך אין 1616, אַז די יידן דינגען אָפּ אַלע שענקען און אַלע הײַזער, וואָס האָבן אַ פֿאַנט־אויסגאַנג צו דער גאַס (דאָס האָט געמיינט הײַזער, וואָס אין זיי קען מען האַנדלען).

ס׳טרעפן זיך אָבער אויך פֿאַלן, וועלן יידן גיינען האַנט בײַ האַנט מיט די קריסטלעכע בירגער פון דער שטאָט קעגן דער קאָנקורענץ פון ניט־היגע סוחרים. די זעלבע קריסטלעכע בירגער פון לויצק, וואָס האָבן זיך שפּעטער אָזוי באַקלאָגט אויף דער יידישער קאָנ־קורענץ, האָבן זיך אין יאָר 1558 געוועגדעט צוזאַמען מיט די יידישע סוחרים מיט אַ בקשה צו פֿאַרווערן פּרעמדע סוחרים צו פֿאַרקויפן סחורות אין שטאָט.

מיר וויסן וויניק פון אָזעלכע פרנסות ווי יידישע ליפעראַנטן פאַר דעם מיליטער (אין דער מלחמה קעגן מאָסקווע 1611 — 1613 הערט מען וועגן יידישע ליפעראַנטן פון אוקראַינע). אויך זעלטן הערט מען וועגן יידישע באַנקירן און מלווים. אין אייניקע זעל־טענע פאַלן האַנדלט זיך וועגן גאָר גרויסע הלוואות. אַרום דער זעלבער צײַט האָבן פּוילישע פּריצים פאַר־משכּונט בײַ כאַצקל יעסמאַנאָוויטש אין לויצק זיבן הויפן מיט די דערפּער און אַנדערע פּרנסות. וועגן קליינע יידישע וואוכערניקעס וועלן דערציילט אין זכרונות און פֿאַלקסלידער, אָבער כמעט קיין שום דאָקומענטאַרישע מאַטעריאַלן וועגן זיי זײַנען נישט באַקאַנט.

ס׳איז אַ חידוש, וואָס וועגן יידישע בעלי־מלאָכות הערן מיר אָזוי וויניק. לכל־הפּחות יידישע בעלי־מלאָכות האָבן געמוזט זײַן צו באַדינען די יידישע באַפעלקערונג צוליב כשרות און אַנדערע דינים (בע־קערס, קצבים, שנײַדערס א״א). דער יורידישער מצב פון די יידישע בעלי־מלאָכות אין אוקראַינע איז געווען אַ סך בעסער ווי אין פּוילן. אין אוקראַינע זײַנען די יידישע בעלי־מלאָכות געווען כמעט אומעטום מיטגלי־דער פון די אַלגעמיינע האַנטווערקער־צעכן. אין דער פּריווילעגיע פון לודמיר אין 1570 וועלן דערמאָנט, אז סײַ קריסטלעכע און סײַ יידישע בעלי־מלאָכות דאַרפן געהערן צו צעכן. די פּריווילעגיע פון קאָוועל פון 1617 זאָגט, אז די דאָרטיקע יידישע שנײַדערס

געהערן צום צעך. אין שדה לבן זײַנען אין 1641 געווען אין שנײַדער־צעך 16 מײַסטערס, צוויישן זיי צוויי יִידן, און צוויישן די 22 קצבים זײַנען אויך געווען צוויי יִידן. אָבער נישט אומעטום זײַנען די יִידישע בעלי־מלאָכות געווען אין די אַלגעמיינע צעכ. אין לוּיצק האָבן זיך די קריסטלעכע שנײַדערס און קירזש־נערס באַקלאָגט אויף דער קאָנקורענץ מצד יִידן. דער סיכסוך האָט זיך געענדיקט אין 1539 מיט דעם, וואָס מע האָט דערלויבט די יִידן זיך צו פֿאַרנעמען מיט די ביידע מלאָכות בתנאי, אַז זיי וועלן אַרײַנטראָגן אַ געווישן יערלעכן אָפּצאָל לטובת די קריסטלעכע שטאָטישע צעכן. פון דעם איז געדרונגען, אַז די יִידן האָבן דאָרט נישט געהערט צו די אַלגעמיינע צעכן.

ד. די באַציאונגען צווישן יִידן און קריסטן

די באַציאונגען צווישן יִידן און קריסטן אין אוקראַינע זײַנען געווען גאָר אַנדערע ווי אין פוילן. אין פוילן, ווי אין אַנדערע קריסטלעכע לענדער, איז דער יִיד באַטראַכט געווארן ווי אַ מיטגליד פון אַ נידערי־קער סאָציאַלער גרופּע, וואָס דער קריסט האָט צו איר אַראָפּגעקוקט. אין אוקראַינע, אין דער תקופה פון קאָאַליאַציע, זײַנען די יִידן און די קריסטן געווען גלײַך. די יִידן אין פֿאַרשיידענע גרופּעס (בעלי־מלאָכות, סוחרים, אַרענדאָרן) האָבן, אַזוי צו זאָגן, געהאַט דעם זעלבן סאָציאַלן סטאַטוס און אָפט די זעלבע פֿריווי־לעגיעס ווי זייערע קריסטלעכע פֿאַרטנערס. אין אַ צאָל שטעט זײַנען יִידן אפילו צוגעלאָזט געווארן צו פֿאַרשיידענע מוניציפּאַלע אַמטן אין זיך באַטייליקט אין די באַראַטונגען פון מוניציפּאַלע קערפֿערשאַפֿטן. אין קאָוועל איז געווען אַן אָפּמאַך, אַז אַן דער הסכמה סײַ פון די קריסטן, סײַ פון די יִידן האָט דער שטאָטראַט ניט געטאָרט באַשטימען די גרויס פונעם שטײַער. אין אייניקע אַנדערע שטעט האָבן די יִידן אויך געקענט שיקן זייערע דעלעגאַטן צו די באַראַטונגען וועגן שטאָטישע שטײַערן.

אויף אויסצופֿירן מיליטעריש התחייבותן האָט מען צוגעצוויגן יִידן גלײַך מיט קריסטן. אין די פּראָנט־געפּינטן — און דאָס איז געווען כמעט גאַנץ אוקראַינע — זײַנען כסדר פֿאַרגעקומען אינפֿערפֿאַלן פון טאַטערן, קאָזאַקן, טערקן, וואַלאָכן. די שטאָט־אײַנוואוינער האָבן זיך באַוואָרפּט באַטייליקן אין דער שמירה פון דער שטאָט און זי אויך פֿאַרטיידיקן. דאָס איז חל געווען סײַ אויף קריסטן און סײַ אויף יִידן. דאָס זעלבע ווערט בפּירוש אינפֿורמירט אין די פֿאַרשיידענע שטאָטישע פֿריווילעגיעס. אין דער קאָוועלער פֿריווילעגיע פון 1609 ווערט געזאָגט, אַז די יִידן, פונקט ווי די קריסטן, דאַרפן זאָרגן צו פֿאַרריכטן די שטאָטישע מויערן און שטיין אויף דער וואַך אויף די מויערן און טורעמס. אין 1616 ווערט אין וויניצע באַשטימט, אַז אַלע שטאָ־טישע אײַנוואוינער זײַנען מחויב צו שטיין שמירה אין אַרויספֿאָרן אין פעלד אין אַ נויטפֿאַל מיט זייערע פֿערד און כּלי־זין. אויך אין די שטאָטישע פֿריווילע־גיעס פון באָגוסלאָוו און פֿערעיאַסלאָוו ווערן די יִידן אין די קריסטן צוגעצויגן צו די זעלבע מיליטערישע התחייבותן.

יִידן האָבן געדאַרפט פונקט ווי די קריסטלעכע בירגער זיך לערנען שיסן. אין די שו״ת מהר״ם ווערט דערצײַלט, אַז ווען אין וואָלין איז געווען אַ בהלה מחמת די טאָטערישע איבערפֿאַלן, איז יעדער געווען מחויב צו האָבן גרייט זײַנע כּלי־זין און צו גיין אין מלחמה לויט די באַפֿעלן פונעם פירשט און פון די פריצים.

אַ גאָר אינטערעסאַנטער עפּיזאָד איז פֿאַרגעקומען אין לעמבערג אין דער צײַט פון גזירות ת״ח ות״ט. ווען כמעלניצקיס חיילות האָבן זיך דערנענטערט צו דער שטאָט, האָט לעמבערג זיך געגרייט צו אַ וויידער־שטאַנד און מאָביליזירט די אײַנוואוינער בתוכם אויך די יִידן. לויט דעם באַפֿעל פון דער פֿאַרטיידיקונגס־קאָמאַנדע איז דער טורעם פון אַ דאָרטיקער קירך באַזעצט געווארן מיט יִידן, באַוואָפֿנטע מיט העק און מיט קאָסעס, וויבל מע האָט נישט געהאַט קיין צוטרו־צו די אָרטיקע אוקראַינער.

יִידן זײַנען אויך געווען פֿאַרבונדן מיטן מיליטער אַדער מיליטערישע אָפּעראַציעס אויף אַ מער דירעקטן אופן. יִידישע סוחרים, ווי ס׳ווײַזט אויס, האָבן זיך געפּונען אין די מיליטערישע פֿאַרמאַציעס און לאַגערן, געפֿירט דאָרט געשעפט מיט די זעלנער און אין אַ נויטפֿאַל געווואוסט אויך ווי זיך צו באַנוצן מיט כּלי־זין און נעמען אַ חלק אין דעם קאַמף קעגן שוּנא. עטלעכע בײַשפּילן וועלן דאָס צום בעסטן אילוסטרירן. אַ יִידישער סוחר, וואָס איז געווען צוזאַמען מיט דעם פּוילישן מיליטער, וואָס האָט געקעמפט קעגן די קאָ־זאַקישע אויפֿשטענדלער (אין 1630) האָט אָפּגעגעבן אַזאַ גבית־עדות, ציטירט אין די תשובות ב״ח (מיר ציטירן אין דעם לשון און דער טראַנסקריפּציע פונעם אַריגינאַל):

איך [בין] גיוועזען אין אָבוס [מיליטערישער לאַגער] די מלחמה מיט קאָזאַקין בייא ק׳ פֿרייסלאָוו הינ־טער דעם נעפּר — האָב איך גיפונדן פיל יהודים ואחד היה שמו אברהם האָב איך מיט עם חברות גימכט צו קויפן אין דעם אָבוס...איז ער גי־פֿאַרן נאָך יין שרף מיט אַנדרי יהודים, אַזוי זענין זיא אַלע בעו״ה נהרג גיוואָרן.

אויך אַנדערע מקורים — פּוילישע, יִידישע און אוקראַינישע — דערמאָנען יִידן, וואָס זײַנען מיטגע־גאַנגען מיטן מיליטער וויי סוחרים, ליפֿעראַנטן אַדער ווי בעלי־עגלות. אין אייניקע פֿאַלן רעדט זיך אויך וועגן יִידן, וואָס האָבן געדינט אין דעם מיליטער. דער מחבר פון טיט היון שרײַבט, אַז אין דער שטאָט פעטער(?) זײַנען געווען אַ סך יִידן און אייניקע פון זיי

זײַנען געגאַנגען אין דער מלחמה („והיו בהם סך מיהודים והלכו קצת מהם למלחמה"). אין די שו״ת פון הרב יואל סירקיס וועדט דערציילט וועגן 11 יידישע בעלי־בתים, וואָס האָבן געדינט אין די קאָזאַקישע פּאָלקן. זיי האָבן צוואַמען מיט די פּאָליאַקן געקעמפט קעגן מאָסקווע אין 1613. די דאָזיקע 11 יידן זײַנען געווען עדות, ווען דער יידישער רײַטער, ברכה בן אהרן פון טישאָווויץ, איז אין קאַמף מיט די מאָסקאָוויטער דערשאָסן געוואָרן (אין העברעישן מקור וועדט ער אָנגערופן „ברכה ריצר"). ס׳איז שווער צו גלייבן, ווי ס׳שרײַבט נתן נטע האַנאָווער אין זײַן יון מצולה, אַז אין דער גרויסער שלאַכט בײַ בערעסטעטשקע קעגן די קאָזאַקן אין 1651 האָבן זיך באַטיליקט „אַ טויזנט מאַן חייל פון יידן". קיין שום אַנדערע דאָקומענטן באַשטעטיקן נישט האַנאָווערס אינפאָרמאַציע. טויזנט מאַן אין יענער צײַט איז געווען זייער אַ גרויסע צאָל אין מיליטעריש אָפּעראַציעס, און ס׳לייגט זיך נישט אויפן שכל, אַז אַזאַ פאַקט זאָל פאַרשווײגן ווערן פון די היסטאָריקער פון יענער צײַט.

ווי ס׳זאָל נישט זײַן, זײַנען יידישע מיליטערלײַט געווען נישט מער ווי אַ זעלטענער יוצא־מן־הכלל, אָבער דער פאַקט גופא, וואָס מיר געפינען ידיעות וועגן יידן אין מיליטער, איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם סאָציאַלן סטאַטוס פון די יידן אין אוקראַינע.

פון צײַט צו צײַט, הגם נאָך גאָנץ זעלטן אין יענער תקופה, הערן מיר וועגן סיכסוכים צווישן יידן און קריסטן. אַן ערנסטע סכנה איז געווען אין די יאָרן 1539 — 1540, ווען אין ליטע און אין פוילן האָבן זיך פּאַרשפּרייט קלאָגנגן, אַז יידן פירן אַן אַ פּראָפּאַגאַנדע צו געווינען גרים און שיקן זיי דערנאָך אוועק קיין טערקײַ. דער פּוילישער קעניג האָט באַ־זוילן, אַז אַ ספּעציעלע קאָמיסיע זאָל מאַכן וועגן דעם זאַך גרויסע חקירה. די דאָזיקע קלאָגנגן האָבן אַרויס־געפּרופן אַנטי־יידישע שטימונגען אין ביידע לענדער. די יידישע קהילות האָבן זיך געוועגדעט צום קנעכ־מיט דער בקשה אויפצוקלערן דעם ענין און דערמיט אַ סוף צו מאַכן צו דער אַנטי־יידישער פּראָפּאַגאַנדע. די קלאָגנגן האָבן זיך אויך פאַרשפּרייט אין אוקראַינע. די קהילות פון לודמיר, לוצק, אָסטרע און קאָוועל, ווי אויך די יידן פון די פּריציישע מאַיאָנטקעס, האָבן זיך מיט דער זעלבער בקשה געוועגדעט צום קעניג. די רעזולטאַטן פון דער אויספאָרשונג האָבן באַווײַזן, אַז די דאָזיקע באַשולדיקונג איז ניט מער ווי אַן אויסגעטראַכטער בילבול.

פונדעסטוועגן מוז מען זאָגן, אַז אינעצלנע פאַלן פון התגיירות זײַנען יאָ געווען, בפרט האָבן זיך מגייר געווען דינסטן און לײַב־אייגענע באַדינער.

אַנטי־יידישע עקסצעסן אַדער פּאָגראָמען זײַנען, ווײַזט אויס, נאָך דעמאָלט אין אוקראַינע געווען זעלטן, הגם זיי זײַנען אין די פּוילישע קרוין־לענדער ניט געווען שוין אָזוי זעלטן. אין 1599 וועדט דערמאָנט אַן אינצידענט אויף יידן אין לודמיר. קיין געניג־פּרטים זײַנען ניט באַקאַנט. ס׳איז אָבער ניט אויסגע־שלאָסן, אַז די געשפּאַנטע באַציאונגען זײַנען געווען צײַטווײַליקע אין אפשר אפילו פּראָוואָצירט פון אום־פאַראַנטוואָרטלעכע עלעמענטן. צווײַי יידישע בחורימלעך („באַכורטשיקי") זײַנען אין 1590 אין לודמיר באַ־שולדיקט געוואָרן, אַז זיי האָבן געוואָרפן שטיינער אויף אַ פּראָוואָסלאַווענער פּראָצעסיע און זײַנען אַרײַנגעזעצט געוואָרן אין דער שטאָטישער טורמע. אין יאָר 1640 באַקלאָגן זיך די יידן אין לודמיר אין אין אַסטראָפּאָל אויף אַ גלח, דעם פּאָרוואָלטער פון די קריסטלעכע שולן אין לודמיר, וואָס האָט געהעצט זײַנען תלמידים צו שלאָגן יידן.

10. גזירות ת״ח ות״ט

א. דער היסטאָרישער הינטערגרונט פון דעם קאָזאַקישן אויפשטאַנד

יידן אין אוקראַינע האָבן געהאַט ניט ווייניק אויס־צושטיין נאָך אַ סך פּריער אײדער כמעלניצקי איז געקומען צו דער מאַכט. די קאָזאַקישע אויפשטאַנדן מיט אַלע זייערע רדיפות און שחיטות אויף יידן און פּאָליאַקן זײַנען אַרויסגערופן געוואָרן מחמת פּאָרשיי־דענע נאַציאָנאַלע, רעליגיעזע, עקאָנאָמישע און סאָ־ציאַלע קאָנפליקטן. די ייִוון, וואָס האָבן דעם יורדנדיקן טייג פון אומצופרידנקייט געלאָזט אויפגיין, זײַנען גע־וען קריוודעס — סײַ די פאַקטישע און סײַ די אויס־געטראַכטע.

די קאָזאַקן זײַנען געווען דער אַקטיווסטער טייל פון דער אוקראַינער באַפעלקערונג, וואָס האָט געמוען אין זײַנע הענט די איניציאַטיוו און די פירונג פון די דאָרטיקע אויפשטאַנדן. ווי מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, זײַנען די קאָזאַקן געווען אַ מין מיליטעריש ברודערשאַפט, וואָס האָט זיך אַנטוויקלט אין ספּעציעלע באַדינגונגען פון פּראָטי־ און מלחמה־לעבן אין אי־קראַינע. דאָס וואָרט קאָזאַק קומט אפשר פון דער טאַטעריישער שפּראַך און באַדײַט „פּריַיער מאַן". אָדער פון דער טערקישער שפּראַך און מיינט „גזלן". אָדער „הפקר־יונג", וואָס לעפּט פון גזילה. פאַקטיש אָבער האָט זיך אַ גרויסער טייל קאָזאַקן מיט דער צײַט אינגאַנצן בײַ סטאַביל און געוצעלעט פרנסות. אַ גרויסע צאָל קאָזאַקן איז פון דער פּוילישער מאַכט אַרגאַניזירט געוואָרן אין מיליטעריש אָפּטיילונגען.

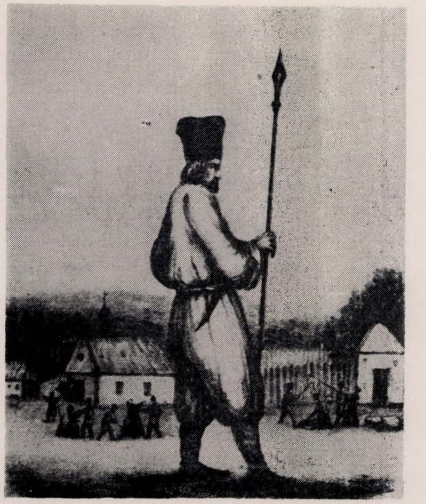

א קאָזאַק

זיי האָבן געדינט פֿאַר געהילפֿס־מיליטער צו היטן די גרענעצן פון לאַנד קעגן די איבערפֿאַלן פון די טאַטערן און טערקן. די דאָזיקע „רעגיסטרירטע קאָזאַקן", ווי מע האָט זיי געריפֿן, פלעגן באַקומען באַשטימטע שכירות. אויסער דעם האָבן אויך די רייכע פוילישע פריצים אַרגאַניזירט זייערע פריוואַטע קאָזאַקישע מיליטער־אָפּטיילונגען (די הײַדוקן א״א). א סך קאָזאַקן האָבן זיך באַזעצט אויף דער ערד, געהאָט זייערע באַלעבאָטישקייטן און קליינע גיטער (כוטאָרן, פֿאַלוואַרקן) מיט לײַב־אייגענע פויערים. אַזוי אַרום האָט זיך אַנגעהויבן צו בילדן א מיטלקלאַס, ענלעך צו דער פוילישער „קליינער" („דראָבנער") שליאַכטע. אַבער אויסער דעם האָט נאָך עקסיסטירט א גרויסע צאָל פרײַע און אומאָפּהענגיקע קאָזאַקן, וואָס האָבן ניט געוואָלט מוותר זײַן איוך זייער פרײַהײַט און ווילדן לעבנסשטייגער פון דער אַמאָליקער ראַמאַנטישער פּראַנט־תקופֿה. זיי האָבן געשאַפֿן א מין אומאָפּהענגיקע מיליטעריש ארגאניזאַציע, וואָס איר צענטער איז געווען אין דער „סיטש" הינטער די פֿאַראָגעס פון דניעפּער, א באַפעסטיקטע געגנט פון שווער צוגענג־לעכע אינדזלען אין לאַגערן. די זאַפּאָראָזשער „סיטש" איז געווען א מין פרימיטיוו מיליטעריש רעפּובליק מיט אן אטאמאן בראש.

די אומצופֿרידנקייט בײַ די קאָזאַקן האָט זיך געענדיקט מען פון עטלעכע סיבות. ערשטנס, האָט דער פוילישער סיים, צוליב עקאָנאָמישע און מחמת די מער ראויקע באַדינגונגען בײַ די גרענעצן, אָנגעהויבן צו פֿאַרקלענערן די צאָל רעגיסטרירטע קאָזאַקן. די אַרבעטלאָזע קאָזאַקן האָבן זיך על־פּי־רוב אָנגעשלאָסן אין דער „סיטש" אָדער געבילדעט אייגענע באַנדעס. צווייטנס, האָט דער קאָזאַקישער מיטלשטאַנד געשטרעבט צו פֿאַרגרעסערן זײַן ווירטשאַפטלעכע עקספּאַנסיע און געקוקט מיט א קרום אויג אויף די פוילישע און ייִדישע אַרענדאַרן, וואָס זײַנען געווען זייערע קאָנקורענטן. ס׳איז נאָך צוגעקומען צו די דאָזיקע שפּאַנונגען א נאַציאָנאַלער מאָמענט. צווישן די קאָזאַקן האָט זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען א געפיל, אַז זיי זײַנען די פירער פון דער אוקראַינער נאַציע. בשעת פריער אין מיטלעלטער איז נאָך ניט אַזוי בולט אַרויסגעטראָטן דער באַזונדערער נאַציאָנאַלער כאַראַקטער פון די איינצלנע רוסישע שבטים (גרויסרוסן, ווײַסרוסן, קליינרוסן), איז דאָס געפיל פון נאַציאָנאַלער באַזונדערקייט שטאַרק געוואַקסן אין 16־טן און 17־טן י״ה. ס׳האָט זיך אָנטוויקלט אַן אוקראַינישע קולטור און ליטעראַטור. אינאיינעם דערמיט איז אויסגעוואַקסן זייער נאַציאָנאַלע אמביציע. די פוילישע רעגירונג האָט איגנאָרירט די דאָזיקע נאָך ניט אַרטיקולירטע נאַציאָנאַלע טענדענצן. אין דער זעלבער צײַט האָט די עקאָנאָמישע און סאָציאַלע אָנטוויקלונג אין אוקראַינע געבראַכט דערצו, אז די פֿאַרמעגלעכע אוקראַינער, די פירשטן און פּריצים, זײַנען געוואָרן פֿאַלאָניזירט.

צוליב אָט די אַלע סיבות האָבן די קאָזאַקן געשטרעבט צו א פֿאַליטישער אויטאָנאָמיע פון די אוקראַינער לענדער און האָבן דאָס צום טייל דערגרייכט אין יאָר 1625. אָבער דאָס האָט נישט פֿאַרענטפֿערט די אויבן דערמאָנטע פֿראָבלעמען (די כסדרדיקע רעדוקציע פון די רעגיסטרירטע קאָזאַקן, די ווירטשאַפֿטסאָציע פון די רעגירונג מצד די ייִדן און די פֿאַליאָקן, דער פֿאַלאָניזאַציע־פּראָצעס פון די אייבערשטע שיכטן) אין די רײַבונגען זײַנען וויידער געבליבן און האָבן זיך נאָך מער פֿאַרשאַרפט.

א וויכטיקע סיבה פון דעם קאָנפליקט איז געווען א רעליגיעזע. די אוקראַינער פֿאָלקסמאַסן זײַנען געווען גריכיש־אָרטאָדאָקסיש (פּראָוואָסלאָווּנע). די פוילישע רעגירונג האָט זיך באַמיט זיי אָפּצורײַסן פון דער פּראָוואָסלאָווּנער קירך, מורא האָבנדיק, אַז מאָסקווע, דער צענטער פון דער גריכיש־אָרטאָדאָקסישער אמונה, זאָל נישט אריבערציען אויף איר זײַט די באַפעלקערונג פון אוקראַינע. צוליב דעם האָט זיך מיט א באַדײַטנדיקער פויילישער אונטערשטיצונג געשאַפֿן אין פוילן א נײַע קירכלעכע אָרגאַניזאַציע, די גריכיש־קאַטוילישע (אוניאַטישע) קירך, וואָס האָט זיך אַריינטערט אויף א מער נעענטער פֿאַרבינדונג מיט דעם מערב־אייראָפּעישן קריסטנטום און געווען אונטערגעוואָרפן דעם פּויפּס אין רוים און נישט דעם מאָסקווער מעטראָפּאָליט. די גריכיש־קאַטוילישע אויטאָריטעטן און די פוילישע רעגירונג האָבן אָנגעהויבן צו פֿאַרפֿאָלגן די פּראָוואָסלאָווּנע צערקווע און די אוקראַינער

באַפעלקערונג, זיי זאָלן צושטיין צו דער אוניאַטי־שער קירך. אָבער בלויז אין רויט־רײַסן אוז אין כעלעמער לאָנד האָט די קאַטוילישׂ־גריכישע קירך געהאַט אַ דערפֿאָלג. די פּויערישע אוז שטאַטישע מאַסן אין אַנדערע אוקראַינער לענדער זײַנען געבליבן גע־טרײַ דער פֿראַוואַסלאַווענער קירך. דער דרוק מצד די פּאָליאַקן איז שפּעטער נאָך פֿאַרשטאַרקט געוואָרן. מע האָט קיין אוקראַינע געשיקט צוליב מיסיאָנערישע צוועקן יעזואיטן. אָט די מיסיאָנערישע שליחים האָבן אַרויסגערופֿן פֿונקט אַ פֿאַרקערטע רעאַקציע ווי די פּאָליאַקן האָבן דערוואַרט. סײַ בײַ די פּאָלקסמאַסן, סײַ בײַ דעם פֿראַוואַסלאַווענעם קלער איז נאָך שטאַר־קער געוואָרן זייער פֿאַנאַטישע צוגעבונדנקייט צו דער גריכישׂ־אָרטאָדאָקסישער קירך. ס׳איז געקומען צו אַ גאַנצער ריי דראַמאַטישע אינצידענטן אוז ביטערע סיכסוכים, וואָס האָבן פֿאַרשטאַרקט דעם האַס פון די אוקראַינער צו די קאַטאָליקן אוז אויך במילא פֿאַר־שארפט זייער אומטאָלעראַנץ לגבי אַנדערש גלויביקע גרופּעס. פון דעם פֿאַרשאַרפטן פֿאַנאַטיזם האָבן מער פון אַלעמען גענליטן די יידן. שטאַרקער אָבער האָבן געווירקט די פֿאַרשאַרפטע עקאָנאָמישע אוז סאָציאַלע קאָנפֿליקטן. די לאָגע פון די פּויערים איז גאָר שלעכט געוואָרן. מיט דער קאָלאָניזאַציע פון לאַנד, מיטן וואוקס פון עקספֿאָרט פון לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פּראָ־דוקטן האָט אויך אין אוקראַינע זיך געלאָזט פּילן דער מאַגנאַט פון אַרבעטס־קראַפֿט. די פּריצים האָבן אָנגעהויבן וואָס מער צו דריקן די פּריצע פּויערים, כדי פון זיי אַרויסצופֿרעסן וואָס מער אַרבעטס־שׂעהן. דערצו נאָך האָבן די פּריצים אַרויפֿגעלייגט אויף זיי גרויסע שטײַערן אוז פֿאַרשידענע אָפּצאָלן. די פּויערים האָבן פֿאַרלוירן זייערע פּריוויטן, געוואָרן לײַב־אייַ־גענע ווי אין פּוילן, זייער אומצופֿרידנקייט איז דע־ריבער שטאַרק געוואָקסן. דער פּויער האָט אָבער זייער זעלטן געהאַט צו טאָן דירעקט מיטן פּריץ, וואָס איז גע־ווען זײַן אמתער עקספּלואַטאַאָר, ווײַל דער פּריץ איז געזעסן אין וואַרשע אָדער אין זײַנע פֿאַלאַצן ערגעץ־וואַ אין פּוילן. דער פּויער האָט געהאַט צו טאָן מיט דעם פּריצעס פֿאַרמיטלערס, די אַרענדאַרן, און האָט אייך זיי אַריבערגעטראָגן זײַן גאַנצע שנאה און אין זיי געזען דעם מקור פון זײַן אומגליק און אונטער־דריקונג. דער ייִדישער כראַניקער פון די גזירות ת״ח ות״ט, נתן נטע האַנאָווער, האָט גוט פֿאַרשטאַנען די דאָזיקע סיטואַציע און שוין אין יענער צײַט געזען, אַז דער דאָזיקער סאָציאַלער קאָנפֿליקט איז געווען אײַנע פון די הויפּט־סיבות פון די רדיפות אויף יידן. ער שרײַבט אין זײַן יון מצולה (ווילנע 1938, ז׳ 10:

די קאָזאַקן זײַנען פּטור געווען פון אַלע אָפּצאָלן אוז האָבן זיך געפֿילט פֿונקט אַזוי פּריי ווי די פּויילישע שׂררות. נאָר דערפֿאַר איז דער אַרעמער טײַל פֿונעם פֿאָלק געווען דערשלאָגן אוז פֿאַר־שקלאַפֿט. די פּויילישע פּריצים פֿלעגן זיי פֿאַרבי־טערן דאָס לעבן מיט כלערליי שוועריע פֿראָצע־דורעס, אָבער בלויז אין רויט־רײַסן אוז אין כעלעמער לאָנד האָט די קאַטוילישׂ־גריכישע קירך געהאַט אַ דערפֿאָלג. די פּויערישע אוז שטאַטישע מאַסן אין אַנדערע אוקראַינער לענדער זײַנען געבליבן גע־טרײַ דער פֿראַוואַסלאַווענער קירך. דער דרוק מצד די פּאָליאַקן איז שפּעטער נאָך פֿאַרשטאַרקט געוואָרן. מע האָט קיין אוקראַינע געשיקט צוליב מיסיאָנערישע צוועקן יעזואיטן. אָט די מיסיאָנערישע שליחים האָבן אַרויסגערופֿן פֿונקט אַ פֿאַרקערטע רעאַקציע ווי די פּאָליאַקן האָבן דערוואַרט. סײַ בײַ די פּאָלקסמאַסן, סײַ בײַ דעם פֿראַוואַסלאַווענעם קלער איז נאָך שטאַר־קער געוואָרן זייער פֿאַנאַטישע צוגעבונדנקייט צו דער גריכישׂ־אָרטאָדאָקסישער קירך. ס׳איז געקומען צו אַ גאַנצער ריי דראַמאַטישע אינצידענטן אוז ביטערע סיכסוכים, וואָס האָבן פֿאַרשטאַרקט דעם האַס פון די אוקראַינער צו די קאַטאָליקן אוז אויך במילא פֿאַר־שארפט זייער אומטאָלעראַנץ לגבי אַנדערש גלויביקע גרופּעס. פון דעם פֿאַרשאַרפטן פֿאַנאַטיזם האָבן מער פון אַלעמען גענליטן די יידן. שטאַרקער אָבער האָבן געווירקט די פֿאַרשאַרפטע עקאָנאָמישע אוז סאָציאַלע קאָנפֿליקטן. די לאָגע פון די פּויערים איז גאָר שלעכט געוואָרן. מיט דער קאָלאָניזאַציע פון לאַנד, מיטן וואוקס פון עקספּאָרט פון לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פּראָ־דוקטן האָט אויך אין אוקראַינע זיך געלאָזט פּילן דער מאַגנאַט פון אַרבעטס־קראַפֿט. די פּריצים האָבן אָנגעהויבן וואָס מער צו דריקן די פּריצע פּויערים, כדי פון זיי אַרויסצופֿרעסן וואָס מער אַרבעטס־שׂעהן. דערצו נאָך האָבן די פּריצים אַרויפֿגעלייגט אויף זיי גרויסע שטײַערן אוז פֿאַרשידענע אָפּצאָלן. די פּויערים האָבן פֿאַרלוירן זייערע פּריוויטן, געוואָרן לײַב־אייַ־גענע ווי אין פּוילן, זייער אומצופֿרידנקייט איז דע־ריבער שטאַרק געוואָקסן. דער פּויער האָט אָבער זייער זעלטן געהאַט צו טאָן דירעקט מיטן פּריץ, וואָס איז גע־ווען זײַן אמתער עקספּלואַטאַאָר, ווײַל דער פּריץ איז געזעסן אין וואַרשע אָדער אין זײַנע פֿאַלאַצן ערגעץ־וואַ אין פּוילן. דער פּויער האָט געהאַט צו טאָן מיט דעם פּריצעס פֿאַרמיטלערס, די אַרענדאַרן, און האָט אייך זיי אַריבערגעטראָגן זײַן גאַנצע שנאה און אין זיי געזען דעם מקור פון זײַן אומגליק און אונטער־דריקונג. דער ייִדישער כראַניקער פון די גזירות ת״ח ות״ט, נתן נטע האַנאָווער, האָט גוט פֿאַרשטאַנען די דאָזיקע סיטואַציע און שוין אין יענער צײַט געזען, אַז דער דאָזיקער סאָציאַלער קאָנפֿליקט איז געווען אײַנע פון די הויפּט־סיבות פון די רדיפות אויף יידן. ער שרײַבט אין זײַן יון מצולה (ווילנע 1938, ז׳ 10:

די קאָזאַקן זײַנען פּטור געווען פון אַלע אָפּצאָלן אוז האָבן זיך געפֿילט פֿונקט אַזוי פּריי ווי די פּויילישע שׂררות. נאָר דערפֿאַר איז דער אַרעמער טײַל פֿונעם פֿאָלק געווען דערשלאָגן אוז פֿאַר־

אין יאָר 1595 — 1596 איז אויסגעבראָכן אַ קא־זאַקישער אויפֿשטאַנד, אָנגעפֿירט פון גריגאָרי לאָבאַדא אוז סעמערין נאַלעוואַיקאָ. בײַ דעם דאָזיקן בונט, ווײַזט אויס, האָבן די יידן אין אוקראַינע ניט אַזוי שטאַרק געליטן, הגם נתן נטע האַנאָווער גיט אָנצוהערן, אַז קיין גרויסער אוהב־ישׂראל איז נאַלעוואַיקאָ נישט געווען (ער רעדט וועגן אים — „נאַלעוואַיקאָ ימח שמו״). דער בונט איז גיך אונטערדריקט געוואָרן אוז די ביידע פּירער זײַנען פֿאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. אינטערעסאַנט איז, אַז לאָבאַדאַס געשעפּטספּירער איז געווען אַ ייִד, לייב בן פּרץ. נאָך לאָבאַדאַס טויט האָט דאָס געריכט פֿאַרלאַנגט פון אים אָפּצוגעבן אלע לאָבאַדאַס וועקס לען, געלט און אנדערע חפצים, ווי אויך זײַן ירושה. נאָך נאַלעוואַיקאָס בונט האָט אוקראַינע געהאַט אַן ערך דרײַ צענדלינג רואיקע יאָרן, אָבער אַפֿילו דע־מאָלט האָט נישט אײַפֿגעהערט די אנטי־ייִדישע פּראָ־פֿאַגאַנדע. אויף אַ צוואַמענפֿאַר פון די קאָזאַקן אין דובראָווע סוכע אין 1621 האָט דער אַטאַמאַן יאַצקאַ בּאָראַדאַווסקי געפֿאַדערט, מע זאָל לאָזן די קאָזאַקן ראַבעווען די יידן אין גאַנץ אוקראַינע. בּאָראַדאַווסקי איז געווען דער וואַרטאָגער פון די פּראָטעסטע קע־זאַקן, וואָס האָבן געהאַט אַ ראַדיקאַלע אײַנשטעלונג. כדי שטאַרקער צו באַאײַנפלוסן דעם צוואַמענפֿאַר, אַז ער זאָל אַנגעמען זײַן ראַדיקאַלע ליניע לגבי די יידן, האָט בּאָראַדאַווסקי נאָך פֿאַר דער קאָנפֿערענץ אין דובראָווע אויסגעטראַכט אַ בבא־מעשׂה, אַז אין שדה לבן (בעלאַיא צערקאָוו) האָט אַ ייִד מחלל געווען אַ הייליק בילד (איקאָנע). אַ פּויילישער אַגענט אין אוקראַינע שרײַבט אין זײַן בריכט פון יאָר 1621, אַז די קאָזאַקן האָבן אויסגעפֿירט בּאָראַדאַווסקאָס „רעקא־מענדאַציעס״ צו ראַבעווען די יידן.

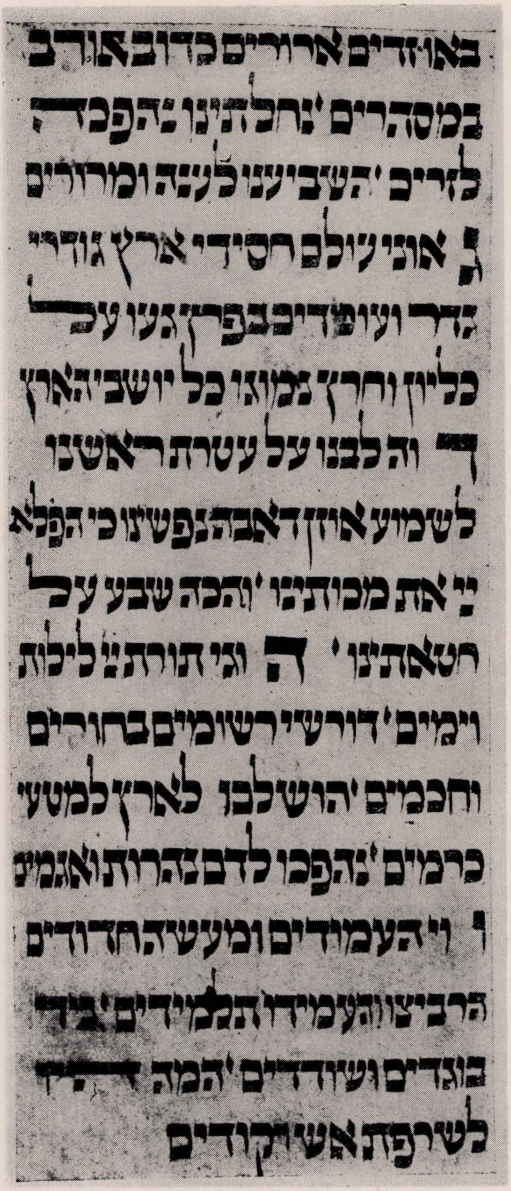

א טייל פון אַן אל מלא רחמים נאָך נעמיראָווער קדושים, וואָס זיצען אומגעקומען כ׳ סיון אין יאָר ת״ח ות״ט

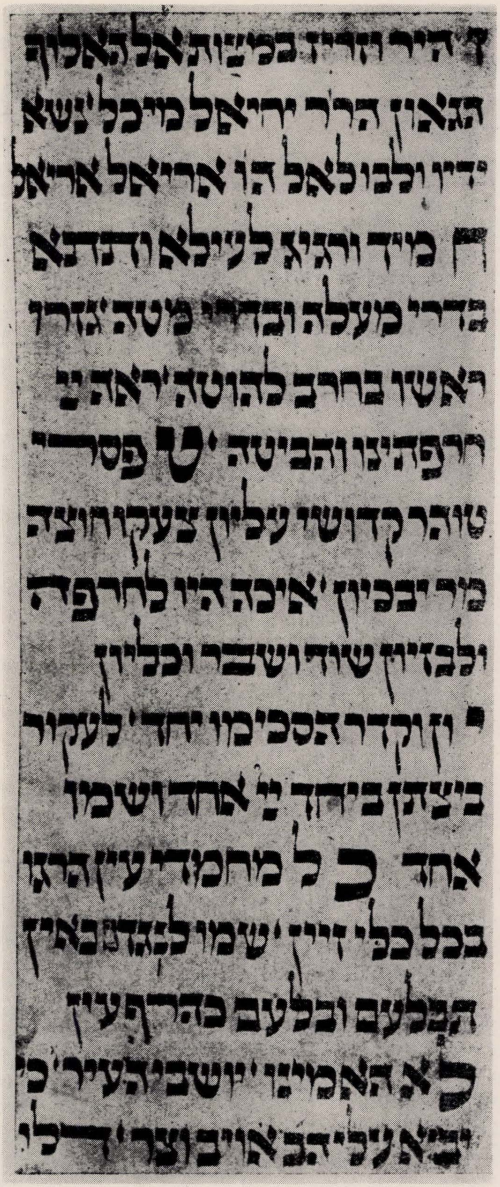

דער אל מלא רחמים האָט זיך געפונען אין אַ געשריבענעם סידור אין שטעטל טיוורָאָוו
מאַדאַליער גובערניע

נאָך בּאַראַדאָווקאָן איז געקומען צו דער מאַכט אַן אַנדער אַטאַמאַן, וואָס איז געווען אַ פֿאַרטרעטער פון דעם קאָנסטרוווטיוון מיטלקלאַס (די שטאָטישע קאָזאַקן, די מעשטשאַנעס און דער קלער). זײַן פֿאָליטיק איז געווען אַ מער גאָלאָסענע און מילדערע. אָבער ער איז באַלד געשטאַרבן און נאָך זײַן טויט האָבן זיך די אַטאַמאַנען אָפט צעבּיטן און די איניציאַטיוו איז איבערגעגאַנגען אָפט צו אַנדערע מער ראַדיקאַלע פירער. באַזונדערס אומרואיק איז געווען אין אוקראַינע אין די יאָרן 1628־1630, ווען מיטן אויפשטאַנד האָט אַנגעפירט טאַראַס טריאַסילאָ. די קאָזאַקן האָבן צעשלאָגן די פוילישע אַרמיי בּיי פּערעיאַסלאַוו אין 1628 און שפּעטער איז אין דער דאָזיקער שטאָט פֿאַרגעקומען אַ בלוטבאָד און אַ סך יידן זײַנען אומ־געקומען. די גזירות און רדיפות האָבן זיך נישט באַ־גרענעצט בלויז אויף אײַן שטאָט, ווײַל אין די שו״ת ב״ח ווערט אָזוי דערציילט וועגן די יאָרן 1628 — 1630: „אין אוקראַינא, הינטער דעם נעפּר, איז גי־ועזען לעת הזאת אײַן גרושה מלחמה, דאָרט זען פיל יהודים נהרג גיוואָרין״.

אַ סך שוועכער זײַנען געווען די רעזולטאַטן פון דעם בונט אין די יאָרן 1637 — 1638, אָנגעפירט פון דעם אַטאַמאַן פֿאָוואַליוס. אין דעצעמבער 1637 האָבן די קאָזאַקן אײַנגענומען און אָנגעצונדן די שטאָט לובּען; אַ סך יידן אין פּאָליאַקן זײַנען דאָרט אומגע־קומען. אַ פּוילישער שליאַכטיטש, פּאָקאָלסקי, האָט אין זײַן טאָגבּוך אָזוי באַשריבּן די דאָזיקע געשעענישן: די קאָזאַקן האָבן פֿאַרברענט די שטאָט לובּען צוזאַמען מיטן שלאָס, מיטן קלויסטער פון די בּערנאַרדינער און מיט דער קירך; דאָס ביסל יידן און פּוילישע פּריצים, וואָס האָבן די שטאָט פֿאַרטיידיקט, האָבן זיי געהרגעט. אַ צווייטע שחיטה איז פֿאַרגעקומען אין דער שטאָט לאָכווויץ, וואו 50 יידן אַן ערך זײַנען דערהרגעט גע־וואָרן.

בּכלל זײַנען, לויט נתן נטע האַנאָווער, אין דעם בונט פון פֿאָוולויקן אומגעקומען אַן ערך 200 יידן און אַ סך שולן זײַנען פֿאַרברענט געוואָרן. ס׳איז גלײַכצײַטיק אָנגעגאַנגען אויך אַ העצע קעגן דער יידישער באָפעלקערונג. אין יאָר 1638 האָט דער העט־מאַן יאַצקאָ אָסטראַניי אין זײַן „אוניוואַרסאַל״ זיך באַקלאָגט אויף די רדיפות, וואָס די אוקראַינער האָבן אויסצושטיין פון די פּאָליאַקן. מע יאָגט די אוקראַינער אַרויס אין די ביטערע פרעסט אויפן אײַז און מע באַגיסט זיי מיט וואַסער, מע שפּאַנט אײַן די אוקראַינער אין אָקעראײַזנס און „די יידן, די פֿאַרהאַסטע פון די קריסטן, שלאָגן זיי מיט בּײַטשן און יאָגן זיי אונטער אויפן באָפעל פון די פּאָליאַקן״.

דאָס זײַנען געווען די פּאָקטן און די אַטמאָספֿער פֿאַר 1648 — אַ פֿאַרשפּיל צו דער טראָגעדיע אין די צײַטן פון באָגדאַן כמעלניצקי.

ב. ת״ח ות״ט

באָגדאַן כמעלניצקי איז געווען אַ זון פון אַ קאָזאַקישן אָפּיציר, האָט געהאַט אַן אייגענע קליינע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע באַלעבאָטישקייט. בכלל איז ער געווען אַ טיפּ פון דעם אַרטאַדאָקסיש־אוקראַינער מיטל־שטאַנד. באָגדאַן כמעלניצקי איז געווען מער געבילדעט ווי אַ דורכשניטלעכער אוקראַינער פון זײַן שטאָנד. ער האָט באַזונדערס אַ יעזואיטישן קאָלעדזש (מן הסתם אין לעמבּערג) און שפּעטער במשך פון צוויי יאָר גע־פֿאַנגענשאַפֿט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט ער זיך אויס־געלערנט טאָטעריש און טערקיש. ער איז געווען אַ מענטש מיט גרויסע מיליטעריישע און אַרגאַניזאַטאָריש־פּעיקייטן און געוואוסט ווי אַזוי צו פירן דיפּלאָמאַטישע אונטערהאַנדלונגען. אין זײַן פֿאָליטיק איז ער נישט געווען אויסגעהאַלטן — אין מאָל האָט ער זיך פֿאַר־בונדן מיט די טאָטערן און טערקן, אַ צוויי מאָל מיט מאָסקווע אַדער מיט שוועדן, געמאַכט שלום מיט פוילן און זיך באַלד ווידער אַריבערגעוואָרפן אינעם לאָגער פון פוילנס שונאים. נאָר אין אין זאָך איז ער געווען אויסגעהאַלטן; אין זײַן גרויסער שנאה צו יידן. די דאָ־זיקע שנאה איז נישט געווען קיין פּועל־יוצא פון אַ סא־ציאַלן ראַדיקאַליזם, ווי אייניקע היסטאָריקער האָבן זיך דאָס פֿאַרגעשטעלט. כמעלניצקי איז געווען אַ וואָרט־זאָגער פון דעם קאָזאַקישן מיטלשטאַנד, זײַנע פּאָליטי־שע אידעען זײַנען געווען גיכער קאָנסערוואַטיוו און ער האָט אַפֿילו געהאַט דינאַסטישע אַמביציעס. זײַן שנאה צו יידן האָט ער געבראַכט צום אויסדרוק אין זײַנע פֿאַר־שיידענע עפּנטלעכע אַרויסטרעטונגען און דאָס האָט זיכער געגעבן זײַנע קאָמאַנדירן און אָפּיצערן אַ פּריצע האָנט צו טאָן מיט די יידן, וואָס זיי האָט זיך נאָר גע־גלוסט. זיי האָבן געוואוסט, אַז פֿאַר זייערע מעשים קעגן די יידן וועלן זיי נישט באַשטראָפט וווערן. אין זײַן קאָמף קעגן די פּאָליאַקן האָט זיך כמעלניצקי נישט געקענט שטיצן בלויז אויף די רעגולערע מיליטעריש־קאָזאַקישע פֿאָרמאַציעס. אַ סך אימפּעט האָט דער קאָזאַקישער באָוועגונג געגעבן די ענטוזיאַסטישע צו־שטימונג פון דעם פּויערישן און שטאָטישן אוקראַינישן המון אין פון די אַרעמע קאָזאַקן („טשערן״). כמעל־ניצקי האָט זײַנע ענטוזיאַסטישע מיטהעלפער נישט געקענט באַפרידיגן פון שטיצערן און פֿאַנשטשיזנע, ווײַל אזעלכע סאַציאַלע רעפֿאָרמען זײַנען געווען קעגן די אינטערעסן פון דעם קאָזאַקישן מיטלשטאַנד. ער האָט זיי אָבער געקענט באַפרידיקן מיט דעם, וואָס ער האָט זיי געגעבן אַ פּריצע האָנט צו ראָבּעווען די יידן אין פֿאָליאַקן און פּטור צו ווערן פון אַרענדאַרן און פון די יידישע קאָנקורענטן אין שטאָט.

באַלד ווי עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער קאָזאַקישער רעוואָלט, האָט כמעלניצקי מיט דער הילף פון די טאָטערן צעשלאָגן אין מאַי 1648 די פּוילישע

אַרמיי אין צווייַ גרויסע שלאַכטן — בײַ די גרעלע וואַסערן (זשאַלטיע וואַדי) און בײַ קאַרסון. ער האָט זיך צוריקגעצויגן קיין בעלאַיאַ צערקאָוו, כדי דאָרט צו רעאָרגאַניזירן זײַנע אַרמייען און צו פירן דיפלאָמאַטישע אונטערהאַנדלונגען. דאָס גאַנצע לאַנד איז איצט געווען אָפן פאַר די אָנפאַלן פון די צעוויילדעוועטע, פונעם נצחון פאַרשיפורטע באַנדעס פון שטאָטישן און דאָרפישן המון און אויך פאַר די אָנפאַלן פון זײַן אַרמיי. צוערשט האָט זיך דער המון געוואָרפן אויף די דערפער און אָפענע קליינע שטעט, שפעהרגעט און געראַבעוועט יידן, פאַליאַקן, קאַטוילישע גלחים און בכלל אַלע אַרעמדאָרן און באַאַמטע. די יידן זײַנען אַנטלאָפן אין גרויס פאַניק אין די גרעסערע באַפעסטיקטע שטעט, וואו זיי האָבן געהאָפט צו געפינען אַ מקום־מקלט. בלויז יידן אין מערבדיקן טייל אוקראַינע האָבן באַוויזן צו אָנט־לויפן. אין די מזרח־פראָווינצן זײַנען די דאָזיקע שחיטות געקומען אַזוי פלוצעם, אַז די יידן האָבן שוין נישט באַזיזן זיך צו ראַטעווען. אַזוי אָרום זײַנען אויפן ערשטן פּיצער אומגעקומען די קהילות פון סטאַראָדוב, טשערניגאָוו, האָמעל (אין ווייסרוסלאַנד), די קהילות אין דער פאָלטאָווער פראָווינץ — לובעץ, פּערעיאַסלאָוו, פּי־ריאַטין, לאָכוויץ, באַרישעווקע, באַריספּאָל א״א. אין קיע־ווער פראָווינץ — פאָגרעביששטש, זשיוואָטאָוו. אָבער די סאָמע שרעקלעכסטע און גרעסטע שחיטות זײַנען פאָר־געקומען דווקא אין די באַפעסטיקטע שטעט פון פאָדאָליע און וואָלין, וואו יידן האָבן אָפט צו געפינען אַ זיכערן שוץ. די דאָזיקע בלוטיקע שחיטות אין נעמיראָוו, באַר, טולטשין, אָסטרע, פאָלאָנע, זאַסלאָוו און אָלט־קאָנסטאַנטין זײַנען דורכגעפירט געוואָרן אונטער דער אנפירונג פון דעם ראַדיקאַלן קאָזאַקן־פּירער און פא־נאטישן שונא־ישראל, מאַקסים קריוואָנאָס (די קרומע נאָז). אַליין אַ געוועזענער סוחר פון מאָהילעוו אַדער פאָלטאָווע אַדער לויט אַנדערע מקורים גאָר אַ שאָט־לענדער, האָט זיך קריוואָנאָס באַוויזן אויף דער פאָלי־טישער אַרענע ערשט אין יולי 1648 און איז געשטאַרבן סוף 1648. אָבער אין דער קורצער צייט האָט ער באַוויזן צו הרגענען צענדליגעער טויזנטער מענטשן. קריוואָנאָס איז געווען „דער גרעסטער טיראַן אין מערדער, ראַבירער פון שטעט, דערפער, קירכן, פון גיסטלעכע, פון אַדל און יידן, פון זקנים און קינדער״. אזוי האָט אים כאַראַקטעריזירט אַ פוילישער מיט־צייטלעריש״ער שרײַבער.

די קאָזאַקן און דער צעיושעטער המון האָבן נישט נאָר געהרגעט, געברענט און געראַבעוועט, זיי זײַנען בשעת־מעשה אויך באַגאַנגען שרעקלעכע אַכזריותן און אימפּעטשלעך געפּינטיקט זייערע קרבנות. די אַלע יסורים און מוראדיקע ענויים זײַנען באַשריבן געוואָרן אין די כראָניקעס פון נתן נטע האַנאָווער (יון מצולה), מאיר ב״ר שמואל פון שעברעשין (צוק העתים), ר׳ שבתי כהן (מגילת עיפה) א״א.

די יידן זײַנען פונדעסטוועגן ניט געווען קיין פאַסיווע קרבנות. ווי מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, האָבן די יידן געוואוסט ווי זיך צו באַנוצן מיט כּלי־זין און האָבן געבילדעט אַ טייל פון דער שטאָטישער פאראטיידיקונג אין אַ סך ערטער. סײַ אין נעמיראָוו, סײַ אין פאָלאָנע, טולטשין, אָסטרע, זאַסלאָוו, בערעסטעטש־קע, קאַמענעץ־פאָדאָלסק, בראַד, בעלז, בוטשאַטש, סא־קאָל, יאַזלאָוויץ, לעמבערג, נאַראָל, קאַמאַרנע, זאַמאָשטש ווערן יידן דערמאָנט בפירוש צווישן די פאַרטיידיקער פון שטאָט. אָבער ניט אומעטום האָט די פאַרטיידיקונג געהאָט אַ דערפאָלג. אין נעמיראָוו האָבן די קאָזאַקן פשוט אָפגעצאַרט די פאַרטיידיקער. זיי האָבן אַרויסגע־שטעלט פוילישע פאָנעמ און די יידן, וואָס האָבן פאר־טיידיקט די שטאָט, האָבן געמיינט, אַז דאָס איז גע־קומען צו הילף פוילישן חייל, האָבן זיי געעפנט די טויערן. די קאָזאַקן זײַנען אַרײַן אין שטאָט און אינ־אייעם מיט די אוקראַינער שטאָטלײַט האָבן זיי „גע־מאכט צווישן יידן אַ גרויסע שחיטה״. יידן האָבן זיך געוואָרפן אין טײַך אַרײַן, כדי זיך צו ראַטעוונען. די קאָזאַקן האָבן זיי נאָכגעשאָסן און אַ סך פון זיי דער־הרגעט. „דאָס וואָסער איז רויט געוואָרן פונעם בלוט פון די געהרגעטע״ (נתן נטע האַנאָווער, יון מצולה, ווילנע, 1938, ז׳ 29).

דער רב און ראש־ישיבה פון נעמיראָוו, ר׳ יחיאל־מיכל, האָט געזוכט די יידן צו בלײַבן געטרײַ זייער אמונה. „אויב חלילה דער שונא וועט קומען, זאָל מען זיך מוסר־נפש זײַן אויף קידוש־השם און ניט בײַטן דעם גלויבן״. יחיאל־מיכל מיט זײַן אָלטער מוטער זײַנען אַוועק אויפן בית־עולם, זיי זאָלן קענען קומען צו קבר ישראל. און דאָרטן זײַנען זיי טאָקע אומגעקומען. די שחיטה נעמיראָוו — כ׳ סיוון אין יאָר ת״ח — איז געוואָרן דער סימבאָל פונעם גרויסן אימ־גליק און דער טאָג איז באַשטימט געוואָרן ווי דער הזכרה־טאָג פאַר די קדושים פון ת״ח ות״ט.

אין טולטשין זײַנען געווען 1,500 באַוואָפנטע יידן אין 600 פאַליאַקן. די יידן און די פאַליאַקן האָבן צווישן זיך אָפגערעדט אינאיינעם צו פארטיידיקן די שטאָט „אין געגעבן אַ שבועה ניט צו פעלשן אייַנער דעם אַנדערן״. ניט אזוי גרינג איז געווען אײַנצונעמען די שטאָט, וואָס איז געווען אַ שטאַרקע פעסטונג. די קאָזאַקן האָבן צו וויסן געגעבן די פאַליאַקן, אַז מע וועט שא־נעווען די פוילישע באַפעלקערונג, אויב מע וועט זיי אײַבערגעבן די שטאָט. די פאַליאַקן האָבן באַשלאָסן מקריב זײַן די יידן, אַבי זיך אַליין צו ראַטעווען, און זײַנען אײַנגעגאַנגען אויף דעם פארשלאָג. די יידן האָבן זיך וועגן דעם דערוואוסט און וואָלטן זיך געקענט מיט זיי אָפּרעכענען. זיי האָבן פונדעסטוועגן דאָס ניט געטאָן, ווײַל מע האָט מורא געהאַט, אַז דאָס קען זיך נאָך אָפרופן אויפן גורל פון די יידן אין גאַנץ פוילן. די קאָזאַקן האָבן צונויפגעטריבן די יידן אויף

איין פּלאַץ, אַוועקגעשטעלט דאָרט אַ פּאָן און אויס־ גערופן: „ווער ס׳וויל בייטן זײַן גלויבן, זאָל קומען אין זיך עצות אונטער דער דאָזיקער פּאָן, און ער בלייבט לעבן". קיין איין יידּ האָט זיך ניט געריר־ט פון אָרט. אַלע 1,500 יידן האָט מען אויסגעהרגעט. דער אָפּמאַך מיט די קאָזאַקן האָט די פּאָליאַקן ניט געראַטעוועט זייער לעבן. די קאָזאַקן האָבן אויך זיי אַלע אויסגעהרגעט.

דעם ערשטן טאָג אין חודש אָב אין יאָר תּ״ח זײַנען צוגעקומען צו פאָלאָנע די קאָזאַקן מיט די טאָ־ טערן און האָבן באַלאָגערט די שטאָט. דאָרט האָבן זיך צונויפגעקליבן, ווי ס׳גיט איבער נתן נטע האַנא־ וער, אַ גרויסע צאָל פליטים פון דער סביבה. אין פאָלאָנע זײַנען דעמאָלט געווען בײַ אַ 12,000 יידן. די דאָפּלטע מויער־וואָנט וואָלט געגעבן אַ מעגלעכקייט אויסצוהאַלטן די באַלאָגערונג, אָבער די הידוקן, וואָס האָבן גענאָלט פּאָרטיידיקן די שטאָט, האָבן פּאַרראַטן און די פּעסטונג איז געפאַלן. אַ סך פּאָליאַקן זײַנען אַנטלאָפן אויף זייערע פערד אויף יענער זײַט שטאָט, די יידן האָט מען ניט געלאָזט אַנטלויפן און זיי זײַנען אומגעקומען על קידוש־השם. ס׳האָבן זיך געקענט ראַ־ טעווען נאָר די יידן, וואָס האָבן זיך געשמדט, אָדער די, וואָס די טאָטערן האָבן גענומען אין געפאַנגנשאַפט.

גאָר אַנדערש איז אָבער געווען אין לעמבערג. דאָ האָט מיט דער באַלאָגערונג פון דער שטאָט אַנגעפירט כמעלניצקי אַליין (אָקטאָבער 1648). די בירגער פון לעמבערג האָבן אַרויסגעשיקט צו כמעל־ ניצקין אַ דעלעגאַציע, כדי מיט אים צו פאָר־ האַנדלען. אין דער דעלעגאַציע איז אויך געווען אַ פאָרטרעטער פון די יידן. כמעלניצקי האָט געשטעלט אַ תנאי, אַז מע זאָל אים אַרויסגעבן „די יידן, די דאָזיקע שמוציקע און אָפּגעריסענע מנוולים". די בירגער פון לעמבערג זײַנען אָבער ניט איינגעגאַנגען אויף דעם תנאי און האָבן אַנגעגעבן צוויי טעמים: ערשטנס, האָבן יידן צוזאַמען מיט די אַנדערע בירגער פאָרטיי־ דיקט די שטאָט און ס׳וואָלט ניט געווען עטיש זיי צו פאָרראַטן; צווייטנס, זײַנען דאָך די יידן „דעם קעניגס דינער" („סערוויי קאַמערע"), און די שטאָט האָט אי־ בער זיי דעריבער קיין שליטה נישט. נאָך צוויי וואָכן באַלאָגערונג האָט כמעלניצקי באַשלאָסן אָפּצוציען פון לעמבערג און זיך באַגנוגנט מיט אויסקויף־געלט, וואָס די שטאָט האָט אים באַצאָלט.

ס׳זײַנען אויך געווען אַנדערע פאַלן, וואו יידן האָבן זיך געקענט ראַטעוון. אין עטלעכע שטעט זײַנען זיי גערַאַטעוועט געוואָרן פון פּוילישן מיליטער, בפרט פון די אָפּטיילונגען פון דעם פירשט יערעמי ווישניעוועצקי, וואָס האָט אָפּגעראַטעוועט די נאָך לעבן געבליבענע רעשטלעך פון די יידן פון זאָסלאַוו, אָסטרע און מעזע־ ריטש גדול (אין וואָלין).

אַן אַנדער אופן זיך צו ראַטעוון דאָס לעבן איז געווען איבערצוגעבן זיך אין געפאַנגנשאַפט צו די טאַטערן. דער טאַטערישער כאַן האָט געמאַכט יד־ אַחת מיט באַגדאַן כמעלניצקין, ווײַל ער האָט גע־ האַט זײַנע אייגענע חשבונות מיט פּוילן, בפרט איז ער געווען נישט צופרידן, וואָס פּוילן האָט אויפגעהערט צו צאָלן אים דעם יערלעכן אָפּצאָל. ער איז אָבער נישט געווען פאַראינטערעסירט, אַז כמעל־ ניצקיס מאַכט זאָל צו שטאַרק אויסוואַקסן. זײַנען טאַקע די טאַטעריש חיילות נישט געווען אַזוי שטאַרק אַרײַנגעטאָן אין דער מלחמה ווי די קאָזאַקן און האָבן דעריבער געזוכט דער עיקר צו זיכערן פאַר זיך וואָס מער קריגס־טראָפייען. אַ פאַנאַטיש רע־ ליגיעז אַדער נאַציאָנאַלע שנאה צו יידן איז בײַ זיי בכלל נישט געווען. האָבן זיי טאַקע געקענט אויפ־ גענומען אין זייערע מיליטעריש לאָגערן יידישע פליטים און אָפּגעפירט זיי אין קרים אַדער אין טערקײַ, וואו מע האָט זיי פאַרקויפט פאַר שקלאַפן מיט גרויס ריווח. אַזוי האָבן זיך אונטערגעגעבן צו די טאַטערן אַ סך יידן פון פאָגרעבישטש, זשיוואָטאָוו, טעטיעוו און אין אַנדערע מקומות אין בראַצלאַווער און קיעוואַר געגנט.

מע האָט זיך נאָך געקענט ראַטעוון פון די קאָזאַקישע הריגות, אויב מע האָט בײַ זיך געפּועלט צו בײַטן די אמונה. די קאָזאַקן האָבן אין אַ סך ערטער אויפגעפאַדערט די יידן זיך צו שמדן און פאַרזיכערט זיי צו שענקען דאָס לעבן. די יידן זײַנען אָבער גיכער געגאַנגען אויף קידוש־השם איידער זיך צו שמדן. אַזוי זײַנען געגאַנגען אויף קידוש־השם, ווי מיר האָבן פריער דערמאָנט, די יידן אין טולטשין, ווו אויך אין לאַדיזשין. די יידישע כראַניקעס דערציילן וועגן אַ סך אַזוינע פאַלן.

ס׳האָט זיך אָבער אויך געטראָפן, אַז מע האָט פּשוט ניט געקענט אויסהאַלטן פון די ענויים־קשים, אַדער וועגן מע איז געשטעלט געוואָרן פאַר אַ נסיון צו בלייבן לעבן אַדער דערהרגעט צו ווערן, האָט מען זיך געשמדט.

יידישע מיידלעך האָבן די קאָזאַקן געשאַנעוועט. מע האָט זיי געטויפט איבערגעוואָלד און אַוועקגעפירט צו זיך, כדי מיט זיי חתונה צו האָבן. ס׳זײַנען אָבער געווען פאַלן, וועו מיידלעך האָבן זיך בעסער געמוען דאָס לעבן איידער צו בלייבן בײַ די קאָזאַקן. אין נע־ מירָאוו האָט אַ קאָזאַק אַוועקגעפירט אַ מיידל און מיט איר חתונה געהאַט. דאָס מיידל האָט אים אײַנגעערעט, אַז קיין שום קויל קען איר ניט שאַדן און געבעטן דעם קאָזאַק, ער זאָל דאָס אויספרואוון. דער קאָזאַק האָט איר געגלויבט און אויסגעשאָסן און זי איז עפּאַלן אַ טויטע. נאָך אַן ענלעכער פאַל וויי אַ מיידל האָט אויסגעקליבן דעם טויט איז פאַרגעקומען אין דער זעלבער שטאָט נעמירָאוו. אַ קאָזאַק האָט אַוועקגעפירט דאָס מיידל און געוואָלט מיט איר חתונה האָבן.

האָט אים געבעטן, אַז ער זאָל זי מקדש זײַן אין אַ קלויסטער הינטערן בריק. זי האָט דאָס בײַ אים געפֿועלט. ווי נאָר זיי זײַנען געקומען אויפֿן בריק, איז זי אַרײַנגעשפרונגען אין טײַך אַרײַן און איז דערטרונקען געוואָרן.

כּמעט אַ יאָר צײַט האָבן געדויערט די שחיטות אין פֿאָגראָמען פון די קאָזאַקן. זיי האָבן פֿאַרכאַפּט נישט נאָר אוקראַינע, נאָר זײַנען אַוועק און וויטער אין רויט־רײַסן, אין לובלינער און בעלזער וואָיוואָדשאַפֿטן (שחיטות אין לובלין, שעברעשין, נאָראָל, זאָמאָשטש, טאָמאַשאָוו־לובעלסקי אאז"וו), פֿאָלעסיע (פּינסק), וווישראָסלאָנד (האָמעל). סוף־כּל־סוף איז געקומען צו א הסכם צווישן די פֿאָליאַקן און כמעלניצקין אין זאָראָוו אין אויגוסט 1649. לויט דעם זאָל ראָוועך אָפּמאַך האָבן די דרײַ וואָיוואָדשאַפֿטן קיעוו, טשערניגאָוו און בראַצלאָוו געקראָגן אויטאָנאָמיע; די יידן אָבער האָבן מער ניט געטאָרט פֿאַרבלײַבן אין די דאָזיקע וואָיוואָדשאַפֿטן.

די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן אומצוקערן אין זייערע פּריוואַטיקע שטעט אין וואָלין און פֿאַדאָליע און ענגומען אויפֿבויען זייערע חרובע היימען. לאַנג האָט אָבער דער שלום נישט געדויערט. באַלד איז גאָנץ פּוילן פֿאַרפֿלייצט געוואָרן פון פּרעמדע חיילות — שוועדישע, דײַטשע, זיבנבירגערישע, טערקישע, טאַטעריש און רוסישע. די פּויליש מלוכה האָט פֿאַקטיש אויפֿגעהערט צו עקסיסטירן במשך פון עטלעכע יאָר (1648 — 1657), וואָס מע האָט שפּעטער גערופֿן „די תקופה פון מבול". אויך כמעלניצקי האָט באַשלאָסן אויסצונוצן די געלעגנהייט, געשלאָסן אַן אַפּמאַך מיט מאָסקווע און צוזאַמען מיט זיי אַטאַקירט פּוילן. וויידער זײַנען פֿאַרגעקומען שחיטות און פֿאַגראָמען אין א צאָל שטעט. וויידער האָט זיך כמעלניצקי אַפּגעשטעלט בײַ לעמבערג און אָפּגענויגן פון דאָרט אַן שום דערפֿאָלג. א גרויסע שחיטה איז פֿאָרגעקומען אין לובלין, וואָס די קאָזאַקישע און רוסישע חיילות האָבן דאָרט געמאַכט.

דער רעזולטאַט פון די שחיטות און פֿאָגראָמען איז געווען א שרעקלעכער. אין גאָנץ פּוילן האָבן געלעבט פון חורבן, גזילה אַדער פֿאָגראָמען נישט ווייניקער ווי א 700 יידישע קהילות. אין אוקראַינע זײַנען כּמעט אַלע יידישע קהילות אינגאַנצן חרוב געוואָרן.

די מיטצײַטלעריש יידישע שרײַבער און כּראָניקערס האָבן געפֿראַווט מאַכן א סך־הכל פון דער צאָל יידישע קרבנות אין אוקראַינע. זייערע חשבונות און סטאַטיסטיק זײַנען אָבער ריין היפּאָטעטיש און האָבן דערײַבער נישט קיין דאָקומענטאַרישן ווערט. ס'איז אָבער כּדאי דאָ איבערצוגעבן אייניקע פון די דאָזיקע ציפֿערן, ווײַל זיי זײַנען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם רושם, וואָס די שחיטות האָבן געמאַכט. נתן נטע האָנאָוועך, וואָס האָט אַליין איבערגעלעבט די שוועדע צײַט אין אוקראַינע בײַ זיך אין איז פון דאָרט אַנשלאָגן, גיט איבער די שטאַרק איבערגעטריבענע צאָל פון 500,000 יידישע קרבנות. דער האָלענדישער יידישער געלערנטער און געזעלשאַפֿטלעכער טוער, מנשה בן ישראל, דערמאָנט אין זײַן פּעטיציע צום ענגלישן פּאַרלאָמענט אין יאָר 1655 (וועגן יידישער אײַנוואַנדערונג קיין ענגלאַנד) די צאָל פון 180,000 יידישע קרבנות אין גאַנץ פּוילן, ליטע און אוקראַינע. מער קרוב לאמת איז ר' שבתי כהן אין זײַן מגילת עיפה. ער רעכנט, אַז ס'זײַנען געווען 100,000 יידישע קרבנות.

אויף אַן אומדירעקטן אופן קענען מיר אַנאַליזירן די דאָזיקע טרויעריקע סטאַטיסטיק, ווען מיר נעמען אין באַטראַכט די צאָל פון דער יידישער באַפֿעלקערונג פּאַר 1648. מיר האָבן פֿריער דערמאָנט, אַז עס האָבן דעמאָלט געלעבט אין אוקראַינע בײַ פופּצן טויזנט יידן. פון דער צאָל האָבן זיך העכסטנס געראַטעוועט עטלעכע טויזנט. אַבער מיר מוזן געדענקען, אַז אויך א סך יידישע קהילות אין רויט־רײַסן, לובלינער און כעלעמער געגנט, פֿאַלסיע און וווישראָסלאָנד זײַנען געוואָרן א קרבן פון די קאָזאַקישע איבערפֿאַלן. אין אייניקע פון די דאָזיקע לענדער, בפֿרט אין רויט־רײַסן, אין לובלינער און כעלעמער געגנט, זײַנען די יידישע יישובים געווען א סך גרעסער ווי אין אוקראַינע. מע קען זיך משער זײַן, אַז ר' שבתי כהנס חשבון איז נישט ווײַט געווען פון אמת.

נאָך כמעלניצקיס טויט (1657) האָט זיך דאָס לאַנד אַביסל בארויקט און מיט א צײַט יאָר שפּעטער איז געקומען צו א פֿערמאַנענטן שלום. א טייל אוקראַינע האָט דעמאָלט באַקומען מאַסקווע.

יידן האָבן לאַנגזאַם אָנגעהויבן צוריקצוקומען קיין אוקראַינע אין אײַנשטעלן צוריק זייערע חרובע היימען. פון איין זײַט זײַנען צוריקגעקומען די פֿליטים פון פּוילן, פון דער אַנדער זײַט זײַנען צוריקגעקומען א סך יידן פון טאַטעריישער געפֿאַנגענשאַפט. אין די גרויסע יידישע קהילות אין טערקײַ — אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און סאָלאָניקי — איז נאָך די גזירות ת"ח ות"ט אָנטוויקלט געוואָרן אַן ענערגישע אַקציע פֿאַר פּדיון־שבויים. א שליח פון די קאָנסטאַנטינאָפּאָלער יידן דוד קאַרקאַסאַני האָט באַזוכט אין די יאָרן 1650 — 1652 א סך יידישע קהילות אין איטאַליע און אין האָלאַנד, כּדי צו זאַמלען געלט פֿאַר דעם צוועק. די יידישע קהילה אין ליוואָרנא האָט זיך אין 1655 באַשטעטערט מיט 25% פון אירע הכנסות פֿאַר פּדיון־שבויים. באַדײַטנדיקע סומעס זײַנען געזאַמלט געוואָרן אין וועניציע, אין אַמסטערדאַם און האַמבורג. אויך די יידישע קהילות אין פּוילן, ווען נאָר זיי זײַנען געקומען צו זיך נאָך דעם „מבול", האָבן זיך באַטייליקט אין דער אַקציע אויסצוקויפן די עפּאָפּגענע. די יידישע קהילה אין פּיזן האָט צוויי מאָל געשיקט אירן א

שליח פאר דעם צוועק קיין קאָנסטאַנטינאָפּאל. אויך דער וועד אַרבע אַרצות און דער ליטווישער וועד האָבן אַסיגנירט באַדײַטנדיקע סומעס אויף אויסצוקויפן די געפאַנגענע.

דער זכר פון די אומשולדיקע קרבנות איז טיף אײַנגעקריצט אין דער נשמה פון יידישן פֿאָלק און די דאָזיקע וואונד איז קיינמאָל נישט פֿאַרהיילט געוואָרן. די טראַגישע איבערלעבענישן פון די יאָרן 1648 — 1657 האָבן איבערגעלאָזט אַ טיפן רושם אין האָבן געפירט צו זייער גרויסע און וויכטיקע ענדערונגען אין יידישן לעבן און אין יידישן רעליגיעזן געדאַנק נישט נאָר אין פּוילן און אוקראַינע, נאָר אין דער גאַנצער יידישער וועלט. פֿאַרצייטערט פון דעם גרויסן אומגליק, האָבן יידן אַנגעהויבן צו זוכן טרייסט אין משיחישע און מיסטישע באַוועגונגען און אידעאָלאָגיעס, וואָס האָבן באַווירקט דאָס יידישע לעבן כמעט ביזן סוף 18־טן י״ה.

11. פון גזירות כמעלניצקי ביז גזירות הידאַמאַקישע

א. דער יידישער ישוב וועלט באַנייט אין אוקראַינע

פֿאַמעלעך און אין אַ געדריקטער, מרה־שחורה־דיקער שטימונג האָבן זיך יידן אַנגעהויבן אומצוקערן קיין אוקראַינע. די אַנטי־יידישע באַשטימונגען פון דעם זבאַראַווער אַפּמאַך פון 1649 האָבן מען געענדערט לטובת די יידן אין דעם נייעם הסכם פון 1651 צווישן דער פּוילישער מאַכט און כמעלניצקין אין בעלאַיאַ צערקאָוו. אין דעם פונקט 8 פון דעם אַפּמאַך וועלט באַשטימט, אַז „יידן סײַ אין די קעניגלעכע „דאַמענעס״ און סײַ אין די פּריצישע מאַיאָנטקעס, אַזוי ווי זיי האָבן דאָרט גערואיגט און געהאַט אַרענדעס, אַזוי מעגן זיי דאָרט ווײַטער פֿאַרבלײַבן״. אין יאָר 1667 האָט דער שלום־אַפּמאַך צווישן מאָסקווע און פּוילן צעטיילט אוקראַינע אויף צוויי זאָנעס: דעם טייל איקראַינע אויפן לינקן בערג דניעפּער האָט באַקומען מאָסקווע און אויסער דעם די שטאָט קיעוו מיט איר סביבה. בײַ פּוילן זײַנען געבליבן די בראַצלאַווער און קיעווער וואָיעוואָדשאַפטן, וואָלין און פּאָדאָליע.

נעבעדיק און עלנט זײַנען געווען די התחלות פון נײַעם יידישן ישוב אין אוקראַינע. לויט די ציי־לונגען, וואָס זײַנען געמאַכט געוואָרן צווישן 1650 — 1652, זײַנען אין וואָלין געווען בלויז אײַנצלנע שטעט, וואו ס׳האָט נאָך געטליעט אַ יידיש לעבן. אין דובנע זײַנען דעמאָלט געווען ניט מער ווי 47 יידישע הײַזער, אין סטעפּאַן — 20, טאַרטשין — 8, מוראָוויץ — 10, נײַ־אָסטרע — 2 און אין ראַדזיוויל אינגאַנצן איין הויז. אין יאָר 1661 האָט מען געציילט אין קאָוועל — 20 יידישע הײַזער, אין ראָוונע — 6, פֿאַר דעם צענדלינג יאָר האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג אין אײניקע שטעט נאָך מער פֿאַרקלענערט. אין טאַרטשין זײַנען שוין געווען ניט מער ווי 7 יידישע הײַזער, אין סטעפּאַן — 3 יידישע נפשות, קלעוואַן — 7, אַלט־טשעטווערטין — 3, נײַ־אָסטרע — 2. מערקווערדיק איז, וואָס ס׳פֿעלן בכלל ציפֿערן פֿאַר אַווינע שטעט ווי לוצק און לודמיר.

נאָך מער אומעטיק איז דאָס בילד פון פּאָדאָליע. אין יאָר 1661 וועלן דערמאָנט בלויז אָרום 20 יידישע הײַזער אין באַר אין עטלעכע צעציילטע יידישע הײַזער אין מעדזשיבאָזש. וועגן יידן אין קיעווער אין בראַצלאַווער און וואָיעוואָדשאַפטן הערן מיר בכלל נישט.

און דאָך האָט זיך באַלד אַ ריר געטאָן דאָס יידישע לעבן אין אוקראַינע. נישט געקוקט אויף דעם גרויסן חורבן און אויף דעם אומרואיקן פּאָליטישן מצב אין לאַנד, האָט די אוקראַינער ווירטשאַפט ווידער אָנגעגרויבן אויפצולעבן און אין דעם דאָזיקן ווידערוויי־בוי האָבן אַ קענטיקע ראָלע געשפּילט די יידן.

יידישע אימיגראַנטן האָבן ווידער אָנגעהויבן צו קומען אין לאַנד אַריין. דער יידישער ישוב אין אוקראַינע האָט זיך פֿאַר די הונדערט יאָר זײַנט ת״ח ות״ט שטאַרק פֿאַרגרעסערט. די פּוילישע ציילונג אין 1764 — 1765 ווײַזט, אַז אין אוקראַינע האָבן דעמאָלט געלעבט 145,300 יידן, דערפון אין דרײַטל אין די דערפער (47,860) און דער רעשט אין 326 שטאָטישע און שטעטלשע ישובים. דער יידישער ישוב ווערט אָזוי פֿאַרטיילט:

קיעווער וואָיעוואָדשאַפט	.....	14,195	נפשות
בראַצלאַווער „	.....	14,073	„
פּאָדאָליער „	.....	32,879	„
וואָלינער „	.....	36,291	„

די גרעסטע יידישע קהילות זײַנען געווען אין וואָלינער וואָיעוואָדשאַפט:

זאָסלאָוו	2,047	נפשות
דובנע	2,005	„
אָסטרע	1,777	„
לודמיר	1,401	„
אַלט־קאָנסטאַנטין	1,393	„
לוצק	1,178	„
קרעמענעץ	649	„

פּאָדאָליער וואָיעוואָדשאַפט:

שאַרגאָראָד *)	2,219	„
מעדזשיבאָזש *)	2,039	„
באַר *)	1,477	„

*) אינאיינעם מיט די אַרומיקע דאָרפישע יישובים.

כמעלניק *)	1,417	"
סאַטאַנאָוו	1,369	"
גוסיאַטין	1,208	"
ישוואַניץ	1,134	"
דונאַי־נאַראַד	1,129	"

קיעווער וואיעוואדשאפט:

בעלאַיא צערקאָוו	1,538	"
בערדיטשעוו	1,220	"

באַלד געפינט זיך שוין וויידער אַ גרויסער טייל פון די אַרענדעס אין מסחר אין ייִדישע הענט. ווי א בײַשפּיל פון אַן ארענדאַר אויף א גאַר גרויסן שטיי־גער איז כּדאי צו דערמאָנען יעקב בצלאל בן נתן, וואָס האָט אַרענדירט די קעניגלעכע וועג־שטײַערן פון קעניג יאַן סאָביעסקי און זײַנע פּריוואַטע מאַיאַנטקעס אין אוקראינע און רויט־רײַסן. פּאַר די דאָזיקע אַרענדעס האָט ער געצאָלט יערלעך אַ פּאָנאָסטישע פּאַר יענער צײַט סומע פון 400,000 זלאָטיס (אין די יאָרן 1685 — 1696). ער איז אויך געווען דער פּי־נאַנציעלער אַדמיניסטראַטאָר פון דעם גאַנצן קעניג־לעכן פּאַרמעגן, וואָס מע האָט דעמאָלט געשאַצט אויף 70 מיליאָן זלאָטיס.

גרויסע ייִדישע סוחרים אין אוקראינע זײַנען געווען אַרום 1667 — 1677 די ברידער יהושע מאַשקאָוויטש און אַהרן אַשיאָוויטש. כּמעט דער גאַנצער מסחר אין די קלענערע שטעט איז געלעגן אין ייִדישע הענט. די אוקראינער ייִדישע סוחרים האָבן אײַנגעקויפט סחורות (טעקסטיל, בגדים, לעדער א״א) אין לעמבערג און בראַד און האָבן זיי פאַרקויפט אויף די ירידים אין אוקראינע — אין כמעלניק, וויניצע, טשודנאָוו, טול־טשין, לאָבאָוויץ, פאָלאָנע, נעמיראָוו א״א. געשמט האָבן די ירידים אין דובנע און אין בערדיטשעוו, וואָס איז געווען אַ האַנדלס־צענטער צווישן פוילן, רוסלאַנד, וואַלאַכיע און אַלדאָוויע.

מיר הערן איצט אַביסל מער וועגן ייִדישע בעלי־מלאָכות ווי אין דער פריערדיקער תקופה. בפרט הערן מיר וועגן שנײַדערס. גוט אַרגאַניזירטע שנײַדער־צעכן זײַנען באַקאַנט אין לויצק און בערדיטשעוו. די בערדיטשעווער שנײַדערס קריגן אין 1742 פון דער שטאָט־אייגנטימערין אַ פּריוויליגיע, וואו ס׳ווערט געזאָגט, אַז זיי מעגן אויסבויען אַן אייגענע שול, האָבן אַן אייגענעם רב און זייערע פאַרשטייער אין צעך. אין געוויסע שטעט זײַנען די ייִדישע און קריסטלעכע שנײַדערס געווען אַרגאַניזירט אין אײַן צעך, למשל, אין אליק. די חברות פון די ייִדישע בעלי־מלאָכות פוילן זיך שוין אזוי שטאַרק, אַז זיי באַמיען זיך צו באַפרײַען פון דער קהלשער אָפּוטרופּסות. מחמת דעם קומט צו פאַרשיידענע סיכסוכים (אין דובנע און אין בערדיטשעוו). ווי דיפערענצירט ס׳איז שוין אין 1765 געווען די ייִדישע ווירטשאַפט אין יענער צײַט קען מען זיך משער זײַן פון דער שטאָט קרעמענץ. הגם די ציילונג באַציט זיך צו איינער פון די קלענערע קהילות אין הגם בלויז בײַ א טייל ייִדישע בעלי־בתים זײַנען אָנגעגעבן זייערע פרנסות, קען מען דאָך זען אַ כאַראַקטעריסטיש בילד פון אַ באַשײַמפּער־לעכן פראָגרעס אין דער ווירטשאַפטלעכער דיפערענ־ציאַציע. אין דער טיילווײַזער רשימה פון קרעמענצעער ייִדישע פרנסות געפינען מיר וויטערדיקע אַזויציעס:

17	שנײַדערס	2	מוזיקאַנטן (כּלי־זמרים)
12	שענקערס	2	גאָלדשמידן
11	מלמדים	2	שמשים
7	קצבים	1	בעקער
4	קירזשנערס	1	מעשגיסער
3	פעלדשערס	1	גלעזער

שוין גאָר אַ יוצא־מן־הכּלל איז דאָס אויפקומען פון די ערשטע פאַרטרעטער פון אַ ייִדישן קונסט־פאַך (און אפשר גאָר אַ סופר ?), ווי למשל, אַריה יהודה לייב אין אַגראַבישטש, וואָס האָט אַרום 1735 גע־שריבן און אילוסטרירט מיט מיניאַטורן אַ ייִדישן סידור אויף פּאַרמעט.

ב. אַנטיסעמיטיזם און די אַנטי־ייִדישע פּראָצעסן

אויב די ווירטשאַפטלעכע לאָגע אין אוקראינע האָט זיך נאָרמאַליזירט, איז אָבער דער פּאָליטישער מצב ניט געווען קיין סטאַביליאָר און איז געווען אָנגע־לאָדן מיט כּלערליי שפּאַנונגען און סכנות פאַר ייִדן. די מלחמה אין „דער תקופה פון מבול" איז אין אַ גרויסער מאָס געווען אַ קאַמף צווישן צוויי פאַרשיידענע אמונות, אַדער ריכטיקער געזאָגט, אַ פאַרטיידיקונגס־קאַמף פון די קאַטוילישע פּאָליאַקן קעגן די פּראָטעסטאַנטישע רוסן און קאָזאַקן, וווּ אויך קעגן די פראָטעסטאַנטישע שוועדן און פרײַסן, קעגן די מוסולמענישע טערקן און טאַטארן. אין דעם „גאַנץ־מבולדיקן" פוילן האָט זיך שטאַרק פאַר־שפּרייט רעליגיעזע אומטאָלעראַנץ. ס׳זײַנען פאַרגעקו־מען איבערפאָלן און פאַגראָמען אויף לוטעראַנער, קאַלוויניסטן, גריכיש־אָרטאָדאָקסן און, פאַרשטייט זיך, אויף ייִדן. די געפערלעכסטע פאַרם פון דער אַנטי־ייִדישער פראָפּאַגאַנדע זײַנען געווען די עלילת־דם־פּראָצעסן, וואָס האָבן פאַרפלייצט גאַנץ פוילן. מיר וועלן דאָ בלויז אויסרעכענען, אין אַ כראָנאָלאָגישן סדר, די וויכטיקסטע עלילת־דם־פּראָצעסן אין אוקראי־נע, ווי אויך אַנדערע פּראָצעסן מיט אַ רעליגיעזן הינטערגרונט.

אין 1716 האָט מען אין דובנע פאַרפירט אַ פּראָצעס קעגן עטלעכע ייִדן, וואָס האָבן כלומרשט מגייר געווען צוויי קריסטלעכע פרויען. מע האָט די ייִדן פאַרמשפּט צום טויט.

אין 1747 איז פאַרגעקומען אַן עלילת־דם־פּראָצעס

אין זאַסלאַוו, אין 1748 אין שעפּעטאָווקע און אין דונאַי־גראַד (דונאַיעווצי), אין 1753 איז פֿאַרגעקומען אַ פּראָצעס אין זשיטאָמיר, וואָס האָט אויפגערודערט גאַנץ פּוילן. דעם פּראָצעס האָט אַרגאַניזירט דער דאַרטיקער ביסקופֿ סאַלטיק, וואָס איז באַקאַנט געווען ווי אַ גרויסער פֿאַרשוועדער און קאַרטנשפּילער. פֿאַר דעם זשיטאָמירער פּראָצעס האָט סאַלטיק געהאָט חובות אויף 200,000 דוקאַטן (אַ דוקאַט איז געווען 36 זלאָטיס). זײַנע יערלעכע הכנסות האָבן באַטראָפֿן ניט ווייניקער ווי 40,000 זלאָטיס, איז פונדעסטוועגן דאָס געווען פֿאַר אים ניט גענוג, האָט זיך סאַלטיק אַן עצה געגעבן. ער האָט פֿאַרפירט אַן עלילת־דם־פּראָצעס קעגן יידן און קאַנפיסקירט די פֿאַרמעגנס פון די „פֿאַרשפּעטע".

סאַלטיק איז געוואויר געוואָרן, אַז ניט ווײַט פון די שטעטלעך פֿאוואָלאָשט און כאַדאַרקאָוו האָט מען געפֿונען אַ טויט ינגל. דאָס איז פֿאַר אים געווען אַ גוטער תירוץ צו פֿאַרפירן אַן עלילת־דם־פּראָצעס. מע האָט דאָרט אַרעסטירט העכער 30 יידן, צווישן זיי, ווי סאַלטיק האָט געשריבן, געפינען זיך „די סאַמע בכבודיקע און רײַכע אַרענדאַרן". דער פּראָצעס איז פֿאַרגעקומען אין זשיטאָמיר, וואָס האָט זיך אויסגע־צייכנט מיט זײַן גרויסער אַכזריות. 12 יידן זײַנען אין שרעקלעכע ענויים פֿאַרפּײַניקט געוואָרן צום טויט. דערנאָך האָט מען זיי־ערע צעקאַליעטשעטע גופים געשלעפּט אויבער דער שטאָט אין אַ פּיערלעכער פּראָצעסיע. אין איר האָבן זיך באַטיילט די פֿאַרטרעטער פון מיליטער, שליאַכטע און דער קלער מיט סאַלטיק בראָש. סאַלטיק האָט זיך דערמיט אַליין נישט באַגנוגנט. ער האָט נאָך אַרויסגעגעבן אַ בראָשור וועגן דעם עלילת־דם־פּראָצעס און צעשיקט זי אויבער גאַנץ פּוילן, צו אַלע שטאָטיש מאַגיסטראַטן און געריכטן.

די פּינצטערע כוואָליע פון פּאַנאַטיזם האָט אָנגע־יאָגט אַ גרויס שרעק אויף די יידן. די יידן פון קיעווער און וואָלינער וואַיוואָדשאַפֿטן האָבן אָפּעלירט צום פּויפּס בענעדיקט דעם 14־טן. מיט אַן ענלעכער בקשה האָט זיך באַלד דערנאָך געוועדט דער וועד אַרבע ארצות, אָבער דער פּויפּס האָט זיך נישט געוואָלט אַרײַנמישן.

אַ נײַער פּראָצעס אין יאַמפּאָלע, פֿאַרפירט פון דעם לויצקער ביסקופֿ אַנטאַן וואָלאָוויטש, האָט אויפ־געציטערט אין 1756 דאָס פּוילישע יידנטום. אײַנער פון די יידן, וואָס דער ביסקופֿ האָט אַרײַנגעוואָרפֿן אין תפיסה, איז געווען ר׳ אליקום בן אַשר זעליג (אין אייניקע מקורים וועדט ער אַנגערופֿן ר׳ יעקב זעליג). אַדאַנק עפּעס אַ צופֿאַל איז אים געלונגען צו אַנטלויפֿן פון דער תפיסה. ר׳ אליקום איז גלײַך געפֿאָרן צו דער סעסיע פון דעם וועד אַרבע ארצות, וואָס איז דעמאָלט פֿאַרגעקומען אין אָלט־קאָנסטאַנטין און האָט פֿאַר די מיטגלידער פון וועד איבערגעגעבן די שוידערלעכע פּרטים וועגן די ענוים, וואָס די באַשולדיקטע יידן האָבן אויסצושטיין. דער וועד האָט באַשלאָסן צו שיקן ר׳ אליקומען קיין רוים, ער זאָל זיך באַמײַען צוצוקומען צום פּויפּס און אים דערציילן, וואָס עס קומט פֿאַר אין יאַמפּאָלע. מיט דער הילף פון איטאַליענישע יידן האָט זיך דעם שליח ר׳ אליקום אײַנגעגעבן צו קריגן אַן אוידיענץ בײַם פּויפּס, וואָס האָט אין יאָר 1758 איבערגעגעבן איינעם פון די ליבעראַלסטע צווישן זײַנע ראָטגעבער, דעם קאַרדינאַל לאָרענצאָ גאַנגאַנעלי, דורכצופֿירן אַ חקירה ודרישה. גאַנגאַנעלי האָט אַ לאַנגע צײַט געארבעט אויף דעם ענין, באַנוצנדיק זיך מיט די מאַטעריאַלן, וואָס עס האָט אים צוגעשיקט דער נונציוס אין פּוילן, וויסקאַנטי, און האָט אין יאָר 1760 איבערגעגעבן דעם פּויפּס זײַן באַריכט, אַז „ס׳זײַ־נען נישטאָ קיין באַווײַזן אויף דעם [אַז יידן באַנוצן קריסטלעך בלוט פֿאַר ריטועלע צווקן]... און מע דאַרף ניט שענקען קיין גלויבן די באַשולדיקונגען, וואָס ווערן נישט געשטיצט אויף רעכטגילטיקע באַ־ווײַזן" און פֿאַרגליײַכט דעם פּויפּס אַפֿצולייקענען דעם בלוט־בילבול. דער פּויפּס האָט גלײַך אַוועקגעשיקט אַ ברייו צום נונציוס קיין פּוילן און אים געלאָזט וויסן, אַז ער וועט אָנגענומען אַלע מיטלען קעגן דער פֿאַלשער באַ־שולדיקונג. די יידן האָבן זיך דערמיט נישט באַגנוגנט, נאָר געבעטן, מע זאָל זיי צושיקן דעם פּולן טעקסט פון גאַנגאַנעליס באַריכט. דערווײַל איז געשטאַרבן דער פּויפּס און דער נײַער פּויפּס קלעמענס דער 13־טער האָט באַפֿולמעכטיקט דעם נונציוס אַריסצוגעבן די יידן אַלע מאַטעריאַלן. דער וועד אַרבע ארצות האָט אין 1763 גלײַך געלאָזט דרוקן גאַנגאַנעליס מעמא־ראַנדום און וויסקאַנטיס מאַטעריאַלן (אין לאַטיניישער שפּראַך). די דאָזיקע שנעלע האַנדלונג פון דעם וועד איז געווען זייער נייטיק.

דער געשפּאַנטער צושטאַנד אַרום די עלילת־דם־פּראָצעסן און כלערליי אַנדערע אַנטי־יידישע באַשולדי־קונגען זײַנען דערגאַנגען צום קולמינאַציע־פונקט דווקא אין די יאָרן פון זשיטאָמירער און יאַמפּאָלער פּראָצעסן. אויסער די העצעריישע ארטיקלען, רעדעס און ביכער פון פּאַנאַטישע גלחים און אונטערגעשטעלטע משו־מדים, האָבן זיך איצט די שונאי־ישראל געקענט פֿאַררופן אויף אַ נײַעם עדות — אויף אַ גאַנצער יידישער סעקטע, די פֿראַנקיסטן, וואָס זײַנען אָפּן אַריסגעטראָטן קעגן דעם תלמוד און שפּעטער אָפּילו געגאַנגען אַזוי ווײַט צו שטיצן די עלילת־דם־באַ־שולדיקונגען פון די פֿאַרבייסענע שונאי־ישראל. אין יאָר 1757 האָט דער פֿאָדאָליער ביסקופֿ דעמבאָווסקי אַרגאַניזירט אַן עפּנטלעכן וויכוח אין קאַמעניץ־פּאָ־דאָלסק צווישן די רבנים און פֿראַנקיסטן און האָט גלײַך נאָך דעם וויכוח געהייסן צוזאַמענקלײַבן אין גאַנץ פֿאָדאָליע אַלע עקזעמפּליאַרן פון ש״ס און פֿאַר־ברענען זיי. דעם באַשלוס האָט מען אין קאַמעניץ

גלייך דורכגעפירט. דעם 18־טן אָקטאָבער 1757 האָבן די פראַנקיסטן איבערגעגעבן דעם ביסקופס אַ מענטשן אַ גאַנג גמרות. מע האָט די גמרות אַרײַנגעלייגט אין אַ זאַק, צוגעבונדן צו אַ פערד און אַוועקגעשלעפט אַוועק פֿון מאַרק און דאָרט האָט מען דעם גאַנצן גאַנג גמרות פֿאַרברענט. אין יולי 1759 האָט דער שטעל־ פֿאַרטרעטער פון דעם אַרציבּיסקופ אין לעמבערג אַר־ גאַניזירט דאָרט אַ צווייטן גרויסן וויכוח, וואו די פראַנ־ קיסטן זײַנען אַרויסגעטראָטן מיט זייערע הפקרדיקע טעזיסן וועגן יידנטום און בפרט האָבן זיי אונטער־ געהאַלטן די עלילת־דם־באַשולדיקונגען. אָבער אַזאַ שוועכע באַשולדיקונג האָבן די לעמבערגער גלחים נישט געוואָגט צו „באַשטעטיקן“ אַן דער הסכמה פון פּויפּס. מע האָט אַוועקגעשיקט די פראַנקיסטישע טע־ זיסן קיין רוים און אַנגעהויבן וואַרטן אויפן פּויפּס באַשלוס. אין דער זעלבּער צײַט איז אָבער אין רוים דיסקוטירט געווָארן דער יאַמפּאָלער עלילת־דם־פּראָ־ צעס און מע האָט שוין געהאַט גאַנגאַנעלעס באַרײַט. זײַן באַרײַכט האָט גלײַכצײַטיק פֿאַרענטפֿערט אויך די קשיות פון דער לעמבערגער גלחים.

דער באַרײַכט האָט אָפּגעם געהאַט אַ שטאַרקע ווירקונג אין פּוילן. גלײַכצײַטיק איז אויך פאַרגעקומען אַ באַדײַטנדיקע פֿאַליטישע ענדערונג. אין 1764 איז אויסגעווײַלט געווָארן אַ נײַער קעניג סטאַניסלאָוו אויי־ גוסט פּאָניאַטאָווסקי, וואָס איז געווען אַ געבילדעטער אין ליבעראַלער מענטש און האָט זיך געשטיצט אויף די ליבעראַלע עלעמענטן אין לאַנד. נאָר 1764 האָבן זיך טאָקע די עלילת־דם־פראָצעסן אָפּגעשטעלט.

צו דעם דאָזיקן נצחון אין קאַמף מיט דער צע־ יושעטער אַנטיסמיטישער סטיכיע האָט אָבער נישט ווייניק בײַגעטראָגן דער וואָלינער ייִד ר׳ אליקום פון יאַמפּאָלע מיט זײַן ענערגישער און מוטיקער אינטער־ וועזן אין רוים.

ג. אין פֿײַער פון מלחמות און פּאָגראָמען

זײַנט דעם „מבול“ האָט פּוילן אויפגעהערט צו זײַן אַ גרויסמאַכט אין איראָפּע. די פֿאַליטישע ירידה פון דער אַמאָל מעכטיקער מלוכה איז געגאַנגען מיט שנעלע טריט. פּוילן איז געווָארן אַן אָביעקט פון פֿאַליטישע אַמביציעס פון אירע מעכטיקע שכנים און האָט כסדר געליטן פון זיירע איבערפֿאַלן. אין די יאָרן 1700 — 1710 איז פּוילן פאַרפֿאַלגטערט געווָארן אין אַ מלחמה מיט שוועדן, וואָס האָבן וויידער פּאַר־ פֿלייצט דאָס לאַנד מיט זייערע חיילות. אין דער דאָזי־ קער מהומה־צײַט האָט זיך וויידער אָפּגעזרופן די „בלו־ טיקע גרענעץ“ אין אוקראַינע. קאָזאַקישע באַנדעס האָבן זיך וויידער געלאָזט איבער די שטעטלעך פון אוקראַינע און געהרגעט יידן אין באָר, נעמירָוו, פּא־ לאָנע און זאָסלאָוו (1702 — 1704). די יידן האָבן אויך שטארק געליטן פון רדיפות מצד די פאַרבײַמאַרשירי־ דיקע פּוילישע מיליטער־אָפּטיילונגען (אין קרעמענעץ אין 1708). נאָך דעם ווי די „צפונדיקע מלחמה“ מיט שוועדן האָט זיך פאַרענדיקט, האָט דאָס לאַנד אָבער לאַנג קיין רו נישט געהאַט. באַנדעס צעבונטע־ ווערטע פּויערים און פֿאַרטיזאַנישע קאָזאַקן, וואָס זײַנען אַוועק פון זאַפּאָרָאשער „סיטש“, און כּלערליי אַנדערע אומזיכערע עלעמענטן האָבן זיך אַרגאַניזירט אין גרו־ פּעס, וואָס מע האָט אָנגעהויבן רופן „הײַדאַמאָקעס“ (אַרומשלעפּער, בונטאַרן). אויסנוצנדיק די הערשנ־ דיקע אַנאַרכיע אין פּוילן, האָבן זיך אַ סך באַנדעס פון צײַט צו צײַט געאַלאַזט וואויילגיין. מע האָט וויידער אָנגעהויבן צו ראַבּווענען פּוילישע און יידישע יישובים. אַזעלכע הײַדאַמאָקישע אומרוען זײַנען פאַרגעקומען אין די יאָרן 1734 און 1736 — 1738; עס זײַנען דעמאָלט פאַראַמירט געווָארן פאַרשיידענע פאָדאָליער, וואָלינער און פּיל אַנדערע שטעט ווו שארגאָראָד, מעד־ זשיבאָזש, כמעלניק, פאָלאָנע, קאָרסון, פאָוואָלאָטש א״א.

ערגער ווי די פּריערדיקע בונטן זײַנען געווען די איבערפאַלן אין יאָר 1750, וועגן די הײַדאַמאָקעס האָבן חרוב געמאַכט אַ סך שטעט און שטעטלעך אין די קיעווער און בראַסלאַווער וואָיעוואָדשאַפֿטן — ווי־ניצע, לעטשעוו, מאָשנע, פאַסטאָוו, אומאַן, גראַנאָוו, רא־ דאָמישל א״א.

אין די אַלע איבערפאַלן האָבן די הײַדאַמאָקעס דער עיקר געהאַט אין זײַנען צו צעשטערן אַדער צו ראַבּווענען יידיש און פּריציש האָב־און־גוטס. ס׳זײַנען פאַראַנעקומען דערבּיי אויך פאַגראָמען אין שחיטות, וואָס האָבן אָבער נישט געטראָגן קיין מאַסן־כאַראַקטער. דאָס גרויסע אומגליק האָט זיך ערשט אָנגעהויבן נאָך דער קאָנפעדעראַציע אין באָר און מיט דעם גרויסן הײַ־ דאַמאַקישן אויפשטאַנד אין 1768, באַקאַנט אונטער דעם נאָמען קאָלײַיוושטשינע.

די באַרער קאָנפעדעראַציע איז געווען אַ רעאַקצי־ אַנערע באַוועגונג פון דער שטרענג־גלויביקער קא־ טוליש־פּוילישער שליאַכטע, וואָס האָט געוואָלט אַ סוף מאַכן צו דער אַנארכיע אין פּוילן. הגם די קאָנ־ פעדעראַציע האָט געווָארנט, מע זאָל נישט ראַבּווענען די קאַטאָליקן, יידן און ליטעראַנער, האָט זיך אָבער די קאָנפעדעראַציע זייער ענייטיקט אין געלט און דע־ ריבער האָט זי, נישט ענקוקט אויף דער דאָזיקער פראָקלאַמאַציע, געהייסן די יידן אײַנצאָלן אין איר קאַסע דעם קאָפּשטייער פאַר כּמעט גאַנצע דרײַ יאָר אין פאַרויס (אין אומאַן, טעפּליק, סאָקאָלאָוו און אין אַנדערע שטעט). אויסער דעם האָט זי פאַרלאַנגט פון דער באַפעלקערונג פאַרשיידענע קאָנטריבוציעס. ערגער איז אָבער געווען, וואָס אין לאַנד האָבן זיך אַרומגע־ שלעפּט פאַרשיידענע באַנדעס, זיי האָבן זיך אַרויס־ געגעבן ווי כלומרשטע קאָנפעדעראַטן און האָבן אונטער דעם תירוץ געשלעפּט און אויסגעפּרעסט געלט, בפרט בײַ יידן.

איוואן גאנטע

אבער די אלגעמיינע פאליטישע ריכטונג פון דער קאנפעדעראציע, וואס האט געשטרעבט צו שטארקן פוילן און אינפירן ארדענונג, איז נישט געווען צום הארצן דער רוסישער מאכט, וואס האט געשטרעבט דערצו, אז פוילן זאל בלייבן אין צושטאנד פון אנאר־כיע און הילפסלאזיקייט. כדי צו דערשטיקן די בארער קאנפעדעראציע, האט מאסקווע געהאלפן ארגאניזירן די הידאמאקישע באוועגונג. ס׳איז גאנץ לייכט אנגע־קומען אויפצוהעצן די הידאמאקעס, ווען מע נעמט נאך אין באטראכט, אז רוסלאנד האט זיך שוין זינט א לענגערער צייט אויפגעפירט ווי דער פראטעקטאר אין באשיצער פון פראוואסלאווייע אין פוילן, בשעת די בארער קאנפעדעראציע האט אפן געשטרעבט אנ־צוהאלטן די אלטע דיסקרימינאציע לגבי דער ניט־קאטוילישער באפעלקערונג. דער צענטער פון דער פראוואסלאווער פראפאגאנדע איז געווען אין א קלויס־טער לעבן זשאבאטין אין רוסישער אוקראינע. דער ראש פונעם דארטיקן מאנאסטיר מעלכיסעדעק (מלכי צדק) יאוואסקי האט דארט אפגעהאלטן באראטונגען מיט הידאמאקישע פירער, בפרט מיט דעם זאפא־ראזשער קאזאק מאקסים זשעלעזניאק. צווישן די או־קראינער פויערים און הידאמאקעס איז פארשפרייט געווארן די אזוי גערופענע „גאלדענע הראמאטע״, א כלומרשטער אויפרוף פון דער רוסישער קייסערינע קאטערינע דער צווייטער, וואס האט געהייסן דעם קאזאק מאקסים זשעלעזניאק אריבערגיין דעם דניעפער אין אויסשעכטן אין דער פוילישער אוקראינע „מיט גאטס הילף אלע ליאכן און זשידעס, וואס לעסטערן אונדזער היליקן גלויבן״. א מחנה הידאמאקעס האט זיך געלאזט אין אפריל 1768 איבער די שטעט און שטעטלעך פון קיעווער געגנט: סמילע, טשערקאס, קאנסון, באגוסלאוו, טעטיעוו, ליסיאנקע און אנדערע ערטער אין אומעטום געהרגעט די יידן, פאליאקן און קאטוילישע גלחים. א האנט־געשריבענע פוילישע צייי־טונג אין וואַרשע (1768) האט דערציילט, אז אין לי־סיאנקע האבן די הידאמאקעס געגומען א פראנציס־קאנער גלח, א פויילישן שליאכטיטש, א יד און א הונט און אלע אויפגעהאנגען אויף איין בוים מיט דער אויפשריפט: „דער ליאך, דער יד און דער הונט — זיי אלע זענען פון זעלבן גלויבן״. א פחד איז אנגעפאלן אויף די יידן און זיי האבן אנגעהויבן פון די אפענע קליינע שטעטלעך צו אנטלויפן אין דער באפעסטיקטער שטאט אומאן, וואס האט געהאט א שטארקן פויילישן מיליטערישן גארניזאן. דער פוילי־שער קאמאנדיר מלאדאנאוויטש האט באשלאסן ניט צו דערלאזן, אז זשעלעזניאק זאל באלאגערן די שטאט און ארויסגעשיקט קעגן אים א שטארקע אפ־טיילונג פון קאזאקישער הילפס־מיליץ אונטער דער אנפירונג פון דעם סאטניק (שר המאה) איוואן גאנטע. גאנטע האט אבער פארראטן די פאליאקן און איז מיט זיין גאנצער מחנה אריבער צו זשעלעזניאקן. ביידע קאזאקן־פירער האבן איצט באלאגערט די שטאט און אנגעהויבן פארהאנדלונגען מיט מלאדאנאוויטשן. דער פויילישער קאמאנדיר איז מסכים געווען ארויסצולאזן די קאזאקן בתנאי, אז זיי זאלן לאזן די פאליאקן ארויס־גיין פון שטאט. ווען די קאזאקן האבן זיך ארויסגעריסן אין שטאט, האבן זיי געמאכט א שרעקלעכע חשיטה אויף די טויזנטער אנגעזאמלטע יידן (ה׳ תמוז תקכ״ח — 18־טן יוני 1768). שפעטער האבן זיי אויסגעקוי־לעט אויך די פאליאקן, צווישן זיי דעם קאמאנדיר מלאדאנאוויטשן. לויט די מיטצייטלעריש בארויכטן זענען אין אומאן געהרגעט געווארן אן ערך 20,000 יידן און פאליאקן.

אין דער זעלבער צייט האבן אנדערע קלענערע באנדעס אויסגעראטן די פאליאקן און יידן אין פאסטאווי, זשיוואטאוו, מאקאראוו און אין אנדערע שטעט. גרויס פחד האט אנגעווארפן אויף די יידן און פאליאקן מיט זענע אכזריותן איינער פון די הידאמאקישע פירער שוואטשקא. אין פאסטאוו אליין האט ער אויסגעשאכטן מער ווי 700 יידן און פאליאקן.

אן אנדער הידאמאקישער סאטניק שילא איז ארײַן אין דער שטאט באלטע, א וויכטיקער אנדלס־צענטער אויף דער טערקיש־פויליש גרענץ. ער האט אויסגעהרגעט די יידן אין דעם פוילישן שטאט־טייל מיט דער הילף פון דארטיקע אוקראינער און מאלדאוואנער. באלד אבער ווי זענען חיילות האבן פארלאזט די שטאט, זענען פון דעם טערקישן טייל פון באלטע, וואס איז געלעגן אויף יענער זייט טניר

קאַדימאַ, אַרײַן די יידן און די טערקן אין דער פּוילי־ שער באַלטע און האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט מיט די איבער־ געבליבענע הונדאַמאַקעס און זייערע אַרטיקע מיט־ העלפער.

סוף־כּל־סוף האָבן די שחיטות און די רויבערײַען פון די הונדאַמאַקעס געבראַכט צו אַ בשותפותדיקער אינטערוועניע פון די פּוילישע און רוסישע אַרמייען. רוסלאַנד, נאָך דעם ווי זי האָט דערגרייכט איר ציל צו דערשטיקן אין בלוט די באַראַרע קאָנפעדעראַציע, האָט זיך געמאַכט ניט וויסנדיק און אָפּגעלייקנט יעדע קאָאָפּעראַציע מיט די הונדאַמאַקעס. נאָך מער, דאָס רוסישע מיליטער האָט אַרעסטירט זשעלעזניאַקן און יאַוואַרסקין און זיי פאַרשיקט קיין סיבירי. גאָנצען, וואָס איז געווען אַ פּוילישער אונטערטאָן, האָט אַ פּויליש געריכט פאַרמשפט צום טויט.

וויפל יידישע לעבנס די „קאָליאיוושטשינע" האָט אָפּגעקאָסט איז שווער צו וויסן. די צאָל 50,000 — 60,000, וואָס ווערט איבערגעגעבן אין די מיט־ צייטלעריש מקורים, איז זיכער שטאַרק איבערגע־ טריבן.

זיכער איז אָבער אינס, אַז דאָס איז געווען אַ מוראדיקער קלאַפּ פאַר די יידן. יידיש בלוט האָט זיך ווידער געגאָסן אין יידיש לעבן און יידיש גוטס איז געווען הפקר. אויך די פּוילישע פּריצים, וואָס זײַנען פּריער צוליב זייערע אייגענע אינטערעסן געווען די באַשיצער און געשעפּטס־שותפים פון די יידן, זײַנען איצט געוואָרן זייערע אונטערדרייקער. דער פאָליטישער כאַאָס אין לאַנד און די ווירטשאַפטלעכע ירידה האָבן געענדערט דעם איננשטעל פון די פּריצים סײַ צו די פּויערים און סײַ צו די יידן. אין דעם מצב פון אומבאַשטראָפטער רעכטלאָזיקייט אין לאַנד, האָבן די פּריצים געזוכט צו פאַרעפעסערן זייער ווירטשאַפטלעכן מעמד דערמיט, וואָס זיי וועלן אויספּרעסן דעם לעצטן טראָפן פון זייערע אונטערטאָנעז. זיי האָבן כסדר גע־ העכערט דעם יערלעכן אָפּצאָל פאַר זייערע אַרענדעס, און ווען דער אַרענדאַר האָט נישט געקענט באַצאָלן, האָבן זיי אים אָנגעטאָן פאַרשיידענע יסורים און ענויים־קשים, אַרײַנגעווארפן אין תּפיסה און געשלאָגן, צוגענומען זײַן גאַנץ האָב־און־גוטס. ס׳האָט אפֿילו געטראָפן, אַז מע האָט צוגענומען דעם אַרענדאַרס קליינע קינדער און געלאָזט זיי שמדן. די פאָלקס־ ליטעראַטור און די חסידישע מעשיות פון יענער צײַט זײַנען פול מיט דערציילונגען וועגן יידישע אַרענדאַרן, וואָס לעבן אין טויטערשרעק און פחד, ווען ס׳קומט דער יום־הדין צו צאָלן דעם פּריץ, אָדער וועגן די שרעק־ לעכע איבערלעבונגען פון יונגע יידישע קינדער, וואָס די פּריצים ווילן זיי צווינגען צו שמד. אפֿט האָבן יידישע קהילות געדאַרפט צאָלן אויסקויף־געלט, כדי אויסצולייזן די אַרענדאַרן אָדער זייערע קינדער פון פּריצישע הענט. אין די חשבונות פון יענע צײַטן געפינט מען אפֿט אַזעלכע סומעס פאַר פּדיון־שבויים. דער יורידישער סטאַטוס פון די יידן איז זייער גע־ פאָלן. ס׳רוב יידן האָבן געלעבט אין פּריוואַטע שטעט און שטעטלעך און די פּריצים האָבן זיי באַהאַנדלט נישט אַ סך בעסער ווי לײַב־אייגענע פּויערים. עס איז כּדאי צו ברענגען ווי אַ בישפּיל דעם סטאַראָסטע פון קאָניעוו, הגם דאָ האָבן מיר צו טאָן מיט אַן עקסט־ רעמען פאַל. דער דאָזיקער סטאַראָסטע האָט איין אַרענדאַר פון זײַנעדיק אין כּעס, דערהרגעט אַ יידישן אַרענדאַר פון זײַנעם אַ שכן. כּדי צו פאַרגיטיקן דעם שכן זײַן שאָדן, האָט ער געהייסן אָנלאָדן אַ וואָגן פול מיט „זײַנע" יידן, זיי צופּירן צו די טויערן פון דעם שכנס מאַיאָנטעק און זיי אויסשיטן אויף דער ערד ווי אַ זאַק קאַרטאָפֿל. דער זעלבער סטאַראָסטע האָט ליב געהאַט זיך צו פאַרווילן אויף אַזאַ אופֿן: ער האָט געהייסן יידישע פרויען אַרויפקריכן אויף עפּל־בײַמער אין זײַן גאָרטן אין צוויטשען ווי פּיגעלעך, דערנאָך האָט ער אויף זיי געשאָסן מיט שרויט. ווען זיי פלעגן פאַלן פון די בײַמער צעקאָליעטשעטע און דערשראָקענע, האָט ער זיי מיט געלעכטער צוגעווארפן גאָלדענע דוקאַטן ווי אַ „באַלוינונג".

אָט צו אַזאַ מדרגה האָט זיך אַרונטערגעקניקלט דאָס יידישע לעבן אין אוקראַינע סוף 18־טן י״ה.

ד. די ירידה פון דער יידישער קהילה־אויטאָנאָמיע

מיר וויסן וויניק וועגן דער אינעווייניקסטער אַנט־ וויקלונג פון דער יידישער אויטאָנאָמער אַרגאַניזאַציע אין אוקראַינע. דער ערשטער פּראָווינציעלער לאַנדטאָג פון אוקראַינער יידישע קהילות („סיימיק") האָט זיך אַרגאַניזירט אין וואַלין. דער וועד־הגליל פון מדינת וואַלין האָט אין יאָר 1640 אַרומגענומען 4 אונטער־ וועדים; און שפּעטער, אין 18־טן י״ה — 6 אונטער־ וועדים. יעדער אונטער־וועד האָט געהאַט די גרעסטע דעה אין זײַן ראַיאָן. די וויכטיקסטע קהילות אין וואָ־ לין זײַנען דעמאָלט געווען לודמיר, אָסטרע און לוצק. סײַ דער וועד־הגליל און סײַ די אונטער־וועדים האָבן אָפּגעהאַלטן פון צײַט צו צײַט זייערע צוזאַמענפאָרן און קאָנפערענצן.

דער צווייטער וועד־הגליל איז געווען דער וועד־ מדינת רוסיא, וואָס האָט אַרומגענומען זייער אַ גרויסן שטח, די קיעווער און בראַצלאַווער וואָיעוואָדשאַפטן (ביז 1667), פּאָדאָליע און אַ גרויסן טייל רויט־רײַסן. דער צענטער פון דעם וועד־הגליל רוסיא איז געווען אין לעמבערג. מיט דער צײַט איז זיך אָבער די דא־ זיקע בריטע און ווײַטע מדינה רוסיא צעפאַלן אויף קלענערע וועדי־גלילים. די דאָזיקע אָנטוויקלונג איז בפרט פאַרשנעלערט געוואָרן אַדאָנק דעם פאַקט, וואָס פּאָדאָליע איז נאָך דעם בוטשאַטשער שלום אין 1572 צווישן פּוילן און טערקײַ געוואָרן ביז 1699 אַ טער־

קישע פּראָווינץ (דער קאַרלאָוויצער שלום־אָפּמאַך). ווען פּאָדאָליע איז 1699 ווידער אײַבערגעגאַנגען צו פּוילן, זײַנען שוין די פּראָבינדונגען צווישן די דאָרטיקע קהילות צום וועד־רוסיאַ געווען צו שוואַך און ס׳האָט זיך אַרגאַניזירט אַ זעלבסטשטענדיקער וועד־הגליל פאַר פּאָדאָליע מיט דער קהילה סאַטאַנאָוו בראָש. דער וועד־הגליל רוסיאַ איז שפּעטער געוואָרן אָפּגעשוואַכט דורך וויטעבסקער אינעווייניקסטע רײַסערײַען.

אויך דער וועד־הגליל אין פּאָדאָליע האָט נישט פּאַרמאָגט קיין שטאַרקע און סאָלידע אָרגאַניזאַציע. זײַנע יסודות זײַנען געוואָרן אונטערגעגאַנגן דורך די כסדרדיקע מחלוקתן אין דעם פּאָדאָליער יידישן קיבּוץ, בפרט זינט דער פּאַשפּאָרייטונג פון די שבתי־צביניקעס און פון דער פּראַנקיסטישער כיתה. אין זײַן קאַמף קעגן די פּראַנקיסטן האָט דער וועד־הגליל אין סאַטאַנאָוו געמוזט זיך אַרומזען נאָך דרויסנדיקער הילף און זיך אָנשפּאָרן אויפן אויסטאָריטעט פּונעם אבד״ק פון בראָד און פון דעם וועד אַרבע אַרצות.

די ירידה פון די וועדים, ווי אויך פון די איינצלנע קהילות, האָט זיך צום טייל געגומען דערפון, וואָס זיי זײַנען נישט געווען אימשטאַנד נאָכצוקומען די וואָקסנדיקע פּינאַנציעלע התחייבותן. חוץ די מלוכה־שטײַערן האָבן אויף זיי‌ערע בודזשעטן שטאַרק עגדריקט די פּאַרשיידענע אָנדערע הוצאות, וואָס זײַנען געווען אַ פּועל־יוצא פון די אומרואיקע צײַטן. די כסדרדיקע מלחמה־קאָנטריבוציעס, די אויסלייז־געלטער, מיט וועלכע מע האָט זיך געדאַרפט אויסקויפן פון די אַרום־וואַנדערנדיקע באַנדעס און פון די גאַלט־גיריקע פּרי־צים, די הוצאות אויף צו פּירן פּראָצעסן (למשל, די עליות־דם־פּראָצעסן א״א), די געלטער צו שטיצן די קרבנות פון איבערפאַלן און פּאָגראָמען און אויפבויען חרוב געוואָרענע און פּאַרברענטע קהילה־בנינים, געל־טער אויף פּדיון־שבויים אאז״ו, אאז״ו. דער איינציקער וועג זיך צו העלפן איז געווען צו באַקומען הלוואות אין צו צאָלן פּאַר זיי אַ גרויסן פּראָצענט. מיר האָבן אַ רשימה פון הלוואות און חובות פון די וועדים, וואָס האָבן אין 1765 באַטראָפן גאַנץ גרויסע סומעס דהיינו: די חובות פון דער בראַצלאָווער מדינה (גליל רוסיאַ) — 247,166 זלאָטיס, וואָלינער מדינה — 750,484 זלאָטיס, פּאָ־דאָליער מדינה — 37,139 זלאָטיס. אייניקע פון די אונטער־וועדים זײַנען אויך געווען שולדיק היפּשע סומעס: וועד־הגליל אָסטרע — 76,693 זלאָטיס, וועד־הגליל לודמיר — 34,421 זלאָטיס. די גרעסטע מלווים זײַנען געווען די קליוסטעראָס און די וועלטלעכע שרירות, וויניקער איז מען שולדיק געווען די יידישע מלווים אָדער איינצלנע יידישע קהילות.

אין דעם פּוילישן סיום איז אָנגעגאַנגען אַ שאַרפּע קאַמפּאַניע קעגן דער יידישער אויטאָנאָמער אָרגאַניזא־ציע. מע האָט אָנגעוויזן, אַז היות מיט וועדים האָבן אַזעלכע גרויסע חובות, איז דאָך קלאָר, אַז זיי זײַנען ניט בכוח אָפּצוגעבן דער מלוכה דאָס גאַנצע געלט, וואָס זיי קלײַבן צוגויף בײַ דער יידישער באָפעלקערונג און אַז אַ גרויסער טייל פון זייערע בודזשעטן גייט נאָר אויף יידישע הצטרכותן. ס׳וועט דערפּער בעסטע זײַן, אויב דער סיום וועט העכערן דעם יידישן קאָפּשטײַער פון 1 זלאָטי ביז 2 זלאָטיס, ס׳וועט גלײַכער זײַן, אַז די מלוכה אַליין זאָל דעם שטײַער אײַנקאַסירן. אויב אַזוי, צו וואָס דאַרף מען בכלל די יידישע וועדים? זיי האָבן סײַ ווי צו פיל פאַליטישע מאַכט און באַגונן דאָס געלט זייערס כדי צו אינטערוועניר־ן לטובת יידן, אונטערקויפן באַאַמטע און סיום־דעפּוטאַטן אאז״וו. דער סוף פונעם וויכוח איז געווען, אַז דער סיום האָט אין יאָר 1764 באַשלאָסן צו פּאַרבאָטן להבא די יידישע אויטאָנאָמע דאַך־אָרגאַניזאַציע, ד״ה דעם וועד אַרבע אַרצות און די פּראָווינציעלע וועדים און האָט נאָר איבערגעלאָזט די איינצלנע קהילה־אָרגאַניזאַציעס.

ה. די מיסטישע און משיחישע באַוועגונגען

אין די שוועריע לײַדן און נסיונות, וואָס האָבן געטראָפן די יידן אין אוקראַינע אין דער מער ווי 120־יאָריקער תקופה פון קאָזאַקישע אויפשטאַנדן און פּאָגראָמען, האָט דאָס פּאָלק עזוכט טרייסט און נחמה אין מיסטישע אידעען און משיחישע באַוועגונגען. אמת, מיסטישע אידעען זײַנען אַרײַנגעדרונגען אין אוקראַינע שוין פּאַר גזירות ת״ח ות״ט. דער באַדײַטנדיקער מקובל אין אוקראַינע אין יענער צײַט איז געווען ר׳ שמשון בן פסח פון אָסטראָפּאָליע, וואָס איז אומגעקומען על קידוש־השם אין דער שטאָט פּאָלאָנע בשעת דעם כמעלניצקי־אויפשטאַנד. דאָס זײַנען אָבער געווען יחידי־סגולה, וואָס האָבן זיך פּאַרטיפט אין די סודות פון קבּלה, פון זוהר און פון דער תורה פון האַר״י. די גזירות ת״ח ות״ט האָבן אָבער אַרויסגערופן אַ גרויסע משיחישע מאַסן־באַוועגונג, די שבתי־צבי־באַוועגונג, וואָס האָט זיך שנעל פּאַרשפּרייט אי־בער פּאַרשיידענע יידישע קהילות אין אזיע (מיטל־מזרח), צפון־אָפריקע און איראָפּע. די שבתי־צבי־באַוועגונג האָט זיך שנעל פּאַרשפּרייט אין פוילן, בפרט אין אוקראינע, וואָס איז געווען נעענטער צו טערקײַ ווי די אַנדערע פּוי־לישע פּראָווינצן. ס׳האָט נישט געמומען אָפּילו קיין איין יאָר זינט שבתי־צבי האָט זיך מגלה געווען ווי דער משיח אין סמירנע (איזמיר), וועט אין אוקראַינע זײַנען שוין אַלע גרויסע גרופּעס פון שבתים אַנ־הענגער, וואָס פּאָלק האָט געראָפן „שעפסן״ (שב״תן).

ס׳איז געקומען דערצו, אַז דער פוילישער קעניג, יאָן קאַזימיר, האָט אין אַ באָפעל (מאַי 1666) פּאַר־באָטן די יידן צו טראָגן אין די גאַסן בילדער פון שבתי־צבי און צו דעמאַנסטרירן עפּנטלעך פּאַר זײַן כבוד וועגן. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער (אין 1670 און 1671) איז דער וועד אַרבע אַרצות אַרויסגעקומען

שבתי צבי

מיט אַ חרם קעגן די שבתאים. דער וועד־הגליל אין פּאָדאָליע איז אַרויס אין 1672 מיט אַן אויפרוף קעגן דער כּת. אין דעם אויפרוף האָט ער די כּת פּאַרדאָמט מיט זייער שארפּע ווערטער (אַן אָפּשריפט פון דעם כּרוז איז געפונען געוואָרן אין אַ פּנקס פון וויניצער קהל).

ניט געקוקט דערויף, האָט זיך די שבתי־צבי־באַוועגונג וויטער פאַרשפּרייט און געהאַט אירע אָנ־הענגער אין אַ סך קהילות אין פּוילן, ליטע, אוקראַינע. אין וואָלין געפינען מיר צווישן אירע אָנהענגער וויכ־טיקע געלערנטע, דעם מקובל ר׳ חיים בן משה ליפ־שיץ פון אָסטרע, דער מחבר פון ספר דרך חיים.

צום שטאַרקסטן אָבער האָט זיך אָנטוויקלט די שבתי־צבי־סעקטע אין פּאָדאָליע אין די יאָרן 1672 — 1699, וועו פּאָדאָליע איז געווען אונטער טערקישער הערשאַפט און ס׳האָט דאָרט ניט דערגרייכט די מאַכט פון וועד אַרבע אַרצות, פון דער אַנדערער זײַט זײַ־נען געוואָרן אַ סך שטאַרקער די פּאַרבינדונגען מיט טערקיי און מיט דעם צענטער פון די שבתי־צביניקעס אין סאָלאָניקי. אין פּאָדאָליע האָט זיך אַרום 1700 פאַרפעסטיקט דער ראַדיקאַלסטער און ניהיליסטישער פליגל (לויט פראָפ׳ גרשום שלום) פון דער שבתי־צבי־באַוועגונג. אָנהייב 18־טן י״ה האָבן בפרט געהאַט אַ גרויסן אינפלוס אויף די שבתי־צביניקעס צוויי מענער, ר׳ יהודה החסיד און חיים מלאך. אין דער כּת האָט זיך אָנטוויקלט אַ גרויסע בענקשאַפט עולה צו זײַן קיין ארץ־ישראל, כדי דאָרט צו וואַרטן אויף דער התגלות פון משיח. אַרום 1700 זײַנען עטלעכע גרופּעס שבתי־צביניקעס אַרויס פון פּוילן און עולה געווען קיין ארץ־ישראל און זייער עליה האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין די שטעט אין דרימשלאַנד און עסטרייך, וואָס דורך זיי זײַנען זיי דורכגעגאַנגען אויף זייער וואַנדערונג.

די ידיעות פון דער ערשטער העלפט 18־טן י״ה באַווײַזן, אַז אויך נאָך דעם ווי פּאָדאָליע איז צוריק געוואָרן אַ טייל פון פּוילן, איז די כּת געווען דאָרט זייער שטאַרק. זי האָט געהאַט אַ סך מאַמינים אין סאַטאַנאָוו און אין אַ סך שטעט אין מזרח־גאַליציע. צווישן אירע אָנהענגער זײַנען געווען גרויסע און אָנ־געזעענע געלערנטע, לומדים וגדולי־תורה און אָפּילו רבנים.

אָזוי אַרום איז דער באָדן אין פּאָדאָליע און גא־ליציע געווען שוין צוגעגרייט, וועו עס האָט זיך דאָרט באַווײַזן יעקב פראַנק. פראַנק איז 1726 געבוירן געוואָרן אין דעם שטעטל קאַראַלעווקע אין פּאָדאָליע, וואו זײַן טאַטע איז געווען אַ משמש במשרת כּלי־קודש (מן הסתם אַ שמש אין אַ שול). אָבער ער האָט גע־מוזט פאַרלאָזן די שטאָט, וויבל מע האָט אים חרשד געווען אין שבתאות. זײַנט יענער צייט האָט די משפּחה פראַנק געפירט אַ וואַנדערלעבן אין וואַלאַכיע און טערקיי. יעקב פראַנק האָט זיך סוף־כּל־סוף דערשלאָגן קיין סאָלאָניקי און דאָרט זיך אָנגענשלאָסן צו די שבתי־צביניקעס. אין 1755 האָט זיך פראַנק אומגע־קערט קיין פּוילן, צוערשט זיך באַווײַזן אין לעמבערג און שפּעטער אַריבערגעטראָגן דעם צענטער פון זײַן טעטיקייט אין דעם פּאָדאָליער שטעטל לאַנצקאָרון און האָט זיך אַרומגערינגלט מיט די סאַמע ראַדי־קאַלסטע עלעמענטן פון דער סעקטע שבתי־צביניקעס. זייערע עהיימע אַרגיעס אין לאַנצקאָרון האָבן אַרויס־גערופן אַ חשד בײַ די דאָרטיקע יידן און די חקירה ודרישה האָט אַרויסגעבראַכט אַ סך מאַטעריאַל קעגן דער סעקטע, איר רעליגיעזן און עטישן ניהיליזם. בפרט אין די באַציאונגען צווישן מענער און פרויען. מיר ווייסן שוין, אַז דער חרם, וואָס די רבנים האָבן אויסגערופן קעגן דער סעקטע, האָט באַוואויגן די פראַנקיסטן צו אַ קאַנטער־אַטאַקע, וואָס האָט געפירט צו די צוויי וויכוחים אין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק און אין לעמבערג. דער לעמבערגער וויכוח האָט אָבער חוץ דעם געהאַט נאָך וויטערע רעזולטאַטן. דער שטעל־פּאַרטעטער פון לעמבערג ארציבישקופ איז אינע־גאַגנגן אויפן וויכוח בתמי, אַז דערנאָך זאָלן די קאַנטר־תלמודיסטן (אַזוי האָבן די פּאָליאַקן גערופן די פראַנקיסטן) אָננעמען דעם קאַטוילישן גלויבן. נאָכן וויכוח האָבן זיך 500 פראַנקיסטן מיט גרויס פּראַד געשמדט אין לעמבערג און שפּעטער איז אויך פראַנק אַליין מיט זײַנע מקורבים אַריבער צום קאַטוילישן גלויבן אין וואַרשע. נישט דער שמד און נישט דער שפּעטערדיקער ארעסט פון יעקב פראַנק אין דער תפיסה פון טשענסטאָכאָוו (1760 — 1772) האָבן נישט געמאַכט קיין סוף צו דער באַוועגונג. אַ סך פראַנקיסטן,

יעקב פראַנק

סײַ יידן און סײַ משומדים, זײַנען נאָך לאָנגע יאָרן געבליבן געטרײַ זייער סעקטאַנטישן גלויבן און זייערע מינהגים. אָבער קיין שום אָקטיוון אויסדרוק האָט דאָס נישט געפונען מער אין דעם עפנטלעכן לעבן.

כּמעט אין דער זעלבער צײַט איז אויפגעקומען די חסידישע באַוועגונג, וואָס איר וויכטיקע איז געשטאַנען אין אוקראַינע. דער גרינדער פון דער באַוועגונג ר׳ ישראל בעל־שם־טוב (בעש״ט) איז געבוירן געווארן אין דעם קליינעם שטעטל אָקופ, וואָס ליגט בײַ דער גרענעץ פון פּאָדאָליע און מאָלדאַוויע. א לענגערע צײַט האָט ר׳ ישראל בעל־שם־טוב אַרומגעוואַנדערט פון אָרט צו אָרט. סוף־כּל־סוף האָט דער בעש״ט אויסגעקליבן דאָס שטעטל מעדזשיבאָזש אין פּאָדאָליע פאַר זײַן שטענדיקן וואוינאָרט. פון דעמאָלט אָן איז מעדזשיבאָזש געווארן דער צענטער פון חסידות. אויך די וויכטיקסטע תלמידים זײַנען שטאַמען פון אוקראַינע און האָבן טאָקע דאָרט געווירקט *).

ז. רוסיש אוקראַינע

דער פֿרידנס־אַפּמאַך פון אַנדרושאָוו (1667) האָט צעטיילט אוקראַינע אויף צוויי טיילן. די לענדער אויף דער רעכטער זײַט דניעפּער זײַנען געבליבן בײַ פוילן אויסער דער שטאָט קיעוו און איר סביבה, וואָס זײַנען צוגעטיילט געווארן צו רוסישער אוקראַינע. די רוסן האָבן געגעבן אַלע קריגס־געפֿאַנגענע אַ ברירה — אָדער זיך אומקערן קיין פוילן אָדער בלײַבן אונטער דער רוסישער הערשאַפט. דער צאָר האָט זיך אָבער באַוואָרנט, אַז אַלע יידישע און פוילישע מיידלעך, וואָס האָבן חתונה געהאַט מיט קאָזאַקן אָדער רוסן, מוזן בלײַבן אין רוסלאַנד בײַ זייערע מענער.

אין די צײַטן פון פּיאָטר דעם גרויסן זײַנען אין דער רוסישער אוקראַינע נאָך געווען עטלעכע קליינע יידישע יישובים. מע דערציילט, אַז בשעת פּיאָטר איז געווען אין אַמסטערדאַם אין 1698, האָבן די דאָרטיקע יידן זיך באַמיט בײַ אים, ער זאָל אַרײַנלאָזן יידן קיין רוסלאַנד, אָבער דער קייסער האָט זיך אָפּגעזאָגט דאָס צו טאָן. אויף יעדן פאַל איז דער לעגאַלער מצב פון דעם קליינעם יידישן יישוב אין אוקראַינע ניט געווען קיין קלאָרער. יידן האָבן געקענט אַרײַנקומען קיין קיעוו לשם מסחר, אָבער ניט תּמיד איז זייער רעכט דערצו אָנערקענט געווארן. אַזוי, למשל, האָט דער פֿערעיאַסלאַווער וואָיעוואָדע אין 1702 געזאָגט אין זײַן באַריכט, אַז „גריכן, אַרמענישער, וואָלכן אוּן יידן פֿאַרן איצט מיט גאַנצע קאַראַוואַנען פון צאַראַגראַד קיין אוקראַינע... אָבער זיי מיטן אויס קיעוו״. אין יאָר 1708 האָט דער צאָר פאַראַרדנט, אַז יידן מעגן קומען אויף ירידים קיין קיעוו, אָבער זיי טאָרן דאָרט ניט פירן קיין הורט־געשעפטן.

עזואַ, יעקב פראַנקס טאָכטער. נאָך זײַן טויט האָט זי אַנגענומען מיט דער סעקטע פראַנקיסטן.

*) זען אין דעם באַנד: אליעזר שטיינמאַן, „דער קאַמף פון חסידות אין אוקראַינע״.

12. דער מצב פון די יידן פאר דער צעטיילונג פון פוילן

א. אלגעמיינע פאליטישע לאגע

אין יאר 1764 איז דערוויילט געווארן אין פוילן, ווי מיר האבן געזאגט, דער קעניג פאניאטאווסקי. ער איז געווען א געבילדעטער און פראגרעסיווער מענטש, וואס האט געווארט ארויספירן דאס לאנד פונעם צושטאנד פון אנארכיע און דורכפירן פארשיידענע רעפארמען. די דאזיקע שטרעבונג צו רעפארמען איז געווען פארשפרייט צווישן געווייסע געבילדעטע קרייזן פון די פוילישע מאגנאטן, שליאכטע און שטאט־בירגער, וואס האבן געשטיצט דעם קעניג אין זיינע פלענער. אבער ס׳רוב פון די הערשנדיקע קלאסן זיינען געווען קאנסערוואטיוו, רעאקציאנער און ניט געפיל־דעט און פיינטלעך געשטימט פאר דער אידעע פון די רעפארמען. די רעפארם־באוועגונג איז בכלל גע־קומען צו שפעט. די אנארכיע אין פוילן האט שוין דערגרייכט אזא מדרגה, אז די שכנותדיקע מלוכות — פרייסן, עסטרייך און רוסלאנד — האבן אנגעהויבן צו טראכטן, וועגן צעטיילן פוילן צווישן זיך. זיי זיינען דעריבער ניט געווען פראיינטערעסירט אין דעם, אז פוילן זאל ווידער געשטארקט ווערן מיליטעריש, עקאנאמיש און פאליטיש און האבן געשטערט די רעפארם־באוועגונג מיט פארשיידענע אינטריגעס און אינטערווענצן. בפרט האט זיך רוסלאנד זייער שטארק אריינגעמישט אין די פוילישע אינעווייניקסטע אנ־געלעגנהייטן, באנוצדזיק זיך מיט פארשיידענע תירו־צים, ווי די בארער קאנפעדעראציע, די הידאמאקישע אויפשטאנדן, די אונטערדריקונג פון דער גריכיש־אר־טאדאקסישער קירך אין פוילן אא״וו. באנוצדזיק זיך מיטן תירוץ, אז פוילן אליין איז ניט אימשטאנד אנ־צוהאלטן ארדענונג אין לאנד, האבן די דרײ שכנותדיקע מלוכות דורכגעפירט די ערשטע צעטיילונג פון פוילן אין 1772: עסטרייך האט צוגענומען גאליציע, פרייסן — עטלעכע צפון־מערבדיקע פראווינצן און רוסלאנד — די ווייסרוסישע פראווינצן. אין די יארן 1793 און 1795 זיינען פארגעקומען די צווייטע און דריטע צע־טיילונג פון פוילן און די זעלבסטשטענדיקע פוילישע מלוכה האט אויפגעהערט צו עקסיסטירן. אין דער צווייטער טיילונג האט רוסלאנד צוגענומען דעם גרעסטן טייל פון דער פוילישער אוקראינע (קיעווער און בראצ־לאווער וואיעוואדשאפטן, פאדאליע און מזרח־וואלין) אין אין דער דריטער טיילונג — מערב־וואלין. אין דער צייט פון פאניאטאווסקין איז די לאגע פון די אינטער־פרייווילעגירטע באפעלקערונגס־קלאסן, בפרט פון די פויערים און יידן, געווארן נאך ערגער ווי פריער. הגם דער קעניג האט געהאט זייער פיינע אידעען און כוונות, האט ער אבער נישט געהאט קיין ענערגיע שטארקן ווילן און ענערגישן מאכט צו קענען דורכצוצען זיינ פראג־גראם לגבי די אלע אויבן דערמאנטע פיינטלעכע כו־חות. דאס לאנד איז געזונקען וואס טיפער אין א מצב פון אנארכיע און בירגערלעכן קאמף. אין אזא לאגע האבן אפילו די בעסטע כוונות פון יחידים, די אויפ־געקלערטע פוילישע רעפארם־אנהענגער, נישט געקענט האבן קיין גרויסע פעולה.

ב. די יידישע באפעלקערונגס־סטאטיסטיק

אין 18־טן י״ה איז די באפעלקערונג פון פוילן שטארק געוואקסן, נישט געקוקט אויף דעם פאליטישן כאאס און די שלעכטע עקאנאמישע באדינגונגען. איינע פון די הויפט־סיבות, וואס די באפעלקערונג האט זיך פארגרעסערט, איז געווען די באדײטנדיקע פארבעסע־רונג פון די מעדיצינישע און סאניטארע באדינגונגען, ווי דאס איז אויך געווען אין גאנץ איראפע. אויך די יידישע באפעלקערונג אין פוילן איז שטארק ge־וואקסן און דאס לאזט זיך מערקן אין אוקראינע. די קאפשטײער־ציילונג פון יאר 1764 ווײזט, אז אין די פיר אוקראינער וואיעוואדשאפטן (קיעווער, בראצלא־ווער, פאדאליער און וואלינער) האבן געלעבט אין די שטעט 97,438 יידן און 47,860 אין די דערפער. פאק־טיש אבער איז די צאל יידן געווען א סך העכער, ווײל אן ערך 30% יידן האבן באוויזן זיך אויסצובאהאלטן אין דער צײט פון די ציילונגען, כדי אויסצומײדן צאלן דעם קאפשטײער. ס׳איז כדאי צו דערמאנען, אז אין יענער צײט האט זיך אנגעהויבן א קלייניע אײנוואנדע־רונג פון יידישע משפחות אין רוסישער אוקראינע. אין 1792 זיינען אין דער פאלטאווער און טשערניגא־ווער גובערניעס און אין דער שטאט קיעוו געווען צוזאמען 966 נפשות, א טייל פון זיי זיינען ארײנגעקומען נאך 1772 פון דער ווײסרוסישע (פריער פויליש) גו־בערניעס. עטלעכע הונדערט יידן האבן זיך אנגעהיב 19־י״ה באזעצט אין נײ־רוסלאנד — אין אדעס, ני־קאלאיעוו, יעקאטערינאסלאוו; אויך אין קרים, וואס רוסלאנד האט פארנומען סוף 18־טן י״ה, האט עקסיס־טירט א קלייניער יידישער ישוב *).

ג. דער עקאנאמישער מצב

די ווירטשאפטלעכע סטרוקטור פון דער יידישער באפעלקערונג האט זיך געביטן נאך די גרויסע קא־זאקישע באוועגונגען אין 17־טן י״ה. די ענדערונג איז געקומען לאנגזאם, אבער אין דער צווייטער העלפט 18־טן י״ה זיינען די שינויים שוין געווען זייער אנזעעוודיק. ערשטנס, וואַרפט זיך אין די אויגן די גרויסע צאל דאַרפס־יידן. כמעט איין דריטל פון

*) א מער ענוייעם אנאליז פון דער יידישער באפעלקערונגס־סטאטיסטיק אין אוקראינע זען אין דעם באנד: יעקב לעש־צינסקי, „די סאציאל־עקאנאמישע אנטוויקלונג פון רוסלענדיש־אוקראיניש יידנטום אין די לעצטע 150 יאר".

דער יידישער באַפעלקערונג לעבט שוין אין די דער־פער. די הויפּט־פרנסה אין דאָרף איז געווען שענקערײַ, קרעטשמערײַ און אַרענדע. אין 1784 האָבן אין דער פּאָדאָליער וואָיעוואָדשאַפט יידן גע־לעבט אין 885 דערפער. אין די דאָזיקע דערפער איז נישט געווען קיין איין קריסטלעכער אַרענ־דאַר. אויך דער כאַראַקטער פון דער יידישער אַרענדע האָט זיך זייער גיך אַנדערש פאַרשלאָגן וועגן פאַרטרײַבן יידישע אַרענדאָרן פון די דערפער. בפרט האָט זיך אַנטוויקלט אַ גרויסע דיסקוסיע אַרום דעם ענין אין סיים אין יאָר 1775. אָבער סוף־כּל־סוף האָט דער סיים נישט אָנגענומען אָפּ געזעץ, וויבאַלד די פריצים האָבן מורא געהאַט, אַז טאָמער וועלן די אַרענדעס איבערגיין פון די יידן צו נישט־געניטע קריסטלעכע אַרענדאָרן, וועלן די פריצישע הכנסות שטאַרק פאַלן.

הגם קיין געזעץ קעגן יידישע אַרענדעס איז נישט אָנגענומען געוואָרן, האָט אָבער די דאָזיקע פּראָפּא־גאַנדע געבראַכט גרויס שאָדן די יידישע אַרענדאָרן. אייניקע „ליבעראַלע" פּוילישע פריצים האָבן זיך זייער שטאַרק ענגומען צום האַרצן די דאָליע פון די פּוי־ערים, וואָס וועלן כּלומרשט עקספּלואַטירט פון די אידישע אַרענדאָרן אין האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוארפן די יידן. אַזוי האָט דער רוסישער וואָיעוואָדע (די קיעוואר וואָיעוואָדשאַפט האָט געהייסן „רוסישע וואָיעוואָד־שאַפט" נאָך דעם ווי די שטאָט קיעוו האָט זינט 1667 מער נישט געהערט צו פוילן), דער מאָגנאַט פּאָטאָצקי, וואָס האָט געהאַט גאָר גרויסע גיטער, אַרויסגעטריבן פון זינען גיטער די יידישע אַרענדאָרן. אים האָבן נאָכגעטאָן אַנדערע פריצים, בפרט האָבן עס געטאָן די פריצים אין בראַצלאַווער וואָיעוואָדשאַפט. אין אַנדערע פאַלן האָבן פּוילישע מאָגנאַטן באַפרײַט די פויערים פון פאַנשטשינזע פאר אַ געוויסן אָפּצאָל. בײַ דער געלעגנהייט האָבן זיי אויך ליקווידירט אַלע יידישע אַרענדעס אַדער זיי אינעראַנומען אין זייערע אייגענע הענט, אַדער זיי אינעראַנדירט קריסטלעכע אַרענדאָרן.

אויך אין די שטעט איז געוואָקסן דער ווידער־שטאַנד קעגן יידישע אַרענדעס און מסחר. אין לוצק האָבן זיך די מעשטשאַנעס באַקלאָגט, אַז די יידן אַרענ־דירן בראַנפּן, ווײַן, ביר; האָנדלען מיט האָלץ, היי און לעבנסמיטלען און לאָזן נישט צו די מעשטשאַנעס צו קיין שום פרנסה (1789). אין דעם זעלבן יאָר באַ־קלאָגן זיך די בירגער פון לעטיטשעוו (פּאָדאָליע), אַז יידן האָבן אין זייערע הענט אַלע שענקען און „בכלל די גאַנצע שטאָט", אַרענדירן די בריקן־שטײַערן, די וועג־שטײַערן, דעם מאַרק־שטײַער (טאָרגאָווע) און לאָזן נישט צו די מעשטשאַנעס אויסצובויען ברוי־ערײַען אויף צו פּראָדוצירן ביר. אויך די קריסטלעכע מעשטשאַנעס אין וווינציע, וואָס זינען אין יענער צײַט (1789) געווען שוין אַ מינדערהייט אין שטאָט (162 יידישע און 79 ניט־יידישע הויזער) באַקלאָגן זיך, אַז

הענט. ענלעכע פאַרוואורפן הערן מיר פון וויניצע, נעמיראָוו, מאַהיליוו א"א שטעט. דאָס רעדלt אין דער אַנטי־יידישער פּראָפּאַגאַנדע האָט געפירט די שליאַכטע, וואָס האָט געוואָלט פאר זיך אַוועקצומען די אַרענדעס. פרנסות זינען אין יענער צײַט געווען וויניק, און קריסטלעכע בעלנים האָבן געוואָרפן אַן אויג אויף דעם אַרענדע־געשעפט. אין די פּוילישע סיימען זינען עטלעכע מאָל אַרײַנגעטראָגן געוואָרן פאַרשלאָגן וועגן פאַרטרײַבן יידישע אַרענדאָרן פון די דערפער. בפרט האָט זיך אַנטוויקלט אַ גרויסע דיסקוסיע אַרום דעם ענין אין סיים אין יאָר 1775. אָבער סוף־כּל־סוף האָט דער סיים נישט אָנגענומען אָפּ געזעץ, וויבאַלד די פריצים האָבן מורא געהאַט, אַז טאָמער וועלן די אַרענדעס איבערגיין פון די יידן צו נישט־געניטע קריסטלעכע אַרענדאָרן, וועלן די פריצישע הכנסות שטאַרק פאַלן.

הגם קיין געזעץ קעגן יידישע אַרענדעס איז נישט אָנגענומען געוואָרן, האָט אָבער די דאָזיקע פּראָפּא־גאַנדע געבראַכט גרויס שאָדן די יידישע אַרענדאָרן. אייניקע „ליבעראַלע" פּוילישע פריצים האָבן זיך זייער שטאַרק ענגומען צום האַרצן די דאָליע פון די פּוי־ערים, וואָס וועלן כּלומרשט עקספּלואַטירט פון די אידישע אַרענדאָרן אין האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוארפן די יידן. אַזוי האָט דער רוסישער וואָיעוואָדע (די קיעוואר וואָיעוואָדשאַפט האָט געהייסן „רוסישע וואָיעוואָד־שאַפט" נאָך דעם ווי די שטאָט קיעוו האָט זינט 1667 מער נישט געהערט צו פוילן), דער מאָגנאַט פּאָטאָצקי, וואָס האָט געהאַט גאָר גרויסע גיטער, אַרויסגעטריבן פון זינען גיטער די יידישע אַרענדאָרן. אים האָבן נאָכגעטאָן אַנדערע פריצים, בפרט האָבן עס געטאָן די פריצים אין בראַצלאַווער וואָיעוואָדשאַפט. אין אַנדערע פאַלן האָבן פּוילישע מאָגנאַטן באַפרײַט די פויערים פון פאַנשטשינזע פאר אַ געוויסן אָפּצאָל. בײַ דער געלעגנהייט האָבן זיי אויך ליקווידירט אַלע יידישע אַרענדעס אַדער זיי אינעראַנומען אין זייערע אייגענע הענט, אַדער זיי אינעראַנדירט קריסטלעכע אַרענדאָרן.

אויך אין די שטעט איז געוואָקסן דער ווידער־שטאַנד קעגן יידישע אַרענדעס און מסחר. אין לוצק האָבן זיך די מעשטשאַנעס באַקלאָגט, אַז די יידן אַרענ־דירן בראַנפּן, ווײַן, ביר; האָנדלען מיט האָלץ, היי און לעבנסמיטלען און לאָזן נישט צו די מעשטשאַנעס צו קיין שום פרנסה (1789). אין דעם זעלבן יאָר באַ־קלאָגן זיך די בירגער פון לעטיטשעוו (פּאָדאָליע), אַז יידן האָבן אין זייערע הענט אַלע שענקען און „בכלל די גאַנצע שטאָט", אַרענדירן די בריקן־שטײַערן, די וועג־שטײַערן, דעם מאַרק־שטײַער (טאָרגאָווע) און לאָזן נישט צו די מעשטשאַנעס אויסצובויען ברוי־ערײַען אויף צו פּראָדוצירן ביר. אויך די קריסטלעכע מעשטשאַנעס אין וווינציע, וואָס זינען אין יענער צײַט (1789) געווען שוין אַ מינדערהייט אין שטאָט (162 יידישע און 79 ניט־יידישע הויזער) באַקלאָגן זיך, אַז

דער יידישער באַפעלקערונג לעבט שוין אין די דער־פער. די הויפּט־פרנסה אין דאָרף איז געווען שענקערײַ, קרעטשמערײַ און אַרענדע. אין 1784 האָבן אין דער פּאָדאָליער וואָיעוואָדשאַפט יידן גע־לעבט אין 885 דערפער. אין די דאָזיקע דערפער איז נישט געווען קיין איין קריסטלעכער אַרענ־דאַר. אויך דער כאַראַקטער פון דער יידישער אַרענדע האָט זיך זייער גיך אַנדערש פאַרשלאָגן וועגן פאַרטרײַבן יידישע אַרענדאָרן, וואָס האָבן אין דער פּאָדאָליע אַרענדע גערופן. מיר הערן איצט זייער זעלטן פון גרויסע אַרענדאָרן, וואָס האָבן גאַנצע סטאַראָסטוועס און אייניקלנע גיטער. מיר הערן אָבער אַ סך פון קליינע יידישע אַרענדאָרן, וואָס קוים־קוים האָבן זיי געווג אויף צו לעבן און וואָס געפינען זיך אונטער אַ שטאַרקן דרוק פון זייערע פריצים. אָפט זינגען זיי נישט אימשטאַנד צו אַצאָלן אפילו דעם פאַכט־אָפּצאָל. די פריצים קריגן אַרויס דעם אָפּ־צאָל מיט אַכזריותדיקע שטראָף־מיטלען. אַזוי ווערט דערצײלט אין די פּוילישע געריכטס־אַקטן און אין צײַטונגען אָדאָ אויסטערלישער פאַל: דער אַרענדאָר פון דאָרף לעשניעוויצע לעבן בערשאַד (בראַצלאַווער וואָ־יעוואָדשאַפט) איצקא זיסקעוויטש האָט נישט געקענט באַצאָלן זינען פאַכט־אָפּצאָל דעם פּריץ אַנטאָני קרא־שעווסקי. אַ פּוילישער קאַפּיטאַן האָט אים אָן עצה געגעבן צו שמידן דעם יידן אין קייטן און אַרײַנווארפן אין תפיסה אין קאַמענץ־פּאָדאָלסק. אַזוי ווי דאָס אָלץ האָט נישט געהאָלפן, האָט קראַשעווסקי זיך באַ־נוצט מיט מער אַכזריותדיקע מיטלען: ער האָט גע־נומען איציקס קליין זונעלע, האָט אים געהייסן צו־בינדן צו אַ לייטער און אַזוי אַרומפירן איבער דער שטאָט בראַהילאָוו. איציקס טאָכטער האָט ער אַזוי לאַנג געפּיניקט ביז זי איז געשטאָרבן. חוץ דעם האָט ער קאַנפיסקירט איציקס גאַנץ פאַרמעגן, וואָס איז ווערט געווען 22,848 זלאָטיס. אַ פּוילישער געריכט האָט אים פאַר די אָלע מעשים פאַרמשפט צו באַצאָלן אַ קליינע סומע געלט.

פאָלן, וועלן פריצים האָבן אַרעסטירט און געפּי־ניקט יידישע אַרענדאָרן, וואָס האָבן ניט פּינקטלעך באַצאָלט פאַר דער אַרענדע, זינגען געווען גאָר אָפּט. די יידן אין דובנע האָבן דורכגעפירט אין 1778 אַ געלטזאַמלונג, כדי אויסקויפן די אַרעסטירטע יידישע אַרענדאָרן פון דאָרף קאָפּילע. אין אייניקע שטעט זינגען געגרינדעט געוואָרן ספּעציעלע חברות פאַר פּדיון־שבויים אויף אויסקויפן אַרענדאָרן. אין אַנ־דערע יישובים האָט זיך קהל דערמיט פאַרנומען.

נישט געקוקט אויף דעם עלנטן מצב פון די יידישע אַרענדאָרן, איז אין דער פּוילישער עפנטלעכ־קייט אָנגעאָנגען אַ שטאַרקע פּינטלעכקע פּראָפּאַגאַנדע קעגן זיי. מע האָט די אַרענדאָרן באַשולדיקט, אַז זיי נעמען צו בײַ די פויערים תבואה פאַר זייערע חובות; אַז די יידן מאַכן קאָנטראַקטן מיט די פריצים און מאַנאָפּאָליזירן דעם פארקויף פון תבואה אין זייערע

יידן האָבן אין זייערע הענט דעם גאַנצן מסחר. די ערגסטע מערכה האָט אפּגים געהאַט די יידישע קהילה אין קרעמענעץ, וואו די מעשטשאַנעס האָבן אַדאָנק זייערע אַנטי־יידישע העצערייַען געפּוּעלט, אַז דאָס געריכט האָט אין 1777 אַרויסגעגעבן אַן אורטייל, אַז יידן טאָרן מער נישט וואוינען אין דער שטאָט. אָבער אין דער אַלגעמיינער אַנאַרכיע איז דער דאָזיקער פסק ניט דורכגעפירט געוואָרן ביז 1789, וועז דער געריכט האָט געהייסן אַראָפּווּאַרפן 40 יידישע הייזער אויפן מאַרק. יידן האָבן אָנגעהויבן אין פּאָניק צו אנטלויפן פון קרעמענעץ. בכלל איז די לאָגע געווען בעסער פאַר די יידן אין די פּריוואָטע אייגנטומער אין די מלוכהשע שטעט. די יידן אין מעדזשיבאָזש האָבן (לויט די באַריכטן פון די פּוילישע האָנט־גשעריבענע צייטונגען פון 1778) זיך געקענט באַשעפטיקן אָן שטערונגען מיט האָנדל און מלאָכה; די שטאָט איז געווען אַ פּריוואָטע, זי האָט געהערט דעם פירשט אַדאָם טשאַרטאָריסקי.

נאָך דער ערשטער צעטיילונג פון פוילן האָט זיך דער מסחר אָנגעוויקלט צווישן די געוועזענע פוילישע און איצט עסטרייכישע פּראָווינצן (גאַליציע) און אַ־ קראָינע. אַ גרויסע ראָלע האָבן דערבּיי געשפּילט יידישע סוחרים. גאַליציש יידן האָבן געמאַכט פאַר־ שידענע קאָנטראַקטן אויף תבואה און אויף וואָל. יידישע ליפעראַנטן האָבן אָנגעקויפט האָבער פאַר דעם עסטרייכישן מיליטער. אָנדערע גאַליציש סוחרים האָבן געקויפט האָניק אין פאָדאָליע. זינט 1557 איז אין פוילן געווען פאַרבאָטן די יידן צו האָנדלען מיט פערד. אין דער צווייטער העלפט 18־טן י"ה האָט מען פאַקטיש אינגאַנצן פאַרגעסן אָן דעם דאָזיקן פאַרבאָט. יידישע ליפעראַנטן האָבן אָפּגעקויפט גאַנצע סטאַדעס אין וואָלין, פּאָדאָליע און אין אָנדערע אוקראַינער יישובים פאַר די אַרמייען פון די שכנותדיקע מלוכות.

די פּוילישע צייטונגען האָבן זיך באַקלאָגט, אַז די יידן פאַרקויפן די פערד דער פּוילישער אַרמיי אויך, אָבער פאַר אַ דאָפּלטן פּרייז. מיר וויסן נישט, וויפל אמת ס'שטעקט אין דער דאָזיקער באַשולדיקונג. די וויכטיקסטע ירידים אויף פערד זײַנען פאַרגעקומען אין לודמיר, מאָהילעוו און לעגטשנע (לובלינער וואָ־ יעוואָדשאפט). דער תבואה־האָנדל צווישן גאַליציש, פּוילישע און אוקראַינער סוחרים האָט זיך קאָנצענט־ רירט דער עיקר אין די דרײַ שטעט: בערדיטשעוו, דובנע און וואַרשע. בערדיטשעוו איז שטאַרק גע־ וואַקסן ווי דער אויסגאַנג־פונקט פאַר האָנדל קיין רוסלאַנד, מאָלדאָוויע און וואַלאַכיע. אויך די דובנער ירידים זײַנען געווען אַ שם־דבר.

פאַראַן אויך סוחרים, וואָס האָנדלען מיט דאָנציג. אַ יידישער סוחר פון פאָלאָנע, למשל, האָט געפירט סחורה (האָלץ) מיט דער אָקס ביז דעם טרעך וויסל און פון דאָרט מיטן וואַסער־וועג ביז צום באַלטישן ים.

אַן אָנדער וויכטיקע ענדערונג אין דער יידישער ווירטשאַפט־סטרוקטור איז די וואָקסנדיקע צאָל בעלי־ מלאָכות. אין יאָר 1789 האָבן אין זשיטאָמיר 21.2% פון דער יידישער באַפעלקערונג געלעבט פון מלאָכה, אין בערדיטשעוו — 16,2%, אין מיראָפּאָל (זשיטא־ מירער פּאָוויאָט) — 15%, אין אַלט־לובּער (זשיטא־ מירער פּאָוויאָט) — 16%.

מיט די אַלע גליקן איז אָבער די עקאָנאָמישע לאָגע פון רוב מנין ובנין פון דער יידישער באַפעל־ קערונג געווען זייער אַ ביטערע. וועגן דער מוראדי־ קער ארעמקייט פון די יידישע מאסן דערציילן מיט־ צייטלעריש יידישע און ניט־יידישע מקורים. אַ קא־ רעספּאָנדענץ אין דער וואַרשעווער האַנדלסצייטונג פון יאָר 1789 דערציילט, אַז אין אוקראַינע לעבן „סיי די פויערים אין סיי די יידן אין דער גרעסטער נויט". אַן אַנדער קאָרעספּאָנדענט שרייבט פון טולטשין (1788): „מיר האָבן דאָ אַ גרויסע מאַסע ארעמעלייט סיי קריסטן און סיי יידן, וואָס גייען ארום אַ גאַנצן טאָג זוכן אַ שטיקל ברויט און אַזוי ווי זיי קענען דאָס אין ערגעץ אויסבעטן, פארענדיקן זיי זייער עלנט־לעבן אונטער אַ פלויט".

די יידן פון קרעמענעץ האָבן ארום 1775 אדער 1780 געשיקט אַ מעמאָראַנדום צו דער פּוילישער רע־ גירונג, וואו זיי האָבן זיך באַקלאָגט, אַז די רייכסטע בעלי־בתים און די אמאָל בארימטע סוחרים זײַנען איצט „פאַרוואַנדלט געוואָרן אין ארעמעלייט און כמעט אין בעטלערס. מיר האָבן חובות אויף 150,000 זלאָטיס. פון וואָנען זאָלן מיר אָפּצאָלן דעם קאָפּיטאַל [די חובות], אז עס סטייט ניט אפילו אויף צו באַצאָלן אַ העלפט פון פראַצענט. מיר זײַנען דערגאַנגען צו דעם סאָמע אומגליקלעקסטן מצב. ס'קומט אונדז אָפט אויס זיך צו באַגיסן מיט טרערן; ניטאָ פון וואָס צו לעבן און דאָ דריקן נאָך די בעלי־חובות". מע קען זיך אָבער פארשטעלן, אַז די לאָגע פון די קרעמענעצער יידן איז געווען אַ באַזונדערס שווערע צוליב ספּעציעלע טעמים. מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט וועגן דעם פּאָרב־יסענעס קאָמף, וואָס די קריסטלעכע מעשטשאַנעס האָבן קיגן זיי געפירט. טאָקע מיט עטלעכע יאָר שפּע־ טער איז געקומען דער גירוש פון די קרעמענעצער יידן.

אויך ענלעכע ניט־פריילעכע גרונט הערן מיר נאָך פון אַנדערע שטעט. די יידן פון מעזריטש גדול (וואָלין) שרייבן אין אַ מעמאָראַנדום פון יאָר 1776: „מיר זײַנען אין אונדזער מצב, אין דעם דלות, וואָס ס'האָבן געבראַכט די שריפות, די מגפות, די דורכ־ מארשירנדיקע מיליטערישע אָפּטיילן, דערגאַנגען צו אזאַ מין ארעמקייט, אַז קוים־קוים האָבן מיר אויף צו לעבן".

אַ ממש קלאַסישע באַשרייבונג פון דער ארעמקייט אין די יידישע שטעטלעך געפינען מיר אין איינעם

פון די מעדיציניש פאפולערע ביכלעך אויף ייִדיש, אין דעם ספר רפואות פון ד״ר משה מארקוזע, וואס איז ארויס אין דרוק אין פאריצק (וואלין) אין 1790. ד״ר מארקוזע, וואס האט שטודירט מעדיצין אין קע־ניגסבערג (פרייסן) אין זיך אין 1774 באזעצט אין טריסק (וואלין), שרייבט אין זײַן ספרל: „בעוה״ר זענן אין איטליכער שטאט אדר שטעטיל פיל ליידיק גייערס לאזער שלום עליכם געבערס [ד״ה יידן, וואס טוען גארנישט, נאר דרייען זיך ארום אויף דער גאס און גיבן זיך אפ שלום־עליכם], פיל אביונים, נאך מער ענינים״. ווי אַ פּויל־יוצא פון דער גרויסער ארעמקייט און חסרות איז געווען אַ שארפע קאנקורענץ צווישן סוחרים, ארענדארן און בעלי־מלאכות, וואס האט זיי נאך מער רואינירט. ד״ר מארקוזע באשרייבט אזוי דעם דאזיקן פארביסענעם עקסיסטענץ־קאמף:

„איינער זעהט אין איז מקפּח פרנסה דעם אנדערן; איין שענקר דעם אנדרן; שנײדערס איינער דעם אנדרן; ארצנדארס אין דיא דערפרי, פשיטא, איינר איף דעם אנדרן... פון אלים, וואס איינר איז זיך מחי׳, קומין נאך אימער מעהר צו אונד עסין אוף איינר דעם אנדרן מיט דיא אויגן, וויל זייא נעמין אוועק איהרע פרנסה. קען איין גרעסרע עין הרע זײַן גימאלט ?״

ד״ר מארקוזע באמערקט אויך, אז די שרעקלעכע ארעמקייט האט ארויסגערופן בײַ דער ייִדישער בא־פעלקערונג פארברעכערישקייט — גנבות און רויבע־רײַען — און ער האט דעריבער מורא, אז צוליב די דאזיקע פארברעכער וועט מען „אדר פון אונזר מדינה אוך מאכן טעלניר, אדר נאך ערגיר מען וועט אן פאנגן נאר ארוס טרײַבן״. באריכטן וועגן ייִדישע פארברע־כער און רויבער־באנדעס ווערן געברויכט אויך אין אנדערע מקומות.

די ייִדישע קהילות, וואס זײַנען געווען שטארק פארארעמט, האבן זיך ניט געקענט געבן קיין עצה מיט דער וואקסנדיקער ארעמקייט. אינזיקע קהילות האבן באנקראטירט, למשל, דער דובנער קהל אין 1793. אנדערע קהילות האבן זיך אן עצה געגעבן אויף אזא אופן, זיי פלעגן ארויסשיקן פון דער שטאט די אביונים און בעטלערס, וואס זײַנען געווען אַ שווערע לאסט פאר זייער בודזשעט. די ארומוואנדערנדיקע מחנות בעטלער און עניִם האבן געשאפן אַ נאך מער אומזי־כערע לאגע אין די שטעט און אויף די וועגן. אין יאר 1787 האט דערייבער דער קעניג ארויסגעגעבן אַ דע־קרעט, וואס האט פארווערט ארויסצושיקן פון שטאט די ארעמעלײַט, נאר געהייסן זיי באנוצן אויפן ארט בײַ פארשיידענע נוצלעכע ארבעטן. דער דאזיקער דע־קרעט איז אבער געבליבן אויפן פאפיר, ווײַל ניט קהל האט געהאט דאס געלט און ניט די פעיקייטן אנצופירן מיט אזעלכע „נוצלעכע עפנטלעכע ארבעטן״ און ניט די ארעמעלײַט זײַנען געווען דערצו צוגעגרייט. ווי ווײַט אבסטראקט און ניט רעאל איז געווען דער קעניג־לעכער באפעל באווײַזט דער ווײַטערדיקער כארא־טעריסטישער עפיזאד אין לויצק אין 1790. די ארטיקע ארדענונגס־קאמיסיע האט געהייסן קהל, ניט געקוקט אויפן קעניגלעכן באפעל, מאכן אַ רשימה פון אלע ייִדישע בעטלערס און זיי ארויסשרײַבן פון שטאט. קהל האט ניט אויסגעפירט די דאזיקע פארארדענונג און איז צוליב דעם באשטראפט געוואָרן מיט 50 זלאטיס.

ד. נײַע פרנסות

אין דער דאזיקער מרה־שחורהדיקער און פינצ־טערער לאגע, אין וועלכער די פוילישע און אוקראינער ייִדן האבן זיך געפונען, האבן זיך באווײַזן בלויז דאָ און דארט ליכטיקע פינטעלעך. ס׳איז געווען אַ צײַט, ווען מע האט אין די אויפגעקלערטע קרײַזן פון דער פוילישער געזעלשאפט אנגעהויבן רייַדן וועגן רעפאָר־מירן און פארבעסערן דעם מצב פון די ייִדן, ווי אַ טייל פון אַ גרויסער אלגעמיינער רעפארם־פראגראם. די דיסקוסיע ארום דעם דאזיקן ענין איז געוואָרן לעבעדיק, בפרט ארום 1788 — 1791, וועו אין וואר־שע איז זיך צונויפגעקומען דער אזוי גערופענער גרויסער אדער פיר־יאריקער סיים, וואס האט גע־שטרעבט צו מאדערניזירן דאס גאנצע פוילישע לעבן. הגם דער צענטער פון דער דיסקוסיע איז געווען אין וואַרשע, האבן זיך אין איר באטייליקט ייִדן און פאַ־ליאקן פון אלע עקן לאנד. איינער פון די אנהענגער פון דער ייִדן־רעפארם איז געווען טאדעוש טשאצקי, אַן אויפגעקלערטער און געבילדעטער פוילישער פריץ פון וואלין. טשאצקי האט צוגעשטעלט אַ פראיעקט דער פארלאמענטארישער (סיים) קאמיסיע אין וואַרשע וועגן דער ייִדן־פראגע. אין זײַן פראיעקט האט ער פארגעשלאגן פארשיידענע פארלײַכטערונגען פאר ייִדן אויפן עקאנאמישן און פאליטישן געביט. טשאצקי האט זיך בכלל אנגעהויבן צו פארטיפן אין דער עגישיכטע פון די פוילישע ייִדן און האט אנגעזאמלט אַ סך וויכ־טיקע מקורים אין דאקומענטן. ער האט אויף דעם סמך פון זײַנע שטודיעס אנגעשריבן די ערשטע וויסנשאפט־לעכע עגשיכטע פון די ייִדן אין פוילן. זײַן בוך אונטערן טיטל אן אפהאנדלונג וועגן ייִדן און קאראימער (אין פויליש) איז ארויס פון דרוק ערשט אין 1807. אין דעם דאזיקן ביכל האט ער אויך אפגעדרוקט זײַן רעפארם־פראיעקט פון 1789.

דער באקאנטער פיאנער פון דער השכלה־באוועגונג אין רוסלאנד מענדל לעפין סאטאנאווער (געבוירן אין סאטאנאוו אין 1750) האט אויך צוגע־גרייט אַ פראיעקט, מענדל לעפין איז אוועקגעפארן קיין בערלין אין 1780 און דאָ האבן אים זײַנע צווײַ לאנדסלײַט, דער דיכטער יצחק פון סאטאנאוו און דער העברעישער גראמאטיקער שלמה דובנא, צוגעוי־געפירט מיט משה מענדעלסאן און מיטן דײַטשן דיכ־טער אפרים לעסינג. נאך דרײַ יאר זײַן אין בערלין

איז מענדל לעפין געקומען צוריק קיין פאָדאָליע מיט נײַע אידעען און נײַע וויסנשאַפטלעכע האָריזאָנטן. ער האָט אָנגעהויבן שרײַבן און פאַרעפנטלעכן זײַנע שריפטן אין יידיש און העברעיש.

אויך לעפין האָט אויסגעאַרבעט א פּראָיעקט אונטער דעם טיטל: „א פּראָוו פון א רעפאָרם מיטן צוועק צו ברענגען מער בילדונג דעם יידישן פֿאָלק אין פּוילן און אויסבעסערן זײַנע פירונגען". דאָס ביכל איז אַרויס אָנאָנים אויף פראַנצויזיש אין 1789.

אָבער אין דער רעפאָרם־דיסקוסיע זײַנען געהערט געוואָרן נישט בלויז יידן־פרײַנדלעכע שטימען. א סך פּוילישע קאָנסערוואַטיוון און רעאַקציאָנערע פאָליטיקער און שרײַבער האָבן באַקעמפט יעדער פּרואָו צו פאַרבעסערן די לאָגע פון די יידן און זײַנען אַרויס מיט פּראָיעקטן, וואָס האָבן גאָר געפֿאָדערט נאָך מער צו באַגרענעצן די יידישע רעכט און זײַנען געווען פול מיט באַשולדיקונגען און טענות קעגן יידן. מיט א בראָשור אונטער דעם טיטל: „פּוילן וואָס ווערט געראופן דער יידישער גן־עדן" (פראַנצויזיש) האָט זיך אויך אָפּגעראופן דער קיוווער ביסקופּ זאָלוסקי. דער ביסקופּ האָט ניט געזען קיין מעגלעכקייט פאַר אַן אמתער רעפאָרם פון יידישן לעבן: 1) פּוילן קען ניט פּטור ווערן פון יידן, ווײַל קיין שום אַנדער מדינה ווײַל זיי נישט אַרײַנלאָזן; 2) די פּוילישע פּריצים און גלחים וועלן נישט מסכים זײַן צו פאַרטרײַבן די יידן פון פּוילן, ווײַל די יידן זײַנען זיי שולדיק א סך געלט; 3) דער גירוש פון פּוילישע יידן וואָלט אויסגעלייזדיקט א סך פּוילישע שטעט און זיי פאַרוואַנדלט אין א מדבר. קיין שום פאַזיטיוון פאָרשלאָגן, ווי צו פאַרענטפערן די שוועריע לאָגע פון די יידן, האָט דער ביסקופּ נישט געמאכט.

אינטערעסאַנט איז געווען די שטעלונג פון די קאַראַימער צו דער רעפאָרם־פראַגע. אין די רעפאָרם־פּראָיעקטן האָבן כמעט אַלע שרײַבער באַטראַכט די יידן און די קאַראַימער ווי איין רעליגיעזע גרופּע און פאַרגלייכט א נײַעם פּראָיעקט, וואָס זאָל פאַראייניקן ביידע גרופּעס. די קאַראַימער קהילה אין לוצק האָט געלאָזט דרוקן אין 1790 אירן א מעמאָראַנדום, וואו זי האָט געוואָרנט, אַז די קאַראַימער וועלן עמיגרירן פון פּוילן, אויב דער פּוילישער סיים וועט זיך נישט צוהערן צו זייער בקשה און וועט זיי נישט אויסטיילן פון דער צוקונפטיקער יידישער אַרגאַניזאַציע אין פּוילן.

די נאַנצע דיסקוסיע האָט נישט געבראַכט קיין ממשותדיקע רעזולטאַטן, ווײַל באַלד דערנאָך האָבן די רוסישע אינטריגעס דערפירט צו א נאָך גרעסערן כאַאָס אין צו א צווייטער צעטיילונג פון פּוילן. אָבער אין פאַזיטיוון רעזולטאַט האָבן די דיסקוסיעס געזאָלט גע־האָט. א צאָל אינפלוטרײַכע און געבילדעטע פּוילישע מאַגנאַטן האָבן אָנגעהויבן צו זוכן וועגן ווי אַזוי צו פאַרבעסערן די לאָגע פון די אַרעמע יידישע מאַסן דורך פראַדוקטיוויזאַציע, דער עיקר דורך אַריבערפירן יידן אין לאַנדווירטשאַפט אַדער אין נײַע צווײַגן פון מלאָכה אין אינדוסטריע. אויך עטלעכע יידישע יחידים האָבן זיך אָנגעכאַפּט פאַר די דאָזיקע נײַע אידעען און האָבן נוצבאַר. די דאָזיקע אַלע פּראָוואָס האָבן נישט געהאָט קיין גרעסערע ווירקונג אויף דער לאָגע פון די יידן. פונדעסטוועגן איז כדאי זיך אויף זיי אָפּצושטעלן.

אַן אַמאַטאָרישער פּראָוו פון לאַנדווירטשאַפּטלעכער קאָלאָניזאַציע איז געמאַכט געוואָרן אין די גיטער פון בראַצלאָווער סטאָראָסטע, פירשט קאָליקסט פּאָנינסקי. אין דער געגנט פון זווילהיל (נאָוואָגראָדוואָלינסק) האָט ער געשאַפֿן א יידישע קאָלאָניע און באַזעצט אין איר אַן ערך 20 יידישע משפחות. א פּוילישער צאָל־אינספּעקטאָר קראַשקאָווסקי, וואָס איז דורכגעפאָרן דורך זווילהיל אין יענער צײַט, באַשרײַבט אין דער וואַרשעווער האַנדלסצײַטונג פון 1787 זײַן באַזוך בײַ דער קאָלאָניסטן. אויף זײַן פּראָגע, וואָס האָט זיי געבראַכט דערצו צו ווערן לאַנדווירטן, צי טוען זיי דאָס מיט זייער פרײַען ווילן אָדער דער פירשט האָט זיי דערצו געצוואונגען, האָבן די קאָלאָניסטן געענטפערט, אַז דער פירשט האָט זיי געגעבן א מגי־לעקקייט צו לעבן, ער האָט זיי געגעבן זריעה, לאַנד־ווירטשאַפטלעכע מכשירים, פערד און אָקסן „און איצט קענען מיר לעבן באַקוועמער".

אָבער זײַנען דאָס נישט געווען די אייניקע יידי־שע לאַנדווירטן אין יענער צײַט. א דײַטשער מחבר לויבט אין זײַן בוך דאָס יאָר 1793 די וואָלינער יידן ווי גוטע לאַנדווירטן און באַטאָנט, אַז ער וויסט דאָס פון זײַנע אייגענע אָבסערוואַציעס בשעת ער איז אַרומ־געפאָרן איבערן לאַנד. לײַדער גיט ער נישט אָן קיין נעענטערע פרטים. ס׳איז אויך באַקאַנט, אַז די וואָלי־נער קאָראַימער האָבן זיך פאַרנומען מיט לאַנדווירט־שאַפט. מיר הערן אויך על־פּי צופאַל וועגן יידישע לאַנדווירטן אין פּלאָסקיראָוו און וועגן יידן, וואָס האָ־דעווען בהמות אין יאָזלאָוויץ (אַרום 1780 — 1790). א ייד פון שטעטל שומסק וועט באָפרײַט פון צאָלן דעם קאָפּשטײַער (אין 1788) מיט דער באַגרינדונג, אַז ער פאַרנעמט זיך מיט לאַנדווירטשאַפט. א ייד, שבתי מאָשקאָוויטש (אין קיעווער וואיעוואָדשאַפט), האָט געוואויינט מיט זײַן משפּחה אין דאָרף קראַשאָוועץ און האָט דאָרט באַאַרבעט די ערד. ער האָט געהאָט אַן אייגענעם אַקעראײַזן, זעקס אָקסן און דרײַ פערד. מן הסתם זײַנען געווען אויך אַנדערע יידישע לאַנדווירן, וואָס קיין ידיעות וועגן זיי זײַנען צו אונדז נישט דערגאַנגען.

ס׳זײַנען געמאַכט געוואָרן עטלעכע שוואַכע פּרואוון צו אָנשווייקלען א יידישע אינדוסטריע — די טעקסטיל־אינדוסטריע. א צאָל אויפגעקלערטע פּוילישע מאַגנאַטן האָבן געשטרעבט צו אינדוסטריאַליזירן פּוילן און האָבן

געגרינדעט פֿאַרשיידענע נייע פּאַבריקן. אָבער אין פּוילן איז געווען אַ מאַנגל אין אַ גוטן מענטשן־מאַטע־ריאַל פֿאַר פּאַבריק־אַרבעטער. די פּויערים איז געווען גאָר שווער אויסצולערנען ווי זיך צו באַגיין מיט מא־שינעס, וואָס זײַנען פֿאַר זיי געווען צו קאָמפּליצירט און צו דעליקאַט. דערביבער האָבן די פּריצים געוואָרפן זייער אויג אויף דער שטאָטישער אַרעמקייט, סײַ יידן אָן סײַ קריסטן. יידן זײַנען על־פּי־רוב געווען אינטעליגענטער און דערביבער שנעלער זיך אויסגע־לערנט די נייע טעכניק. אינזשענירן און טעכנישע עקספּערטן ווי בכלל ספּעציאַליסטן האָט מען פֿאַר שווער גענומען קיין פּוילן פון אויסלאַנד. די פּאַבריקן, וואָס זײַנען אויף אזא אופן געגרינדעט געוואָרן, האָבן געהאט עפּעס אַ פּראָטעקציאָניסטישן בײַגעשמאַק. ס׳האָט געפּעלט דער פּרײַער אונטערנעמער־גײַסט אָן זיי האָבן אָפט געאַרבעט מיט היזק. קיין לאַנגער קיום איז זיי דערביבער נישט באַשערט געווען.

אײַנע פון די ערשטע פּאַבריקלעך פון דעם מין איז געווען די טוך־פּאַבריק אין קאָרעץ (לויצקער פּאָווייאַט), וואָס דער פּירשט יוזף טשאַרטאָריסקי האָט געגרינדעט אין 1786. די פּאַבריק האָט געהאט צען וואַרשטאַטן. בײַ צוויי האָבן געאַרבעט יידן, וואָס זײַ־נען „אין אונדזער לאַנד אַ פּאָלק פון לײַדיקגייערס אָן מע האָט זיי אַרײַנגעפּירט [אין דער פּאַבריק] מיט צוואַנג אין מיט נישט קיין קליינער מי״ — האָט געשריבן אַ דעמאָלטיקע וואַרשעווער צײַטונג. אָבער אין יאָר 1791, וועט דערציילט, האָבן אין דער דא־זיקער פּאַבריק שוין געאַרבעט „מיט גרויס חשק״ אַ 60 יידישע אַרבעטער.

אַ צוויטע פּאַבריק האָט געגרינדעט דער פּוילישער מיניסטער („פּאָדקאָמאָרשי״) אין מאַגנאַט ווינצענטי פּאַטאַצקי אין נעמיראָוו. דאָס איז געווען אַ פּאַבריק פון פּערקאָלנע שטאָפֿן, וואָס האָט געשמט אין גאַנץ פּוילן. די פּאַבריק האָט אין יענער צײַט געהערט צו די גרעסערע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין לאַנד. אין יאָר 1784 האָבן אין איר געאַרבעט 120 יידן, וואָס האָבן פֿראָדוצירט 1,500 שטיק פּערקאָל אַ יאָר. אין יאָר 1787 האָט דער קעניג באַזוכט די באַ־רימטע פּאַבריק, דער דירעקטאָר האָט אים אַרומ־געפּירט, געווויזן די ווארשטאַטן. אַבער דער גרעסטער זײַנען געווען אויסלענדער. אַבער דער גרעסטער טייל זײַנען געווען אַרטיקע מענטשן, בתוכם אַ 300 יידן.

ווײַזט אויס, אַז די באַשיידענע אָנהייבן פון יידי־שער טעקסטיל־אינדוסטריע צום סוף 18־טן י״ה האָבן מיט דער צײַט סטימולירט אויך אַ יידישע פּריוואַטע איניציאַטיוו. אָנהייב 19־טן י״ה ווערט די צאָל יידישע טעקסטיל־פּאַבריקלעך גרעסער. אַ רוסישער שרײַבער, פּראָפּ׳ קלימענקאָ, דערציילט, אַז אין יאָר 1805 זײַנען אין פּאַדאָליער גובערניע געווען דרײַ יידישע געוואָנט־פּאַבריקן (איינע אָן אייגענע אוֹן צוויי אַרענדירטע), דערפון איינע אין דער שטאָט יאַמפּאָלע. אויך אין וואָלין זײַנען ס׳רוב טוך־פּאַבריקלעך אין די יאָרן 1825 — 1845 געווען אין יידישע הענט. אַ סטאַטיסטיק פון יאָר 1806 גיט איבער, אַז אין די דרײַ גובערניעס — פּאָדאָליער, וואָלינער און גראָדנער — האָבן דעמאָלט עקסיסטירט 20 פּאַבריקלעך מיט 65 וועבשטולן אויף אויסצואַרבעטן וואָלענע סחורות. זיבן פון די דאָזיקע פּאַבריקלעך זײַנען געווען יידישע. זעקס פון זיי האָבן געהאַט צוזאַמען 18 וועבשטולן. די צאָל וועבשטולן פֿאַר דער זיבעטער פּאַבריק איז נישט באַקאַנט.

אין די 1780 יאָרן האָבן די טשאַרטאָריסקיס גע־גרינדעט אין זוויהיל אַ פּאַרצעלײַ־פּאַבריק, וואו ס׳האָבן אויך געאַרבעט יידן. די פּאַבריק האָט אויסגאַרבעט צווישן אַנדערע מילכיקע און פליישיקע געשיר מיט העברעישע אויפֿשריפטן („כלי חלב״ און „כלי בשר״). אָנהייב 19־טן י״ה איז די פּאַבריק אַריבערגעפירט געוואָרן קיין קאָרעץ.

ס׳זײַנען אויך געווען אַנדערע קלענערע פּאַבריק־לעך, וואָס זײַנען אָנגעשטאַנען צוליב דער איניציאַטיוו פון אײַנצלנע יידישע אונטערנעמער. עטלעכע יידישע סוחרים פון ברעד האָבן אין 1788 געגרינדעט אין דער שכנותדיקער שטאָט ראַדזיוויללאָוו אַ פּולווער־פּאַבריק. בראַד האָט דעמאָלט געשמט ווי אַ וויכטיקער צענטער פֿאַר סעליטער־מסחר. איינער פון די שותפים פון דער פּאַבריק איז געווען אַ גרויסער סוחר מיט שוועבל, בלײַ, סעליטער און פֿאַרשיידענע אָפּטייק־סחורות. אָרום 1780 האָבן צוויי יידן עקספּלואָטירט אַ זאַלצגרוב לעבן דראָהיטשין. פּראָפּ׳ קלימענקא רעכנט אויס אין פּאָדאָליער גובערניע אין יאָר 1805 די וויי־טערדיקע יידישע פּאַבריקלעך (חוץ די פּריער דער־מאָנטע געוואָנט־פּאַבריק): דרײַ קופּער־זשוואָדן מיט 42 אַרבעטער, וואָס יידן האָבן אַרענדירט; 6 סעליטער־זשוואָדן (4 אייגענע און 2 אַרענדירט); 1 פּאָפּיר־פּאַב־ריק אין ליטין (אַרענדירט), 2 מעטאַל־גיסערײַען (אַרענדירט), 1 הוט־פּאַבריק און 1 גאַרבאַריע (אַרענ־דירט).

ס׳איז נאָך כּדאי צו באַמערקן, אַז ס׳האָט אַנ־געהויבן אויפֿצוקומען אַ קלאַס יידישע פּראָפּעסיאָנאַלן.

אַזוי אָרום זענען מיר, אַז דאָס יידישע לעבן אין אוקראַינע האָט זיך שוין קענטיק געביטן צום סוף 18־טן י״ה. אָבער דאָס איז ערשט געווען אַ שוואַכער אָנהייב. ראַדיקאַלע און גרויסע ענדערונגען זײַנען פֿאַר־געקומען, וועלן נאָך דער צעטיילונג פון פּוילן איז אר־קראַינע געוואָרן אַ טייל פון דער רוסישער אימפּעריע.

מרדכי וו. בערנשטיין

די יידן אין אוקראַינע אונטער דער צאַרישער הערשאַפט (1795—1917)

אַרײַנפֿיר

אין יאָר 1795, בײַ דער דריטער צעטיילונג פֿון פּוילן, האָט רוסלאַנד פֿאַרנומען דעם לעצטן טייל אוקראַינע, און דערמיט איז גאַנץ אוקראַינע (חוץ גאַליציע) אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דער הערשאַפט פֿון דער רוסישער קרוין. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז יידישע ישובים, וואָס זײַנען פֿריער געווען צעטיילט צווישן צוויי מלוכות — פּוילן און רוסלאַנד — האָבן זיך איצט געפונען אונטער דער ממשלה פֿון איין מלוכה — רוסלאַנד.

פֿריער נאָך האָט די קלײניע צאָל יידן, וואָס האָבן דעמאָלט געלעבט אין רוסלאַנד, פֿאַרשאַפט זייער פֿיל דאגות דער צאַרישער אַדמיניסטראַטיוואָר ביורא־קראַטיע. איצט איז נאָך די פֿראָבלעם געוואָרן גרעסער און טיפֿער. דאָס פֿראָווסלאַוונע רוסלאַנד, וואָס האָט זיך אַזוי שטאַרק אויסגעהיט פֿון די „זשידעס", איז פֿלוצעם באַרײַכערט געוואָרן מיט גאָר גרויסע צאָלן יידן, דערצו האָבן זיי זיך קאָנצענטרירט אין באַשטימטע ראיאָנען, צו דעם אַלעמען האָבן די יידן דאָ, אין די אוקראַינער געגנטן, פֿאַרנומען אַ גאָר ספּעציעל אָרט אין דעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן לעבן.

שוין נאָך דער ערשטער צעטיילונג פֿון פּוילן אין 1772 און נאָך דער צווייטער אין יאָר 1793, וועלן צו רוסלאַנד זײַנען צוגעקומען נײַע שטחים מיט געדיכט באַוואוינטע יידישע ישובים, האָט די רעגירונג גע־פֿרוווט אויף פֿאַרשיידענע אופנים צו פֿאַרענטפֿערן די יידן־פֿראָגע. נאָך דער דריטער צעטיילונג פֿון פּוילן איז די צאָל יידן אין רוסלאַנד נאָך מער פֿאַר־גרעסערט געוואָרן. איז איצט פֿאַר דער רעגירונג אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין אַ גאָר שאַרפֿער פֿאָרם די פֿראָגע, וואָס טוט מען מיט די יידן, דעם „פֿרעמדן" עלעמענט.

אין די לעצטע יאָרן פֿון יעקאַטערינע דער צווייטערס רעגירן האָט שוין אין רוסלאַנד געמוען די אייבערהאַנט די רעאַקציע. האָט מען במילא ניט געקענט האָפֿן, אַז די אויפֿגעקומענע יידישע פֿראָבלעמען זאָלן פֿאַרענטפֿערט ווערן אויף אַ ליבעראַלן אופֿן. אַנגעהויבן צו פֿאַרענטפֿערן די יידן־פֿראָגע האָט מען טאַקע מיט באַגרענעצונגען. קודם־כל האָט מען אַרויס־גענומען אַ גרויסן טהום־המושב, וואָס האָט באַ־שטימט אַ ספּעציעלן וואוינ־שטח פֿאַר די יידן.

דער דאָזיקער טהום האָט געדאַרפט ניט דערלאַנגן, אַז די יידן פֿון די נײַ־פֿאַרנומענע גובערניעס זאָלן זיך באַזעצן אין די עכט־רוסישע געביטן. די יידן זײַנען געצוואונגען געווען צו פֿאַרבלײַבן אין די ערטער, וואו זיי האָבן פֿריער געלעבט.

תחום־המושב און אויסנאַם־געזעצן בכלל האָבן געדאַרפט רעגולירן די יידן־פֿראָגע. שוין נאָך דער ערשטער צעטיילונג פֿון פּוילן, וועלן רוסלאַנד האָט פֿאַר־נומען וויטעסרוסלאַנד מיט בערך הונדערט טויזנט יידן, האָט מען זיך שוין געמוען צו באַגרענעצן די רעכט פֿון די יידן מיט נײַע פֿאַראַרדענונגען און געזעצן.

הגם וויטעסרוסלאַנד איז נאָך אַנעקסירט געוואָרן אין דער ליבעראַלער צײַט פֿון יעקאַטערינע דער צוויי־טער, האָט זי פֿונדעסטוועגן ניט געקענט בײַטן די אַנטי־יידישע פֿאַליטיק פֿון די פֿריערדיקע הערשער. יעקאַטערינע האָט זיך נאָך דעמאָלט ניט געפֿילט פּעסט אויפֿן טראָן, ערשט ניט לאַנג צוריק האָבן די הויפֿלײַט דערהרגעט איר מאַן, פּיאָטר דעם דריטן, און זי אַרויפגעזעצט אויפֿן טראָן, האָט יעקאַטערינע זיך באַמיט צו ווײַזן, אַז זי איז באמת געטרײַ די אינטערעסן פֿון רוסישן פֿאָלק.

בײַם פֿאַרנעמען וויטעסרוסלאַנד האָט דער דאָרט־קער גענעראַל־גובערנאַטאָר טשערנישאָוו אַרויסגעלאָזט אין נאָמען פֿון דער צאַרין אַן אויפֿרוף צו דער דאָר־טיקער באַפֿעלקערונג. דאָרט ווערט געזאָגט, אַז אַלע אײַנוואוינער פֿון די פֿאַרנומענע ערטער ווילן האָבן די זעלבע רעכט ווי אַלע רוסישע אונטערטאַנען. וועגן יידן ווערט אָבער אין אויפֿרוף ספּעציעל געזאָגט:

די יידישע קהילות, וואָס געפֿינען זיך אין די פֿאַרנומענע פֿון דער רוסישער אימפּעריע שטעט און לענדער, וועלן ווי־טער פֿאַרבלײַבן אין זיי ווען האָבן לויטן געזעץ אַלע פֿריהייטן, וואָס זיי גענײסן איצט בנוגע זייער גלויבן און פֿאַרמעגן, וואָרעם די מענטשן־ליבע פֿון איר מאַיעסטעט דער צאַרין דערלאָזט ניט זיי אַליין אויסצושליסן פֿון דעם אַלגעמיינעם חסד און קומענדיקן וואוילזײַן

אונטער איר גנעדיקער מאַכט כל־זמן זיי וועלן פון זייער זײַט מיט דער עהעוויקער געהאָרכ־זאַמקייט לעבן ווי געטרײַע אונטערטאַנען און זיך פֿאַרנעמען לויט זייער בארוף מיט האַנדל און אונטערנעמונגען [1].

נאָך א ריי זוכענישן און עקספּערימענטן איז אין יאָר 1791 פֿאַרפעסטיקט געוואָרן אויף א יורידיש־געזעצלעכן אופן דער סטאַטוס פון תּחום־המושב. דאָס האָט געהייסן, אז די יידן האָבן געמעגט וואוינען נאָר אין יענע ערטער, וואו זיי האָבן פריער געלעבט אונטער דער פוילישער ממשלה.

שפּעטער, נאָך דער צווייטער צעטיילונג פון פוילן, ווען עס זײַנען צוגעקומען צו רוסלאַנד אוקראַינישע געביטן, האָט די צאַרישע מלוכה מיט א נײַעם געזעץ פעסטגעשטעלט א נײַעם אויסגעבריטערטן תּחום פאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג. דעם 23־סטן יוני 1794 האָט די צאַרין יעקאַטערינע די צוויטע באַשטעטיקט דעם געזעץ [2]:

דערלויבנדיק די יידן זיך צו פֿאַרנעמען מיט זײער ערע שטאַטישע און סוחרישע באַשעפטיקונגען אין די גובערניעס: מינסקער, איזיאַסלאַווער [וואָליניער], בראַצלאַווער [פּאָדאָליער], פֿאָלאַצקער [וויטעבסקער], מאָהילעווער, קיעווער, טשערניגאָווער, נאָווגראָד־סעווערסקער [פּאָלטאַווער], יעקאַטערינאָסלאַווער און אין טאַווריעער געגנט און צו פֿאַרשרײַבן זיך אין די שטעט אין בירגער־שטאַנדן אוּן סוחרישע שטאַנדן, באַפֿעלן מיר צו נעמען בײַ די דאָזיקע יידן, וואָס וועלן זיך באַנוצן מיט דער דאָזיקער דערלויבעניש, אַנהייבנדיק פון 1־טן יולי, א דאָפּלטן אָפּצאָל ווי עס איז באַשטימט פֿאַר די מעשטשאַנעס אוּן סוחרים פון קריסטלעכן גלויבן. די [יידן], וואָס וועלן ניט וועלן בלײַבן [אין רוס־לאַנד], וועלן קענען נאָך דעם, ווי זיי וועלן באַ־צאָלן אין הסכם מיט די נעזעצן פון די שטעט אַן אָפּצאָל אין דער הויך פון א דרײַ־יאָריקן דאָפּלטן שטײַער, אַרויספֿאָרן פון אונדזער אימפּעריע . . .

איצט אין דעם פֿאַרגרעסערטן תּחום איז אויך אַרײַן די קיעווער גובערניע מיט דער שטאָט קיעוו.

אין דעם אויפגעקומענעם יידישן צענטער אין צאַרישן רוסלאַנד נאָך דער דריטער צעטיילונג פון פוילן הויבט אָן די געגנט פונעם דניעפּער־באַסיין צו שפּילן א וויכטיקע ראָלע סײַ אין כּמות, סײַ אין איכות. „דער דניעפּער איז געוואָרן דער טײַך, וואָס פֿליסט אין דער ‚יידישער׳ טעריטאָריע״ [3].

אין רוסלאַנד איז איבערגעבליבן א ספּעציעלע ירו־שה פון יודאַפֿאַביע. דאָס לאַנד האָט מען א לאַנגע צײַט אָפּגעהיט פון „יידישער אַרײַנדרינגונג״. די הערשער, באַזונדערס די צאַרינס, האָבן געוואָרגט, אז אין רוס־לאַנד, ווי אויך אין אוקראַינע, זאָלן זיך ניט אַרײַנכאַפּן קיין יידן.

כּדי צו פֿאַרשטיין די שוועריקייטן פון דעם קעגנ־זײַטיקן אויסלעבן זיך און אײַנלעבן זיך פון די יידן אין די אַרטיקע פֿאַרהעלטנישן, מוז מען זיך קורץ אָפּשטעלן אויף דעם ערב־פּעריאָד פון דער נײַער סי־טואַציע, אויף די באַציאונגען צו אוקראַינער יידן סײַ מצד די אָפּיציעלע פֿאַקטאָרן, סײַ אויף די באַציאונגען פון דער אַרטיקער באַפֿעלקערונג.

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס די וואונדן פון ת״ח־ות״ט זײַנען נאָך ניט פֿאַרהיילט געוואָרן, האָבן שוין אינגיכן זיך ווידער יידן אָנגעהויבן צו באַזעצן אין די אוקראַינער געגנטן. ס׳האָט ניט געהאַלפן די אײַנ־געשטעלטע גרענעץ־וואַך און יידן זײַנען פון אומאַנער, וואָלינער און פֿאָדאָליער געגנטן אַרײַנגעקומען אין די פֿאַרנומענע פון רוסלאַנד טשערניגאָווער, פּאָלטאַווער און א טייל קיעווער גובערניעס.

די לאָקאָלע מאַכט־אַרגאַנען, סײַ שטאָטישע און סײַ פּריוואַטע, האָבן די דאָזיקע „אַרײַנדרינגער״ ניט געשטערט. אַדרבה, יידן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַ־זעצן אין די שטעט און דערפֿער ווי אַרענדאַרן, שענ־קערס, פֿאַכטערס פון מילן, ברויערײַען וכדומה. יידן האָבן אָפּילו באַקומען דערלויבעניש פון דער קאָמענ־דאַנטן פון די „פֿאָלקן״, ווי עס האָבן געהייסן די באַ־זונדערע קרײַזן פון דער קאָזאַקישער אויטאָנאָמער אוקראַינע, דאָרט צו לעבן.

לויטן אָפּמאַך פון כמעלניצקין מיטן צאַר אַלעק־סי מיכאַילאָוויטש (פּערעיאַסלאַוו 1654) האָט די דאָזיקע אוקראַינישע געגנט געדאַרפט זײַן „יידנרײַן״. כּמעל־ניצקי האָט אויך אָנגענומען זײַנע נאָכפֿאָלגער, זיי זאָלן אָפּהיטן די „ריינקייט״ פון דער פֿראַוואַסלאַווענער אוקראַינע. אין משך פון א לאַנגער צײַט איז געפֿירט געוואָרן אַן עקשנותדיקער קאַמף קעגן דער „יידישער אַרײַנדרינגונג״.

אין יוני 1721 גיט אַרויס דער אוקראַינישער העטמאַן סקאָראָפּאַדסקי א באַפֿעל אין נאָמען פֿון דעם צאַר פֿיאָטר דעם ערשטן, אז אין משך פון דרײַ חדשים, ביז אָנהייב אָקטאָבער פון דאָזיקן יאָר, דאַרפן אַלע יידן אַרויסגעשיקט ווערן פון מאַלאָראָסיע. ער האָט געסטראָשעט די פֿירצים, וואָס וועלן האַלטן יידן אין זייערע גיטער, אַרויפצולייגן אויף זיי א געלט־שטראָף. דערבײַ האָט דער העטמאַן אָנגעזאָגט דער מילין, אז מע דאַרף זאָרגן, דער באַפֿעל זאָל אויסגע־פירט ווערן. אויב מע וועט נאָך דעם דאָזיקן טערמין דאָך ערגעץ אין לאַנד טרעפן א יידן, זאָל מען „זײַן גאָנץ זשידאָווסקי פֿאַרמעגן צוריקגעבן פון אים; מיט בזיון, מיט פֿאַרלעגן זײַן געזונט און א נאָקעטן אַרויסטרײַבן אים הינטער דער גרענעץ״ [4].

סקאָראָפּאַדסקיס באַפֿעל אין נאָמען פון צאַר פֿיאָטר האָט ניט געהאָלפן. האָט זיך דער „אייבער־שטער געהיימער ראַט״ געמוסט אָפּצורייניקן רוס־לאַנד פון די יידן, בעיקר האָט מען דאָ טאָקע געהאַט

אין זינען אוקראינע. אין אפריל 1727 באַווײַזט זיך דער באַפעל פון דעם „אייבערשטן געהיימען ראַט", ארויסגעגעבן אין נאָמען פון איר מאַיעסטעט דער אימ־פעראַטאָרין יעקאַטערינע דער ערשטער [2]:

דעם 20־סטן אפריל 1727 האָט איר מאַיעסטעט באַפוילן: זשידעס, מענער ווי פרויען, וואָס האַלטן זיך אויף אין אוקראַינע און אין אַנדערע רוסישע שטעט, זיי אַלע דאַרפן תיכף ומיד ארויסגעיאָגט ווערן פון רוסלאַנד אויף ייִנער זײַט גרענעץ אין שפּעטער זיי צוריק אין רוסלאַנד בשום אופן ניט ארײַנלאָזן און מע דאַרף וועגן דעם גאָר שטאַרק וואַרענען אומעטום. און ביים ארויסלאָזן זיי גוט אכטונג געבן, אַז זיי זאָלן פון רוסלאַנד איבער דער גרענעץ ניט ארויספירן קיין גאַלדענע טשער־וואָנצעס, ניט קיין שום רוסישע זילבערנע מטב־עות אין יעפימקעס [זילבערנע טאַלערס]. און אויב זיי וועלן האָבן טשערוואָנצעס און יעפימקעס אַדער א וואָסערע ניט אין רוסישע מטבע, זאָל מען זיי אויסבײַטן אויף קופערן געלט.

מיט אַ יאָר שפּעטער, אין דער צײַט פון דער הערשאַפט פון דעם דעמאָלט נאָך מינדעריעריקן צאַר פּיאָטר דעם צווייטן, איז ארויס אַ צוויייטער באַפעל, וואָס מאַכט פאַר יידן אפּיסל ליטכטער צו באַווען זיך, אַבער האַלט נאָך אַלץ אָן די שטרענגקייט פון דעם פריערדיקן באַפעל. דער „אייבערשטער געהיימער ראַט" בעמט אָן אַ באַשלוס, אַז אויף יידים מעגן יידן ארײַנ־פאָרן קיין רוסלאַנד. אין פונקט 14 ווערט געזאָגט [3]:

און יידן צולײַ זייער מסחר איז דערלויבט ארײַנ־צופאָרן [פון אויסלאַנד] קיין קלייניר־וסלאַנד אויף די יריידים. זיי דאַרפן אָבער פאַרקויפן זייער סחורה נאָר אין הורט אָבער ניט לאָחדים אויפן אייל אַדער פּונט. פאַרן אָפּגאַבעלייזען געלט דאַרפן זיי אײַנקויפן סחורות. געלט אין גאָלד און זילבער פון קליינ־רוסלאַנד קיין אויסלאַנד דאַרפן זיי ניט ארויספירן; די דאָזיקע זשידעס זאָלן פון קליינרוסלאַנד ניט ארויספירן קיין קאָפּיקעס אַדער אַנדערע מטבעות מיט דעם רוסישן הערב און ס׳איז באַפויילן אויף דעם שטרענג אכטונג צו געבן. לעבן אין קליינ־רוסלאַנד איז די זשידעס פאַרווערט און קיינער טאָר זיי ניט אויפנעמען, ווי דאָס איז פעסטגע־שטעלט געווארן אין דעם אוקאַז פון פאַרגאַנגענעם יאָר 1727.

עס זײַנען אריבער ווײַטערדיקע צען יאָר און ווי־דער איז ארויפגעשוואימען די „יידישע געפאַר" אין אוקראַינע. עס דערציילן וועגן דעם צוויי דאָקומענטן פון די יאָרן 1739 און 1740.

דער ערשטער איז אַ רעזאָלוציע פון מיניסטאַרן־קאָבינעט פון 18־טן אויגוסט 1739 [4]. אין דער דאָזי־קער רעזאָלוציע ווערט אויבערגעגעבן, אַז ניט געקוקט אויף דעם אוקאַז פון 1727, אַז מע זאָל אַלע זשידעס, מענער ווי פרויען, וואָס געפינען זיך אין אוקראַינע און אַנדערע רוסישע שטעט, ארויסטרײַבן אויף „אייבערשטן געהיימען ראַט", ארויסגעגעבן אין נאָמען פון איר מאַיעסטעט דער אימ־פעראַטאָרין יעקאַטערינע דער ערשטער [5]:

דעם 20־סטן אפריל 1727 האָט איר מאַיעסטעט באַפויילן: זשידעס, מענער ווי פרויען, וואָס האַלטן זיך אויף אין אוקראַינע און אין אַנדערע רוסישע שטעט, זיי אַלע דאַרפן תיכף ומיד ארויסגעיאָגט ווערן פון רוסלאַנד אויף ייִנער זײַט גרענעץ אין שפּעטער זיי צוריק אין רוסלאַנד בשום אופן ניט ארײַנלאָזן און מע דאַרף וועגן דעם גאָר שטאַרק וואַרענען אומעטום. און ביים ארויסלאָזן זיי גוט אכטונג געבן, אַז זיי זאָלן פון רוסלאַנד איבער דער גרענעץ ניט ארויספירן קיין גאָלדענע טשער־וואָנצעס, ניט קיין שום רוסישע זילבערנע מטב־עות אין יעפימקעס [זילבערנע טאַלערס]. און אויב זיי וועלן האָבן טשערוואָנצעס און יעפימקעס אַדער א וואָסערע ניט אין רוסישע מטבע, זאָל מען זיי אויסבײַטן אויף קופערן געלט.

מיט אַ יאָר שפּעטער, אין דער צײַט פון דער הערשאַפט פון דעם דעמאָלט נאָך מינדעריעריקן צאַר פּיאָטר דעם צווייטן, איז ארויס אַ צוויייטער באַפעל, וואָס מאַכט פאַר יידן אפּיסל ליטכטער צו באַווען זיך, אַבער האַלט נאָך אַלץ אָן די שטרענגקייט פון דעם פריערדיקן באַפעל. דער „אייבערשטער געהיימער ראַט" בעמט אָן אַ באַשלוס, אַז אויף יידים מעגן יידן ארײַנ־פאָרן קיין רוסלאַנד. אין פונקט 14 ווערט געזאָגט [6]:

און יידן צולײַ זייער מסחר איז דערלויבט ארײַנ־צופאָרן [פון אויסלאַנד] קיין קלייניר־וסלאַנד אויף די יריידים. זיי דאַרפן אָבער פאַרקויפן זייער סחורה נאָר אין הורט אָבער ניט לאָחדים אויפן אייל אַדער פּונט. פאַרן אָפּגאַבעלייזען געלט דאַרפן זיי אײַנקויפן סחורות. געלט אין גאָלד און זילבער פון קליינ־רוסלאַנד קיין אויסלאַנד דאַרפן זיי ניט ארויספירן; די דאָזיקע זשידעס זאָלן פון קליינרוסלאַנד ניט ארויספירן קיין קאָפּיקעס אַדער אַנדערע מטבעות מיט דעם רוסישן הערב און ס׳איז באַפויילן אויף דעם שטרענג אכטונג צו געבן. לעבן אין קליינ־רוסלאַנד איז די זשידעס פאַרווערט און קיינער טאָר זיי ניט אויפנעמען, ווי דאָס איז פעסטגע־שטעלט געווארן אין דעם אוקאַז פון פאַרגאַנגענעם יאָר 1727.

עס זײַנען אריבער ווײַטערדיקע צען יאָר און ווי־דער איז ארויפגעשוואימען די „יידישע געפאַר" אין אוקראַינע. עס דערציילן וועגן דעם צוויי דאָקומענטן פון די יאָרן 1739 און 1740.

דער ערשטער איז אַ רעזאָלוציע פון מיניסטאַרן־קאָבינעט פון 18־טן אויגוסט 1739 [7]. אין דער דאָזי־קער רעזאָלוציע ווערט אויבערגעגעבן, אַז ניט געקוקט אויף דעם אוקאַז פון 1727, אַז מע זאָל אַלע זשידעס,

ווייטער מיט האנדלען, האלטן קרעטשמעס אין שענקען, קיינעם ברענגען זיי ניט קיין נוצן, נאר שאדן פאר אונדזערע גלויבנס־ברידער, ווי דאס קען מען דערוואַרטן פון אזעלכע האסערס פון אונדזער רעטער קריסטוס. אזוי ווי אונדזער מוטער־לעכע זאַרג איז, אז אין דער גאַנצער אימפעריע זאל ניט ארויסקומען קיין שום שאדן און מיר ווילן אפהיטן אונדזערע גלויבנס־ברידער פון אלע מעגלעכע שלעכטע פאלגן, באפעלן מיר, אז פון אינדזער גאַנצער אימפעריע — פון די גרויסרו־סישע ווי פון די קליינרוסישע שטעט, שטעטלעך און דערפער — זאלן תיכף ארויסגעשיקט ווערן איף יענער זײַט גרענעץ אלע ייִדן מיט זייער פאַרמעגן און להבא זיי בשום אופן ניט ארײַנלאָזן, סײַדן ווער פון זיי וועט ווילן אננעמען דעם גריכיש־קריסטלעכן גלויבן. און אזוינע זאל מען נאכן טיפן דערלויבן צו לעבן אין אונדזער אימפעריע, נאר ניט ארויסלאָזן זיי פון אונדזער מדינה. ניט גע־טיפטע זאל מען, ווי עס ווערט פריער אנגעוויזן, אינטער קיין שום אויסרייד בשום אופן ניט האלטן. בײַם דורכלאָזן [די ייִדן] דורך אונדזערע גרענעצן זאל מען שטרענג אכטונג געבן און אפהיטן, אז זיי זאלן פון רוסלאנד ניט ארויספירן איף יענער זײַט גרענעץ קיין שום גאלדענע טשערוואָנצעס, קיין שום זילבערנע רוסישע מטבעות און יעפימ־קעס. בײַ וועמען פון זיי מע וועט אזעלכע גאלדענע אין זילבערנע מטבעות געפינען, זאל מען עס אפנעמען און פאר דעם צאלן מיט קופערן געלט.

אבער דו דאזיקע, אבער דו זיך שלעכט אפ־גערופן איף דער ווירטשאפטלעכער לאגע פון לאנד, באזונדערס אין אוקראינע. דאס עלימינירן דעם ייִדישן הענדלער, צושטעלער, פארמיטלער האט געקענט רו־אינירן דאס ארטיקע עקאנאמישע לעבן, פלעגן אנקומען פון די ערטער וועלכע זיי מע זאל ענדערן דעם דאזיקן קורס לגבי די ייִדן. די אימפעראַטאָרין יע־ליזאוועטע האט אבער בשום אופן ניט געוואלט נאכ־געבן. איף דער סענאט האט אין זײַן באריכט פון 12־טן דעצעמבער 1743 אנגעווייזן איף דעם שאדן, וואס דער ייִדן־גירוש ברענגט דער ארטיקער באפעל־קערונג, ווי בכלל דער מלוכה־ווירטשאפט און האט פארגעשלאגן געוויסע הנחות. האט יעליזאוועטע צום באריכט צוגעשריבן: »פון קריסטוסעס שונאים וויל איך ניט קיין שום נוצלעכן ריווח«.

דער סענאט האט געמוזט פאלגן אין דעם 25־טן יאנואר 1744 האט ער ארויסגעשיקט א באפעל, וואס ווערן איבערגעחזרט אלע ביז־דעמאלטיקע פאר־אַרדענונגען וועגן די ייִדן־גירושים און וויי זיי זאלן דורכגעפירט ווערן. אין דאזיקן באפעל רעדט זיך ווידער וועגן קלייַנרוסלאנד מיט א צוגאב, וועגן ריגע און אנדערע גרויסרוסישע שטעט, פון וואנען עס איז

אויך געקומען א וועגדונג לײַבטער צו מאכן די לאגע פאר די ייִדישע אונטערגעמען אין העגדלער. אין דאזיקן באפעל איז אויך צוגעגעבן, אז מער זאלן די ארטיקע אמטן ניט צושיקן קיין שום מעמאראנדומס אין בקשות וועגן פארלײַבטרונגען פאר די ייִדן, מע דארף נאר צושטעלן באריכטן צום סענאט, צי די זשידעס זײַנען ארויסגעטריבן געווארן.

א ייִדנריניע פראוואסלאווע רוסלאנד — דאס איז געווען דער לייטמאטיוו פון אלע רוסישע צארן ביז יעקאטערינע דער צווייטער. אויך זי, וואס האט אנגעהויבן מיט א ריי רעפארמען, האט אבער וואס שוך די ייִדן ניט געוואלט זיך שטעלן אנטקגען דעם קלער אין די רעליגיעזע געפילן פון דעם רוסישן פאלק, האט ממשיך געווען די פאליטיק פון די פריערדיקע הער־שער. אין איר ערשטן מאניפעסט, וואס זי האט ארויס־געלאזט דעם 4־טן דעצעמבער 1762, גלייך נאך איר פארנעמען דעם צאריזשן טראן, וואו זי דערלויבט די אויסלענדער צו קומען זיך באזעצן אין דער רוסי־שער אימפעריע, מאכט זי אן אויסנאם פאר די ייִדן — זיי טאר מען אין רוסלאנד ניט ארײַנלאָזן.

אין יאר 1764 האט זיך די קלייַנרוסישע קאזאק־שליאכטע — זייערע עלטסטע מיטן עטמאן בראש — געוואנדן צו דער נייער אימפעראטאָרין, אז זי זאל צוריק אויפשטעלן די אלטע רעכט פון דער אוקראינער אויטאנאמיע, וואס אין די לעצטע יארן צעשטערט געווארן. צווישן די 20 פונקטן פון דער דאזיקער פעטיצי״ע איז אויך פאראן איינער, וואס רעדט וועגן ייִדן. וויבאל מע פארוועדט די ייִדן פון פויל־אפילו צייטווילליק ארײַנצופארן אין לאנד — וועדט געזאגט אין דער וועגדונג — ברענגט דאס שאדן דעם האנדל. די ייִדן צאלן פאר דארטיקע סחורות א הע־כערן פרײַז און פארקויפן די געבראכטע סחורה פאר א נידעריקן פרײַז. וויי נאר ס׳איז פארווערט געווארן די ייִדן צו קומען אין אוקראינע, זײַנען די פרײַזן געשטיגן. און דאס שטערט א סך דער היגער »קא־מערציע«. אויך די דאזיקע וועגדונג איז אפגעווארפן געווארן. ס׳איז אבער אין דער זעלבער צייט געפענט געווארן פאר די ייִדן א וועג קיין נאווראסיע.

אבער די ארבעקייט לגבי די ייִדן האט געמוזט פון צייט צו צייט אביסל נאכגעלאזט ווערן. די צע־טיילונגען פון פויל, וואס האבן זיך אנגעהויבן בימי יעקאטערינע דער צווייטערס רעגירן, האבן געשטעלט די הערשער פאר נייע פראבלעמען.

די אדמיניסטראציע האט, פון איין זײַט, געהאט די »הייליקע טראדיציע« פון ייִדן־פיינטשאפט און, פון דער צווייטער זײַט, האט מען דא דעם ייִדן געדארפט האבן, אויב מע האט געוואלט די פארנומענע געביטן אנטוויקלען און ניט נאר אינהאלטן זייער ביז־דע־מאלטיקן עקאנאמישן מצב, נאר טאקע אנהייבן אינ־דוסטריאליזירן דאס לאנד.

1. אין דער צייט פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטן (1801—1825)

א. מאַטעריאַלן פאַר אַ יידישן סטאַטוט אין דערזשאַווינס „מיינונג"

דער ייד האָט גראָד געקענט ברענגען דעם לאָנד גרויס נוצן. די אוקראַינער געגנטן זײַנען דאָך געווען די בריקן, וואָס דורך זיי האָט אָנגעהויבן גיין דער ראַשיקער מסחר צווישן מערב און מזרח, צווישן רוס־לאַנד און אַנדערע לענדער.

מע האָט אָנגעהויבן צו זוכן מיטלען, ווי אַזוי צו פֿאַרעגנטפֿערן די יידן־פֿראַגע, איז טאַקע אַוועק אַ סדרה פֿאַרשוגנגן. די רעגירונג האָט אָנגעהויבן אָנצופֿרעגן בײַ אירע פֿאַרשיידענע פֿאַרטרײַטע יחידים, בײַ פֿאַרשטייער פון דער אַדמיניסטראַציע אין אויך בײַ באַזונדערע שטאַנדן־גרופּעס. דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן אַרויסווײַזן אַ רײַ אינטערעסן מצד געוויסע גרופּעס.

בײַם פֿאַרשן די לאָגע האָט מען זיך אויך אָנגעפֿרעגט בײַ די פֿריצים פון וואַלינער און פֿאַדאָליער גו־בערניעס, ווי אַזוי צו פֿארבעסערן דעם מצב אין דאָרף. די אָנפֿירער פון די פֿריצים אין פֿאַדאָליער גובערניע זײַנען זיך צונויפֿגעקומען אין קאַמענעץ־פֿאַדאָלסק אין דאָרטן האָבן זיי אויסגעאַרבעט גאָר אַ פֿרטימדיקן רע־פֿאָרם־פּלאַן. קודם־כל האָבן זיי געטראַכט צו פֿארבע־סערן זייער אייגענעם מצב. זיך פֿאַרנעמען מיט טרײַבן בראַנפן אָדער פֿראַפּינאַציע דאַרפן זיי אַליין, די יידן און אַפֿילו די קריסטן זאָלן זיך ניט טאָרן דערמיט אַפֿאַרנעמען. די פֿאַדאָליער פֿריצים האָבן פֿונדעסט־טויגן ניט פֿאַרגעסן צו באַווײַזן מיט פֿרנסה אויך די יידן. יידן קענען זיך פֿאַרנעמען מיט אַרויספֿירן די פֿריצישע פֿראָדוקטן קיין אויסלאַנד, כדי „די ערד־אַרבעטער און פֿריצים זאָלן דערפון ענינסן". די איבע־ריקע יידן זאָלן אַ טייל „בלײַבן בײַ די פֿריצים אין די שענקען" און אַ טייל „זאָל מען צווינגען צו ערד־אַרבעט און מלאָכות" [1].

די פיל פֿאַרשלאָגן, מיינונגען און פֿראַיעקטן, וואָס עס האָבן צוגעשיקט די גובערנאַטאָרן און אויך די פֿאַרשטייער פון אָדל, האָבן עס געדאַרפט שאַפן די באַזע פֿאַר אַ נײַעם רעכט־סטאַטוט פֿאַר די יידן אין רוסלאַנד, ריכטיקער אין דעם תחום־המושב. אָלע פֿאַר־שלאָגן זײַנען אָנגעקומען צו דעם באַקאַנטן רוסישן דיכטער דערזשאַווין.

עס איז כּדאַי בקיצור צו דערציילן, ווי אַזוי דער דערמאָנטער דערזשאַווין איז געקומען צו דער יידן־פֿראַגע. ער איז געבוירן געוואָרן אין קאַזאַן אין 1743. לאָנגע יאָרן האָט ער פֿארבראַכט אין פּעטערבורגער קאַנצעלאַריעס און ניט געזען אַפֿילו פֿאַר זיך קיין יידן. ערשט אין יאָר 1799, טאַקע אין דער זעלבער צײַט, ווען מע האָט געזאָלט שאַפן אַ רעכטלעך־יורידישע באַזע פֿאַר דער רעגולירונג פון דער יידן־פֿראַגע, וועלכע דערזשאַווין, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ סענא־טאָר, געשיקט קיין וויסרוסלאַנד אין אַ שליחות, וואָס האָט געהאַט אַ שײכות צו יידן.

די יידן פון שקלאָוו האָבן געהאַט אויסצושטיין געבערעטע צרות פון דעם שטאַט־אײגנטימער — דעם געגנעראַל זאָריטש, וואָס האָט זיך באַצויגן צו „זײַנע" יידן מיט אַ ספּעציעלער שנאה. ניט געקענט אויס־האַלטן די פּײַנען און אַכזריותן, האָבן די יידן זיך באַקלאָגט אויף אים. דער צאָר פֿאַוועלט האָט געשיקט דערזשאַווינען, אַר זאָל אַביסל אײַנצוימען דעם צעוויל־דעוועטן גענעראַל.

דערזשאַווינען, ווי ס׳וויזט אויס, איז בכלל ניט שטאַרק אָנגעגאַנגען דער גאַנצער ענין. פונדעסטוועגן זײַן זײַן באַריכט האָט אַר געפונען פֿאַר נייטיק צו באַשולדיקן אויך די יידן. דער ענין זאָריטש איז בכלל פֿאַרנטפֿערט געוואָרן אויף אַ נאַטירלעכן אופן, ער איז געשטאָרבן אין 1800 און די זאַך איז לײַקווידירט געוואָרן.

דאָס איז געווען די ערשטע באַריכט פון דער־זשאַווינען מיט אַ יידישן ענין, אמת פון איין שטעטל. מיט אַ יאָר שפּעטער איז שוין אָבער דערזשאַווין גע־קומען קיין וויסרוסלאַנד מיט אַ וויכטיקער שליחות. אין וויסרוסלאַנד האָט ער געהאַט זײַן הויף מיט 300 לײַב־אייגענע. דאָס האָט ער באַקומען אַ מתּנה פֿאַר זײַן באַטיילונג זיך אין דערשטיקן פּוגאַטשאַווס אויפ־שטאַנד. דערזשאַווין וועלט קאַמאַנדירט פון דער רע־גירונג קיין וויסרוסלאַנד אויסצופֿאָרשן די סיבות פון הונגער. אין דעם גרויזאַמען הונגער איז שולדיק געווען ניט נאָר די אומגערעטעניש. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פֿריצים האָבן אין זייער געלט־גיצעיקייט געלאָזט די אייגענע פּויערים ממש אָן ברויט. זיי פלעגן טראַנספּאָרטירן גרויסע סכומים תבואה קיין אויסלאַנד און נאָר אַ סך ליפֿערן צו טרײַבן בראַנפן.

דערזשאַווין האָט געהאַט ברייטע פּולמאַכטן. ער האָט געדאַרפט מאַכן אַ סוף צו די פֿארבערעכערישע מעשׂים און שטרענג באַשטראָפן די פֿריצים, וואָס יאָגן זיך נאָך געלט אָן אַ שיעור און לאָזן אויף הפקר די פּויערים. ער האָט אַפֿילו געקענט אַוועקנעמען בײַ די שולדיקע זייערע גיטער און שטעלן זיי אונטער אַ מלוכהשן קאָנטראָל.

אָבער אין דער ציבאָב־אינסטרוקציע, וואָס דער גענעראַל־פֿראָקוראָר פון סענאט האָט געגעבן דער־זשאַווינעגן, איז אויך געווען אַ פונקט, וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיט יידן. דאָרט האָט זיך אָט וואָס געזאָגט: „און היות ווי לויט די ידיעות האָבן די זשידעס ניט קיין קליינעם חלק אין דער פּויערישער אָרעמקייט אין רײַסן, איז זײַן מאיעסטעטס ווילן, אַז אײַער עק־

סעלענץ זאָל זיך דערהויפט אומקוקן אויף זייער אַרבעט אין דעם פרט אוּן איר זאָלט אַנגעבן אײַער מיינונג, ווי אַזוי צו באַזײַטיקן די שעדלעכקייט, וואָס זיי פאָר־שאַפן“[10]).

דאָס איז שוין געווען פאַר פריער אַן אָנזאָג, וואו ער דאַרף זוכן לויט „דעם ווילן פון זײַן מאַיעסטעט“ די שולדיקע. אוּן ער האָט די שולדיקע געפונען. די יידן זײַנען לויט דערזשאַווינס באַשלוס געווען שולדיק אין דעם הונגער.

מיט דער רעוויזיע האָט זיך דערזשאַווין שנעל אָפּגעפאַרטיקט. ער האָט אין פריצישן הויף געניומען אונטער אָפּוטרופסות, ער האָט אויך משמעות לשם גלײַכגעווויכט פאַרמאַכט אַ יידישע גוראַלניע אין דער רעזידענץ פון דעם חסידישן רבין ר׳ שניאור־זלמן אין ליאָזני אוּן ער האָט זיך געניומען צו דער עיקר־אויפ־גאַבע — צונויפשטעלן אַ מעמאָראַנדום וועגן דעם, וואָס דער געזעראַל־פּראָקוראָר האָט אים אָנגעזאָגט ווי אַזוי צו „באַזײַטיקן די שעדלעכקייט, וואָס זיי [די יידן] פאַרשאַפן“.

אַזוי וועלט דער דיכטער־סענאַטאָר דערזשאַווין דער עקספערט אויף יידישע ענינים. צו אים קומען עס די אַלע פּראָיעקטן, פאַרשלאָגן, רעקאָמענדאַציעס אוּן מעמאָראַנדומס, וואָס מאָסקווע באַקומט פון אַלע ערטער.

ער האָט אויסגעאַרבעט זײַן פלאָן מיט די גרעסטע פּרטים — 88 פונקטן האָט געהאַט זײַן „מיינונג“. כּדי צו באַנעמען די ריכט־ליניע פון דערזשאַווינס פּראָיעקט, איז גענוג איבערצולייענען דעם טיטל זײַנעם: „סענאַטאָר דערזשאַווינס מיינונג, ווי אַזוי אָפּצושאַפן אין ווײַסרוסלאַנד דעם מאַגל אין ברויט דורך אײַנ־צוימען די יידן אין זייער זשעדנעקייט אין געשעפטן אוּן ווי אַזוי זיי [די יידן] צו רעפאָרמירן אוּן דאָס גלײַכן“. ס׳איז גענוג איבערזיך אויסצוטײַטשן, וואוהין דערזשאַווין צילט. פון דעם טיטל אַליין איז שוין קלאָר, אַז ער וואַרפט אַרויף אויף די יידן די גאַנצע שולד פאַר דעם הונגער אין דאַרף.

צי איז אָבער דערזשאַווין געווען אויפריכטיק מיט זײַן באַשולדיקונג, אַז דער יִד איז דער אײַנציקער שולדיקער אין דעם שרעקלעכן מצב פון די פּויערים? צי האָט ער טאַקע געהאַלטן, אַז דער יידישער שענ־קער אָדער אַרענדאַר, דער פאַרמיטלער צווישן פּריץ אוּן פּויער, איז אַליין שולדיק אין דעם הונגער? דערזשאַווין האָט געזען, אַז דער פּריץ, דער אײַגנטימער פונעם דאַרף, האָט גאָרניט אין זינען די אינטערעסן פונעם פּויער, פונקט פאַרקערט, ער צווינגט דעם פּוי־ער צו פאַרקויפן דאָס ברויט דעם ארענדאַר אוּן טאַקע בײַ אים קויפן אַלץ, וואָס ער האָט נייטיק פאַר זיך. דער פּריץ איז אַפֿ גוט פאַראינטערעסירט, אַז דער פּויער זאָל וואָס מער שיכורן, וויבל פונעם בראַנפן האָט ער געהאַט זײַן גרעסטן טייל הכנסה. באַשולדיקן אָבער דעם פּריץ האָט ער ניט גוט. ער האָט גוט געוואוסט, אַז די רעגירונג האָט גאָרניט בדעה אָנצו־נעמען רעפֿארמעסיוות מיטלען קעגן די פּריצים. ער האָט אויך גוט געוואוסט, אַז באַשולדיקן דעם פּויער וועט ניט אויסנעמען בײַ די רעגירונגס־קרײַזן, וואָס ווילן זען אין דעם יידן דעם אייניציקן שולדיקן אין דעם הונגער. האָט דערזשאַווין צוגעפאַסט זײַן פּראָ־יעקט צו די מיינונגען פון די רעגירונגס־קרײַזן.

אין זײַן בריוו צום גענעראַל־פּראָקוראָר אָבאָליא־נינאָוו שרײַבט ער, אַז אויב מע וויל זײַן ערלעך און יושרדיק, איז שווער וועמען ס׳ניט איז ספּעציעל צו באַשולדיקן אין דער אַרעמקייט פון דאַרף: „די פּויע־רים פאַרשיכורן זייער ברויט בײַ די זשידעס און דער־פאַר לײַדן זיי פון דוחק אין ברויט. די איינגענטימער [די פּריצים] קענען ניט פאַרווערן דאָס שיכורן, ווײַל פונעם פאַרקויפן דעם בראַנפן האָבן זיי זייער גאַנצע הכנסה. אוּן די זשידעס קען מען אויך ניט אינגאַנצן באַשולדיקן, וואָס פאַר זייער דערנערונג ציען זיי אַרויס פון דעם פּויער דאָס לעצטע שטיקל ברויט...“[11]).

אין דערזשאַווינס פּראָיעקט געפינען זיך טאַקע כּמעט אַלע פונקטן, וואָס זײַנען שפּעטער אַרײַנגענע־מען געווארן ווי אַ באַזע פאַר דעם סטאַטוט פון 1804, וואָס איז געווארן די הויפּט־ליניע פאַר די יורידישע רעכט פון די יידן אין רוסלאַנד.

דערזשאַווינס פּראָיעקט איז געקומען אין סענאַט אין דעצעמבער 1800. זײַן „מיינונג“ צוזאַמען מיט די צוגעשיקטע מיינונגען פון די מאַרשאַלן אוּן פון די גובערנאַטאָרן האָט געזאָלט זײַן פאַר דעם סענאַט דער מאַטעריאַל פאַר דעם קומענדיקן געזעצגעבערישן אָקט וועגן די רוסישע יידן.

דערווײַל איז אין מערץ 1801 אומגעקומען דער צאַר פּאָוועל אוּן עס איז אַרויף אויפן טראָן אַלעקסאַנ־דער דער ערשטער. אין די ערשטע יאָרן פון אַלעק־סאַנדערס הערשאַפט איז מען געווען פארנומען מיט רעפֿארמירן די מלוכה־מאַשין. די יידישע פראַגע איז אַביסל אָפּגערוקט געווארן. איינער פון די אויפטוען איז געווען, וואָס דער סענאַט איז געווארן אויס רעגי־רער אוּן עס זײַנען געשאַפן געווארן מיניסטעריומס אוּן אַ מלוכה־ראַט. די אָנגעקלאָגטע מאַטעריאַלן וועגן דער יידן־פראַגע זײַנען אַרײַנבער צו אַ ספּעציעלן „קא־מיטעט אײַנצוארדענען יידן“, וואָס איז צו דעם צוועק געשאַפן געווארן אויפן סמך פון אַ באַפעל פון אַלעק־סאַנדער דעם ערשטן דעם 9־טן נאָוועמבער 1802. אין דעם קאָמיטעט זײַנען באַשטימט געווארן: דער מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים גראַף וו. קאָטשו־בעי, דער געהילף־מיניסטער פאַר אויסלענדישע עני־נים אַדאַם. טשאַרטאָריסקי, גראַף וו. זובאָוו, גראַף סעווערין פּאָטאָצקי אוּן דער „ספּעציאַליסט“ פאַר יידי־שע ענינים ג. דערזשאַווין. דעמאָלט שוין יוסטיץ־מיניסטער. איצט, אַז ס׳איז געשאַפן געווארן דער

ספּציעלער קאָמיטעט, איז אים איבערגעגעבן געוואָרן אויף צו באַטראַכטן דערזשאַווינס פֿראָיעקט. הגם דער־זשאַווין רעדט דאָרט נאָר וועגן די ווינטערסישע ייִדן, האָט אָבער דער קאָמיטעט בכלל באַדאַרפט געפינען מיטלען, ווי אַזוי אינצוואַרדענען די ייִדן אויך אין די גו־בערניעס, וואָס זײַנען אַריבער פון פוילן צו רוסלאַנד. פֿאַרשטייט זיך, אַז אויך אוקראַינע איז אַרײַן אין דעם כלל.

צווישן די מאַטעריאַלן האָט זיך אויך געפונען אַן אויספֿירלעכער מעמאָראַנדום פון דעם קיִעווער גיבעראַטאָר פּ. פּאַנקראַטיעוו[12], געשריבן אין 1802.

דעמאָלט — שרייבט פּאַנקראַטיעוו — זײַנען אין קיִעווער גובערניע געווען 19,851 ייִדן מאַנספּיליִ, פון זיי האָבן 118 געהערט צום סוחרים־שטאַנד אין 19,733 — צו די מעשטשאַנעס. זייער עקאָנאָמישער מצב איז געווען, ווי ער ווײַזט אַן, גאָר אַ שוועראַר. „ניט ווײַ־ניקער ווי צוויי דריטל, אויב ניט נאָך מער, זײַנען ניט בלויז ניט בפּוח צו צאָלן די אַרויפּגעלייגטע מלוכה־שטײַערן, נאָר מיט גרויס מי געפינען זיי זייער טע־לעכע אויסקומענישן". די ייִדן האָבן קיינמאָל ניט „גע־האָט קיין באַשטענדיק אינגעוואָרצלט אַרט". כּדי צו האָבן אַ מעגלעכקייט זיך מפֿרנס צו זײַן, האָבן זיי געמוזט וואַנדערן פון אַרט צו אַרט און זיך באַנײַצן מיט אַזוינע מיטלען, וואָס אָפּילו אַנדערע פעלקער, אויב זיי האָבן נאָר ניט געהאַט זייער מלוכה, האָבן אויך געמוזט אָנקומען צו די זעלבע מיטלען. די ייִדן זײַנען אין ערגעץ ניט טאָלעריִרט געוואָרן אויסער אין יענע ערטער, וואו מע האָט געוואָלט פון זיי צו באַקומען גרויסע נוצן.

אין פוילן זײַנען די ייִדן געווען אָפּהענגיק פון די פריצים, וואָס האָבן צוליב „די שטעגדיקע אינע־וויניקסטע אומרויען ניט געקענט אָדער מורא געהאַט צו לאָזן אויף זייערע ערטער, דערצו נאָך האָבן די אַדלעכע אין דער צײַט פון אומאָרדענונגען ניט גע־קענט בלײַבן אין דער היים און מחויב געווען צו זײַן בײַ די סיימען אָדער אין דער ארמיי אָדער אויף זייערע שטעלעס, האָבן זיי די פּאַרדינסטן פון די דערפּער אַנ־דערש ניט געקענט אַרויסקריגן סײַדן זיך באַנוצן מיט דעם דאָזיקן ייִדישן פּאָלק". איצט אָבער לעבן די אַדלעכע און די שליאַכטע אין רוסלאַנד — שרייבט ער — גאָנץ רואיק „אונטער דער גלייקלעכער פירונג פון די קלוגע מאַנאַרכן, האָבן זיי צײַט, מיטלען און רעכט אַליין זיך פאַרנעמען מיט דער פאַרוואָלטונג פון זייער עקאָנאָמיע. דערײַבער האָט דאָס דאָזיקע [ייִדישע] פּאָלק, וואָס האָט געלעבט אויף זייער ערד, אָנגעוואויירן דעם הויפּט־מקור פון זייערע הכנסות". אָבער צאָלן שטײַער דעם פּריץ דארפן פונדעסטוועגן די ייִדן כּל־זמן זיי לעבן אין זײַנע גיטער. וואָלט דערײַבער געווען „דאָכט זיך יושרדיק אַ טראַכט צו טאָן וועגן גורל פון דעם דאָזיקן אונטערדריקטן פּאָלק, וואָס האָט פון דער [רוסישער] מלוכה ניט באַקומען קיין שום זאַך, איז געוואונגען צו צאָלן סײַ דער מלוכה פאַר דערלויבן דאָ צו לעבן אַ דאָפּלטן שטײַער און סײַ די פּריצים צו צאָלן אויך פיל אָדער נאָך מער פאַר דער ערד און פאַר דער דערלויבענישׂ זיך צו פאַרנעמען מיט געשעפטן אין זייערע גיטער". אָט דערפאַר האָבן זיך אָנגעקליבן אַ סך ניט באַצאָלטע חובות.

כּדי צו הייבן זייער עקאָנאָמישן מצב, לייגט פּאַנ־קראַטיעוו פאָר די דאָזיקע מיטלען:

1. די ייִדן, וואָס ווילן און קענען ווירקלעך בלײַבן אין סוחרים־ אָדער אין בירגער־שטאַנד, פאַרפֿליכט, זיי זאָלן אין אַ באַשטימטן טערמין זיך אַריבער־ציען אין די שטעט פון די היגע גובערניעס, וואו זיי וועלן געפינען פאָר נייטיק זיך צו באַזעצן. דעמאָלט וועלן די דאָזיקע ייִדן האָבן אַלע רעכט און פּרי־ווילעגיעס, וואָס עס האָבן אָנדערע מיטגלידער פון דעם דאָזיקן שטאַנד. באַפרײַען זיי פון דעם צוויי־פּאַכיקן שטײַער און אויסגלײַכן זיי מיט אַלע אָנדערע פון זעלבן שטאַנד.

2. די ייִדן, וואָס וועלן ניט קענען צוליב וואָסערע ס׳ניט איז סיבות אָדער וועלן ניט זײַן אימשטאַנד זיך אָנדערש וואו אַריבערציען, איז איבערלאָזנדיק זיי אויף די ערטער, וואו זיי לעבן, באַפרײַען זיי פון דעם דאָפּלטן שטײַער און פאָר דער מלוכה אַרויס־לייגן אויף זיי אַ גלײַכן שטײַער ווי אויף די מעשטשאַ־נעס... און די ייִדן, וואָס לעבן אין די פריצישע ייִשובים, אויב זיי וועלן זיך חוץ זייערע גיטער־ לעכע געשעפטן מיט גאָרניט באַנוצן, זאָלן ניט עצוואונגען זײַן צו צאָלן דעם פּריץ אַ גרעסערן שטײַער ווי זיי צאָלן דער מלוכה. און ווער פון זיי וועט אָבער מיטן הסכם פון פּריץ זיך נאָך באַנוצן מיט זײַן ערד אָדער מיט אָנדערע גע־שעפטן, דאַרף אין אָנאָ פאַל זײַן אַן אָפּגעריסענער אפּפּאַל... אויב די ייִדן, וואָס זײַנען געבליבן וואויי־נען אין די פריצישע ווי אויך אין אָנדערע יישובים, וועלן שפּעטער נאָך דעם טערמין, וואָס איז בא־שטימט אויף אַריבערצופֿאָרן אין די שטעט, וועלן דערקלערן, אַז זיי ווילן זיך אַריבערקלײַבן אין וואָסער ס׳ניט איז אָנדער שטאָט, וועלן דאָס זיי ניט פאַרוועלן. זיי דארפן אָבער דאָס טאָן מיטן וויסן פון דעם פּריץ אָדער יישוב, וואו זיי וואויינען, ווי אויך מיטן הסכם פון דער שטאָט, וואוהין זיי ווילן זיך אַריבערקלײַבן...

פּאַנקראַטיעוס מעמאָראַנדום וועגן דער לאָגע אין ראָלע פון ייִדן אין קיִעווער גובערניע איז יענער צײַט, ווען ער האָט געשריבן זײַן באריכט אין 1802, גיט אונדז אַ בילד פון דעם ווירטשאפטלעך־סאָציאַלן מצב פון די ייִדן: די מיטלען אָבער, וואָס ער האָט פאַרגע־לייגט צו פאַרבעסערן די לאָגע, זײַנען דעמאָלט געווען

צו ראַדיקאַל און מע האָט זיך מיט זיי ניט געריכטעט מפּנים אויסאַרבעטען דעם נייעם סטאַטוט.

ב. יידישע דעפּוטאַטן אין פּעטערבורג

אין דער ערשטער צייט פון אלעקסאַנדער דעם ערשטנס רעגירן, וועלן ס׳האָט געבלאָזן אַ „פּריי ווינטל״, האָט דער „יידישער קאָמיטעט״ זיך געווענדט מישן זיין מיט פאַרטרעטער פון די יידן וועגן דעם נייעם פּראיעקט, וואָס מע האָט געזאַלט אויסאַרבעטן. דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן צוצוציען צו זיינע זיצונגען דעפּוטאַטן פון די גובערניאַלע קהילות און אויסהערן אויך זייערע מיינונגען. חוץ דעם האָט דער צאַר דער־לויבט יעדן מיטגליד פון קאָמיטעט פאַררופן צו די זיצונגען אינעם „פּין די גבֿיל־דעטסטע און אין זייער ערלעכקייט באַקאַנטע יידן״.

שוין פּריער נאָך, אין יאָר 1785, טרעפן מיר זיך אַן אויף אַ דעפּוטאַציע פון פּיר פּערזאָן, וואָס איז געקומען פון ווימסרוסלאַנד אין דער רוסישער היפּשטאָט, כדי זיך צו באַקלאָגן פאַר דער רעגירונג אויף דער אַרטיקער אַדמיניסטראַציע.

וועגן מע האָט זיך אָנגעפרעגט, ווי מיר האָבן שוין פּריער דערמאָנט, בין די וואָלינער און פּאָדאָליער פּריצים, ווי אַזוי צו פּאַרבעסערן די עקאָנאָמישע לאָגע אין דאָרף, האָבן די יידן פּאַרשטאַנען, אַז פון די פּריצים וועט קיין טובֿה פאַר זיי ניט אַרויסקומען, האָבן זיי באַשלאָסן אויך צו לאָזן ווייסן דער רעגירונג זייער מיינונג.

אין 1798 איז פּאַרגעקומען אין אָסטרע (וואָלינער גובערניע) אַ באַראַטונג. אין איר האָבן זיך באַטייליקט „די עלטסטע יידישע רבנים און חשובֿע קהל־פּירער״. עס איז באשלאָסן געווארן צו שיקן אַ דעלעגאַציע צום צאַר פאַוועל קיין פּעטערבורג. קיין געלט אויף צו שיקן די דעלעגאַציע קיין פּעטערבורג איז ניט געווען, איז געבליבן צו שאַפן אַ פאַנד פאַר דער דאָזיקער דעפּוטאַציע.

וועגן דער דאָזיקער געלט־זאַמלונג האָט זיך דער־וואוסט דער גענעראַל־גובערנאַטאָר פון דרום־מערב־דיקן ראַיאָן און ער האָט קאַנפיסקירט דאָס געלט. ער איז באשלאָסן געווארן וויסן דער צענטראַלער מאכט אין געבעטן אַן אנווייזונג ווי אזוי צו האַנדלען. פון פּעטערבורג איז געקומען אַן אינסטרוקציע, אַז ער זאָל דאָס געלט צוריקגעבן אין זאָל ניט שטערן דער דעפּוטאַציע צו פאָרן קיין פּעטערבורג. ס׳איז גאַנץ מעגלעך, אַז די דאָזיקע יידישע שליחים האָבן ארויפגעפּירט דעם קאָמיטעט אויפן גענעראַל ארויס־צורופן דעפּוטאַטן פון די קהילות. אויך שפּעטער, אין יאָר 1807, איז דערלויבט געווארן די יידן אויסקלייבן זייערע דעפּוטאַטן, וואָס זייער אויפגאבע האָט געזאָלט זיין ארויסצוואָגן זייער מיינונג די גובערנאַטאָרן, ווי אזוי אויסצופירן די פונקטן פונעם סטאַטוט פון 1804.

אין אקטאָבער 1817 איז באַפוילן געווארן, אַז די יידן זאָלן ווידער שיקן 2 — 3 דעפּוטאַטן קיין פּע־טערבורג. די דעפּוטאַטן האָבן באַדאַרפט אויסגעקליבן ווערן אויף אַ פּאַרזאַמלונג, וואו ס׳האָבן זיך געזאָלט באַטייליקן צו צוויי יידישע פאַרטרעטער פון יעדער גובערניע.

די פּאַרזאַמלונג איז זיך צונויפגעקומען אין ווילנע דעם 19־טן אויגוסט 1818. פון אוקראַינע האָט מען אויסגעקליבן פון [3]):

1. כערסאָנער גובערניע (אָן אָדעס) : משה בליוכין און שמואל פרענקעל ;
2. וואָלינער גובערניע : דעם דובֿנער רב, ר׳ חיים־מרדכי מרגולית און הערש ערליך (אַ קאָוונער יִיד) ;
3. פּאָלטאָווער גובערניע : לייב אַרשאַנסקי (פּאָל־טאווע) און מאיר בערסקי (קרעמענטשוג) ;
4. טשערניגאָווער גובערניע : לייזער ראַבינאָוויטש (קאָזעלעץ) און לייב יאָפּע (סוראָזש) ;
5. פּאָדאָליער גובערניע : לייב ליובאַמירסקי (טשע־טשעלניק) און נפתלי אָווערבוך (טולטשין) ;
6. קיעווער גובערניע : לייב ראַבינאָוויטש (טשער־נאָביל) און דעם רזשישטשעווער רב ר׳ טוביה.

יעקאַטערינאָסלאָווער און טאַוריש קהילות האָבן געשריבן, אַז זייערע גובערניעס קענען קיין דעלעגאַטן ניט שיקן, ווייל זיי האָבן ניט אויף הוצאות.

ניט אַלע אויסגעקליבענע פאַרטרעטער זיינען גע־קומען צו דער פאַרזאַמלונג קיין ווילנע. ס׳זיינען גע־קומען די פאַרטרעטער פון כערסאָנער גובערניע, פון וואָלינער, פון פּאָלטאָווער (נאָר אָנשטאָט דעם אויסגע־קליבענעם באַרסקי איז געקומען יצחק ראַבינאָוויטש), פון טשערניגאָווער און פּאָדאָליער.

ס׳זיינען אויסגעקליבן געווארן דרייַ דעפּוטאַטן אין דרייַ קאַנדידאַטן.

ג. דער סטאַטוט וועגן יידן פון יאָר 1804

די יידיה וועגן דעם „יידישן קאָמיטעט״, וואָס איז געשאפן געווארן אין 1802, כדי אויסצוארבעטן אַ יידישן סטאַטוט, האָט בײַם יידישן עולם אַרויסגע־רופן אַ מהומה, בפרט אַז מע האָט געווואוסט, אַז אין דאָזיקן קאָמיטעט זיצט דערזשאָווין, וואָס האָט געהאַט אַ באַרעכטיקטע רעפּוטאַציע פון אַ שונא־ישראל.

צום מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים קאָמיט־בעי זיינען דערגאַנגען די שטימונגען און דער אומרו צווישן די יידן און ער האָט אין יאַנואַר 1803 געמאַלדן די גובערנאַטאָרן דעם צאַרס באַפּעל, זיי זאָלן באַראַטן די יידן, אַז דער „יידישער קאָמיטעט״ טראַכט ניט וועגן קיין שום גזירות, אַדרבה, מע האָט אין זינען „צו פאַרשאַפן רו און בעסערע אײַנאַרדענונג״. דערי־בער זאָלן זיך די יידן ניט צוהערן צו די פאַלשע קלאַנגען.

אין הסכם מיטן באַשלוס פון „יידישן קאָמיטעט״

האָט מען טאַקע אָנגעהויבן זיך פֿאַרשטענדיקן מיט אַ ריי קהילות־פֿאַרשטייער אין „חשובע יחידים" פון צווישן די יידן. דערוויַל האָט דערזשאַווין אין 1803 פֿאַרלאָזט דאָס יוסטיץ־מיניסטעריום און איז במילא אַרויס פון „יידישן קאָמיטעט".

נאָך לאַנגע וויכוחים, פֿאַרשיידענע פֿאַרשלאָגן פון באַזונדערע גרופּעס אין דעם קאָמיטעט איז געבוירן געוואָרן דער נייַער „סטאַטוט וועגן אינאַרדענען יידן", די אַזוי גערופענע „פֿאָלאָזשעניע" פון 1804.

דער דאָזיקער „סטאַטוט"[34] איז עס געוואָרן דער יורידיש־רעכטלעכער באַזיס פון די יידן אין רוסלאַנד. פֿאַרשטייט זיך, אַז דער סטאַטוט איז אויך געווען גילטיק פֿאַר אוקראַינע, וואו עס האָט זיך געפונען די מערהייט פון דעמאָלטיקן יידישן קיבוץ.

פֿאָקטיש איז דער דאָזיקער סטאַטוט, וואָס האָט לויט קאַטשובעיס צירקולאַר געדאַרפט „פֿאַרשאָפֿן רו און אַ בעסערע אָרדענונג", געוואָרן דער מקור פון אַן אַ שיעור צרות, לידן, אומגליקן און נויט פֿאַר דער יידישער באָפעלקערונג.

אויב פֿריער, אין 1791, איז אַ תחום באַשטימט געוואָרן נאָר פֿאַר וויסרוסלאַנד, איז איצט באָפֿעסטיקט געוואָרן אַ תחום פֿאַר 15 גובערניעס, וואָס זענען אַריבער צו רוסלאַנד, צווישן זיי די גובערניעס פון אוקראַינע.

אין דעם אַרײַנפיר וועט געזאָגט, אַז דער דאָזיקער סטאַטוט איז צושטאַנד געקומען, וויַל „צוליב פילפאַכע אָנקלאָגעס, וואָס זענען אָנגעקומען צו אונדז [דעם אימפּעראַטאָר] און צו דעם רעגירנדיקן סענאַט, וועגן פֿאַרשיידענע פֿאַרברעכערישקייטן און אומאָרדענונגען צום שאָדן פון ערד־אַרבעט און אינדוסטריע" אין יענע גובערניעס, וואו יידן וואוינען, בכן איז דעם 9־טן נאָוועמבער 1802 באַשטימט געוואָרן אַ קאָמיטעט צו זוכן מיטלען וועגן אויסבעסערן דעם איצטיקן מצב פון די יידן.

וואָס זענען געווען די פֿאַרברעכערישקייטן? אין וואָס זענען באַשטאַנען די אומאָרדענונגען? ווער האָט עס געבראַכט שאָדן דער ערד־אַרבעט און אינדוסטריע? דאָס איז ניט קלאָר געוואָגט געוואָרן. דערפֿאַר איז גאָנץ קלאָר געזאָגט געוואָרן, וואָס מע זאָל טאָן מיט די יידן. און וויַטער פֿירט אויס דער אַרײַנפֿיר, אַז דער דאָזיקער סטאַטוט האָט אין אייניקן ציל צו זאַרגן: „פֿאַרן אמתן גליק פון די יידן, ווי אויך פֿאַרן ניצן פון דער שטאָם־באָפֿעלקערונג אין יענע גובערניעס, וואו די דאָזיקע לײַט [די יידן] איז דערלויבט צו וואוינען".

אין וואָס באַשטייט בכלל די דאָזיקע קאָנסטיטוציע פון יידישע רעכט?

דער סטאַטוט פֿאַרמאָגט פינף אָפּטיילן מיט 54 פֿאראַגראַפֿן, וואָס רעגולירן אַלע ווינקלען און געביטן פון יידישן לעבן. דער ערשטער אָפּטייל, וואָס מיט אים עפֿנט זיך דער סטאַטוט, איז וועגן בילדונג.

די יידן, וועלכע געזאָגט אין סטאַטוט, קענען אַנקומען אין קיין קהילות־פֿאַרשטייער און „חשובע יחידים" פון צווישן די יידן. דערוויַל האָט דערזשאַווין אין 1803 פֿאַרלאָזט דאָס יוסטיץ־מיניסטעריום און איז במילא אַרויס פון „יידישן קאָמיטעט".

נאָך לאַנגע וויכוחים, פֿאַרשיידענע פֿאַרשלאָגן פון באַזונדערע גרופּעס אין דעם קאָמיטעט איז געבוירן געוואָרן דער נייַער „סטאַטוט וועגן אינאַרדענען יידן", די אַזוי גערופענע „פֿאָלאָזשעניע" פון 1804.

דער דאָזיקער „סטאַטוט"[34] איז עס געוואָרן דער יורידיש־רעכטלעכער באַזיס פון די יידן אין רוסלאַנד. פֿאַרשטייט זיך, אַז דער סטאַטוט איז אויך געווען גילטיק פֿאַר אוקראַינע, וואו עס האָט זיך געפונען די מערהייט פון דעמאָלטיקן יידישן קיבוץ.

פֿאָקטיש איז דער דאָזיקער סטאַטוט, וואָס האָט לויט קאַטשובעיס צירקולאַר געדאַרפט „פֿאַרשאָפֿן רו און אַ בעסערע אָרדענונג", געוואָרן דער מקור פון אַן אַ שיעור צרות, לידן, אומגליקן און נויט פֿאַר דער יידישער באָפעלקערונג.

אויב פֿריער, אין 1791, איז אַ תחום באַשטימט געוואָרן נאָר פֿאַר וויסרוסלאַנד, איז איצט באָפֿעסטיקט געוואָרן אַ תחום פֿאַר 15 גובערניעס, וואָס זענען אַריבער צו רוסלאַנד, צווישן זיי די גובערניעס פון אוקראַינע.

אין דעם אַרײַנפיר וועט געזאָגט, אַז דער דאָזיקער סטאַטוט איז צושטאַנד געקומען, וויַל „צוליב פילפאַכע אָנקלאָגעס, וואָס זענען אָנגעקומען צו אונדז [דעם אימפּעראַטאָר] און צו דעם רעגירנדיקן סענאַט, וועגן פֿאַרשיידענע פֿאַרברעכערישקייטן און אומאָרדענונגען צום שאָדן פון ערד־אַרבעט און אינדוסטריע" אין יענע גובערניעס, וואו יידן וואוינען, בכן איז דעם 9־טן נאָוועמבער 1802 באַשטימט געוואָרן אַ קאָמיטעט צו זוכן מיטלען וועגן אויסבעסערן דעם איצטיקן מצב פון די יידן.

וואָס זענען געווען די פֿאַרברעכערישקייטן? אין וואָס זענען באַשטאַנען די אומאָרדענונגען? ווער האָט עס געבראַכט שאָדן דער ערד־אַרבעט און אינדוסטריע? דאָס איז ניט קלאָר געזאָגט געוואָרן. דערפֿאַר איז גאָנץ קלאָר געזאָגט געוואָרן, וואָס מע זאָל טאָן מיט די יידן. און וויַטער פֿירט אויס דער אַרײַנפיר, אַז דער דאָזיקער סטאַטוט האָט אין אייניקן ציל צו זאַרגן: „פֿאַרן אמתן גליק פון די יידן, ווי אויך פֿאַרן ניצן פון דער שטאָם־באָפֿעלקערונג אין יענע גובערניעס, וואו די דאָזיקע לײַט [די יידן] איז דערלויבט צו וואוינען".

אין וואָס באַשטייט בכלל די דאָזיקע קאָנסטיטוציע פון יידישע רעכט?

דער סטאַטוט פֿאַרמאָגט פינף אָפּטיילן מיט 54 פֿאראַגראַפֿן, וואָס רעגולירן אַלע ווינקלען און געביטן פון יידישן לעבן. דער ערשטער אָפּטייל, וואָס מיט אים עפֿנט זיך דער סטאַטוט, איז וועגן בילדונג.

אויף יידיש, וואָס איז דערלויבט נאָר אין ענינים פון אמונה און וואָס זיי מעגן ריידן אויף זייער שפּראַך צווישן זיך.

דער צווייטער אָפּטייל אַהאַנדלט די פראַגע וועגן די „פּאַרשיידענע שטאַנדן בײַ יידן".

די יידן וועלן צעטיילט אין פיר קלאַסן: א) עלד־אַרבעטער, ב) פאַבריקאַנטן און בעלי־מלאָכות, ג) סוחרים, ד) משׂשטשאַנעס.

אָט די שטאַנדן זײַנען געוואָרן דער מקור פון פּײַן, וואָס האָט געטראָפן דעם גאַנצן תחום־המושב, בתּוכם אויך די אוקראינער גובערניעס.

ס׳איז באַשטימט געוואָרן אַ טערמין פון צוויי יאָר צײַט צו פאַרשרײַבן זיך אין די שטאַנדן. דער געזעץ איז געווען אין דעם פּרט גאָר שטרענג: אויב מע וועט זיך ניט פאַרשרײַבן אין איינעם פון די פיר שטאַנדן, וועלן זי פאַרלירן אין סטאַטוט, וועט מען באַטראַכטן די דאָזיקע יידן ווי בראַדיאַגעס און לגבי זיי וועט מען זיך באַגיין מיט דער גאַנצער שטרענגקייט פון געזעץ (פונקט 30).

די עקאָנאָמישע פראָבלעם האָט מען אויך געוואָלט פאַרענטפערן אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן: פון איין זײַט האָט מען בײַ הונדערטער טויזנטער דאָרפס־יידן צוגענומען זייער פרנסה; און פון דער צווייטער זײַט האָט מען צוגעזאָגט קאָמפּענסירן זיי מיט ספּקדיקע פריווילעגיעס.

די יידן האָט מען דערלויבט צו קויפן אין תּחום ניט־באַארבעטע ערד און די, וואָס וועלן ניט האָבן קיין מעגלעכקייט צו קויפן קיין ערד, האָבן געקענט באַקומען חלקים מלוכהשע ערד. די ערד־ארבעטער האָט מען אין משך פון עטלעכע יאָר באַפרײַט פון שטײַערן.

ס׳איז דערלויבט געוואָרן די יידן צו בויען אין תּחום אייניקע מינים פאַבריקן. פאַבריקאַנטן און בעלי־מלאָכות זײַנען באַפרײַט פונעם דאָפּלטן שטײַער. פאַבריקאַנטן האָט מען אויך צוגעזאָגט הלוואות. אמת, מיט די הלוואות האָט מען ווייניק וואָס געקענט אויפטאָן. די רעגירונג האָט באַשטימט בסך־הכּל 20 טויזנט רובל אויף אַ גובערניע, וואָס פון דעם געלט האָט מען געקענט לײַען אויף „נייטיקע און נוצלעכע פאַבריקן". פאַבריקאַנטן און בעלי־מלאָכות מען אויך דערלויבט צו קומען געשפּטלעך אויף אַ קורצער צײַט אין די רוסישע גובערניעס. זיי האָבן געמוזט אַרויסבאַקומען אַ גובערנאַטאָר־פאַספּאָרט, ווי עס האָט זיך געפּאַדערט אויף אַרויסצופאָרן קיין אויסלאַנד.

קיין פאַכמאַן אין אַ פאַבריק אַדער אַ ענגיטער ערד־ארבעטער האָט מען פון הײַנט אויף מאָרגן ניט געקענט ווערן, בפרט נאָך אַז ס׳איז אויסגעקומען צו באַארבעטן רוי־ערד. האָבן טאָקע דעריבער די פרי־ווילעגיעס קיין גרויסן ווערט פאַר דער פאַראַרעמטער באַפעלקערונג ניט געקענט האָבן, ווען מע האָט בײַ די דאָרפס־יידן אַוועקגענומען זייער פרנסה. „קיינער פון די יידן — ווערט געזאָגט אין פונקט 34 פונעם סטאַטוט — וועט אָנהייבנדיק פון 1־טן יאַנואַר 1807 אין די גובערניעס: אסטראַכאַנער, קאָווקאַזער, קליין־רוסישע און נײַרוסישע, אויף פון 1־טן יאַנואַר 1808 אין די איבעריקע גובערניעס ניט טאָרן האַלטן אין קיין שום דאָרף און יישוב קיין שום אַרענדע, קיין שום שענק און קיין שום אַכסניה, ניט אויף זײַן אייגענעם נאָמען און ניט אויף אַ פרעמדן נאָמען. ער וועט ניט קענען פאַרקויפן דאָרטן קיין שאַרפע משקאות אין ער וועט בכלל אונטער קיין שום אויסרייד ניט טאָרן דאָרטן וואוינען... דער דאָזיקער פאַראָבאָט איז גילטיק אויף אַלע שענקן, אַלע אכסניות און אַנדערע אונטערנעמונגען, וואָס עפּעפּינען זיך אויף די גרויסע טראַקטן, צו וועמען די דאָזיקע זאָלן ניט געהערן".

דער דאָזיקער פונקט האָט דירעקט שווער געטראָפן די מערהייט פון דעם בערך מיליאָניקן יידישן קיבוץ, ער איז געוואָרן דער יסוד פאַר די שפּעטערדיקע גרויזאַמע גירושים פון די דערפער.

אָבער ניט נאָר אין די דערפער איז געווען פאַרווערט די יידן צו לעבן. שטעט — ספּעציעל אין אוקראַינע — האָבן אָנגעהויבן אַ קאַמף קעגן יידן. דאָס איז פאַרגעקומען אַ געראָנגל פאַר די רעכט פון די יידן אין די דאָזיקע שטעט צו וואוינען.

גייען מיר ווײַטער און מיר האָבן דאָרטן דעם אָפּטייל וועגן דער „בירגערלעכער אינאַרדנונג פון די יידן".

נעמען מיר דעם פונקט, אַז יידן קענען געווויילט ווערן אין די שטאָט־פאַוואַלטונגען און מאַגיסטראַטן. אָבער די קריסטן האָבן ניט געקענט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז יידן זאָלן אין די שטאָט־פאַוואַלטונגען בעלי־מלאָכות זעלבע רעכט ווי זיי, האָבן זיי אָנגעהויבן צו פראָטעסטירן און דערפירט אָפט צו קאָנפליקטן. אַרום דעם אָפּטייל פון די יידן אין די שטאָט־פאַוואַלטונגען זײַנען וואָלין און פּאָדאָליע זײַנען פאַרגעקומען אַ ריי קאָנפליקטן, דערבײַ האָבן דאָרטן איך ניט געפעלט קיין קוריאָזן.

אָט, למשל, שרײַבט די אַדמיניסטראַציע פון פאָדאָליער גובערניע, אַז די געזעלשאַפטלעכע ענינים פון די שטעט לײַדן דערפון, וואָס די יידן קענען ניט קיין רוסיש און ניט קיין פויליש. די אַדמיניסטראַציע פון וואָלינער גובערניע, פאַרקערט, קלאָגט זיך, אַז בײַ די שטאָטישע ענינים זײַנען זיך מתעסק נאָר יידן, ווײַל די קריסטלעכע ראָטמענער, וואָס זײַנען אויס־געווויילט געוואָרן, זײַנען אין דער מערהייט אַנאַלפאַבעטן[15]).

אין די שטאָט־פאַוואַלטונגען פון פאָדאָליער גובערניע האָבן די יידן צעמעצט האָבן בלויז צוויי ראָטמענער, די קריסטן אָבער — צוויי ראָטמענער און צוויי בירגערמײַסטערס. דערמיט איז פאַרקלענערט ג־

וואָרן די יידישע פֿאַרטרעטערשאַפֿט, ווײַל די יידן האָבן דאָך געהאַט אַ מערהייט אין די שטעט. יידן האָבן קיין דעם פֿראָטעסטירט און טאָקע געפּוּרעלט, הגם ניט אויף לאַנג. די קריסטן האָבן זיך ניט געקענט בארואיקן, וואָס די יידן זאָלן האָבן אַ מערהייט אין די שטאָט־פֿאַרוואַלטונגען אָדער אַפֿילו האָבן אַ גלײַכע צאָל פֿאַרטרעטער ווי זיי, האָבן אויך ניט געשווינגן, אין דאָס מאָל האָבן זיי שוין געוואונען. אין 1802 איז פֿאר פֿאַדאָליער און וואַלינער גובערניעס באַשטימט געוואָרן, אַז יידן קענען האָבן נאָר אין דריטל פון דער פֿאַרשטייערשאַפֿט אין די שטעט־פֿאַרוואַלטונגען. דער־בײַ זײַנען אײַנגעפֿירט געוואָרן צוויי באַזונדערע וואַל־קוריעס, אײנע פֿאר די יידן און אײנע פֿאר דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג. דער דאָזיקער כלל איז שוין דערנאָך גילטיק געווען פֿאַרן גאַנצן תחום. אין קיעוו איז יידן בכלל מחמת די פֿראָטעסטן פון די קריסטן ניט דערלויבט געוואָרן אויסצוקלײַבן זייערע פֿאַרשטייער אין די מאָגיסטראַט.

שפּעטער זײַנען באַשלאָסן געוואָרן די וויטעבסקיקע כללים פֿאַר די וואַלן אין די שטאָטישע און דאָרפֿישע זעלבסטפֿאַרוואַלטונגען:

1. אין יעדער שטאָט וועלן געפֿירט אַ באַזונדערע רשימה פון די יידן, וואָס קענען גע־ווײַלט ווערן;
2. יידן קענען געווײַלט ווערן ניט מער ווי איין צענטל פון דער אַלגעמיינער צאָל פֿאַרשטייער פון דער זעלבסטפֿאַרוואַלטונג;
3. קיין שום אָנקלאָגעס אויף פונקט 2 ווערן ניט אָנגענומען[16].

ווער עס וועט, ווי עס האָבן אויסגעזען די אוקראַי־נישע (ווי בכלל רוסישע) שטעט און שטעטלעך מיט זייערע גרויסע צאָלן יידן, ווען זען אין דעם בפֿירוש אַ חזוק, אַז יידן האָבן דאָס רעכט אויסצוקלײַבן איין צענטל פון דער פֿאַרשטייערשאַפֿט.

דער טייל סטאָטוט, וואָס האָט געזאָלט רעגולירן די רעכטלעך יורידישע באַציאונגען צווישן די יידן און פֿריצים איז אַ לאַנגע צײַט געווען אַ קוואָל פון אַמפּערנישן און כסדרדיקע סיכסוכים.

פֿריער, ווען די געביטן האָבן נאָך געהערט צו דער פּוילישער מלוכה, האָט דער פֿריץ געהערשט איבער די יידן, וואָס האָבן געלעבט אויף זײַן ערד. דער פֿריץ איז געווען דער ריכטער, אַרויפּגעלייגט שטײַערן אין האָט זיך אַפֿילו געמישט אין יידישע רע־ליגיעזע ענינים. ער האָט בכלל באַטראַכט די יידן ווי זײַנע קנעכט, האָט געקענט טאָן מיט זיי, וואָס אים האָט זיך נאָר פֿאַרגלוסט, אין אַ טאָגבוך פון אַ וואַלי־נער פֿריץ פֿאַר דעם יאָר 1774 געפֿינט זיך אַזאַ שטעלע:

דער אַרענדאַר הערשקע האָט מיר ניט באַצאָלט נאָך פון אַ פֿריערדיקן טערמין 91 טאָלער. איך בין געצוואונגען געווען אויפּצומאָנען מיט בייזן. אין קאָנטראַקט שטייט, אַז אויב ער צאָלט ניט, מעג איך אים האַלטן אין טורמע מיט וויב און קינדער אַזוי לאַנג ביז ער וועט באַצאָלן. נעכטן האָב איך אים געהייסן שמידן אין קייטן און פֿאר־שפּאַרן אין שטאָל מיט חזירים. דאָס וויב מיט די בחורים האָב איך געלאָזט אין קרעטשמע, נאָר דעם יינגסטן לייזיץ [לייזער] האָב איך געמוזט אין דער מיצע אין האָב באַפֿוילן לערנען מיט אים קאָטעכיזיס און תּפֿילות. זייער אַ פּעיק יינגל. איך האָב בדעה אים צו שמדן... לייזיץ האָט אין אַ־הייב ניט געוואָלט זיך צלמען און נאָכאַמאָל אונד־זערע תּפֿילות, נאָר מע האָט אים אָפּגעשמיסן און הינט האָט ער שוין געגעסן חזיר... דעם 27־סטן יאַנואַר זײַנען געקומען יידן פון בערדיטשעוו, בא־צאָלט פֿאַר הערשקאַן 91 טאָלער און געבראַכט נאָך אַ מתנה אַ היטל צוקער אין 10 פונט קאָפּע און איך האָב באַפֿוילן אָפּצולאָזן הערשקאַן...[17]

דערנאָך, אַז די דאָזיקע געביטן זײַנען אַריבער צו רוסלאַנד, זײַנען די יידן אויסגעגלײַכט געוואָרן מיט די אַנדערע שטאָנדן און גאָר באַזונדער דער סטאָטוט פון 1804 האָט בטל געמאַכט די ספּעציעלע פּריצישע פּריווילעגיעס. די יידן זײַנען איצט אונטערגעוואָרפן געוואָרן דעם אַלגעמיינעם געריכט, דער פֿאָליצי און דעם שטאָטישן מאַגיסטראַט.

גאָר אַ גרויסער מאַסע יידן אין אוקראַינע איז אויסגעקומען צו לעבן אויף פּריצישן באָדן. דאָס האָט געהאָט אַ שײַכות פּריער פֿאַר אַלץ צו די יידן פון די דערפּער, הויפּן, קרעטשמעס און טראַקטן, אָבער אויך צו די יידן פון שטעט און שטעטלעך. און די פּריצים, געוואויזט צו באַטראַכטן די יידן פֿאַר זייערע קנעכט, האָבן ניט געוואָלט מוותר זײַן אויף די גאָר היפּשע הכנסות, וואָס זיי האָבן געהאָט פון די יידן דורך די ספּעציעלע אָפּצאָלן.

לויטן געזעץ זײַנען די יידן טאָקע באַפֿרײַט גע־וואָרן פון דער פּריצישער הערשאַפט, פֿאקטיש איז אָבער געבליבן בײַם אַלטן. און דאָס האָט אַרויסגערופן ניט וויניק סיכסוכים.

אַ לאַנגער סיכסוך איז, למשל, פֿאַרגעקומען צווישן די יידן פון בערדיטשעוו און דעם אייגנטימער פון דער שטאָט פּירשט ראַדזיוויל. די יידן האָבן זיך גע־קלאָגט אויף ראַדזיוויל פֿאַר די שטײַערן און אָפּצאָלן, וואָס ער מאַכט בײַ זיי אויפֿן סמך פון די אַמאָליקע קאָנטראַקטן, וואָס זײַנען אָבער בטל געוואָרן מיט דעם נײַעם מצב, וואָס די יידן זײַנען געוואָרן „פּריי" און זיך געקענט פֿארשרײַבן צו די געהערריקע שטאָנדן. דער סענאַט האָט דאָ אָנגעוועדט אַ מין פֿשרה. פון איין זײַט האָט ער אָנערקענט דאָס רעכט פון פּריץ צו זײַן דער בעל־הבית פון זײַן אייגנטום, פון דער צווייטער זײַט געמוזט אָנערקענען, אַז די יידן זײַנען אירצט אומאָפּהענגיקע פּריצע בירגער, ניט קיין לײַב־

אייגענע פּויערים. קאָנטראַקטן, וואָס די יידן שליסן מיט די פּריצים זײַנען טאָקע גילטיק, אָבער קיין ספּע־ציעלע שטיצערן טאָרן זיי אויף יידן ניט אַרויפלייגן.

אָגב וויזט זיך אַרויס, אַז ראַדזיוויל האָט געהאט אין בערדיטשעוו זײַנע אַן אייגענע „קאָנסטיטוציע". אין יאָר 1794 האָט ער איינפּן סמך פון „זײַן סטאָטוט" געהייסן די יידן אויסוויילן אויף דרײַ יאָר אַן אייגע־נעם בית־דין, וואָס זאָל באַשטיין פון פּיר רבנים און איין שרײַבער. ער האָט געהאַט אַן אייגענע פאָליציי פאַר דער שטאָט, קאָזאַקן, וואָס קהל האָט געמוזט אויסהאַלטן [18].

פּ. זשוראָווסקי [19] גיט אַן אָ סך פאַקטן וועגן די כל המינים שטיצערן, וואָס די שטעטלעך האָבן גע־דאַרפט צאָלן די פּריצים. נאָר כאַראַקטעריסטיש איז דאָס, וואָס ער ברענגט וועגן שטעטל טשערנאָביל, קיעווער גובערניע.

אין די 40־ער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט, דאָס הייסט מיט עטלעכע צענדלינג יאָר נאָך דעם ווי דער סטאָטוט, וואָס האָט די יידן באַפרײַט פון דער פּריצי־שער הערשאַפט, האָט דאָס שטעטל געצאָלט דעם באַ־זיצער אַכציק פּאָרשיידענע שטיצערן.

מיר האָבן דאָרטן שטיצערן פאַר זאַלץ, אײַזן, גע־הילץ, פעל, פעדערן, הערינג, איל, פּוטער, שוואָמען, כשרע שמאַלץ און חזיר־שמאַלץ, האָניק, קאַווע, פע־פער, ראָזשינקעס, טערקישע און וועלשענע ניס, טא־באַק און נאָך און נאָך; אָ האַנדלס־שטיצער פאַר טעפּ, פעל, געבעקס, פּי, פּיש, מעל, זיפּן, שלײַפשטיינער. אָפּצאָלן אָן אָ שיעור פאַר שטיין אויף אָ יריד, פאַר טרײַבן פלישן, פאַר פּיטערן פּי אויף זײַנע לאַנקעס, פאַר אויפשטעלן בײַדלעך בעת אָ יריד. דער דאָזיקער אייגנטימער פון שטעטל האָט אויך איינגעשטעלט אָ שטיצער פאַר איבערפאָרן אויף פאַראָמען איבער די טיכן פריפּעט, אוזש און סטאָרוכא. עס זײַנען געווען צוויי סאָרטן שטיצערן: איין שטיצער, וועמען די טיכן גייען ניט אַריבער די ברעגעס, און אָ צווייטער פּרי־לינגס־צײַט, וועמען די טיכן צעגיסן זיך.

מיר גיבן דאָ אָ טאַבעלע פון מלוכה־שטיצערן, וואָס יידן און קריסטן אין די אוקראַינער גובערניעס האָבן געצאָלט אין 1800 [20]:

גובערניעס	קריסטן				יידן			
	סוחרים	מעשטשאַ־נעס	סך־הכל	שטיצער באַצאָלט	דורכשניטלעך אויף אָ פּערזאָן	סוחרים	מעשטשאַ־נעס	סך־הכל	שטיצער באַצאָלט	דורכשניטלעך אויף אָ פּערזאָן
פּאָדאָליער	614	11,597	12,211	33,466	2,74	316	22,594	22,910	110,108	4,80
וואָלינער	192	9,252	9,444	26,187	2,77	726	24,441	25,167	121,565	4,80
קיעווער	453	11,269	11,722	33,067	2,80	104	19,744	19,848	95,462	4,80
קליינרוסישע	4,446	37,223	41,669	128,178	3,00	79	4,234	4,313	20,497	4,75
נידרוסישע	3,334	16,184	19,518	69,640	3,55	94	1,306	1,400	7,503	5,35

ווי מיר זעען פון דער טאַבעלע, האָבן די יידן געצאָלט אָ סך מער שטיצערן ווי די קריסטן. דאָס האָט פונדעסטוועגן ניט געשטערט צו באַשולדיקן די יידן, אַז זיי דרייען זיך אַרויס פון די מלוכהשע פליכטן אין צאָלן ניט קיין שטיצערן.

אין צוויי פונקטן פון דעם סטאָטוט פון 1804 געפינען מיר כללים וועגן רבנים (פונקט 51) און וועגן קהילות (פונקט 52).

די דאָזיקע צוויי פונקטן האָבן סאַנקציאָנירט די יורידישע באַזע פון דער יידישער זעלבסטפֿאַרוואַלטונג. פאַקטיש האָט עס געמיינט אַנערקענען די דאָזיקע אַר־גאַניזאַציע, וואָס האָט בײַ יידן עקסיסטירט אין משך פון יאָרהונדערטער אונטער דער פוילישער הערשאַפט. וואָס עס איז פון דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע און אירע רעכט געווארן שפּעטער, איז אָ באַוונדער ענין. לאָמיר זען, וואָס זײַנען די התחייבות, וואָס עס האָבן סײַ די רבנים, סײַ די קהילות.

די רבנים דאַרפן „אַכטונג געבן אויף רעליגיעזע ענינים און פּסקענען אין אַלע סיכסוכים, וואָס האָבן אָ שייכות צו אמונה". אַרויפלייגן שוועדע שטראָפן איז די רבנים פאַרווערט געווארן; חרם איז ספּעציעל פאַרבאָטן געווארן. אין אויב די רבנים וועלן עובר זײַן אויף דעם, וועלן זיי באַדאַרפן באַצאָלן דעם היזק, וואָס דער אַנגעקלאָגטער קען האָבן פון אַזאָ שטראָף. אין חוץ דעם וועט מען זיי באַשטראָפן דאָס ערשטע מאָל מיט 50 רובל, דאָס צוויייטע מאָל — מיט 100 רובל און דאָס דריטע מאָל — פאַרשיקט וועלן קיין סיביר. רבנות איז פאַררעכנט געווארן פאַר אַן ערן־אמט און ניט סתם ווי אָ הכנסה־קוואָל, נאָר דערייבער דער רב ניט אַריפלייגן קיין שום שטיצערן און ניט פאַרלאָזגען געצאָלטס פון פריוואָטע מענטשן. ער האָט נאָר דאָס רעכט צו באַקומען שכירות פון דער קהילה.

מחמת די שארפע סיכסוכים צווישן חסידים און מתנגדים איז דערלויבט געווארן זיי צו האָבן באַזונ־דערע שולן און האָבן זייערע רבנים, קהל אָבער האָט געדאַרפט זײַן איינער.

פאַר קהל האָט מען איבערגעלאָזט אויפצומאַנען שטיצערן. דער לעצטער פונקט 54 פונעם סטאָטוט האָט פעסטגעשטעלט: קהל דארף אַכטונג געבן, אַז די מלו־

כה־שטיצערן, אויף וויפל זיי ווערן פֿאַרוויסגעזעזן אין דעם איצטיקן סטאַטוס, זאָלן פינקטלעך אײַנגעמאַכט ווערן אין ניט דערלאַנג קיין חובות; קהל דאַרף פֿאַר־וואַלטן מיט די געלטער, וואָס די קהילה האָט זיי אַנפֿאַרטרויט און צושטעלן איר אַ באַריכט. מע דאַרף אויך צושטעלן אַ באַריכט דער אַרטיקער אַדמיניס־טראַציע אויף רוסיש אַדער פויליש. אַן דעם וויסן פון דער מאַכט טאָרן ניט אַרויפגעלייגט ווערן קיין נײַע שטיצערן. נאָר אין 1776 האָבן די קהילות געהאט גאָר ברייטע פונקציעס. נאָך דער פֿרשטער צעטיילונג פון פוילן, ווען מע האָט אַנגעהויבן אײַנשטעלן נײַע רשימות פון שטיצער־צאָלערס, האָט מען די יִידן אויס־געטיילט אין אַ באַזונדער שטיצער־גרופּע, פֿדי בעסער אויפצומאַנען די שטיצערן. דערבײַ ווערט געזאָגט, אַז טאָמער וועט אַ יִיד דאַרפן ערגעץ־וואו פֿאַרן צוליב געשעפט אַדער עך וועט זיך וועלן ערגעץ־וואו באַ־זעצן, מוז ער אַרויסנעמען בײַ קהל אַ פּאַס. דעם קאָפּשטיצער זאָל ער צאָלן קהל און קהל דאַרף דאָס אײַנגעמאַכט געלט אַריינשאַרגן אין דער קאַנצעלאַריע פון דער געזעבענער פּראָווינץ.

אין דעם באַפֿעל פון 3־טן מאי 1795, אַרויסגע־געבן פון יעקאַטערינע דער צווייטער, ווערט שוין די פונקציע פון קהל באַגרענעצט. סײַ אין די קרײַז־סטעט ווי אין די גובערניע־שטעט ווערט בײַ קהל אָפּגענומען אַלע געזעלשאַפטלעכע און געריכטלעכע פונקציעס. קהל דאַרף שוין מער ניט האָבן קיין שום שיכות צו אַנדערע פראָגעס, חוץ אמונה־זאַכן און אויפמאַנען שטיצערן.

דער סטאַטוט פון 1804 איז געגאַנגען אַ שריט ווײַטער — ער האָט פולשטענדיק אָפּגעטיילט די רבנים פון דער קהילה: די רבנים האָבן געדאַרפט זאָרגן וועגן יִידישקייט, זיך פֿאַרנעמען מיט פּסקענען שאלות אין ענינים פון אמונה; קהל האָט באַדאַרפט נאָר אויפמאַנען שטיצערן, פֿאַרוואַלטן מיט די געלטער, צושטעלן באַריכטן צו די מאַכט־אַרגאַנען.

אַבער אויך די דאָזיקע „אויטאָנאָמיע", וואָס איז גאָראַנטירט געווארן אין דעם סטאַטוט, איז שפּעטער אָפּיציעל ליקווידירט געוואָרן, אמת, בהדרגה.

אין דעם געזעץ פון 1844 (19־טן דעצעמבער) ווערט קהל ליקווידירט. די יִידן האָבן איצט באַדאַרפט צאָלן שטיצערן צו די שטאַטישע דומעס און ראַטושן. דער געזעץ זאָגט: „קיין שום באַזונדערע יִידישע פֿאַרוואַל־טונגען דאַרפן מער ניט עקסיסטירן". פאַקטיש אָבער האָט קהל ניט אויפגעהערט צו עקסיסטירן. מע איז ווי פריער געקומען צום בית־דין וועגן דיני־ממונות און דיני־נפשות אָדער דיני־נזיקין. ניט נאָר שאלות וועגן בשר־בחלב און טהרת־המשפּחה האָבן געפֿסקנט די רבנים, נאָר אויך וועגן חזקה, אַרענדע וכד', הגם לויטן געזעץ איז מען געווען אונטערגעוואָרפן דעם אַלגעמיינעם געריכט.

אָבער אויך די רוסישע מאַכט גופא האָט אומדירעקט סאַנקציאָנירט די עקסיסטענץ פון יִידישער אויטאָנא־מיע: יִידישע קוריעס בײַ וואַלן; באַזונדערע שטאַנדן; ספּעציעלע יִידישע שטיצערן (קאָראָבקע, ליכט א"א) — דאָס אַלץ האָט פאקטיש אויפגעהאַלטן די עקסיסטענץ פון אַ באַזונדערער יִידישער אַרגאַניזאַציע, ניט געקוקט אויף אַלע געזעצן, באַפֿעלן און באַוואָרענישן.

די יִידישע רעכטלעכקע באַזע אין רוסלאַנד, וואָס דער סטאַטוט פון 1804 האָט געשאַפֿן, האָט ניט גע־לייזט די יִידישע פראָבלעמען, נאָר איז גאָר געוואָרן אַ נײַער קוואַל פאַר באַגרענעצונגען און גזירות. אַ־שטאָט צו ר'עגולירן איז זי געוואָרן דער מקור פאַר דער נאָך מער פאַרפֿאַלגטערטער סיטואַציע פון דער יִידישער באַפֿעלקערונג. עס קומט אויף אַ מאָס „אי־בעריקע" יִידן, וואָס האָבן זיך ניט אַריינגעפאָסט אין די פעסטגעשטעלטע שטאַנדן און זײַנען אַרויסגע־שטויסן געוואָרן פון זייערע דורות־לאַנגע פֿרנסה־מקורים און זיך ניט אַריינגעפאָסט אין די נײַע. דער סטאַטוט, ווי מיר האָבן פריער דערמאָנט, האָט דער־לויבט די יִידן צו קויפן אין תּוכם ניט־באַאַרבעטע ערד אָדער זיי האָבן געקענט באַקומען מלוכהשע ערד. יִידן האָבן טאַקע געפֿרואווט זיך נעמען פאַר ערד־אַרבעט. דער דאָזיקער עקספּערימענט וועט בעיקר דורכגעפירט אין די אוקראַינער גובערניעס. עס קומען אינגיכן אויף די ערשטע יִידישע קאָלאָניעס.

אין אַן אַנדער אַרבעט אין דעם דאָזיקן באַנד האָבן מיר יעקב לעשצינסקיס אַ ספּעציעלע אַרבעט וועגן די יִידישע קאָלאָניעס אין אוקראַינע. מיר דער־מאָנען עס איצט דאָ נאָר דרך־אַגב, ווי אַ באַגלייט־דערשיינונג צו דער געשאַפענער לאָגע. ווילן מיר דאָ נאָר אָנווײַזן, אַז די אַקציע פון ערד־אײַנארדענונג איז אויך ניט גלאַטיק געגאַנגען. אין יאָר 1810 זײַנען שוין געווען העכער 600 משפּחות אין די קאָלאָניעס, אָבער אַ סך מער יִידן האָבן געווארט אויף דער מעגלעכקייט צו באַקומען ערד פאַר באַאַרבעטונג. אָבער דעם 6־טן אַפּריל 1810 קומט דער באַפֿעל אָפּצושטעלן צײַטווײַליק דאָס באַזעצן די יִידן אין די קאָלאָניעס פון נײַרוסלאַנד.

חוץ ערד־אַרבעט האָט מען געפֿרואווט אײַנארדע־נען די „איבעריקע" יִידן אין אַ ריי געשאַפענע אינ־דוסטריע־אונטערנעמונגען. אַזוי האָט די רעגירונג געפֿענט אין דער אוקראַינער שטאָט קרעמענטשוג אַ טוך־פאַבריק, וואו די יִידן האָבן זיך געדאַרפט אויס־לערנען די אַרבעט. תּחילת האָבן דאָרטן טאָקע ג־אַרבעט בײַ 100 יִידן. די פאַבריק איז אָבער אינגיכן געשלאָסן געוואָרן.

ד. דער גירוש פון דערפער

דער גירוש פון די דערפער האָט דערפירט צו אַזאַ קאַטאַסטראָפֿע, אַז אפֿילו די מלוכה־אַדמיניסטרא־ציע האָט זעהאָלטן, אַז ס'איז איממעגלעך אויסצופירן

דעם באַפעל פון דער רעגירונג אַרויסצושיקן די יידן אין די שטעט און שטעטלעך. דער פינאַנץ־מיניסטער קוראַקין האָט דערקלערט, וואָס פריער האָט מען מורא געהאַט צו זאָגן, אַז מע מוז אָפּשטעלן דעם גירוש, איבערלאָזן די יידן אויף זייערע ערטער ביז ס׳וועט זיין אַ מעגלעכקייט בהדרגה צו באַזעצן זיי אויף מלוכה־ערד, און דאָס — האָט ער צוגעגעבן — קען געדויערן צענדלינגער יאָרן. דעם גירוש האָט מען אָפּגעשטעלט און ס׳איז אין 1809 באשאפן געוואָרן אַ נייער קאָמיטעט, וואָס האָט געזאָלט באַטראַכטן די פראַגע, צו וואָסערע באַשעפטיקונגען די יידן זאָלן זיך נעמען, וועג מע באַזיטיקט זיי פון שענקערײַ.

אין מערץ 1812 האָט דער „יידישער קאָמיטעט" אין אַ בריכט צום צאַר אַלעקסאַנדער דעם ערשטן אַרויסגעבראַכט אָפּן די גאָר שוועריע סיטואַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין רוסלאַנד. צווישן אַנדערע וועלן דאָרטן אָפּגעפרעגט די פאַלשע באַשולדיקונגען, אַז יידן טראָגן די אָחריות פאַר שיכרות אין די דערפער און פאַר דער אַרעמקייט פון די פּויערים. דער בריכט ווײַזט אָן, אַז עס איז ניט ריכטיק, אַז די שענקערס זײַנען די סיבה פון שיכרות. די אמתע סיבה איז גאָר דאָס רעכט צו טרײַבן ברענפן, וואָס איז אַ פּריווילעגיע פון די פּריצים און דאָס איז זייער הויפּט־הכנסה. מע טרײַבט אַרויס 60 טויזנט יידן־שענקערס פון די דערפער, קומען דאָך אויף זייער אָרט 60 טויזנט פּויערים, וואָס נעמען זיך צו שענקערײַ. דערווײַל פאַרלירט דער דאָרף 60 טויזנט געניטע ערד־אַרבעטער.

ווײַטער לייענען מיר דאָרטן, אַז די לעצטע אויפּטוען פון דער רעגירונג האָבן געבראַכט דערצו, אַז די יידישע פאַלקסמאַסן זײַנען נאָך מער רואינירט געוואָרן, ווײַל מע האָט זיי געוואָלט באַזיטיקן פון חיובה־מקורות, וואָס האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו עקסיסטירן אין משך פון עטלעכע הונדערט יאָר. און דער בריכט פירט אויס: „צוזעענדיק די דאָזיקע לאַגע פון אַ גאַנץ פאָלק און מורא האָבנדיק, אַז מיט די גוואַלד־מיטלען, וואָס מע באַגייט קעגן יידן בײַ די איצטיקע פאַליטישע אומשטענדן, זאָל מען ניט פאַר־ביטערן דאָס דאָזיקע ביז גאָר געפֿלאָגטע פאָלק".

אָט טאָקע די אַנדײַטונג אויף „די איצטיקע פאַליטישע אומשטענדן" האָט עס משפּיע געווען, אַז די רעגירונג זאָל אָפּשטעלן אַרויסצושיקן די יידן פון דער־פער און זיי לאָזן בײַ זייערע פריערדיקע פרנסות.

עס איז געווען די צײַט פון נאַפּאָלעאָנס אינוואַזיע אויף רוסלאַנד. די פראַנצויזישע אַרמיי האָט שוין געהאַט פאַרנומען גרויסע שטחים פון מערב־רוסלאַנד. פונקט ווי אין 1807 האָט רוסלאַנד זיך דערשראָקן פאַר נאַפּאָלעאָנס „סנהדרין", אַזוי איז אויך איצט דער רוסישער רעגירונג געגאַנגען ניט אַרויסצורופן קיין פאַרביטערונג בײַ די יידן.

ווען די רוסן האָבן אין 1812 צעקלאַפּט די פראַנצויזישע אַרמיי, האָט נאַפּאָלעאָנס מפלה אַרויסגערופן גרויס פרייד צווישן די רוסישע יידן, ספּעציעל אין בערדיטשעוו האָט מען אַלעקסאַנדערס נצחון געפֿײַערט אויף אַ גרויסן שטייגער.

שאול גינזבורג[21]) גיט איבער פון אַ רוסישער צײַטונג, ווי אַזוי אין בערדיטשעוו איז געפֿראָווען געוואָרן דער יום־טוב פון אַלעקסאַנדערס נצחון איבער נאַפּאָלעאָנען. אַנגעהויבן האָט זיך דער יום־טוב פיר אַזייגער בײַטאָג אין אַ דאָרטיקער שול. פריער האָט מען אָפּגעריכט פּראַשיידענע תּפילות. פון דער שול איז דער עולם אַוועק מיט מוזיק און פּריילעכע אויס־רופן צום רב אַהיים, וואָס איז געווען פּראַכטפול באַ־לויכטן און אויפן באַלקאָן פון צווייטן שטאָק איז אַרויס־געהאַנגען געווען אַ טראַנספּאַראַנט מיט פאַסיקע פאַר אַזאַ יום־טוב אויפשריפטן. פאַר דעם הויז זײַנען אויפגע־שטעלט געווען ביימער, וואָס זײַנען אויך געווען פּיגן באַלויכטן. אין דעם זעלבן אָוונט זײַנען פאַרבעטן ג־וואָרן אויף אַ באַל דער פּריץ פונעם שטעטל בער־דיטשעוו מיט די פּריצים פון די דערבײַאיקע שטעטלעך, ווי אויך גריכישע און רוסישע סוחרים. עס איז גע־זאַמלט געוואָרן אויך געלט פאַר דעם שטאָטישן שפּיטאָל.

דער מדקדק און דיכטער טוביה פעדער, וואָס האָט דעמאָלט געלעבט אין בערדיטשעוו, האָט באַ־זונגען אין אַ ספּעציעלער אָדע „הצלחת אלכסנדר" דעם רוסישן נצחון און אַנגעשריבן אַ ליד „קול ששון ושמחה", וואָס מע האָט טאָקע עזונגען אין דער שול בשעת מע האָט געפֿראָווען דעם יום־טוב.

דער יידישער פאַטריאָטיזם האָט, ווי ס׳וויזט אויס, געהאַט אַ השפּעה אויפן צאַר אַלעקסאַנדער דעם ערשטן צו פאַרטראַכטן זיך אויף דער שוועריער לאַגע פון די רוסישע יידן און ער האָט דורך די יידישע דעפוטאַטן בײַם הויפּטשטאָב זונדל זאַנענבערג און אליעזר דילאַן צוגעזאָגט אינגיכן צו פאַרבעסערן די לאַגע פון די רוסישע יידן. דאָס איז אָבער געבליבן נאָר אַ צוזאָג. עס רוקן זיך אָן רעאַקציאָנערע יאָרן אין גאַנץ אייראָפּע. די שוועריע צײַט מיטדט ניט אויס רוס־לאַנד און, פאַרשטייט זיך, יידן זײַנען די ערשטע, וואָס האָבן דערפון געליטן.

ה. דער „הייליקער בונד" און גזירות אויף יידן

נאָך דער מלחמה איז זיך צונויפּגעקומען דער ווינער קאָנגרעס (נאָוועמבער 1814 — יוני 1815), וואָס האָט זיך געזאַלט צעטיילן מיט נאַפּאָלעאָנס ירושה. בשעת דעם קאָנגרעס האָט אַלעקסאַנדער דער ערשטער פאַרגעלייגט דעם עסטרײַכישן קייזער און פּרײַסישן קעניג צו שליסן אַ „הייליקן בונד". שפּעטער טאָקע אַביסל (סעפּטעמבער 1815) איז אין פאַריז אָוודז בונד געשלאָסן געוואָרן צווישן די דרײַ מלוכות — רוסלאַנד,

עסטרייך און פרייסן. איינער פון די וויכטיקסטע פרינ־ציפן, וואָס אויף אים האָט זיך עשטיצט דער דאָזיקער „הייליקער בונד", איז געווען, אַז ס׳איז דאָ „איין קריסטלעכע נאציע אויף דער וועלט, וועמענס פירער אין קריסטוס". דערמיט האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע קאַפּיטל פאַר די יידן פון איראָפּע מיט נייע גזירות אין לעבן.

דער איניציאַטאָר פון דעם בונד, אָלעקסאַנדער דער ערשטער, וואָס האָט בעת דער מלחמה שטאַרק געלויבט דעם פּאַטריאָטיזם פון די יידן און פייערלעך צוגעזאָגט פאַרבעסערן זייער מצב, איז גאָר געווארן דער פאַרויסגייער פון די שפּעטערדיקע ביטערע יאָרן אונטער דער הערשאפט פון זיין נאכפאלגער ניקאָלאי דעם ערשטן. די צען יאָר 1815 — 1825, נאָך דער גרינדונג פונעם „הייליקן בונד", האָבן טאַקע צוגע־גרייט דעם אָלגעמיינעם באָדן פאַר די באַוונדערע גזירות אין רוסלאַנד.

אַנגעהויבן האָט זיך עס מיטן צוגרייטן די יידן־רעפאָרם. דעם 18־טן יאַנואַר 1817 איז אַרויס דער באַפעל, אַז מע זאָל אַלע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות צו די יידישע קהילות (חוץ געריכט־ענינים), איבער־געבן דעם בעהיימראט פירשט גאָליצין, וואָס איז געווען דער הויפּט־פאַרוואַלטער איבער די ענינים פון פרעמ־דע אמונות. גאָליצין איז געווען אַ טיף־רעליגיעזער קריסט, האָט אָנגעפירט מיט דער „ביבלישער געזעל־שאַפט" אין רוסלאַנד און איז געווען דער פירער פון מיניסטעריום פאַר רעליגיעזע ענינים. קלאָר אַ פאַסי־קער מענטש, בכדי דורכצופירן די לויניע פון דעם „הייי־ליקן בונד", וואָס איז באַשלאָסן געווארן אויף דעם ווינטער קאָנגרעס.

אין משך פון דער צייט האָבן זיך אַ שאָס געטאָן נייע גזירות אויף יידן. די רעליגיעזע רוסישע סעקטע סובּאָטניקעס, וועמען מע האָט איצט אַ נאָמען געגעבן זשידאָוווסטוואויושטשי, כדי זיי צו פאַרמיאוסן אין די אויגן פון דער באַפעלקערונג, האָט אַרויסגעוואָרפן אַ מורא אויף דער רוסישער רעגירונג, אַז די סעקטע זאָל זיך נאָך מער פארשפּרייטן. האָט מען נאָך מער אָנגעהויבן צו איזאָלירן די יידן פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. דאָס האָט טאַקע געמיינט נאָך מער באַגרענעצן די רעכט פון די יידן.

מע האָט ווידער איבערגעחזרט דעם געזעץ, אַז יידן טאָרן ניט אַרענדירן קיין פריצישע גיטער מיט פּויערישע אַרבּעטער. אין 1820 איז פאַרוואַרט געוואָרן די יידן צו האָלטן קריסטלעכע דינסטן. פּירשט גאָליצין, דער מיניסטער פאַר רעליגיעזע ענינים, האָט אַזוי מאָטיווירט דעם פאַרבאָט: אין כערסאָנער גובערניע האָבן די קריסטלעכע דינסטן אין יידישע היימען אי־בערגענומען יידישע מינהגים און פירונגען. דאָס זעל־בע חזרט זיך איבער אויך אין אַנדערע גובערניעס. בכלל פאַדערט די יידישע רעליגיע „אַריבערציען קריסטן צו זייער אמונה". ס׳איז אויפגעקומען אַ נייע גזירה — צו פאַרווערן יידן צו לעבן אין די גרענעץ־געגנטן. נאָך אין 1812 האָט דער וואַלינער גובערנא־טאָר פאַרווערט די יידן צו פאַרבליבן בייַ דער גרענעץ. דאָס איז דערווייל געווען נאָר אַן אינצל פאַל. ערשט אין 1825 האָט אַלעקסאַנדער דער ערשטער באַפויליז אַרויסצוטרייבן די יידן פון דער גרענעץ־געגנט אויף אַ שטח פון 50 ווערסט. נאָר אייגנטימער פון נחלות האָבן געמעגט דאָרט וואוינען. עס ווערט באַנייט דער באַפעל פון 1804 אַרויסצוטרייבן די דאָרפס־יידן, וואָס מע האָט פריער געמוזט אָפּשטעלן. וואָס זאָל מען אָבער טאָן מיט די אַרויסגעטריבענע יידן? וואו זאָלן זיי זיך אָהינטאָן? די שטעט אין שטעטלעך זינענען איבערגעפאָלט, פון דער ענגשאפט איז שוין ניט אויס־צוהאַלטן, הונגער און נויט רופן אַרויס קראַנקהייטן און אַ גרויסע שטערבלעכקייט. ווי פריער, ווען די רעגירונג האָט זיך קיין עצה ניט געקענט געבן, ווערט די יידן־פראַגע איבערגעגעבן אַ קאָמיטעט צו געפינען מיטלען צו דער געשאַפענער קאַטאַסטראָפע.

לויט דעם באַפעל פון 1־טן מאַי 1823 ווערט ווידער געשאפן אַ „קאָמיטעט פאַר אײַנרעדנענ די יידן", וואָס איז געווען גרעסער ווי דער פריערדיקער, דער דערזשאַוויניסער. עס גייען אין אים אַרײַן די מיניסטאָרן פאַר אינעווייניקסטע ענינים, פינאַנצן, יוס־טיץ, רעליגיעזע ענינים און בילדונג. דער קאָמיטעט האָט געזאָלט איבערקוקן אַלע געזעצן אין באַפעלן וועגן יידן.

דער קאָמיטעט, וואָס האָט געדאָרפט זיין באַרײַט צושטעלן בײַ דעם 1־טן יאַנואַר 1824, האָט גאָרניט געקענט אויפטאָן און אין 1825 איז באַשטימט געוואָרן אַ נייער קאָמיטעט פון דירעקטאָרן בײַ די דעפּאַר־טאַמענטן פון די אויבן־אויסגערעכנטע מיניסטעריומס. דערווייל אָבער איז פאַרווערט געוואָרן אויסלענדישע יידן צו באַזעצן זיך אין רוסלאַנד. דער סענאַט פאַר־רופט זיך דערבײַ אויף אַלע בײַ איצט פאַרעפענטלעכטע מאַניפעסטן, דעקרעטן און באַפעלן און ברענגט נאָר אינטערעסאַנטע ציפערן פון די אויסלענדישע יידן, וואָס קומען קיין רוסלאַנד. די צאָל יידן (מענער) — זאָגט דער סענאַט — איז לויט די אינפאָרמאַציעס פון 1804 געווען ניט מער ווי 175.000, איצט איז די צאָל אויסגעוואַקסן אויף מער פון 400 טויזנט, ניט אַרײַנ־רעכענענדיק די פיל דורכגעלאָזענע בעת דער רע־ווייזע. אַזא אומגעהיערער צוואוואַקס אין משך פון 20 יאָר דאַרף מען צוריקנעמען צו דעם, וואָס עס קומען אַרײַן יידן אין רוסלאַנד פון יענער זײַט גרענעץ.

אין דער דאָזיקער שווערער צייט האָט די רעגירונג באַשלאָסן צו פאַרלייכטערן פאַר די יידן פון פאַדאָליער גובערניע די אָפּצאָלונגען פון די פאַרלעגענע שטייער־חובות. דער פאַדאָליער גובערנאָטאָר האָט דעם פינאַנץ־מיניסטעריום אינפאָרמירט וועגן דעם שווערן מצב פון

די דאָרטיקע יידן אוּן דערבּיי אָנגעוויזן, אַז בּעת דער רעוויזיע פוּן 1818 זײַנען אין דער פּאָדאָליער גוּבערניע געווען 17,816 יידישע נפשות אוּן אין 1820 זײַנען שוין געווען 66,105. דאָס מײַנט, אַז אין משך פוּן צוויי יאָר איז די צאָל יידן פאַרגרעסערט געוואָרן כּמעט אויף פּיר מאָל. מיט וואָס קען מען דערקלערן אַזאַ פאַרגרעסערונג פוּן דער יידישער באַפעלקערונג בלויז אין אײַן גוּבערניע פאַר אַזאַ קורצער צײַט? מחמת די שטענדיקע גזירות, ספּעציעל אָבער מחמת די גדוֹלּי־סע שטיפֿערן האָבן פאַראַרעמטע יידן זיך ניט פאַר־שריבן אין די רייסטערס פוּן דער באַפעלקערונג אוּן פאַר דער רעגירונג האָבן זיי ווי ניט עקסיסטירט. אַז מע האָט גרינגער געמאַכט צו צאָלן שטיפֿערן, האָט מען זיך אָנגעהויבן צו רעגיסטרירן. דערוויל האָבן זיך אָנגעקליבן שטיפֿער־חובות אויף העכער אַנדערס־האַלבן מיליאָן רובל (1,618,745). די מערהייט פוּן די קהילות איז ניט בּכוח געווען דעם חוב צו דעקן, הגם מע האָט נאָך פריער אין 1820 דערלויבט אויס־צוצאָלן שטיפֿער־חובות אין משך פוּן 6 יאָר. איצט האָט די רעגירונג געמאַכט אַ ריי הנחות פאַר די פאַ־דאָליער יידן. מע האָט פאַרלענגערט די חובות, דער־בּיי האָט מען ניט באַדאַרפט צאָלן קיין קנס־פּראָצענט.

2. ניקאָלאַי דער ערשטער — רדיפות אויף יידן (1825—1855)

אײדער מיר קומען צו דער נײַער שוועריקער תּקופה פוּן די יידן אין רוסלאַנד אונטער דער הערשאַפט פוּן ניקאָלאַי דעם ערשטן, ווילן מיר נאָר אַנווײַזן, אַז אַלעקסאַנדער דער ערשטער, וואָס האָט אָנגעהויבן מיט פרינציפּלעכע צוגאָבן פאַר די יידן, האָט זײַן הערשאַפט פאַרענדיקט, ווי מיר האָבן שוין פריער געזאָגט, מיט דער טריעריקער באַרימטער גזירה אַרויסצוטרײַבן די יידן פוּן דעם גרענעץ־פּאַס אויף אַ שטח פוּן 50 ווערסט. אין דעם דאָזיקן באַפעל ווערט געמאַכט אַן „אויסנאַם" פאַר וואַלינער גוּבערניע. אין וואָס באַשטייט דער דאָ־זיקער אויסנאַם?

דער באַפעל טײַטשט עס אויס גאָר קלאָר: „וואָס נוּגע די יידן, וואָס געפינען זיך אין די יישובים פוּן וואַלינער גוּבערניע, האָט די דאָזיקע פאַראָרדענונג צו זיי ניט קיין שײַכות, ווײַל לויט אַן אַלערהעכסטער באַווילליקונג איז שוין וועגן די יידן פוּן דער דאָזיקער גוּבערניע אַזאַ באַפעל אַרויסגעגעבן געוואָרן אין 1812 אוּן באַשטעטיקט געוואָרן אין 1816 אין שפּעטער ניט געענדערט געוואָרן". הכּלל די וואַלינער יידן זײַנען געוויילעגירט — זיי האָט מען שוין פריער געשריבן פוּן די דאָזיקע פּונקטן, וואו זיי האָבן געלעבט אין משך פוּן לאַנגע דורות.

עס האָט זיך פאַרמאַכט אַ בלאָט אין דער געשיכטע פוּן די יידן אוּן עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי קאַ־פּיטל — גאָר אַ שוועריק אוּן בלוטיקער פּעריאָד אין לעבן פוּן די יידן אין רוסלאַנד. אויפן טראָן איז אַרויף ניקאָלאַי דער ערשטער, דער ברודער פוּן אַלעקסאַנדער דעם ערשטן. ניקאָלאַי פאַוולאָוויטש, ווע־מען דאָס רוסישע פאָלק האָט געקרוינט מיטן נאָמען ניקאָלאַי פאַלקאָוויטש *) אוּן אין דער אַלגעמיינער געשיכטע איז ער אַרײַן מיטן טיטל „דער זשאַנדאַרם פוּן איראָפּע".

ער האָט געטומען גאָר שטרענג דורכצוזעצן די אַנטי־יידישע קאַנצעפּציע פוּן דעם „הייליקן בונד", בפרט אַז דאָס איז געווען אין הסכם מיט זײַן אָלטע־מיינער רעאַקציאָנערער ליניע לגבי דעם גאַנצן לאַנד. ניקאָלאַי דער ערשטער האָט אין אַנהייב פוּן זײַן רעגירן אַזוריותדיק דערשטיקט דעם דעקאַבריסטן־אויפשטאַנד, וואָס האָט פאַרלאַנגט קאַנסטיטוציאָנעלע רעכט אוּן פרײַהייט אין לאַנד, האָט אויך בּנוגע די יידן אָנגעוויזן ברוטאַלע מאַכט.

ניקאָלאַי האָט שוין פוּן פריער געהאַט זײַן מיינונג וועגן יידן. מיט צען יאָר פריער אידער ער איז אַרויף אויפן טראָן, האָט ער אין 1816 בּעת זײַן נסיעה אי־בּער דער צאַרישער אימפּעריע זיך אָנגעטראָפן מיט יידן. ער האָט באַזוכט אַ ריי ערטער, על־פּי־רוב אָבער האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אין די אוקראַינער שטעט: טשערניגאָוו, קיעוו, כאַרקאָוו, פאָלטאַווע, קרעמענ־טשוג, יעליסאַוועטגראַד, אָדעס, ניקאָלאַיעוו, כערסאָן, סעוואַסטאָפּאָל, נאָוואָטשערקאַסק אוּן אין אַנדערע שטעט. אין זײַן רײַזע־שורנאַל האָט ער אָזוי פאַרנא־טירט דעם אײַנדרוק פוּן זײַן נסיעה [2]:

„אָלע פּויערים זייערע [פוּן די פריצים] צאָלן אַ שווערן שטײַער אוּן זיי זײַנען זייער אָרעם. דער אוּמ־גליק פוּן די פּויערים אין די דאָזיקע פראָווינצן איז דערבּיי, וואָס די זשידעס דאָ זײַנען אינגאַנצן די צווייטע בּעלי־בּתּים. מיט זייערע באַשעפּטיקונגען מאַכערן זיי אויס ביזן סוף דאָס אומגליקלעכע פאָלק. זיי זײַנען דאָ אַלץ: אי סוחרים, אי ליפּעראַנטן, אי זיי האָלטן שענקען, מילן, פאַרמען, זיי זײַנען בּעלי־מלאָכות אאַ״וו אוּן קענען אָזוי אונטערדריקן אוּן אָפּנאַרן דאָס פּשוטע פאָלק, אַז זיי נעמען אויך פאַר אַ משכּון די ניט־פאַרזייטע זומער־תּבואה... זיי זײַנען די אמתע פּיאָווקעס, זיי זויגן זיך אײַן אומעטום אוּן מאַכערן אויס די דאָזיקע אומגליקלעכע גוּבערניעס. ס׳איז אַ חידוש, וואָס אין 1812 [בּעת דער מלחמה מיט פראַנקרײַך] זײַנען זיי אונדז געווען אויסגעצייכנט געטרײַ אוּן גע־האַלפן, וואו זיי האָבן נאָר געקענט, אָפילו מיט אַ געפאַר פאַר זייער לעבן".

בּיי דער זעלבּער מיינונג אוּן אָפּשאַצונג פוּן דער פאַר דער רעגירונג האָבן זיי ווי ניט עקסיסטירט. אַז מע האָט גרינגער געמאַכט צו צאָלן שטיפֿערן, האָט מען זיך אָנגעהויבן צו רעגיסטרירן. דערוויל האָבן זיך אָנגעקליבן שטיפֿער־חובות אויף העכער אַנדערס־האַלבן מיליאָן רובל (1,618,745). די מערהייט פוּן די קהילות איז ניט בּכוח געווען דעם חוב צו דעקן, הגם מע האָט נאָך פריער אין 1820 דערלויבט אויס־צוצאָלן שטיפֿער־חובות אין משך פוּן 6 יאָר. איצט האָט די רעגירונג געמאַכט אַ ריי הנחות פאַר די פאַ־דאָליער יידן. מע האָט פאַרלענגערט די חובות, דער־בּיי האָט מען ניט באַדאַרפט צאָלן קיין קנס־פּראָצענט.

*) פאַלקאָ אויף רוסיש מיינט שטעקן.

יידישער עקאָנאָמישער ראָלע איז ניקאָלאַי געבליבן אויך שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען דער צאַר פון רוסלאַנד. קען מען זיך שוין פֿאָרשטעלן, וואָס די יידן האָבן געקענט דערוואַרטן פון אַזא מושל.

ניקאָלאַיס דרייסיק־יאָריקע העכשאפט פון 1825 ביז 1855, איז אַין קייט פון יידישער דערדרוקונג אין רעכטלאָזיקייט, פון בטל מאַכן א ריי פריערדיקע פריווילעגיעס און שאפן נייע שוועריקייטן באַגרענעצונגען, אויסנאם־גזעזן און גזירות.

א. קאַנטאָניסטן און רעקרוטשינע

פון ניקאָלאַיס עראָשטע באַפעלן דאַרף מען זיך ספּעציעל אָפּשטעלן אויף זײַן גרויזאַמסטן באַפעל וועגן מיליטער־פליכט פאַר יידן.

אמת, די פּראַגע וועגן יידישער מיליטער־פליכט איז שוין דעמאָלט ניט געווען גאָר קיין נײַע. נאָך דערשאַווין האָט שוין אין זײַן פּראַיעקט פאַרגלייכט צו נעמען יידן פאַר רעקרוטן, אָבער ניט פאַרן פראָנט־דינסט, צו דעם — האָט ער גענומען — טויגן זיי זיך גאָרניט אויס מחמת דעם, וואָס שבת קענען זיי ניט אַרויסטרעטן מיט געווער אין האַנט קעגן א שונא. אויך שפּעטער, בימי אַלעקסאַנדער דעם ערשטן, האָבן ניט געפעלט אזוינע פּראַיעקטן. דער ציל פון די אַלע פאַרגלייכט פֿלענער איז געווען א קלאָרער: פאַרקלענערן דערמיט די יידישע באַפעלקערונג. און דערגרייכן דאָס האָט מען געוואָלט מיט אזוינע מיטלען: אָפּרײַסן די יידישע רעקרוטן פון יידישן גלויבן, פון זייער סביבה, פון זייער היים, פון עלטערן, ניט זעלטן אפילו פון ווײַב און קינדער און פון זייער אייגענער שפּראַך. און דערמיט האָבן די מושלים געהאָפט וועט זיך גיכער לאָזן רוסיפיצירן די יידישע רעקרוטן און ס'וועט זיך אינגעבן זיי אויך אָפּצושמדן.

פון די אַלע פּראַיעקטן וועגן רעקרוטשינע פאַר יידן איז גאָרניט געווארן ביז ניקאָלאַי דער ערשטער האָט די זאַך ענדגילטן אין זײַן האַנט. דעם 26־טן אויגוסט 1827 האָט ער געחתמעט דעם באַפעל. בכלל האָבן ביז דעמאָלט ניט באַדאַרפט דינען אין מיליטער. זיי האָבן אַצגעלאָזט א ספּעציעלן רעקרוטן־שטייער, און דאָס האָט זיי באַפרײַט פון דער דאָזיקער פליכט. אי־נעם באַפעל וועגן יידישער רעקרוטשינע רעדט זיך וועגן „אויסגליכן אַלע שטאַנדן בנוגע מיליטער־פליכט". אָבער דער אופן פון דער דאָזיקער „אויס־גלײַכונג" איז געווען אַזא, וואָס דער דאָזיקער רעקרוטן־באַפעל איז אַרײַן אין דער יידישער געשיכטע ווי איינס פון די פֿינצלעכסטע, גרויזאַמסטע און בלוטיקסטע קא־פּיטלען.

דער געזעץ זאָגט, אַז יידן קענען זיך מער ניט אויסקויפן מיט געלט, נאָר מוזן דינען אין מיליטער (פונקט 5): קהל דארף צושטעלן יידן פאַר רעקרוטן אין עלטער פון 12 ביז 25 יאָר; מע טאָר ניט נעמען פאַר רעקרוטן יינגער פון 12 יאָר און עלטער פון 25 יאָר (פונקט 8); אויב קהל וועט ניט צושטעלן די באַשטימטע צאָל רעקרוטן, וועט די גובערניאַלע פארוואלטונג נעמען זיי מיט געוואַלד (פונקט 32); קהל קען אָפּגעבן פאַר א רעקרוט יעדער יידן, צו יעדער ציט פאַר ניט צאָלן פינקטלעך קיין שטיצערן, שנארערס און וואגאבונדן (פונקט 34); מינדערי־עריקע, דאָס הייסט ביז 18 יאָר, ווערן אויבערגעגעבן אין ספּעצי־עלע אנשטאלטן אויף צוצוגרייטן זיי צו מיליטער־דינסט (פונקט 74).

אָט די צוויי פונקטן — דער פונקט 8 צו נעמען פאַר רעקרוטן יינגלעך פון 12 יאָר אָן, וואָס מע האָט אגב קיינמאָל ניט אָפּגעהיט, מע האָט אפט אָפּגעגעבן קינדער יינגער פון 12 יאָר, און דער פונקט 74 אי־בערציגעבן זיי אין ספּעציעלע אנשטאלטן — די אזוי גערופענע קאַנטאָניסטן־אנשטאלטן — זײַנען געווען די שרעקלעכסטע אין דער גזירה וועגן יידישער רע־קרוטשינע. די קאַנטאָניסטן־אנשטאלטן — זײַנען ניט געווען באַשטימט בלויז פאַר יידישע קינדער. בײַ ניט־יידן האָט מען געוונען קינדער אויסשליסלעך נאָר פון סאַלדאַטן, בײַ יידן אָבער פון דער גאַנצער באַפעל־קערונג. נאָר אייניקע קאַטעגאָריעס זײַנען באַפרײַט געווארן פון מיליטער־פליכט: גילדיע־סוחרים, צעכ־מיסטערס, קאָלאָניסטן (ערד־אַרבעטער), רבנים און יידן, וואָס האָבן געענדיקט אַן אַלגעמיינע רעגירונגס־שול. די באַפרײַטע פון מיליטער־דינסט האָבן באַדאַרפט צאָלן רעקרוטן־שטײַער — טויזנט רובל פאַר א רעק־רוט. מע האָט געהאָט דאָס רעכט צו שטעלן פאַר זיך אַן אנדערן — אַן „אָכאָטניק", א פרײַוויליקן — אָבער נאָר א יידן.

פון דעם דאָזיקן געזעץ, וואָס האָט 14 אָפּטיילן מיט 95 פונקטן חוץ א סעריע בײַלאָגעס, האָבן מיר אַרויסגענומען נאָר עטלעכע פונקטן, וואָס אין זיי איז אייגנטלעך אַרײַנגענומען דער תוך פון דער גזירה.

א רעקרוט האָט בכלל באַדאַרפט דינען גאַנצע 25 יאָר. רעקרוטן האָט מען גענומען פון 18 יאָר אָן. יידן קאַנטאָניסטן האָט מען געקענט נעמען פון 12 יאָר אָן. די זעקס יאָר פון 12 ביז 18 האָבן זיך ניט גע־רעכנט, ס'האָט געהייסן, אז מע גרייט זיי ערשט צו צו מיליטער־דינסט. איז אויסגעקומען, אז יידן קאַנ־טאָניסטן דאַרפן דינען גאַנצע 31 יאָר. איז קלאָר, וואָס דאָס מיינט, אז מע פלעגט קינדער פון 12 יאָר צו־נעמען פון זייער סביבה, פון זייער היים, פון זייער משפּחה, פאַרוואַנדלט ווערן אין די ווייטסטע רוסישע געגנטן, אין סיביר, אין א פרעמדער פּינטלעכער סביבה, אָפּגעריסן וועלן פון יידישקייט, אויסשטייגן דערצו גרויזאַמע פאַרפֿאַלגונגען. אָט דאָס איז געווען דער וועג, וואָס האָט געזאָלט פירן יידישע קינדער צו שמד.

אָט דער ציל פונעם געזעץ אָפּצושמדן יידן איז קלאָר אַרויסגעזאָגט געוואָרן אין אַנאָנימען מעמאָראַנדום פון דעם „דריטן אָפּטיילּ פון דעם קייסערס פערזענלעכער קאַנצעלאַריע". שוין אין דעם נאָמען פון דעם מעמאָראַנדום ווערט בפירוש געזאָגט, וואָס מע האָט אין זינען מיט דעם געזעץ וועגן רעקרוטשירונג: „מעמאָראַנדום ווי אַזוי צו געווינען יידן לטובת דער אימפּעריע, צוציענדיק זיי בהדרגה צום קריסטלעכן גלויבן, דערנעענטערן זיי און לסוף אינגאַנצן אויסמישן זיי מיט די אינערקיקע אונטערטאַנען". דער מחבר פון דעם מעמאָראַנדום לייגט פאָר צו דעם צוועק צו נעמען בײַ יידן צוויי מאָל אַזוי פיל רעקרוטן ווי בײַ קריסטן. די דאָפּלטע רעקרוטשירונג פאָר יידן וועט אויף קיין פאַל ניט זײַן — רעכנט דער מחבר — גרויזאַם אַדער אפילו אומגערעכט. אויב מע נעמט בײַ יידן א דאָפּלטן שטייער, וועט פונקט אַזוי „ריכטיק זײַן צו נעמען בײַ זיי א דאָפּלטע צאָל רעקרוטן". אָפּגעבן יידן פאָר רעקרוטן ווי ווײַט מעגלעך אין יינגסטן עלטער, כדי ס'זאָל גרינגער זײַן זיי דערנעענטערן צו קריסטנטום. בכלל איז נייטיק צו האַלטן די יידישע רעקרוטן אין אַזא סביבה, אַז זיי זאָלן גאָרניט האָבן קיין מעגלעקייט מקיים צו זײַן די געפּאָטן פון זייער גלויבן[23].

ס'האָט זיך אָנגערוקט א גרויס געפּאָר, אויף די יידן איז אָנגעפאָלן א פּאָניק. מע האָט געווייניקט, געיאָמערט, געריסן קברים, מע איז געלאָפן אין בתי־מדרשים בעטן רחמים בײַם אייבערשטן בטל צו מאַכן די גזירה, מע האָט גוזר תענית געווען. דער העברעישיידישער שרײַבער אַברהם־בער גאָטלאָבער דערציילט אין זײַנע זכרונות, ווי אַזוי די יידן האָבן אויפגענומען די נײַע גזירה: „קיין שרײַבער איז ניט אימשטאַנד אויסצושרײַבן אָלס זכר פאָר די קומענדיקע דורות און קיין מענטש — אויסצודערציילן דעם יאָמער, די געוויינען מיט די געשרייען, וואָס האָבן זיך געהערט". גאָטלאָבער אַליין פון אָלט־קאָנסטאַנטין, וואָלינער גובערניע, דערציילט וועגן דעם טרויער, פּחד און שרעק, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט זײַן היימשטאָט. אָבער אָלט־קאָנסטאַנטין איז געווויס ניט געווען קיין אויסנאַם. אומעטום אין תחום האָט מען דעם געזעץ וועגן רעקרוטשירונג אויפגענומען מיט „יאָמער, געוויין און געשריען".

אין אייניקע קהילות איז אפילו דערגאַנגען צו אומרויגן. אָבער ניט קיגן דער רעגירונג, יידן האָבן אויסגעלאָזט זייער ביטער האַרץ צו קהל און גבירים.

ס'איז נאָך ניט אַוועק קיין גאַנצער חודש זינט מע האָט פאַרעפנטלעכט דעם רעקרוטן־געזעץ, ווי אין אָלט־קאָנסטאַנטין זײַנען פאַרגעקומען אומרויגן. דעם 21־סטן סעפּטעמבער 1827 גלײַך ווי ס'איז באַוואוסט געווארן דער באָפעל וועגן רעקרוטשירונג איז אין אָלט־קאָנסטאַנטין — אזוי האָט אין זײַן ראָפּאָרט געמאָלדן דער וואָלינער גובערנאַטאָר דעם שעף פון דעם „דריטן

שער־בלאַט פון דעם פּנקס פון דער חברה־קדישא אין אָלט־קאָנסטאַנטין

אָפּטיילּ פון דעם קייסערס פערזענלעכער קאַנצעלאַריע" — פאָרגעקומען אומרויגן. דער שעף פון דעם „דריטן אָפּטיילּ" בענקענדאָרף האָט וועגן דעם „בונט" אין אָלט־קאָנסטאַנטין צוגעשטעלט א ראָפּאָרט דעם קייסער. אין ניקאָלאַי האָט גלײַך באָפּוילן, מע זאָל אין אַזוינע פאַלן די באָשולדיקטע איבערגעבן צום מיליטער־גערעכט. נאָך א שטרענגער אויספּאָרשונג האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער יידישער „בונט" אין אָלט־קאָנסטאַנטין איז געווענדעט געווען ניט קעגן דער צאַרי־שער מאַכט, נאָר גאָר קעגן קהלס־לײַט און גבירים, בײַ וועמען די אַרעמעלײַט האָבן אויסגעהאַקט די פּענצטער.

אַזא יידישער „בונט" האָט זיך נאָך איבערגעוחזרט אין אַן אַנדער אוקראַינער שטאָט, אין בּערשאַד, פּאָדאָליער גובערניע, אויך דאָרט האָט מען אויסגעהאַקט די שויבן בײַ קהלס־לײַט און גבירים.

אין אָלט־קאָנסטאַנטין האָבן יידן אין זייער פאָרצוויפלונג אַנגענומען אַן אויסטערליש מיטל בטל צו מאַכן די גזירה. אַן עדות פון יענער שוידערלעכער צײַט, אַברהם־בער גאָטלאָבער[24], וועמען מיר האָבן שוין פריער ציטירט, דערציילט, ווי אַזוי מע האָט דאָרט געוואָלט אָפּשרײַבן די גזירה וועגן רעקרוטשירונג:

בשעת ס'איז אַרויס דער אויבן דערמאָנטער באַפעל [וועגן רעקרוטשירונג] — שרײַבט גאָטלאָבער, וואָס איז דעמאָלט אָלט געווען 16 יאָר — בין איך מיט א פאַרקלעמט האַרץ אַוועק פון שוועך, פון טשערניכאָוו, קיין אָלט־קאָנסטאַנטין געוואויר ווערן, וואָס מאַכט מען בײַ אונדז... געקומען בין איך אין אָלט־קאָנסטאַנטין פאָר יום־כּיפּור און מיט א

טאָג פריער האָט פאַסירט אַ טשיקאַווע מעשה, וואָס כאַראַקטעריזירט דעם אָבערגלויבן פון די יידן אין יענער צייט. אין אלט־קאָנסטאַנטין איז געווען אַ ייד אַן אַרעמאַן, וואָס האָט געקענט אַבי־סעלע לערנען און געלעבט פון מלמדות... ביס־לעכווײַז האָט ער זיך אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן פאַר אַ בעל־שם... אַז ס׳איז אָנגעשטאַנען די גזירה וועגן מיליטער־דינסט, איז ניט אַוועק קיין טאָג, מע זאָל צו אים ניט גיין פרעגן, ווען וועט די גזירה בטל ווערן. ויהי היום איז געשטאַרבן אין בית־מדרש אַן אַלטער ייד אַ למדן. איצט — זאָגט דער בעל־שם צו זײַנע מקורבים — איז געקומען די אמתע צייט. איך דאַנק דעם אייבערשטן, וואָס ער האָט אונדז צוגעשיקט אַ באַגלויבטן שליח, ער זאָל זיך אויף אונדז דערבאַרעמען און מבטל מאַכן די גזירה. שרײַבט אַ בריוו אין גיט אים אײַבער דעם טויטן אין האָנט ארײַן, נאָך דעם ווי איר וועט אים אויסלייזן פון זײַנע עבירות, און איך וועל אים באַשווערן מיט די השבעות, וואָס איך וויים, און ער וועט אַרויף אויפן הימל, וועט ער אײַבערגעבן גאָט אונדזער בקשה. און איך וועל אים אויך באַשווערן, ער זאָל אונדז קומען זאָגן, וואָס גאָט האָט אים געענטפערט.

יענער טאָג איז אין שטעטל געווען יום־כיפור; גאַנץ שטאָט האָט זיך אויפגעקליבן אויפן בית־עולם, ס׳איז ניט געבליבן קיין קינד אין וויג, אויסער מײַן פאָטער, וואָס האָט עס געהאַלטן פאַר ניט קיין יידישן מינהג. מע האָט ארײַנגעלייגט דעם מת אין האָנט ארײַן דעם בעל־שמס בריוו, אַלע האָבן אים באַווייזט און געשריען מיט קולות עד לב השמים, און דער בעל־שם האָט אים פאַר אַלעמען באַשוואוירן, ער זאָל מיט לוידיקן ניט קומען...

מיט אַלע מעגלעכקייטן האָט מען זיך געפרואווט אַרויסדרייען פון דעם דאָזיקן גיהנום — פון דער רעק־רוטשינע. מע האָט זיך געמאַכט מומים, פאַר קאָליקעס, זיך אויסבאַהאַלטן אין פעלדער און וועלדער, מע איז גלעלאָפן פון איין שטאָט אין אַ צוויייטער, ניט פאַר־מעגלעכט יידן און אַפילו אַרעמע האָבן פון זיך געריסן שטיקער, כדי צו צאָלן גילדיע, וואָס האָט באַפרײַט פון מיליטער־דינסט.

ס׳זײַנען גראָד דאָ אָפּיציעלע ידיעות פון די אויס־באַהאַלטענע אין וואַלינער גובערניע. «אין יאָר 1837 [האָבן זיך אויסבאַהאַלטן] 2,075 יידן, אין יאָר 1845 — 1,562, אין יאָר 1848 — 1,875 יידן. אין זײַן באַ־ריכט פון יאָר 1850 מעלדעט דער וואַלינער גובערנא־טאָר, אַז אין פיל קהילות, באַזונדערס לעבן דער גרענעץ, איז בײַ די נאָבאָרן ניט צו געפינען אויסער די עלטערע אָדער קראַנקע קיין איין יידן, וואָס זאָל טויג צום דינסט» [25].

קהל האָט דאָך געטראָגן אַחריות פאַר צושטעלן די פּינקטלעכע צאָל רעקרוטן, האָט מען געזוכט זיך אַן עצה צו געבן, ווי אַזוי אויסצופילן דעם דעפּיציט און צוצושטעלן די געגויע צאָל רעקרוטן. קהל האָט געגומען ספּעציעלע אַגענטן — כאַפערס אָדער «לאָו־טשיקעס» האָט מען זיי ערופן — זיי זאָלן אויסזוכן אַן כאַפן די אויסבאַהאַלטענע. בײַם כאַפן האָט מען שוין ניט געקוקט, צי דער עכאַפּטער האָט זיך אויס־באַהאַלטן צי ניט, מע האָט אויך ניט געקוקט אויף קיין עלטער, מע האָט געכאַפט, וועמען ס׳האָט זיך נאָר גלאָזט, אַפילו קינדער יינגער פון 12 יאָר.

עס האָבן זיך אויפגעהיט צענדלינגער פאַלקס־לידער, וואָס זײַנען לאַנגע יאָרן געווען פאָפולער בײַ דער יידישער באַפעלקערונג אין די הונדערטער שטעט און שטעטלעך. זיי ווײַזן די גרויסע בהלה, וואָס דער דאָזיקער באַפעל האָט ארויסגערופן.

מ. שפּיגל [26], אַ קאָנטאָניסט פון וואַלינער גובער־ניע, דערציילט ווי אַזוי מע האָט אים, ווען ער איז נאָך געווען גאָר אַ יונג יינגל, אָפּגעגעבן פאַר אַ רעק־רוט. דרײַ מאָל האָבן אים די כאַפערס פאַרנומען. צוויי מאָל האָט זיך אײַנגעגעבן אים אויסצוקויפן מיט געלט, דאָס דריטע מאָל האָט שוין קיין געלט ניט געקענט העלפן. דאָס ערשטע מאָל, ווען מע האָט אים געכאַפּט, איז ער אַלט געווען גאָנצע 7 יאָר. הגם לויטן געזעץ האָט מען געמעגט נעמען קינדער ניט יינגער פון 12 יאָר, נאָר ניט די אַדמיניסטראַציע און ניט קהל, וואָס האָט באַאַרפט צושטעלן די באַשטימטע צאָל רעקרוטן, האָט זיך געריכט מיטן געזעץ. דעם זײַנ־יאָריקן «סאָלדאַט» האָט זיך זײַן מוטער, אַן אַלמנה, אײַנגע־געבן אויסצוקויפן. וואָס טוט מען אַבער וויַיטער? קיין באַוואַרעניש, מע זאָל אים נאָך אַמאָל ניט כאַפן איז ניט געווען, האָט די גאַנצע משפּחה געוואָלט אַנט־לויפן קיין אויסלאַנד. אין דעם גרענעץ־פונקט וואָלא־טשיסק, וואו די משפּחה האָט געוואָלט זיך אַריבערכאַפּן קיין עסטרײַך, האָבן זיך דאָרט שוין געפונען נאָך יידן, וואָס האָבן אויך געוואָלט אַנטלויפן פון דער רעקרוטשינע. בײַ דער גרענעץ האָט מען זיי אַלע אַרעסטירט. אָבער אויך דאָס מאָל האָט זיך זיי אײַנ־געגעבן אויסצוקויפן.

אינגיכן — שרײַבט ער — האָט מען זיך אַנגעהויבן צו גרייטן צו דער מלחמה מיט טערקײַ און מע האָט שוין ווײדער באַאַרפט נײַע רעקרוטן. «אַלע זײַנען דער־שראָקן, בײַטאָג האָט מען געצײַטערט פאַר שרעק און בײַנאַכט איז קיינער ניט געשלאָפן, אַלע קרעכצן, ווײַנען. מײַן מאַמע ווײַנט, זי האַלט מיך אַרומגענומען אין אירע הענט, איך אַליין האָב אויך געווײַנט. אויף אַ צײַט האָט מען מיך אויסבאַהאַלטן, אַוועקגעפירט קיין זאַסלאָוו צו מײַן פעטער». אָבער ניט לאַנג האָט מען אים געקענט אויסבאַהאַלטן. אין אויגוסט 1852, ער איז דעמאָלט אַלט געווען 8 יאָר, האָט מען אים

די כאַפערס (די „לאָוטשיקעס") שלעפן אַוועק אַ קינד אָפצוגעבן פאַר אַ רעקרוט

ווידער געכאַפט און אָפגעשיקט קיין אָסטרע אין פון דאָרט קיין זשיטאָמיר. אָהין איז געקומען צו לויפן זײַן מוטער, „נאָר ס'איז שוין געווען צו שפּעט — קיין געלט האָט שוין ניט געקענט העלפן". 225 קינדער־רעקרוטן האָט מען צונויפגעבראַכט קיין זשיטאָמיר, ווען מע האָט באַדאַרפט אָפשיקן ווייטער אין די קאַנטאָניסטישע אָפטיילן. די גאַנצע שטאָט האָט בײַ־גלייט די קינדער, זיך באַגאָסן מיט טרערן, גלײַך ווי מע וואָלט די קינדער געפירט „צו אַ לוויה אָדער צו הענגען . . . פאָטערס און מוטערס, ברידער און שוועס־טער, קרובים האָבן זיי באַגלייט אַ 3 — 4 סטאַנציעס. מיך האָט די מאַמע באַגלייט ביז קיעוו". דאָרט האָבן זיי זיך געזעגנט „אָפגיסנדיק זיך מיט טרערן". בײַם געזעגענען זיך האָט די מאַמע אים אָנגעזאָגט: „זון מײַנער, זאָלסט ניט אומבײַטן דײַן אייגן העמדל". פון קיעוו האָט מען די גאַנצע פאַרטיע יידישע רעקרוטן — 225 קינדער — אָפגעשיקט קיין טאַבאָלסק אין סיביר.

אויפן וועג קיין טאַבאָלסק האָט זיך די פאַרטיע יידישע רעקרוטן אָפגעשטעלט אין מאָסקווע, אינ־טערוועגס — שרײַבט ער — „זײַנען אַ סך קראַנק געוואָרן פון קעלט און הונגער". די סאָלדאָטן, וואָס האָבן זיי געפירט, זײַנען געווען „חיות און שיכורים, זיי האָבן געשלאָגן פאַר יעדער קלייניקייט". די סאָל־דאָטן האָבן צוגענומען בײַ די קינדער־רעקרוטן אַלע זאַכן און געלט. „אין מאָסקווע — דערציילט ער — זײַנען דעמאָלט געווען יידן — סאָלדאָטן און עטלעכע פאַרשיקטע. איך געדענק, אַז ס'זײַנען געווען יידן פון סלאָוואָטע [וואָלינער גובערניע], וואָס מע האָט גע־טריבן מיט שפּיצריטער דורכן סטראַי דערפאַר, וואָס זיי האָבן . . . אין זייער דרוקערײַ כלומרשט עפּעס גע־דרוקט קעגן פראַוואָסלאַוויע".

די פאַרשיקטע יידן פון סלאָוואָטע, וואָס דער מחבר פון די זכרונות דערמאָנט דאָ, זײַנען געווען די צוויי בריידער שמואל־אַבאַ און פּנחס שאַפּירא פון סלאָ־וואָטע, וואו זיי האָבן געהאָט אַ דרוקערײַ. מע האָט די ביידע בריידער באַשולדיקט, אַז זיי האָבן דערהרגעט זייער אַ יידישן אַרבעטער, אַן אײַנבײַנדער, דערפאַר, וואָס ער האָט כלומרשט אַרויסגעגעבן סודות פון דער דרוקערײַ. אין דער אמתן האָט זיך דער אַרבעטער אליין געגומען דאָס לעבן. די רעגירונגס־אַדמיניסטרא־ציע האָט שוין פון לאַנג געהאַלטן אַן אויג אויף דער דרוקערײַ, וואו מע זאָל האָבן געדרוקט דעם תלמוד אַן אַ צענזור, ווי אויך פאַר דרוקן חסידישע ספרים. איז איצט, אַז מע האָט געפונען דעם אויפגעהאָנגענעם אַרבעטער, האָט מען מיט אַ כוונה די שולד אַרויפ־

געווארפן אויף די שאַפּיראָס, אייניקלעך פונעם צדיק ר׳ פנחס קאַרעצער. אויסער זיי האָט מען נאָך באַ־שולדיקט אַ צווייי צענדלינג יידן, וואָס זאָלן האָבן מיט־געהאָלפן אין דער „הריגה״. מע האָט אַפּילו אַרעסט־געצויגן אין דעם פּראָצעס פיר רעגירונגס־באַאַמטע, וועמען די יידן האָבן כלומרשט אונטערגעקויפט בײַ דער געריכטלעכער אויספֿאָרשונג. ס׳האָבן אויך ניט געפעלט בײַם פּראָצעס קיין יידישע מוסרים. די האַרבֿסטע שטראָף האָבן באַקומען די בײַדע ברידער שאַפּיראָ. מע האָט זיי באַשטראָפט מיט „טריבן דורכן סטראָי״. אויסער דעם האָט מען זיי געזאָלט פֿאַרשיקן קיין סיבֿיר. מחמת זיי זײַנען קראַנק געווען, האָט מען זיי קיין סיבֿיר ניט פֿאַרשיקט. מע האָט זיי פֿאַרהאַלטן אין מאָסקווע. בײַ צוואַנציק יאָר האָבן זיי זיך אָפּגע־מוטשעט אין פֿאַרשיידענע טורמעס. ערשט דעם 1־טן יוני 1856 האָט אלעקסאַנדער דער צווייטער געהייסן זיי באַפרײַען (אויספֿירלעך וועגן דער דרוקערײַ און דעם פּראָצעס זען: שאול גינזבורג „סלאַוואָטער דראַ־מע״, פֿאַרווערטס, 1937: דעצעמבער 12, 19, 26; 1938: יאַנואַר 2, 9, 16, 23, 30; פֿעברואַר 6, 13, 20, 27).

נעמען קינדער פֿאַר רעקרוטן יונגער פון 12 יאָר

איז בכלל געווען אַ געווינטלעכע זאַך. שוין פון אַנ־הייב אָן האָט מען ניט אָפּגעהיט דעם עזהצ. די קליינע קאַנטאָניסטן האָבן ניט געקענט אויסהאַלטן פון דעם שווערן וועג, פון קעלט, הונגער און פון די קלעפּ און ניט וויניק פון זיי זײַנען אונטערוועגס קראַנק געוואָרן און אײַך ניט וויניק זײַנען אויפן וועג אומ־געקומען. אַזוי שרײַבט דער פּריער ציטירטער קאַנ־טאָניסט מ. שפּיגל, אז פון 225 קינדער, וואָס מע האָט אַרויסגעפּירט פון זשיטאָמיר קיין טאַפּאַלסק, זײַנען אַהין אַנגעקומען ניט מער ווי 110. די איבעריקע זײַ־נען אונטערוועגס קראַנק געוואָרן און געבליבן אין פֿאַרשיידענע לאָזאַרעטן. אייניקע פון זיי האָבן געהאַלטן בײַם שטאַרבן. אָפּילו די רוסישע רעגירונג איז שוין אײַך אין ערשטן יאָר פון רעקרוטשינע אויפמערקזאַם געוואָרן, אז זייער פיל קאַנטאָניסטן ווערן קראַנק אין אַ סך פון זיי שטאַרבן אויס. וועגן דעם האָט דאָס קריגס־מיניסטעריום אָנגעפֿאַנגען בײַם קיעווער באַ־טאַליאָן, „פֿאַרוואָס איז צווישן קאַנטאָניסטן פֿאַראַן אַזוי פיל קראַנקע און פֿאַרוואָס הערשט צווישן זיי אַזאַ גרויסע שטערבלעכקייט?״ אין זײַן ראַפּאָרט האָט דער דאָקטאָר בראַנאַוויטש געגעבן דעריוף פֿאַלגנדיקע דערקלערונג: „פון די נעץ 1,600 קאַנטאָניסטן, וואָס זײַנען צוגענומען געוואָרן אין 1828, האָט מען מער ווי אַ העלפֿט געבראַכט פון ווײַטע געגנטן. אין די רייסטערס, מיט וועלכע מע האָט זיי צוגעשטעלט, איז געווען אָנגעוויזן, אז זיי זײַנען אָלט 10 יאָר, אָבער וועדליק דעם אַרויספֿאַלן פון די ערשטע ציין איז געווען קלאָר, אז זיי איז נאָך ניט געוואָרן מער ווי 8 יאָר.

געראַטן צאַם — אַ קאַנטאָניסט, שפּעטער אַ קאַפּיטאַן אין דער רוסישער אַרמיי. אין 1852 האָבן אים „די לאַווטשיקעס״ געכאַפּט אין זײַן היים־שטעטל (וואָלינער גובערניע). ער זיצט דעמאָלט אָלט געווען 8—9 יאָר, מע האָט אים אויעקגעשיקט אין קאַנטאָניסטן באַאַמטאַיאַן אין טאַמסק. ער האָט געדינט אין דער אַרמיי 41 יאָר ביז ער האָט באַקומען דעם ראַנג פון אַ קאַפּיטאַן. דערנאָך האָט ער זיך פֿאַרנומען מיט יידישער געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט אין טאַמסק.

קיין געלט־מיטלען אויף אָפּצושיקן זיי צוריק אין די ווײַטע געגנטן צו די עלטערן איז ניט געווען, דערפֿיר־בער איז דער באַטאַליאָן געווען אַזוי אומגעריכט אויפֿן וועג זיי בײַ זיך, פֿאַרשרײַבנדיק זיי מיט די יאָרן, וואָס זײַנען געווען אָנגעוויזן אין די רייסטערס[27].

קהל האָט אָפט ניט געקענט צושטעלן די באַ־שטימטע צאָל רעקרוטן, האָט די רעגירונג גענומען רעקרוטן מיט געוואַלד (אויפן אָפּיציעלן לשון האָט זיך גהייסן עקזעקוציעס).

אַזאַ עקזעקוציע אין זײַן היימשטאָט בערדיטשעוו האָט באַשריבן דער יידיש־רוסישער שריפטשטעלער אין געזעלשאַפּטלעכער טויער מנשה מאַרגוליס. דאָס איז געווען — שרײַבט ער — אַ שרעקלעכע נאַכט. מע האָט זיך אויסבאַהאַלטן, וואו אין ווער ס׳האָט נאָר געקענט; אין די קעלערס, אויף די בוידעמער, אָפּילו אין פעסער, מע האָט זיך איבערגעטאָן אין פרויען־קליידער. דער שטורעם האָט זיך פֿלוצעם אַראָפּגעלאָזט אויף דער שטאָט. אין אַלע בתי־מדרשים האָט מען געיאָמערט, געבעטן רחמים.

די גאַנצע שטאָט איז אַרומגעריגלט געווען מיט מיליטער, וואָס האָט אַבסאָלוט קיינעם ניט דורכ־געלאָזט דורך דער ראָגאַטקע [שלאָגבוים]... אויף

אַ שטח פון 18 — 20 וועלסט האָבן גענישטערט פֿאַליציי־אָפּיצערן מיט מיליטער, וואָס האָבן יע־דער יידן, וואָס זיי האָבן נאָר עטראָפֿן, געטריבן צוריק אין שטאָט אַרײַן. אַ פֿאַניק איז אָנגעפֿאַלן אויף אַלעמען. קיין אָרט אין טורמע און אין פֿאַ־ליצײַ־צירקלען האָט שוין ניט געקלעקט פֿאַר די אַרעסטירטע, האָט מען מיט זיי אָנגעפּילט דעם קאָטויליישן מאַגאַסטיר... און אַ סך פֿריוואָטע הײַזער. צווישן די אַרעסטירטע זײַנען געווען דרײַ דורות: קינדער, טאַטעס און זײדעס... [אײַן יידן] האָט מען באשטימט אויעקצופֿירן אין אַ קאָלאָניע אין דרום־רוסלאַנד. נאָר ווי אַזוי זאָל מען דאָס טאָן? האָט מען באַשלאָסן צו מאַכן אַ גרויסן הילך־צערנעם קאָסטן פֿאַר אַ פֿאַרטעפֿיאַנאַ, אים אַהין אַרײַנצולייגן און אַרויספֿירן פון שטאָט [28].

די עקזעקוציע אין בערדיטשעוו האָט געדויערט גאַנצע זעקס וואָכן, די גאַנצע שטאָט איז ווי אויסגע־שטאָרבן. „עס האָבן זיך בלויז געהערט יאַמער און געוויין".

אין דער זעלבער שטאָט בערדיטשעוו האָט קהל אין 1850 ניט געקענט צושטעלן די באַשטימטע צאָל רעקרוטן, עס האָבן נאָך געפעלט 45 רעקרוטן. פֿאַר ניט צושטעלן די באַשטימטע צאָל האָט מען אין 1850 אַרויפגעלייגט אויף די קהילות אַ שוווערע שטראָף. פֿאַר אײַן אויסגעפעלטן רעקרוט האָט מען געמוזט צושטעלן דרײַ יידישע שטראָף־רעקרוטן ניט יינגער פון 20 יאָר. דערנאָך איז אַרויס נאָך אַ באַפֿעל, אַז פֿאַר יעדע 2,000 רובל ניט באַצאָלטע שטײַערן דאַרף מען צושטעלן איין שטראָף־רעקרוט. דערבײַ האָט מען די 2,000 רובל פון חוב ניט אַראָפּגעלאָזט. האָט בערדיטשעווער קהל געמוזט צושטעלן 135 שטראָף־רעקרוטן פֿאַר די 45, וואָס האָבן געפעלט.

כדי אויפצומאַנען אָט די צאָל רעקרוטן, איז סוף 1852 אײַף ניקאָלאַיס באַפֿעל קאַמאַנדירט געוואָרן קיין בערדיטשעוו דער פֿליגל־אַדיוטאַנט סטרו־לער... ווי ער שרײַבט אין זײַן באַריכט, זײַנען שוין אין דעצעמבער 1852... מיט דער הילף פון מיליטערישע פֿאָטרולן אַרעסטירט געוואָרן 651 יידן אין בערדיטשעוו און אין דערבײַאיקע שטעט־לעך און אויסער דעם האָט בערדיטשעווער קהל אַליין צוגעשטעלט 75 מאַן. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז פון 726 יידן זײַנען נאָר 339 געווען צוגעשריבן צו בערדיטשעוו, און פון זיי האָט די „פֿריסוטסטוע" געקענט אָפּגעבן בלויז 10 מאַן. די איבעריקע זײַנען פֿאַרבראָקירט געוואָרן. אין אַפּריל 1853 האָט מען אין בערדיטשעוו און אין אַנדערע ערטער וויידער געכאַפּט 496 יידן, און פון זיי איז דאָס מאָל שוין געדעקט געווען די פֿעלנדיקע צאָל — 125 שטראָף־רעקרוטן. און ווי דער פֿליגל־אַדיוטאַנט סטרולער אַליין מעלדעט אין זײַן באַריכט, זײַנען פון די 135 שטראָף־רע־קרוטן 81 געווען ניט דערוואַקסענע, ד״ה גאַנצע 60 פּראָצענט [29].

ניט ווייניק פֿאַלשקייט און שווינדל זײַנען באַ־גאַנגען געוואָרן בײַם צונעמען קינדער פֿאַר רעקרוטן. מע פֿלעגט קינדער צושטעלן אין „פּריסוטסטוע" אונ־טער פֿאַלשע נעמען, אָפּט צוריקנעמען אויך יאָרן.

וועגן אזוינע פֿאַלשקייטן דערציילט דער געווע־זענער קאָנטאָאַניסט חיים מערימזאָן [30], ווי די כאַפּערס האָבן אים מיט אַן אַנדער יינגל יעקב קלעזמער גע־בראַכט אין דער „פּריסוטסטוע" און זיי אָפּגענעמען פֿאַר רעקרוטן.

די כאַפּערס האָבן אונדז אַראָפּגענומען פון דער פּור, אָפּגעטרייסלט אונדזערע קאָפּאָטקעלעך, אַרויס־גענומען פון דער קעשענע זייערע קויטיקע טי־כעלעך, אָפּגעוויישט אינדז די אויגן, זייער שטאַרק אָנגעריבן אונדזערע בלייכע בעקעלעך ביז זיי זײַנען רויט געוואָרן און אַוועקגעפּירט אונדז אויפן צווייטן שטאָק... [דאָרט] האָט אײַן פֿאַן... אַ וואונק געטאָן צו אונדזערע „אָפּוטרופּסים" [די כאַפּערס], זיי זאָלן אונדז צופּירן נעענטער צום טיש. דער פֿאַן האָט מיך געפּרעגט:

— ווי איז דײַן נאָמען און פֿאַמיליע?

איך האָב זיך געוועדעט צום „אָפּוטרופּוס" און פֿרעג אים:

— וואָס פֿרעגט דער פֿאַן?

ער האָט איבערגעזאָגט. איך האָב זיך אויסגעדרייט צום פֿאַן אין אים געזאָגט:

— חיים מערימזאָן.

דער פֿאַן האָט אַרײַנגעקוקט אין אַ פֿאַפּיר און גע־זאָגט:

— דו הייסט מאיר און ניט חיים! זע זשע רוף זיך מאיר!

איך האָב זיך אָנגעשטויסן, אַז מע האָט מיך אָפּ־גענעמען פֿאַר אַ רײַך ייִנגל מיט דעם זעלבן פֿא־מיליע־נאָמען...

— און ווי רופט מען דיך? האָט ער זיך געוועדעט צו קלעזמערן.

— יעקב קלעזמער.

— אַ ליגן! דו הייסט איציק גרינבלאָט!

אויך ניט וויניק שווינדל איז באַגאַנגען געוואָרן בײַם אָפּנעמען פֿאַר רעקרוטן יידישע „אָכאָטניקעס", ד״ה פרײַוויליקע, וואָס האָבן זיך געזאָלט שטעלן פֿאַר אַנדערע. אַזוי איז באַקאַנט, אַז די אַדמיניסטראַציע האָט זיך אַליין באַקלאָגט, אַז מע נעמט פרײַוויליקע ניט על־פּי געזעץ, וואָס האָט געפֿאָדערט, אַז אַזאַ „אָכאָטניק" דאַרף אַלט זײַן ניט יינגער פון 20 יאָר. אַזוינע באריכטן זײַנען אָנגעקומען פון אַ סך ערטער. אין זוועניגראָדסקער פֿאַלקאָווניק — האָט מען געמוזט דער זשאַנדאַרמסקער פֿאַלקאָווניק — שרײַבט

„אַכאַטניקעס", וואָס אייניקע פון זיי זײַנען ניט אַלט געווען קיין 18 יאָר „און אַנדערע זײַנען נאָך גאָר קינ־דער. דאָס איז אַ שרעקלעך אומרעכט". דאָס זעלבע איז באַשטעטיקט געוואָרן פון טשערניגאָוור גובערניע: „די יידישע 'אַכאַטניקעס', וואָס ווערן דאָ צוגעשטעלט, ווײַזן אָפט אויס לויט אַלע סימנים יינגער פון 12 יאָר". פון אַדעס מעלדעט דער זשאַנדאַרמסקער גענעראַל, „אַז מע מוז דורכויס אָפּגעבן אַ פאַראַדענונג, אַז יידישע 'אַכאַטניקעס' זאָלן געזומען ווערן וויניקסטנס ניט יינגער פון 18 יאָר".

באַזונדערס גרויס איז געווען די אימה, ווען אין 1853 האָט די רעגירונג אַרויסגעגעבן אַ צירקולאַר פאַראַדענונג, אַז קהל און אפילו איינצלנע מענטשן מעגן צושטעלן פאַר זיך אַנדערע רעקרוטן, ווײַל זיי כאַפּן אָן אַ פאַס אַדער מיט אָן אָפּגעלאָפענעם פאַס. אַזא געכאַפטן (אַ „פאַימאַניק") האָט מען אָפּגעגעבן פאַר אַ רעקרוט. די דאָזיקע כאַפּערײַ האָט נאָך אַרײַנגע־טראָגן אַ גרעסערע דעמאָראַליזאַציע אין יידישן לעבן. מע האָט זיך אַנגעהויבן צו יאָגן נאָך יידן ווי נאָך חיות. מע האָט געלויערט אויף אַלע ווענט. מיט שווינדל און געוואַלד פלעגט מען אָפט אַפּנעמען גוטע פעטער, צערײַסן זיי אין אָפּגעבן די „פאַימאַניקעס" פאַר רע־קרוטן.

רעקרוטשינע, ווי מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, איז געווען אַ מיטל, וואָס האָט געזאָלט פירן יידישע קינדער צו שמד. ניקאָלאַי דער ערשטער האָט אַליין אַכטונג געגעבן, מע זאָל וואָס מער יידישע קינדער אָפּ־שמדן. ניט זעלטן האָט ער אַרויסגעוויזן זײַן אומצו־פרידנקײַט, וואָס דער שמד גייט צו אַזוי פאַמעלעך און ניט לויטן פלאַן. אין 1843 איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ געהיימער באַפעל, אַז „זײַנן מאַיאָסטעט האָט אַלער־העכסט באַווילּיקט צו באַפעלן: מע זאָל צוטרעטן צו טויפן די יידישע קאַנטאָניסטן, וואָס געפינען זיך אין די מיליטעריש אָנשטאָלטן דורך פאַרלאָזלעכע גל־חים". ער האָט אויך באַפוילן, מע זאָל אים יעדער חודש צושטעלן באַריכטן וועגן דעם גאַנג פון דער מיסיאָ־נעריש־ער אַרבעט אין די קאַנטאָניסטישע אָנשטאָלטן. בײַם אָנקומען אין קאַנטאָניסטישן אָנשטאָלט האָט מען די קינדער פאַרוווּרעט צו רײַבן יידיש, צו דאָוונען, מע האָט זיי גלעזערנע קריסטלעכע תפילות, זונטאָג געפירט זיי אין קלויסטער אַרײַן. מע האָט זיך אין די קינדער נוקם געווען, אויב זיי האָבן זיך פאַרעקשנט און זיך ניט געוואָלט שמדן.

ס׳איז ניט אַזוי גרינג צו זאָגן, ווי די באַפעלקע־רונג אין רוסלאַנד האָט זיך אין יענער צײַט באַצויגן צו די קליינע יידישע מאַרטירערס. פונדעסטוועגן וווייסט מען פון פאַלן, ווען מע האָט אַרויסגעוויזן אַ וואַרעם געפיל צו די יידישע קאַנטאָניסטן.

„אין ניזשני — דערציילט מ. שפיגל אין זײַנע זכרונות — זײַנען מיר געשטאַנען דרײַ טעג... צוויי סוחרים זײַנען געקומען מיט אַ זאַק זילבער אין האָבן יעדערן געגעבן אין די הענט אַרײַן צו 50 קאָפּיקעס, אַ שטיקל זיף, אַ וויסק ברויט, צוויי העמדער, אַ האַנטעך, צוויי טיכעלעך, אַ פּאָר שטיוול, אַ קעמל, נאָדלען מיט באָוועלעך".

בפרט נאָך, ווען אויפן וועג קיין סיביר האָט מען זיך אָנגעשטויסן אויף אַ יידישער משפחה, איז די באַציאונג צו די מאַרטירערס געווען גאָר אַ האַרציקע. דער זעלבער מ. שפּיגל דערציילט, אַז אונטערוועגס פון מאָסקווע קיין טאָבאָלסק האָט זיך די פאַרטיע קאַנטאָניסטן אָפּגעשטעלט אין יעקאַטערינבורג. דאָרט האָט אַן אימאַקאַנטע פרוי אים און נאָך אַ קאַנטאָניסט בורשטיין אָוועקגעפירט צו זיך אַהיים. מע האָט די צוויי קינדער אַרומגעוואָשן און אָנגעטאָן זיי פריש ווײַס:

צו אונדזער גרויס חידוש זײַנען אין באָד געקומען אויסגעפוצטע און שיינע מיידלעך, און ניט נאָר האָבן זיי אונדז געוואָשן, נאָר אויך געקושט, אײַנ־געווויקלט אונדז אין קאָלדרעס און אָוועקגעטראָגן צו דער בעל־הביתטע, אָוועקגעזעצט אונדז בײַם טיש צו טרינקען טיי אין עסן מיטאָג. בײַם טיש האָט די בעל־הביתטע פֿלוצעם אָנגעהויבן צו ריידן אויף אונדזער יידישן לשון, אויסגעפרעגט, פון וואַנען מיר זײַנען, צי האָבן מיר עלטערן, ווי אַלט זײַנען מיר, צוגעריעדט מיר זאָלן עסן, דערנאָך אָוועקגעלייגט אונדז שלאָפן אין איר בעט. די בעל־הביתטע האָט געוואָלט, מיר זאָלן אויך רופן אונדז זערע חברים, וואָס מיר האָבן אויך געטאָן. אָבער האָבן בײַ איר געפעסן מיטאָג. די מיידלעך האָבן אונדז מכבד געווען מיט נאַשעריײַען, מיר האָבן זיך געשפּילט ווי בײַ זיך אין דער היים. אין דעם טאָג, ווען די פּאַרטיע איז אָוועקגעאָנגען, האָט די בעל־הביתטע יעדערן פון אונדז געגעבן צו אײַן רובל, צו צוויי העמדער, גאַטקעס, אַ פּעקל מיט נאַשעריײַען; באַגלייט אונדז ביז דער פּאַרטיע און אַריפּגעזעצט אויף די פורן.

די נסיעה פון זשיטאָמיר קיין טאָבאָלסק האָט געמוזן אַ גאַנץ יאָר צײַט. אַרויסגעפירט האָט מען פון זשיטאָמיר אַ פּאַרטיע פון 225 יינגלעך, אָנגעקומען קיין טאָבאָלסק זײַנען נאָר 110. אין פון 110 האָט דער גרעסטער טייל ניט געקענט אויסהאַלטן די עיניוים־קשיים און האָבן זיך געשמדט, געבליבן זײַ־נען נאָר אַ 30 — 40 יינגלעך, וואָס האָבן דאָך אויס־געהאַלטן און געבליבן יידן.

ווען מע האָט נאָר אָנגעטראָפן שוואַכערע יידישע יינגלעך, האָט מען זיך געזומען גאָר ענערגיש צו דער אַרבעט — זיי וואָס גיכער אָפּצושמדן. אין אָמסקער קאַנטאָניסטן־באַטאַליאָן האָט מען געבראַכט אַ פּאַרטיע פון 70 יידישע קאַנטאָניסטן. און וואָס איז פון זיי געוואָרן? אין משך פון פיר וואָכן איז אייניער פון

זיי געשטאַרבן, 60 יינגלעך האָט מען אָפּגעשמדט, נאָר 9 האָבן געקענט אויסהאַלטן און זיך ניט געשמדט.

די רעקרוטשינע — דאָס טרויעריקסטע און גרויזאַמסטע פּיעטל אין דער געשיכטע פון די רוסישע יידן — האָבן אייניקע משפּילים באַטראַכט ניט ווי אַ גזירה, וואָס קען חרוב מאַכן דאָס יידישע לעבן. פֿאַרקערט, זיי האָבן אין דעם באַפעל ווענן רעקרוטשינע געזען גאָר אַ מיטל, וואָס ווועט אויסגלײַכן די יידן מיט דער גאַנצער באַפעלקערונג, און אויסגעטיטשט דעם באַפעל, אַז די רעגירונג האָט גאָר „געהאָט אַן אויג צום גוטן“... די משפּילים זײַנען געווען גוטע און אײַנרגעגעבענע יידן, זיי האָבן זיך געוויס געגנומען שטאַרק צים הארצן דעם טרויעריקן מצב פון די רוסישע יידן, זיי האָבן אָבער דעמאָלט ניט פֿאַרשטאַנען דעם מיין פון דער רעגירונג, אַז איר צוועק איז גאָר אויסצושמדן די יידישע קאַנטאָניסטן. אָט שרײַבט אײניער פון די דעמאָלטיקע אַקטיוויסטע משפּילים ווענן רעקרוטשינע:

ס׳איז ניט קיין שום ספֿק, אַז די רעגירונג איז אויסגעווען די טובֿה פון די יידן. זי האָט געוואָלט אויסגלײַכן זיי מיט די בירגער פון לאַנד און געבן זיי גוטע געוועזן, כדי זיי זאָלן לעבן ווי די איבעריקע ניט־יידישע באַפעלקערונג. ווען די יידן־שע מנהיגים וואָלטן געהאַט פֿאַרשטאַנד אָנצונעמען דעם באַפֿעל בסבר פּנים יפות און דאַנקען דער רעגירונג, וואָס זי האָט די יידן געגומען אויף דינסט צוגלײַך מיט אירע איבעריקע פילע פעלקער, וואָס לעבן אין איר שוץ, וואָלט די רעגירונג אויך אויף זיי געהאַט אַן אויג צום גוטן... זיי האָבן ניט געקענט פֿארשטיין, אַז די רעגירונג האָט אַ גוטע כוונה און האָבן עס אָנגענומען פֿאַר אַ גזירה און האָבן גוזר תענית געווען און געקלאָגט און געוויינט אויף דעם אומגליק [21].

ב. דער סטאַטוט ווענן יידן פון יאָר 1835

נאָך דעם רעקרוטן־גזעזץ האָט מען זיך געמומען אויסצוּאַרבעטן פֿאַר די רוסישע יידן אַ נייעם סטאַטוט. ער האָט געדאַרפט פֿאַרבײַטן דעם פֿריערדיקן פון 1804, וואָס איז צוליב די פֿאַרשיידענע אויסטטשונגען און ענדערונגען אין משך פון 30 יאָר שוין „פֿאַרעלטערט“ געווארן.

אין די יידישע קריזן האָט מען זיך דערוואוסט, אַז מע גרייט צו אַ נייעם סטאַטוט, האָט מען געזוכט אַ וועג, ווי אַזוי צוצוקומען צו דער רעגירונג, מע זאָל אויך אויסהערן דעם יידישן צד בשעת מע קלײַבט זיך צו רעגלאַמענטירן דאָס יידישע לעבן. צוויי מענער פֿאַראַנדומס האָט מען צוגעשטעלט קיין פּעטערבורג: אײנעם דעם מלוכה־ראט פון ווילנער קהל, וואָס האָט געבעטן, מע זאָל דערלויבן פּיר דעפוטאַטן פון יידישן פֿאָלק פֿאַרצולייגן אַ פּלאַן, ווי אַזוי אײַנצוּאַרדענען די יידן; דעם צווייטן מעמאָראַנדום אויף ניקאָלאַי דעם ערשטנס נאָמען האָט צוגעשיקט דער אוקראַינער יידישער פּייגין, אַ טשערניגאָווער סוחר, וואָס איז געווען גוט באַקאַנט אין די רעגירונגס־קרײַזן. זײַן באַקאַנטשאַפט האָט ער ניט זעלטן אויסגענוצט לטובת די גערודפּטע יידן.

פּייגין האָט אָנגעהויבן זײַן מעמאָראַנדום מיט די דאָזיקע וועדטער [22]: „דער יאָמער פון יידישן פֿאָלק ווענן זײַן גרויסן אומגליק הערט זיך אין דער גאַנצער וועלט“. הגם דאָס יידישע פֿאָלק האָט געהאָט דאָס רעכט צו האָבן אויף אַ בעסערן מצב, איז זײַן לאָגע „פֿון שעה צו שעה“ געפֿערלעכער. און פּייגין וואַרפֿט אַרויף אויף דער רעגירונג גופֿא די גאַנצע שולד פֿאַר די פֿאַרפֿאָלגונגען פון די יידן. דאָס יידישע פֿאָלק לײַדט פון אונטערדריקונגען „ניט וויסנדיק די סיבות אין דעם ציל“ זייערן. „נישט מחמת זײַנע אמונה וועדט דאָס יידישע אײַנגעשאָפֿט, נאָר צוליב זײַן אמונה וועדט דאָס יידישע פֿאָלק אזוי געדודפּט“. ווען די רעגירונג וואָלט געוואָלט אויספֿאָרשן די באַשולדיקונגען קעגן יידן — שרײַבט ער אין זײַן מעמאָראַנדום — וואָלט זיך ארויסגעוויזן, אַז זיי זײַנען צוגעטראַכט גרונדלאָז.

מע האָט באַדאַרפט האָבן גענוג מוט אין ניקאָלאַיס צײַטן צו רײַדן אַזוי אָפן וועגן דער שולד פון דער רעגירונג.

די ביידע מעמאָראַנדומס, ווי מע קען זיך פֿאָרשטעלן, האָבן קיין שום ווירקונג ניט געהאַט, מע האָט אָפּילו די דעפוטאַטן פון יידישן פֿאָלק, וואָס דער ווילנער קהל האָט פֿאַרגעלייגט צו שיקן קיין פּעטערבורג, אויף ניט געוואָלט אויסהערן.

איידער מע האָט דעם נייעם סטאַטוט אָנגענומען, האָט ער דורכגעמאַכט פֿארשיידענע גילגולים. מיר האָבן שוין פֿריער דערמאָנט דעם נייעם „קאָמיטעט פֿאַר אײַנאַרדענען די יידן“, וואָס איז געשאָפֿן געווארן אין יאָר 1823. דער קאָמיטעט האָט אָבער אַליין ניט געקענט פֿארטיק ווערן מיט דעם גאַנצן מאַטעריאַל, וואָס האָט זיך פֿאַר דער צײַט אָנגעקליבן וועגן דער יידן־פֿראַגע, האָט ער איבערגעגעבן אויסצוּאַרבעטן דעם נייעם פֿראיעקט די דעפּאַרטאַמענט־דירעקטאַרן. ס׳האָט נאָך גדדיערט העכער צען יאָר ביז מע איז פֿארטיק געווארן מיט דעם נייעם סטאַטוט.

די דעפּאַרטאַמענט־דירעקטאַרן האָבן אויסגעאַרבעט אַ פֿראיעקט פון 1,230 פונקטן. דער דאָזיקער פֿראיעקט איז געווען אזוי אוממענטשלעך, אַז די רע־גירונג אַליין האָט אײַנגעזעהן, אַז ס׳איז אוממעגלעך אים אָנצונעמען. האָט מען דעם פֿראיעקט צוריק איבער־געגעבן דעם „קאָמיטעט פֿאַר אײַנאַרדענען די יידן“, ער זאָל אים איבערַאַרבעטן. אָבער אויך דער איבער־געַאַרבעטער און פֿאַרקירצטער פֿראיעקט איז נאָך גע־ווען אזוי אוממענטשלעך, אַז דער מלוכה־ראט האָט געפונען פֿאַר נייטיק אים מילדער צו מאַכן. נאָך די

אַלע גילגולים איז דעם 13־טן אַפּריל 1835 אָנגענומען געוואָרן דער נייַער סטאַטוט וועגן ייִדן, ער האָט געהאַט 121 פּונקטן און איז אייגנטלעך באַשטאַנען פון די הויפּט־געזעצן פון 1804 מיט אַ צוגאָב פון נייַע באַ־גרענעצונגען און אויסנאַם־געזעצן.

מיט וואָס איז דער סטאַטוט[33] באַנייט געוואָרן און וואָס זיינען די ענדערונגען? קודם־כל האָט מען זיך נאָך אַמאָל דערמאָנט אין תחום־המושב. דעם תחום האָט מען איצט נאָך מער פֿאַרקלענערט. ס׳איז פֿאַר־בליבן בלויז אַ קורצע צייט, כל־זמן דער יריד איז געשטאַנען. סוחרים פון צווייטער גילדיע האָבן געהאַט די זעלבע רעכט ווי סוחרים פון ערשטער גילדיע, נאָר אין מאָסקווע האָבן זיי געמוזט פֿאַרבלייבן ניט מער ווי דרײַ חדשים (פּונקט 51 — 52). יידישע בעלי־מלאָכות איז דער־לויבט געווען געהערן צו צענטן, אויב ס׳איז ניט קעגן דער פּריוויליגיע פון די שטעט, וואָס אייניקע פון זיי האָבן שוין פון פּריער באַקומען. אויף אויסצולערנען זיך אַ מלאָכה אַדער פֿאַרפולקומען זיך אין אַ מלאָכה איז דערלויבט געווארן צו קומען אויך אין די „אינגווויניסקסטע״ גובערניעס (דאָס האָט געמיינט אויסערן תחום) און אַפילו אין די קרוינשטעט (אין מאָסקווע און פּע־טערבורג). קהלס־לייט וועלן אויסגעקליבן אַלע דרײַ יאָר, זיי דאַרפן קענען לייענען און שרײַבן אויף רו־סיש אַדער אויף דער אַרטיקער שפּראַך און דאַרפן באַשטעטיקט ווערן פון דער גובערניאַלער אַדמיניס־טראַציע. קהל דאַרף אַכטונג געבן מע זאָל פּינקטלעך אויספֿאָלגן די אַלע פֿאַראַרדענונגען פון דער אַדמי־ניסטראַציע, מע זאָל פּינקטלעך באַצאָלן שטייערן — מלוכהשע, שטאַטישע און געזעלשאַפטלעכע. יידן האָבן וואַלרעכט אין די שטאַטישע פֿאַרוואַלטונגען, אָבער אויסגעקליבן צו ווערן פֿאַר ראַטמענער אין די שטאַט־דומעס אין מאָגיסטראַט האָבן געקענט נאָר די, וואָס האָבן געקענט לייענען און שרײַבן רוסיש. תפילות קענען אָפּגאַרייכט ווערן נאָר אין בתי־מדרשים און בתי־הכנסיות. אויב עמעצער וועט לאָזן אַן דער־לויבעניש פון דער גובערניאַלער אַדמיניסטראַציע אָפּ־ריכטן תפילות בײַ זיך אין הויז, ווערט ער באשטראָפט מיט 1,000 רובל קנס. נאָר טאָמער האָט דאָס הויז אַ קלענערן ווערט, ווערט מען באַשטראָפט מיטן ווערט פונעם הויז. בתי־מדרשים און בתי־הכנסיות קען מען עפענען נאָר מיט דער דערלויבעניש פון דער גובער־ניאַלער אַדמיניסטראַציע, דערבײַ דאַרפן זיי ניט זײַן נאָענט צו די קירכעס. יידישע קינדער ווערן אָנגענומען אין אַלע רוסישע שולן, זיי ווערן ניט געצוואונגען צו ענדערן זייער גלויבן און זיי דאַרפן אויך ניט באַ־זוכן די לעקציעס פון דער קריסטלעכער רעליגיע (פּונקט 105 און 106).

אין דעם זעלבן טאָג, ד״ה דעם 13־טן אַפּריל 1835, ווען ניקאָלאַי דער ערשטער האָט געחתמעט דעם נייַעם סטאַטוט, האָט ער אַרויסגעגעבן אַ ספּעציעלן באַפֿעל אָפּצושטעלן דאָס אַרויסשיקן די דאַרפס־ייִדן, אָבער נאָר פון די דערפער, פון וואָנען מע האָט זיי נאָך ניט אָנגענומען אַרויסצוטרײַבן, הגם דער מלוכה־ראַט האָט פֿאַרגלייכט, אַז מע זאָל בכלל אָפּשטעלן דעם גירוש פון די דערפער. „היות ווי דעם געפֿלאָנטן ייִדן־גירוש [פון דערפער] — וועט געזאָגט אין דעם ראַפּאָרט פון מלוכה־ראַט — איז שווער אויסצופירן און זײַן נוץ וויסט מען נאָך ניט, זאָל מען אים אויס־מקען פונעם סטאַטוט״. ניקאָלאַי איז ניט מסכים געווען

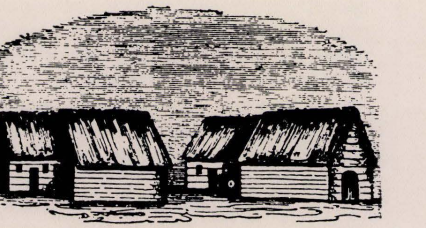

אַ יידישע קרעטשמע אין אוקראַינע אין די 40־ער יאָרן פון 19־טן י"ה

צוליב פֿרעסטיזש צו אַזאַ ראַדיקאַלן פֿאַרשלאָג. אַביסל נאָכגעגעבן האָט ער דאָך: „דאָרט וואו מע האָט [דעם גירוש] שוין אָנגעהויבן, פֿאָסט ניט אָפּצושאַפֿן. מע דאַרף דאָס אָבער אָפּשטעלן אין די גובערניעס, וואו מע האָט זיך נאָך נישט גענומען דערפֿאַר".

ס'איז נאָך אַלץ געווען שטאַרק די איבערצייגונג, אַז מע וועט קענען מיט באַגרענעצונגען און אויפֿקלערונג אויסמישן די יידן מיט דער רוסישער באַפֿעלקערונג.

ג. שולדעפֿאַרם — רוסיפיקאַציע

די הויפּט־אידעע פון די סטאַטוטן (סוּ פון 1804 און סוּ פון 1835) איז געווען צו האָבן אָפּוטרופּוסות אויף אַלע וויניקעלעך פון יידישן לעבן און אויף אַלע געביטן פון יידישער טעטיקייט. די דאָזיקע „זאָרג" איז געגאַנגען אין פֿאַרשיידענע ריכטונגען אין האָט אויך ניט אויסגעמיטן בילדונג. די רעגירונג האָט זיך איצט מיט איר גאַנצער מאַכט געמוסן איבערצי־ דערציען די יידן.

אייניקע אַרטיקע רעגירונגס־אַדמיניסטראַטאָרן — דער עיקר אָבער דער קיעווער געגעראַל־גובערנאַטאָר ד. ג. ביבּיקאָוו, וואָס האָט זיך בכלל געמוסן מיט געוואָלד צו רוסיפיצירן דעם דרום־מערב־ראַיאָן, דאָס הייסט די גובערניעס: קיעווער, וואָלינער און פּאָדאָליער — האָבן נאָך אין 1840 אָנגעוויזן, אַז דער סטאַטוט פון 1835 וועט ניט „אויסבעסערן" די יידן און שול־ דיק אין דעם איז זייער „רעליגיעזער פּאַנאַטיזם און אָפּ־ געשלאָסנקייט". און ווידער איז אַוועקגעשטעלט גע־ וואָרן די פּראַגע, ווי אַזוי צו צווימען דעם יידישן פּא־ נאַטיזם. געמיינט האָט מען דערמיט אָפּצושוואַכן די אָפּגאַזנדערטקייט. דער צאָר האָט אין דעצעמבער 1840 באַפֿוילן צו גרינדן „אַ קאָמיטעט צו באַשטימען מיטלען ווי אַזוי גרינטלעך צו רעפֿארמירן יידן אין רוסלאַנד". און דער קאָמיטעט האָט אָנגענומען די פֿראַגאָם, וואָס זײַן פֿאַרזיצער, דער מיניסטער גראַף קיסעליוו, האָט פֿאַרגעשלאָגן: צו מאַכן ספּעציעלע שולן פֿאַר יידישע קינדער; אָפּשאפן קהל און אונ־ טערוואַרפן די יידן אונטער דער אַלגעמיינער פֿאַר־ וואַלטונג; באַשטימען קאָזיאָנע ראַבינערס, וואָס זאָלן באַקומען געהאַלט פון דער מלוכה־קאַסע, וועלן זיי מיטהעלפן דער רעגירונג אין אירע צילן; פֿאַרווערן די יידישע קליידונג; געבן אַ מעגלעכקייט די יידן זיך צו פֿאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט; רעפֿארמירן די שטע־ ער־סיסטעם און באַשטימען די נייטיקע מיטלען אויף אויסצוהאַלטן די שולן, די ראַבינערס און אויף שטיצן ערד־אַרבעט; צעטיילן די יידן אויף פֿראַדוקטיווע — „נוצלעכע", און ניט־פֿראַדוקטיווע — „שעדלעכע". און קעגן די „שעדלעכע" אָננעמען שטראָף־מיטלען. זיי זאָל מען אויסבעסערן מיט נאָך שטרענגערע מיטלען: פֿארמיינערן זייערע רעכט, נעמען פון זיי רעקרוטן דרײַ מאָל אָזוי פיל וווי געווײַנטלעך.

וועגן דערציאונג האָט אויסגעאַרבעט אַ ספּעציעלן פֿראַיעקט דער מיניסטער פֿאַר פֿאָלקס־בילדונג גראַף אוואוואַראָוו. אין זײַן פֿראַיעקט, וואָס דער „יידישער קאָמיטעט" האָט אָנגענומען, ווײַזט ער אָן, אַז אין מערב־ אייראָפּע האָט מען בײַם פֿאַרענטפֿערן די יידן־פֿראַגע שוין פֿאַרוואָרפן די סיסטעם פון רדיפות. „קיין פּעל־ קער — האָט ער געזאָגט — פֿאַרטיליקט מען ניט, בפֿרט נאָך אַזאַ פֿאַלק [ווי די יידן]..." ער גיט דער־ בײַ צו, אַז „די בעסטע צווישן יידן פילן, אַז אײַנע פֿון די וויכטיקסטע סיבות, פֿאַרוואָס זיי זײַנען אָזוי דער־ נידעריקט, איז וואָס זיי טײַטשן אָזוי פֿאַלש אויס זיי־ ערע רעליגיעזע טראַדיציעס; אַז דער תּלמוד האָט דעמאָראַליזירט יידן און טוט דאָס אויך איצט... נאָר בילדונג קען באַזײַטיקן די דאָזיקע ווירקונג, און די רעגירונג דאַרף גיין מיט דעם וועג, וואָס ס'גייט אַ היפּל פון די בעסטע צווישן זיי [יידן]". ניט אומזיסט האָבן יידן מורא פֿאַר אַ רעפֿאָרם, „וואָרעם צי איז דען ניט די רעליגיע פון קריַיך דער ריינסטער סימ־ באָל פון אַ וועלט־בירגערשאַפט?" וועגן דעם אָבער דאַרף מען עפּנטלעך ניט רייַדן, וואָרעם „דאָס וואָלט הייסן נאָך איידער וואָס אויפֿרייצן דעם רוב יידן קעגן די שולן" [24].

קאָנקרעט האָט אוואוואַראָוו פֿארגעשלאָגן אַ פּלאַן צו עפענען אין אַלע שטעט פון תחום עלעמענטאַר־ שולן פֿאַר יידישע קינדער, וואו מע זאָל לערנען רוסיש, אַלגעמיינע לימודים, העברעיש און תנ"ך. לערנען דאַרף מען אַלצדינג אויף רוסיש. מע האָט פֿארויס־ געזען, אַז קיין לערער וועט מען אָזוי גיך ניט קענען קריגן, וועט מען דערווײַל נעמען לערער, וואָס קענען דײַטש; די ערשטע צייט וועט מען קענען אויסקלײַבן פון צווישן מלמדים אָזוינע, „וואָס מע קען צו זיי האָבן צוטרוי".

ווי אָזוי האָבן די יידן אויפֿגענומען דעם נײַעם שול־געזעץ? ס'איז שווער געווען צו גלייבן, אַז אַ רעגירונג, וואָס האָט די גאַנצע צייט געהאַלטן אין אירן צוטראָכטן אַלץ נײַע רדיפות און אָפּילו געשטרעבט אָפּצורײַסן יידן פון זייער גלויבן, זאָל פֿלוצעם וועלן

בערדיטשעוו

גוט און וואויל. בפרט האָט מען געקענט חושד זײַן די רעגירונג, אַז מיט דער שול־רעפֿאָרם מיינט מען ניט טאָן אַ טובֿה די ייִדן, וועלן מע האָט געזען, אַז אין דער זעלבער צײַט טוט זי גאָרניט אין דעם פּרט פֿאַר איר אייגענער באַפֿעלקערונג, וואָס האָט נאָך געשטעקט אין טיפֿער פּינצטערניש.

אין די רעגירונגס־קרײַזן האָט מען פֿאַרשטאַנען, אַז ניט אַזוי גרינג וועט זיך לאָזן דורכפֿירן די נײַע שול־פֿראַגאָם, שווערקייטן וועלן געווײַז זײַן אַן אַ שיעור. און די רעגירונגס־באַאַמטע, האָט מען זיך פֿאַר־געשטעלט, וועלן ניט זײַן בפּוח אַליין דאָס צו טאָן. איז אויפֿגעקומען אַ געדאַנק צוצוציען ייִדישע פֿראָג־רעסיוון עלעמענטן — משכּילים — וואָס האָבן אַליין געשטרעבט צו רעפֿאָרמירן ייִדישע בילדונג. האָט מען באַדאַרפֿט האָבן אַ פֿערזאָן, וואָס זאָל זיך סײַ פֿאַר־בינדן מיט די משכּילים און סײַ אויפֿקלערן פֿאַר דער ייִדישער באַפֿעלקערונג דעם נוצן פון דער שול־רעפֿאָרם. אָזאַ פֿאָסיקע פֿערזאָן האָט מען געפֿונען. דאָס איז געווען ד״ר מאַקס ליליענטאָל, וואָס האָט געהאָפֿט, אַז מיט דער הילף פון די קליינע גרופּעס משכּילים, וואָס זײַנען באַגײַסטערט געווואָרן פון דער שול־רע־פֿאָרם, וועט זיך אים טאַקע אײַנגעבן צו דערגרייכן דעם ציל. ליליענטאָל איז אַרויסגעפֿאָרן אין די ייִדישע שטעט אויפֿצוקלערן דעם מיין פון דער רעפֿאָרם. אין ליטע האָט זייער ווייניק געקענט פּועלן, אין אייניקע ערטער האָט מען אים אַפֿילו פֿײַנטלעך אויפֿגענומען. אין אוקראַינע האָט ער אָבער געהאַט גאָר אַ פּרײַנד לעכן קבלת־פּנים. די דאָרטיקע משכּילים האָבן טאַקע געגלויבט באָמונה שלמה, אַז ס׳איז געקומען „די גרויסע ישועה“ אויף ייִדן. „ס׳איז אָבער באַשערט גע־וען — שרײַבט אין זײַנע זכרונות א. ב. גאָטלאָבער — אַז... די דאָזיקע שטאָט [בערדיטשעוו] זאָל גע־האַלפֿן וועלן אין די בלינדע זאָלן אויפֿעפֿענען די אויגן ...[לילייענטאָל] האָט גאָט אויסגעווײַלט צו ברענגען פֿאַר ייִדן די גרויסע ישועה“. אויף בערדיטשעוו האָט מען, ווי ס׳ווײַזט אויס, געלייגט גרויס האָפֿענונג. די משכּילים, ווי אויך לילייענטאָל אַליין האָבן געגלויבט, אַז אויב ס׳וועט זיך נאָר אײַנגעבן צו פּועלן בײַ די בערדיטשעווער ייִדן צו עפֿענען די נײַע שולן, וועט מען קענען געווינען די ייִדישע באַפֿעלקערונג אין אַ סך אַנדערע ערטער: אין פֿאָדאָליער אין וואָליִנער גובֿערניעס, אין אָפּילו אין די גאָר גרויסע שטעט: קיעוו, אָדעס, כערסאָן א״א.

אינגאַנצן צו פֿאַרלאָזן זיך אויף לילייענטאָלן האָט די רעגירונג פונדעסטוועגן ניט געוואָלט. מע האָט אין 1843 צוגעפֿגערופֿן אַ ספּעציעלע קאָמיסיע, וואָס מע האָט איר לפּנים אַ נאָמען געגעבן רבנישע. אין דער קאָמיסיע זײַנען אַרײַן צוויי פֿאַרשטייער פון בייַדע רעליגיעזע שיטות — ר׳ מנחם־מענדל ליובאַוויטשער פון דעם חסידישן צד און ר׳ יצחק וואָלאָזשינער פון דעם מתנגדישן צד. אויסער זיי זײַנען נאָך געקומען צוויי פון אוקראַינע: דער בערדיטשעווער באַנקיר ישׂראל האַלפֿערין און דער דירעקטאָר פון דער אָדעסער שול בצלאל שטערן.

צו אַ פּולשטענדיקן הסכם איז מען אין דער קאָ־מיסיע ניט געקומען, ווײַל ניט ר׳ מנחם־מענדל ליו־באַוויטשער און ניט ר׳ יצחק וואָלאָזשינער האָבן גע־וואָלט אײַנגיין אויף דער השגחה פון מלכות איבער

די חדרים. ס׳איז געקומען צו אַ פּשרה: ס׳בלײַבן נאָך די חדרים אָן מע וועט עפענען לויט דער נײַער שול־רעפאָרם קרוינשולן („קאָזיאָנע").

די רעגירונג האָט נאָר לפּנים נאָכגעגעבן אין דער פּראַגע וועגן חדרים. זי האָט זיך נאָך ניט אָפּגעזאָגט פון דעם געדאַנק צו רוסיפיצירן אָן אַסימילירן די יידן. דעם 13־טן נאָוועמבער 1844 האָט ניקאָלאַי אונטער־געשריבן צוויי דאָקומענטן[35]. אין ערשטן דאָקומענט וועט אַנגעוויזן, אַז די סטאַטוטן פון 1804 אָן 1835 האָבן דערלויבט דער יידישער יוגנט אַנצוקומען אין אַלע מלוכהשע בילדונגס־אַנשטאַלטן, נאָר „צום באַדויערן האָט מען ניט געהאַט קיין דערפאָלג". איז איצט האָט מען באַשלאָסן צו שאַפן צוויי מדרגות שולן ספּעציעל פאַר יידן: עלעמענטאַר־שולן אָן שולן פאַר צוגרייטן לערער פאַר יידישער רעליגיע אָן ראַבינערס (ראַבינער־שולן). לערער האָבן געקענט זײַן סײַ קריסטן, אָבער פאַרוואָלטער פון די שולן האָבן געמוזט זײַן נאָר קריסטן. אין צווייטן דאָקומענט וועט ווערט געזאָגט: טאָמער וועט מען ניט קריגן גענוג יידישע לערער, וועט מען מעגן אַראָפּברענגען לערער פון אויסלאַנד, בעיקר פון בעסאַראַבּיע, פּרעסן אָן עסטרײַך. כדי השגחה צו האָבן ספּעציעל איבער די יידישע לימודים, זאָלן בײַ די שול־קרײַזן אָן מיניסטעריום זײַן צוויי יידן: אײנער פון רוסלאַנד אָן דער צווייטער פון אויסלאַנד. פאַר די פּראָיעקטירטע יידישע שולן האָט זיך געפּאַדערט נאָר גרויסע געלט־מיטלען, האָט זיך די רעגירונג אַן עצה געגעבן — מע האָט ווידער אין 1844 אײַנגעפּירט דעם ליכט־שטײַער, וואָס מע האָט אים פריער עהאַט אָפּגעשאַפט, אָן פּראָיעקטירט אַ נײַעם שטײַער אויף הלבשה.

חוץ די צוויי אָפּיציעלע דאָקומענטן האָט דער בילדונגס־מיניסטער באַקומען אַ געהיימע אינסטרוקציע. אין איר האָט מען זיך שוין ניט אויסגאַהאַלטן, מע האָט אָפּן ערערדט וועגן די צילן פון דער שול־רעפאָרם: „דער צוועק פון בילדן יידן איז דערנעענטערן זיי צו דער קריסטלעכער באַפעלקערונג און אויסוואַרצלען די פאַראורטיילן, וואָס דער תלמוד פלאָנצט אײַן בײַ יידן". מע זאָל שוועך מאַכן פאַר די מלמדים צו באַקומען זייערע שטעלן אויף צו לערנען אין די חדרים. דאָס האָט געמיינט צו פאַרקלענערן אין אַנהייב די צאָל חדרים אָן שפּעטער זיי אינגאַנצן צו פאַרמאַכן. די זעלבע געהיימע אינסטרוקציע זאָגט: „נאָך דעם ווי מע וועט עפענען די ביידע ראַבינער־שולן... וועט אין 20 יאָר אַרום קיינער ניט טאָרן ווערן קיין לערער פאַר יידישע לימודים אָן ניט טאָרן אויסגעקליבן ווערן פאַר אַ ראַבינער, אויב מע האָט זיך ניט געלערנט אין אַזאַ שול". די ראַבינער־שולן, איינע אין ווילנע, די צווייטע אין זשיטאָמיר, האָבן זיך ערשט געפענט אין 1847, דרײַ יאָר נאָך דעם ווי מע האָט פאַרעפענט־לעכט דעם באַפעל ווועגן דער שול־רעפאָרם.

די זשיטאָמירער ראַבינער־שול האָט זיך געעפּנט בלויז מיט 23 תלמידים. שפּעטער אָבער, ווען די תלמידים האָבן באַקומען גרויסע פריוויליגיעס, האָט זיך זייער צאָל שטאַרק פאַרגרעסערט. אין שול־יאָר 1863 — 1864 זײַנען שוין דאָרט געווען 284 תלמידים (אין ווילנע, וואָס האָט זיך געעפּנט מיט 44 תלמידים, איז אין דעם זעלבן שול־יאָר געווען 353). פאַר אויפּזעער אָן לערער האָט מען זשיטאָמירער ראַבינער־שול באַשטימט זייער אַנגעזעענע אין יענער צײַט יידישע שרײַבער. פּאָרן אינספּעקטאָר איז באַשטימט גע־וואָרן יעקב אייכנבוים (1796 — 1861). נאָך זײַן טויט איז אויף זײַן אָרט אָנגעקומען חיים־זעליק סלאָנימ־סקי (1810 — 1904). ס׳האָבן דאָרט נאָך געלערנט: אליעזר הכהן צווייפל (1815 — 1888), מרדכי סוכאָ־סטאָווער (1790 — 1880), אַברהם־בער גאָטלאָבער (1811 — 1899) אָן אַנדערע. מענדעלע מוכר ספּרים אַגב האָט אין זשיטאָמירער ראַבינער־שול אויסגעהאַלטן עקזאַמען אויף ראַבינער.

אויף ראַבינערס האָבן יידן בכלל געקוקט זייער קרום. מע האָט זיך קודם־כל געשראָקן פאַר זייער אַפּיקורסות, והשנית האָט מען זיי געהאַלטן וואָס שײַנט יידישע ענינים פּשוט פאַר עם־האָרצים. האָט קהל גע־זוכט אַ ווּעג, ווי אַזוי זיך אויסצודרייען פון זיי. מע האָט באַשטימט פאַר זיי אַזוינע קליינע שכירות, אַז ס׳זאָלן זיך ניט געפּינען קיין בעלנים, אַדער מע האָט לכתחילה אויסגעקליבן אַ ראַבינער, וואָס איז שוין פאַרנומען געווען אויף אַן אַנדער אָרט. במילא האָט עֶר זיך אָפּגעזאָגט, איז טאָקע געבליבן דער פריער־דיקער רב. אַז די ראַבינערס האָבן געזען, ווי קהל באַציט זיך צו זיי, האָבן זיי זיך געוועגדעט צו דער רעגירונג נאָך הילף. צוויי ראַבינערס, וואָס האָבן גע־עגדיקט דיי זשיטאָמירער ראַבינער־שול, האָבן זיך משתדל געווען, אַז מע זאָל בכלל ניט דאַרפן אויס־קלײַבן קיין ראַבינערס; און כדי זיי זאָלן ניט זײַן אָפּהענגיק פון קהל, זאָלן זיי באַקומען שכירות פון דער מלוכה. געענדיקט האָט זיך דער שטילער קאַמף דער־מיט, וואָס די ראַבינערס האָבן זיך פאַרנומען מיט מעטריקאַציע און האָבן אויסגעפירט אַנדערע בירגער־לעכע פליכטן, אין רעליגיעזע ענינים האָבן ווײַטער געווירקט די רבנים.

די ביידע ראַבינער־שולן האָט די רעגירונג סוף־כל־סוף פאַרמאַכט אין 1873. אויף זייער אָרט האָבן זיך געעפּנט אין די זעלבע שטעט — ווילנע און זשיטאָ־מיר — צוויי לערער־אינסטיטוטן.

קעגן דער דאָזיקער „טובה", וואָס מיט איר האָט מען עזאַלט באַגליקט ווערן, האָט מען זיך געווערט מיט אַלע מעגלעכקייטן. מע האָט פאַרשטאַנען, וואָס די רעגירונג איז אויסן מיט איר בילדונג פאַר יידן.

נאָר די משכּילים האָבן געגלויבט, אַז די שול־רעפאָרם קען און וועט ראַטעוונען די יידן פון אַלע

רדיפות און אומגליקן; דער שלעכטער מצב נעמט זיך דערפון, וואָס „זייערע אויגן זיינען פאַרמאַכט צו זען און זייער האַרץ — פון צו פאַרשטיין" די נייטיקייט פון בילדונג.

„פיל יידן — שרייבט א. ב. גאָטלאָבער — זיינען דעמאָלט געווען בלינד און טעמפּ, האָבן זיי זיך דערשראָקן פאר דעם באפעל פון דער רעגירונג, און א פינצטערע אימה איז אויף זיי אָנגעפאַלן, זיי האָבן דאָס אָנגענומען פאַר א גזירה". איז ניט קיין חידוש, וואָס די משכילים האָבן מיט אזא פרייד אויפגענומען ליליענטאַלן, וואָס וועט עפענען די אויגן פון „די בלינדע".

זיי [די משכילים] האָבן אָוועקגעשיקט באַגריסונגס־בריוו צו לילינטאַלן און האָבן אים געמוטערט מיט גוטע האָפענונגען און האָבן אים פארזיכערט, אז אומעטום, וואו ער וועט קומען, וועט ער געפינען גוטע פרייַנד און חברים, וואָס וועלן אים העלפן פארווירקלעכן זיין גוטע אידעע... דער־הויפט האָבן זיך געפונען משכילים, קלוגע לייט און זייער גוטע פרייַנד פון זייער פאלק אין בערדיטשעוו... זיי האָבן זיך אלע אויפגעזאמלט און אָנגעשריבן צו ליליענטאַלן א בריוו, וואו זיי האָבן אים געשטארקט און געמוטיקט, ער זאל וויסן, אז קומענדיק קיין בערדיטשעוו, וועט ער געפינען אפענע אויערן און אויסגעשטרעקטע ארעמס צו האַלדזן אים מיט גרויס ליבשאפט און צו בענטשן אים פאַר דעם גוטס, וואָס ער טוט יידן[36].

און ניט בלויז אין בערדיטשעוו, נאָר אויך אין אַנדערע שטעט אין אוקראינע האָט מען אים אפילו „מיט גרויס פּחד מקבל פּנים געווען". אין מאָהילעוו־פּאָדאָלסק האָט „די גאַנצע שטאָט גערוישט. די פאָר־נעמסטע לייט פון שטאָט... האָבן מיט גרויס פּחד מקבל פּנים געווען לילינטאַלן און זיינען געשטאַנען פאר אים ווי אונטערטעניקע". מיט די „פאָרנעמסטע לייט" מיינט מן הסתם גאָטלאָבער די משכילים, ווייל „די באַעלקערונג — שרייבט ער ווייטער — האָט זיך תחילת דערשראָקן און איז געשטאַנען פון ווייטן". ערשט שפעטער האָט ליליענטאַל „מיט זיינע זיסע און אנגענעמע רייד... געוואונען זייער הארץ".

גאָטלאָבער, איינער פון די טיכטיקסטע משכילים, האָט זיך אויך אונטערגענומען צו העלפן לילינטאַלן:

דעמאָלט האָב איך אין זיין נאָמען פיל בריוו גע־שריבן צו יידישע קהילות. די דרײַ טעג, וואָס ער האָט פאָרבראַכט אין מאָהילעוו [פאָדאָלסק], האָב איך געשריבן זיינע בריוו. און דרײַ נעכט נאָכאַנאַנד האָב איך כמעט ניט צוגעמאַכט מיט אַן אויג. נאָר דעם ווי ליליענטאַל איז פון דאָרטן אוועקגעפאָרן, האָב איך געשריבן צו מײַן פאָר־שטאָרבענעם פרייַנד ר' יצחק־בער לעווינזאָן ז"ל, וואָס איך האָב געזען מיט מײַנע אויגן. און אויף דעם האָט ער מיר געענטפערט: „דאָס, וואָס דו האָסט זוכה געווען צו באַדינען דעם דאָזיקן גרויסן מאַן... און האָסט געשריבן פאַר אים אין די שטעט פיל בריוו, שווער איך דיר, אַז דו האָסט זוכה געווען צו א גרויסער און וויכטיקער זאַך, וויל דער דאָזיקער מענטש איז ווירקלעך פון די זעלטענע חכמים, און גאָט האָט אים אויסדער־ווילט, ער זאָל זײַן א פירער בני ידין...

ערשט מיט א צווייַ צענדלינג יאָר שפּעטער, נאָך די פאָגראָמען אָנהייב אכציקער יאָרן, איז געקומען אן „אויבערבראַך אין די מוחות" פון די משכילים. דעמאָלט האָבן זיי דערזען די אמתע פּוזנה פון דער רעגירונג.

אין ביאַליסטאָק — שרייבט אין זיינע זכרונות דער „מטיף לאומי" צבי־הירש מאַסליאַנסקי[37] — האָב איך באַזוכט דעם אַלטן העברעישן פּאָעט אברהם־בער גאָטלאָבער. ער איז שוין דאָן געווען שטאַרק אַלט. צוויי אָן אכציק יאָר... איך האָב מיט אים געערעדט וועגן דער „תקופת ההשכלה", פון וועלכער ער איז געווען איינער פון די פאָקל־טרעגער. ער האָט זיך נעבעך באַקלאָגט, וואָס אויף זיינע אַלטע יאָרן האָט ער דערלעבט די שרעק־לעכע אַנטיסעמיטיזשע באַוועגונג. ער האָט זיך מודה געווען, אז די משכילים אין זיינע צייטן האָבן גאָר דעם גרעסטן טעות אין דעם, וואָס זיי האָבן געגלויבט אין פראָגרעס מיט דער ציווי־ליזאַציע.

ליליענטאָל האָט זיך אינגיכן איבערצייגט, אַז ער האָט זיך שטאַרק טויש געווען. נאָך א סך פריער ווי די משכילים האָט ער דערזען די אמתע כוונה פון דער רעגירונג און שוין אין 1844 האָט ער זיך אָפּ־געזאָגט פון זיין שטעלע אין בילדונגס־מיניסטעריום און שפּעטער אַפיסל האָט ער אינגאַנצן פאַרלאָזט רוסלאַנד און איז אוועקגעפאָרן אין די פאראיניקטע שטאַטן פון אמעריקע. אין א לאַנד, וואו א ייד קען נושא חן זיין בני א רעגירונג — האָט ער געשריבן אין זיינע זכרונות — „נאָר מיטן בוקן זיך פאַרן פראָוואָסלאַוונעם צלם", האָט ער ניט געקענט פאַר־בליבן.

ד. דער קאַמף קעגן יידישער הלבשה

אין איר שטרעבונג „אויסצומענטשלעך" די יידן האָט זיך איצט די רעגירונג ענערגיש געגומען אויס־צוראָטן די טראַדיציאָנעלע הלבשה. מיט דער נייער גזירה — האָט מען געגלויבט — וועט מען געבן א טויט־קלאַפ דעם יידישן פאַנאַטיזם.

נאָך מיט א פאָר צענדלינג יאָר פריער האָט זיך די רעגירונג פאַרנומען מיט דער דאָזיקער פראָגע. דעם אַנהייב האָט געמאַכט דער סטאַטוט פון 1804, וואָס האָט פאַרוועדט איניקע קאַטעגאָריעס יידן צו

טראַגן יידישע הלבשה. אַזוי האָבן זיך סוחרים, וואָס האָבן געמאַכט קומען אויף אַ קורצער צייט אין די רוסישע שטעט, ניט געטאָרט אין זייער קליידונג אונ־טערשיידן פון דער באַפעלקערונג. דאָס זעלבע איז נוגע געווען די יידישע מיטגלידער פון מאַגיסטראַטן און תלמידים פון העכערע לערן־אַנשטאַלטן. אין קיע־ווער גובערניע האָט מען שוין דעמאָלט אויך געווארפן אַן אומחן אויף יידישע בערד און פאות. דאָרט האָט מען פאַרלאַנגט, אַז יידן זאָלן גאָלן זייערע בערד און אָפשערן די האָר אויפן קאָפּ, כדי ס׳זאָל „פאַסן צו דער קליידונג״. טיילווייז האָט זיך אין 1818 אינ־געגעבן די יידישע דעפוטאַטן אָפּצושאַפן דעם פאר־באָט: אויסערן תחום, האָבן זיי געפּוּעלט, מעגן די יידן טראַגן זייער טראַדיציאָנעלע הלבשה. שטרענגער און ענערגישער האָט מען זיך גענומען דורכצופירן די גזירה אין דער צייט פון ניקאָלאַי דעם ערשטן. די רעגירונג האָט זיך זייער גוט פאַרגעשטעלט, וואָס פאַר אַ שווערייקייטן ס׳וועלן אָנטשטיין בײַם דורכפירן דעם נײַעם באָפעל, האָט מען דאָס געוואָלט טאָן בהדרגה. לכתחילה האָט מען בלויז פארווערט, ווי דאָס האָט שוין געפאָדערט דער סטאַטוט פון 1804, צו טראַגן אויסערן תחום יידישע הלבשה. אין 1839, מיט אַ פּיר יאָר שפּעטער ווי ס׳איז פאַרעפנטלעכט געווארן דער סטאַטוט פון 1835, האָט מען פאַרגעלייגט די קהילות אײַנצופירן אַ ספּעציעלן שטײַער פאַר „נייַען אייבערשטע מלבושים״ פאַר מענער און פרויען. די קהילות אָבער האָבן זיך ניט געוואָלט באַנוצן מיט זייער רעכט. בלויז אין אייניקע שטעט האָט מען באָשטימט אַ שטײַער פאַר נייַען נײַע קליידער. אין פינף יאָר אַרום, דעם 19־טן דעצעמבער 1844, האָט די רעגירונג שוין באָשטימט אַ צוואַנג־שטײַער. אויב פריער האָט קהל געמאַכט אײַנפירן אַ שטײַער, האָט מען איצט שוין געמוזט דאָס טאָן. דער שטײַער איז געווען באָשטימט אויף פינף יאָר צײַט, ד״ה ביזן 1־טן יאַנואַר 1850. צווייערליי שטײַערן האָט מען אײַנגע־פירט: איינעם אַ גרעסערן פאַר סוחרים, דעם צווייטן אַ קלענערן — פאַר מעשטשאַנעס און בעלי־מלאָכות. וויפל דער שטײַער זאָל באַטרעפן, האָט די רעגירונג ניט באָשטימט. דערמיט האָט מען זיך פאַרלאָזט אויף די שטאָטישע פאַרוואַלטונגען, זיי האָבן שוין געוואָלט באָשטימען די גרויס פונעם אָפּצאָל. אין אָדעס, למשל, האָט אַ סוחר פון ערשטער גילדיע פאַרפּט צאָלן 40 רובל אַ יאָר, פון צווייטער גילדיע — 20 רובל, פון דריטער גילדיע — 4 רובל; מעשטשאַנעס און בעלי־מלאָכות — 75 קאָפּיקעס. אין פאָדאָליער גובערניע איז לכתחילה באָשטימט געוואָרן אַ גרעסערער שטײַ־ער ווי אין אַנדערע שטעט, נאָר דער דעמאָלטיקער קיעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר ד. ג. ביביקאָוו, וואָס האָט זיך בכלל נאָר שטרענג באַצויגן צו יידן און געוואָלט מיט האַרבע מיטלען באַקעמפן דעם יידישן פאַנאַטיזם, האָט זיך נאָך דערמיט ניט באַפרידיקט און געהייסן אַרויפלייגן נאָך אַ גרעסערן שטײַער: פאַר סוחרים פון ערשטער גילדיע — 250 רובל אַ יאָר, פון צווייטער גילדיע — 150 רובל, פון דריטער גילדיע — 100 רובל, מעשטשאַנעס און בעלי־מלאָכות האָבן באַדאַרפט צאָלן וועדליק די גרויס פון שטאָט: פון אַ גרעסערער שטאָט — 50 רובל, דערנאָך זײַנען געקומען קלענערע שטעט מיט 30 און 20 רובל און נאָר קליינע שטעט זײַנען אָפּגעקומען בלויז מיט 15 רובל[28]. מיט אַזאַ שווערן שטײַער האָט ביביקאָוו געהאָפט צו „ראַטעווען״ יידן פון זייער פאַנאַטיזם. אַ מער מילדערע באַציאונג האָט אַרויסגעוויזן די אַדמיניסטראַציע אין כערסאָנער און יעקאָטערינאָסלאַ־וער גובערניעס. דאָרט האָט דער אָפּצאָל באַטראָפן פון 5 ביז 10 רובל.

די לאָקאַלע אַדמיניסטראַטאָרן האָבן זיך נאָך פאַרן באָשטימטן טערמין, ד״ה פאַרן 1־טן יאַנואַר 1850, וועלן ס׳האָט בכלל געוואָלט פאַרווערט ווערן צו טראָגן די יידישע טראַדיציאָנעלע קלייַדונג, געמענען אַכטרירנדיק דורכפירן דעם נײַעם באָפעל. הגם מע האָט נאָך געהאָפט דאָס רעכט צו צאָלן אַ שטײַער, האָבן זיך אָבער די אַדמיניסטראַטאָרן ניט געוואָלט רעכענען דערמיט אין האָבן געפאָדערט, אַז די יידן זאָלן „פרי־וויליק״ פאַרבײַטן זייער הלבשה אויף דער רוסישער. כאַראַקטעריסטיש איז אין דעם פרט די רעדע פונעם זשיטאָמירער מיליטעריש גובערנאַטאָר קאָמינסקי. אין מערץ 1845 האָט ער געהאַלטן אַ רעדע פאַר די פאַר־טרעטער פון די זשיטאָמירער יידן.

דורך דער פאָליציי — האָט ער געזאָגט — האָב איך שוין אײַנגערגעגעבן וועגן דעם אָלער־העכסטן באָפעל ניט צו טראָגן די יידישע קליידונג. איצט באַשטעטיק איך עס אײַנך פערזענלעך, אַז פונעם ערשטן יאַנואַר 1850 וועט לחלוטין פאַר־וערט ווערן צו טראָגן יידישע הלבשה. ביז דעמאָלט איז באַשטימט אַ ספּעציעלער שטײַער. נאָר ווער ס׳וועט פרײַוויליק מסכים זײַן [אויסצופירן דעם באָפעל], וועט, פאַרשטייט זיך, באַפרײַט ווערן פון דעם שטײַער. צי וועלן זיך אָבער צווישן אײַך געפינען אַ סך אָזויינע, וואָס וועלן מיט דעם אײַ־נענעם ווילן פאָלגן? איך ווייס איף געוויס, אַז אפילו אַ צענט־חלק פון אײַך וועט דאָס ניט וועלן טאָן. נאָר וואָס זאָג איך אַ צענט־חלק? ס׳וועט זיך ניט געפינען קיין איינציקער, וואָס זאָל פאַר 1850 וועלן אַוועקווארפן זײַן יידישע הלבשה.

נאָך דער דאָזיקער הקדמה האָט זיך דער גובער־נאַטאָר געמוען אויפצוואַרפן יידישע חסרונות און געבן אַ פאַרציע מוסר וועגן דעם יידישן פאַנאַטיזם: אייניער קוקט אויף אַ צווייטן פון אַ העכערן שטאַנד, מע קוקט אויף די סוחרים און די סוחרים — אויף

די רבנים, און די רייכע לײַט אײַערע, וועמענס שטאָלץ איז אָפּצוהיטן אַלע פאַנאַטישע מיניהגים, זײַנען אָן ספק אַ בײַשפּיל פאַר אַנדערע. און דער־פאַר טאַקע, וואָס די אָרעמע טוען נאָך די רייכע און די רבנים, קומט זיי אויס שטאַרק צו לײַדן, זיי וועלן אָפּילו צאָלן אַ שטײַער, אַבי ניט אָפּצו־שטיין פון אַנדערע . . .

אַ חרפה, אַ בזיון, אַ שאַנד ! איר זענט ניט ווערט, וואָס אונדזער גוטהאַרציקער מאַנאַרך זאָרגט זיך אַזוי ווי אַ פאָטער פאַר אײַך. איר זענט ניט ווערט אַלע זײַנע חסדים. איר זענט פאַרגליווערט גע־ווארן אין אײַערע אָבערגלויבנס, אײַערע הערצער זײַנען פאַרשטיינערט געוואָרן. איר האָט ניט קיין שום געפיל פאַר שיינקייט, איר זענט געניגט צו כיטרעקייט און פאַלשקייט. אײַך און די קאַמטשא־דאַלן *) שאַדט דאָס ליכט פון דער זון, און די ריינע, דורכזיכטיקע אַטמאָספער פון בילדונג דריקט אײַך. פאַרט איבער דער גאַנצער וועלט, צי וועט איר געפינען כאָטש איינעם פון אײַערע בריידער, וואָס זאָל זײַן ענלעך צו אַ פוילישן יושיר ?

דערנאָך ווי ער האָט זיי געוויזן דאָס שוואַרצע בילד פון די רוסישע יידן, האָט ער זיי געמאָלט אַ ליכטיק בילד פון די איראָפּעישע געבילדעטע יידן, וואָס זיי איז דאַרט וואויל און גוט פארגעמען אזא וויכטיק אָרט אין דעם אַלגעמיינעם לעבן :

אין ענגלאַנד, פראַנקרײַך, פרײַסן און דײַטשלאַנד איז שוין פון לאַנג פאַרשוואונדן דער חושך פון אָבערגלויבן אין די העלע זון פון בילדונג וואָרעמט זייערע הערצער. דאָרט בלישטשען זיי שוין פון לאַנג מיט וויסנשאַפט, קונסט, פארגעמען די ערש־טע ערטער אין די מלוכהשע און בירגערלעכע אינסטיטוציעס. און זיי זײַנען נוצלעך דער מלוכה און די רעגירונג שטאַלצירט מיט זיי. אין אפילו אין טערקײַ און פערסיע — אין דעם דאָזיקן קוואַל פון אָבערגלויבן און פינצטערע פאַראורטיילן — אונטערשיידן זיך די דאָרטיקע יידן פון אײַך. זיי באַווײַזן די ריינע לאָגד־שפּראַך אין טוען זיך אָן צוגלײַך מיט דער דאָרטיקער באַפעלקערונג. נאָר בײַ אונדז אין לאַנד האָט צום באַדויערן אָבערגלויבן פארטונקלט דאָס אויג פון די יידן אין זיך פאַר־וואָרצלט אין זייערע הערצער. אויף דער אייראָפּעישער ערד זענט איר אַזיאַטן — אָן דערציאונג, אָן אַ שפּראַך, איר זענט עגאָיסטן, פאַנאַטיקער. איר אונטערשיידט זיך פון דער גאַנצער וועלט מיט אײַער אָנטאָן — דער שאַנדפלעק פון אײַער אײַנגע־בוירענער עקשנות און גראָבקייט. דאָרף מען זיך דען חידושן, וואָס יעדער אײַנער מײַדט אײַך אויס און מאָלט אײַך מיט די סאַמע שוואַרצע פאַרבן ?

דערנאָך האָט דער גובערנאַטאָר אָנגעווארפן אַ בילד, וואָס פאַר אַ גליק ס׳שטייט די יידן פאָר, וועלן זיי וועלן נאָר אויספירן די באַפעלן פון דער רעגירונג : פון איצט אָן עפענט זיך פאַר אײַך אַ נײַער וועג פון גליק און אייביקן וואויל־שטאַנד. עס גיסן זיך אויף אײַך די חסדים פון אונדזער מאַנאַרך. דער ציל פון דער רעגירונג איז צו הייבן אײַך סײַ מאַטעריעל און סײַ פיזיש, אויסצוגלײַכן אײַך מיט די אײַראָפּעישע פעלקער. אונדזער גרויסער וועלט־מאַנאַרך, דער אידעאַל פון הערשאישקייט און גרויסקייט, זאָרגט וועגן אײַער וואויל־שטאַנד. איר זענט גליקלעך ! ס׳איז אײַך מקנא צו זײַן ! איך, ווי מײַן רעגירונג, וועל זיך באַמיען פאַר אײַערט־וועגן. איך וויל אײַך ניט באַלאַסטיקן מיט אַ שוווערן שטײַער צוליב דעם אַליין — האָט געענדיקט דער גובערנאַטאָר — איך זאָל זען, ווי איר פירט אויס דעם אַלערהעכסטן ווילן, וואָס ער האָט שוין ניט אייך מאָל איבערגעחזרט : איר זאָלט אַראָפּוואַרפן אײַער קלײדונג און זיך אַנטאָן צוגלײַך מיט דער אָרטיקער באַפעלקערונג. איך וויל, אַז די אינוואוינער פון מײַן גובערניע זאָלן זײַן אַ בײַשפּיל פאַר אַנדערע. איר זאָלט ווי מעגלעך גיכער און פרײַוויליק זיך אָפּזאָגן פון דער יידישער הלבשה. איך וועל האָבן אַן אויג אויף די, וואָס וועלן זיך שטעלן אָפּצוגן דעם. איך וואָרן אײַך, אַז איר זאָלט דאָס ניט טאָן צו שפּעט. אויב איר וועט אָבער וואָרטן, מע זאָל אײַך צווינגען דערצו — דאָס וועט אײַך ברענגען פיל שאָדן און אײַער עקשנות וועט צו גוטן ניט דערפירן. ניט באַגרענעצט זײַנען דעם מאַנאַרכס חסדים פאַר די, וואָס פירן אַליין אויס זײַן היילקן ווילן, הונדערט מאָל אָבער איז שרעק־לעכער זײַן צאָרן קעגן די, וואָס שטעלן זיך אָנט־קעגן [39].

דער גובערנאַטאָר האָט זיך מן הסתם פאַרגע־שטעלט, אַז זײַנע מוסר־רייד וועלן ניט קיין סך העלפן, האָט מען אַרויסגעשיקט פאַליציי, זי זאָל נעמען חתימות בײַ יידן, אַז מע וועט „פרײַוויליק" איבערבײַטן די קליידער. חתימות האָט מען באין ברירה געגעבן, אָבער זיך אָנטאָן אַנדערע קליידער האָט מען זיך ניט געאַנטלט. האָט די פאַליציי אָפּגעשטעלט יידן אויף די גאַסן און אונטערגעהאַקט קאַפאַטעס. אין דער שטאָט זוויהיל, וואָלינער גובערניע, האָט מען אָפּילו קיין חתימות אויך ניט געוואָלט געבן, האָט מען אַהין געשיקט אַ זשאַנדאַרם־אָפּיצער פון זשיטאָמיר און מיט דער הילף פון פאַליציי האָט מען געשניטן און געריסן קאַפאַטעס. און דאָס זעלבע האָט זיך איבערגעחזרט אין אַנדערע שטעט אויך. די לאָקאַלע אַדמיניסטראַציע האָט ניט געוואָרט ביז מע וועט אָפּיציעל פאַרוועלן צו טראָגן יידישע הלבשה, נאָר מע האָט זיך אַליין

*) קאַמטשאַדאַלן — אַזוי האָבן די ערשטע רוסישע קאָ־לאָניאַטאָרן פון דעם האַלבאינזל קאַמטשאַטקע אין אַזיע אָנגערופן אַ טייל פון דער דאָרטיקער באַפעלקערונג.

געזונעמן אויספירן אַ געזעץ, וואָס וועט ערשט מיט יאָרן שפּעטער פֿאַרפּנטלעכט ווערן. מע איז געווען זיכער, אַז די רעגירונג וועט דערפֿאַר קיין טענות ניט האָבן, און אפֿשר וועט מען זיך גאָר דערמיט אויסצייכענען בײַ דער העכערער אַדמיניסטראַציע.

דעם ערשטן מאַי 1850 האָט ניקאָלאַי דער ער־שטער אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל, אַז פון דעם 1־טן יאַ־נואַר 1851 איז פֿאַרווערט צו טראָגן יידישע קלײדער. נאָר יידן עלטער פון 60 יאָר האָבן די ענעראַל־גובערנאַטאָרן געקענט דערלויבן פֿאַר אַ געוויסן אָפּצאָל צו טראָגן זייער טראַדיציאָנעלע הלבשה. יאַרמלקעס און פֿאות זײַנען אויך אַררעכנט געווארן צו דער יידישער הלבשה. מיט אַ יאָר שפּעטער האָט זיך דער צאָר אָנגעהויבן צו זאָרגן וועגן שיינקייט פון יידישע פֿרויען און פֿאַרווערט זיי צו גאָלן די קעפּ צו דער חתונה. אין דעם געזעץ פון 12־טן אַפּריל 1851 ווערט געזאָגט: „דער סענאַט האָט אויסגעהערט דעם ראַפּאָרט פון דעם מיניסטער פֿאַר אינעווייניקסטע ענינים, וואָ־עך האָט געמאָלדן, אַז דער אימפּעראַטאָר האָט אַרויס־געזאָגט זײַן וויליך צו פֿאַרווערן יידישע פֿרויען צו גאָלן זייערע קעפּ“[10]. משמעות, אַז די פֿרויען האָבן אויך ניט געפּפֿלאָגט, וויבל מיט אַ יאָר אַנדערטהאַלבן שפּעטער איז אַרויס אַ ווײַטערדיקער באַפֿעל, אַז פֿרויען, וואָס וועלן עובר זײַן אויף דעם דאָזיקן באַפֿעל, וועלן דאָרפן צאָלן 5 רובל קנס, און די רבנים, וואָס וועלן דאָס דערלאָזן, וועלן אָנגעקלאָגט ווערן אין געריכט. גלײַך ווי מע האָט פֿאַרפֿאָלגט די מענער פֿאַר זייער אָנצוגן, אָזוי האָט מען איצט מיט גרויס אכזריות פֿאַרפֿאָלגט די פֿרויען פֿאַר ניט טראָגן קיין אייגענע האָר.

אין די צאַרישע אַרכיוון זײַנען פֿאַרבליבן אָן אַ שיעור דאָקומענטן, וואָס ווײַזן דעם פֿאַרנעם פון די פֿאַלייציאישע אַקציעס קעגן יידישע קאָפּאָטעס, יאַרמל־קעס, פֿאות און ווײַבערישע שײַטלען. די דאָקומענטן האָבן אַ שײכות צו די אוקראַינער גובערניעס און שטאַמען פון דער קאַנצעלאַריע פון קיעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר. זיי זײַנען פֿאַרפּנטלעכט אין דעם ערשטן באַנד פון דעם „זאַמלבוך פון דער יידישער היסטאָריש־אַרכעאָגראַפישער קאָמיסיע“[11].

די אויסציגן פון די דאָזיקע דאָקומענטן ווײַזן ווי מי, וויבל צײַט אין וויבל ענערגיע די צאַרישע ביורא־קראַטיע האָט אויפגעגעבן פֿאַר דער דאָזיקער „פֿראָב־לעם“ און, פון דער צווייטער זײַט, וויבל מסירת־נפש און עקשנות די יידישע פֿאָלקס־מאַסע אין אוקראַי־נע האָט אַרויסגעוויזן צו פֿאַרטיידיקן זייער אָלטן לעבנסשטייגער.

אָט שרײַבט, למשל, דער גראָדניטשי [פֿאָליצ־מייסטער] פון לוצק, ווו זײַן ראַפּאָרט פון 30־סטן יוני 1851: „בײַם פּינקטלעכן אויספירן דעם אָלערהעכסטן ווילן צו פֿאַרווערן יידישע פרויען צו גאָלן די קעפּ, האָב איך זיך איבערצײַגט, אַז קיין שום פֿרוי גאָלט [שוין איצט] ניט דעם קאָפּ. נאָר אָלע פֿרויען דעקן צו ווי פריער די קעפּ מיט לײַכטע שוואַרצע היטעלעך מיט אַ צוגעמאַכטן פֿאָלשן צאָפּ, פון פֿאַרנט בײַם שטערן טראָגן זיי האָלבע פֿאַרוקן פון פֿרעמדע האָר. ווי איך ווייס, טוען אָזוי אויך די יידישע פֿרויען אין אַנדערע שטעט“. דער גראָדניטשי פֿרעגט זיך אָן בײַ דער העכערער אַדמיניסטראַציע פון וואָלינער גובערניע, צי זאָל ער פֿאַרווערן צו באַדעקן דעם קאָפּ מיט היטעלעך און האָלבע פֿאַרוקן. דער נאָטשאָלניק פון דער וואָלינער גובערניע האָט אויפגעקלערט דעם לויצקער גראָדניטשי, אַז דער באַפֿעל פון דעם צאָר זאָגט בפֿירוש, אַז די יידישע פרויען דאַרפן טראָגן האָר גלײַך מיט אָלע אַנדערע פרויען.

פון דער קאַנצעלאַריע פון קיעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר איז דעם 17־טן נאָוועמבער 1851 אַרויס אַן אינסטרוקציע צום קיעווער פֿאָליצמייסטער, אַז נאָך דעם 26־סטן דעצעמבער 1850 האָט ער אים באַפֿוילן תיכף צו באַזוכן די יידישע אכסניות און זען צי זיי יידן, וואָס קומען קיין קיעוו, טראָגן יידישע מלבושים, ווי אויך צי זיי טראָגן פֿאות. אויב ער וועט אָזעלכע טרעפֿן, דאַרפן זיי תיכף אַרויסגעשיקט ווערן פון דער שטאָט. „זעענדיק איצט, אַז קיין קיעוו קומען יידן מיט פֿאות, מעלד איך אײַך צום לעצטן מאָל, אַז די דאָזיקע יידן דאַרפן אין קיעוו ניט געדולדעט ווערן“.

דעם זעלבן טאָג, דעם 17־טן נאָוועמבער 1851, האָט דער קיעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר זיך אָנגע־פרעגט בײַ אָלע גראָדניטשיס און אויפֿוניקעס, ווי מע פירט דורך דעם אָלערהעכסטן באַפֿעל וועגן גאָלן די קעפּ. מיר וועלן דאָ ברענגען אַ טייל פון די צוגעשיקטע ענטפֿערס:

דער גראָדניטשי פון זאָסלאַוו מעלדעט, אַז „די יונגע יידישע פרויען זײַנען גאָר צופֿרידן, וואָס מע גאָלט זיי ניט די קעפּ“. די אָלטע פרויען טענהן, אַז זיי לײַדן פון שטאַרקן קאָפּווייטאָג מחמת זיי גאָלן ניט די האָר פון קאָפּ.

דער אומאַנער מילִיטעריסשער פֿאָליצמייסטער מעלדעט: „איצט האָבן שוין די אומאַנער יידישע פרויען פֿאַרלאָזט די האָר אויף די קעפּ, אָבער זיי זײַנען נאָך ניט אינגאַנצן אָנגעוואַקסן“.

דער גראָדניטשי פון פֿראָסקוראָוו שרײַבט: „איך האָב אין די סינאַגאָגעס געמאָלדן די יידן פון בייד־גשלעכטער... זיי זאָלן שטרענג אָפּהיטן דעם באַ־פֿעל. איצט זעט מען ניט די יידן אין זייערע פריער־דיקע קאָסטיומען, זיי קלײדן זיך אויפן רוסישן שטייגער. די יאַרמלקעס און די פֿאות זײַנען בכלל פֿאַרניכטעט [!] געווארן, די פרויען גאָלן מער ניט די קעפּ, זיי דעקן זיך אָבער צו מיט טיכלעך. זיי דערקלערן דאָס דערמיט, וואָס די האָר זײַנען נאָך בײַ זיי ניט אָנגעוואַקסן“.

דער זעמסקי אינספּעקטאָר פון ראָוונע שרײַבט: „די יידישע פרויען גאָלן מער ניט די קעפּ, זיי שערן

זיך אָבער זייער נידעריק די האָר און פּאַרדעקן זיי מיט פּרעמדע האָר, וואָס ווערן געמאַכט ענלעך צו פּאַרוקן און אויף זיי טראָגן זיי נאָך טשיפּעקעס ווי די פּריצישע דאַמעס... איך האָב זיך געפּרואוועט באַנוצן מיט שטרענגע פּאָליצייאישע מיטלען, געהייסן אַראָפּנעמען פון די קעפּ די פּאַרוקן... אָבער די דאָזיקע מיטלען האָבן ניט געהאָלפֿן. וועג איך בין געקומען אין שטאָט, האָבן זיך אָלע יִידישע פרויען באַהאַלטן".

קאָמעניע־פֿאָדאָלסקער פֿאָליצמייסטער שרייבט אין זײַן באַריכט: „מע קען לײַכט דערקענען יִידן לויט זייער קלייִדונג, וויבל זיי באַמיען זיך די אייבערשטע בגדים נייען לענגער; ניט קיין ערען טראָגן זיי קאָמזויליז, כדי ניט צו פֿאַרדעקן די יִידישע ברוסט־מלבושים, די אַזוי גערופענע ציצות. די מענער באַמיען זיך אָזוי צו פֿאַרקעמען די האָר, אַז ס׳וואָלט זיך באַקומען עפּעס ענלעכס צו פּאות".

דער זעמסקי נאַטשאַלניק פון וואַסילקאָוו האָט זיך גאָר אַרײַנגעכאַפּט אין די בתּי־מדרשים און איז אָפֿילו פֿאַרקראָכן אין שלאָפצימערן. ער שרײַבט, למשל, „יאַרמלקעס טראָגט מען מער ניט, אָבער אין די שולן טראָגן נאָך עלטערע יִידן און גאָר פֿאַרביסענע חסידים בעתן דאַוונען יאַרמלקעס. אַנדערע האַלטן זיך נאָך בײַם פּריַערדיקן אײַנפּיר צו שלאָפֿן אין יאַרמלקעס..."

דער בערדיטשעווער גאַראַדניטשי איז געגאַנגען אויף גאָר אַן אַריגינעלן וועג. ער האָט פֿאַררופן אַלע בערדיטשעווער צירולניקעס און האָט זיי שטרענג אָנגעזאָגט, אַז ניט זיי און קיינער פון זייערע משפּחות זאָל ניט וואָגן צו גאָלן די קעפּ פון יִידישע פרויען. אָבער ניט נאָר די צירולניקעס האָט דער בערדיטשעווער גאַראַדניטשי געזונמען אין האָנט, ער האָט צו הילף גענומען די יִידישע בעדערס, אַז אויך זיי זאָלן ניט דערלאָזן צו גאָלן די קעפּ.

ענלעכע באַריכטן זײַנען אָנגעקומען פון אַ סך שטעט: ווינניצע, בראַצלאָוו, ראַדאָמישל, קרעמענטשוג, זווייהיל א״א. ווי מיר זענען, האָט די דאָזיקע „אקציע" פֿאַרנומען אַ גאָר חשובן אָרט אין דער אַדמיניסטראַטיוו־פֿאָליצייאישער טעטיקייט.

ס׳איז אָפֿילו דערגאָנגען אָזוי ווײַט, אַז דער וואָלי־נער גובערנאַטאָר האָט זיך אָנגעפֿרעגט בײַם אינספּעק־טאָר פון זשיטאָמירער ראַבינער־שול, צי איז עס ניט קעגן דעם יִידישן גלויבן, אַז די פרויען זאָלן פון פֿאַרנט בײַ די קאָפּ־טיכלעך און טשיפּעקעס אַרויסלאָזן די האָר.

די פֿאָליצייאישע אָקציע קעגן יִידישער הלבשה און פּאות בײַ מענער און קעגן גאָלן די האָר בײַ פרויען האָט זיך ניט אײַנגעגעבן. פון די באַריכטן צום מיניסטער פֿאַר אינעוויניקסטע ענינים ווערט קלאָר, אַז דער באַפֿעל האָט אַרויסגערופן אַן אַ שיעור קאָמ־פּליקאַציעס. אין ווײַטערדיקע דאָקומענטן ווערט טאָקע פֿעסטגעשטעלט, אַז דער באַפֿעל ווערט נאָר קינסטלעך אויסגעפֿירט. אין דער אמתן איז אָלץ געבליבן ווי פֿריער.

דער קיעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר האָט זיך גאַנץ ענערגיש געזונמען אויסצוראַטן דעם פֿאַנאַטיזם. אין אַ געהיימען באַפֿעל (פון 8־טן סעפּטעמבער 1853) צו די ציווילע גובערנאַטאָרן פון קיעווער, פֿאָדאָליער און וואָלינער גובערניעס ווײַזט ער אָן, אַז יִידן טראָגן נאָך אָלץ קאַפּאָטעס און שבת און יום־טוב טרעפט מען נאָך אויף די גאַסן יִידן אין טליתים און תפֿילין (!) און יִידישע ייִנגלעך טראָגן פּאות און גאָלן די קעפּ. אויך פרויען — קלאָגט ער זיך ווײַטער — גאָלן נאָך אָלץ די קעפּ צו דער חתונה. וועגדעסטוועגן ער זיך נאָך אַמאָל צו די גובערנאַטאָרן, זיי זאָלן מיט אָלע מעגלעכע מיטלען זען „אויספֿירן, וואָס גיכער דעם אָלערהעכסטן באַפֿעל". דערבײַ פֿאַרלאָנגט ער, מע זאָל וואַרענען די פֿאָליצייַ־באַאַמטע, אַז טאָמער וועלן זיי אָפּשוואָכן זייער אויפּזיכט, וועט מען זיי שטרענג באַשטראָפן.

ספּעציעל האָט גענעמיגט פּאָליצייַ אין זשיטאָמיר, מיט וואָס ער האָט דאָרט געפּירט דעם קאַמף קעגן גאָלן די קעפּ, קען מען זען פון דעם מעמאָראַנדום[12]. וואָס „דער זשיטאָמירער רב און בכבוד־דיקע סוחרים" האָבן 1853 געשיקט דעם פֿאָרזיצער פון „יִידישן קאָמיטעט" גראַף קיסעליעוון:

די זשיטאָמירער שטאָטישע פּאָליצייַ, ניט מעלדנדיק וועגן קיין שום מלוכה־פֿאַראָרדענונג, וואָס אויף איר זאָל זי זיך סומך זײַן בײַם דורכפֿירן אירע אָקציעס, פֿאָדערט, אַז יִידישע פרויען זאָלן גיין אויף די גאַסן מיט אָנטבלויזטע האָר, און די דאָזיקע פֿאָדערונג פֿירן זיי דורך מיט צוואָנג־מיטלען און געוואַלד־אָקטן, דהיינו: די פֿאָליציאָנטן רײַסן אַראָפּ אויפֿן גאַס בײַ יִידישע פרויען די פֿאָרוקן, טשי־פּעקעס און אָנדערע קאָפּ־צוזדעקן, שלעפּן זיי פֿאָר די האָר צו דער הויפּט־וואָכטע, גיסן זיי אויף די קעפּ עטלעכע עמער קאַלטע וואַסער, האַלטן זיי צו עטלעכע מעת־לעת אין אַרעסט און צום סוף צווינ־גען זיי די פרויען עפּנטלעך צו קערן די גאַסן. סוחרטעס פירט מען אַרויס מיט דערניידערנדיקע שפּעטערײַען און פֿערזענלעכע באַליידיקונגען פון טעאַטער דערפֿאָר, וואָס זיי קומען אין טעאַטער מיט פֿאַרוקן און טראָגן ניט קיין אייגענע האָר... פון בושה און שרעק זײַנען אייניקע שטאַרק קראַנק געוואָרן און אַפֿילו דערפֿאָר מיט זייער לעבן באַצאָלט אין אפשר וועלן זיי נאָך מיט זייער לעבן באַצאָלן בלויז דערפֿאָר, וואָס זיי היטן אָפּ זייערע דינים און באַגייַען ניט דערבײַ קיין שום פֿאַרברעכן.

אויך די פרויען אין זשיטאָמיר האָבן זיך געוו־ווענדעט צום גובערנאַטאָר מיט אַ בקשה, ער זאָל זיי באַשיצן פון דער פּאָליצייַישער הפקרות. ניט דער מעמאָראַנדום פונעם רב מיט די סוחרים און ניט די פרויען מיט זייער בקשה האָבן עפּעס וואָס געהאָלפֿן.

די דעמאָלטיקע משכילים האָבן אין דעם דאָזיקן פּראָבאָט, ווי אין דער רעקרוטשינע און אין דער שולּ־רעפֿאָרם, ניט געזען קיין שום בייז. פֿונקט דער היפּוך, זיי האָבן געגלויבט, אַז די טראָדיציאָנעלע קליידונג איז גאָר די הויפּט־סיבה פון אַלע צרות. די צעוואָרפענע קליינע גרופּעקעס משכילים האָבן אַליין אין דעם פּרט גאָרניט געקענט אויפטאָן, האָט מען געהאָפט, אַז די רעגירונג מיט אירע שטרענגע באָפֿעלן וועט גובר זײַן דעם פֿאַנאַטיזם פון דער יידישער באָפֿעלקערונג.

כּאָראַקטעריסטיש איז די באָשרײַבונג פֿונעם רו־סישן שריפטשטעלער פּירשט איוואַן דאָלגאָרוקי וועגן דער באַציאונג פון דעמאָלטיקע משכילים צו דער יידישער הלבשה. אין 1810 איז ער געפֿאָרן פון מאָסק־וע קיין אָדעס. אונטערוועגס האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אין אומאַן, קיעווער גובערניע, און דאָרט זיך גע־טראָפֿן מיט די משכילים חיים־חײַקל הורוויץ און זײַן זון הירש־בער. חיים־חײַקל הורוויץ האָט איבערגעזעצט אויף יידיש קאַמפּעס אָנטדעקונג פון אַמעריקע א״ב צפֿנת פּענח (אַרויס אין בעך־דיטשעוו תקע״ז — 1817). באַזונדערס אָפּט האָט זיך דאָלגאָרוקי אונטערגעהאַלטן מיט זײַן זון הירש־בער, וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען אַ יאָר 24. „דאָלגאָרוקי דערציילט — שרײַבט שאול גינזבורג — אַז דער יונגער הורוויץ קען זייער גוט דײַטש, פֿראַנצויזיש און רוסיש״. געדעדט צווישן זיך האָבן זיי שטענדיק פֿראַנצויזיש. חיים־חײַקל הורוויץ און זײַן זון האָבן נאָך דעמאָלט געטראָגן טראַדיציאָ־נעלע יידישע בגדים. פּירשט דאָלגאָרוקי דערציילט וועגן אַ שמועס, וואָס ער האָט געהאָט מיט דעם יונגן הורוויצן [12]:

— וואָס פֿעלט אײַך צו אײַער גליק? האָב איך אים געפֿרעגט.

— איך וואָלט געגלויבט, מע זאָל אונדז פֿריער פון אַלץ פֿאַרווערן אונדזער נאַרישע קליידונג, וואָס לייגט איוך אונדז אַרויף דעם שטעמפּל פון שפּאָט און בזיון — האָט ער מיר געענטפֿערט. וועמען מע פֿאַראַכט, דער פֿאָלט אַראָפּ בײַ זיך אַליין, וועט אָפּ־הענטיק. אָט פֿאַרוואָס אונדזער פֿאָלק איז איצטער אַזוי פֿאַרמיאוסט, נאַריש און אומווישנדיק. יעדערער, ווער עס דערזעט מיך אין מײַן קאַפּאָטע, טײַטלט מיטן פֿינגער און זאָגט: „דאָס איז אַ זשיד“...

— טאָ פֿאַרוואָס־זשע בײַט איר ניט אײַער קליי־דונג?

— אָ, ווען עס זאָל וועגן דעם אַרויס אַזאָ דע־קרעט! קיינער וואָלט אים ניט אַזוי גיך [אויסגעפֿירט] ווי איך. אָן דעם אָבער, פון זיך אַליין עס צו טאָן דאָס דערוועג איך זיך ניט, איך קען ניט.

אַזוי האָט זיך העכער אַ יאַרצענדלינג די רעגירונג מיט דער גאַנצער אַדמיניסטראַציע פֿאַרנומען מיט וויכטיקע „מלוכה־פֿראַגעס“, ווי אַזוי מע זאָל שנײַדן יידישע קאַפּאָטעס, רײַסן יאַרמלקעס, ווײַבערשע פֿאַרוקן פון די קעפּ, שערן בערד און פּאות. יידן האָבן אויס־געהאַלטן די אַלע פֿיניקונגען און זיך פֿאָרט ניט אונטערגעגעבן.

ה. קריסטלעכע תּפילות אויף יידיש

ניקאָלאַי דער ערשטער האָט די גאַנצע צײַט פון זײַן הערשאַפט זיך פֿאַרלייגט אויף אָפּצורעטעווען „די זינדיקע יידישע נשמות“. אין זײַנע אַלע באַפֿעלן און געזעצן האָט מען געקענט זען זײַן כוונה אָפּצושמדן וואָס מער יידן.

שאול גינזבורג, וואָס איז זיך סומך אויף אַרכיוו־מאַטעריאַלן פון סינאַד, גיט איבער אין אַ קאַפּיטל „ניקאָלאַי דער ערשטער — אַ ‘יידישיסט’“ [13] וועגן ניקאָלאַיס אַ משונהדיקן גערמאַנק. דעם 5־טן יוני 1845 האָט מען איבערגעגעבן דעם סינאַד ניקאָלאַיס אַ פֿאַר־אַרדענונג, אַז זײַן מאיעסטעט דער קייסער האָט אַלערהעכסט באַפֿוילן אײַנצופֿירן פֿראַוואָסלאַווּנעס גאָט־דינסט אויף יידיש אין איינער פון די בערדיטשעווער קלויסטערס. דער אָבער־פֿראָקוראָר פֿראָטאָסאָוו האָט פֿאַרגעלייגט דעם סינאַד אָנצונעמען די נייטיקע מיטלען אויף דורכצופֿירן דעם קייסערס באַפֿעל. „האַלטנדיק אין אײַן טראַכט, ווי אַזוי צו ברענגען וואָס מער יידן צום קריסטלעכן גלויבן — שרײַבט שאול גינזבורג — איז ניקאָלאַי געפֿאַלן אויף דער המצאה, אַז אויב מע זאָל אין אַ שטאָט מיט אַזאַ גרויסער יידישער באַ־פעלקערונג ווי בערדיטשעוו אײַנאַרדענען פֿראַוואָסלאַוו־נעם גאָטדינסט אויף יידיש, וואָלט דאָס געווען אַ זיכער מיטל אָפּצוטויפֿן אַ מאָסע דאָרטיקע יידן“. דער סינאַד האָט פֿאַרשטאַנען, אַז דער פֿלאָן איז צו משונה־דיק, מע זאָל אים קענען דורכפֿירן. זיך שטעלן אָבער אַנטקעגן ניקאָלאַיס פֿאַרדעננונג האָט מען ניט גע־קענט, האָט מען געזען צו פֿאַרצײַען דעם גאַנצן ענין מיט פֿאַרשיידענע אָנפֿראָגעס בײַ דער קירכלעכער אַדמיניסטראַציע. צוערשט האָט מען זיך אָנגעפֿרעגט בײַם קיעווער מיטראָפּאָליט: „בײַ וואָסער פון די בער־דיטשעווער צערקווען וואָלט געווען באַקווּעמער און ניצלעכער אײַנצודענען גאָטדינסט אויף יידיש און איף וואָס פֿאַר אַ שטייגער“? דער מיטראָפּאָליט האָט אין זײַן עניפּער אָנגעווייזן אויף די פֿיל שווערקייטן, וואָס וועלן דערבײַ אַנטשטיין. קודם־כל וועט מען מוזן איבערזעצן אויף יידיש די אַלע פֿראַוואָסלאַווּנע תּפילות. „די פּשוטע יידישע שפּראַך — האָט געשריבן דער מיטראָפּאָליט — האָט אָבער ניט קיין קלאָר פֿעסטגע־שטעלטן כאַראַקטער... דער איבערזעצער וועט דע־ריבער האָבן פֿאַר זיך אַ שוועָרע אַרבעט בײַם איבער־זעצן די תּפילות אין אַזאַ שפּראַך, וואָס זאָל צוגלײַך זײַן אי פֿאַרשטענדלעך דער פֿאָלקס־מאָסע, אי צוגע־פּאַסט צו דער הייליקער וויכטיקייט פון די תּפילה־ביכער“. צווייטנס, וועט מען מוזן צוגרייטן דערצו ספּעציעלע גלחים, וויבאַלד בײַ איצט האָט מען די גלחים

געלערנט נאָר העברעיש און די יידישע שפראַך איז זיי אינגאַנצן פרעמד. אין ער ווײַזט אַן נאָך אויף אַ גאַנצע רײַ שוועריקייטן. דער מיטראַפאַליט קומט צום אייסקיר, אַז כדי אויסצופירן דעם קייסערס באַפעל, וואָלט מען באַדאַרפט פרייַער „גרינדן אין בעררדיטשעוו אַ ספעציעלע רעליגיעזע שול פאַר קינדער פון גלחים און פאַר יידישע קינדער — סײַ געטויפטע, סײַ ניט געטויפטע; די לעצטע וואָלט מען דאָ צוגעגרייט צום שמד. חוץ די געווינטלעכע רעליגיעזע און אַלגע־מיינע לימודים וואָלט מען אין דער פּראַיקטירטער שול עממוזן לערנען די יידישע שפּראַך און אויך רעליגיעזע לידער אויף יידיש, כדי צוצוגרייטן פון די קינדער אַזוינע גלחים". אויך דער קיעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר ביביקאָוו, וועמען מע האָט אײַנגעשיקט דעם דאָזיקן ראַפּאָרט, האָט געענטפערט, אַז ער איז מסכים מיטן מיטראַפאַליט. ווי ס׳ווײַזט אויס, האָט מען מיט אַ כוונה אַנגעוויזן אויף אַזוי פיל שוועריקייטן, כדי מע זאָל זיך בכלל אָפּזאָגן פון דעם פּלאַן. אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט דער אַבֿער־פּראָקוראָר פון סינאָד צוגעשטעלט ניקאָלאַיעוו דעם מיטראַפאַליטס און דעם ענגעראַל־גובערנאַטאָרס באַריכט. ס׳איז גאַנץ מעגלעך, אַז ניקאָלאַי האָט שוין אַליין אײַנגעזען, אַז דער פּלאַן איז צו משוגהדיק און דעם 30־סטן יאַנואַר 1846 האָט ער באַפוילן: „באַנוגענען זיך דערווײַל נאָר מיט איבערזעצן די תפילה־ביכער אויף יידיש אין אָפּלייגן די איבעריקע פאַראַדענונגען ביז אַ באַזונדער באַפעל". דערמיט האָט זיך געענדיקט ני־קאָלאַיס פּלאַן.

ו. „שעדלעכע" און „נוצלעכע" יידן

ניקאָלאַי דער ערשטער, „דער זשאַנדאַרם פון אייראָפּע", האָט ניט אויפגעהערט צוצוטראַכטן פאַר יידן אַלץ נײַע גזירות. נאָך אין 1840, וועלן מען איז צוגעשטאַנען צו רעפאָרמירן דאָס יידישע רעליגיעז־געזעלשאַפטלעכע לעבן, האָט מען שוין דעמאָלט אויפ־געהויבן די פראָגע וועגן „ראַזבאַר", דאָס הייסט אײַנ־טיילן די יידן אויף „נוצלעכע" און „שעדלעכע" ביי־גער. דער דאָזיקער פּראָיעקט איז געווען אַזוי אַכז־ריותדיק, אַז סײַ „דער יידישער קאָמיטעט", סײַ די העכערע, סײַ די לאָקאָלע אַדמיניסטראַציע האָבן גע־האַלטן, אַז ס׳וועט אוממעגלעך זײַן אים דורכצופירן. קיינער האָט אָבער ניט געהאַט קיין מוט אַרויסצוטרעטן קעגן ניקאָלאַיס ווילן. נאָר אינגער — גראָף מיכאַיל וואָראָנצאָוו, דער ענגעראַל־גובערנאַטאָר פון נײַרוס־לאַנד — האָט זיך אין אַ שאַרפער פאָרם אַרויסגעזאָגט קעגן דעם דאָזיקן פּראָיעקט, ווי בכלל קעגן די אַלע צוואַנג־מיטלען, וואָס מיט זיי האָט מען בדעה געהאַט „אויסצומענטשלען" די יידן.

אין זײַן מעמאָראַנדום[15], וואָס וואָראָנצאָוו האָט אין 1843 איבערגעשיקט דעם מיניסטער פאַר אינע־ווייניקסטע ענינים און גענעמט דערלאַנגען אים ני־קאָלאַיעס, האָט ער קודם־כל אָנגעוויזן, אַז באַצייכנען שטלעכע הונדערט טויזנט מענטשן מיטן נאָמען „אומ־נוצלעכע" איז צו שארף און אומגערעכט. אין דער קא־טעגאָריע „אומנוצלעכע", וואָס באַטרעפט 80 פּראָצענט פון דער גאַרער יידישער באַפעלקערונג, גייען אַרײַן קליין־הענדלער, וואָס זײַנען גאָר נוצלעך פאַר דער דאָר־פישער וויירטשאַפט און דעם האַנדל. אַזאַ צוואַנג־מיטל — שרײַבט ער ווײַטער — וואָלט געווען אַבסאָלוט אומ־פאַרשטענדלעך, ווען עס וואָלט ניט געווען קלאָר, אַז דערמיט האָט מען בדעה געהאַט די יידן זאָלן זיך פאַרנעמען מיט נוצלעכע באַשעפטיקונגען. גראָד אין דעם טאַקע שטעקט דער טעות. דער „ראַזבאַר" וועט שווער טרעפן די אַרעמע יידישע מאַסע. מחמת איר זאַרג וועגן טעגלעכער אויסקומעניש וועט זי ניט האָבן קיין מעגלעכקייט זיך אויסצולערנען קיין מלאָכה אַדער זיך פאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט, וואָס איז איר אינ־גאַנצן פרעמד. דערצו נאָך וועט מען אַוועקנעמען פון דער ווירטשאַפט טויזנטער הענט, וואָס העלפן דעם האַנדל, און ס׳איז ניטאָ מיט וועמען זיי צו פאַרבײַטן. די דאָזיקע אַפּעראַציע, וואָס וועט טרעפן אַזאַ אומגע־הײַער גרויסע צאָל אומגליקלעכע, וועט אונדזער רע־גירונג ניט ברענגען קיין כבוד סײַ בײַ אינדז און סײַ אין אויסלאַנד.

וואָראָנצאָוס מעמאָראַנדום האָט אויף ניקאָלאַיען קיין שום ווירקונג ניט געהאַט, אָן מע איז ווײַטער אָנגעגאַנגען מיטן אויסאַרבעטן דעם פּלאַן וועגן אײַנ־טיילן די יידן אויף „נוצלעכע" און „שעדלעכע". וועגן דעם „ראַזבאַר" האָבן די גובערנאַטאָרן שוין אין 1846 צו ווײַט געגעבן דער יידישער באַפעלקערונג. דער פּראָיעקט האָט זיך אָבער אַ שטיק צײַט פאַרהאַלטן אין די קאָמיטעטן און ערשט דעם 23־סטן נאָוועמבער 1851 האָט ניקאָלאַי באַשטעטיקט „די צײַטווײַליקע תקנות" וועגן אײַנטיילן די יידן אין פינף „ראַזריאַדן" (קאַטעגאָריעס). צו דער גרופּע נוצלעכע האָבן געהערט פיר קאַטעגאָריעס: 1. גילדיע־סוחרים; 2. ערד־אַר־בעטער; 3. צינסן־בעלי־מלאָכות; 4. שטאָטישע תוש־בים, וואָס האָבן אַ נחלה אין ווערט ניט ווייניקער פון 300 רובל אין גרעסערע שטעט און 200 רובל אין קלענערע און אין שטעטלעך, וואו אַ נחלה האָט אַ ווערט ניט ווייניקער ווי 80 רובל. צו דער פערטער קא־טעגאָריע האָבן אויך געהערט רבנים, וואָס זײַנען באַשטעטיקט געוואָרן פון דער גובערניאַלער אַדמיניס־טראַציע; לערער, באַשטעטיקט פון דער שול־אַדמיני־סטראַציע, און געבילדעטע מיט אויסצייכענונגען. אַלע איבעריקע האָבן געהערט צו דער פינפטער קאַטעגאָריע. דאָס האָט געמיינט, אַז 80 פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג, ווי ס׳האָט געשריבן אין זײַן מעמאָ־ראַנדום מ. וואָראָנצאָוו, האָבן געהערט צו די „שעד־לעכע".

די ערשטע פיר קאַטעגאָריעס, „די נוצלעכע", האָבן ביזן 1־טן אַפּריל 1852 באַדאַרפט צושטעלן זייערע געהעריקע דאָקומענטן. ווער עס וועט דאָס ביזן באַ־שטימטן טערמין ניט טאָן, וועט פארלענגט ווערן צו די אומפּראַדוקטיוועֿ, וואָס מע האָט אין דעם באַ־פעל געוויצט אַנשטאָט דעם פּריערדיקן טערמין „אומ־נוצלעכע". אַזוי ווי פּאַר אַזאָ קורצער צייט, איינגאָנצן בײַ אַ פּיר חדשים, איז פּשוט אוממעגלעך געווען צוצושטעלן די נייטיקע דאָקומענטן, האָט מען דעם טערמין פאַרלענגערט ביזן 1־טן סעפּטעמבער 1852 און די איינטיילונג גופּא איך פּראָדוקטיוועֿ אין אום־פּראָדוקטיוועֿ האָט מען באַדאַרפט פּאַרעגדיקן ביזן 1־טן נאָוועמבער פון דעם זעלבן יאָר. די אומפּראָ־דוקטיוועֿ האָבן געקענט ווערן אינגאַנצן הפקר, די אַדמיניסטראַציע האָט מיט זיי געקענט טאָן, וואָס איר האַרץ האָט זיך נאָר געגלוסט. אַ טשיקאַווע מעל־דונג האָט געמאַכט דער קיעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר, אַז די יידן אין זיין ראיאָן זײַנען נאָר גלײַכגילטיק צו דעם נײַעם באַפעל וועגן ראַזריאַדן, ווײַל זיי גלייבן בכלל ניט, מע זאָל אים קײַנען דורכפירן.

גאָר אַ שוועֿרע צײַט האָט זיך געזאָלט אַנרוקן אויף די יידן. אינגיכן אָבער איז אויסגעבראַכן די קרימער מלחמה (1853 — 1856) און די רעגירונג האָט איצט געהאַט גרעסערע דאגות און אָפּגעשטעלט די אײַנטיילונג פון די יידן אויף „ראַזריאַדן". אינגאַנצן אָפּגעשאַפט די גזירה האָט מען ערשט אין 1858 אין דער צײַט פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן.

די אַלע יאָרן פון ניקאָלאַיס הערשאַפט זײַנען געווען די שרעקלעכסטע אין דער געשיכטע פון די רוסישע יידן, מע האָט זיי לאַנג, לאַנג געדענקט.

3. אַלעקסאַנדער דער צווייטער (1855—1881) און די רעפֿאָרמען

א. פּריוויילעגיעס פֿאַר געוויסע קאַטעגאָריעס יידן

די מפּלה, וואָס רוסלאַנד האָט געליטן אין דער קרימער מלחמה, האָט באַווּיזן, צו וואָס פֿאַר אַ צו־שטאַנד ס׳האָט דערפֿירט דאָס לאַנד דער עקסטרעמער אַבסאָלוטיזם, בפֿרט די הערשאַפט פון ניקאָלאַי דעם ערשטן. און וועֿן ניקאָלאַי איז דעם 18־טן פֿעברואַר 1855 געשטאָרבן און אויפֿן טראָן איז אַרויף אַלעקסאַ־נדער דער צווייטער, איז קלאָר געווארן, אַז איצט וועט מען מוזן ענדערן דעם רעזשים, מע וועט מוזן אײַנפֿירן געוויסע רעפֿאָרמען. אין 1861 ווערן טאַקע באַפֿרײַט די פּויערים פון זייער קנעכטשאַפט, די אוניווערסי־טעטן באַקומען אין 1863 אויטאָנאָמיע און אין 1864 ווערט באַשטימט אַ נײַער ליבעראַלער געריכט־סטאַטוט. אויף די אַלע רעפֿאָרמען האָט דער נײַער הערשער געמוזט בעל־כרחו אײַנגיין. מע האָט פּשוט מורא גע־האַט, אַז אויב מע וועט, למשל, ניט אָפּשאַפֿן „די פֿאַנשטשינע פון אויבן", וועט מען זי גאָר „אָפּשאַפֿן פון אונטן". קען מען זיך שוין פֿאַרשטעלן, מיט וואָס פֿאַר אַ ווידערווילן אַלעקסאַנדער דער צווייטער איז מסכים געווען אָפּצושאַפֿן די סאָלדאַטן־קאָלאָניעס, אויך דאָס איז געמאַכט געווארן ביסלעכווײַז און פֿאַ־מעלעך.

לויט די אָפּיציעלע סטאַטיסטישע ידיעות האָט דעמאָלט די צאָל יידן (אויסער פּוילן) באַטראָפֿן אין די 15 גובערניעס, ד״ה אין תחום־המושב, אַנדערט־האַלבן מיליאָן. אין אוקראַינע אַליין האָבן געלעבט מער ווי אַ העלפֿט יידן — העכער 800 טויזנט. געוויס זײַנען אין רוסלאַנד אין יענער צײַט געווען מער יידן, ווײַל מחמת דער רעקרוטן־וועריבירונג און דער אײַנטיי־לונג אויף „נוצלעכע" און „שעדלעכע" האָבן זיך ניט אַלע רעגיסטרירט.

אין אַנהייב האָט אַלעקסאַנדער דער צווייטער נאָך ניט בדעה געהאַט איבערצורײַסן מיט ניקאָלאַיס יידישער פֿאַליטיק. אַזוי איז אין מאַי 1855 פֿאַרוועֿרט געווארן די יידן צו קויפֿן אומבאַוועגלעכע גיטער אין פֿאַלטאַווער און טשערניגאָווער גובערניעס, ווי אויך אין קרים (אין 1860). אײַן גזירה אָבער — די רע־קרוטן־גזירה — האָט אזוי שטאַרק געדריקט אויף דער יידישער באַפֿעלקערונג, אַז וועֿן אײניקע העכערע אַדמיניסטראַטאָרן האָבן דערפֿילט די פּרישערע ווינטן, וואָס הייבן איצט אָן צו בלאָזן אין רוסלאַנד, האָבן געהאַלטן פֿאַר מעגלעך פֿאַרצוליינען אָפּצושאַפֿן די שרעק־לעכע גזירה. אויך „דער יידישער קאָמיטעט" האָט אונטערגעהאַלטן דעם פֿאַרשלאָג. אַלעקסאַנדער איז מסכים געווען אָפּצושאַפֿן די ספּעציעלע רעפּרעסיוות מאָסמיטלען בנים נעמען יידישע רעקרוטן. דעם 26־סטן אויגוסט 1856, פֿונקט 29 יאָר זינט עס איז אײַנגעפֿירט געווארן די רעקרוטשינע בײַ יידן, האָט ער אין זײַן קאָראָנאַציע־מאַניפֿעסט אַרײַנגענומען אויך אַ פּונקט צו „פֿאַרלײַכטערן יידן אויסצופֿירן זייער רעקרוטן־פֿליכט". מע האָט אָפּגעשאַפֿט דעם אינסטיטוט קאַנטא־ניסטן, ד״ה נעמען קינדער פֿאַר רעקרוטן, ס׳איז אויך אָפּגעשאַפֿט געווארן צו נעמען שטראָף־רעקרוטן, אין דער זעלבער צײַט זײַנען אויך אָפּגעשאַפֿט געווארן די צײַטוועליקע תקנות, וואָס האָבן דערלויבט די קהילות אין סתם־יידן צוצושטעלן פֿאַר זיך געכאַפֿטע אָן פֿעסער. מיט איין וואַרט די יידן זײַנען אויסגעגלײַכט געווארן אין דעם פּרט מיט דער גאַנצער באַפֿעלקערונג פון רוסלאַנד.

ס׳איז אויפֿגעקומען די פּראַגע וועגן תחום. אַלעק־

כאַנדער דער צוויי־טער האָט בשום אופן ניט געוואָלט נאָכגעבן, מע זאָל עפענען פאַר די יידן די צוגעהאקטע טויערן פון טיף־רוסלאַנד. אויף אַלע מעמאָראַנדומס אין פּעטיציעס צו דערלויבן די יידן צו באַזעצן זיך אויסערן תחום האָט ער געהאָט אין ענטפער: „לחלוטין ניט מסכים". אין אירן פונקט האָט ער פונדעסטוועגן יאָ נאָכגעגעבן: מע זאָל אַרײַנלאָזן איניקע קאַטעגאָריעס אין די רוסישע גובערניעס. וועגן די דאָזיקע שטימונגען אין די העכערע רעגירונגס־קרײַזן האָבן זיך באַצײַטנס דערוואוסט די יידישע כלל־טוער. אויב מע קען נישט קריגן — האָט מען זיך געווויס געטראָכט — אַלץ אויף אײַן מאָל, זאָל מען כאָטש אַרויסבאקומען דאָס, וואָס מע קען איצט יאָ פּועלן. אַ גרופּע „בכבודיקע יידישע סוחרים" פון פּעטערבורג און אַנדערע שטעט בראָש מיט יוזל גינצבורג האָבן אין יוני 1856 דערלאַנגט אַ פּעטיציע אויפן קייסערס נאָמען צו שענקען געווויסע פריווילעגיעס, אָבער ניט דער גאַנצער צאָל יידישער באַפעלקערונג, נאָר בלויז געווויסע קאַטעגאָריעס. גלײַכצײַטיק רעכט האָט מען פאַרלאַנגט פאַר אַלע געבילדעטע יידן, פאַר סוחרים פון ערשטער גילדיע; פאַר אויסגעדינטע סאָלדאַטן; וואויניגערעכט אויסערן תחום פאַר צעכן־בעלי־מלאָכות. מיט זייער וועגדונג האָבן „די בכבודיקע סוחרים" אָנגערקענט דעם פריבילעגיפּ פון „ראַזריאַדן", אויסטיילן די יידן אויף „נוצלעכע" און „שעדלעכע". די רעגירונג איז טאַקע אויפן וועג פון „אָפּקלײַבן די בעסערע", פאַר וועמען עס זײַנען געמאַכט געוואָרן אַ ריי הנחות. צו די דאָזיקע אויסדערווייטערע האָבן געהערט די רײַכערע און גרעבילדעטע קרײַזן. אין 1859 האָבן יידישע סוחרים, וואָס האָבן געצאָלט פינף יאָר ערשטע גילדיע אין תחום, באַקומען דאָס רעכט צו באַזעצן זיך אינאיינעם מיט זייערע פאַמיליעס און אָנגעשטעלטע אין גאַנץ רוסלאַנד; אין צוויי יאָר אַרום, אין 1861, האָבן אויך דיפּלאָמירטע יידן באַקומען די זעלבע רעכט און ערשט אין 1865 האָבן די בעלי־מלאָכות באַקומען דאָס רעכט צו לעבן אין טיף־רוסלאַנד.

ווען ס׳איז אויפגעקומען די פראַגע וועגן געבן וואוינרעכט אין גאַנץ רוסלאַנד די יידישע בעלי־מלאָכות, האָט דער מיניסטער פאַר אינעוויניקסטע ענינים גראַף לאַנסקאָי זיך אָנגעפרעגט וועגן דעם בײַ די געגנראַל־גובערנאַטאָרן און גובערנאַטאָרן פון די מערב־גובערניעס. כּמעט אַלע האָבן געענטפערט פאָזיטיוו. גראַף וואַסילטשיקאָוו, דער געגנראַל־גובערנאַטאָר פון קיעוור, פאָדאָליער און וואָלינער גובערניעס, וואו ס׳האָט דעמאָלט געלעבט דער רוב אוקראַינער יידן, האָט אָנגעוויזן, אז ס׳איז נייטיק, מע זאָל דערלויבן די יידישע בעלי־מלאָכות צו לעבן אין די רוסישע גובערניעס, וואו ס׳איז אין זיי אַ גרויסער דוחק, בשעת אין תחום איז דאָ צו פיל בעלי־מלאָכות, וואָס צוליב דעם ליידן זיי שטאַרק פון דער קאָנקורענץ. אין יענער צײַט, אָנהייב 1860־ער יאָרן, איז, למשל, אין קיעוואר גובערניע געווען כּמעט דרײַ מאָל מער בעלי־מלאָכות ווי אין דער שכנותדיקער קורסקער גובערניע, וואו יידן האָבן ניט געטאַרט וואוינען. בכלל האָט וואַסילטשיקאָוו ניט איין מאָל זיך געוועגדעט צו דער רעגירונג אָפּצושאַפן באַגרענעצונגען קעגן יידן. אין 1858 איז ער אַרויסגעטראָטן קעגן „ראַזבאָר", אײַנטיילן די יידן אויף „נוצלעכע" און „שעדלעכע"; ער האָט זיך אויך אַרויסגעזאָגט, מע זאָל די יידן אין קיעוו געבן בריוויטערע רעכט, ווײַל דאָס אַרויסשיקן פון דאָרט די יידן האָט דער שטאָט קיין שום נוצן ניט געבראַכט. אין 1861 האָט ער דערלאַנגט דעם מיניסטער פאַר אינעוויניקסטע ענינים אַן אויספירלעכן קאָנפידענציעלן מעמאָראַנדום[10] (זען אויף זײַט 106).

אין דעם מעמאָראַנדום ווײַזט ער אָן, אז באַגרענעצן די רעכט פון אַ וואָסער ס׳ניט איז פאָלק בריוגט שאָדן דער גאַנצער מלוכה. באַגרענעצן די רעכט פון די יידן איז „זײַנע" דרײַ גובערניעס איז געווויס נאָך וויניקער ווינטשנסווערט, ווײַל דאָס קענען נאָך אויסנוצן די פּוילישע רעוואָלוציאָנערע קרײַזן.

ס׳איז כאַראַקטעריסטיש, אַז דווקא די העכערע אַדמיניסטראַטאָרן אין אוקראַינע האָבן אין יענער צײַט, אין די ערשטע יאָרן פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטנס הערשאַפט, זיך אַרויסגעזאָגט מער קאַטעגאָריש פאַר געבן די יידן גלײַכע רעכט מיט דער איבעריקער באַפעלקערונג. אויסער דעם קיעוואר גענעראַל־גובערנאַטאָר האָט א. ג. סטראָגאַנאָוו, דער גענעראַל־גובערנאַטאָר פון נידרוסלאַנד, צוגעשטעלט אין 1858 אַ פּראָיעקט אָפּצושאַפן אַלע באַגרענעצונגען קעגן יידן. „וואָס איז שייך מיך — האָט ער געשריבן — איז ריידנדיק אויפריכטיק, האָלט איך, אַז מע דאַרף אויסגלײַכן די יידן אין אַלע רעכט מיט די אַנדערע אונטערטאַנען... אין דאָס וואָלט אינגאַנצן געשטימט מיט דעם גײַסט פון דער איצטיקער צײַט און וואָלט געווען אינגאַנצן אין הסכם מיט די בעזעצן פון געראָבטיקייט"[11].

לאַנסקאָי, דער מיניסטער פאַר אינעוויניקסטע ענינים, האָט געשטיצט סטראָגאַנאָווס פאָרשלאָג, „דער יידישער קאָמיטעט" אָבער איז ניט מסכים געווען אַזוי ראַדיקאַל צו פאָרענטפערן די יידן־פראָגע. אַזוי ווי עס איז ניט מעגלעך געווען צו פּועלן אָפּצושאַפן אַלע באַגרענעצונגען קעגן יידן, האָט סטראָגאַנאָוו פאָרגעלייגט אָפּצושאַפן געשטעלט מיט דעם גײַסט פון אַלעקסאַנדער געשטעלט זײַן רעזאָלוציע: „איך שטים לחלוטין ניט אײַן".

אין אייניקע שטעט, ווי אין קיעוו, זשיטאָמיר, קאַמענץ־פּאָדאָלסק א״א, זײַנען נאָך פון פריער פאַר יידן באַשטימט געווען ספּעציעלע קוואָרטאַלן, וואו זיי האָבן געמעגט וואוינען. פון די געטאָס האָבן געליטן ניט בלויז יידן אַלײן. ניט וויניקער האָט אויך געליטן די באַפעלקערונג פון דער שטאָט.

ראַפּאַרט פונעם קיעווער, פּאָדאָליער און ווא־ לינער מיליטערישן געזעראַל־גובערנאַטאָר צום מיניסטער פֿאַר אינעווייניקסטע ענינים, פונעם 25־ סטן נאָוועמבער 1861, נומ׳ 6047.

קאָנפידענציעל.

דאָס פּוילישע פֿאָלק, וואָס האָט אין דער נײַס־ טער צײַט בולט אַרויסגעווײַזן זײַנע פֿאָליטישע טענדענצן, האָט נישט אַרויסגעלאָזט פון אויג אויף דעם יידישן עלעמענט. די פֿאָליאַקן פֿארשטייען גאַנץ גוט די גרויסע חשיבות פון דער זייער באַ־ דײַטיקער יידישער באַפעלקערונג, וואָס אין אירע הענט איז, מיט קלייניע אויסנאַמען, קאָנצענטרירט דער גאַנצער מסחר און דאָס גאַנצע אינדוסטריעלע לעבן פונעם לאַנד, און האָבן אָנגענעהויבן זיך חנפענען צו אים און זוכן צו געפינען חן בײַ אָט דעם צאָל־ רײַכן פֿאָלק. און די דאָזיקע זוכענישן האָט, כ׳זאָג דאָס אָפֿן, געפונען בײַ די יידן, צוליב דער געשאַ־ פענער לאָגע, א געווינסן אָפּקלאַנג.

די געשיכטע פון יידן באַווײַזט, אַז ווען עס אָנט־ וויקלט זיך צווישן זיי וועלטלעכע בילדונג, שטעלן זיי שטענדיק און אומעטום אַרויס אַלץ גרעסערע פֿאָדערונגען און פֿאַלן אָפט אַרײַן מיט ענערגיע און אימפּעט אין התּפֿעלות און פֿאַטריאָטישע לײַדן־ שאַפטן. לאָמיר זיך דערמאָנען זייער לײַדנשאַפט־ לעכע אויפֿירונג אין יאָר 1848 אויף די באַריקאָדן פון פּאַריז, ווין, לעמבעריג, פּרעסבורג וכדומה. אין אירך אין די איצטיקע אומרואיקע צײַטן אין וואַרשע האָבן כידוע אייניקע פון די בעסטע און אויטאָרי־ טעטע יידן זיך דערקלערט פֿײַערלעך אויפן צד פונעם פּוילישן פֿאָלק אין בפּני כל עם ועדה זיך מיט גרעסטער התלהבות באַטייליקט אין אַלע פֿא־ טריאָטישע מאַניפֿעסטאַציעס. פּויליש ווערט דאָרט פֿאר יידן די ליטעראַרישע און הייליקע שפּראַך, ניט לאַנג צוריק האָט אָנגעהויבן אין וואַרשע דער־ שײַנען א יידישע צײַטונג אין דער פּוילישער שפּראַך ... אויף פּויליש זײַנען אויך איבערגעזעצט געוואָרן די יידישע תּפֿילות ... אינעם באַדײַטיקן, געבילדעטן אין באַפֿרײַט פון די שוועריע באַגרענעצונגען יידן־ טום וואָלט די רעגירונג געקענט געפינען א ווירקנדי־ קע קראַפט קעגן דעם שטורמישן יידישן עלעמענט. דאָס פּוילישע פֿאָלק, וואָס איז אין זײַן אייגן לאַנד שטאַרק נישט מיט זײַנע גרויסער צאָל, נאָר מיט זײַן בילדונג, מיט זײַנע פֿריוווילעגיעס פון אַמאָל און דער עיקר מיט די באַגרענעצטע רעכט פון אַנדערע בירגער־שטאַנדן, קען נישט ווערן נייטרא־ ליזירט און געבראַכט אין גלײַכגעוויכט נאָר מיטן פּיזישן כוח, וואָס זײַן השפּעה דויערט נאָר כל־זמן ס׳דויערט דער כוח גופא. דער גאַנצער סוד שטעקט אין דעם, וואָס מע דאַרף געבן דעם אַנדערן עלע־ מענט, ווי ס׳וויזט אויס נישט גרויס אין צאָל, אַן איבערגעוויכט; דאָס איז [קען ווערן] דער יידי־ שער עלעמענט, וועלכער האָט אין זיך אַזוי פיל קוואַלן פון לעבנס־קראַפט, אַז ער קען לײַכט אויס־ וואַקסן און זיך פֿאַרשטאַרקן אויפן חשבון פון אַן אַנדער סטיכיע, וואָס איז פּיינטלעך צו דער רעגירונג. ... און באמת, צי איז דאָס ריכטיק אויסצושטעלן אויף דער פעסטער טרײַהייט פון די יידן, וואָס זייער צאָל דערגרייכט בלויז אין די דרײַ מיר אַ־ פֿאַרטרויטע גובערניעס העכער 600,000 נפשות און וועלכע נעפינען זיך אין אַזא געדריקטן מצב אין אויף א נידעריקער מדרגה פון בירגערלעכע רעכט, אויב די פּוילישע באַפֿעלקערונג וועט זיך נעמען דורך אינטריגעס און הבטחות אַרײַנצינען די יידן אין זייערע פֿאַליטישע פּלענער?

... כדי צו צוימען די לײַדנשאַפטן פון די פּוילישע פֿאַטריאָטן איז נייטיק, ווי כ׳האָב שוין פריער גע־ זאָגט, ניט אָנצואוועגדן פּיזישן כוח, וואָס זײַן ווייר־ קונג איז ניט זיכער און דויערט ניט לאַנג, נאָר מע דאַרף אויסנוצן אַן אַנדער פֿאָלק, וואָס איז טרײַ־ דער רעגירונג און וואָס וואָלט געקענט מיט דער צײַט בהדרגה פֿאַראַליזירן די מעשים אין פּלענער פון די פֿאַליאַקן. לויט מײַן מיינונג וואָלט זייער פּיל דערצו מיטגעהאָלפֿן, ווען מע זאָל יידן דערלויבן קויפן נחלאות אין דעם קאָנט. אינעם גאַנצן מיר אַנפֿאַרטרויטן לאַנד זײַנען זייער א סך גוטבאַזיצער בעלי־חובות פון יידן. מע קען כמעט זיכער רעכענען, אַז צוליב אָט דער גרויסער צאָל חובות פון די פּוילישע פֿריצים וועט אין משך פון די נאָענטסטע יאָרן א באַדײַטיקער חלק פון דער ערד, וואָס איז פרײַ פונעם פּויערשן פֿאַרטייל, אַריבערגיין אין יידישע הענט, און דאָס וואָלט געגעבן א שטאַרקן קלאַפ דעם פּיינטלעכן פּוילישן עלעמענט, און דער־ בײַ וואָלט דאָס געשען פֿריידלעך, אומבאַמערקט און פון זיך אַליין.

היזק די בעלי־בתים פון די הויזער. וויבל די יידן האָבן ניט געטאָרט וואוינען אָדער קויפן קיין הויזער אויסערן געטא, איז דער פּרייז אויף הויזער שטאַרק געפֿאַלן. ערשט נאָך ניקאָלאַיס טויט האָט מען זיך ארומגעקוקט, וויפל שאַדן די געטאָס ברענגען דער באַפֿעלקערונג און מע האָט זיי אָנגעהויבן אָפּצושאַפֿן. אין זשיטאָמיר, וואו א געטא איז אײַנגעפּירט געוואָרן אין 1854, האָבן יידן ניט געטאָרט וואוינען „אין די קוואַרטאַלן צווישן גרויס־בערדיטשעווער גאס און דעם טײַך טעטערעוו, וויבל זיי זײַנען דער בעסטער און וויכטיקסטער טייל פון דער שטאָט". אין פּיר יאָר אַרום, דעם 21־טן מערץ 1858, איז די געטא דאָרט אָפּגעשאַפט געוואָרן און אין 1859 איז אויף דער וועגדונג פונעם קיעווער גע־נעראַל־גובערנאַטאָר אויך אָפּגעשאַפט געוואָרן די געטא אין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק.

נאָך פּריער ווי אין זשיטאָמיר איז אײַנגעפּירט געוואָרן א געטא אין קיעוו. ס׳איז אָפּילו שווער צו זאָגן, אַז אין קיעוו איז געווען א געטא. דאָרט האָבן די יידן בכלל ניט געטאָרט וואוינען; נאָר אין די דרײַסיקער יאָרן האָט מען פון קיעוו אַרויסגעטריבן אַלע יידן, און דאָס האָט זיך טאַקע שטאַרק אָפּגעפּרופּן אויף דעם עקאָנאָמישן צושטאַנד פון דער שטאָט. ערשט אין 1843 האָט מען דערלויבט אויסער סוחרים פון ערשטער און צווייטער גילדיע אַרײַנצופֿאָרן אויף דרײַ טעג נאָך אַנדערע קאָטעגאָריעס יידן, וואָס ברענגען אין שטאָט אַרײַן לעבנסמיטלען אָדער קומען אײַנקויפן פּאַרשיי־דענע מאַטעריאַלן, בעלי־מלאָכות אויף אָפּצולויפֿערן זייערע סחורות, וויי אויך בעלי־עגלות, וואָס ברענגען פּאַסאַזשירן און סחורות. כדי מע זאָל קענען אַכטונג געבן אויף די אײַנגעפֿאָרענע יידן, אַז זיי וועלן ניט פֿאַרבלײַבן אין שטאָט מער ווי ס׳איז זיי דערלויבט, האָט ניקאָלאַי אין 1843 באַפוילן, אַז די יידן זאָלן מוזן וואוינען בלויז אין צוויי אײַנפּאָר־הויזער. ערשט אין 1857 האָט מען פֿאַרמאַכט די צוויי אײַנפּאָר־הויזער. אינגאַנצן אָפּגעשאַפט די געטא אין קיעוו האָט מען פֿונדעסטוועגן ניט. יידן האָט מען דערלויבט צו וואוינען נאָר אין ליבעדער און פֿלאָסקער שטאָט־טיילן פון קיעוו. אין דער זעלבער צײַט האָט מען דערלויבט אין ניקאָ־לאַיעוו, סעוואַסטאָפּאָל און יאַלטע סוחרים פון אַלע גילדיעס זיך אומצוקערן אַהין. און נאָך אײַניקע קאָטע־גאָריעס האָט מען דאָרט דערלויבט צײַטווײַליק צו וואוינען. מע האָט אויך אָפּגעשטעלט דאָס אַרויסשיקן די יידן פון גרענעץ־פונקטן, וואָס האָט אין משך פון יאָרן אָנגעטאָן ניט ווייניק צרות די דאָרטיקע יידן. 120 טויזנט יידן זײַנען דערמיט געראָטעוועט געוואָרן.

ב. די רעאַקציע אין די לעצטע יאָרן פון אַלעקסאַנדערס ממשלה

אינגיכן האָט זיך אין רוסלאַנד פֿאַרענדיקט דער פּעריאָד פון ליבעראַלע רעפֿאָרמען. אין די לעצטע צען יאָר פון אַלעקסאַנדערס הערשאַפט האָט זיך דאָס רעדל א דרייַ געטאָן צוריק צו פֿאַליטישער רעאַקציע. פֿאַר־שטייט זיך, אַז אויך אין דער יידן־פראַגע האָט זיך גאָר שטאַרק געלאָזט פילן די נײַע וועגדונג אין דער פֿאַ־ליטיק. ס׳האָבן דערבײַ געווירקט אַ רײַ גורמים. מע האָט דערזען, אַז אויסער אַ קליינער גרופּע אינטעלי־גענץ לאָזט זיך די גרויסע יידישע מאַסע ניט אָסימי־לירן; ניט קיין קליינע ווירקונג האָט אויך געהאַט דער משומד און מסור יעקב בראָפמאַן, ספּעציעל מיט זײַן „קהל־בוך"; אַלעקסאַנדער דער צוויייטער האָט אין 1870 באַזוכט פּוילן און דאָ האָט ער דערזען עפּעס „אויסטערלישע" יידן — די חסידישע מאַסע מיט לאַנ־גע קאַפֿאָטעס און לאַנגע פּאות. האָט ער גלײַך באַ־פוילן צו באַנײַען אין די פּוילישע גובערניעס דעם פּאַרבאָט אויף יידישער טראַדיציאָנעלער הלבשה.

אינגיכן איז אין מלוכה־ראַט ווידער אויפגעהויבן געוואָרן די פּראָגע וועגן יידישער אָפּגעשלאָסנקייט. דער מלוכה־ראַט איז געקומען צום אויספֿיר, אַז „מיט פֿאַר־ווערן דעם אונטערשייד אין הלבשה דערגרייכט ניט די רעגירונג איר ציל אויסצוראָטן יידישע אָפּגע־שלאָסנקייט און די כּמעט פּינטלעכע באַציאונג צו קריסטן מצד די יידן". די יידישע אָפּגעשלאָסנקייט — וויזוזט אַן דער מלוכה־ראַט — וועלכע אינטערגראָבט נט אין א קליינער מאַס מיט דער געזעצגעבונג, וואָס טיילט אָפּ די יידן פון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג. מחמת דעם זײַנען די יידן אין רוסלאַנד „א געשלא־סענע רעליגיעז־בירגערלעכע קאַסטע אַדער כּמעט א מלוכה אין א מלוכה".

עס איז באַשאַפן געוואָרן אין יאָר 1871 א שפּאָגל־נײַע „קאַמיסיע אײַנצוראַדענען יידן".

אָנגעהויבן האָט די קאַמיסיע איר עקסיסטענץ בײַ דער באַגלייטונג פון דעם שוידערלעכן פּאָגראָם אין אָדעס (פּסח 1871), וואָס האָט געדויערט 3 טעג.

מיר האָבן אין צוויטן באַנד פון אונדזער אויס־גאַבע א ספּעציעלע אַרבעט וועגן די פּאָגראָמען אין אוקראַינע. דאָ ווילן מיר נאָך באַמערקן, אַז די דאָזיקע „יידישע קאַמיסיע" האָט איצט באַקומען נאָך א תירוץ פֿאַר באַגרענעצונגען. חוץ יידישער „אָפּגעשלאָסנקייט" האָט זי אויך געדאַרפט אויספֿאָרשן די „עקספּלואַטא־טאַרישע ראָלע" פון די יידן, וויבל מע האָט דעם פּאָגראָם־אויסברוך צוגעשריבן דער רויב־פֿאַליטיק פון די יידן לגבי דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג.

די דאָזיקע קאַמיסיע אונטער דער אָנפֿירערשאַפט פון געהיליף־מיניסטער לאָבאַנאָוו־ראָסטאָווסקי האָט צווישן אַנדערע מאַטעריאַלן אויך געהאַט א מעמאָראַנ־דום, וואָס עס האָט צוגעשיקט דער קיעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר דאָנדוקאָוו־קאָרסאַקאָוו.

אין זײַן מעמאָראַנדום וויזוזט דער גענעראַל־גובער־נאַטאָר אַן, אַז יידן וועלן א גרויסע עקאָנאָמישע קראָפט אין דער צוגענט, ד״ה אין קיעוער, וואָליבער אין פֿא־

דאָליער גובערניעס; זיי קויפן אָפּ און אַרענדירן פּריצישע גיטער, פֿאַרנעמען די פֿאַבריק־אינדוסטריע, דעם תּבואה־ און וואָלד־האַנדל, דאָס בראַנפן־געשעפט. דער־מיט רייצן זיי אויף די קריסטלעכע באַפֿעלקערונג.

אין דאָזיקן מעמאָראַנדום ווערן אָנגעגעבן די ווייטערדיקע סטאַטיסטישע ידיעות: אין די דרײַ אוקראַינישע גובערניעס — קיעווער, וואָלינער און פּאָדאָליער — זײַנען דעמאָלט געווען 721,000 יידן, דערפון אין דאָרפישע יישובים 14%, די איבעריקע 86% האָבן געלעבט אין פֿאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך. אין יידישע הענט זײַנען געווען 27 צוקער־פֿאַבריקן (פון 105); 619 גורלאַניעס (פון 712); 5,700 מילן (פון 6,353[48]).

אָבער ניט נאָר ווײַל דעם יידישן עקאָנאָמישן מצב דערציילט דער מעמאָראַנדום פון קיעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר. דאָרטן האָבן מיר אויך ידיעות ווײַטן יידישן גיסטיקן מצב און ווײַל דער אינווייניקסטער אָרגאַניזאַציע פון יידן.

די יידישע מאַסע, זאָגט זיך דאָרטן, גייט ניט מיט די ווײַט פון דער רוסיפיצירטער אינטעליגענץ, זי לעבט אָפּגעשלאָסן פֿאר זיך און פינצטערט אין תּלמוד־דישן פֿאַנאַטיזם און חסידישער פֿאַרדאָרבנקייט, האָט איר אייגענע קהל־פֿירונג, איר אייגענע פינאַנץ־סיסטעם — די טאַקסע, אירע אייגענע צדקה־חברות, איר אייגענע דערציאונג־אינסטיטוציע — דעם חדר. ביז 6,000 חדרים זײַנען פֿאָראַן אין דער ווײַטן (געמיינט אין די דערמאָנטע 3 גובערניעס). ניט נאָר אַן אייגענעם אָרטיקן קהל האָבן די יידן, זיי האָבן אויך אַ וועלט־קהל: דעם אינטערנאַציאָנאַלן יידישן פֿאַרבאַנד אין פֿאַריז, וואָס איר פֿאַרוויצער קרעמיץ דערלאַנגט „פֿראָטעסטן דער רוסישער רעגירונג, וועג מע באַוווילהט די יידן". מיט דעם אינטערנאַציאָנאַלן יידישן פֿאַרבאַנד האָט דער ענגעראַל־גובערנאַטאָר געמיינט דעם פֿאַריזער „אליאַנס איזראַעליט".

אין רוסלאַנד צעוואַקסט זיך דערווײַל די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג. דער דראַנג נאָך פרײַהייט, נאָך גערעכטיקייט פֿארכאַפט אַלץ גרעסערע גרופּעס אין יחידים. אין די רייען פון די, וואָס האָבן אָנגעהויבן צו „גיין אין פֿאַלק" און געלייגט דעם גרונטשטיין פון דער שפּעטערדיקער מאַסן־באַוועגונג פֿאַרן קאַמף קעגן אַבסאָלוטיזם, האָבן זיך געפונען זין און טעכטער פון יידישן פֿאָלק אין רוסלאַנד.

אויב פֿריער האָט מען די רעפֿערעסיוות מיטלען פֿאַרענטפֿערט מיט יידישן פֿאַנאַטיזם און יידישער עקספֿלואַטאַציע, איז איצט צוגעקומען אַ נײַער מאָטיוו, שוין אַ פֿאָליטישער — יידן באַטייליקן זיך אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. און דאָס האָבן אויס־גענוצט די רעאַקציאָנערן אין די רעגירונגס־קרײַזן צו העצן קעגן יידן בכלל און צוטראָכטן נײַע גזירות, בפרט נאָך, אַז יידן — אמת, אין גאָר אַ קליינער צאָל — האָבן זיך אויך באַטייליקט אין טעראָריסטישע אָקטן אויפן קייסער.

אַ טראַגישע געשיכטע ווערט דערציילט פון אַ יידישער מאַמע, וועמעס זון מע האָט פֿאַרמשפּט צום טויט. אין 1878 האָט מען אין ניקאָלאַיעוו, כערסאָנער גובערניע, אַרעסטירט אַ גרופּע רעוואָלוציאָנערן, צווישן זיי דעם דאָרטיקן יידן סאָלאָמאָן וויטענבערג. די גרופּע האָט זיך געגרייט צו מאַכן אַן אָטענטאַט אויף אַלעקסאַנדער דעם צווייטן בשעת ער האָט געזאָלט אַהין קומען. דער אָדעסער מיליטער־גערעכט האָט אים אין נאָך אַ רעוואָלוציאָנער לאָגאָוונקא פֿארמשפּט צום טויט פֿאר זייער אַנטייל נעמען אין דער טעראָריסטישער אָרגאַניזאַציע. זיי ביידע האָט מען אויפגעהאָנגען.

ערב זײַן עקזעקוציע האָט מען צו אים [צו וויטענבערג] אין תּפיסה צוגעלאָזט זײַנע עלטערן געזעענען זיך. שמועסנדיק מיט דער מוטער, האָט וויטענבערג געזאָגט: „פֿאַראַן אַן אַלטער רוסישער גזעזע: אויב אַ יידׄ, וואָס איז פֿארמשפּט צום טויט, שמדט זיך, קען ער בעטן, מע זאָל אים שענקען דאָס לעבן. זאָל איך עס טאָן?" דער מוטערס ענטפער איז געווען: „גיי אַוועק פון דער ווילט, מײַן זון, אַזא ווי דו ביסט געווען". וויטענבערג איז געווען דערשיטערט פונעם דאָזיקן ענטפער פון אַ פֿשוטער אומגעבילדעטער פרוי. וואָס האָט נישט געווילט, אַז איר זון זאָל ראַטעווען זײַן לעבן פֿאַרן פּרײַז פון פֿאַרגוואָלדיקטן געוויסן[49].

4. אַלעקסאַנדער דער דריטער — רדיפות אויף יידן (1881—1894)

א. פֿאַגראָמען

בײַ אַן אַנדער אָטענטאַט דעם 1־טן מערץ 1881, ווען אַלעקסאַנדער איז געפֿאָרן צו אַ פֿאַראַד אין פּעטערבורג, איז ער דערהרגעט געוואָרן. אויפן טראָן איז אַרויף אַלעקסאַנדער דער דריטער. דער צאַרן־מאָרד האָט נאָך מער געשטאַרקט די רעאַקציאָנערע עלעמענטן אין דער רעגירונג און האָט אירע אַרויס־גערופן אַ רעאַקציע אין געוויסע געזעלשאַפטלעכע קרײַזן. איצט איז געווען די בעסטע צײַט פֿאר דער רעאַקציע צו מאַכן אַ סוף צו די ליבעראַלע רעפֿאָרמען פון די 60־ער יאָרן. אינאיינעם דערמיט איז ווידער אויפגעשוואָמען די יידן־פֿראַגע. ספּעציעל האָט מען זיך געזונדען צו דער יידן־פֿראַגע נאָך די פֿאַגראָמען, וואָס האָבן גלײַך נאָך אַלעקסאַנדערס טויט פֿארפֿלייצט כּמעט גאַנץ אוקראַינע.

וועגן פֿאַגראָמען אין אוקראַינע, ווי מיר האָבן שוין

פּריער געזאָגט, רעדט זיך אין צווייטן באַנד פון דער אויסגאַבע. דאָ ווילן מיר נאָר אָנווייזן, אַז די פאַגראָ־מען זײַנען פאַרגעקומען אין 150 שטעט און שטעטלעך.

תּיכף נאָך די פּאָגראָמען האָבן זיך אין אוקראַינע אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן קרײַזלעך, וואָס האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד, וואו יידן ווערן אַזוי אומברחמנותדיק געפּײַניקט. ס׳זײַנען דעמאָלט אויפגעקומען צוויי אָרגאַניזאַציעס: איינע „עם עולם״, וואָס האָט זיך געגרינדעט אין אָדעס שבועות 1881 תּיכף נאָכן דאָרטיקן פּאָגראָם (3—5 מאַי), פאַר אַן אויסוואַנדערונג קיין אַמעריקע, און די צווייטע „בילו״ אין כאַרקאָוו אין 1882 פאַר אַן אויסוואַנדערונג קיין ארץ־ישׂראל (וועגן די צוויי אָרגאַניזאַציעס זען אין צווייטן באַנד פון אונדזער אויסגאַבע).

נאָך די פּאָגראָמען, הגם ס׳איז ניט געווען קיין שום ספק, אַז מע האָט זיי אָרגאַניזירט און וועמעס האַנט האָט מיט זיי אָנגעפירט, האָט מען פונדעסטוועגן געשיקט גראָף קוטאַיסאָוון אויסצופֿאָרשן אין די פאַ־גראָמירטע שטעט און שטעטלעך די סיבות פון די „אומרוען״, ווי מע האָט אויפן אָפיציעלן לשון אָנגע־רופן די פּאָגראָמען. קוטאַיסאָוון זײַנען געווען באַקאַנט די מיינונגען פון די רעאַקציאָנערע רעגירונגס־קרײַזן, אַז מע וויל די שולד פאַר די פּאָגראָמען אַרויפֿוואַרפן אויף די יידן און דער תּירוץ איז, אַז מיט זייער עקס־פלואַטאַציע האָבן זיי אַרויסגערופן דעם פאַלקס־צאָרן. און ער האָט טאַקע אין דעם גיסט צונויפגעשטעלט זײַן באַריכט. ער האָט אָנגעווויזן, אַז די יידן „האָבן פארכאפט אין זייערע הענט דעם גאַנצן האַנדל אין אינדוסטריע״ און דערמיט האָבן זיי אויפגערייצט די באַפעלקערונג. אָפילו ער האָט געשריבן, אַז די פאָלי־ציי און דאָס חיל האָבן נאָרניט געטאָן אויף אָפּצו־שטעלן די „אומרוען״ און מחמת דעם האָט זיך באַ־שאָפן דער אינדרוק, אַז אויב די אָדמיניסטראַציע טוט נאָרניט אויף אָפּצושטעלן די אָנפאַלן, איז אַ סימן — און אזוינע קלאָנגען האָבן זיך פאַרשפרייט — אַז דער צאָר אַליין האָט זיי דערלויבט.

קוטאַיסאָוס באַריכט האָט אויסגענוצט איגנאַטיעוס, דער מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים, כדי צו־צושטעלן אַ ראַפּאָרט דעם קייסער, אַז ס׳איז נייטיק צו באשיצן די באַפעלקערונג פון דער שׂעדלעכער יידישער עקאָנאָמישער טעטיקייט. אויפן סמך פון איגנאַטיעוס ראַפּאָרט האָט אַלעקסאַנדער דער דריטער אַרויסגעגעבן דעם 22־סטן אויגוסט 1881 אַ באַפעל צו באשטימען אין די 15 גובערניעס פון תּחום (אויסער פוילן) ספּעציעלע גובערניאַלע קאָמיסיעס צו באַ־טראַכטן די יידן־פראָגע. די קאָמיסיעס זײַנען באשטאַ־נען פון פאַרטרעטער פון די אָרטיקע פּריצים און פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג. ס׳האָבן זיך אויך באַ־טייליקט צו צוויי יידן אין אַ קאָמיסיע. מיט די קאָ־מיסיעס האָט מען געוואָלט שאַפן דעם אײַנדרוק, אַז ניט די רעגירונג, נאָר פאַרשטייער פון פאָלק דאַרפן איצט געפינען אַן ענטפער אויף די יידישע פראָבלע־מען. איגנאַטיעוס האָט אין זײַן צירקולאַר צו די קא־מיסיעס זיך אָנגעפרעגט בכּלי זיי, וואָסערע זײַנטן פון דער יידישער עקאָנאָמישער טעטיקייט זײַנען ספּעציעל שעדלעך פאַר דער באַפעלקערונג און וואָסערע מיט־לען וואָלט מען באַדאַרפט אָננעמען אָפּצושטעלן די דאָזיקע שעדלעכע ווירקונג. די פראָגעס זײַנען אַזוי קלאָר פאַרמולירט געווארן, אַז די קאָמיסיעס האָבן פאַרשטאַנען, וואָס איגנאַטיעוס איז מיט זיי אויסן און וואָס פאַר אַן ענטפער ער וויל האָבן. און זיי האָבן אים טאַקע צוגעשטעלט דעם געוואונטשטן מאַטעריאַל.

אויף איגנאַטיעווס צירקולאַר האָבן זיך אויך אָפּ־גערופן די געזעראַל־גובערנאַטאָרן און גובערנאַטאָרן פונעם תּחום. כמעט אַלע האָבן זיך אַרויסגעזאָגט פאַר נאָך שאַרפערע באַגרענעצונגען. א. דרענטלן, דער קיעווער געזעראַל־גובערנאַטאָר, וואָס האָט זיך גאָנץ רואיק צוגעקוקט צום צוויי־טאָגיקן פּאָגראָם אין קיעוו (אַפּריל 1881) און ניט געוואָלט אים אָפּשטעלן, הגם ער האָט געהאַט אין זײַן רשות גענוג מיליטער, האָט אײַנצם אויפֿגערשיקן דרײַ באַריכטן פון די גובער־ניאַלע קאָמיסיעס פון קיעווער, וואָלינער און פּאָדא־ליער גובערניעס געהאַלטן פאַר נייטיק אויף אַרויס־צוזאָגן זײַן מיינונג, אַז מע דאַרף אַננעמען רעפֿאָרמסיוווע מיטלען, כדי צו באַשיצן די קריסטלעכע באַפעלקע־רונג פון דעם גאַווהדיקן יידישן פאָלק, וואָס זײַנען רע־ליגיע דערלאָזט ניט א דערנעענטערונג מיט די קריסטן״. ער האָט, כדי צו „ראַטעוונען״ די קריסטלעכע באַפעל־קערונג פון דער יידישער עקספלואַטאַציע, פאַרגע־לייגט אַרויסצושיקן די יידישע בעלי־מלאָכות פון די רוסישע גובערניעס, וואו מע האָט זיי פריער אין דער צײַט פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן דערלויבט צו זײַן; האָט וויידער באַנײַט דעם אַלטן פאַרשלאָג אַרויס־צוטרײַבן די יידן פון די דערפער. מיט איין „פּריווי־לעגיע״ האָט ער דאָך געוואָלט באַגליקן די יידן — געבן זיי פולשטענדיקע פרײַהייט צו פאַרלאָזן רוסלאַנד. דער אַדעסער גענעראַל־גובערנאַטאָר האָט כמעט דאָס זעלבע פאַרגעלייגט אין זײַן באַריכט צו דער רעגי־רונג. נאָר דער כאַרקאָווער גענעראַל־גובערנאַטאָר האָט אָנגעוויזן, אַז מע קען ניט אָנווענדן רעפֿאָרסיווע מיט־לען קעגן דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג, ניט מאַכנדיק קיין אונטערשייד צווישן דעם גערעכטן און שולדיקן.

אויף צו באַאַרבעטן דעם מאַטעריאַל פון די גו־בערניאַלע קאָמיסיעס און די אָפּרופן פון די אָרטיקע אַדמיניסטראַטאָרן איז געשאַפן געווארן אין אָקטאָבער 1881 א נייער „קאָמיטעט וועגן יידן״. ער האָט אויך געזאָלט צוגרייטן אַ פּראָיעקט ווי אַזוי צו באַפרײַען די באַפעלקערונג פון דער יידישער עקאָנאָמישער הער־שאַפט.

דער קאמיטעט האָט נאָך ניט באַווייזן צו פּאַרענ־
דיקן זײַן אַרבעט, זײַנען אויסגעבראַכן אין 1882 נײַע
פּאָגראָמען. דער שרעקלעכסטער אין באַלטע, דעמאָלט
אַ גרויסער יידישער צענטער פּאָדאָליער גובער־
ניע, און אין אַנדערע שטעט אין פּאָדאָליע און כער־
סאָנער גובערניע.

ב. צוזאַמענפאָר פון יידישע קהילות

נאָך דעם באַלטער פּאָגראָם איז אין פּעטערבורג
מיט אינגאַטיוווס דערלויבענישׂ אָפּגעהאַלטן געוואָרן
אַ דעלעגאַטן־צוזאַמענפאָר פון יידישע קהילות. מע
דאַרף אָננעמען, אַז דאָס איז געווען דער ערשטער
פּאָליטישער צוזאַמענפאָר פון רוסישע יידן, וואָס האָט
געדויערט פון 18־טן ביזן 27־סטן אַפּריל 1882.

ס׳איז ווייטיק בײַם באַהאַנדלען די פּראָבלעמס פון
דער יידישער רעכטלעכער באַזע וון רוסלאַנד צו בא־
קענען זיך מיט די פּאָליטישע פּאָדערונגען, וואָס דער
צוזאַמענפאָר האָט אַרויסגעשטעלט:

1. „לחלוטין אָפּווארפן דעם געדאַנק וועגן אַרגאַני־
זירן עמיגראַציע, ווײַל דאָס שטייט אין סתירה צו
דער וועדעט פון דער רוסישער מלוכה און צו די
היסטאָריש־דערוואָרבענע רעכט פון יידן אויף זיי־
ער איצטיקן פאָטערלאַנד;
2. „אָנווײַזן, אַז דאָס איינציקע מיטל צו רעגולירן די
באציאונגען צווישן דער יידישער און ניט־יידישער
באָפעלקערונג איז אָפּשאַפן די עקסיסטירנדיקע
אויסנאָם־געזעצגעבונג וועגן יידן;
3. „אויפמערקזאָם מאַכן די רעגירונג אויף דער בולט
דערווייזענער פאָסיווקייט פון דער מאַכט בעת די
אומרוען;
4. „זיך משתדל זײַן וועגן באַלויענען די יידישע באָ־
פעלקערונג, וואָס האָט געליטן פון די פּאָגראָמען
צוליב ניט קיין געזעצגעדיקער פּאָליציי־שוץ״ [9].

אַרויסצושטעלן אַזוינע פּאָדערונגען אין יענער
שוועריקער צײַט פּאַר יידן, וועלן די רעפּאָקציע האָט בכלל
אַזוי ווילד געבושעוועט, האָט מען באַדאַרפט האָבן
גענוג מוט. דער צוזאַמענפאָר, ווי מיר זעען, האָט גע־
פּאָדערט קודם־כל אָפּצושאַפן אַלע אויסנאָם־געזעצן, ער
האָט פּראָטעסטירט קעגן דער פּאָסיוויער האַלטונג פון
דער מאַכט בעת די פּאָגראָמען און האָט אפילו געפּא־
דערט אָנטשעדיקונג פּאַרן היזק. אין דער זעלבער
צײַט אָבער האָט דער צוזאַמענפאָר אָפּגעוואָרפן אויף
אַ קאָטעגאָריישן אופן די „באַשולדיקונג״, אַז די יידן
האָבן אויפגעהיצ זייער קהילה־אַרגאַניזאַציע. אין זײַן
דעקלאַראַציע זאָגט דער צוזאַמענפאָר: „די אונטערגע־
חתמטע האַלטן פאָר זייער הייליק חוב, רופנדיק דער־
בײַ פאָר אַן עדות דעם אַלווויסנדיקן גאָט, צו דער־
קלערן עפנטלעך פאָר גאַנץ רוסלאַנד, אַז קיין שום
קהל־פאַרוואַלטונג ניט קיין אָפּענע, ניט קיין געהיימע
עקסיסטירט ניט בײַ רוסישע יידן, אַז דאָס לעבן פון
יידן איז לחלוטין ווײַט פון אַזאַ מין אַרגאַניזאַציע און
פון אַלע אַטריבוטן, וואָס ווערן בייזווילליק צוגעשריבן
דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע״.

דער צוזאַמענפאָר, ווי ס׳ווײַזט אויס, האָט זיך
שטאַרק געשראָקן, מע זאָל אים ניט חושד זײַן, אַז ער
ווײל אויפהאַלטן „אַ מלוכה אין אַ מלוכה״, האָט ער
זיך דעריבער אַזוי קאָטעגאָריש אָפּגעטרייסלט פון
דער קהילה־אַרגאַניזאַציע און זי אפילו באַטראַכט ווי
עפּעס אַן אַנטי־מלוכהשע אינסטיטוציע.

ג. „צײַטווײַליקע תקנות״ פון 1882

אין גרונט פון די דאָזיקע פּאָדערונגען איז אויס־
געאַרבעט געוואָרן אַ בקשה צום קייסער. די דאָזיקע
בקשה איז אָפּילו ניט איבערגעגעבן געוואָרן, ווײל
ס׳איז שוין ניט געווען צוליב וואָס. דעם 3־טן מאַי
1882 האָט מען ערויסגעגעבן די „צײַטווײַליקע תקנות״,
וואָס האָבן כלומרשט באַדאַרפט באַוואָרענען די קריסט־
לעכע באָפעלקערונג פון דער יידישער עקספלואַטא־
ציע. מע האָט זיך וויידער אָנגעכאַפט אין דער אַלטער
טענה, אַז יידן מאַכן אומגליקלעך דעם פּויער. האָבן
די תקנות קודם־כל פּאַרוועדט יידן צו באַזעצן זיך אין
דערפער. די דאָרפס־יידן, וואָס האָבן פון פריער דאָרט
געלעבט, האָבן נאָך געמעגט פאָרבלײַבן אויף זייערע
ערטער. ס׳איז אויך פאָרגעזען געוואָרן צו קויפן אין
דערפער אָדער אָרענדירן דאָרט אימבאָוועגלעכע גי־
טער, צו האַנדלען זונטאָג און אין גרעסערע קריסט־
לעכע חגאות און צו האַנדלען מיט שאָרפּע משקאות.

אין דער זעלבער צײַט איז אַרויס אַ פּאָאָרדענונג
פון דעם מיניסטאָרן־ראַט, וואָס איז באַשטעטיקט גע־
וואָרן פונעם קייסער, אַז „די רעגירונג איז פעסט אָנט־
שלאָסן צו פּאַרפאָלגן שטרענג יעטוועדן געוואָלדאַקט
איבער דער פערזאָן און פאָרמעגן פון יידן. זיי געפינען
זיך אונטערן שוץ פון די אַלגעמיינע געזעצן״.

די באַגרענעצונגען קעגן יידן האָט מען טאָקע
באַלד אָנגעהויבן דורכצופירן. דער צירקולאַר וועגן
אָפּשטעלן פאָגראָמען איז אָבער געבליבן ניט מער ווי
אַ שטיקל פאַפּיר.

ניט געקוקט אויף דעם צירקולאַר איז דעם 10־טן
מאַי 1883, אַ פּאָר טעג פאַר דער קרוינונג פון אַלעקסאַנ־
דער דעם דריטן, פּאָגראָמען אַ פאָגראָם אין דער
שטאָט ראָסטאָוו בײַם דאָן. די צענזור האָט פּאָרווערט
וועגן אים צו שרײַבן, כדי ניט צו שטערן די פּייַער־
לעכע שטימונג פון יום־טוב. מיט צוויי חדשים שפּע־
טער איז פּאָגראָמען נאָך אַ שרעקלעכער פאָגראָם
אין יעקאַטערינאָסלאָוו, וואו ס׳זײַנען רוינירט גע־
וואָרן 500 יידישע משפחות. פון יעקאַטערינאָסלאָוו האָט
זיך די פּאָגראָם־כוואַליע אַ טראָג געטאָן אין אַנדערע
ערטער פון דער יעקאַטערינאָסלאָווער גובערניע. דער
שרעקלעכסטער צוויישן זיי איז געווען אין נאָווא־
מאָסקאָווסק.

די גרויסע שול אין קיעוו

די „צייטווײליקע תקנות" זײנען אין דער אמתן פּראַקטיצירט געוואָרן גאַנצע 35 יאָר; זיי האָבן פּאַקטיש אַנגענאַלטן פּאַר דער גאַנצער צייט פון אַלעקסאַנדער דער דעם דריטנס הערשאַפט אין אויך בימי ניקאַלאַי דעם צווייטן, ביז עס איז אויסגעבראַכן די רעוואָלוציע אין פעברואַר 1917 און אַלע באַגרענעצונגען זײנען אָפּגעשאַפט געוואָרן.

מיט „צייטווײליקע תקנות", האָט מען געהאַלטן, קען מען דאָך ניט רעגולירן די רעכטלעכע לאָגע פון די יידן, און מע האָט געוואָלט שאַפן אַ פּעסטן געזעצ־געבערישן יסוד. דעם 4־טן פעברואַר 1883 איז טאַקע אויפן באַפעל פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם דריטן געשאַפן געוואָרן די „העכסטע קאָמיסיע צו רעווידירן די גילטיקע געזעצן וועגן יידן".

דערווײל אָבער האָבן אין גאַנצן לאַנד פּאַר אַ רעכט־באַזע געדינט די „צייטווײליקע תקנות". יעדער אַרטיקער פּאָליטייער פון דער צאַרישער אַדמיניסטראַציע האָט געקענט וואָלטן און שאָלטן נאָך זײַן אײַנזען נאָך און האָט געקענט טאָן, וואָס זײַן הארץ האָט זיך געגלוסט. גירושים פון איינצלנע שטעט, באַגרענעצונגען אויפן עקאָנאָמישן געביט, שוועריקייטן בײַם שטודירן, הפקרות מיט וואויינרעכט — דאָס איז געווען דער נוסח, וואָס איז באַגלייט געוואָרן מיט אַ ברייט־פּראַקטיצירטער קאָרופּציע. עס האָט זיך פּאַרשפּרייט די מכה פון שוחד — די צאַרישע באַאַמטע האָבן אויס־געקוקט אויף „מתנת יד", וואָס זיי פלעגן דערהאַלטן פּאַר זייער „חסד". וואָס העכער דער ראַנג פון דעם באַאַמטן, אַלץ גרעסער איז געווען די סומע פון דעם „אויסלייז־געלט".

נאָר באַזונדער האָט די אַדמיניסטראַציע געבוט שעווועט אין קיעוו. דער דאָרטיקער גענעראַל־גובערנאַטאָר דרעמנטעלן האָט אָפּן אַרויסגעוויזן זײַן שנאה צו יידן. טאַקע אין „זײַנע" דרײַ גובערניעס (קיעווער, וואָלינער, פּאָדאָליער) האָט מען מער ווי ערגעץ אַנדערש געטריבן יידן פון די דערפער. איצט האָט זיך זײַן פּויסט אַראָפּגעלאָזט אויף די קיעווער יידן. אין איין יאָר 1886 זײַנען פון קיעוו אַרויסגעטריבן געוואָרן העכער צוויי טויזנט משפחות.

מע האָט זיך ענגנומען צו יידישע בעלי־מלאָכות, אַוועקנעמען בײַ זיי זייער פּרנסה. מע קען דאָס אילוסטרירן מיט אַ בישפיל פון זשיטאָמיר.

נאָך אין יאָר 1846 האָט דער קריסטלעכער שמידן־צעך אין זשיטאָמיר זיך געווענדעט צו דער דאָרטיקער אַדמיניסטראַציע מיט אַ בקשה, מע זאָל פאַרווערן די יידן זיך פּאַרנעמען מיט שמידערײַ. בײַ דער זשיטאָמירער אַדמיניסטראַציע האָט מען טאַקע גיפּוועלט, הגם די יידן האָבן געהערט צום צעך, געצאָלט דעם באַשטימטן אָפּצאָל, געהאָט די געהעריקע אַרבעטס־באַשטעטיקונגען אין האָבן זייער אַרבעט זייער גוט אויסגעפירט.

דער קיעוער ענגעראַל־גובערנאַטאָר האָט אָבער דעם דאָזיקן פּאַרבאָט פון דער אַרטיקער מאַכט אָפּ־געשאַפט. אין דער באַשטימונג, וואָס איז ווען דעם אַנגענומען געוואָרן דעם 14־טן מאי 1846, ווערט פעסט־געשטעלט, אַז אויב מע וועט ניט דערלאַזן יידן זיך פּאַרנעמען מיט שמידערײַ, וועט דאָס שאָפן פיל שוץ־ריקייט, ווײל אין זשיטאָמיר איז בכלל קליין צו צאָל קריסטלעכע שמידן און די יידן פירן אויס זייער פּאַך ממש ווי קינסטלער. אין דער פּאַראַדענונג זאָגט זיך אַזוי [21]: „דערלויבן די יידן פון דער שטאָט זשיטאָמיר זיך צו פּאַרנעמען מיט שמידערײַ סײַ איצט אין סײַ אין דער קומענדיקער צײַט, אָבער בשום אופן דאַרפן זיי זיך ניט באַנוצן מיט קריסטלעכער הילפּס־אַרבעט".

מיר האָבן אויך פּריער אָנגעוויזן, אַז אַלעקסאַנדער דער צוויטער האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט בעלי־מלאָכות צו וואוינען אומעטום מחוץ דעם תחום. אָבער איצט בימי אלעקסאַנדער דעם דריטן איז אין יאָר 1884 אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל צו פּאַרמאַכן אין זשיטאָמיר די האַנטווערקער־שול, וואָס האָט עקסיס־טירט 23 יאָר.

די דאָזיקע גזירה ווערט אַזוי מאָטיווירט: „היות אין די שטעט און שטעטלעך פון דרום־מערב־געגנט געפינט זיך האַנטווערקערײַ אין יידישע הענט און מחמת דעם ווערט געשטערט די אַנטוויקלונג פון מלאָכה בײַ דער שטאָט־באַפעלקערונג, בכן איז אַ ספּע־ציעלע יידישע האַנטווערקער־שול אַן איבעריק כּלי־זין אין די הענט פון די יידן צו עקספּלואָטירן די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון דער געגנט, וואָס פּאַר־מאָגט ניט אַזעלכע שולן".

פּריער זײַנען „עקספּלואָאַטאַרס" געווען שענ־קערס, אַרענדאַרן, דאַרפס־הענדלער, איצט זײַנען שוין אויך בעלי־מלאָכות פּאַרעכנט געוואָרן פּאַר עקס־פּלואָאַטאַרס.

פּאַר דער צײַט פון די „צייטווײליקע תקנות" האָט מען זיך אויך געמוטשעט אַרויסצושטויסן די יידן פון די פּריַע פּראָפעסיעס. אין יולי 1887 האָט דער בילדונגס־מיניסטער אַרויסגעגעבן אַ צירקולאַר צו באַגרענעצן די יידן אַנצוקומען אין אוניווערסיטעטן און מיטלשולן. עס ווערט דורך דעם צאָר באַשטעטיקט די פּראָצענט־נאָרמע פאַר יידישע סטודענטן: אין תחום־המושב — ביז 10 פּראָצענט יידן פון דער צאָל קריסטלעכע סטו־דענטן; מחוץ דעם תחום — 5 פּראָצענט און אין די הויפּטשטעט — 3 פּראָצענט.

א ווייטערדיקער אָנגריף איז געקומען אויף דער יידישער דיפלאָמירטער אינטעליגענץ — מ'האט זיי ניט צוגעלאָזט צו קיין מלוכהשע אמטן און אפילו כמעט ווי באַגרענעצט אין דער אַדוואָקאַטור. דעם 8־טן נאָוועמבער 1889 איז דערשינען א צאַריסער באַפעל: „די געריכט־אַנשטאַלטן זײַנען אין ראַטן פון געשוואוירענע

אַדוואָקאַטן זאָלן ניט רעגיסטרירן קיינעם פון די ניט־קריסטלעכע אמונות פאַר אַ געשוואוירענעם אָדער פרי־וואַטן אַדוואָקאַט אַנדערש ווי מיט דער דערלויבעניש פון יוסטיץ־מיניסטער".

לפּנים האָט דער באַפעל אויך געטראָפן די מוסולמענער און קאַראימער, פאַר זיי איז די דערלויבעניש פון יוסטיץ־מיניסטער פונדעסטוועגן געווען אַ טירל, וואָס דורך דעם פלעגן זיי זיך קענען אַרײַנבאַקומען, פאַר די ייִדן אָבער איז די טיר געווען פאַרהאָקט.

ד. די פאַלען־קאָמיסיע

אָזוי האָבן זיך אַן אויפהער געשאַטן רעפֿאָרמיסיעס, באַגרענעצונגען, גזירות, אַרויסגעבעטן אויפן סמך פון די „צײַטווײַליקע תקנות". אין דער זעלבער צײַט איז געווסן די „העכסטע קאָמיסיע" אָדער ווי מע האָט זי גערופן „פאַלען־קאָמיסיע" אויפן נאָמען פון איר פֿאָרזיצער גראַף פאַלען. די קאָמיסיע האָט געזאָלט צוגרייטן אַ נײַעם געזעץ־פֿראָיעקט וועגן ייִדן.

פֿינף יאָר צײַט האָט די קאָמיסיע שטודירט די באַריכטן פון די גובערניאַלע קאָמיסיעס, ווי אויך די מאַטעריאַלן, וואָס יידישע געזעלשאַפטלעכע טוערס האָבן איר צוגעשטעלט. צום סוף האָט די פאַלען־קאָמיסיע אָנגעשטאָט פאָרצולייגן אַ פֿראָיעקט, וואָס זאָל זײַן צום הארצן די דעמאַלטיקע רעאַקציאָנערע מלוכה־פירער, זיך גאָר אַרויסגעזאָגט פאַר „אויסגלײַכן די ייִדן אין זייערע רעכט מיט אַלע איבעריקע אינטער־טאַנען". מיר ברענגען דאָ אויסזוגן פון דער קאָמיסיעס מעמאָראַנדום:

צי קען אַ מלוכה — ווערט דאָרט געזאָגט — זיך באַציען צו אַ פֿיל־מיליאָנער באַפעלקערונג . . . מעג זי געהערן צו אַ ראַסע, וואָס איז פרעמד דער מערהייט, אַנדערש ווי צו אירע איבעריקע אונטערטאַנען? פון מלוכה־שטאַנדפונקט דאָרף אַ ייִד זײַן פולבאַרעכטיקט. ניט געבנדיק אים קיין גלײַכע רעכט, קען מען פון אים אײַגנטלעך אויך ניט פאַרלאַנגען קיין גלײַכע פליכטן. אונטערדריקונג און פֿאַרפֿאָלגונגען האָבן די מענטשלעכע געזעלשאַפטן ניט געמאַכט בעסער און מער איבערגעגעבן צו זייערע הערשער. עס איז ניט קיין וואונדער, וואָס אויך ייִדן, דערציגן אויף הונדערט־פֿאַרשיקער רע־פֿאָרסיוועס געזעצגעבונג, בלײַבן אין דער קאַטעגאָריע פון וויניקער פינקטלעכע אונטערטאַנען . . . די צאָל אויסנאַם־געזעצן פאַר ייִדן דערגרייכט אין אונדזער קאָדעקס ביז 650, און דער פּועל־יוצא פון די באַגרענעצונגען און אומבאַקוועמלעכקייטן, וואָס זיי שאַפן, איז דאָס, וואָס דעם גרעסטן טייל ייִדן לעבט זיך אין רוסלאַנד ביז הינטיקן טאָג זייער שוועער . . . ייִדן זײַנען אין רוסלאַנד ניט קיין אויסלענדער — שוין הונדערט יאָר ווי זיי זײַנען אַ טייל פון רוסלאַנד . . . די סיסטעם פון רעפֿאָרמיסיעס און אויסנאַם־תקנות דאָרף פאַרבינדן וועלן מיט אַ בהדרגהדיקער סיסטעם פון באַפרײַענדיקע אין אויסגלײַכנדיקע געזעצן[23].

ס׳איז אָבער קלאָר געווען, אַז ס׳וועט איצט אומעגלעך זײַן „אויסגלײַכן די ייִדן אין זייערע רעכט", האָט די קאָמיסיע דערביבער פאַרגעלייגט, מע זאָל דער־וויסל אָפּשאַפן דעם פאַרבאָט פון די „צײַטווײַליקע תקנות" צו באַזעצן זיך אין דערפער, וואָס דאָס רואירט די ייִדישע באַפעלקערונג, ווי אויך צו דערלויבן אַרענדירן פריצישע גיטער. אויך אויף דעם האָט די רעגירונג ניט געוואָלט אײַנגיין. די קאָמיסיע האָט ניט גהאַט מער וואָס צו טאָן אין זי איז אין 1888 אָפּגעשאַפט געוואָרן.

נאָכן אָפּווערפן דעם „פאַלען־פֿראָיעקט" זײַנען די באַגרענעצונגען לגבי די ייִדן כסדר געשטיגן.

ווען אין יאָר 1890 האָט אײַנער פון די הויפּלײַט דערלאַנגט דעם צאָר אַ מעמאָראַנדום וועגן דעם, אַז מע דאַרף אָפּשטעלן די ייִדן־רעפֿאָרמיסיעס, האָט דער צאָר אויפן דאָזיקן מעמאָראַנדום צויגעשריבן די פאַלגנדיקע וועדעטער: „מיר דאַרפן אָבער קיינמאָל ניט פאָרגעסן, אַז ייִדן האָבן געקרייציקט אונדזער האָר און האָבן פֿאַרגאָסן זײַן טײַער בלוט".

5. ניקאָלאַי דער צווייטער — ווײַטערדיקע רדיפות (1894—1917)

א. רעוואָלוציע אין 1905

אין דער צײַט פון ניקאָלאַי דעם צווייטן, וואָס איז אַרויף אויפן טראָן אין 1894, איז די לאָגע פון די ייִדן ניט בעסער געוואָרן. ס׳איז ניט געווען קיין סוף צו די באַפעלן פון דער רעגירונג, ווי אויך צו די פאַראַרדענונגען פון די אָרטיקע אַדמיניסטראַטאָרן מיט אַלץ נײַע באַגרענעצונגען און שיקאַנעס.

סוף 19־טן און אָנהייב 20־סטן יאָרהונדערט האָט זיך פאַרשטאַרקט די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, וואָס

די רעגירונג האָט געוואָלט דערשטיקן מיט נאָך שאַרפערע רעפֿאָרמעס. אָרעסטן און פאַרשיקונגען קיין סיבּיר זײַנען געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. די רעפֿאָרמעס אָבער האָבן ניט אײַנגעשטילט דעם פאַלקס צאָרן. איז בײַ פלעוועו, דעם דעמאָלטיקן מיניסטער פאַר אינעוויניקסטע ענינים, אויפגעקומען אַ טעראָריסט געדאַנק צו „דערטרינקען די רעוואָלוציע אין ייִדיש בלוט". און דאָס האָט קודם־כל געמיינט אָרגאַניזירט אויפסנעס פֿאָראָמען. טאַקע אינגיכן, פּסח־צײַט 1903, איז אין קישינעוו פאַרגעקומען אַ פֿאָראָם,

פנחס דאַשעווסקי

וואָס האָט אַרויסגערופן אַ שוידער סײַ אין רוסלאַנד אין סײַ אין אויסלאַנד. דער קיעווער סטודענט פנחס דאַשעווסקי, אַ ציוניסט־סאָציאַליסט, האָט באַשלאָסן זיך נוקם צו זײַן אין קרושעוואַנען, דעם הויפּט־שולדיקן אין דער קישינעווער שחיטה. אין חודש יוני פון דעם זעלבן יאָר איז ער אויף איינער פון די פּעטערבורגער צײַטונגען אָנגעפאַלן אויף אים און אים לײַכט פֿאַרוואונדעט אין האַלדז. פֿאַר דעם אָנפאַל איז דאָס שעווסקי פֿאַרמשפּט געוואָרן אויף פּינף יאָר תפיסה. נאָכן קישינעווער פֿאָגראָם זײַנען נאָך פֿאַרגעקומען פֿאָגראָמען אויך אין אַנדערע שטעט.

די פֿאָגראָמען אָבער האָבן ניט געהאָלפן צו דער־שטיקן די רעוואָלוציע. דאָס לאָנד האָט זיך ניט באַ־רואיקט. פֿאָליטישע און עקאָנאָמישע שטרײַקן, דע־מאָנסטראַציעס און מאַניפעסטאַציעס האָבן ניט אויפ־געהערט. די מפּלות, וואָס דאָס רוסישע חיל האָט גע־לימן אין דער יאַפּאַנישער מלחמה (1904—1905), האָט נאָך מער אויפֿגערודערט דאָס לאָנד. די רעוואָלוציאָ־נערע באַוועגונג האָט זיך אַזוי פֿאַרשטאַרקט, אַז ני־קאָלאַי דער צווייטער, כדי צו ראַטעוונען דעם מאָנאַר־כיסטישן רעזשים, האָט סוף־כל־סוף געמוזט נאָכגעבן, דעם 17־טן אָקטאָבער 1905 האָט ניקאָלאַי דער צווײ־טער אַרויסגעגעבן אַ מאַניפעסט, וואָס האָט צוגעזאָגט אַ גרעסערע־רישן פֿאַרלאָמענט („דומע“) מיט דעמאָ־קראַטישע וואָלן און בירגערלעכע פרײַהייטן. דער מא־ניפעסט האָט אַרויסגערופן גרויס פרייד בײַ דער גאַנ־צער באַפֿעלקערונג. בײַ יידן אָבער האָט די שמחה ניט לאַנג געדויערט. גלײַך נאָכן מאַניפעסט האָט די רע־אַקציע באַווײַזן, אַז זי איז נאָך ניט טויט. אַ כוואַליע פון פֿאָגראָמען האָט ווידער פֿאַרפֿלייצט דערהויפּט אוקראַינישע שטעט און שטעטלעך. ווי אין די יאָרן 1881—1882 זײַנען זיי געווען אַרגאַניזירט אין אָנגע־פירט פון אַ געניטער האַנט. די רעגירונג וואָלט די איצטיקע ווי די פריערדיקע פֿאָגראָמען געוויס געקענט ניט דערלאָזן, אויב זי וואָלט נאָר געוואָלט. דאָס איז שוין פון לאָנג קלאָר געווען, צום בולטסטן האָט מען דאָס געזען, ווען אין 1911 האָט דמיטרי באָגראָוו, אַן איניקל פונעם יידיש־רוסישן שרײַבער, בעת אַ פּײַער־לעכער פֿאַרשטעלונג אין קיעווער טעאַטער דערשאָסן דעם פֿאַרזיצער פון מיניסטאַרן־ראַט פּ. סטאָליפּין.

בײַ דער פֿאַרשטעלונג זײַנען אויך געווען ניקא־לאַי דער צווייטער און אייניקע מיניסטאָרן, וואָס זײַ־נען געקומען קיין קיעוו צו אַ רעליגיעזער פײַערונג. דער מאָרד האָט אַרויסגערופן אַ געוואָלדיקע אויפרע־גונג בײַ די רעכטע קרײַזן. דערצו נאָך האָט באָגראָוו געשטאָמט פון יידן. „דער פֿאַרבאַנד פון רוסישן פֿאָלק“, וואָס אויף אים האָט זיך געשטיצט די רוסישע רעאַק־ציע, האָט זיך שוין געגרייט צו מאַכן אַ פּאָגראָם. ס׳האָט אָבער ניט געפּאַסט, אַז אין דער צײַט, וועלן ניקאָלאַי דער צווייטער מיט זײַן סוויטע זײַנען דאָ אין שטאָט, דערלאָזן צו אַ שחיטה. וועלן קאָקאָוצעוו, דער נײַער פֿאַרזיצער פון מיניסטאָרן־ראַט, האָט באָפֿוילן, ס׳זאָלן קיין „אומרועס“ ניט זײַן, איז טאַקע דעמאָלט קיין פֿאָגראָם אין קיעוו ניט פֿאַרגעקומען.

די צוגעזאָגטע אין 1905 פרײַהייטן האָבן ניט לאָנג געדויערט. גאָר אינגיכן האָט די רעאַקציע ווי־דער אויפגעהויבן דעם קאָפּ אין די יידן האָבן מער פון אַלעמען דערפֿילט איר שוועָרע פויסט. ווידער נײַע רעפֿרעסיעס אין שיקאַנעס. וואו ס׳האָט זיך נאָר גע־לאָזט, האָט מען דעם יידן געדריקט.

ב. דער עלילת־דם־פֿראָצעס אין קיעוו

מיט אַ פּאָר חדשים פריער, איידער סטאָליפּין איז דערשאָסן געוואָרן, האָט זיך אין דער זעלבער שטאָט קיעוו אָפּגעשפּילט די העסלעכע דראַמע פון אַנטי־יידישער העצע. דאָס איז געווען דער עלילת־דם־פֿראָצעס, וואָס אין דער געשיכטע איז ער באַקאַנט ווי דער בייליס־פֿראָצעס. אין חודש מערץ 1911 האָט מען אין אַ קיעווער פֿאַרשטאָט געפונען דערהרגעט אַ 13־יאָריק יינגל אַנדרעי יושטשינסקי. הגם די גריכיסט־אויספֿאָרשונג האָט פֿעסטגעשטעלט, אַז אַ באַנדע גנבים האָט דערהרגעט דאָס יינגל, וועמען די באַנדע האָט חושד געווען, אַז ער האָט זיי געמסרט פֿאַר דער פּא־ליצי, האָט פונדעסטוועגן די עקסטרעם־רעכטע מא־נאַכיסטישע אַרגאַניזאַציע „דער פֿאַרבאַנד פון רו־סישן פֿאָלק“ זיך אָנגענומען אַן דעם מאָרד, כדי אינ־סצענירן אַ בלוט־בילבול אויף יידן. אַן אָקטיוור ראָלע האָט אין דער אינסצענירונג געשפּילט דער יוסטיץ־מיניסטער שטשעגלאָוויטאָוו, אַליין אַ מיטגליד פון דעם „פֿאַרבאַנד פון רוסישן פֿאָלק“. באַשולדיקט אין דעם מאָרד האָט מען מענדל בייליסן, אַן אָנגעשטעלטן אין

מענדל בייליס

א ציגעלניץ, וואָס ניט וויט פון איר האָט מען געפונען דעם דערמאָרדעטן, אין אין יולי 1911 האָט מען אים אַרעסטירט. שטשעגלאָוויטאָוו איז פון דער הויט גע־קראָכן צו דערוויזן, אַז דער מאָרד איז אויסגעפירט געוואָרן מיט א ריטואלן צוועק. ער האָט אויסגעקליבן עקספערטן, באָוואוסטע אַנטיסעמיטן, פון פּעטערבורג האָט ער ספּעציעל געשיקט א פּראָקוראָר, וואָס בײַם פּראָצעס האָט ער געדאַרפט אַנפירן מיט דער באַשול־דיקונג. מצד דער באַשולדיקונג זײַנען אַרויסגעטראָטן פּארבינענע אַנטיסעמיטן — דער אַדוואָקאַט שמאַקאָו און דער דעפוטאַט פון דעם רוסישן פּאַרלאַמענט („דו־מע") זאַמיסלאָווסקי. די רעאַקציאָנערע פּרעסע האָט, פּאַרשטייט זיך, אויך ניט געשווײַגן. דעם גאַנצן אַנטי־סעמיטישן אַפּאַראַט האָט מען געלאָזט אין גאַנג. נאָר איין שולגין, דער רעדאַקטאָר פון דער רעכטער צײַ־טונג קיעווליאַנין, אָבער אַליין אַן אַנטיסעמיט, איז צו־געשטאַנען צו דער ליבעראַלער און ראַדיקאַלער פּרע־סע מיט פּראָטעסטן קעגן דעם בלוט־בילבול, וואָס האָט אַרויסגערופן א געוואַלדיקע אויפרעגונג סײַ אין רוס־לאַנד גופא און סײַ אין אויסלאַנד. די אָנגעזעענסטע טעאָלאָגן אין איירָפּע האָבן אין ספּעציעלע אַרבעטן באַווײַזן די פאַלשקייט פון ריטואַל־מאָרדן בײַ יידן. ניט די פּראָטעסטן און ניט די באַווײַזן פון טעאָלאָגן האָבן געהאָט א ווירקונג אויף דער רוסישער רעגירונג, זי איז ווײַטער אָנגעגאַנגען מיט אירע באַשולדיקונגען. דער משפּט האָט זיך אָנגעהויבן דעם 25־סטן סעפּטעמ־בער 1913 אין האָט זיך געענדיקט דעם 26־סטן אָקטא־בער און דער גאַריכט האָט אַרויסגעטראָגן זײַן פּסק־דין, אַז ביילים איז אין דעם מאָרד ניט שולדיק. דער גאַריכט האָט אָבער אין דער זעלבער צײַט אָנגערקענט, אַז דער מאָרד האָט געטראָגן א ריטואלן כאַראַקטער.

ביילי׳סעס באַפרײַאונג איז פונדעסטוועגן געווען גאָר א שטאַרקער קלאַפּ פאַר שטשעגלאָוויטאָוון. האָט ער זיך געמוזט נוקם צו זײַן אין דער ליבעראַלער פּרעסע, וואָס האָט די גאַנצע צײַט פּין צוגרייטונג צום פּראָצעס שארף פּראָטעסטירט קעגן דער אומגעלומ־פּערטער באַשולדיקונג. ער האָט איך ניט פּאַרשווײַגן דעם פּעטערבורגער אַדוואָקאַטן־ראַט, וואָס האָט פּאַר־עפנטלעכט א פּראָטעסט־רעזאָלוציע פּאַר זײַן האַלטונג אין דעם בלוט־בילבול. און ער האָט פּאַרפּירט קעגן דעם אַדוואָקאַטן־ראַט א פּראָצעס.

דעם 1־טן אויגוסט 1914 איז אויסגעבראָכן די וועלט־שריפה — די ערשטע וועלט־מלחמה. אין אַנ־הייב זײַנען די הויפּט־שלאַכטן דער עיקר געפּירט גע־וואָרן אין תחום־המושב. גאָר שוועריקע צײַטן רוקן זיך אײַצט אָן פּאַר די יידן. ס׳קומט זיי אויס דאָפּלט צו לײַדן: סײַ פון די מלחמה־אָפּעראַציעס און סײַ פון גאָר שווערע פּאַרפּאָלגונגען פון דער צאַרישער רעגי־רונג, וואָס האָט די מפּלות פון דעם רוסישן חייל גע־וואָלט פּאַרעניפּערן מיט די יידישע קאָנספּיראַטיוויע באַציאונגען מיט דעם שונא — דײַטשלאַנד און עסט־רײַך. דערצו האָבן די מיטל־אײראָפּעישע מלוכות גע־מאַכט אַן אָנשטעל, אַז מיט זייער נצחון וועלן זיי אויך באַפרײַען די רוסישע יידן פונעם צאַרישן יאָך. שוין שבועות־צײַט 1915 האָבן זיך אָנגעהויבן גירושים און גזירות אויף יידן. מע האָט אָנגעהויבן אַרויסצוטרײַבן גאַנצע יידישע קהילות פון זייערע אײַנגעזעסענע ער־טער. צענדליגער טויזנטער יידן האָבן זיך אַרומגע־שלעפּט אויף די וועגן און שלייאַכן פון רוסלאַנד.

די מפּלות אין דער מלחמה און די צעפּוילטקייט פון רעזשים האָבן סוף־כל־סוף געבראַכט די פּעברואַר־רעוואָלוציע פון 1917, וואָס האָט באַפרײַט דאָס רוסי־שע יידנטום, בתוכם אויך די אוקראַינער יידן, פון די פּאַראַלאָגונגען און ליידן, אָבער ניט אויף לאַנג. נאָר עטלעכע חדשים האָט רוסלאַנד געלעבט אין פרײַהייט. א נײַע צײַט קומט אָן. די יידן ווערן געשטעלט פאַר נײַע נסיונות, עס אַנטשטייען נײַע באַדינגונגען. דער גרויסער און אײַנהייטלעכער יידישער ישוב ווערט צע־טיילט. עס רײַסן זיך אָפּ פון רוסלאַנד געגנטן, וואו ס׳לעבן גרויסע טיילן פון פריערדיקן רוסיש־יידישן קיבוץ, קומען אויף. די געפּינטן, וואָס בלײַבן ווײַטער אונטער דער נײַער רוסישער מאַכט — דער סאָוויעטישער — מאַכן דורך פּארשיידענע גילגו־לים. פּאַרן אוקראַינער יידישן ישוב האָט זיך גע־עפנט א נײַ קאַפּיטל אין זײַן דורות־לאַנגער דראַמא־טישער געשיכטע.

ביבליאָגראַפיע

1. Юлий Гессен, *История еврейского народа в России*, Ленинград, 1925, т. 1, стр. 47.

2. В. О. Леванда, *Сборник законов и положений, касающихся евреев*, Петербург, 1874, № 43.

3. שמעון דובנאָוו, די וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק, בוענאָס־איירעס, ב׳ 8, ז׳ 300.

4. שמעון דובנאָוו, דצ״ו, ב׳ 7, ז׳ 145.

5. В. О. Леванда, *Ibid.*, No. 13.

6. —, *Ibid.*, No. 14.

7. —, *Ibid.*, No. 21.

8. —, *Ibid.*, No. 23.

9. שמעון דובנאָוו, דצ״ו, ב׳ 8, ז׳ 305.

10. שמעון דובנאָוו, דצ״ו, ב׳ 8, ז׳ 308.

11. Юлий Гессен, *История еврейского народа в России*, т. 1, стр. 133.

12. *Еврейская Старина*, 1930, т. 13, стр. 131-134.

13. Юлий Гессен, «Депутаты еврейского народа», *Еврейская Старина*, 1909, вып. 3, стр. 28-29.

14. В. О. Леванда, *Ibid.*, No. 54.

15. Юлий Гессен, *История еврейского народа в России*, т. 1, стр. 87.

16. Я. И. Гимпельсон, *Законы о евреях*, Петербург, 1915, т. 2, стр. 453.

17. *Регесты и надписи*, т. 3, № 2225.

18. *Ibid.*, No. 2408.

19. Р. Журавский, *Статистическое описание Киевской губернии*, Петербург, 1852, т. 2, стр. 213-214.

20. Ю. И. Гессен, *Евреи в России*, Петербург, 1906, стр. 404.

21. С. М. Гинзбург, *Отечественная война 1812 г. и русские евреи*, Петербург, 1912, стр. 123.

22. *Еврейская Старина*, 1911, стр. 589-590.

23. שאול גינזבורג, היסטאָריש ווערק, ניו־יאָרק, 1937, ב׳ 2, ז״ז 7-8.

24. א. פרידקין, אברהם־בער גאָטלאָבער און זײַן עפאָכע, ווילנע, 1925, ז״ז 135-137.

25. שאול גינזבורג, דצ״ו, ב׳ 3, ז׳ 24.

26. М. Шпигель, «Из записок кантониста», *Еврейская Старина*, 1911, стр. 249-259.

27. שאול גינזבורג, דצ״ו, ב׳ 3, ז׳ 20.

28. М. Г. Моргулис, «Из моих воспоминаний», *Восход*, июль 1895, стр. 147-148.

29. שאול גינזבורג, דצ״ו, ב׳ 3, ז״ז 28-29.

30. Меримзон, «Рассказ старого солдата», *Еврейская Старина*, 1912, стр. 300-301.

31. א. פרידקין, דצ״ו, ז׳ 210.

32. Ю. Гессен, «Забытый общественный деятель», *Еврейская Старина*, 1911, стр. 394-402.

33. В. О. Леванда, *Ibid.*, No. 304.

34. שמעון דובנאָוו, דצ״ו, ב׳ 9, ז״ז 160, 161.

35. В. О. Леванда, *Ibid.*, No. 505 и 506.

36. א. פרידקין, דצ״ו, ז״ז 245-247.

37. צבי־הירש מאַסליאַנסקי, פערציק יאָר לעבן און קעמפן, ניו־יאָרק, תר״פד, ז׳ 72.

38. П. Левенсон, «Туалетный налог», *Восход*, 1889, т. 11-12, стр. 125-126.

39. *Ibid.*, стр. 129-131.

40. В. О. Леванда, *Ibid.*, No. 645.

41. *Збірник праць жидівської історично-археографічної комісії у Київі*, 1928, стр. 214-223.

42. «Гонения на женские головные уборы», *Еврейская Старина*, 1915, стр. 400.

43. שאול גינזבורג, דצ"ו, ב' 3, ז"ז 283-285.

44. שאול גינזבורג, דצ"ו, ב' 2, ז"ז 235-238.

45. Юлий Гессен, «Попытка эмансипации евреев в России», *Пережитое*, т. 1, стр. 146-150.

46. א. טשעריקאָוער, „פון די רוסישע אַרכיוון", היסטאָרישע שריפטן, ב' 1, שפ' 793-795.

47. Юлий Гессен, «Попытка эмансипации евреев в России», *Пережитое*, т. 1, стр. 160.

48. שמעון דובנאָוו, דצ"ו, ב' 9, ז' 327.

49. שמעון דובנאָוו, דצ"ו, ב' 9, ז' 340.

50. שמעון דובנאָוו, דצ"ו, ב' 10, ז' 127.

51. В. О. Леванда, *Ibid.*, No. 540.

52. שמעון דובנאָוו, דצ"ו, ב' 10, ז"ז 143-144.

שלום גאָלדעלמאַן

די יידישע נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע (1917–1920)

1. די יִדישע נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע — אַ קינד פון דער רעוואָלוציע

די יידישע נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע איז געבוירן געוואָרן מיט דער רעוואָלוציע — מיט דער אַלגעמיי־נער דעמאָקראַטישער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד און אינאיינעם מיט די נאַציאָנאַלע רעוואָלוציעס פון די פֿעלקער, וואָס זײַנען געווען פֿארשקלאַפט אין דער לאַנגער תקופה פונעם צאַרישן רעזשים און האָבן דער־גרייכט זייער פֿרײַהייט מיט זײַן מפּלה. געבוירן מיט דער פֿרײַהייט פון די פֿעלקער, צווישן וועמען די יידי־שע מיעוטים האָבן געלעבט אין משך פון דורות, האָבן די דאָזיקע יידישע קיבוצים אויך געטיילט דעם בי־טערן גורל פון יענע פֿעלקער: די יידישע נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע איז געטראָגן געוואָרן צו „קבורת ישראל" אינאיינעם מיט דער אַלגעמיינער לוויה פון דער דע־מאָקראַטישער רוסישער רעוואָלוציע און פון די נאַ־ציאָנאַלע רעוואָלוציעס פון די פֿעלקער, וואָס זײַנען אָקערשט אויפגעשטאַנען תחית־המתים ווי נאַציאָנאַלע קיבוצים.

די יידישע נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע איז ניט געווען אַ מין איזאָלירטע דערשײַנונג, אַ יוצא־מן־הכלל אין רוסלאַנד. אמת, לויט איר פֿאַרנעם, איר קאָמפּעטענץ, איר פֿראַקטישער אַרבעט, און בפֿרט לויט איר פֿארמעל־קאָנסטיטוציאָנעלער פֿאזיציע אין די רא־מען פון דער אוקראַינער מלוכה, מוז מען זי באַטראַכטן כדבר בפני עצמו, ווי אַ גאַנץ באַזונדערן פאַל, און אפשר טאָקע כדבר למופת, וואָס צו אַזאַ אויטאָנאָמיע האָבן מיר אין אַנדערע לענדער ניט זוכה געווען אין אונדזער גלות־געשיכטע.

אָבער אויך אין אַנדערע טיילן פון רוסלאַנד, וואָס האָבן זיך סעפּאַרירט און פֿראָקלאַמירט זייער מלוכה־שע זעלבסטענדיקייט, האָט דער יידישער מיעוט אויך זוכה געווען צו גוויסע פֿארמען פון נאַציאָנאַלער זעלבסטפֿארוואַלטונג. דער גורל פון די יידישע נאַציא־נאַלע רעכט און פון די נאַציאָנאַל־אויטאָנאָמע אינ־סטיטוציעס אין די אַלע נײַע מלוכות איז געווען זייער ענלעך צום גורל פון דער נאַציאָנאַל־פֿערזאָנאַלער אויטאָנאָמיע פון דעם גרויסן יידישן מיעוט אין אוקראי־נע. מיט דעם אויפקומען פון דער נאַציאָנאַל־פֿאַליטי־שער רעאָקציע אין די דאָזיקע נײַע נאַציאָנאַלע מלוכות האָט מען אָנגעהויבן צו פֿארשמעלערן און פֿשוט אָפּ־צושאָפן די יידישע נאַציאָנאַלע רעכט אין שפּעטער, אַז ס׳איז געקומען צו דער אַלגעמיינער ליקווידאַציע פון די דעמאָקראַטישע און נאַציאָנאַלע דערגרייכונגען פון דער גרויסער רוסישער רעוואָלוציע, בשעת אַלע יענע דערגרייכונגען זײַנען אונטערגעגאַנגען אין די כוואַליעס פון דער באָלשעוויסטישער פֿאַרפֿליצונג, איז געקומען אַ סוף הן צו די זעלבשטענדיקע מדינות, הן צו די רעשטלעך פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע פון די יידישע מינדערהייטן.

חוץ אוקראַינע האָבן זיך נאָך דרײַ מלוכות — ליטע, לעטלאַנד און עסטלאַנד — אָפּגעריסן פון רוס־לאַנד, וואו דער יידישער קיבוץ האָט באַקומען נאַציא־נאַלע רעכט, אין די אַלע דרײַ מלוכות איז אָנערקענט געוואָרן דער פֿרינציפּ פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע. דער פֿארנעם, די קאָמפּעטענץ פון די אויטאָנאָמע יידי־שע אַנשטאַלטן זײַנען געווען זייער פֿארשיידן אין יע־דער פון די דרײַ מלוכות. אַ פֿארגלײַך מיט דעם בריטן קאָנסטיטוציאָנעלן פֿארנעם פון דער יידישער אויטא־נאָמיע אין אוקראַינע קומט בכלל ניט אין באַטראַכט. מיט דער מזרח־איראָפּעישער רעוואָלוציע איז די אידעע פון דער יידישער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע געבוירן געוואָרן און מיט איר אינאיינעם איז זי אונ־טערגעגאַנגען.

באַזונדערס בולט קען מען זען, אַז דער גורל פון דער יידישער אויטאָנאָמיע איז ענג פֿארבונדן מיט דעם נצחון אין דער מפּלה פון דער רעוואָלוציע גראָד אין אוקראַינע. אַז די כוואַליע פון דער אוקראַינער נא־ציאָנאַלער רעוואָלוציע איז דערגאַנגען ביז צו איר העכסטער מדרגה, ווען דער אוקראַינער פֿארלאַמענט, די צענטראַלע ראַדע, האָט פֿראָקלאַמירט אין איר דריטן אוניווערסאַל (מאַניפֿעסט) דעם 7־טן נאָוועמבער 1917 די אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק (הגם נאָך אין די ראַמען פון אַ רוסלענדישער פעדעראַטיוו מלוכה), איז אינעם זעלבן אוניווערסאַל אויך פֿראָקלאַמירט גע־וואָרן די נאַציאָנאַל־פֿערזאָנאַלע אויטאָנאָמיע פאַר די מינדערהייטן. מיט אַ פאַר חדשים שפּעטער, דעם 9־טן יאַנואַר 1918, האָט די ראַדע פֿראָקלאַמירט אין איר פערטן אוניווערסאַל די פּאָליטישע אומאָפּהענגיקייט פון אוקראַינע און טאָקע ממש דעם זעלבן טאָג האָט

זי אָנגענומען דעם געזעץ וועגן דער נאַציאָנאַלער פֿערזאָנאַלער אויטאָנאָמיע. אָבער מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער, ווען די רוסישע רויטע גוואַרדיע האָט פֿאָרנומען קיעוו, האָבן די נייע בעלי־בתּים, די בּאָלשעוויקעס, פֿלינק אָפּגעשאַפט די נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע און פֿאַרנומען די דירה פונעם יִדישן מיניסטעריום. די אוקראַינער צענטראַלע ראַדע און איר רעגירונג האָבן זיך מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער צוריק אומגעקערט קיין קיעוו, די אויטאָנאָמיע און דאָס יִדישע מיניסטעריום זײַנען ווידער אויפגעשטעלט געוואָרן, און דעם 28־סטן אַפּריל 1918 איז די נאַציאָנאַל־פֿערזאָנאַלע אויטאָנאָמיע אַרײַנגענומען געוואָרן אין דער קאָנסטיטוציע פון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק.

אָבער אין אַ טאָג אַרום האָט שוין דער אוקראַינער פֿאַרלאָמענט אויסגעהויבן זײַן נשמה: דאָס דײַטשע אָפּפּאַציע־חייל האָט צעשריבן די צענטראַלע ראַדע, אָפּגעשאָפט די פֿאָלקס־רעפּובליק און ס׳איז געקומען צו דער מאַכט אַ רעכטע רעגירונג מיט אַ העטמאַן בראָש. און ווידער אַמאָל איז אָפּגעשאָפט געוואָרן די נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע פון די מיעוטים. ווען אין האַרבסט פון דעם זעלבן יאָר האָבן די אוקראַינער סאָציאַליסטישע און דעמאָקראַטישע כוחות אויפֿגעהויבן די מאַסן פונעם אוקראַינער פּויערטום קעגן דעם רעאַקציאָנערן רעזשים פונעם העטמאַן מיט די דײַטשן, איז די אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק צום צוויטן מאָל אויפגעשטאַנען תחית־המתים און ס׳איז אויך אויפֿגע־שטעלט געוואָרן די נאַציאָנאַל־פֿערסאָנאַלע אויטאָנאָמיע. אָבער אויך דאָס מאָל האָט דאָס געדויערט נאָר אַ קורצע צײַט. שוין אָנהייב 1919 זײַנען די סאָוויעטן ווידער געזעסן אין קיעוו, און טאָקע באַלד האָבן זיי דאָס צוויטע מאָל אָפּגעשאָפט די יִדישע אויטאָנאָמיע און אָנגעהויבן חורבן מאַכן אַלע איבערקיקע נאַציאָנאַ־לע און קולטורעלע אינסטיטוציעס פונעם יִדישן יִשוב אין אוקראַינע. אמת, דאָס מאָל שוין מיט דער אָקטי־ווער באַטייליקונג און אָפּילו לויט דער איניציאַטיוו פון די פּריש קאָמוניסטן. פּרט פון דער סאָוויעטן־מאַכט אויף אַ צײַט פון כּמעט אַנדערט־האַלבן יאָר — ביז יולי 1920 — איז געבליבן אַ קליינטשיקער דרײַעקיקער שטח אין דרום־מערבדיקן טייל פונעם לאַנד, און דאָ, אין דער שטאָט קאָמענעץ־פֿאָדאָלסק, האָט זיך אויפגעהאַלטן נאָך עטלעכע חדשים די דעמאָקראַטישע אוקראַינער רעגירונג אין מיט איר אויך דאָס יִדישע מיניסטעריום. די באַלשעוויקעס זײַ־נען איצט געוואָרן די אינציקע בעלי־בתּים פון גאַנץ אוקראַינע, און במקום דער יִדישער נאַציאָנאַלער אוי־טאָנאָמיע און די אַנדערע יִדישע נאַציאָנאַלע און דע־מאָקראַטישע אינסטיטוטיעס האָבן זיי געשאַפן די יִדי־שע סעקציע בײַ דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. ווי נאָר די יִדישע סעקציע האָט אויסגעפירט בשלמות איר קאָמוניסטישע חורבן־אויפגאַבע, איז פון דער פריִער יִדישער בלי־בן. די באַלשעוויסטישע בעלי־בתּים האָבן דעמאָלט אויך ליקווידירט די יִדסעקציע.

2. די אוקראַינער נאַציאָנאַלע אויפֿוואַכונג און די יִדן

איבער פּערציק יאָר זײַנען אַריבער פון יענער צײַט זינט די יִדישע אַרגאַניזירטע געזעלשאַפטלעכ־קייט — קודם־כל די יִדישע פּאָליטישע פּאַרטייען, די ציוניסטישע און די סאָציאַליסטישע — זײַנען אָוועק־געשטעלט געוואָרן פּאָר דער האַרבער פּראָגע, וואָס דאַרף זײַן און ווי וועט זײַן — פּאָליטיש און נאַציאָנאַל — די פּאָזיציע פונעם יִדישן קיבּוץ, פון דעם גרויסן יִדישן מיעוט אין אוקראַינע, וואָס האָט דעמאָלט גע־ציילט איבער צוויי מיליאָן נפשות, צו דער אוקראַי־נער נאַציאָנאַלער באַוועגונג און צו אירע נאַציאָנאַל־פּאָליטישע השגות.

די יִדן זײַנען געזעסן אין דעם לאַנד לאָגגע דורות. יִדן האָבן דאָרט געלעבט שוין העכער טויזנט יאָר, נאָך אַיידער אַפֿילו די איצטיקע אוקראַינער האָבן געבילדעט אַ באַזונדערע פֿאָלקס־גרופּע. די שכנות־דיקע באַציאונגען, בפרט אויפן געביט פון מסחר און מלאָכה, זײַנען געווען שוין פון תּמיד אַן אָפּר ענגע און געוויס זײַנען זיי וויכטיק געווען פֿאַר בײדע צדדים. אָבער געקענט האָבן זיך די יִדן און די אוקראַינער זייער וויניק, און פון גוטער שכנישאַפט האָט שוין געוויס קיין רייד ניט געקענט זײַן. פּונקט להיפוך, אין פֿאַרשיידענע תּקופות, בפרט אין צײַטן פון מלחמות און בלוטיקע צוזאַמענשטויסן צווישן די אוקראַינער און די שכנישע פעלקער און אונטערדרייקער, באַזונ־דער אין די צוזאַמענשטויסן מיט די פֿאָלאַקן, פלעגן די אוקראַינער אויסלאָזן זייער ביטער האַרץ און וויי־טאָג צו די יִדן. די מאַסן־שחיטות איף דער יִדישער באַפֿעלקערונג האָבן אָפּגעשוואָכט דעם אינטערעס צו דעם, וואָס קומט פֿאָר בײַם שכן. און ווען די יִדן האָבן דערזען, באַלד טאָקע אין די ערשטע טעג פון דער רעוואָלוציע, אַ מאָניפעסטאַציע אין די קיעווער גאַסן, וואָס אין איר האָבן זיך באַטיילּיקט — ווי מע גיט איבער — איבער הונדערט טויזנט אוקראַינער, האָבן זיי געגלויבט, אַז זיי זעען דאָס אין חלום. די זאָך האָט אָזוי אויסגעזען גלײַך ווי יִדן האָבן זיך אויפגעכאַפּט פון אַ לאַנגן און טיפֿן שלאָף און קענען מער ניט דערקענען דאָס פֿאָלק, וואָס מיט אים האָבן זיי בײַ אירצט געלעבט אָזוי צו זאָגן אונטער אײַן דאַך.

דער קליינשטעטלדיקער יִד אין אוקראַינע, אַן נאָך מער דער דאָרפס־יִד, האָט געהאַט צו טאָן מיטן

קיעוו — די הויפטשטאַט פון אוקראַינע

אוקראַינער פויער פֿשוט צולייב זײַן פרנסה. דער ייִד האָט אָפט געצויגן זײַן חיונה פונעם דאָרף, ער האָט אויך בדרך כלל געהעדט מיט דעם פויער אויף זײַן שפראַך. אָבער אויך דער פויער האָט דורות־לאַנג ניט גע־וואוסט, אַז ער רעדט אוקראַיניש, און דער ייִד האָט אָפילו קיינמאָל ניט געהערט דאָס וואָרט אוקראַינע. אין אַז ס׳איז אויסגעבראַכן די רעוואָלוציע אין דער אוקראַינער דאָרף האָט זיך ממש איבער נאַכט פאַר־וואַנדלט אין אַ קאָכעדיקן קעסל פון נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע קאָנפליקטן און איז געוואָרן דער הויפט־כוח פון דער נאַציאָנאַלער רעוואָלוציע, איז דער ייִד איבערראַשט געוואָרן פאַר דער דאָזיקער סטיכישער דערשיינונג. ער האָט ניט געקענט פֿאַרשטיין, וואָס ס׳קומט פאַר פאַר זײַנע אויגן, און פשוט ניט געקענט פאַרשטיין, וואָס פאַר אַ דיבוק איז עפּעס פֿלוצעם אַרײַן אין „זײַנע גויים״.

דער ייִד פון אַ גאַנץ יאָר האָט לרוב ניט פאַר־שטאַנען, וואָס פאַר אַ טיפע איבערקערעניש איז פאַר־געקומען אינעם אוקראַינער פאָלק און איז נאָך אַ לאַנגע צײַט געבליבן שטיין מן הצד פון דעם שטור־מישן אוקראַינער ים און זיך נאָר מיט מער חשד און שרעק צוגעקוקט צו דעם, וואָס ס׳טוט זיך בײַ זײַן שכן.

אין אָט דעם דאָזיקן משונהדיקן מצב ליגט אפשר איינע פון די סיבות פון יענער טראַגישער אַנטוויק־לונג, וואָס האָט געפירט צום מוראדיקן אומגליק פונעם אוקראַינער ייִדנטום אין משך פון די דרײַ־פיר יאָר פון דער אוקראַינער רעוואָלוציע. ס׳קען אויך זײַן, אַז דער פאַקט, וואָס ס׳האָט זיך ניט אײַנגעגעבן צו דער־גרייכן אַ נאַטירלעכע שותפות פון די צוויי הויפט־פוחות פון דער רעוואָלוציע — פונעם אוקראַינער דאָרף און פון דער ייִדישער שטאָט — האָט אַ סך מיטגע־האָלפן צו דער מפלה פון דעם אוקראַינער פאָלק פאַר נאַציאָנאַלער באַפרײַאונג.

בעת דאָס אוקראַינער דאָרף האָט זיך איפגעכאַפט פון זײַן נאַציאָנאַלן דרימל תיפף מיטן אָנהייב פון דער רעוואָלוציע, איז די שטאָט אין אוקראַינע געבליבן בײַ זום סוף פאַרעקשנט אין איר נעגאַטיוויזם באַציאונג צו דער אוקראַינער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג. די שטאָט אין אוקראַינע איז געווען רוסיפיצירט אין משך פון אַ סך דורות. אין דעם געראַנגל פון די אוקראַינער פאַר זייער באַפרײַאונג האָט זיך די שטאָט מיט אַ בלינדער עקשנות געהאַלטן בײַ איר פײַנטלעכער באַ־ציאונג צו זייערע נאַציאָנאַלע אַמביציעס און השגות. בשעת דער דאָרף איז געשטאַנען ווי אַ פעסטע וואַנט הינטער די אוקראַינער פאָדערונגען, האָט קיעוו, די הויפטשטאָט פון אוקראַינע און דער שטאָלץ פון יעדער נאַציאָנאַל־באַוואוסטן אוקראַינער, בײַ די אַלגעמיינע וואָלן געגעבן דעם נאַציאָנאַלן בלאָק פון אַלע אוקראַי־נער פּאַרטייען קוים אַ פינפטל פון אַלע אָפּגעגעבענע שטימען. אמת, ניט אַלע פון די איבערקיק פיר פינפטל שטימען האָבן געהאַט אַנטי־אוקראַינער כוונות. לכל הפחות האָבן דאָס ניט געמיינט די טויזנטער שטימען, וואָס זײַנען אָפּגעגעבן געוואָרן פאַר די נאַציאָנאַלע רשימות פון די ייִדישע פּאַרטייען. אָבער דעם רעזול־

טאָט פון די וואָלן האָבן די אוקראַינער ניט געקענט אויפנעמען ריין פּסיכאָלאָגיש אַנדערש ווי אַ פּינטל־לעכע דעמאָנסטראַציע פון דער גאַרער שטאָט קעגן זייערע הייליקסטע געפילן און אידעאַלן.

די שטאָט אין אוקראַינע איז געווען רוסיפיצירט, בפרט די גרויסע אין די מיטלערע שטעט. רוסיש איז געווען איר אומגאַנגס־שפּראַך, מע האָט געלייענט אַ רוסיש בוך און אַבאָנירט אַ רוסישע צייטונג, מע האָט געשיקט די קינדער אין אַ רוסישער שול, מע איז געגאַנגען אין אַ רוסישן טעאַטער.

די יידן האָבן אויסגעמאַכט אַ גאַנץ באַדײַטנדיקן טייל פון דער באַפעלקערונג אָפּילו אין די גרויסע שטעט און אַ מערהייט אין אַ סך מיטלערע און אין כּמעט אַלע קלענערע שטעט און שטעטלעך, דערצו נאָך וואָרפן זיך די יידן אין די אויגן פון יעדער ניט־יידישן שכן, איז אַן אינסטינקטיוו פּינטלעכע און חשדימדיקע האַלטונג צום יידן געווען תּמיד אײַנגע־קריצט אינעם הַרצן פונעם אוקראַינער שוין זײַט דורי־דורות. האָט יענער רוסישער לעבנסשטיגער פון דער אוקראַינער שטאָט, בפרט אין דער צעהיצטער אטמאָספער פון נאַציאָנאַלן קאַמף, במילא געמאַכט אַ רושם פון אַן אַנטי־אוקראַינער דעמאָנסטראַציע, וואו די יידן שפּילן דאָס ערשטע פידעלע.

אַ הויכע וואָנט האָט אָפּגעטיילט די צוויי פעלקער, וואָס האָבן גלעלבט נאָענט איינער לעבן דעם אַנדערן אין משך פון אַ סך יאָרהונדערטער, בײידע האָבן גלעיטן אונטער דעם שווערן שטיוול פונעם צאַרישן רעזשים, בײידע האָבן גאָחלומט פון אים זיך צו באַפרײַען און בײידע, האָט מען געקענט גלייבן, וועלן אינאײנעם קעמפן פאַר זייער פרײַהייט קעגן דעם געמיינזאַמען פײַנט, אָבער דאָך זײַנען זיי געבליבן צעשיידט און פרעמד איינער דעם צוויי־טן.

ס׳קען גאָר קיין ספק ניט זײַן, אַז די גרופּע אינ־טעליגענטן, וואָס איז געשטאַנען בראש פון דער אוקראַי־נער באַוועגונג, האָט אין דער ערשטער צייט פון דער רעוואָלוציע געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף אַ פאַר־שטענדניש מיט די יידן. און בפרט האָבן זיי גוט פאַרשטאַנען די חשיבות פון אַ הסכם מיט אָזאַ כּוח, וועלכן די יידישע שטאַטישע באַפעלקערונג האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט. אָזאַ הסכם און אַ קאַמף־שותפות צווישן די צוויי הויפּט־כּוחות — דעם אוקראַינער דאָרף און דער יידישער שטאָט — האָבן זיך אין יענער צייט פאַרגעשטעלט פירנדיקע אוקראַינער פאָליטיקער און אויך אייניקע יידישע פירער. דער געדאַנק פון אַזאַ שותפות האָט דעמאָלט טאַקע אויסגעזען ווי אַ חלום. פונדעסטוועגן האָט זיך גלוינט צו מאַכן די גרעסטע אנשטרענגונגן און אָפּילו ניט שאַנעווען קיין קרבנות, כּדי אַ פּרואוו צו טאָן צו רעאַליזירן אָזאַ שותפות.

אמת, שוין אָנהייב 1918, וועו די צענטראַלע ראַ־דע און די רעגירונג האָבן בעתן באַלשעוויסטישן אָנ־גריף געפּראַווט גלות אין זשיטאָמיר, האָט מען אָפּילו ניט מודיע געווען די פאַרטרעטער פון די מינדערהייטן אין דער ראַדע און ניט זייערע מיניסטאָרן *), אַז מע עוואַקואירט קיעוו און מע טראָגט אַריבער דעם צענ־טער קיין זשיטאָמיר. שוין אין זשיטאָמיר האָבן זיך בולט אַרויסגעוויזן די שאָוויניסטישע טענדענצן צוויישן די אוקראַינער פירער און ס׳זײַנען אָנגענומען גע־וואָרן געוואָרן, וואָס האָבן געטראָפן די מינדערהייט, און אפשר האָט מען טאַקע דערמיט בכלל געמיינט די יידן.

עטנאַגראַפיש־אוקראַינער געביטן פון רוסלאַנד אין אַ פעדעראַטיוויזער רוסלענדישער רעפובליק.

הינטן, נאָך העכער פערציק יאָר פון יענער צייט, קענען מיר זיך קוים פאָרשטעלן די התלהבות, וואָס דער לאָזונג פון אַן אויטאָנאָמער אוקראַינע האָט אַרויס־גערופן בײַ דער אוקראַינער באַפעלקערונג. ספּעציעל פאַר דעם פויער האָט דאָס וואָרט אויטאָנאָמיע גע־מיינט, אַז איצט וועט ער דער בעל־הבית פון זײַן „כאָטע", די ערד וועט אים געהערן און קיין פרעמ־

* ס׳איז כדאַי דאָ צו קאָרעגירן אַ געוויסע אָפּיצילע אוקראַי־נער וועלט־, אַז די יידישע מיטגלידער פון דער אוקראַינער ראַדע זײַנען ניט מיטגענומען מיט זיי אין גלות, בפרט אַז די יידישע היסטאָריקער האָבן גאַנץ אומקריטיש איבערגענומען די זאָזיקע וועלטע. אַזוי שרײַבט, למשל, א. שעריקאָווער אין זײַן בוך אַנטיסעמיטיזם און פּאָגראָמען אין אוקראַינע, ד׳ 111 : „זיי [די יידישע פאַרשטייער] האָבן ניט גע׳פּונען פאַר נייטיק מיטצוטיילן מיט דער ראַדע און אַפּריכטן מיט איר גלות אין זשיטאָמיר בעתן באַלשעוויסטישן אַנגריף". אין דער אמתן האָט מען די יידישע מיטגלידער פון דער ראַדע ניט אינפאָרמירט וועגן דעם, אַז מע האָט זיי אַרעסטירט אין קיעוו.

3. די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט און די אוקראַינער נאַציאָנאַלע רעוואָלוציע

א. אַן אויטאָנאָמע אוקראַינע אין אַ פעדעראַטיווער רוסלענדישער רעפובליק

הגם די אוקראַינער נאַציאָנאַלע באַוועגונג איז פֿולצעס, ממש פון הינטן אויף מאָרגן, נתגלה געווארן אין איר פולן פאַרנעם פאַר דער יידישער געזעל־שאַפטלעכקייט, האָבן די אַנפירנדיקע מענטשן אין די יידישע פאַרטייען באַלד פארנומען אַ באַשטימטע פא־זיציע לגבי דער הויפּט־פאַדערונג פון די אוקראַינער פאַר אַ נאַציאָנאַל־טעריטאריאַלער אויטאָנאָמיע פון די

דער וועט זיך מער ניט אַרײַנמישן אין זײַנע ענינים. מיט איין וואָרט אַ פּעדעראַטיוו רוסלאַנד הייסט אַ פּרינץ אוקראַינע.

איצט איז פֿאַר אונדז שוין ניט וויכטיק צו דער־גיין, צי די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער האָבן אין דער ערשטער צײַט טאַקע געגלויבט, אַז די אוקראַינער מיינען ניט מער ווי אַ טעריטאָריאַלע אויטאָנאָמיע, ווי זיי האָבן דעמאָלט פּײַערלעך דערקלערט. לכל־הפחות פֿאַרזיכערט דער פּירער פון דער אוקראַינער באַוועגונג, דער ראש פון דער אויטאָנאָמער אוקראַינע און שפּעטער אויך פון דער זעלבשטענדיקער מלוכה, וו. וויניטשענקאָ, אַז די אוקראַינער האָבן דעמאָלט פון עפּעס מער ווי פון אויטאָנאָמיע אַפֿילו ניט געחלומט און אַז נאָר די בייזע רושישע כוונות האָבן זיי געטריבן צו פֿראָקלאַמירן אַ מלוכהשע אומאָפּהענגיקייט [1].

פֿאַר דער יידישער נאַציאָנאַלער געזעלשאַפטלעכ־קייט איז דער לאָזונג פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע קיינמאָל ניט געווען פּסול. די ציוניסטן, «פּועלי־ציון», סיימיסטן, פֿאָלקיסטן און דער «בונד» זײַנען אַלע גע־ווען אָנהענגער פון אויטאָנאָמיע. ספּעציעל די סיימיסטן זײַנען געווען די סאָמע הייסע חסידים פון דער שיטה. מע האָט באַטראַכט אויטאָנאָמיע פֿאַר פּעלקער ווי דאָס בעסטע מיטל פֿאַר פרידלעכער לייזונג פון יעדער קאָמפּליצירטער נאַציאָנאַלער פֿראָגע. זיי האָבן דער־פֿאַר געקענט מיט אַ רואיק געוויסן פֿאַרנעמען אַ פּאָ־זיטיווע פֿאָיזיצע לגבי יענער הויפּט־פֿאָדערונג פון דער צענטראַלער ראָדע, אַ פֿאָדערונג, וואָס איז דע־מאָלט געווען דער ראָדע און דער רוסישער צײַטווײַליקער רעגירונג.

פֿאַרנעמען אָבער פֿאָיזיטיוו פֿאָיזיצע איז גרינג געווען פֿאַר דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, ווײַל די אוקראַינער האָבן אין זייערע פּײַרלעכע דער־קלערונגען און בעת די אונטערהאַנדלונגען מיט פּעט־ראָגראַד קיינמאָל ניט פֿאַרגעסן צוצוגעבן צו דער פֿאָדערונג, אַז אויטאָנאָמיע מיינט אין די ראָמען פון גאַנץ רוסלאַנד. אָפֿילו אינעם ערשטן אינזיוּערסאַל פון דער צענטראַלער ראָדע (דעם 10־טן יוני 1917), שוין נאָך דעם ערשטן סיכסוך מיט דער צײַטווײַליקער רושישער רעגירונג, וועלן די אוקראַינער דעלעגאַציע איז געקומען אַהיים פון פּעטראָגראַד מיט לײַדיקע הענט, איז דער דאָזיקער תּנאי ווידער אָפּאָל דער־מאָנט געווארן. דער אוניווערסאַל האָט פֿראָקלאָמירט די אויטאָנאָמיע פון אוקראַינע בזה הלשון: «אוקראַינע זאָל זײַן פרײַ. דאָס אוקראַינער פֿאָלק זאָל האָבן דאָס רעכט אַליין מסדר זײַן זײַן לעבן אויף זײַן ערד, ניט אָפּטיילנדיק זיך פון גאַנץ רוסלאַנד» [2].

פֿאַר דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט איז דער דאָזיקער תּנאי געווען פון גרויס חשיבות. דאָס, וואָס די אוקראַינער האָבן די גאַנצע צײַט באַטאָנט, אַז אוקראַינע בלײַבט אַ טייל פון רוסלאַנד, האָט די יידי־שע פּירער באפרײַט פון דער סכנה צו קומען אין אַ קאָנפֿליקט הן מיט זייערע אייגענע געפֿילן, הן מיט די שטימונגען פון דער יידישער באַפֿעלקערונג. אין דער ערשטער צײַט פון דער רוסישער רעוואָלוציע איז אומגעהײַער שטאַרק געווען די התלהבות פון די יידן פֿאַר די פֿאָליטישע דערגרייכונגען, בפּרט פֿאַר די ספּעציעל יידישע דערגרייכונגען — די בירגער־לעכע גלײַכבאַרעכטיקונג. באַלד טאָקע נאָך דעם ווי די צאַרישע רעגירונג איז געפֿאַלן, האָט דעם 22־סטן מערץ 1917 די צײַטווײַליקע רעגירונג אָפֿגעשאַפט אַלע יידישע באַגרענעצונגען פון דער צאַרישער צײַט. די שמחה איז געווען גרויס און ניט וויניקער שטאַרק זײַנען געווען די דאָנק־גפֿילן פון יעדער יידן.

די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט שוין אין די מלחמה־יאָרן, נאָך פֿאַר דער רעוואָלוציע, מיט איר זעלבסטהילף פֿאַר די יידישע פּליטים, אָבער אויך מיט אַרגאַניזירן די גע־זעלשאַפטלעכע כוחות פֿאַר דעם קאַמף פֿאַר יידישער גלײַכבאַרעכטיקונג, האָט איצטער, מיט דעם נאָכדעם פון דער דעמאָקראַטיע, אָנגעהויבן צוצוגרייטן אַן אַל־רושישע יידישע פֿאַרטרעטערשאַפט אויף דעמאָקרא־טישע יסודות, כדי צו זיכערן פֿאַר די רושישע יידן געוויסע נאַציאָנאַלע רעכט. די יידישע געזעלשאַפט־לעכע טוער — און מיט זיי די בריטיע יידישע פֿאָלקס־שיכטן — האָבן אויסגעאַרבעט זייערע פּלענער אויס־שליסלעך אין די צרענעצן פון אַ גרויסער דעמאָקרא־טישער רושישער מלוכה. די סעפּאַראַטיסטישע שטרע־בונגען פון אייניקע פעלקער אין רוסלאַנד, וואָס זײַ־נען אויפֿגעקומען בעת דער רעוואָלוציע, זײַנען די יידן געווען דערווידער. אָפֿילו ריין פּסיכאָלאָגיש זײַנען זיי ניט געווען צוגעגרייט צו אַ צעטיילונג פון רוסלאַנד אויף אינצלנע מדינות. מע האָט זיך דעמאָלט געהאַלטן פֿאַר דעם כלל, אַז אַ צערסין און צעפּליקט רוסלאַנד שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ סכנה פֿאַר דעם רושישן יידנטום. די ווײַטערדיקע אַנטווילקלונג האָט טאָקע אויף אַ זייער טראָגישן אופן באַשטעטיקט די דאָזיקע מורא. בעת די באַציאונגען צווישן אוקראַינע און רוסלאַנד האָבן זיך שטאַרק צוגעשפּיצט, האָבן די יידן אין אי־קראַינע גמאוזט באַשטימען זייער פֿאָזיציע. און די לייזונג פון אַן אויטאָנאָמער אוקראַינע אין די ראָמען פון דער רוסלענדישער מלוכה איז דעמאָלט געווען אַן אויסוועג.

אַ גאַר אָנטשיידנדיקע השפּעה אויף די יידישע פֿאַרטיען האָט געהאַט דאָס צוזאָגן פון די אוקראַינער פירער אײַנצוואַרדענען דאָס צוזאַמענלעבן פון די אי־קראַינער מיט די נאַציאָנאַלע מיעוטים אויף די יסודות פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע. צו אַזאַ ראַדיקאַלער ענדערונג אינעם לעבן פון די יידן האָט קיין איינציקער יידישער פֿאָליטיקער ניט געקענט בלײַבן גלײַכגילטיק.

דער ערשטער רמז אויף די כוונות פון די אוקראַינער פירער בנוגע די נאַציאָנאַלע רעכט פון די ניט־אוקראינער נאַציעס אין לאַנד איז געמאַכט געוואָרן אויפן אַלאוקראַינישן נאַציאָנאַלן קאָנגרעס שוין אין אַפּריל 1917. אויף דעם קאָנגרעס האָבן זיך פאַרזאַמלט לערך 700 דעלעגאַטן, וואָס האָבן פאַרטרעטן אַלע טיילן פון אוקראַינע און אַלע געזעלשאַפטלעכע און סאָציאַלע גרופּעס פונעם אוקראַינער פֿאָלק. דער קאָנגרעס האָט מאַניפעסטירט מיט דער גרעסטער התלהבות די אומאַפֿהענגיקייט סאָלידאַרישקייט פון אַלע שיכטן פונעם אוקראַינער פֿאָלק אין זײַן שטרעבן אויסצובויען אַן אייגענע אויטאָנאָמע מלוכה. דער קאָנגרעס האָט איינשטימיק באַשטעטיקט אַלע פריערדיקע באַשלוסן פון דער צענטראַלער ראַדע. דערמיט, דער־ציילט וויניטשענקאָ אין זײַן בוך, איז די צענטראַלע ראַדע אַזוי ווי לעגאַליזירט געוואָרן ווי די אמתע פאַרטרעטערשאַפט פונעם אוקראַינער פֿאָלק. צווישן יענע רעזאָלוציעס פונעם קאָנגרעס איז אויך אָנגענומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע, אַז „איינער פון די הויפּט־פּרינציפּן פון אוקראינער אויטאָנאָמיע איז די פולע גאַראַנטיע פאַר די רעכט פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייט, וואָס לעבן אין אוקראַינע“ [2].

דערווײַל איז דאָס געווען בלויז אַ דעקלאַראַטיוויער צוזאָג, ס׳איז אָבער שוין דעמאָלט קלאָר געווען, אַז אין זייער שווערן ענגאַגל מיט דער רוסישער צײַט־ווילקער רעגירונג פאַר דער אָנערקענונג פונעם עצם פּרינציפּ פון אויטאָנאָמער אוקראַינע וועלן די אוקראַינער פירער זײַן גרייט אויף די גרעסטע הנחות לגבי דעם ניט־אוקראַינער טייל פון דער באַפעלקערונג, כדי צו פאַרזיכערן זיך די אונטערשטיצונג פון די מינדערהייט פאַר זייער הויפּט־פאָדערונג.

דער שוואַכסטער פונקט פון דעם אוקראַינער צד אין זײַנע אונטערהאַנדלונגען מיט די רוסן איז געווען, וואָס זײַנע פאַרטרעטער האָבן געקענט רײַדן בלויז אינעם נאָמען פון די אוקראַינער, זיי האָבן אָבער דער־ווײַל זיך ניט געקענט סומך זײַן אויף דעם דריטל ניט־אוקראַינער, וואָס האָט געלעבט אין לאַנד. ערשט נאָך דעם פשרה־אָפּמאַך מיט דער רוסישער מיניסטעראַרײַ דעלעגאַציע, וואָס איז געקומען קיין קיעוו אין די לעצטע טעג פון חודש יוני, כדי אַ סוף צו מאַכן צו די וויכוחים, האָט מען געקענט רײַדן אינעם נאָמען פון גאַנץ אוקראַינע.

וויניטשענקאָ אַליין, וועלכער איז געווען די וויכ־טיקסטע פערזאָן פונעם אוקראַינער צד הן בײַ די אונטערהאַנדלונגען מיט דער רעגירונג אין פעטראַ־גראַד, הן מיט דער מיניסטעראַרײַ־דעלעגאַציע אין קיעוו, ווײַזט אָן אין זײַן געשיכטע פון דער אוקראַינער רע־וואָלוציע אויף דער וויכטיקייט פון דעם הסכם מיט דער ניט־אוקראַינער געזעלשאַפטלעכקייט. ער שרײַבט דאָרט, אַז אָן אַן ענדגילטיקן הסכם מיט די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן „האָט מען אונדז ניט געקענט האַלטן פאַר אַ מלוכה־מאַכט פון דער גאַנצער לאַנד־באַפעל־קערונג; אָן זיי האָבן מיר ניט געקענט האָבן דעם צוטרוי פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג; אָן זיי האָט אונדזער אַדמיניסטראַציע ניט געקענט באַשטע־טיקט ווערן מצד דער צײַטווײַליקער רעגירונג און אָן אַזאַ באַשטעטיקונג האָבן אונדז געפעלט די פינאַנ־מיטלען, וואָס אָן זיי קען מען ניט רעגירן“ [3].

ב. די באַציונגען פון די מיעוטים צו דער אוקראַינער אויטאָנאָמיע

פאַרשיידן האָבן זיך באַצויגן צו די נאַציאָנאַל־פאָליטישע שטרעבונגען די דרײַ גרעסערע נאַציאָנאַלע מיעוטים. וויניטשענקאָ פון די אַנדערע האָבן זיך אינטערע־סירט מיט דעם גאַנצן ענין די פאָליאַקן. זיי האָבן זיך כּמעט ווי ניט געמישט אינעם געראַנגל. זייערע אויגן זײַ־נען געווענדעט געווען צו מערב, צום פוילישן פאַטער־לאַנד. אין אַ זיכערער צוקונפט פון דעם פוילישן מיעוט אין אוקראַינע האָבן די פוילישע פירער אויך ניט געגלויבט מחמת די סאָציאַלע השגות פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד האָבן געהאַלטן אין איין צושפּיצן זיך, אוּן די פוילישע באַפעלקערונג פון אוקראַינע האָט לרוב געהערט צו די סאָציאַלע שיכטן, וואָס אויף זיי האָט די רעוואָלוציע אויפגעהויבן איר האַק. צו דער אויטאָנאָמיע פאַר די מיעוטים זײַנען דערײַבער די פּאָליאַקן געבליבן גאָר קאַלט. זיי האָבן אַפֿילו קיין אייגענע אויטאָנאָמע אַנשטאַלטן ניט אויפ־געשטעלט.

גאָר אַנדערש האָבן זיך פאַרהאַלטן די רוסן. זיי וואָלטן געדאַרפט ממש אַרויס פון זייער אייגענער הויט צו ווערן אויפריכטיקע חסידים פון אַן אויטאָנאָמער אוקראַינער מלוכה, וואָס האָט געשטרעבט וואָס מער צו זײַן אומאָפּהענגיק פון דער צענטראַלער רוסלענדי־שער אַדמיניסטראַציע. די רוסן אין אוקראַינע זײַנען פּשוט געווען אַ צד אינעם קאַמף אוּן האָבן פאַקטיש געשפּילט די ראָלע פון אַ פאַרלענגערטער האָנט פון פּעטראָגראַד.

אמת, צווישן די רוסן אין אוקראַינע זײַנען געווען אַ סך, אויב ניט דער רוב, וואָס האָבן געשטאַמט פון אוקראַינע. זיי האָבן זיך אָבער געהאַלטן פאַר עכטע רוסן, מחמת זיי אַליין אָדער זייערע טאַטע־מאַמע אָדער אַפֿילו זייערע זיידעס אוּן באָבעס האָבן זיך אין משך פון דורות אַסימילירט. דאָס אוקראַינער פֿאָלק האָט אויף אַזאַ אופן פאַרלוירן די אינטעליגענץ אוּן די רײַכערע שיכטן. געבליבן אוקראַיניש איז דאָס אַרעמע פויערטום אין דאָרף.

אָט די אַסימילירטע אוקראַינער, וועמען די נא־ציאָנאַלע אוקראַינער פלעגן שפּאָטיש רופן „מאַלאָ־ראַסן“, זײַנען געווען נאָך מער פאַרבּיסענע קעגנער פון דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג אַיידער די עכטע גרויס־

רוסן, וואָס האָבן געלעבט אין אוקראַינע. אָט די דאָ־זיקע רוסן אין מאַלאָראָסן האָבן טאָקע געהאַט אַ סך וואָס צו פֿאַרלירן, ווען די חלומות פון די נאַציאָנאַלע אוקראַינער וואָלטן זיך פֿאַרווירקלעכט אין זייער פולן פֿאַרנעם. זיי אַלע זײַנען דאָך ביז דער רעוואָלוציע געווען די איינגעלעבט מושלים פון דעם רײַכן לאַנד מיט זײַן פעטער שוואַרצער ערד און מיט אומבא־גרענעצטע מעגלעכקייטן אויף אינדוסטריעלער אַנט־וויקלונג. די רוסן אין אוקראַינע, בתוכם אויך די מאַלאָראָסן, האָבן אויסגעפילט כּמעט דעם גאַנצן ביו־ראָקראַטישן אפּאַראַט אינעם לאַנד. זיי זײַנען געווען די פֿראָפעסאָרן אין די הויכשול, לערער אין די מיטל־שול, מיטאַרבעטער און אַרויסגעבער פון די גרויסע צײַטונגען (מיט אַ היפּשער באַטייליקונג פון אַסימי־לירטע ייִדן). צו זיי האָבן געהערט כּמעט אַלע גרויסע אין מיטלע ערד־מאַינטקעס, זיי האָבן געבילדעט דעם קלאַס פון די אינדוסטריעלע מאַגנאַטן. רוסיש אַדער רוסיפיצירט איז אויך געווען אַ גרויסער טייל פון פֿאַבריק־אַרבעטער.

זייערע פֿאָזיציעס וואָלטן זיי איצט, ווען אין לאַנד וואָלט אײַנגעפירט געוואָרן אויטאָנאָמיע, געוויס פאַר־לירן. אַז דער אַדמיניסטראַטיוואַר אפּאַראַט וואָלט אינעראָרגאַנגען אין אוקראַינער הענט, איז געווען קלאָר. אָבער אויך די אַנדערע פֿאָזיציעס זײַנען ניט געווען מער זיכער. די אוקראַינער האָבן מיט אַ גרינג הארץ געקענט גיין אין דעם פּרט כּמעט אַזוי ווײַט ווי די באַלשעוויסטישע פראָפּאַגאַנדע פון יענער צײַט האָט דאָס געפאָדערט. „דאָס אוקראַינער פאָלק פאַר־מאָגט ניט קיין בורזשואַזיע", פלעגן דעמאָלט די אוקראַינער זאָגן. אַזוי אַרום וואָלט די פאָדערונג צו נאַציאָנאַליזירן דאָס גרויסע שטאָטישע אייגנטום אַדער סאָציאָליזירן די ערד־מאַינטקעס געהייסן אָפּשאָפן די פֿאָזיציעס פון די ניט־אוקראַינער און באפעסטיקן די סאָציאַלע פֿאָזיציעס פון דעם אַרעמען אוקראַינער פאָלק.

אמת, די עכטע באַלשעוויסטישע תלמידים פון לענינס ישיבה זײַנען געווען בעסערע ספּעציאָליסטן אויף „רויב דאָס אַנגעריבענטע" און האָבן בעסער פון די אוקראַינער „סאָציאַלע פֿראָזעליטן" פֿאַרשטאַנען ווי אויסצונוצן די סאָציאַלע אינסטינקטן פּונעם אוק־ראַינער פּויער אין טאָקע אויף די אַנטי־אוקראַינער געפּילן פון די רוסישע אין פון די רוסיפיצירטע אַר־בעטער אין די שטעט, כּדי בטל צו מאַכן אַלע אוקראַי־נער חלומות. אָבער אין יענער ערשטער צײַט פון דער רעוואָלוציע האָט נאָך קיין מענטש ניט געקענט וויסן, וואָס וועט פון דעם רוסיש־אוקראַינער קאָמף אַרויסקומען. איינס איז געווען קלאָר שוין פון אָנהייב אָן, די גרויסרוסן אין אוקראַינע וועלן זיך שטעלן אַנט־קעגן די אוקראַינער השגות. א. טשערי־קאָווער שרײַבט, אַז „די אַלגעמיינע [ד"ה די רוסישע און רוסיפיצירטע געזעלשאַפטלעכקייט אין קיעוו] דעמאָקראַטישע אַרגאַנען אין קיעוו האָבן די ערשטע צײַט געפירט אַן אָקטיוון קאַמף קעגן דער אוקראַינער באַוועגונג. אַזוי האָט, למשל, דער אויספיר־קאָמיטעט פונעם „ראָט פון די פאַראיניקטע געזעלשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס". . . באַשלאָסן צו דעלעגירן אַ ספּעציעלע דעפּוטאַציע צו דער צײַטווײַליקער רעגירונג אין פעטראָגראַד מיטן צווועק צו שטערן די אוקראַינער אין זייערע פלענער וועגן אַ באַלדיקער אויטאָנאָמיע"[5].

מער אָדער ווייניקער קלאָר איז געווען, בפרט פאַר די אוקראַינער, אַז די אינציקע נאַציאָנאַלע מינ־דערהייט, וואָס זיי וועלן אפשר קענען צוציען אויף זייער זײַט, וואָלטן געקענט זײַן נאָר די ייִדן. אָבער אויך אויף דעם דאָזיקן וועג האָט זיך געפונען אַן אבן־נגף. די זעלבע סיבות, וואָס האָבן צוגעצויגן די אַסימילירטע אוקראַינער צו דעם רוסישן צד, האָבן אויך אַרײַנגעצויגן דעם רוב ייִדישע אינטעליגענטן, ייִדישע בורזשואַזע עלעמענטן און אויך אַרבעטער אין די רייען פון די קעגנער פון דער אוקראַינער אויטאָנאָמיע. אָט די דאָזיקע רוסישע פאַטריאָטן האָבן געשאָפן בײַ די אוקראַינער אַ סך בייז בלוט און האָבן אין אַ גרויסער מאָס אָפּגעסמט די פרײַנדשאַפטלעכע באַציאונגען צווישן די אוקראַינער און ייִדן אין די ערשטע עטלעכע חדשים פון דער רעוואָלוציע.

אמת, די רוסיש־פאַטריאָטישע פאָליטיק, וואָס די ייִדישע פאַרטרעטער פון דער גרויסרוסישער מינ־דערהייט האָבן פאַרטיידיקט אין דער צענטראַלער ראָדע, אין די אַרבעטער־ראַטן און אין די שטאָטישע מוניצי־פאָליטעטן, אין די רוסישע צײַטונגען, וואָס אין זיי האָבן ייִדן־אסימילאַטאָרן, אָנהענגער פון די רוסישע ליבעראַלע און רוסישע סאָציאָליסטישע פאַרטייען, פאַרנומען דעם ערשטן פלאַץ, איז ניט געבליבן מיט דער צײַט דער איינציקער אבן־נגף, וואָס האָט גע־שטערט די ייִדיש־אוקראַינישע צוזאַמענאַרבעט. דער עקשנותדיקער ווידערשטאַנד פון דער רוסישער רע־גירונג צו דער אוקראַינער אויטאָנאָמיע, פון איין זײַט, און דאָס פאַרשאַרפן זיך פון די באַלשעוויסטישע פראָפּא־די פאָלקסמאַסן, וואָס די באַלשעוויסטישע פראָפּא־גאַנדע האָט מיט אַזא הצלחה אויסגענוצט שפּעטער אין דער מלחמה פון דער רוסישער סאָוויעטן־מאַכט קעגן דער אוקראַינער מלוכה, פון דער אַנדערער זײַט, האָבן דאָס ראַדיקאַליזירט די נאַציאָנאַליסטישע טענדענצן פון די אוקראַינער און האָבן זיי גענטריבן פיל ווײַטער פון יענע אויטאָנאָמע פאָדערונגען, וואָס די ייִדן זײַנען גרייט געווען צו פֿאַרווירקלעכן אינאיינעם מיט די אוקראַינער.

אין אָנהייב האָט דאָס אויסגעזען, אַז מיר שטייען פאַר גוטע אין גרויסע מעגלעכקייטן. די אוקראַינער פירער האָבן דעמאָלט, ווי ס'ווײַזט אויס, אויך גע־גלויבט אין אַזוינע מעגלעכקייטן. לכל הפּחות, בשעת

וויניטשענקאָ האָט מיט פיר יאָר שפּעטער געשריבן זײַן געשיכטע פון דער אוקראַינער רעוואָלוציע, האָט ער זיך דערמאָנט אין יענעם אידעאַלן מצב און אין דעם דעמאָקראַטיק גלויבן אין אַן אוקראַינער־ייִדישן הסכם. „די מינדערהייטן האָבן אַלץ ניט געקענט מסכים זײַן מיט דעם נצחון פון דעם אוקראַינערטום און האָבן זיך אַנגעשטרענגט אָפּצוהאַלטן זײַנע שריט״. ער האַלט אָבער פֿאַר נייטיק צוצוגעבן: „חוץ די ייִדישע פֿאַר־טיין״[6]. און בשעת ער באַשרײַבט די זיצונג פון דער קליינער צענטראַלער ראַדע, זאָגט ער בנוגע דער האַלטונג פון די נאַציאָנאַל־ייִדישע פֿאַרטרעטער (אויסער זײ זײַנען דאָרט געזעסן אַן האַלב טוץ ייִדן־אַסימילאַטאָרן, פֿאַרטרעטער פון דער גרויסרוסישער נאַציאָנאַלער מינדערהייט), אַז „באַזונדערס אויפֿריכ־טיק איז געווען דאָס אַרויסטרעטן פון די פֿאַרטרעטער פון די ייִדישע אַרגאַניזאַציעס... די צענטראַלע ראַדע איז אין זייער באַוואוסטזײַן שוין געווארן א מין אייגענע אַנשטאַלט, און זיי זײַנען דאָרט אויפגעטראָטן ווי אירע מיטגלידער גלײַך מיט די אַנדערע אין מיט גלײַכע פֿאַליטישע אין נאַציאָנאַלע רעכט״. „דער פֿאַר־טרעטער פון די ציוניסטן, דערציילט ער ווײַטער, האָט געהאַלטן זײַן רעדע אין העברעיש און האָט אויף דעם אופן מאַניפעסטירט סײַ די סימפּאַטיע פון די ציוניסטן צו דער אוקראַינער מלוכהשאַפֿט, סײַ די גלײַכבאַרעכטיקטע פֿאַליצײ פונעם ייִדנטום אין דער דאָזיקער מלוכהשאַפֿט״[7].

די פּײַנלעכע רעדעס אין יענער ערשטער זי־צונג פון דער צענטראַלער ראַדע דעם 12־טן יולי 1917 (דעם 25־סטן לויט דעם נײַעם קאַלענדאַר) זײַנען ניט געווען בלויז א מאניפעסטאציע. אַוודאי האָבן זיך געלאָזט באַמערקן געוויסע אי־נטע־שיידן און ניואַנסן אין דער האַלטונג פון די פֿינף ייִדישע פֿאַרטיען, וואָס האָבן פֿאַרטרעטן דאָס אוקראַינער ייִדנטום אינעם דעמאָלטיקן אוקראַינער פֿאַרלאָמענט. אָבער אין דער ערשטער צײַט פונעם קאַמף פֿאַר דעם רעכט פון אוקראַינע אויף א טעריי־טאָריאַל־אויטאָנאָמיע זײַנען אַלע ייִדישע פֿאַרטרעטער געשטאַנען אַן שום מניעות אויפֿן צד פון די אוקראַינער. געענדערט האָבן די ייִדישע פֿאַרטיין זייער האַלטונג ערשט דעמאָלט, וועז די געשעענישן האָבן געטריבן די אוקראַינער פירער אויפֿן וועג פון מלוכהשן סעפּא־ראַטיזם. די מאַטיוון בײַ די ייִדישע פֿאַרטיין זײַנען דערבײַ געווען זייער געמישטע.

ג. די פּראָקלאַמירונג פון דער אוקראַינער כּאָלקס־רעפּובליק

די אונטערהאַנדלונגען צווישן די פּעטראָגראַדער מיניסטאָרן מיט די פֿאַרשטייער פון דער צענטראַלער ראַדע זײַנען אָפּגעשלאָסן געווארן בשלום. דער הסכם צווישן בײידע צדדים איז פֿאַרפּנטלעכט געווארן דעם 3־טן יולי 1917 אין דעם צווייטן אוניווערסאַל פון דער צענטראַלער ראַדע מצד די אוקראַינער, און נאָך מיט א טאָג פריער אין א ספּעציעלער דעקלאַראַציע מצד דער צײַטווײַליקער רוסישער רעגירונג. דער אָפּמאַך האָט פֿאַקטיש פיקסירט דעם מצב, וואָס די אוקראַי־נער האָבן ביז איצט דערגרייכט. הגם אין יענע בײידע דאָקומענטן איז אָפֿילו דאָס וואָרט אויטאָנאָמיע ניט דערמאָנט געווען, איז אָבער פון דעם מאָמענט אָן געשאפן געווארן א ווירקלעכע אויטאָנאָמע אָרדענונג אין אוקראַינע מיט אַן אייגענעם פֿאַרלאָמענט (צענט־ראַלע ראַדע) און מיט א באַזונדער רעגירונג (גענעראַל־סעקרעטאריאט). אין דעם אָפּמאַך איז געווען א וויכ־טיקער פונקט, אז סײַ אין פֿאַרלאָמענט און סײַ אין דער רעגירונג דארפן פראָפֿאָרציאָנעל זײַן פֿאַרטרעטן די דרײַ גרעסערע מיעוטים: רוסן, ייִדן און פֿאָלקן. פון איצט אָן איז די ראַדע געווארן א געזעצגעבערישע אינסטיטוציע פונעם גאַנצן לאַנד און ניט בלויז א פֿאַרטרעטערשאַפט פון אוקראַינער. די נײַע ענדערונג אינעם פֿאָליטישן לעבן איז באַשטעטיקט געווארן אין דעם „סטאַטוט פאר דער העכסטער פארוואַלטונג פון אוקראַינע״. די רוסישע רעגירונג האָט נאָך געדאַרפט אים אָקצעפּטירן. פֿאַר דער געזעלשאַפֿטלעכקייט אָבער איז דער סטאַטוט געווען א מין קאָנסטיטוציע פון דער אויטאָנאָמער אוקראַינע.

דער דאָזיקער סטאַטוט האָט צום ערשטן מאָל אין דער גלות־געשיכטע פונעם ייִדישן פֿאָלק פעסט־געשטעלט אויף א קאָנסטיטוציאָנעלן יסוד די אָפּיציעלע באַטייליקונג פון א פֿאַרטרעטער פונעם ייִדישן פֿאָלק אין דער רעגירונג פונעם לאַנד. לויטן סטאַטוט האָט מען בײַם סעקרעטאריאט פאר צווישן־נאַציאָנאַלע ע־נינים געשאפן דרײַ וויצע־סעקרעטאריאטן פאר די נא־ציאָנאַלע מינדערהייטן: רוסישער, ייִדישער און פּוי־לישער.

כדי צו באַטאָנען, אז די נאַציאָנאַלע וויצע־סעק־רעטאַרן זײַנען אוועקגעשטעלט אויף א גלײַכער מדרגה מיט די אוקראַינער גענעראַל־סעקרעטאַרן, באַשטימט דער סטאַטוט, אז די וויצע־סעקרעטאַרן וועלן בא־שטעטיקט פון דעם „קאָמיטעט פון דער צענטראַלער ראַדע״ (דער אפיציעלער נאָמען פון דער קליינער ראַדע) גלײַך מיט די גענעראַל־סעקרעטאַרן.

און נאָך א וויכטיקער פונקט אין דעם סטאַטוט באַשטימט, אז „אַלע גזעזצן, אַדמיניסטראַטיוון תקנות און באַשלוסן, וועלכע וועלן אַרויסגעגעבן אויף אוק־ראַיניש, וועלן אויך פּובליקירט אין די לשונות פון די מיעוטים: רוסיש, ייִדיש און פּויליש״. צום סטא־טוט איז געווען בײַגעלייגט די רשימה פון די מיט־גלידער פון דער נײַער רעגירונג, און צווישן זיי אויך דער ערשטער וויצע־סעקרעטאַר פֿאַר ייִדישע ענינים משה זילבערפֿאַרב, דער פֿאַרשטייער פון דער פֿאַרטיי „פֿאַראייניקטע״[8].

די רוסישע רעגירונג האָט דעם סטאָטוס ניט באַשטעטיקט. דער פֿאָליטיש רעכטער טייל פון דער פּעטלוראַדער רעגירונג האָט פּראָטעסטירט קעגן אָפּמאַך מיט די אוקראַינער און פּאָרלאָזט די דעמאָלטיקע קאָאַליציע. דערווײַל האָט זיך אָנגעהויבן דער ערשטער באָלשעוויסטישער אויפֿשטאַנד קעגן דער צײַטווײַליקער רעגירונג. דער אויפֿשטאַנד איז דער־שטיקט געוואָרן, די קאָאַליציע האָט מען ווידער אויפֿגעשטעלט, דאָס מאָל מיט קערענסקין בראש. אָבער דער קיעווער הסכם איז געבליבן הענגען אין דער לופֿטן. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן פונסנײַ אונטערהאַנדלונגן צווישן ביידע צדדים, ביז די קערענסקי־רעגירונג האָט באַשטעטיקט אָנשטאָט דעם סטאָטוס פון דער צענטראָלער ראַדע אַ „צײַטווײַליקע אינסטרוקציע פֿאַר דעם גענעראַל־סעקרעטאַריאַט פון דער צײַטווײַליקער רעגירונג אין אוקראַינע״. לויט דער אינסטרוקציע איז שטאַרק באַגרענעצט געוואָרן די קאָמפּעטענץ פון די אוקראַינער אָרגאַנען און אויך די טעריטאָריע איז פֿאַרקלענערט געוואָרן ביז עפּעס וויניקער פון 5 גובערניעס. אינעם גענעראַל־סעקרעטאַריאַט, וואָס איז באַשטאַנען פון 9 מיטגלידער, האָבן פון איצט אָן געדאַרפט זיצן פּיר ניט־אוקראַינער. די דרײַ וויצע־סעקרעטאָרן פֿאַר די ענינים פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן זײַנען געבליבן אין גענעראַל־סעקרעטאַריאַט. ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז די מינדערהייטס־סעקרעטאָרן זײַנען פון דער פּעטלוראַדער רעגירונג ניט באַזײַטיקט געוואָרן ניט חלילה אויס ליבע צום עצם־פּרינציפּ נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע, נאָר כדי גרע־סער צו מאַכן די השפּעה פון ניט־אוקראַינער אין דער רעגירונג.

די אינסטרוקציע איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דעם 4־טן אויגוסט, פונקט אַ חודש נאָכן פריערדיקן הסכם. די אוקראַינער זײַנען געוואָרן מוראדיק אויפֿגעבראַכט. און טאָקע בעת יענע אויפֿגערעגטע טעג האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די יידישע פּאַרטײַעטער אין דער צענטראָלער ראַדע האָלטן פּעסט בײַם פּריערדיקן הסכם, פֿאַרשטייען גוט דעם וויטאָג פון די אוקראַינער. יענע אויפֿגערעגטע און אויך זייער טרויעריקע טעג זײַנען אפשר געווען די שענסטע פונעם יידיש־אוקראַינער זיווג.

די אוקראַינער האָבן זיך שטאַרק געקווענקלט אָנצונעמען די אינסטרוקציע אָדער זי אָפּוואַרפן און פֿאַרפֿירן אַ קאָמף מיט דער צענטראָלער רוסישער רעגירונג. סוף־כל־סוף האָבן זיי נאָך אַ גרויסן יישוב־הדעת די אינסטרוקציע אָנגענומען. זיי האָבן געגלויבט אין זייער ענדגילטיקן נצחון און זײַנען געווען איבער־צײַגט אין דער גערעכטיקייט פון זייער זאַך. און ס׳האָט טאָקע ניט געדויערט קיין סך צײַט ביז די לאָגע האָט זיך ראַדיקאַל געענדערט. שוין אין אָקטאָבער 1917 האָבן די באָלשעוויקעס געמאַכט זייער צווייטן אויפֿשטאַנד קעגן דער דעמאָקראַטישער צענטראַליקער רעגירונג און דאָס מאָל האָבן זיי טאַקע פֿאַרכאַפּט די מאַכט. די אוקראַינער האָבן טאָקע אויסגענוצט די שוואַכקייט פון דער באָלשעוויסטישער רעגירונג און אירע שווערישקייטן צוליב דעם בירגער־קריג און האָבן דעם 7־טן (20־סטן) נאָוועמבער אינעם 3־טן אוניווערסאַל פון דער צענטראַלער ראַדע פֿראָקלאַמירט די גרינדונג פון דער אוקראַינער פאָלקס־רעפּובליק. דערבײַ האָבן די יידישע פֿאַרטײַען געפּאָדערט און אויך אויסגעפֿירט, „אַז די אוקראַינער מלוכה ווערט געשאַפֿן ניט אָפּטיילנדיק זיך פון דער רוס־לענדישער רעפּובליק, אָפּהיטנדיק איר אינעקייט און שטרעבט דערצו, אַז די רוסלענדישע רעפּובליק זאָל ווערן אַ פעדעראַציע פון גלײַכע און פרײַע פעלקער״ [2]. די יידן אין אוקראַינע האָבן געגלויבט, אַז אַ פעדעראַציוו מלוכה קען נאָך אָפּרעטעווען דאָס רוסישע יידנטום פון צערישן ווערן אויף שטיקלעך.

דער דריטער אוניווערסאַל האָט פראָקלאַמירט דעם פרינציפּ פון נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע פאַר די דרײַ גרעסטע מיעוטים. דאָס איז געווען דער צוויי־טער און געוויס זייער אַ וויכטיקער שריט אויפֿן וועג צו אַ הארמאָניש שותפותדיק לעבן צווישן די נאַציאָ־נאַליטעטן אין אוקראַינע. דערפֿאַר האָבן די יידישע פֿאַרטרעטער אין דער צענטראַלער ראַדע זיך ניט געקווענקלט און געשטימט צוזאַמען מיט די אוקראַי־נער פאַר אַ דעמאָקראַטישער אוקראַינער רעפובליק.

באַלד נאָך דער ידיעה וועגן דער איבערקרעגיש אין פּעטלוראַדאַ האָט די צענטראַלע ראַדע און דער גענעראַל־סעקרעטאַריאַט תיכף איבערגענומען די פּילע רעגירונגס־מאַכט איבער דעם גאַנצן שטח פון אוק־ראַינע אין אירע עטנאָגראַפישע גרענעצן אָנשטאָט די קנאַפּע פינף גובערניעס, וואָס די אינסטרוקציע האָט באַשטימט.

די אוקראַינער האָבן אין דער זעלבער צײַט גע־מאַכט נאָך אַ שריט ווײַטער: די דרײַ וויצע־סעקרעטאָרן פון די מינדערהייטן זײַנען באַשטימט געוואָרן פאַר גענעראַל־סעקרעטאַרן. אמת, דאָס האָט מען געטאָן שוין נאָך דעם, ווי די יידן האָבן זיי דערויף אָנגעווײַזן.

די יידישע פֿאַרטרעטער האָבן טאָקע אין דער ראַדע געשטימט פֿאַרן 3־טן אוניווערסאַל, זיי האָבן זיך אָבער דערבײַ באַקלאָגט, אַז רוסלאַנד קען אפשר צוליב דעם צעריסן ווערן אויף שטיקער. משה ליט־וואַקאָוו, דער פֿאַרשטייער פון „די פֿאַראײניקטע״, האָט פֿאַר דער אָפּשטימונג פונעם אוניווערסאַל דערקלערט, אַז „די פֿראָקלאַמירונג פון דער אוקראַינער רעפּוב־ליק קען פֿאַרשטאַנען ווערן אין אַזאָ זין, גלײַך ווי מיר וואָלטן אויף שטיקער צעריסן דעם לעבעדיקן גוף פון רוסלאַנד״. אין דעם זעלבן גײַסט האָבן זיך אויך אַרויס־געזאָגט די פֿאַרשטייער פון „בונד״ און „פּועלי־ציון״. מיט אַן אַנדער מין אומרואיקער שטימונג איז צו דעם

אָקט צוגעגאַנגען נ. סירקין, דער פֿאַרשטייער פון דער ציוניסטישער פראַקציע: „אײַן זאַך שטעלט מיך אָפּ. וואָס וועט זײַן, אַז דאָס אָנגענומען דעם אוניוועראַל וועט אַרויסרופן מער אַנאַרכיע? וואָס וועט זײַן, אויב די אַנאַרכיע, וואָס לאָזט זיך תמיד אויס צו יידישע קעפ, וועט איצטער זיך פֿאַרגרעסערן“ [9].

מיט דעם דעקלאַראַציעס האָט מען שטאַרק צעריצט סײַ די דעפוטאַטן און סײַ די אוקראַינער געסט, וואָס זײַנען געווען אין דער ראַדע. מע האָט ממש פֿאַרשטערט די אוקראַינער זייער שמחה.

מיט דעם באַווײַנען „דעם צעריסענעם גוף פון רוסלאַנד“ האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַ קאַפּיטל אין די באַציאונגען צווישן בייַדע צדדים.

ד. אוקראַינע אַן אומאָפּהענגיקע מדינה

אין רוסלאַנד זײַנען געזעסן אין זאָטל די באָל־שעוויקעס. זיי האָבן געהאַט בעסערע מיטלען צו בערע־גען דאָס „פֿאַרבאַנדזשעטע שפּעלע“ — אוקראַינע — צו זייער טשערעדע. זייערע ראַדיקאַלע לאָזונגען האָבן אָנגעהויבן פֿאַמעלעך, אָבער זייער סיסטעמאַטיש אַרײַנצודרינגען אין אוקראַינע. די אוקראַינער פּירער־שאָפט האָט קעגן דער באָלשעוויסטישער אַרײַנדרינ־גונג ניט געעגטפערט מיט אײַגענע ראַדיקאַלע סאָציאַלע לאָזונגען, ווי למשל, באַלד דורכצופירן אַ ראַדיקאַלע אַגראַר־רעפֿאָרם אָדער אַ סוף צו מאַכן צו דער מלחמה. ס׳ווײַזט אויס, אַז די אוקראַינער האָבן געגלויבט, אַז גראָד מיט נאַציאָנאַלער אומאָפּהענגיקייט וועלן זיי קענען האַלטן אין צוים זייערע פֿאָלקס־מאַסן און זיך אָפּהיטן פון דער באָלשעוויסטישער מגפה. מע האָט געהאָפּט, אַז מיטן אויפֿרייצן די נאַציאָנאַליסטישע אינסטינקטן בײַ די מאַסן וועט מען ראַטעווען אוקראַינע. די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, אין דער ערשטער רײַ די יידן, האָבן טאָקע תּיכף דערפֿילט די רעזולטאַטן פונעם אויפֿרייצן די נאַציאָנאַליסטישע אינסטינקטן פון דעם המון. ס׳האָט זיך אינגיכן אַרויסגעוויזן, אַז אָפּהיטן דעם פֿייער און זעלנער, אַז זיי זאָלן זיך ניט אָנשטעקן מיטן באָלשעוויסטישן מיקראָבּ האָט זיך ניט אײַנגע־גרעבן. די באַציאונגען אָבער צו דער יידישער באָפּעל־קערונג האָבן זיי אַזוי שטאַרק פֿאַרסמט, אַז די שנאה, וואָס די אוקראַינער טאָקטיק האָט דעמאָלט אַרויס־גערופן, וועט קוים פֿאַרגעסן וועלן און ס׳זײַן זיך קוים סימנים פון אַ האָפענונג אויף אַ נאָרמאַל צוזאַמע־לעבן אין דער צוקונפט.

די באָלשעוויקעס האָבן זיך ניט אַרײַנגעלאָזט מיט די אוקראַינער אין טאַראַטשין און יורידישע וויכוחים וועגן אויטאָנאָמיע, פעדעראַציע, קאָמפּעטענצן און נאָך אַזוינע מינים „בורזשואַזע באַגריפן“, ווי דאָס האָט מיט עטלעכע חדשים פריער געטאָן די דעמאָקראַ־טישע צענטראַליקער רעגירונג. ראשית, האָבן זיי אַנ־געהויבן אַ פֿראָפּאַגאַנדע אינעם אוקראַינער דאָרף און אין די אוקראַינער נאַציאָנאַלע מיליטער־פֿאַרמאַציעס. דער מוראדיקער רעזולטאַט פון אָט דער צעשטערע־רישער פֿראָפּאַגאַנדע איז געווען אַ צעמישענדיש אינעם אוקראַינער מיליטער, וואָס האָט געדאַרפט פֿאַרטיידיקן קיעוו קעגן דער באָלשעוויסטישער רויטער גווַאַרדיע, וואָס האָט אָנגעהויבן אַן אָפענסיווע קעגן דער אוק־ראַינער רעפּובליק סוף 1917 און האָט געבראַכט פון „ווײַטן צפון די סאָוויעטישע מאַכט אויף די שפּיצן פון אירע באַגעגענט“.

איצט, אַז די באָלשעוויקעס זײַנען אָנגעפֿאַלן אויף אוקראַינע, האָבן אירע פּירער ניט געהאַט מער וואָס צו רײַדן וועגן אַ פּעדעראַציע מיט אַ מלוכה, וואָס פּירט אַ מלחמה מיט זייער לאַנד. אינגיכן איז טאָקע באָלשאָפֿן געווארן אינגאַנצן זיך אָפּצוריסן פון רוס־לאַנד. דעם 9־טן (22־סטן) יאַנואַר 1918 האָט דער 4־טער אוניוועראַל פֿראָקלאַמירט די אומאָפּהענגי־קייט. די פֿראָקלאַמירונג פון אַן אומאָפּהענגיקער מלוכה איז אַזוי אַרום געווען אַ רעזולטאַט, וואָס די געשע־ענישן האָבן אַרויפּגעצווונגען אויף אוקראַינע. אין דער זעלבער צײַט האָט די פֿראָקלאַמירונג פון זעלבסט־שטענדיקייט געזאָלט זײַן אַ מיטל אויפּצומונטערן די פּריערדיקע נאַציאָנאַלע התלהבות בײַם פֿאָלק. מע האָט אויך געהאָפּט, אַז דערמיט וועט מען אויך קענען אָפּהאַלטן דעם פֿראָצעס פון באָלשעוויזירונג, וואָס האָט געמאַכט אַרומגעכאַפּט גרויסע מאַסן אוקראַינער און האָט צעשטערט אין אַ מוראדיקן פֿאַרנעם די דיסציפּלין בײַ די בעסטע פֿאָלקס־מאַסן פון אומאָפּהענגיקייט איז גיכער געווען אַן אָקט פון יאָוש ווי אַ מאַניפעסטאַציע פון נצחון פֿאַר דער אידעע פון נאַציאָנאַלער באַפרײַאונג.

די יידישע פֿאַרטייען זײַנען געשטעלט געווארן פֿאַר אַ געשעענעם פאַקט. זיי האָבן בײַ זיך ניט געקענט פּועלן צו שטימען פֿאַרן 4־טן אוניוועראַל, וואָס מיט דער אומאָפּהענגיקייט רײַסט מען אָפּ פונעם רוסישן יידנטום די אוקראַינער יידן. מע האָט אָבער ניט געקענט בײַ זיך פּועלן צו שטימען קעגן אוניוועראַל, האָבן זיי זיך אָפּגעהאַלטן פון שטימען. נאָר דער „בונד“ האָט געשטימט קעגן דעם אוניוועראַל.

מע קען פֿאַרשטיין די געפֿילן פון טיפֿער אַנ־טוישונג בײַ די אוקראַינער, וועלן די יידישע פֿאַרטרע־טער אין דער צענטראַלער ראַדע האָבן ניט געשטימט פֿאַרן אוניוועראַל. די יידישע נאַציאָנאַלע מינדער־הייט איז געווען אין דער אמתן דער אײַנציקער ניט־אוקראַינער מיעוט, בפרט אין די שטעט, וואָס אויף אים האָבן די אוקראַינער געהאַפּט וועט מען זיך קענען פֿאַרלאָזן.

ס׳איז אַ ספק, צי דער עצם געדאַנק פון אַ נאַ־ציאָנאַלער אויטאָנאָמיע איז ניט געבוירן געווארן בײַ די אוקראַינער מיט דער האָפענונג, אַז דערמיט וועלן זיי האָבן די יידישע סימפּאַטיעס. אין זיי האָבן טאָקע

די סימפּאַטיע געוואונען, און ניט בלויז בײַ דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט, נאָר אפשר נאָך מער בײַ דעם פּשוטן יידן. אָבער ניט אויף תמיד און ניט בײַ אַלע תנאים.

דער אמת איז, אַז די אַנדערע נאַציאָנאַלע מינ־ דערהייטן — די גרויסרוסן און די פּאָליאַקן — האָבן זיך מיט אויטאָנאָמיע בכלל ניט אינטערעסירט, בעת די יידן האָבן זי אָנגענומען מיט התלהבות און ליבע. און אפשר טאָקע דערפאַר, וואָס אין די אויגן פון פיל אוקראַינער איז דער גאַנצער ענין נאַציאָנאַל־ פערסאָנאַלע אויטאָנאָמיע און יידישער מינימום־ווען אין תוך אַרײַן אָ מין „פּאָליטישע טראַנזאַקציע", זײַנען זיי איצט פּשוט אַרויס פון די כלים. מע האָט באשולדיקט די יידן, אַז זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויפן האַלבן וועג און זײַנען גרייט געווען אַראָפּצו־ שפּרינגען פונעם וואָגן, מאַכן אויס שותפות. דערצו זײַ־ נען די אוקראַינער — ניט די פירער און שוין געוויס ניט די צו יענער צײַט שוין שטאַרק שאָוויניסטיש צעהיצטע פּאָלקסמאַסע — ניט געווען צוגעגרייט. פאַר זיי אַלע איז די אָפּשטימונג פון די יידן דווקא אין יענעם מאָמענט געווען אָ געוואַלדיקע אַנטוישונג.

און ניט נאָר אַן אַנטוישונג איז דאָס פאַר זיי געווען, די אוקראַינער פּאָליטיקער האָבן דעמאָלט אפּ־ געשאָצט די האַלטונג פון די יידישע פארטייען וויי אָ מין בגידה. די אוקראַינער האָבן זייער באַשלוס וועגן אומאָפּהענגיקייט עהאַלטן בסוד פאַר די ניט־אוקראַי־ נער מיטגלידער פון דער ראַדע ביז צו דער לעצטער רגע. אַז די אָל איז אַרויס פונעם זאַק, האָבן זיך אָנ־ געהויבן לאַנגע זיצונגען און אָן אַ שיעור וויכוחים צווישן די אוקראַינער מיט די מינדערהייטן. סוף־כּל־ סוף איז מען געקומען צו אַ הסכם, אַז איידער נאָך ס'וועט אויסגערופן וועלן די אומאָפּהענגיקע מלוכה, וועט די צענטראַלע ראַדע אָנגענומען דעם גזעזץ וועגן נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע פאַר די מינ־ דערהייטן. און אַזוי איז טאַקע געווען: די אוקראַינער האָבן געהאַלטן וואָרט, דער גזעזץ וועגן אויטאָנאָמיע איז אָנגענומען געוואָרן.

דער אוקראַינער צד איז איצט געווען זיכער, אַז מחמת אַזאַ וויכטיקער קאָנצעסיע פון זײַן זײַט וועלן די ניט־אוקראַינער שטימען מיט זיי פאַר אומ־ אָפּהענגיקייט. זיי האָבן זיך אָבער אָפּגענארט אין זייער האָפענונג. די רוסישע פאַרטייען, וואָס זיי האָבן פארטראָטן אין דער ראַדע כמעט נאָר יידן, האָבן געשטימט קעגן דעם 4־טן אוניווערסאַל. און פריער נאָך האָבן זיי געהאַלטן שארפע דרשות קעגן דער פּראָקלאַמירונג פון אָ זעלבסטשטענדיקער אוקראַינער מלוכה.

דער „בונד", ווי מיר האָבן שוין פריער געזאָגט, האָט אויך געשטימט קעגן דעם 4־טן אוניווערסאַל. די אַנדערע יידישע פארטייען — אויסער די ציוניסטן, וואָס זײַנען בכלל צו דער זיצונג פון דער ראַדע ניט געקומען — האָבן זיך אָפּגעהאַלטן פון שטימען. די האַלטונג פון די ניט־אוקראַינער האָט געמאַכט אויף די אוקראַינער אָ מוראדיקן רושם. און די רעאַקציע פונעם גרויסן אוקראַינער עולם, וואָס האָט אָנגעפּילט די טריבונעס פארן פובליקום, איז ממש געווען אָ ווילדע.

איצט, נאָך פערציק יאָר זײַנט יענע געשעענישן, קען מען זײַן אין ספק, צי די האַלטונג פון די יידישע פארטייען איז געווען טאַקע די סאַמע ריכטיקע. שוין דעמאָלט זײַנען געווען איינצלנע פארטיי־טויער, וואָס האָבן געגלויבט, אַז דער ריכטיקער וועג פאר די יידן אין אוקראַינע וואָלט געווען צו גיין אינאיינעם מיט די אוקראַינער. ראשית, האָבן זיי געטענהט, איז דאָס צעפאַלן פון רוסלאַנד אָ פראַצעס, וואָס קיין שום אָפּ־ שטימונג פון די יידן אין דער צענטראַלער ראַדע קען אים ניט אָפּשטעלן, שנית, דער גט מיט די אוק־ראַינער שטעלט אין סכנה די רעוואָלוציאָנערע דער־ גרייכונגען, די נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלע אויטאָנאָמיע פו־ נעם יידישן מיעוט, וואָס איר פרינציפיעלע חשיבות איז אזוי אומגעהיער גרויס, אַז מע קען זי פשוט ניט גענוג אָפּשאַצן אין, דריטנס, אַן דער אוקראַינער יידישער אחדות וועלן אויפהייבן דעם קאָפּ די עקס־ טרעמע נאַציאָנאַליסטן, די שאָוויניסטישע עלעמענטן וועלן באַקומען וואָס מער השפּעה אויף דער פירונג פון דער מדינה, און די רעזולטאַטן פון אַזאַ מין אַנט־ וויקלונג וועלן געוויס זײַן שעדלעך פאַר דעם יידישן קיבוץ.

4. דאָס ערשטע מיניסטעריום פאַר יידישע ענינים

פונקט אַזוי ווי בײַם געבוירן וועלן פון אוקראַי־ נער אויטאָנאָמיע, אַזוי איז אויך פאַרשוויגן געוואָרן דער באַגריף בײַם געבוירן וועלן פון דער יידישער אויטאָנאָמיע. אָבער שוין אין דער דעקלאַראַציע פו־ נעם יידישן וויצע־סעקרעטאַר פונעם 1־טן אָקטאָבער 1917, וואָס שטעלט מיט זיך פאַר אַ מין פּראָגראַם

א. די דעקלאַראַציע פונעם יידישן וויצע־סעקרעטאַר

„צום ערשטן מאָל — לייענען מיר אין דער דאָזיקער דעקלאַראַציע — [זיינען] אָנערקענט געוואָרן די נאַציאָנאַלע פאָדערונגען פון יידישן פאָלק. דאָס שטרעבן פון די בריוסיטע יידישע פאָלקסמאַסן צו נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע... האָט זיכן ערשטע אָנערקענונג געפונען אין דעם, וואָס ס׳איז געבליבן געוואָרן אַ ספעציעלער וויצע־סעקרעטאַריאָט פאַר יידישע ענינים, בראש מיטן וויצע־סעקרעטאַר, וועלכער האָט בנוגע יידישע ענינים די רעכט פון אַ ענעראַל־סעקרעטאַר. אין דעם וויצע־סעקרעטאַריאָט האָט די יידישע באַפעלקערונג פון אוקראַינע אַן אַרגאָן פון מלוכה־מאַכט, וועלכער איז מחויב צו באַשיצן די מיטגלידער פון דער יידישער נאַציע פון יורידישע און פאַקטישע באַגרענעצונגען אין זייערע בירגערלעכע און פאָליטישע רעכט; אַנאַלפאַבעטן אויפן יסוד פון פרייהייט און דעמאָקראַטיזם דאָס אינעוויניקסטע לעבן פון דער יידישער נאַציע מיט אירע אָנשטאָלטן און שאָפן נייע אָנשטאָלטן אויף צו באַפרידיקן די נייַ־אויסגעוואַקסענע נאַציאָנאַלע באַדערפענישן...

„קיין שום פאַראַדענונג, קיין שום תקנה אָדער גזעזע, וואָס איז נוגע דאָס אינעוויניקסטע לעבן פון דער רעכט פון דער יידישער נאַציע, טאָר ניט באַקומען קיין גזעזלעכע קראַפט אָן זיכן [דעם וויצע־סעקרעטאַרס] הסכמה און חתימה...

„דער וויצע־סעקרעטאַר [האָלט] פאַר זיכן ערשטער אויפגאַבע אויסצוארבעטן מיט דער הילף פונעם נאַציאָנאַלן ראַט, וועלכער וועט איצט געבילדעט ביים וויצע־סעקרעטאַריאָט פון פראַקטייער פון אַלע פאָליטישע שטרעמונגען אין אוקראַינע, אַ סטאַטוט פון יידישער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, וועלכער דאַרף צוגעשטעלט ווערן דער נאַציאָנאַלער יידישער פאַראַמלונג, וואָס וועט צונויפגערופן ווערן אויף דעמאַקראַטישע יסודות און וועלכע איז דער אינציקער פולמעכטיקער אַרגאָן אויף צו באַשטימען די עיקרים פונעם סטאַטוט. די נאַציאָנאַלע פאַראַמלונג וועט אויך דאַרפן שאַפן אזא נאַציאָנאַלן אַרגאָן, פאַר וועלכן דער וויצע־סעקרעטאַריאָט זאָל זיכן פולקאָם פאַראַנטוואַרטלעך אין זיכן טעטיקייט...

„אָנהייבן בויען אונדזער אויטאָנאָמיע דאַרפן מיר דאָך אויפן פונדאַמענט, וואָס איז געבליבן פון אונדזער אויטאָנאָמיע — פון דער קהילה... די קהילה דאַרף ווערן דאָס רינגעלע, וואָס פאַרקייטלט דעם עתיד פון אונדזער נאַציאָנאַלער זעלבסטפאַרוואַלטונג מיט איר עבר. דער יידישער וויצע־סעקרעטאַריאָט האָלט פאַר אייניער פון זיכנע וויכטיקסטע אויפגאַבעס אַ גזעזעץ־פראָיעקט ווען אַ נייער קהילה־אָרדענונג, וואָס זאָל שטיין אין הסכם מיט די פרינציפן פון דעמאָקראַטיע און מיט די גזעזלשאַפטלעכע באַדערפענישן פון דאָדערונגען פונעם מאָדערנעם יידישן לעבן... ס׳מוזן באַלד געשאַפן ווערן דעמאָקראַטישע קהילה־ראַטן, געקליבן פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג... אויך קען די קהילה וויטער ניט לעבן אויפן חשבון פון דער טאַקסע, וועלכע לייגט אַרויף די גאַנצע שטייַער־לאַסט אויף די אָרעמסטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. אין דעם פרט דאַרף אויך באַלד דורכגעפירט ווערן אַ רעפאָרם אין גייסט פון דעמאָקראַטישער שטייַער־פאָליטיק...

„אויפן געביט פון פאָלקס־בילדונג שטעלט זיך דער וויצע־סעקרעטאַר די אויפגאַבע צו זאָרגן, אַז די יידישע שול־בילדונג און אויסער־שול־בילדונג זאָלן שטיין אין הסכם מיט די פאָדערונגען פון פעדאַגאָגיק און פון מאָדערנער יידישער און אַלווועלטלעכער קולטור. די יידישע שול־נעץ דאַרף זיכן גענוג פאַרשפרייט, אַז עס זאָל קענען בפועל פאַרווירקלעכט ווערן די אַלגעמיינע אבליגאַטאָרישע פאָלקס־בילדונג...

„נאָך אַן אָנדער פראָגע, וואָס האָט אַן אומגעהײַערע בעדײַטונג ניט נאָר פאַר פאָלקס־בילדונג, נאָר אויך פאַר אונדזער נאַציאָנאַלער קולטור, שטייט פאַרן וויצע־סעקרעטאַר: די אויפגאַבע, אַז ס׳זאָלן אויפן גזעזעצלעכן וועג פאַרווירקלעכט ווערן די עפנטלעכע רעכט פון דער יידישער שפראַך אין בירגערלעכן און פאָליטישן לעבן גלײַך מיט די רעכט פון די אַנדערע שפראַכן פונעם קאָנטינענט...

„די שאָפונגס־אַרבעט טאָר אָבער אויף קיין אײַן מינוט ניט פאַרשטעלן די אויגן פאַר דער געפאָר פון די שוואַרצע און קאָנטער־רעוואָלוציאָנערע קרעפטן, וואָס לאָקערן אַרום דער יידישער גאָס און וואַרטן נאָר אויף אַ גינסטיקן מאָמענט, כדי דורכצופירן זייערע פינצטערע אָן פאַרבערעכערישע פלענער... און דער וויצע־סעקרעטאַר וועט אויסנוצן זיכן גאַנצע ווירקונג אין מאַכט אָפצוהיטן די ווערדע און כבוד פונעם יידישן פאָלק אין ניט דערלאָזן זיך איבערחזרן די פאַרברעכערישע מעשים פון דער אָנטיסעמיטישער פאָליטיק פון דער צאַרישער רעגירונג.

„מיט אַ געפיל פון יראַת־הכבוד און גרויסער פאַראַנטוואַרטלעכקייט טרעט צו דער וויצע־סעקרעטאַריאָט צו זיכן טעטיקייט אויף אַ נעביט, וואו ס׳איז ניט פאַראַן ניט קיין דערפאַרונג אין ניט קיין אויסגעטראָטענע וועגן. ס׳מוז ערשט דורכגעשלאָגן ווערן אַ נייַער וועג, דורך דער גלייכגילטיקייט פון אַלע זיכטן און דער פייַנטלעכער באַציאונג פון דער אָנדער זיכט, צו אַן אמת נאַציאָנאַלן שאָפן פון די פאָלקסמאַסן".

אָט מיט אָזוינע פּלענער איז דער יידישער וויצע־סעקרעטאַריאָט צוגעטראָטן צו זיכן אַרבעט. מיר האָבן געבראַכט די וויכטיקסטע פונקטן פון דער דעקלאַראַציע פונעם יידישן וויצע־סעקרעטאַר, וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ באַשטימטע פּראָגראַם פאַרן אויפבויקראָטיע און מיט די געזעלשאַפטלעכע באַדינגונגען פון דעם מאָמענט, אין וועלכן עס ווערט אים אויפגעלייגט צו פירן דעם ווייטערדיקן קאַמף.

ב. דער ערשטער יידישער קאָנגרעס אין אוקראַינע

דער ערשטער יידישער קאָנגרעס אין אוקראַינע איז אָנגעזעצט געוואָרן אויף דעם 5טן יוני. אין דעם טאָג האָבן זיך צונויפגעקליבן אין קיִעוו אַ סך פאָלקסמאַסן, וועלכע האָבן אָנגעפילט די גרויסע זאַלן פון דער אָפּעראַ. אויף דעם קאָנגרעס זיכנען אָנוועזנד אַ סך פאָליטישע פיגורן, וועלכע האָבן פאַרטרעטן אַלע פאָליטישע פּאַרטייען, וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן צו דער יידישער באַוועגונג. אויף דעם קאָנגרעס זיכנען אָנוועזנד אויך אַ סך פאָלקסמאַסן, וועלכע האָבן פאַרטרעטן אַלע פאָליטישע פּאַרטייען, וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן צו דער יידישער באַוועגונג. אויף דעם קאָנגרעס זיכנען אָנוועזנד אויך אַ סך פאָלקסמאַסן, וועלכע האָבן פאַרטרעטן אַלע פאָליטישע פּאַרטייען, וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן צו דער יידישער באַוועגונג.

יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין אוקראַינע, צונויפגערופן אין נאָוועמבער 1918

פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע. כמעט אַלע פונקטן פון דער פּראָגראַם זײַנען טאַקע פאַר־ווירקלעכט געוואָרן, אויב ניט אין זייער פולן פאַרנעם, איז געוויס אַ טייל פון זיי אויסגעפירט געוואָרן. אויב ניט אַלץ איז פאַרווירקלעכט געוואָרן אין דער צײַט פונעם ערשטן וויצע־סעקרעטאַר, איז דאָס פשוט דער־פאַר, ווײַל די אַלגעמיין־פּאָליטישע געשעענישן האָבן ניט געשאַפן די פאַסיקע תנאים פאַר רואיקער אַרבעט.

ב. דער נאַציאָנאַל־ראַט

זײַן דעקלאַראַציע האָט זילבערפאַרב, דער וויצע־סעקרעטאַר, צוגעשטעלט אויף צו באַטראַכטן שוין אויף דער ערשטער זיצונג פונעם נײַ־קאָנסטרואירטן ייִדישן נאַציאָנאַל־ראַט. דער נאַציאָנאַל־ראַט איז פון אָנהייב אָן געבילדעט געוואָרן ווי אַ באַראַטונגס־קערפערשאַפט בײַם וויצע־סעקרעטאַר, וואָס זײַנע באַ־שלוסן איז דער וויצע־סעקרעטאַר נישט מחויב געווען אויסצופירן. אמת, זילבערפאַרב האָט אַזוי פאַרמולירט די שפּעטערדיקע ראָלע פונעם נאַציאָנאַל־ראַט, אַז ער דאַרף „פון אַ באַראַטונגס־אָרגאַן, ווי ער האָט געוואָלט זײַן על פּי סטאַטוט פון נאַציאָנאַלן סעקרע־טאַריאַט, [וועלן] אָן אָקטיוואָר פאַקטאָר פונעם אויפ־וואַכנדיקן יידישן קרייזיס אין אוקראַינע (אין יאַנואַר 1918), וואָס האָט אַרויסגערופן די דעמיסיע פון ווי־ניטשענקאָס קאַבינעט און אינאיינעם מיט דעם אויך זילבערפאַרבס דעמיסיע, איז נאָך ניט קלאָר געוואָרן די פּאַזיציע פונעם נאַציאָנאַל־ראַט ווי אַ פּאָליטיש־אָקטיוואָ און אויטאָריטעטע פאַרטרעטערשאַפט פון די אוקראַינער ייִדן. זילבערפאַרב אַליין איז זיך מודה, אַז „כל־זמן ס'זײַנען נאָך ניט געשאַפן געוואָרן די צענטראַלע אָרגאַנען פון דער יידישער אויטאָנאָמיע, האָט דער יידישער מיניסטער פאַקטיש פאַרנומען זייער אָרט, ער איז געווען אי דער אויספיר־, אי דער פאַר־טרעטונגס־אָרגאַן פון דער נאַציע“ [23]. אין דער וויר־קלעכקייט זײַנען טאַקע יענע צענטראַלע אָרגאַנען פון דער יידישער אויטאָנאָמיע אויך קיינמאָל ניט גע־שאפן געוואָרן. אָבער אין משך פון יענע פינף קריזיס־וואָכן, וואָס די באַלשעוויקעס האָבן געהערשט אין קיעוו און האָבן צעראַבירט דאָס יידישע מיניסטעריום, פאַר־נומען זײַן דירה, צעריסן דעם אַרכיוו און געגעבן אָנצוהערן, אַז „די נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע איז ניט מער ווי אַן אויפטו פון דער בורזשואַזיע, ... האָט אָנגעהויבן צו וואַקסן די באַדײַטונג און דער אײַנ־פלוס פון יידישן נאַציאָנאַל־ראַט“. ער „האָט בהדרגה אָנגעהויבן איבערצונעמען אויף זיך די ראָלע פון אַ צײַטווײַליקן אייבערשטן אָרגאַן, וועלכע ער האָט שוין דערנאָך געשפּילט די גאַנצע צײַט ביז אין לעצטן מאָמענט, וועו דאָס יידישע מיניסטעריום איז ליקווי־דירט געוואָרן“ [24]).

די נייע פאַזיציע פונעם יידישן נאַציאָנאַל־ראַט ווי די פאַקטיש אייבערשטע אינסטאַנץ פון דער יידישער אויטאָנאָמיע און ניט פּשוט ווי אַ מין עצות־געבערישע אינסטיטוציע בײַם יידישן מיניסטעריום, איז מיט אַ פאַר חדשים שפּעטער טאַקע באַשטעטיקט געוואָרן פון דער ראַדע, וועלכע האָט אַרײַנגעשריבן אַ שיין בלאַט אין דער עשירטער פון דער באַווּסטזיניקער פאַר נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע בכלל און פאַר יידישער אויטאָנאָמיע בפרט". זי האָט „פאַרמולירט און דורכגעפירט דעם גזעזע וועגן נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע, וואָס גיט אַלע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן פון אוקראַינע דאָס רעכט אײַנצאָרדענען זייער אינעווייניקסט לעבן אויף די יסודות פון דעמאָקראַטיזם און פרײַהייט פון נאַציאָנאַלער אַנטוויקלונג".

רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע. מיט אירע כוחות איז פאַרבייטערט און פאַרצווײגט געוואָרן די אַרבעט, מיט איר גיסט איז דורכגעדרונגען געוועזן די גאַנצע טעטיקייט און פּאָליטיק פונעם מיניסטעריום... די יידישע רעוואָלוציאָנערע דעמאָקראַטיע פון אוקראַינע האָט אַרײַנגעשריבן אַ שיין בלאַט אין דער עשירטער פון דער באַווּסטזיניקער פאַר נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע בכלל און פאַר יידישער אויטאָנאָמיע בפרט". זי האָט „פאַרמולירט און דורכגעפירט דעם גזעזע וועגן נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע, וואָס גיט אַלע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן פון אוקראַינע דאָס רעכט אײַנצאָרדענען זייער אינעווייניקסט לעבן אויף די יסודות פון דעמאָקראַטיזם און פרײַהייט פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע.

ג. חילוקי־דעות צווישן די יידישע פאַרטייען

ס׳איז בפירוש אַ גרויסער זכות און אַ נאַציאָנאַלער פאַרדינסט פון די יידישע סאָציאַליסטישע פאַרטייען, וואָס האָבן אָפּטויו מיטגעאַרבעט מיט דעם יידישן מיניסטעריום און זײַנען געוועזן דער הויפּט־כוח בײַ דער דורכפירונג פון דעם גזעזע וועגן אויטאָנאָמיע אינעם אוקראַינער פאַרלאָמענט. אָבער ס׳וואָלט געווען אַ חטא קעגן דעם היסטאָרישן אמת, וועלכן מיר וואָלטן פאַרשוויגן, אַז די ציוניסטן און די „פאָלקספאַרטיי" האָבן אין דער צענטראַלער ראַדע מיטגעאַרבעט מיט די סאָציאַליסטן און האָבן מיט אַלע כוחות געהאָלפן דורכצופירן דעם גזעזע, וואָס דאָס יידישע מיניסטעריום האָט פאַרגעשלאָגן אין דער ראַדע.

אויך דאָרף ניט פאַרשוויגן ווערן דער קאָמף, וואָס דער „בונד" האָט געפירט אין דער ראַדע קעגן דעם בריינען פאַרנעם פון דער קאָמפּעטענץ פון דער אויטאָנאָמיע און זיך געוואָלט באַגרענעצן בלויז מיט בילדונג און קולטור. דער „בונד" איז אַרויסגעשראָקן סײַ אינעם נאַציאָנאַל־ראָט, סײַ אין דער ראַדע, וועלכע ס׳איז באַטראַכט געוואָרן די קאָמפּעטענץ פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, קעגן דעם, אַז די קאָמפּעטענץ פונעם „נאַציאָנאַלן פּאַרבאַנד", ד״ה פונעם טרעגער פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, זאָל באַשטימט ווערן פון דער יידישער נאַציאָנאַלער גרינדונגס־פאַראַזמלונג און דערנאָך זאָל זי באַשטעטיקט ווערן פון דער גרינדונגס־פאַראַזמלונג פון דער אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק. דער „בונד" האָט פאַרגעשלאָגן, אַז בלויז די אַלגעמיינע (מלוכהשע) גרינדונגס־פאַראַזמלונג זאָל באַשטימען די קאָמפּעטענץ פון דעם נאַציאָנאַלן פאַרבאַנד. און ווען דער נאַציאָנאַל־ראָט האָט אָפּגעווארפן דעם דאָזיקן פאַרשלאָג, האָט דער „בונד" אים פאַרטיידיקט בײַ דער רעגירונג (אין דעם גענע־ראַל־סעקרעטאַריאָט) און שפּעטער אויף דער זיצונג פון דער צענטראַלער ראַדע. דער פאַרשלאָג פונעם

די נייע פאַזיציע פונעם יידישן נאַציאָנאַל־ראָט ווי די פאַקטיש אייבערשטע אינסטאַנץ פון דער יידישער אויטאָנאָמיע און ניט פּשוט ווי אַ מין עצות־געבערישע אינסטיטוציע בײַם יידישן מיניסטעריום, איז מיט אַ פאַר חדשים שפּעטער טאַקע באַשטעטיקט געוואָרן פון דער ראַדע, וועלכע האָט אַרײַנגעשריבן אַ שיין בלאַט אין דער עשירטער פון דער באַווּסטזיניקער פאַר נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע בכלל און פאַר יידישער אויטאָנאָמיע בפרט". זי האָט „פאַרמולירט און דורכגעפירט דעם גזעזע וועגן נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע, וואָס גיט אַלע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן פון אוקראַינע דאָס רעכט אײַנצאָרדענען זייער אינעווייניקסט לעבן אויף די יסודות פון דעמאָקראַטיזם און פרײַהייט פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע.

דער נאַציאָנאַל־ראָט איז אין דער ערשטער צײַט פונעם יידישן מיניסטעריום געווען צוואַמענגעשטעלט אויף פּאַריטעטע יסודות, צו פינף פאַרטרעטער פון אַלע פינף יידישע פאַרטייען: ציוניסטן, „יידישע פאָלקספאַרטיי", „פּועלי־ציון", „פאַראיניקטע יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פאַרטיי" און „בונד". די זעלבע פאַרטייען האָבן אויך פאַרטרעטן די יידישע באַפעלקערונג פון אוקראַינע אין דער צענטראַלער ראַדע.

דער דאָזיקער צוזאַמענשטעל איז אין יענער צײַט געווען אַ פּועל־יוצא פון די פּאָליטישע כוחות־פאַרהעלטענישן בשעת דער רעוואָלוציע. די סאָציאַליסטישע פאַרטייען, וואָס אָלע צוזאַמען האָבן געטראָגן דעם נאָמען „די רעוואָלוציאָנערע דעמאָקראַטיע", זײַנען געווען די אינניקע טרעגער פון דער רעוואָלוציע בײַ דער נצחון פון די באָלשעוויקעס האָט זיי ליקווי־דירט אַדער אײַנגעזויגן אין דער קאָמוניסטישער פאַר־טיי. זיי זײַנען טאַקע דעמאָלט געווען מער אַדער ווייניקער דער אמתער אויסדרוק פון די שטימונגען פון די בריייטסטע פּאָלקסמאַסן.

די יידישע סאָציאַליסטישע פאַרטייען האָבן גע־זוכט צוצופּאַסן די פאַרהעלטענישן אין דער אינע־ווייניקסטער יידישער פּאָליטיק צום מצב פון די אוקראַינער און האָבן באַזירט זייער טאַקטיק אויף דעם כלל, אַז די רעוואָלוציאָנערע דעמאָקראַטיע דאַרף האָבן די אייבערהאַנט אין אַלע יידישע נאַציאָנאַלע אנשטאַלטן ביז די אַלגעמיינע דעמאָקראַטישע וואָלן וועלן יענעם רעוואָלוציאָנערן סדר באַשטעטיקן אַדער אומבינטן.

אויף די פאַרהעלטענישן איז זיך אויך סומך דער ערשטער יידישער מיניסטער אין זײַן בוך. זילבערפאַרב שרײַבט וועגן דעם בזה הלשון [16]: „דאָס יידישע מיניסטעריום איז געשאַפן געוואָרן דורך דער יידישער

„בונד" האָט אין דער ראַדע באַקומען ניט מער ווי דרײַ שטימען און ס'איז אַנגענומען געוואָרן דער נוסח פונעם יידישן מיניסטעריום [37]).

די קללה פונעם אייביקן פֿאַרטיי־קאַמף און מחלוקת האָט געוואָרפן אַ שוועָרן שאָטן אויף דעם יידישן פֿאָלקיטשן און געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין אוקראַינע במשך פון אַלע יאָרן פון דער רעוואָלוציע, פון איר נצחונדיקן אָנהייב און ביז איר קאַטאַסטראָפֿאַלן סוף.

אויך די ציוניסטן האָבן זייער מחלוקת מיט דעם סאָציאַליסטיש־פֿאָלקיסטישן רוב אינעם נאַציאָנאַל־ראָט אַריבערגעטראָגן אין דער צענטראַלער ראָדע. און די מעשה איז אַזוי געווען:

דעם 10־טן אָקטאָבער 1917, ממש בײַם אָנהייב פון דער טעטיקייט פונעם יידישן וויצע־סעקרעטאַריאָט, האָט דער אוקראַינער גענעראַל־סעקרעטאַריאָט פֿאַר אינעווייניקסטע ענינים — אויף דער בקשה פונעם יידישן וויצע־סעקרעטאַר — געשיקט אַ צירקולאַר צו אַלע רעגירונגס־קאָמיסאָרן, צו די גובערניאַלע און שטאָט־פֿאַרוואַלטונגען פון גאַנץ אוקראַינע, אַז להבא דאַרפן אַלע מלוכהשע און אָרטיקע אָנשטאָלטן זיך וועגנדן דירעקט צום יידישן וויצע־סעקרעטאַריאָט אין אַלע ענינים, וואָס זײַנען שײַך די יידישע קהילות, קאָראָבקע־געלטער און קאָזיאָנע ראָבינער. די רעגירונג האָט אויף דעם אופן געמאַכט איינעם פון אירע ערשטע שריט אויפֿן וועג צו דער פֿאַרווירקלעכונג פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע פֿאַר דעם יידישן מיעוט. דאָס איז געווען אי פֿרינציפּיעל, אי פּראַקטיש זייער וויכטיק.

דרך־אָגב לוינט צו באַמערקן, אַז אין משך פון דער גאַנצער צײַט פונעם יידיש־אוקראַינער פֿאָלקיטישן קאָנפֿליקט, ד"ה ביז די באָלשעוויקעס האָבן פֿאַרנומען קיעוו אין יאַנואַר 1918, האָבן די אוקראַינער פֿאַרוואַלטונגס־אַרגאַנען, אָפט אויס אייגענער איניציאַטיוו און אָפט אויף די פֿאַדערונגען פון דעם יידישן סעקרעטאַריאַט, אָנגענומען מיטלען פֿאַר דער פּראַקטישער דורכפֿירונג פון דער יידישער אויטאָנאָמיע נאָך איידער דער גזירע וועגן דער נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע איז באַשטעטיקט געוואָרן פון דער צענטראַלער ראָדע, ד"ה פֿאַר דעם 9־טן יאַנואַר 1918.

די ציוניסטן זײַנען געווויס געווען געטרײַע אָנהענגער פון דעם אויטאָנאָמיע־עדאָנק און האָבן בפירוש אויך געוואָלט, אַז אַלע יידישע ענינים און יידישע אינטערעסן זאָלן אײַנגעריכן אין רשות פון די יידישע אָנשטאָלטן. אָבער דער פֿאַרטייאישער יצר־מחלוקת אין זייער קעגנערשאַפֿט צום איצטיקן יידישן וויצע־סעקרעטאַריאַט האָבן דאָס מאָל גובר געווען זייער שכל־הישר און זייער יושר־געפיל און זיי האָבן אַרײַנגעטראָגן אין דער קלייניער ראָדע אַן אינטערפּעלאַציע קעגן יענעם צירקולאַר. דער ניט־יידישער רוב פון דער ראָדע האָט זיך אָבער פֿאַרהאַלטן לאַיאַל לגבי דעם יידישן וויצע־סעקרעטאַר און געשטימט קעגן דער ציוניסטישער אינטערפּעלאַציע. פֿאַר איר האָבן געשטימט נאָר דער פֿאַרטרעטער פון דער ציוניס־טישער פּראַקציע אַליין. אָבער אַ בושה און אַ חרפּה איז דאָס געווען.

די ציוניסטן האָבן בכלל פון אָנהייב אָן ניט געווואָלט מספים זײַן מיט דער העגעמאָניע פון דער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע אינעם יידישן לעבן, און שוין גלײַך אויף דער ערשטער זיצונג פונעם נײַ־געשאַפֿענעם נאַציאָנאַל־ראָט, דעם 1־טן אָקטאָבער 1917, איז געקומען צו אַ שפּאָלטונג. די ציוניסטן זײַנען געווען איבערצײַגט, אַז די ווירקלעכע פּוחות־פֿאַרהעלטענישן זײַנען בײַ דער ידישער באַ־פֿעלקערונג אָנדערע ווי בײַ די אוקראַינער. דער אמת איז, אַז די דעמאָקראַטישע וואָלן, וואָס זײַנען שפּעטער — און דווקא אַדאָנק דעם קיום און דער אַרבעט פונעם יידישן מיניסטעריום — פֿאַרגעקומען אין כּמעט 200 יידישע קהילות, האָבן באַווײַזן, אַז די סאָציאַליס־טישע פֿאַרטיײַן בילדן אַ מיעוט. מיט אַ יאָר שפּעטער, שוין אין דער צײַט פון פֿאָלקיטישער און נאַציאָנאַלער רעאַקציע אין אוקראַינע, איז צוזאַמענגעפֿאַרעט די צײַטווײַליקע נאַציאָנאַלע פֿאַרזאַמלונג, זײַנען פון 125 דעפּוטאַטן געווען נאָר 46 סאָציאַליסטן: 23 דעפּוטאַטן פונעם „בונד", 12 פון די „פֿאַראײניקטע" און 11 — פון די „פּועלי־ציון". דעמאָלט האָבן טאַקע די ציוניסטישע גרופּעס צוזאַמען מיט דער פֿאָלקיטיש־רעליגיעזער פֿאַרטיי „אַחדות" איבערגענומען די שליטה אין זייערע הענט, בשעת די סאָציאַליסטן האָבן עס בעסער געוואָלט שפּילן די „אָפּאָזיציע פון דרויסן" אין האָבן באַקאָמירט דעם נאַציאָנאַל־סעקרעטאַריאַט, וואָס דער רוב פון דער נאַציאָנאַל־פֿאַרזאַמלונג האָט אויסגעווײַלט אויפן אָרט פון דעם פּריעדיקן נאַציאָנאַל־ראָט. אומזיסט האָבן די „פֿאָלקיסטן" (4 מיטגלידער אין דער צײַטווײַליקער נאַציאָנאַל־פֿאַרזאַמלונג) זיך באַמיט צו ברענגען צו אַ שלום צווישן די צוויי לאָגערן. נאָר דאָס אַלע האָט זיך שוין אָפּגעשפּילט אויפן שוועל פון חורבן און האָט שוין קיין גרויסע השפּעה אויף דעם גורל פון דער ידישער אויטאָנאָמיע ניט געקענט האָבן.

ד. די דעמיסיע פונעם יידישן מיניסטעריום

דער ערשטער מיניסטער פֿאַר יידישע ענינים האָט דעמיסיאָנירט, ווי מיר האָבן שוין דערציילט, נאָך דעם 16־טן יאַנואַר 1918 אינאיינעם מיט דער גאַנצער דעמאָלטיקער אוקראַינער רעגירונג. אין דער רעגירונג, וואָס האָט פּאָקטיש אָנגעפֿירט מיט די ענינים פון דער מדינה פון דעם סאָמע אָנהייב פון דער אוקראַינער אויטאָנאָמיע (פֿריער האָבן טאַקע די זעלבע מענטשן אָנגעפֿירט מיט דעם פֿרײַהייט־קאָמף פון

מ. זילבערפאַרב, מיניסטער פאַר ייִדישע ענינים

דער אוקראַינער נאַציאָנאַלער באַוועגונג, האָבן די אוק־ראַינער סאָציאַל־דעמאָקראַטן געהאַט אַ מערהייט, הגם אין דער ראַדע זײַנען זיי געווען אַ מיעוט. די סיבה פון דער דאָזיקער סתירה לאָזט זיך זייער גרינג דערקלערן. די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן האָבן אין דער ראַדע געהאַט מער פאַרטרעטער פון אַלע איבע־ריקע פאַרטייען צוזאַמען, זיי זײַנען אָבער געווען זייער אַרעם אין אינטעליגענטע כוחות. די געניטע פאַליטיקער און עסקנים, וואָס דאָס אוקראַינער פאָלק האָט צו דער צייט פון דער רעוואָלוציע פאַרמאָגט, האָבן געהערט לרוב צו די סאָציאַל־דעמאָקראַטן און צו דער קלייַנער גרופּע מעסיקע דעמאָקראַטן. די דאָזיקע לעצטע גרופּע איז באַשטאַנען פון קוואָליפיצירטע אינ־טעליגענטן, זשורנאַליסטן, שריפטשטעלער, געלערנטע, צו דעם באַגריף רעוואָלוציאָנערע דעמאָקראַטיע האָבן זיי וויניק געפאַסט. פאַר דער רעוואָלוציע האָבן זיי גע־בילדעט דעם „פאַרבאַנד פון אוקראַינער פראַגרעסיסטן". נאָך דעם אויסבראָך פון דער רעוואָלוציע האָבן זיי זיך באַמיט צוצופאַסן צו די נײַע פאַרהעלטענישן און האָבן זיך אַ נאָמען געגעבן: „סאָציאַליסטן־פעדעראַ־ליסטן". זיי האָבן געשפּילט אַ געוויסע ראָלע מיט זייער השפּעה אויף דעם דעת הקהל, אָבער ניט אין דער פראַקטישער פּאָליטיק. ס׳איז נאָך געווען אַ קליינע גרופּע „סאָציאַליסטן־סאָמאָסטיניקעס". דאָס זײַנען גע־ווען אַגרעסיוו נאַציאָנאַליסטן און פאָליטיש בפירוש רעאַקציאָנערן. זיי זײַנען געווארן פאָפולער אין דער צייט פון די נאַציאָנאַליסטישע צעריצטע אינסטינקטן. אַ גרעסערע ראָלע אין דער אוקראַינער פאָליטיק האָבן זיי געשפּילט אין דער לעצטער צייט פון דער אוק־ראַינער רעוואָלוציע, וועלן צו זייערע רייען האָבן גע־הערט אַ סך פון די אַטאַמאַנעס און פאָגראָם־ספּע־ציאָליסטן.

אַז צום סוף פונעם ערשטן יאָר פון דער רעוואָ־לוציע האָט זיך די פאָליטישע לאָגע שטאַרק צוגע־שפּיצט — די רוסישע באָלשעוויסטישע רעגירונג האָט געפירט אַן אָפענע מלחמה קעגן דער אוקראַינער רעפובליק, די פויערישע פאָלקסמאַסע און אויך דאָס אוקראַינער מיליטער האָט געפּיבערט מיט באָלשעוויזם, די קיעווער רעגירונג איז געווען מאַכטלאָז ממש און האָט ניט געקענט באַהערשן די אַנאַרכיע — איז דער צוטרוי צו דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער רע־גירונג געפאַלן. דעמאָלט האָבן די סאָציאַליסטן־רע־וואָלוציאָנערן איבערגענומען די מאַכט אין זייערע הענט. גראַד דעמאָלט איז געשטאַנען אויפן סדר־היום די פראַגע וועגן פראָקלאַמירן די זעלבשטענדיקע אוקראַינער מלוכה, האָט די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע רעגירונג ניט געוואָלט אָפּטרעטן דעם כבוד צו פראָ־קלאַמירן די זעלבשטענדיקייט אָן אַנדער פאַרטיי, האָט מען די אָפּיציעלע דעמיסיע אָפּגעלייגט ביז נאָך דער פּייַערלעכער אָפּשטימונג פונעם פערטן אוני־ווערסאַל אין דער ראַדע. דער פערטער אוניווערסאַל האָט אויך באָשטימט, אַז די רעגירונג זאָל אָנשטאָט געגנעראַל־סעקרעטאַריאָט איצט הייסן ראָט פון פאָלקס־מיניסטאָרן. אויף אַזאַ אופן האָט אויך מ. זילבערפאַרב דעמיסיאָנירט שוין ניט ווי אַ געגנעראַל־סעקרעטאַר, נאָר ווי דער פאָלקס־מיניסטער פאַר ייִדישע ענינים.

די דעמיסיע פונעם ייִדישן מיניסטער אינאיינעם מיט דער גאַנצער רעגירונג איז בפירוש געווען אַ קלאָרער קאָנסטיטוציאָנעלער אַקט, אַ לאָגישער פועל־יוצא פון דער פאַרמעלער פאָזיציע פון דעם ייִדישן מיניסטער ווי אַ באָפולמעכטיקטער און אָחריותדיקער מיטגליד פון דער רעגירונג. פאַרוואָס זשע איז זילבער־פאַרב ניט אַרײַנגעטראָטן אין דער נײַער רעגירונג, וואָס ס׳האָט געבילדעט דער סאָציאַליסט־רעוואָלוציאָ־נער גאָלובאָוויטש? זילבערפאַרב גיט דערויף אַזאַ תשובה[18]:

„קיינע פון די מינדערהיטס־פאַרטייען (אויסער דער רעוואָלוציאָנערער פראַקציע פון פּפּ״ס) האָט ניט געשטימט פאַרן 4־טן אוניווערסאַל. אייניקע האָבן פשוט געשטימט קעגן אים, די אַנדערע האָבן זיך אָפּ־געהאַלטן בײַ דער אָפּשטימונג. דאָס האָט געבראַכט צו אַ באַדײַטנדיקער פאַרשאַרפונג פון די באַציאונגען צווישן די אוקראַינער און ניט־אוקראַינער פאַרטייען, אין אויב אין דער ראַדע גופא איז די פאַרשאַרפונג

געבליבן אין די ראַמען פון אַנשטענדיקייט, האָט זי אין אוקראַינער קרייזן, וואָס זײַנען געשטאַנען אויסער דער ראַדע און אַרום דער ראַדע, אַנגענומען אַ פּשוט אַנטיסעמיטישן כאַראַקטער, וועלכער האָט אַנגעהויבן איבערצוגיין פון דיבורים צו מעשׂים. אין קיעוו האָט נאָך דערצו דעמאָלט געוועלטיקט די מיליטער־מאַכט, וועלכע איז קיינמאָל ניט געווען גאָנץ רײַן פון אַנטיסעמיטיזם. נאָך פריער, ווען אין קיעוו איז דערקלערט געוואָרן דער קריגס־צושטאַנד, האָט די מיליטער־מאַכט אַרויס־געגעבן אַ פאַראַדענונג, וואָס לויט איר דאַרף פון קיעוו אַרויסגעשיקט ווערן אַלע קיעווער אינוואוינער, וואָס האָבן זיך באַזעצט נאָכן 1־טן יאַנואַר 1915... כּמעט דרײַ פערטל פון דער קיעווער יידישער באַפעלקערונג איז געשטאַנען אין דער ספּנה אַרויסגייאָגט צו ווערן פון קיעוו. דעמאָלט האָט זיך נאָך דעם יידישן געזעראַל־סעקרעטאַר אינטגעגעבן אַפּצושטעלן די דאָזיקע אומ־גלאָומפּערטע אַכזריותדיקע פאַראַדענונג פון דער קיעווער מיליטער־מאַכט. שפּעטער איז די לאָגע געוואָרן ערגער. די באַלשעוויקעס זײַנען שוין געשטאַנען הינ־טער קיעוו, אין קיעוו גופא האָט אויסגעבראָכן אַן אויפשטאַנד... די גאַנצע הערשאַפט איז איבערגע־גאַנגען צו דער מיליטער־מאַכט, וועלכע האָט מיט אַ באַזונדער ווילדקייט, צעהיצט פון ייאוש, זיך גע־נומען רודפן אַלע 'חשודיקע' ניט־אוקראַינער עלעמענטן בכלל און יידן בפרט... אינצלנע אַנפאַלן און רדי־פות אויף יידן זײַנען פאָרגעקומען אַן אַ שיעור. אימ־פּראַוויזירטע — און אפשר אויך אַרגאַניזירטע — פאַגראָם־אַרויסטרעפונגען אויף אייניקע גאַסן פון קיעוו האָבן אויך ניט גענפעלט. דער יידישער מיניסטער האָט ניט געהאָט קיין שום מאַכט אָפּצושטעלן די ווילדע מעשׂים. די מיליטער־מאַכט איז געווען דער אַליי־ערשטנדיקער בעל־הבית אין שטאָט און קיינער האָט איר קיין דעה ניט געפרעגט זאָגן. פּראָטעסטן האָבן קיין פּעולה ניט געהאַט. בײַ די דאָזיקע אומשטענדן האָט דער יידישער מיניסטער ניט געפונען פאַר מעג־לעך צו בלײַבן אויף זײַן פּאָסטן, און דעם 16־טן יאַנואַר 1918 האָט ער דערלאַנגט דער ראַדע זײַן דעמיסיע".

דער יידישער מיניסטער איז בפירוש געווען סוב־יעקטיוו אויפריכטיק אין דער באַגרינדונג פון זײַן דעמיסיע מיט יידיש־נאַציאָנאַלע טעמים. אָבער די טיפערע אָביעקטיווע סיבה איז געווען דאָס פאַמעלעכע אָפּטרעטן פון דער אַלגעמיינער, דער ניט־יידישער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע, פון זייער פריער אינגעשטעלטער פאָזיציע. די יידישע סאָציאַליסטן האָבן מיטגעמאַכט די אַנטוויקלונג בײַ די ניט־יידן.

ה. די טעטיקייט פונעם יידישן מיניסטעריום

דאָס יידישע מיניסטעריום האָט פאַר דער קור־צער צײַט פון זײַן עקסיסטענץ טאַקע זייער פיל אויפ־געבליבן אין די ראַמען פון אַנשטענדיקייט, האָט זי אין אוקראַינער קרייזן, וואָס זײַנען געשטאַנען אויסער דער ראַדע און אַרום דער ראַדע, אַנגענומען אַ פּשוט אַנטיסעמיטישן כאַראַקטער, וועלכער האָט אַנגעהויבן איבערצוגיין פון דיבורים צו מעשׂים. אין קיעוו האָט נאָך דערצו דעמאָלט געוועלטיקט די מיליטער־מאַכט, וועלכע איז קיינמאָל ניט געווען גאָנץ רײַן פון אַנטיסעמיטיזם. נאָך פריער, ווען אין קיעוו איז דערקלערט געוואָרן דער קריגס־צושטאַנד, האָט די מיליטער־מאַכט אַרויס־געגעבן אַ פאַראַדענונג, וואָס לויט איר דאַרף פון קיעוו אַרויסגעשיקט ווערן אַלע קיעווער אינוואוינער, וואָס האָבן זיך באַזעצט נאָכן 1־טן יאַנואַר 1915... כּמעט דרײַ פערטל פון דער קיעווער יידישער באַפעלקערונג איז געשטאַנען אין דער ספּנה אַרויסגייאָגט צו ווערן פון קיעוו. דעמאָלט האָט זיך נאָך דעם יידישן געזעראַל־סעקרעטאַר אינטגעגעבן אַפּצושטעלן די דאָזיקע אומ־גלאָומפּערטע אַכזריותדיקע פאַראַדענונג פון דער קיעווער מיליטער־מאַכט. שפּעטער איז די לאָגע געוואָרן ערגער. די באַלשעוויקעס זײַנען שוין געשטאַנען הינ־טער קיעוו, אין קיעוו גופא האָט אויסגעבראָכן אַן אויפשטאַנד... די גאַנצע הערשאַפט איז איבערגע־גאַנגען צו דער מיליטער־מאַכט, וועלכע האָט מיט אַ באַזונדער ווילדקייט, צעהיצט פון ייאוש, זיך גע־נומען רודפן אַלע 'חשודיקע' ניט־אוקראַינער עלעמענט בכלל און יידן בפרט... אינצלנע אַנפאַלן און רדי־פות אויף יידן זײַנען פאָרגעקומען אַן אַ שיעור. אימ־פּראַוויזירטע — און אפשר אויך אַרגאַניזירטע — פאַגראָם־אַרויסטרעפונגען אויף אייניקע גאַסן פון קיעוו האָבן אויך ניט געפעלט. דער יידישער מיניסטער האָט ניט געהאָט קיין שום מאַכט אָפּצושטעלן די ווילדע מעשׂים. די מיליטער־מאַכט איז געווען דער אַליי־ערשטנדיקער בעל־הבית אין שטאָט און קיינער האָט איר קיין דעה ניט געפרעגט זאָגן. פּראָטעסטן האָבן קיין פּעולה ניט געהאַט. בײַ די דאָזיקע אומשטענדן האָט דער יידישער מיניסטער ניט געפונען פאַר מעג־לעך צו בלײַבן אויף זײַן פּאָסטן, און דעם 16־טן יאַנואַר 1918 האָט ער דערלאַנגט דער ראַדע זײַן דעמיסיע".

דער יידישער מיניסטער איז בפירוש געווען סוב־יעקטיוו אויפריכטיק אין דער באַגרינדונג פון זײַן דעמיסיע מיט יידיש־נאַציאָנאַלע טעמים. אָבער די טיפערע אָביעקטיווע סיבה איז געווען דאָס פאַמעלעכע אָפּטרעטן פון דער אַלגעמיינער, דער ניט־יידישער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע, פון זייער פריער אינגעשטעלטער פאָזיציע. די יידישע סאָציאַליסטן האָבן מיטגעמאַכט די אַנטוויקלונג בײַ די ניט־יידן.

ה. די טעטיקייט פונעם יידישן מיניסטעריום

דאָס יידישע מיניסטעריום האָט פאַר דער קור־צער צײַט פון זײַן עקסיסטענץ טאַקע זייער פיל אויפ־

געטאָן, כדי צו שאַפן אין אוקראַינע אַזאַ שפּאָל־נעע און אין דער גאַרער וועלט אומבאַקאַנטע אינסטיטוציע ווי די נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלע אויטאָנאָמיע.

געווײַז זײַנען אין אונדזער צײַט נאָך דעם ווי די נאַציס האָבן אויסגעהרגעט מיליאָנען מזרח־אייראָ־פּעישע יידן אין אינעם גרעסערן יידישן קיבוץ, וואָס איז נאָך פאַרבליבן אין מזרח־אייראָפּע, אין סאָוויעט־רוסלאַנד, איז פאַרוווערט אַ וואָסער ס׳איז יידישע קולטורעלע אַרבעט, איז קוים נאָך פאַראַן אויסזיכטן, אַז די דערפאַרונגען און דער אויפטו פונעם אוקראַינער יידנטום אויפן געביט פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, וועלן אמאל נאָך אויסגענוצט ווערן אינעם יידישן לעבן. פונדעסטוועגן לוינט זיך צו פאַרשרײַבן פאַר די צוקונפטיקע דורות די רעזולטאַטן פון יענע אַנ־שטרענגונגן און בפרט איר קרוין־ווערק — דעם געזעץ גופא וועגן דער נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אוי־טאָנאָמיע — פאַר די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן אין אוקראַינע. דאָס יידישע פאָלק קען צושטעלן אַ גרויס־חשבון דער פירונג פון דער אוקראַינער נאַציא־נאַלער רעוואָלוציע אין די יאָרן 1917־1920, אָבער דער געזעץ פון דער יידישער אויטאָנאָמיע וועט בפירוש אויך שוין עפּעס וועגן אויף דער וואָגשאָל שכנגד.

די תּנאים פון דער רעוואָלוציע האָבן געבראַכט צו דעם, אַז די יידישע אויטאָנאָמיע האָט זיך אָנגעהויבן צו בויען פון אויבן, פון דעם אויספירנדיקן אַרגאַן — דעם מיניסטעריום. און דער ערשטער שריט פון דעם דאָזיקן אייבערשטן אַרגאַן פון דער יידישער אויטאָנאָמיע, וואָס האָט פאַרטראָטן אין דער רעגירונג פונעם לאַנד און אין די פאַרשטעלונגען פון זײַן גאַנצער באַפעלקערונג דאָס יידישע פאָלק אין אוקראַינע, איז געווען, ווי שוין אויבן דערמאָנט, איבערצונעמען אין זײַן רשות די השגחה אויף אַלע יענע יידישע ענינים און אַנשטאַלטן, וואָס האָבן זיך בײַ איצט, אין משך פון דורות, געפונען אין די הענט פון די אַלגעמיין־מלוכהשע אַנשטאַלטן.

בײַ די אוקראַינער מיניסטעריומס און זייערע אָר־טיקע אינסטאַנצן איז דעמאָלט ניט אויפגעקומען דער קלאָנסטער ספּק, אַז יעדער פרט, וואָס איז שײַך צום יידישן לעבן, געהערט צו דער קאָמפּעטענץ פונעם יידישן מיניסטעריום. דאָס איז געווען דער ערשטער גרויסער נצחון פון דער יידישער נאַציאָנאַלער גלײַך־בארעכטיקונג אין פון דער אידעע פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע אויך פאר אַ נאציע, וואָס לעבט דווקא ניט קאָמפּאַקט אויף איר אייגענער טעריטאָריע.

די דעמאָלטיקע פירער פון דער יידישער אויטאָ־נאָמיע האָבן זיך אָבער ניט באַגנוגט מיט דעם, וואָס ס׳איז געשאַפן געוואָרן דער דאָך פונעם אויטאָ־נאָמען בנין, און זיי האָבן זיך געשטעלט די אויפ־

געטאָן, כדי צו שאַפן אין אוקראַינע אַזאַ שפּאָל־נעע און אין דער גאַרער וועלט אומבאַקאַנטע אינסטיטוציע ווי די נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלע אויטאָנאָמיע.

געווײַז זײַנען אין אונדזער צײַט נאָך דעם ווי די נאַציס האָבן אויסגעהרגעט מיליאָנען מזרח־אייראָ־פּעישע יידן אין אינעם גרעסערן יידישן קיבוץ, וואָס איז נאָך פאַרבליבן אין מזרח־אייראָפּע, אין סאָוויעט־רוסלאַנד, איז פאַרוווערט אַ וואָסער ס׳איז יידישע קולטורעלע אַרבעט, איז קוים נאָך פאַראַן אויסזיכטן, אַז די דערפאַרונגען און דער אויפטו פונעם אוקראַינער יידנטום אויפן געביט פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, וועלן אמאל נאָך אויסגענוצט ווערן אינעם יידישן לעבן. פונדעסטוועגן לוינט זיך צו פאַרשרײַבן פאַר די צוקונפטיקע דורות די רעזולטאַטן פון יענע אַנ־שטרענגונגן און בפרט איר קרוין־ווערק — דעם געזעץ גופא וועגן דער נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אוי־טאָנאָמיע — פאַר די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן אין אוקראַינע. דאָס יידישע פאָלק קען צושטעלן אַ גרויס־חשבון דער פירונג פון דער אוקראַינער נאַציא־נאַלער רעוואָלוציע אין די יאָרן 1917־1920, אָבער דער געזעץ פון דער יידישער אויטאָנאָמיע וועט בפירוש אויך שוין עפּעס וועגן אויף דער וואָגשאָל שכנגד.

די תּנאים פון דער רעוואָלוציע האָבן געבראַכט צו דעם, אַז די יידישע אויטאָנאָמיע האָט זיך אָנגעהויבן צו בויען פון אויבן, פון דעם אויספירנדיקן אַרגאַן — דעם מיניסטעריום. און דער ערשטער שריט פון דעם דאָזיקן אייבערשטן אַרגאַן פון דער יידישער אויטאָנאָמיע, וואָס האָט פאַרטראָטן אין דער רעגירונג פונעם לאַנד און אין די פאַרשטעלונגען פון זײַן גאַנצער באַפעלקערונג דאָס יידישע פאָלק אין אוקראַינע, איז געווען, ווי שוין אויבן דערמאָנט, איבערצונעמען אין זײַן רשות די השגחה אויף אַלע יענע יידישע ענינים און אַנשטאַלטן, וואָס האָבן זיך בײַ איצט, אין משך פון דורות, געפונען אין די הענט פון די אַלגעמיין־מלוכהשע אַנשטאַלטן.

בײַ די אוקראַינער מיניסטעריומס און זייערע אָר־טיקע אינסטאַנצן איז דעמאָלט ניט אויפגעקומען דער קלאָנסטער ספּק, אַז יעדער פרט, וואָס איז שײַך צום יידישן לעבן, געהערט צו דער קאָמפּעטענץ פונעם יידישן מיניסטעריום. דאָס איז געווען דער ערשטער גרויסער נצחון פון דער יידישער נאַציאָנאַלער גלײַך־בארעכטיקונג אין פון דער אידעע פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע אויך פאר אַ נאציע, וואָס לעבט דווקא ניט קאָמפּאַקט אויף איר אייגענער טעריטאָריע.

די דעמאָלטיקע פירער פון דער יידישער אויטאָ־נאָמיע האָבן זיך אָבער ניט באַגנוגט מיט דעם, וואָס ס׳איז געשאַפן געוואָרן דער דאָך פונעם אויטאָ־נאָמען בנין, און זיי האָבן זיך געשטעלט די אויפ־

דעם בנין, די דעמאָקראַטישע קהילה, כדי מע זאָל זיך קענען אָנשפּאָרן אויף דעם אַרגאַניזירטן פּאָלקס־ווילן.

די פּאַרוואַלטונגען פון די קהילות האָבן אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע כמעט ווי ניט פונקציאָנירט, האָט מען קודם־כל געמוזט אָ טראָכט טאָן וועגן זייער רעאָרגאַניזאַציע, אויסקלייבן נייע פאַרוואַלטונגען. אויס־צוּאַרבעטן אין דורכצופירן אַזאַ געזעץ־פראַיעקט וואָלט זיך געקענט פאַרצייגן אויף אַ לאַנגער צייט, ווייל מע האָט נאָך פריער באַדאַרפט דורכקומען וועגן דער קאָמפּעטענץ פון דער קהילה. און גראָד די פראָגע וועגן קאָמפּעטענץ האָט אַרויסגערופן שאַרפּע חילוקי־דעות צווישן די פאַרשיידענע שטרעמונגען אין דעם יידישן פּאָליטישן לעבן. האָט מען דערביבער באשלאָסן דער־וויל אויסצוּאַרבעטן אַ צייטווייליק געזעץ־פראַיעקט, וואָס זאָל אויסמיידן די קאָמפּעטענץ־פראָגע. דעם צייטווייליק געזעץ־פראַיעקט האָט די צענטראַלע ראַדע דעם 2־טן דעצעמבער 1917 אָנגענומען „ביז עס וועלן אַרויסגעגעבן ווערן נייע תקנות וועגן דער יידישער קהילה". מע האָט נאָך דעמאָלט געגלויבט, אַז באַלד וועט מען קענען צוגרייטן אַ נייעם געזעץ־פראַיעקט, וואָס וועט באַשטימען די קאָמפּעטענץ פון דער קהילה, איר שטייער־רעכט און איר אָרט אין דער סיסטעם פון דער אויטאָנאָמיע. די אומבאַרחמנותדיקע געשעע־נישן פון דער רעוואָלוציע האָבן צוגישט געמאַכט אַלע פּראַיעקטן וועגן פראָגראַמען. אמת, דער נייער געזעץ־פּראַיעקט וועגן דער יידישער קהילה איז טאָקע אויס־גאַרבעט געווארן, אָבער ערשט מיט אַ יאָר שפּעטער, וועון דער געזעץ וועגן דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע איז אויפגעשטאַנען תחית־המתים אויף גאָר אַ קורצער צייט. צו זיין פּראַקטישער אַנוועндונג איז מען בכלל כמעט ווי שוין ניט דערגאַנגען.

די קהילות, וואָס זיצען אויסגעקליבן געוואָרן אויפן סמך פונעם געזעץ פונעם 2־טן דעצעמבער, זיצען געווען די לעצטע דעמאָקראַטישע געזעלשאַפט־לעכע קערפּערשאַפטן פונעם אוקראַינער יידנטום. לויט דער רשימה פון די יידישע קהילות, וואָס האָט יידישע מיניסטעריום האָט דעמאָלט צוזאַמענגעשטעלט (אויפן סמך פון דער רוסישער פּאָלקס־ציילונג פונעם יאָר 1897), זיצען אין אוקראַינע געווען קהילות אין 492 פונקטן. דאָס מיניסטעריום האָט אָבער גערעכנט, אַז אין משך פון די 20 יאָר, וואָס זיצענ אריבער זינט יענער פּאָלקס־ציילונג, איז די צאָל פונקטן אויסגעוואָקסן ביז 600, ביז יוני 1918, דאָס הייסט שוין צו אַ צייט, וועון מע האָט געווארט יעדן טאָג אויף דער גזירה, אַז די יידישע אויטאָנאָמיע אין דאָס יידישע מיניסטעריום וועלן באַלד אָפּגעשאַפט ווערן, האָט דאָס מיניסטעריום געהאָט אין זיצענ הענט די רעזולטאַטן פון די וואָלן אין 250 קהילות און באַווייז צו באַשטעטיקן די נייע קהילה־ראַטן אין 194 פונקטן.

ס׳איז פּדאי צו פאַרנאָטירן, אַז דער געזעץ פונעם 2־טן דעצעמבער 1917 איז אין יענער כמעט אידע־אַליסטישער צייט פון דער רעוואָלוציע דערלאַנגט געווארן דער רעגירונג און דער ראַדע אויף ביידע שפּראַכן, אויף אוקראַיניש און יידיש, און נאָך דער באַשטעטיקונג פון דער צענטראַלער ראַדע, איז ער אויך פּובליקירט געווארן אויף ביידע שפּראַכן.

דעמאָלט איז אויך אַרויס דאָס ערשטע אוקראַינער געלט, די באַרימטע אַסיגנאַציע פון הונדערט קאָר־באָוואַנצעס מיט אויפשריפטן אויף אַלע פיר שפּראַכן פון די גרעסערע פעלקער אין אוקראַינע, און בתוכם אויך אויף יידיש. אויך אין דעם איז די איניציאַטיוו געקומען פון דעם יידישן מיניסטעריום. שפּעטער איז דאָס געלט געפאַלן אַ קרבן פון די בייזע וויינטן, וואָס האָבן אָנגעהויבן צו בלאָזן אין אוקראַינע, מחמת ס׳האָבן אויפגעהויבן דעם קאָפּ די שאָוויניסטישע און פאָליטיש־רעאַקציאָנערע כוחות אין דער אוקראַינער געזעל־שאַפטלעכקייט, הן מחמת דעם קריזיס אין די באַצי־אונגן צווישן די אוקראַינער און די נאַציאָנאַלע מינ־דערהייטן, וואָס זיצענ אויפגעקומען מחמת דער פּראָקלאַמירונג פון דער אוקראַינער אומאָפּהענגיקייט.

אַן ערנסטן פּרואוו האָט דאָס ערשטע יידישע מיניסטעריום געמאכט אויפן געביט פון פאָלקסבילדונג, און דאָס איז פּרינציפּיעל געווען זייער וויכטיק. מיר וויסן שוין, ווי די יידישע פאַרטיין, וואָס האָבן געשטיצט דאָס מיניסטעריום אין זיזן אַרבעט, האָבן זיך באַצויגן צום ענין בילדונג אין קולטור אינעם אַלגעמיינעם פאַרגעס פון דער קאָמפּעטענץ פון דער יידישער אויטאָנאָמיע. דער „בונד" האָט געקעמפט מיט גרויס עקשנות, אַז דאָס מיניסטעריום זאָל זיך באַ־גרענעצן בלויז מיט קולטור־ענינים. די איבעריקע דרײַ פאַרטיין האָבן ניט געקענט אײַנגיין אויף אַזאַ באַגרענעצונג. די „פאַראיינקטע" און בפרט די אמא־ליקע „סיימיסטן" צווישן זיי האָבן געזען די ישועה פאַרן יידישן פאָלק אין דער ברייטסטער קאָמפּעטענץ פון דער אויטאָנאָמיע, וואָס האָט געדאַרפט אַרומ־נעמען ממש אַלע וווינקעלעך פונעם יידישן לעבן.

כדי צו קענען פירן א רואיקע און קאָנסטרוקטיווע אַרבעט איז ניט געווען קיין אַנדער ברירה ווי צו גיין אויף אַ פשרה מיטן „בונד", בפרט וועון די צוי־גייסטן זיצענ וויטער געשטאַנען אַן אַ זיצ אין הינטער זיי דער שטן פון מחלוקת וועגן העברעיש און יידיש. צו דער פשרה איז מען געקומען רעכט שפּעט, וועון דעם פאָסטן פון מיניסטער האָט שוין פאַרנומען וו. לאַצקי. דער נוסח פון דער פשרה האָט אַזוי אויס־געזען: „ביז וואַנען ס׳וועט באַשטעטיקט וועלן די קאָמפּעטענץ פון דעם יידישן נאַציאָנאַלן־פּערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע], פאַרוואַלטעט דאָס מיניסטעריום... איבער פאָלקס־

בילדונג און די ענינים פון נאַציאָנאַלער קולטור בכלל, איבער סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג און סטאַטיסטיק, וואָס זײַנען שייך צו דער יידישער נאַציע אין די גרע־נעצן פון דער אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק״ [19]).

וואָס זשע איז אויפגעטאָן געווארן אויף דעם דאָזיקן געביט? טאָקע זייער וויניק, ווײל ווען דער בילדונגס־דעפּאַרטאַמענט (דעמאָלט נאָך אַ באַשיידענע אָפּטיילונג פונעם וויצע־סעקרעטאַריאַט*) האָט געוואָלט אָנהייבן עפּעס צו טאָן, האָט ער געפונען פֿאר זיך אַ מדבר. ס׳זײַנען ניט געווען ניט קיין לערער און ניט קיין לערנביכער אויף יידיש. ס׳זײַנען כּמעט ווי קיין יידישע שולן ניט געווען. אויך האָט דערווײל נאָך גאָרנישט דער גזעזצלעכער יסוד פֿאר אַ יידישער שול־נעץ. ס׳זײַנען געווען עטלעכע אמאָליקע קאָזיאָנע פֿאָלקסשולן פֿאר יידישע קינדער מיט דער רוסישער לימודים־שפּראַך און אָנגעפירט מיט זיי האָבן לרוב יידן־אַסימילאַטאָרן. אין די פֿאָר פּריוואָטע יידישע גימנאַזיעס האָט מען אויך אַלע לימודים געלערנט אויף רוסיש. קיין לערער־אינסטיטוט אָדער לערער־סעמינאַר איז בכלל ניט געווען.

קודם־כל האָט דער בילדונגס־דעפּאַרטאַמענט גע־פּועלט בײַ דער רעגירונג אַ הלוואה פון 50.000 קאָר־באָוואַנצעס פֿאַרן יידישן דעמאָקראַטישן לערער־פֿאַר־באַנד אויף אָרויסצוגעבן לערנביכער אויף יידיש. שפּעטער זײַנען אָפּילו אַסיגנירט געווארן 500 טויזנט קאָרבאָוואַנצעס אויף לערנביכער אין אויף אָוועקצו־שטעלן אַ יידישע מלוכה־דרוקערײַ. נאָר איידער מע האָט אַזײַ געהאַט צוצוטרעטן צו פֿאַרווירקלעכן די פּלענער, איז שוין געקומען אַ סוף צו דער פֿאָלקס־רעפּובליק, און דאָס גאָלט איז געבליבן אין דער מלוכה־קאַסע.

די צענטראַלע ראָדע האָט נאָך באַווײַז אָנצוענעמען אַ געזעץ וועגן עפּענען אַ יידישן לערער־סעמינאַר. דער געזעץ איז אָנגענומען געווארן אין דער ראָדע דעם 11־טן אַפּריל 1918. און טאָקע דעם בײַשפּיל פון דער רעגירונג האָט באַלד נאָכגעטאָן די וואָלינער גובערניאַלע זעמסטוון (זעלבסטפֿאַרוואַלטונג) אין האָט אויך באַשלאָסן צו עפּענען אַ יידישן לערער־סעמינאַר אין זשיטאָמיר.

וואָס שייך דעם ענין יידישע בילדונג פֿאר יידישע קינדער, וואָס לערנען אין די אַלגעמיינע מלוכה־שולן, האָט דאָס אוקראַינער בילדונגס־מיניסטעריום באַשלאָסן

*) לכתחילה זײַנען אין וויצע־סעקרעטאַריאַט געווען בא־שעפטיקט 7 באַאַמטע, שפּעטער צו, אין אַפּריל 1918, איז אין יידישן מיניסטעריום די צאָל אויסגעוואָקסן ביז 100. ס׳זײַנען געווען דרײַ דעפּאַרטאַמענטן: אַלגעמיינע קאַנצעלאַריע, מיט איר האָט אָנגעפּירט י. כורגין. דערנאָך, אַז כורגין איז באַשטימט געווארן פֿאַרן וויצע־מיניסטער, איז אויף זײַן אָרט באַאַמטער פּירט א. שטראַשון און מיטן קהילה־דעפּאַרטאַמענט — א. רע־וואָצקי.

— לויט דעם פּאַרשלאָג פון דעם פּאַרטרעטער פונעם יידישן מיניסטעריום — אײַנצופירן אין די פּריוואָטע מיטלשולן אַן אָבליגאַטאָרישן קורס פון ״יידיש וויסן״ («יעוורעיאַזנאַווסטווא»); יידישע ליטעראַטור, יידישע געשיכטע, יידישע אָדער העברעישע שפּראַך. אין די עקסטירנדיקע יידישע גימנאַזיעס האָט מען געוואָלט אײַנפירן אינעם נײַעם שול־יאָר יידיש ווי אַ לימודים־שפּראַך במקום רוסיש אין ערשטן קלאַס. דאָס האָט געדאַרפט זײַן דער אָנהייב צו פּאַרבײַטן די רוסישע לימודים־שפּראַך אויף דער יידישער.

ווי מיר וועלן נאָך זען וויטער, האָט זיך דאָס זעלבע אויך שפּעטער איבערגאָחזרט: שיינע און גרויסע פלענער. דער אוקראַינער צד שטעלט ניט, פּאַרקערט, די מלוכה איז גרייט צו געבן געלט און באַשטעטיקן יעדער איניציאַטיוו פונעם יידישן מיניסטעריום, אָבער איידער נאָך מע האָט זיך אַוועקגעזעצט צו דער אַר־בעט, שטייט שוין דער שטן פון מלחמה און ליקווידאַציע הינטער די פלייצעס און אַלץ גייט לאיבוד.

דער שטן פון מלחמה און ליקווידאַציע פון דער גאַנצער נאָר וואָס אָנגעהויבענער טעטיקייט איז ניט געווען דער אינציקער שונא, וואָס האָט ניט דערלאָזט, אַז פון דער אַרבעט פונעם יידישן מיניסטעריום זאָל אַרויסקומען עפּעס ממשותדיקס. הינטער די פלייצעס פון די יידישע פירער איז כּמעט תמיד — די האָניק־וואָכן זײַנען געווען אָזוי קורץ, אַז פון זייער זיסן טעם איז באַלד כּמעט קיין זכר ניט געבליבן — געשטאַנען דער שטן פון יידישע פאָגראָמען.

די יידישע באַפעלקערונג האָט עהאָט אויסצו־שטיין, אָפּילו שוין אין דער ערשטער צײַט פון דער אוי־טאָנאָמיע, גרויסע סכנות. די יידן אין אוקראַינע האָבן ניט געקענט קיין אָנדער אַדרעס צו וועמען זיך צו וועגנדן נאָך הילף ווי צום יידישן מיניסטעריום. און וועגן דער יידישער וויצע־סעקרעטאַר האָט אין זײַן דעקלא־ראַציע פֿאַרן יידישן נאַציאָנאַל־ראַט דעם 1־טן אָקטא־בער 1917, אין סאַמע אָנהייב פון זײַן טעטיקייט, דער־קלערט, אַז ער וועט אויסנוצן זײַן גאַנצע וויכּוח־קונג און מאַכט ניט צו דערלאָזן, אַז ס׳זאָל ״זיך איבער־חזרן די פּאַרברעכערישע מעשים פון דער אַנטיסעמי־טישער פּאָליטיק פון דער צאַרישער רעגירונג״, האָט ער געוויס געשפּירט, אַז צרות וועלן נאָך קומען, אָבער אַז זיי וועלן איבערוואָקסן אַן אַ שיעור די פֿאַרמאָגן פון דער צאַרישער צײַט און אַז זײַן ״וויכּוחקונג און מאַכט״ וועט ניט קלעקן, כּדי יענע אומגעהײַערע געשעענישן צו באַהערשן, דאָס האָט ער בפירוש דעמאָלט ניט געקענט וויסן. וועגן דער יידישער מי־ניסטער האָט זיך אין יאָנואַר 1918 אָנגעגעבן אין דעמיסיע, האָט ער דעם דאָזיקן שריט פון ייאוש ניט מאַטיוויורט מיט ענינים פון דער אויטאָנאָמיע, נאָר מיט יענע ״פּאַרברעכערישע מעשים״, וואָס ער האָט ניט קיין מאַכט זיי אָפּצושטעלן.

ז. די נאַציאָנאַל־פֿערזאָנאַלע אויטאָנאָמיע

דער גרעסטער אויפֿטו פונעם פֿרשטן יידישן מי־ניסטעריום פֿון זײַן היסטאָרישער פֿאַרדינסט איז געווען פֿון בלײַבנדיק ביזן הײַנטיקן טאָג דאָס אויסאַרבעטן פֿון דורכפֿירן דורך דער אוקראַינער רעגירונג פֿון דורך דער צענטראַלער ראַדע דעם „גזעזע וועגן דער נאַ־ציאָנאַל־פֿערזאָנאַלער אויטאָנאָמיע". מיר ברענגען דאָ דעם פֿולן טעקסט פֿון דעם דאָזיקן היסטאָרישן דאָקו־מענט [20]).

די אוקראַינער צענטראַלע ראַדע האָט דעם 9־טן יאַנואַר פֿון יאָר 1918 אין הספּם מיטן אוניווערסאַל פֿונעם 7־טן נאָוועמבער 1917 באַשלאָסן:

אַרט׳ 1. יעדע פֿון די נאַציעס, וואָס באַפֿעלקערן אוקראַינע, האָט אין די גרענעצן פֿון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק דאָס רעכט אויף נאַציאָנאַל־פֿערזאָנאַלער אויטאָנאָמיע דורך דעם דאָזיקן געזעץ גופֿא. די וויכ־רוסישע, טשעכישע, מאָלדאַוואַנישע, דײַטשע, טאַטאַרי־שע, גריכישע און די בולגאַרישע נאַציע מעגן באַנוצן דאָס רעכט אויף נאַציאָנאַל־פֿערזאָנאַלער אויטאָנאָמיע, אויב אין גענעראַל־גריכט ווען אָנקומען וועגן דעם אַ מעלדונג, פֿון אירע־טלעכער נאַציע באַזונדער, אונטער־געשריבן ניט ווינציקער ווי פֿון צען טויזנט בירגער פֿון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק, אָן אונטער־שייד פֿון געשלעכט און גלויבן, וועלכע זײַנען פֿון דעם געריכט ניט באַגרענעצט אין זייערע פֿאָליטישע רעכט און וועלכע דערקלערן וועגן זייער אָנגעהערי־קייט צו דער אָנגעגעבענער נאַציע. דער גענעראַל־געריכט באַשלאָסט די מעלדונג אויף אַן עפּנטלעכער זיצונג ניט שפּעטער ווי אין 6 חדשים פֿרום נאָכן דערלאַנגען די מעלדונג און איז מודיע וועגן זײַן באַ־שלוס דעם גענעראַל־סעקרעטאַריאַט און פֿארעפֿנטלעכט אים צו אַלגעמיינער באַקאַנטשאַפֿט. ענלעכע מעלדונגען פֿון נאַציעס, וועלכע זײַנען ניט אויסגערעכנט אין דעם דאָזיקן אַרטיקל, וועלן צוגעשטעלט צום באַטראַכטן אין פֿארלאַמענט פֿון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק.

אַרט׳ 3. כּדי צו פֿארווירקלעכן דאָס רעכט, וואָס איז אָנגעוויזן אין אַרט׳ 1, בילדן די בירגער פֿון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק, וואָס געהערן צו דער גרעסטער נאַציע, אַ נאַציאָנאַלן פֿארבאַנד אויף דער טעריטאָריע פֿון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק. פֿון די מיטגלידער פֿון יעדער נאַציאָנאַלן פֿארבאַנד ווערן געפֿירט נאָמענטלעכע רשימות. די דאָזיקע רשי־מות בילדן אַלע צוזאַמען דעם נאַציאָנאַלן קאָנגרעס, וועלכער ווערט נאָך זײַן צוזאַמענשטעלונג פֿארעפֿנט־לעכט, און יעדער בירגער האָט דאָס רעכט צו פֿאָדערן, מע זאָל אים אײַנשליסן אין דעם געגעבענעם קאָנגרעס־טער אָדער אויסשליסן פֿון אים דורך זײַן מעלדונג, אַז ער געהערט ניט צו דער געגעבענער נאַציע.

אַרט׳ 4. דער נאַציאָנאַלער פֿארבאַנד האָט דאָס רעכט פֿון געזעצגעבונג און פֿארוואַלטונג אין די גרע־נעצן פֿון דער קאָמפּעטענץ, וואָס ווערט אײַנגעשטעלט לויטן סדר, וואָס איז אָנגעוויזן אין אַרטיקל 7 פֿונעם דאָזיקן געזעץ. נאָר דער נאַציאָנאַלער פֿארבאַנד האָט דאָס רעכט צו פֿארטרעטן די געגעבענע נאַציע, וועלכע באַפֿעלקערט די טעריטאָריע פֿון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק, פֿאַר די מלוכהשע און געזעלשאַפט־לעכע אינסטיטוציעס. די געזעצגעבערישע באַשלוסן, וועלכע ס׳נעמט אָן די נאַציאָנאַלע פֿארזאַמלונג (אַרט׳ 9) אין די גרענעצן פֿון דער קאָמפּעטענץ פֿון נאַציאָ־נאַלן פֿארבאַנד, ווערן פּובליקירט לויטן אַלגעמיין באַ־שטימטן סדר.

אַרט׳ 5. פֿון די אַלגעמיינע הכנסות פֿון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק אין פֿון די אַרגאַנען פֿון דער אַרטיקער זעלבסטפֿארוואַלטונג ווערט אָפּגעגעבן דעם נאַציאָנאַלן פֿארבאַנד אויף די ענינים, וואָס גע־פינען זיך אין זײַן רשות, אַ טייל פֿון די סומעס, וואָס ווערן באַשטימט אויף די דאָזיקע ענינים, פֿראָפֿארציאָ־נעל דער צאָל מיטגלידער פֿון דעם געגעבענעם נאַציאָ־נאַלן פֿארבאַנד.

אַרט׳ 6. דער נאַציאָנאַלער פֿארבאַנד באַשטימט זײַן יערלעכן בודזשעט און האָט דאָס רעכט צו באַשטע־לערן זײַנע מיטגלידער אויף די זעלבע יסודות, וואָס זײַנען פֿעסטגעשטעלט פֿאַר דער אַלגעמיין מלוכה־שער באַשטעטיגונג, מאַכן הלוואות אויף זײַן אייגענער אחריות און אָננעמען אָנדערע פּינאַנץ־מיטלען, כּדי צו זיכערן די טעטיקייט פון נאַציאָנאַלן פֿארבאַנד.

אַרט׳ 7. דער קרײַז פון די ענינים, וועלכע גע־הערן צו דער קאָמפּעטענץ פון נאַציאָנאַלן פֿארבאַנד און פון איינצלנע זײַנע אַרגאַנען, ווי אויך די אײַנגאַ־דענונג פון דער לעצטע, ווערט באַשטימט דורך דער גרינדונגס־פֿארזאַמלונג פון דער געגעבענער נאַציע. די דערמאָנטע פֿארזאַמלונג באַשטימט דערבײַ אויך דעם סדר, וואָס לויט אים ווערן געענדערט אירע באַ־שלוסן. די אָנגענומענע באַשלוסן, ווי ווײַט זיי זײַנען שייך דער קאָמפּעטענץ פון נאַציאָנאַלן פֿארבאַנד, ווערן באַטראַכט און באַשטעטיקט דורך דער גרינדונגס־פֿארזאַמלונג פון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק אָדער דורך איר פֿארלאָמענט.

אַנמערקונג: די חילוקי־דעות, וועלכע קענען דער־בײַ אַרויסקומען צווישן דער נאַציאָנאַלער גרינ־דונגס־פּאַרטיאָמלונג אין דער גרינדונגס־פּאַרטיאָמ־לונג פון דער אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק אָדער אין פּאַרלאַמענט, ווערן אויסגעגליכן דורך אַ פּשרה־קאָמיסיע, וועלכע וועט צוזאַמענגעשטעלט פון אַ גלײַכער צאָל פּאַרטרעטער פון די דאָזיקע אינסטיטוציעס. די באַשטימונגען פון דער פּשרה־קאָמיסיע גייען איבער אויף דער ענדגילטיקער באַשטעטיקונג פון דער גרינדונגס־פּאַרטיאָמלונג פון דער אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק אָדער פון איר פּאַרלאַמענט.

אַרט׳ 8. די נאַציאָנאַלע גרינדונגס־פּאַרטיאָמלונג וועלכע געבילדעט פון מיטגלידער, וועלכע זײַנען אויס־געקליבן פון אַלע בירגער פון דער אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק פון דער געגעבענער נאַציע אין עלטער פון 20 יאָר און מער, אויפן יסוד פון אַלגעמיינעם וואָלרעכט, אָן אונטערשייד פון געשלעכט און גלויבן, דורך דירעקטע וואָלן און געהיימער אָפּשטימונג, מיט דער אָנוועזנדונג פון פּראָפּאָרציאָנעלער פּאַרשטייער־שאַפט.

אַרט׳ 9. די אַרגאַנען פון נאַציאָנאַלן פּאַרבאַנד זײַנען מלוכה־אַרגאַנען. דער העכסטער פּאַרטרעטונגס־אַרגאַן פון נאַציאָנאַלן פּאַרבאַנד איז די נאַציאָנאַלע פּאַרטיאָמלונג, וועלכע ווערט אויסגעקליבן פון די מיט־גלידער פון פּאַרבאַנד אויף די יסודות, וואָס זײַנען אָנגעוויזן אין אַרט׳ 8. דער העכסטער אויספיר־אַרגאַן פון פּאַרבאַנד איז דער נאַציאָנאַל־ראַט, וועלכער ווערט אויסגעקליבן פון דער נאַציאָנאַלער פּאַרטיאָמלונג און איז פּאַר איר פּאַראַנטוואָרטלעך.

אַרט׳ 10. אָלע סיכסוכים וועגן דער קאָמפּעטענץ־פּראָגע, וואָס וועלן אויפקומען צווישן די אַרגאַנען פון דעם נאַציאָנאַלן פּאַרבאַנד, פון איין זײַט, און צווישן די אַרגאַנען פון דער מלוכה־פּאַרוואַלטונג, פון דער אַרטיקער זעלבסטפּאַרוואַלטונג אָדער פון די אַנדערע נאַציאָנאַלע פּאַרבאַנדן, פון דער צווייטער זײַט, ווערן געלייזט דורכן אַדמיניסטראַטיוון געריכט.

אַרט׳ 11. די נאַציאָנאַלע פּאַרבאַנדן פון דער אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק האָבן דאָס רעכט זיך צו פּאַראַייניקן מיט די נאַציאָנאַלע פּאַרבאַנדן פון געהעריקע נאַציעס, וואָס פונקציאָנירן אין די גרע־נעצן פון דער רוסלענדישער פעדעראַטיוויער רעפּוב־ליק.

אייך איינעם לעצטן אָפּזאַץ פונעם 4־טן אוניווער־סאַל, וואָס האָט פּראָקלאַמירט די אומאָפּהענגיקייט פון דער אוקראַינער מלוכה, איז נאָך דאָ אַ שוואַכער רמז אויף דער מעגלעכקייט פון אַ „פעדעראַטיוון צוזאַמע־נבוד מיט די פּאָלקס־רעפּובליקן פון דער אַמאָליקער רוסלענדישער אימפּעריע".

די צוגאָבן פון אַ פעדעראַציע מיט רוסלאַנד האָבן אין יענער צײַט געהאַט אַ ריין טעאָרעטיש־פּרינצי־פּיעלן כאַראַקטער. דאָס איז שוין געווען דער לעצטער רעשט פון האָפענונג פאַר דער יידישער געזעלשאַפט־לעכקייט אין אוקראַינע צו דערגרייכן אַרגאַניזאַציאַ־נעלע פאַרבינדונגען מיט דעם רוסישן יידנטום.

אָבער גאָר גיך איז אויך פון דער דאָזיקער שוואַכער האָפענונג שוין גאָרניט געבליבן. פונקט צוויי וואָכן נאָך דעם גרויסן נצחון פון דעם גענעראַל־פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע זײַנען די באָל־שעוויסטישע חיילות אַרײַן קיין קיעוו און די אוקראַינער רעגירונג און דער פּאַרלאַמענט זײַנען פון דאָרט אַוועק פּראַוונג גלות אין זשיטאָמיר. אומגעקערט צוריק האָבן זיי זיך אין עטלעכע וואָכן אָרום, ווען מע האָט געשלאָסן דעם סטפּאַראַטן שלום מיט די דײַטשן. דער לעצטער, דער עלפּטער אַרטיקל פונעם גזעזץ פון 9־טן יאַנואַר וועגן אַ פעדעראַטיוויער רעפּובליק, האָט דעמאָלט פאַרלוירן אפילו זײַן טעאָרעטישע חשיבות, און די אוקראַינער רעגירונג האָט בײַם פּובליקירן דעם גזעזץ אים אויסגעמקט, און דער גזעזץ איז אַרײַן אין קראָפט אין פּאַרנעם פון זײַנע ערשטע צען אַר־טיקלען.

ווי מיר האָבן שוין אויבן דערמאָנט, איז דער גזעזץ אָנגענומען געוואָרן אין דער צענטראַלער ראַדע איינשטימיק. נאָך דער אָפּשטימונג האָט דער פּאַרזיצער פון דער ראַדע, פּראָפּ׳ מיכאַילאָ גרושעווסקי, דער בארימטער אוקראַינער היסטאָריקער, באַגריסט דעם אוקראַינער פּאַרלאַמענט מיט דעם באַשלוס „צו שאַפן פּרידלעכע באַציאונגען צווישן די פּעלקער פון אוקראַינע אויף די יסודות פון דעמאָקראַטיזם און פרייהייט פון נאַציאָנאַלער אָנטוויקלונג"[21].

ווי ס׳איז באָקאַנט, האָבן די פרידלעכע באציאונגען צווישן די פעלקער פון אוקראַינע ניט לאַנג געדויערט. ס׳איז באַלד אויסגעבראָכן אַ קריזיס פון דער אוק־ראַינער רעוואָלוציע. אָט דער דאָזיקער קריזיס האָט אַרויסגערופן אַ נייע וועגדונג אין די באציאונגען פון די אוקראַינער צו די אַנדערע פעלקער. די אַגרעסיע פון רוסלאַנד, דאָס פּאַרנעמען די הויפּטשטאָט קיעוו, דאָס פיבערן פון דעם אוקראַינער פּויערטום און מילי־טער מיטן באַלשעוויזם, דאָס פּראָוון גלות פון דער רעגירונג און דער ראַדע, דער סטפּאַראַטער שלום מיט דײַטשלאַנד, דאָס קומען צוריק קיין קיעוו אונטערן שוץ און השגחה פון דעם דײַטשן מיליטער — אָט דאָס איז געווען די הויפּט־סיבה פון די פאַרערגערטע באציאונגען צווישן די אוקראַינער און אַנדערע נאַציעס. בפרט האָבן זיך פאַרערגערט די באַציאונגען צו די ייִדן. אמת, מיט דער צײַט האָט מען דאָס צעבראָכענע טעפל ווי ס׳ניט איז צונויפגעקלעפּט, אָבער קיין גרויס נחת דערפון האָבן בייידע צדדים ניט געהאַט.

פונדעסטוועגן האָבן די אוקראַינער פירער אויך ווײַטער, אפילו אין די ערגסטע טעג, געהאַט אין זינען,

זוי גרויס ס׳איז די חשיבות פון דער נאַציאָנאַל־פֿער־סאָנאַלער אויטאָנאָמיע פֿאַר דעם מאָרשלישן פֿרצוף פון זייער נאַציאָנאַלער באַפֿרייאונגס־באַוועגונג. און אַז ס׳איז געקומען דער טאָג פון דער גרעסטער סכנה פֿאַר דעם אוקראַינער דעמאָקראַטישן מלוכה־געדאַנק, ווען די רעאַקציאָנערע עלעמענטן האָט זיך איינגעגעבן מיט דער הילף פון די דײַטשע אָקופּאַנטן צו מאַכן אַ סוף צו דער דעמאָקראַטישער רעפּובליק, האָט די אוקראַינער פירערשאַפֿט, ממש אין דער לעצטער רגע פון איר פֿאָליטישער שליטה, אַרײַנגענומען אין דער „קאָנסטי־טוציע פון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק" דעם פולן טעקסט פון דעם גזעזע וועגן דער נאַציאָנאַל־פֿער־סאָנאַלער אויטאָנאָמיע. דאָס איז געשען דעם 28־סטן אַפּריל 1918. און אויפן צווייטן טאָג, דעם 29־סטן, האָט אַן אָפּטיילונג פון דײַטשע סאָלדאַטן זיך אַרײַנ־געריסן אינעם אוקראַינער פֿאַרלאָמענט בעת אַ זיצונג און אים צעטריבן.

פֿאַרכאַפּט די מאַכט האָט אַ רעכטע רעגירונג מיט אַ העטמאַן בראַש, וועמען ס׳איז זייער וויניק אָנגע־גאַנגען די אינטערעסן פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן. דערווײַל האָט מען נאָך די יידישע אויטאָנאָמיע ניט אָפּגעשאַפט, נאָר קיין יידישער מיניסטער איז אין דער רעגירונג שוין ניט געזעסן.

די דירעקטאָרן פון די דרײַ דעפּאַרטאַמענטן פונעם מיניסטעריום האָבן זיך באַמיט ווײַטער אָנצוהאַלטן די אָרבעט און ראַטעווען ווי ווײַט ס׳וועט זיך נאָר לאָזן דעם עצם־געדאַנק פון אַ יידישן מיניסטעריום. צו דעם צוועק האָבן זיי אין יוני 1918 דערלאַנגט דעם העטמאַנישן מיניסטאַרן־ראַט אַן אויספֿירלעכן מעמא־ראַנדום, וואו ס׳ווערט באַריכות דערציילט וועגן די ביז־איצטיקע אויפטוען פונעם יידישן מיניסטעריום און די אויפגאַבעס פונעם יידישן קיבוץ אין אוקראַינע. אַבער געפֿועלט האָט מען גאָרנישט. די יידישע אויטאָ־נאָמיע איז געבוירן געוואָרן ווי איינער פון די בעסטע און שענסטע געווינסן פון דער דעמאָקראַטישער אין נאַציאָנאַלער רעוואָלוציע אין אוקראַינע, האָט געמוזט אונטערגיין מיט דער מפּלה פון דער רעוואָלוציע.

דעם 9־טן יולי 1918 האָט דער העטמאַנישער מי־ניסטאַרן־ראַט אָנגענומען אַ באַשלוס אָפּצושאַפן דעם געזעץ וועגן דער נאַציאָנאַל־פֿערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע און ליקווידירן די נאַציאָנאַלע מיניסטעריומס. פֿאַר־עפנטלעכט אים האָט מען ערשט דעם 18־טן יולי. מיט 5 חדשים שפּעטער, דעם 10־טן דעצעמבער 1918, אין סאָמע ברעג פונעם אויפֿשטאַנד קעגן דעם רעזשים פונעם העטמאַן און די דײַטשן, האָט די דירעקטאָריע פון דער אוקראַינער פֿאָלקס־רעפּובליק, לויטן פֿאַר־שלאָג פון דעם שרײַבער פון די דאָזיקע שורות, בא־שלאָסן צוריק אויפצושטעלן די נאַציאָנאַל־פֿערסאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע (געניער וועגן דעם אין דעם קאָפּיטל וועגן דעם צווייטן יידישן מיניסטעריום).

5. די ציטטוויליקע נאַציאָנאַלע פֿאַרזאַמלונג און דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט

א. די ציטטוויליקע נאַציאָנאַלע פֿאַרזאַמלונג

אַז די אוקראַינער האָבן זיך אומגעקערט פון זשי־טאָמיר קיין קיעוו, נאָך דעם ווי די באָלשעוויסטישע חיילות האָבן געמוזט אָפּטרעטן פֿאַר דעם דײַטשן מי־ליטער, און דער אוקראַינישער מיניסטאַרן־קאָבינעט פון גאָלובאָוויטשן איז רעאָרגאַניזירט געוואָרן, איז אין אים דערווײַל ניט געזעסן קיין איינציקער פֿאַרטרעטער פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן און איך ניט קיין יידישער מיניסטער. דער דאָזיקער מצב האָט געדויערט ביז אַפּריל 1918, ווען לויט דער הסכמה פון די יידישע סאָציאָליסטישע פֿאַרטייען איז אין דער רעגירונג אַרײַנגעטראָטן וו. לאָצקי פון דער „פּאָלקספֿאַרטיי", כדי דאָרט צו פֿאַרטרעטן דעם יידישן מיעוט.

דאָס לאָנד איז געווען אָקופּירט פון דער דײַטשער אַרמיי. דער אויטאָריטעט פון דער צענטראַלער ראַדע איז שטאַרק געפּאַלן בײַם צעבונטעווועטן אוקראַינער פּויערטום. דער פֿארמעלער פֿאַרטיי־באָשטאַנד פון דער ראַדע און דער רעגירונג — דער רוב סאָציאָליסטן־רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָבן געגאָלטן ווי די פֿאַר־טרעטער פון דעם פּויערטום — איז גאָרניט געפּעלן געוואָרן דײַטשע אָקופּאַנטן, שוין דעמאָלט האָט מען פֿארשטאַנען, אַז בקרוב וועלן פֿארקומען נײַע און וויכטיקע געשעענישן אין לאָנד.

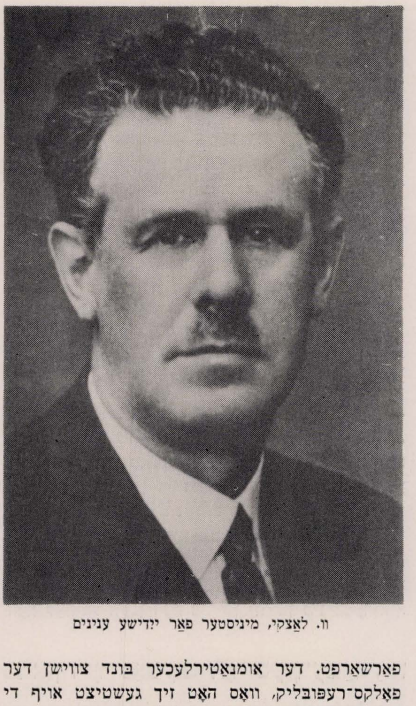

ו. לאַצקי, מיניסטער פאַר יידישע ענינים

פאַרשאַרפט. דער אומנאַטירלעכער בונד צווישן דער פאַלקס־רעפובליק, וואָס האָט זיך געשטיצט אויף די ארבעטנדיקע מאַסן, בפרט אויפן פויערטום, און א פרעמדער מיליטער־מאַכט, וואָס האָט אָקופירט דאָס לאַנד מיט דעם איניקיקן ציל אויסצונוצן אַלע זײַנע רעזערוון, ממש אויסצוזויגן זײַן בלוט פון די אָדערן און דעם מארך פון זײַנע ביינער, האָט פריער אָדער שפעטער געמוזט פלאַצן. און אַזוי ווי דאָס פאַלק האָט געגלויבט, אז די צענטראַלע ראַדע איז שולדיק, וואָס יענע פרעמדע פיאָווקע זויגט אויס זײַן בלוט, אין דערצו נאָך די אונטערערדישע באַלשעוויסטישע אַגיטאַציע, וואָס אין איר האָבן זיך באַטייליקט אויך די לינקע אוקראַינער סאָציאַליסטן, האָט גוט אויסגענוצט דעם געשאפענעם מצב, איז דער פרעסטיזש פון דער ראַדע שטאַרק געפאַלן. די הויפט־סכנה איז באַשטאַנען אין דער מעגלעכקייט פון א מלוכה־איבערקערענישע, מחמת ס׳זײַנען געבליבן וויניק שאַנסן, אז דאָס פאַלק וועט זיך אויפהייבן, כדי צו באַשיצן די רעפובליק.

די פירנדיקע אוקראַינער פאַליטישע קרייזן האָבן דערפאַר באַשלאָסן אָנצוואוינדן א ראַדיקאַלע רפואה — צוזיפצורופן די אוקראַינער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג שוין דעם 12־טן מאַי 1918. זאָל דאָס פאַלק אַליין איבערנעמען די מלוכה־מאַכט פון דער צענטראַלער ראַדע און זי אַרײַנלייגן אין די הענט פון זײַנע פאַר־טרעטער, אויסגעקליבן אויף דעמאָקראַטישע יסודות. זאָל דאָס פאַלק נעמען אויף זיך די התחייבות פון דער מלוכה־פירונג במקום דער ראַדע, וואָס האָט שוין מער ניט דעם אמאַליקן צוטרוי.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם דאָזיקן באַשלוס פון דער צענטראַלער ראַדע האָט אויך דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אַוועקגעשטעלט אויפן סדר־היום די פראַגע וועגן צוגויפרופן ראשית־כל דעם פאַרפאַרלאַמענט אַרום סוף חודש מאַי און דורכפירן די וואַלן צו דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג אין יולי, פדי זי זאָל קענען זיך צוגויפקומען שוין אין אָנהייב חודש אויגוסט, און מע האָט צוגעגרייט אַזא געזעץ־פראָיעקט.

ווי מיר האָבן שוין פריער דערציילט, איז פון אַלע יענע פּלענער — סײַ די אוקראַיניש, סײַ די יידישע — גאָרניט געווארן. די רעאַקציאָנערן, וואָס האָבן זיך אָנגעשפּאַרט אויף דער דיסטשער הויפט־קאָמאַנדע, האָבן ניט געדרימלט. דעם 28 — 29־סטן אפריל האָבן זיי ליקווידירט די צענטראַלע ראַדע און מיט איר די רעפובליק. מיט דער דאָזיקער מלוכה־איבערקערעניש איז פאַקטיש די יידישע אויטאָנאָמיע געבליבן העכנאָענען אין דער לופטן. הגם דער געזעץ וועגן דער נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע איז דער־וײַל נאָך ניט אָפּגעשאַפט געווארן, האָט מען שוין אָבער פארשטאַנען, וואָס פאַר א סכנה ס׳שטייט פאַר אַלע נאַציאָנאַלע דערגרייכונגען פון דעם אוקראַינער יידנטום.

ביז אָבער דער גורלדיקער טאָג פון דער איבער־קערענישן איז נאָך ניט געקומען, האָט מען אָפילו נאָך צייט געהאַט אַרײַנצוגעבן דעם געזעץ־פּראָיעקט אין דער צענטראַלער ראַדע. דעם דאָזיקן פראָיעקט האָט שוין די ראַדע מחמת דער איבערקערענישן ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו באַטראַכטן. די יידישע געזעל־שאַפטלעכקייט האָט דעמאָלט באַשלאָסן לעת־עתה מוותר צו זײַן אויף דעם פלאַן צוגויפצורופן די גרינדונגס־פאַרזאַמלונג, וואָס דער נײַער רעזשים וואָלט במילא ניט דערלויבט אין צוגויפרופן דערווײַל נאָר דעם צייטווײַליקן צענטראַלן אַרגאַן — די צייטווײַליקע יידישע נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג (פאַראַלאַמענט).

בעת דער נאַציאָנאַל־ראַט האָט געהאַלטן אין באַטראַכטן דעם נײַעם פלאַן, האָבן די סאָציאַליסטישע פאַרטייען אינעם נאַציאָנאַל־ראַט זיך נאָך געהאַלטן פאַר דער אילוזיע, אַז ס׳וועט זיך זיי איינגעבן אויך אויף וויטער אינהאַלטן זייער דאָמינירנדיקע פאזיציע אין די אַרגאַנען פון דער אויטאָנאָמיע. זיילבער־פארב דריקט אזוי אויס יענע האָפענונגען פון דער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע: «די וואַלן אין קהילה־ראַטן [זײַנען] געווען דער איינציקער אביעקטיווער אויסדרוק פון דער פאַליטישער שטימונג פון די ברייטע יידישע מאַסן אין די קהילה־ראַטן גופא — דער איין־

ציקער אַרגאַן פון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע, וואָס אויף אים האָט דאָס ייִדישע מיניסטעריום געקענט און געדאַרפט זיך אַנשפּאַרן אין זײַן טעטיקייט". אָבער „אויבערגעבן דעם פּאַרפּאַלאָמענט אין די הענט פון דעם אָהדות־ציוניסטישן בלאָק, וועלכער האָט געהאַט די מערהייט אין די קהילה־ראַטן, וואָלט געהייסן מיט־אָמאָל אָפּשנײַדן מיט די פּרינציפן און טראַדיציעס פון דער ביזאַהעריקער טעטיקייט פון ייִדישן מיניסטעריום און צווינגען די ייִדישע דעמאָקראַטיע זיך אָפּצוואָגן פון אַלע אירע דערגרייכונגען, וועלכע ס׳וואָלט געקענט בײַ איר אָפּנעמען נאָר די ייִדישע גרינדונגס־פּאַראַמײַ־לונג״ [22]. דערפּאַר טאָקע איז אין דעם פּראָיעקט וועגן דער צײַטווײַליקער נאַציאָנאַלער פּאַראַמלונג אַרײַנגעשטעלט געוואָרן אָ פונקט, אַז פון 125 מיטגלי־דער פונעם פּאַרפּאַרלאָמענט וועלן זיך ראָטמענער פון די קהילות אויסקלײַבן נאָר 75 און די איבעריקע 50 ערשטער זאָלן אָפּגעגעבן ווערן די איצטיקע מיטגלידער פונעם נאַציאָנאַל־ראַט.

ווי מיר האָבן שוין אויבן דערציילט, איז דער ייִדישער נאַציאָנאַל־ראַט באַשטאַנען פון אָנהייב אָן נאָר פון פּאַרטרעטער פון די דרײַ סאָציאָליסטישע פּאַרטייען אין דער „פּאָלקספּאַרטיי", מחמת די ציו־ניסטן האָבן אים פּאַרלאָזן תיכף נאָך זײַן ערשטער זיצונג, דעם 1־טן אָקטאָבער 1917. מיט דער צײַט איז די צאָל מיטגלידער פונעם נאַציאָנאַל־ראַט פּאַר־דאָפּלט געוואָרן (צו צען פּאַרטרעטער פון יעדער פּאַר־טיי). זײַן אויטאָריטעט אין קאָמפּעטענץ זײַנען שטאַרק געוואַקסן, אָבער צו דער זעלבער צײַט האָט שוין די אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק און מיט איר די יידי־שע אויטאָנאָמיע אָנגעהויבן פּילן, אַז זיי האָלטן זיך אויף הינגערשע פּסלעך.

ס׳פּאַרשטייט זיך, אַז די ציוניסטן האָבן שארף פּראָטעסטירט קעגן דעם דאָזיקן צוזאַמענשטעל פונעם פּאַרפּאַרלאָמענט, וואָס אין אים האָט געשטעקט אָ סכנה פּאַר דעם זיכערן רוב, וואָס זיי צוזאַמען מיט דער אָהדות־פּאַרטיי וואָלטן געהאַט, ווען אָלע 125 מיט־גלידער וועלן אויסגעקליבן ווערן פון די קהילה־ראַט־מענער. די ציוניסטן האָבן זיך נאָך אויך איצט אָפּ־געזאָגט אַרײַנצוטרעטן אינעם נאַציאָנאַל־ראַט, וואָס ס׳זײַנען נאָך געשטאַנען ליידיק זיי־ערע צען פּלעצער.

איצט, בײַ דעם נײַעם פּאָליטישן רעזשים, האָט זיך געביל־דעט אָ גאַנץ נײַע סיטואַציע. ראשית־כל זײַנען די סאָציאָליסטן געוואָרן אויס יחסנים. ס׳האָבן מער ניט געווירקט יענע אָלגעמיינע פּאָליטישע כוחות, וואָס די רעוואָלוציע האָט זיי פּאַרשאַפט די דאָמינירנדי־קע פּאָזיציע און וואָס פון דער שותפות מיט זיי האָט געצויגן איר כוח אויף דער ייִדישער גאַס די ייִדישע רעוואָלוציאָנערע דעמאָקראַטיע. שנית, איז קיום נאָך געווען אָ שאַנס, אַז דעם ייִדישן פּאַרפּאַרלאָמענט וועט מען קענען צונויפרופן אויף דעמאָקראַטישע וואָל־יסודות. דער פּועל־יוצא פון דעם נײַעם מצב איז דער־פּאַר געווען, אַז אויב מ׳וויל, אַז אָ צענטראַלער אָרגאַן פון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע זאָל געשאַפן ווערן, דאַרפן זיך אַלע פּאַרטייען צונויפּריידן סיי בנוגע דער וואָל־אָרדענונג, סיי וועגן זײַן קאָמפּעטענץ און סדר־היום. און דריטנס איז געווען קלאָר, אַז דער נײַער רעזשים וועט קודם־כל אַרויפֿלייגן זײַן שוועריע האַנט אויף דער ייִדישער אויטאָנאָמיע. אָפּוועגדן די סכנה האָט געקענט די ייִדישע געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס איז געאיניקט, סאָלידאַריש און ניט צעריסן און גע־שפּאָלטן אויף צוויי אָדער אָפּילו מער צדדים, וואָס באַקומען זיך. בײַ די פּאָליטישע כוחות־פּאַרהעלטנישן אינעם יידישן קיבוץ איז יענעם מאָמענט האָט מען געקענט דערצילן אזא מין אָהדות נאָר בײַ דעם תּנאי, אַז די סאָציאָליסטן וועלן זיך אונטערגעבן דעם בלאָק פון ציוניסטן און אָהדותניקעס. אַוודאי האָט עס געהייסן זיי „אַרײַנצוגעבן אין זאָטל" מיט אייגענע הענט, אָבער קיין אַנדער ברירה איז דעמאָלט ניט געווען.

און אַזוי איז עס טאַקע געשען. די אולטימאַטיווע ציוניסטישע פּאָדערונג, אַז „די צײַטווײַליקע נאַציאָ־נאַלע פּאַרלאַמלונג דאַרף באַשטיין בלויז פון 125 מיט־גלידער, וואָס ווערן געווײַלט דורך די קהילה־ראַטן, אָן די באַשטימטע פּאַרטיי־פּאַרטרעטער, ווי עס האָט געהאַט באַשלאָסן דער נאַציאָנאַל־ראַט... איז פון אַלע פּאַרטייען אָנגענומען געוואָרן. און בשעת דער סטאַטוט איז שפּעטער באַטראַכט געוואָרן אין דעם רעקאָנסטרוּאירטן נאַציאָנאַל־ראַט (דעם 2־טן יולי) איז דער אַרטיקל 2 איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן אין דער נײַער רעדאַקציע (אַז די נאַציאָנאַלע פּאַרלאַמלונג באַשטייט פון 125 אויסגעווײַלטע מיטגלידער״ [23]).

פון דעמאָלט אָן האָבן אָלע ייִדישע פּאַרטייען גע־ארבעט אינעם נאַציאָנאַל־ראַט און אין די אַנדערע אינסטיטוציעס, וואָס זײַנען געשאַפן געוואָרן צוליב די צוגרייטונגען צו דער נאַציאָנאַלער פּאַראַמלונג אין פולער אָהדות, און דאָס איז געווען אָ יוצא־מן־הכלל אין דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט בכלל. דער דאָזיקער שלום־בית האָט זיך אָבער געציגן נאָר ביז דעם 3־טן נאָוועמבער, דעם טאָג פון דער יום־טובדיקער עפענונג פון דער צײַטווײַליקער נאַציאָנא־לער פּאַראַמלונג. פון יענעם טאָג אָן האָט די אינעווייי־ניקסטע מלחמה שוין קיינמאָל ניט אויפֿגעהערט. זי האָט זיך נאָך מער צעבראָכן מיט די ווײַטערע גילגולים פון דער רעוואָלוציע אין אוקראַינע, אָן בפרט אין דער צײַט, ווען די רעוואָלוציאָנערע דעמאָקראַטיע איז ווי־דער געקומען צו דער מאַכט, ווי מיר וועלן עס שפּעטער זען. ערשט ווען צום סוף האָט די באַלשעוויסטישע כוואַליע פּאַרפֿלייצט אוקראַינע ביז צו אירע לעצטע ברעגעס אָן האָט מיט איר אײַזערנער פויסט דער־שטיקט יעדער אויסדרוק פון געזעלשאַפטלעכן לעבן, איז געווען שטיל אויף אויף דעם ייִדישן בית־עלמין...

אין משך פון די ערשטע חדשים נאָך דער דיטשע־העטמאַנישער אינפערקרעניש, פל־זמן דער נייַער רעזשים האָט זיך געפילט זיכער הינטער דער אינזער־נער דיטשער וואַנט, וואָס האָט אים אָפגעהיט פון צפון, האַלטנדיק די גרענעץ־ליניע צווישן אוקראינע און רוסלאַנד, האָט דער יידישער קיבוץ געמוזט זיך צו־פאַסן צו די באַגרענעצונגען אין זײַן נאַציאָנאַל־פּאָלי־טישער טעטיקייט. נאָך דער אָפּשאָפונג פון דעם גע־זעץ וועגן דער נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע אין דער לינקווידאַציע פונעם יידישן מיניסטעריום האָט מען דעם 16־טן יולי צעטריבן דעם יידישן נאַציאָנאַל־ראַט. אָבער דער ראַט האָט נאָך מיט צוויי וואָכן פריער דעם 4־טן יולי 1918 אויסגעקליבן אַ „הויפּט־וואָל־בּיורא אויף דורכצופירן די וואָלן אין דער צענטראַלי־קער יידישער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג“ פון 8 מיטגלידער — 4 פון איין צד און 4 פונעם צווייטן. דאָס הויפּט־בּיורא האָט שפּעטער אויסגעטיילט פון זיך אַ סעק־רעטאַריאַט. וויידער טאָקע גלײַך אויף גלײַך צוזאַמען־געשטעלט — איין ציוניסט און איין בונדיסט. די אַרבעט פונעם הויפּט־וואָל־בּיורא און פונעם סעקרע־טאַריאַט איז אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין דער דירה פון דער קיוואָער יידישער קהילה, און מיט דער צייט האָט זיך די גאַנצע נאַציאָנאַל־פּאָליטישע אַרבעט דאָרט קאָנצענטרירט. און טאָקע אין נאָמען פון דער קהילה האָט מען זיך געוועגדעט צו די אַרגאַנען פון דער מלוכה־מאַכט. אויך אָפּיציעל האָט מען שוין גע־רעדט ניט פון אַ נאַציאָנאַל־פאַרזאַמלונג, נאָר פון אַ צוזאַמענפאָר פון די יידישע קהילות אין אוקראַינע.

בשעת דאָס יידישע מיניסטעריום האָט נאָך עק־סיסטירט האָט דאָס הויפּט־וואָל־בּיורא באַשטימט, אַז די וואָלן צו דער נאַציאָנאַל־פאַרזאַמלונג זאָלן אָפּגע־האַלטן ווערן נאָך אין חודש יולי. צוערשט האָט מען צוליב דעם באַשטימט אַ טערמין דעם 14, 15 אין 16־טן יולי, דערנאָך זײַנען זיי אָפּגעלייגט געוואָרן אויף דעם 21, 22 און 23־סטן יולי. אַזוי ווי ס׳איז דווקא אין יענע טעג אייסגעפרוירן אַן אינזענאַן־שטרײַק, האָט מען באַשטימט דערנענצונגס־וואָלן אויף דעם 11, 12 און 13־טן אויגוסט. די וואָלן זײַנען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין 168 קהילות (פון די 195 קהילות, וואָס זײַנען נאָך באַצייכנט באַשטעטיקט געוואָרן פונעם יידישן מיניסטעריום). וועגן דעם 28־סטן אָקטאָבער 1918 איז פאַרגעקומען די שלוס־זיצונג פונעם הויפּט־וואָל־בּיורא צו באַשטעטיקן די וואָלן צו דער נאַציאָ־נאַלער פאַרזאַמלונג, האָט דאָס בּיורא געפּסלט די וואָלן אין 7 קהילות און באַשטעטיקט זיי אין די איבערקע 161 קהילות. פאַר גילטיק האָט דאָס הויפּט־וואָל־בּיורא אָנערקענט 3565 קהילה־ראַטמענער, וואָס האָבן באַ־קומען 209,128 שטימען. בכלל זײַנען די וואָלן אין די יידישע קהילות אין אוקראַינע אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין משך פון דער גאַנצער צײַט פון דער רעוואָלוציע.

אַנהייבנדיק פון זומער 1917 ביז כּמעט צום סוף פון דעם העטמאַנישן רעזשים. הגם דער גזעזץ וועגן די וואָלן אין די יידישע קהילות איז אָנגענומען געוואָרן פון דער צענטראַלער ראַדע ערשט דעם 2־טן דעצעמ־בער 1917, זײַנען אָבער נאָך מיט חדשים פריער וואָלן אָפּגעהאַלטן געוואָרן. אָלע קהילה־ראַטן זײַנען אויס־געקליבן געוואָרן לויט דער דעמאָקראַטישער פּינף־פּאַקיקער סיסטעם.

אין רעזולטאַט פון די וואָלן צו דער צענטוויליקער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג האָט דער בלאָק פון ציוניסטן, „צעירי־ציון“ און „אַחדות“ באַקומען 75 ערטער, די סאָציאָליסטן אינאיינעם מיט דער „פאָלקספּאַרטיי“ אינ־גאַנצן 50 ערטער. פריער, וועגן די ציוניסטן האָבן אין נאַציאָנאַל־ראַט געהאַט 10 ערטער, האָבן זיי גע־האָט אַ טענה, אַז דאָס שפּיגלט ניט אָפּ דעם רצון פונעם יידישן פֿאָלק, איצט האָבן שוין די סאָציאָליסטן געהאַט אַ טענה, אַז דער רעזולטאַט פון די וואָלן שפּיגלט ניט אָפּ אין איצטיקן מאָמענט דעם אמתן רצון פון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין אוקראינע, מחמת די וואָלן צו די קהילות זײַנען פאַרגעקומען אין פאַר־שיידענע צײַטן פון דער רעוואָלוציע, וועגן די שטי־מונגען פון דער באַפעלקערונג זײַנען געווען גאָר אַנדערע ווי איצט.

נאָך די וואָלן, ווי מיר האָבן שוין פריער דער־מאָנט, זײַנען די צוגרייטונגען צו דער צענטוויליקער נאציאָנאַלער פאַרזאַמלונג קאָנצענטרירט געוואָרן בּיי דער קיוואָער קהילה, וואָס האָט דערצו באַשטימט אַ ספּעציעלן אַרגאַניזאַציע־קאָמיטעט. דער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון 25 מיטגלידער און איז שוין צוזאַמען־געשטעלט געוואָרן לויט די רעזולטאַטן פון די וואָלן צו דער נאַציאָנאַל־פאַרזאַמלונג: ציוניסטן — 8, „בונד“ — 5, „אַחדות“ — 4, „צעירי־ציון“ — 3, „פאַראייניקטע“ — 2, „פּועלי־ציון“ — 2, „פאָלקספּאַרטיי“ — 1. דער דאָ־זיקער אַרגאַניזאַציע־קאָמיטעט האָט אָנגעהויבן צו אַר־בעטן דעם 11־טן סעפּטעמבער 1918. אויף זײַן ערשטער זיצונג האָט דער קאָמיטעט באַשלאָסן, אַז די נאַציאָ־נאַלע פאַרזאַמלונג, וואָס האָט אָפּיציעל געטראָגן דעם נאָמען „צוזאַמענפאָר פון די יידישע קהילות“, זאָל זיך צונויפקומען דעם 15־טן אָקטאָבער. די פראַגראַם פון־נעם צוזאַמענפאָר איז אויך צוגעפאָסט געווען צו דעם דעמאָלטיקן פּאָליטישן מצב: קיין שום פּאָליטישע פראַגעס האָט מען ניט אַוועקגעשטעלט אויפן סדר־היום.

די צײַט איז דערווײַל ניט געשטאַנען. די דיטשע חיילות אויפן מערב־פראָנט האָבן שוין געהאַלטן בּיי קאָפּיטולירן אָן אָט־אָט וועט זײַן אַ סוף צו דער וועלט־מלחמה. אין דיטשלאַנד גופא האָט זיך די רעוואָלו־ציאָנערע שטימונג שטאַרק געהויבן פון טאָג צו טאָג אין דאָס איז ניט געבליבן אָן אַ ווירקונג אויף די דיטשע סאָלדאַטן, וואָס זײַנען געשטאַנען אין אוקראַינע.

ס׳האבן זיך אנגעהויבן גלײַך צו בילדן סאלדאטן־ראטן אין אלע טיילן פון דער אקופאציע־ארמיי. דער עטמאנישער רעזשים, וואס האט זיך געשטיצט אויפן דײַטשן חייל, האט זיך אנגעהויבן צו טרייסלען ווי אין קדחת. די אוקראינער נאציאנאלע קרײַזן האבן זיך אנגעהויבן צוצוגרייטן צו נײַע ענדערונגען, וואס ווילן אינגיכן פארקומען. אויף די שטימונג פון דער ייִדישער געזעלשאפטלעכקייט האט זיך איצט געענדערט. דער ארגאניזאציע־קאמיטעט האט זיך ווידער אנגעהויבן צו באשעפטיקן מיט הכנות צו דער צײַטווײַליקער נאציאנאלער פארזאמלונג. מע האט זיך ווידער אומגעקערט צו דער פריערדיקער פראגראם און ווידער אנגערופן מיטן פריערדיקן נאמען „צײַטווײַליקע נאציאנאלע פארזאמלונג", הגם אין די אינטערהאנדלונגען מיט דער מלוכה־אדמיניסטראציע האט נאך פיגורירט דער נאמען קהילה־צוזאמענפאר. צום סוף האט דער ארגאניזאציע־קאמיטעט אויף דער זיצונג פונעם 21־טן אקטאבער באשלאסן צונויפצורופן די צײַטווײַליקע נאציאנאלע פארזאמלונג דעם 3־טן נאוועמבער. סוף אקטאבער האט זיך שוין קאנסטרואירט אַ סעניארן קאנווענט פון יענע דעפוטאטן, וואס האבן זיך צוגעזאגט צײַט צו גיפן דער צײַטווײַליקער פארזאמלונג אויף דער ערשטער טאגונג אויסצוארבעטן דעם סדר־היום פון דער צײַטווײַליקער נאציאנאלער פארזאמלונג און די פראַצעדור פון דער געשעפטס־פירונג, וואס זאלן פאסן פאר אַ פארלאמענטארישער אינסטיטוציע. וואס איז שײַך דער פראגראם פון דער נאציאנאלער פארזאמלונג איז מען געקומען צו אַ געמיינזאמער דעה, אַז לכל־הפחות צוויי הויפט־פראגעס דארפן באהאנדלט ווערן: די פראגע פון דער ייִדישער אויטאנאמיע אין אוקראינע און וועגן דער באציילונג פון די ירדן איף דעם שלום־קאנגרעס. די פראגע וועגן דעם צוקונפטיקן אויס־פיר־ארגאן פון דער ייִדישער אויטאנאמיע, וואס איז די גאנצע צײַט פון דער רעוואלוציע געווען דער אבן־נגף צווישן די ייִדישע פארטיין, איז אין די הכנות צו דער נאציאנאלער פארזאמלונג ניט באהאנדלט געווארן.

די צײַטווײַליקע ייִדישע נאציאנאלע פארזאמלונג איז זיך צונויפגעקומען אין קיעוו דעם 3־טן נאוועמבער 1918. די ערשטע סעסיע פונעם ייִדישן פארפארלאמענט האט געדויערט ביז צו דעם 11־טן נאוועמבער. די צוויײטע סעסיע האט זיך געזאלט צונויפקומען אין דרײַ חדשים ארום, זי איז זיך שוין אַבער קיינמאל ניט צונויפגעקומען. פונקט פינף טעג נאך דעם ווי ס׳האט זיך געענדיקט די ערשטע סעסיע, האט זיך אנגעהויבן דער אויפשטאנד קעגן דעם העטמאן און די דײַטשן. אין אַ חודש ארום איז אויפגעשטאנען צו זייער אַ קורצן לעבן די צוויײטע אוקראינער פאלקס־רעפובליק, און אין אַ פאר חדשים ארום זיצנען שוין אין קיעוו געזעסן די אלט־נײַע בעלי־בתים — די באלשעוויקעס.

תיכף מיט דער עפענונג פון דער צײַטווײַליקער נאציאנאלער פארזאמלונג, וועלן דער ציוניסט ד״ר ברוך האט אנגעהויבן זיצן באגריסונג אויף הערערעיש, איז פונסנדי אויסגעבראכן דער אלטער ברוגז צווישן די צוויי ייִדישע פארטיי־צדדים: די סאציאליסטן מיט דער „פאלקספארטיי" האבן פראטעסטירט קעגן דער עפענונג פון דער נאציאנאלער פארזאמלונג אויף העב־רעיש, און צוויי פון די סאציאליסטישע פארטיינער — דער „בונד" און די „פאראייניקטע" האבן פארלאזט דעם זיצונגס־זאל. דער דאזיקער אינצידענט האט ארויפגעלייגט זיצן שטעמפל אויף דער גאנצער סעסיע. אז מע איז צוגעטראטן אויסצוקלײַבן דעם פרעזידיום, האבן די סאציאליסטן זיך אָפּגעזאגט אין אים אריינצוטרעטן. אינעם פרעזידיום זיצנען געזעסן בײַ צום סוף: מנחם אוסישקין פון די ציוניסטן, אליעזר קאפלאן פון די „צעירי־ציון", דער רב אלעשקאוסקי פון „אחדות" און וואלף לאצקי פון דער „פאלקספארטיי". גלײַך נאך דעם ווי דער פרעזידיום האט פארנומען זיצן פלאץ און אוסישקין האט אנגעהויבן זיצן רעדע אויף הערערעיש, איז דאס צוויײטע מאל אויסגעבראכן אַ פראטעסט־שטורעם אין זאל: פראטעסטירט קעגן דער פירונג פון די זיצונגען פון דער נאציאנאלער פארזאמלונג אויף הערערעיש האבן אלע פיר לינקע פראקציעס פון דער פארזאמלונג, און נאך שטארקער האט פראטעסטירט דער עולם, וואס איז בײַגעווען בײַ דער ערשטער זיצונג. אוסישקין האט ניט נאכגעגעבן, און ניט געקוקט אויף אלע פראטעסטן האט ער גע־האלטן זיצן הערערעיש רעדע. צום סוף זיצנען ביידע צדדים אײַנגעאײַנגען אויף אַ פשרה, וואס זאל מעגלעך מאכן צו פירן ווײַטער די ארבעטן פון דער פארזאמ־לונג: ביידע שפראכן — סײַ הערערעיש און סײַ ייִדיש — זיצנען געווען גלײַכבארעכטיקט אינעם פארפאר־לאמענט.

דאס איז געווען אויך די איינציקע פשרה, וואס איז דערגרייכט געווארן צווישן די ייִדישע פארטיינער. בײַ אלע איבעריקע פונקטן פון דעם סדר־היום, בפרט בײַ די צוויי הויפט־פונקטן, וואס ארום זיי האט זיך אין דער ווירקלעכקייט קאנצענטרירט די ארבעטן אין משך פון אלע אכט טעג, וואס די סעסיע האט גע־דויערט — די ארגאניזאציאנעלע פארמען פון דער נאציאנאלער אויטאנאמיע און דער שלום־קאנגרעס — זיצנען ביידע צדדים געשטאנען פארעקשנט. די ציו־ניסטן האבן פעסט בײַ זיך באשלאסן א׳׳סצונוצן זייער דאמינירנדיקע פאזיציע אין דער נאציאנאלער פארזאמ־לונג און דאס פארמעלע רעכט פון אַ פארלאמענטאַ־רישער מערהייט, כדי צו פארווירקלעכן צוויי זייערע הויפט־השגות: 1) אויבערנעמען אין זייערע הענט די פירונג פון די ארגאנען פון דער נאציאנאלער אויטא־נאמיע אין 2) פארטרעטן דעם ייִדישן קיבוץ פון אוקראינע און ארויסהייבן זיצנע ציוניסטישע און נא־

ציאנאלע פאדערונגען אויף דעם אינטערנאציאנאלן פארום, און ספעציעל בנוגע דער פרידנס־קאנפערענץ, וואס האט געדארפט שאפן א נייע וועלט־ארדענונג נאך דער מלחמה. בנוגע די דאזיקע צוויי הויפט־צילן איז דער ציוניסטישער בלאק פון דער נאציאנאלער פארזאמלונג נישט געווען גרייט אויף דער קלענסטער פשרה מיט די אנדערע פראקטיעס פונעם פארפארלאמענט, אפילו אין אזוינע פראגעס, וואו ס׳זײנען כמעט ניט געווען קיין חילוקי־דעות בײ אלע פארטייען, ווי למשל, פראגעס פון גלײכבארעכטיקונג און נאציאנאלער אויטאנאמיע פאר די ייִדישע קיבוצים אין אנדערע לענדער, אדער בנוגע ארץ־ישראל, וואס אין דער פראגע איז צווישן די „פועלי־ציון״ און די איבעריקע ציוניסטישע פארטייען ניט געווען קיין חילוקי־דעות.

אויף די ערשטע זיצונגען פון פארפארלאמענט האט עס אויסגעזען, אז ס׳איז דא א סך שותפותדיקע אדערונגען בײ אלע פארטייען. לכל־הפחות האט מען אזוי געקענט פארשטיין די דעקלאראציעס פון די פראקציעס. קודם־כל האבן אלע דעקלאראציעס גע־פארערט אויפצושטעלן דעם געזעץ פון דער נאציאנאל־פערסאנאלער אויטאנאמיע אין אוקראינע. אין אלע דעקלאראציעס איז אויך געווען א פאדערונג, אז ס׳זאל אנערקענט ווערן גלײכבארעכטיקונג פאר ייִדן אומעטום, ווי אויך דאס רעכט פון גרעסערע ייִדישע קיבוצים אויף נאציאנאלער אויטאנאמיע. דער „בונד״ איז אין זײנע נאציאנאלע פאדערונגען אוועק אזוי ווײט, אז ס׳זאל די „פועלי־ציון״ און די „פארײניקטע״ האבן שוין קיום געהאט וואס ציטירט עבען. א צווייטע גרופע פאדע־רונגען האט פארײניקט דעם ציוניסטישן בלאק, די „פועלי־ציון״ און די „פאלקספארטיי״. דאס זײנען גע־ווען פאדערונגען, וואס האבן הגם אין א פארשיידענעם נוסח, אבער כמעט אידענטיש אין זייער תוכן, געהאט א שײכות צו דער שאפונג פון א ייִדישן צענטער אין ארץ־ישראל.

די פראגע וועגן אן אויספיר־ארגאן פון דער אוי־טאנאמיע האט אויך אין דער גאנצער בעראישער קא־מיסיע פון דער צײַטוויליקער נאציאנאלער פארזאמלונג ניט ארויסגערופן קיין חילוקי־דעות. דער אויספיר־ארגאן, וואס וועט זיך אנרופן נאציאנאלער סעקרע־טאריאט, וועט אויסגעקליבן פון דער פארזאמלונג און וועט זײן פאר איר פאראנטוואָרטלעך אין אויך אין דער צײַט צווישן די סעסיעס וועט ער זײן פאר־אנטוואָרטלעך פאר דער קליינער נאציאנאלער פאר־זאמלונג. דער נאציאנאלער סעקרעטאריאט וועט בא־שטיין פון 12 מיטגלידער אין דער זעלבער פראפארצי־ווי די פארטייען זײנען פארטרעטן אין דער נאציא־נאלער פארזאמלונג.

אז מע איז דעם 10־טן נאוועמבער צוגעטראטן צו דער אפשטימונג פון די רעזאלוציעס, און צווישן זיי די רעזאלוציע, וואס האט פארמולירט די אדערונגען פון דעם ייִדישן פאלק אין אוקראינע צו דעם שלום־קאנגרעס, האט זיך ארויסגעשטעלט, אז די ציוניסטי־שע פראקציע איז ניט נוטה אינצוגיין אויף קיין שום פשרה, הגם ס׳איז געווען קלאר, אז קיין איינע פון די פיר פראקציעס פון דעם צווייטן צד קען ניט שטימען פאר דער ציוניסטישער רעזאלוציע אין דער פארגעשלאגענער פארמולירונג און אז מחמת דעם וועט עס קומען צו א שארפן סיכסוך. צו דער אפ־שטימונג זײנען געקומען דרײ פארשיידענע רעזאלו־ציעס: א בונדישע, א פועלי־ציוניסטישע און א ציו־ניסטישע. מיט 64 שטימען קעגן 31 איז אנגענומען געווארן דער ציוניסטישער נוסח[24]. קעגן דער רע־זאלוציע האבן געשטימט די פארטרעטער פונעם „בונד״, פון די „פועלי־ציון״, פון די „פאראיניק־טע״ און פון דער „פאלקספארטיי״. פאר דער ציוניסטישער רעזאלוציע האבן געשטימט די אלגעמיינע ציוניסטן, די „צעירי־ציון״ און „אחדות״. די פיר ערשטע פארטייען האבן דערקלערט, אז אזוי ווי „די מערהייט רעכנט זיך ניט מיט דער מינדערהייט״ דער־קלערן זיי, אז „די אידעע פון א קאאליציע האט באנקראטירט״. זיי האבן זיך דערפאר אויך אפגעזאגט צו באטייליקן אין די וואלן פון דער דעלעגאציע צו דער שלום־קאנפערענץ אין פאריזש, די דעלעגאציע איז טאקע אויסגעקליבן געווארן נאר מיט די שטימען פון דער מערהייט. זי איז באשטאנען פון 4 ציוניסטן: אוסישקין, אחד־העם, קריינין, גרוזענבערג און הרב אראנסאן פון „אחדות״.

דעם 11־טן נאוועמבער 1918 זײנען אויף דער לעצטער זיצונג פון דער צײַטוויליקער נאציאנאלער פארזאמלונג אנגענומען געווארן תקנות פון דעם אויס־פיר־ארגאן, וואס האט פון איצט אן באדארפט הייסן אויף ייִדיש: „דער ייִדישער נאציאנאלער סעקרעטא־ריאט אין אוקראינע״ און אויף העברעיש: „וועד הפועל הלאומי של יהודי אוקראינה״. און וועג מען איז צו־געטראטן אויסצוקליבן דעם נאציאנאלן סעקרעטא־ריאט, האבן אלע פיר פארטייען פון דער אפאיציץ דערקלערט, אז זיי וועלן זיך אין די וואלן ניט באטײ־ליקן. דער נאציאנאלער סעקרעטאריאט, וואס איז איצט אויסגעקליבן געווארן, האט פרעטענדירט ניט בלויז אויף דער קאמפעטענץ פון דעם פריערדיקן נאציאנאל־ראט, נאר אויף פיל מער: ער האט געוואלט איבערנעמען די ראלע און די רעכט פונעם ייִדישן מיניסטעריום. דער גאנצער לינקער סעקטאר האט זיך באצויגן צו דעם ניי־אויסגעווייטן סעקרעטאריאט מיט אומצוטרוי און האט זיך אפגע־זאגט מיטצוארבעטן מיט אים.

ב. די קליינע נאציאנאלע פארזאמלונג

די צײַטוויליקע נאציאנאלע פארזאמלונג האט איינשטימיק באשלאסן אויף דער זיצונג דעם 10־טן

נאוועמבער צו בילדן אויף דער צייט צווישן דער ערשטער און דער צווייטער סעסיע פון דער צענטראל־ליקער נאציאנאלער פארוואלטונג אַ קליינע נאציאנאלע פארוואלטונג אין באשטאנד פון 25 מיטגלידער. איר אויפגאבע האָט געדארפט זיין: 1) קאנטראלירן די טעטיקייט פון נאציאנאלן סעקרעטאריאט; 2) באַ טראכטן אין באשטעטיקן דעם בודשעט; 3) אויסקלייבן נייע מיטגלידער אין דעם נאציאנאלן סעקרעטאריאט, אויב מיטגלידער וועלן פון אים ארויסטרעטן. אין דער קליינער נאציאנאלער פארוואלטונג זיינען ארײן: ציוניסטן — 8, „צעירי־ציון" — 3, „אחדות" — 4, „בונד" — 5, „פאראייניקטע" אין „פועלי־ציון" — צו 2, „פאלקספארטיי" — 1.

די ערשטע זיצונג פון דער קליינער נאציאנאלער פארוואלטונג איז פארגעקומען דעם 30־סטן דעצעמבער 1918, שוין אין דער צייט, וועלן אין לאַנד האָט זיך געשאפן אַ גאנץ נייע פאליטישע סיטואציע. איידער נאך מע האָט צונויפגערופן די ערשטע זיצונג פון דער קליינער נאציאנאלער פארוואלטונג, איז אויסגעפראכן דער אייפשטאנד און געמאכט אַ סוף צום העטמאנישן רעזשים. ס׳איז אויפגעשטעלט געווארן די אוקראינער פאלקס־רעפובליק מיט אַ דירעקטאריע בראש; אויף דער איניציאטיוו פון אַ פירנדיקן מיטגליד פון דער פארטיי „פועלי־ציון", וואָס איז ארײנגעטראטן אין דער רעגירונג בײַ דער דירעקטאריע גלײַך אין אָנהײב, איז דעם 10־טן דעצעמבער 1918 אויפ־געשטעלט געווארן די נאציאנאל־פערסאנאלע אויטא־נאמיע פאר די דרײַ גרעסערע מינדערהייט־נאציעס אין אוקראינע.

די נייע פאליטישע סיטואציע איז ניט געבליבן אַן אַ ווירקונג אויף די יידישע סאציאליסטישע פאר־טיין און זייער באציאונג צו דעם נאציאנאלן סעק־רעטאריאט און זיינע אספיראציעס צו שפילן די ראלע פון אינציקן באפולמעכטיקטן ארגאן פון דער יידישער אויטאנאמיע. אַן עקשנותדיקן קאמף האָט דער נאציא־נאלער סעקרעטאריאט ספעציעל געפירט קעגן דער באשטימונג פון אַ נייעם מיניסטער פאר יידישע ענינים אויף די זעלבע יסודות, וואָס אויף זיי האָט זיך דאָס יידישע מיניסטעריום באזירט אין דער צייט פון דער צענטראלער ראדע.

איצט, אַז ס׳איז זיך צום ערשטן מאָל צונויפגע־קומען די קליינע נאציאנאלע פארוואלטונג, האָט זיך ארויסגעשטעלט, אַז אַלע דרײַ סאציאליסטישע פאר־טייען זיינען גארניט נוטה צו באטייליקן זיך אין די ארגאנען, וואָס ס׳האָט געבילדעט די צענטראלע נאציאנאלע פארוואלטונג. דער „בונד" און די „פאר־איניקטע" האָבן דערקלערט, אַז זיי טרעטן ארויס הן פון דער גרויסער, הן פון דער קליינער נאציאנאלער פארוואלטונג. די „פועלי־ציון" האָבן דערקלערט זייער ארויסטריט נאר פון דער קליינער נאציאנאלער פאר־זאמלונג. די „פאראיניקטע" האָבן זייער שריט בכלל ניט מאטיווירט, זיי האָבן בלויז שריפטלעך צו וויסן געגעבן וועגן זייער ארויסטריט. דער פארטרעטער פון „בונד" האָט אין אַ לענגערער מאטיווירונג דער־קלערט, אַז „די נאציאנאלע פארוואלטונג קען ניט פרעטענדירן בײַ הינטיקן טאָג צו פארטרעטן די יידי־שע נאציע. באַלד נאָך דער דיסשער רעוואלוציע איז פארגעקומען די רעוואלוציע אין אוקראינע. איצט איז ניט מעגלעך, אַז די נאציאנאלע פארוואלטונג זאָל ווערן דער מקור פון מאכט אויף דער יידישער גאס". דער פועלי־ציוניסטישער הויפט־קאמיטעט האָט גע־שריבן אין זיין ברייוו, אַז „נעמענדיק אין באטראכט די נייע פאליטישע לאגע, וואָס האָט זיך געשאפן אויף אוקראינע מיט דעם נצחון פון דער רעוואלוציע... [אין מחמת] די צייטוויליקע נאציאנאלע פארוואלטונג ...שפיגלט ניט קיין ריכטיק אָפּ די איצטיקע כוחות־פארהעלטענישן אינעם יידישן פאלק אויף אוקראינע [רופט דער הויפט־קאמיטעט אָפּ] זיין פראקטיע פון דער קליינער נאציאנאלער פארוואלטונג".

פון דער אפאיצע איז אויף אזא אופן פארבליבן אין דער נאציאנאלער פארוואלטונג נאָר דער פאר־טרעטער פון דער „פאלקספארטיי", ווי. לאצקי. זיין באציאונג צו דער געשאפענער לאגע האָט ער אויס־געדריקט מיט אזוינע ווערטער: „די געשאפענע לאגע איז אַן אינעוויניקסטער חורבן פארן פאלק, אין ביידע צדדים זיינען אין דעם שולדיק. די מערהייט האָט געפירט אַ פארעקשנטע פאליטיק, זי האָט ניט געוואלט גיין אויף הנחות, זי האָט זיך געהאלטן ווי אַ זיגער. די ארבעטער־דעמאקראטיע, פון איר זײַט, האָט זיך געשטעלט אויף אַ גליטשיקן וועג. איצט טרעט זי ארויס פון דער נאציאנאלער פארוואלטונג, מארגן — פון די קהילות אין שפעטער וועלן זיי אויפרײַסן די גרינדונגס־פארזאמלונג"[25]).

נאך דעם ארויסטריט פון די סאציאליסטישע פאר־טרעטער זיינען אין דער קליינער נאציאנאלער פאר־זאמלונג געבליבן נאָר 16 מיטגלידער. זי האָט זיך ווײַטער פונדעסטוועגן פארגומען מיט באטראכטן און אננעמען אַ גאנצע ריי געוועזן אויפן געביט פון דער נאציאנאלער אויטאנאמיע. אינגאנצן האָט די קליינע נאציאנאלע פארזאמלונג אפגעהאלטן נײַן זיצונגען, די לעצטע — דעם 21־טן מערץ 1919. מיט דעם איבערגאנג פון דער מאכט צו די באלשעוויקעס האָט זיך בכלל געענדיקט די ארבעט פון דער יידישער נאציאנאלער פארזאמלונג.

ג. דער נאציאנאלער סעקרעטאריאט

דער נאציאנאלער סעקרעטאריאט איז אויסגע־קליבן געוואָרן אויף דער לעצטער זיצונג פון דער צייטווילליקער נאציאנאלער פארזאמלונג, דעם 11־טן נאוועמבער 1918, אין באשטאנד פון 7 פארטרעטער

פון די מערהייט־פּראָקציעס, נאָך דעם ווי די אָפּאָזיציעלע פּיר פּראָקציעס האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו באַטייליקן אין דעם אויספיר־אָרגאַן און אָפּילו אין די וואַלן צו אים.

לויט דעם דאָזיקן סטאַטוט האָבן אין דעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט געזאָלט זיצן 12 מיטגלידער און די פינף איבעריקע ערטער האָט מען מיט אַ כוונה איבערגעלאָזט פרײַ אויף דעם פאַל, טאַמער וועלן שפּעטער די אָפּאָזיציאָנעלע פּאַרטייען אָדער איניקע פון זיי עגזיסטירן אין פאַרנעמען זייער אָרט אין דעם נײַעם אויספיר־אָרגאַן פון דער אויטאָנאָמיע. ווען די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען זײַנען אַרויס־געטראָטן פון דער נאַציאָנאַלער פאַראַמלונג, איז דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט פאַרגרעסערט געוואָרן מיט צוויי מיטגלידער — ביידע פון דער ציוניסטישער פראַקציע.

דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט געזאָלט, ווי ס׳האָבן באַשטימט די פּאַרטייען, וואָס זײַנען אין אים פאַרבליבן, איבערנעמען די פונקציעס פון דעם מיניסטעריום פאַר ייִדישע ענינים. אין פונקט 4 פון זײַנע תּקנות ווערט געזאָגט, אַז ביז וואַנען ס׳וועט באַשאַפן ווערן דער פאָסטן פונעם שטאַט־סעקרעטאַר פאַר ייִדישע ענינים איז דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט „מחויב צו זאָרגן, כדי דורכצופירן אין לעבן אין פאַרפנטלעכן די געזעץ־פּראָיעקטן, וואָס זײַנען אָנגענומען געוואָרן פון דער צײַטווײליקער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג“ [26]).

ס׳האָט זיך אָבער פאַר דער צײַט ראַדיקאַל געענדערט די פּאָליטישע לאָגע אין אוקראַינע. אַ סאָציאַליסטישע רעגירונג האָט איבערגענומען די מאַכט אין לאַנד. דער געזעץ וועגן דער נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע איז ווידער אויפגעשטעלט געוואָרן און ס׳איז נאָמינירט געוואָרן אַ ייִדישער מיניסטער און ניט קיין שטאַטס־סעקרעטאַר, ווי ס׳האָט געפאַדערט דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט, און דערצו אַ סאָציאַליסט. פונדעסטוועגן האָט זיך דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט ניט וויסנדיק געמאַכט פון די אָלע ענדערונגען און גלײַך ווי ס׳האָט גארניט פאַסירט זיך ווײַטער פאַרנומען מיט אָלע ענינים פון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע, וואָס האָבן אייגנטלעך געהערט צו די פונקציעס פונעם ייִדישן מיניסטעריום, ווי למשל, קאַמף קעגן פּאָגראָמען, הילף פאַר געליטענע, באַציִונגען מיט ייִדישע אָרגאַניזאַציעס אין אַנדערע לענדער אאַז״וו.

מיר וועלן זיך דאָ אָפּשטעלן נאָר אויף די דאָזיקע געבינטן פון נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט טעטיקייט, וואָס האָבן אַ שײַכות צו די ענינים פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע. מיר רעכענען דאָ אויס בלויז די געזעצן, וואָס די יורידישע קאָמיסיע בײַם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט האָט אויסגעאַרבעט: דער קהילה־סטאַטוט (גרונט־געזעץ וועגן די קהילות, וועגן הכנסה־שטײַער און ירושה־שטײַער), אַ געזעץ וועגן וואַלן צו די קהילות; געזעצן וועגן דער ייִדישער גרינדונגס־פּאַראַמלונג; וועגן דער צײַטווײליקער נאַציאָנאַלער פאַראַמלונג און אירע אַרגאַנען; וועגן ייִדישן נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט. די קאָמיסיע האָט אויך באַטראַכט אַ געזעץ־פּראָיעקט וועגן אַ שטאַטס־סעקרעטאַר פאַר ייִדישע ענינים און אַ פאַרשלאָג וועגן שינויִים אין דעם געזעץ פון דער צענטראַלער ראַדע וועגן דער נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע. אין פעברואַר 1919 האָט די יורידישע קאָמיסיע זיך באַשעפטיקט מיט אַן אויספירלעכן געזעץ וועגן דעם „ייִדישן נאַציאָנאַלן פאַרבאַנד אין אוקראַינע“, וואָס דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט בדעה געהאַט אַרײַנצוטראָגן אין דער צווייטער סעסיע פון דער צײַטווײליקער נאַציאָנאַלער פאַראַמלונג.

די אָלע געזעצן און געזעץ־פּראָיעקטן זײַנען געבליבן ליגן בלויז ווי אַרכיוו־מאַטעריאַל, חוץ אײַנעם — דעם קהילה־סטאַטוט, וואָס דאָס ייִדישע מיניסטעריום פון אַ. רעוואָלטקין האָט אים איבערגענומען פונעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט, איבערגעאַרבעט און דורכגעפירט אין מיניסטאַרן־ראַט און וואָס שפּעטער, אין דער צײַט פון מיניסטער פּנחס קראַסני, האָט אים די דירעקטאָריע באַשטעטיקט. דער דאָזיקער געזעץ איז נאָך אָפּילו אָנגענומען געוואָרן אין אַ פאַר קלײַנערע ייִדישע קהילות אין דער לעצטער צײַט פון דער עקסיסטענץ פון דער אוקראַינער סאָלקס־רעפּובליק.

דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט נאָך גערופֿן אין זײַן אייגענעם נאָמען צוזאַמענפֿאָרפון, דעמאָסטראַטיוו אין ירושה־שטײַער). אַ געזעץ וועגן וואַלן צו די קהילות; געזעצן וועגן דער ייִדישער גרינדונגס־פּאַראַמלונג; וועגן דער צײַטווײליקער נאַציאָנאַלער פאַראַמלונג; וועגן ייִדישן נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט. די קאָמיסיע האָט אויך באַטראַכט אַ געזעץ־פּראָיעקט וועגן אַ שטאַטס־סעקרעטאַר פאַר ייִדישע ענינים און אַ פאַרשלאָג וועגן שינויִים אין דעם געזעץ פון דער צענטראַלער ראַדע וועגן דער נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע. אין פעברואַר 1919 האָט די יורידישע קאָמיסיע זיך באַשעפטיקט מיט אַן אויספירלעכן געזעץ וועגן דעם „ייִדישן נאַציאָנאַלן פאַרבאַנד אין אוקראַינע“, וואָס דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט בדעה געהאַט אַרײַנצוטראָגן אין דער צווייטער סעסיע פון דער צײַטווײליקער נאַציאָנאַלער פאַראַמלונג.

די אָלע געזעצן און געזעץ־פּראָיעקטן זײַנען געבליבן ליגן בלויז ווי אַרכיוו־מאַטעריאַל, חוץ אײַנעם — דעם קהילה־סטאַטוט, וואָס דאָס ייִדישע מיניסטעריום פון אַ. רעוואָלטקין האָט אים איבערגענומען פונעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט, איבערגעאַרבעט און דורכגעפירט אין מיניסטאַרן־ראַט און וואָס שפּעטער, אין דער צײַט פון מיניסטער פּנחס קראַסני, האָט אים די דירעקטאָריע באַשטעטיקט. דער דאָזיקער געזעץ איז נאָך אָפּילו אָנגענומען געוואָרן אין אַ פאַר קלײַנערע ייִדישע קהילות אין דער לעצטער צײַט פון דער עקסיסטענץ פון דער אוקראַינער סאָלקס־רעפּובליק.

דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט נאָך געפֿרוואוט אין זײַן אייגענעם נאָמען צוזאַמענפֿאָרפון, דעמאָסטראַטיוו אין ירושה־שטײַער). אַ געזעץ וועגן וואַלן צו די קהילות; געזעצן וועגן דער ייִדישער גרינדונגס־פּאַראַמלונג; וועגן דער צײַטווײליקער נאַציאָנאַלער פאַראַמלונג; וועגן אירע אַרגאַנען; וועגן ייִדישן נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט. די קאָמיסיע האָט אויך באַטראַכט אַ געזעץ־פּראָיעקט וועגן אַ שטאַטס־סעקרעטאַר פאַר ייִדישע ענינים און אַ פאַרשלאָג וועגן שינויִים אין דעם געזעץ פון דער צענטראַלער ראַדע וועגן דער נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע. אין פעברואַר 1919 האָט די יורידישע קאָמיסיע זיך באַשעפטיקט מיט אַן אויספירלעכן געזעץ וועגן דעם „ייִדישן נאַציאָנאַלן פאַרבאַנד אין אוקראַינע“, וואָס דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט בדעה געהאַט אַרײַנצוטראָגן אין דער צווייטער סעסיע פון דער צײַטווײליקער נאַציאָנאַלער פאַראַמלונג.

די אָלע געזעצן און געזעץ־פּראָיעקטן זײַנען געבליבן ליגן בלויז ווי אַרכיוו־מאַטעריאַל, חוץ אײַנעם — דעם קהילה־סטאַטוט, וואָס דאָס ייִדישע מיניסטעריום פון אַ. רעוואָלטקין האָט אים איבערגענומען פונעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט, איבערגעאַרבעט און דורכגעפירט אין מיניסטאַרן־ראַט און וואָס שפּעטער, אין דער צײַט פון מיניסטער פּנחס קראַסני, האָט אים די דירעקטאָריע באַשטעטיקט. דער דאָזיקער געזעץ איז נאָך אָפּילו אָנגענומען געוואָרן אין אַ פאַר קלײַנערע ייִדישע קהילות אין דער לעצטער צײַט פון דער עקסיסטענץ פון דער אוקראַינער סאָלקס־רעפּובליק.

6. די צווייטע אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק

אין דער נאַכט פון דעם 14־טן אויפן 15־טן נאָוועמבער 1918 איז אויסגעקלעפּט געוואָרן אין קיעוו אַן אויפרוף פון דער דירעקטאָריע פון דער אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק וועגן דעם אויפשטאַנד קעגן דעם רעזשים פונעם העטמאַן סקאָראָפּאַד־סקי. מיט דעם זיג פונעם אויפשטאַנד האָט זיך אָנגעהויבן די דריטע תקופה פון דער אוקראַינער רעוואָלוציע, וואָס מיט איר האָבן בײידע פעלקער — די אוקראַינער און די יידן — פאַרבונדן זייערע גרעסטע האָפענונגען. פון די האָפענונגען האָט זיך אויסגעלאָזט אַ מוראדיקע אַנטוישונג: די אוקראַינער רעפובליק, וואָס איז אויפגעשטאַנען תחית־המתים, איז אינגיכן אומגעקומען אינטער די אומבארחמנותדיקע קלעפּ פון דער מאָסקווער אינזערנער פויסט. אויך די יידישע האָפענונגען זײַנען דערטרונקען געוואָרן אין די כווּאַ־ליעס בלוט פון טויזנטער אומשולדיקע פּאָגראָם־קרבנות.

די דירעקטאָריע, וואָס איז דעמאָלט געווען די העכסטע מלוכה־מאַכט אין לאַנד, האָט, ווי מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, דעם 10־טן דעצעמבער 1918 בשעת זי איז נאָך געזעסן אין וויניצע אין אַן אָפיציעלן באָפעל דערקלערט, אַז ס'וועט ווידער אויפגעשטעלט דער געזעץ פון נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע. דעם 6־טן דעצעמבער האָט זיך דער שרײַבער פון די דאָזיקע שורות צעמעלדעט אין וויניצע בײַם פּאַרזיצער פון דער דירעקטאָריע, וויניטשענקאָ, און האָט אים דערקלערט, אַז ער, ווי איינער פון די אַמאָליקע פּינף פּאַרטרעטער פון דער יידישער באָפעלקערונג אין דער קלייַנער ראַדע, האַלט עס פּאַר זײַן חוב, ווי אַ יידישער עסקן און בירגער פון אוקראַינע, אָקטיוו מיטצואווירקן אינעם קאַמף פאַר דער אויפשטעלונג פון דער אוקראַי־נער פּאָלקס־רעפּובליק, טאָקע באַלד אויפן אָרט האָט מען מיך באַשטימט אויבערצונעמען די אָרבעטס־אָפּטיילונג אין דער דעמאָלטיקער צענטראַליקער אויפ־שטאַנד־רעגירונג, וואָס איז נאָך ניט באַשטאַנען פון מיניסטעריומס נאָר פון אָפּטיילונגען.

דער אויפשטאַנד איז אין יענע טעג געווען אין פולן ברען. אין גאַנץ אוקראַינע האָבן זיך מיטאַמאָל ספּאָנטאַניש אויפגעהויבן די פּויערים־מאַסן, אויסגע־גראָבן פון דער ערד די האַלב־פאַרשוואָוערטע ביקסן און פּולעמיאָטן (קויל־נוואָרפער), אײַנגעשפּאָנט די פערד אין די וואָגנס, אַרויפגעלייגט זעקלעך מיט תבואה אין ברויט און זיך געצויגן צו די פאַרשיידענע צענ־טערס פונעם אויפשטאַנד. אין יענע עָרשטע התלהבות־דיקע וואָכן פונעם אויפשטאַנד האָט מען נאָך נישט באַמערקט קיין שום סימנים פון שנאה צו יידן און ס'זײַנען נישט אָנגעקומען קיין שום ידיעות וועגן פּײַניקונגען אַרויסטרעטונגען קעגן דער יידישער באָ־פעלקערונג.

אָ בפירושע סימפּאָטיע צום אויפשטאַנד אין די בריוסטער שיכטן פון דער יידישער באָפעלקערונג האָט מען דעמאָלט געקענט באַמערקן. אמת, פון אַן אקטיוואָר אינטערשטיצונג אַדער אפילו אָ באַטייליקונג פון דער יידישער געזעלשאַפּטלעכקייט, אַדער פון אָ יחיד אין דעם אויפשטאַנד קעגן דעם העטמאַנישן רעזשים האָט מען נישט געהערט. אוּן וועגן די דירעקטאָריע האָט שוין אין איר ערשטן אויפרוף גע־שריבן, אַז „די יידן זײַנען אונדזערע ברידער, זיי גייען מיט אונדז צוזאַמען" איז דאָס געווען קאָקע אויפן סמך פון דער אַלגעמיינער סימפּאַטישער שטימונג, וואָס מע האָט געקענט פילן אין די בריוסטע יידישע קרײַזן.

דערווײַל איז דער שרײַבער פון די שורות גע־ווען דער אייניציקער יידישער פאַרטרעטער בײַ דעם נײַעם רעזשים, אוּן ער האָט, הגם אויף זײַן אייגענער אַחריות, פאַרגעלייגט דער דירעקטאָריע גלײַך צו דער־קלערן, אַז דער געזעץ וועגן נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע איז ווידער גילטיק. דער דאָזיקער פאַרשלאָג האָט בײַ ווינישטשענקאָן, דעם פאָרזיצער פון דער דירעק־טאָריע, ניט אָרויסגערופן קיין שום ספּקות. ער האָט געהאַלטן, אַז וואָס שײַך דער יידישער מינדערהייט אין אוקראַינע דאַרף אָנערקענט ווערן איר רעכט אויף נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע. אָ ספּק, אוּן טאָקע זײַער אָ גרויסן ספּק, האָט בײַ אים אָרויסגערופן די פראָגע, צי ס'איז מעגלעך אין איצטיקן מאָמענט אַרײַנצונעמען אין דער רעגירונג פאַרטרעטער פון די גרויסרוסן אוּן פּאָליאָקן. דערפאַר איז באַשלאָסן גע־ווארן צו שאָפן בײַ דער דירעקטאָריע אָן אָפּטיילונג פאַר די ענינים פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן. צום ממלא־מקום פון דעם אָנפירער פון דער דאָזיקער אָפּ־טיילונג איז באַשטימט געוואָרן טאָקע דער אינציאַטאָר פון דער גאַנצער זאַך, דער שרײַבער פון די שורות. מסתמא דערפאַר איז ער באַשטימט געוואָרן, ווײַל ער איז געווען דער אינציקער ניט־אוקראַינער אין זייער קאָמף וואָס האָט מיטגעהאָלפן די אוקראַינער אין זייער קאָמף קעגן דעם העטמאַן אוּן די דײַטשע אָקופאַנטן אוּן פאַר דער אויפשטעלונג פון דער אוקראַינער פּאָלקס־רעפּובליק.

נאָך דעם זעלבן טאָג, וואָס דער באַשלוס פון דער דירעקטאָריע איז אָנגענומען געוואָרן, האָט דער אָנפירער פון דער נײַער אָפּטיילונג פאַר די ענינים פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן טעלעגראָפירט קיין קיעוו דעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט, אַז ס'איז אויפ־געשטעלט געוואָרן דער געזעץ וועגן דער נאַציאָנאַל־פערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע אוּן אַז ס'איז געשאַפן געוואָרן די אָפּטיילונג. פון דער טעלעגראַם איז געווען קלאָר, אַז די אָפּטיילונג איז אָ צײַטווײַליקע אוּן איר אָנפירער איז נאָר אָ ממלא־מקום. סײַ אינעם

עצם טעלעגראַפירן דעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט, סײַ אין דעם אינהאַלט פון דער טעלעגראַם איז געווען בפירוש אַ כוונה אויסצודריקן דעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט, ווי דעם לעגאַלן פאַרטרעטער פון דער יידישער מינדערהייט אין אוקראַינע, די לאַיאַלע פאַזיציע פון דער נײַער אָפּטיילונג און פון איר צײַט־ווײַליקן אָנפירער [37]א).

די דײַטשן האָבן געוויס גרויסע און ווײַט־זיכטיקע אימפּעריאַליסטישע פלענער, ווען זיי האָבן אָפּגעשלאָסן דעם סעפאַראַטן שלום מיט די אוקראַינער און האָבן אויף דעם אופן אָפּגעריסן אוקראַינע פון רוסלאַנד. אָבער פראַקטיש האָט די דײַטשע אַרמיי זיך אינטערעסירט נאָר מיט אירן זאָרג, אַז אין אוקראַינע זאָל זײַן אַזאַ אָרדענונג, וואָס זאָל העלפן זיי אויסצונוצן די ווירטשאָפטלעכע כוחות און סחורות־רעזערוון פונעם לאַנד, כדי צו פאַרזאָרגן זייער אייגן לאַנד און זייער גרויסע אַרמיי, וואָס האָבן שטאַרק געליטן פון דער בלאָקאַדע פון דער אַנטאַנטע.

די צענטראַלע ראַדע האָט אין דעם זינען פאָר זיי גאָרניט געפאָסט, מחמת אויסצונוצן די ווירטשאָפטלעכע רעזערוון פונעם לאַנד האָט געהייסן, ראשית־כל, אויסראַבוינען דאָס אוקראַינער דאָרף און צווינגען דעם אוקראַינער פויער צו אָקערן און צו זייען, האָדעווען בהמות, אַרבעטן אין האָרעווען און דאָס אַלץ פאָר די דײַטשן. ס׳איז געווען קלאָר, אַז דער דאָזיקער ציל פון דער דײַטשער אָקופּאַציע איז געווען אין אַזאַ בולטער סתירה צו די סאָציאַלע שטרעבונגען פון דער צענטראַלער ראַדע, וואָס אין איר זינען געזעסן לרוב די פאַרטרעטער פון דעם אוקראַינער פויערטום, דאָס כּפרה־הינדל פון דעם אוקראַינער־דײַטשן שלום האָט טאָקע געזאָלט זײַן דער פויער. די פאָלקס־רעפובליק איז געווארן דער קרבן פון אַזאַ פאָליטיק.

אָבער דאָס דײַטשע מיליטער האָט מיט אייגענע הענט ניט געקענט און אפשר אויך ניט געוואָלט אויספירן די פראָקטישע אויפגאַבע, וואָס צוליב איר זײַנען די הונדערט טויזנט דײַטשע און עסטרײַכישע סאָלדאַטן געקומען קיין אוקראַינע. זיי האָבן באַדאַרפט האָבן אַ שותף, בפרט פאַר דער שוואַרצער אַרבעט אַרויסצושלעפּן דאָס פויערטום. אַזאַ מין שותף האָבן זיי געפונען אין די גרויסע און מיטעלערע ערד־אייגנטימער, פאָר וועמען ס׳איז געווען אַ געפאָר די סאָציאַלע השגות פון דעם פויערטום און די פלענער פון דער צענטראַלער ראַדע. דער ראַדיקאַלער נאַציאָנאַליסטישער טאָן פון די פירער פון דער אוקראַינער רעוואָלוציע איז בפירוש געווען קעגן די מאַלאָראַסישע טראַדיציעס און השגות פון די דאָזיקע גרופּעס. אָט די דאָזיקע עלעמענטן, צוזאַמען מיט די רוסיפיצירטע בירגערלעכע שיכטן אין דער שטאָט, רוסישע און יידישע, האָבן געשאַפן די „סאָציאַלע באַזע״ פאָר דער איבערקערעניש.

דערווײַל איז אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע אין דײַטשלאַנד און ס׳איז אָפּגעשלאָסן געווארן דער שטיל־שטאַנד־אָפּמאַך צווישן די מלחמה־צדדים אין מערב, איז דער עטמאַן־רעזשים געבליבן העגנגן אין דער לופֿטן. די ערד, וואָס די רעוואָלוציע האָט געגעבן די מיליאָנען פויערים, האָבן די פריצים בײַ זיי צוריק אָפּגענומען און די פרוכט פון זייער שווערער אַרבעט וואָניע פלעגן בײַ זיי אומבראָמנותדיק אַוועקגענומען די דײַטשע רעקווויזיציע־אָפּטיילונגען און די העטמאַנישע שטראָף־עקספעדיציעס. האָבן די פויערים נאָר גערוארט אויף דער שעת־הכושר, כדי זיך אָפּצורעכענען מיטן רעזשים. די שטאָטישע אַרבעטערשאָפט און אַלע דעמאָקראַטישע עלעמענטן זײַנען געווען ניט געווען קיין אָנהענגער פונעם רעזשים. זיך פאַרלאָזן אויף די געדונגענע אָפּטיילונגען פון די רוסישע וויסּ־גוואַרדייאישע אָפּיצערן, אַז זיי וועלן זיך לאָזן פאָר אים הרגענען, האָט דער העטמאַן שוין געווייס ניט געקענט. אויף דעם אופן האָט ער געמוזט געפינען אַן אַנדערן מיליטעריש כּוח, וואָס זאָל פאַרבײַטן די דײַטשע אַרמיי. אַזוי האָט זיך דער העטמאַן אַ וואַרף געטאָן צום גענעראַל קראָסנאָוו, דעם אָטאַמאַן פון די דאָנער קאָזאַקן, וואָס האָט געפירט מלחמה מיט דער מאָסקווער רעגירונג. דער גענעראַל איז געווען — אויפלעבן דעם פלאָן פון אַ רוסישער פעדעראַטיווער מלוכה. אוקראַינע האָט באַדאַרפט זײַן איר וויכטיקסטער טייל. און אוקראַינע מיט אַלע אַנדערע טיילן פון רוסלאַנד, וואָס זײַנען ביז דעמאָלט נאָך ניט אַרײַנגעפאַלן אין דיע הענט פון דער באָלשעוויסטישער מאַכט, וועלן מיט דער הילף פון דער אַנטאַנטע, וואָס איז שוין געשטאַנען אין רומעניע און האָט זיך געגרייט צו אַן אינטערוועניע אויפן קאָווקאַז און אַנדערע מקומות, אַרויסטרײַבן די באָלשעוויקעס פון מאָסקווע, און דער מאָלט וועט וויידער באַנײַט ווערן דאָס גרויסע אַמאָליקע רוסלאַנד. כדי אויסצופירן דעם פלאָן, האָט דער העטמאַן אַרויסגעוואָרפן פון זײַן רעגירונג די פאַרטרעטער אפּילו פון די אוקראַינער גרופּעס, וואָס האָבן אים אין אפּריל אַרויסגעזעצט אויפן „טראָן״, אין צוזאַמענגעשטעלט אַ קאַבינעט פון נאָר רוסישע מיניסטאָרן. דער חשבון איז געווען, אַז די דאָנער קאָזאַקן וועלן באַלד קומען און אויבערנעמען די פונקציע פונעם דײַטשן מיליטער. און אין הספּק מיט די דאָזיקע פלענער האָט דער העטמאַן אַרויסגעלאָזט אַ „גראָמאָטע״ (ווי ס׳האָבן געהייסן זײַנע מאַניפעסטן) צום פאָלק און האָט אין איר פּיינערלעך פראָקלאָמירט די וויידער־פאַראייניקונג פון אוקראַינע מיט רוסלאַנד אין אַ בשותפותדיקער פעדעראַטיווער מלוכה. די תשובה פונעם „אוקראַינער נאַציאָנאַלן פאַרבאַנד״ איז געווען דער אויפשטאַנד. מיט אַ פאָר וואָכן שפּעטער, אַז די דײַטשן האָבן פאַרלאָזט קיעוו און דאָס לאַנד, האָבן זיי דעם העטמאַן מיטגענומען קיין דײַטשלאַנד.

די דירעקטאָריע איז געקומען קיין קיעוו און האָט געבראכט מיט זיך אַ פּאַרטיקע דעקלאַראַציע. זי האָט שוין אָנגענומערקט גאַנץ נייע יסודות פון אַ מלוכה־אַרדענונג, וואָס זי האָט זיך געגרייט אײַנצופירן. אוקראינע האָט געדאַרפט ווערן „אַ מלוכה פון דעם אַרבעטנדיקן פאָלק". מע האָט טאָקע אויסגעקערט מיט אַן אײַזערנעם בעזעם דעם פאָליציייאישן מלוכה־רעזשים פונעם העטמאַן און די דײַטשן, מע האָט אָבער ניט בדעה געהאַט ווידער אויפצושטעלן די דעמאַקראַטישע אַרדענונג. די מיטגלידער פון דער דירעק־טאָריע און די אַנדערע פירער פון די פּאַרטייען, וואָס האָבן די דירעקטאָריע געשטיצט, האָבן אין די ערשטע וואָכן, וואָס זײַנען טאָקע געווען אויף די לעצטע וואָכן, זיך געלאָזט פירן — אמת, אָן גרויסן חשק — פונעם פאַרזיצער פון דער דירעקטאָריע, וויניטשענקאָ, וואָס האָט מיט גרויס התלהבות אין ניט קלענערער עקשנות פאַרטיידיקט זײַן נייע אמונה, אַז אויך פאַר אוקראינע איז געקומען די צייט אויפצובויען די מדינה ווי אין רוסלאַנד אויף באָלשעוויסטישע יסודות, נאָר צוגעפאַסט צו דער סאָציאָלער סטרוקטור פון אוקראינע און אין הספּס מיט די צילן פון דער אוקראינער נאַציאָנאַלער באַוועגונג. אין פּשוטע ווערטער האָט דאָס געהייסן אַן אוקראינער ראָטן־רעזשים. דער פּלאָן פון אַ באָלשעוויסטישער אוקראינע האָט נאָך פאַר די אוקראינער געהאַט אַ גרויסע מעלה: דאָס וואָלט פּאַרקלענערט ביז נאָר די פאַרטרעטערשאַפט פון די ניט־אוקראינער און רוסיפיצירטע שטאָט־עלעמענטן אין די ראָטן און געזיכערט די דיקטאַטור פון דעם אוקראינער פּיערשן פּראָלעטאַריאַט.

אָבער דער וויכטיקסטער אַרגומענט פון ווינניטשענקאָ איז געווען, אַז „אויב מיר וועלן זיך שטעלן אויף דער באַזע פון דער ראָטן־מאַכט, וועלן די רוסישע באָלשעוויקעס פאַרלירן דעם תירוץ אַרויסצוטרעטן קעגן אונדז און צו שטרעבן צו באַקומען די מאַכט אין אונדזער לאַנד... אין זייער פּריערדיקן קאַמף קעגן אונדז האָבן זיי אונדז מנצח געווען נאַציאָנאַל מחמת זייערע סאָציאַלע לאָזונגען. איצט, אויב מיר ווילן זיי נאַציאָנאַל מנצח זײַן, מוזן מיר זײַן אַזוי גוט באַוואָפנט סאָציאַל ווי זיי. און זאָלן זיי טאָקע נאָך דעם אַרויסטרעטן קעגן אונדז ווי רוסישע נאַציאָנאַ־ליסטן, זאָלן זיי דעמאָלט אַגיטירן צווישן אונדזערע מאַסן און דערקלערן, אַז די ראָטן־מאַכט איז אוק־ראינע דאַרף זײַן אַ רוסישע און ניט קיין אוקראַי־נישע״ [28]).

די אַנדערע אוקראינער פּאָליטיקער, וועלכע זײַנען דעמאָלט — אין דעצעמבער 1918 — געווען אין וויניצע, האָבן ניט געוואָלט מספּים זײַן מיט וויניטשענקאָס פּלאַן. דער פּלאָן זיך פּאַראַנדלען אין חסידים פון דער ראָטן־מאַכט־סיסטעם האָט טאָקע אויסגעזען ווי אַ מין באָלשעוויסטישער מאָסקאַראַד, בפרט אַז ערשט מיט עטלעכע טעג צוריק האָבן זיי פּראָ־קלאָמירט דעם אויפשטאַנד מיט קלאָרע דעמאָקראַטישע לאָזונגען: אויפן פּאָליטישן געביט — אַ פּאָלקס־רעפּובליק, געזיכערטע דעמאָקראַטישע פּרינציפּין, אויפלעבן די אַרטיקע דעמאָקראַטישע זעלבסטפאַרוואַל־טונגען; אויפן סאָציאַלן געביט — די ערד פאַר די פּויערים, אַכט־שעהדיקער אַרבעטס־טאָג, שוץ פון די פּראָפּעסיאָנעלע אינטערעסן פון די אַרבעטנדיקע. מיט איין וואָרט צוריק זיך אומקערן צום רעזשים, וואָס מע האָט געשטרעבט אויפצובויען אין דער צייט פון דער צענטראַלער ראַדע.

צום סוף איז מען געקומען צו אַ פּשרה: טאָקע נישט קיין פאַרמעלע ראָטן־מאַכט, ניט קיין דיקטאַטור פונעם פּראָלעטאַריאַט און אומפאַרמעגלעכן פּויערטום, נאָר אַ סיסטעם פון ראַטן, וואו ס׳זײַנען פאַרטרעטן די עלעמענטן פון דער באַפעלקערונג, וואָס עקסיסטירן ניט אויפן חשבון פון פּרעמדער אַרבעט. אַ מין סאָרט נאַציאָנאַלער באָלשעוויזם.

דער חשבון איז אָבער געמאַכט געווארן אָן דעם בעל־הבית, אָפּילו אָן צוויי בעלי־בתים. די דאָזיקע צוויי בעלי־בתים האָבן זיך טאָקע באַלד ארײַנגעמישט און דווקא ביד חזקה און האָבן צוגישט געמאַכט אַלע יענע משונהדיקע פּלענער.

דער ערשטער בעל־הבית איז געווען דאָס מי־ליטער, וואָס האָט אַנגעפירט מיטן אויפשטאַנד. די אַנפירנדיקע גרופּע פון דער אַרמיי, איר נאַציאָנאַל־באַוואוסטזיניקער, אַרגאַניזאַטאָריש קאָנסאָלידירטער און מיליטעריש דיסציפּלינירטער טייל איז געווען דער קאָרפּוס גאַליציישע סעטשעוויקעס, וואָס זײַנע פירנדיקע אָפּיצערן האָבן געגלויבט, אַז זיי וועלן, ווי אַזוי די אוקראינער מדינה דאַרף אויפגעבויט ווערן. זיי זײַנען געווען קעגנער פון דער סאָוויעטן־באָלשע־ויסטישער מלוכה־סיסטעם. אין די ערשטע וואָכן פון דעם אויפשטאַנד און אַ שטיקל צײַט נאָך דעם נצחון איז פאַקטיש אין די הענט פון דער דאָזיקער גרופּע געלעגן די דיקטאַטאָרישע מאַכט אין לאַנד. די דירעק־טאָריע האָט טאָקע אַ סך געריידט, אָבער פראַקטיש עפּעס אויסצופירן האָט זי קיין כוח ניט פאַרמאָגט. און שוין גאָר אַ קליינע באַדײַטונג האָט געהאַט די רעגירונג, וואָס איז געבילדעט געווארן אין חודש יאַנואַר אין קיעוו. נישט די דירעקטאָריע האָט זיך מיט איר געריכטן און נאָך וויניקער רעספּעקט האָט פאַר איר געהאַט די מיליטער־מאַכט.

די דירעקטאָריע האָט טאָקע בשעת דעם אויפ־שטאַנד געהאַט הינטער זיך אַ גרויסע און אמתע פאָלקס־ארמיי, צוזאַמענגעשטעלט על־פי־רוב פון אוקראינער פּויערים, געווען סאָלדאַטן. דער פּויער, וואָס איז אויפן רוף פון דער דירעקטאָריע אַרײַנגעטראָטן אין דער פאָלקס־אַרמיי, האָט געזען פאַר זיך בלויז איין ציל: וואָס גיכער פּטור צו ווערן פון די פּריצים,

וואס האבן זיך צוריק אומגעקערט אין זייערע מא־ יאנטקעס, און פון די העטמאנישע שטראף־עקספעדי־ ציעס מיט די דיבשטע רעקווירזיציעס און, פארשטייט זיך, באקומען זייער ערד. און ווי באלד דער העטמאן איז אוועק און די דיבשטע עשאלאנען האבן זיך אנגע־ הויבן צו ציען קיין מערב, האט דער פויער מער נישט געזען קיין ציל צו פארבליבן אין דער ארמיי. ממש אין משך פון א פאר וואכן איז דער פויערים־בא־ שטאנד פון דער גרויסער נצחונדיקער ארמיי צערינען געווארן ווי דער לעצטער ווינטער־שניי אונטער די וואראמע שטראלן פון דער פרילינג־זון.

און ווער ס׳איז נאך פארבליבן אין דער ארמיי (חוץ די סעטשעוויקעס, וואס זיבנען ביז צום סוף געבליבן דיסציפלינירט), איז מיט דער צייט נאך געווארן די סיבה פון דער מפלה פון דער אוקראינער רעפובליק און צום גרויסן אומגליק פון די יידן אין אוקראינע. די היידאמאקישע פאגראמען פון יאר 1919 אין די שפעטערדיקע פאגראמען פון די פויערישע באנדעס וועלן אויף אייביק בלייבן דאס שווארצסטע בלעטל אין דער געשיכטע אונטערן נאמען אטאמאן־ שטשינע.

שוין אין די ערשטע וואכן פונעם אויפשטאנד, ווען וויניטשענקא האט אין וויניצע נאך אגיטירט זיבנע שותפים, זיי זאלן זיך דערקלערן פאר באלשעוויקעס און אינפירן אן אייגענע אוקראינער ראטן־מאכט, האט שוין די גרענעץ צווישן רוסלאנד און אוקראינע, וואס דאס דיבשטע מיליטער האט זי ביז דעמאלט אפגעהיט, ניט געווען גענוג זיכער מחמת די דיבשטע סאלדאטן האבן זיך שוין געציגן אהיים, צוריק קיין דיבשלאנד, צו זייערע משפחות און צו א פרידלעך לעבן.

אמת, איידער די אוקראינער האבן אויפגעהויבן די פאן פונעם אויפשטאנד, האט ווינישענקא אפגע־ שלאסן מיט די באלשעוויסטישע פירער מאנאילסקי און ראקאווסקי א מין דושענטלמען אגרימענט, אז די רוסישע באלשעוויקעס וועלן ניט אטאקירן אוקראינע, ניט ארבינרוקן די אוקראינער בעת דעם אויפשטאנד א מעסער אין רוקן. זיי האבן אבער זייער ווארט ניט געהאלטן. וועז די דירעקטאריע איז געקומען קיין קיעוו, האבן שוין אין מזרח־אוקראינע אפערירט באל־ שעוויסטישע מיליטער־טיילן און פויערישע אויפ־ שטענדלער־גרופעס, וואס די באלשעוויקעס און די אוק־ ראינער לינקע סאציאליסטן־רעוואלוציאנערן, די „בא־ ראטבים־ טן", האבן זיי ארגאניזירט און מיט זיי אנגע־ פירט. אויך איז אויפגעשטאנען תחית־המתים די ארבעטער־ און פויערים־רעגירונג, וואס מאסקווע האט נאך מיט א יאר פריער אוועקגעזעצט אין כארקאוו ווי א פולמרשט אמתע „אוקראינער ראטן־רעגירונג". מיט איר טאקע האט מאסקווע פארהאנדלט ווי מיט דער רעגירונג פון דער זעלבשטענדיקער אוקראינע.

א קורצע צייט נאך דעם ווי די דירעקטאריע איז פון וויניצע געקומען קיין קיעוו, איז שוין דא געווען גאר אן אנדער שטימונג. קיעוו איז געשטאנען אונטער א שטרענגן באלאגערנגס־צושטאנד און די מאכט איז געווען אין די הענט פון דעם מיליטער און דער „קאנטר־ראזוועדקע", וואס מיט איר האט אגגעפירט דער אטאמאן קאווענקא. און טאקע צוליב דעם זעלבן קאווענקאס ווילדע מעשים מיט א יאר פריער, בעת די רוסישע רויטע גווארדיע האט באשאסן קיעוו, האט דער יידישער מיניסטער זילבערפארב אנגעגעבן אין דעמיסיע. ס׳האט דעמאלט געהייסן מע באקעמפט דעם באלשעוויזם. אין דער פראווינץ האבן געפראווט גרויסע און קליינע אטאמאנען. זיי האבן טאקע ניט געקענט אויסהאלטן דעם קלענסטן צוזאמענשטויס מיט דעם רעגולערן באלשעוויסטישן מיליטער, האבן אבער מיט גרויס הצלחה „געקעמפט" אין יעדער יידישער שטאט און שטעטל. „די ניט־אוקראינער באל־ פעלקערונג — שרייבט וויניטשענקא — האט געברענט פון שנאה צו דער אוקראינער מאכט" [29]. מע האט פשוט אויפגעהערט צו גלייבן, אז ס׳וועט זיך נאך איינגעבן צו ראטעוועז דאס לאנד פון דער אנארכיע, וואס האט שוין געהערשט אין לאנד, ווי אויך נאך צו געווינען די מלחמה מיט רוסלאנד, וואס האט זיך באלד אגגרעסיווירן. די באציאונגען פון די סאציאליס־ טישע פארטייען, בתוכם אויך פון די יידישע סאציאליס־ טישע פארטיען, צו דער אוקראינער מאכט האבן זיך זייער שטארק פארערגערט.

„ניט נאר די באלשעוויקעס — שרייבט א. רע־ וואוצקי — נאר אויך די רוסישע מענשעוויקעס און דער „בונד" האבן ביטער באקעמפט די דירעקטאריע. דערביי האבן זיי זיך גלאזט פירן פון מאטיוון, וואס האבן ווינינ׳ס געמיינזמעס [געהאט] מיט א וועלכן ס׳איז סאציאלן שטאנדפונקט... הינטער אלע ענפנ־ קעכע תירוצים, איז [זייער] אמתע שטעלונג געווען בעיקר באשטימט דורכן געדאנק וועגן אן איינהייט־ לעכן און אומטיילבארן רוסלאנד" [30].

אזוי, למשל, איז אין משך פון עטלעכע טעג נאך דער צוזאמענשטעלונג פונעם קאביניעט ניט געווען פארנומען דער פאסטן פונעם ארבעטס־מיניסטער, כדי ס׳זאל אים קענען פארנעמען דער באקאנטער רוסי־ שער סאציאל־דעמאקראט מארטינאוו (א יוד), אבער „די מענשעוויקעס האבן פרינציפיעל ניט געקענט זיך אנטשליסן ארבייטצוגיין אין א רעגירונג, וואס איז ניט געשטאנען אויפן שטאנדפונקט פון א פעדעראציע מיט רוסלאנד" [31].

די אנדערע יידישע סאציאליסטישע פארטייען זיבנען נאך דערווייל געבליבן בייַ זייער אמאליקער פאזיציע ווי אין דער צייט פון דער צענטראלער ראדע. בפרט אז אין די ערשטע פאר וואכן פונעם ניצעם רע־ זשים איז אויך בייַ דער יידישער באפעלקערונג נאך געווען א יום־טובדיקע שטימונג און פון ערנסטע

עקסצעסן דווקא קעגן יידן האָט מען דערווײַל נאָך ניט געהערט. דאָס האָט זיך אויך באַשטעטיקט אין דער באַגריסונג פון דער יידישער דעלעגאַציע אויפן קיע־ווער וואָקזאַל, וועגן די דירעקטאָריע איז געקומען פון וויניצע קיין קיעוו.

אינגיכן אַבער האָט זיך די יום־טובדיקע שטימונג געביטן. די הערשאַפט פון דעם העטמאַנס סאַציאַל און נאַציאָנאַל רעאַקציאָנערן רעזשים האָט טאַקע ניט לאַנג געדויערט, אינגאַנצן העכער א האַלב יאָר. די קורצע צײַט איז אָבער גענוג, כדי די געדאַנ־קען פון יידישע סאָציאַליסטן און פון רעוואָלוציאָנערער יוגנט, ווי אויך פון ארבעטער זאָלן זיך א קער טאָן צו מאָסקוע, פון וואַנען מע האָט געקענט דעמאָלט דערוואַרטן די ישועה. צו די דאָזיקע שטימונגען האָבן נאָך צוגעהאָלפן די מפלה פון דײַטשלאַנד אין דער וועלט־מלחמה און די דײַטשע רעוואָלוציע. מע האָט איצט אָנגעהויבן צו חלומען פון א וועלט־רעוואָלוציע. אויב ניט די באָלשעוויקעס, ד"ה מאָסקווע? דעם לעצטן שטויס צו דעם דאָזיקן גורלדיקן שריט האָט געגעבן די מפלה פון די אוקראַינער אין דער מלחמה מיט רוסלאַנד. די דאָזיקע מלחמה איז דערקלערט גע־ווארן דעם 16־טן יאַנואַר 1919, אָבער שוין דעם 4־טן פעברואַר איז די דירעקטאָריע מיט דער רעגירונג אַוועק פון קיעוו. זיי האָבן זיך שוין קיינמאָל אַהין ניט אומגעקערט.

7. דאָס צוויטע מיניסטעריום פאַר יידישע ענינים

אַז די דירעקטאָריע איז געקומען פון וויניצע קיין קיעוו און ס׳איז געבילדעט געווארן די רעגירונג פון טשעכאָווסקין, האָט דעם פאָסטן פון דעם מיניסטער פאַר יידישע ענינים דערווײַל נאָך קיינער ניט פאַרנומען. ס׳זײַנען געווען צווייערליי סיבות דערצו, ראשית, דער עקשנותדיקער קאַמף פון דעם נאַציאָ־נאַלן סעקרעטאריאַט, אַז פאַרן מיניסטער פאַר די יידישע ענינים זאָל באַשטימט ווערן עמעצער פון די יידישע סאָציאַליסטן. בכלל זײַנען די ציוניסטן געווען קעגן דעם, אַז די יידישע מינדערהייט זאָל זײַן פאַרטרעטן אין דער רעגירונג פון א פולבאַרעכטיקטן מיניסטער, וואָס וועט טראָגן די אַחריות פאַר דער אַלגעמיינער פאָליטיק פון דער רעגירונג. די ציוניסטן האָבן דערבײַ אויפגעהויבן זייער אַלטע טענה, וואָס זיי האָבן אַרויסגעוויזן נאָך קעגן דעם ערשטן יידישן מיניסטעריום, אַז ניט א מיניסטער דארף פאַרטרעטן דעם יידישן מיעוט, נאָר א שטאַט־סעקרעטאַר, א מין יידישער אַמבאַסאַדאָר, וואָס וועט דאַרפן רעדן אין נאָמען פון די אַרגאַנען פון דער יידישער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, אָבער בשום אופן זיך ניט אַרײַנמישן אין די ענינים פון דער אַלגעמיינער פאָליטיק פון דער מלוכה. ס׳איז געווען קלאָר, אַז אינעם קאָנקרעטן פאַל, וואָס איז געשטאַנען אויפן סדר־היום, ווער וועט פאַרטרעטן אין דער רעגירונג די יידישע מינדערהייט, האָבן די ציוניסטן געפאָדערט, אַז א שטאַט־סעקרעטאַר, וואָס וועט באַשטימט ווערן פון דעם נאַציאָנאַלן סעק־רעטאריאַט, דארף זײַן דער פאַרטרעטער. שנית, זײַ־נען דאָס געווען די צוויי יידישע סאָציאַליסטישע פאַר־טיין, דער „בונד" און די „פאַראייניקטע", וואָס הגם זיי זײַנען געווען די שארפסטע קעגנער פון די ציו־ניסטישע השגות, האָבן זיי בײַ זיך ניט געקענט פועלן, אַז א מיטגליד פון די „פועלי־ציון" זאָל ווערן דער מיניסטער פאַר יידישע ענינים. און דווקא די געשעע־נישן אין וויניצע בשעת דעם אויפשטאַנד האָבן גע־שאַפן בײַ די פירער פון דער מלוכה א פעסטע מיינונג, אַז די „פועלי־ציון" זײַנען מסוגל צו פארנעמען דעם דאָזיקן פאָסטן. די פאַרטיי האָט טאַקע באַלד באַקומען פון דעם פרעמיער טשעכאָווסקי אַן אָפיציעלן פאַר־שלאָג אויבערצונעמען דאָס יידישע מיניסטעריום.

א. יידישער מיניסטער אָדער שטאַטס־סעקרעטאַר

די פראָגע וועגן א שטאַטס־סעקרעטאַר אָדער א מיניסטער פאַר יידישע ענינים איז געשטאַנען אויפן סדר־היום פאַר דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין אוקראַינע נאָך אין אָנהייב אָן פון דער פאַרוויקלע־כונג פון דער אויטאָנאָמיע, אין דער צײַט פונעם מי־ניסטער זילבערפאַרב. זי האָט געפירט צו א מחלוקת צווישן ציוניסטן און סאָציאַליסטן. זי האָט זיך אָבער פארוואַנדלט אין אַן ענין פון א שארפן פאָליטישן סיכסוך. אין דער מחלוקת צווישן די יידישע פאַר־טיין אָרום דעם דאָזיקן ענין זײַנען אַרײַנגעצויגן געווארן אוקראַינער פאָליטישע פאַקטאָרן מיט דעם פאַרצײַט פון דער דירעקטאָריע בראש.

די פראָגע גופא איז קודם־כל א טעאָרעטישע און וואָלט געמוזט באַשלאָסן ווערן אויפן יסוד פון אַביעקטיווע מלוכה־רעכטלעכע און נאַציאָנאָלאָגישע באַטראַכטונגען אין פרינציפן. צו א לייזונג פון דער דאָזיקער פראָגע אויף אַזא מין אַביעקטיווער מדרגה איז מען אָבער אין אוקראַינע קיינמאָל ניט דערגאַנגען. דער סיכסוך האָט זיך די גאַנצע צײַט געדרייט אָרום דעם קאַמף פון צוויי צדדים, וואָס יעדער פון זיי האָט געשטרעבט צו דערגרייכן אַדער אַנצוהאַלטן איר מאַכט־פאָזיצע אין דער סיסטעם פון דער יידישער נאַציאָנא־לער אויטאָנאָמיע. און טאַקע נאָר די אייבערשטע

מלוכה־ארגאנען זײנען געווען קאמפעטענט צו באַ־שליסן אין אַזאַ מין קאָנסטיטוציאָנעלן ענין, צי ס׳זאָל אויך ווײַטער זײַן אין דער רעגירונג אַ מיניסטער פֿאַר יידישע ענינים מיט גלײַכע רעכט ווי די איבעריקע מיניסטאָרן אדער אַ שטאַטס־סעקרעטאַר, וואָס זאָל שפּילן אַ מין פֿאַרמיטלונגס־ראָלע צווישן דעם אויטאָ־נאָמען נאַציאָנאַלן פֿאַרבאַנד און דער מלוכה און זאָל טראָגן די אַחריות פֿאַר די אַרגאַנען פון דעם נאַציאָ־נאַלן פֿאַרבאַנד אין זײַן פֿאַר אים פֿאַראַנטוואָרטלעך. אין מיניסטאָרן־קאַבינעט גייט דער שטאַטס־סעקרע־טאַר אַרײַן נאָר מיט באַראַטונגס־רעכט.

די בויאונג פון דער יידישער אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע האָט זיך אָנגעהויבן מיט דעם, ווי מיר האָבן שוין דערציילט באריכות, וואָס ס׳איז באַשטימט געווארן אַ באַזונדערער וויצע־סעקרעטאַר פֿאַר יידישע ענינים (שפּעטער אַ גענעראַל־סעקרעטאַר, וועלכער איז נאָך שפּעטער מיט דער קאָנסטיטוציאָנעלער ענ־דערונג פון אוקראַינע געווארן אַ פולן באַרעכטיקטער אין פֿאַראַנטוואָרטלעכער מיניסטער אינעם באַשטאַנד פון דער אוקראַינער רעגירונג). דער יידישער מיניסטער איז געווען דעמאָלט לכל־הדעות דער אָפּיציעלער פֿאַרטרעטער פון דער יידישער נאַציע אין דער אוקראַ־נער מלוכה אין ער און דאָס מיניסטעריום האָבן פֿאַר־קערפּערט די אויטאָנאָמע רעכט פונעם יידישן נאַציאָ־נאַלן מיעוט. לגבי דעם דאָזיקן נאַציאָנאַלן מיעוט גופא איז פֿאַר דעם יידישן מיניסטער געשטאַנען די אויפגאַבע אוועקצולייגן די יסודות פון דער אויטאָ־נאָמיע אין אויסצובויען אירע אַרגאַנען. דאָס האָט געהייסן שאַפן סדר אַרטיקע, סדר צענטראַלע אַרגאַנען פון דער אויטאָנאָמיע. אויף אַזאַ אופן איז געבילדעט געווארן דער ערשטער נאַציאָנאַל־ראָט ווי דער צענט־ראַל־אַרגאַן אין ס׳איז אָנגענומען געווארן דער גרעזע פונעם 2־טן דצעמבער 1917 וועגן די וואַלן אין די קהילות. די קהילות האָבן געזאָלט מיט זיך פֿאַר־שטעלן די אַרטיקע אַרגאַנען פון דער אויטאָנאָמיע.

שוין מיטן אויפקומען פון די דאָזיקע ערשטע קערפּערשאַפטן פון דער אויטאָנאָם־אַרגאַניזירטער נא־ציע האָט זיך אָנגעהויבן אויסקריסטאַליזירן אַזאַ סתירה: דער יידישער מיניסטער ווי אַ מיטגליד פון דער רעגירונג איז פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דעם מלוכה־פֿאַרלאָמענט און דאַרף אָפּנעמען אַ פֿראָגראַם אין הסכם מיטן רוב פון דעם פֿאַרלאָמענט. אין דער זעלבער צײַט אָבער פֿאַרטרעט דער מיניסטער די אַרגאַנען פון דער יידישער אויטאָנאָמיע, וואו ס׳קען זיך אויס־בילדן אַ מערהייט, וואָס האָט גאָנץ אָנדערע און אָפילו היפוכדיקע מיינונגען אין די סאָמע יסודותדיקע פֿא־ליטישע, סאָציאָלע און קולטורעלע פֿראָגעס ווי דער פֿאַרלאָמענט, די רעגירונג און דער יידישער מיניסטער.

ווי מיר וויסן שוין, איז טאָקע באָלד אויף דער ערשטער זיצונג פונעם נאַציאָנאַל־ראָט בולט געוואָרן יענע סתירה און ס׳איז אויסגעבראָכן דער סיכסוך צווישן דעם סאָציאָליסטיש־פֿאָלקיסטישן רוב און דער ציוניסטישער מינדערהייט. פון דעמאָלט אָן האָבן די ציוניסטישע גרופּעס געפירט אַן אָפענע מלחמה קעגן דעם יידישן מיניסטעריום. זייער טענה איז געווען, אַז דער רוב אינעם נאַציאָנאַל־ראָט פֿאַרטרעט די מינדערהייט אין פֿאַלק, און דער יידישער מיניסטער האָט דערפֿאַר ניט דאָס מאָראַלע רעכט צו זײַן אַ רעפּרעזענטאַנט פון דער יידישער נאַציע.

דער לייענער וועט זיך מן הסתם דערמאָנען, אַז דער נאַציאָנאַל־ראָט האָט באַדאַרפט מיט דער צײַט אָפּטרעטן זײַן אָרט אַ שטענדיקן אויספיר־אַרגאַן פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, וואָס וועט אויסעקלײבן ווערן פון דער נאַציאָנאַלער פֿאַרזאַמלונג. דער נאַציאָנאַל־ראָט איז אין אָנהייב געווען בלויז אַ באַשיידענע עצה־געבערישע אינסטיטוציע בײַם דעמאָלטיקן יידישן ווי־צע־סעקרעטאַריאָט. דער וויצע־סעקרעטאַר איז ניט מחויב געווען די עצות אויסצופירן. מיט דער צײַט אָבער איז דער נאַציאָנאַל־ראָט דערהייבן געוואָרן צו אַזאַ מדרגה, אַז דער מיניסטער איז שוין מחויב געווען צו האַנדלען מיט דער פֿראָגראַם, וואָס דער נאַציאָנאַל־ראָט וועט באַשטעטיקן. וועגן דער דאָזיקער אַנטוויק־לונג שרײַבט דער מיניסטער זילבערפֿאַרב, אַז „דאָס יידישע מיניסטעריום איז געוואָרן פון הײַנט אָן אַן אויספיר־אַרגאַן פונעם נאַציאָנאַל־ראָט“ [32].

אַזוי ראַדיקאַל האָט זיך מיט דער צײַט געביטן די לאָגע. פון דעם זעלביקן מיניסטער דערוויסן מיר זיך, ווי יענע וויכטיקע קאָנסטיטוציאָנעלע ענדערונג איז אויפגעקומען. דער שינוי איז געווען פֿאַרבונדן מיט דעם פֿאַליטישן קריזיס אין אוקראַינע אין יאַנואַר 1918, וועגן די דעמאָלטיקע רעגירונג האָט אָפּגעטראָטן איר אָרט דער נאַציאָנאַליסטיש מער ראַדיקאַלער און פֿאַליטיש מער רעכטער רעגירונג פון גאָלובאָוויטשן. די יידישע סאָציאַליסטישע פֿראַקציען „האָבן זיך — דער־צײַלט זילבערפֿאַרב — אָפּגעזאָגט צו דעלעגירן זייערן אַ פֿאַרשטייער אויפן מיניסטער־פֿאָסטן אין אויף אַזאַ אופן נעמען אויף זיך די אַחריות פֿאַר דער פֿאַליטיק פונעם קאַבינעט ... אַ ציוניסטישע קאַנדידאַטור האָט ניט געקענט באַגעגענען קיין שטיצע מצד דער דע־מאָקראַטישער מערהייט פונעם נאַציאָנאַל־ראָט. אין אַ מאָמענט בעת דאָס מיניסטעריום איז געשטאַנען אין אַ סכנה פון אויסן מצד די אוקראַינישע שאָוויניסטן, האָט מען ניט געקענט אויבערגעבן אין די הענט פון ציוניסטן די אָנפירונג פון מיניסטעריום, וואָס זיי האָבן עס אַליין די גאַנצע צײַט באַמאַרדירט. ס׳איז געבליבן בכן איינער פון צוויי אויסוועגן — אָדער באַשטימען אויפן מיניסטער־פֿאָסטן, אַנשטאָט אַ סאָציאַליסט, אַ דעמאָקראַט, וועלכער זאָל אַרויסשטעלן אַן אָרבעטס־פּראָגראַם, וואָס זאָל זײַן אָננעמבאַר פֿאַר די סאָציאַליס־טישע פֿאַרטייען; אָדער וויידער אויסקלײַבן אַ סאָצי־

אַליסט נאָר מיט דעם תנאי, אַז ער זאָל ניט נעמען אויף זיך די אחריות פאר דער פאַליטיק פונעם קאַבינעט, ד"ה ער זאָל ניט זײַן אַ פולבאַרעכטיקטער מיניסטער, נאָר אַ שטאַטס־סעקרעטאַר פאַר יידישע ענינים... איז געבליבן אַרויסצושטעלן די קאַנדידאַטור פונעם פאַרשטייער פון דער „פאַלקספאַרטיי", וו. לאַצקי, נאָך דעם ווי דער נאציאָנאַל־ראַט האָט מסכים געווען מיט דער פראָגראַם, וועלכע די „פאַלקספאַרטיי" האָט פאַר־געשלאָגן און וועלכע איז געשטאַנען אין פולן הסכם מיט דער פריערדיקער טעטיקייט פונעם מיניסטע־ריום"[33]).

מיר האָבן מיט אַ כוונה געבראַכט די לאַנגע ציטאַטע, מחמת זי באַשטעטיקט די פון אונדז פריער אויפגעשטעלטע טעזע, אַז דער סיכסוך צווישן די צוויי יידישע פאַליטישע צדדים איז ניט געווען קיין אידעא־לאָגישער שטרײַט וועגן דעם, וואָס איז ריכטיק לויט דעם מהות גופא פון דער נאציאָנאַלער אויטאָנאָמיע — אַ פול באַרעכטיקטער און אחריותדיקער מיניסטער אַדער אַ שטאַטס־סעקרעטאַר מיט אַ באַגרענעצטער אחריות און אַ באַגרענעצטער קאָמפּעטענץ, נאָר אַ קאָמף פאַר אַ מאַכט־פאַזיציע אינעם יידישן פאָלק, און די לייזונג פון דער פראָבלעם איז בײַ בייַדע צדדים געווען ניט אַ פרינציפיעלע, נאָר תמיד אַ טאַקטישע.

די זעלבע פראָבלעם — אַ מיניסטער צי אַ שטאַטס־סעקרעטאַר — האָט אַרויסגערופן אַ וויכוח אין דער צענטראַלער ראַדע אין די ערשטע טעג פון יאַנואַר 1918, ווען ס'איז דאָרט באַהאַנדלט געווארן דער געזעץ וועגן דער נאציאָנאַל־פערסאָנאַלער אויטאָנאָמיע. אינעם געזעץ־פּראָיעקט, וואָס איז אויסגעארבעט געווארן פון נעם פריערדיקן יידישן ענינעראַל־סעקרעטאריאט פון דער אוקראַינישער פאַלקס־רעפובליק דאָרפן אַרײַנגיין ענינעראַל־סעקרעטאַרן פון נאציאָנאַלע ענינים פון די דרײַ מינדעהרהייטן: רוסישער, יידישער און פוילישער. דעם דאָזיקן פונקט האָט די צענטראַלע ראַדע בכלל אָפּגעווארפן. דער מאַטיוו איז געווען, אַז דער פונקט פאַסט ניט אין דעם געזעץ וועגן נאציאָנאַלער אויטא־נאָמיע, ער געהערט גאָר צו אַן אַנדער קאָפּיטל פון דער אוקראַינער קאָנסטיטוצי, צום קאָפּיטל וועגן דער באַטייליקונג פון די נאציאָנאַלע סעקרעטאַרן אין דער רעגירונג אויף אַדער יענעם אופן.

מע קען זיך אָבער משער זײַן, אַז די אוקראַינער פאַרטייען האָבן דעם פונקט אָפּגעווארפן ניט אַן אַ געוויסער כוונה. מע האָט אין דעם מאָמענט נאָך ניט געקענט וויסן, ווי ס'וועלן זײַן די באציאונגען צווישן די אוקראַינער און די נאציאָנאַלע מינדערהייטן. איז אפשר טאַקע בעסער דערווײַל אָפּצוואַרטן און ניט מתחייב זײַן זיך פאַר פריער אַרײַנצונעמען אין דער רעגירונג פאַרטרעטער פון די נאציאָנאַלע מינדערהייטן. דער פאָרזיצער פון דער דירעקטאָריע האָט טאַקע געהאַט גרויסע ספקות, צי ס'לוינט זיך ווידער אויפצו־שטעלן דאָס גרויסרוסישע און דאָס פוילישע מיניס־טעריום אין אַרײַנלאָזן זייערן אַ מיניסטער אין דער אוקראַינער רעגירונג. אמת, בעת די ראָדע האָט אָפּגעווארפן יענעם פונקט האָבן אַלע אוקראַינער פראָק־ציעס געהאַלטן פאַר זייער חוב צו מאַכן „מעלדונגען צום פראָטאָקאָל, אַז זיי שטימען קעגן דעם דאָזיקן פונקט נאָר משום פאַרמעלע טעמים און האָבן ניט די כוונה אָפּצואוואַרפן דעם עצם געדאַנק, אַז אין דער אוקראַינער רעגירונג דאַרפן זיך באַטייליקן סעקרע־טארן פאַר נאציאָנאַלע ענינים"[34]).

די דירעקטאָריע פון דער אוקראַינער פאָלקס־רעפובליק האָט פון אַנהייב אָן פארנומען אַ קלאָרע כאַזיציע אין דער פראַגע וועגן אַ מיניסטער פאַר יידישע ענינים אָדער שטאַטס־סעקרעטאַר. וויניטשענ־קע האָט נאָך אין וויניצע — ווי ס'גיט איבער אַ. רע־וואנצקי — געזאָגט דעם שרײַבער פון די דאָזיקע שורות, אַז „די נאציאָנאַלע אויטאָנאָמיע איז אַ מלוכה־שע אינגריכטונג און קען דעריבער לחלוטין ניט אָפּ־געטיילט ווערן פון אַנדערע מלוכהשע פונקציעס. די באשטימונג פון אַ שטאַטס־סעקרעטאַר וואָלט בײַ דער איצטיקער פאָליטישער סיטואַציע באַדײַט, אַז מע קען זיך ניט אידענטיפיצירן מיט אונדזער אַלגעמיינער מלוכה־פאָליטיק, אַז מע וויל זיך ניט באַטייליקן אינעם אלגעמיינעם קאָמף קעגן דער בורזשואזיע. איז דען אָבער מעגלעך, אַז מיר, אַ רעגירונג, וואָס דערקלערט דעם שׂראָפּסטן קאָמף קעגן די באַזיצנדיקע קלאַסן, וועט איבערגעבן איינעם פון די וויכטיקסטע פאַרוואַל־טונגס־געביטן אין די הענט פון די קלאַסן, וועלכע [די רעגירונג] באקעמפט"[35]).

ווינישטענקאָ האָט זיך שוין דעמאָלט אינטערע־סירט, צי אַ פאַרטרעטער פון די „פּועלי־ציון" וועט מסכים זײַן אַרײַנצוטרעטן אין דער רעגירונג ווי אַ מיניסטער פאַר יידישע ענינים. מיט אַ חודש שפּעטער איז די דאָזיקע פראָגע פאַזיטיוו באשלאָסן געווארן פון דער פועלי־ציוניסטישער פאַרטיי און פאַר אַ קאַנדי־דאַט איז באַשטימט געווארן א. רעוואנצקי.

גלײַך נאָך זײַן אָנקומען קיין קיעוו האָט וויני־טשענקאָ, דער פאַרזיצער פון דער דירעקטאָריע, דער־קלערט, אַז די פראַגע וועגן אַ פאָסטן פון יידישן מיניסטער „ווערט איבערגעגעבן דעם הסכם פון די דרײַ יידישע סאָציאַליסטישע פאַרטייען. די דירעקטא־ריע פון איר זײַט איז זיך מתחייב צו אַסיגנירן באַ־דײַטנדיקע געלט־מיטלען פאַר די באַדערפענישן פון זײַן קולטורעלער און אַרגאַניזאַטאָרישער אַרבעט. אויב אַזא אָלגעמיינע פאַרשטענדיקונג וועט ניט צו שטאַנד קומען, וועט אויף דעם דאָזיקן פאָסטן באשטימט ווערן דער פאַרשטייער פון דער סאָציאַליסטישער פאַרטיי, וואָס וועט אַנגענומען די אַלגעמיינע דעקלאַראַציע פון דער דירעקטאָריע"[36]).

דער נאציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט, וואָס איז בא־

שטאַנען פון פאַרטרעטער פון די צוויי ציוניסטישע פאַר־טיינען (אַלגעמיינע און „צעירי־ציון") און דער רעליגי־עזער פארטיי „אַחדות", האָט לכתחילה דערקלערט אַ שׂראָפן קאָמף דער דירעקטאָריע פאַר איר שטעלונג צו דער פראַגע וועגן אַ פאַרטרעטער פון דער יידישער מינדערהייט. שוין בײַם אָנקומען פון דער דירעקטאָריע קיין קיעוו, האָט די דעלעגאַציע פונעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט אין איר באַגריסונג געגעבן אָנצוהערן, אַז „פון איצט אָן עקסיסטירט אויף אוקראַינע אַ גע־זעצלעכע נאַציאָנאַלע פאַרשטייערשאַפט פון יידישן פאָלק, וועלכע פארקערפערט אין זיך די אידעע פון פאָלקס־הערשאַפט" [37]. הייסט עס, אַז בײַם באַשטימען אַ מיניסטער פאַר יידישע ענינים דאַרף מען זיך אָנ־פרעגן בײַ דער דאָזיקער נאַציאָנאַלער פאַרשטייער־שאַפט.

אין זייער קאָמף קעגן דער שטעלונג פון דער דירעקטאָריע צו באַשטימען אַ יידישן מיניסטער און דווקא אַ סאָציאַליסט, האָבן זיך די ציוניסטן פעסט גע־האַלטן בײַ זייער שטאַנדפונקט, אַז דער פאַרטרעטער פון דער יידישער נאַציע דאַרף בשום אופן ניט טראָגן די אַחריות פאַר דער אַלגעמיינער פאָליטיק פון דער רעגירונג. דאָס האָט געמיינט, אַז ניט די אוקראַינער רעגירונג, נאָר די נאַציאָנאַלע פאַרשטייערשאַפט פונעם יידישן פאָלק דאַרף באַשטימען איר פאַרטרעטער, אַ שטאַטס־סעקרעטאַר, אין דער רעגירונג.

דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט געקעמפט פאַר דער דאָזיקער פאָדערונג מיט גרויס ענערגיע און עקשנות. דרײַ מאָל האָט אַ דעלעגאַציע פונעם סעקרעטאַריאַט באַזוכט וויניטשענקאָ, דעם פאַרזיצער פון דער דירעקטאָריע, וועגן דעם דאָזיקן ענין. שוין בײַם ערשטן באַזוך האָט וויניטשענקאָ דערקלערט דער דעלעגאַציע, אַז „אינעם אוקראַינער קאַבינעט מוז זײַן אַ יידישער מיניסטער, וועלכער זאָל טראָגן די אַחריות פאַר דער אַלגעמיינער פאָליטיק פון קאַבינעט און זאָל אויך זײַן פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער רעגי־רונג בנוגע דער טעטיקייט פון די יידישע אויטאָנאָמע אַרגאַנען. ס׳איז ניט וויכטיק ס׳זאָל זײַן אַ יידיש מיניסטעריום, די ראָלע פון וועלכן קען פאַקטיש אויס־פירן דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט, ווי גראַד ס׳זאָל זײַן אַ יידישער מיניסטער, אַ מיטגליד פון קאַבינעט. נאָר אויף אַזאַ אופן קען געשאַפן ווערן דער וועג פאַר אַ געמיינזאַמער בויאונג פון דער נייער אוקראַינער מלוכה" [38]).

זוכנדיק אַ פשרה, וואָס זאָל מעגלעך מאַכן פאַר דעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט אַ צוזאַמענאַרבעט מיט דער דירעקטאָריע, האָט וויניטשענקאָ שוין בײַם ערשטן שמועס מיט דער דעלעגאַציע פאַרגלייכט אַזאַ מין פּלאַן: „דער יידישער מיניסטער איז אַ פולבאַרעכ־טיקטער מיטגליד פון דער אוקראַינער רעגירונג; אין די נאַציאָנאַלע ענינים איז ער דער פאַרשטייער פונעם נאַציאָנאַלן פאַרבאַנד און איז פאַר אים פאַראַנטוואָרט־לעך, און אין די אַלגעמיינע פאָליטישע ענינים טראָגט ער נאָר אַ פערסאָנעלע אַחריות. אויב דער נאַציאָנאַל־סעקרעטאַריאַט איז גרייט אײַנצוגיין אויף דעם פשרה־פּלאַן, דאַן לייגט וויניטשענקאָ פאַר גלײַך אָנצורופן אַזאַ קאַנדידאַט פאַר אַ יידישן מיניסטער, וועלכער זאָל פערסאָנעל גרייט זײַן זיך אונטערצושרײַבן אונטער דער דעקלאַראַציע" [פון דער דירעקטאָריע][39].

דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט דעם דאָזיקן פשרה־פאַרשלאָג פון דעם פאַרזיצער פון דער דירעק־טאָריע אינעם רגע־נע פראַקציע צו באַטראַכטן, צי וועט מען מסכים זײַן צו דעלעגירן אַ קאַנדידאַט פאַר דעם פאָסטן פון אַ יידישן מיניסטער אויף די אָנגעגעבענע תנאים. אַזאַ קאַנדידאַט האָט זיך ניט געפונען. אַ דעלעגאַציע פונעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַ־ריאַט האָט נאָך אַמאָל באַזוכט וויניטשענקאָן אין אים מיטגעטיילט דעם באַשלוס. דעמאָלט האָט וויניטשענקאָ פאַרגליגט, אַז די פראַגע זאָל אינערגעגעבן ווערן צו באַשליסן דער קליינער נאַציאָנאַלער־פאַרזאַמלונג, וואָס אין איר האָבן זיך דעמאָלט באַטייליקט נאָר אַלע פראַקציעס פון דער צענטראַלער נאַציאָנאַלער פאַר־זאַמלונג.

דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט טאָקע אויפגעגעשטעלט די פראַגע אויף דער זיצונג פון דער קליינער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג. דערווײַל אָבער זײַנען פון איר אַלע דרײַ סאָציאַליסטישע פראַקציעס אַרויסגעטראָטן. די פאַרבליבענע פיר פראַקציעס — ציוניסטן, „צעירי־ציון", „אַחדות" און די „פאָלקס־פאַר־טיי" — האָבן זיך אַרויסגעוויזן קעגן וויניטשענקאָס פאַרשלאָג און האָבן פאַרמולירט זייער פאַזיציע אין אַזאַ רעזאָלוציע: „כדי צו שאַפן די פארבינדונג צווישן די אויטאָנאָמע אַנשטאַלטן און דער צענטראַלער רעגי־רונג אין דער איבערגאַנגס־צײַט, בײַ ס׳וועט זיך צונויפקומען די גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון דער יידי־שער נאַציע אין אוקראַינע, זאָל געשאַפן ווערן דער פאָסטן פון אַ יידישן שטאַטס־סעקרעטאַר אַדער צײַט־ווײַליק אַ הויפט־פארוואַלטער איבער די יידישע ענינים מיט מיניסטאַרן־רעכט אין די ענינים פון זײַן אָמט. דער דאָזיקער פארוואַלטער דאַרף באַשטימט ווערן לויט דער פארשטעלונג פון די יידישע אויטאָנאָמע אַנשטאַלטן אַדער פון זייער אויספיר־אַרגאַן" [40]).

ב. א. רעזואוצקי — מיניסטער פאַר יידישע ענינים

די דאָזיקע רעזאָלוציע האָט די דעלעגאַציע פון דעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט צוגעשטעלט דעם פאַר־זיצער פון דער דירעקטאָריע בײַ איר דרינען אין באַזוך. וויניטשענקאָ האָט בײַ דער דאָזיקער געלעגן־הייט מיטגעטיילט דער דעלעגאַציע, אַז „אַזוי ווי די יידישע מערהייטס־פראַקציעס האָבן זיך אָפגעזאָגט צו

א. רעוואוצקי, מיניסטער פאַר ייִדישע ענינים

געבן זייערן א קאַנדידאַט אין דער רעגירונג, האָט דער מיניסטער־ראָט באַשלאָסן צו באַשטימען פאַר דעם ייִדישן מיניסטער א קאַנדידאַט פון דער פאַרטיי, וועלכע איז גרייט זיך אונטערצושרײַבן אונטער דער פראָגראַם פון דער רעגירונג. די דאָזיקע פאַרטיי איז „פּועלי־ציון" און דער מענלעכער קאַנדידאַט — א. רעוואוצקי. ווײניגסטענקס האָט צוגעגעבן: איך בין זיכער, אַז ה' רעוואוצקי, וואָס איז ניט קיין בונדיסט, נאָר א סאָציאַליסט פון איין זײַט און א ציוניסט פון דער צווייטער, וועט ניט אַרויסרופן קעגן זיך קיין שאַרפע אָפּאָזיציע, ספּעציעל מצד דער מערהייט פון דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג"[43].

ס'פאַרשטייט זיך, אַז אין דעם פּרט האָט זיך דער אוקראַינער פירער טועה געווען. הגם דער נײַער ייִדישער מיניסטער האָט עטלעכע מאָל געגעבן צו וויסן דעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט, אַז ער שטרעבט צו א צוזאַמענארבעט מיט אים און האָט אויך פאַרגעשלאָגן, אַז דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט זאָל אויף זיך נעמען די פונקציעס פון א צענטראַלן אַרגאַן פון די קהילות, האָט די קליינע נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג דעם 12־טן יאַנואַר 1919, אָנגענומען א באַשלוס־רעזאָלוציע קעגן דעם ייִדישן מיניסטעריום. די רע־זאָלוציע זאָגט: „די קליינע נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג דערקלערט, אַז זי באַראַכט דאָס אָנגענומען — קעגן דעם אויסדריקלעכן רצון פון דעם ייִדישן פאָלק אויף אוקראַינע — דעם פּאָסטן פון א ייִדישן מיניסטער פאַר א פאַרבערכן קעגן די יסודות פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע; אַז די נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג... אָנערקענט ניט דעם באַשטימטן ייִדישן מיניסטער פאַר א פאָרשטייער פון דער ייִדישער באָפעלקערונג; אַז דער אינציקער העכסטער אויספיר־אָרגאַן פון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע בלײַבט דער אויסגעווײַלטער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט... די קליינע נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג רופט די דעמאָקראַטישע קהילות צום אָנטשיידנסטן קאָמף פאַר די רעכט פון דער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע און פאַדערט זיי אויף וועגן זיך אויך ווײַטער אין אַלע נאַציאָנאַלע ענינים צום נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט, אָרגאַניזירן אָרום זיך צום פּראָטעסט און שפּעריישער אַרבעט די גאַנצע ייִדישע באָפעלקע־רונג"[42]. דער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט נאָך איבערגעגעבן דער דירעקטאָריע א פאָליטישן מעמאָ־ראַנדום, וואָס האָט פעסטגעשטעלט זײַן פּרינציפּיעלע פאָזיציע אין דעם ענין. מיט דעם האָט זיך דער פאַרמעלער קאָמף מיט דעם ניט־סאָציאָליסטישן טייל פון דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט קעגן דעם באַשטימען א מיניסטער פאַר ייִדישע ענינים אָן דער צושטימונג פון די אָרגאַנען פון דער ייִדישער נאַציאָ־נאַלער אויטאָנאָמיע געענדיקט.

צו יענער צײַט, ווען דער נײַער ייִדישער מיניסטער האָט געקענט אָנהייבן צו אָרגאַניזירן דאָס מיניסטעריום, איז דער מיליטערישער און פאָליטישער מצב אין לאַנד שוין געווען גאָר א שלעכטער. ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די מוראָדיקע היידאַמאַקישע און שפּעטער פויערישע פאָגראָמען פון 1919 — 1920. אין די ייִדישע שטעט און שטעטלעך, אויף די אײַזנבאָנען און וועגן האָט געהערשט גרויס פּאַניק, רציחות, קאָנטריבוציעס, הפקרות. פּראָגעס פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, פון קאָמ־פעטענץ און פון יעדער מין קאָנסטרוקטיווער אָרבעט האָט די ייִדישע באָפעלקערונג און די קהילות מער ניט אינטערעסירט. קיין קיצוו האָבן זיך דערטראָגן פון אַלע זײַטן געשריײען נאָך גיכער הילף, שוץ קעגן די רוצחים. די קהילות האָבן זיך בײַ אַזאָ מצב ניט גע־רעכנט מיט דער באַיקאָט־רעזאָלוציע פון דעם נאַציא־נאַלן סעקרעטאַריאַט און פלעגן פאַרוואָרפן מיט טע־לעגראַמעס און שיקן דעלעגאַציעס צום ייִדישן מיניס־טעריום, פונקט ווי זיי האָבן עס געטאָן מיט א יאָר פריער בעת זיך־בערפאַרבס מיניסטעריום, וועגן די דעמאָלטיקע סיטואַציע איז געווען ענלעך צו דער איצטיקער, הגם ווײַט ניט אַזוי שלעכט. אין דער מיניסטער רעוואוצקי איז געווען פונקט אַזוי אום־מעכטיק איצט ווי מיט א יאָר פריער דער מיניסטער זיך־בערפאַרב. און די מיליטערישע מפּלה פון דער דירעקטאָריע האָט געפּירט צו א ראַדיקאַלן שינוי אין דער פאָליטישער אָריענטאַציע, וואָס האָט זיך א ווערף געטאָן אויף דעכסט, זוכנדיק הילף בײַ דער אַנטאַנטע,

און ווען די רעגירונג וויניטשענקא־טשעכאָווסקי האָט דעמיסיאָנירט, האָט זיך צוזאַמען מיט די אוקראַינער סאָציאַליסטן אָנגעגעבן אין דעמיסיע אויף דער יידישער מיניסטער רעוואָוצקי. און פונקט ווי זילבערפאַרב דעמאָלט, אַזוי האָט אויך איצט רעוואָוצקי מאָטיווירט זײַן דעמיסיע דער עיקר מיט דעם מצב פון ייאוש אויף דער יידישער גאַס.

ג. די טעטיקייט פונעם צווייטן יידישן מיניסטעריום

א. רעוואָוצקי האָט אָנגעהויבן צו אַרגאַניזירן זײַן מיניסטעריום און בויען איז נייטיק געווען אַלץ פונעם אָנהייב אָן מחמת פון ערשטן יידישן מיניסטעריום איז ניט געבליבן קיין שריד און פּליט. גראָד איז דאָס אויסגעפאַלן אין א צײַט, ווען ס׳איז אים אויסגעקומען צו פאַרווענדן זײַן גאַנצע ענערגיע און צײַט פאַרן קאַמף קעגן די פֿאָגראָמען און די געוואַלד־אַקטן פון דער צעוויילדעוועטער סאָלדאָטשינע. כאָאָס, אַנארכיע און פֿאניק האָבן געהערשט אין יעדער אָרט, בפרט אין דער יידישער פּראָווינץ. אַלע זײַנען געלאָפן צום יידישן מיניסטער זוכן הילף, ווײַל ער האָט דאָך געוואָלט האָבן רעגירונג־מאַכט. אין דער אמתן איז די גאַנצע רעגירונג געווען מאָכטלאָז, די דירעקטאָריע האָט זיך מיט איר בכלל ניט געריכטן און די אײַבעריקע שטע מיליטער־מאַכט לחלוטין ניט. די דירעקטאָריע אַליין איז געווען נעלעך צו א שיפּעלע, וואָס וועלן געטראָגן אויף די צעבישעוועטע ים־כוואַליעס. דערצו נאָך האָט מען פון אַלע זײַטן שווער געמאַכט דעם יידישן מיניסטער זײַן לעבן. מילא, פון די ציוניסטן איז שוין אָפּגעריסן, אַלע באַמאיונגען פונעם מיניס־טער צו קומען מיט זיי צו א וואָסער ס׳ניט איז הסכם האָבן ניט געהאָלפן. וואָס שייך די סאָציאַליסטן, האָט דער מיניסטער דאָך געגלויבט, אַז אויב זיי וועלן אים אַפֿילו אָפּטיוו ניט אונטערשטיצן, איז לכל־הפּחות וועלן זיי אים ניט באַיקאָטירן. האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ער האָט זיך טועה געווען. דער „בונד״, וואָס איז שוין דעמאָלט געשטאַנען מיט א פוס אויף יענער זײַט באַריקאַדע, האָט דערקלערט, אַז בײַ די נײַע פאַר־העלטענישן (האָט מען זיך עקאָנעט אָנשטויסן, אַז דערמיט האָט מען געמיינט די באָלשעוויסטישע מאַכט, וואָס וועט אָט־אָט דאָ זײַן) פאָסן די עקסטרעמיסטישע מאָס־פאַרמען פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע כלל ניט מער. דער „בונד״ האָט דערפאַר פאַרוועדט זײַנע פאַרטיי־מיטגלידער אָנצונעמען א וואָסערן ס׳ניט איז פאָסטן אין יידישן מיניסטעריום. דאָס זעלבע האָבן אויך געטאָן די „פּאַראיניקטע״. און ווען ס׳וואָלט ניט גע־קומען דער מבול, האָט דאָס יידישע מיניסטעריום, הגם פּראָפאָלגט און באַיקאָטירט פון אַלע זײַטן, דאָך געהאַט גוטע שאַנסן צו שאַפן די יסודות פאַר א ווירק־לעכער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע.

די ערשטע דאגה פונעם מיניסטער איז געווען צו שאַפן א מאַטעריעלן יסוד פאַר דער ארבעט פונעם בילדונגס־דעפּאַרטאַמענט. דאָס האָט זיך אים אַנגענגעבן אָדאָנק דער פאַזיטיווער באַציאונג פון דעם מיניסטאָרן־קאַבינעט צו דער טעטיקייט פונעם יידישן מיניסטעריום. אויף רעוואוצקיס פּאַרשלאָג האָט די רעגירונג כמעט אָן וויכוחים אָנגענומן א געזעץ, וואָס מע האָט אָפּיציעל אָנגערופן „געזעץ וועגן אויס־רעכענונג פון די מלוכה־הוצאות אויף די באַדערפע־נישן פון יידישער בילדונג״. לויט דעם געזעץ גייען איבער 1) אַלע יידישע בילדונגס־אַנשטאַלטן און שולן פון פאַרשיידענע טיפן און קאַטעגאָריעס אין רשות פון יידישן מיניסטעריום. 2) אויף די באַדער־פענישן פון יידישער בילדונג ווערט אַסיגנירט מלוכה־מיטלען פון דער אַלגעמיינער סומע, וועלכע די מלוכה גיט אַרויס אויף בילדונג בכלל. די דאָזיקע סומע ווערט אויסגערעכנט אין סכום פון איין נײַנטל פּונעם גאַנצן, וואָס ווערט אַרויסגעגעבן דעם בילדונגס־מיניסטעריום. 3) בײַ ס׳וועלן קלאָר זײַן די הוצאות פונעם בילדונגס־מיניסטעריום אויפן לויפּנדיקן 1919־טן יאָר ווערט דעם יידישן מיניסטעריום אַרויסגעגעבן פון דער מלוכה־קאַסע דרײַ מיליאָן רובל יעדער חודש.

מיט דעם דאָזיקן געזעץ איז געזיכערט געווארן צום ערשטן מאָל זײַנט ס׳האָט עקסיסטירט דאָס יידישע מיניסטעריום דער בודזשעט פאַר יידישער בילדונג און קולטור. ווי א הוספה האָט די רעגירונג אַסיגנירט נאָך 300 טויזנט רובל א חודש אויף אַרויסצוגעבן יידישע לערנביכער, וואָס אין זיי האָט זיך דעמאָלט געפילט א גרויס באַדערפענישן [13]).

דער צווייטער אויפּטו פונעם יידישן מיניסטעריום איז געווען דורכצופירן אין מיניסטאָרן־ראָט דעם געזעץ וועגן דער קהילה־פאַרוואַלטונג. די רעגירונג האָט אָנגענומען דעם דאָזיקן געזעץ שוין אין ווינטער, וואהין זי איז אַריבערגעפאָרן נאָך דער עוואַקואַציע פון קיעוו. די דירעקטאָריע האָט דעם געזעץ באַשטע־טיקט שוין נאָך רעוואוצקיס דעמיסיע, ווען פּנחס קראַסני האָט פאַרנומען זײַן אָרט.

דער געזעץ איז צוגעפּאַסט געווארן אויפן יסוד פון דעם פּראָיעקט, וואָס דער מיניסטער האָט באַקומען פונעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט. דער דאָ־זיקער פּראָיעקט איז אָבער אין מיניסטעריום גרינט־לעך איבערארבעט געווארן. מע האָט אָפּגעטיילט „די ריין־רעליגיעזע פונקציעס פון דער וועלטלעכער קהילה ... אויפסנײַ זײַנען אויסגעארבעט געווארן די שטרײַ־רעכט פון די קהילות. עס זײַנען געשאַפן געווארן פאַר די קהילות דרײַ קוועלן פון הכנסה: 1) א דערגענצ־דיקער אָפּצאָל צום אַלגעמיינעם הכנסה־שטרײַער. 2) א יהושה־שטרײַער. 3) א פּראָפּאָרציאָנעלער אָפּצאָל פון די זעמסטוועס און שטאָט־פאַרוואַלטונגען אויף די פונקציעס, וואָס זײַנען אָפּגעשפּאַרט געווארן דורך

דער טעטיקייט פון די יידישע קהילות"[44]. דער געזעץ איז אנגענומען געוואָרן אין מיניסטאָרן־ראַט דעם 12־טן פעברואר 1919 און באשטעטיקט געוואָרן פון דער דירעקטאָריע דעם 17־טן אפּריל 1919.

מיט דער דאָזיקער באַדײַטנדיקער אַרבעט האָט רעוואוצקי פאַרווירקלעכט אַן אמאָליקן חלום פונעם ערשטן יידישן מיניסטער, מ. זילבערפאַרב. דער נײַער יידישער מיניסטער פ. קראַסני האָט איבערגענומען דעם אמט אין אַ צײַט, וועלן די „מדינה" אוקראַינע איז באשטאַנען פון אַ קליינעם דרײַעק אין דרום־מערבדיקן טייל פון לאַנד, האָט ניט געהאַט קיין געלעגנהייט דעם געזעץ דורכצופירן אין לעבן.

מיר ברענגען דאָ אַן אויסצוג פון רעוואוצקיס פּראָגראַם, וועלכע שפּיגלט אָפּ די טענדענצן און האַפּענונגען, וואָס וועלן ניט דער טרויעריקער סוף פון דער רעוואָלוציע אין אוקראַינע וואָלטן זיי אפשר טאַקע פאַרווירקלעכט געוואָרן:

„ציוואַמען מיט דער אוקראַינער רעוואָלוציע איז געקומען צו מאַכט די יידישע רעוואָלוציאָנערע דעמאָקראַטיע. די נאציאָנאל־פערסאָנאַלע אויטאָנאָמיע, וואָס איז אָפּגעשאפט געוואָרן דורכן עטסאָ, איז צוריק אויפגעשטעלט. דאָס מיניסטעריום פאַר יידישע ענינים לעבט ווידער. פון איצט אָן האָט דאָס יידישע פאָלק אויף אוקראַינע די מעגלעכקייט צו פאַרווירקלעכן דאָס פּולע רעכט אויף זײַן שפּראַך און קולטור, אויף אויטאָנאָמער אינאַרדנונג פון זײַן אינעוויניקסטן לעבן...

„האָלטנדיק, אַז די יידישע אויטאָנאָמיע קען געבויט און באפעסטיקט ווערן בלויז אויפן דעמאָקראַטישן וועג, דערקלערט מיר, אַז די העכסטע אנשטאָלט פון דער יידישער נאציאָנאָלער אויטאָנאָמיע איז די יידישע גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג. זי וועט פון אונדז צונויפגעזעצט [ווערן] גלײַך נאָך דעם, ווי ס׳וועט צוגויפגעזעצט ווערן דער נאציאָנאָלער קאָנסטער.

„אָלס אָרטיקע אָרגאַנען פון דער נאציאָנאָלער אויטאָנאָמיע באַטראַכטן מיר די דעמאָקראַטיש אויסגעווײַלטע קהילות. מיר וועלן אָנגענעמען מיטלען, כדי דורכצופירן אין דער נאָענטסטער צײַט געזעצן, וואָס זאָלן באַפעסטיקן זייער יורידישן באַדן און שאַפן אונטער זיי אַ זיכערן פינאַנציעלן יסוד. היות אַבער ווי די איצטיקע קהילה־ראַטן, וואָס זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן בײַ אַנדערע פּאָליטישע באַצונגען, אַנטשפּרעכן שוין מער ניט די שטימונגען פון די בריייטע מאַסן, וועלן במשך די נאָענטסטע חדשים באַשטימט ווערן נײַע וואָלן אויפן יסוד פונעם דעמאָקראַטישן וואָלרעכט.

„כל־זמן די גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג וועט זיך ניט צונויפקומען, וועט דאָס מיניסטעריום בויען דעם גרויסן בנין פון דער יידישער נאציאָנאָלער אויטאָנאָמיע אויף די יסודות פון וועלטלעכקייט און יידישער שפּראַך.

„קודם־כל וועלן מיר שאַפן אַ בריייטע נעץ פון יידישע פאָלקסשולן און מיטלשולן, קינדער־גערטנערן, אוונטקורסן, טעכנישע שולן און פראָפעסיאָנעלע קורסן, פרעפּל־שולן און לערער־סעמינאַרן און באַזאָרגן די אלע שולן ווי אויך די בריייטע יידישע מאַסן מיט לערנביכער און ליטעראַטור.

„גלײַכצײַטיק שטעלן מיר אונדז די אויפגאַבע צו קרוינען די געבּיידע פון דער יידישער פאָלקס־בילדונג דורך דער גרינדונג פון אַ יידישן אוניווערסיטעט...

„מיר וועלן העלפן צו אַנטוויקלען אַ בריייטע טעטיקייט אויף די געביטן פון סאָציאַלער פאַרזאָרגונג און מעדיצינישׂ־סאַניטאַרישער הילף. מיר וועלן אויך שטיצן אַלע אינערליכטונגען, וואָס וועלן זיך שטעלן דעם צוועק צו רעגולירן די יידישע עמיגראַציע און ריכטן זי אויף געזונטע וועגן...

„מיר וועלן שטרעבן דערצו, אַז בײַ דער דורכפירונג פון די בריייטע סאָציאַלע רעפאָרמען, וואָס זײַנען איצט אַ נויטוועندיקייט פאַר דער אוקראַינער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע, זאָל פאַר די יידישע אַרעמע מאַסן דערלײַכטערט ווערן דער איבערגאַנג צו געזונדטערע און מער פּראָדוקטיוועע באַשעפּטיקונגען. מיר וועלן אויך ענערגיש פאַרטיידיקן די פּולע און ווירקלעכע רעליגיעזע פריהייט פון דער פרומער יידישער באַפעלקערונג.

„דאָס מיניסטעריום [רופט] די יידישע דעמאָקראַטיע צו שטיצן מיט אַלע כּוחות דעם קאַמף פון די אוקראַינער פּויערים און אַרבעטער פאַר זייער פולער סאָציאַלער און נאציאָנאָלער באַפרײַאונג און העלפן דער אוקראַינער פאָלקס־רעפובליק צו באַקעמפן די שווערצע כּוחות, וואָס באַדראָען איר קיום פון אויסווייניק און אינעווייניק"[45]).

8. דאָס דריטע מיניסטעריום פאַר יידישע ענינים און דער סוף פון אוקראַינער זעלבשטענדיקייט

ס׳איז געווען אַ צײַט פון גסיסה סײַ פאַר דער אוקראַינער רעפובליק און סײַ פאַר דער יידישער אויטאָנאָמיע. די גסיסה האָט לאַנג זיך געצויגן — פון דער עוואַקואַציע פון קיעוו אין פעברואַר 1919 ביז נאָוועמבער 1920. פיל טראַגישע מאָמענטן האָט דורכגעלעבט די קליינע גרופּע אוקראַינער פירער במשך דער דאָזיקער גסיסה. בשעת די רעשטלעך פון דער אוקראַינער ארמיי האָבן מיט גרויס עקשנות געמוזט

פירן אַ מלחמה מיט דרײַ שטאַרקע שונאים — מיט די באָלשעוויקעס, מיט דעניקינישע און פּוילישע אַר־ מייען.

דעם גורל פון די אוקראַינער האָט מיטגעמאַכט אויך די ייִדישע באָפעלקערונג פון יענעם דרײַעק אין דרום־מערב פון אוקראַינע, צווישן קאָמענעץ־פּאָ־ דאָלסק, פּראָסקוראָוו, מאָהילעוו (פּאָדאָלסק), ווי־ניצע, בערדיטשעוו, ראָוונע, טאַרנאָפּאָל און קאָמענעץ, וואו ס׳האָט דער עיקר אָפּערירט אין יענער צײַט די אוק־ ראַינער אַרמיי. מיט טיפער אַנטוישונג און אימה האָט די ייִדישע באָפעלקערונג מקבל־פּנים געווען די אוק־ ראַינער מלוכהשע אַרגאַנען, בפרט די געשלאָגענע און דעמאָראַליזירטע מיליטער־טיילן, וואָס האָבן אַנגעהויבן אין חודש מערץ זייער מאַרש דורך ווי־ניצע קיין קאָמענעץ, פון דאָרט קיין ראָוונע. אונטער דעם דרוק פון די באָלשעוויקעס האָבן זיי זיך ווײַטער געצויגן קיין גאַליציע, אָנ ביז טאַרנאָפּאָל, און שפּעטער ווידער מארשירט צוריק קיין קאָמענעץ.

דער מאַרש האָט זיך אַנגעהויבן מיט אַ פּאָר וואָכן נאָך דעם פּראָסקוראָווער פּאָגראָם, וואָס אָזאַ שחיטה איז ביז דעמאָלט נאָך ניט פּאָרגעקומען. די מוראדיקע ידיעות פון דער שרעקלעכער שחיטה האָבן זיך פּאַרשפּרייט ווײַט און בריט איבער דער גאַנצער געגנט. די רעשטלעך פון דער געשלאָגענער אַרמיי זײַנען אָפּגעטראָטן און אויף זייער וועג האָבן זיי חרוב גמאַכט ייִדישע שטעט אין שטעטלעך. „א יישוב פון אַ האַלב מיליאָן ייִדן איז אין משך פון אַ קליינער צײַט חרוב געוואָרן״ [46], שרײַבט א. גומענער, אַ ייִדישער עסקן פון יענער געגנט, וואָס האָט זיך אַקטיוו באַ־ טייליקט אין דער הילפס־אַקציע פאַר דער געליטענער באָפעלקערונג און איז עדות פון די געשע־ ענישן אין דעם דעמאָלטיקן אוקראַינער דרײַעק אין משך פון דער גאַנצער צײַט ביז סוף נאָוועמבער 1920.

דער מאַרש צוריק פון טאַרנאָפּאָל קיין קאָמענעץ, פון דאָרט קיין פּראָסקוראָוו, וויניצע און ביז בער־ דיטשעוו, איז געווען דאָס מאָל אַן אַנגריף קעגן די אָפּטרעטנדיקע באָלשעוויסטישע חיילות און האָט אויך אָפּגעקאָסט דער ייִדישער באָפעלקערונג גענוג בלוט. אַ שיטוי אין דעם אַלגעמיינעם מצב איז ערשט ערײַנ־ גערוקט מיטן אָנקומען פון דער גאַליציש־אוקראַינער אַרמיי אויף דעם געביט פון גרויס־אוקראַינע, ווען די דאָזיקע דיסציפּליניערטע אַרמיי האָט געמוזט פּאָר־ לאָזן די טעריטאָריע פון דער מערב־אוקראַינער פּאָלקס־ רעפּובליק מחמת דעם נצחון פון די פּאָליאַקן אין דער פּוילישׂ־אוקראַינער מלחמה. דער צווייטער סטאַ־ ביליזירנדיקער פּאָקטאָר אינעם אוקראַינער מלוכהשן דרײַעק איז געווען די נײַע רעגירונג, וואָס איז צוזאַ־ מענגעשטעלט געוואָרן אין ראָוונע פון די צוויי אוק־ ראַינער רעגירונג, וואָס האָט נאָך דעם ווי מע האָט ווידער פּאַרגומען קאָמענעץ און ברעש פון איר איז אָוועק־ געשטעלט געוואָרן דער סאָציאַל־דעמאָקראַט מאַזעפּאַ, האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַ קאָפּיטל אין דער באַציאונג פון דער אוקראַינער מלוכה־מאַכט צו די פֿאַראַמעז. די פֿאַראײניקונג פון דער גאַליציש־אוקראַינער מיט די רעשטן פון דער פּריערדיקער אַרמיי פון דער דירעקטאָריע איז ניט געבליבן אַן אַ געוויסער השפּעה, און דער רעזולטאַט איז געווען — אַן ערך פון אויגוסט 1919 — אַ בארויקונג אין דער גאַנצער געגנט. מיט דער צײַט האָט זיך אַדאָנק דעם געענדערט די באַ־ ציאונג פון דער ייִדישער באָפעלקערונג און פון דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט צו דער אוקראַינער מלוכה און מיט דעם אויך צום ייִדישן מיניסטעריום. ניט אַן אַ געוויסער השפּעה אויף דעם דאָזיקן שינוי האָבן געהאט די צרות, וואָס דער ייִדישער באָפעל־ קערונג איז אויסגעקומען אויסצושטיין פונעם באַל־ שעוויסטישן רעזשים אין די עטלעכע וואָכן, וואָס די ראַטן־מאַכט האָט דאָ געוועלטיקט.

דער אויבן דערמאָנטער ייִדישער כלל־טוער, אַ מיטגליד פון די „פֿאַראיניקטע״, דערציילט וועגן דער נײַער אטמאָספער אין קאָמענעץ און אין דער גאַנצער סביבה, פון וואַנען ער איז ערשט מיט אַ פּאָר וואָכן פריער אָנטלאָפן פּאָר די אָנקומענדיקע אוקראַינער חיילות:

„איך פּאָר צוריק קיין קאָמענעץ און דאָ הייבט זיך אָן אַ נײַ בלעטל געשיכטע. אין קאָמענעץ־פּאָדאָלסק איז זייער רואיק. אָלע פּאַרטייען אַרבעטן. ייִדן מאַכן געשעפטן, מע פּאַרדינט געלט. דעם פּאָגראָם האָט מען שוין כּמעט פֿאַרגעסן. מיר דאָכט זיך אויס, ווי איך וואָלט נעקומען פון אָן אַנדער וועלט... אין קאָמענעץ, דערווייס איך זיך, איז גאָר אָן אַנדער שטימונג. אין דער צײַט, וואָס איך בין ניט געווען, איז פֿאַרגעקומען אַ געוויסע דערנעענטערונג צווישן די אוקראַינער און די ייִדישע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען. אין ייִדישן מיניסטעריעס נעמען אָן אַקטיוון אָנטייל די „פֿאָלק־ פּאַרטיי״, די „פּועלי־ציון״ און דער „פּאַראיניקטער בונד״ (אַ פּאַראיניקונג פון בונדיסטן און פּאַראיניקטע אין דער דעמאָלטיקער אוקראַינער רעפּובליק). צווישן די מיטאַרבעטער זײַנען פּאַראָן אַ סך ציוניסטן... אין אַלגעמיין איז דער דאָזיקער פּעריאָד... געווען מער אָדער ווייניקער אַ גינסטיקער און רואיקער פּאָר דער ייִדישער באָפעלקערונג. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ געוויסע אויפלעבונג אין דעם מסחר. ייִדן זײַנען גענפּאָרן פרײַ איף די וועגן אין באַנען. די בעלי־ מלאָכות האָבן געהאַט אַרבעט. ביז 200 ייִדישע יונגע־ לײַט אין פריילינס האָבן געאַרבעט אין ייִדישן מיניס־ טעריום, אין צענטראַלן קאָמיטעט צו העלפן די גע־ליטענע פון די פּאָגראָמען און אין אַנדערע מיניס־ טעריומס. דאָס ייִדישע געזעלשאַפטלעכע לעבן האָט אויך אָנגעהויבן צו פולסירן מיט אַ גרעסערן טעמפּ.

די פֿאַרמ־כוואָליע האָט זיך כמעט אינגאַנצן אפֿגע־
שטעלט. קאָמענעץ־פּאָדאָלסק איז געוואָרן א צענטער
פון דער גאַנצער געגנט. פון פּאַרשייִדענע ווינקלען
פון אוקראַינע אויף דער רעכטער זײַט פון דניעפּער
האָבן אַנגעהויבן צו קומען פּאַרשייִדענע ייִדישע דע־
לעגאַציעס, ביטעס, פּאָדערונגען אאַז״וו. קאָמענץ
האָט עטלעכ פּאַרבינדונגען מיט א סך גרעסערע פונקטן
פון דעם טייל אוקראַינע: בעררידטשעוו, אומאַן (קיע־
ווער גובערניע), אלט־קאָנסטאַנטין, שעפּעטאָווקע, טעא־
פּיפּאָל, פּאָלאָנע (וואָלינער גוב׳), פּראָסקוראָוו, זשמע־
רינקע, ווייניצע, מאָהילעוו, ליטין, הייסין, בראַצלאָוו,
מעדזשיבאָזש, לעטיטשעוו אאַז״וו (פּאָדאָליער גוב׳)...

„דאָס ייִדישע מיניסטעריום האָט א סך אויפגעטאָן,
כדי אָפּצוהיטן די ייִדישע באַפעלקערונג פון פּאָגראָמען.
אויף דער איניציאַטיוו פון ייִדישן מיניסטעריום איז
אַרויסגעגעבן געוואָרן א ריי אויפרופן פון דער מאַכט
קעגן די פּאָגראָמען. דאָס ייִדישע מיניסטעריום האָט
אויך געזוכט א גרויסן אָנטייל אין שאַפן די אזוי
גערופענע מלוכה־אינספּעקטור״, וואָס „האָט געהאָט
אירע פֿאַרשטייער בײַ אַלע מיליטער־טיילן... און
וואָס זי האָט געדאַרפט אַכטונג געבן, צי די מיליטע־
רישע טיילן פירן זיך אויף געוועצלעך און ניט דערלאַזן
צו קיין שום פֿאַרבּרעכערישע אַרויסטרעטונגען״. „די
פּאָגראָם־אָטמאָספער ווערט ביסלעכווײַז אָפּגעקילט, אזוי
פֿאַרנעמען די אוקראַינער צום סוף זומער 1919 מיט
דער הילף פון דער גאַליציישער אַרמיי א ריי ייִדישע
שטעט (פּראָסקוראָוו, ווייניצע, בערדיטשעוו אאַ״א) כמעט
אָן פּאָגראָמען. די אוקראַינער מיליטער־טיילן טרעטן
דערנאָך אָפּ (נאָוועמבער 1919) פון אוקראַינע אונטער
דעם דרוק פון דעניקינען גאָנץ רואיק און כמעט
אָן עקסצעסן...

„אויסער די פּאָגראָמען איז אויך געשטאַנען אָק־
טועל די פּראָגע וועגן די ניט־געוועצלעכע מעשים
מצד דער אַדמיניסטראַציע בנוגע דער ייִדישער באַ־
פעלקערונג... אויסער דעם האָבן פיל ייִדישע שטעט־
לעך (לאָצקאָרון, האָראָדאָק, נײַ־אושיצע אאַ״א) זיך
געוואָנדעט צום ייִדישן מיניסטעריום וועגן באַקומען
שטיצע און פּריווילעגיעס בײַ די אַלגעמיינע מלוכה־
אָרגאַנען פֿאַר דער געליטענער ייִדישער באַפעלקערונג.
דאָס ייִדישע מיניסטעריום איז אויך געווען פֿאַרוואָרפן
מיט בקשות פון איינצלנע פֿערזאָנען, איבערהויפּט פון
ייִדישע סאַציאַליסטן, וואָס זײַנען טעראָריזירט ג־
וואָרן פון אוקראַינער קאָנטר־רעוואָלוציאָנערן... געווײַנטלעך
האָט אין אָזעלכע פאַלן דאָס ייִדישע מיניסטעריום
אָנגענומען אַלע מיטלען צו ראַטעווען די באַשולדיקטע.
אין אַלגעמיין האָט דאָס ייִדישע מיניסטעריום ענערּ־
גיש פֿאַרטיידיקט די ייִדן, וואָס זײַנען געווען פֿאַר־
מישט אין דער באַלשעוויסטישער באַוועגונג. דאָס
ייִדישע מיניסטעריום האָט געפּאָדערט, אז די ייִדן,
וועלכע זײַנען באַשולדיקט אין באַלשעוויזם, זאָלן ווערן
באַהאַנדלט ווי אוקראַינער, וואָס האָבן אָן אָנטייל גע־
נומען אין דער באַלשעוויסטישער באַוועגונג, וועלכע
פֿלעגן ניט צוגעציונג ווערן צום געריכט...

„אָפּגעבנדיק די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט דער
פּראָגע פון פּאַרטיידיקן די ייִדישע באַפעלקערונג פון
פּאַרשיידענע פּאָדערעכערישע עלעמענטן, האָט דאָס
ייִדישע מיניסטעריום זייער וויניציק געקענט אויפטאָן
אויף דעם געביט פון פֿאַלקס־בילדונג אוּן נאַציאָנאַלער
זעלבסטפֿאַרוואַלטונג... אויסער דעם זײַנען אין אָזא
פּראָווינציעלער שטאָט ווי קאָמענעץ ניט געווען די
געהעריקע קולטורעלע כוחות. מע האָט זיך ניט געקענט
באַנוצן מיט די מאַטעריאַלן פון דעם ייִדישן מיניסטע־
ריום פון קיעווער פּעריאָד, אזוי אז מע האָט געדאַרפט
אַנהייבן אַלץ פונדעסטוניי... דער דעפּאַרטאַמענט פאַר
פֿאַלקסבילדונג האָט געשטיצט די עקסיסטירנדיקע
ייִדישע שולן, געהאָלפֿן אויפבויען די צעראַבירטע
שולן (האָראָדאָק, יאַרמעלינעץ, פּאָלאָנע), אויסגעאַר־
בעט א פּראָיעקט פון א גרויסער שול־נעץ פאַר פֿאַלקס־
בילדונג און פֿראָפּעסיאָנעלער בילדונג. אַדאַנק דער
הילף פון ייִדישן מיניסטעריום זײַנען דורך דער קא־
מענצעער קולטור־ליגע אַראָגאַניזירט געוואָרן פרעבּל־
קורסן און לערער־קורסן. עס האָבן אויך באַקומען
שטיצע א ריי אַנדערע אינסטיטוציעס (קינדער געריט־
נער, יתומים־הײזער). אין דער פּראָגע פון ייִדיש
און העברעיש האָט זיך דער דעפּאַרטאַמענט באַצויגן
טאָלעראַנט אויך צו דער העברעישע שול, הגם ער האָט
געפֿאָדערט, אז די לימודים־שפּראַך זאָל זײַן ייִדיש.

„דער דעפּאַרטאַמענט פאַר נאַציאָנאַלער זעלבסט־
פֿאַרוואַלטונג האָט דורכגעפֿירט וואָלן אין א גאַנצער
ריי קהילות (לאָנצקאָרון, סמאָטריטש, האָראָדאָק, נײַ־
קאָנסטאַנטין) און האָט אויפגעשטעלט די אַלטע קהילות,
וואָס האָבן ניט פונקציאָנירט מחמת דעם איבערגאַנגס־
פּעריאָד. בכלל איז די פינאַנציעלע לאָגע פון די
קהילות אין יענער צײַט געווען זייער א שוועריע...

„בנוגע דער שפּראַך־פּראָגע האָט דער דעפּאַר־
טאַמענט פאַר נאַציאָנאַלער זעלבסטפֿאַרוואַלטונג גע־
פֿאָדערט פון די קהילות, אַז די געשעפטספירונג זאָל
זײַן אויף ייִדיש... עס איז אויך אויסגעאַרבעט געוואָרן
א געזעץ־פּראָיעקט וועגן ייִדיש. לויט דעם דאָזיקן
פּראָיעקט האָט ייִדיש געדאַרפט אַנערקענט ווערן ווי
די לימודים־שפּראַך אין אַלערליי קאָטעגאָריעס שולן
און ווי די אָפּיציעלע שפּראַך אין אַלע אַרגאַנען פון
דער נאַציאָנאַלער זעלבסטפֿאַרוואַלטונג. ייִדן האָבן דאָס
פּולקאָמע רעכט זיך באַנוצן מיט זייער שפּראַך. פֿאַר
עובר זײַן אויף דעם געזעץ (ניט לאָזן ריידן אויף ייִדיש)
איז געקומען א שטראָף (טורמע)...

„אין אַלגעמיין איז דאָס ייִדישע מיניסטעריום
געווען פֿאָפּולער צווישן דער ייִדישער באַפעלקערונג.
אין אַלע שוועריע מאָמענטן האָבן זיך ייִדן תיכף גע־
וועלדעט צום ייִדישן מיניסטעריום“ [7]).

די אוקראַינער אַרמיי, וואָס איר הויפט־כוח איז איצט געווען דער גאַליציישער קאָרפּוס, וואָס האָט זיך מיט איר פֿאַראייניקט נאָך דעם ווי ער איז אָפּגעטראָטן פון גאַליציע, האָט אין אויגוסט 1919 אָנגעהויבן אַ נייע אָפּנענסיווע אין דער קיעווער ריכטונג. זי איז טאַקע דערגאַנגען ביז דער הויפטשטאָט פון אוקראַינע און פֿאַרטריבן די באָלשעוויקעס. די באָלשעוויקעס זײַנען דעמאָלט געשטאַנען אין אַ שוועלן קאַמף מיט געגנעראַל דעניקינס ווײַסע אַרמייען, וואָס האָבן זיי געצוואונגען אָפּצורוימען כמעט גאַנץ אוקראַינע. אָבער אַז די צוויי אַרמייען — די גאַליציש־אוקראַינער און די רוסיש־דעניקינישע — האָבן זיך געטראָפן בײַ די טויערן פון קיעוו, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז זיי זײַנען נאָך ווייניקער מסוגל זיך צונויפצוריידן איידער די אוקראַינער מיט די רוסישע באָלשעוויקעס. אויב די באָלשעוויקעס האָבן געטענהט, אַז זיי האָבן גאָרנישט קעגן דער אוקראַינער זעלבשטענדיקייט, און אַ ראַיה דערצו האָבן זיי געהאַט, אַז אין כּארקאָוו זיצט אַן אוקראַינער ראַטן־רעגירונג, און בכלל פירט גאָר די דאָזיקע אוקראַינער רעגירונג די מלחמה קעגן דער בורזשואַזיע נאַציאָנאַליסטישער אוקראַינער דירעק־טאָריע, האָט דעניקין זיך נאָך געהאַלטן שטאַל און אײַזן פֿאַר דער פֿאַדערונג פון אַ גאַנייניקטער און ניט געטיילטער רוסלאַנד. די אוקראַינער אַרמיי איז ניט בכוח געווען זיך אָנשטעלונגצוישטעלן די חיילות פון דעניקינען. זיי זײַנען אָפּגעטראָטן פון קיעוו און האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן צו קנײַקלען צוריק אין דער ריכטונג פונעם קאָמענדאַטור דרײַעק. די אַרמיי איז געווען אין אַ מוראַדיקן צושטאַנד: „זי האָט ניט געהאַט קיין אַמוניציע, ניט קיין אָפּראָוויזאַציע. דער טיפוס האָט אויסגעלייגט טויזנטער פון דער אוקראַינער־גאַליצישער אַרמיי“[48]. דאָס חיל איז אָפּגעטראָטן אין אַרדענונג, לכל־הפחות וואָס איז נוגע דער יידישער באָפעלקערונג.

דעניקין איז דערגאַנגען אַזש ביז פֿראָסקוראָוו און אויף די אומגלויקלעכע יידישע שטעט און שטעטלעך — פון קיעוו ביז פֿראָסקוראָוו — האָט זיך אויסגע־גאָסן דער צאָרן פון דער דאָזיקער „שוואַרצער מאַה“ און ווידער טאָקע פֿאָגראָמען, רויבערײַען און שחיטות.

צוגעדרקט צו דער וואַנט — פון מערב די פּוי־לישע אַרמיי אין גאַליציע, פון מזרח זײַט — די ווײַסע רוסן און אַפּיסל הינטער זייערע לינייעס די באָל־שעוויקעס, האָט די פֿאַליטישע פירונג פון דער גאַ־ליציישער אַרמיי, די אַזוי גערופענע רעגירונג פון דער מערב־אוקראַינער רעפובליק, באַשלאָסן שלום צו מאַכן מיט דעניקינען און אַוועקמאַרשירן הינטער די לינייעס פון זײַן אַרמיי. דער מצב פונעם רעשטל חייל פון דער קאָמענדאַטור רעגירונג, וואָס איז געלעגן מער קראַנק אויף טיפוס אויף אַלע וואָקזאַלן ווו געשטאַנען אין פעלד, איז געווארן קאַטאַסטראָפאַל און דאָס האָט געבראַכט צו אַ גיכן סוף פון דער אוקראַינער פאָלקס־רעפובליק.

בלית ברירה האָט די אוקראַינער רעגירונג פאָר־געשלאָגן דער פּוילישער אַרמיי, וואָס איז געשטאַנען אויף דער גרענעץ פון גאַליציע, פֿאַרנעמען דעם שמאָלן פּאָס, וואָס איז נאָך געווען אין איר רשות. די פֿאַליאָקן זײַנען טאַקע באַלד אַרײַן קיין קאָמענעץ, און פּונקט אין דער זעלבער שעה האָבן די אוקראַינער מיניסטאָרן מיט זייערע נאַענטסטע באַאַמטע אין מיט די רעשטלעך פון דער אוקראַינער אַרמיי פֿאַרלאָזן די געגנט. מיט זיי איז מיטגעפֿאָרן אויך דער יידישער מיניסטער קראָסני מיט אייניקע פון זײַנע מיטאַרבעטער.

קיין וואַרשע איז אָפּגעפֿאָרן אַן אוקראַינער דעלע־גאַציע, וואָס האָט אין אַפּריל 1920 אָפּגעשלאָסן אַן דעם וויסן פון איר רעגירונג אַן אָפּמאַך מיט פּיל־סודסיקס רעגירונג. לויט דעם דאָזיקן אָפּמאַך האָבן די פֿאַליאָקן אינאיינעם מיט די אוקראַינער געזאָלט ווײַטער פירן די מלחמה מיט די באָלשעוויקעס. די סאָציאַליסטישע מיניסטאָרן פון דער אוקראַינער רע־גירונג האָבן דעמאָלט אָנגעגעבן אין דעמיסיע און ס׳האָט זיך געבילדעט אַ מער פֿאַליטיש רעקטער קא־בינעט. פּנחס קראָסני, דער מיניסטער פֿאַר יידישע ענינים, איז אויך אַרײַן אין דעם נײַעם קאָבינעט. דער פּוילישער אָנגריף איז אין אָנהייב געווען הצלחה־דיק און די פֿאַליאָקן האָבן זייער גיך אויף פֿאַרנומען קיעוו. די אוקראַינער רעגירונג איז דערווײַל געבליבן אין ווינניצע, וועלכע איז ווידער אַמאָל געווארן אויף אַ קורצער צײַט ווי אין פעברואַר 1919 די הויפטשטאָט פון דער מלוכה.

וועגן דער דאָזיקער קורצער צײַט פון דער אוק־ראַינער מלוכהשאַפט און פון דעם קיום פון יידישן מיניסטעריום שרײַבט דער יידישער טוער, וועמען מיר האָבן שוין פריער ציטירט, אַז „די ווינניצער יידישע באָפעלקערונג [האָט] זיך וואַרעם באַגריסן צום יידישן מיניסטעריום... אין דער זעלבער צײַט איז פֿאַרגעקומען אַ געוויסע דערנעענטערונג צווישן יידישן מיניסטעריום און ווינניצער „צעירי־ציון“. אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין ווינניצע האָט זיך אָנגעהויבן אַן אויפלעבונג. די קהילה האָט אָנגעהויבן אַרבעטן. „עס זײַנען געקומען פיל דעלעגאַציעס פון די שטעטלעך צום יידישן מיניסטעריום און צו דער ווינניצער קהילה בעטן וועגן שטיצע“[49].

די באָלשעוויקעס האָבן אינגיכן פֿאַרטריבן די פֿאַליאָקן פון אוקראַינע. און אַזוי ווי נאָר אויפן פּוי־לישן חייל האָט זיך דאָס מאָל געהאַלטן די אוקראַינער מלוכה־מאַכט, האָט די רעגירונג באַלד פֿאַרלאָזט ווי־ניצע, איז אַריבער קיין פראָסקוראָוו, פון דאָרט ווידער קיין קאָמענעץ און פון קאָמענעץ — קיין פּוילן. די באָלשעוויסטישע מאַכט האָט פֿאַרנומען גאַנץ אוק־ראַינע. אמת, דאָס אוקראַינער חייל האָט נאָך אין מאָל

געמאַכט אַ פּרואוו צו פּאַרנעמען דאָס לאַנד. דאָס מאַל אַליין אָן פּרעמדער הילף. „די רויטע אַרמייער האָבן [אין סעפּטעמבער 1920] שטיל פאַרלאָזט קאָמענעץ... די שטימונג בײַ דער בירגערלעכער באַפעלקערונג — סײַ בײַ דער ייִדישער, סײַ בײַ דער ניט־ייִדישער — איז געווען זייער אַ פּינטלעכע בנוגע די באָלשעוויקעס... אין אַ פּאָר טעג אַרום זײַנען די אוקראַינער אַרײַנגעקומען אין שטאָט. דאָס מאָל שרעקט זיך שוין ניט די ייִדישע באַפעלקערונג, באַהאַלט זיך ניט; נאָר פאַרקערט שפּאַצירט איבער די גאַסן פראַנק און פרײַ. די קהילה האָט אַרויסגעשיקט פאַרשטייער מקבל־פּנים זײַן די אוקראַינער. אַ צעירי־ציוניסט האָט געהאַלטן אַ באַגריסונגס־רעדע... די אוקראַינער האָבן פאַרנומען קאָמענעץ אָן עקסצעסן. פון ראַיאָן קומען אויך אַן באַראָשיקנדיקע ידיעות. בײַ דער בירגערלעכער ייִדישער באַפעלקערונג איז אַ געהויבענע שטימונג... אין 6 — 7 וואָכן אַרום, נאָך דעם ווי קאָמענעץ איז פאַרנומען געוואָרן דורך די אוקראַינער, איז אין שטאָט אַראָפּגעקומען די אוקראַינער רעגירונג. צווישן אַנדערע איז אויך געקומען דאָס ייִדישע מיניסטעריום. אין צווי טעג אַרום האָבן די אוקראַינער וויידער געמוזט פאַרלאָזן קאָמענעץ און אויך אוקראַינע אונטער דעם דרוק פון דעם באָלשעוויסטישן מיליטער“ [9]).

„די שטימונג בײַ דער ייִדישער באַפעלקערונג פאַר דעם אַרײַנקומען פון די באָלשעוויקעס אין נאָוועמבער 1920 איז געווען זייער אַ געדריקטע... שוין דאָס אַרײַנקומען פון די באָלשעוויקעס אין קאָמענץ־פּאָדאָלסק האָט ניט באַווײַזן אויף קיין גוטס. די קאָוואָלעריש טיילן, וועלכע האָבן פאַרנומען די שטאָט, האָבן גלײַך געזען זיך צו באַפעוווען די באַפעלקערונג. עס האָבן זיך זייער אָפט געהערט אַנטי־סעמיטישע אויסרופן. די ערשטע נאָכט זײַנען צעראַבירט געוואָרן פיל הײַזער“...

עס האָבן זיך אָנגעהויבן שיטן פאַראַרדענונגען וועגן רעגיסטרירן פאַרשיידענע סחורות, האַנטווערקער־זילבערפּאַרב דערציילט אין זײַן בוך דאָס ייִדישע מיניסטעריום און די ייִדישע אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע באַריכטן די געשיכטע, ווי דער ערשטער ייִדישער וויצע־סעקרעטאַריאַט איז אויפגעקומען.

9. א. טשעריקאָווער, דצ״ו, ז׳ 66.

10. —, דצ״ו, ז׳ 67.

11. מ. זילבערפּאַרב, דאָס ייִדישע מיניסטעריום און די ייִדישע אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע, קיעוו, תרע״ט, בײַלאָגע 2, ז״ו 9-15.

12. —, דצ״ו, ז״ו 22-23.

13. —, דצ״ו, ז׳ 68.

14. —, דצ״ו, ז׳ 65.

ביבליאָגראַפיע

1. В. Винниченко, *Відродження нації*, Київ-Відень, 1920, т. 1, ст. 166.

2. —, *Ibid.*, т. 1, ст. 219.

3. א. טשעריקאָווער, אַנטיסעמיטיזם און פּאָגראָמען אין אוקראַינע 1917-1918, בערלין, 1923, ז׳ 63.

4. В. Винниченко, *Ibid.*, т. 1, ст. 295.

5. א. טשעריקאָווער, דצ״ו, ז״ו 62-63.

6. В. Винниченко, *Ibid.*, т. 1, ст. 296.

7. —, *Ibid.*, т. 1, ст. 297-298.

8. דער פּולער טעקסט פונעם סטאַטוט איז געדרוקט אינעם ציטירטן בוך פון וויניטשענקאָ, ב׳ 1, ז״ו 298-302. מ.

15. —, דצ״וו, ז׳ 69.

16. —, דצ״וו, הקדמה, ז׳ IV.

17. —, דצ״וו, ז״ז 52־54.

18. —, דצ״וו, ז״ז 60־62.

19. —, דצ״וו, ז״ז 72־73.

20. —, דצ״וו, בײַלאָגע, 14, ז״ז 79־82.

21. —, דצ״וו, ז׳ 58.

22. —, דצ״וו, ז׳ 71.

23. די אידישע אויטאָנאָמיע און דער נאַציאָנאַלער סעקרע־ טאַריאַט אין אוקראַינע, קיעוו, 1920, ז׳ 7.

24. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז׳ 19.

25. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז״ז 259־261.

26. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז׳ 297.

27. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז״ז 306־307.

27א. פון דעם דאָזיקן פּרואוו מצד אַ פּאַרטרעטער פון אַ יידי־ שער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי און דווקא פון די „פּועלי־ ציון״, וואָס האָבן דאָך געהאַט אַ סך בשותפותדיקס מיט די ציוניסטן, וואָס זײַנען געשטאַנען בראָש פון דעם נא־ ציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט, איז גאָרניט געוואָרן. דער נא־ ציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט האָט אויסהערנדיק די וועג־ דונג פון דעם מיניסטער פאַר נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, באַשלאָסן אויף זײַן זיצונג פון 23־סטן דעצעמבער איבערצוגיין „צום סדר־היום פון דער זיצונג״ (זען די אידישע אויטאָנאָמיע און דער נאַציאָנאַלער סעקרעטע־ ריאַט אין אוקראַינע, ז״ז 42־43).

28. В. Винниченко, *Ibid.*, т. 3, 134-135.

29. —,*Ibid.*, т. 3, ст. 201.

30. א. רעוואוצקי, אין די שוועדע טעג אויף אוקראַינע (זכרונות פון אַ יידישן מיניסטער), בערלין, 1924, ז׳ 67.

31. —, דצ״וו, ז׳ 69.

32. מ. זילבערפאַרב, דצ״וו, ז׳ 69.

33. —, דצ״וו, ז״ז 68, 69.

34. —, דצ״וו, ז׳ 57.

35. א. רעוואוצקי, דצ״וו, ז״ז 41־42.

36. —, דצ״וו, ז׳ 69.

37. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז׳ 39.

38. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז׳ 40.

39. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז׳ 41. די פּראָגע וועגן די אינטערהאַנדלונגען צווישן דעם נאַציאָנאַלן סעקרעטאַריאַט און ווינניטשענקאָן איז בכלל געשריבן אויפן סמך פון דעם בוך אידישע אויטאָנאָמיע . . .

40. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז׳ 45.

41. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז׳ 47.

42. די אידישע אויטאָנאָמיע . . ., ז״ז 48־49.

43. א. רעוואוצקי, דצ״וו, ז״ז 191־193.

44. —, דצ״וו, ז״ז 234־235.

45. —, דצ״וו, ז״ז 316־318.

46. א. גומענער, אַ קאָפּיטל אוקראַינע, ווילנע, תרפ״ב — 1921, ז׳ 75.

47. —, דצ״וו, ז״ז 84, 85, 91־98.

48. —, דצ״וו, ז׳ 101.

49. —, דצ״וו, ז׳ 123.

50. —, דצ״וו, ז״ז 136, 137, 139.

51. —, דצ״וו, ז״ז 139־140, 142־143, 146.

יעקב לעשצינסקי

די סאָציאַל־עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פון אוקראַיניש יידנטום

1. אַרײַנפיר — די ירושה

א. די צאָל יידן

מיר האַלטן פאַר נייטיק כאָטש קורץ וואַרפן אַ בליק אויף דער פיזיאָגאָמיע פונעם אוקראַיניש יידנטום אין דער צעטיילונג פון פוילן; ערב דעם איבער־גאַנג פון געוויסע טיילן פון אוקראַינע אין רשות פון דער רוסלענדישער אימפעריע. די גרויסע רעוואָלוציע, וואָס איז פאַרגעקומען אין דער גאַנצער סטרוקטור פונעם אוקראַיניש יידנטום ניט בלויז סאָציאַל־עקאָנאָמיש און גײַסטיק־קולטורעל, נאָר אויך אין פּרט פון קאָנצענטראַציע אין גרויסע יישובים, וועט ווערן פיל פאַרשטענדלעכער און איר באַדײַט העכער און ווערטפולער ערשט נאָך דעם, ווי מיר וועלן זיך באַקענען מיט דער לאָגע ערב דעם צעפאַל פון דער פוילישער מלוכה.

מיר וועלן אָנהייבן פון דער פאַרטיילונג פון די יידן אין די אוקראַינישע וואָיעוואָדשאַפטן אין יאָר 1764. טאַבעלע 1 (ז׳ 164) גיט אונדז זייער אינטערעסאַנטן מאַטעריאל. מיר האָבן דאָ די צאָל יידן אין 326 קהילות אין די פיר וואָיעוואָדשאַפטן, וועלכע זײַנען שפּעטער אַלע אַריבער צו רוסלאַנד. פון די 326 קהילות שטאַטיש און שטעטלשע זײַנען גע־וען גאַנצע 94 אָדער 28.9% פון אַלע קהילות מיט ווייניקער פון 100 נפשות. מיר פאַרשפּאָרן צו באַטאָנען, אַז אַ קהילה מיט ווייניקער פון 100 נפשות איז הילפלאָז אין פּרט פון רעליגיעז־קולטורעלע אינסטי־טוציעס. מע קען אייגנטלעך אָננעמען, אַז אַפילו אַ קהילה מיט ווייניקער פון 300 נפשות איז אויך געניג שוואַך אין פּרט פון גזעלשאַפטלעכער באַדינונג. אַזוינע קהילות זײַנען געווען 217 אָדער אַקוראַט צוויי דריטל פון אַלע קהילות. אמת, אין די דאָזיקע קליינע קהילות זײַנען געווען קאָנצענטרירט נאָר 27.6% פון אַלע יידן אין די פיר וואָיעוואָדשאַפטן.

מער אָדער ווייניקער גרעסערע קהילות מיט מער ווי 1000 נפשות זײַנען געווען נאָר 17 אָדער אַביסל מער פון פינף פּראָצענט פון אַלע יישובים. אין די דאָזיקע 17 גרעסערע יידישע קהילות האָבן געלעבט העכער 24 טויזנט יידן, אין דורכשניט אַביסל מער פון 1,400 נפשות אויף אַ קהילה. דאָס זײַנען שוין געווען, ווי באַמערקט, די גרויסע יידישע יישובים. חוץ די נאָר וואָס געבראַכטע צאָלן שטאָטישע און שטעטלשע יידן, האָבן געלעבט אין די פיר וואָיע־וואָדשאַפטן נאָך 47,860 יידן אין 5,016 דערפער אָדער דורכשניטלעך 9.5 יידישע נפשות אויף אַ דאָרף. ס׳זײַנען אויך געווויס געווען דערפער, וואו ס׳זײַנען געווען מער יידישע נפשות און דערפער מיט איין משפּחה. אָבער אין דער מערהייט דערפער האָבן טאַקע געלעבט נישט מער ווי צוויי־דריי משפּחות.

בסך־הכל האָבן מיר, לויט דער צייטונג פון 1764, בײַ 145 טויזנט יידן אין די פיר וואָיעוואָדשאַפטן — קיעווער, וואָלינער, פּאָדאָליער און בראַצלאַווער. די צייטונג, וואָס האָט געהאַט דעם ציל אויפצומאָנען קאָפּשטײַער, קען ניט פּרעטענדירן אויף פּינקטלעכ־קייט. און דער רוב פאַרשער און היסטאָריקער נעמען אָן, אַז מע מוז צוגעבן ניט ווייניקער פון 30 פּראָצענט צו די אָפּיציעלע צאָלן פון די צייטונגען אין דער דעמאָלטיקער פוילישער מלוכה. מיר וועלן געוויס זײַן גאָר נאָענט צו דער ווירקלעכקייט, אויב מיר וועלן רעכענען פאַר די יאָרן 1764 — 1765 אַרום 200 טויזנט יידישע נפשות אין יענע טיילן פון אוק־ראַינע, וואָס זײַנען שפּעטער אין יאָר 1793 אַרײַנ־געפאַלן אין רשות פון רוסלאַנד. פאַר די פאַרגאַנגענע בערך דרײַ צענדלינג יאָר איז בלתי ספּק געווען אַ געוויסער נאַטירלעכער צוואָקס, כאָטש די אַלע יאָרן האָבן געבושעוועט פאַגראָמען פון די קאָזאַקן־הײַדא־מאַקעס און טויזנטער יידן האָט מען אויסגעהרגעט.

אָט איז אַן אילוסטראַציע פון בראַצלאַווער וואָ־יעוואָדשאַפט, וואָס וועט אונדז געבן אַ קלאָרע פאָר־שטעלונג וועגן דעם וואוקס פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין לעצטן דריטל 18־טן יאָרהונדערט, אין די גסיסה־יאָרן פון דער פוילישער מלוכה. ס׳זײַנען געווען יידן אין בראַצלאַווער וואָיעוואָדשאַפט[1]: אין יאָר 1765 זײַנען געווען 20,271 יידן אָן אין יאָר 1776 נאָר 14,088. אין טעקסט וועט דערקלערט: „די פאַרקלענערונג פון דער צאָל יידן אין פאַרגלײַך מיט 1765 דערקלערט זיך מיט אויסערלעכע סיבות, ווי עפּידעמיעס, און דער עיקר מיט דער הינדאַמאָקישער פּאָגראָם־כוואָליע“.

טאבעלע 1

די יידישע קהילות אין די שטעט און שטעטלעך פון פוילן אין 1764טן יאָר[a])

וואיעוואדשאפט	קהילות ביז 100 נפשות		קהילות פון 100 ביז 300 נפשות		קהילות פון 300 ביז 500 נפשות		קהילות פון 500 ביז 1,000 נפשות		קהילות מיט מער פון 1,000 יידן		סך־הכל		די דורכשניטלעכע צאָל יידן אויף איין קהילה
	די צאָל קהילות	די צאָל נפשות	די צאָל קהילות	די צאָל נפשות	די צאָל קהילות	די צאָל נפשות	די צאָל קהילות	די צאָל נפשות	די צאָל קהילות	די צאָל נפשות	קהילות	נפשות	
קיעווער	36 47.4	1,522 10.8	25 32.9	4,014 28.3	8 10.5	3,100 21.8	5 6.5	2,882 20.3	2 2.7	2,677 18.8	76 100.0	14,195 100.0	186
וואָלינער	33 28.7	1,558 4.3	43 37.4	7,974 22.0	17 14.8	6,318 17.4	16 13.9	10,852 29.9	6 5.2	9,591 26.4	115 100.0	36,291 100.0	315
פּאָדאָל׳יער	16 20.0	835 2.5	29 36.2	6,124 18.7	12 15.0	4,489 13.7	14 17.5	9,416 28.6	9 11.3	12,015 36.5	80 100.0	32,879 100.0	411
בראַצלאַווער	9 16.4	445 3.2	26 47.3	4,351 30.9	13 23.6	4,919 34.9	7 12.7	4,358 31.0	— —	— —	55 100.0	14,073 100.0	256
סך־הכל	**94** **28.9**	**4,360** **4.5**	**123** **37.7**	**22,463** **23.1**	**50** **15.3**	**18,826** **19.3**	**42** **12.9**	**27,508** **28.2**	**17** **5.2**	**24,283** **24.9**	**326** **100.0**	**97,438** **100.0**	**299**

ס׳ווערט אויסגערעכנט אַ גאַנץ גרויס צעטל פון שטעט (באַלטע, גראָנאָוו, אומאַן, בראַצלאָוו, וויניצע און אַנדערע), וואָס האָבן געליטן פון שחיטות און פֿאָגראָמען. דאָך מוז מען אַנערקענען, אַז אַ געוויסער נאַטירלעכער צוקום איז געווען אויך אין די לעצטע דרײַ צענדלינג יאָר פון דער דעמאָלטיקער פּוילישער מלוכה. מיר נעמען אָן, אַז צום סוף 18־טן י״ה, וועו די דערמאָנטע פּיר וואָלעווּאָדשאפֿטן זײַנען אײַבערגעגאַנ־ גען צו רוסלאַנד, האָבן אין זיי געלעבט בערך 225 טויזנט יידן. צו די דאָזיקע 225 טויזנט יידן דאַרפֿן צוגעגעבן ווערן נאָך די יידן פון טשערניגאָווער, פּאָל־ טאָווער און אַ טייל קיעווער גובערניעס, וועלכע האָבן געהערט צו רוסלאַנד פון פּריערדיקע יאָרן. אינגאַנצן האָבן געלעבט אין די דאָזיקע וואָלעווּאָדשאפֿטן, ווי ס׳שרײַבט יולי געסען[3], בײַ 970 יידן, וועל דער אַרײַנפֿאָר אין די דאָזיקע ערטער איז געווען פֿאַרווערט און נאָר ווי אויסנאָמען האָבן באַקומען געוויסע עלע־ מענט רשות צו קומען אויף די ירידים און מע פֿלעגט זיך שוין געבן אַן עצה און בלײַבן לענגער.

צוגעקומען איז נײַרוסלאַנד, וואָס איז ערשט אין די לעצטע יאָרן פון 18־טן י״ה געוואָרן אינגאַנצן אַ טייל פון רוסלאַנד. וועגן דער צאָל יידן אין די דאָזיקע נײַע געגנטן, וואָס זיי איז באַשערט געווען צו ווערן אין 19־טן י״ה די רײַכסטע צענטערס פון רוסישן יידנטום, איז צו אורטיילן פון די דאָטעס וועגן אַ פּאָר שטעט. אין 1799־סטן יאָר זײַנען געווען אין אַדעס 312 יידן (187 מענער און 125 פרויען)[4]. אין ניקאָלאַיעוו זײַנען געווען אין יאָר 1792 סך־הכּל 289 יידן (205 מענער און 84 פרויען)[5]. אין יעקא־ טערינאָסלאָוו זײַנען אין יאָר 1805 געווען 376 יידן[6].

ס׳בלײַבט אונדז נאָך צוצוגעבן די טאָווריש גו־ בערניע, וואָס איז אין יאָר 1791 צוגעריכטן געוואָרן צום תחום־המושב. אין דער דאָזיקער גובערניע זײַנען געווען סך־הכּל אין יאָר 1805 אַרום 500 יידישע נפשות[7].

מיר האָבן צונויפגעטראָגן די אַלע דאָטעס, כדי צו קומען צו אַ באַשטימטער ציפער בנוגע דער צאָל יידן אין אוקראַינע סוף 18־טן און אָנהייב 19־טן י״ה. קיין גענויע צאָל האָבן מיר ניט, אָבער מיר זײַנען זיכער, אַז די צאָל 230 — 235 טויזנט פֿאָסט אין גאָר אַ גרויסער מאָס בעסער פֿאַר דער ווירקלעכקייט. די דאָזיקע צאָל ווערט ערשט באַקומען איר פולן בא־ דײַט און איר היסטאָרישע וואָג נאָך דעם, ווי מיר ווילן זי פֿאַרגלײַכן מיט די צאָלן יידן סוף 19־טן און אָנהייב 20־סטן י״ה.

ב. די עקאָנאָמישע לאָגע פון די אוקראַינישע יידן סוף 18־טן יאָרהונדערט

צו דעם ירושה־קאַפּיטל געהערט בלי ספֿק די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פּיזיאָנאָמיע פונעם אוקראַינישן יידנטום סוף 18־טן י״ה, אויפן שוועל פון יענער טיפֿער רעוואָלוציע, וואָס איז פֿאַרגעקומען מיט דער אײַנ־ גלידערונג פון דאָזיקן יידנטום אין דער רוסישער אימפּעריע.

ראשית דבר לאָמיר דערמאָנען, אַז אין די פֿיר וואָעוווּאָדשאפֿטן, וואָס האָבן געבילדעט דעם רוקן־ ביין פונעם אוקראַינישן יידנטום אין וואו ס׳האָבן גע־ לעבט 145 טויזנט יידן, זײַנען קרוב 48 טויזנט געווען דאָרפֿס־יידן. פֿאַקטיש האָבן אין די דערפֿער געלעבט אַ סך מער יידן, ווײַל אויסצומײַדן די מלוכה־ציילער איז אין דאָרף בלּוֹתי ספֿק געווען פיל גרינגער ווי אין די שטעט און שטעטלעך. לויט דער אַלגעמיינער מיי־ נונג פון היסטאָריקער פון פוילן האָבן די יידן אין די דערפֿער אין אוקראַינע אין דעם סאַמע אָפּגעשטא־ נענעם טייל פון דער פּוילישער מלוכה אויסגעמאַכט קרוב צו 40 פּראָצענט פון דער גאַנצער יידישער באָפֿעלקערונג. די דאָזיקע מאַסע איז באַשטאַנען, אויב נישט אויף אַלע הונדערט פּראָצענט, אין מינימום אַרום 90 פּראָצענט פון אַרענדאַרן און שענקערס.

אָט ווי איינער פון די בעסטע פּוילישע היסטא־ ריקער דערקלערט דעם אויפקום פון יידישן שענקער־ קרעשמער[8]: „דער אַלגעמיינער עקאָנאָמישער קרי־ זיס האָט זיך אָפּגערופן אויך אויף דער יידישער באָפֿעלקערונג. די דאָזיקע באָפֿעלקערונג איז געוואָקסן און אָרט איז געווען וויניק פֿאַר איר. די יידן האָבן זיך באַמיט צו פֿאַרבייטערן זייערע באַשעפֿטיקונגען, נאָר די שטעט האָבן עס ניט דערלאָזט, ווײַל זיי האָבן נישט געוואָלט לײַדן די קאָנקורענץ מצד די יידן און האָבן אין דער דאָזיקער קאָנקורענץ געזען די סיבה פונעם פֿאַל פון מלאָכה. אין שטאָט ווערט די יידן שטאַרק ענג — צו פיל זײַנען זיי שוין דאָרט געווען. און ערשט אין 17־טן י״ה גייען גרעסערע צאָלן יידן אַוועק אין דאָרף אַרײַן. פון יענער צײַט אָן באַווײַזט זיך דער טיפּ פון אַ יידן אַ קרעטשמער. נאָר דאָס האָט נישט געהאָלפן. די לאָגע פון דער יידישער באַ־ פֿעלקערונג אין 18־טן י״ה איז געווען זייער טרויעריק״.

און אָט ווי איינער פון די ליבעראָלסטע רוסישע וויסנשאָפֿטלער באַשרײַבט דעם דאָזיקן טיפּ יידן[9]: „דאָס דאָזיקע שרעקלעכע בייז — די אַרענדע־סיסטעם אין צרגסטן זינען פון וואָרט — איז געווען פֿאַרשפֿרייט איבערן גאַנצן לאַנד, פֿאַרשטעלנדיק מיט זיך אײַנצ פון די סאַמע כאַראַקטעריסטישע באַזונדערקייטן פון דער פּוילישער ווירטשאַפט. אַרענדאַרן זײַנען אָפּט געווען יידן, וואָס האָבן אַרויסגערופן קעגן זיך אַ שרעקלעכע שנאה פונעם פֿשוטן פֿאָלק צוליב דער שרעקלעכער עקספּלואַטאַציע פון זייער אַרבעט. ס׳וואָלט אַבער געווען זייער נאַיוו אַרויפצואוואַרפן די גאַנצע שולד אויף די יידן. נעמענדיק אין אַרענדע אַ מאַג־ טעק, האָבן די יידן געמוזט צאָלן די פּריצים גרויסע סומעס געלט און זיי האָבן שוין געמוזט עקספּלואַטירן

דעם פויער, כדי אויסצוראַבעטן דעם אַריינגעלייגטן קאַפּיטאַל. די פּריציעש מאַכט איז תּמיד געווען מוכן ומזומן צו העלפן דעם יידן, דעם אַרענדאַר, אין אַלע זײַנע קאַמבינאַציעס מיט דעם פויער".

מע האָט אַרעסטירט מאַניפּולאַנטן מיט אַלע אַנדערע הכנסה־קוואַלן, מיט די בראַנפן־זאַוואַדן, מיט די בירזאַוואַדן, מיט די גרענעץ־אָפּצאָלונגען, מיט די שענקען און קרעטשמעס, מיט די מילן און טײַכן, מיט אַלע רעכט און פריוווילעגיעס, וואָס זײַנען געווען פאַרבונדן מיטן פּריציש־מאַניפּולאַנטן. ס׳זײַנען געווען אויך רײַכע יידישע פּאָסעסאָרס. על־פּי־רוב אָבער האָט דער יידישער קוים געהאָט פּרנסה, ווײַל דעם פעטסטן חלק האָט צוגענומען דער אמתער בעל־הבית פון דעם מאַניפּולאַנט.

ווי ווײַט די אַרענדע איז געווען פאַרשפּרייט אין אוקראַינע איז צו זען פון פאָלגנדיקע דאַטעס[10]: „אין יאָר 1784 האָבן יידן אין פּאָדאָליער וואיעוואָדשאפט געוואוינט אין 885 דערפער — לויט דער דאַזיקער ציילונג איז ניט געווען אין די דערפער קיין איין קריסטלעכער אַרענדאַר". אין אַלע איבעריקע וואיע־וואָדשאפטן איז די לאַגע געווען כּמעט ווי אין דער נאָר וואָס דערמאָנטער פּאָדאָליער וואיעוואָדשאפט.

דער יידּ האָט אויף אַזאַ אופן פאַרנומען אַן אָרט אין די פאַרמיטלער־שפּאָלטן, וואָס האָבן זיך אויסגע־בילדעט אין דער פּריציש־קנעכטישער פּוילישער ווירטשאפט. און אין דער גרעסטער מאָס איז די דאָ־זיקע סיסטעם געווען פאַרשפּרייט אין די אָפּגעשטאָנע־נסטע אוקראַינישע וואיעוואָדשאפטן, אין יענע טיילן פון פּוילן, וואָס זײַנען געלעגן צום ווײַטסטן פון די מערב־אייראָפּעישע גרענעצן.

דער גרויסער רוב פון די אַרענדאַרן האָבן אָפּט געלעבט אָפּילו ערגער פון די אַרעמסטע פויערים, וואָס האָבן דאָך געהאַט אַ שטיקל ערד און געוויסע שפּיז־פּראָדוקטן פון דעם איגענעם שטיקל פעלד. אַ שרײַ־ענדיק בילד פון אַ יידישן טיפּישן אַרענדאַר האָט אונדז געלאָזט דער באַרימטער פילאָסאָף שלמה מיימון, וואָס האָט געלעבט סוף 18־טן י״ה (געשטאָרבן אין יאָר 1800). ער איז געווען אַ מלמד בײַ אַן אַרענדאַר און אָט זײַנען איניקע ציטאַטעס פון זײַן אויטאָביא־גראַפיע[11]: „אָט איז אַ בילד פונעם שטיבל, וואָס אין דעם האָט מײַן בעל־הבית געוואוינט: אַ נידעריק איינגעפאַלן שטיבל פול מיט רויך. די וועגט שוואַרץ פון רויך פון אינעווייניק און פון דרויסן, אַן אַ קוימען, נאָר אין דאָך איז דאָ אַ לאָך, דורך וואָנען דער רויך גייט אַרויס".

נאָך דעם ווי ער באַשרײַבט דעם גאַנצן שמוץ פון צימער, ענדיקט ער: „און אינעם דאָזיקן צימער זיצן די פּויערים אויף דער ערד (העכער זיך זעצן האָבן זיי מורא, ווײַל מע קען דערשטיקט ווערן פונעם רויך) און מע טרינקט בראַנפן און מע טומלט און מע רוישט. אין אַ ווינקל זיצט דער בעל־הבית מיט זײַן פרוי. הינטער דעם אויוון זיץ איך מיט מײַנע פאָר־שמירטע שמוציקע האַלב־נאַקעטע תּלמידים און לערן מיט זיי תּורה פון אַ צעריסענעם אַלטן חומש אין דערקלער זיי אויף יידיש. וואויל איז דעם אויג, וואָס האָט זוכה געווען צו זען דאָס דאָזיקע בילד".

מיר גייען איבער צו די שטאָטישע און שטעטלשע פּרנסות ערב דער צעטיילונג פון פּוילן. אין די דאָזיקע פונקטן, באַזונדערס אין די שטעט, איז שוין אָפּילו דעמאָלט געווען אַ מער דיפערענצירטע יידישע גע־זעלשאפט. ס׳זײַנען געווען, אַזוי צו זאָגן, התחלות, שפּראָצונגען פון דער שפּעטערדיקער אַנטוויקלונג, וואָס האָט זיך די ערשטע צענדליגער יאָרן נאָך דער צעטיילונג פון פּוילן זייער לאַנגזאַם צעוואַקסן, אָבער האָט שפּעטער גענעבן יענעם יידישן אוקראַינישן די־פערענצירטן און קאַנצענטרירטן יידנטום, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ פרוכטבאַרע ראָלע ניט נאָר אין די יידישע רעוואָלוציאָנערע נאַציאָנאַלע באַוועגונגען, נאָר אויך אין דער קולטור־אַנטוויקלונג.

לאָמיר ברענגען אַביסל ציפער וועגן די באַשעפּ־טיקונגען בײַ יידן אין פאַרשיידענע שטאָטישע און שטעטלשע פונקטן און דאָס בילד וועט בולט אַרויס־טרעטן כּמעט אָן לאַנגע פּירושים. אָלע ווײַטערע סטאָטיסטישע מאַטעריאָלן זײַנען גענומען פון דעם „אַרכיוו יוגא־זאַפּאַדנאַי ראַסיאי".

מיר הייבן אָן פון זשיטאָמיר. אין יאָר 1789 זײַנען געווען אין דער דאָזיקער שטאָט 3.690 אײַנוואוינער. פון זיי יידן — 882 אָדער 23.9%. לויט די פרנסות האָבן זיך די יידן געטיילט:

באַשעפטיקונג	אַבס׳ צאָל	פּראָצענט
קרעטשמעס און שענקען	345	39.1
האַנדל און קרעמערײַ	219	24.9
מלאָכה	187	21.2
משרתים און דינסטן	58	6.6
אַרעמעלײַט	73	8.2
סך־הכל	**882**	**100.0**

אײדער מיר באַטראַכטן די דאָזיקע פרנסות, האַלטן מיר פאָר נייטיק צו בערענגען אויך דאָסעס וועגן פרנסות בײַ דער ניט־יידישער באַפעלקערונג, וואָס וועט בולטער מאַכן דאָס בילד פון דער שפּעטערדיקער אַנטוויקלונג.

בײַ יידן פאַרנעמען דאָס ערשטע אָרט די אַרענ־דאַרן און שענקערס. און גיט מען צו צו זיי די העגד־לער, ווײַל אין תוך זײַנען דאָך דאָס ענלעכע פרנסות, וועלן מיר באַקומען מער ווי צוויי דריטל פאַרמיטלער. בערך דער זעלבער פראָצענט, וואָס בײַ דער קריסט־לעכער באַפעלקערונג האָבן אויסגעמאַכט די אַרבע־טער, קנעכט און דינסטן. בײַ די קריסטן איז אָפּילו

פרנסות בײַ דער ניט־יידישער באָפעלקערונג

באשעפטיקונג	אַבס׳ צאָל	פּראָצענט
אַרבעטער, קנעכט און דינסטן	1,727	61.5
הויז־און לאַנד־באַזיצער	611	21.7
בעלי־מלאָכות	287	10.2
בעלי־בתים פון קרעטשמעס און שענקען	52	1.8
סוחרים	15	0.6
פאַבריקאַנטן	12	0.5
בעטלער	104	3.7
סך־הכל	**2,808**	**100.0**

נישט געווען קיין גאַנצער פּראָצענט סוחרים, בעת בײַ די יידן פֿאַרנעמט דער דאָזיקער קלאַס קרוב אַ פערטל פון אַלע באַשעפטיקטע. באַדינענדיקע גרו־פּעס — משרתים און דינסטן — זײַנען בײַ יידן קוים אַביסל מער פון 6 פּראָצענט, בערך צען מאָל ווייניקער ווי בײַ דער ניט־יידישער באָפעלקערונג. ס׳וואַרפט זיך אין די אויגן דאָס פעלן פון פאַבריקאַנטן בײַ יידן. די פאַבריקן — ווי גוראַלניעס, צוקער־זאָוואָדן — האָבן דעמאָלט געהערט צו די גרויסע גרונט־באַזיצער, וועלכע האָבן באַשעפטיקט זייערע קנעכט, אַ סאָציאַלע גרופּע, וואָס האָט בײַ יידן גאָר אינגאַנצן געפעלט.

עד־כאָן דער פאַרגלײַך מיט דער ניט־יידישער באָפעלקערונג — אַ גאַנצער תהום צעטיילט זיי. אין פאַרגלײַך מיט דער יידישער דאָרפישער באָפעלקערונג האָבן מיר אין דער שטאָט אַ פיל מער דיפערענצירטע גרופּע — פון מלאָכה לעבט שוין דאָ העכער אַ פינפטל פון דער יידישער באָפעלקערונג. פון קרעטשמעס און שענקען לעבן שוין ניט 80% אַדער 90%, נאָר העכער אַ דריטל פון דער יידישער באָפעלקערונג; אויך נאָך אַ גאַנץ הויכער פּראָצענט.

ס׳איז גאָר קיין ספק ניט, אַז דאָס דאָזיקע בילד פון די פרנסות בײַ די יידן פון זשיטאָמיר איז געווען טיפיש פאַר דער יידישער באָפעלקערונג ניט בלויז פאַרן סוף 18־טן י״ה, נאָר נאָך עטלעכע צענדלינג יאָר שפּעטער. די נײַע אַנטוויקלונג פון יידישן עקא־נאָמישן לעבן איז געגאַנגען זייער לאַנגזאַם — און ערשט צו דער מיט 19־טן י״ה טרעטן בולט אַרויס די גרונט־ענדערונגען. ס׳וואָקסט דער אַנטייל פון מלא־כה. ס׳באַווײַזט זיך דער יידישער פאַבריקאַנט, דער אַנדלס־קלאַס ווערט מער דיפערענצירט און ס׳קומט אויף דער הורטאָוניק, וועלכער הערשט איבער די לאַחדים־קרעמער און קרעמערלעך. וועגן דעם אַלץ ווערט זײַן די רייד שפּעטער.

לאָמיר ברענגען נאָך אייניקע בילדער וועגן יידי־שע פרנסות. מיר וועלן צוערשט ברענגען די דאַטעס וועגן די יידן אין בערדיטשעוו סוף 18־טן י״ה, סאָמע ערב דער צווייטער צעטיילונג פון פוילן (1793), וועגן די אוקראַיניש געבּיטן זײַנען אַריבערגעגאַנגען צו רוסלאַנד. אמת, די דאָזיקע צאָלן זײַנען ניט אַזוי קלאָר און דיטאַלעך ווי די העכער געבראַכטע פון זשיטאָמיר. זיי האָבן אָבער די מעלה, וואָס זיי וועלן אונדז שפּעטער געבן אַ מעגלעכקייט צו פאַרגלײַכן זיי מיט דאָטעס פון דער מיט 19־טן י״ה, וואָס וועט באַזונדערס בולט ווײַזן די אַנטוויקלונגען בײַ די נײַע רוסישע באַדינגונגען.

אין יאָר 1789 זײַנען געווען אין בערדיטשעוו 1,951 יידישע נפשות. באַשעפטיקטע זײַנען געווען 587 אַדער 30.1%. לויט די באַשעפטיקונגען האָבן זיי זיך אָזוי געטיילט:

באַשעפטיקונג בײַ יידן אין בערדיטשעוו אין 1789

באַשעפטיקונג	אַבס׳ צאָל	פּראָצענט
הויז־באַזיצער	210	35.8
שענקערס	115	19.6
האַנטווערקער	95	16.2
הענדלער און סוחרים	65	11.1
משרתים און דינסטן	76	12.9
אַרעמעלײַט	26	4.4
סך־הכל	**587**	**100.0**

ס׳איז גאָר קיין ספק נישט, אַז די גרויסע מערהייט הויז־באַזיצער האָבן בײַ יידן געהערט צום האַנדלס־קלאַס און צוליב געוויסע באַדינגונגען האָט זיי בעסער געלוינט אָנצוגעבן „הויז־באַזיץ". ווייכטיק איז אָבער פאַר אונדז, וואָס אויך דאָ טרעפן מיר קרוב 20% שענקערס. האַנטווערקער נאָר אַביסל מער פון 16 פּראָצענט, ווייניקער ווי אין זשיטאָמיר. דער קלייניגער פּראָצענט הענדלער און סוחרים — סך־הכל ניט פיל מער ווי איין צענטל פון אַלע באַשעפטיקטע — דער־קלערט זיך מיט דער הויכער צאָל „הויז־באַזיצער".

לאָמיר נאָך ברענגען אייניק בילדער וועגן די באַשעפטיקונגען אין אַ פאָר קליינע שטעטלעך. אין מיראָפּאָל (זשיטאָמירער פּאָוויאַט) זײַנען אין יאָר 1789 געווען 100 יידישע נפשות. פון זיי זײַנען געווען באַשעפטיקט 40, דאָס הייסט גאַנצע 40%; מיט שענ־קערס האָבן זיך פאַרנומען 19 — כּמעט אַ העלפט; מיט האַנדל — 10 אַדער 25 פּראָצענט; מיט מלאָכה — 6 אַדער 15 פּראָצענט; הויז־באַזיצער — 4 אַדער 10 פּראָצענט און משרתים און דינסטן — 1 אַדער 2.5 פּראָצענט.

אין שטעטל אַלט־לובּער (זשיטאָמירער פּאָוויאַט) זײַנען אין יאָר 1789 געווען 556 יידישע נפשות. פון זיי זײַנען געווען באַשעפטיקט 174 אַדער 31.3%. לויט די באַשעפטיקונגען האָבן זיי זיך געטיילט:

באַשעפטיקונג בײַ יידן אין אַלט־לובער אין 1789

באַשעפטיקונג	אַבס׳ צאָל	פראָצענט
הויז־באַזיצער	93	53.5
הענדלער און סוחרים	15	8.6
אַרענדע און שענקערײַ	30	17.3
האַנטווערקער	28	16.0
דינסטן און משרתים	8	4.6
סך־הכל	**174**	**100.0**

צאָלן זײַנען וויכטיק, נאָר זיי מוזן אָבער אָנגעפּילט ווערן מיט בילדער פון לעבן — ערשט דעמאָלט באַ־קומען זיי דעם פולן ווערט. רפאל מאָהלער גיט איבער, אַז דער פּוילישער היסטאָריקער וולאָדיסלאָוו סמאָ־לענסקי שרײַבט: „כאָטש דער פּויער האָט געטרונקען פון דעם יידנס האָנig, איז דאָך אין גלעזל געווען פריצישער בראָנפן; אין דער פּריצישער קרעטשמע איז גזעסן דער אַרענדאַר, וואָס האָט די פּריצישע קעשענע אָנגעפּילט מיט מטבעות“ [12].

מאָהלער שרײַבט: „אין אוקראַינע איז סײַ די פּראָפאָרציע בעלי־מלאָכות, סײַ די פּראָפאָרציע סוח־רים געווען קלענער אײדער אין צענטראַל־פּוילן. דאָרטן איז אָבער געווען גאָר גרויס די זאָל יידן, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט אַרענדע און שענ־קעריי. נישט בלויז אין די קליינע שטעטלעך, נאָר אָפילו אין די מיטעלע שטעט. אָזאָ הויכן פּראָצענט אַרענדאָרן און שענקערס ווי אין די אוקראַינישע שטעט און שטעטלעך, פון אַ פערטל ביז אַ דרײטל און מער פון דער שטאָטישער יידישער באַפעלקערונג, געפינען מיר נישט אין ערגעץ אין דער פּוילישער מלוכה“ (ז׳ 193). און נאָך אָביסל פריער זאָגט מאָהלער (ז׳ 191): „די קליינע אַרענדאָרן האָבן על־פּי־רוב פון דער אַרענדע נישט אַרויסגעציגן מער ווי אויף חינוה און אָפּט אָפילו דאָס אויך נישט: די פּריצים פלעגן כסדר אָזוי ווײַט אויפשרויפן דעם צינדז פאַר דער אַרענדע, אַז דער אַרענדאָר איז געווען פאַרזונקען אין חובות און פלעגט אָפט אַרויסגעווארפן ווערן פון דער קרעטשמע דערפאַר, וואָס ער האָט נישט געהאָט צו באַצאָלן דעם צינדז צו דער צײַט“.

לאָמיר זיך קורץ פאַרהאַלטן אויפן האָנדל. ס׳זײַנען פאַראַן פיל ראַיות און באַווײַזן, אַז אינעם האָנדל האָבן די יידן געשפּילט די הויפּט־ראָלע. אָזוי, למשל, ווייסן מיר, אַז לויט דער ציילונג פון 1796, ווען די פּאָדאָליער גובערניע איז אַראָנזירט געווארן און ס׳איז דורכ־געפירט געווארן אַ ציילונג, זײַנען געווען אין דער גובערניע יידן־סוחרים — 411 און קריסטן־סוחרים נאָר 158, כמעט דרײַ מאָל ווייניקער. אַז סוחרים האָבן געהערט צו דעם רײַכערן טיפּ פאַרשפּאָרט מען צו־צוגעבן [13].

ר. מאָהלער שרײַבט (ז׳ 210), אַז אין אומאַן זײַ־נען אין יאָר 1797 געווען 57 יידישע סוחרים און 6 קריסטלעכע סוחרים.

אַ פיל אינטערעסאַנטערע נאָטיץ געפינען מיר אין „רעגעסטי אי נאַדפּיסי“ (ז׳ 306). דאָרט ווערט דערציילט, אַז אין לובער האָט געוואוינט דער קניאַז פּאָניאַטאָווסקי. צו אים איז געקומען אַ דעפּוטאַציע פון בעריטשעווער סוחרים, וואָס איז באַשטאַנען פון איינעם יעני — אַ שווייצער, דער צווייטער גערעכ־נט — אַ דײַטש און צוויי יידן — חיים כמעליצקי און ברוך. דער שווייצער יעני האָט לאַנג געהאַנדלט אין בערדיטשעוו און האָט אָפּגעקויפט די שטאָט בערדי־טשעוו בײַ די ראַדזיוויללס. ער האָט אויסגעבויט אַ פאַבריק. די צוויי יידן זײַנען סוחרים מיט טעקסטיל־סחורות. זיי זײַנען רײַך און זיי זײַנען די ערשטע, וואָס האָבן אויפגעבויט געמויערטע הײַזער.

מע מוז אָבער צוגעבן, אַז הן בײַ די אַרענדאָרן און הן בײַ די סוחרים איז די צאָל גבירים געווען זייער קליין. מע קען כמעט זאָגן, אַז אויך דער מיטלקלאַס צוויישן די גאָר רײַכע און גאָר אָרעמע איז געווען ניט גרויס. די פּאָגראָמען און שחיטות אין משך פון גאַנצן 18־טן י״ה, וועלכע האָבן געבויעוועט אין די אוק־ראַיניש גובערניעס, די פּאָראָרמונג פון די פּריצים, וואָס דאָס האָט זיי געצוואונגען אָפּצוואָגן די יידישע אַרענדאָרן און זיך אַליין אינגשפּאַנען אין דער אָרבעט פון פירן און פּאָרוואַלטן מיט דער ווירטשאַפט — דאָס אַלץ האָט געפירט צו אַ פּאָראָרמונג פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט ממש צום הימל געשריען.

מיר האָבן העכער געבראַכט אַ ציטאַטע פון שלמה מײַמון, וואָס האָט אונדז געוויזן דאָס שוואַרצע איס־זען פון אַ דירה פון אַן אָרעמען אַרענדאָר. לאָמיר איצט ברענגען אַ ציטאַטע, וואָס ווערט אונדז ווײַזן דעם לעבנס־סדר פון אַ רײַכן אַרענדאָר. אין דער דראַמע קבצן עושר שפיל פון אָקסענפעלדן געפינען מיר אַזאַ באַשרײַבונג: „אַ הייפּל ניט ווײַט פון פאָלאָק, וואו דער שר, דער גראַף ניבעווסקי אַליין, זיצט. פון פּאַרנט איז שטראַכטן אין פרוטיס, שיין אין געדיכט געפלאָכטן. אַ טויער אין אַ קליין טירעלע. ווײַט אין ברייט איז דער לידיקער פּלאַץ אין הויף. אויף אײַן זײַט ליגט געהאַקט האָלץ אין ס׳שטייגן וועגענער, וואָס האָבן געפירט היי. אויף דער אַנדערער זײַט זײַנען סטאַניס אויף פערד אין אויף קאָרעטעס אַרײַנ־צושטעלן, אָלץ מיט טויערן... פּאַר די פענצטער איז אַ גראַטנדל מיט צאַצקעס, געזעצט אין בייטן אין אַ טיל אין וואַזאָנעס, זייער שיין. אַ קליין פּידאַשטקל מיט גטאָקטע פּאָר לייבן אונטער אַ דעכעלע, בענק־לעך הילצערנע, געבויטע לאָנגע בײַ די זײַטן. דער־נאָך קומט מען אַרײַן פון דעם פּידאַשטקל אין הײַזל. פון דעם הײַזל איז אַ טיר אין אַ גרויסער סאַלי אַרײַן. זייער שיין געמאָלטע וועגט מיט אַ סטעלי... דאָ

דער מאַרקפּלאַץ אין דובנע

שטייגן בענקלעך איבערגעצויגן מיט ציץ. א גרויסער קונדעסקיקער טיש. א זייגער הענגט אויף דער וואַנט און אויף איטלעכער וואַנט א שפּיגל; קליינע טישלעך שטייגן בײַ יעדער שפּיגל".

אט דער דאָזיקער טיפּ אַרעמאַר איז אַבער געווען אין צאָל זייער קליין. מאַהלער פּירט אויס זײַן קאַפּיטל וועגן די אַרעמאַרן־שענקערס: „נישט רײַכע אַרעמאַרן, נאָר קליינע קרעטשמע־אַרעמאַרן, אַרעמע קרעטשמערס און אביונים שענקערס זײַנען געווען דער רוב מנין און רוב בנין פון דער דאָרפישער באַפעל־קערונג" (ז' 192).

דאָס זעלבע בילד חזרט זיך איבער בײַ די סוחרים אין העגדלער — געציילטע גבירים, וואָס עקס־פּארטירן תּבואה, פלאַקס, פּאַרשיידענע אַנדערע אַגראַר־סחורות און א גרויסע אַזיאַרנע קבצנים, וואָס מאַטעריע זיך, כדי ווי ניט איז צו פאַרדינען אויף שווארץ ברויט. לאָמיר ווידער אויסנוצן אקסענפעלדן, ער גיט אונדז א לעבעדיק בילד וועגן די ביידע סאַרטן העגדלער בײַ יידן סוף 18־טן און אָנהייב 19־טן יאָר־הונדערט.

אין דעם זעלבן ווערק קבּצן עושר שפיל וועלט דערציילט: „אין מיטן רינג זײַנען פאַראַן דרײַ גע־מויערטע קלייטן — דערבײַ צוויי גאַנץ לאַנגע שורות הילצערנע קלייטן מיט לאָדנס. העכער אַרויף איז דער קלאַץ, וואָס אין מאַרקטאָג שטייגן דאָ אַרום און אַרום פּורן מיט תּבואות צו פאַרקויפן. צווישן דעם קלאַץ און די קליטן שטייגן וויבּער און ייִדן מיט שטע־לעכלעך און בענקלעך. אין די שטעלעכלעך פאַרקויפט מען שטריקלעך, קרעמעניעס, היפקע, פאַדעם, ציצית, פּלעצלעך, סמאָלע, גויישע קאָפּטערס, פאַטשערקעס, נאָדלען, בעקעלעך, צעפּלינעס, גויישע קניפּקעלעך, נאָלן, קנוילן פאַדעם צו דראַטוועס... אויף די בענק־לעך שטייגן מולטערס מיט בייגל, מיט פלעצלעך, מיט זעמל, מיט ברויט און מיט ברויטלעך, א טייל מיט זאַלץ, מיט גרויפן, מיט הירזש, מיט אויסגעזאָ־טענע אַרבעס, מיט דאַרע באַרלעך און עפּעלעך, מיט קנאַבל און ציבעלעס".

דער שרײַבער פון די דאָזיקע שורות האָט גע־לעבט אין זײַן געבורט־שטעטל ניט סוף 18־טן, נאָר סוף 19־טן י"ה, און איך קען עדות זאָגן, אז א גאַנץ היפּשער טייל פון אָט דעם נאָר וואָס געבראַכטן בילד איז נאָך געווען גאַנץ לעבעדיק אין זײַן צײַט. געוויס איז די צאָל גרויסע און מיטעלע קרעמער בײַ אונדז געווען ניט דרײַ, נאָר גאַנצע דרײַ צענדלינג און די צאָל קרעמער און סוחרים גאַנץ רײַכע איז געווען א האַלב צענדלינג, אָבער דער מאַרק פון אקסענפעלדס שטעטל האָט נאָך געלעבט און האָט פאַרנומען א גאָר באַדײַטנדיקן טייל פון דעם האַנדלס־קלאַס בײַ דער ייִדישער באַפעלקערונג.

פּירן מיר אונטער א שטיקל סך־הכל פון די

באַשעפטיקונגען בײַ יידן סוף 18־טן און אָנהייב 19־טן י״ה אין די פּוילישׂ־אוקראַיִנישע ראַיאָנען, מוזן מיר קומען צום אויספיר, אַז בערך פון 70% ביז 75% פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג זײַנען געווען באשעפטיקט אין אַרענדע, שענקערײַ, האַנדל און מס־חר; ניט מער פון 15% זײַנען געווען בעלי־מלאָכות — שוין ערעכנט אויך די קליינע צאָל פּועלים, וואָס זײַנען דאָ און דאָרט געווען בײַ אַ מער פאַרמעגלעכן האַנטווערקער. 5 — 6 פּראָצענט זײַנען געווען אַרײַ־זערנע קבצנים, וואָס האָבן געלעבט פון נדבות אין קצבה. אין אַ פּאָר פּראָצענט זײַנען געווען כּלי־קודש — שוחטים, מוהלים, חזנים און רבנים. ווען פּראָפּע־סיאָנעלער אינטעליגענץ איז נאָך דעמאָלט קיין רייד נאָרנישט געווען. ס׳זײַנען געווען געציילטע דאָקטו־רים. ס׳איז באַקאַנט, אַז ערשט אין 1827 האָבן זיך באַווײַזן אין רוסלאַנד די ערשטע יידישע סטודענטן, ריכטיקער דער ערשטער יידישער סטודענט. אין די פּוילישע אוניווערסיטעטן זײַנען קיין יידישע סטודענטן נישט געווען. די בעציילטע יידישע דאָקטוירים אין די רײַכערע טיילן פון דער פּוילישער מלוכה האָבן שטודירט אין פּאַדואַ, וואו ס׳איז ביז שפּעט אין 18־טן י״ה געווען אין גאַנץ אייראָפּע דער אינציקער אוני־ווערסיטעט, וואָס האָט אָנגענומען יידישע סטודענטן, אָבער טאָקע נאָר איפן מעדיצינישן פאָקולטעט.

צו דער פּראָטיילונג פון די פּרנסות זאָל נאָך צוגעגעבן ווערן, אַז עס איז געווען אַ געוויסע סאָציאַלע גלײַדקייט — ס׳זײַנען געווען משרתים בײַ אַרענדאַרן און בײַ קרעמער, אָבער האָט מען חתונה געהאַט, איז מען געוואָרן זעלבשטענדיק. דאָס זעלבע איז געווען בײַ די פּועלים פון די בעלי־מלאָכות. אין מזרח־איראָפּע איז דאָס געווען גאָר בריט פאַרשפּרייט ביז דער גרויסער היטלער־קאַטאַסטראָפע. דאָך איז דאָס ניט צו פאַרגלײַכן מיט דעם, ווי די דאָזיקע שטרעבונג צו ווערן זעלבשטענדיק איז געווען פאַרשפּרייט סוף 18־טן און אָנהייב 19־טן י״ה. מע קען זאָגן, אַז יוצאים־מן־הכלל זײַנען געווען זייער אַ זעלטענע דערשיינונג. און דאָס מיינט, אַז קיין סטאַביליער קלאַס אַרבעטער אין אמתן זינען פון ווארט האָט דעמאָלט נישט געקענט אויפקומען בײַ יידן פון אוקראַינע. יעדער משרת אַדער פּועל איז געווען אַ קאַנדידאַט אויף די העכערע טרעפ — ווערן אַ בעל־הבית.

מיר האָבן העכער דערמאָנט, אַז אין די קליין־אוק־ראַיִנישע גובערניעס פאַלטאַווער און טשערניגאָווער (און אויך אין אַ טייל קיעווער גובערניע), וועלכע האָבן געהערט צו רוסלאַנד שוין פון יאָר 1667, זײַנען געווען יידן. זייער וויניק, נאָר ס׳איז כּדאי זיך קורץ אָפּצושטעלן אויף זיי. לויט דער ציילונג פון 1792 זײַנען געווען אין די נאָר וואָס דערמאָנטע גובערניעס פון רוסיש־אוקראַינע 966 יידישע נפשות[14]). פון זיי האָבן גאָלעבט אין שטעט ניט מער פון 98: 73 אין קיעוו און 15 אין לובּען, 4 אין מירגאָראָד און 4 אין גאַדיאַטש. וועגן צוויי יידן זײַנען ניט פאָראַן קיין ידיעות.

אינטערעסאַנט בײַ נאָר איז די אינפאָרמאַציע פון וואַנען די דאָזיקע יידן שטאַמען: 519 יידן האָבן גע־שטאַמט פון וויסרוסלאַנד, וואָס איז אַריבּער צו רוסלאַנד אין 1772. מיר האָבן אין אַן אַנדער אָרבעט אונדזערער דערציילט גאַנץ אויספירלעך, ווי די ווײַסרוסישע יידן, וואָס האָבן געהאַט דאָס מזל צו ווערן רוסישע בירגער שוין אין יאָר 1772, האָבן זיך געריסן אין די גרויס־רוסישע גובערניעס. אָזוי ווי אָבער דאָס האָט זיך ניט אײַנגעגעבן, האָבן די יידן געפֿרואווט זייער מזל אין יענע איקראַינישע גובערניעס, וואָס האָבן געהערט צו רוסלאַנד. 447 יידן האָבן געשטאַמט פון די פּוילישׂ־אוקראַיִנישע מקומות — פון פּאָדאָליער, וואָלינער און קיעווער וואַיוואָדשאַפֿטן.

וועגן די פּראָפּעסיעס זאָגט די ציילונג: „אַז סײַ די, סײַ יענע (געמיינט אי די פּוילישע, אי די ווײַס־רוסישע יידן — י. ל.) געפינען זיך, לויט דעם אָפּמאַך מיט די פּריצים, אין די שענקען בײַם פּאַרקויפן בראַנפֿן און אַנדערע משקאות. אַנדערע זײַנען אין די גוראַל־ניעס און די איבעריקע פאַרנעמען זיך מיט האַנדל־אַרבעט און מיט דינען בײַ יענעם“[15]). די מערהייט קיעווער יידן זײַנען געווען בעלי־מלאָכות — 12 האָבן געשטאַמט פון וויסרוסלאַנד און די איבעריקע פון פּוילן[16]).

פון די געבראַכטע ציפֿער איז קלאָר, אַז אויך אין דעם רוסישן טייל אוקראַינע האָבן זיך די יידן פאַרנומען מיט די זעלבע פּרנסות, ווי אין יענע טיילן אוקראַינע, וואָס האָבן נאָך געהערט צו דער פּוילישער מלוכה. ס׳איז אָבער גאָר קיין ספק נישט, אַז די דאָזיקע יידן פון דער רוסלענדישער אוקראַינע האָבן געהאַט פאַרבינדונגען מיט די גרויסרוסישע סוחרים און זיי האָבן זיך שפּעטער אַ סך גיכער אַריינטירט אין די נײַע באַדינגונגען, וואָס האָבן זיך געשאַפֿן נאָך דער לעצטער צעטיילונג פון פּוילן.

צווישן די אַרענדאַרן זײַנען געווען אויך אזעלכע, וואָס האָבן זיך אין דער זעלבער צײַט אויך פאַרנומען מיט מסחר. זיי האָבן פאַרקויפט די אַגראַר־פּראָדוקטן פונעם פּריץ און אויך אײַנגעקויפט פאַרשיידענע סחו־רות פאַר דעם פּריצישן הויף, וואָס איז אָפט באַשטאַנען פון אַ סך הונדערטער קנעכט און פּרײַע אַרבעטער. און אויב די יידישע אַרענדאַרן פון די פּוילישע געגנטן האָבן געהאַט פאַרבינדונגען מיט לייפּציג און אַנדערע מערב־אייראָפּעישע צענטערס, האָבן די יידן פון די רוסיש־אוקראַינישע ערטער אָנגעהאַלטן פאַרבינדונגען מיט מאָסקווע. די דאָזיקע פאַרבינדונגען זײַנען זייער גוט צונוץ געקומען ווי נאָר דער גרעסטער טייל אוק־ראַינע איז אַריבּער צו רוסלאַנד.

2. קאָלאָניזאַציע

א. אַריינפיר — פּוילישע יידן זוכן אויסוועג

דער קריזיס אין זינען שאַרפסטע פאָרמען האָט געטרייבן אַ סך פּוילישע פּריצים אָפּצוזאָגן די יידישע אַרענדאַרן אין זיי אַרויסטרייבן פון די דערפער. דער העכער ציטירטער היסטאָריקער מאָהלער שרייבט (ז׳ 360): „די גרעסטע צאָל גירושים פון דאָרפס־יידן איז געווען אין אוקראַינע״.

אין פאַרצווייפלונג האָבן די פּוילישע יידן פון אַלע ראַיאָנען געזוכט זוכן רעטונג אין אויסוואַנדערונג פון פּוילן. מע האָט זיך געריסן אין די שכנותדיקע לענדער. מע איז געלאָפן אין דער שכנותדיקער רוסיע און אונגארן, אָבער די אויפנאַם־פּעיקייט איז נאָך מער די אויפנאַם־גרייטקייט פון די דאָזיקע לענדער זײַנען געווען ביז גאָר שמאָל און קליין. מע האָט זיך אויך געריסן קיין דײַטשלאַנד און עסטרײַך, אָבער אויך די דאָזיקע לענדער האָבן מאַקסימום געקענט אַרײַנגענומען דווקא יענע עלעמענטן, וואָס האָבן זיך ניט אַזוי געגייטיקט אין רעטונג — מענטשן מיט קאַפּיטאַל אָדער מיט אַ מלאָכה אין האַנט.

אין די פּוילישע מלוכה־ספערעס האָט מען זיך אויך ערנסט פאַרשטאַנדן איבער דעם ביטערן גורל פון אַלץ מער אין דלות און פאַרצווייפלונג זינקענדיקע יידן אין מע האָט געפרואוועט אויסאַרבעטן קאָלאָניזאַציע־פראָיעקטן. אָבער עס איז גיך געוואָרן קלאָר, אַז אין אַ לאַנד, וואו דאָס פויערטום פוכקעט פון הונגער אַדאַנק דער איבערבאַפעלקערונג אין דער אַגראַר־ווירטשאַפט, קען ניט לאַנדווירטשאַפט וועלן אַ רעטונגס־מיטל פאַר אַ שטאָטישער מאַסע, וואָס וועט מזון יאָרן זיך ערשט צופּאַסן צו די נייַע פּרנסות.

נאָענט אָבער צו די פּוילישׂ־אוקראַיניש וואָיעוואָדשאַפטן זײַנען געווען גרויסע שטחים לאַנד, וואָס רוסלאַנד האָט אויסגענומען בײַ טעריטאָריאַלן צוגאַנג־דיקע אין מיט גרויסע און וויַיטע פערספּעקטיוון ניט נאָר אין פרט פון לאַנדווירטשאַפט, נאָר אויך אין פרט פון שטאָטישע פרנסות. מיט דעם גוט אַנטוויקלטן חוש האָבן די פּוילישע יידן פון די אוקראַינער ראַיאָנען געפילט, אַז די פון רוסלאַנד אָפּגענומענע געגנטן פון נעריסלאַנד טראָגן מיט זיך עקאָנאָמישע אַנטוויקלונגען, וואָס קענען העלפן די הונגערקע מאַסן פון די שכנותדיקע אוקראַינישע ראַיאָנען, וואָס גערן נאָך אַלץ צו דער פּוילישער מלוכה.

גראָד אין יענער צייַט איז אויפן רוסישן טראָן אַרויף יעקאַטערינע די צוויטע, וואָס איז געווען פאַר־כאַפט פון די אייראָפּעישע מערקאַנטיליסע טעאָריעס אין סיסטעמען און וואָס האָט פאַרשטאַנען, אַז דער אין מסחר געניטער יידּ פון פּוילן קען ברענגען גרויס נוצן פאַר די נייַע לענדערײַען, וואָס זײַנען אַזוי אַנ־גלאָדן מיט די פאַרשיידענע פאַטענציעלע פּערספּעק־טיוון.

יולי געסען שרײַבט אין דער שוין ציטירטער געשיכטע (ז׳ 21): „אין יאָר 1764 האָט יעקאַטערינע די גרויסע געשריבן דעם קניאַז דאַשקאָוו, וועלכער איז געשטאַנען מיטן רוסישן מיליטער אין ליטע און פּוילן, ער זאָל נעמען אונטער זײַן שוץ פּוילישע און אויך אַנדערע יידן, וואָס וועלן זײַן גרייט צו פאָרן קיין נײַרוסלאַנד. געפאַנגענע, וואָס מע האָט געמוען אין דער מלחמה מיט טערקײַ, וועלכע האָט זיך אַנגעהויבן אין 1768, האָט מען דערלויבט זיך צו באַזעצן אין אַלע טיילן רוסלאַנד, אָבער יידן נאָר אין נײַרוסלאַנד״.

אין די יאָרן 1776, 1777, 1778 האָבן זיך עטלעכע יידישע קהילות פון פּוילן געוועגדעט אין דער קאָנצע־ריַרישן פון דער ניט לאַנג געגרינדעטער נײַרוסישער גובערניע מיט בקשות דערלויבן יידן זיך צו באַזעצן דאָרטן און וועלן רוסישע אונטערטאַנען. זיי האָבן פאַרלאַנגט הנחות, ווי ניט צאָלן קיין שטײַערן די ערש־טע יאָרן, רעליגיעזע פרײַהייט און אַנדערע רעכט[17]).

די רוסישע מאַכט, וועלכע האָט געשטרעבט דער עיקר צו באַזעצן די ניט־באַפעלקערטע געגנטן, איז ניט מסכים געווען אויף די פונקטן, וועלכע האָבן געריכט וועגן אַרײַנפירן בראָנפן און זיך באַזעצן אין די שוין באַפעלקערטע טיילן פון נײַרוסלאַנד. רעכט צו האָבן דלעמאָ האָט מען זיי יאָ געגעבן, אָבער ניט מיט בראָנפן. דערבײַ האָט מען אויסגענומען, אַז די איבער־וואָנדערער זאָלן ברענגען קלאָרע באַווײַזן, אַז אַלע וואָס ווילן זיך דאָרט באַזעצן, זײַנען לײַטישע מענטשן, ניט קיין בעטלערס, האָבן ווירקלעך קאַפּיטאַלן, וואָס קענען באַנוצט ווערן אויף פאַרשיידענע האַנדלס־אָפּעראַציעס אָדער אַ וועלכע ניט איז מלאָכה.

די דאָזיקע רעכט זײַנען אויסגענוצט געווארן אין ס׳זײַנען טאָקע אַריינגעפאָרן פון פּוילן, באַזונדערס פון באַלטער געגנט, ניט ווייניק יידישע משפּחות, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין נײַרוסלאַנד. מיר האָבן די דאָזיקע פראָגע אויספירלעכער באַהאַנדלט אין דער אַרבעט, וואָס ווערט אָנגעוויזן אין דער ביבליאָגראַפיע, און קענען דאָ איבערגיין צו יענער פראָגע, וואָס אינ־טערעסירט אונדז דער עיקר אין געגעבענעם פלאַץ. מיר האָבן אין אויג די קאָלאָניזאַציע[18]).

ב. קאָלאָניזאַציע אין נײַרוסלאַנד אין 19־טן יאָרהונדערט

לויט דער אַלגעמיין אָנגענומענער מיינונג איז די רוסישע רעגירונג געשטויסן געוואָרן צום גרעדאָנק פון יידישער קאָלאָניזאַציע אין נײַרוסלאַנד פון יידישן לויפּראָנט אין רײַכן סוחר נאַטקין, וואָס איז מסתמא

געווען באַקאַנט מיט די קאַלאָניזאַציע־פּראָיעקטן פון דער עסטרײַכישער און פּרײַסישער רעגירונגען. ס׳זײַנען אָבער דאָ באַווײַזן, אַז די איניציאַטיוו איז גע־קומען פון יידן אַליין, פון פּשוטע יידן, וואָס האָבן קיין מורא נישט געהאַט פאַר שוועריקייטן אַרבעט און געזונט מנוחה פון האַנדל־וואַנדל און זיך אַנטשלאָסן צו זוכן ווי־אַרצלעך אין זיכערע און סטאַביל־ערע פרנסות.

איינער פון די בעסטע קענער פון דער געשיכטע פון נײַרוסלאַנד פּ. סקאַלקאָווסקי שרײַבט[11]: „די יידישע קאָלאָניע זײַנען פאַרמעל געגרינדעט געווארן אַרום 1807־טן יאָר, נאָר אַ קלייניע לאַנדווירטשאַפט־לעכע באַזעצונג האָט זיך אַנגעהויבן סאַמע סוף 1790־ער יאָרן, ווען אַקוראַט ווייסן מיר ניט פאַזיטיוו. דעמאָלט האָבן זיי [יידן] אויסגעבעטן ערד פאַר זיך אין כער־סאָנער גובערניע... און דאָרטן האָבן זיי זיך פאַר־נומען מיט עראַרבעט און פי־האָדוואָניע. ניט גע־קוקט אויף דער אינגעבוירענער שנאה פון יידן צו שוועריקער פעלד־אַרבעט און צו תושבקייט, האָט דער בײַשפּיל פון די ערשטע קאָלאָניסטן געווירקט אַזוי שטאַרק, אַז פון 1807 ביז 1809 זײַנען געגרינדעט גע־ווארן שוין 9 קאָלאָניעס. אין 1810־טן יאָר האָט מען געציילט 600 פאַמיליעס מיט 3,640 נפשות פון ביידע מינים״.

לויט אַ ספּעציעלער פאַראַדענונג פון דער רו־סישער רעגירונג אין 1804 זײַנען געגעבן געווארן פּריווילעגיעס יידישע לאַנדווירטן, באַזונדערס אין פרט פון שטיצערן. אין ניקאָלאַי דעם ערשטנס צײַטן זײַנען יידישע לאַנדווירטן באַפרײַט געווארן פון סאָלדאַטשינע. דאָס האָט נאַטירלעך שטאַרק געווירקט אויף דעם שטראָם פון יידן אין די קאָלאָניעס.

באַלד נאָך דער פאַראַדענונג פון 1804 האָבן זיך ענגומען בילדן אין פאַרשיידענע שטעט יידישע גרופּעס צו שיקן שליחים זיך צו באַקענען מיט די באַדינגונגען. די רעגירונג האָט צוגעזאָגט שטיצע מיט לאַנד און מיט געלט.

אַ באַזונדערס גרויסע אויפרודערונג איז פאַרגע־קומען אין מאַהילעווער גובערניע, פון וואַנען עס זײַ־נען טאַקע אַפּגעפאָרן די ערשטע מרגלים פינקעלשטיין און ליבער און זיי האָבן באַקומען די ערשטע 6,000 דעסיאַטין לאַנד אין כערסאָנער גובערניע. אין 1807 זײַנען געגרינדעט געווארן די ערשטע קאָלא־ניעס — „באַבראָווי קוט״, „שדה־מנוחה״ און אַנדע־רע. אינגאַנצן זײַנען געקומען ביז 10,000 יידישע נפשות, אָבער אַ סך זײַנען אויסגעשטאַרבן פון עפּי־דעמיעס אין פון נויט און ניט וויניק יידן זײַנען אַריבערגעפאָרן פון די קאָלאָניעס אין די שטעט פון דער זעלבער כערסאָנער גובערניע.

צום יאָר 1810 האָבן זיך אַפּגעשטעלט אין די קא־לאָניעס, ווי מיר האָבן פריער געזאָגט, 600 משפּחות מיט 3,640 נפשות. די גרויסע מערהייט פון די קא־לאָניסטן, אָרום דרײַ פערטל, האָבן באַקומען באָדן, הײַזער און מכשירים פון דער רעגירונג.

פאַר יענער צײַט, בײַ דעמאָלטיקע פּרימיטיוויע באַדינגונגען, ווען פון מאַהילעוו קיין קרעמענטשוג איז מען געפאָרן פּיר חדשים, ווען נײַרוסלאַנד איז געווען אַ מדבר, אָן וואַסער, אָן הײַזער, אָן באַאַרבעטע פעלדער, אָן נאָענטע שטאַטישע יישובים, אָן מעדי־צינישער הילף, זײַנען 10,000 יידישע נפשות געווען אַ געוואַלדיק גרויסע צאָל. דאָס איז נאָך אַ באַווײַז, ווי גרויס די נויט איז געווען און ווי יידן זײַנען געווען גרייט אויף די גרעסטע קרבנות אַבי זיך אַרויסצורײַסן פון לאַנגאַריקן הונגער.

אין אַ סך יידישע שטעט האָט מען זיך ערשט געקלײבן אין וועג אַרײַן, אָבער ס׳האָבן אַנגעהויבן אַנצוקומען שרעקלעכע ידיעות פון די קאָלאָניעס וועגן דער גרויסער צאָל געשטאָרבענע אין וועג און וועגן די קרבנות פון פאַרשיידענע עפּידעמיעס אין אויך וועגן די שוועריקייטן אין באַדינגונגען פון דער אַרבעט אין די קאָלאָניעס. דערצו איז נאָך צוגעקומען די שרעקלעכע באַהאַנדלונג פון די קאָלאָניסטן מצד די צאַרישע באַאַמטע, וועלכע האָבן באַטראַכט אין טאָקע באַהאַנדלט די יידישע קאָלאָניסטן ווי קנעכט און ווי אַן אָביעקט פאַר פּעטער הכנסה.

אין 1811 האָבן די קאָלאָניסטן פון „שדה־מנוחה״ געשיקט אַ בקשה צו די רעגירונגס־פאַרטרעטער, אַז צוליב דעם איבערבײַט פון קלימאַט און וואַסער און צוליב אַנדערע סיבות זײַנען אין משך פון איינע דרײַ יאָר אויסגעשטאָרבן מער פון 200 נפשות — גאַנצע משפּחות זײַנען קרבנות פון טויט. מע איז דעריבער געלאָפן ניט נאָר אין די נאָענטע נײַרוסישע שטעט, נאָר אויך אַפילו צוריק אין די אַלטע היימען.

אין יאָר 1819 זײַנען געבליבן אין די קאָלאָניעס ניט מער פון 417 יידישע משפּחות. די לאַנג אָבער פון די דאָזיקע עקשנותדיקע אויסגעהאַלטענע יידישע פּיאָנערן האָט זיך באַדײַטנדיק פאַרבעסערט און זיי האָבן שוין געקענט דינען וויי אַ מוסטער, אַז בײַ אַ געווישער עקשנות און פלײַסקייט קען מען באַזיגן די שלעכטע באַדינגונגען אין זיך דערשלאָגן צו אַ מער אָדער ווייניקער גוטן מעמד, צו אַ פיל זיכערער עקסיסטענץ ווי מיט האַנדל אויף די מערק, וואו מע רײַסט איינער פון צווייטן ממש פון מויל די פאַרדינסטן. דער דלות פון די ווײַסרוסישע שטעט און שטעטלעך האָט געהאַלטן אין שטיצן, דערבײַ קיין שום פּער־ספּעקטיוון אויף אַ פאַרבעסערונג. די גירושים פון די דערפער האָבן אַנגעטריבן אין די שטעט אין שטעט־לעך פּרנסהלאָזע אין בעטלערס, וועלכע האָבן אַנגע־וואַרפן אַ פּחד אויף דער יידישער באַפעלקערונג. אַ שרעקלעכע פאַרצווייפלונג האָט פאַרכאַפט גאָר גרויסע מאַסן, באַזונדערס אין ווײַסרוסלאַנד און ליטע. דאָ איז די אַרעמקייט בכלל געווען אַ סך שרעקלעכער

וויִ אין אוקראַינע. וואו די לאָגע האָט זיך שוין אין די ערשטע יאָרן פון באָהעפטונג צו רוסלאַנד פאַרבעסערט.

די רוסישע רעגירונג האָט פאַר דער צייט שוין געביטן איר פאָליטיק און זיך אָפגעזאָגט צו שטיצן די יידישע קאָלאָניזאַציע. זי האָט געפאָדערט פון די יידן, וואָס האָבן געבעטן דערלויבענישן זיך צו באָזעצן אין נייַרוסלאַנד, חתימות, אַז זיי וועלן ניט פאַדערן קיין סובסידיעס. אין וויטסרוסלאַנד האָבן געגעבן אַזעלכע חתימות 1,586 משפחות, וועלכע האָבן אינאיינעם מיט די פאַמיליעס אויסגעמאַכט 8,708 נפשות. אַרויסגעשטעלט האָט זיך, אַז אין די קאָלאָניעס זייַנען אָנגעקומען נאָר 435 משפחות מיט 2,394 נפשות. אָלע איבעריקע זייַנען פאַרשוואונדן אין די שטעט און שטעטלעך פון אוקראַינע און נייַרוסלאַנד.

די צאָל יידן אין די קאָלאָניעס איז דאָך געוואָקסן — אין 1825 זייַנען געווען אין די כערסאָנער קאָלאָניעס 714 משפחות, אָבער מיט ערד־אַרבעט האָבן זיך פאַרנומען 411 פאַמיליעס אין די איבעריקע מיט מלאָכות און האַנדל.

דאָס איז געווען דער רעזולטאַט פון די ערשטע צוויי קאָלאָניזאַציע־בהלות, וועלכע אַרעמע יידן האָבן געמוען ערנסט, נאָר די צארישע רעגירונג האָט נישט אויסגעהאַלטן אירע הבטחות. אין די דרײַ צענדלינג יאָר, וואָס זייַנען אַוועקגעאַנגען פון דער אָקופאַציע מצד דער רוסישער רעגירונג פון די אוקראַינישע געביטן האָט זיך די לאָגע בכלל און די יידישע לאָגע בפרט באַדײַטנדיק געענדערט. ס׳זייַנען אויפגעקומען גרויסע שטעט, ווי אָדעס אין בעסאַראַביע, וואו יידן האָבן אָנטוויקלט אַ בריייט האַנדל און אויך מלאָכה און אינדוסטריע. אויך אַ סך מיטגלידער זייַנען אויפגעקומען און אויפגענומען ניט וויניק יידן פון די אָרעמערע ליטווישע און ווײַסרוסישע מקומות. דאָך האָט דער דלות אין די יידישע שטעט און שטעטלעך וויַטער געטריבן יידן צו זוכן נייַע פרנסות. און די נויט איז דער וויכטיקסטער פאַקטאָר אין עקאָנאָמישע פֿאָרשטעלן. האָבן רוסישע יידן איבערגעלעבט אַן אינטערעסאַנטע אויפטרייסלונג, וואָס איז אויפגענומען געוואָרן ווי אַ גרויסע ישועה און האָט זיך אויסגעלאָזט מיט אַ קליינעם נייַעם שטראָם יידן אין די קאָלאָניעס פון כערסאָנער גובערניע.

אין יאָר 1835 האָט די רוסישע רעגירונג דערקלערט, אַז זי אָרבעט אויף אַ פּלאַן צו קאָלאָניזירן סיביר מיט יידן. דער פּראָיעקט האָט אַרויסגערופן אַן אומגעהײַערן טומל אין די תחום־גובערניעס. בקשות און ביטעס האָבן זיך געשאָטן פון הונדערטער יידישע קהילות. מיר קענען ניט אויסרעכענען דאָ די צאָל בקשות פון די פאַרשיידענע פונקטן. לאָמיר נאָר דערמאָנען, אַז פון ווילנע האָבן 285 משפחות געבעטן זיי שיקן קיין סיביר. דער גובערנאַטאָר האָט זיי אַזוי כאַראַקטעריזירט: „זיי זײַנען גאָר אָרעם, מטופל מיט גרויסע פאַמיליעס און האָבן קוים אויף חינה״.

דער חלום איז גיך פאַרשוואונדן, אָבער אַ סך משפחות, וואָס האָבן זיך געגרייט צו פאָרן אַזש קיין סיביר, האָבן פאַרקערעוועט דעם דישל און געבעטן זיי שיקן קיין נייַרוסלאַנד. די צאָל קאָלאָניסטן אין כערסאָנער גובערניע איז טאַקע געוואַקסן — פון 714 משפחות אין יאָר 1825 אויף 957 אין יאָר 1837. דער מצב פון די קאָלאָניסטן האָט זיך געהאָט פאַר דער צייט פאַרבעסערט, וואָס עס האָט זיך דעמאָנסטרירט אין דעם הויכן נאַטירלעכן צוואוואַקס — 25 אויף יעדע טויזנט יידן.

די רעקרוטשינע פון ניקאָלאַי דעם ערשטן און די גירושים פון די דערפּער און פון די גרענעץ־מקומות האָבן געטריבן יידן צו גיין דעם שוועריסטן וועג פון ראַטעוועזן זיך פון הונגער — דאָס איז געוואָרן איבערגאַנג פון האַנדל און מאַרק־שטעלעס צו ערד־אַרבעט. אָבער, ווי שוין עזשאַגט, דער דלות איז אַ גוטע בייטש אין יידן האָבן יענע מעלה, וואָס הייסט צופּאַסונגס־פּעיקייט. אין יאָר 1844 זייַנען שוין געווען אין די כערסאָנער קאָלאָניעס — 1,661 משפחות, כמעט אַ פאַרדאָפּלונג פאַר איניע זיבן יאָר. די צאָל קאָנדידאַטן אויף באָקומען ערד אין כערסאָנער גובערניע איז געווען פיל גרעסער. פון יאָר 1844 ביז 1851 האָבן דערלאַנגט בקשות אויף פּלעצער אין כערסאָנער גובערניע 5,090 משפחות און באָקומען דערלויבענישן האָבן נאָר 205. ס׳איז אָבער גאָר קיין ספק ניט, אַז ניט אָלע האָבן געווארט אויף אַן אָפּיציעלער דערלויבעניש צו פאָרן זיך באָזעצן אין אַ קאָלאָניע. ס׳איז געווען אויך אַ סטיכישער שטראָם. אַזוי איז אין יאָר 1859 שוין געווען אין כערסאָנער גובערניע 21 יידישע קאָלאָניעס און אין יעקאַטערינאָסלאָווער גובערניע — 16 קאָלאָניעס און אין אָלע קאָלאָניעס זייַנען געווען 2,598 משפחות. פון יאָר 1844 זייַנען לכן צוגעקומען טויזנט משפחות. אין אַן אָפּיציעלן באַריכט ווערן שוין די יידישע קאָלאָניסטן שטאַרק געלויבט אין זיי באָקומען הויכע קאָמפּלימענטן, אַז זיי זייַנען ניט ערגער ווי די דײַטשע קאָלאָניסטן.

די איבערוואַנדערונג קיין נייַרוסלאַנד איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן. ס׳האָט דאָך געמיינט ריזיקירן מיט אַ ווייַטער און שווערער נסיעה, אַרײַנגאָלן אין גאַנץ נייַע אומבאַקאַנטע באַדינגונגען אין איבערריסן אינגאַנצן מיט דער אָלטער היים. ס׳איז דעריבער ניט קיין חידוש, וואָס די רעזולטאַטן פון דער קאָלאָניזאַציע זייַנען סוף־כּל־סוף געווען קליינע. די שטרעבונג צו ערד־אַרבעט האָט אָנגענומען אַ בריייטערן פאַרנעם, ווען די צארישע רעגירונג האָט זיך ענדלעך דערטראַכט צו געבן די יידן אַ מעגלעכקייט זיך צו פאַרנעמען מיט לאַנדווירטשאַפט אין זייערע אָלט־אײַנגעזעסענע היימען. דאָס האָט געטראָפן ערשט

אין יאָר 1835 אוּן שפּעטער מיט 24 יאָר, אין 1859, טרעפט מען שוין פאַלגנדיקע יידישע קאָלאָניעס:

גובערניעס	צאָל קאָלאָניעס	צאָל נפשות
קיעווער	37	9,398
וואָלינער	38	4,641
פּאָדאָליער	18	11,231
סך־הכל	**93**	**25,270**

לויט דער ציילונג פון 1897 האָבן געלעבט פון לאַנדווירטשאַפט:

גובערניעס	צאָל נפשות	% פון דער יידי׳ באַפעלקערונג
כערסאָנער	22,610	7.01
יעקאַטערינאָסלאָווער	7,015	7.09
וואָלינער	7,546	1.91
פּאָדאָליער	6,427	1.73
קיעווער	5,529	1.28
טשערניגאָווער	3,199	2.81
פּאָלטאָווער	930	0.84
טאַווריש	585	1.05
סך־הכל	**53,841**	**3.21**

מע דאַרף נעמען אין אַכט, אַז, ראשית, האָט אין דער צווייטער העלפט 19־טן י״ה די יידישע באַ־פעלקערונג דורכגעמאַכט אַ פראָצעס פון לאָבאַריזאַציע אין די שטעט דורך דעם אינטענסיוון וואוקס פון בעלי־מלאָכות און מלאָכה־אַרבעטער און אויך דורך דעם אַרײַנדרינגען צוביסלעך אין דער פאַבריק־אינדוסטריע ניט נאָר ווי אונטערנעמער, נאָר אויך ווי אַרבעטער. שנית, האָט די עמיגראַציע, וואָס האָט געהאַלטן אין איין שטײגן, אַלץ מער און מער אַפּ־געשוימט יענע עלעמענטן, וואָס האָבן אין דער ער־שטער העלפט 19־טן י״ה זיך געריסן צו לאַנדווירט־שאַפט. דער צוואוואַקס איז לכן אין פאַרגלײַך מיט די יאָרן פון דער מיט פון יאָרהונדערט ניט באַדײַטנדיק.

די צאָלן זײַנען וויַיט נישט גענוג אויף צו גענוג אַ קאָנקרעטע און ווירקלעכע פאַרשטעלונג וועגן דעם לעבן און די דערגרייכונגען פון די יידישע קאָלאָניסטן, וואָס האָבן אין יאָר 1898 שוין געציילט דעם דריטן און דעם פערטן דור. מיר האַלטן לכן פאַר נוצלעך צו ברענגען איינציקע פרטים־באַשרײַבונגען פון די מאַטעריאַלן פון ייק״א, וואָס וועלן אונדז ווײַזן דאָס קאָנקרעטע פנים הן פון די קאָלאָניעס און הן פון די קאָלאָניסטן (בײַלאָגע: „באַשרײַבונג פון איינצלנע קאָלאָניעס פון כערסאָנער גובערניע״):

„אין דעם צענטראַלן טייל פון כערסאָנער גו־בערניע, גאָנץ ווײַט פון אַן אײַזנבאַן, טיף פאַר־וואַרפן, ליגן דרײַ יידישע קאָלאָניעס „באַראָוי קוט״, „די גרויסע שדה־מנוחה״ אוּן „די קלײַנע שדה־מנוחה״. די פעלדער, וואָס געהערן צו די קאָלאָניסטן, זײַנען זיך אויף 12־15 ווערסט. די באַפעלקערונג פון די דאָזיקע קאָלאָניעס אַרבעט פלײַסיק בײַם באַאַרבעטן די פעלדער, אויך די פרויען. עטלעכע אומגעריטע־נישן, איינער נאָכן אַנדערן, האָבן רואיגירט די קא־לאָניסטן פון „באַראָוי קוט״. די קאָלאָניסטן זײַנען גרויסע בעלי־חובות אוּן נאָר די היימישע מלווים זײַנען זיי שולדיק אַרום 18 טויזנט רובל.

„די געזעלשאַפטלעכע בנינים, בתי־מדרשים, שולן א״א זײַנען אויס זייער אַרעם, באַזונדערס די בנינים פון די שולן. קיין דאָקטאָר איז אין דער דאָזיקער קאָלאָניע ניטא. אויך נישט קיין אָפּטייק.

„אין דער דאָזיקער קאָלאָניע זײַנען דאָ 185 קאָלאָניסטן־משפּחות מיט 1,103 נפשות. אין דורכשניט קומט אויס אויף אַ משפּחה קרוב צו 13 דעסיאַטין פעלד אוּן העכער צווישן פערד. מיט לאַנדווירטשאַפט פאַרנעמען זיך 175 משפּחות. זײַ פאַרזיינן 2539 דע־סיאַטין, אין דורכשניט קרוב צו 14 דעסיאַטין אויף אַ משפּחה.

„פּיר ווערסט ווײַטער געפינט זיך די קאָלאָניע „גרויסע שדה־מנוחה״. בײַ די הײַזער איז ניט מעגלעך צו האָבן אַ גערטנדל, ווײַל זיי זײַנען געבויט אײַנס לעבן דעם צווייטן. דערמיט דערקלערט זיך, וואָס פון ערשטן בליק מאַכן די קאָלאָניעס דעם אײַנדרוק גיכער פון האַנדלס־ערטער אוּן ניט פון לאַנדווירט־שאַפטלעכע קאָלאָניעס. אויך די דאָזיקע קאָלאָניסטן אַרבעטן פלײַסיק אין זייערע פרויען זײַנען ניט ווײַ־ניקער אַרבעטסאַם־פלײַסיק ווי זייערע חברטעס פון „באַראָוי קוט״. לאַנדווירטשאַפטלעכע מכשירים זײַ־נען דאָ נאָך ווייניקער ווי אין „באַראָוי קוט״. די געזעלשאַפטלעכע בנינים זענען דאָ אַבסיל בעסער אויס ווי דאָרטן. אויך דאָ איז ניט געווען אין מאַמענט פון פאַרשונג ניט קיין דאָקטאָר אוּן ניט קיין אָפּטייק, דאָ קומט אויס אויף אַ פאַמיליע קרוב 13 דעסיאַטין לאַנד. די צאָל פאַמיליעס, וואָס פאַרנעמען זיך מיט לאַנד־ווירטשאַפט, דערגרייכט 193״.

מיר וועלן זיך מער ניט אָפּשטעלן אויף יענע זײַטן פון די קאָלאָניעס, וואָס מיר האָבן נאָר וואָס באַשריבן. מיר וועלן זיך אָבער אָפּשטעלן אויף אײַ־ניקע מאָמענטן, וואָס צייכענען באַזונדער אויס וואָסערע ס׳ניט איז קאָלאָניעס.

בײַ דער באַשרײַבונג פון דער „קלײַנער שדה־מנוחה״ ווערט דערציילט, אַז נאָך דער לאַנדווירטשאַפט־לעכער אַרבעט פאַרנעמען זיך אַ סך קאָלאָניסטן מיט מלאָכה: „באַזונדערס זײַנען פאַראַן צווישן זיי קאָלא־ניסטן פיל גלעזער, אָבער מע פאַרדינט ווייניק״.

בײַ גאָר אינטערעסאַנט איז די באַשרײַבונג פון דער קאָלאָניע „לוואָוואָ״: „די נאָענטקייט פון די

רײַכע דײַטשע קאָלאָניעס אין דער טאָורישער גו־בערניע גיט די יידישע קאָלאָניסטן אַ מעגלעכקייט צו פֿאַרדינען מיט זײַטיקע באַשעפֿטיקונגען. זיי פֿאַרנעמען זיך מיט האַנדל, נייען קלײדער פֿאַר די רײַכע דײַטשן. נאָכן פֿאַרנדיקן די פּעלד־אַרבעטן פֿאָלן זיי אַן אין גרויסע און פּעסטע פֿורגאָנעס פֿאַרשיידענע מאָנופֿאַק־טור־סחורות, נײַ־מאָדנעס, נעמען מיט די עהילף־אַרבעטער און פֿאָרן אַוועק קיין טאָוורישע, וואו זיי פֿאָר־ברענגען דעם גאַנצן ווינטער".

דאָס בילד פֿון די באַשריבענע קאָלאָניעס איז זייער אַ שוואַרץ. מיר וועלן לכן געבן אַ באַשרײַבונג פֿון אַ קאָלאָניע מיט אַביסל ליכטיקערע פֿאַרבן: די קאָלאָניע „איזראַילעווקא" אין יעליסאַוועטגראַדער ראַ־יאָן האָט 210 קאָלאָניסטישע משפּחות. „די הײַזער זענען אויס פּײַן. זיי האָבן אַרום ערטנדלעך. דאָ געפֿינען זיך מער מאָדערנע מאַשינעס. אין פֿרט פֿון אַרגאַני־זאַציע פֿון דער ווירטשאַפֿט קען מען די דאָזיקע קא־לאָניע צוריכענען צו די בעסערע. אין דער קאָלאָניע זײַנען פֿאָרן 9 קראָמען, 5 פֿון זיי געהערן די קא־לאָניסטן, נאָר אויסשליסלעך מיט האַנדל פֿאַרנעמט זיך נאָר איין קאָלאָניסט. האַנטווערקער זײַנען פֿאָראַן: 10 קאָמענשטשיקעס, 2 קאָוואַלעס, 2 בויִ־אַרבעטער, 15 שוסטערס, 30 שנײַדערס און 1 מוזיקאַנט. קיין שול איז ניט פֿאָראַן".

ווײַל מען אונטערפֿירן אַ שטיקל סך־הכל פֿון דער קאָלאָניזאַציע־טעטיקייט און אָפּשאַצן אירע דערגרייִ־כונגען, מוז מען נעמען אין אַכט די קאָנקרעטע באַ־דינגונגען בײַם אוקראַינישן יידנטום אין משך פֿון 19־טן י״ה. ס׳זײַנען געווען גרויסע דערגרייכונגען אויפֿן געביט פֿון האַנדל און אינדוסטריע. די עמי־גראַציע האָט אַ סך פֿאַרגרינגערט די לאָגע אין אַלע גובערנעס פֿון אוקראַינע. אין סוף־כל־סוף האָט מען נאָך סוף יאָרהונדערט געהאַט צו טאָן מיט גאַנץ גרויסע טיילן פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, וואָס האָבן געהונגערט אין פֿשוטן זינען פֿון וואָרט. מיר וועלן אויך דעם דאָזיקן דלות סוף 19־טן י״ה זיך שפּעטער אָפּשטעלן באריכותדיקער. נעמט מען אין אכט די דאָזיקע קאָנקרעטע לאָגע, מוז מען דאָך פֿא־זיטיוו שאַצן אָפּילו די קנאַפּע דערגרייכונגען פֿון דער קאָלאָניזאַציע.

צו דער צײַט, וואָס מיר האָבן באַשריבן, האָט די ײַק״א פֿאַרגענומען אַ גאַנצע רײַ טעטיקייטן, וואָס האָבן געהאַט דעם ציל צו העכערן די טעכניק פֿון דער ערד־באַאַרבעטונג און הייבן די בילדונג בכלל און די לאַנדווירטשאַפֿטלעכע בילדונג בפרט פֿון די יידישע קאָלאָניסטן.

די אַרבעט איז אָבער געשטערט געוואָרן פֿון די פֿאַגראָם־ און רעוואָלוציע־געשעענישן און מע קען אָננעמען, אַז ביז דער מלחמה זײַנען קיין באַדײַטנדיקע שינויִם ניט פֿאָרגעקומען. מיר וועלן לכן איבערגיין צו דער קאָמוניסטישער קאָלאָניזאַציע, וואָס האָט אַרײַנגעשריבן אַ גאַנץ באַדײַטנדיק קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון יידישער אגראַריזאַציע.

ג. די קאָמוניסטישע קאָלאָניזאַציע

מיטן קומען צו דער מאַכט פון דער קאָמוניסטי־שער פּאַרטיי, סוף יאָר 1917, הייבט זיך אָן אַ נײַ קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון די אוקראַינישע יידן. און דאָס קאַפּיטל יידישע קאָלאָניזאַציע פֿרואווט זיך צעוואַקסן און ענדערן די גאַנצע סאָציאַל־עקאָנאָמישע פּיזיאָגאָמיע פונעם דאָזיקן יידנטום.

ס׳איז איינע פון די רעטענישן פון געשיכטלעכער אַנטוויקלונג, וואָס בעת אַלע אייראַפּעישע פעלקער האָבן דורכגעמאַכט דעם אַנטוויקלונגס־פּראָצעס פון דאָרף אין שטאָט אריין, פון לאַנדווירטשאַפֿט צו אינדוסטריע און האַנדל, האָבן אַלע יידישע געזעלשאַפֿטלעכע באַ־וועגונגען געפֿרעדיקט און געפֿרואווט פֿראָקטיש דורכ־פירן אַ פֿאַרקערטן פּראָצעס — פון שטאָט אין דאָרף אריין און פון האַנדל און אינדוסטריע צו לאַנדווירט־שאפֿט. דער „בונד" האָט אין דעם פֿרט פֿאַרגעשטעלט אַ יוצא־מן־הכלל, אָבער די יידישע קאָמוניסטן, וועל־כע האָבן טאַג־טעגלעך זיך עגשוואירן אין היפֿער־טרי־שאפֿט צום מאַרקסיזם, האָבן גראָד אין דעם פֿרט אים „פאַראַטן" אין געגאַנגען אויפֿן וועג פון אַלע נאַציאָנאַלע געזעלשאַפֿטלעכע באַוועגונגען. און אויב אין די גאָר ערשטע יאָרן פון דער באָלשעוויסטישער הערשאַפֿט האָט די קאָלאָניזאַציע געהאַט דער עיקר דעם ציל פּשוט צו ראַטעווען פון הונגער גרויסע טיילן פון אוקראַינישן יידנטום, איז שפּעטער צוגעקומען נאָך אַ הויכע נאַציאָנאַלע אידעע — שאַפֿן נא־ציאָנאַלע ראַיאָנען, און אויב מעגלעך, אויך אַ געגנט־צעוטער, וואו די יידישע באַפֿעלקערונג זאָל בילדן אַ מערהייט און קענען אויסנוצן אַלע יענע געזעצן, וואָס גיבן דער מערהייט אַ רעכט אויף אייגענער נאַציאָנא־לער שפּראַך און קולטור.

נאָר פריער פון אַלע מוז מען זיך כאַטש קורץ אָפּשטעלן אויף דער סטיכישער קאָלאָניזאַציע, וואָס האָט זיך געצויגן עטלעכע יאָר, בערך פון 1918 ביז 1924 — 1925.

שוין בײַ די ערשטע סטאַדיעס פון דער באָלשע־ויסטישער רעוואָלוציע האָט מען זיך ניט געריכטעט מיט די ספּעציפּישע באַדינגונגען פון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין אוקראַינע און מע האָט דורכגעפֿירט אַלע קאָנפּיסקאַציעס און ליקווידאַציעס פון די ביר־גערלעכע עלעמענטן ווי אין צענטראַל־רוסלאַנד. פּאַק־טיש האָט זיך באָקומען אַזאַ בילד: אַ פֿאַגראָם האָט רואינירט אַ גרויסן טייל פון דער יידישער באַפֿעלקע־רונג אין אַ פונקט. די באָלשעוויקעס האָבן אָפּגעהאַלטן אַ נצחון און פֿארטריבן די באַנדעס. זיי האָבן געוויס אויפגעטאָן אַ גרויסע זאַך — ניט דערלאָזט, אַז מע

צייטווייליקע באַראַקן אין כערסאָנער ראַיאָן

זאָל אויסקוילען די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג. אָבער פּראַקטיש איז הייליק און מע איז באַלד צוגעטראָטן צו וויטערע קאָנפיסקאַציעס און צו א וויטערער אויס־ליידיקונג פון יידישע הײַזער.

כּדי מיר זאָלן פאַרשטיין די גאַנצע טראַגידיע פונעם אוקראַיניש יידנטום אין די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה, וועלן מיר ברענגען אייניקע דאַטעס וועגן די פאָגראָמען. אינגאַנצן זײַנען פאָרגעקומען צוויישן די יאָרן 1918 און 1922 אַרום 1400 פאָגראָמען אין 530 פונקטן. דערמאָרדעטע יידן זײַנען געווען צווישן 75 טויזנט און הונדערט טויזנט. אַרום הונדערט טויזנט יידן זײַנען געשטאָרבן פון עפּידעמיעס. גיט מען צו די קרבנות פון דער מלחמה, איז צו שאַצן, אַז אין רע־זולטאַט פון די אַלע אומגליקן זײַנען צוגעקומען אַרום 100 טויזנט אַלמנות און אַרום 200 טויזנט יתומים. 90% פאָגראָמען זײַנען פאָרגעקומען אין די אוקראַיני־שע גובערניעס.

און אָט מיט אַזאַ אומגליקלעכער באַפעלקערונג האָט מען געדאַרפט בויען אַ קאָמוניסטישע אָרדענונג. קאָלעקטיווע קאָלאָניזאַציע איז געווען איינער פון די הויפּט־צילן פון דער יעווסעקציע. לכתּחילה איז גע־גאַנגען אַ סטיכישע אַגראַריזאַציע. יידן האָבן זיך גע־לאָזט אין די יידישע קאָלאָניעס מיט דער האָפענונג, אַז ברויט וועט מען האָבן. מע האָט אויך געזוכט מעג־לעכקייטן צו באַקומען אַ שטיקל ערד אַרום די שטעט־לעך. אין אוקראַינע איז דאָס וויניקער מעגלעך געווען ווי אין ווייסרוסלאַנד, ווײַל מחמת די פאָגראָמען האָבן יידן מורא געהאַט צו פאַרנעמען פאַרלאָזטע פריצישע

ערד־שטיבלעך אין כערסאָנער ראַיאָן, וואו יידישע פּויערים האָבן געלעבט

קאָלאָניע „אויפלעבונג"

קאָלאָניע „דושאַנקאַי" אין קרים

ערד. דאָך צום יאָר 1920 און 1921 איז שוין די באַל־שעוויסטישע מאַכט געווען געניג פעסט אין דער מער־הייט גובערניעס פון אוקראַינע און די יידישע בײַ־שטעטלדיקע קאָלאָניזאַציע האָט זיך אויך אין אוקראַינע פאַרשפּרייט.

לויט אָפּיציעלע דאַטעס זײַנען אין די יאָרן 1918 — 1921 געגרינדעט געוואָרן אין אוקראַינע 208 אַגראַרישע קאָלעקטיוון מיט 24,384 דעסיאַטין לאַנד, וואו ס׳האָבן זיך אײַנגעאַרבעט 3,080 פאַמיליעס מיט 15,076 נפשות [20].

דער נעפּ (די נײַע עקאָנאָמישע פּאָליטיק) האָט ניט פיל פאַרבעסערט די לאָגע פון דער יידישער באַ־פעלקערונג אין אוקראַינע, און דער שטראָם אין די דרומדיקע גובערניעס, כדי זיך באַזאָגן אויף ערד, איז דווקא געוואַקסן. געווירקט האָט בלתי ספק די שווע־רע עקאָנאָמישע לאָגע. די יידישע מאַסן זײַנען געניג געשטראָפט געוואָרן פון דער באָלשעוויסטישער עקא־נאָמישער פּאָליטיק און האָבן געגלויבט, אַז דאָך איז דעם פּויער פיל בעסער ווי דעם אַרעמען מענטשן אין שטאָט. דער פּויער איז בײַ אַלע פאַלן פארזאָרגט מיט ברויט. אמת, די עקאָנאָמישע פּאָליטיק פון די באָלשעוויקעס האָט אויך ניט געשאָנעוועט דעם פּויער. אָט שטייט געשריבן אין עמעס (נומ׳ 169, פון 27־סטן יולי 1924): „די יידישע קאָלאָניעס פון קריוואַראָגער און יעליסאַוועטגראָדער קרײַזן פארמאָגן 24,291 דע־סיאַטין ערד, פון וועלכער עס איז פארזייט געוואָרן 10,838 דעסיאַטין, לכן נאָר 44.5%. פון די לעצטע וועט אַראָפגענומען ווערן 162 טויזנט פוד תבואה. אויף אנצוהאַלטן דעם לאַנדווירטשאַפטלעכן שטייגער וועט זיך פאַדערן אַן ערך 35 טויזנט פוד תבואה. די קא־לאָניעס זיינען אַ באַפעלקערונג פון 11 טויזנט נפשות. אויף דערנערן זיי וועט זיך פאַדערן 132 טויזנט פוד. האָבן מיר שוין אַ דעפיציט פון 5 טויזנט פוד״. דאָ איז זייער כאַראַקטעריסטיש, וואָס דער מלוכה־שטייגער מוז באַצאָלט ווערן, צי די באַפעלקערונג האָט יאָ ברויט צי ניט.

בײַ אַזאָ לאָגע איז קיין חידוש נישט, וואָס דער שטראָם אין די קאָלאָניעס האָט זיך צונויפגעטראָפן מיט אַן אָפּשטראָם פון די קאָלאָניעס. און אויב בײַ אַרום 1934, בײַ די יידישע באַפעלקערונג האָט דער־פילט, אַז די סאָוויעטישע שטאָט איז שוין געגנג אויפ־געלעבט און לעבט שוין אַפּילו איבער אַ באַדײַטנדיקע עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג, איז נאָך דער שטראָם אין די קאָלאָניעס געווען גרעסער פון דעם אָפּשטראָם, איז אָבער פון 1934 אַן שוין דער אָפּשטראָם געווען פיל אינטענסיווער און אַלע חלומות פון אַן אַגראַר־צענטער אין אוקראַינע זײַנען אויסגערונגן. פּאָליטיש זײַנען זיי אויסגערונגן אַ סך פריער און בירא־בידזשאַן האָט געדאַרפט פאַרבײַטן קרים, וואָס איז געווען דער נאַציא־נאַלער טרוים פון גרויסע טיילן פון יידישע קאָמוניסטן, צווישן וועמען עס זײַנען געווען ניט ווייניק געווען „פּועלי־ציון״ אין עסעסאָוועצע (ציוניסטן־סאָציאַליסטן). זיי האָבן נישט געקענט פאַרגעסן אינגאַנצן די טערי־טאָריאַליסטישע חלומות.

דעם 29־סטן אויגוסט 1924 איז געגרינדעט גע־וואָרן דער „קאָמזעט״ (יידיש — „קאָמעדד״). דער פּלאַן איז געווען צו באַזעצן 100 טויזנט יידישע פאַמיליעס אין משך פון 10 יאָר. ווי אַ כלומרשט אומפאַרטייאישע אַרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן דער „גזעזרד״. די רעזולטאַטן פון דער נײַער קאָלאָניזאַציע זײַנען ביז 1928 געווען פאָלגנדיקע: אין אוקראַינע (מיט קרים) זײַנען באַזעצט געוואָרן 9,563 פאַמיליעס, וואָס האָבן באַקומען 294,955 העקטאָר לאַנד.

ווער זײַנען געווען די נײַע קאָלאָניסטן? זײַנען דאָס געווען געוועזענע הענדלער, סוחרים, ד״ה „ניט פראָדוקטיווע עלעמענטן״? אָט זײַנען די באַשעפטי־קונגען פון די קאָלאָניסטן [21]:

באַשעפטיקונג	אַבס׳ צאָל	פראָצענט
געוועזענע ערד־אַרבעטער	189	15.4
קוסטאַרן און אַרבעטער	749	61.1
אָנגעשטעלטע	82	8.0
הענדלער	146	11.1
פרײַע פראָפעסיעס	12	1.0
אומבאַשטימט	42	3.4
סך־הכל	**1,220**	**100.0**

שוין דער דאָזיקער באַשטאַנד האָט געמוזט פירן צו אַ גרויסן אָפּשטראָם. באַזונדערס די הויכע צאָל בעלי־מלאָכות און אַרבעטער האָבן געוויס ׳געקוקט אויף לאַנדווירטשאַפט ווי אויף אַ צײַטווײליקער באַ־שעפטיקונג. באַזונדערס שוואַך איז געגאַנגען די פאַר־וואַרצלונג בײַ די בײַשטעטלדיקע קאָלאָניסטן. דער קאָמוניסט ל. זינגער שרײַבט [22]: „ארומנעמענדיק העכער אַ העלפט פון דער גאַנצער יידישער לאַנדווירט־שאפטלעכער באַפעלקערונג, פארמאָגן אָבער די בײַ־שטעטלדיקע קאָלאָניסטן פון אוקראַינע נאָר 18% פון יידישן לאַנד־באַזיץ. די דורכשניטלעכע הכנסה פון אַ פאַמיליע איז ניט גרעסער פון 200 רובל אַ יאָר. בײַ אַזאַ מין לאָגע איז שווער אָנצונעמען, אַז לאַנד־ווירטשאפט איז דער אײַנציקער אָדער אָפּילו דער הויפּט־מקור פון פרנסה בײַ דער בײַשטעטלדיקער לאַנדווירטשאפטלעכער באַפעלקערונג״.

מיר קענען זיך ניט לאָזן אָפּשטעלן אויף יענער שרײַענדיקער ארעמקייט, וואָס האָט גרעסטן טרײַבן פון די קאָלאָניעס, וואָס זײַנען אויפגעשטעלט געוואָרן אויף אין פוס און האָבן ניט צוגעזאָגט קיין פעסטע און זיכערע צוקונפט דעם קאָלאָניסט. לאָמיר כאָטש געבן אין בילד, וואָס איז געוויס ניט געווען קיין יוצא־מן־הכלל.

דער קאָרעספּאָנדענט פון שטערן (פון 12־טן דע־צעמבער 1925) שרייבט: „מיר פּאָרן קיין ׳קרעניטש־קי׳. דאָ ווערט פּאַרלייגט אַ גרויסע קאָלאָניע, שוין נישט פון ׳קאָלעקטיוושטשיקעס׳, וואָס שטייען נאָך מיט אין פּוס לעבן זייערע קרעמלעך, נאָר פעסטע ערד־אַרבעטער, וואָס האָבן זיך שוין מיט זייערע ביידע פּיס זיכער און ערנסט געשטעלט אויף זייער ערד. 5 — 6 שטייגערנע הייזלעך, עטלעכע אַרבעטער שיטן ערד אויפן דאָך. ווייטער אַפּיסל ערד־הייזלעך, אויסגע־גראָבענע גריבער און אַ גרופּע פּויערים. דאָס איז די צוקונפטיקע קאָלאָניע. אויפן האָרצן איז געווארן עט־וואָס שוועריקייט. די פּויערים אָפּגעריסן און אָפּגע־שליסן. בלאָטע, פאַרחושכטע פּנימער. די הייזער שטייען נאָך אָן פענצטער און אָן טירן. אויפן שוועל קינדער פאַרווילקלט אין שמאָטעס. אין די קורעניעס (ערד־הייזלעך) געזינדן צו 6 אין 7 נפשות. אַ יונגע, שטאַרק אויסגעהאַרעוועטע פרוי נעמט מיך אָן פאַר נאַטשאַל־סטואָ און זי גיט זיך אַ וואַרף צו מיר מיט אַ געבעט: טוט אַ טובֿה, ווי גאָט איז אייך ליב, נעמט בײַ מיר צו די בהמה, זי וועט מיך אויפעסן מיט די ביינער״.

איז געוויס נישט קיין חידוש, וואָס דער אָפּפלוס פון די קאָלאָניעס איז געווען גרויס — בערך אַ העלפט פון די קאָלאָניסטן. דער אַקטיוואָר קאָמוניסט י. קאַ־טאַר שרייבט: „די פּראָצענט איז ניט אין דעם, וואָס ס׳איז בכלל פאַראַן אָן אָפּפלוס, נאָר אין דעם, וואָס ער איז פון אַזאַ גרויס. פון 1926 ביז 1931 זײַנען אַנגענומען געווארן אויף די אוקראַיניש איבערוואַנ־דערישע פּאָנדן 13,415 פאַמיליע־פאַרטרעטער, אָבער דעם ווינטער־פאַרזיי האָבן געמאַכט נאָר 7,097, דאָס הייסט, אז פאַר דער צײַט זײַנען אויסן 6,318 אָדער 47.1%״ [23]).

דערבײַ איז וויכטיק צוצוגעבן, אַז ס׳זײַנען אַוועק־געפאָרן ניט נײַע קאָלאָניסטן, וואָס האָבן פון לכתחילה אָן זיך ניט געקענט צופאַסן. ס׳זײַנען אַוועקגעפאָרן אַ סך, וועלכע האָבן שוין געלעבט אין די קאָלאָניעס פינף יאָר. 44% פון די, וואָס האָבן פאַרלאָזט די קאָלאָניעס, האָבן שוין געהאַט געלעבט דאָרט מער פון דרײַ יאָר.

לאָמיר פרואון אונטערפירן אַ שטיקל סך־הכל. ער פרעטענדירט ניט אויף קיין ריכטיקייט הונדערט פּראָצענט, נאָר ער גיט בלתּי ספק אַ קלאָרע און גאָר נאַענט צום אמת פאַרשטעלונג. וועגן דער אַנטוויק־לונג פון דער לאַנדווירטשאַפט בײַ יידן אין סאָוויעט־רוסלאַנד.

די צאָל יידן אין קאָלאָניעס אין אוקראַינע (מיט קרים) האָט באטראָפן: 1897 — 53,841 נפשות [24]), 1926 — 59,689 נפשות [25]), 1931 — 192,000 נפשות [26]), 1939 — 13,500 משפחות אָדער 65 — 66 טויזנט נפשות [27]).

מיר האָבן וויניק וואָס צוצוגעבן צו די דאָזיקע צאָלן — זיי רײַדן מער ווי אַ קלאָרע שפּראַך. דער גאַנצער גרויסער גאולה־טומל, וואָס די ײַדישע קאָמו־ניסטן אין סאָוויעט־רוסלאַנד און אויך אין דער גלות־וועלט האָבן אויפגעהויבן מיט די אַגראַריזאַציע־גליקן, איז גיך אויסגערונגען. אַז די ײַדישע קאָמוניסטן טראָגן אַ געוויסן טייל פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער דאָ־זיקער מפּלה, איז גאָר קיין ספק ניט. זייער קאָמוניסטישע פרומקייט אין פּרט פון אומבאַדינגט שאַפן קאָלעקטיווע קאָלאָניעס איז געווען אײַנער פון די ווייכטיקסטע פאַקטאָרן, וואָס האָבן באַגראָבן די גאַנצע אַגראַריזאַצי־אונטערנעמונג. און זאָל צוגעגעבן ווערן, אַז אין די 20־סטע יאָרן האָבן די ײַק״א און טיילווײַז אויך „ארט״ אַרײַנגעפּראָקט ניט וויניק מיליאָנען דאָלער אין דער אוקראַינער־קרימער קאָלאָניזאַציע. נאָר אויך די דאָ־זיקע פראָגע איז ניט פיל ווערט אין פאַרגלײַך מיטן סאָציאַלן דורכפאַל, וואָס די גאַנצע אונטערנעמונג האָט געליטן.

דער גרויסער אידעאַל — אַן אויטאַנאָמע עגגנט אין קרים — איז נאָר גיך דורכגעפאַלן. אפשר זײַנען געווען אַנדערע נצחונות אויפן קולטור־נאַציאָנאַלן געביט? מיר האַלטן פאַר נייטיק זיך אָפּצושטעלן אויף דער דאָזיקער פראָגע, כאָטש אויך אין דעם פּרט ווילן מיר קומען צו נעגאַטיוויע רעזולטאַטן.

ס׳זײַנען געווען פינף ײַדישע נאַציאָנאַלע ראַיאָנען: דרײַ — קאָלינינדאָרף, נײַ־זלאַטאָפּאָל און סטאָלינדאָרף — אין אוקראַינע און צוויי — אין קרים. אין די דאָזיקע נאַציאָנאַלע ראַיאָנען זײַנען אָנהייב די דרײַסיקער יאָרן געווען אַרום 60 טויזנט יידן, וועלכע האָבן אויס־געמאַכט אַ מערהייט פון בערך צוויי דריטל. די אײַב־ריקע זײַנען געווען אוקראַינער און דײַטשן. מיר ווילן זיך דאָ ניט אָפּשטעלן אויף דער מאַטעריעלער זײַט. אויך פון די נאַציאָנאַלע ראַיאָנען איז מען גלאָפּן, ווי נאָר עס האָט אַ בליץ געטאָן וואָסערע ס׳ניט איז פאַרדינסט־פערספּעקטיוון אין די שטעט.

לויט די סאָוויעטישע געזעצן פאַרמאָגן די נא־ציאָנאַלע ראַיאָנען און סאָוויעטן בריטע זעלבסטפאַר־וואַלטונגס־רעכט. זיי קענען ניט נאָר פירן די גאַנצע בילדונגס־סיסטעם אין דער שפּראַך פון דער נאַציא־נאַלער מערהייט אין ראַיאָן, נאָר אויך די גאַנצע אַד־מיניסטראַציע און אויך די געריכט־פּראָצעדור. די ײַדישע קאָלאָניסטן, באַזונדערס די ניט לאַנג געקומענע, זײַנען געווען נאָר וויניק באַגײַסטערט פאַר דער הערשאַפט פון די ײַדישע קאָמוניסטן אין דער שול־סיסטעם. זיי האָבן בכלל אַנהאַלטן, אַז דער ײַדישער קאָמוניזם איז פיל געפערלעכער פונעם ניט־ײַדישן. און צי בכיוון אָדער ניט בכיוון, נאָר זיי האָבן זיך ניט עקסטראַרט אויסצונוצן די רעכט פון זעלבסטפאַר־וואַלטונג בכלל און אין ײַדיש בפרט.

מיר ווילן בראַנגען אַ פּאָר גרעסערע ציטאַטעס און מיר ווילן באַקומען אַ געוגג בולט בילד, ווי וויַט

קאָלאָניע „אגודת אחים" אין קרים

עס איז געגאַנגען די פאַרווירקלעכונג פון די בריייטע נאַציאָנאַלע רעכט אין די ראַיאָנען. אין עמעס פון 12־טן יולי 1937 געפינען מיר אַ קאָרעספאָנדענץ פון נייַ־זלאָטאָפאָליער ראַיאָן: „דער ראַיאָן איז אַ נאַציאָנאַלער יידישער. חוץ יידן לעבן אויך אין ראַיאָן אוקראַינער און אַ געוויסע צאָל דייטשן. פון דעם איז געדרונגען, אַז דאָס באַדינען די באַפעלקערונג דאַרף גיין אין דער נאַציאָנאַלער שפראַך פון דער באַפעלקערונג, ד״ה אין דער יידישער, אוקראַינישער און אויך אין דייטש. אין דער ווירקלעכקייט אָבער האָט זיך די לעצטע יאָרן באַקומען אַזוי, אַז די יידישע און אוקראַינישע שפראַכן ווערן אויסגעמיטן. אָלע פאָרזאַמלונגען, באַראַטונגען און זיצונגען ווערן געפירט אין דער רוסישער שפראַך. אין יידיש פירט מען די אַרבעט בלויז אין אייַן דאַרפס־ראַט. אין די איבעריקע דאַרפס־ראַטן, אין דעם ראַיאָנעם אויספיר־קאָמיטעט, אין די ראַיאָן־אַנשטאַלטן, אין דעם ערד־אָפּטייל, אין פינאַנץ־אָפּטייל גייט די געשעפטס־פירונג אין דער רוסישער שפראַך. אָלע מעלדונגען, אויפשריפטן און באַשטימונגען ווערן געשריבן אין דער רוסישער שפראַך".

לאָמיר ברענגען אויך אַ ידיעה פון אַ געוויסן דערפאָלג — אין די דאָרפישע נאַציאָנאַלע ראַיאָנען האָט זיך אינגעגעבן דערפירן די צאָל יידישע קינדער אין שולן מיט יידיש ווי אַ לערן־שפראַך ביז 50 פראָצענט און אין איניקע ערטער אָפילו ביז 60 פראָצענט פון אָלע קינדער אין שול־עלטער. אָזאַ מין דערפאָלג איז נישט געווען אין קיין שום שטאָטישן פונקט.

די אָלע נאָר וואָס געבראַכטע דאַטעס זײַנען דאָך שייך צו די ערשטע דרייַסיקער יאָרן. אין דער צוויי־טער העלפט פון די דרייַסיקער יאָרן, אַ פּעריאָד פון אַ קאָלאָסאָלן וואוקס פון דער סאָוויעטישער אינדוסט־ריע און פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג, האָט זיך

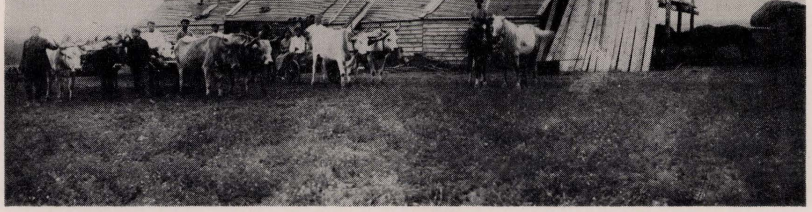

קאָלאָניע „השחר" אין קרים

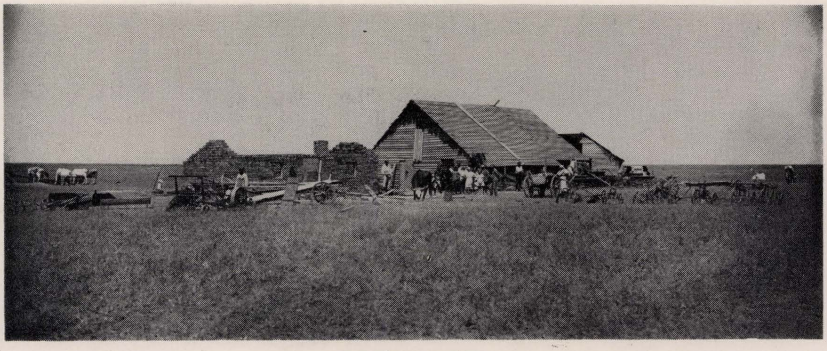

קאָלאָניע „אויפלעבונג"

די לאָגע ראַדיקאַל געענדערט. דער אָפּפלוס פון די קאָלאָניעס און דער איבערגאַנג צו רוסיש אין די שולן און אין דער פירונג פון די נאַציאָנאַלע ראַיאָנען האָבן אָנגענומען אַזאַ אינטענסיוון פאָרנעם, אַז די יידישע קאָמוניסטן האָבן אויפגעהערט צו שרייבן וועגן די אַלע דערשיינונגען.

און וואָס איז געווארן מיט די קאָלאָניעס אין די טראַגישע היטלער־יאָרן? און ווי איז די לאָגע איצט, אין יאָר 1959? לידער, קענען מיר גאָרנישט זאָגן אָט וועגן די דאָזיקע צוויי אַזוי וויכטיקע פראַגעס. ס׳זיינען געווען איניקע ידיעות, אַז אַ פאָר קאָלאָניעס האָבן זיך עוואַקואירט און האָבן זיך געראַטעוועט פון די היטלער־מערדער מיט זייערע אוקראַיניש און טאַטעריש העלפער. די מערהייט יידישע קאָלאָניסטן איז אומגעבראַכט געוואָרן. און נאָך דער מלחמה? וואָר וווייסט? וועגן איינצלנע יידישע קאָלאָניסטישע משפחות אין קרים זיינען געווען קורצע ידיעות. צי דאָס זיינען צוריקגעקומענע פון די עוואַקואירטע ערטער אָדער נייַ־אַיינגעאָרדנטע, בלייַבט אַ סוד.

מיר מאַכן נישט קיין אויספירן פון דער גאַנצער סדרה אַגראַריזאַציע, וואָס האָט זיך געצויגן העכער הונדערט יאָר, בייַ די פאַרשיידענע רוסישע רעזשימען מיט דער הילף פון פאַרשיידענע יידישע געזעלשאַפטלעכע כוחות. קרבנות זיינען געווען איבער ענעוג — קרבנות מיט נפשות און מיט מאַטעריעלע מיטלען. אויסגעלאָזט האָט זיך ממש אַ נול. איינס מוז מען באַמערקן — קיין באַגייסטערונג פאַר אַגראַריזאַציע אין גלות־לענדער האָבן די יידישע מאַסן קיינמאָל נישט אַרויסגעוויזן און אין ערגעץ נישט. אויך ניט אין אַרגענטינע און ניט אין פאַראייניקטע שטאַטן.

יידישע פּויערים יעטן בוימווּאָל אין דער קאָלאָניע „דאָברושינאַ"

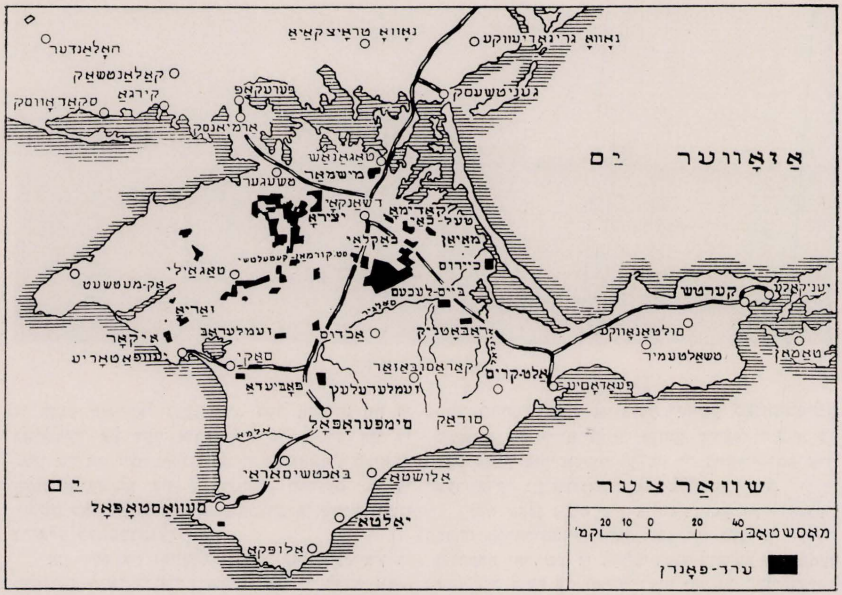

די יידישע קאָלאָניעס און ערן־פּאָנדן אין קרים

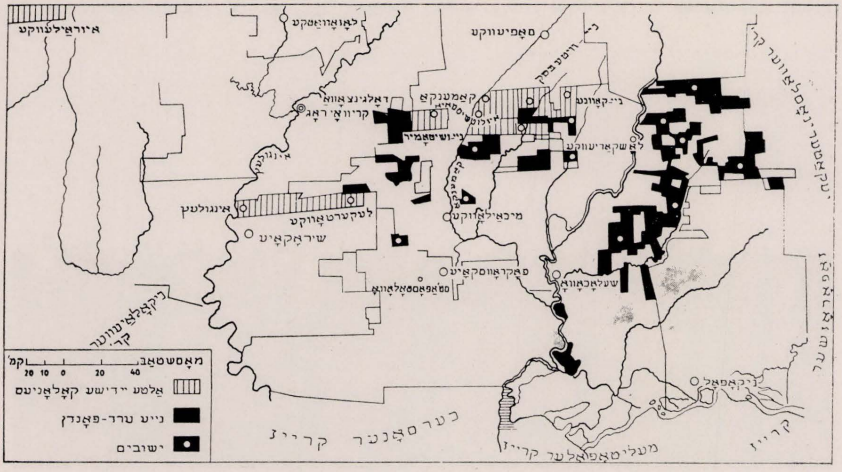

די יידישע קאָלאָניעס און ערד־פּאָנדן אין מאַריאופּאָל־זאַפּאָראָזשער קרײַז

3. וואוקס און קאָנצענטראַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אוקראַינע

א. אַריינפיר

בײַם באַטראַכטן די פראַגעס פון דעם דאָזיקן קאָפיטל מוז מען האַלטן אין אויג, אַז, ראשית, באַ־פעלקערונג מוז מען צוויי שטאַרק פאַרשיידענע טיילן — פון איין טייל פון דער געוועזענער פוילישער מלוכה, וואו עס איז געווען אַ געדיכטע יידישע באַ־פעלקערונג, וואָס האָט געזוכט עמיגראַציע־מעגלעכ־קייטן, פון דער צווייטער זײַט, פון אַ טייל, וואָס איז געווען גאָר שיטער באַפעלקערט און האָט ארויסגע־קוקט אויף אימיגראַציע. שנית, מוז מען גדעדענקען, אַז עס זײַנען פאָרגעקומען היסטאָרישע געשעענישן פון אַזאַ כאַראַקטער, אַז קיין נאָרמאַלע אַנטוויקלונגען זײַנען ניט מעגלעך געווען. די ווײַטערדיקע טאַבעלעס וועלן אָפשפיגלען די דאָזיקע היסטאָרישע געשעענישן אין זייער ווירקונג הן אויף דעם וואוקס פון דער יידי־שער באַפעלקערונג און הן אויף דער קאָנצענטראַציע אין די גרויסע שטעט.

ב. וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אוקראַינע[23])

טאַבעלע 2

וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג

יאָר	אַבס׳ צאָל יידן	% פון רוסלענדישן יידנטום	% פון וועלט־יידנטום
1800	230,000	17.7	9.0
1850	850,000	36.2	18.0
1880	1,450,000	36.4	18.5
1897	1,927,000	38.1	18.6
1917	2,300,000	60.0	17.0
1926	1,620,000 (*)	61.0	11.0
1939	1,532,800	50.7	9.3
1959	840,000	32.0	6.6

*) מיט דער טאָוואַרישער גובערניע, וואָס איז דעמאָלט געווען צוגעגעבנט צו גרויסרוסלאַנד.

די דאָזיקע שורות קאָלטע ציפער שפּיגלען אָפּ, פון איין זײַט, יאָרן פון גליק און אויפשטיג, יאָרן פון שטראָם פון די אָרעמע גובערניעס פון אוקראַינע, אָבער נאָך מער פון די אָרעמערע גובערניעס פון ליטע אין ווײַסרוסלאַנד קיין נײַרוסלאַנד, וואו עס האָט זיך אָנגעזאַמלט אַ גרויסער קאָנגלאָמעראַט יידן פון די פאָרשייַדנסטע פרנסות, פון די שווערסטע, ווי לאַנד־ווירטשאַפט און האַפן־אַרבעט, ביז די גרינגסטע און גליקלעכסטע, ווי באַנקווען און אויסלאַנד־עקספּאָרט; פון דער צווייטער זײַט, ווײַזן זיי גאָר קלאָר אי דעם קלעגערן חורבן פון דער פאָגראָם־כוואַליע פון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און אי דעם פיל גרעסערן חורבן פון שרעקלעכערן חורבן פון דער היטלער־מגפה. אין די ערשטע 50 יאָר פון 19־טן יאָרהונדערט איז די יידישע באַפעלקערונג אין אוקראַינע געוואַקסן פון 230 טויזנט אויף 850 טויזנט, ד״ה כמעט 4 מאָל. ווייסן מיר, אַז ס׳איז שוין דעמאָלט געווען בײַ די אוקראַינער יידן אַ באַדײַטנדיקער נאַטירלעכער צוקום, אָבער געוויס ניט פון אַזאַ פאַרנעם, ווי כמעט אַ פאַר־פירפאַכונג אין אַ האַלבן יאָרהונדערט. בפרט נאָך, אַז די לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט טאַקע נישט מער געליטן פון די הונדאַמאַקעס און האָט שוין אַנגעהויבן קומען צו זיך אין עקאָנא־מישן פרט, איז זי דאָך געווען גאָנץ ווײַט פון גוט. ניקאָלאַי דעם ערשטנס רעקרוטשינע, די גירושים פון די גרענעץ־מקומות און פון די דערפער האָבן ניט אויפ־געהערט. קלאָר, אַז ס׳איז געגאַנגען אַ באַדײַטנדיקע צואוואַנדערונג פון אַנדערע טיילן רוסלאַנד — דער עיקר פון ווײַסרוסלאַנד און ליטע. און אויב אַנהייב 19־טן יאָרהונדערט האָבן די אוקראַינער יידן אויסגע־מאַכט נאָר קרוב צו 18% פון דעם רוסלענדישן יידנ־טום און נאָר 9% פון וועלט־יידנטום, זײַנען די דאָזיקע פּראָצענט־אַנטיילן פאַרדאָפּלט געוואָרן אין משך פון די ערשטע 50 יאָר.

די נאָענטסטע 47 יאָר, ביז 1897, האָט זיך די לאָגע ניט באַדײַטנדיק געענדערט. די יידישע באַ־פעלקערונג האָט זיך מער ווי פאַרדאָפּלט. דאָס איז אַ באַווײַז, אַז ס׳איז בלתי ספק ווײַטער געגאַנגען קיין אוקראַינע אַ צושטראָם פון אַנדערע טיילן רוסלאַנד, אָבער שוין נישט אין אַזעלכן פאַרנעם, אַז ס׳זאָל פאָר־קומען אַ טיפע ענדערונג אין דער פאַרטיילונג פון דער יידישער באַפעלקערונג צווישן פאַרשיידענע טיילן רוסלאַנד. דאָס אוקראַינער יידנטום מאַכט אויס די דאָזיקע גאַנצע צײַט העכער אַ דריטל פונעם רוס־לענדישן יידנטום און אַבּיסל מער פון 18 פּראָצענט פון דעם וועלט־יידנטום.

מע דאַרף געדענקען, אַז אין די לעצטע 20 יאָר פון 19־טן י״ה איז שוין געגאַנגען אַן אויסוואַנדערונג אין מערב־אייראָפּעישע לענדער און אויך קיין אַמעריי־קע. און ס׳איז באַווײַזן, אַז אין דער דאָזיקער אויס־וואַנדערונג האָבן זיך פיל מער באַטייליקט די יידן פון פוילן, ליטע און ווײַסרוסלאַנד ווי די יידן פון אוקראַינע. די לעצטע זײַנען צוגעשטאַנען צו דער עמיגראַנטן־כוואַליע אין בריייטע מאַסן ערשט נאָכן קישענעווער פאָגראָם. די דאַטעס פון 1917 ווײַזן אַ שוואַנג אַבסאָלוט צואוואַקס פאַר 20 יאָר — סך־הכל 373 טויזנט. דער נאַטירלעכער צוקום וואָלט מינימום באַדאַרפט זײַן העכער 400 טויזנט. אַ באַווײַז, אַז ס׳איז שוין דעמאָלט געגאַנגען אַן אויסוואַנדערונג פון אוק־ראַינע.

מיר האָבן דאָטעס, וואָס ווײַזן, אַז אין די דאָזיקע יאָרן איז געגאַנגן אַ גאָר באַדײַטנדיקע אויסוואַנדע־רונג פון אוקראַינע. לויט די דאָטעס פון די יידישע באַפעלקערונג פון רוסלאַנד (רוסיש) פון דער יידישער סטאַטיסטישער געזעלשאַפט (ז׳ 6) האָבן אויסגעוואַנ־דערט פון אָכט גובערניעס פון אוקראַינע פאַר 20 יאָר (1897 — 1917) 505 טויזנט יידן. ס׳איז אָבער איינ־צײַטיק, ווײַזט אויס, געגאַנגען אויך אַ צוואוואַנדערונג קיין אוקראַינע פון אַנדערע טיילן רוסלאַנד. דאָס דערקלערט דעם צוקום פון קרוב 400 טויזנט יידישע נפשות אין אוקראַינע.

פֿיל אינטערעסאַנטער זײַנען די רעלאַטיוט דאַ־טעס — דאָס אוקראַינער יידנטום האָט די גאַנצע צײַט פון 1850 ביז 1897 אויסגעמאַכט בערך דעם זעלבן פּראָצענט — אַבּיסל מער פון איין דריטל פונעם רוס־לענדישן יידנטום. 1917 מאַכט שוין אויס דאָס אוק־ראַינער יידנטום גאַנצע 60 פּראָצענט פון דעם רוס־לענדישן יידנטום. דאָס דערקלערט זיך גאָר פּשוט — רוסלאַנד האָט שוין דעמאָלט געהאַט פאַרלאָרן גאַנץ פּוילן, גאַנץ ליטע, דעם גרעסטן טייל פון ווײַל־נער גובערניע, אַ גרויסן טייל פון וואַלינער גובערניע און אַ קליינעם טייל פון מינסקער גובערניע. אויף אָנאָ אופן איז געשטיגן דער אַנטייל פון אוקראַינער יידנטום אין דעם גאַנצן רוסלענדישן יידישן יישוב. זאָל נאָך צוגעגעבן ווערן, אַז דער דערמאָנטער צוקום אין אוקראַינע, כאָטש ס׳איז געגאַנגען אַן אויסוואַנ־דערונג מעבר־לים, דערקלערט זיך מיט דעם, וואָס קיין אוקראַינע זײַנען געלאָפֿן פליטים פון די גרענעץ־פּונקטן פון די פאַרנומענע פון די דײַטשן ערטער. מיר איז פּערזענלעך באַקאַנט, אַז אין קיעוו און אין אָדעס זײַנען אין יאָר 1917 געווען מינימום 100 טויזנט פּליטים.

דער רעלאַטיוואָר אַנטייל פונעם אוקראַינער יידי־טום אינעם רוסלענדישן האָט זיך אין גאָר אַ גרויסער מאָס פאַרגרעסערט, פון 38.1 פּראָצענט אויף 60 פּראָ־צענט. אָבער אינעם וועלט־יידנטום איז דער פּראָ־צענטועלער אַנטייל אַפֿילו אַבּיסל געפֿאַלן — פון 18.6 אין יאָר 1897 אויף 17.0% אין יאָר 1917. דאָס איז קלאָר — אַמעריקע האָט אין די דאָזיקע יאָרן שוין ניט נאָר באַקומען גרויסע מאַסן אײַנוואַנדערער, נאָר האָט אויך געהאַט אַדאַנק דעם יונגן באַשטאַנד פון די אײַנגעוואַנדערטע יידן נאָר אַ הויכן נאַטירלעכן צוקום, פון העכער 20 פּראָ 1,000.

די ווײַטערדיקע אַנטוויקלונג גייט שוין אַלץ בארג אַראָפּ. אין רעזולטאַט פון די פֿאַראַמעז, מלחמה־קרבנות און אויסוואַנדערונג איז די אַבסאָלוטע צאָל יידן אין אוקראַינע געפֿאַלן פון 1917 ביז 1926 אויף גאַנצע 680 טויזנט. מיר קענען ניט באַשטימען גענוי די צאָל קרבנות לויט באַזונדערע קאַטעגאָריעס. מיר מוזן נאָר צוגעבן, אַז אין דער ווירקלעכקייט איז דער פֿאַרלוסט געווען נאָך גרעסער ווי די אַנגעוויזענע 680 טויזנט, ווײַל ס׳איז דאָך געגאַנגען פאַרלאָרן אויך דער נאַטירלעכער צוואוואַקס. ער איז געוויס געווען ניט זייער גרויס, אָבער אינגאַנצן אים ניט נעמען אין אַכט קע־נען מיר ניט.

גאָר אינבאַראַשנדיק איז דאָס פאַלן פון דער אַבסאָלוטער צאָל יידן אין אוקראַינע אין די רעלאַטיוו־רואיקע יאָרן פון 1926 ביז 1939 — אַ ירידה אויף גאַנצע 87 טויזנט מיט 200. און אויך דער נאַטירלע־כער צוואוואַקס, וואָס האָט פאַר די דאָזיקע יאָרן שוין באַטראַפן געוויס אַ גאַנץ גרויסע צאָל — בערך קרוב צו 200 טויזנט נפשות — איז געגאַנגען פאַרלאָרן. צוזאַמען דאַרף מען אַנענעמען, אַז ס׳האָבן אין די באַ־טראַכטע 13 יאָר פאַרלאָזט אוקראַינע און האָבן אינבער־געוואַנדערט קיין גרויסרוסלאַנד ניט ווייניקער פון 300 טויזנט יידישע נפשות, גיכער נאָך אַבּיסל מער. מאַסקווע און לענינגראַד און אויך אַנדערע טיילן פון גרויסרוסלאַנד האָבן צוגעציגן צו זיך מיט דער הע־כערער זיכערקייט — מע האָט דאָך נאָך געטראָגן אין די נשמות דעם פּחד פון די פּאָגראָמ־יאָרן — אין מיט די גרעסערע מעגלעכקייטן צו געפֿינען אַרבעט אַדער אַ שטעלע.

די לעצטע שורה פון דער טאַבעלע, וואָס גיט אַן סך־הכל 840 טויזנט יידן פאַרן יאָר 1959 און שוין נאָר 32% פונעם רוסלענדישן יידנטום און קוים 6.6 פון דעם וועלט־יידנטום, נייטיקט זיך נישט אין לאַנגע פּירושים. די וואונד איז נאָך אָפֿן — דער היטלערס מאָרד־וואַקאַנאַליע!

מיר האָבן ביז איצט באַטראַכט דעם וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין גאַנץ אוקראַינע. מיר וויסן דאָך אַבער, אַז מיר האָבן דאָ געהאַט צו טאָן מיט צוויי אַבסאָלוט פאַרשיידענע ראַיאָנען — אימי־גראַציע־ און עמיגראַציע־ראַיאָנען. לאָמיר זיך כאָטש קורץ אָפּשטעלן אויף דער דאָזיקער פראַגע.

די אימיגראַציע־טיילן פון אוקראַינע זײַנען געווען די גובערניעס פון נײַרוסלאַנד — כערסאָנער, יעקא־טערינאָסלאַוער און טאַוורישע. דער וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די דאָזיקע דרײַ גובערניעס וועט אילוסטרירן די מדרגה פון אינבערוואַנדערונג פון אַנדערע טיילן רוסלאַנד, אויך פון די אַנדערע אוק־ראַינישע גובערניעס (טאַבּ׳ 3).

די יידישע באַפעלקערונג איז פאר די געגנומענע קרוב 70 יאָר אויסגעוואַקסן העכער 14 מאָל בעת די גאַנצע באַפעלקערונג איז געוואַקסן נאָר קרוב צו 4 מאָל, דער פּראָצענט יידן אין די דאָזיקע דרײַ גובערניעס איז געשטיגן קרוב צו פיר מאָל — פון צוויי פּראָצענט צו קרוב אָכט. אין גאָר לעצטן פּעריאָד איז דער וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אַבּיסל אָפּ־געשטאַנען. דאָס דערקלערט זיך מיט דעם, וואָס אין די ערשטע יאָרן פון לויפּנדיקן יאָרהונדערט איז שטאַרק

ט א ב ע ל ע 3

דער זואוקס פון דער אלגעמיינער און פון דער יידישער באפעלקערונג אין די דרײ גובערניעס פון נײַרוסלאנד (כערסאנער, יעקאטערינאסלאַ־ווער און טאַווריש ער)

יאָר	די גאנצע באפעלקערונג	די יידישע באפעלקערונג		אינדעקס	
		אבס׳	פראצ׳	בײַ דער גאנצער באפעלק׳	בײַ דער יידישער באפעלק׳
1844	2,333,951	46,312	2.0	100.0	100.0
1880	3,602,727	200,740	5.6	154.0	433.0
1897	6,295,076	501,750	8.0	270.0	1,083.0
1913	8,840,200	670,000	7.6	379.0	1,447.0

געוואקסן די גרופן־אינדוסטריע אין יעקאטערינאס־לאַווער גובערניע, וואס האט צוגעציגן אַ גרויסן צושטראם ארבעטער פון גרויסרוסלאנד. פון דער צווייטער זײַט איז געגאנגען אין די דאזיקע זעלבע יאָרן אַ יידישע אויסוואנדערונג מעבר־לים. פון די דרײ גובערניעס האבן אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע פון 1897 ביז 1917 — 132 טויזנט יידן.

אין די נאָר וואס באטראכטע דרײ גובערניעס האבן געלעבט פון אוקראינער יידן: אין יאָר 1844 — 6.1%; אין יאָר 1880 — 13.8%; אין יאָר 1897 — 26.0%; אין יאָר 1913 — 32.0%.

מיר האבן ניט געבראכט די דאטעס פארן אנהייב 19־טן יאָרהונדערט, ווײל דאָס איז דאָך געווארן קלאָר שוין אין ערשטן קאפיטל פון אונדזער ארבעט — מאַכ־סימום זײַנען געווען אין די דאזיקע אלע גובערניעס אָרום צוויי טויזנט יידן לגבי העכער צוויי הונדערט טויזנט אין גאנץ אוקראינע. אבער דער שפרונג באָרג אריף איז געגוג קלאָר פון די דאטעס פון 1844 — פון זעקס פראצענט פון אלע אוקראינער יידן אויף קרוב צו אַ גאנץ דריטל פון דאזיקן קיבוץ.

מיר האבן ביז איצט באהאנדלט אויסשליסלעך די יידישע באפעלקערונג אין איר גרויס און אָן באַ־ציאונג לגבי דער ניט־יידישער באפעלקערונג, חוץ נאָר אין לעצטן פאל בנוגע נײַרוסלאנד. מיר האבן זיך אויך ניט אפגעשטעלט אויף דער פארטיילונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין פארשיידענע טיפן פונקטן. די דאזיקע ביז גאָר וויכטיקע פראגעס וועלן מיר איצט באהאנדלען פאר יענע צײַט־פונקטן, וואס פאר זיי האבן מיר דאטעס פון פאלקס־ציילונגען — דאטעס, וואס אויף זיי קען מען זיך פארלאָזן. מיר האבן אין אויג די פאלקס־ציילונגען פון 1897 און 1926. און אויף וויפל מיר וועלן האבן מאטעריאל, וועלן מיר אויך באהאנדלען דעם נאציאנאלן באשטאנד פון דער באפעלקערונג פון אוקראינע; אַ פראגע, וואס האט געשפילט ביז גאָר אַ וויכטיקע ראָלע אין אלע אונדזערע קאמפן פאר נאציאנאלער אויטאנאמיע, און — וואס ס׳איז נאָך וויכטיקער — זי האָט געהאט גאָר אַ גרויסע השפעה אויף אונדזער קולטור־נאציאנאלער אנטוויקלונג.

ט א ב ע ל ע 4

די פארטיילונג פון די יידן אין אוקראינע לויט גובערניעס (1897)

גובערניעס	די גאנצע באפעלקערונג	די יידישע באפעלקערונג	
		אבסאלוט	%
וואלינער	2,989,482	395,782	13.2
כערסאנער	2,733,612	339,910	12.4
פאדאליער	3,018,299	370,612	12.3
קיעווער	3,559,229	433,728	12.2
טשערניגאווער	2,297,854	114,452	5.0
יעקאטערינאסלאַווער	2,113,674	101,088	4.8
טאַווריש	1,447,790	60,752	4.2
פאָלטאַווער	2,778,151	110,944	4.0
סך־הכל	**20,938,091**	**1,927,268**	**9.2**

אין גאנץ אוקראינע האבן יידן אויסגעמאכט סך־הכל 9.2%. מיר האבן אבער אנטקעגן זיך ניט געהאט קיין העכער 90% אוקראינער. וויזט ניט אזוי. לויט פעלקער האָט זיך די באפעלקערונג אזוי געטיילט: אוקראינער — 71.6%; גרויסרוסן — 11.4%; יידן — 9.2%; און פארשיידענע (פאליאקן, דײַטשן אין אנדערע) — 7.8%.

דער חילוק איז אַ גאנץ באדײַטנדיקער, כאטש די אוקראינער מאכן דאָך אויס אַ גרויסע מערהייט. יידן האבן אבער געוואוינט מער אין די שטעט אין אין די שטעטלעך. איז בנוגע די לעצטע קען מען מיט הונדערט פראצענטיקער זיכערקייט זאָגן, אז פאק־טיש האבן יידן הונדערט פראצענט געלעבט אויפ־לירט פון דער ארומיקער ניט־יידישער באפעלקערונג, וועלכע האָט געוואוינט אין דער פעריפעריע און איז פאקטיש באשטאנען פון אַ גרויסער מערהייט פויערים און פון אַ קלענערן טייל בעלי־מלאָכות. אבער כמעט תמיד און אומעטום פון מלאָכות, וואס זײַנען בײַ יידן געווען גאָר וויניק פארשפרייט. אזוי אז די איזאלאציע אין די שטעטלעך איז געווען אַ הונדערט־פראצענטיקע. די טאבעלע 5 (ז׳ 186) וויזט, אז ס׳זײַנען געווען גו־בערניעס, וואו מער פון אַ העלפט אדער קרוב צו אַ העלפט פון דער יידישער באפעלקערונג האבן גע־לעבט אין שטעטלעך: אין פאדאליער גובערניע העכער 57%; אין וואלינער און קיעווער העכער 48%. דאס זײַנען אלע ערטער, וואס האבן ביזן סוף 18־טן י״ה געהערט צו פויל־ן און וואו די יידישע באפעלקערונג איז געווען אַ לאנג אינגעזעסענע אין טראדיציאנעל אַ טיף פארוואָרצלטע. אין די גובערניעס, וואו יידן האבן ערשט אין 19־טן י״ה זיך צעשפרייט, איז דער פראצענט קליינשטעטלדיקע יידן געווען זייער קליין

ט אַ ב ע ל ע 5

די פּאַרטיילונג פון דער יִידישער באַפעלקערונג לויט וואויִ־פונקטן (1897)

גובערניעס	פון יעדע 100 יִידן האָבן געוואויינט אין:			דער פּראָצענט יִידן אין:		
	שטעט	שטעטלעך	דערפער	שטעט	שטעטלעך	דערפער
וואַלינער	30.13	48.89	20.98	51.0	49.3	3.0
כערסאָנער	70.89	10.18	18.93	30.5	14.9	3.8
פּאָדאָליער	27.76	57.44	14.80	46.4	44.2	2.4
קיעווער	33.41	48.51	18.08	31.6	37.9	3.1
טשערניגאָווער	47.87	18.25	33.88	26.1	7.6	2.1
יעקאַטערינאָסלאָווער	63.34	4.46	32.20	26.6	6.7	1.8
טאַוריש	64.74	13.60	21.66	13.6	21.1	1.2
פּאָלטאָווער	73.01	7.60	19.39	29.5	3.3	1.0
סך־הכל	**43.96**	**35.98**	**20.06**	**31.2**	**30.2**	**2.4**

— אין יעקאַטערינאָסלאָווער בסך־הכל אַביסל מער פון 4% פון אַלע יִידן פון דער גובערניע; אין פּאָל־טאָווער — אַביסל מער פון 7%; און אין כערסאָנער אַביסל מער פון 10%. אָט אין די דאָזיקע נאָר וואָס אויסגערעכנטע גובערניעס האָבן די קליינשטעטלדיקע יִידן זיך געטראָפן מיט אַ קאָנקורענץ פון גרויסרוסן, וואָס זיינען דאָ געווען אַלטע תושבים.

אין אָבט גובערניעס פון אוקראַינע האָבן דאָך אין יאָר 1897 קרוב צו 44% יִידן געלעבט אין די שטעט. און אין אינצלנע גובערניעס נאָך אַ פיל הע־כערער פּראָצענט: אין כערסאָנער גובערניע (מיט אָדעס) האָבן געלעבט אין שטאָטישע פּונקטן מער פון 70% פון אַלע יִידן פון דער גובערניע; אין יע־קאַטערינאָסלאָווער און טאַוריש קרוב צוויי דריטל פון אַלע יִידן פון די דאָזיקע צוויי גובערניעס.

פון די בּיישפּילן, וואָס מיר האָבן געבראַכט אין ערשטן קאַפּיטל פון אונדזער אַרבעט, איז געווען קלאָר, אַז סוף 18־טן י״ה און אָנהייב 19־טן י״ה זיינען די אוקראַינער יִידן געווען קליינשטעטלדיק און קליין־קהילותדיק. לאָמיר זען ווי די יִידישע גרויס־שטאָטישע באַפעלקערונג איז געוואָקסן אין משך פון 19־טן און אָנהייב 20־סטן י״ה. טאַבעלע 6 אילוסטרירט אין דער

ט אַ ב ע ל ע 6

דער וואוקס פון די גרויסע יִידישע קהילות אין אוקראַינע אין משך פון 19־טן י״ה

שטעט	סוף 18־טן אָדער אָנהייב 19־טן יאָרהונדערט		מיטן 19־טן יאָרהונדערט		1897	1910
	יאָר	צאָל	יאָר	צאָל		
א. וואוקס פון די גרעסטע יִידישע קהילות						
אָדעס	1795	246	1855	17,000	138,915	152,364 (*)
יעקאַטערינאָסלאָוו	1804	320	1857	3,365	40,009	69,012
בערדיטשעוו	1789	1,951	1847	23,160	41,617	55,876 (**)
קיעוו	1797	207	1863	3,013	31,801	50,792
סך־הכל אין גרויסע קהילות	—	**2,724**	—	**46,538**	**252,342**	**328,044**
ב. וואוקס פון די מיטעלע קהילות						
זשיטאָמיר	1789	882	1847	9,489	30,748	38,427
קרעמענטשוג	1801	454	1847	3,745	29,869	32,674
יעליסאָוועטגראַד	1803	574	1861	8,073	23,969	29,000
אומאַן	1801	1,895	1847	4,333	17,945	28,267
סך־הכל מיטעלע קהילות	—	**3,805**	—	**25,640**	**102,531**	**128,368**
סך־הכל גרויסע און מיטעלע קהילות	—	**6,529**	—	**72,178**	**354,873**	**456,412**

*) 1904; **) 1914.

בולטסטער פאַרם דעם אויפקום און דאָס צעוואַקסן זיך פון די גרויסע און מיטעלע יישובים.

מיר האָבן דאָ געהאַלטן פאַר איבעריק אַן אינ־דעקס — דער וואוקס אין די גרעסערע יידישע קהילות איז פון אַזאַ פאַרנעם, אַז דאָס איז איבעריק. פון 2 טויזנט 700 סוף 18־טן י״ה אויף העכער 328 טויזנט אין 1910. אַזאַ וואוקס בײַ פיר קהילות איז גענוג בולט און פירושים זײַנען איבעריק. אויף אין מאָמענט מוז מען זיך אָבער פאַרהאַלטן. סוף 18־טן י״ה און אין מיטן 19־טן איז בערדיטשעוו געווען די שטאָט מיט דער גרעסטער צאָל יידן. אין דער צווייטער העלפט 19־טן י״ה האָבן ביידע שטעט פון נײַרוסלאַנד אָדעס און יעקאַטערינאָסלאָוו איבערגעאָגט בערדיטשעוון, כאָטש אויך אין דער לעצטער איז די יידישע באַ־פעלקערונג געוואַקסן.

איבעראַשנדיק איז אויך דער וואוקס פון די פיר מיטעלע קהילות מיט מער ווי 25.000 יידן אין 1910. פון קרוב פיר טויזנט אָנהייב 19־טן י״ה אויף העכער 128 טויזנט, דאָס הייסט אַ וואוקס פון העכער 33 מאָל.

די וויכטיקסטע פראָבלעם איז אָבער דער נאַציאָ־נאַלער באַשטאַנד פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג. די טאַבעלע 7 (ז׳ 188) גיט אונדז אַ קלאָרן ענטפער אויף דער דאָזיקער פראָגע.

נעמט מען גאָנץ אוקראַיִנע, האָט קיין שום פאַלק נישט קיין מערהייט — די רעלאַטיוווע מערהייט האָבן די גרויסרוסן, אָבער אויך זייער אַ קליינע און דערבײַ אַ פאַלק, וואָס האָט געהאַט אינגאַנצן לאַנד ניט מער פון 8%. ס׳איז אַ רעלאַטיווע מערהייט אָן וואַרצלען אין לאַנד. וויכטיק איז, וואָס דאָס מערהייט־פאַלק — די אוקראַיִנער — גייען אויפן דריטן אָרט לויט דער וואָג אין דער שטאָטישער באַפעלקערונג.

אַ הויכן פראָצענט אין דער שטאָטישער באַפעל־קערונג האָבן די אוקראַינער, די לאַנד־מערהייט, נאָר אין צוויי גובערניעס, אָבער אין די אינדוסטריעל אַפ־געשטאַנענע — פאַלטאַווער און טשערניגאָווער. די יידן האָבן אָן אַבסאָלוטע מערהייט אין אײַן גובערניע — אין וואָלינער — און אַ רעלאַטיווע מערהייט אין פאָדאָליער גובערניע. דעם קלענסטן פראָצענט האָבן יידן אין די שטעט פון יענע גובערניעס, וואו זיי האָבן זיך אַזאַמלט ערשט אין 19־טן יאָרהונדערט.

צווישן 1897 און 1920 זײַנען פאַרגעקומען געשע־עניסן אין אוקראַינע, וואָס האָבן געהאַט גאָר אַ גרויסע ווירקונג ניט נאָר אויף דער צאָל יידן אין דאָזיקן טייל רוסלאַנד, נאָר אויך אויף דער פאַרטיילונג פון די יידן לויט באַזונדערע טיפן ערטער. די פאָגראָמען אין 1905, די מלחמה, די פאָגראָמען פון 1917 ביז 1920 — אָט די אַלע געשעענישן האָבן זיך געמוזט אָפרופן אויף דער פאַרטיילונג פון דער יידישער באַ־פעלקערונג. וועגן דער ירידה פון דער צאָל יידן אין אוקראַינע האָבן מיר שוין העכער גערעדט. ווײַל די צייַלונג פון 1920 האָט געהאַט אַ סך חסרונות, עס איז נאָך ניט געווען גאָנץ רואיק ניט אין גאָנץ רוסלאַנד און גאָנץ באַזונדערס ניט אין אוקראַינע, ווילן מיר אויסנוצן די דאָטעס נאָר פאַר אַ פאָר פראָגעס, וואָס אילוסטרירן די ווירקונג פון די פאָגראָמען אויף די אוקראַינער יידן.

אין דער ערשטער ריי קומט די פאַרטיילונג לויט די וואויי־טיפן און דער עיקר דער פראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט געלעבט אין דאָרף. מיר האָבן דאָטעס נאָר פאַר 6 גובערניעס.

טאַבעלע 8

פון יעדע הונדערט יידן האָבן געלעבט אין דאָרף (1897־1920)

גובערניעס	1897	1920
כערסאָנער	18.93	17.5
קיעווער	18.08	3.5
טשערניגאָווער	33.88	12.4
יעקאַטערינאָסלאָווער	32.20	4.4
טאַווריש	21.66	1.9
פאָלטאַווער	19.39	4.2

די ציפער ריידן אַזעלכע קלאָרע דיבורים, אַז פירושים זײַנען לחלוטין איבעריק. אַז געלטן פון די פאָגראָמען האָבן ניט נאָר די דאָרפישע יידן, נאָר אויך יידן פון די שטאָטישע פונקטן, איז גענוג באַקאַנט. אָבער מער ווי אין די גרויסע שטעט האָבן געליטן די יידן אין די קליינע שטעטלעך. מיר האָבן נישט קיין פּלאַץ פאַר אויסרעכענען די איינצלנע שטעטלעך אָן מיר וועלן ברענגען נאָר די דאָטעס און די אַלגע־מיינע צאָל שטעטלעך. גענויערע ידיעות קען מען געפינען אין דער ארבעט פון י. קאָראַלניק („די יידן אין אוקראַינע״, אין די בלעטער פאַר יידישע דע־מאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק, 1924, ז׳ 134).

אין 18 שטעטלעך, וואו אין יאָר 1897 האָבן גע־לעבט 22,380 יידן, האָט מען געציילט אין 1920 נאָר 34 יידן. אין וויטעבסק 15 שטעטלעך, וואו אין יאָר 1897 זײַנען געווען 28,825 יידן, האָט מען אין 1920 געטראָפן נאָר 698, דאָס הייסט נאָר 2,4%. אין וויי־טעבסק 5 שטעטלעך, וואו אין יאָר 1897 האָבן געלעבט 12,257 יידן, האָט מען אין יאָר 1920 געפונען נאָר 2,699 אָדער נאָר 22%. אין וויטעבסק 5 שטעטלעך, וואו אין 1897 האָבן געלעבט 10,648 יידן, האָט מען אין 1920 געטראָפן סך־הכל 4,155 יידן אָדער 39.0%. אין וויטעבסק 5 שטעטלעך, וואו אין 1897 האָבן גע־לעבט 13,647 יידן, האָט מען געציילט אין 1920 נאָר 9,503 אָדער 69.5%. אין אַלע 48 פאָגראָמירטע שטעט־לעך האָבן אין יאָר 1897 געלעבט 87,777 יידן אין אין יאָר 1920 — 17,089 אָדער סך־הכל 19.5%. ס׳איז אָבער אָנצונעמען, אַז פון 1897 ביז 1918, ביז

ט אַ ב ע ל ע 7

די הויפּט־פּעלקער אין די שטעט פון אוקראַינע (1897)

גובערניעס	פּ ע ל ק ע ר (רעלאַטיוו צאָלן)				
	יידן	גרויסרוסן	אוקראַינער	פּאָליאַקן	פאַרשיידענע
וואָלינער	50.7	19.1	19.7	7.6	2.9
פּאָדאָליער	43.5	14.3	30.8	4.6	6.8
קיעווער	31.0	33.9	28.2	4.7	2.2
פּאָלטאָווער	29.3	11.6	57.2	1.1	0.8
כערסאָנער	28.4	45.2	17.2	3.1	6.1
טשערניגאָווער	26.0	24.1	48.8	—	1.1
יעקאַטערנאָסלאָווער	25.9	41.8	27.0	1.8	3.5
טאַוריש	11.9	49.3	10.4	2.2	26.2
סך־הכל	**30.0**	**33.5**	**27.0**	**3.3**	**6.2**
					100.0

ט אַ ב ע ל ע 9

די פאַרטיילונג פון דער אַלגעמיינער און פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אוקראַינע לויט ראַיאָנען (1926)

ראַיאָנען	די גאַנצע באַפעלקערונג	די יידישע באַפעלקערונג	
		אַבס׳	%
כאַלעסיע	2,959,441	146,691	5.0
רעכטבערעזשע אוקראַינע	8,997,757	682,812	7.6
לינקבערעזשע אוקראַינע	7,066,900	197,425	5.8
באַרג־אינדוסטריעלער ראַיאָן	2,036,252	40,716	2.0
דניעפּער־אינדוסטריעלער ראַיאָן	2,391,155	112,568	4.7
סטעפּ	5,568,233	394,179	7.1
סך־הכל	**29,019,738**	**1,574,391**	**5.4**

ט אַ ב ע ל ע 10

דער נאַציאָנאַלער צוזאַמענשטעל פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג (1926)

(רעלאַטיוו צאָלן)

ראַיאָנען	אוקראַינער	גרויסרוסן	יידן	פּאָליאַקן	פאַרשיידענע
פּאָלעסיע	52.9	15.4	27.5	2.4	1.8
רעכטבערעזשע אוקראַינע	49.1	12.2	33.3	3.3	2.1
לינקבערעזשע אוקראַינע	60.9	19.5	16.9	—	2.7
באַרג־אינדוסטריעלער ראַיאָן	40.6	49.1	4.6	0.1	5.6
דניעפּער־אינדוסטריעלער ראַיאָן	49.8	25.2	20.0	1.6	3.4
סטעפּ	33.1	33.2	27.9	1.5	4.3
אין גאַנצן אוקראַינע	**47.4**	**25.1**	**22.8**	**1.8**	**2.9**

דעם אָנהייב פון די פּאָגראָמען, איז די יידישע באַפֿעלקערונג געווארן אַביסל גרעסער. אין די זעלבע שטעטלעך האָבן געלעבט ניט־יידן: אין יאָר 1897 — 128,419; אין אין יאָר 1920 — 144,678, דאָס הייסט אַ צוקום פון 12.7%.

אין יאָר 1926 איז ווידער געווען אַ ציילונג אין סאָוויעט־רוסלאַנד — די צייט איז שוין געווען אַ מער אַדער ווייניקער רואיקע און סטאַבילע, יעדנפאַלס אין פּרט פון לעבנס־זיכערקייט. די דאָזיקע דאָטעס האָבן שוין אָפּגעשפּיגלט מער אַדער ווייניקער די אַרגאַנישע שינויִם, וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען בײַם אוקראַיִנער יידנטום. מיר וועלן לכן פֿרוואוון מאַכן אייניקע פאַרגלײַכן בנוגע דער יידישער באַפֿעלקערונג — 1897 מיט 1926.

די אוקראַיניש־סאָוויעטישע סטאַטיסטיק האָט גע־טיילט דאָס לאַנד אין זעקס ווירטשאַפּטס־ראַיאָנען און דעריבּער איז אוממעגלעך צו מאַכן דירעקטע פאַר־גלײַכן מיט דער ציילונג פון 1897. דאָס בילד אָבער אין אַלגעמיין טרעט אַרויס בולט און די שינויִם, וואָס זײַנען פאָרגעקומען, טרעטן קלאָר אַרויס (טאַב׳ 9, ז׳ 188).

אין יאָר 1897 איז דער פּראָצענט יידן אין אוק־ראַינע געווען 9.2, אין יאָר 1926 נאָר 5.4%. דער העכסטער פּראָצענט יידן אין 1926 איז געווען אין דער רעכטבּרעגיקער אוקראַינע, אַ ראַיאָן, וואָס נעמט אַרום די פּריערדיקע קיעווער גובערניע. נאָך דעם ראַיאָן קומט דער סטעפּ־קרים, וואָס נעמט אַרום אָדעס און די נאַענטע קרימ. דעם קלענסטן פּראָצענט יידן האָט געהאַט דער באַרג־אינדוסטריע־ראַיאָן, וואוהין ס׳גייען אַרײַן יוזאָווקע און באַכמוט, מקומות וואו ס׳זײַנען אויך פֿאַר דער מלחמה געווען וויניק יידן.

לאָמיר איצט וואַרפֿן אַ קוק אויף דעם נאַציאָנאַלן צוזאַמענשטעל פון דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג, וואָס דאָס איז דאָך פֿאַר אונדז די וויכטיקסטע פראָגע, יעדנפאַלס געווען די וויכטיקסטע פראָגע (טאַב׳ 10, ז׳ 188).

אין פאַרגלײַך מיט 1897 האָט זיך די לאָגע ראַ־דיקאַל געענדערט — אויפֿן ערשטן פּלאַץ קומען שוין איצט די אוקראַינער און ניט די גרויסרוסן, ווי עס איז געווען אין 1897. די אוקראַינער מאַכן אויס כּמעט אַ גאַנצע העלפט פון דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג בעת אין יאָר 1897 האָבן זיי אויסגעמאַכט קוים 30% פון דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג. די אוקראַינער האָבן אין 1926 שוין געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין צוויי ראַיאָנען און אין נאָך צוויי ראַיאָנען נאָענט צו אַ העלפט. דאָס מערהייטס־פּאָלק אין לאַנד איז שוין געווארן אין אַ גרויסן טייל אוקראַינע אויך די מערהייט אין די שטאַטישע פֿונקטן פון לאַנד. וואָס דאָס באַדײַט פון שטאַנדפּונקט פון אַסימיליר־פּאָטענ־ציאַל און פון סאָציאַל־עקאָנאָמישער הערשאַפט פון דער מערהייט איז געגנג קלאָר פון דער לאָגע פון יידן אין אַנדערע טיילן פון אַמאָליקן רוסלאַנד, ווי אין פוילן, אין ליטע און אַפילו אין לעטלאַנד, וואו די לאָגע איז דאָך געווען אַביסל בעסער, ווי אין די ערשטע צוויי לענדער.

די יידן האָבן אין 1926 שוין פאַרנומען דעם דריטן אָרט נאָך די אוקראַינער און נאָך די גרויסרוסן. די יידישע באַפֿעלקערונג האָט שוין אויסגעמאַכט קוים 22.8% פון דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג.

אַ בולטע אָפּשפּיגלונג פון דער וויכטיקונג פון די פּאָגראָמען אויף דער פאַרטיילונג פון דער יידישער באַפֿעלקערונג באַקומט מען, וועון מע פאַרגלײַכט די פאַרטיילונג פון די אײַנוואוינער פון די שטעט מיט העכער 100 טויזנט אײַנוואוינער פאַר דרײַ פּעריאָדן — 1897, 1920 און 1926.

ט א ב ע ל ע 11

פּאַרשיידענע פּעלקער אין די שטעט מיט העכער 100 טויזנט אײַנוואוינער

פּעלקער	1897	1920	1926
אוקראַינער	15.9	10.6	38.5
גרויסרוסן	53.4	46.6	33.3
יידן	21.6	35.5	27.2
פאַרשיידענע	9.1	7.3	1.0
סך־הכל	**100.0**	**100.0**	**100.0**

די אוקראַינער און טיילווײַז אויך די גרויסרוסן זײַנען אין די שערעלעכע יאָרן פון דער מלחמה און פון די רעוואָלוציע־קאַמפּן געלאָפֿן פון דער גרויסער שטאָט אין דאָרף אַרײַן. און אויב אין 1897 האָבן די אוקראַינער אויסגעמאַכט אין די גרויסע שטעט נאָר קרוב 16%, האָבן זיי שפּעטער מיט 23 יאָר אויסגעמאַכט עפּעס מער פון 10%. אָבער נאָך 6 רואיקע יאָר, אין יאָר 1926, האָבן זיי אַ שפּרונג געטאָן אויף גאַנצע העכער 38% פון אַלע אײַנוואוינער אין די שטעט מיט העכער 100 טויזנט נפשות. בײַ יידן איז דער פּראָצענט געווען אַ פאַרקערטער — זיי האָבן דאָך געליטן ניט נאָר פון דער מלחמה און פון דער רעוואָ־לוציע, נאָר אויך פון די פּאָגראָמען און די לעצטע דערשיינונג האָט באַשטימט דעם גורל פון דער יידישער באַפֿעלקערונג. מע איז געלאָפֿן אין די גרויסע שטעט. און אויב אין יאָר 1897 האָבן יידן געהאַט נאָר 21.6% פון דער גרויס־שטאָטישער באַפֿעלקערונג, האָבן זיי געהאַט אין 1920 שוין העכער 35%. נאָר אין יאָר 1926, וועון די ניט־יידישע באַפֿעלקערונג האָט זיך אומגעקערט אין מאָסן אין די גרויסע שטעט, איז דער פּראָצענט יידן געפֿאַלן פון העכער 35% אויף אַביסל מער פון 27%. לאָמיר פאַרגלײַכן עטלעכע שטעט לויט דער צאָל יידן אין 1910 און 1926.

טאבעלע 12

די צאָל יידן אין אייניקע גרעסערע שטעט (1926—1910)

שטעט	די צאָל יידן	
	1910	1926
אָדעס	152,364	153,194
קיעוו	50,792	143,223
יעקאַטערינאָסלאַוו	69,012	83,911
בערדיטשעוו	55,876	30,810
קרעמענטשוג	32,674	28,943
יעליסאַוועטגראַד	29,000	18,345
אומאַן	28,267	15,474
סך־הכל	**417,985**	**473,900**

געוואונען יידישע אינטואוינער האָבן די ערשטע דרײַ גרויסע שטעט, די לעצטע 4 האָבן אָבער פאַרלאָרן. ווער ס׳האָט איבערגעלעבט די אוקראַיניש פֿאַגראָמען, ווען גרינג פֿאַרשטיין די סיבה פון דער דאָזיקער דערשײַנונג. וואָס גרעסער עס איז געווען די שטאָט, אַלץ שוואָכער דער פֿאַגראָם אָדער די פֿאַגראָמען. גרויסע געווינסן האָט געהאַט קיעוו — פון אַביסל מער פון 50 טויזנט אין יאָר 1910 א שפרונג אויף דער עכער 143 טויזנט אין יאָר 1926, א צוקום פון קרוב 93 טויזנט. מוז מען דערבײַ נעמען אין אָכט, אז 1910 האָבן יידן נאָך ניט געהאַט קיין פּוליע וואויניערעכט אין דער דאָזיקער הייליקער שטאָט און טויזנטער יידן האָבן געלעבט אומלעגאַל און געוויס זיך ניט רעגיסטרירט.

אין אַלגעמיין האָבן די זיבן גרויסע און מיטעלע שטעט פון אוקראַינע געהאַט א קליינעם צוואוקס פון סך־הכל אַזעלכע 56 טויזנט יידישע נפשות. אָדעס איז געבליבן אין יאָר 1926 כמעט בײַ דער זעלבער צאָל יידן ווי אין 1910. יעקאַטערינאָסלאַוו האָט גע־ האַט א קליינעם צוואוואקס פון קרוב 15 טויזנט. אין אַלגעמיין מוז מען מאַכן דעם אויספֿיר, אַז אפֿילו אין די גרויסע שטעט איז דער צוקום פון יידן אין אונ־ ראַינע געווען זייער קליין.

די ציילונג פון 1939 איז נאָר טיילוויַיז פֿאַרעפֿנט־ לעכט. מיר קענען לכן מאַכן נאָר אייניקע אויספֿירן (אויפֿן סמך פון ביכל פון ל. זינגער, דאָס באַיַיטע פֿאָלק, זז׳ 36 — 40).

אָלע יענע פֿראַצענט, וועלכע מיר האָבן פעסט־ געשטעלט בײַ די פֿאַרגלײַכן פון די דאָטעס פון 1897 און 1926, האָבן זיך ווײַטער אַנטוויקלט און האָבן געפֿירט אין אײַן ריכטונג — וואָס מער אַרויסרײַסן יידן פון תחום־המושב, וואו זיי האָבן געבילדעט הית־ טאַריש אויפֿגעוואַקסענע קאָמפּאַקטע קהילות, און וואָס מער זיי צעשיטן און צעווארפן איבער די גובערניעס פון גרויסרוסלאַנד. דאָס האָט געמיינט אויך ליקווידירן יענע נעסטן פון יידישער קאָנצענטראַציע, וואו דער אַסימיליר־פּאַטענציאַל פון דער מערהייט איז געווען דער שוואַכסטער, און זיי אַריבערפלאַנצן אין ערטער מיט דער גרויסער מערהייט פון דער יידישער גרויסרוסישער קולטור, דאָס הייסט מיט דעם העכסטן אַסימיליר־פּאַטענציאַל. דער פֿראַצענט איז אמת געווען אַן אַביעקטיווער, די יידישע קאָמוניסטן האָבן אָבער אויך צוגעלייגט א האָנט צו דעם דאָזיקן אַביעקטיוון פֿראַצענט. חוץ דער אַגראַריזאַציע האָבן זיי אַרגאַניזירט אויך אַן אינדוסטריאַליזאַציע פון דער יידישער יוגנט דורך אײַנאַרדענען זיי אין פאַבריקן. אַזוי ווי אָבער די אינדוסטריע איז געווען מער אַנטוויקלט אין די גרויסרוסישע גובערניעס און די סאָוויעטישע פּאָליטיק האָט באַוואוסטזיניק פֿריער געזאָרגט פאַר דער אויפ־ לעבונג פון דער ווירטשאַפט אין די צענטראַלע גו־ בערניעס, האָט מען איבערגעוואָרפן געוויסע צאָלן פון יידישער יוגנט אין די גרויסרוסישע גובערניעס.

די פאַרטיילונג פון דער יידישער באַפעלקערונג פון אוקראַינע אין 1939 לויט שטאָט און דאָרף איז געווען אַזאָ: שטאָטישע יידישע באַפעלקערונג — 85.5%, דאָרפֿישע — 14.5%.

פיל אינטערעסאַנטער זײַנען די דאָטעס וועגן דעם פֿראַצענט יידן צווישן דער שטאָטישער באַפעלקע־ רונג פון אוקראַינע: 1939 — 11.7% (1926 — 22.8%). די וואָג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער שטאָטישער באַפעלקערונג פון אוקראַינע איז געפֿאַלן אויף א גאַנצער העלפט. דאָס מוז מען האַלטן אין זינען בעת מע באַהאַנדלט די קולטור־אַסימילאַציע. דאָס פֿאַלן פון פֿראַצענט יידן אין די שטעט פון אוקראַינע איז געווען א רעזולטאַט פון צווויי דערשײַנונגען — פון דעם אינטענסיוון וואוקס פון דער ניט־יידישער באַפעלקערונג און פון וויידער אינטענסיוון אָפּשטראָם פון דער יידישער באַפעלקערונג פון אוקראַינע אין די גרויסרוסישע גובערניעס. אמת, אויך אין גרויס־ רוסלאַנד האָבן יידן זיך מער קאָנצענטרירט אין די צווויי הויפּטשטעט; אין מאָסקווע און אין לענינגראַד. פון 948 טויזנט יידן אין די גרויסרוסישע גובערניעס אין יאָר 1939 זײַנען געווען אין די דאָזיקע צווויי צענטערס מיינימום 600 טויזנט. דאָך זײַנען העכער 300 טויזנט יידן געווען צעשפֿרייט און צעווארפן איבער דער גאַנצער לענג און בריים פון גרויסרוסלאַנד, וואָס ציט זיך בײַ איבער גאַנץ סיביר. מע מוז אויך נעמען אין אָכט, אז אין די צווויי גרעסטע שטעט מאָכן יידן אויס א נישטיקן פראַצענט, און חוץ דעם איז דאָך אין די דאָזיקע קולטור־צענטערס דער אַסימיליר־ פאַטענציאַל דער גרעסטער.

מיר שטעלן זיך ניט אפֿ אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין אוקראַינע אין 1959. מיר האָבן נאָר העכער פעסטגעשטעלט, אז א שאַצונג גיט אַן בערעך 840 טויזנט יידן אין אוקראַינע. לויט דער

ציילונג פון 1939 זײַנען געווען אין אוקראַינע 1 מיליאָן מיט 532 טויזנט יידן. די סאָוויעטן האָבן צוגעגעבן צו דער סאָוויעטישער אוקראַינע מזרח־גאַליציע, וואו ס׳זײַנען געווען אין 1939 בערך 800 טויזנט יידן, צו־זאַמען וואָלטן לכן באַדאַרפט זײַן מינימום 2 מיליאָן מיט 300 טויזנט יידישע נפשות. לויט פאַרשיידענע סברות און שאַצונגען לעבן אין אַדעס העכער 100 טויזנט יידן און אין קיעוו בערך אויך אַזוי פיל. די קליינע שטעטלעך זײַנען כּמעט אויסגעלידיקט. די אוקראַינער האָבן געירשנט די יידישע הײַזער און אויך אַלע באַווענגלעכע גיטער.

מיר שרײַבן אייגנטלעך אַ צוואה פאַר דעם אוק־ראַינישן יידנטום, האָלטן מיר פאַר אונדזער חוב צו ברענגען וואָס מער וויכטיקן מאַטעריאַל וועגן יידישן לעבן אין דאָזיקן לאַנד. ווי זייער וויכטיקן מאַטעריאַל מוז מען רעכענען די דאָטעס וועגן יידישער אויס־וואַנדערונג פון אוקראַינע פאַר די יאָרן 1897 — 1917. מיר האָבן איצט פאַרענדיקט אונדזער איבערבליק איבער

ט א ב ע ל ע 13

די אויסוואַנדערונג פון אוקראַינער יידן אין די יאָרן פון 1897 ביז 1917 [29])

גובערניעס	די צאָל אויסגעוואַנדערטע יידן
קיעווער	114,000
וואָלינער	102,000
פּאָדאָליער	98,000
כערסאָנער	89,000
טשערניגאָווער	30,000
פּאָלטאָווער	29,000
יעקאַטערינאָסלאָווער	27,000
טאַוריש	16,000
סך־הכּל	**505,000**

דעם וואוקס און צעשפרייטונג פון אוקראַינער יידנטום. מיר גייען איבער צו די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פראָצעסן און אַנטוויקלונגען.

4. די סאָציאַל־עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פונעם אוקראַינער יידנטום

א. אַרײַנפיר

אין פאַרגלײַך מיט די מערב־אייראָפּעישע לענדער איז רוסלאַנד סוף 18־טן י״ה און גאָנץ לאַנג אויך שפּעטער געווען אַ שטאַרק אָפּגעשטאַנען לאַנד. לגבי אַבער די אינקאָרפּאָרירטע באַזיגטע שכנותדיקע לענ־דער איז גרויסרוסלאַנד שוין סוף 18־טן י״ה געווען העכער אַנטוויקלט אין פּרט פון אינדוסטריע און האַנדל. און ניט נאָר לגבי דער קאָווקאַזער און דער נײַרוסישער שיטערער באַפעלקערונג פון דער געוועזענער טער־קישער ממשלה, נאָר אויך אָפּילו אין פאַרגלײַך מיט דער געדיכט באַפעלקערטער פוילישער מלוכה, וואָס איז געלעגן אַ סך נעענטער צו מערב־אייראָפּע. אין גאַנץ באַזונדערס אין פאַרגלײַך מיט די פּויליש־אוק־ראַינישע וואָיוואָדשאַפטן, מיט די פּערספּעקטיש גע־ביטן, וואָס זײַנען געלעגן צום ווײַטסטן פון מערב־אייראָפּע און וואָס זײַנען פון דער פּוילישער מאַכט באַהאַנדלט געווארן ווי שטיפקינדער.

אין משך פון 18־טן י״ה איז די באַפעלקערונג פון דער רוסישער אימפּעריע פאַרדאָפּלט געווארן בלויז אַדאַנק די גרויסע נצחונות, וואָס רוסלאַנד האָט אָפּגעהאַלטן אויף אַלע אירע גרענעצן. די דאָזיקע נצחונות האָבן ווי צעוועקט די עקאָנאָמישע אָפּעטיטן פון די גרויסרוסן, פון דעם רוקנבײַן פון דער אימ־פּעריע, פון יענעם נאַציאָנאַלן צוויג פון דער אימ־פּעריע, וואָס האָט געוועלטיקט אין וועלטיקט נאָך עד־היום איבער צענדלינגער קלענערע פעלקער.

טוגאַן־באַראַנאָווסקי שרײַבט [30]): „בײַם ארויפקו־מען פון יעקאַטערינע דער צוויטער טראָן זײַ־נען געווען אין רוסלאַנד (פאַקטיש אין גרויסרוסלאַנד — י. ל.) 934 פאַבריקן און אין יאָר פון איר טויט (1796) 3,161״. אזא איבערראַשנדיקער וואוקס איז דעמאָלט געווען זעלטן אפילו אין מערב־אייראָפּע. דער גרויסרוסישער „קופּעץ״ איז שוין דעמאָלט גע־ווען אַ שם־דבר, אמת, נאָר אין די גרענעצן פון רוס־לאַנד.

ווי באַקאַנט, האָט די זעלבע יעקאַטערינע, וואָס האָט אזוי געאַרבעט, אַז מע זאָל לאָזן יידן פרײַ זיך באַזעצן אין נײַרוסלאַנד און וואָס האָט בכלל צוגעזאָגט פּוילישע יידן גלײַכע רעכט מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג פון פוילן, האָט פאַקטיש געשאַפן דעם תחום־המושב. אמת, זי איז דאָס געווען געצוואונגען צו טאָן לויט דער פאַדערונג פון די מאַסקווער סוחרים, וואָס האָבן זיך דערשראָקן פאַר דער קאָנקורענץ פון די יידישע סוחרים פון ווײַסרוסלאַנד, וואָס זײַנען אַרי־בער צו רוסלאַנד שוין אין 1772.

שטודירט מען די גאַנצע געזעצגעבונג פון די רוסישע צאַרישע רעגירונגען אין משך פון 120 יאָר, וואַרפט זיך אין די אויגן אַ באַשטימטע ליניע — געבן די יידן אַזוי פיל רעכט, וויפל ס׳איז אומבאַדינגט נייטיק, כדי אויסצונוצן זייערע אונטערנעמערישע פעי־קייטן און זייערע האַנדלס־פאַרבינדונגען; אָבער בשום אופן ניט לאָזן זיי זיך אַזוי צעוואַקסן און ארײַנדרינ־גען אין אַלעווינקעלעך פון דער ווירטשאפט פון דער אימפּעריע, אַז זיי זאָלן פאַרקאָנקורירן די רוסן. ס׳האָט אָבער ניט געהאָלפן. ניט נאָר אין די תחום־גובערניעס,

קיעוו

באַזונדערס אין די נײַ־רוסלאַנדישע מקומות, וואו די גרויסרוסישע סוחרים זײַנען געווען די איניציאַטאָרן און די מער פריווילעגירטע, האָבן יידן זיי פֿאַרקאָנ־קורירט, נאָר אפֿילו אין די ריין רוסישע געביטן האָבן יידן אין געוויסע צוויגן ווי אין באַנקווועזן און אין אײַזנבאַן־בוי געשפֿילט די הויפּט־ראָלע.

וועגן די האַנדלס־פּעיקייטן פון די גרויסרוסן איז פֿאראַן אַ סך מאַטעריאַל. מיר וועלן ברענגען אַ פּאָר ציטאַטעס פון א. שמידט בנוגע כערסאָנער גובערניע [31]: „אַ ענגוג באַדײַטנדיקע צאָל גרויסרוסן זײַנען קופּצעס און מעשטשאַנעס. די גרויסרוסן צייכענען זיך אויס מיט זייער באַוועגלעכקייט און אַקטיוויקייט. זיי שפּילן אין ראַיאָן אַ גרויסע עקאָנאָמישע ראָלע. קיינער קען אַזוי ניט דעם ראַיאָן ווי די גרויסרוסן. אַזוי אַז אפֿילו די יידן זײַנען אין דעם פּרט שוואַכער פון זיי. ווי נאָר בײַם גרויסרוס באַווײַזט זיך קאַפּיטאַל, לאָזט ער אים אין ׳אַבאַראָט׳. די אַרטיקע גרויסרוסן זײַנען גרויסע קאָנקורענטן פון די יידן. די האַנדלס־אַקטיוויקייט פון די גרויסרוסן איז זייער ענלעך צו דער יידישער. בכלל אין יענע ערטער, וואו די גרויסרוסן האָבן זיך קאָנצענטרירט אין האַנדל, איז פֿאר יידן שווער אַרײַנ־צודרינגען".

חוץ אַבער די גרויסרוסן האָבן יידן געטראָפֿן אין די נײַע רוסישע געגנטן נאָך קאָנקורענטן און גאַנץ ערנסטע, ווי די גריכן און אַרמעניער. די גריכן זײַנען געווען רײַך און האָבן געשפֿילט די הויפּט־ראָלע אינעם האַנדל פון דעם דאָזיקן אַמאָל טערקישן ראַיאָן. דער זעלבער שמידט שרײַבט (ז' 543): „אין אַדעס זײַנען די גריכן אַ סך און רײַך. אין 1812 האָבן די גריכן מנדב געווען אויף דער מלחמה 100 טויזנט רובל בעת די רוסן האָבן מנדב געווען נאָר 9 טויזנט". יידן וווינען נאָך גאָרנישט דערמאָנט.

א. אַרשאַנסקי שרײַבט [32]: „דער עקספּאָרט־האַנדל מיט תבואה און מיט אַנדערע רוי־מאַטעריאַלן, וואָס דאָס איז דער נעירו פון דעם עקאָנאָמישן לעבן פון נײַרוסלאַנד, געפינט זיך ניט אין די הענט פון די יידן, נאָר פון אַנדערע פעלקער, דער עיקר פון גריכן. אַפילו דער קליינהאַנדל, וואָס מע איז געווויינט געווארן אים צו רעכענען אין יידישע הענט אין די תחום־גובערניעס, איז נאָך ווײַט נישט פון יידן באַ־הערשט אין די נײַרוסישע גובערניעס".

אַרשאַנסקי ברענגט אַ ציטאַטע פון אַ רוסישן שרײַבער, וואָס גיט אַזאַ כאַראַקטעריסטיק פון רוסישן קולאַק [33]: „קיינער וועט ניט אַזוי האַרציק און פרום פֿאַרנאַרן דעם קונה און דערבײַ אים גאַנץ גוט אָפּנאַרן ווי דער רוסישער קולאַק. אין דעם פּרט קען דער ייד געוויס זיך לערנען בײַם רוס".

מיר וועלן ווײַטער זען, אַז די יידן האָבן דאָך אַרײַבערגעיאָגט די אַלע פריווילעגירטע גרופּעס און צום סוף 19־טן י"ה האָבן יידן שוין געשפֿילט די הויפּט־ראָלע אינעם וואוקס פונעם האַנדל ניט נאָר אין די אַלטע יישובים, נאָר אויך אין די נײַרוסישע מקומות. און אויב דער עקספּאָרט פון תבואה און רוי־מאַטעריאַלן פון רוסלאַנד האָט זיך, ווי ס׳גיט איבער נ. א. ראָזש־

קאָוו, אין דער צווייטער העלפט 19־טן י״ה פאַר־גרעסערט 4 מיט אַ האַלב מאָל [34]) און די פּראַדוקציע פון צוקער און אויך דער עקספּאָרט פון צוקער האָבן זיך מער ווי פֿאַרצענפֿאַכט [35]) — אינדוסטריע־ און האַנדל־צוויגן, וואָס האָבן געהאַט זייער הויפּט־צענטער אין די גרויסע רעגיאָנע פון אוקראַינע — איז דאָס בלּתי ספֿק אין דער גרעסטער מאָס דער אויפֿטו פון יידישן האַנדלס־טאַלאַנט און פון דער יידישער ענערגיע.

ב. די ערשטע באַדיַיטנדיקע דערפֿאָלגן אויפֿן געביט פון האַנדל, מלאָכה און אינדוסטריע

אין קיעוו פלעגן פֿאַרקומען יעדער יאָר אַזוי גערו־פענע קאָנטראָקטן. דאָרטן פלעגן די פֿירצים פֿאַרקויפֿן זייערע אָגראָר־פּראָדוקטן, אינקויפֿן נייטיקע מאַטעריע־לן און געשלאָסן אויך געשעפטן בנוגע אינדוסטריע־ פּראָדוקטן, ווי בראַנפֿן, צוקער און אַנדערע פּראָדוקטן, וואָס פלעגן אויסגעראַטעוועט ווערן אין די פאַבריקן פון די גרויסע לאַנד־באַזיצער. דער אָנטייל אין די דאָזיקע ירידים איז געווען דערלויבט יידן, וואָס האָבן גע־וויינטלעך ניט געהאַט קיין וואויינערעכט אין דער דא־זיקער שטאָט. אָט זײַנען די דאַטעס וועגן דעם באַזוך פון יידן אויף קיעווער קאָנטראָקטן [36]):

יאָר	אַלגעמיינע צאָל באַזוכער אויף די קיעווער קאָנטראָקטן	די צאָל יידן	
		אַבס׳	%
1835	2,717	1,656	60.9
1839	3,185	2,011	63.1
1843	2,015	962	47.7
1846	3,561	1,731	48.7

דער אָנטייל פון יידן, וואָס האָבן אייגנטלעך ניט געהאַט קיין וואויינערעכט אין קיעוו, איז ממש איבער־ראַשנדיק — אַ פֿאַר יאָר כמעט צוויי דריטל און אַ פֿאַר יאָר קרוב צו אַ העלפט. די ניט־יידישע באַזוכער זײַנען באַשטאַנען פון דרײַ גרופּעס: ערד־באַזיצער און אַדלעלײַט, סוחרים און אויסלענדער. די גרעסטע צאָל האָבן געגעבן די אַדלעלײַט און די גרויסע ערד־באַזיצער. די אַנדערע צוויי גרופּעס זײַנען געווען זייער שוואַך פֿאַרגעשטעלט. למשל, אין יאָר 1835 זײַנען געווען: יידן — 1,656; סוחרים — 78; אויס־לענדער — 39. אָלע איבעריקע זײַנען געווען די גרויסע ערד־באַזיצער. דאָס מיינט, אַז די צאָל קאָנקורענטן לגבי יידן איז געווען רעלאַטיוו ניט גרויס. די ערד־באַזיצער זײַנען געווען על־פּי־רוב פֿאַרקויפֿער. די זעלבע פֿראַפֿאַרציע צווישן די פֿאַרשיידענע גרופּעס איז געווען אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן.

באַזונדערס שטאַרק זײַנען געווען אויף די ירידים פֿאַרטרעטן בערדיטשעווער יידישע באַנקירן. דער פּריער ציטירטער אַרשאַנסקי (ז׳ 104) ברענגט, אַז אין יאָר 1849 האָבן באַטראַפֿן די באַנק־טראַנזאַקציעס פון די בערדיטשעווער באַנקירן אויפֿן קיעווער מאַרק — 11 מיליאָן מיט 900 טויזנט רובל. פֿאַר יענער צײַט אַ קאָלאָסאַלע סומע.

יידן האָבן ניט געהאַט קיין וואויינערעכט אין קיעוו און אָט וואָס מיר לייענען אין אַפּיציעלער אויס־גאַבע [37]: „די הויפּט־ראָלע אין קיעווער האַנדל שפּילן יידן. כמעט די גאַנצע תבואה סײַ יענע, וואָס ווערט פֿאַרברויכט אין שטאָט, סײַ די, וואָס מע פירט אַרויס פון קיעוו, גייט דורך דורך זייערע הענט. אין וואָלד־מסחר זײַנען זיי אַן צווייפל די הויפּט־טוער. דער גרעסטער חלק פון דער איבעריקער אַרטיקע פּראָדוקטן, ווי בראַנפן, זאָמדצוקער אד״גל ווערט אויך איבערפֿאַרקויפט דורך זיי. וויַיטער איז דער גרעסטער טייל שיפן, וואָס שווי־מען אויפן דניעפּער, זייערע. נעמט מען נאָך אין אַכט, אַז יידן ווי אָנגענט, משרתים און פֿאַקטאָרן נעמען אַן אָנטייל אין קויפן און פֿאַרקויפן די איבעריקע סחורות און אַז די גרעסטע קיעווער באַנקירן זײַנען יידן, קען מען זאָגן אויף גוועוויס, אַז כמעט דער גאַנצער אַרטיקער אומזאַץ־קאַפּיטאַל, וואָס אָפּערירט אין האַנדל, איז אין יידישע הענט“.

מע קען אָננעמען, אַז דער מחבר האָט אָביסל איבערגעטריבן, אָבער בכלל איז דאָס בילד גוועוון ריכטיק. מע דאַרף נעמען אין אַכט, אַז דאָס איז גע־שריבן אין יאָר 1862, ווען וואויינערעכט פֿאַר יידן אין קיעוו איז שוין גוועוון בריייטער, ווי אין די צייטן פון ניקאָלאַי דעם ערשטן.

ביז גאָר אינטערעסאַנט זײַנען די ציפֿער וועגן סחורות, דער עיקר מסתמא טעקסטיל־סחורות, וואָס אוקראַינער יידן האָבן אינגעקויפט אין מאָסקווע. פֿאַר 5 יאָר 1828 — 1832 האָבן יידן געבראַכט סחורות פון מאָסקווע אין גובערניעס [38]:

וואָלינער	16,367,000 רובל
קיעווער	440,000 ״
פּאָדאָליער	1,400,000 ״
כערסאָנער	3,873,000 ״
טשערניגאָווער	50,000 ״
סך־הכל	**22,130,000 רובל**

אין יידיש תּחום זײַנען נאָך דעמאָלט נישט געווען קיין טעקסטיל־פאַבריקן. ס׳זײַנען געווען אין וואָלינער און אין גראָדנער גובערניעס געוואָנט־פאַבריקן, וואָס וועגן זיי וועלן מיר רעידן וויַיטער. די ביאַליסטאָקער אינדוסטריע איז געווען אין אירע קינדערשע ווייקעלעך און די לאָדזשער בײַ די גאָר ערשטע געבורטס־ווייען. מאָסקווער טעקסטיל־סחורות האָבן אויך אין די שפּע־טערדיקע יאָרן געהאַט אַ גרויסן אָפּזאַץ אין די אוק־ראַינער גובערניעס אין כמעט אויסשליסלעך דורך

יידן. וואוינרעכט אין מאסקווע איז געווען זייער שטרענג לגבי יענע יידן, וואס האבן געטרוימט צו ווערן תושבים דארטן, וואס דאס האט גמיינט קאנקורענטן. אבער פאר קונים איז וואוינרעכט פאקטיש געווען גאנץ ברייט אין מע האט ניט געשטערט. דער ייד איז געווען טריף, אבער זיין פדיון איז געווען כשר.

די אלע געבראכטע דאטעס און ציטאטעס וועגן דעם אנטייל פון יידן אין האנדל וועלן באקומען דעם גאנצן פולן ווערט ערשט נאך דעם, ווי מיר וועלן ברענגען די ידיעות וועגן יידישע און ניט־יידישע סוחרים אין די גובערניעס פון אוקראינע אנהייב 19־טן י״ה.

ט א ב ע ל ע 14

יידישע און ניט־יידישע סוחרים אין די גובערניעס פון אוקראינע (1800) [39]

גובערניעס	אלגעמיינע צאל סוחרים	פון דעם יידן	
		אבס׳	%
פאדאליער	930	316	34.0
וואלינער	918	726	79.1
טשערניגאוער און פאלטאוער	4,525	79	1.7
קיעווער	557	104	18.8
נירוסלאנד	3,428	94	2.7
סך־הכל	**10,358**	**1,319**	**12.7**

די טאבעלע גיט אונדז א בליק, ווי די לאגע איז געווען אנהייב 19־טן י״ה. אפילו אין די גובערניעס מיט א געדיכטער יידישער באפעלקערונג, מיט א לאנגער היסטארישער אינגעזעסנקייט, ווי אין פאדאליער און קיעווער גובערניעס, מאכן יידן אויס א ניט גרויסן פראצענט: 34 אין פאדאליער און קנאפ פע 19 אין קיעווער גובערניע. אין די גובערניעס, ווי פאלטאווער און טשערניגאווער אדער נירוסלאנד, זיינען זיי זייער אין זייער וויניק. און גראד אדער דווקא אין די דאזיקע גובערניעס, וואו יידן האבן געהאט באמת פעיקע אין לכן זייער גפערלעכע קאנקורענטן, האבן זיי שפעטער מיט עטלעכע צענדלינג יאר פארנומען די הויפט־פאסטנס אין האנדל; פיל שוואכער אין אינדוסטריע. א בריטן פלאץ אין יאר 1800 האבן יידן געהאט נאר אין וואלינער גובערניע, וואס איר האט דעמאלט געהערט בערדיטשעוו, וואו יידן האבן שוין סוף 18־טן י״ה געשפילט אן אנגעזעענע ראלע אין וואו צו דער העלפט 19־טן יאר־הונדערט זיינען זיי געווארן דער שפיגל פונעם אוקראינער יידנטום, ממש טאקע א האנדל־ און אינדוסטריע־צענטער ווי שפעטער וואהרשע.

דער אפט ציטירטער ארשאנסקי שרייבט (ז׳ 106): „די יידן זיינען די אקטיוסטע קויפער באזונדערס פון רוסישע מאנופאקטור־סחורות, וועלכע זיי צעפירן איבער דעם גאנצן מערב־ראיאן און ווייסרוסלאנד. כמעט דער גאנצער האנדל מיט אויסלענדישע סחורות גייט דורך דורך יידישע הענט. בראד, בערדיטשעוו און דובנע זיינען די הויפט־פונקטן פון דאזיקן מסחר; דורך די יידן האבן די אוקראינישע יריידים פארבינדונגען מיט לייפציג. אויף די יריידים, וואו יידן נעמען אן אנטייל, מאכן זיי לעבעדיק דעם מסחר״.

דער רוסישער שרייבער אי. אקסאקאוו, א גאר קלייניער אוהב־ישראל, שרייבט [40]: „יידן זיינען די אקטיוסטע קונים אויף די יריידים, באזונדערס אויף רוסישע מאנופאקטור־סחורות, וועלכע זיי צעטראגן איבערן גאנצן מערב־ראיאן, אפילו איבער ווייסרוס־לאנד. כמעט דעם גאנצן האנדל מיט אויסלענדישע סחורות, וואס מע ברענגט ארײן דורך דער יבשה־גרענעץ, פירן יידן, סיי רוסישע אינטערטאנען און סיי עסטרייכישע. בראד, בערדיטשעוו און דובנע שפילן די הויפט־ראלע אינעם דאזיקן מסחר. דורך זיי האבן די אוקראינישע יריידים א געווישן פארבינדונג מיט די לייפציגער יריידים. אויף אלע יריידים, וואו יידן איז דערלויבט צו האנדלען (אין כארקאוו און כארקאווער גובערניע האבן יידן צעמעגט נאר קויפן, אבער ניט פארקויפן), קומט אן א מאסע יידן. זיי פארקויפן אויס די סחורה געשווינד, אין הורט און לאחדים, סיי פון קראמען און סיי פון באלאגאנען, אין בײדלעך און בודקעס, אויף טישלעך און סטויפעס, אויף די פלעצער און פונאנדערטראגנדיק איבער די חיזער. א באזוכער, בפרט אזוינער, וואס איז ניט געוואוינט דערצו און געהערט ניט צו דעם מין הענדלער, ווערט באלאגערט און פארטויבט פון אלע זיינטן דורך יידן, וואס לייגן פאר זייערע סחורות״.

אט די לעבעדיקע באשרייבונג פון יידישן יריד־טומל אין גייטס פון מענדעלען אדער שלום־עליכמען שפיגלט געוויס אפ די ווירקלעכקייט אין מיר האבן ניט וואס פאראיבל צו האבן אויף אקסאקאוון.

מיר האבן זיך אפגעשטעלט ביז איצט אויפן האנדל, ווייל דאס איז געווען דער עקאנאמישער צווייג, וואס אין אים האבן זיך יידן געפילט ווי א פיש אין וואסער. גאנץ אנדערש איז געווען די לאגע אין דער מלאכה און נאך שווערער אין דער אינדוסטריע. אויך אין די דאזיקע צוויי צווייגן זיינען געווען געוויסע דער־פאלגן שוין אין דער ערשטער העלפט 19־טן י״ה, באזונדערס אין מלאכה, וואו ס׳זיינען דאך געווען געוויסע טראדיציעס, אבער וויט ניט אזעלכע ווי אין האנדל.

בײ יולי געסען (1־ער באנד, ז׳ 116) געפינען מיר די צאל יידישע בעלי־מלאכות אין קיעווער און יקאטערינאסלאווער גובערניעס אין יאר 1807. אין דער ערשטער גובערניע זיינען געווען 1853 יידישע בעלי־מלאכות. פון זיי זיינען געווען מער אדער ווייניקער

אין גרעסערע צאָלן פאַלגנדיקע פאַקטן: שנייַדערס — 955; שוסטערס — 279; שמוקלערס — 52; פּעלצ־מאַכערס — 173; בסך־הכל אין קליידער־ און שיך־פאַך — 1459 אַדער 78.7% — העכער דריי פערטל פון אַלע יידישע בעלי־מלאָכות. ווייטער גייען יואוועלירן, גאָלדשמידן, אינגבינדערס, שערערס (40), גלעזערס (24), סטאָלערס און טאָקערס (15) און אַזוי ווייטער.

די אַבסאָלוטע צאָל בעלי־מלאָכות איז זייער קליין אין די פאַרטיילונג איז זייער אַן אַרעמע. אין יעקאַטערינאָסלאָווער גובערניע איז געווען אינגאַנצן 154 בעלי־מלאָכות. פון זיי שנייַדערס 109 אַדער 71.0%.

פון די דאָזיקע דאָטעס קען מען מאַכן אייַן אויס־פיר — אַנהייב 19־טן י״ה איז די צאָל יידישע בעלי־מלאָכות געווען זייער קליין, ניט קיין סך גרעסער, ווי מיר האָבן געזען אין ערשטן קאַפּיטל פון דער דאָזיקער אַרבעט בנוגע עטלעכע שטעט. און די פאַכ־דיפערענציאַציע איז געווען גאָר פּלאַך. נאָך שוואַכער איז געווען די צאָל יידן בעלי־בתים און גאָר שוואַך די צאָל אַרבעטער אין דער אינדוסטריע.

פּראָפּ׳ א. פּ. אָגלאָבלין האָט זייער גרינטלעך און וויסנשאפטלעך באַארבעט דאָס אַרטיַנדרינגען פון־נעם רוסישן קאַפּיטאַל אין אוקראַינע, באַזונדערס אין יענע מקומות, וואו ס׳זענען ניט געווען כּמעט קיין יידן, ווי נעמיראָסלאָנד און קליינרוסלאַנד (פאָלטאַווער און טשערניגאָווער גובערניעס). ער שרייבט[41]: „און ניט צופעליק זענען אין אוקראַינע געווען פאַרשיידענע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען פון רוסישע קופּצעס (קאָלוגער, טולער, בריאַנסקער, אַרלאָווער, מאָסקווער א״א). אין דער אַנטוויקלונג פון אינדוסטריעלן קאַ־פּיטאַל אין אוקראַינע איז דער אַנטייל פון רוסישן סוחרטום ניט אין ספק, ווי ס׳ווייזט די פאָלגנדיקע טאַבעלע״:

צווישן וויכטיקע דערשיינונגען וואָרפן זיך דאָ אין די אויגן: דער הויכער אַנטייל פון די רוסן — קרוב צו אַ העלפט פון אַלע פאַבריקן האָבן געהערט צו די רוסן. און דער זייער ווינציקער אַנטייל פון די יידן — ניט מער פון אַיין זעקסטל פון אַלע פאַבריקן. די רוסן האָבן אַן אַבסאָלוטע מערהייט פאַבריקן אין 4 גובערניעס פון 8 און טאָקע אין יענע גובערניעס, וואָס האָבן געהערט צו רוסלאַנד שוין פון אַנהייב 17־טן י״ה. די יידן האָבן אַ גרויסע מערהייט אין אַיין גובערניע — אין וואָלינער — העכער 93 פּראָ־צענט. און טאָקע נאָר די דאָזיקע צאָל מאַכט דאָס בילד אַביסל ליכטיקער. מיר וועלן ווייטער זען, אַז די יידישע פאַבריקן זענען בכלל באַשטאַנען פון קליינע אונטערנעמונגען — פון ליכט וכדומה. דאָס מערהייטס־פּאָלק — די אוקראַינער האָבן קוים אַביסל מער פון אַ פערטל פון אַלע פאַבריקן.

די דאָטעס פון דער נאָר וואָס געבראַכטער טא־בעלע וועלן באַשטעטיקט און באַקומען נאָך אַ טיפערן היסטאָרישן ווערט דורך די דאָטעס וועגן די סוחרים, וועלכע האָבן זיך געטיילט אויף אזא אופן: רוסן — 52.6%; אוקראַינער — 22.2%; יידן — 20.9%; אויסלענדער — 1.9% און פאַרשיידענע — 2.4%.

דער הויכער פּראָצענט יידישע פאַבריקן אין וואָלינער גובערניע דערקלערט זיך מיט דעם, וואָס דאָ איז אין דער ערשטער העלפט 19־טן י״ה געווען קאָנצענטרירט די געוואַנט־אינדוסטריע, וואָס אין איר האָבן יידן געשפּילט גאָר אַ גרויסע ראָלע און וואו מיר געפינען אויך טאָקע די ערשטע יידישע פאַבריק־אַרבעטער אין אוקראַינע.

א. יודיצקי שרייבט[42]: „פאַר אונדז איז וויכ־טיק דערווייל פעסטצושטעלן דעם פאַקט, אַז די יידישע קאַפּיטאַליסטן פארנעמען צום סוף 20־קער יאָרן זייער אַן אָנגעזען, אויב ניט דאָס אָנגעזענסטע אָרט אין

טאַבעלע 15

דער אַנטייל פון פאַרשיידענע נאַציאָנאַלע גרופּעס אין דער פאַבריק־אינדוסטריע פון אוקראַינע (1832)

גובערניע	פּראָצענט (אין רעלאַטיוון צאָלן)*				
	אוקראַינער	רוסן	יידן	אויסלענדער	פאַרשיידענע
וואָלינער	1.7	1.7	93.3	3.1	0.2
פּאָדאָליער	4.0	28.0	32.9	24.0	11.1
קיעווער	65.7	28.6	—	5.7	—
יעקאַטערינאָסלאָווער	33.4	52.9	—	—	13.7
פּאָלטאַווער	28.0	68.0	—	4.0	—
טלאָבאָדער־אוקראַינע	65.1	34.9	—	—	—
כערסאָנער	22.8	56.5	4.3	3.3	13.1
טשערניגאָווער	23.7	76.3	—	—	—
סך־הכל	**28.7**	**44.6**	**17.4**	**3.6**	**5.7**

*) פּראָפּ׳ א. פּ. אָגלאָבלין ברענגט נאָר רעלאַטיוון צאָלן.

דער געוואָנט־פאַבריקאַציע, וואָס איז צו יענער צייט אינער פון די וויכטיקסטע, אויב ניט דער וויכטיק־סטער צווייג פון דער אינדוסטריע אין רוסלאַנד בכלל און אין דרום־מערבדיקן און צפון־מערבדיקן קאַנט בפרט. אַזוי האָט דער יידישער פאַבריקאַנט יוסף בערנ־שטיין פון ראָוונע קאָנצעסיר־ירט אין זײַנע הענט צו 1828 יאָר גאַנצע 12 פאַבריקן מיט 740 אַרבעטער. 10 פון די דאָזיקע פאַבריקן זײַנען געווען צעוואַרפן איבער פאַרשיידענע דערפער פון ראָוונער אויעזד. די הויפט־פאַבריקן האָבן זיך געפונען אין ראָוונע און אין אַלעק־סאַנדריע. אין 1828 האָט מען אויף בערנשטיינס פאַב־ריקן אויסגעאַרבעט 61,500 אַרשין פאַרשיידענע מינים געוואַנט. אין דער פאַבריקן־רשימה פון 1832 ווערט בערנשטיין שוין באַצייכנט ווי דער אייגנטימער פון 18 פאַבריקן. חוץ יוסף בערנשטיינען באַגעגענען מיר אויף וואַלין נאָך עטלעכע יידישע גרויס־פאַבריקאַנטן, אייגנ־טימער פון 6, 5, 4 צי פון 3 פאַבריקן, צעוואַרפענע איבער פאַרשיידענע פונקטן".

יודיצקי בערנגט פאָקטן, אַז די יידן האָבן גע־האַלטן אין אַרענדע זייער אַ סך פאַבריקן, וואָס זײַנען לכתחילה געבויט געווארן פון פריצים. ער מיינט אַפילו, אַז אייבּ אין באַריכט פון קיעווער גובערניע־פארוואַלטונג ווערט באַטאָנט, אַז „די שטאָט סקווירע האָט נוצן פון דער אַרענדירטער דורך די ליסאַנסקעס פאַבריק, וואו ס׳אַרבעטן פאַראַרעמטע מעשטשאַנעס", מיינט מען „יידישע מעשטשאַנעס".

פון די געבראַכטע ציטאַטעס קען מען געוויס שליסן, אַז ס׳איז אין די 20־קער יאָרן פון 19־טן י״ה געווען אין אוקראַינע, דער עיקר אין וואַלינער גובערניע, אַ יידישער פאַבריקאַנטן־קלאַס. צוליב פאַר־שיידענע סיבות איז די געוואָנט־אינדוסטריע אין וואַ־לינער גובערניע נאָר גיך אונטערגעגאַנגן. מיר וועלן זיך אָבער אַביסל פאַרהאַלטן אויף דער ניט ווייניקער וויכטיקער פאַר אונדז פראַגע וועגן יידישע אַרבעטער אין די אַלע פאַבריקן, וואָס מיר האָבן העכער דערמאָנט. לאָמיר וויידער געבן דאָס וואָרט דעם ציטירטן יודיצ־קין, וועלכער האָט זיך ענערגיש אַרײַנגעטאָן אין דער דאָזיקער פראַגע. ער שרײַבט (ז׳ 53): „די אַרבעטער אויף פיל געוואָנט־פאַבריקן אין וואַלינער גובערניע האָבן אין גרעסטן טייל געדאַרפט זײַן יידישע. פון די 1,469 אַרבעטער, למשל, אויף אַלע 40 יידישע טעקס־טיל־פאַבריקן פון וואַלינער גובערניע אין יאָר 1828 זײַנען 339 געווען לײַב־אייגענע פון יענע פריצים, בײַ וועמען די איצטיקע יידישע אייגנטימער האָבן איבערגענומען די פאַבריקן. די איבעריקע 1,130 אַר־בעטער, וואָס האָבן געאַרבעט אין די דאָזיקע פאַבריקן זײַנען געווען פרײַ־געדונגענע. ס׳וואָלט דערפיבער גע־וען לײַכט זיך משער צו זײַן, אַז אין די וואַלינער שטעט און שטעטלעך מיט אַ געדיכטער יידישער באַ־פעלקערונג האָבן צווישן די אַרבעטער אויף די דאָרטיקע פאַבריקן, אויסער פריצישע לײַב־אייגענע, גיכער פון אַלץ געדאַרפט זײַן יידן".

יודיצקי באַרידיקט זיך נישט מיט השערות אין ברענגט וויטטער אַ גרויסע ציטאַטע פון אַ באַריכט פון אַ באַאַמטן, וואָס איז געשיקט געווארן פון דעם פינאַנץ־מיניסטעריום סוף 1827 אויף אויסצופאָרשן די מערבדיקע גובערניעס. אין דעם דאָזיקן באַריכט, אין קאָפּיטל, וואָס האָט צו טאָן מיט דער לאָגע אין וואַ־לינער גובערניע, ווערט בפירוש געזאָגט (ז׳ 54): „דער גרעסטער טייל פאַבריקאַנטן זײַנען יידן. אַרבעטער זײַנען אויף די פאַבריקן פאַראַן 3,285 און אין דער צאָל בײַ טויזנט יידן".

יודיצקי ברענגט וויטטער נאָך אינטערעסאַנטע ידיעות. דער באַאַמטן־באַריכט דערמאָנט, למשל, גאָר־נישט די יידישע פאַבריקן פון ראָוונע. אין ראָוונע זײַנען געווען 4 געוואָנט־פאַבריקן יידישע. ראָוונע איז דעמאָלט געווען דער גרעסטער טעקסטיל־צענטער. יודיצקי שרײַבט (ז׳ 55): „מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט פאַבריקן פון אַ גרויסן פאַרנעם, וואו ס׳האָבן זיכער געאַרבעט א באַדײַטנדיקע צאָל אַרבעטער (איין פאַב־ריק, למשל, געהערט צו דער אַנגעזעענער פאַבריקאַנטין דבורה בערנשטיין, וועלכע האָט חוץ דער דאָזיקער פאַבריק געהאַט אין ראָוונער אויעזד נאָך 5 פאַבריקן מיט 247 אַרבעטער. די ראָוונער פאַבריק איז זיכער געווען בײַ איר די הויפט־פאַבריק".

יודיצקי שרײַבט וויטטער, אַז ס׳זײַנען געווען נאָך 6 יידישע פאַבריקן, וואָס זײַנען ניט אַרײַן אין דעם באַריכט פונעם דערמאָנטן שליח פון דעם מיניסטע־ריום. דאָס זײַנען אָבער פאַבריקן אין יידישע שטעט און שטעטלעך מיט אַ געדיכטער יידישער באַפעל־קערונג און לכן ציט ער דעם שלוס (ז׳ 56), אַז „די אַרבעטער זײַנען מסתמא געווען יידן און זייער צאָל האָט געדאַרפט זײַן, באַזונדערס אויף די ראָוונער פאַב־ריקן, אַ גאַנץ היפשע".

ער קומט ענדלעך צום אויספיר, אַז אין וואַלינער גובערניע זײַנען צו דער דאָזיקער ציט געווען בערך אַרום 1,000 יידישע אַרבעטער אין דער געוואָנט־אינדוסטריע, דאָס הייסט פאַבריק־אַרבעטער.

מע קען אייניקע באַהויפטונגען פון יודיצקין אָפּ־פרעגן, יעדנפאַלס צווייפלען אין זייער פולן ווערט, נאָר מע קען ניט לייקענען, אַז ער איז געראַטן, אַז אין דער געוואָנט־אינדוסטריע, וואָס אין איר זײַנען יידן געווען ברייט פאַרגעשטעלט, האָבן געמוזט זײַן ניט וויניק יידישע אַרבעטער. פאַראַלעל מיט וואַלינער גובערניע איז געווען אַ צווייטער צענטער פון געוואָנט־אינדוסטריע אין גראָדנער גובערניע. די ציטירטע מא־טעריאַלן ברענגט טאָקע תמיד צוזאַמען די באַריכטן. גראָדנער גובערניע האָט געהאַט מער מזל ווי וואַלי־נער און דאָרטן האָט זיך די געוואָנט־אינדוסטריע אַנטוויקלט צו אַ ברייטער טעקסטיל־אינדוסטריע, וואָס

האָט שפּעטער געשפּילט גאָר אַ גרויסע ראָלע אין יידישן לעבן. וועגן ביאָלישטאָק און ארומיקע שטעט־לעך האָבן מיר דאָך קלאָרע באַווייזן, אז ס׳זײַנען גע־ווען אין די פּאַבריקן אַ סך יידישע אַרבעטער בײַ די סאַמע ערשטע סטאַדיעס פון אַנטוויקלונג. לכן קען מען אָננעמען, אז די זעלבע לאָגע איז געווען אין וואַלינער גובערניע.

יודיצקי שרײַבט ווײַטער, אז לויט די מאַטעריאָלן קומט אויס, אז די יידן זײַנען געווען אויף די פאַבריקן דער עיקר וועפּער. און ס׳איז ניט קיין חידוש: די יידישע אַרבעטער פון די טליתים־פאַבריקן זײַנען מסתּמא געווען די ערשטע קאַנדידאַטן פאַר נײַע טעק־סטיל־פאַבריקן.

וואָס האָט געטריבן יידן אויף די פאַבריקן? נו, איבערהויפּט דאָס די רדיפות און נגישות, וואָס דאָס אוקראַינישע יידנטום צוזאַמען מיט אַלע רוסישע יידן האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט, איז איבערויס. אין די געשיכטלעכע קאַפּיטלעך וועט וועגן דעם געוויס גע־נוג גערעדט ווערן. אויף אײַן מאָמענט איז דאָך כדאַי אָנצוהויבן — ווי קאַלאָניזאַציע אזוי האָט אויך פאַב־ריק־אַרבעט באַפרײַט פון יענער רעקרוטשינע, וואָס ניקאָלאַי דער ערשטער האָט אין יאָר 1827 אײַנגעפירט.

צו דעם קאַפּיטאַל יידישע געשיכטע אין צאַרישן רוסלאַנד גהערט בלתי ספק אויך די באַמיאונגען פון דער צאַרישער רעגירונג צו פֿראַדוקטיוויזירן די יידי־שע באַפעלקערונג. אין דער זעלבער צײַט, וועגן מע האָט אויפגענומען דעם פלאַן צו קאָלאָניזירן יידן אין נײַרוסלאַנד, איז אויך געבוירן געווארן די אידעע צו מאַכן יידן פאַר פאַבריק־אַרבעטער. ווײַל מע האָט זיך נעגייטיקט אין טעקסטיל־אַרבעטער און מע האָט גע־האַלטן אין איין פאַרגרעסערן די אַרמיי, איז מען נאָ־טירלעך געקומען אויפֿן געדאַנק צו גרינדן אַ וועבערײַ־פאַבריק, וואו מע זאָל לערנען יידן די מלאָכה פון וועבערײַ. די פֿראָגראַם איז געווען אַ בריטע — אַרײַנ־צינו יידן אין דער אינדוסטריע הן ווי פאַבריקאַנטן און הן ווי אַרבעטער. מיר האָבן געוויזן, אז יידן זײַנען געווען געדיכט פאַרגעשטעלט צווישן די טעקס־טיל־פאַבריקאַנטן און אַ סך פון זיי האָבן באַקומען פון דער רעגירונג הלוואות. לאָמיר כאָפּן אַ קורצן בליק אויף דעם פּראָצעס אויסצולערנען יידן וועבערײַ.

דער מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים, קו־ראָקין, ווי ס׳גיט איבער ק. פאָוואָלאָוסקי, האָט אזוי מאָטיווירט די נייטיקייט צו פאַרשפּרייטן פאַבריקאַציע צווישן יידן[43]: „כאָטש דעם דאָזיקן פאַלק [די יידן] זײַנען אָנשטאָט אַרויסצושיקן פון די דערפער געגעבן געווארן פארשיידענע הנחות און פריווילעגיעס בײַ גאָלט־הלוואות בײַם גרינדן געוואַנט־ און אַנדערע פאַבריקן, בײַם קויפן ערד און דאָס גלײַכן, וואָס איניקע פארמעגלעכע וועלן מיט חשק אויסנוצן, אָבער די גרעסטע צאָל פון זיי [פון יידן] זײַנען אזוי אַרעם, אַז ניט האָבנדיק איצט קיין פּעסטע לעבנס־מיטלען און ניט קיין דאַך איבערן קאָפּ, קענען זיי אַליין גאָרניט פאַרנעמען פאַר זיך און פון זייערע ערטער קענען זיי זיך ניט רירן אין ערגעץ ניט און די רעגירונג מוז איצט נעמען אויף זיך אָנווײַזן די דאָזיקע יידן, אָפּ־היטנדיק דערבײַ די אינטערעסן פון דער קאָזנא, אַ וועג צום אַריבערפאָרן און צו אַ שטענדיקערער פרנסה“.

לויטן באַפעל פון מיניסטער האָט מען באַדאַרפט אויסקלײַבן „יידן, וואָס האָבן קיין קאַפּיטאַל ניט, פול־שטענדיקע ליידיקגייער, וואָס קענען ניט קיין שום קונסט און מלאָכה“. און כאָטש די אויפגעשטעלטע פאַבריק אין קרעמענטשוג איז גיכער געווען אַ קא־זאַרמע, ווי אַ געווײַנטלעכע פאַבריק, האָבן זיך דאָך די ערשטע יאָרן געפונען צווישן יידן גענוג בעלגים אָנ־גענומען צו ווערן אויף דער פאַבריק. די צאָל יידישע אַרבעטער אויף דער קרעמענטשוגער קאָזיאָנער פאַב־ריק איז געווען (לויט דעם ציטירטן פאָוולאָוסקי):

יאָר	צאָל נפשות	פון זיי האָבן געאַרבעט
1809	150	63
1810	232	148
1811	180	70
1815	37	—
1816	63	—
1817	55	—

די ערשטע צײַט איז די אַרבעט געגאַנגען, ווײַזט אויס, גאַנץ גוט. דער גהילף פון פאַבריק־אינספּעקטאָר האָט נאָכגעוויזן דעם פאָלטאָווער גובערנאַטאָר: „נײַן משפּחות האָבן זיך שוין אינגאַנצן אויסגעלערנט מאַכן געוואַנט און מע קען זיי אָפּלאָזן פון דער פאַבריק“.

לויטן באַפעל פון גובערנאַטאָר האָט מען די דא־זיקע נײַן משפּחות צעטיילט מתּנות 37 רובל מיט 40 קאָפּיקעס. און געפינען אַרבעט אין אַ געוואַנט־פאַבריק איז דעמאָלט געווען ניט שווער, ווײַל נאָך די נאָפּאָלעאָנישע מלחמות האָט די רוסישע רעגירונג פאַרגרעסערט איר אַרמיי און האָט זיך שטאַרק גע־נייטיקט אין געוואַנט פאַר מלבושים פאַר די סאָלדאַטן. מיט וואָס זשע דערקלערט זיך דער דורכפאַל פון דעם עקספּעריאַמענט? ס׳קען זייער זײַן, אז די יידן האָבן ווי די מאַכט־אַרגאַנען האָבן זיי באַשולדיקט, אַ גרע־סערן חשק צו האַנדל אײַדער צו פּיזישער אַרבעט, און דעריבער האָבן זיי זיך ניט צוגעפּאַסט צו די פאַבריק־באַדינגונגען. ס׳איז אָבער נאָך מער קיין ספּק ניט, אז די פאַבריק־פאַוואָלטונג האָט בײַ זיך גאָר שלעכט באַהאַנדלט די יידן. אזוי האָט די יידישע קהילה פון קרעמענטשוג שוין אין יאָר 1811 זיך באַקלאָגט פאַרן גענעראַל־גובערנאַטאָר (דאָרטן, ז׳ 9): „די יידן באַ־קומען ניט דאָס שפּײַז־געלט, וואָס מע האָט זיי צוגע־זאָגט און דעריבער פּרוּניקן זיי זיך און קענען זיך

ניט דערנערן און זייערע קינדער פֿאַלן אַרײַן אין חולאתן. דאָס אַלץ רופט אַרויס זאָרג פון יידישן קהל און ער פֿאַרזאָרגט מיט שפּײַז די יידן אויף דער פֿאַברויק. און וואָלט קהל דאָס ניט געטאָן, וואָלטן די פֿאַברויק־יידן בײַם איצטיקן יקרות שוין אויסגעשטאָרבן פון הונגער״.

דער ציטירטער פֿאָוולאָווסקי פירט אונטער פֿאָלגנדיקן סך־הכל (ז׳ 12): „די גאַנצע צאָל יידן אויף דער פֿאַבריק זײַנען געווען 40 משפּחות און 5 ניט באַוויבטע — אינגאַנצן 232 נפשות. די פֿאַבריק האָט פונקציאָנירט 8 יאָר מיט אַ פּאָר חדשים. דער ציל פון דער רעגירונג איז ניט דערגרייכט געווארן. די סיבה פון דורכפֿאַל איז געווען, וואָס די יידן האָבן ניט געהאַט קיין חשק צו דער דאָזיקער אַרבעט. ס׳האָט זיי געצוויגן צום מסחר, באַזונדערס אין קרעמענטשוג, וואו ס׳איז פֿאַראַן מער יידן ווי אין וועלכן ניט איז אַנדערן פונקט פון פֿאָלטאָווער גובערניע און וואו דער האַנדל בליט דאָ גאַנץ באַדײַטנדיק אַדאַנק דעם טײַך, וואָס האָט אַ בריטן שיפֿס־פֿאַרקער״.

ס׳איז, פֿאַרשטייט זיך, געווען אַ סך גרינגער פֿאַרן יידישן קאַפּיטאַל אַרײַנצודרינגען אין דער אוקראַינער ווירטשאַפֿט ווי דעם יידישן אַרבעטער. לאָמיר זיך קורץ פֿאַרהאַלטן אויף אַ פּאָר בולטע בײַשפּילן. אָט זײַנען אייניקע דאָטעס וועגן יידישע סוחרים אין קיע־ווער גובערניע״): אין יאָר 1825 זײַנען געווען 303 קריסטלעכע סוחרים און יידישע — 118; אין יאָר 1840 — קריסטלעכע סוחרים 507 און יידישע — 1,192; אין יאָר 1845 קריסטלעכע סוחרים — 636 און יידישע 3,281. פֿירושים זײַנען איבעריק.

ווי אַן אילוסטראַציע צו די דאָזיקע צאָלן איז כדאַי צו בערענען עטלעכע פֿאַקטן פון דעם, ווי יידן האָבן גענומען די איניציאַטיוו אין דער צוקער־אינדוס־טריע, וועלכע זיי האָבן אונטווייקלט ניט נאָר אין פֿרט פון פֿראָדוקציע, נאָר אויך אין פֿרט פון פֿאַרבריי־טערן דעם אָפּזאַץ־מאַרק פֿאַרן אוקראַיניש צוקער ניט נאָר אין רוסלאַנד, נאָר אויך אין אויסלאַנד.

ה. לאָנדוי, וועלכער האָט די פֿאַרדינסטן פֿאַר עטלעכע גרינטלעכע אַרבעטן אויפֿן געביט פון יידישן אָנטייל אין אינדוסטריע־צוויגן פון רוסלאַנד, שרײַבט[45]: „די אַרבעט פון די ערשטע יידישע אַרענדאַרן, וואָס זײַנען געשטאַנען בײַם וויגעלע פון דער אוקראַינישער צוקער־אינדוסטריע, איז בלתי ספּק געווען דערפֿאָלג־רײַך. זייער אײַנפֿלוס אויף דער ווײַטערדיקער אָנט־וויקלונג פון דעם דאָזיקן ווירטשאַפֿטס־צווײַג איז געווען גאָנץ באַדײַטנדיק און ניט בלויז צוליב דעם, וואָס די יידן האָבן געקראָגן די נייטיקע קאַפּיטאַלן פֿאַר דער אָנטווייקלונג פון דער דאָזיקער אינדוסטריע און באַשאַפֿן אַן אָפּזאַץ־מאַרק פֿאַר דעם אויסגאַרבעטן צוקער. יידן האָבן אויך מיטגעהאָלפֿן אין דער טעכני־שער פֿאַרפולקאָמונג פון דער צוקער־אינדוסטריע״.

מיר וועלן שפּעטער זיך נאָך אָפּשטעלן אויף דער ראָלע פון יידן אין דער פֿראָדוקציע און אינעם האַנדל מיט צוקער. דאָ וועלן מיר דערמאָנען, אַז די אין רוס־לאַנד באַרימטע פֿאַמיליעס — די בראָדסקיס, די זײַ־צעווס, די האַלפּערינס און פיל אַנדערע — האָבן דורות לאַנג פֿאַרנומען דעם סאַמע אויבנאָן אין דעם דאָזיקן אינדוסטריע־צווײַג, כאָטש דעם צוקער האָט מען פֿרא־דוצירט נאָר אָפּט אין דערפּער, וואו יידן האָבן גאָרניט געהאַט קיין וואוינרעכט. לאָמיר ברענגען נאָר אייניקע דאַטעס פֿאַר אילוסטראַציע. ישׂראל בראָדסקי, דער איניציאַטאָר פון אַרײַנקום פון יידן אין דער צוקער־בראַנזשע, האָט אין יאָר 1844 געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט דעם גרויסן ערד־ און צוקער־זאַוואָד־באַזיצער באַברינסקי און האָט ציגעשטעלט אויף געוויסע באַ־דינגונגען 6,000 זילבער־רובל. שפּעטער מיט דרײַ יאָר — אין יאָר 1847 — באַנײַט ער דעם קאָנטראָקט און טראָגט שוין אַרײַן 45 טויזנט זילבער־רובל. דער העכער ציטירטער יודיצקי ברענגט פֿאָלגנדיקע אינ־טערעסאַנטע דאַטעס וועגן צוקער, וואָס ישׂראל בראָד־סקי האָט אריבערגעשיקט אין זײַן מאָסקווער אָפּטיילונג (ז׳ 68): אין יאָר 1856 האָט בראָדסקי איבערגעשיקט קיין מאָסקווע 1,500 פּוד, אין 1858 — 5,000 פּוד, אין 1860 — 8,000 פּוד און אין 1861 שוין 40,000 פּוד.

מיר האָבן ביז איצט געהאַט צו טאָן מיט די הת־חלות פון יידישן גרויס־קאַפּיטאַל. פֿאַראַלעל אַדער נאָך פריער איז געוואַקסן די צאָל קליינע און מיטלע אונטערנעמער. און די מערהייט יידישע פֿאַבריקן זײַ־נען געווען טאַקע פון צוויגן, וואו דער גרויס־קאַפּיטאַל האָט נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיך שטאַרק צו צעשפּרייטן. יודיצקי ברענגט אַ רשימה פון יידישע אונטערנעמונגען אין וואָלינער גובערניע אין יאָר 1860 (ז׳ 113). וועלן מיר דאָרטן געוואויר, אַז פון 39 גע־וואַנט־פֿאַבריקן, אונטערנעמונגען מיט גרעסערע צאָלן ארבעטער, האָבן געהערט צו יידן נאָר 8, אָבער פון 17 טאַבאַק־פֿאַבריקן, דעמאָלט נאָך קליינע אונטערנע־מונגען, האָבן צו יידן געהערט אַלע 17. פון 90 גאָר־בארניעס האָבן געהערט צו יידן — 65. דאָ איז ניט קלאָר, צי דאָס זײַנען געווען גרעסערע אָדער קלענערע אונטערנעמונגען. יעדנפֿאַלס איז קלאָר, אַז די מער־הייט יידישע אונטערנעמונגען זײַנען געווען קליינע. פֿאר אַ פֿאַבריק איז פֿאררעכנט געווארן, למשל, שמעק־טאַבאַק־אונטערנעמונגען און ליכט־זאַוואָדן, וואָקס־ און זייף־זאַוואָדן וכדומה אונטערנעמונגען. אמת, ס׳זײַנען אויך געווען גלאָז־זאַוואָדן און פֿאַפּיר־פֿאַבריקן, וואָס זײַנען געוויס געווען פון גרעסערן פֿאַרנעם.

מיר האָבן געבראַכט גענוג מאַטעריאַל צו ווײַזן דעם עקאָנאָמישן אויפשטיג פון געוויסע טיילן פון דער יידישער באַפֿעלקערונג. ס׳איז אויך ביז אַ גע־ווײַס גראַד געווארן קלאָר, אַז שוין אין דער טעכני־שער העלפֿט 19־טן י״ה איז פֿאַרגעקומען אַ באַדײַטנדיקער

איבערבראַך אין דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער סטרוקטור פונעם אוקראַינער יידנטום — די דיפֿערענציאַציע איז געוואָרן טיפֿער; דאָס גאַנצע בילד פון דעם יידנטום איז געוואָרן פֿאַרבונטיקער. דאָך האָבן מיר ניט פֿאַר־מאָגט קיין ענגיג מאָטעריאַל, כדי די אָנטוויקלונג זאָל אַרויסקומען אין אַלע אירע צעצווייגונגען. באַזונדערס שווער איז געוואָרן באַלויכטן די אָנטוויקלונג פונעם יידישן מלאָכה־קלאַס, וואָס איז בלתי ספֿק געווען איינע פון די וויכטיקסטע זײַטן פון דער אָנטוויקלונגס־טענדענץ שוין אין דער ערשטער העלפֿט 19־טן י״ה. און דאָ האָבן מיר דאָך צו טאָן מיט גרויסע צאָלן, מיט געדיכטע מאַסן און מיט דער אָנטוויקלונג פון אַ קלאַס, וועמען עס איז באַשערט געווען אין דער צווייטער העלפֿט 19־טן י״ה און אין די ערשטע יאָרן פון 20־סטן י״ה צו שפּילן אַ גרויסע ראָלע אין דער עמיגראַציע הן אין די מערב־איראָפּעישע לענדער און הן אין אַמעריקע. איז דאָך דער יידישער בעל־מלאָכה־קלאַס געגאַנגען אינעם אַוואַנגאַרד פון יענער עמיגראַנטן־כוואַליע, וואָס האָט זיך אַ גאַס געמאַכט פון די ארעמסטע שטעט און שטעטלעך פון תחום־המושב. די בעלי־מלאָכות האָבן דאָך געלייגט די פונדאַמענטן אין די אימיגראַציע־לענדער פֿאַרן צושטראָם פון גרויסע מאַסן לויידיקגייערס און סתם קבצנים.

צום גליק האָבן מיר מאָטעריאַל, וואָס וועט אונדז געבן אַן אַלזײַטיק בילד פון דער אָנטוויקלונג אין דער ערשטער העלפֿט 19־טן י״ה — אַ טיפּיש בילד בלתי ספֿק פֿאַרן גאַנצן אוקראַינער יידנטום. מיר האָבן אין אויג די וואונדערלעכע ציילונג פון בערדיטשעוו וואָס יידישער קהילה, באַארבעט פון איוואַן פונדוקליי — אַ פֿאַרשונג, וואָס איז אַבסאָלוט אייניקאַרטיק אין אַלע פרטים, הן אין פרט פון באַשעפטיקונג און הן אין פרט פון קלאַסן־דיפֿערענציאַציע. און ווידער אמאָל, צום גליק, האָבן מיר דאָך וועגן בערדיטשעווער יידן אויך אַ ציילונג פון סוף 18־טן י״ה. מיר האָבן אַ פֿאַר־גלײַך־מאָטעריאַל, וואָס איז אַבסאָלוט אייניקאַרטיק.

מיר האָבן שוין העכער געבראַכט דעם וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין בערדיטשעוו סוף 18־טן י״ה ביזן יאָר 1847 און געוויזן, אַז דער דאָזיקער וואוקס איז געווען דער אינטענסיוווסטער צווישן אַלע גרויסע און מיטעלע יידישע קהילות פון אוקראַינע, און ניט געקוקט דערויף, וואָס דער טעמפּ פון וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג איז בערדיטשעוו אין דער ערשטער העלפֿט 19־טן י״ה איז אַ יוצא־מן־הכלל, איז ער דאָך אינטײַטיק אויך טיפּיש, ווײַל די יידישע באַפעלקערונג איז אינטענסיוו געוואַקסן אין אַלע גרויסע און מיטעלע שטעט אין אוקראַינע. דאָס זעלבע חזרט זיך איבער בנוגע דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער סטרוקטור — דער וואוקס פון דער פֿראָפּעסיאָנעלער צעשפֿרייטקייט און פון דער סאָציאַלער דיפֿערענציאַציע איז אין בערדיטשעוו געווען פון אַן אויסנאַמטעמפּ, אָבער די דאָזיקע אָנטוויקלונג איז געווען טיפּיש פֿאַרן גאַנצן אוקראַינער יידנטום.

ט אַ ב ע ל ע 16

די פֿאַרטיילונג פון בערדיטשעווער יידן לויט פֿרנסה־הכנסות (1849)[10]

באַשעפטיקונגען	די צאָל געניסנדיקע פון די פֿרנסות	
	אַבס׳	%
1. פֿאַרמיטלער־גרופּעס:		
באַנקירן און פֿאַבריקאַנטן	184	0.7
אַרענדאַרן און שענקערס	1,929	6.7
קרעמער	3,089	10.7
קאָמיסיאָנערן און פֿאַקטאָרן	1,194	4.2
סך־הכל גרופּע 1	**6,396**	**22.3**
2. אַרבעטנדיקע גרופּעס:		
קלייניע פֿאַבריקאַנטן	186	0.6
בעלי־מלאָכות און מײַסטערס	8,484	29.7
בעלי־עגלות	595	2.1
סך־הכל גרופּע 2	**9,265**	**32.4**
3. פּראָלעטאַריש גרופּעס:		
פֿאַבריק־אַרבעטער	70	0.2
משרתים און דינסטן	2,660	9.2
טאָג־אַרבעטער	6,044	21.2
סך־הכל גרופּע 3	**8,774**	**30.6**
4. אָן באַשטימטע פֿראָפּעסיעס	4,202	14.7
אַלגעמיינער סך־הכל פֿאַר אַלע 4 גרופּעס	**28,637**	**100.0**

ס׳וואַרפט זיך אין די אויגן דער הויכער פּראָצענט „בעלי־מלאָכות און מײַסטערס״. מיר געפֿינען דאָרטן בײַ פונדוקליי פֿאַלגנדיק בילד פון אַ וואוינונג בײַ יידן: „זיי וואוינען זייער ענג, אָפט עטלעכע פאַמיליעס אין אינעם אַדער אין צווײ קליינישטע צימער־לעך פון אָן אַלט שטיבל. אַזוי אַז בײַנאַכט, ווען אַלע אײַנוואוינער זײַנען אין דער היים, בלײַבט ניט אויף דער פֿאַדלאָגע קיין לויידיקער פּלאַץ צווישן די שלאָפֿ־דיקע. אַ סך פון די דאָזיקע שטיבלעך זײַנען צעטיילט דורך אַ קאָרידאָר אויף עטלעכע קלייניע וואוינונגען, וואו די קוואַרטירַנטן עפענען האַנט־פֿאַבריקלעך אַדער וואַרשטאַטן, ווי אויף וואָקס שלאָגן, ליכט־זשוואַדלעך, לעדער־פֿאַבריקלעך וכדומה. ס׳אַרבעט די גאַנצע פֿאַמיליע און דאָ טאָקע וואוינט מען אינעם מיט די שטיקנדיקע מאָטעריאַלן און פֿראַדוקטן״.

אָט דאָס דאָזיקע בילד פון בערדיטשעוו סוף פון דער ערשטער העלפֿט 19־טן י״ה איז גאָר גיך פֿאַר־

שפּרייט געווארן איבער אַ סך שטעט אין רוסלאַנד, ווי וואַרשע, ווילנע, ביאַליסטאָק, ווי אויך איבער שטעט אין ענגלאַנד און אַמעריקע. דאָס איז געווען די שווירקסיסטעם, וואָס בערדיטשעווער יידן האָבן אינ־געפירט אין זיי האָט שפּעטער ארײַנגעצויגן אין דער דאָזיקער סיסטעם גרויסע ידישע מאַסן פון דער גאַ־רער וועלט. מיר האַלטן פאַר נייטיק צו ברענגען דאָטעם פון דער גרופּע „בעלי־מלאָכות און מײַסטערס". אינגאַנצן זײַנען דעמאָלט אין בערדיטשעוו געווען 3,948 בעלי־מלאָכות און מײַסטערס, פון זיי 1,125 שוסטערס און 2,823 שנײַדערס, שמוקלערס, פעלצן־מאַכערס, קירזשנערס און הענטשקע־מאַכערס.

קלאָר, אַז די אַרעמע ידישע באַפעלקערונג פון בערדיטשעוו פון צוריק מיט העכער הונדערט יאָר האָט נישט געדאַרפט האָבן אַזוי פיל בעלי־מלאָכות און מײַסטערס אויף זיך צו באַקליידן און באַשוכן. מע האָט געארבעט פאַר עקספאָרט. און אין די מיטעלע אין קליינע שטעט פון אוקראַינע האָבן זיך שוין דע־מאָלט באַווײַזן מאַגאַזינען פון גרייטע קליידער אַדער שיך.

יואוועלירן, גאָלדשמידן און זיגערמאַכערס זײַנען דאָרט געווען — 685, ווידער אַ צאָל אַ צו היפּשע פאַר אַ באַפעלקערונג פון קנאַפּע דרײַסיק טויזנט נפשות און דערבײַ פון דרײַ פערטל אַרעמעלײַט, ווי מיר וועלן באַלד זען. מיר מוזן קומען צום אויספיר, אַז אויך זיי האָבן געארבעט פאַר עקספאָרט.

מיר האַלטן פאַר נייטיק צוצוגעבן, אַז די אַלע צאָלן באַציען זיך אויף די פאַמיליעס פון די אָנגע־רופענע פאַכן, אָבער אָפילו געטיילט אויף 5—6, ווי דער משפּחה־באַשטאַנד האָט דעמאָלט אויסגעזען, איז דאָס אויך אַ צו פּעטע צאָל פאַר רעלאַטיוו ניט גאָר קיין גרויסער באַפעלקערונג. און די קריסטלעכע באַ־פעלקערונג איז דעמאָלט און אויך שפּעטער געווען זייער קליין אין בערדיטשעוו.

אַז מע האָט געארבעט פאַר די מאַגאַזינען, ווערט אויך קלאָר פון דעם באַשטאַנד פון די קרעמער. מיר געפינען, אַז ס׳האָבן געצויגן חיונה פון פּאַרטיקע קליידער 302 נפשות; פון פּאַרקופּן פּאַרשיידענע סאָרטן מאַנופֿאַקטור־סחורות (וואָלענע און זײַדענע סחורות, באַוועלענע שטאָפֿן, קאָרט, געווענט, רויכוואָרג) — פון די אַלע סחורות פאַר קליידער האָבן געציגן חיונה 1,125 נפשות, אַרום 190 משפּחות.

גאָר קליין איז די צאָל נפשות, וואָס האָבן גע־לעבט פון באַנק און פאַבריק — סך־הכל 8 משפּחות. זייער קליין איז געווען די צאָל ענגיסער פון פאַבריק־אַרבעט — סך־הכל 70 נפשות, אויך 8 משפּחות. אָבער משרתים און דינסטן זײַנען געווען אַ סך — 660, אַלע איינצלנע.

לײַבאַראַלע פּראָפעסיעס ווערן גאָרניט דערמאָנט. מן הסתּם איז געווען איינער אַדער צוויי דאָקטוירים.

געווײַסע ספּקות רופט אַרויס די ציפער, וואָס גיט אָן העכער 6,000 גלידער פון טאָג־אַרבעטער־משפּחות. לויט די משפּחות — 783. מע קען אויך צווייפלען אין דער ריכטיקייט פון דער צאָל „אָן באַשטימטע פּראַ־פעסיעס" — 597 משפּחות אַדער 4,202 נפשות. מוז מען נעמען אין אַכט, אַז בערדיטשעוו האָט זיך גע־פונען לעבן גרענעץ און דער פאַרקער מיט בראַד איז טראַדיציאָנעל געווען זייער אַ לעבעדיקער. אין ס׳קען זײַן, אַז מע האָט געפּירט סחורות אומלעגאַל.

גאָר אומבאַדײַטנדיק איז די צאָל משפּחות בײַ די אַרענדאַרן און שענקערס — סך־הכל 355 משפּחות אַדער 1,929 נפשות האָבן געצויגן חיונה פון די דאָ־זיקע באַשעפטיקונגען, דאָס הייסט קנאַפּע 7 פּראָצענט פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. דאָ גייט די רייד וועגן גאַנץ אַנדערע אַרענדעס ווי אין די אַלטע צײַטן. דער עיקר מיינט דאָ אַרענדע — אָפּצאָל פון האַנדל, פון פּליש־טאַקסע, פון פּאַשע, פון פיש־כאַפּן וכדומה. דער פּריץ, וועמען בערדיטשעוו האָט גע־הערט, האָט געהאַט די דאָזיקע אַלע הכנסות און האָט אײַנגעשפּאַנט יידן אויפצומאַכן די געלטער.

די פאַרשער פון די פרנסות האָבן אויך אײַנגעפּירט אַ רובריק וועגן מאַטעריעלן מצב — דרײַ קאַטעגא־ריעס: רײַך, מיטעלע, אַרעמע. אויף אַזאַ אופן האָבן מיר אַ בילד וועגן דער מאַטעריעלער לאַגע פון די פאַרשיידענע גרופּעס פון דער באַפעלקערונג (טאַבע־לע 17).

78 פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג האָבן געהערט צום אַרעמען קלאַס. רײַכע עלעמענט זײַנען געווען קוים קנאַפּע 4%. און אַביסל מער פון 18% זײַנען געווען פון מיטעלן קלאַס.

צווישן די בעלי־מלאָכות זײַנען געווען מער פאַר־מעגלעכע ווי צווישן די קליינע פאַבריקאַנט. זײַנען דאָך געווען גוטע בעלי־מלאָכות, ווי שנײַדערס אַדער זייגערמאַכערס, וואָס האָבן באַדינט די רײַכע קריסט־לעכע באַפעלקערונג, בעת צווישן די קליינע פאַב־ריקאַנט זײַנען געווען מער פּאַרטאַטשעס, וואָס האָבן זיך געכאַפּט פאַר אַ וואָסער ס׳ניט איז אַרבעט. דער פּראָצענט „מיטעלע" איז געווען גאַנץ הויך צווישן די בעלי־מלאָכות, קרוב 38%. און מיט די רײַכע קרוב צו 40%.

אינטערעסאַנט איז דער חילוק צווישן די „קאַמי־סיאָנערן" און „פאַקטאָרן". די ערשטע זײַנען געווען שוין מאַדערנע האַנדלס־טיפּן, צווישן וועלכע ס׳זײַנען געווען באַפולמעכטיקטע פון אַדעסער עקספּאָרט־פיר־מעס, בעת די פאַקטאָרן זײַנען געווען ירושה־טיפּן פון 18־טן י״ה, וואָס פלעגן באַדינען דעם פּריץ בעת זײַנע אײַנקויפּן אין שטאָט.

מיר האָבן זיך ניט אָפּגעשטעלט באַזונדערס אויף נײַרוסלאַנד, ווײַל אין דער ערשטער העלפט 19־טן י״ה האָבן יידן דאָרט געהאַט גאַנץ שוואַכע עקאָנאָמישע

טאבעלע 17

די מאטעריעלע לאגע פון פארשיידענע עקאנאמישע גרופען אין בעסעראביע (1849)

באשעפטיקונגען	מאטעריעלע לאגע (רעלאטיוע צאלן)		
	רייכע	מיטעלע	אָרעמע
באנקירן, קאפּיטאליסטן,			
פאבריקאנטן	67.9	32.1	——
אַרענדאַרן	87.1	4.0	8.9
שענקערס	10.8	38.4	50.8
קרעמער	16.8	32.8	50.4
קאמיסיאנערן	37.6	62.4	——
פאקטאָרן	—	—	100.0
ליפראנטן	—	57.0	43.0
סך־הכל בײַ פאַרמיטלעֶר־קלאַסן	**15.9**	**30.7**	**53.4**
קליינע פאבריקאנטן	—	2.7	97.3
בעלי־מלאכות און מיסטערס	1.4	37.8	60.8
פאבריק־אַרבעטער	—	—	100.0
משרתים און דינסטן	—	—	100.0
בעלי־עגלות	—	—	100.0
סך־הכל בײַ די אַרבעטנדיקע קלאַסן	**0.9**	**26.8**	**72.3**
אָן באַשעפטיקונג פראָפעסיעס	—	—	100.0
טאָג־אַרבעטער	—	—	100.0
אַלגעמיינער סך־הכל	**3.9**	**18.1**	**78.0**

דערפאַלגן. זעלבסטפארשטענדלעך, אז אין פאַרגלײַך מיט נול איז דער דערפאָלג געווען זייער באַדײַטנדיק. אין אָדעס זײַנען שוין געווען יידישע באַנקירן און איין פּירמע — עפּראָס — האָט שוין געהאט געמאכט גרויסע אומזאַצן מיט תבואה־עקספּארט. אין פאַרגלײַך אַבער מיט די ניט־יידישע קאָנקורענטן זײַנען די יידישע דערגרייכונגען אין יענער צײַט געווען ניט זייער באַדײַטנדיק.

אַזוי שרײַבט דער שוין עטלעכע מאָל ציטירטער שמידט, אז אין אָדעס זײַנען אין יאָר 1857 געווען 4 דאַמפמילן, אָבער האָבן געהערט צו גרויסרוסן; אז די טעקסטיל־אונטערנעמונגען געהערן צו גרויסרוסן און אויסלענדער. אויסרעכענענדיק די גרויסע וואָלד־סוחרים, ציילט ער נאָר אין יידן, צווײַ גרויסרוסן און צווײַ אויסלענדער. כאַראַקטעריזירנדיק דעם האַנדל פון אָדעס, שרײַבט שמידט (ז׳ 559): „די גרויסרוסן האַנדלען דער עיקר מיט מאַנופאַקטור־סחורות, מיט רוסישע טעקסטיל־סחורות, מיט באַקאַליי, פּוטער, אײַזן, געהילץ, לעדער און פון אַרטיקע פּראָדוקציעס מיט פּרי, חזיר און זאַלץ".

צווישן די אויסגערעכנטע דורך שמידטן 34 נעמען פון גרויסע נעגאָציאַנטן, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט אויסלענדישן האַנדל דורך אָדעס, האָבן מיר נאָר פונען נאָר צוויי יידישע נעמען: עפּראָס און ראַפאַלאָוויטש. איין נאָמען אַ ספּקדיקער — כאָטאָ.

דער רײַזנדער קאָהל׳) דערציילט: „אין אָדעס זײַנען פאַראַן בכלל בערך פון 40 ביז 50 גרויסע האַנדלס־אונטערנעמונגען. די סאַמע גרויסע פון זיי געהערן צו גריכן; נאָר דעם קומען איטאַליענער, דערנאָך אַ פּאָר דײַטשן... אָבער מעקלער, קאָמיסיאָנערן, צווישן־העַנדלער אין באַנקירן זײַנען יידן".

מיר זעען, אַז אין דער ערשטער העלפט 19־טן י״ה האָבן נאָך די גרויסרוסישע און אויסלענדישע קאָנקורענטן געהאַלטן די יידישע ענערגיע אין צוים און זי ניט דערלאָזט זיך צו אַנטפּלעקן אין אַלע אירע מעגלעכקייטן. די לאַגע אין אָדעס איז געווען טיפּיש פאר גאַנץ נײַרוסלאַנד. אויך אין יעליסאַוועטגראַד, אין כער־סאָן, אין קרעמענטשוג — אומעטום האָבן יידן געטראָפן גרויסרוסן און אויסלענדער, צווישן גרופּעס, וואָס זײַנען געווען אָדער גאָר אַלט־אײַנגעזעסענע אָדער זײַנען געקומען סוף 18־טן און אָנהײב 19־טן י״ה, פאַר די יידן. מיר וועלן אָבער וויטער זען, אַז צום לעצטן פערטל 19־טן י״ה און נאָך מער צום אָנהײב 20־סטן י״ה איז דער יידישער נצחון געווען אַ פולקאָמענער אין אַלע געביטן פון האַנדל און טיילווײַז אויך אין אינדוסטריע, כאָטש מיט אַ פּיל שוואַכערן דערפאָלג.

צום סוף ווילט זיך מיר אָנווײַזן, אַז דער זעלבער שמידט, וועלכער האָט פעסטגעשטעלט דעם שוואַכן אָנטייל פון יידן אין האַנדל און אינדוסטריע, באַשטעטיקט, אַז אין אָדעס זײַנען געווען אַ סך יידישע בעלי־מלאכות, על־פּי־רוב צוגעקומענע פון אָנדערע טיילן אימפּעריע.

דער אינטעסיווער איבערגאַנג צו מלאָכה בײַ יידן אין אוקראַינע און אין אַלע אָנדערע טיילן פון דער רוסישער אימפּעריע האָט זיך, ווײַזט אויס, אָנגעהויבן שוין אין צוויטן פערטל 19־טן י״ה — אין בעדיטשעוו און אין אָדעס האָט זיך דער דאָזיקער פּראָצעס אַבסאָלוט קלאָר אָנטפּלעקט.

דערמיט שלישן מיר דעם טייל, וואָס האָט אונדז געדאַרפט געבן אַ פאַרשטעלונג וועגן יענע עקאָנאָמישע שינויי־התחלות, וואָס האָבן דערפירט צום סוף 19־טן י״ה און באַגינדערס צום אָנהײב 20־סטן י״ה צו דער פולער טראַנספאָרמאַציע פונעם אוקראינער יידנטום — פון אַ פאָלק מיט האַנדל־ און שענק־פרנסות אויף כמעט דרײַ פערטל און מיט קוים איין זעקסטל בעלי־מלאָכות צו אַ נאַציאָנאַלער גרופּע מיט אַ מערהייט אַרבעטנדיקע עלעמענטן און מיט אַ פּיל געזונטערער עקאָנאָמישער צעגליידערונג, כאָטש מיט זייער אַ שוואַכער קלאַסן־דיפערענצירונג.

יידישע סוחרים אין אָדעס אין די 60־ער יאָרן פון 19־טן י״ה

ג. אינטענסיווע עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פון אוקראַינער יידנטום אין דער צווייטער העלפּט 19־טן און אין די ערשטע יאָרן 20־טן י״ה

מיט דער פּויערים־באַפרײַאונג, אַנהייב די 60־קער יאָרן פון 19־טן י״ה, הייבט זיך אָן אַ נײַע עפּאָכע אין דער געשיכטע פון אַלע פעלקער אין רוסלאַנד און גאַנץ באַזונדערס אין דער געשיכטע פון דעם רו־סישן יידנטום. ס׳האָט זיך אַנגעהויבן אָן אינטענסיווע עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג, וואָס האָט ממש געצוואונגען די מאַכט־אַרגאַנען נאָכצוגעבן אין פּרט פון וואויגרעכט פאַר יידן און צו פאַרקוקן אין אייניקע פאַלן דאָס „עובר זײַן" פון יידן אויף די געשריבענע אַנטי־יידישע גע־זעצן.

אייניקע דאָטעס וועלן אילוסטרירן די אינטענסיווע עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פון רוסלאַנד און אין דעם כלל, פאַרשטייט זיך אַליין, אויך פון אוקראַינע. דער פּריער ציטירטער ראָשקאָוו ברענגט, אַז דער יער־לעכער דורכשניטלעכער עקספּאָרט־אימפּאָרט־אומזאַץ פון רוסלאַנד האָט באַטראָפן אין גאָלד־רובל: אין די 50־ער יאָרן פון 19־טן י״ה 263 מיליאָן רובל; אין יאָר 1886 — שוין 914 מיליאָן רובל, דאָס הייסט קרוב פיר מאָל העכער; אין 1906 אָבער האָט שוין דער אימזאַץ אַ שפּרונג געטאָן ביז 1,896 מיליאָן רובל, ווידער אַ שפּרונג אויף צוויי מאָל אַזוי פיל; און אין יאָר 1913, ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט דער דאָזיקער סכום באַטראָפן — 2 ביליאָן מיט 913 מיליאָן רובל. כאָטש אַ פּאָר ציפּער וועגן דער אינדוסטריע־אַנטוויקלונג: די אינדוסטריע־פּראָדוקציע פון רוסלאַנד האָט באַטראָפן אין גאָלד־רובל: אין 1870 — 500 מיליאָן; אין 1912 — 5 ביליאָן מיט 738 מיליאָן רובל, מער ווי צענפאַך.

אין די אַלע שפּרונג־אַנטוויקלונגען האָט אוקראַינע געגומען אינעם פון די פּעטסטע חלקים, ווײַל דאָס דאָזיקע פּעטע לאַנד האָט געגעבן די גרעסטע גערע־טעניש און דעם גרעסטן אַנטייל אין דעם וויכטיקסטן עקספּאָרט־אַרטיקל פון רוסלאַנד — אגראָר־פּראָדוקטן, אַרײַנגערעכנט די צוקער־אינדוסטריע און דעם צוקער־עקספּאָרט. אוקראַינע האָט פּאַרמאָגט די רײַכסטע גרוב־מאַטעריאַלן, וואָס זײַנען געווען דער יסוד פון דער אינטענסיווער אינדוסטריע־אַנטוויקלונג. און די אוקראַינער יידן זײַנען געווען אין די ערשטע רייען פון יענע שיכטן פון דער אוקראַינער באַפעלקערונג, וואָס האָבן געהאַלטן די לייצעס פון דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג אין זייערע הענט און האָבן ווי מיט בײַטשן געטריבן די אוקראַינישע פּויערים צו אינטענ־סיווירן זייערע פעלדער און אַרויסברענגען אויף די מערק און יריידים וואָס מער אַגראַר־פּראָדוקטן פּאַרן עקספּאָרט.

די נאַטור־באַדינגונגען האָבן דערפירט דערצו, אַז דאָס אוקראַינער יידנטום איז אין זײַן עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג געגאַנגען אין אַ סך אַנדערע דרכים ווי

די יידן אין פוילן, ליטע און ווייסרוסלאַנד. די לעצטע האָבן געוווכט נייַע פֿרנסה־מעגלעכקייטן אין דער קליין־אינדוסטריע, אין דער פּראָדוקציע פון גאַלאַנטעריי־ארטיקלען. די אוקראַיִנער יידן האָבן זיך מער קאָנ־צענטרירט אויף האַנדל און מלאָכה. מיר וועלן ווייטער זען, אַז דאָס אוקראַיִנער יידנטום, באַזונדערס זייַנע דרומדיקע טיילן, האָבן געהאַט מער פֿרנסה ווי די העכער דערמאָנטע יידן פון די איבעריקע טיילן רוס־לאַנד.

דער עקספּאָרט פון אוקראַיִנער אָגראָר־ארטיקלען האָט אין דער צוויייטער העלפט 19־טן י״ה אָנגענומען פֿאָרמען און א פֿאַרנעם, וואָס האָבן געגעבן פֿרנסה צענד־לינגער טויזנטער יידישע משפחות. די צענטראַלע קאָנ־טאָרן פון אָדעס, ניקאָלאַיעוו, כערסאָן און קרעמענטשוג האָבן זיך געשטיצט אויף טויזנטער אָגענטן זייערע, צע־שאַטן און צעשפּרייט איבער אַלע שטעט און שטעטלעך אין אוקראַינע. און אויב די צענטראַלע עקספּאָרט־קאָנ־טאָרן זײַנען פון יידן געוואָרן געוואָרן ערשט נאָך א קאָמף מיט די גרויסרוסישע און דער עיקר מיט די גרי־כישע און אַרמענישע קאָנקורענטן, איז בנוגע די קליינע פֿראַווינציעלע אָגענטן די לאָגע געווען פיל בעסער. זיי האָבן כּמעט ניט געהאַט קיין קאָנקורענטן. די אוקראַיני־שע באַפעלקערונג איז געווען זייער רוי אין פּרט פון מסחר און איז צוגעשטאַנען צו דער פֿרנסה פון אויפ־קויפן אַגראַר־גיטער פון די קליינע פּראָדוצירער און טראַנספּאָרטירן צו די צענטראַלע קאָנטאָרן ערשט אָנ־הייב 20־סטן י״ה.

און וויבל דער ברויט־האַנדל איז געווען אייניער פון די וויכטיקסטע פֿרנסות ניט נאָר פאַר די רייכע עקספּאָרט־אונטערנעמער, נאָר פאַר טויזנטער און טא־קע פאַר צענדלינגער טויזנטער קליינע מענטשן, וועלן מיר אָנהייבן אונדזער איבערבליק פון דעם וואוקס פון יידישן אָנטייל אין דעם דאָזיקן האַנדלס־צווייג.

יו. יאַנסאָן שרייבט[18]: „די עקספּאָרטערן, דאָס הייסט די האַנדלס־הײַזער, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט תבואה־מסחר, געהערן איצט על־פּי־רוב צו יידן, יעדע־פֿאַל די סאַמע גרויסע פירמעס געהערן צו דעם דאָזיקן פֿאָלק. דער דאָזיקער אויפשטיג פון די יידי־שע פירמעס האָט זיך ערשט ניט לאָנג אָנגעהויבן, נאָר זיי האָבן שוין באַווײַזן אָפּצושטופּן אויפן צוויייטן פּלאַץ די עלטערע גריכישע אונטערנעמונגען, וואָס האָבן מערסטנטייל באַנקראָטירט. ניטא צווישן די עקספּאָרטערן קיין איין רוס״. ער גיט צו, אַז „אין שפּיץ פון דעם תבואה־מסחר אין אָדעס שטייען צוויי יידישע פירמעס: עפּראָס און קאָהען״. פּעטשטשעלנ־דיק, אַז די יידישע פירמעס האָבן דורך קאָנקורענץ געווּאוּנען דעם מאַרק פון תבואה־מסחר, שרייבט יאַנ־סאָן (ז׳ 196): „יידן, ווי האַנדלס־פֿאַרמיטלער זײַנען גאָרניט אַזא מכה פאַר דער ווירטשאַפט ווי פיל ווילן זיי פֿאַרשטעלן. די קאָנקורענץ איז בײַ זיי, בײַ די יידן, אַזוי שטאַרק, אַז זייערע פֿאַרדינסטן פאַלן שטאַרק. יעדנפאַלס קאָנקורירן מיט זיי איז זייער שווער״.

די גאַנצע וואָג פון די געבראַכטע ציטאַטעס פון יאַנסאָן וועלן וועלן קלאָר ערשט בײַם באַקענען זיך מיט דעם שפּרונג פון דעם עקספּאָרט פון תבואה דורך אָדעס. ד״ר אָטאָ פרידל שרײַבט אין זײַן בוך דער האַנדלס־האָפֿן אָדעס[19], אַז דער אָדעסער יער־לעכער תבואה־עקספּאָרט האָט באַטראָפֿן:

אין די יאָרן	1836—1846	15,391,000	פוד
„ „	1870—1875	42,550,000	„
אין יאָר	1887	77,000,000	„
„ „	1910	75,000,000	„

פון 55 אָדעסער עקספּאָרט־פירמעס אין 1910 האָבן געהערט צו יידן 46 אָדער העכער 81%. אַרויס־געפירט אַבער האָבן די דאָזיקע יידישע פירמעס הע־כער 89% פון גאַנצן עקספּאָרט. ס׳איז טאַקע גאָרניט אײַבערגעטריבן צו זאָגן, אַז דער עקספּאָרט פון תבואה, פון אײַנעם פון די וויכטיקסטע האַנדלס־צווייגן פון אוקראַינע, איז געווען באַהייבּ 20־סטן י״ה אין יידישע הענט.

מע דאַרף נעמען אין אַכט, אַז בײַ דעם עקספּאָרט־האַנדל זײַנען יידן געווען פֿאַרנומען ניט נאָר ווי קאָמיסיאָנערן און מעקלערס, אויפקויפער און איבער־קויפער. זיי זײַנען אויך געווען פֿאַרנומען אין די קאָנטאָרן ווי באַאַמטע און אָנגעשטעלטע און זיי האָבן אויך געאַרבעט אין האָפֿן פון אָדעס בײַ דער אָנלאָדונג פון די שיפֿן, בײַם רייניקן די תבואה, בײַם ווענ. אַזוי זײַנען געווען אין יאָר 1884 פֿאַרנומען בײַם אָנ־לאָדן שיפֿן מיט ברויט אין אָדעס 1,709 יידן, ניט קיין קליינע צאָל פּיזישע אַרבעטער.

מיר וועלן צו אָדעס זיך נאָך אומקערן שפּעטער און מיר וועלן גרויס הנאה האָבן פון די קאָלאָסאַלע דערפאָלגן פון דאָזיקן יידנטום. דאָס מיינט אָבער ניט, אַז אין אָדעס איז נישט געווען קיין יידישער דלות. אויך וועגן דעם וועלן מיר ריידן שפּעטער.

מיר האַלטן פאַר נייטיק זיך אָפּיסל אָפּצושטעלן אויף אַנדערע טיילן פון אוקראַינע. אין דער בין גאָר אינטערעסאַנטער אויסגאַבע מאַטעריאַלן צו דער גע־שיכטע פון די אַנטי־יידישע פֿאָגראָמען אין רוסלאַנד געפינען מיר פאָלגנדיקע ידיעות[20]: „שוין אין די 70־ער יאָרן האָט זיך די השפּעה פון יידן אין דעם עקאָנאָמישן לעבן פון רוסלאַנד קלאָר אויסקריסטאַלי־זירט. אין דעם דרום־מערב־ראַיאָן (קיעווער, פּאָדאָליער און וואָלינער גובערניעס — י. ל.), וואו די יידן האָבן אויסגעמאַכט אַרום 15% פון דער גאַנצער באַפעלקע־רונג, האָבן זיי געהאַלטן אין אַרענדע אַ זעקסטל פון אַלע מאַיאָנטקעס. 27 צוקער־זאָוואָדן האָבן זיי געהערט, דאָס מיינט אַרום א פערטל פון אַלע צוקער־זאָוואָדן

פון ראיאן. פון דער אלגעמיינער צאל 564 גורלאניעס האבן געהערט צו יידן 500 (88.4%); פון 148 ביר־ברויערייען האבן געהערט צו יידן 119 (80.4%); פון 6,338 מילן האבן געהערט צו יידן 5,700 (90.0%). אין יידישע הענט זיצענן געווען אנדערע 527 אינדוס־טריע־אונטערנעמונגען, 15,000 קראמען און 19,000 שענקען. די פראדוקציע פון אלע יידישע אינדוסטריע־אונטערנעמונגען האט באטראפן ארום 70 מיליאן רובל. חוץ דעם איז שוין געווען גאר אינגאנצן אין יידישע הענט: דער וואלד־האנדל מיט אויסלאנד, דער תבואה־מסחר, די רעגירונגס־פאדריאדן און נאך א סך פארשיידענע אונטערנעמונגען".

וויטטער ווערט געשריבן אין דער זעלבער אויס־גאבע: „אין די נאענטע 10 יאר — אין די 80־ער יארן — האט זיך דער אנטייל פון יידן אין עקאנאמישן לעבן ניט נאר ניט פארקלענערט, נאר ער איז נאך געוואקסן. אין וואלינער גובערניע האבן פון 123 פאב־ריקן געהערט צו יידן 118 (95.9%); פון 3,650 האנדלס־אונטערנעמונגען האבן געהערט צו יידן 3,533 (96.8%); פון 559 שענקען האבן געהערט צו יידן 496 (88.7%); פון 2,398,987 פוד תבואה, וואס איז ארויסגעשיקט געווארן קיין אויסלאנד פון טשערניגאוער גובערניע אין יאר 1881, איז אנ־געקומען אויף קריסטן נאר 189,219 פוד (קוים 7.3%). אין קיעוו, וואו יידן האבן ניט געהאט קיין וואוינרעכט, זיצנען אין יאר 1880 געווען פון 144 סוחרים 1־טע גילדיע 119 יידן (82.7%)". האט דא געוויס געשפילט א גרויסע ראלע וואוינרעכט אין קיעוו, וואס אזא גילדיע האט געגעבן דעם יידן. אבער כדי צו באצאלן בערך 1,000 רובל פאר ערשטער גיל־דיע, מוז מען דאך האבן א היפש ביסל פארמעגן אדער מע מוז האבן א געשעפט, וואס גיט א גוטן רייוח.

אין דער זעלבער אויסגאבע געפינען מיר ביז גאר טשיקאווע מאטעריאל וועגן דער ראלע פון יידן אין עקאנאמישן לעבן פון דרום־אוקראינע. דארט ווערט געשריבן: „אייניקע פריצישע מאנטקעס גיי־גן ארייבער אין יידישע הענט, טיילווייז ווי אייגנטום, אבער אפטער אין דער פארם פון לאנגיאריקער ארענ־דע". וויטטער ווערט דערציילט: „א גאנצע ריי אזעל־באן־לינייעס, אין דער צאל די סאמע וויכטיקסטע אין עקאנאמישן און פאליטישן פרט פארן דרום־רוסישן ראיאן, ווי די כארקאוו־סעוואסטאפאלער, די כארקאוו־קיעווער, די קיעווער־פאלטאווער און אנדערע זיצנען אויסגעבויט פון יידן־קאנצעסיאנערן אדער פאדריאטשי־קעס. אין דער זעלבער כארקאווער גובערניע, וואו נאר פריוויילעגירטע יידן האבן וואוינרעכט, ווערט ניט דורכגעפירט קיין איין ערנסטע אינדוסטריע־אונטער־נעמונג, אפילו מצד דער רעגירונג, אן דער מיטארבעט פון יידן".

די נאר וואס געבראכטע ידיעות זיצנען, ווי שוין אנגעוויזן, אין אן אויסגאבע וועגן פאראמען פון די 80־ער יארן. פרעגט זיך: מה ענין עקאנאמיק אצל פאגראמען? איז דער תירוץ: אט דאס איז טאקע וויכטיק — ס'ווייזט, אז אפילו מיט פאגראמען קען מען ניט דערשטיקן די יידישע אונטערנעמערישע ענערגיע. און אט איז נאך איין גאר שרעקעדיקער באווייז. די צוקער־אינדוסטריע ליגט אויסערן תחום, אין דערפער, וואו יידן טארן ניט וואוינען. איז כדאי זיך אפצישטעלן דווקא אויף דעם דאזיקן אינדוסטריע־צווייג.

דער שוין ציטירטער ארשאנסקי ברענגט (ז' 76), אז פון 101 צוקער־זאוואדן אין פיר גובערניעס (קיע־וער, וואלינער, פאדאליער און מאהילעווער) אין 1852 יאר האבן געהערט צו יידן נאר 6 אדער קוים 6%. דער העכער ציטירטער ה. לאנדוי שרייבט אין זיין ארבעט, אז אין יאר 1914 האבן יידן געהאט 52% פון דער גאנצער צוקער־פראדוקציע אין אוקראינע. און לאנדוי גיט צו: „מע קען אן א גוזמא זאגן, אז 60 — 70 פראצענט פונעם גאנצן צוקער־אפזאץ פלעגט אין די לעצטע עטלעכע צענדליינגער יאר דורכגיין דורך יידישע הענט". ווי באקאנט זיצנען די צוקער־זאוואדן געווען אין די דערפער, וואו יידן האבן ניט געהאט קיין וואוינרעכט. דאך מיינט לאנדוי, אז דער פראצענט יידן צווישן די דירעקטארן, כעמיקער און דעם ביורא־פערסאנאל איז געווען צווישן 20 און 25. אין דער שטאט קיעוו, אין דעם גרעסטן צענטער פון פאברוואלטן אין רוסלאנד מיט דער צוקער־פראדוקציע און מיט דעם צוקער־אפזאץ, האבן יידישע אנגעשטעלטע אין די פארוואלטונגען אויסגעמאכט 46.6%.

א בולט און דערבי געווייס זייער אן אנגענעמ בילד פון די קאלאסאלע עקאנאמישע אויפשטיג־דער־גרייכונגען פון דער יידישער באפעלקערונג אין אוק־ראינע בכלל און גאנץ באזונדערס דווקא אין נייר־רוסלאנד, וואו זיי האבן זיך צוזאמענגעטראפן מיט גענויטע און געפערלעכע קאנקורענטן, גיט אונדז דער מאטעריאל וועגן יידישע פאזיציעס אין דער שטאט אדעס אין יאר 1910 די יידישע ענציקלאפעדיע (רוסיש) (באנד 12, זז' 60 — 63). מיר וועלן אויסניצן דעם דאזיקן מאטעריאל גאנץ ברייט, ווייל מיר האלטן אים פאר טיפיש פאר דער יידישער באפעלקערונג אין אלע גרעסערע שטעט פון נייר־רוסלאנד. די אפווייכונגען זיצנען בלתי ספק ניט זייער באדייטנדיק.

מיר וויסן שוין פון די העכער געברא־כטע מאטע־ריאלן, אז אנהייב 20־סטן י"ה האבן יידן אויסגעמאכט אביסל מער פון א דריטל פון דער באפעלקערונג אין אדעס, פון אלע ניט־באוועגלעכע פארמעגנס האבן צו יידן געהערט נאר 16.77%. אבער דער ווערט פון די יידישע פארמעגנס האט באטראפן 32.2% (29 מיליאן רובל פון 90 מיליאן). דאס דערקלערט זיך דערמיט, וואס די יידישע הויזער און געשעפטן זיצנען געווען קאנצענטרירט אין די הויפטגאסן פון דער שטאט.

פון 359 פאַבריקן מיט 18,734 אַרבעטער און מיט אַ פּראָדוקציע פון 82 מיליאָן רובל האָבן צו יידן געהערט 155 אונטערנעמונגען, ד״ה 43.2%, מיט 5,600 אַרבעטער, דאָס מיינט נאָר מיט 30.0% אַרבעטער און מיט 32 מיליאָן פּראָדוקציע אָדער 39.0%. די יידישע פאַבריק־אונטערנעמונגען זײַנען לכן גרויס קלענערע. דער חילוק איז אייגנטלעך ניט גרויס. אין דורכשניט איז אויסגעקומען אויף איין יידישער פאַבריק — 36.1 אַרבעטער און יערלעכע פּראָדוקציע — 206 טויזנט רובל. אויף איין ניט־יידישער פאַבריק זײַנען געווען 64.4 אַרבעטער און יערלעכע פּראָדוקציע — 245 טויזנט רובל. ס׳באַקומט זיך, אַז כאָטש אין דורכשניט האָט יעדע ניט־יידישע פאַבריק געהאַט כּמעט צוויי מאָל אַזויפיל אַרבעטער ווי יעדע יידישע, איז דאָך די יערלעכע פּראָדוקציע פון יעדער ניט־יידישער פאַבריק נאָר אויף 19% גרעסער. קלאָר, אַז אין יידישע הענט זײַנען געווען פאַבריקן פון אַ העכערער טעכניקער שטאַנד אַרבעטערס און מיט אַ העכערער פּראָדוקטיוויטעט.

ס׳איז שוין פון לאַנג באַקאַנט, אַז אין דער אינדוסטריע זײַנען די יידישע דערפאָלגן געווען פאַר זיך גאַנץ באַדײַטנדיקע, אָבער זי האָט דאָך ניט איבערגעגאָגן די ניט־יידישע אינדוסטריע. דאָס בילד זעט אויס גאָר אַנדערש אין באַדײַטנדיקער בײַם איבערגיין צום האַנדל און צו די ליבעראַלע פּראָפעסיעס.

פון 2,150 הורט־געשעפטן אין אָדעס זײַנען 1,110 יידישע אָדער 51.6%, פון 6,391 לאָהדים־קראָמען זײַנען געווען 3,661 יידישע אָדער 57.3%. ס׳איז בײַ גאָר אינטערעסאַנט די סטרוקטור פון די האַנדלס־אונטערנעמונגען. מיר וועלן ברענגען נאָר אייניקע בײַשפּילן — מיט אַ מאַקסימאַלער באַטייליקונג פון יידן אין מיט אַ מיניאַמאַלער באַטייליקונג פון יידן. פון 100 הורט־געשעפטן פון פּאַרטיקע קליידער זײַנען געווען יידישע 94, לכן 94%; פון 50 גרויסע וואַלד־סוחרים זײַנען געווען יידישע 49 אָדער 98%; פון 96 גרויסע אײַזן־ און בלעך־געשעפטן זײַנען געווען יידישע 88 אָדער 91.7%, אָבער פון 32 שיף־אונטערנעמונגען זײַנען געווען יידישע נאָר 2. פון 292 ווײַן־געשעפטן זײַנען געווען יידישע ניט מער ווי 51 אָדער 17.4%. פון 64 קאָנדיטעריײַן זײַנען געווען יידישע 4, פון 158 ביר־האַלעס קיין איין יידישע. פון 25 קאָפּע־הײַזער נאָר איינע אַ יידישע.

לאָמיר נאָך ווײַטער אַ בליק אויף סוחרים מיט גילדיעס: פון 39 סוחרים מיט ערשטער גילדיע זײַנען געווען 30 יידן אָדער 77.0%, צוויי מאָל אַזוי פיל ווי דער פּראָצענט יידן אין שטאָט. פון 474 סוחרים מיט צווייטער גילדיע זײַנען געווען יידן 374, קרוב צו 80%. פון 18 בענק זײַנען אין 13 געווען יידישע דירעקטאָרן און פּאַרוואַלטונגס־מיטגלידער. פון 55 עקספּאָרט־פירמעס זײַנען געווען יידישע 46, דאָס מיינט 83.6%. לאָמיר דאָ איבערחזרן אַ פּאָר ציפּער, וועלכע מיר האָבן שוין העכער געבראַכט. זיי פּאָסן זיך זייער גוט אַרײַן צו דער נאָר וואָס געבראַכטער רשימה: פון עקספּאָרטירטע אין יאָר 1910 קיין אויסלאַנד 75 מיליאָן פּוד תבואה אין וועדט פון 67 מיליאָן רובל איז אַנגעקומען אויפן יידישן אַנטייל 89.2%.

דער אויספיר איז אַ קלאָרער — אין משך פון 19־טן י״ה האָבן יידן פאַרקאָנקורירט ניט נאָר די פרעמדע סוחרים, ווי גריכן אין ארמענירן אין פּאַרשיי־דענע אַנדערע אויסלענדער, וואָס האָבן אין דער ערשטער העלפּט 19־טן י״ה געהאַלטן אין זייערע הענט די הויפּט־געשעפטן הן פּאַרן אַרטיקן און הן פּאַרן אויסלענדישן האַנדל, יידן האָבן אַרונטערגעזעצט פון זייערע געוגס פעסטע פּאָזיציעס אויך די גרויסרוסן, די בעלי־בתים פון דער מלוכה.

יידן האָבן אויך אָפּגעהאַלטן קאָלאָסאַלע נצחונות אין די ליבעראַלע פּראָפעסיעס. די וויכטערע דאָטעס זײַנען ווידער גוגע דאָס יאָר 1910. פון 594 מעדיצינער זײַנען געווען יידן 290 אָדער 48.8%, פון 313 דע־טיסטן 291 יידן אָדער 93%, פון 433 אָקושערקעס יידישע 352 אָדער 81.3%, פון 155 אַדוואָקאַטן יידישע 74 אָדער 47.7%, פון 178 געהילף־אַדוואָקאַטן יידישע 115 אָדער 64.6%, פון 288 אינזשענירן, כעמיקער, אַרכיטעקטן און עלעקטראָ־טעכניקער זײַנען געווען יידן וויניק — סך־הכל 79 אָדער 27.9%. דאָס דערקלערט זיך, פון אײַן זײַט, דערמיט, וואָס די דאָזיקע פּראָפּע־סיאָנאַלן זײַנען פאַרנומען על־פּי־רוב אויף רעגירונגס־שטעלעס, ווי בײַ די אינזשאָנעַן, אין די אַמוניציע־פאַבריקן וכדומה; שנית, זײַנען דאָס אַלץ פּראָפּעסיעס, וואו די אינדיווידועלע פּעיקייטן און דער עיקר די פערזענלעכע אנשטרענגונגען פירן זעלטן צו אַ הויכן עקאָנאָמישן אויפשטיג.

מיר האָבן שוין העכער באַמערקט, אַז מיר האַלטן די אָדעסער דאָטעס פאַר טיפּיש פאַר אַלע שטעט פון נײַרוסלאַנד און אין גאָר אַ גרויסער מאָס אַפּילו פאַר דער יידישער באַפעלקערונג פון די איבעריקע טיילן אוקראַינע. דער חילוק קען זײַן נאָר אין געוויסע מדרגות.

מיר האָבן ביז איצט באַהאַנדלט כּמעט אויס־שליסלעך די העכערע און מיטלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אוקראַינע. לאָמיר ענדלעך אַריבערגיין צו די נידעריקערע קלאַסן — צו די בעלי־מלאָכות און אַרבעטער (טאַב׳ 18, ז׳ 206).

אין איינע צען יאָר זײַנען צוגעקומען אַרום 50 טויזנט בעלי־מלאָכות — דער צוואוקס מאַכט אויס העכער 37%. מע מוז אָבער נעמען אין אַכט, אַז אין די דאָזיקע יאָרן האָט שוין די עמיגראַציע פון רוסלאַנד בכלל און נאָך מער פון אוקראַינע, וואָס האָט געהאַט ניט לאַנג איבערגעלעבט די שׂרעקלעכסטע פאַגראָמען און וואו די גירושים פון די דערפער זײַנען געווען האַר־

ט אַ ב ע ל ע 18

וואוקם פון יידישע בעלי־מלאָכות אין אוקראַינע סוף 19־טן יאָרהונדערט [21])

גובערניע	1887	1898	
		אַבס׳	אינדעקס
קיעווער	23,321	43,386	186.2
וואָלינער	28,167	36,964	131.2
פּאָדאָליער	37,080	40,621	109.5
פּאָלטאַווער	5,909	8,815	135.8
טשערניגאָווער	7,315	11,063	151.2
כערסאָנער	17,573	24,782	141.1
יעקאַטערינאָסלאָווער	6,932	8,039	116.0
טאַווריש	5,264	7,466	142.0
סך־הכל	**131,561**	**181,136**	**137.8**

טער און אומבּרחמנותדיקער, ווי אין אַנדערע טיילן פון תחום, אַנגענומען אַ מאָסן־כאַראַקטער. מע שאַצט די אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד פאַר די דאָזיקע 10 יאָר ניט וויניקער פון אַ פערטל מיליאָן נפשות. גיכער מער. אין דעם חשבון מוז מען אַרײַנרעכענען מינימום הונדערט טויזנט אויסוואַנדערער פון אוקראַינע. נעמען מיר אָן, אַז דער פּראָצענט עמיגראַנטן בעלי־מלאָכות איז געווען אַרום 60, ווי די שפּעטערדיקע אָפּיציעלע אַמעריקאַנער סטאַטיסטיק האָט באַווּיזן, וועלן מיר קומען צום אויספּיר, אַז די צאָל בעלי־מלאָכות ציגעקומענע פאַר איניע 10 יאָר האָט באַטראָפן ניט וויניקער פון 100 — 110 טויזנט. דאָ האָבן מיר דעם קלאָרסטן באַווּיז, אַז דער איבערגאַנג צו פיזישער אַרבעט איז געווען סוף 19־טן י״ה בלתי ספק אַ מאָסן־דערשיינונג.

בנוגע איינצלנע גובערניעס גייט אויפן ערשטן פלאַץ קיעווער גובערניע — נאָענט צו אַ פאַרדאָפּלונג. מלאָכה האָט געגעבן וואוינערעכט אין קיעוו. אָבער אַנדערע פּירושים זײַנען איבעריק. ווײַטער גייען נאָך דער ריי נאָך: טשערניגאָווער גובערניע מיט אַ צואוואַקס פון העכער 50%, און טאַוריש און כערסאָנער גובערניעס מיט אַ צואוואַקס פון העכער 40%. דאָס זײַנען די גובערניעס, וואָס האָבן געהאַט וויניק יידן צום אָנהייב 19־טן י״ה, מקומות מיט אימיגראַציע פון אַנדערע גובערניעס.

איניקע ידיעות וועגן דער סטרוקטור פון דער יידישער מלאָכה. פון די אין דער טאַבעלע געבראַכטע העכער 181 טויזנט יידישע בעלי־מלאָכות אין אוקראַינע זײַנען אין יאָר 1898 געווען באַשעפטיקט בײַ באַקלייד־זונג (אינגעשלאָסן שוסטערס) 101,000 אָדער קרוב צו 56%; באַשעפטיקט בײַ האָלץ־אַרבעט (סטאָלערס, סטעלמאַכס און אַנדערע) זײַנען געווען העכער 19 טויזנט אָדער העכער 10%. מעטאַליסטן (שלאָסערס, קאָוואַלעס וכדומה) זײַנען געווען 22 טויזנט אָדער אַרום 12%. אָט די דרײַ גרופּעס האָבן שוין געגעבן אַרום 78% פון אַלע בעלי־מלאָכות. גיט מען צו די 17,700 בעלי־מלאָכות פון שפּיצן־פּראָדוקטן, אַרום קרוב 10%, וועלן מיר באַקומען, אַז בײַ די פיר מלאָכות זײַנען פאַרנומען געווען אַרום 88% פון אַלע יידישע בעלי־מלאָכות.

לאָמיר איצטער נאָך וואַרפן אַ קוק אויף דער סאַציאַלער סטרוקטור פון די יידישע בעלי־מלאָכות סוף 19־טן י״ה:

מיסטערס	88,600	48.8%
געזעלן	58,720	32.4%
לערן־יינגלעך	33,816	18.8%
סך־הכל	**181,136**	**100.%**

די קלאַסן־דיפערענציאַציע איז זייער אַ פלאַכע — די מיסטערס מאַכן אויס כמעט אַ גאַנצע העלפט פון אַלע בעלי־מלאָכות. די פראַלעטאַריישע עלעמענטן — די געזעלן מיט די לערן־יינגלעך — מאַכן אויס עפּעס מער ווי אַ העלפט. ס׳וואָלט אָבער געווען פאַלש זיך פאָרצושטעלן די זאַך אַזוי, אַז אַלע וואַרשטאַטן האָבן אָדער אַיין געזעל אָדער אַיין לערן־יינגל. ס׳איז פאַראַן זייער אַ גרויסער פראָצענט וואַרשטאַטן, וואָס אַרבעטן גאָר אָן געזעלן און אפילו אָן אַ לערן־יינגל אין אַ גרויסע צאָל וואַרשטאַטן, וואו ס׳אַרבעטן צוויי און דרײַ און אפילו פיר און פינף געדונגענע אַרבעטער, און איינצלנע וואַרשטאַטן, וואו ס׳אַרבעטן ביז 10 אַרבעטער. יעדנפאַלס קען מען רעכענען, אַז סוף 19־טן י״ה איז געווען בײַם אוקראַינער יידנטום מלאָכה־פראַלעטאַריער קרוב צו 100,000 געזעלן און לערן־יינגלעך.

די צאָלן וועגן יידישע אַרבעטער אין אַדעס וועלן בלתי ספק אילוסטרירן די אַנטוויקלונגס־טענדענצן פונעם גאַנצן אוקראַינישן יידנטום אין דעם פּרט, כאָטש אָדער אפשר וויל זיי זײַנען נאָך פון די 80־ער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט [22]).

ט אַ ב ע ל ע 19

יידישע און ניט־יידישע בעלי־מלאָכות אין אַדעס (1881־1880)

מלאָכה־קאַטעגאָריע	די אַלגעמיינע צאָל בעלי־מלאָכות	די צאָל יידישע בעלי־מלאָכות	
		אַבס׳	%
מיסטערס	3,168	1,526	48.1
געזעלן	3,542	1,753	49.2
לערן־יינגלעך	1,249	703	56.3
סך־הכל	**7,959**	**3,982**	**50.1**

יידן האָבן דעמאָלט אין אָדעס אויסגעמאַכט אין דער באָפעלקערונג ניט מער פון 30%, אָבער גאָנצע 50% צווישן די בעלי־מלאָכות.

די סטרוקטור פון די יידישע בעלי־מלאָכות פאר זיך איז געווען אַזוי: מיטסטערס — 38.3%; געזעלן — 44.1; לערן־יינגלעך — 17.6.

יידישע אַרבעטער אויף פאבריקן זײַנען געווען: אויף יידישע פאָבריקן 1,122 אָדער 42.1% פון אַלע אַרבעטער אין די דאָזיקע פאָבריקן. חוץ דעם זײַנען געווען אין ניט־יידישע פאָבריקן 225 יידן, וואָס האָבן אויסגעמאַכט נאָר 5.2% פון דער אַלגעמיינער צאָל אַרבעטער.

אינאיינעם האָבן מיר יידישע פאָבריק־אַרבעטער אין אָדעס 1,347. צוזאַמען מיט די פּראָלעטאַרישע עלעמענטן פון דער מלאָכה — געזעלן און לערן־יינגלעך — וועלן מיר האָבן 3,803. דער מחבר (בלוי־מענפעלד) פון דער גאנצער אַרבעט רעכנט צו אַרום 2 טויזנט שטוב־דינסטן אין אַרום 3 טויזנט משרתים אין די קראָמען. חוץ דעם זײַנען דעמאָלט געווען באָ־שעפטיקט אין האַפן בײַ תבואה אַנדאַדן 1,709 יידישע אַרבעטער. ס׳זײַנען געווען אין אָדעס 575 ווענגלעך־ציערס. צוזאַמען באָקומען מיר העכער צען טויזנט פּראָלעטאַריער און מיט די משפּחה־גלידער העכער 40 טויזנט נפשות, וואָס ס׳האָט דעמאָלט אויסגעמאַכט העכער 40% פון דער יידישער באָפעלקערונג אין דער שטאָט אָדעס.

ווײַל מיר האַלטן שוין בײַ אָדעס, וועלן מיר ברענגען דעם מאַטעריאַל וועגן דלות אין דער דאָזי־קער שטאָט, וואו, ווי מיר האָבן שוין העכער געזאָגט, איז געווען א רײַכע גרויסע־בורזשואַזיע און א גאַנץ בריייטע שיכט מיטל־בירגערטום און א פּאַרמעגלעכע פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענץ.

י. בראָדאָווסקי האָט אין יאָר 1900 דורכגעפירט א ספּעציעלע פאָרשונג פון משפּחות, וואָס זײַנען אַנ־געקומען אין דער אָדער אַנדערער מאָס נאָך הילף. ער האָט פעסטגעשטעלט 8,435 [33]) משפּחות און מיט די פאַמיליע־מיטגלידער 48,549 נפשות, קרוב צו א דריטל פון דער יידישער באָפעלקערונג. לויט די באָשעפטי־קונגען האָבן זיך די 6,154 משפּחות, וואָס וועגן זיי האָט מען געקענט פעסטשטעלן בכלל א וואָסערע ס׳ניט אין באָשעפטיקונג, געטיילט אויף אַזא אופן: בעלי־מלאָכות — 1,427; שוואַרץ־אַרבעטער — 1,214; גאַסן־הענדלער — 981; פאַרשיידענע — 2,532.

דער אויספיר איז בערך אַזא: פון אין זײַט, גייט א פּראָצענט פון אויפשטײג און פון קריסטאַליזירונג פון באָשטימטע סאָציאַל־עקאָנאָמישע גרופּעס און סאָציא־לע קלאַסן; פון דער צווייטער זײַט, האָבן זיך אין די גרויסע שטעט געוואַלט לומפּן־פּראָלעטאַריער, וואָס האָבן געהונגערט און אָנגעקומען צו קצבה. זיי האָבן געהאָפט אין דער גרויסער שטאָט גיכער צו עפּעניען פּרנסה. האָבן טאַקע גרויסע טיילן פּראָווינציעלער פון דער דלות־מאָסע זיך דאָך צוגעשלאָגן צו געווייסע פאַר־דינסטן וויי האָפן־אַרבעטער, וויי טרעגער, ווי פאָבריק־אַרבעטער. אָבער דער דלות איז געווען אַזוי גרויס, אַז סײַ די אויסוואָנדערונג און סײַ די נײַע אַרבעט־פּרנסות אויף די ערטער האָבן די פּראָבלעם ניט גע־לייזט.

לאָמיר איצטער זיך אָפּשטעלן אויף דער יידישער פאָבריק־אַרבעטערשאָפט. אונדזערע לייענער געדענקען געווים, אַז יודיצקי האָט אָנגעציילט אין די 30־ער יאָרן פון 19טן י״ה אַרום טויזנט יידישע פאָבריק־אַרבעטער. אויפן סמך פון די מאַטעריאַלן פון י״ק״א און פון דער פאָבריק־אינספּעקציע האָבן מיר צונויפ־געשטעלט פאָלגנדיקע צווייי טאָבעלעס:

טאָבעלע 20

די יידישע פאָבריק־אינטערנעמונגען אין אוקראַינע (1898) [34])

גובערניעס	די צאָל פאָבריקן				די דורכשניטלעכע סומע אויסגעאַרבעטע פּראָדוקטן אויף 1 פאָבריק *)		די דורכשניטלעכע צאָל אַרבעטער	
	אַלגעמיינע	יידישע			יידן	ניט־יידן	אויף איין יוד׳ פאָבריק	אויף איין ניט־יוד׳ פאָבריק
		אַבס׳	%					
וואָלינער	891	409	45.9		17,900	34,200	16.0	17.7
קיעווער	992	347	35.0		61,500	63,900	45.9	52.7
פּאָדאָליער	738	157	21.3		19,500	58,500	9.5	38.8
פּאָלטאַווער	347	152	43.8		66,200	23,600	16.4	17.6
טשערניגאָווער	406	78	19.2		15,100	61,400	21.4	37.9
יעקאַטערינאָסלאָווער	812	201	24.8		53,300	237,300	15.1	89.2
טאָווריש	438	81	18.5		41,100	26,000	14.1	35.5
סך־הכל **)	**4,624**	**1,425**	**32.9**		**45,500**	**92,500**	**18.5**	**46.7**

*) אין רובל; **) חוץ כערסאָנער גובערניע.

די יידישע פאַבריקן האָבן אויסגעמאַכט ניט מער ווי קרוב צו אַ דריטל פון אַלע פאַבריקן אין 7 אוקראַינער גובערניעס. מיר וועלן ווייטער זען, אַז אין האַנדל איז דער פּראָצענט יידן געווען אַ סך גרעסער. אָבער פיל וויכטיקער איז דער כאַראַקטער פון די יידישע פאַבריק־אונטערנעמונגען. זיי זײַנען די קלענערע — הן לויט דער סומע אויסגעאַרבעטע פּראָדוקטן (העכער 92 טויזנט רובל בײַ די ניט־יידישע און נאָר העכער 45 טויזנט בײַ די יידישע) און הן לויט דער דורכשניטלעכער צאָל אַרבעטער (העכער 46 בײַ די ניט־יידישע פאַבריקן קעגן אָביסל מער פון 18 אַרבעטער בײַ די יידישע פאַבריקן).

ס׳וואַרפט זיך באַזונדערס אין די אויגן דער חיסרון צווישן די יידישע און ניט־יידישע פאַבריקן אין יעקאַטערינאָסלאַווער גובערניע — לויט דער פּראָדוקציע־סומע אויף איין אונטערנעמונג כמעט פינף מאָל גרעסער בײַ ניט־יידן ווי בײַ יידן, און לויט דער דורכשניטלעכער צאָל אַרבעטער כמעט 6 מאָל גרעסער. דאָס דערקלערט זיך געוויס מיט דעם, וואָס בײַ די גרויס־אַרבעטן פאַדערט זיך אַ גרויסע צאָל ניט־קוואַליפיצירטע אַרבעטער.

גיט מען צו צו די יידישע פאַבריק־אַרבעטער אין די 7 גובערניעס (טאַב׳ 21) די בערך 3,000 יידישע פאַבריק־אַרבעטער פון כערסאָנער גוב׳, באַקומען מיר סוף 19־טן י״ה אין אוקראַינע אַרום 13 — 14 טויזנט יידישע פאַבריק־אַרבעטער. אָבער מע מוז געדענקען, אַז זיי זײַנען געווען פאַרנומען מער אין די קלײַנע און די קלענסטע אונטערנעמונגען. די סיבות, וואָס האָבן געפירט דערצו, אַז דער יידישער פאַבריק־אַרבעטער איז געווען קאָנצענטרירט אין די שווײַר־אונטערנעמונגען, זײַנען געווען פאַרשיידענע. דער יסוד וועלן מיר אויספֿירלעכער באַטראַכטן אין די קלײַנע אונטערנעמונגען ניט נאָר, ווײַל די ניט־יידישע מערהייט אָפּילו אין די יידישע פאַבריקן האָט אים ניט צוגעלאָזט, נאָר אויך צוליב אייגענע שטרעבונגען און טענדענצן: אין דער גרויסער פאַבריק איז ניטאָ קיין שום האָפענונג פאַרן אַרבעטער צו ווערן זעלבשטענדיק, מע גיט אים זײַן זייער גוט אַריינגטירט אין אַלע זײַטן פון דער אונטערנעמונג. אין דער קלײַנער אונטערנעמונג איז גרינג זיך אויסצולערנען די וויכטיקסטע זײַטן פון דער פאַבריק אָדער פאַבריקל און מע קען זיך אַרויפאַרבעטן צום מצב פון אַ בעל־הבית. דאָך האָט ניט געפעלט בײַם אוקראַינישן יידנטום קיין שוואַרץ־אַרבעטער. און מיר וועלן זיך אָפּשטעלן אויף דער דאָזיקער קאַטעגאָריע פאַרדינערס.

דער פאַראַנענער מאַטעריאַל פֿרעטענדירט ניט אויף אויסשפּעלעכקייט. ער גיט אַ בערכדיק בילד פון דער לאָגע אין דעם פרט. פאַלגנדיקע טאַבעלע איז געזאַמלט פון די ייק״א־מאַטעריאַלן (טאַבעלע נומ׳ 55).

טאַבעלע 21

די צאָל יידישע פאַבריק־אַרבעטער אין 7 גובערניעס פון אוקראַינע (אָן כערסאָנער) [55]

גובערניעס	די צאָל יידישע אַרבעטער	
	אַבס׳	%
וואָלינער	3,947	26.5
קיעווער	2,430	7.9
פּאָדאָליער	1,528	5.9
פּאָלטאַווער	1,275	39.0
טשערניגאָווער	416	5.1
יעקאַטערינאָסלאַווער	626	2.2
טאַווריש	387	13.8
סך־הכל	**10,609**	**9.3**

טאַבעלע 22

יידישע שוואַרץ־אַרבעטער אין אוקראַינע

גובערניעס	די אַלגעמיינע צאָל שוואַרץ־אַרבעטער	פון זיי		
		בעלי־עגלות	האַלץ־האַקערס און זעגערס	פעלד־אַרבעטער
וואָלינער	6,112	1,480	340	962
קיעווער	5,912 *)	1,836	113	1,142
פּאָדאָליער	9,588	1,808	95	3,415
פּאָלטאַווער	1,843	923	15	60
טשערניגאָווער	1,143	502	27	244
כערסאָנער	15,424 **)	6,604	853	543
יעקאַטערינאָסלאַווער	1,220	469	35	——
טאַווריש	1,495	138	4	22
סך־הכל	**42,737**	**13,760**	**1,482**	**6,388**

*) ס׳פעלן דאַטעס וועגן קיעוו ; **) ניטאָ קיין ידיעות וועגן אָדעס.

נעמט מען אין אַכט, אז אין דער טאָבעלע פעלן דאָטעס פאַר צוויי גרויסע שטעט מיט געדיכטע יידישע מאָסן — קיעוו און אָדעס — און גראָד אין די דאָזיקע שטעט, אין אַזונדערס אין אָדעס, זיצנען דאָך געווען טויזנטער בעלי־עגלות און טויזנטער האַפן־אַרבעטער וכדומה; נעמט מען נאָך אין אַכט, ווי די מחברים פון ווערק זיצנען מודה, אַז דער מאַטעריאַל איז בכלל ניט אויסשפּנדיק, וועל ס׳איז געווען זייער שווער צו זאַמלען דעם מאַטעריאַל, וועלן מיר קומען צום אויספיר, אַז די צאָל שוואַרץ־אַרבעטער איז געווען אַ סך העכער פון 50 טויזנט.

די אַלגעמיינע צאָל האַנט־אַרבעטער (בעלי־מלאָכות, פאַבריק־אַרבעטער און שוואַרץ־אַרבעטער) וועט באַ־טרעפן העכער אַ פערטל מיליאָן באשעפטיקטע. מיט די משפחות, געפּלט אויף 4, וועלן מיר האָבן מינימום אַ מיליאָן יידן אין אוקראַינע, וואָס האָבן געלעבט פון שווערער האַנט־אַרבעט. דאָס מאַכט אויס העכער אַ העלפט פון דער יידישער באַפעלקערונג. גיט מען צו די שטוב־דינסטן און די קלייט־משרתים, וואָס זיצנען דאָך סוף־כל־סוף אויך ניט מער ווי האַנט־אַרבעטער, וועט דער פּראָצענט אַזוי צו זאָגן פּראָדוק־טיווע אַרבעטער באַטרעפן אַ סך מער פון אַ העלפט.

ס׳איז ניט צו לייקענען, אז אונ סאָציאַל־עקאָנאָ־מישע סטרוקטור, ווי די וואָס באַקומט זיך פון די ביז איצט שוין געבראַכטע מאַטעריאַלן, איז סימפּא־טישער און אָנגעלייגטער און דער עיקר געזונטער, ווי אַ דריטל יידן שענקערס און דערצו נאָך פּאַרשיידענע לופט־מענטשן, וואָס דרייען זיך אַרום אויפן מאַרק און קומען אַהיים דאָך מיט ליידיקע הענט. שטעלט מען אָבער די פּראָגע, צי דער דאָזיקער איבערגאַנג צו אַרבעט האָט געלייט דעמאָלט די עקאָנאָמישע פּראָבלעם פונעם אוקראַינישן יידנטום, מוז מען קומען צו אַ נעגאַטיווער תשובה. אַ זייער שרעקלעכיקע און נאָך מער טרויעריקע ראָלע גיט אונדז די טאָבעלע

טאָבעלע 23

די צאָל יידישע משפחות, וואָס זיצנען אָנגעקומען נאָך מצות (1898) [36]

גובערניעס	די צאָל משפחות	
	אַבסאָלוט	% לגבי דער גאַנצער צאָל משפחות
וואָלינער	8,466	17.5
קיעווער	10,948	19.1
פּאָדאָליער	12,362	20.5
פּאָלטאַווער	3,746	24.5
טשערניגאָווער	2,465	17.6
כערסאָנער	4,525	21.0
יעקאַטערינאָסלאָווער	2,565	18.8
טאַוריש	1,151	15.9
סך־הכל	**46,228**	**19.7**

23 וועגן יידישער נויט אין די אוקראַינישע גובער־ניעס. אָנקומען נאָך מצות אויף פּסח איז בלתי ספּק דער שרעקלעכסטער סימן, אז מע האָט צו טאָן מיט אַ ווירקלעכן אַרעמאַן. אמת, מעות־חטים איז אַזאַ אַלטע טראַדיציע בײַ יידישע קהילות, אַז מע האָלט ניט פּאַר נייטיק אַזוי שטאַרק צו רעווידירן די בקשות. דאָך איז דאָס דער שרעקלעכסטער סימן פון דלות. אינטערעסאַנט איז דערבײַ, אַז אין די גרויסע שטעט איז דער דלות פיל גרעסער ווי אין דער פּראָווינץ. אָט זיצנען אייניקע אינטערעסאַנטע ציפּער: דער פּראָ־צענט בקשות פון משפּחות אויף מצות האָט באַטראָפן אין פּאָלגנדיקע שטעט (ייק״א־מאַטעריאַלן, ז׳ 230): אין שיטאָמיר — 29.5; אין פּאָלטאָווע — 27.8; אין ניקאָלאַיעוו — 28.7; אין קרעמענטשוג — 26.7; אין יעליסאָוועטגראָד — 26.7; אין קיעוו — 25.8; אין יעקאַטערינאָסלאָוו — 25.4; אין כערסאָן — 22.8; אין בערדיטשעוו — 19.7.

די דאָזיקע צאָלן מוזן אַרויסרופן פאַרוואונדערונג. ס׳באַקומט זיך, אַז, צום בײַשפּיל, אין בערדיטשעוו זיצנען געווען וויניקער קבצנים ווי אין יעקאַטערינאָ־סלאָוו. מוז מען צוגעבן, אַז די צאָל אַרויסגעפּעגע סובסידיעס איז געווויס אפהענגיק ניט נאָר פון דער נויט־מדרגה פון די נעמער, נאָר אויך פון די מעג־לעכקייטן פון די געבער צו באַפרידיקן די בקשות. איינס איז אָבער בלתי ספּק קלאָר — מינימום אַ פינפטל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אוקראַינע איז ניט אימשטאַנד געווען אַריינצוברענגען דעם יום־טוב פּסח אין הויז אָן דער שטיצע פון צדקה.

וואָסערע קלאַסן יידן האָבן זיך מער געניטיקט? אויך אויף דער דאָזיקער וויכטיקער פראָגע קען מיר אין די זעלבע „מאַטעריאַלן״ (ז׳ 236 — 237) אַ תשובה.

מיר האָבן העכער דערמאָנט די פאַרשונגען פון די נויט־באַדערפטיקע אין אָדעס. אָט זיצנען דעסאָ־לירטערע ציפֿער וועגן די באַשעפטיקונגען פון די דאָזיקע נויט־באַדערפטיקע:

שוואַרץ־אַרבעטער	1,214	משפחות
שנידערס	474	״
שוסטערס	445	״
פאַרשיידענע בעלי־מלאָכות	508	״
פרויען־העגדלערקעס	494	״
מענער־העגדלער	487	״
וועגעלער־צי׳ערס	287	״
העגדלער מיט אַלטע קליידער	243	״
פאַבריק־אַרבעטער	202	״
זאַבריק־אַרבעטערינס	93	״
בעלי־עגלות	156	״
נייטערקעס	123	״
שוואַרץ־אַרבעטערינס	116	״
אַרעמעלײַט	79	״
אומבאַשטימטע פראָפעסיעס	558	״

פּראָפּעסיאָנעלע קבצנים זײַנען דאָ זייער וויניק — מיר זאָגן דאָ אָ נויט בײַ אַרבעטנדיקע מענטשן. ס׳וואָרפט זיך אין די אויגן די הויכע צאָל בעלי־מלאָכות און אַרבעטער און די רעלאַטיוו קלענערע צאָלן פון האַנדלס־עלעמענטן.

די דאָזיקע ציפער ווערן באַשטעטיקט מיט דאַטעס ווען די צדקה־נעמער אין יעקאַטערינאָסלאָוו (1899, דאָרט ז׳ 237):

	צאָל משפּחות	צאָל נפשות
שנײַדערס	138	493
שוסטערס	93	334
מעטאַל־אַרבעטער	18	78
פֿאַרבערס	13	67
היטל־מאַכערס	12	52
פּאַפּיראָסן־מאַכערס	8	35
גלעזערס	6	30
פֿאַרשיידענע בעלי־מלאָכות	40	161
סך־הכל בעלי־מלאָכות	**328**	**1,250**
שוואַרץ־אַרבעטער	199	653
קליין־העגדלער	203	829
בעלי־עגלות	73	320
משרתים	73	225
לערער (מלמדים ?)	40	162
מעקלערס	33	136
פֿאַרשיידענע	10	35
אָן באַשטימטע פּראָפֿעסיעס	395	1,019
נאַנצער סך־הכל	**1,354**	**4,629**

די זעלבע דערשיינונג — די גרעסערע אַרעמקייט פון אַרבעטס־מענטשן ווי פון האַנדלס־עלעמענטן — חזרט זיך איבער אין אַ צווייטער שטאָט פון נײַרוס־לאַנד, וואו אין דורכשניט איז דאָך די לאָגע פון יידן געווען דאַרטן פיל בעסער, ווי אין די אַלטע פּוילישׁ־אוקראַינישע גובערניעס. אמת, אין יעקאַטערינאָסלאָוו איז דאָך דער פּראָצענט הענדלער גרעסער ווי אין אָדעס, אָבער אָלץ פיל קלענער פון די בעלי־מלאָכות, שוין אָפּגערעדט פון אַרבעטנדיקע עלעמענט בכלל.

מיר האָבן געזאָגט, אַז די לאָגע פון די יידן פון די נײַע רוסישע גובערניעס איז בלתי ספק בעסער געווען ווי אין די איבעריקע גובערניעס. אַן אומדיר־עקטן באַווײַז האָבן מיר פון די אַלגעמיינע הכנסות פון די אײַנוואוינער פון די דאָזיקע ערטער.

לויט די דאַטעס פון די פינאַנץ־אינספּעקטאָרן וועגן די הכנסות פון העכער 1,000 רובל אַ יאָר איז אויסגעקומען פון יעדע טויזנט נפשות פאָלגנדיקע צאָל הויכע פאַרדינערס (טאַבּ׳ אויף שפּ׳ לינקס)[37]:

וואָלינער	2.4
קיעווער	5.8
פּאָדאָליער	2.0
פּאָלטאַווער	3.1
טשערניגאָווער	1.6
כערסאָנער	9.0
יעקאַטערינאָסלאָווער	6.1
טאַוריש	8.3

דאָס זײַנען ביז גאָר אינטערעסאַנטע דאַטעס — די לעצטע דריי גובערניעס, אָלע נײַרוסישע, גיבן עטלעכע מאָל מער הויכע פאַרדינער ווי די גובערניעס מיט אַן אָלט־אײַנגעזעסענער יידישער באַפֿעלקערונג, אַדער אַנדערש גערעדט, ווי די גובערניעס פון דער רעכטער גובערניעס האָבן אַ גרויסן חלק אין די דאָזיקע הע־כערע הכנסות איז בלתי ספק, ווײַל זיי מאַכן אויס, ווי מיר האָבן העכער געזען אויפן בײַשפּיל פון אָדעס, גאָר אַ הויכן פּראָצענט צווישן די העכערע סאָציאַל־עקאָנאָמישע גרופּעס.

לאָמיר שליסן דעם דאָזיקן פּרק וועגן יידישן עקאָנאָמישן לעבן אין אוקראַינע מיט דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער סטרוקטור פון דער יידישער באַפֿעלקע־רונג לויט דער פּאָלקס־ציילונג פון 1897. אמת, די דאָזיקע ציילונג האָט פיל חסרונות. דער וויכטיקסטער חסרון איז דער חסר פון דער סאָציאַלער גלידערונג, דאָך קען מען זי ניט אינגאַנצן איגנאָרירן. מיר האָבן די דאָזיקע ציילונג געלאָזט צום סאָמע סוף פון קאַפּיטל וועגן דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון אוקראַינישן יידנטום, ווײַל מיר האָבן געוואָלט פריער ברענגען יענעם מאַטעריאַל, וואָס איז קאָנקרעט, וואָס גיט לע־בעדיקע בילדער פון לעבן, וואָס דעקט אויף די אמתע לאָגע פון פּראַיידענע סאָציאַלע גרופּעס. מיר האָבן געווויס ניט אויסגעשעפּט דעם מאַטעריאַל, נאָר לכל גבול (טאַבעלע 24, ז׳ 211).

מיר האָבן העכער שוין דערמאָנט, אַז אין אוק־ראַינע האָבן יידן מער אַנטוויקלט דעם האַנדל ווי מלאָכה אין אינדוסטריע. דאָס דערקלערט זיך מיט דעם, וואָס אין אוקראַינע האָט זיך אַנטוויקלט על־פּי־רוב די שוועכע אינדוסטריע, ווי גרויבן־פּראָדוקציע, צוקער וכדומה. אין די ליטווישׁ־ווײַסרוסישע גובער־ניעס זײַנען געווען אין זעלבן יאָר (1897) באַשעפטיקט בײַ האַנדל נאָר 31.97%, מיט גאַנצע 12 פּונקטן ווייר־ניקער ווי בײַ די אוקראַינישע יידן. בײַ אינדוסטריע און מלאָכה זײַנען אין ליטע און ווײַסרוסלאַנד געווען באַשעפטיקט, ריכטיקער געצויגן פֿרנסה — 40.36%, דאָס הייסט מיט גאַנצע אַכט פּונקטן מער ווי בײַ די אוקראַינער יידן. אַ פּאַרגלײַך מיט די פּוילישע יידן ווײַזט בערך דעם זעלבן חילוק.

לגבי דער גאַנצער באַפֿעלקערונג האָבן די יידן אויסגעמאַכט: אין האַנדל אַרום 79% אין אוקראַינע (אין גאַנצן תחום־המושב נאָר 72.8%). אין האַנדל און מלאָכה האָבן יידן אויסגעמאַכט אין אוקראַינע נאָר קרוב צו 28% (אין גאַנצן תחום־המושב 31.4%).

טאָבעלע 24

די יידישע באַפעלקערונג אין אוקראַינע לויט הכנסה־פּראָפעסיעס (1897)[38]

גובערניעס	לאַנדווירטשאַפט	האַנדל	אינדוסטריע און מלאָכה	ליבעראַלע פּראָפעסיעס און באַאמטע	פּאַרשיידענע *)	סך־הכל
וואָליניער	2.29	39.37	35.50	5.85	16.99	100.0
פּאָדאָליער	1.94	46.74	29.22	5.86	16.24	100.0
קיעווער	1.56	44.33	33.54	5.58	14.99	100.0
פּאָלטאַווער	0.92	49.34	30.07	5.63	14.04	100.0
טשערניגאָווער	2.93	48.37	29.99	6.47	12.24	100.0
כערסאָנער	7.15	41.36	30.66	4.68	16.15	100.0
יעקאַטערינאָסלאָווער	7.11	41.11	34.14	4.94	12.70	100.0
טאָווריש	1.21	39.90	41.89	5.59	11.41	100.0
סך־הכל	**3.40**	**44.33**	**32.25**	**5.54**	**14.48**	**100.0**

*) אין דעם רובריק גייען אַרײַן: טראַנספּאָרט, שוואַרץ־אַרבעטער, אָנגעשטעלטע, דינסטן, מיליטער, אומבאַשטימטע פּראָפעסיעס.

מיר האָבן אין סאָמע אָנהייב פון אונדזער אַרבעט אָנגעווויזן אויף דער קאָנקורענץ פון די גרויסרוסן אין נידרוסלאָנד. מיר האָבן געבראַכט עטלעכע ראָיות, אַז די יידן זײַנען געווען די זיגער אין דעם קאָנקורענץ־קאַמף. דאָך מוזן מיר פעסטשטעלן דעם פאַקט, אַז סוף 19־טן י״ה זײַנען אין די שטעט פון נידרוסלאָנד און אויך טיילווײַז אין די שטעט פון דער איבעריקער אוקראַינע די הויפּט־קאָנקורענטן פון יידן נאָך אַלץ געווען די גרויסרוסן.

לויט דער ציילונג פון 1897 האָבן זיך די באַ־שעפטיקטע מיט האַנדל אין אָדעס געטיילט לויט נא־ציאָנאַלע גרופּעס אויף אַזאַ אופן:

יידן	15,146	59.4%
גרויסרוסן	7,127	28.0%
אוקראַינער	861	3.3%
גריכן	822	3.2%
דײַטשן	489	1.9%
פּאַרשיידענע	1,082	4.2%
סך־הכל	**25,527**	**100.0%**

די יידן מאַכן אויס קרוב צו 60% פון אַלע באַ־שעפטיקטע אין האַנדל, כּמעט דאָפּלט פון זייער אַנטייל אין דער באַפעלקערונג. מיר האָבן העכער געבראַכט באַווײַזן, אַז די יידן האָבן געשפּילט די הויפּט־ראָלע דווקא בײַם גרויס־האַנדל, באַזונדערס בײַם תבואה־עקספּאָרט, וואָס איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע האַנדלס־אָביעקטן. אָבער באַלד נאָך די יידן גייַען ניט די אוקראַינער, די גרויסע מערהייט פונעם לאַנד, נאָר די גרויסרוסן מיט גאַנצע 28% בעת די אוק־ראַינער האָבן קוים אָביסל מער פון 3%. און די גריכן, די רײַכסטע גרופּע אַנהייב 19־טן י״ה, איז גאָר אַרונטער אויף קוים עפּעס מער פון 3%.

נאָך בולטער זײַנען די דאַטעס לויט נאַציאָנאַלע גרופּעס פון די באַשעפטיקטע אין האַנדל אין דער שטאָט יעקאַטערינאָסלאָוו (1897). מיט האַנדל האָבן זיך דאָ פאַרנומען 4,628 יידן (70.1%), 1,309 גרויסרוסן (19.8%), 412 אוקראַינער (6.2%) און 247 פּאַרשיידע־נע (3.9%). דאָ מאַכן שוין אויס די יידן, וואָס האָבן באַטראַפן א דריטל פון דער באַפעלקערונג, העכער 70% פון די באַשעפטיקטע אין האַנדל, די גרויסרוסן מאַכן אויס קרוב צו 20%, די אוקראַינער בלויז 6.2%.

מיר שליסן דערמיט דעם פּרק ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, וואָס וועט באַלייט מיט דער באַלשע־ווייסטישער רעוואָלוציע, וועלכע האָט בנוגע דער יידי־שער באַפעלקערונג באַדײַט איינע פון די שרעקלעכסטע קאַטאַסטראָפעס אין דער יידישער געשיכטע. די עקא־נאָמישע אַנטוויקלונג פון רוסלאַנד האָט גראָד אין ערשטן צענדליג יאָר פון 20־סטן י״ה איבערגעלעבט א באַדײַטנדיקן אויפשטיג. די קויף־קראַפט פון דער באַפעלקערונג איז באַדײַטנדיק געשטיגן. דאָס האָט געברַאכט נוצן געוויסע טיילן פון דער יידישער באַ־פעלקערונג. צו דער זעלבער צײַט זײַנען אָבער פאַר־געקומען פאַראָמען, וואָס האָבן פארסמט דאָס לעבן אין, פון דער צווייטער זײַט, האָט די רעוואָלוציאָנער־נאַציאָנאַלע באַוועגונג צעווועקט די אונטערנעמערישע כוחות פון דער אוקראַינער באַפעלקערונג, וואָס ס׳האָט זיך אינטענסיוו אַנטפּלעקט אינעם סטיכישן וואוקס פון אוקראַינער קראָמען אין די דערפער. דער דאָזיקער פּראָצעס, וואָס האָט פאַרוסגעזאָגט צרות און אַנגסטן, ווי דאָס איז פאַרגעקומען שפּעטער אין קאַפּיטאַליסטישן פּויל, איז אָפּגעשטעלט געוואָרן פון דער באַלשעוויס־טישער רעוואָלוציע, וואָס האָט בײַ איר סאָמע אַנהייב געמאַכט ברויטלאָז פון צווויי דריטל ביז דרײַ פערטל פון דער יידישער באַפעלקערונג. נאָר וועגן דעם אין קומענדיקן קאַפּיטל.

5. די סאָציאַל-עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פון אוקראַינער יידנטום נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה

א. עקאָנאָמישער חורבן

עקאָנאָמישער חורבן איז דאָ תּרתי משמע: ערשטנס, האָט גאָר אַ גרויסער פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג געליטן פון די פאַגראָמען און וויי אַ פארבייסן זענען געקומען די קאָנפיסקאַציעס און אַרעסטן אין דער צייט פון די באָלשעוויקעס. מיר וועלן, פארשטייט זיך, צוערשט זיך אָפּשטעלן אויף דעם פאַגראָם־חורבן.

מיר וועלן ווייטער ריידן נאָר וועגן עקאָנאָמישן חורבן. קיין דאָטעס און צאָלן וועגן גאַנץ אוקראַינע, וואו ס׳זענען פאַרגעקומען הונדערטער פאַגראָמען, זענען ניט בנמצא. נאָר מכלל פרט אַתה שומע כלל — פון די עטלעכע צאָלן, וואָס זענען פאַראָן, קען מען שוין אָפּלערנען אויף דעם גאַנצן חורבן. יידן זענען געלאָפן פון די דערפער כמעט הונדערט פּראָצענט, פון די קליינע שטעטלעך אַביסל ווייניקער, אָבער אויך גאַנץ אָפט ביז קרוב צו הונדערט פּראָצענט, ווי מיר האָבן פריער געזאָגט. צווישן די גרעסערע שטעט זענען געווען פאַרשיידענע. למשל, קיעוו און אומאַן האָבן שטאַרק געליטן, אָדעס און כערסאָן האָבן אַ סך ווייניקער געליטן.

מיר פאַרמאָגן מאַטעריאַל וועגן די חיזור פון די היימלאָזע פון קיעוו, אומאַן און בראָצלאָוו.

ט א ב ע ל ע 2 5

דער גורל פון די יידישע חיזור נאָך די פּאָגראָמען

	אַבסאָלוט	%
צענומען אין צוגענומען דאָס געהילץ	1,226	30.1
פּאַרבּרענט	1,164	28.5
פּאַרקויפט	860	21.1
גאַנץ געבליבן	288	7.1
פאַרדונגען	173	4.2
צוגענומען מיט געוואָלד	147	3.6
רעקוויזירט	114	2.8
אומבאַקאַנט	106	2.6
סך־הכל	**4,078**	**100.0**

עטלעכע פירושים וועלן דערקלערן די טרוקענע דאָטעס. וואָס הייסט „צענומען״? אָז וואָס דאָס הייסט. דערנאָך ווי די באַנדעס פון פעטלורען און דעניקינען פלעגן צעראַבעווענען דאָס ביסל יידיש גוטס, פלעגן די אַרטיקע פויערים פאַרענדיקן די אַרבעט אויף אָזאַ אופן: אַראָפּנעמען די דעכער, אַרויסנעמען די פענצטער, אַראָפּנעמען די טירן און אַלע איבעריקע זאכן, וואָס מע קען אויסנוצן, און אַוועקפירן צו זיך אין דאָרף. די וועגט פלעגן אָפט בליבן שטיין מיט אָפענע לעכער וויי אַ זכר לחורבן. גאַנצע קוואַרטאַלן שטייגן אין אַ סך שטעטלעך און אין אייניקע מיטעלע שטעט אַזוי ווי „באַקעט״: אָן פענצטער, אָן דעכער.

פאַרשטייט זיך, אַז ס׳זענען געווען גענוג פאַלן, ווען די פּאָגראָם־העלדן האָבן ניט גענטראָכט וועגן געווינסן. דער היפּט־ציל איז געווען אויסצוראַרצלען דעם יידן, אַז זײַן זכר זאָל ניט בליבן און זאָל ניט פרואון נאָך אַמאָל זיך פאַרפלאַנצן אַדער גאָר פאַראַרצלען. דעמאָלט האָט מען געברענט — דער עכער 28 פּראָצענט פון אַלע יידישע חיזור זענען פאַרברענט געוואָרן. „פאַרקויפט״ מיינט ניט, אַז דער יידישער בעל־הבית האָט זייער אַ סך געוואונען — דאָס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך. מע האָט פאַרקויפט, ווען דאָס מעסער איז שוין געווען גרייט, איז וויפל מע האָט באַקומען, איז מען געווען גליקלעך. און מע מוז זאָגן, אַז געקויפט האָבן די ליטישערע קריסטלעכע שכנים אין אָפט די צווייפלער — יענע, וועלכע האָבן מורא געהאַט פשוט ציצונעמען טאָמער קומט דאָך אַ מאַכט, וואָס וועט פאַרשן און וועלן אַנגעפירן אַרדענונג און כאַטש אַביסל יושר.

פון די דריי קאַטעגאָריעס — צענומען, פאַרברענט און פאַרקויפט — באַקומען מיר, אַז קרוב 80 פּראָצענט יידישע חיזור אין די פּאָגראָמירטע ערטער זענען געגאַנגען פאַרלאָרן. און אויב אַ יִד זאָל געווען וועלן זיך אומקערן אין זײַן אַלטער נעסט, האָט ער ניט געהאַט וואוהין.

לאָמיר גיין ווייטער מיט די דאַטעס וועגן די רעזולטאַטן פון די פּאָגראָמען. מע האָט געשטעלט די פראגע: וואָס איז געוואָרן מיט די שטוב־זאכן? מיר פאַרמאָגן ידיעות נאָר וועגן היימלאָזע פון אָדעס אין באַגוסלאָוו: פון 1,161 היימלאָזע פון באַגוסלאָוו האָבן 829 אָנגעגעבן, אַז מע האָט זייערע שטוב־זאכן צעראַבעווען, דאָס הייסט העכער 71 פּראָצענט האָבן פאַרלאָרן זייער גאַנץ ביסל האָב־און־גוטס. בײַ 68 היימלאָזע האָט מען די שטוב־זאכן פאַרברענט. אין בײַ 204 היימלאָזע האָט מען טיילווײז רואינירט די שטוב־זאכן.

פון 2,220 היימלאָזע פון אָדעס, בײַ וועמען מע האָט באַקומען ידיעות וועגן זייערע שטוב־זאכן, האָבן 2,077 אָנגעגעבן, אַז מע האָט בײַ זיי אַלץ צעראַבעווען. דאָס הייסט העכער 90 פּראָצענט האָבן געפטרט אינגאַנצן זייער ביסל פאַרמעגן.

פון דער טאַבּ׳ (ז׳ 213, אויבן רעכטס) זעט מען, וואָס ס׳איז געוואָרן פון 1,552 קראָמען פון קיעווער אין באַגוסלאָווער היימלאָזע, וועגן וועלכע מיר האָבן ידיעות.

די ערשטע צוויי שורות — פאַרברענט און צוגענומען — גיבן שוין מער ווי אַ העלפט פון אַלע קראָמען.

	קראָמען	פּראָצענט
פּאַרברענט	428	27.5
צוגענומען	425	27.4
פּאַרקויפט	148	9.6
צוגענומען מיט געוואַלד	49	3.2
נאַציאָנאַליזירט	21	1.3
געבליבן אין רשות פון די בעלי־בתים	481	31.0
סך־הכל	**1,552**	**100.0**

פּאַרקויפן האָבן באַוויזן נאָר קנאַפּע 10 פּראָצענט פון אַלע קרעמער.

מיר האָבן געראַדט ביז איצט וועגן די קראָמען, דאָס מיינט וועגן די בנינים. לאָמיר זען, וואָס איז געווארן מיט די סחורות. פון 1,655 קראָמען אין אָדעס, וואָס ווערן זיי האָבן מיר ידיעות, זענען בײַ 1,406 די סחורות צעראַבעוועט געווארן, דאָס הייסט קרוב 85 פּראָצענט קרעמער האָבן פאַרלאָרן זייער סחורה־פאַרמעגן. בײַ 126 קראָמען זענען די סחורות נאָר־ברענט געווארן. האָבן מיר שוין צוזאַמען העכער 92 פּראָצענט קרעמער, וועלכע האָבן פאַרלאָרן זייערע סחורות, דאָס מיינט זייערע לעבנס־קוואַלן. נאָר 107 קרעמער האָבן באַוויזן צו פאַרקויפן זייערע סחורות.

לאָמיר זיך נאָך קורץ אָפּשטעלן אויף די ידישע פאַבריקן. צווישן די קיעווער היימלאָזע זענען געווען 350 פאַבריקאַנטן, גרויסע און קלייניע צוזאַמען. לאָמיר ווארפן אַ בליק אויף דעם כאַראַקטער פון די אונטער־נעמונגען. זיי האָבן זיך געטיילט אויף אַזאַ אופן:

ט אַ ב ע ל ע 26

די פאַרטיילונג פון די פאַבריקן פון קיעווער היימלאָזע לויט פאַכן

פאַבריקן	אַבס׳	פּראָצענט
מילן	109	31.14
לעדער־פאַבריקן	82	23.43
זייף־זידערייען	21	6.00
ציגעראַל־וואַסער־וואָדן	21	6.00
וועבערייען	17	4.86
אייל־וואָדן	12	3.43
פאַרשיידענע	88	25.14
סך־הכל	**350**	**100.00**

ס׳איז גאָר קיין ספק ניט, אז דאָס דאָזיקע בילד פון דעם באַשטאַנד פון די ייִדישע היימלאָזע פאַבריקאַנטן איז גאַנץ נאָענט צום באַשטאַנד פון די ייִדישע פאַבריקאַנטן בכלל. טיפיש איז אויך די צאָל אַרבעטער אין די אונטערנעמונגען פון די היימלאָזע פאַבריקאַנטן:

	פאָר דער מלחמה	פאַרן אַנטלויפן
אַרבעטער	1,948	2,122
העכערע פערסאָנאַל	191	202
לערן־יינגלעך	70	49
סך־הכל	**2,209**	**2,373**

מיר זעען, אז די מלחמה האָט ניט געהאָט קיין שום ווירקונג אויף דער גרויס פון די ייִדישע אונטער־נעמונגען. דאָס זענען געווען טיפישע קליינע אונטער־נעמונגען, בײַ וועלכע די גאַנצע פאַמיליע פלעגט זיך אינגעשפּאַנט. אמת, דורכשניט־ציפערן גיבן ניט קיין אמת בילד פון דער לאָגע. ערשט די פאַרטיילונג פון די פאַבריקן לויט דער צאָל אַרבעטער וועט ממלא זיין דעם דאָזיקן פונקט. מיר וועלן לכן ברענגען אַ טאַבעלע וועגן דער פאַרטיילונג פון די פאַבריקן לויט דער צאָל אַרבעטער (טאַב׳ 27, ז׳ 214).

מיר זעען, אז 267 פאַבריקן, דאָס הייסט העכער דריי פערטל פון אַלע אונטערנעמונגען, וואו ס׳האָבן געאַרבעט ביז 5 אַרבעטער, זענען געווען קלייניע. נאָר פיר אונטערנעמונגען האָבן געהאַט מער ווי 50 אַרבע־טער. פאַרשטייט זיך, אז אין די פיר גרויסע פאַבריקן זענען מסתמא געווען מער אַרבעטער ווי אין אַלע קלייניע פאַבריקן מיט וויניקער פון פינף אַרבעטער.

מיר האָבן אַזוי ווייניק מאַטעריאַל וועגן דער ייִדישער עקאָנאָמיק אין אוקראַינע נאָך דער מלחמה, אז מיר האַלטן פאַר נוצלעך צו ברענגען אויך די פאַרטיילונג פון די וואַרשטאַטן פון קיעווער היימלאָזע לויט פאַכן (טאַב׳ 28, ז׳ 214).

דער סאַמע אויבנאויפיקער בליק איף דער דאָ־זיקער טאַבעלע ווײַזט, אז דער בוי פון דער ייִדישער מלאָכה, וואָס מיר האָבן פריער געבראַכט, האָט זיך כּמעט ניט געביטן פון סוף 19־טן יאָרהונדערט.

וואָס זשע איז געווארן פון די אַלע טויזנט אינ־דוסטריע־אונטערנעמונגען? פאַלגנדיקע טאַבעלע גיט אַ קלאָרע תשובה, וואָס פון ייִדישן פאַרמעגן איז גע־ווארן אין אוקראַינע צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה (טאַב׳ 29, ז׳ 214).

די ערשטע פיר רובריקעס ווײַזן, אז די היימלאָזע האָבן פאַרלאָרן אַרום 62 פּראָצענט פון אַלע אונטער־נעמונגען, כּמעט צוויי דריטל. מיר האָבן די קאָנפיס־קירטע צוגעגרעכנט צו די פאַרלאָרענע.

דער בנין פון די אונטערנעמונגען איז געווויס זייער וויכטיק, אָבער וויכטיק זענען אויך די מאַשינעס און אינסטרומענטן. מיר האַלטן לכן פאַר נייטיק זיך אויך אָפּצושטעלן אויף דער דאָזיקער פראָגע.

לייגן מיר צונויף די ערשטע פיר רובריקעס פון דער טאַבעלע 30 (ז׳ 214), וועלן מיר באַקומען, אז די פאַגראָמירטע האָבן פאַרלאָרן בײַ 75 פּראָצענט פון זיערע מאַשינעס און אינסטרומענטן.

טאַבעלע 27

די פאַרטיילונג פון די פאַבריקן פון קיעווער היימלאַנד לויט דער צאָל אַרבעטער פאַרן אַנטלויפן

	אַבס׳	פּראָצענט
גאָר אַן אַרבעטער	69	19.71
מיט איין אַרבעטער	29	8.29
מיט צוויי אַרבעטער	42	12.00
פון 3 ביז 5 אַרבעטער	127	36.32
פון 6 ביז 10 אַרבעטער	40	11.43
פון 11 ביז 20 אַרבעטער	26	7.42
פון 20 ביז 50 אַרבעטער	13	3.69
מער פון 50 אַרבעטער	4	1.14
סך־הכל	**350**	**100.00**

טאַבעלע 28

די וואַרשטאַטן פון די קיעווער היימלאָזע לויט די מלאָכות

מלאָכות	אַבסאָלוט	%
שנײַדערס און וועש־ניטערקעס	241	37.08
קירזשנערס	28	4.31
שוסטערס און שטעפּערס	124	19.07
שמידן און שלאָסערס	63	9.69
סטאָלערס	29	4.46
בעקערס	25	3.85
יואוועלירן און זיגערמאַכערס	22	3.39
רימערס	16	2.46
פאָטאָגראַפן	11	1.69
פאַריקמאַכערס	10	1.54
פאַרשיידענע	81	12.40
סך־הכל	**650**	**100.00**

טאַבעלע 29

דער גורל פון די יידישע אינדוסטריע־אונטערנעמונגען פון קיעווער היימלאָזע

דער גורל פון די אונטערנעמונגען	אַבסאָלוט	%
צעגומען און צעראַבעוועט	385	38.5
פאַרבענט	151	15.1
צוגענומען	43	4.3
נאַציאָנאַליזירט	40	4.0
פאַרקויפט	24	2.4
עוואַקואירט	47	4.7
געבליבן גאַנץ	183	18.3
אומבאַקאַנט	127	12.7
סך־הכל	**1,000**	**100.0**

טאַבעלע 30

דער גורל פון די מאַשינעס אין אינסטרומענטן פון די אונטערנעמונגען פון די קיעווער היימלאָזע

	אַבסאָלוט	%
צעראַבעוועט און פאַרבענט	659	65.9
פאַרקויפט	33	3.3
צוגענומען	31	3.1
נאַציאָנאַליזירט	30	3.0
עוואַקואירט	75	7.5
געבליבן גאַנץ אויפן אָרט	85	8.5
אומבאַקאַנט	87	8.7
סך־הכל	**1,000**	**100.0**

טאַבעלע 31

דער נאַציאָנאַלער באַשטאַנד פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען אין בערדיטשעוו (1924) [59]

פעלקער	אַבסאָלוט	%
יידן	2,983	65.5
אוקראַינער	662	14.5
רוסן	515	11.3
פּאָליאַקן	358	7.9
פאַרשיידענע	38	0.8
סך־הכל	**4,556**	**100.0**

די דאטעס וועגן דעם גורל פון די מאשינעס און אינסטרומענטן בײַ די באגוסלאווער היימלאזע האבן געגעבן די זעלבע רעזולטאטן בערך. ניט ווייניק יידישע בעלי־מלאכות, וועלכע זײַנען אין די שפעטערדיקע יאָרן געגאנגען איבער די דערפער און עזוכט אַר־בעט, פלעגן זיי ניט זעלטן טרעפן בײַ די פויערים זייערע אינסטרומענטן און נייַ־מאשינעס.

מיר האָבן העכער געברַאכט דאטעס וועגן דער צאל ארבעטער אין די יידישע פאבריקן און ווַאַר־שטאטן און זייער פארטייל איבער פארשיידענע קא־טעגאריעס אונטערנעמונגען. מיר וועלן דאָ ברענגען אַ טאבעלע וועגן דעם נאציאָנאַלן באשטאנד פון די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען אין בעסטשעו. די צאָלן, האַלטן מיר, זײַנען טיפיש פאר יענעם מאָמענט פון יידישן לעבן אין גאַנץ אוקראַינע. זיי זײַנען וויכטיק, ווײַל מיר האָבן אַזוי ווייניק דאטעס וועגן דעם נאציאָ־נאַלן פארטייל פון די ארבעטער נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה (טאַב׳ 31, ז׳ 214).

דער דאָזיקער נאציאָנאַלער באשטאנד פון די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען שפיגלט אָפ דעם מצב אין גאַנץ אוקראַינע אין די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה. וועג דער גרויסער רוב פון דר קריסטלעכע אינדוסטריע־ ארבעטער האָבן פארלאָזט די שטעט און זײַנען אַוועק אין דאָרף ארײַן, וואו ס׳איז געווען גרינגער צו קריגן שפײַז. מע דאַרף נעמען אין אַכט, אַז אַ גרויסער פּראָ־ צענט קריסטלעכע ארבעטער אין די שטעט איז נאָך געווען גאָר ענג געבונדן מיטן דאָרף און אין די ערש־ טע באָלשעוויסטישע הונגער־יאָרן איז דער אָפּשטראָם אין די אַלטע היימען, וואו מע האָט אָפט נאָך געהאט אַ שטיקל פעלד אָדער גאָרטן, געווען גאר באַדײַטנדיק.

מיר האַלטן פאר איבעריק זיך אָפּצושטעלן אויף אויספירן פון די אַלע געבראַכטע מאַטעריאַלן — זיי ריידן פאָר זיך אַליין אַזאַ טראָגישן לשון, אַז וועריטער קענען נאָר אָפּשוואַכן דעם אײַנדרוק. מיר האַלטן אָבער פאר נייטיק צו געבן אייניקע בילדער פון ידישן לעבן פון יענער צײַט, ריכטיקער פון די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה און די פּאָגראָמען.

מאַטעריאַלן וועגן די באָלשעוויסטישע רעקווי־ זיציעס און ניט נאָר בײַ ריַיכע פאַבריקאַנטן אָדער סוחרים, נאָר אויך בײַ אַרעמע בעלי־מלאָכות זײַנען ניט בנמצא. מיר וועלן לכן מוזן דורכלאָזן דאָס דאָזיקע שטיקל צײַט. די פּאָגראָמען האָבן שוין דעמאָלט אויפ־ געהערט. די יידישע באָפעלקערונג האָט דאָס געוויס געשאָצט, נאָר עסן מוז מען דאָך אָפילו, וועג קיין פּאָגראָמען זײַנען מער ניטא. מיר וועלן לאָזן די קא־ מוניסטן אַליין דערציילן וועגן אָט דעם צושטאַנד, וועג דאָס גליק איז געווען גרויס, ווײַל די פּאָגראָמען האָט מען אָפּגעשטעלט, אָבער דער הונגער האָט נע־ פּינטקט.

מע מוז צוגעבן, אַז דער „נעפּ״ (נײַע עקאָנאָמישע פּאָליטיק) האָט געוויס אָפּיסל, אָבער גאָר, גאָר אַ קליין ביסל פאָרבעסערט די לאָגע, ווײַל ס׳זײַנען ניט געווען קיין סחורות צום פאַרקויפן; און וואָס ס׳איז געווען נאָך וויכטיקער, העכער 80 פּראָצענט פון דער באָפעלקערונג אין אוקראַינע זײַנען געווען פויערים און זיי האָבן ניט געהאט קיין געלט מיט וואָס עפּעס צו קויפן. אַ קליינע שיכט פון דער יידישער באָפעל־ קערונג האָט זיך צוגעכאַפּט צום „נעפּ״ און האָט גע־ האט פרנסה און אָפט אפילו מער ווי פרנסה. נאָר דאָס איז געווען אַ געוואָלדיק שמאָלע שיכט. אַזוי האָבן מיר פאָלגנדיקע דאטעס וועגן קיעוו: פון 10,210 קראָמען אין קיעוו האָבן געהערט צו יידן — 6,358 אָדער 62.3% (בלעטער פאַר יידישע דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק, בערלין, 1923, ז׳ 33). איז נאָך אַ פראָגע, צי די דאָזיקע עטלעכע טויזנט יידן־ קרעמער האָבן געהאט פרנסה. די באָלשעוויקעס האָבן זיך נאָר גיך געכאַפּט, אַז זיי האָבן צו ווייט אָפּגעלאָזט דאָס שטריקל און האָבן אָנגעהויבן מאָנען אַוועלכע שטיַיערן, אַז אַ סך קרעמער האָבן געמוזט שליסן זייערע קראָמען. מיר וועלן ווייטער געפינען סימנים פון די דאָזיקע קרעכצן און זיפצן פון יידישע קרעמער, אַוועלכע זיפצן און קרעכצן, אַז אפילו די יידישע קא־ מוניסטן זײַנען געוואָרן געריכט און פּענומען קלאָגן אויפן ביטערן גורל פון „עקספּלואַטאַטאָרס״־קרעמער.

מיר גייען איבער צו ציטאַטעס, און בפירוש צו גרויסע און אַ סך ציטאַטעס.

אין עמעס (נומ׳ 23 פון 2־טן פעברואַר 1923) געפינען מיר פאָלגנדיק האַרצרײַסנדיק בילד: „קינדער אָן אַ היים. איר זעט זיי אומעטום אין די שטעט און שטעטלעך, אין די דערפער, אויף די באָן־הויפן, הונ־ געריקע, קראַנקע, נאַקעטע, בארוועסע, פארוואָרלאָזטע, בלאָנקען זיי טויזנטער אָרום, פריער מיט אַ צעטומלטן פאָרלאָרענעם פּנים, שפּעטער מיט אָן אויסגעשטרעק־ טער האַנט נאָך אַ נדבה, און צום סוף ווי אַ מחנה קליינע פארבראכענע, פארדארבענע, פארביטערטע, דעגענע־ רירטע.

„די פּאָגראָמען אַליין האָבן געגעבן פיל צענדלינגער טויזנטער יידישע קינדער, וואָס זײַנען געווען פאר־ לאָזט אויף גאַטס גענאָד און וואָס זײַנען אויסגעגאַנגען אין טויזנטער פאָר הונגער, קעלט און מגפות. דאָן קומט דער מוראדיקער הונגער און שלאָגט דעם רע־ קאָרד אין ענין פון אַרויסוואַרפן טויזנטער קינדער אויפן גאַס.

„אוקראַינע איז פול מיט קינדער, וואָס וואַלגערן זיך אין די גאַסן, אויף די באָנען, אין גריבער און לעכער. אין קיעוו, רעכנט מען, דאַרף זײַן ביז פינף טויזנט אַזוילכע קינדער, אין כאַרקאָוו ביז דרײַ טויזנט און אזוי ווײַטער אין אַלע אינדוסטריקע שטעט״.

דער קאָרעספּאָנדענט גיט אַ שוידערלעכע בא־ שרײַבונג פון אַן אונטערערד־מקום אין קיעוו, וואו

ס׳האַלטן זיך אויף פיל קינדער, וואו זיי קאָכן אין עסן און וואו זיי שלאָפן און ארגאַניזירן אויך זייערע פאַרבאַרעכטערישע מעשים. ער ענדיקט די שוידערלעכע באַשרײַבונג מיט פאַלגנדיקע ווערטער: „ס׳רוב אַנ־ פאַלן אין קיעוו די לעצטע צײַט זײַנען געמאַכט געוואָרן פון מינדערערע־ריקע גאַסן־קינדער. דאָרטן איז דאָס אַזוי ווײַט דערגאַנגען, אַז קינדער זײַנען געוואָרן קאַ־ ניבאַלן, מענטשן־פרעסער און זיי האָבן זיך אַ לענגערע צײַט געשפּײַזט מיט מענטשן־פלייש״.

און ווײַטער שרײַבט ער: „די קינדער־אַנשטאַלטן אין פאַלטאַוואָ געגנט לעבן איבער אַ שאַרפן קריזיס. צען טויזנט קינדער זײַנען געבליבן אָן שום דערנע־ רונג. 40 פּראָצענט קינדער זײַנען קראַנק אויף טובער־ קולאָז. ס׳איז שטאַרק פאַרשפרייט צווישן זיי די קרעץ. די שטערבלעכקייט דערגרייט בײַ זויג־קינדער ביז 90 פּראָצענט, בײַ די קינדער פון 1 יאָר ביז 4 יאָר — ביז 42 פּראָצענט.

„אין כאַרקאָוו וואַלגערן זיך פון די דרײַ טויזנט היימלאָזע צוויי טויזנט אויפן וואָקזאַל״. מיר פאַרשפּאַרן צוגעבן, אַז דאָס רעדט זיך אָלץ וועגן ייִדישע קינדער. ס׳איז באַקאַנט, אַז אין די דאָזיקע יאָרן האָט זיך די קריסטלעכע באַפעלקערונג נאָך געקענט ראַטעווען, וויבאַלד זי האָט געהאַט אין דאָרף אַן אייגן שטיקל ערד אָדער געהאַט דאָרט קרובים און גוטע פרײַנד, און מע האָט אין די הונגערטער טויזנטער פאַרלאָזט די שטעט און געלאָפן אין די דערפער. בײַ ייִדן איז דער פּראָצעס געווען אַ פאַרקערטער — מע איז געלאָפן פון דאָרף אין שטאָט אַרײַן.

מיר קענען פֿשוט זיך ניט אָפּזאָגן פון ברענגען אַ פאַר ציטאַטעס, וואָס זאָלן אילוסטרירן די שול־פאַליטיק פון די ייִדישע קאָמוניסטן — דאָס האָט דאָך גאָר אַ נאָענטע שייכות צו דער קינדער־לאָגע. די פאַליטיק איז געווען אזא: מע האָט געשלאָסן די חדרים און ישיבות, כאָטש מע האָט ניט געהאָט קיין מעגלעכ־ קייטן צו עפענען קיין אַנדערע שולן.

אין עמעס (פון 4־טן נאָוועמבער 1922) געפינען מיר אַ קאָרעספּאָנדענץ פון זשיטאָמיר: „די חדרים אין ישיבות זײַנען לויט דער פאַראַרדענונג פון ׳גוב־ איספּירקאָם׳ אין די שטעטלעך און אין דער גובערניע ליקווידירט. צום באַדויערן איז בײַ די איצטיקע באַ־ דינגונגען שווער צו פאַרשפרייטן די שול־נעץ, אַז זי זאָל אַרײַננעמען אָלע חדר־קינדער״.

מיר האָבן אויבן געשריבן וועגן דער קאָלאָניזאַציע אין אוקראַינע. ס׳איז אָבער וויכטיק פאַר אונדזער פראַגע וועגן אַרעמקייט און דחקות זיך אָפּצושטעלן כאָטש וויפל ס׳ניט איז אויף דער מאַסע, וועלכע איז געלאָפן קיין קרים און יעקאַטערינאָסלאָווער גובערניע. אַ קלאָר בילד פון דער דאָזיקער אַרעמער מאַסע גיט איינער פון די דעמאָלטיקע אָקטיוויסטע און אפשר אויך סענסיטיוויסטע קאָמוניסטן מיטן נאָמען מ. קיפער אין זײַן אַרטיקל אין עמעס (16־טן יולי 1924): „די נײַע ערד־ אַרבעטער שפּיגלען ריכטיק אָפּ די פאַרשיידנאַרטיקע עלעמענטן פון כלל־ישראל. דאָ באַגעגנט איר אַ געווע־ זענעם בעל־עגלה, אַ פּראָוויזאָר, אַ שוואַרץ־אַרבעטער, אַ ׳פאָוווערענע׳ [אַדוואָקאַט] און אַ שוחט, אַ געוועזענעם מאַנופאַקטוריסט, אַ גרויסן סוחר און אַ שנײַדער, שוס־ טער, מלמד, אַן אמתער ערב־רב, אַבער מע דאַרף קאַנ־ סטאַטירן, אַז אין גרעסטן טייל פאַלן איז פון דער פאַרגאַנגענהייט קיין שפור ניט געבליבן... פריער די פאַגראָמען און איצט די געמיינזאַמע אַרבעט האָבן אַלעמען אויסגעגלעטשט. מע גייט אָלע בארוועט, מע איז שוואַרץ פאַרברענט, ווי די נעגער, מע אַרבעט פון 4 פאַרטאָג ביז 9 אויף דער נאַכט אין סטעפּ״.

ער דערציילט, ווי ער האָט געשמועסט מיט די אַלע מענטשן און זיי געפרעגט, פאַרוואָס קומען זיי אין די קאָלאָניעס. דער אַלגעמיינער תירוץ איז געווען: „ניטאָ וואָס אָנצואוון! סײַ ווי סײַ קומט אויס אין שטעטל שטאַרבן פון הונגער״ (אונטערגעשטראָכן בײַ קיפערן).

לאָמיר ברענגען נאָך אייניקע ציטאַטעס פון עמעס, וואָס האָט בלתּי ספק ניט געוואָלט מאָלן דאָס בילד צו שוואַרץ. אין עמעס (1924, נומ׳ 44) לייענען מיר אַ קאָרעספּאָנדענץ פון ליפאָוועץ, קיעווער גובערניע: „אַז איר גייט דורך דעם צענטער פון שטעטל, דעם מאַרק, וואַרפט זיך באַלד אין די אויגן די גרויסע צאָל פארמאַכטע קליטלעך. די שוואַרצע בירזשע איז די לעצטע צײַט באַרײַכערט געוואָרן מיט אַ פאַר צענד־ לינג געוועזענע קרעמערלעך און הענדלער״.

און אָט איז אַ קאָרעספּאָנדענץ פון פאָגרעבישטש, קיעווער גובערניע: „אַ שטעטל, דאָכט זיך, ווי אָלע — מיט פיר הונדערט פאַמיליעס, מיט בעלי־מלאָכות, מיט הענדלער, מיט אַ היפש ביסל קבצנים. אָבער אינ־ גאַנצן אַן אַרבעטער. יונגווארג דרייט זיך אַרום, האָט ניט וואָס צו טאָן (אונטערגעשטראָכן פון קאָרעספּאָנ־ דענט), חלשן זיך צו פראָלעטאַריזירן, נאָר האָבן ניט קיין מעגלעכקייט״ (קאָמוניסטישע פאָן, קיעוו, 24־סטן מאַי 1924).

די לאָגע איז געווארן פון וואָך צו וואָך ערגער און טראַגישער. און ניט נאָר די קרעמער און הענדלער האָבן גהונגערט, אויך די „מיוחסים״, די אַרבעטער, האָבן גהונגערט. אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון זשיטאָמיר (עמעס, 29־סטן מערץ 1924) ווערט דערציילט: „אויב מע גייענט בײַ אונדז אַן אונטערנעמונג מיט צוויי אָדער דרײַ אַרבעטער, איז דאָס שוין אַ סך. אין דעם גרעסטן טייל אונטערנעמונגען איז אָדער ס׳אַרבעט איין אַרבעטער אָדער גאָרניט. די באַלעבאַטעמלעך זוכן מיטלען וויי פטור צו ווערן פון די אַרבעטער: מע וויל ניט צאָלן קיין סאָציאָלע פאַרזיכערונג, אויף קולטור־ אַרבעט אַזש״ו. אָלע שרײַבן זיי אין איין קול: מיר זײַנען אָליין אַרבעטער, מיר ווילן ניט עקספּלואַטירן

און ווילן ניט צאָלן קיין שום אָפּצאָלונגען! און אַזוי טוען זיי טאַקע. זיי נעמען ניט אָן קיין איבעריקע אַרבעט. די אַרבעטער דרייען זיך אַרום אַזוי לאַנג לייַדיק ביז עס ווערט זיי נמאס און זיי זוכן אויס אָן אַנדער אַרבעט" (אונטערגעשטראָכן אין עמעס).

דער קאָרעספאָנדענט מאָלט אַ בילד ווי עס אַנט־וויקלט זיך דער „קוסטאַריזם". מע קען ניט פירן קיין שום קלאָסן־קאָמף אין מע אַרבעט אינעם רוב וואָר־שטאָט צו 15 און אויך צו 18 שעה אין מעת־לעת. און די, וואָס געפינען ניט קיין אַרבעט, דרייען זיך אַרום אויפן מאַרק און האַנדלען, נאָר אָך און וויי איז צו דעם דאָזיק האַנדל.

אין אַ קאָרעספאָנדענץ פון אָדעס (עמעס, 11־טן דעצעמבער 1923) ווערט דערציילט, אַז די שוסטערס נעמען ניט צו קיין אַרבעטער צו זיך אין וואַרשטאַט, ווייל דעמאָלט מוז מען צאָלן גרויסע שטיצערן — גיט מען אַרויס אַרבעט אַהיים: „די שטילע שפּעלער, די אַרבעטער, געטרײַבן פון הונגער, גייען אַרײַן אויף אַלץ, אַרבעטן 15 — 18 שעה אין מעת־לעת אין ניט היגע־ דער באַלעבאָס גיט" (אונטערגעשטראָכן אין עמעס).

מיר ווילן פאָרעפּדיקן די דאָזיקע דלות־פּאָפּאָלע מיט אַ ציטאַט פון דעם קאָמוניסט מערעזשין. אין עמעס (1924, נומ׳ 50) שרײַבט ער: „קודם־כל איז שטאַרק אָפּגעשוואַכט געוואָרן די אַלגעמיינע צאָל יידי־ שע אַרבעטער אין פאַרגלײַך מיט דעם, וואָס מיר האָבן געהאַט אין דער צײַט פון דער אַלטער עקאָנאָמישער פאָליטיק, אָט האָבן מיר ציפערן: דער שנײַדער־פאַראין אין אָדעסער גובערניע האָט פריער — 1920 — געהאַט 3,328 מיטגלידער און איצט — 1923 — נאָר 1,282, אין קיעווער גובערניע: אין 1920 — 4,350 מיטגלידער און אין 1923 שוין נאָר 1,699 מיטגלידער". און ווײַטער אין עמעס (1924, נומ׳ 68): „נײַן טויזנט אַרבעטלאָזע יידישע אַרבעטער אויף אָכט טויזנט באַשעפטיקטע".

אַ ציטאַט פון עמעס (1924, נומ׳ 85) ווײַט אונ־ טערפירן אַ סך־הכּל, וואָס ווײַט אונדז געבן די סאָציאַלע פיזיאָגנאָמיע פונעם אוקראַיִנער יידנטום: „אין אַלגעמיין זײַנען אין די שטעטלעך פאַראַן די זעלבע סאָציאַלע גרופּעס ווי פאַר דער מלחמה: בעלי־מלאָכות, אַרבע־ טער, פאַרשיידענע קרעמער און סוחרים. אָבער מע דאַרף צוגעבן, אַז די ערשטע צוויי גרופּעס (בעלי־ מלאָכות און אַרבעטער) האַלטן אין פאַרקלענערט ווערן, ווײַל די דריטע גרופּע — די קרעמער, העגד־ לער — ווערט אַלץ גרעסער. די שוואַרצע מאַטעריאַלע לאָגע, דער דרוק פון די פינאַנסטיילן מאַכן דעם בעל־ מלאָכה אָט פאַר אַ הענדלער און אָט פאַר אַ קוסטאַר".

די דאָזיקע קאָרעספאָנדענץ איז געווען געשריבן וועגן פאָדאָליער גובערניע, אָבער דאָס בילד פאַסט אַלע הונדערט פּראָצענט ניט נאָר פאַר גאַנץ אוקראַינע, נאָר פאַר גאַנץ רוסלאַנד. די גאַנצע אַנטוויקלונג פון די ערשטע 14 יאָר פון 20־סטן יאָרהונדערט, וועלכע האָט געפירט צום וואָקס פון יידישע אַרבעטנדיקע עלעמענטן און דער עיקר פון יידישע פאַבריקן און צום וואָקס פון דער צאָל יידישע אַרבעטער אין די פאַבריקן, ווי אויך צום אינטענסיוון וואָקס פון גרויסע מלאָכה־וואַרשטאַטן מיט יידישע אַר־ בעטער מער פון צען אין אַ וואַרשטאַט — אָט די דאָזיקע פּראָגרעסיווע אַנטוויקלונג איז פון די באַלשעוויקעס אָפּגעוויזן געוואָרן. די שוויץ־סיסטעם אין אירע שרעקלעכסטע פאַרמען האָט זיך צעבליט אַדאַנק דער עקאָנאָמישער פאַליטיק פון די באַלשע־ וויקעס. די אַרעמקייט איז געווען אין לשער און נאָר אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט געלעבט אויף די דאָלערס, וואָס פלעגן קומען פון אַמעריקע. דעמאָלט איז די יידישע באַפעלקערונג אין אַמעריקע נאָך ניט געווען אזוי רײַך, אָבער די געשיקטע גאַנץ קליינע סומעס האָבן אויך געשפּילט גאָר אַ גרויס־ סע ראָלע אין די בודזשעטן פון צענדלינגער טויזנטער משפחות.

אין מײַן בוך דאָס סאָוועטישע יידנטום (ניו־יאָרק, 1941, ז׳ 87) האָב איך אַזוי פאַרמוירט די לאַגע פון די יידן אין סאָוועט־רוסלאַנד אין די יאָרן, וועלכע מיר האָבן ביז איצט באַטראַכט:

א. מילליטעריסטער קאָמוניזם (1918 — 1921) — הונגער, עפּידעמיעס, קאַנפיסקאַציעס, רעקווויזי־ צי־ עס; דעקלאַסירונג פון דער גרויסער מערהייט פון דער יידישער באַפעלקערונג; שמוגל־האַנדל אַלס געפערלעכער און דאָך קנאַפּער מקור פון חיונה פאַר צוויי דריטל פון סאָוועטישן יידנטום; בהלה־עמיגראַציע.

ב. „נעפּ" (נײַע עקאָנאָמישע פאָליטיק, 1922 — 1925) — פּויזע, אָפּפּרישונג; קליינע אויפלעבונג פון האַנדל און אינדוסטריע אין לאַנד; לאָנגזאַמער וואָקס פון יידישע בעלי־מלאָכות און אַרבעטער; אינטענסיווער וואָקס פון יידישע באַאַמטע און אָנ־ געשטעלטע; אָנהייבן פון אַרגאַניזירטער קאָלאָני־ זאַציע; אַלץ נאָך גרויסער הונגער און גרויסע מאַסן דעקלאַסירטע.

דאָס איז אַלץ געמיינט בנוגע דער יידישער באַ־ פעלקערונג אין גאַנץ סאָוויעט־רוסלאַנד. מיט מען דער־ בײַ נעמען אין אַכט, אַז די באַלשעוויקעס האָבן געפירט אַ פאַליטיק פון וואָס מער בארואיקן און פארגיטיקן די אינטעליגענץ פון צענטראַל־רוסלאַנד בכלל אין דער עיקר און מער פון אַלץ די באַפעלקערונג פון מאָסקווע און לענינגראַד. די וויכטיקסטע הנחות בנוגע שטיצערן און רעקוויזיציעס און די גרעסטע אַנשטרענגונגען אויפצושטעלן די אינדוסטריע און אָפּצושטעלן דעם לויף פון אַרבעטער אין דאָרף אַרײַן איז געמאַכט גע־ ווארן אין צענטראַל־רוסלאַנד און גאַנץ באַוונדערס און דער עיקר אין מאָסקווע און לענינגראַד, וואו ס׳איז

טאָקע באשלאָסן געוואָרן דער גורל פון דער רעוואָ־לוציע. ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה זײַנען געווען יידן אין צענטראַל־רוסלאַנד (גרויסרוסלאַנד) ניט מער ווי אַרום 300 טויזנט נפשות און לויט דער ציילונג פון 1926 — 625 טויזנט. דער גרעסטער צושטראָם איז געווען אין די יאָרן פון 1920 ביז 1926. האָבן טאָקע די דאָזיקע יידן געוויס געגאָסן פון די דאָזיקע פּריוויליגיעס פאַר די אינטוואיינער פון צענטראַל־רוסלאַנד. די דאָזיקע אָבער העכסט פאָזיטיווע פֿאַלי־טיק לגבי די אינטוואיינער פון צענטראַל־רוסלאַנד און דער עיקר פון לענינגראַד און מאָסקווע איז געמאַכט געוואָרן אויפן חשבון פון די פּעריפעריע־לענדער און אין דער פולסטער מאָס אויפן חשבון פון אוקראַינע, פון פעטסטן ראַיאָן פון דער רוסישער אימפּעריע. דער אויספּיר איז קלאָר — אין דער אויבן געברַאכטער כּ־ראַקטעריסטיק בנוגע דער עקאָנאָמישער לאָגע פון סאָ־וויעטישן יידנטום מוזן בנוגע דעם אוקראַינישן יידנטום מער באטאָנט ווערן די פונקטן „אַלץ נאָך גרויסער הונגער אין גרויסע מאָסן דעקלאַסירטע״ אין ס׳מוזן שוואַכער געמאַכט ווערן די פאָזיטיווע פונקטן.

ב. דאָס סאָציאַל־עקאָנאָמישע פּנים פון דעם סאָוויעטישן יידנטום אין אוקראַינע [69])

ט אַ ב ע ל ע 32

די סאָציאַלע גלידערונג פון די עקאָנאָמיש־אַקטיווע יידן אין ניט־יידן אין אוקראַינע (1926)

סאָציאַלע גרופּעס	יידן		ניט־יידן	
	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%
פּויערים	59,689	9.8	14,870,797	85.8
אַרבעטער	93,181	15.3	978,675	5.6
אַרבעטלאָזע	54,555	8.9	139,800	0.8
קוסטאַרן	126,500	20.6	236,445	1.4
באַאַמטע און אָנגעשטעלטע	126,518	20.6	623,612	3.6
העגדלער	80,798	13.3	42,036	0.3
ליבעראַלע פּראָפעסיעס	9,817	1.6	22,482	0.1
פּאַרשיידענע	61,028	9.9	414,392	2.4
סך־הכל	**612,086**	**100.0**	**17,328,239**	**100.0**

די סאָוויעטישע לאַנדווירטשאַפט איז שוין דע־מאָלט, אין יאָר 1926, געווען כּמעט אינגאַנצן אויפגע־שטעלט, איז טאָקע ביי דער ניט־יידישער באַפעלקע־רונג, ביי וועלכער קרוב 86 פּראָצענט האָבן זיך פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט, כּמעט ניט געווען קיין הונגער. אָבער ביי יידן האָבן געלעבט פון לאַנד־ווירטשאַפט קנאַפּע 10 פּראָצענט, כּמעט 9 מאָל ווייּ־ניקער. די פאָלגנדיקע טאַבעלע וועט אילוסטרירן, ווי ביי די שטאַטישע פּרנסות זײַנען יידן געווען מער:

העגדלער	44 מאָל מער
ליבעראַלע פּראָפעסיעס	16 „ „
קוסטאַרן	15 „ „
אַרבעטלאָזע	11 „ „
באַאַמטע און אָנגעשטעלטע	6 „ „
דעקלאַסירטע	4 „ „
אַרבעטער	3 „ „

ביי יידן זײַנען געווען פּראָפּאָרציאָנעל 44 מאָל מער הענדלער, פון דעם קלאַס, וואָס איז אויפן שאַרפּסטן אופן באַקעמפט געוואָרן פון די באָלשעוויקעס. אין, ווי באקאַנט, די פּרומע יידישע באָלשעוויקעס האָבן זיך שטאַרק געפלײַסט און מיט חשק געהאָלפן פאַר־פאָלגן די קלענסטע און אַרעמסטע יידישע קרעמערלעך.

די יידישע אַרבעטער זײַנען דעמאָלט געווען נאָך כּמעט הונדערט פּראָצענט באשעפטיקט אין דעם האַנ־ווערק. אין דווקא ביי די מלאָכות איז געווען אַ גרויסע אַרבעטלאָזיקייט. ערשטנס, האָט די רעגירונג צוליב מלחמה־צוועקן געוואָרגט דער עיקר פאַר דער גרויס־אינ־דוסטריע און צוגעשטעלט רויּ־מאַטעריאַל דער עיקר פאַר די גרויסע פאַבריקן; שנית, איז די באַפעלקע־רונג געווען אַזוי אָרעם, אַז מע האָט וויניק באשטעלונ־גען געמאַכט. דערמיט דערקלערט זיך, וואָס ביי יידן זײַנען געווען אַרבעטלאָזע 11 מאָל מער ווי ביי ניט־יידן. און אויך דעקלאַסירטע זײַנען ביי יידן געווען פיר מאָל מער ווי ביי ניט־יידן. דער אינציקער פּליוס ביי יידן איז אפֿשר געווען די הויכע צאָל באשעפטיקטע מיט ליבעראַלע פּראָפעסיעס, 16 מאָל מער ווי ביי דער ניט־יידישער באַפעלקערונג.

אַ פאַרגלײַך צווישן יידן און ניט־יידן ביי דער שטאַטישער באַפעלקערונג וועט פיל קאָנקרעטער אָפּ־שפּיגלען די לאָגע. מיר וועלן דעריבער מאַכן אַזאַ פאַרגלײַך.

די סאָציאַלע גלידערונג פון די עקאָנאָמיש אַקטיווע יידן און ניט־יידן ביי דער שטאַטישער באַפעלקערונג :

סאָציאַלע גרופּעס	% יידן	% ניט־יידן
פּויערים	1.5	20.0
אַרבעטער	17.6	29.1
אַרבעטלאָזע	11.3	5.8
קוסטאַרן	19.6	5.6
באַאַמטע און אָנגעשטעלטע	24.6	21.7
העגדלער	12.1	1.4
ליבעראַלע פּראָפעסיעס	1.8	0.4
פּאַרשיידענע	11.5	16.0
סך־הכל	**100.0**	**100.0**

פּויערים ביי יידן 13 מאָל וויניקער, דאָס הייסט 13 מאָל וויניקער פּאַרזאָרגטע לכל הפחות מיט טרוקן

ברויט אָדער מיט וועלכע ס׳ניט איז אַנדערע שפּיזן פּראָדוקטן. אַרבעטלאָזע צוויי מאָל מער, קוסטאַרן העכער דרײַ מאָל בײַ יידן, הענדלער העכער אַכט מאָל — דאָס זײַנען אַלץ נעגאַטיוון פּרנסות. די ליבעראַלע פּראָפעסיעס, וואָס זײַנען שוין דעמאָלט בעסער באַזאָרגט געווען פון די רעגירונגען פון פּאָרשיידענע ראַיאָנען, מאַכן אויס אַ נישטיקן פּראָצענט בײַ ביידע גרופּעס, דאָך בײַ יידן העכער פּיר מאָל מער.

באַאָמטע און אָנגעשטעלטע זײַנען בײַ יידן אַביסל מער, אָבער דער דאָזיקער עודף איז פּאָר יידן אויס־געפּאַלן באָקאָם, ווײַל דאָס האָט פּאָרגרעסערט און אינטענסיווירט דעם אָנטיסעמיטיזם, וואָס איז מיטן קומען פון די באָלשעוויקעס צו דער מאַכט אַזוי אויך גענוג געשטיגן. מיר האָבן ביז איצט באַהאַנדלט די צוויי גרופּעס — יידן און ניט־יידן אין אוקראַינע — ווי צוויי באַזונדערע קערפּערס. אָבער זיי געפינען זיך דאָך אין גרויסער אָפּהענגיקייט איינע פון דער צווייטער, באַזונדערס איז אָפּהענגיק די יידישע מינדערהייט פון דער ניט־יידישער מערהייט. מיר וועלן לכן פֿריאוון פּעסטשטעלן די דאָזיקע אָפּהענגיקייט, אָנדערש גע־זאָגט, פּעסטשטעלן די גרויס פון דעם יידישן אָנטייל אין פּאָרשיידענע ווירטשאַפּטס־צווײַגן.

ט א ב ע ל ע 33

דער פּראָצענטועלער אָנטייל פון יידן אין פּאָרשיידענע סאָציאַלע גרופּעס פון אוקראַינע (1926)

סאָציאַלע גרופּעס	% אין גאַנצן אוקראַינע	% אין די שטעט
פּויערים	0.40	1.58
אַרבעטער	8.69	12.05
אַרבעטלאָזע	28.07	30.88
קוסטאַרן	34.85	44.04
באַאַמטע און אָנגעשטעלטע	16.86	20.48
ליבעראַלע פּראָפעסיעס	30.40	48.31
הענדלער	65.78	65.63
פּאָרשיידענע	12.84	14.11
סך־הכל	**3.41**	**18.49**
פּראָצענט יידן אין דער באַפֿעלקערונג (1926)	**5.40**	**22.70**

מיר האָבן דאָ אַ גאַנץ אינטערעסאַנט בילד, וואָס גיט אַ גאַנץ בינטל דערקלערונגען בנוגע ביידע באַ־פעלקערונגס־גרופּעס. יידן מאַכן אויס הן אין לאַנד און הן אין די שטעט קרוב צוויי דריטל פון אַלע באַ־שעפטיקטע אין האַנדל. דאָס איז אַ גאַנץ היכער פּראָ־צענט, כאָטש ער איז אַ סך קלענער ווי דאָס איז געווען סוף 19־טן יאָרהונדערט. ס׳זײַנען אָבער געווען גאַנצע צווײַג, וואו יידן זײַנען גאָרנישט געווען באַטייליקט, ווי למשל, חזיר־פלייש, וועט ווערן קלאָר, אַז פּאַק־טיש זײַנען געווען צווײַג, וואו דער פּראָצענט יידן איז געווען פּיל העכער ווי אין גאַנצן האַנדל. און אָט דאָ האָט דער אַנטיסעמיטיזם געהאַט אַ גוטן קוואַל, פון וואַנען צו זויגן זײַן שיפֿען. איז ניט געווען קיין מאַכאַרקע, מחמת די פּאָברייקן האָבן ניט געאַרבעט, איז דער יידישער שולדיק; איז ניט געווען קיין קעראָסין, איז דער יידישער אַמאָל געווען דער איינ־ציקער שולדיקער און אַזוי ווײַטער. דער הויכער פּראָצענט יידן צווישן די הענדלער איז ניט געווען קיין גרויס גליק פּאַר די יידן אין אוקראַינע אין נאָרמאַלע צײַטן. אין די ערשטע צען יאָר פון דער באָלשעוויס־טישער הערשאַפט, וועלן דאָס פּעלן פון סחורות איז געווען אין לשער, האָט די דאָזיקע לאָגע געקאָסט פּיל בלוט דער יידישער באָפֿעלקערונג.

לאָמיר דערמאָנען דעם לייענער, אַז דער פּראָצענט יידן אין גאַנצן אוקראַינע איז געווען נאָר אַ טראָפּן מער פון פּינף און צוויישן די אַרבעטער האָבן זיי דאָך אויסגעמאַכט מער מיט עטלעכע פונקטן. לדוגמה, אָבער ניט אין די שטעט, וואו זיי האָבן שוין אויסגעמאַכט צוויישן די אַרבעטער וויניקער פון זייער פּראָצענטועלן אָנטייל אין דער שטאָטישער באָפֿעלקערונג. צוויישן די אַרבעטלאָזע האָבן זיי אומעטום, הן אין גאַנצן לאַנד און הן אין די שטעט, אויסגעמאַכט אַ העכערן פּראָ־צענט פון זייער אָנטייל אין דער באָפֿעלקערונג. און אויך צוויישן די קוסטאַרן, וועלכע האָבן געאַרבעט בײַ די שוועכסטע און אויסמאַטערנדיקע באַדינגונגען, איז דער פּראָצענט יידן אין די שטעט געווען צוויי מאָל אַזוי פּיל ווי דער אָנטייל אין דער שטאָטישער באָ־פֿעלקערונג.

צוויישן די ליבעראַלע פּראָפֿעסיעס האָבן די יידן אויסגעמאַכט אַ גאַנץ הויכן פּראָצענט — העכער 30 פּראָצענט אין גאַנצן לאַנד, דאָס הייסט זעקס מאָל מער ווי זייער אָנטייל אין דער באָפֿעלקערונג; און אין די שטעט העכער 48 פּראָצענט, דאָס הייסט קרוב צו אַ העלפֿט, מער ווי דאָפּלט ווי זייער פּראָצענט אין דער שטאָטישער באָפֿעלקערונג. די דאָזיקע גרופּע איז באַשטאַנען דער עיקר פון מעדיצין־דאָקטוירים, און די דאָזיקע זײַנען געווען גאַנץ קליינע פּאָרדינער, און פון אוניווערסיטעט־פּראָפֿעסאָרן, וועלכע האָבן אויך אַ לאַנגע צײַט בײַ די באָלשעוויקעס באַקומען מער ווי באַשיידענע געהאַלטן.

די ציילונג פון 1926 איז געווען די לעצטע, וואָס האָט געבראַכט פּרטימדיקע דאַטעס וועגן דער יידי־שער גרופּע. די רעזולטאַטן פון דער ציילונג פון 1939 זײַנען נאָר טיילווײַז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן, און מיר האָבן דערפֿיבער זייער ווייניק מאַטעריאַל. מיר וועלן ווײַטער דאָס ביסל מאַטעריאַל, וואָס מיר פֿאַרמאָגן, אויסנוצן. דאָ ווילן מיר דערווײַל אויסנוצן אַ פּאָר־שונג פון יידישע קוסטאַרן, דורכגעפֿירט פון „אָרט“

אין יאָר 1927 זיין פֿאַרעפנטלעכט אין ווירטשאַפֿט און לעבן[61]. פֿאַלגנדיקע טאַבעלע וועט אונדז געבן דעם צוזאַמענשטעל פון די יידישע קוסטאַרן אין אוקראַינע.

טאַבעלע 34

דער פּראָפּעסיאָנעלער בוי פון די יידישע קוסטאַרן אין אוקראַינע (1927)

פּראָפּעסיאָנעלע גרופּעס	צאָל קוסטאַרן	
	אַבסאָלוט	%
נאָדל־אַרבעט	12,218	30.7
לעדער־אַרבעט	8,712	21.8
מעטאַל־אַרבעט	4,774	11.9
שפּיץ־אַרבעט	3,555	8.9
טריקאָטאַזש און גאָלאָנטעריי	1,082	2.7
כעמיע־אַרבעט	1,303	3.3
פֿאַרשיידענע	8,279	20.7
סך־הכל	**39,923**	**100.0**

אַז דער צוזאַמענשטעל פון די קוסטאַרן פֿאַלט בכלל צוזאַמען מיט דער פּראָפּעסיאָנעלער דיפֿערענציאַציע פון די בעלי־מלאָכות, איז גאָר קיין ספֿק ניט. דער סאַמע אינבאַריפֿיקער קוק אויף דער טאַבעלע 34 ווײַזט, אַז דער דאָזיקער בוי פון די קוסטאַרן פֿאַלט צוזאַמען בערך מיט דעם בוי פון די יידישע בעלי־מלאָכות סוף 19־טן י״ה. אָבער געווינסן פון די פֿאַר־מלחמהדיקע יאָרן, בעת דעם בעסערן וואויל־שטאַנד אין רוסלאַנד, זײַנען געוואָרן פֿאַרלאָרן בײַ די באָל־שעוויקעס.

די טאַבעלע אין ווירטשאַפֿט און לעבן ברענגט אויך דאָטעס וועגן בוי פון יידישע קוסטאַרן אין אַנדערע טיילן פון רוסלאַנד. איז אינטערעסאַנט פעסטצושטעלן, אַז אין ווײַסרוסלאַנד מאַכן אויס די לעדער־קוסטאַרן העכער 34 פֿראָצענט פון אָבער קוסטאַרן און אין מאָסקווע מאַכן אויס די טריקאָטאַזש־ און גאָלאָנטעריי־קוסטאַרן 50 פֿראָצענט פון אָבער יידישע קוסטאַרן. ווײַזט אויס, אַז אַרטיקע באַדינגונגען האָבן געווירקט. ס׳איז באַקאַנט, אַז אין ווײַסרוסלאַנד זײַנען געווען אַ סך לעדער־פֿאַבריקן, און בנוגע מאָסקווע, וואו יידן האָבן ביז דער רעוואָלוציע גאָרניט געהאַט קיין וואוינ־רעכט, איז דער דאָזיקער מין קוסטאַרן ערשט אויפ־געקומען נאָך דער רעוואָלוציע און אין האַרמאָניע מיט די לאָקאָלע באַדינגונגען.

מיר פֿאַרמאָגן נאָך אַ פֿאַרשונג פון „אַרט״, דורכ־געפֿירט אין אָדעס אין 1927. די פֿאַרשונג נעמט אַרום אי יידישע קוסטאַרן, אי יידישע אַרבעטער אין די גרעסטע פֿאַבריקן. אינטערעסאַנטער זײַנען די ידיעות וועגן די יידישע פֿאַבריק־אַרבעטער, וואָס אויף זיי וועלן מיר זיך אָפּשטעלן. פון דער טאַב׳ 35 זעט מען, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט 18 גאָר גרויסע אינ־טערנעמונגען — צוזאַמען זײַנען געווען באַשעפטיקט אין די דאָזיקע אונטערנעמונגען 12,675 אַרבעטער, דאָס הייסט מער פון 700 פּערזאָן אויף אין אונטער־נעמונג.

יידן האָבן אויסגעמאַכט: צוויישן די אַרבעטער 19.6%, צוויישן די אָנגעשטעלטע 42.3%, צוויישן די לערן־יינגלעך 12.2%.

אין פֿאַרגלײַך מיט דער לאָגע פֿאַר דער מלחמה מוז מען דאָס רעכענען פֿאַר אַ גרויסן דערפֿאָלג. דאָס איז אפֿשר דער אינציקער ליכטיקער פונקט אין דער לאָגע פון יידן אין אוקראַינע אין יענע יאָרן. וויכטיק איז צו באַמערקן, אַז דעם העכסטן פּראָצענט צוויישן די אַרבעטער מאַכן יידן אויס צוויישן די מעטאַל־אַרבעטער, אַ צווײַג, וואוהין יידן האָבן פֿריער זעלטן געהאַט אַ צוטריט. 65 פּראָצענט פון אָבער יידישע אַרבעטער אין די 18 אונטערנעמונגען זײַנען געווען באַשעפטיקט אין דער מעטאַל־אינדוסטריע. אָזוי מאָסע יידישע אַרבעטער האָט געמוזט ווערן אַ צוציי־פונקט פֿאַר נאָך נײַע יידישע אַרבעטס־כוחות.

מיר גייען איצט אויבער צו דער עפּאָכע פון ליק־

טאַבעלע 35

דער אָנטייל פון יידן צווישן די באַשעפטיקטע אין גרויסע פֿאַבריקן אין אָדעס (1927)[62]

אינדוסטריע־צווײַג	צאָל אונטערנע־מונגען	אַרבעטער			אָנגעשטעלטע			לערן־יינגלעך		
		אינגאַנצן	יידן		אינגאַנצן	יידן		אינגאַנצן	יידן	
			אַבס׳	%		אַבס׳	%		אַבס׳	%
מעטאַל	10	5,159	1,447	28.0	757	313	41.3	144	21	14.6
שפּיץ	3	1,216	324	26.6	90	50	55.6	22	6	27.3
לעדער	2	568	94	16.6	100	57	57.0	31	2	6.4
מינעראַל	1	400	56	14.0	18	11	66.1	4	——	——
כעמיע	1	228	18	7.9	26	19	73.1	13	1	7.7
פּענק און זעק	1	3,663	268	7.3	179	45	25.1	57	3	5.9
סך־הכל	**18**	**11,234**	**2,207**	**19.6**	**1,170**	**495**	**42.3**	**271**	**33**	**12.2**

ווידאַציע פונעם „נעפּ" — און דאָס מיינט צו דער ליקווידאַציע אויך פון יענע מאָגערע און מער ווי מאָגערע „נעפּ"־פרנסות, וועלכע האָבן דאָך געגעבן אַ געוויסע הכנסה באַשטימטע טיילן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג. אין מיטן בוך דאָס סאָוויעטישע ייִדנטום האָב איך די דאָזיקע יאָרן כאַראַקטעריזירט, ווי „די טראַגישסטע צייט אין לעבן פון סאָוויעטישן ייִדנטום".

ג. די ליקווידאַציע פונעם פּריוואָטן האַנדל (1929—1925)

אין מיטן בוך דאָס סאָוויעטישע ייִדנטום (ז׳ 128) האָב איך אַזוי כאַראַקטעריזירט די צייט פון דער ליקווידאַציע פונעם „נעפּ": „מיר גייען איבער צום שווערסטן, צום טראַגישסטן צייט־אָפשניט אין לעבן פון סאָוויעטישן ייִדנטום". און ווייטער (ז׳ 129): „דאָס קאַפּיטל ייִדישע לייִדן פון 1925 ביז 1929 איז איינס פון די שוידערלעכסטע אין דער עפּאָפּיע פון סאָוויעטישן ייִדנטום".

פֿאַרשפֿאַרן מיר צוגעבן, אַז צום טראַגישסטן איז די לאַגע געווען בײַם אוקראַיניש ייִדנטום. דער קאָמוניסט אי. אי. וויצבליט שרײַבט[63]: „אויב אורטיילן לויט דער צאָל מענטשן, וואָס נעמען אַרויס פּאַטענט אויפן פֿריוואָטן האַנדל, ווײַזט זיך אַרויס, אַז אין 1925 — 1926 זײַנען אַזוינע פֿערזאָנען געווען אין אוקראַינע 125,913 און אין יאָר 1927־1928 נאָר 106,227. די צאָל האָט זיך פאַרקלענערט בערך אויף 15 פּראָצענט. אין 1928 און אין 1929 האָט זיך דער קאָמף קעגן פּריוואָטניק עטוואָס פֿאַרשטאַרקט. דערׅביי האָט ניט זײַן קיין גוזמא, אויב מיר וועלן זאָגן, אַז צום יאָר 1929 קען מען שוין 50 פּראָצענט פון דער דאָזיקער גרופּע צוריקענען צו די דעקלאַסירטע. די צווייטע העלפֿט, הגם זי פֿאַרנעמט זיך נאָך מיט די אַלטע פרנסות, דאָך איז אָן שום ספק נייטיק זי צוריקצונען צו די קאָנדיציאָן אויף דעקלאַסירטע, טאָקע אין דער נאָענטסטער צייט".

ער גיט צו וויטעטער, אַז שוין צום סוף פון יאָר 1926 האָט מען גערעכנט די דאָזיקע גאַנצע גרופּע, דאָס מיינט די האַנדלס־גרופּע, צו די „דעקלאַסירטע אין פּאָטענץ" (אונטערגעשטראָכן בײַ וויצבליטן).

אין קיעוו זײַנען געווען באַשטיצערטע, דאָס הייסט באַשעפּטיקטע אין גרויס־האַנדל, אין יאָר 1928 — 2,533 אין אין יאָר 1929 נאָר 1,568, שוין ווייניקער מיט גאַנצע 40 פּראָצענט (עמעס, 25־סטן אַפּריל 1929).

די שטעטלדיקע יוגנט איז געווען גרייט צו גיין אויף די שווערסטע אַרבעטן, אָבער ניט אומעטום האָט מען זי צוגעלאָזט. אַזוי שרײַבט דער פיל מאָל ציטירטער קיפּער[64]: „די מערהייט פון דער שטעטלדיקער ייִדישער יוגנט איז אַרבעטלאָז. און די, וואָס אַרבעטן בײַ קוסטאַרן, ווערן אומדערטרעגלעך עקספּלואָאַטאַרישט פֿלוֹאָטירט. ווען עס ענדיקט זיך דער טערמין פון זייער לערע, ווערן זיי אַרבעטלאָז. אין שכנות מיט די שטעטלעך בעפּינען זיך צוקער־זאָוואָדן, פֿלאַנטאַציעס און עקאָנאָמיעס, מילן אַאַ״וו. נאָר די ייִדישע יוגנט ווערט אַהין ניט צוגעלאָזט". ניט געקוקט אויף די פעסטע דירעקטיוון, „איז די באַציאונג פון אייניקע אַדמיניסטראַטאָרן צו די ייִדישע אַרבעטער, וועמען ס׳איז געלונגען אַנצוקומען אויף אַרבעט, אַ העכסט אומנאָר־מאַלע".

דאָ האָבן מיר פּאָר זיך אַן אמת, וואָס די קאָמוניסטן פלעגן אים על־פּי־רוב פאַרשווײַגן. אויפן 10־טן יאָר נאָך דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע האָבן ייִדישע אַרבעטער און ייִדישע יוגנטלעכע געליטן ניט נאָר פון דער באַלשעוויסטישער פּאָליטיק, וועלכע האָט געהאַלטן פונעם פּרינציפּ פּריער חרוב מאַכן אין נאָך דעם זוכן וועגן ווי צו פֿאַרבעסערן, נאָר נאָך פון דעם גאַנץ געווייַנטלעכן אַנטיסעמיטיזם ווי אין די צאַרישע צייטן.

לאָמיר ברענגען אַביסל דאַטעס און דאָס בילד וועט ווערן קאָנקרעטער און בולטער — דאַטעס גענומען בײַ קיפּערן (ז׳ 87): „אין ראָמאַנאָוו זײַנען פון 359 יוגנטלעכע — 215 אַרבעטלאָזע און אָן קוואַלי־פֿיקאַציעס; אין באַראַנאָוויקע פון 237 יוגנטלעכע — 105 אַרבעטלאָזע; אין וויׅנאָגראַד פון 236 יוגנטלעכע — 160 אַרבעטלאָזע; אין טאַלנע פון קנאַפּע 1,000 — העכער 600 אַרבעטלאָזע; אין כאַשטשעוואָטע פון 303 — 130 אַרבעטלאָזע; אין די שטעטלעך טשודנאָוו און יוזפֿאָוו איז כּמעט די גאַנצע יוגנט אַרבעטלאָזע".

מע מוז נעמען אין אַכט, אַז אין אַ סך פאַמיליעס זײַנען די יונגע קינדער געווען די איינציקע שפּײַזער, וויׅל די פאַטערס זײַנען אומגעקומען אין די פּאָגראָמען. ס׳איז באַקאַנט, אַז די פּאָגראָמשטשיקעס האָבן גאָהרגעט אַ סך מער מענער ווי פרויען.

יעדער פּאָליטיק מעג זיך אויף פּאָפּיר זײַן ווי אַכזריותדיק, קען זי בײַם דורכפירן געמילדערט ווערן. אין די אויסגערעכנטע שטעטלעך זײַנען אָבער די שומרים פון די באַלשעוויסטישע געזעצן געווען ייִדי־שע געטרייַע קאָמוניסטן. און זיי האָבן פרום און מער ווי פרום געהאַלטן זיך בײַ די געזעצן און טענדענצן פון דער באַלשעוויסטישער געזעצגעבונג. מיר זאָגן „טענדענצן", וויׅל גאָר אָפט האָבן די באַלשעוויסטישע מאַכטהאָבער געהאַנדלט לפּנים משורת הדין אין נע־גאַטיוון זינען — מע האָט אין לעבן פּיל שׂראָפער באַהאַנדלט די „עקספּלואָאַטאַרישע" עלעמענט, ווי דאָס איז געווען געזאָגט אין דער געזעצגעבונג. און די ייִדישע קאָמוניסטן על אַחת כּמה וכּמה. זיי זײַנען געווען די פּרומסטע. אין זייערע צייטונגען און אין זייערע ביכער האָבן זיי דאָס ניט געלייקנט.

דער שוין ציטירטער קיפּער שרײַבט (ז׳ 97): „די באַפעלקערונג פֿאַרגלײַכט די מעטאָדן פון אויפ־

מאַנען די חובות און שטײַערן צו דער טעטיקייט פון די באַנדיטן אין 1920. טאַבאַטשניק (פינאַנץ־אינספּעק־טאָר אין פּעלשטין — י. ל.) גייט אום פון שטוב צו שטוב און נעמט צו אַלץ, וואָס דאָרטן איז פאַראַן, אפילו די קישן פון אונטערן קאָפּ, מאַשינעס און אינסטרו־מענטן, אָפּנעמענדיק בײַ די בעלי־מלאָכות די מעגלעכ־קייט ניט נאָר צו צאָלן חובות, נאָר פון פאָרדינען אַ שטיקל ברויט״. און זאָל נאָך צוגעגעבן ווערן, אַז אין פּעלשטין איז עגוועס אייגער פון די שרעקלעכסטע פּאָג־ראָמען — ס׳זײַנען דערהרגעט געוואָרן מער פון 600 יידן.

כדי מע זאָל ניט מיינען, אַז דאָס איז געווען אַן אויסנאָם, וועלן מיר ברענגען נאָך אַ ציטאַט פון זעלבן מחבר (ז׳ 99): „די פינאַנספּעקטור פון שטעטל קאָמאַנאַראָד גייט קיינמאָל ניט צו מענטשלעך. די באַפעלקערונג וויזט אַן אויף אַ פאָל, ווען די פינ־אינספּעקטור האָט אָפּגעשאַצט אַלע סחורות פון אַ הענדלער אויף דער סומע פון 17 רובל אין האָט געפאָדערט שטײַערן 40 רובל. אָזוי ווי דער הענדלער האָט קיין 40 רובל ניט פאַרמאָגט, האָט אים דער ראַיאָנער גערירט פאַרמשפט אויף זעקס חדשים טור־מע״.

מיר האָבן געבראַכט דאָטעס נאָר וועגן קליינע שטעטלעך. איז געוויס אמת, אַז אין די גרויסע שטעט איז די לאָגע געווען אַביסל גרינגער אָון די יידישע באַפעלקערונג האָט געשטראָמט אין די גרויסע שטעט אַרײַן. אָבער איינצײַטיק מיטן וואוקס פון דער אינדוס־טריע אין די גרויסע שטעט האָט מען געשניטן די אָפּאַראָטן, וואָס זײַנען אין די „נעפּ״־יאָרן שטאַרק געשוואָלן געווען. און אָזוי ווי יידן זײַנען געווען פאַראַגשטעלט מיט גאָר אַ הויכן פּראָצענט אינעם מלוכה־ און פּאַרטיי־אָפּאַראָט, האָבן די אָפּגעזאָגטע פון די אָפּאַראָטן ווײַט אײַבערגעשטיגן די צאָל פון יענע יידישע עלעמענטן, וועלכע האָבן זיך אַרײַנגע־ריסן אין דער גרויס־שטאָטישער אינדוסטריע. מיר וועלן נעמען פאַר אַ בײַשפּיל אָדעס, וואו ס׳זײַנען געווען אין יאָר 1930 אַרום 160 טויזנט יידן.

אין עמעס (פון 13־טן יוני 1930) ווערט געשריבן פון אַ זייער קאָמפּעטענטן קאָמוניסט י. קאַנטאָר: „לויט גאַנץ ענגויע אויסרעכענונגען פון אַ קאָמפּעטענ־טער קאָמיסיע איז אין אָדעס פאַראַן אַ יידישע אי־בערבאַפעלקערונג פון 30 טויזנט אַרבעטספּעיקע פּער־זאָנען. פון זיי זײַנען רעגיסטרירט אויף דער אַרבעטס־בירזשע נאָר 12 טויזנט. דאָס הייסט נאָר 40 פּראָצענט. צווישן דער ניט־יידישער באַפעלקערונג איז אויך פאַראַן 30 טויזנט איבערבאַפעלקערונג, אָבער פון זיי זײַנען פאַררעגיסטרירט אויף דער אַרבעטס־בירזשע גאָנצע 27 טויזנט אָדער 90 פּראָצענט״.

דערצו דאָרף מען צוגעבן, אַז די ניט־יידישע באַפעלקערונג האָט באַטראַפן אַרום 400 טויזנט, דאָס הייסט העכער צוויי מיט אַ האַלב מאָל מער ווי די יידישע. 30 טויזנט יידישע אַרבעטלאָזע מיינט מינימום 90 טויזנט הונגערליקע — מער פון אַ העלפט. און די האָפענונגען אויף אַרבעט זײַנען בײַ די יידישע אַרבעטלאָזע געווען פיל שוואָכערע ווי בײַ דער ניט־יידישער באַפעלקערונג. דער ייד האָט ערשט באַדאַרפט געווינען אַ פּלאַץ אין דער גרויס־אינדוסטריע, דער ניט־ייד אָדער ער איז אַליין שוין געווען אויף אַ פאַבריק אָדער ער האָט דאָרטן געהאַט קרובים אין פרײַנד.

מיר וועלן שליסן דאָס אַזיקע טרויעריקסטע קא־פּיטל אין דער געשיכטע פון דער באַלשעוויסטישער הערשאַפט מיט אַ ציטאַטע פון דעם זעלבן זייער קאָמ־פּעטענטן קאָמוניסט: „די צאָל קאַנטינגענטן פאַר עקא־נאָמישער פאַרגעזונטערונגס־אַרבעט אין אוקראַינע איז 380 טויזנט מענטשן״ (עמעס, 7־טן יוני 1930). אויף פּשוט לשון הייסט עס, אַז אין 1930 זײַנען נאָך געווען 380 טויזנט יידן אין אוקראַינע אין אַרבעטספּעיקן עלטער, וועלכע האָבן אָדער גאָרניט געהאַט קיין פרנסה, אָדער זיי האָבן געהאַט צופּעליקע פאַרדינסט־לעך, אָדער זיי האָבן זיך פאַרנומען מיט אומלעגאַלן האַנדל, וואָס פלעגט שוין דעמאָלט שטרענג באַשטראָפט ווערן. 380 טויזנט אַרבעטספּעיקע — דאָס מיינט ניט ווייניקער פון אַ מיליאָן נפשות. און מיר וואָלטן געקענט ברענגען נאָך צענדלינגער ציטאַטעס, וואָס וואָלטן באַווײַזן, אַז אין אוקראַינע, אינעם לאַנד, וואו די יידישע באַפעלקערונג איז דורכגאַנגען הונדער־טער פּאַראַמען, און פיל בלוטיקע פּאָגראָמען, אַז אין דאָזיקן לאַנד האָבן 13 יאָר נאָך דער באַלשעוויס־טישער רעוואָלוציע צוויי דריטל פון דער יידישער באַפעלקערונג געהונגערט אין פּשוטסטן זינען פון וואָרט.

1929 רעכנט זיך פאַרן איבערבאַדיאָר אין דער עקאָנאָמישער אנטוויקלונג פון באַלשעוויסטישן רוס־לאַנד. 1929 איז געווען דאָס יאָר פון אָנהייב פון דער גרויסער אַלרוסישער אינדוסטריאַליזירונג און דאָס דאָזיקע יאָר קען נערעכנט ווערן אויך פאַר דער התחלה פון אינטענסיוון קאָנסטרוקטיוון איבערבוי פון יידישן לעבן.

ד. די אינדוסטריאַליזאַציע און די ליקווידאַציע פון די דעקלאַסירטע

די שטאָטישע באַפעלקערונג פון סאָוויעט־רוסלאַנד האָט באַטראָפן: אין יאָר 1926 סך־הכל 26 מיליאָן מיט 314 טויזנט; און אין יאָר 1939 — 55 מיליאָן מיט 909 טויזנט, דאָס הייסט מער ווי פאַרדאָפּלט. אָט מיט דעם דאָזיקן קאַלאָסאַלן שטראָם, וואָס האָט זיך אַרײַנגעגאָסן על־פּי־רוב אין די פאַבריקן און אין גאָר גרויסע צאָלן אין די מאָכט־קאָנצעלאַריעס און אין די פאַבריק־ביוראָען, האָט אויך געשטראָמט די

יידישע באפעלקערונג. די קאנצענטראציע איז געגאנ־ גען אין די גרויסע שטעט פון גרויסרוסלאנד, אבער אויך פון אוקראינע. אין די פיר גרעסטע שטעט פון אוקראינע — אדעס, קיעוו, כארקאוו און דניעפּרא־ פעטראווסק (יעקאטערינאסלאוו) — האבן געוואוינט 1939 מער פון 600 טויזנט יידן אדער ארום 40 פּרא־ צענט פון דער גאנצער יידישער באפעלקערונג פון אוקראינע. וועגן דעם אפשטראם קיין גרויסרוסלאנד האבן מיר שוין אויבן געשריבן.

אין יאר 1927 — 1928 זענען געווען אין גאנץ סאוויעט־רוסלאנד 23,405 יידישע סטודענטן, וועלכע האבן אויסגעמאכט 14.4% פון אלע סטודענטן אין אין יאר 1935 זענען שוין געווען 61,384 יידישע סטו־ דענטן, וועלכע האבן אויסגעמאכט 13.3% פון אלע סטודענטן [65]).

דער פּראצענט יידן האט זיך אביסל פארקלענערט, אבער אין געגעבענעם פאל איז פאר אונדז וויכטיק די אבסאלוטע צאל און זי ווײזט א וואוקס פון כמעט א פארדרײפאכונג פון דער צאל יידישע סטודענטן. און ס׳איז גרינג פעסטצושטעלן, אז רעלאטיוו איז דער פּראצענט סטודענטן בײ יידן געווען גרעסער ווי בײ אלע אנדערע פעלקער, ווי אפילו בײם הערשנדיקן גרויסרוסישן פאלק, אויף טויזנט פון דער באפעלקע־ רונג זענען אנגעקומען סטודענטן: בײ יידן 20.4, בײ רוסן 2.8, בײ ווײסרוסן 2.4, בײ אוקראינער 2.0.

דאס הייסט בײ יידן זיבן מאל מער ווי בײ רוסן, אכט מאל מער ווי בײ ווײסרוסן און צען מאל מער ווי בײ אוקראינער (יעקב לעשצינסקי, דאס סאוועטישע יידנטום, ניו־יארק, 1941, ז׳ 167).

ס׳איז אינטערעסאנט צו פארשפרייטן אויף די סי־ בות, וואס האבן געבראכט דערצו, אז בײ יידן איז געווען אזא גרעסערער פּראצענט סטודענטן און דאס מיינט אויך באשעפטיקטע אין ליבעראלע און באמטן־ פּראפעסיעס. און ווי באלד די טויערן פון די הויכשולן, און ניט נאר פון די הויכשולן, נאר אויך פון די רעגי־ רונגס־קאנצעלאריעס און פון די פארוואלטונגס־ביו־ ראען זענען געשטאנען אפן פאר אלע פעלקער און אויך פאר יידן, איז נאטירלעך, וואס יידן האבן בריים און גאר בריים אויסגענוצט די לאגע און די עלעגנהייט.

אין די עטלעכע יאר פון 1926 ביז דער נײער ציילונג פון 1939 איז פארגעקומען בײ דער יידישער באפעלקערונג א פּראפּאסיאנעלע רעוואלוציע, וואס איר גלײכן איז שווער צו געפינען אפילו בײ פעלקער מיט א נארמאלער סאציאלער סטרוקטור. עד־היום זענען ניט פארעפנטלעכט געווארן די רעזולטאטן פון דער פאלקס־ציילונג פון 1939. מיר וועלן זיך מוזן באגנ־ נוגענען מיט אייניקע טאבעלעס פון בוך פון ל. זינ־ גער [66]). די דאזיקע טאבעלעס ברענגען מאטעריאלן וועגן די יארן 1936 — 1937, נאר די שפּעטערדיקע אנטוויקלונגען זענען שוין געווען מער אדער ווייניקער נאך־ארמאלע. דאס מיינט, אז דער איבערגאנג פון פיזישער ארבעט צו גײסטיקער, פון ארבעטער אויף אנגעשטעלטע און ליבעראלע פּראפּאסיעס און דערבײ קאנצענטרא־ ציע בײ די העכערע סטאדיעס — אט די דאזיקע אנטוויקלונג איז איבערגעריסן געוואקסן דורך דער צוויישטער וועלט־מלחמה. לאמיר צוערשט זען, ווי האט אויסגעזען די לאגע ערב דער מלחמה.

צו די יארן 1936 — 1937 איז דער פּריוואטער האנדל שוין געווען ליקווידירט און אויך די פּריוואטע לאנדווירטשאפט האט געהאט דעם זעלבן גורל. מיר וועלן ווײטער שוין באהאנדלען נאר די שטאטישע פּרנסות. לויט ל. זינגער האט די פּראפּעסיאנעלע גליידערונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין די יארן 1936 — 1937 אזוי אויסגעזען:

ט א ב ע ל ע 36

יידישע באשעפטיקטע לויט פּראפּעסיע־צוויגן אין אוקראינע (1936—1937)

פּראפּעסיע־צוויגן	%
אינדוסטריע	36.2
בויאונג	4.4
לאנדווירטשאפט	2.5
טראנספּארט	1.9
פאבריצירונג	0.4
קאמונאלע ווירטשאפט	2.3
האנדל	11.6
געזעלשאפטלעכע דערנערונג	4.5
בילדונג	16.3
קונסט	1.5
געזונט־פארהיטונג	9.7
אנשטאלטן	8.7
סך־הכל	**100.0**

מע קען ניט זאגן, אז די טאבעלע מאכט זייער קלאר די לאגע, נאר בדליכא שאני מוזן מיר לערנען פשט בונגע דער פארטיילונג אויף פיזישע און גײס־ טיקע ארבעטער, צורעכענענדיק די אנגעשטעלטע צו דער לעצטער קאטעגאריע. די לעצטע זײנען גרופּעס — פון „קאמונאלער ווירטשאפט בײ אנשטאלטן" — באשטייט געווים ניט פון קיין פיזישע ארבעטער. אויב אפילו א יוד האט וואו ס׳ניט איז פארנומען א נידע־ ריקערע שטעלע, איז ער אבער דאך געווען העכער פון די גאר פשוטע ארבעטער. מיר וועלן האבן אויף אזא אופן שוין העכער 54 פּראצענט אזוי גערופענע ווײס־ קאלנער פראלעטאריאט און ליבעראלע פּראפּעסיעס. אין דער אינדוסטריע זענען געווים געווען ניט ווייניק פיזישע ארבעטער, אבער אויך א גאנץ געדיכטער פּראצענט פון אינטעליגענטע פּראפּעסיעס, בערך א דריטל, ווי כעמיקער, אינזשענירן, מאטעמאטיקער וכדומה. וועלן מיר שוין באקומען, אז בערך צוויי

דריטל פון די יידישע באַשעפטיקטע האָבן געהערט צו די קאָטאַגאָריעס פרעמדע פראָפעסיעס און באַאַמטע. די דאָזיקע ציפער לייגט זיך אויפן שכל — דער באַ־דאַרף פון אָזאלכע פירנדיקע פוחות איז געווען דעמאָלט קאָלאָסאַל און די צאָל יידן אין לאַנד איז געווען ניט גרויס. מיר מוזן נאָך האָבן אין אויג, אַז די יידישע באַפעלקערונג אין אוקראַינע איז ניט געוואָקסן — דער גאַנצער נאָטירלעכער צוקום איז אַוועק קיין צענ־טראַל־רוסלאַנד. די ניט־יידישע באַפעלקערונג איז אָבער מער געבליבן אויף די ערטער.

מיר געפינען בײַ זינגערן אויך אַ טאַבעלע, וואָס אילוסטרירט זייער בולט די ענדערונגען אין די באַ־שעפטיקונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אוקראַינע. דער טערמין „אינדוסטריע" זאָגט דאָך גאָרניט וועגן די פאַקטישע פראָפעסיעס — אַ שנײַדער איז באַשעפטיקט אין דער אינדוסטריע און דאָס זעלבע אַ מעכאַניקער. מיר וועלן לכן ברענגען אויך די טא־בעלע, וועלכע דעשיפרירט דעם טערמין „אינדוס־טריע".

טאַבעלע 37

די פאַרטיילונג לויט אינדוסטריע־צווײגן

אינדוסטריע־צווײגן	%
מאַשין־בויאונג	25.7
שפּײַז־אינדוסטריע	17.5
נאָדל־אינדוסטריע	16.2
שוכוואַרג	5.9
דרוקעריײַען	4.4
בוי־מאַטעריאַלן	3.6
מעטאַלורגיע	2.7
עלעקטראָטעכניק	2.6
כעמיע	2.8
טעקסטיל	2.4
פאַרשיידענע	16.2
סך־הכל	**100.0**

די דאָזיקע טאַבעלע ווײַזט, ערשטנס, אַז ס׳איז פאַרגעקומען אַ באַדײַטנדיקע רעוואָלוציע אין די באַ־שעפטיקונגען פון די יידישע מענטשן (אַרבעטער און העכערע אַמטן) — אַ גאַנץ פערטל פאַרנומענע אין אינדוסטריע איז באַשעפטיקט בײַ דער גרויס־אינ־דוסטריע, בײַ מאַשין־בויאונג. די נאָענטסטע צווײ פונקטן — שנײַדערײ און בעקערײ — באַווײַזן שוין, אַז ירושה ווערט ניט אויסגעוועפט אַזוי גיך. זײ, וואָס זײַנען יאָרנלאַנג כּמעט געווען אַ יידישער מאָנאָפּאָל אין פיל לענדער, גיבן אויך אין סאָוויעט־רוסלאַנד העכער אַ דריטל פון אַלע באַשעפטיקטע אין אינדוס־טריע. גיט מען צו צום פונקט „מאַשין־בויאונג" מע־טאַלורגיע, כעמיע און עלעקטראָטעכניק וועלן מיר האָבן אַ גאַנץ דריטל באַשעפטיקטע אין אינדוסטריע־צווײגן, וואָס אין זיי זײַנען יידן פאַר דער רעוואָלוציע געווען אַ טאַקע גרויסע פּראָצענט.

מיר מוזן אָבער צוגעבן, אַז די דאָזיקע אָנטוויקלונג בײַ דער יידישער באַפעלקערונג — די שטרעבונג צו מאָדערנע מעכאַנישע באַשעפטיקונגען — איז ניט קיין מאָנאָפאָל פון באָלשעוויסטישן רוסלאַנד. דאָס אַמעריי־קאַנער יידנטום לעבט איבער דעם זעלבן פּראָצעס, וואָס איז מער געבונדן מיט די עקאָנאָמישע אָנטוויק־לונגען פון די לעצטע יאָרן ווי מיטן פאָליטישן רעזשים.

בײַ זינגערן געפינען מיר אויך אַ טאַבעלע וועגן דער פאַרטיילונג פון די באַשעפטיקטע אין דער אינדוס־טריע לויט אַרבעטס־קאַטעגאָריעס.

טאַבעלע 38

אַרבעטס־קאַטעגאָריע צווישן די באַשעפטיקטע אין דער אינדוסטריע פון אוקראַינע

אַרבעטס־קאַטעגאָריע	%
אַרבעטער	64.2
אָנגעשטעלטע	15.0
אינזשעניר־טעכנישער פערסאָנאַל	13.7
באַאַדמינוסט־פערסאָנאַל	3.6
שילער	3.5
סך־הכל	**100.0**

לייגט מען צו צו דער ערשטער גרופּע — אַר־בעטער — די לעצטע צוויי גרופּעס — באַאַדמינוס־פערסאָנאַל און שילער — וועלן מיר באַקומען העכער 70 פראָצענט פיזיש באַשעפטיקטע אין דער אינדוס־טריע.

דערמיט מוזן מיר פאָרענדיקן אונדזער אַרבעט וועגן דער עקאָנאָמישער אָנטוויקלונג פון אוקראַינישן יידנטום. די אַלגעמיינע עקאָנאָמישע פאָליטיק אין שייכות צום סאָוויעטישן יידנטום — די פאַרמינערונג פון יידן אויף די שפּיצן פון אַפּאַראַט, הן פון פאָליטישן און הן פון עקאָנאָמישן, האָט בלתּי ספּק ניט נאָר אויך געטראָפן דאָס אוקראַינישע יידנטום, נאָר מסתּמא אין אַ פיל גרעסערער מאָס ווי די יידן פון צענטראַל־רוסלאַנד. שוין צולייב דעם, וואָס אין אוקראַינע האָט מען נאָך דער מלחמה געמוזט ערשט פונסנײַ אויפ־שטעלן דעם מלוכה־אַפּאַראַט און באַזונדערס בנוגע יידן, פון וועלכע פיל זײַנען אויסגעהרגעט געוואָרן פון די דײַטשן און אוקראַינער אָדער האָבן זיך גערא־טעוועט דורך אנטליפן קיין טיף רוסלאַנד. די אָנטי־יידישע פאָליטיק פון די לעצטע יאָרן האָט געוויס אין אוקראַינע אָנגענומען פיל שאַרפערע פאָרמען ווי אין אַנדערע טיילן פון סאָוויעטן־לאַנד. האָט דאָך כּרושטשאָוו געוועלטיקט אין אוקראַינע אָלע מלחמה־יאָרן און אַ צײַט לאַנג נאָך דער מלחמה. די סטאַלין־פאָליטיק איז געקומען צום שטיין אין 1948, אָבער

אין שוואַכערע פאָרמען איז זי שוין דורכגעפירט געוואָרן באַלד נאָך דער מלחמה.

אין וויכטיקן מאָמענט מוז מען אָבער באַטאָנען, באַלד נאָך דער מלחמה האָבן אוקראַיניש יידן פון די ווײַסטע סיבירער געגנטן, וואוהין זיי זײַנען געוואָרן עוואַקואירט די ערשטע חדשים פון דער מלחמה, געמוטמעט זיך אומקערן אין זייערע פריערדיקע וואויִנערטער. זיי האָבן זיך אָבער צוזאַמענגעטראָפן מיט אַזאַ פאַרביטערטער געפערלעכער שנאה, אַז זיי האָבן נאָר גיך געמוטמעט זיך בעטן, מע זאָל זיי שיקן קיין בירא־בידזשאַן. לויט אייניקע ידיעות זײַנען אויך געווען פאַראַמאָן אין אוקראַינע און די סאָוויעטישע צענטראַלע רעגירונג האָט ניט געהאַלטן פאָר נייטיק באַלד צו אינטערוועניִרן. זײַענדיק אין סיבִיר, הגם דאָס האָט געהייסן זײַן נאָנט נאָענט צו בירא־בידזשאַן, האָבן זיי ניט אויסגענוצט די לאָגע צו פאָרן אין דער יידישער „מלוכה". זיי האָבן אָבער אויך נישט געקענט בלײַבן אין די מקומות, וואו יעדער שפּאַן ערד איז דורכגעוויקט מיט יידיש בלוט, האָבן זיי זיך געוואָרן בעטן קיין בירא־בידזשאַן.

פאָר דער לעצטער קאַטאַסטראָפע, אַ דאַפלטע קאַטאַסטראָפע — דער דיטש־אוקראַיניש מאַסן־מאָרד און כרושטשאָווס אַנטי־יידישע פאָליטיק — איז דאָס אוקראַיניש יידנטום געווען דער נאַציאָנאַלער שפּיגל פונעם סאָוויעטישן יידנטום. דאָ איז געווען די מערהייט פון יידישע קולטור־אינסטיטוציעס און דאָ האָבן געטליעט האָפענונגען, אַז די יידישע קולטור וועט האָבן אַ המשך. אין געגעבענעם מאָמענט זײַנען אַלע האָפענונגען אויסגעלאָשן. און אויב בכּי לעגאָלע מעגלעכקייטן וואָלט דאָס סאָוויעטישע יידנטום געווויס געגבן גאָר גרויסע כוואַליעס עמיגראַנטן, איז גאָר קיין ספק ניט, אַז דאָס אוקראַיניש יידנטום וואָלט געווען דאָס אָקטיוועטע צו פארלאָזן דעם קאָמוניסטישן גן־עדן. דער אוקראַינער נאַציאָנאַליזם איז אַנגריפּערישער און קריגעריישער, און ביז וואַנען ער קען ניט מיט דערפאָלג קעמפן קעגן דעם אמתן שונא — קעגן גרויסרוסלאַנד — מוז ער אויסלאָזן זײַן שוועָר הארץ צום שוואַכסטן גליד פון דער אוקראַיניש רעפּובליק, דאָס מיינט צום היסטאָרישן קרבן פונעם אוקראַיניש נאַציאָנאַליזם, צום יידנטום.

ביבליאָגראַפיע

1. *Еврейская Энциклопедия*, т. 4-ый, стр. 927.
2. *Архив Юго-Западной России*, т. 2-й, часть 5-я, «Переписи еврейского населения в Юго-Западном крае в 1764-1790 г.г.»

   יעקב לעשצינסקי, „יידישע קהילות אין פוילן (אוקראַינע) ערב דער צעטיילונג פון פוילן", בלעטער פאַר יודישע דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק, בערלין, 1923, ז״ז 21־24.
3. Юлий Гессен, *История еврейского народа в России*, Ленинград, 1925 г., стр. 79.
4. *Регесты и надписи*, 1912 г., т. 3, стр. 328.
5. *Ibid.*, стр. 303.
6. צבי הרכבי, „יעקאָטערינאָסלאַוו", העבר, תל־אביב, תש״ו, דף 128.
7. *Еврейская Энциклопедия*, т. 14-й, стр. 670.
8. М. Кутшеба, *Очерк истории общественно-государственного строя Польши*, стр. 146-147.
9. П. Мякотин, *Крестьянский вопрос в Польше*, стр. 71.
10. *Еврейская Энциклопедия*, т. 12-й, стр. 647.
11. תולדות שלמה מימון, דף 92־93.
12. ד״ר רפאל מאַהלער, „די יידן אין אַמאָליקן פוילן", די יידן אין פוילן, ניו־יאָרק, 1946, ז׳ 192.
13. *Еврейская Энциклопедия*, т. 12-й, стр. 647.
14. *Чтения в историческом обществе Нестора Летописца*. Статья И. Каманина, «Евреи в Левобережной Украине», 1891, книга 5-я, стр. 39 и д.
15. *Ibid.*, стр. 52.
16. *Еврейская Энциклопедия*, т. 9-й, стр. 519.
17. *Дело о выходящих из заграницы в Новороссийскую губернию жидах*. Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей, т. 17-й, Одесса, 1894 г., отделение 3-е, стр. 163-188.

    יעקב לעשצינסקי, „די אַנטוויקלונג פון יידישן פּאָלק פאַר די לעצטע הונדערט יאָר", שריפטן פאַר עקאָנאָמיק און סטאַטיסטיק, בערלין, 1928, ז״ז 25־27.
18. ליטעראַטור צום קאַפּיטל „קאָלאָניזאַציע":

    B. H. Никитин, *Евреи земледельцы*, С.-Петербург, 1887.

    С. Боровой, *Еврейская земледельческая колонизация в старой России*, Москва, 1928.

    פראָפ׳ ב. ברוצקוס, „די ווירקונג פון דער מלחמה און פון דער רעוואָלוציע אויף דער יידישער לאַנדווירט־

33. *Ibid.*, стр. 88.

34. Н. А. Рожков, *Из русской истории*, Петроград, 1923 г., стр. 4.

35. *Ibid.*

36. П. Журавский, *Статистическое описание Киевской губернии*, 1852 г., т. 1-й, стр. 353.

37. *Экономическое состояние городских поселений Европейской России* в 1861-1862 гг., часть 1-я, Киевская губерния, стр. 5.

38. *Еврейская Энциклопедия*, т. 11-й, стр. 331.

39. Ю. Гессен, *Ibid.*, стр. 84.

40. И. Аксаков, *Исследование о торговле на Украинских ярмарках*, С-Петербург, 1858.

ציטירט לויט א. מ. מארגולים, געשיכטע פון יידן אין רוסלאנד, מאסקוע, 1930, ז' 243.

41. Проф. А. П. Оглоблин, *Очерки истории Украинской фабрики*, Киев, 1925, стр. 46-47.

42. א. יודיצקי, יידישע בורזשואזיע און יידישער פראלעטאריאט אין ערשטער העלפט פון 19-טן יאהרהונדערט, ז' 37.

43. К. Ф. Павловский, *Кременчугская фабрика суконделия для евреев в начале 19 века*, Полтава, 1915, стр. 4-5.

44. וואלף דובנאוו, „צו דער עקאנאמישער געשיכטע פון יידן אין רוסלאנד", שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, 1928, ז"ז 96-97.

45. ד"ר ה. לאנדוי, „דער אנטיייל פון יידן אין דער רוסישאוקראינישער צוקער-אינדוסטרי", שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, ז' 99.

46. Ив. Фундуклей, *Статистическое описание Киевской губернии*, 1852 г.

יעקב לעשצינסקי, „בעררישטשעוער יידישע קהילה", בלעטער פאר יידישע דעמאגראפיע און סטאטיסטיק, נומ' 2, 1923, ז"ז 40-48.

47. J. G. Kohl, *Reisen in Südrussland*, erster Teil, Dresden, 1841, S. 50-51.

48. Ю. Янсон, *Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе*, 1870 г., стр. 234.

49. Dr. Otto Friedel, *Der Handelshafen Odessa*, Leipzig, 1921, S. 14-15.

50. *Материалы для истории анти-еврейских погромов в России*, Петроград, 1923, т. 2, стр. 20.

שאפט אין געוועזענעם רוסלאנד", בלעטער פאר יודישע דעמאגראפיע, סטאטיסטיק און עקאנאמיק, בערלין, 1923, נומ' 3, ז"ז 117-126.

יעקב לעשצינסקי, „די אנטוויקלונג פון יידישן פאלק פאר דעם לעצטן יארהונדערט", שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, בערלין, 1928.

יעקב לעשצינסקי, „דער אנהייב פון דער עמיגראציע און קאלאניזאציע בני יודן אין 19-טן יארהונדערט, בערלין, 1929.

19. П. Скальковский, *Опыт статистического описания Новороссийского Края*, Одесса, 1850, стр. 314.

20. י. נ. שטיינבערג, „יידישע קאלאניזאציע", אלגעמיינע ענציקלאפעדיע, ב' א, שפ' 512.

21. דארט, שפ' 515.

22. ל. זינגער, די יודישע באפעלקערונג פון סט"סר (רוסיש), מאסקוע, 1929, ז' 91.

23. י. קאנטאר, נאציאנאלע בויאונג צוישן יודן אין סט"סר, ז' 97.

24. ב. ברוצקוס, „די ווירקונג פון דער מלחמה...".

25. יעקב לעשצינסקי, דאס סאוויעטישע יודנטום, ניו-יארק, 1941, ז' 118.

26. י. קאנטאר, דצ"ו, ז' 135.

27. ל. זינגער, דאס באנייטע פאלק, מאסקוע, 1941, ז' 89.

28. ליטעראטור צום קאפיטל „חואוק און קאנצענטראציע פון דער יידישער באפעלקערונג אין אוקראינע": יעקב די לעצטע הונדערט יאר", שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, בערלין, 1928, ז' 6.
יעקב לעשצינסקי, דאס יודישע פאלק אין ציפערן, בערלין, 1922.
י. קאראלניק, „די יידן אין אוקראינע", בלעטער פאר יודישע דעמאגראפיע, סטאטיסטיק און עקאנאמיק, 1923, נומ' 3.
י. קאראלניק, „דאס יידנטום פוילן און רוסלאנד לויט די לעצטע פאלקס-ציילונגען", שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק, ז"ז 221-228.
ל. זינגער, דאס באנייטע פאלק, מאסקוע, 1941, ביילאגע 2.

Еврейское население России, изд. Еврейского Статистического Общества, Петроград, 1917.

29. *Еврейское население России...*

30. М. И. Туган-Барановский, *Русская фабрика*, С-Петербург, 1907, стр. 45.

31. А. Шмидт, *Материалы для географии и статистики России*, Херсонская губерния, 1863 г., стр. 531-532.

32. И. Оршанский, *Евреи в России*, С-Петербург, 1872, стр. 87-88.

51. *Экономическое положение евреев в России*, ЕКО, Петербург, 1904, Табл. 40.

52. Г. Блюменфельд, «Торгово-промышленная деятельность евреев в Одессе», *Восход*, 1884, кн. 4-5.

53. И. Бродовский, «Еврейская нищета в Одессе», *Восход*, 1901-1902.

54. י. לעשצינסקי, דער יידישער ארבעטער אין רוסלאַנד, ווילנע, 1906, טאַבעלע 23.

55. ייק"א — מאַטעריאַלן, ב' 2, ז' 216.

56. דאָרט, טאַבעלע 58.

57. *Новый Восход*, 1911, № 5-й, стр. 11-12.

58. Б. Бруцкус, *Профессиональный состав еврейского населения России*, С-Петербург, 1908.

59. בלעטער פאַר יודישע דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק, 1923, נומ' 3, ז' 179. אַלע מאַטעריאַלן פון דעם קאַפיטל „די סאָציאַל־עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פון אוקראַינער יידנטום נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה" זײַנען גענומען פון יעקב לעשצינסקיס ביכער: 1. דער אמת וועגן יודן אין רוסלאַנד, בערלין, 1925; 2. צווישן לעבן און טויט, ווילנע, 1930.

60. יעקב לעשצינסקי, „די סאָציאַלע גלידערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אוקראַינע", וירטשאפט און לעבן, בערלין, יולי 1928; דאָס סאָוויעטישע יידנטום, ניו־יאָרק, 1941. אַלע ווײַטערע טאַבעלעס זײַנען פון די זעלבע מקורות.

61. י. ל., „דער פראָפעסיאָנעלער באַשטאַנד פון די יידישע קוסטאַרן אין רוסלאַנד", וירטשאפט און לעבן, בערלין, 1928, ז' 46.

62. וירטשאפט און לעבן, 1928, ז' 36.

63. אי. אי. ווײַצבליט, אַגראַריזאַציע אַדער אינדוסטריאַליזאַציע, כאַרקאָוו, 1930, ז' 64.

64. מ. קיפער, דאָס יודישע שטעטל אין אוקראַינע, כאַרקאָוו, 1929, ז' 86.

65. די נאַציאָנאַלע פאַליטיק פון דער ו. ק. פ. (אַלרוסישע קאָמוניסטישע פּאַרטיי) אין צאָלן (רוסיש), מאָסקווע, 1930; די קולטור־בויאונג אין סס"ר (רוסיש), מאָסקווע, 1936.

66. ל. זינגער, דאָס באַנעטע פאָלק, מאָסקווע, 1941, ז"ז 62-65.

אליעזר שטיינמאַן

דער קאַיאַר פון חסידות אין אוקראַינע

א. דער חסידישער קוואַל

ס׳איז אַ דבר מוסכם, אַז אין אוקראַינע איז אויפ־
געאַנגען דער מולד פון חסידות. דערבײַ ווערט ניט
קלאָר פאַרטײַטשט דער מיין דערפון. אוקראַינע איז
אַ שווימענדיקער און צעשוואומענער באַגריף. צו אוק־
ראַינע האָבן געהערט פאַרשיידענע געגנטן אין פאַר־
שיידענע צײַטן: פּאָדאָליער, וואָלינער, קיעווער א״א
גובערניעס, ווי אויך מזרח־גאַליציע און אַפילו ווײַס־
רוסלאַנד.

בשעת דער גרויסער מחלוקת אויף די חסידים
מצד די מתנגדים אין דער תקופה פון דעם ווילנער
גאון און אַ היפּשע צײַט נאָך איר האָבן אַלע חסידים
געטראַגן דעם שם הכולל קאַרלינער, אויף דעם נאָ־
מען פון ר׳ אהרן קאַרלינער, דעם מעזריטשער מגידס
תלמיד. אין קאַרלין איז דאָך אייגנטלעך אויף דער
גרענעץ פון ליטע אַדער כּמעט ליטע.

אוקראַינע איז אַלע מאָל געווען אַ פּעט שטיק לאַנד
מיט אַ מאַגער מזל. ווי רײַך זי איז אין תּבואה, אַזוי
אָרעם איז איר באַפעלקערונג. ווי דערהויבן רחבותדיק
עס זײַנען אירע לאַנקעס, אַזוי נידערגעשלאָגן זײַנען
אירע אײַנוואוינער. אין משך פון יאָרהונדערטער איז
זי אַלע מאָל געווען נע־נד פון מלכות צו מלכות און
פון איין אונטערדריקער צום צווייטן. אָט געהערט זי
מלוכהדיק צו אַ ליטווישן האַר און אָט רײַט אויף איר
דער טערק. אָט פאַלט זי כורעים פאַר די פּוילישע פּרי־
צים און אָט רינט זי אַפּ מיט בלוט פון די קאָזאַקישע
נאַגײַקעס. טאַטערן דרייען זיך דאָ אויף אין קאַראַהאַד.
אוקראַינע איז תּמיד אין געהאַקטע צרות. נאָר ווער זי
גופא איז, וואו איז איר אַנהייב און וואו איר סוף, ווייסן
מיר ניט. און אויב צרות, איז ווער נאָך ווי אַחינו בני־
ישראל האָבן פון זיי אויסצושטיין. אוקראַינע איז
געווען אַ מין עזאזל און דער שוצלאָזער יײַד אויף
איר ערד — דער שעיר־לעזאזל.

אוקראַינע, ווי איך לערן אין איר פּשט, מיינט
אַ זײַטיק שטיק לאַנד. ס׳שטייט אויף אַן עק. ס׳איז
אַ פאַרוואָרפענע געגנט, אַ פראָווינץ, אָפּגערוסן פון
דער קרוינשטאָט, ווײַט פון דעם דרך־המלך. זי איז
ריזיק מיט איר פּוח, נאָר דאָס איז אַ ווילדער כּוח,
וואָס פון צײַט צו צײַט צעווילדעווען ער זיך ביז גאָר.
זי איז פאַרשלאָפן און פול מיט בייזע חלומות. זי האָט
אויף קיינעם ניט צו שאַפן און אויך ניט אויף זיך.

ס׳איז אַ דבר מוסכם, אַז אין אוקראַינע איז אויפ־
געאַנגען דער מולד פון חסידות. דערבײַ ווערט ניט
קלאָר פאַרטײַטשט דער מיין דערפון. אוקראַינע איז
אַ שווימענדיקער און צעשוואומענער באַגריף. צו אוק־
ראַינע האָבן געהערט פאַרשיידענע געגנטן אין פאַר־
שיידענע צײַטן: פּאָדאָליער, וואָלינער, קיעווער א״א
גובערניעס, ווי אויך מזרח־גאַליציע און אַפילו ווײַס־
רוסלאַנד.

בשעת דער גרויסער מחלוקת אויף די חסידים
מצד די מתנגדים אין דער תקופה פון דעם ווילנער
גאון און אַ היפּשע צײַט נאָך איר האָבן אַלע חסידים
געטראַגן דעם שם הכולל קאַרלינער, אויף דעם נאָ־
מען פון ר׳ אהרן קאַרלינער, דעם מעזריטשער מגידס
תלמיד. אין קאַרלין איז דאָך אייגנטלעך אויף דער
גרענעץ פון ליטע אַדער כּמעט ליטע.

אוקראַינע איז אַלע מאָל געווען אַ פּעט שטיק לאַנד
מיט אַ מאַגער מזל. ווי רײַך זי איז אין תּבואה, אַזוי
אָרעם איז איר באַפעלקערונג. ווי דערהויבן רחבותדיק
עס זײַנען אירע לאַנקעס, אַזוי נידערגעשלאָגן זײַנען
אירע אײַנוואוינער. אין משך פון יאָרהונדערטער איז
זי אַלע מאָל געווען נע־נד פון מלכות צו מלכות און
פון איין אונטערדריקער צום צווייטן. אָט געהערט זי
מלוכהדיק צו אַ ליטווישן האַר און אָט רײַט אויף איר
דער טערק. אָט פאַלט זי כורעים פאַר די פּוילישע פּרי־
צים און אָט רינט זי אַפּ מיט בלוט פון די קאָזאַקישע
נאַגײַקעס. טאַטערן דרייען זיך דאָ אויף אין קאַראַהאַד.
אוקראַינע איז תּמיד אין געהאַקטע צרות. נאָר ווער זי
גופא איז, וואו איז איר אַנהייב און וואו איר סוף, ווייסן
מיר ניט. און אויב צרות, איז ווער נאָך ווי אַחינו בני־
ישראל האָבן פון זיי אויסצושטיין. אוקראַינע איז
געווען אַ מין עזאזל און דער שוצלאָזער יײַד אויף
איר ערד — דער שעיר־לעזאזל.

אוקראַינע, ווי איך לערן אין איר פּשט, מיינט
אַ זײַטיק שטיק לאַנד. ס׳שטייט אויף אַן עק. ס׳איז
אַ פאַרוואָרפענע געגנט, אַ פראָווינץ, אָפּגערוסן פון
דער קרוינשטאָט, ווײַט פון דעם דרך־המלך. זי איז
ריזיק מיט איר פּוח, נאָר דאָס איז אַ ווילדער כּוח,
וואָס פון צײַט צו צײַט צעווילדעווען ער זיך ביז גאָר.
זי איז פאַרשלאָפן און פול מיט בייזע חלומות. זי האָט
אויף קיינעם ניט צו שאַפן און אויך ניט אויף זיך.

אַנדערע אויף איר — יאָ. אַלע מאָל רײַסט זיך עמעצער
אַפּ אויף איר און רײַסט פון איר אַפּ אַ שטיק אַדער
שטיקער. מע וואַרפט זיך אַן אויף איר און מע וואַרפט
זיך מיט איר. אַנדערע האָבן די דעה צו זאָגן וועגן
איר יחלוקו. וועגן מע רײַסט לאָזן פון איינעם שטיקער
פלייש, צערײַסט מען אויך זײַן נשמה אויף פּין־פּיצלעך.

אוקראַינע איז ניט נאָר אַ זײַטיק שטיק לאַנד,
זי איז אויך אַ זײַטיקע בײַ זיך גופא. איז צוגעוואוינט
צו אירע צרות, כאָפּט אַ קלאַפּ און דרימלט ווידער
אײַן. טראָגט אין זיך שטילע פאַרדראָסן, מרוקעט
אונטער שטילערהייט, בייזערט זיך אַן ביז זי הייבט
אָן צו בריקעווען. דעמאָלט מאַכט זי אָן אויפשטאַנד
און האָקט קעפּ, רײַסט שטיקער אויף פון איר פלייש.
צי איז זי מנצח אַדער ניט, סײַ ווי פאַלט זי נאָך דעם
חלשות אין שלאָפן אײַן אויף אַ לענגערער צײַט. ווען
זי וואָיעט ניט ווי אַ וואָלף, זינגט זי ווי אַ פויגל טרוי־
עריקע שעווטשענקא־לידער אַדער שפּײַט מיט גאַל
ווי גאָגאָל. דער אַלטער קאָבזאַר מיט זײַן באַנדורע
איז אויך דאָ: „אוי, מײַן ביטערע דאָליע״. אוקראַינע
איז פאַרזאָרגט, אומעטיק, אָנגעבלאָזן, באַוועלט, אָנ־
געדרודלט, האָט טענות, חלומט אויס מלחמות און נקמות.

דאָ, אויף דער דאָזיקער צעריסענער ערד און
צעבײַסענער מענטשלעכער נשמה, האָט אַרויסגע־
שפּראָצט, געוואַקסן און זיך צעוואַקסן און צעבליט
חסידות. פּלאי־פּלאים! פאַראַן אַ סברה, אַז דער מענטש
איז אַ מין געוויקס פון זײַן באָדן, אַ פרוכט פון דער
געאָגראָפישער אָדער סאָציאָלער סביבה. אַנדערע זאָגן
— אַ פּועל־יוצא פון פּאָליטישע געשעענישן און פאַר־
קומענישן. ווי באָלד אַזוי, כ׳מיין, ווי באָלד נאָר אַזוי,
קען מען שוין מיט דעם שכל ניט פאַרשטיין; ווי אַזוי
גראָד אויף יענעם צעריסענעם שטח, אין יענער צע־
קלויצטער סביבה, צווישן יענעם אָפּגעבלוטיקטן
יידישן קיבורץ, צווישן אָט דער גרויסער און געדיכטער
מרה־שחורה, האָט זיך אַזוי העל־זוניק פונאַנדערי־
געבליט אַזאַ ליבלעכע און האַרציקע מלא־שמחהדיקע
חברותא ווי חסידות. אוקראַינע — אַן אויפבאָרוי, חסי־
דות — אַ תשוקה צו שלווה. אוקראַינער יידן פאַר־
חושכט און צעבראָכן — און חסידות ליכטיק ווי אַ
הבדלה און פריילעך ווי דער שוימענדיקער יין של
קידוש. אַלץ אַרום אַזוי אָפּגעבליאָקעווען און אײַנגע־

מאַטעריע און אין חסידות שטעקט אַ לעבעדיקייט און פרישקייט. יידן אין אוקראַינע פאַרטרויערטע, דער פריץ לאַכט שפּאָטיש, דער פויער שלאָגט, דער קאָזאַק הרגעט און חסידות זאָגט: יידן, זייט מונטער און פריילעך. גאָט וועט העלפן. ער מוז העלפן. יידן, האָט אמונה אין בטחון!

עס פעלן ניט קיין פאַרשער, וואָס באַווייזן מיט אותות און מופתים, אַז חסידות אין אוקראַינע, און גראָד אין דער העלפט 18־טן י״ה, האָט געמוזט געקעמפט, ווערט פאַרחלשט, וועקט מען אים אויף פון זײַן זשלטקייט דערמיט, וואָס מע רופט אים אָן בײַם נאָמען, אַזוי איז צוגעגאַנגען ר׳ ישראל בעל־שם־טוב נאָענט צום פאַרטיפטן און פאַרחלשטן פאָלק און אים אויפגעוועקט, געזאָגט: „ישראל, שטיי אויף״. דאָס איז אַ טיפער ארײַנבליק און אַ ווייטער אויסבליק אין דעם ענין חסידות. דאָס פאַרחלשטע פאָלק מיינט: דער גאַנצער אָרום, די דרויסנדיקע וועלט, די בי־טערע לאָגע פון דעם יידישן ציבור, די שנאה, די רדיפות, דאָס צעפאַלן פון די יידישע קהילות, דאָס צעברעקלען זיך פון יידישן רצון, די פאַלשע משיחים, די פאַרדאָרבענע פראַנקיסטן, די אָפּגעפרעמדקייט פון די תלמידי־חכמים און רבנים צו דעם המון־עם, דאָס גאַנצע פעקל יידישע צרות, די אָפּגעלאָזנקייט פון גלות, ווי אויך דאָס לעכצן און בענקען נאָך דער גאולה. פאַרקערט דער אָנרופער בײַם נאָמען — דאָס איז דער גרויסער יחיד, די גרופּע יחידים, דעם בעל־שמס חבריא, זײַנע תלמידים און תלמידימס תלמידים. זיי אַלע האָבן געמונטערט די אָנגעוווייטאָגטע יידישע נשמה מיט אָזאַ מין שפּרוך, וואָס מיר רופן אָן חסידות. דער בעל־שם מיט זײַן חבריא האָבן ענגומען אַלע וואונדן פון פאָלק און זיי פאַרוואָנדלט אין סגולות און רפואות. בכן, וואו איז דער מוז? יאָ, ס׳האָט אַזוי פאָסירט. עס האָט אָבער געקענט פאָסירן גראָד פאַרקערט. דער חסידישער ווײַן איז געווען עלול צו ווערן זויער ווי עסיק, נאָר ער איז ניט קאַליע געוואָרן. ניט קיין מוז איז דאָס, נאָר אַ גליק, אַ נס.

אַן אמתדיקער חידוש, אַ טיפע חכמה אַדער אַ סיעתא דשמיא. ווער ס׳שרעקט זיך פאַרן ווארט רוח־הקודש, האָט די ברירה ניט פּורש בשמה צו זײַן.

די הסברה פון ר׳ פּנחס קאָריצער באַראיקט, אָבער באַפּרידיקט אונדז ניט. אין איר שטעקט מער משל ווי נמשל אין מער רמז ווי פשט. דער בעל־שם ווערט אונדז דורך דעם דאָזיקן אויסטײַטש נעענטער, אָבער ניט קלאָרער. ס׳איז אָבער אַ כלל, אַז מע קען קיין שום געשעעניש אין עולם האצילות ניט קלאָר מאַכן ביז צו דער שפּעטער. קלאָר ווערט ערשט דאָן, ווען מ׳איז מודה, אַז ניט אַלץ קען ענגוי אויפגעקלערט ווערן. ווייטיקער פון קלאָר מאַכן גרויסע געשעעניש איז דער דרך־ארץ פאַר זיי. ווילן מיר אויפריכטיק זײַן צו דעם עבר, סײַ דעם נאָענטן און סײַ דעם ווײַטן, זאָלן מיר אים לערנען, פון אים לערנען, אָבער ניט אַ פאָרל. דערײַבער האָבן מיר דאָס רעכט צו זאָגן, אַז געשיכטע ווערט געמאַכט בציבור און פאַרשטאַנען קען זי ווערן נאָר ביחידות און אין שפּיגל פונעם יחיד.

ליבער פון אַלע אויסטײַטשן איז בײַ מיר דער אויסטײַטש פון ר׳ פּנחס קאָריצער. ער האָט אַזוי געזאָגט: פאַרוואָס הייסט ר׳ ישראל בעל־שם, דער נאָמען — מענטש? ווײַל ר׳ ישראל האָט אָנגערופן דאָס פאָלק בײַם נאָמען. אַשטייגער למשל, ווען אַ מענטש ווערט פאַרחלשט, וועקט מען אים אויף פון זײַן פאַר־חלשטקייט דערמיט, וואָס מע רופט אים אָן בײַם נא־מען. אַזוי איז צוגעגאַנגען ר׳ ישראל בעל־שם־טוב נאָענט צום פאַרטיפטן און פאַרחלשטן פאָלק און אים אויפגעוועקט, געזאָגט: „ישראל, שטיי אויף״. דאָס איז אַ טיפער אַרײַנבליק און אַ ווייטער אויסבליק אין דעם ענין חסידות. דאָס פאַרחלשטע פאָלק מיינט: דער גאַנצער אָרום, די דרויסנדיקע וועלט, די בי־טערע לאָגע פון דעם יידישן ציבור, די שנאה, די רדיפות, דאָס צעפאַלן פון די יידישע קהילות, דאָס צעברעקלען זיך פון יידישן רצון, די פאַלשע משיחים, די פאַרדאָרבענע פראַנקיסטן, די אָפּגעפרעמדקייט פון די תלמידי־חכמים און רבנים צו דעם המון־עם, דאָס גאַנצע פעקל יידישע צרות, די אָפּגעלאָזנקייט פון גלות, ווי אויך דאָס לעכצן און בענקען נאָך דער גאולה. פאַרקערט דער אָנרופער בײַם נאָמען — דאָס איז דער גרויסער יחיד, די גרופּע יחידים, דעם בעל־שמס חבריא, זײַנע תלמידים און תלמידימס תלמידים. זיי אַלע האָבן געמונטערט די אָנגעוווייטאָגטע יידישע נשמה מיט אָזאַ מין שפּרוך, וואָס מיר רופן אָן חסידות. דער בעל־שם מיט זײַן חבריא האָבן ענגומען אַלע וואונדן פון פאָלק און זיי פאַרוואָנדלט אין סגולות און רפואות. בכן, וואו איז דער מוז? יאָ, ס׳האָט אַזוי פאָסירט. עס האָט אָבער געקענט פאָסירן גראָד פאַרקערט. דער חסידישער ווײַן איז געווען עלול צו ווערן זויער ווי עסיק, נאָר ער איז ניט קאַליע געוואָרן. ניט קיין מוז איז דאָס, נאָר אַ גליק, אַ נס.

אַן אמתדיקער חידוש, אַ טיפע חכמה אַדער אַ סיעתא דשמיא. ווער ס׳שרעקט זיך פאַרן ווארט רוח־הקודש, האָט די ברירה ניט פּורש בשמה צו זײַן.

די הסברה פון ר׳ פּנחס קאָריצער באַראיקט, אָבער באַפּרידיקט אונדז ניט. אין איר שטעקט מער משל ווי נמשל אין מער רמז ווי פשט. דער בעל־שם ווערט אונדז דורך דעם דאָזיקן אויסטײַטש נעענטער, אָבער ניט קלאָרער. ס׳איז אָבער אַ כלל, אַז מע קען קיין שום געשעעניש אין עולם האצילות ניט קלאָר מאַכן ביז צו דער שפּעטער. קלאָר ווערט ערשט דאָן, ווען מ׳איז מודה, אַז ניט אַלץ קען ענגוי אויפגעקלערט ווערן. ווייטיקער פון קלאָר מאַכן גרויסע געשעעניש איז דער דרך־ארץ פאַר זיי. ווילן מיר אויפריכטיק זײַן צו דעם עבר, סײַ דעם נאָענטן און סײַ דעם ווײַטן, זאָלן מיר אים לערנען, פון אים לערנען, אָבער ניט

וועלן אים באַלערנען אָדער האָבן טענות צו אים אין בּיי אים בודק זײַן די ציצית, ווי דער מינהג איז, למשל, בּיי אייניקע חסידות־פֿאַרשער, וואָס קוקן אויף חסידים און רבֿיים פון אויבן אַראָפּ. וויל מען האַלטן די בלום בּיי איר פּוכיק קעפּל, צעפּאַלט זי זיך באַלד. וועט ס׳גייט צו אמונה־פֿאַסירונגען בלויז פֿאַרשערעריש, האָט שוין פֿאַרלוירן דעם שליסל צו זיי. וויל מען זיי מעסטן מיט געבאַרגטע מאָס פון וועלטלעכקייט, קלעפּט זיך דאָס ניט צו זיי. די חוקרים פון חסידות האָבן זייער אָפּט גענומען דעם יצר־הרע און מיט אים אַלץ אויס־געטרעטשט. דער בעל־שם האָט מצליח געווען, ווײַל דער המון־עם האָט פּיינט געהאַט די גבאים און די רבנים. פון דער כּת החסידים איז געווארן אַ גרויסע עדה, ווײַל חסידות האָט מתיר געווען ניט צו לערנען, אַפֿילו וויניקער צו דאַוונען, כאָפּן אַ טרונק אָדער טאַקע מאָכן אַ פּוסע, האָט צונויפֿגעטריבן גרויסע מחנות און מענטשן האָבן ליב צו שטופֿן זיך אין ענגשאַפט. דאָס זײַנען אַלץ הסברים פון דעם געמיינעם צד, פון דער סיטרא־אחרא, פון כּעס און שנאה, פון וועלן פּורק עול זײַן, פון ניט שטרעבן צום גוטן. אָבער פון בלויז ניט קומט גאָרנישט ארויס. פון כּעס און שנאה שאַפט זיך ניט אַזוי פיל ליכט און שמחה און תמימות און מסירת־נפש און טיִערע האַרציקייט, וואָס שפּילן ווי גוטער וויין אין חסידישע הערצער.

חסידות באַשטייט פון רעיונות און דרכים, ס׳איז וועלט־באַנעם און אַ שטייגער־לעבן. אין איר איז דאָ אַ הויכער לייטער פֿאַר יחידים און אַ בריטער שליאַך פֿאַר המון־עם. דאָס איז אַ תורה, וואָס ווערט אויס־געטראָגן פון אַן עדה. ווי תורה איז חסידות אַלט ווי די ייִדישע נשמה. די האַזיקע תורה קען מען אַרײַנ־לייגן אין צוויי כּלים: ואָהבת את ה׳ אלהיך און ואָהבת לרעך כּמוך. דביקות אין גאָט און ליבשאַפט צום מיט־מענטשן. ניט דער בעל־שם און ניט אָחינו בני־ישראל אין אוקראַינע האָבן די דאָזיקע תורה, פֿאַרשטייט זיך, מחדש געווען. זיי האָבן אָבער זי אויפֿגעפֿרישט און די הערצער פֿאַר איר דערפֿרישט. ייִדישע חכמים פון אַלע צײַטן האָבן געאַקערט דאָס פעלד פון חסידות און פֿאַר־זייט עס, אָבער ניט אַלע מאָל איז געווען אַ גוט גערעטע־ניש. די אסיים, די מקובלים, די חכמי־המוסר זײַנען אויך געווען חסידים. אויך אַלע, וואָס האָבן זיך כּשר און ניט כּשר באַמיט מקרב צו זײַן דעם קץ אין אַראָפּ־ברענגען משיחן, זײַנען געגאַנגען אויפֿן דרך החסידות. חסידות איז אַ גאַר־גאָר אַלטער ייִדישער שניט. האָט אָבער חסידות אין אַלע צײַטן געהאַט מער וויי־געבורט ווי געבורט. פֿאַרקערט, דאָס חסידות פון בעל־שם האָט געבוירן אַ פּאַלקס־באַוועגונג אָן גרויסע וועייען. נאָר אין אוקראַינע איז חסידות אַרויס פון די וויקעלעך פון אַ רעיון און איז געווארן אַ לעבנס־שטייגער; איז אַוועק פון דעם ענגן מנין צו מתפּלל זײַן אין דעם בית־המדרש פון פּאַלק.

פֿאַרוואָס האָט גראָדע דער אוקראַינער ייִדישער קיבוץ זוכה געווען מגדל צו זײַן דאָס פון שטענדיק ייִדישע וואונדערקינד חסידות? כאָטש די השפּעה פון אוקראַינער ייִדישקייט איז זייער גרויס אויף דעם געדאַנק און גאַנג און געזאַנג פון חסידות, האָט זיך דאָך דער חסידישער שטראָם צעגאַסן העט ווײַט פון אוקראַינע און דאָרט אײַנגעזאַפּט אין זיך נײַע השפּעות, באַקומען נײַע חנען און אויך נײַע טיפקייטן. פֿאַראַן שטייגערס פון פּויליש, ליטוויש, גאַליציאַנער און אונ־גאַריש חסידות. דאָס פינטעלע חסידות שטעקט דאָך אין דרײַ ראשונים — דער בעל־שם־טוב, ר׳ פּנחס קאָריצער, ר׳ נחום טשערנאָבּיליער, ר׳ יעקב יוסף כּץ, דער בעל „תולדות יעקב יוסף״ און דער מעזריטשער מגיד. זיי האָבן געצויגן זייער יניקה פון אוקראַינער ייִדישקייט, פון איר שטילער טיפקייט, פון איר דורכזיכטיקער און באַשטראַלטער טרויערריקייט, פון איר גורל. די ערשטע זײַנען אויך אַלע מאָל די לעצטע. יעדער באַ־וועגונג האָלט זיך מיט דעם כּוח פון די ראשונים, אַפֿילו ווען די אַחרונים, וועלכע שטייגן אויף נאָך זיי, קוקן אויס העכער מיט אַ קאָפּ. גראָד חסידות האָט ניט פֿאַרמאָגט קיין אַחרונים, וואָס זײַנען אימשטאַנד צו פֿאַרמעסטן זיך מיט אירע ראשונים. נאָך אַמאָל דער בעל־שם, נאָך אַמאָל ר׳ לוי יצחק און רבי נחמן בראַצלאַווער איז ניט געווען. וואָס נײַ, איז אַן אויסגע־זאָגטער סוד. ווי באַלד דער סוד איז שוין אַנטפּלעקט געווארן איז מאָל, קען מען נאָך דעם נאָר פֿאַרטיפֿערן דעם אויסזאָג, פֿאַרשענערן אים. דער אויסגעגראָבענער ברונעם פליסט שוין פון זיך. איז דער ראשון פשט, איז דער אַחרון פשטל. איז דער ראשון אַ חידוש, איז דער אַחרון אַ חידושל. דער דאָזיקער כּלל איז גילטיק אומעטום, וואו עס האַנדלט זיך וועגן אַ נײַ אַנטדעקטן קוואַל.

ווילן מיר זיך דערגרונטעווען די סיבה, פֿאַרוואָס איז גראָד אין ייִנער צײַט און אין ייִנער ייִדישער געגנט אויפֿגעקומען אַזאַ ליכטיקע און דערפֿרישנדיקע שיטה ווי חסידות. מיט דעם שכל קענען מיר דאָס ניט פֿאַר־שטיין. נאָך דער עקידה פון די יאָרן תשח און תכ״ו איז דאָס פּאָלק אָפּגעגרענען מיט בלוט און דורכגעלישן אַ פּיזישע און גײַסטיקע ירידה. פון דעם ווירוואָר פון פּאַלשע משיחים, וואָס זײַנען געווארן אמתע משומדים, איז דאָס גאַלד פון ייִדישן אמונה־אוצר אומגעביטן געווארן אויף קופּערנע פֿאַרזשאַוועטע מטבּעות. אַ סך אמתן זײַנען געווארן ווי ערגרונטענע מילך, הייליי־קייטן זײַנען פֿאַרשוועכט געווארן, פיל מוחות זײַנען צעדרייט און פיל נשמות פֿאַרדאַרבן געווארן. פון דעם דאָזיקן קויטיקן לעבן האָט דווקא ארויסגעשפּאַצט די ריינע און חנעוודיקע בלום פון תמימות און פרייד און בטחון. ווי אזוי זשע?

יאָ, מיר ווילן וויסן. אָבער אין דעם וועלן אַרײַנ־דרינגען אין די סודות פון געבורט און ווידערגעבורט

אין אין דעם באַמיען זיך אַראָפצורײַסן שלייערן איבער־הויפט שטעקט העזה, וואָס מיינט טאָקע חוצפה. דורך חוצפה לערנט מען וויניק. פון בלויז אויסלערנען קומט מען צו זעלבסטגענוגערײַ. ווײל מען אָנכאָפן אַ סוד בײַ די פאָלעס, אַנטלויפט ער. די ערשטע סיבה לאָזט צו זיך קיינמאָל ניט אַרײַן. די וועלט, ווי אויך יעדער עולם־קטן, זײַנען דאָ פאַר אונדז זיי צו פאַרשן. פאַרהוילט בלײַבט אָבער די פאַר־וועלט, דער איידער, דער גרויס־סער ערב. קיינמאָל קענען מיר ניט אויסטײַטשן ווי אַזוי באַווײַזט זיך פלוצעם דער רוח־אלהים און הייבט אָן שוועבן אויף דעם תּוהו־ובוהו. מוזן מיר צוגיין צו זאַכן מיט מורא און דרך־ארץ, וועט מיר ווילן זיי זאָלן זיך פאַר אונדז אַנטפלעקן מיט זייער פנימיות־דיקייט. און דאָס איז אפשר די כוונה פון דעם באַ־וואוסטן מאמר פון די חכמים, אַז קדמה דרך־ארץ לתורה. ווילסטו עפעס לערנען, איז האָב דרך־ארץ.

נעמען מיר אָן, אַז דער מולד פון חסידות וועט פאַר אונדז בלײַבן אַ רעטעניש, אַ נס, לאָזט זיך שוין דערנאָך גרינגער זיך גרונטעווען אין זײַן תוך און שטייגער, אין זײַן שפראַכן און בליען און זיך פונאַנ־דערוואַקסן, באַקומען מיר שוין אפילו מער מיטלען דורך זיי צו פאַרשן די וועגן און די סיבות פון זײַן השפּעה און די מקורות פון זײַן לעבנס־חכמה, פון זײַנע שייַנע מעשיות און קלוגע תורות, פון זײַן מלכות־דיקער ענייות און טיף באַהאַלטענער, שטיל־שטראַלנ־דיקער גאַווה, פון זײַנע פשטותדיקע געגנ, וואָס זײַנען אַנגעוואַפט מיט מידות־טובות און אצילותדיקער גוטס־קייט. דער נס איז אַ טייערע זאַך, אַ גאָלדען ווינטש־פינגערל. שטעלן מיר זיך אַוועק אויף אַ נס, וועלט שוין אַלע קלאַפּ און נאַטירלעך. אַן עק מיט די פראַ־געס. אָט זעט איר דאָך.

איינער אַ פאַרבערענטער מתנגד האָט מחבר געווען ספרים, כדי צו באַווײַזן, אַז מע קען בכלל ניט באַ־ווײַזן, אַז ס׳האָט געלעבט אַ יִד מיט דעם נאָמען ישראל בעל־שם־טוב. ער לייקנט שטיין אין בייַן. ניטאָ, זאָגט ער, קיין דערמאָנונג וועגן אים אין קיין שום ספר פון יענער צײַט. ער ווייל האָבן שוואַרץ אויף ווײַס, כתוב וחתום, אַז אין מעדזשיבאָזש האָט געלעבט אַ יִד אַזאַ. איז, ערשטנס, יאָ דאָ שוואַרץ אויף ווײַס אין עטלעכע ספרים, ווי פאַרשער האָבן דאָס דערווײַזן. נאָך ווײַטיקער איז, וואָס ר׳ ישראל בעל־שם־טוב לעבט אין אונדז אי ווײַס אי רויט, ווי אין אַלע אַנדערע פאַרבן פון אַ רעגנבויגן. ער ברענט אין פאַלקס זכרון, ווי שוואַרצע קויילן מיט אַ רויט העליש פּײַער.

דער בעל־שם־טוב איז אונדזער ברען און פּײַער, אונדזער שטאָלץ און האָפענונג, אונדזער גלויבן אין די אַדלער־פליגלען פון דער יידישער נשמה, אונדזער גלויבן אין גלויבן... זײַן ממשותדיקער קיום, ווי אויך זײַן פלאימדיקע אויסגעטראַכטקייט איז אײַנס און דאָס זעלבע. זײַן שלווהדיקער גאַנג צווישן די קאַראַקטער־בערג איז אַן אָנזאָג, אַז אין אונדז גופא צוויטשערט נאָך דאָס גן־עדן־פיגעלע שבת. זײַן חכמה־דיקע שתיקה, ווי זײַן חנעוודיקע באַארעדעוודיקייט, זײַן בן־יחידישקייט, וואָס איז אַזוי ענג געקניפט און געבונדן מיט כלל־ישראלדיקייט, זײַנען פאַר אונדז אַ טרייסט אויך אויף לעתיד לבוא. אונדזער אויספּאַרש דאַרף גראָד זײַן אָנגעוועדעט אויף דעם: פון וואָענעט אַזאַ דערהייבונג, אַזאַ הויכע מדריגה און אַזאַ ברייי־טער וועלט־באַגעס בײַ איינעם אַ פּשוטן יִדן, אַ דרדקי־מלמד אַדער באַהעלפער, וואָס האָט אַרומגעפירט מיט זײַן פערד און וועגעלע צו פאַרקויפן ליים אַדער זאָמד פאַר אַרעמע יידן אויף שבת? פון וואָענעט זײַנען געקומען צו אים די אַלע פערל, וואָס האָבן זיך אים געשאָטן פון מויל? האָט ער רבנים געהאָט אַדער האָבן אים פעלד און וואַלד, טײַך־געמורמל און פויגל־געפּישטשערײַ חכמה געלערנט? פון וואָענעט שטאָמט זײַן מלכותדיקער מאַניער, זײַן לויטערער גלויבן און רייניע פרייד? מיר זעען ווי דער קוואַל ריזלט, אָבער וואי איז זײַן אָנהייב?

אַ סך דענקען, אַז פאַרשטיין אַ קוואַל קען מען דערמיט, וואָס מע פאַרשט אויס די זומפּן, די ווילדע געוויקסן און אבני־נגף, וואָס דורך זיי רײַסט ער זיך דורך מיט זײַן קראָפט. אַ האַרבער טעות. אַ פּײַער־שפּײַנדיקער באַרג באַמיסטיק מיט זײַן לאָווע גוט די פּלאַנצן, וואָס וואַקסן אָרום אים, רײַכער, פאַרביקער און זאָפטיקער. אָבער וואַקסן קומט דאָך פון דער זון, פון הימל־טוי און תּהום־וואַסערן.

ב. די גרינדער פון חסידות

פּראָבלעמען זײַנען ווי קשיות, און קשיות שטאָמען על־פּי־רוב פון אַ טעות אין פּשט. פאַראַן אַ מחלוקת הפוסקים צווישן די חסידים־פאַרשער, צי האָבן פאַר דעם בעל־שמס צײַטן עקסיסטירט חסידים אָדער ניין. אין דער אמתן האָבן זיי יאָ עקסיסטירט. אין בראָד איז געווען אַ מנין יושבים אין קלויז, וועלכע זײַנען געווען באַוואוסט מיטן נאָמען בראָדער חסידים. דאָס זעלבע אין באַר, אין מעדזשיבאָזש און אין אַנדערע שטעט פון אוקראַינע. און דאָך, כאָטש חסידים זײַנען געווען, איז חסידות דעמאָלט אויף דער וועלט נאָך ניט געקומען. וואַרעם חסידים צו חסידים זײַנען ניט גלײַך. אין בראָד, אין באַר און אין מעדזשיבאָזש, ווי אין אַנדערע שטעט, זײַנען געווען אַלטמאָדישע חסידים, פאַסטערס, לערנערס, דאָוונערס, פרושים, גרויסע בעלי־יסורים און ניט קיין בעלי־חלומות, אַנגעכמורעטע אין פאַר גיהנום דערשראָקענע, דעם יצר־הרעס דם־

שונאים און באַשטראָפערס פון זייערע גופים, זייערע אייגענע נשמות־פאַרזאָרגערס, אָבער ניט דעם פאַלקס נאָענטע מחותנים. דאָס איז גאָר אַן אַנדער מין חסידות, וואָס האָט אַ קנאַפּע שייכות מיטן בעל־שמס דרך, כאָטש אויך זיי זינגען געוויסן מחולק מיט דעם רבנישן און לומדישן שניט פון ייִדישקייט. אויך לייגט זיך אויפן שכל, אַז אין דער צייט פון דעם בעל־שם־טוב און אפילו העט פריער פאַר זיין התגלות איז שוין אַ טייל פון זינגע רעיונות אַריסטאָזאָגט געוואָרן פון אַנדערע. דער בעל־שם איז זיכער ניט געווען דער ערשטער, ווייל דעם ערשטן קענען מיר קיינמאָל ניט. איין פייגעלע מאַכט ניט דעם פרילינג; ווער ס׳האָט צו זאָגן אַ ניי וואָרט, זאָגט דאָס קיינמאָל ניט אַליין. ער האָט שטענדיק מיטזאָגערס אָדער פירזאָגערס. דער ערשטער איז שטענדיק אַ פאַרהוילענער און באַשאָטנ־טער. דער ערשטער איז אַ קול־מבשר, ניט קיין וועג־ווייזער. און איז ער יאָ אַ וועגווייזער, דערפירט ער קיינמאָל ניט ביז צום ענד פון דעם וועג. משה האָט אַריסטאָגפּירט די ייִדן פון מצרים; יהושע האָט זיי אַריינגעפּירט אין דער ארץ הבחירה. צווישן משהן און יהושען זינגען נאָך געוואָגן נחשונים, וואָס זינגען די ערשטע אַריינגעשפּרונגען אינעם כוואַליע־גרעבריוו.

ניט אין דעם באַשטייט די גרויסקייט פון בעל־שם, וואָס ער האָט געזאָגט אַזוינס, וואָס פאַר אים האָט מען ניט געזאָגט, נאָר אין דעם, וואָס ער האָט אַזוי געזאָגט ווי קיינער ניט פאַר אים. ס׳איז אַ קליינער חידוש צו זאָגן חידושים. אַ שאַרפער למדן איז אַלע מאָל מגלה חידושים. ס׳איז אַ גרעסערע רבותה אַרויס־צוזאָגן אַלטע אמתן מיט אַ שפּאָגל נייַעם כּוח, מיט אַ השטערער פרישקייט, מיט אַזאַ האַראיציקער חדוה, וואָס שטעקט אַן. אַלטע אמתן זינגען בכלל שטענדיק נייַ אין מויל פון אַ מענטשן, וואָס איז אַראָפגעקומען אויף דער וועלט מיט אַ נייַער נשמה. אַלץ, וואָס דער בעל־שם האָט געזאָגט מכוח חסידות, שטייט געשריבן אין די הייליקע ספרים, און אין זינ צייט ווי אויך פריער האָבן דאָס אויך אַנדערע ווער געזאָגט און ווער געשטאָמלט. די אַלע אמתן האָבן זיך פשוט געטראָגן אין דער לופט. דער בעל־שם אָבער האָט די האַזיקע אמתן ניט נאָר פון די ספרים אַריסגעלייענט און ניט נאָר פון דער לופט אַריסגעשעפּט, נאָר פון דער טיפעניש פון זינ וועזן אַריסגעבראַכט. ער אַליין איז געווען דער ברונעם פון די דאָזיקע מים־חיים. קיינמאָל קען מען ניט משפּיע זינ מיט געבאָרגטע אמתן. דער בעל־שם האָט ניט געלעבט פון באַרג און פון גמילות־חסדים. הימל אין ערד, וואַלד און קוואַל, לאַנדקעס און שעפּעלעך, ביימער אין טייכן זינגען געוויסן וואָס אונטערפירערס. אַנדע־רע האָבן געזאָגט וואָס ער, אָבער נאָר אים האָט מען דערהערט. זאָגן קען יעדער, וואָס ער וויל. ניט יעדער איז זוכה צו אַ דערהערע. דער בעל־שם האָט זוכה געווען, מן־הסתם האָט ער דאָס געזאָגט מיט אַנדערשקייט.

ווי באַלד אַזוי, צו וואָס די חקירות, צי האָט דער בעל־שם געהאַט פאַרלויפערס אַדער ניט. פאַרלוי־פערס האָט ער זיכער געהאַט, אָבער ניט קיין איבער־לויפערס. ווייטער פון אים און ביז אים האָט קיינער ביז הינט נאָך ניט דערגרייכט. ניט נאָר איז ער געווען אַ ווידערקול פון זינ צייט, נאָר ער איז אויך געווען דער איידער־קול פון קומענדיקע צייטן. ער איז אַ שטיק אוקראַינער ייִדישקייט פון יאָר ת״ח און ווייטער און פון פאַר אַן אויך נאָך די צוויי וועלט־מלחמות. וואו ייִדיש האַרץ בלוטיקט אין יידיש מויל קרעכצט, דאָרטן שוועבט דעם בעל־שמס ליכטיקע צורה ווי אַ רעטונג און טרייסט. פאַרקערט, וואָס איז שייך די רעיונות פון חסידות, האָט דער בעל־שם געהאַט שוית־פים. ניטאָ קיין נאָקעטע מחשבות. אָט ווי אַ מענטש שאָפט מיט ייִדער מצווה אַ מלאָך, אַזוי שאָפט ער מיט יעדער רעיון אַ לעבעדיקן מענטשן אין זינ גוסט אַדער טאָקע אַ גאַנצן מנין מענטשן. רוחניות לעכצט נאָך גשמיות, נשמה ווייל גוף. גייסט מוז האָבן אַ קער־פּערלעכן לבוש. ניט נאָר אין אוקראַינע, אויך אין אַנדערע לענדער, וואו ס׳זינגען געוויסע ייִדישע קיבורצים, זינגען געוויסע צוואָרפן איינצלנע חסידים, וואָס האָבן אפילו דעם בעל־שם־טובס נאָמען ניט אַדער כמעט ווי ניט געהערט. אַשטיגער דער „אור החיים״ פון מאַראָקאָ, ר׳ נפתלי כץ, ר׳ אַברהם אייבוש אין ר׳ נתן אַדלער פון פראַנקפורט און אַנדערע. ווער עס האָט פאַרויסגאַנט און ווער ס׳האָט נאָכגאַנט דעם בעל־שמס דרך און אויך מיטגאַנט, אָבער נאָר דער בעל־שם מיט זינגע תלמידים און חברים האָבן די יחידים־סטעזשקע בריייטער אויסגעטראָטן און געמאַכט זיי פאַר אַ דרך הרבים.

דערבייַ מוז באַטאָנט ווערן, אַז אייניקע פון בעל־שמס חברים, וועלכע זינגען דערנאָך געוואָרן זינגע תלמידים, זינגען נאָך אייַדער דער בעל־שם איז נתגלה געוואָרן געאַנגען אויף דעם דאָזיקן דרך מיט זייער אייגענעם כּוח, אַדער ריכטיקער געזאָגט, מיט זייער אייגענער השגה, נאָר אַן דעם אויך פון מאָכן פון אים אַ לעבעדיקע קראָפט, וואָס קריצט זיך אַזוי אין די מוחות און רודערט אויף הערצער, מוז מען האָבן אויסער מחשבות און השגות אויך אַ שטאַרקן ווילן אים צו דינען אין אַ טיפן גלויבן אין אים, התלהבות אַן אַ סוף. פאַראַן מענטשן מיט בליציקע רוח־הקודש, אָבער אַ בליץ אַן דביקות קען קיין שום פּעולה ניט האָבן. וואָס האָט מען דערפון, וואָס דער שכל איז משיג בשעת ס׳פעלן ברעג, ווילן אַדער כּוח צו וועלן, די גוטע מידה פון התמדה און דער אמתער גלויבן, וועלכער קערט וועלטן און איז אויך אָפט משנה מזל? די אַלע מעלות צו־זאַמענגענומען באַקומען דעם זיבעטן חן ערשט דעמאָלט, וועו זיי זינגען באַזאָלצן און באַשמאָלצן מיט פּינגער תמימות. וואָרעם נאָר תמימותדיק אַרויסגעזאָגטע גע־

דאנקען מאכן פון טיפקייטן זעלבסטפארשטענדלעכקייטן אין צעגיסן זיך אין די הערצער ווי סיפקע פירות, וואס זײנען לגמרי קיין חידוש ניט. זיי זײנען דאך די נאטור אליין. און ס׳ארא חידוש איז אין דער שיינער און גוטער מחיה־נפשותדיקער פרוכט?

געקרוינט מיט די אלע מעלות איז געווען דער בעל־שם. די תמימותדיקע נאטירלעכקייט איז דער בילישטשענדיקער ברילאנט אין זײן קרון. דעריבער האט ער זיך כשר פארדינט צו זײן דער ראש־וראשון, דער פאטער פון חסידות.

א חסיד אין דעם בעל־שמס גוסט פאר דעם בעל־שם איז געווען אויך ר׳ שבתי ראשקאווער, דער מחבר פון א בארימטן סידור. ראשקאוו ליגט בײם דניעסטער. צופוסנס איז ער טײַכיק און צוקאפּנס פעלדזיק. אין ראשקאוו ווערט אנגעווײזן עד־היום די הייל צווישן די פעלדזן, וואו דער בעל־שם האט זיך מתבודד געווען. מיט זײן פאטשיילע, זאגט מען, איז ער דארט ארײַנער דעם דניעסטער. ווי קומט דער בעל־שם קיין ראשקאוו? פארשטייט זיך, ער איז געקומען אהין צו ר׳ שבתין און האט מסתמא פון אים אויך געלערנט קבלה, וואס ר׳ שבתי איז געווען א גרויסער מקובל. אבער נאך דעם איז ר׳ שבתי געוואָרן זײנער א תלמיד. אויך ר׳ נחום טשערנאבילער איז געקומען צום בעל־שם א פארטיקער חסיד. דער בעל־שם האט אים געמאכט אזא ברוך־הבא אין די אויגן פון זײן ווײַב: „זע נאר, זע — האט ער איר געזאגט און געטײַטלט מיט זײן פינגער אויף נאסט — א גנב איז צו אונדז געקומען". „א גנב זאגסטו — האט זײן ווײַב זיך אנגערופן צו אים מיט א טענה — חס־ושלום, דער ייִד קוקט גארניט אויס ווי א גנב". „יא — האט אפּגעענטפערט דער בעל־שם — א גנב איז ער; ער וויל אוועקגנבענען דעם גאנצן עולם־הבא פאר זיך".

ר׳ נחום טשערנאבילער איז דער ריכטיקער שליח־ציבור פון אוקראינער ייִדישן שבט. אן אמתער ענין און א גרויסער ארעמאן. א תם משופרא דשופרי. אזעלכע חנעווידיקע אביזינים זײנען געווען זייער פיל צווישן די פרומע ייִדן אין אוקראינע. איז ר׳ נחום צווישן זיי, אבער ר׳ נחום לא־די ער האט גארניט געוואלט פאר זיך, אפילו ניט קיין עולם־הבא, האט ער אפילו ניט געפאדערט פאר זיך דעם מינדסטן חלק אין דער נצי־ער יצירה, וואס הייסט חסידות. ניט ער איז געווארן א רבי און ניט ער האט געפראווט תורה־זאגן. מיט אמתער הכנעה האט ער זײן קאפּ געבויגן פאר זײן נייעם רבין, דעם בעל־שם. בײ אים הייבט זיך אן די גרויסע חסידישע מידה צו באקומען התבטלות פאר א רבין, וויַיל א תלמיד טאר ניט פסקענען קיין הלכה פאר זײן רבין אין די אויגן, ווערט זײן איך ווי פון זיך פארבייגן אין דעם מעמד פון דעם רבין סײַ בפניו און סײַ שלא בפניו. א חסידישער רבי איז גארניט שײַך צו זאגן שלא בפניו, וואָרעם ער שטייט שטענדיק זײן תלמיד פאר די אויגן. וועָן ער איז ניטא, איז ער אויך דא. ס׳זײנען געווען תלמידים פון גרויסע רבנים, אליין שוין רבנים, פון וועמען מויל ס׳האבן זיך געשאטן פערל, שארפע מוחות און גרויסע בעלי־השגות — און דאך האבן זיי שטענדיק מכריז־ומודיע געווען, אז וואס זיי זאגן איז ניט זייערס, נאר פון זייער רבינס אוצר. אט פאר דער דאזיקער מידה אליין קומט חסי־דות א שטול אין מזרח פון דעם היכל המידות. ר׳ נחום טשערנאבילער איז געווען די לעבעדיקע פארקער־פערונג פון דער דאזיקער שיינער מידה.

דער צווייטער מיטגייער פון בעל־שם, וואס איז אויך געווען אין א באשטימט זינען זײנען א פארגייער, איז ר׳ נחמן הארדענקער, דער זיידע פון דעם גרויסן ר׳ נחמן בראצלאווער. אויך ער אן ענין מופלג, וואס האט זיך לגמרי צוגישט געמאכט פאר דעם בעל־שם זײן רבין. ער האט דאס געשריבן פון ארץ־ישראל צו דעם בעל־שם קיין מעדזשיבאזש זײן בארימט בריוול, וואו ער האט בקיצור נמרץ אויסגעטײַטשט פאר אלע צײַטן דעם תמצית פון חסידות. ער שרײַבט: „בײז איך האב אײַך דערקענט, ר׳ ישראל, האב איך אײַנגענומען ביטערע רפואות, נאר איר האט מיך געלערנט די זיסע רפואות. ביטערע רפואות מיינט פאסטן הספקות, אנטאן זיך יסורים, פּיניקן דעם גוף, ארומגיין מיט א צעבראכן הארץ און מיט א נידערגעשלאגן געמיט, ציטערן שטענדיק פאר אן עבירה. זיסע רפואות באקומט מען דורך אמונה און בטחון און עבודת־השם מיט שמחה". שמחה איז נאר איינער פון די פיל יסודות, וואס אויף זיי שטייט חסידות.

יעדער איינער פון דעם בעל־שמס חברים און תלמידים האט אונטערגעשטראכן דערעיקרשט איינעם פון די יסודות. אויך יעדער איינער פון די חסידים פון פאר בעל־שמס צײַטן האט ארויסגעשטעלט אין פאדערגרונט די אדער יענע מידה, ווי זי וואלט זײן דערעיקרשט. דער אר״י הקדוש, דער של״ה, ר׳ משה־חיים לוצאטא און אנדערע האבן אנגעווײזן אויף די טרעפ פון דעם חסידות־לייטער און יעדער האט אויף זײן שטייגער געשטעלט דעם טראפ אויף איינער פון זיי. דורך דעם פארטײַטשן און באזינגען חסידות בויט זיך דער היכל־החסידות. א סך הענט בויען איין בנין. הענט טראגן ציגל, קנעטן ליים, שטעלן אויף וועגט, מאכן טירן און פענצטער, לייגן אויס דעם דאך. און דאך איז נאר איינער זוכה, אז דער בנין זאל זײן אנגערופן מיט זײן נאמען. אמאל איז דאס דער אדריכל פון דעם הויז, אמאל איז דאס דער, וואס קלאפט צו די מזוזה אדער הענגט אויף דעם גלאק. דער בעל־שם איז געווען גלײַכצײַטיק דער יסודות־לייגער און דער גלאקן־ציער פון חסידות. מיט דעם, וואס ר׳ נחמן הארדענקער האט אנגערופן חסידות א זיסע רפואה, האט ער שוין מחבר געווען א תמציתדיקן פירוש אויף אים און דערמיט זיך כשר פארדינט דעם זכות פאר־

רעכנט צו ווערן וויי אייניר פון זײַנע גרויסע מורי־דרך. ער האָט אים אַ נאָמען געגעבן. דער נאָמען פון אַ זאַך איז אַ שטיק פון איר נשמה. קיין תורות זײַנען פון אים ניט בנמצא. אָבער אַ חסיד באַשטייט ניט דווקא פון דעם, וואָס ער זאָגט, נאָר פון דעם, וואָס ער איז. חסידים לעבן זיך אויס אין מידות מער ווי אין זאָגעכצער. איבעריקנס האָט ר׳ נחמן האָראָדענקער איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ סיפור־המעשה וועגן איינער אַ מדינה, וואָס ברענגט אַראָפּ אַלע יאָר פּאָר זיך אַ פּרישן מלך פון מרחקים. שטעקט אין דעם דאָזיקן סיפור אַ גרויסע חכמה און ער איז אויסגעטאָקט ווי אַ מלאכת מחשבת. ווער ס׳קען דערציילן אַזאַ סיפור, קען דערציילן נאָך סיפורים, און ווער ס׳האָט אַזוי קורץ און אויסשפּאָלעך אויסגעטראַכט חסידות, איז מסוגל געווען אַרויסצוברענגען פון זיך נאָך אַזעלכע מימרות. אָלא וואָס דען? ר׳ נחמן האָראָדענקער איז געווען אַ גרויסער ענייו. אַן אמתער ענייו לאָזט ניט איבער נאָך זיך קיין זאָגענישן. ער שווײַגט זיך אויס און ער פּאַרשווײַגט זיך. דאָס אויסשווײַגענישׂ פון אַן אויקראַינער יידן איז אין לשער. אין ר׳ נחמן האָראָדענקערס סיפור־המעשה הערן מיר אַ קול־מבשר פון די סיפורי־מעשיות פון זײַן אייניקל ר׳ נחמן בראַצלאָווער, וועלכער האָט געפאַטשט דעם ים־המעשיות מיט זײַנע שטאַרקע פּליגלען. ניט סתם גלאַט אַזוי האָט ר׳ נחמן דאָס אייניקל געטענהט, אַז ניט אין דעם פוח פון זײַן זיידן דעם בעל־שם, נאָר אין דעם זכות פון זײַן צווייטן זיידן ר׳ נחמן האָראָדענקער האָט ער דערגרייכט זײַנע מדריגות.

אָבער צו וואָס השערות? מיר האָבן אַ בפירושע מימרא פון ר׳ נחמן האָראָדענקער בזה הלשון: „אַ חסיד בין איך געווען פאַר דעם בעל־שם. יעדער טאָג בין איך געגאַנגען אין אַ קאַלטער מקווה, אַזאַ וואָס קיין שום בן־אָדם האָט ניט געקענט לאַנג בייַשטיין איר קרירה. איך בין געווען אַ קעלט־חסיד. אָבער די גרויסע וואַראַמקייט האָט מיר געפּעלט. און פון מחשבות זרות האָב איך לחלוטין ניט געקענט פּטור ווערן. ניצול געווואָרן פון זיי בין איך מחמת דעם בעל־שמ חכ־מה״. ר׳ נחמן האָראָדענקער האָט שוין, הייסט דאָס, פון פריער נאָך געקענט חסידות און איז געווען אַ חסיד. דאָך איז בײַ אים נאָך געווען אײַנגעטיילט חסידות ווי אַ לערע באַזונדער און חסיד זײַן באַזונדער. ערשט דער בעל־שם האָט די דאָזיקע צוויי זאַכן פאַר־איניקט אינאיינעם. אָפּילו אַ געהויבענער רעיון אין דעם מויל פון אַ געהויבענעם מענטשן ווערט נאָך ניט קיין אויפרייסנדיקער פוח, ווער שמועסט נאָך אַ שאָפּן־דיקער כוח, אָן אַ חסד־העליון, אָן דער ברכה פון זײַן ליבן נאָמען.

איז געקומען ר׳ ישראל בעל־שם־טוב, דער צדיק אין חכם פון גאָטס גנאַד און האָט דעם רעיון פון חסידיזם באַפּליגלט.

ר׳ נחמן קאָסאָווער, פיל מערער ווי אַלע אַנדערע בני־דור פון דעם בעל־שם־טוב, איז ראַוי אויף אָן אויבנאָן אין מלכות חסידות. אין אַ סך השגות איז ער דעם בעל־שמס עלטערער ברודער. מיר מאַנען ניט פאַר אים די בכורה, כאָטש עס לאָזט זיך מאַנען לפּחות אין ענין פון חכמה חריפה אָן העזה דקדושה. ער איז באמת שפּיץ־חסידות. אויך לויט דער צייט־רעכענונג איז ער אַ תנא קמא. אַיידער נאָך דער בעל־שם איז נתגלה געוואָרן, איז ר׳ נחמן שוין געווען אַ רבי פון אַ כּת חסידים. דער בעל־שם האָט אויך אַ סך פון אים געלערנט. די התגלות פון בעל־שם איז געווען כמעט געווענדעט אָן אים. די פּני פון חסידות אין יענער צייט האָבן אים געקוקט אין מויל אַרײַן און בײַ ער האָט ניט געגעבן זײַן הסכמה, האָט דער בעל־שם ניט געקענט געקרוינט ווערן.

ר׳ נחמן קאָסאָווערס תּלמידים אָדער חסידים האָבן גאָרניט אַהאָלטן פון דעם בעל־שם און האָבן אים אפילו חדשׁ געווען, אַז אויך ער איז אייניער פון יענע מופתים־טרײַבער, וואָס פאַרבלענדן לײַט די אויגן. שוין דער נאָמען בעל־שם, וואָס אונטער אים איז ער געוואָרן באַוואוסט, האָט געקלעקט פאַר אַ באָוריז קעגן דעם, אַז ער זאָל זײַן ראוי מע זאָל זיך באַצייגן צו אים מיט צוטרוי. אין יענער תּקופה האָט זיך באָווייזן פון צייט צו צייט אַ נייער בעל־שם. יידן לומדים און מבינים האָבן פון לכתחילה שוין געוואָרפן אָן אומחן אויף בעלי־מופתים. איז טאַקע ר׳ ישראל בעל־שם אַ געוויסע צייט געשטאַנען אויף משקולות, ווי מע זאָל אים באַהאַנדלען. ר׳ נחמן קאָסאָווערס גוטע מיינונג האָט געהאָט די פּעולה, אַז אַ סך פון די לומדישע מבינים זאָלן אומבייטן זייער שטעלונג פאַר דעם נייעם בעל־שם. ר׳ נחמן קאָסאָווער — אַ למדן, אַ גביר, אַ תּקיף, וואָס האָט פאַר קיינעם קיין מורא ניט געהאַט — איז געווען אין יענעם קרײַז דער פּוסק־אַחרון. אַזוי אַרום איז ער געוואָרן אויך דער פּוסק ראשון פון דעם דעת הקהל בכלל לגבי ר׳ ישראל בעל־שם־טוב. אין דעם ספר שבחי בעל־שם־טוב ווערט דערציילט, אַז ר׳ נחמן אין ר׳ ישראל זײַנען אַרײַנגעגאַנגען אין אַ חדר מיוחד אין נאָך אַ קורצן שמועס האָט ר׳ נחמן מקבל געווען דעם בעל־שם אויף זיך פאַר אַ רבין. אָט דער קורצער שמועס האָט געהאַט אַ לאַנגדויערנדיקע השפּעה. אויף דורות האָט עס געווירקט. אויב מ׳זאָל דערלאָזן דעם געדאַנק, אַז דער צופּאַל קען אַמאָל האָבן אַ שליטה אויף דעם גורל פון אַ דור אָדער אַ פּלק — אין ממילא שוין אויף אַ סך דורות און אַ סך פּעלקער — איז אָט יענעם קורצן שמועס האָט די תּנועת החסידות צו פאַרדאַנקען פאַר זײַן אויפקום און פאַר זײַן וויַיטער־דיקער פאַרשפּרייטונג און אויסברייטערונג. וואָלט דער מאָלט ר׳ נחמן קאָסאָווער באַקומען אַ ניט גינסטיקן רושם פונעם בעל־שם, וואָלט דער געשיכטלעכער גאַנג פון חסידות אפשר אָנגענומען אַן אַנדער וועג.

ר׳ נחמן קאַסאָווער, ווערט דערציילט, האָט זײַן קאָפּ געבויגן פֿאַרן נײַעם בעל־שם. אָט יענער אויגן־בליק פון ר׳ נחמנס זאָגן יאָ איז זייער רירנדיק און גרויסמוטיק. ר׳ נחמנס קאָפּ איז געווען אַ שטאַרקער און אַ שטאָלצער. ס׳איז ניט אַזוי גרינג אַזאַ קאָפּ צו בייגן. מע מוז דערצו זײַן אַ גרויסער בעל־שכל מיט אַ גוט און ברייט האַרץ. אַ גרויסער נדבן דאַרף מען זײַן. און דאָס איז ר׳ נחמן קאַסאָווער געווען. דווקא תורות פון ר׳ נחמנען זײַנען דאָ פיל. ר׳ יעקב יוסף כּץ, דעם בעל־שמס תלמיד, וועמענס ספר תּולדות יעקב יוסף איז דער מקור פון דעם רוב בעל־שמס מימרות, בערגנט אין זײַן ספר אויך פיל מימרות פון ר׳ נחמנען. ס׳איז קענטיק, אַז אין דער ערשטער צײַט האָט מען געלייגט זייער פיל וואָג אויף ר׳ נחמנס וועכטער. נאָר מיט דער צײַט איז זײַן נאָמען כּמעט ווי פֿאַרגעסן געוואָרן. ס׳וואָלט געווען אַ יושר, מע זאָל אויך זײַנע מימרות צוגעזאַמלען און זײַן גינסטיקע צורה אויס־מאָלן. ער האָט דאָס כּשר פֿאַרדינט. לעת־עתּה שטייט ער אין אַ ווינקל אַ פֿאַרשוויגענער און פֿאַרגעסענער. ס׳איז אַ גורל אַזאַ. ער האָט געווענקט צו שחרית, צו מוסף צו איז שוין זײַן נאָמען געוואָרן אַ טויטער קלאַנג. וואָס זשע קומט אַרויס דערפון, ווען צו מנחה־צײַט וועט קומען עמעצער אים אַרויסשלעפּן אויף דער ליכטיקער שײַן און אַנטוויזן אויף אים: אָט איז ער! אַ מענטש אַ נדהה איז געלייכן צו אַ נדהה־תּענית. שוין ניט דאָס פֿאַסטן. אֲפֿילו וועך סע פֿאַסט יאָ, טוט אַ טובֿה דעם תּענית. ס׳איז שוין אַ טרוקענער חוב, אַן ברען.

ר׳ נחמן וועט ניט פֿאַררעכנט צווישן די גרינ־דער פון חסידות, כאָטש זײַנע ציגל זײַנען דאָ פיל. אין די וועגן פון דעם היכל החסידות. זײַנע דרכים און זײַנע מאמרים זײַנען חסידות שבחסידות. אֲבער כּדי צו שאַפֿן אַ באַוועגונג, אֲפֿילו אַן אצילותדיקע, וועך שמועסט נאָך אין נאָענטער שכנות מיט עולם המעשׂה, איז ווייניק צו האָבן תּורה און חכמה. עס פֿאַדערט זיך נאָך אַ באַזונדערער חן און אַ ספּעציעלע הבנה צו מענטערוועזן נשמות. מע מוז זײַן אויך אַ גרויסער מדריך, אַ מענטשן־קענער, אַ מומחה אין מלמ־דות. מע מוז האָבן זייער פיל לעבנס־חכמה און אפשר טאָקע איז דערלויבט אַרויסצוברענגען אויף די ליפּן: אַ נבואישן חוש. יעדנפֿאַלס אַן אַ העכערן געגאָנ קען מען ניט באַקומען קיין שליטה אויף מוחות און הערצער. הייסט דאָס: חן אין חסד דאַרף מען האָבן.

פֿאַר דעם בעל־שם מיט זײַן תּלמיד ר׳ דוב בער, דער מעזריטשער מגיד, האָבן זיך געעפּנט די טויערן פון חן און חסד. האָבן זיי זוכה געווען אַרויסצוברענגען אויף דער וועלט אַ שיטה, וואָס איז געוואָרן אַ דרך און געשאַפֿן אַ כּת, וואָס איז מגולגל געוואָרן אין אַ גרויסער עדה און דערנאָך איז זי נתעלה געוואָרן צו אַ פֿאַלקס־באַוועגונג. דאָס חסידות פון בעל־שמס שניט האָט משפּיע געווען אויבן אין אונטן: דעם הימל האָט חסידות געמאַכט נידערן צו דער ערד און די ערד אויפֿגעהויבן העכער מיט אַ קאָפּ.

ר׳ נחמן קאַסאָווער איז אַ צו פּעטער ביסן אין גלײַכצײַטיק אַ האַרטע נוס, מע זאָל אים אֲפּפּטרן אָט אַזוי פֿלאַטער־יד, דיר ניט — מיר ניט. ער איז אי אָפּ־שרעקנדיק אי רייצנדיק. ווײל מען פֿאַרשטייט דעם קאָ־יאָר פון חסידות, דעם אויפשפּראָץ, דאָס ערשטע אויפ־שטיין און די התּחלות פון דעם אויפשטאַנד, מוז מען זיך אַביסל נעענטער באַקענען מיט אים. ער איז ניט בלויז געווען דער האַן־געקרייַ, וואָס האָט אַנגעזאָגט די בשורה פון זונען־אויפגאַנג, ער איז אויך געווען דער ערשטער וויי־געשריי פון דעם רך־הנולד. אין אים האָט עס אַנגעהויבן צו טאָגן. ס׳איז שוין דערמאָנט געווארן זײַן מיוחסדיקער שטעל ווי אַ למדן, מקובל און בפֿובליקער בעל־הבית. בײַ אים איז געווען, ווי מע זאָגט, תּורה און גדולה אינאיינעם. ער האָט קענטיק אויך געהאַט אַ וואַסערע ס׳איז שײַכות צו די רעשטלעך פון די פֿראַנקיסטן אַדער זייערע גלײַכן, וואָס האָבן געשווימלט אין געגרי־בלט דעמאָלט אין אוקראַינע אונ־טער פֿאַרשיידענע פֿאַרמאַסקירונגען. על־כּל־פּנים מע האָט געמורמלט אויף אים. איז אָבער אמת, אַז אין יענער צײַט האָט מען געמורמלט אויף אַ סך, אֲפֿילו אַן שום יסוד. מען איז געווען זייער איבערגעשראָקן און צעטומלט, האָט מען יעדן חושד געווען. אַז איינער אַ מקובל שנײַדט זיך אַן אייגענעם דרך, טוט אַן שבת אַ ווײַסע זשופּיצע, מאַכט אַ שטיקל שינוי אין דאַוונען אין איז אַמאָל עובר אויף תּפילה בזמנה אויך, איז ער שוין אַ חשוד. איז דען אַ גרויסע רבותה חדשה צו זײַן? מע האָט דאָך דעם בעל־שם אויך חושד געווען.

דער ערשטער אין דעם גערענגל קעגן דעם מת־נגדישן דרך, קעגן די רבנים און בעלי־בתּים מיט דער קאַלטער חריפות, מיט פֿאַרדרייטע פֿלפּולים, מיט דער טרוקענער געוואויניהייט, מיט למדנות, וואָס לעשט התּלהבות, איז געווען ר׳ נחמן. ער האָט פֿלאַץ אפּ־גערוימט פֿאַר די נײַע חסידישע השגות, ער האָט דער ערשטער אַנגעהויבן צו דאַוונען וועדליך דעם נוסח אר״י, אַן ענין, וואָס צוליב אים האָבן דערנאָך זיך צעפּלאַקערט גרויסע מחלוקתן צווישן חסידים און מתנגדים. דער גרעסטער קטרוג פון די מתנגדים איז אויסגעפֿאַלן אויף דעם דאָזיקן סידור האר״י. היתכן, טענהן די מתנגדים, האָבן דען אונדזערע קדמונים געדאַוונט לויט דעם נוסח? ענטפֿערט זיי ר׳ נחמן: און פון וואַנעט וווייסן מיר דען, אַז אונדזערע קדמונים זיצן אין גן־עדן? אַביסל צו שאַרף געענטפֿערט. נאָר שאַרפֿער און ביטערער איז געווען זײַן אויסטײַטש פון דעם פּסוק אין דער תּורה „אַל תּפנו אל האובות״, וואָס דאָס מיינט, מע זאָל זיך ניט וועגדן צו די כּישוף־מאַכערס. זאָגט ר׳ נחמן ניט אובות נאָר אבות. דו זאָלסט ניט גיין אין דעם דרך פון דײַנע אָבות. שלאָג

דיר אויס אַ נייעם דרך. אויך דאָס איז געווען אַן ענט־פער אויף דער פראַגע פון די מתנגדים: „סטייטש, וואָס איז דאָס פאר אַ מין חסידות, וואָס אונדזערע אָבות־אבותינו האָבן ניט געוואוסט דערפון?“

ר׳ נחמן האָט דעם נייעם וועג אויסגעטראַכט מיט שוועריקייט טריט. ער איז געווען שארף אין זיין דיבור און שארף אין זיין גאַנצער האַנדלונג. ער האָט ניט נאָר פאַראויסגעזאָגט און פאַראויסגע־טראַכט, אויך פאַראויסגעפילט די שוועריקייט־לונגען און מעגלעכע דורכפאַלן און אָפוועכונגען, וואָס לאָקערן אויף די, וואָס וועלן גיין אויפן דאָזיקן נייעם וועג. ער האָט אַזוי אויסגעטיפט דעם מאמר „קדשי קדשים שחיטתם בצפון וקדשים קלים שחיטתם בכל מקום“: די גרויסע צדיקים קוילעט דער יצר־הרע באַ־האַלטענערהייט, בחדרי־חדרים. פאַרקערט, די קליינע צדיקים קוילעט ער אומעטום, סיי בצניעה און סיי בפרהסיה.

הייסט עס, אַז אויך צדיקים, קליינע און גרויסע, קענען געפאַקט ווערן פון דעם יצר־הרע און זיין אין זיינע הענט אַ שפילצייג.

דאָס איז אַן עכט חסידישע תורה, וואָס האָט געקענט געזאָגט ווערן אַ סך שפעטער אין יאָרן אַרום נאָך לאַנגע נסיונות פון לעבן על־פי דער נייער שיטה. וואָס אַנדערע לערנען אַמאָל אָפּ פון אַן אויסוויניקסטן נסיון, לערנט אַ חכם פון אַן אינעווייניקסטן נסיון. אָבער דער דאָזיקער זאָג איז קודם־כל געווען אַ טיף־דורכגעטראַכטער פירוש אויף דעם נייעם דרך החסידות.

איידער דער נייער דרך איז נתגלה געווארן, איז געווען אַ גוט אויסגעפרוּבירטע עצה, ווי אַזוי זיך אַנטקעגנצושטעלן דעם יצר־הרע: תורה לערנען און טאָן מצוות, ווי די חכמים זאָגן: וועק עס פאַלט אויף דיר אָן יענער מנאוול, שלעפּ אים אַרײַן אין בית־המדרש, זעץ זיך לערנען און זיין געבייַן וועט פאַר־שווינדן. מע האָט אַזוי געמיינט אָפּצושרײַבן דעם יצר־הרע מיטן קול־התורה, ווי מע ווייל אָפּשרײַבן דעם מלאך־המוות. וואָגט אָבער חסידות: לא מיט אַן אַלף. אָפילו תורה און מצוות זיינען ניט אַלע מאָל אַ סגולה קעגן דעם יצר־הרעס אָן איבערפאַל. דאָס זויערטייג יוירט שטענדיק, ר׳ ישראל בעל־שם־טוב האָט געהאַלטן, אַז אָפילו בשעת אייַנער פראַוועט תעניתים און ציט שטענדיק מיט אַ זאָק אויפן קאָפּ מחמת טרויער און ציטערן, קען גרייַלעך זיין, אַז דער יצר־הרע האָט אים אַרײַנגעפאַקט אין דעם דאָזיקן זאָק אַרײַן. מע קען זיין אַ יראַ־שמים און דערבײַ אַ גרויסער בעל־גאַווה. די גאַווה גראָבט אונטער די יראַת־שמים. שפּעטער מיט יאָרן וועט דער קאָנקער רבי זאָגן, אַז דער יצר־הרע איז אַ גנב. דעריבער מוז אַ חסיד שטענדיק שטיין אויף דער וואַך צו כאָפּן זיין אייגענעם גנב, וואָס זיצט באַגראָבן אין אים. ר׳ נחמן קאָסאָווער האָט שוין גע־טשאַטעוועט דעם באַהאַלטענעם און אינגעגראָבענעם יצר־הרע, וואָס שטעקט טיף אין דעם חסיד ווי אין יעדער בשר־ודם, נאָך פאַר דעם בעל־שם־טוב און פאַר דעם קאָנקער.

ווי וויַיט דער בעל־שם גופא האָט חשוב גע־האַלטן ר׳ נחמן קאָסאָווערן, קען מען אַרויסדרינגען פון דעם סיפור, וואָס ווערט נאָכדערציילט אין דעם נאָמען פון בעל־שם. בשעת דער בעל־שם האָט געהאַט אין מאָל עלית־נשמה און אַרויף אויפן הימל, האָט ער דאָרטן געזען, אַז ר׳ נחמן, וואָס איז שוין דעמאָלט געווען אַ נפטר, איז זייער געקרוינט און געהויבט. ער זיצט אין זיינעם אַ היכל און זאָגט תורה פאַר די מלאָכים. דאָס איז אויף יענעם עולם. פאַרקערט, אויף דעם עולם האָט זיך אים ניט אינגעגעבן אויפצובויען דעם היכל פון חסידות. אָבער אַ פלאָם־פייערדיקער חסיד איז ער געווען נאָך פאַר דעם בעל־שם.

ס׳האָט געלויטן גענויער זיך אָפּצושטעלן אויף ר׳ נחמן קאָסאָווערן ווי אַ שארפן און פאַרבראָנטן חסיד, כדי דורך דעם אָפּוועגדן די באַקאַנטע סברה, אַז דער חסידישער דרך איז פון זיין קאָיאָר אַן געווען געקניפט און געבונדן מיט דער שנאה פון דעם עם־הארץ צו די פאַרריסענע תלמידי־חכמים און גאַווהדיקע רבנים. ווי איז אָבער דער דין, ווען אַלע פאַקטן זיינען קענן דער דאָזיקער בויך־סברה? ר׳ גרשון קיטאָווער, ר׳ יעקב יוסף כץ, ר׳ שבתי ראַשקאָווער, ר׳ פנחס קא־ריצער, ר׳ דוב בער פון מעזריטש, ר׳ מאיר מרגלית, די נאָענטע חברים און תלמידים פון בעל־שם — זיי אַלע זיינען געווען גרויסע לומדים און באַוואוסטע רבנים. בכלל די גאַנצע חבריא פון בעל־שם, וועמעס צאָל דערגרייכט אין די צענדליגער, און אַלע תלמידים פון מעזריטשער מגיד, וועלכע מע שאַצט אין די הונדערטער, זיינען אַלע געווען גרויסע בעלי־מוחות און חריפים. ניט געווען קיין איין עם־הארץ צווישן די מורי־החסידות און זייערע תלמידים און די תלמידים פון די תלמידים. אָבער דער שטאַרקסטער באַווײַז קענן דער שיטה פון עם־הארצישן בונט איז ר׳ נחמן קאָסאָווער. ער איז געווען אַ גדול בתורה, אַ נגיד און אַ גרויסער דעה־זאָגער אין זיין סביבה. אַליין איינער פון די פּני און דאָך אַזאַ שטארקער קעגנער פון זיי. דאָס מיינט ניט, פאַרשטייט זיך, צו זאָגן, אַז דער פאַדרדאָס פון המון־עם אויף די גבירים און פּרנסים און אויך אייניקע רבנים האָט ניט געהאַט קיין חלק אין דער הצלחה פון חסידות ווי אַ פאַלקס־באַוועגונג. פון הצלחה קענען מיר לערנען נאָר אויף די פאַלגן, ניט אויף די סיבות. בריייטע מאַסן טראָגן שטענדיק אַ געוויסע פאַרביטערטקייט אויף די פּני, אויף די יחידים, וועלכע שווימען אַרויף פון אויבן מיט יעדער נייַעם שטראָם. געוויס זיינען פאַראַן אין דער לומדישער וועלט שיינע יידן בעלי־גאוות. אָבער שיינע בעלי־גאוות זיינען פאַראַן אין אַלע צייטן צווישן פרייַע און פרומע, צווישן לומדים און אויך צווישן גראָבע יונגען.

דעם בעל־שם־טובס אוהל אין מעזשיבאַזש

מעגלעך איז, אַז אויך דאַן האָבן אייניקע יישובניקעס געטראָגן אַ כּעס אויף אייניקע לערנערס, וועלכע זײַ־ נען געווען בײַ זיך מײַן טײַערס, דאָס אייבערשטע פון שטייסל, זײַנען געווען פֿאַרביטערט אויף דעם אָדער יענעם רב. נו, איז וואָס? דערביבער זײַנען זיי געוואָרן חסידים און זיי האָבן דאָס אויפגעכאַוועט אַזאַ לויטערע שיטה, אַזאַ איידעלע און טיף־לומדיש דורכגעטראַכטע לערע? פֿאַרביטערטקייט קען נאָר פֿאַרסמעטן נשמות, אָבער זי איז ניט אימשטאַנד זיי צו נערן און דערהייבן צו הויכע רעיונות און איידעלע געפילן. פון בלויז פֿאַר־ ביטערטקייט בײַם מון־עם קומט אַרויס אַן ערב־רב.

פון בלויז גאַל קומט אַרויס פֿלאַצעניש און צערײַסענישן ניט ס׳וועט געשאַפֿן אַ גאַטספֿאַרכטיקע עדה, וואָס איז פֿאַראַנקערט אין אַ כּלל־געפיל און איז כּולה אַחדות, כּולה אַחריות.

ניט נאָר ר׳ נחמן קאָסאָווער, אויך אַלע אַנדערע מקורבים פון בעל־שם, וואָס ווערן פֿאַררעכנט פֿאַר זײַנע נושאי־כּלים, האָבן געשאַרפט אייגענע כּלי־זין צו באַקעמפן די ענגקייט פון די מוחות און דאָס טריקענעניש פון די נשמות, וועלכע זײַנען געווען אַ פֿועל־יוצא פון די שווערע יאָרן און די ביטערע צײַטן, פון שחיטות און רדיפות אין דער עמק־הבכאדיקער

אוקראינע, וואָס האָט אין זיך אײַנגעזאַפּט אַזוי פיל יידיש בלוט. חסידות איז געשאַפן געוואָרן, ווי ס׳האָט זיך אויסגעדריקט איינער פון די ערשטע חסידים, פון די ותיקין, אויף אַזאַ אופן: ס׳האָבן זיך צוואַמענגע־טראָפן אין איין דור נשמות, וואָס יעדערע פון זיי האָט מיטגעבראַכט איר ניצוץ, איר חלק אלוקי, האָט מען צוזאַמענגעלייגט די אַלע פונקטן און געמאַכט פון זיי איין פּנימער. אָט, למשל, ווי חדר־יינגלעך ברענגען מיט פון דער היים יעדערער, וואָס זײַן מאַמע האָט אים מיטגעגעבן עסנוואָרג, און מע מאַכט אַ בשותפותדיקע סעודה. איינער האָט געבראַכט די מידה פון ענווה, איינער אַהבת־ישראל, איינער בטחון, איינער אַ האַר־ציקע חדווה, איינער התלהבות בשעת דער תפילה אַדער בשעתן לערנען, איינער מוחיש השגות, טיפע און געלייטערטע, אין פון דעם אַלעמען צוזאַמען איז געוואָרן אַ תורה־שלימה און אַ דרך־החיים. אַזוי איז דאָס טאַקע פאָרגעקומען. יעדערער פון בעל־שמס חבריא אין פון דעם מגידס תלמידים האָט מיטגעבראַכט אַ לאַגל מיט גוטן וויין פון זײַן אייגענעם ווײַנגאָרטן. ר׳ חיים קראַסנער, ר׳ יהודה־לייב פּיסטינער, ר׳ מענדל בּאַרער, דער גרויסער ר׳ מאיר פּראַמישליאַנער, ר׳ מיכל זלאַטשעווער, ר׳ פּנחס קאָריצער, יעדער איינער האָט געזאָגט דאָס זײַניקע, אַרײַנגעטראָגן זײַן חלק. אָן זיי וואָלט דער בעל־שם נישט עולה־לגדולה געוואָרן. אָן זיי וואָלט אפשר דער בעל־שם דורכגעפאַלאָטערט אויף דער וועלט, ניט ווי אַ הימליש ווען, ווי אַ נס מן השמים, ווי אַ לעגענדע, אָבער ניט ווי אַ שליח־ציבור פון כלל־ישראל, ניט ווי אַ ליכטיקע מנורה אויף דער וועלט, ניט ווי אַ שטיק לעבעדיקע יידישקייט.

ר׳ פּנחס קאָריצער האָט זיך אָן שום ספק אויס־געטראָטן זײַן וועג מיט אייגענע כוחות, און ווען ער איז געקומען צום בעל־שם, איז ער שוין געווען אַ חסיד מושלם. לויט דער מסורה האָט ער געלערנט פון דעם בעל־שם נאָר דרכי זאָכן און דער בעל־שם האָט אויך געלערנט פון אים דרכי זאָכן.

איז וואָס זשע פון דעם אַלעמען געדרונגען? אַז דער בעל־שם איז ניט דער פאָטער פון חסידות נאָר איר וואונדער־קינד, איר נשמה־יתירה. יידיש פאָלק איז דער פאָטער פון חסידות און אוקראַינער יידישקייט איר הייבמוטער. אין פלוג קומט אויס פּריקרע צו הערן, אַז יידישקייט און חסידות שטאַמען פון איין שורש. היתכן? — טענהט דער מקשן. האָבן דען ניט די מתנגדים, זייער פּינע און זייער עכטע יידן, באַ־קעמפט חסידות? און דאָך... זייער אָפט באַקעמפן יחידים און פעלקער זיך אַליין. פאַראַן פיל טעותים און מיספאַרשטייענישן. פאַרשטייט מען זיך אויך ניט ווי געהערעריק. מע מיינט, אַז מע איז קעגן. מע דענקט, אַז דער וועג איז אַ געפערלעכער. און ס׳קען גראָד פאָסירן, אַז דאָס איז געווען אַ רעטונגס־וועג. האָבן דען יידן געהאַט נאָר קעגנערס פון חסידות און קבלה און ניט אויך קעגנערס פון יידישקייט בכלל? אַ סך יידן אין אַלע צייטן זײַנען געווען שטאַרק מחולק מיט יידישער תורה און געוואָלט פון איר פּטור ווערן. אין תוך אַרײַן זײַנען ס׳רוב מתנגדים ניט געווען אַזוי קעגן חסידות ווי קעגן פון חסידים. ניט די מתנגדים האָבן זיך געשראָקן, טאַמער זײַנען די חסידים חסידים, נאָר טאַמער זײַנען זיי ניט קיין חסידים, דאָס הייסט, ניט קיין אמתע, נאָר געמאַכטע, פאַלשע חסידים. האָבן דען די מתנגדים געטענהט, אַז ס׳איז ניטאָ קיין נסים און מופתים? זיי האָבן נאָר ניט געגלויבט, אַז פלוני בן פלוני רבי פון חסידים איז מסוגל צו שאַפן מופתים. זײַנען זיי דען געווען קעגן אמונת צדיקים אַדער שבחי צדיקים? האָט דען דער מהר״ל מפראָג ניט געמאַכט קיין גולם? און דער של״ה הקדוש האָט זיך דען ניט מתעסק געווען מיט שמות? דער ווילנער גאון איז אויך געווען אַ רבי פון חסידים. אין ספר עליות אליהו ווערן דערציילט וועגן אים ניט קיין קלענערע מופתים ווי וועגן דעם בעל־שם. ר׳ חיים וואָלאָזשינער האָט בפירוש געגלויבט אויף דעם ווילנער גאון זײַן רבין, אַז ער קען מחיה־מתים זײַן. דאָס זעלבע האָט געגלויבט דער גאון בתורה, דער חתם סופר, אויף זײַן רבין ר׳ נתן אַדלער. ר׳ ישראל סאַלאַנטער האָט אמאָל געלאָזט פאַלן אַ שאַרף וואָרט, אַז אי די חסידים אי די מתנגדים האָבן זיך טועה געווען — די חסידים, וואָס האָבן געגלויבט, אַז זיי האָבן אַ רבין, און די מתנגדים, וואָס האָבן געגלויבט, אַז מע דאַרף ניט האָבן קיין רבין. איז דאָס נאָר אַ שיין וואָרט. אין דער אמתן האָבן אויך די מתנגדים געהאַלטן, אַז מע באַדאַרף האָבן אַ רבין. די מחלוקת צווישן זיי איז געווען בלויז אַ היימיש מחלוקת, אַ משפחהדיקער ענין. מתנגדים האָבן כלל ניט געהאַלטן, אַז אַ צדיק קען ניט פועל ישועות זײַן אין הימל. זיי האָבן נאָר ניט מודה געווען, אַז די רביים פון די חסידים זײַנען טאַקע די אמתע צדיקים. זיי האָבן אויך ניט דערלאָזט דעם געדאַנק, אַז דער איצטיקער דור איז ראוי ס׳זאָל זײַן אין אים אַ בעל־רוח־הקודש. אין די פּריערדיקע דורות אפשר יאָ. אין די אַמאָליקע — זיכער. די קד־מונים זײַנען דאָך געווען מלאָכים. די אַחרונים הלוואי וואָלטן זיי געווען כאָטש לײַטישע בני־אַדמס. יעטוועדער תּנא האָט זוכה געווען צו גילוי שכינה, אויך די אמוראים אין אַנדערע קדושי עליון פון אַמאָל. אָבער ניט אַזאַ דור יתום ווי מיר זײַנען.

אַזוי האָבן געטענהט די מתנגדים, וויבאַל דער חסד העליון האָט ווירקלעך אויף זיי ניט גערוט. זיי האָבן ניט דערהערט דאָס לעכצן פון דער יידישער נשמה אין זייערע דורות נאָך דער התגלות. פונקט ווי אַ פאָלק קען ניט לעבן אָן דעם שכינהדיקן גלאַנץ פון דעם עבר, אַזוי קען עס ניט אַרומגיין הויל און בלויז פון דעם נצח־ליכט אין דעם הווה און זיצן אויף קעסט בײַ זײַן עבר. אויך די יידן אין מצרים האָבן געשריען

צו גאָט מחמת קוצר־רוח און עבודה־קשה. די שוערע פיזישע אַרבעט האָט געפלאָגט דעם גוף און די קורצ־זיכטיקייט אין עולם־הרוח, דער פאַרשניטענער גייסט, האָט זיי געגאָגט בײַ דער נשמה. די זעלבע מענטשן, וועלכע האָבן אַרויסגעזאָגט בענקעניש נאָך די פיש אין מצרים, האָבן אויך געהאָט א האַרץ־נאָגענישׂ נאָך אצילות. משה האָט דערהערט ביידע וויי־געשרייען, און דאָס טאָקע געטענהט די חכמי־החסידות, אז אין יעדער דור איז דאָ א משה. גראָד פאַרקערט, וואָס מער מע דערנעענטערט זיך צו דער גאולה, זעט מען מערער בײַ דעם אור־המשיח נסים ונפלאות און מען איז משיג טיפערע השגות אין געטלעכקייט.

די חכמי־החסידות האָבן אויסגעשריען אין גרויסער התלהבות: זעט נאָר, זעט, ווי עס ווערט ליכטיק אויף דער וועלט. א נייער שפע גייט. אָט איצט איז די ציַיט פּועל ישועות צו זײַן, היילן וואונדן, געבן א תיקון נשמות, זיך פאַרמעסטן מיט מלאָכים ושרפים, ארויסרופן גרויס התעוררות בײַ יידן, וועקן אמונה און בטחון. חסידות איז אייגנטלעך געווען א שטאַרקער אַנגעלוויף פון אָפּטימיזם. א שמחה האָט אַנגעקלאָפּט בײַ יידן אין די הערצער. ניט די רביים האָבן געהייסן פריילעך זײַן. יידישע הערצער האָבן געגאָרט נאָך שמחה דווקא אין יענע שווערע ציַיטן און אויף יענעם מרה־שחורהדיקן און מיט צער אַנגעזאָפּטן באָדן.

דער ציַיט־גייסט און דער רוח־האומה, דער קול שדי און דער קול המון, האָבן אַרויסגעשאָלט פון די רבײַישע מיַילער. זייער דרך האָט זיך אײַנגעגעבן. זייער הנהגה איז געבענטשט געווארן מיט מזל־ברכה. זייערע תורות זײַנען פאַרשריבן געווארן אין דעם גרויסן ספר, וועלכער ליגט פאַר שדי אין הימל. אָט דער ספר, וואָס אין אים ווערן די גרויסע אמתן, וואָס זײַנען מחיה פעלקער, פאַרשריבן ווי אַן אַנדענק פאַר דער אייביקייט. וואָס חסידות האָט געזאָגט, און נאָך מער, וואָס זי האָט אַנגעוואונקען, איז אַזוי קוואַליק, באַשפּריצט אַזוי פיל שטחים פון אונדזער דענקען און פילן, אז ס׳איז ניט צום אויסשפּן אין א סך ספרים. חסידות איז ניט איינזײַטיק און אויך ניט איינבלאַטיק, א סך בלעטער האָט חסידות אַנגעשריבן אין דעם יידישן חכמה־בוך. חסידים אין פוילן האָבן, למשל, געזאָגט, אז ביז פשיסכע איז די גאַנצע חסידישע לערע געווען א פירוש אויף דעם, וואָס דער בעל־שם האָט געזאָגט. פון פשיסכע אין ווײַטער איז חסידות א פירוש אויף דעם, וואָס פשיסכע האָט געזאָגט. שטעקט אין דער דאָזיקער מימרא א שטיק אמת אַדער, לאָמיר זאָגן, א קרישקעלע אמת. און דאָך איז חסידות עד־היום א בריטערער אויסטייטש פון דעם קאַיאַר־חסידות, וועל־כער איז אויפגעגאַנגען אין אוקראַינע.

אין פשיסכע שטעקט א סך חכמה. אין אוקראַינער חסידות איז פאַראַן עפּעס מער ווי בלויז חכמה. דאָרטן איז א נשמה־צאָפּל. פשיסכער חסידות איז באַדעקט

ר׳ דוב בער, דער מעזריטשער מגיד

מיט שיינע פעדערן פון דער גאָלדענער חסידישער פאַוועס. די פאַוועס אַליין האָט געצויגן איר יניקה פון דעם אויסגעוויטאָגטן און אויסגעפּענקטן יידישן האַרץ אין אוקראַינע. איר פריידיק און שטאַלטן אויסזען האָט חסידות דווקא אויסגעטובלט אין דער יידישער אוק־ראַינער סמוטנעקייט. די בראשית־צייט פון חסידות, וואָס איז איר עיקר חלק לעולם־הבא, האָט צו פאַר־דאַנקען איר אויפשפּראַך און בלי דער אוקראַינער אייגנאַרטיקער יידישקייט. דאָס, וואָס ס׳וועט פאַר־בלײַבן א קולטורעלע ירושה אויף אַלע ציַיטן און איז שוין אַרײַן אין דעם אוצר פון יידישער חכמה, טראָגט אין זיך דעם צאָפּל פון דעם יידישן פלעט אין די יאָרן תּ״ח און תכ״ו אין די שטעט נעמיראָוו, בראַצלאָוו, באַר, טולטשין, מעזשיבאָזש, אָסטרע, באַל־טע, גאַלטע און אַנדערע יידישע יישובים לענג אויס דעם דניעסטער און צופוסנס די קאַרפּאַטן.

דער בעל־שם מיט זײַנע תלמידים פון באַר און פולנאָע (פאַלאָנע), ראַשקאָוו און האַראַדענקא, מעזריטש און לויצק; ר׳ אַהרן און ר׳ שלמה קאַרלינער; ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער; דער שפּאָלער זיידע און ר׳ פּנחס קאָריצער, דער וואונדער־ און וואַנדער־פויגל ר׳ נחמן בראַצלאָווער, וועמעס פליגלען פאַטשן אין־סופיק, זיי האָבן אַוועקגעלייגט די יסודות פון דער חסידישער שיטה.

איז דאָך די פראַגע: פאַרוואָס גראָד איז אויסגע־

פֿאַלן די דאָזיקע זכיה אויף דעם אוקראַינער יידישן שבט ?

איך וויל זיך באַמיען צו זאָגן עפּעס וועגן דעם מיט אַ סך באַווּאָרענישן אָן נאָך אַ בפירושער הנחה, אַז ס׳איז ניט אין אונדזער כּוח אָן אויך ניט אין אונדזער רשות אויסצוטיטשן די פֿאַרבאָרגענע וועגן פון דעם כּוח היצירה. מיר זוכן תּמיד באַשייד, אַבער סודות בלעבן סודות. אָן גוט אָזוי. ניט מיר קענען אָן ניט מיר ווילן אַראָפּרייסן שלייערס. מען אָקערט, מע זייט, מע שניידט, אַבער דאָס בליען אָן וואַקסן זענען דאָך אַ חסד־עליון. מיר קענען אָן באַדאַרפֿן נאָר נאַכגיין פּוס־טריט די אָקערערס אָן זייערס מיט אַ פּריידיקן ציטער, אָן דערבּיי פֿאַרשערעריש אָנדײַטן די גינסטיקע באַדינגונגען — ווי באָדן, קלימאַט, רעגן, זון אָן אויך באַמיסטיקונג, וואָס באַשטייט זייער אָפּט פּון פּסולת, אָפּפאַל, צערשטער, אומקום — וואָס האָבן בײַגעשטעלט צו דער גוטער גערעטעניש. אַוודאי איז יעדער נצי יצירה אַ נס. ווילן מיר חלילה ניט שעדיקן דעם נס. פֿאַרשטיין איז זייער אָפּט שעדיקן. מיר ווילן נאָר קלאָר מאַכן דעם אָרום פון דעם נס, נעענטער צו־גיין צו יענער תקופה, טיפֿער אַריינקוקן אין דער נשמה פון דעם אוקראַינער יידן, צוניפּקלײַבן פֿונקען פון השגות.

חסידות איז דערעיקרשט קלײַבן ניצוצות.

ג. שטילע יידן

ס׳זאָל מיר דאָ דערלויבט זײַן אייניקע באַמערקונגען איבער דעם מהות פון דעם אוקראַינער יידן. דער דאָזיקער מאמר המוסגר זאָל אונדז מעגלעך עפּענען אייניקע שפּאַרונקעלעך אַריינצוקוקן אויך אין דעם מהות פון חסידות.

פֿונקט ווי ס׳איז פֿאַראַן דאָס פֿינטעלע יידּ, כאָטש אייניקע לייקענען דאָס שטיין אָן בײַן, אָזוי איז אויך פֿאַראַן דאָס פֿינטעלע רוסישער יידּ, פּוילישער, ליט־ווישער, מערב־איראָפּעישער אָן מן־הסתּם אויך אַן אַמעריקאַנער פֿינטעלע יידּ. פֿאַראַן, מיין איך, אַ סך פֿינטעלעך יידּ. יעדער ערד־פֿינטל אָן זײַן יידיש פֿינטעלע. מיך פֿערזענלעך ציט צום פֿינטעלע יידּ פון אוקראַינע. מן־הסתּם איז דאָ אין מיר אַ סיבּה דערצו. אָן אפשר גאָר בײַן איך אַליין, ס׳הייסט מײַן אָפּשטאַם, די סיבּה דערצו. איך קען דעם דאָזיקן ענין בעל־פּה, דאָס מיינט, פון אויסנווייניק; אָבער אויך פון אינע־ווייניק.

פֿינטעלעך קען מען זוכן אָן אויך געפֿינען אין די געשיכטעלעכע פֿאַקטן פון יעדער יידישן קיבּוץ ווי אין זײַנע לעגענדעס, אין זײַנע שריפּטעלעכע שאָפֿונגען, ווי אין זײַנע ניגונים, מינהגים, אין פֿאָלקס־וועריעלעך, אָפֿילו אין צונעמענישן, וואָס אָנדערע פֿאָסן זיי צו, כאָטש גאַנץ אָפּט ניט יושרדיק, אָבער קיינמאָל ניט אָן אַ וועלכן ס׳איז יסוד, ווי מע זאָגט אַשטייגער אויף אַ שטאָט, אַז זי באַשטייט פון נאַראַנים אַדער גדלנים, זולל וסובאניקעס, אָנזעצערס אד״גל. אָפּ־פּסקענען אַ גאַנצן כּלל, אַ יישוב, אַ ציבור, האַלטן, אַז אַלע יוונים האָבן פּנים, איז זייער אַ קרומער וועג. ס׳איז אָבער דאָך אָן אמת, אַז אָזוי ווי ס׳זײַנען דאָ מענטשלעכע טיפּן, אָזוי זײַנען דאָ טיפּישע שטעט אָן געגנטן. דערבּיי איז אַ תּנאי ניט צו פֿאַרגעסן, אַז אויך דער טיפּ איז ניט אַלע מאָל נאָר טיפּיש. די יחידים פון אַ טיפּישן יישוב פֿאַרמאָגן אויך זייערע יחידישע אייגנשאַפֿטן. יעדער מענטש האָט דאָס רעכט צו זײַן אַ בן־יחיד בּיי זיך אין ער איז דאָס בכלל ניט נאָר פֿאַר זיך, אויך פֿאַר דער גאַנצער וועלט איז ער אָן איינמאָליקע דערשײַנונג. איין מאָל לעבט ער.

דעם אוקראַינער יידּ פון מײַן צײַט האָב איך געקענט פון זיך אין פון אָרום זיך. דער ניגון פון דעם אוקראַינער יידן פון מײַן דור ליגט מיר אין די בײנער. אין דאָס קלעקט מיר, גלײבּ איך, צו האָבן אָן השגה אין דעם אוקראַינער יידן אויך מיט דורות צוריק. וואָס געווען אַמאָל, איז אויך איצט; אָן וואָס איז איצט, שטעקט אין דעם אַמאָל. אַ דור פֿאַרגייט און אַ דור קומט און דער מהות פון אַ מענטשלעכן קיבּוץ באַשטייט אייביק.

אוקראַינע איז אַלע מאָל געווען אַ פֿראָווינץ. זי איז דאָס ביז הײַנט. זי שטייט אין אַ ווינקל, איז פֿאַר־וואָרפן און אָפּגעשטאָנען, שטיל און עניותדיק. אויך איר אינעווייניקסטער דראַנג גייט מיט אַ שטילן גאַנג. ווי דאָס לאָנד, אָזוי דער מענטש. קליינשטעטלדיקייט איז נישט אַלע מאָל אַ חסרון. די פֿראָווינץ האָט אויך גרויסע מעלות. זאָגט מען דאָך די ליבּע פֿראָווינץ. דער קליינשטעטלדיקער מענטש האָט זיבּן חנען. ער איז אַ באַהאַלטענער בעל־גאַווה, טראָגט אין זיך שע־מעוודיקע פֿאַרדראָסן און שטילע ציטערנישן, ווי אויך אַ טיפֿן ערנסט און אַן עכטע בושה, וועלכע כאָטש איז אין אַחריות־געפּיל. אַ שטעטל האָט אין זיך דעם שניט פון אַ גרויסער משפּחה מיט אירע הייסע ליבּעס און צאָרטע שנאות, מיט אַריסטאָקראַטישע אייגער דעם צווייטן און מיטן שטענדיקן מוז, וויל יאָ — וויל ניט, זיך צו באַטייליקן אין שמחות, ווי אין לוויות. די משפּחה איז די טראָכט פון דעם גאַנצן עולם האַצי־לות און פון דעם עולם־התן. די משפּחה האָט אויסגע־טראָגן אַלע רעליגיעס און האָט אויסגעוואַרעמט אַלע לידער. אַ משפּחהדיקער סדר־התּיים איז אָפּט לעכער־לעך, אָבער נאָך מער דערהויבן און נוצלעך. אַ מענטש בּיי זיך אין שטעטל, וועמען אַלע קענען בּיים נאָמען

און געדענקען אים פאַר אַ קינד, איז ווייניקער עלול צו זײַן אַן אוממנטש ווי אין דער גרויסער פרעמד. קליינע יישובים זײַנען אינטימע ווינקעלעך אויף גאַטש ערד. מ׳לאָ וואָס קינד און קייט קענען דיך און יעדער איינער וויסט, וואָס עס קאַכט זיך בײַ זײַן שכן. דער־פאַר אַבער קאַכט זיך טאַקע. אין דעם קליינעם אָרט מוז מען קאָכן, מע דערלאַזט גאָרניט, אַז אפילו דער אָרעמ־סטער זאָל ניט האָבן אַסיסל געקעכטס, ווער שמועסט נאָך שנאַפּ אין יום־טוב. חסידות האָט אַ סך צו דערציילן וועגן דעם, אַז אויפן פּריפּעטשיק ברענט אַ פּײַערל און ס׳שטייט אַ טעפּל צום קאָכן אַדאַנק דער השגחה־פּרטית פון דעם אײבערשטן און דער השגחה פון גוטע און פרומע שכנים. אין אַ קליין שטעטל מוז מען קאָכן פּשוט מחמת בושה. מע זעט גלײַך פון וועמעס קוימען עס גייט ניט קיין רויך. די בושה געווינט דאָרט אומעטום. אַ ברידערלעכקייט, וואָס האָט אין זיך אפילו אַ סך ריסן, קאַווט דאָך צונויף אַלעמען. מע איז צעריכט אין פּאָרט צוזאַמען. אַלע יחידים זײַנען פאַר־ריסנע אין ציזאַמען איז מען אַן ענגע עדה. אַלע וועלט־רעליגיעס זײַנען געשאַפן געווארן אין פאַרוואַרפענע מקומות אין נאָר די ציוויליזאַציעס האָבן געהאַט זייער געבורט אין די גרויסע צענטערס. אין כלל פון רע־ליגיעס זײַנען אויך די קולטורן. רעליגיע און קולטורן באַדײַטן אויפגאַנג. אַלץ וואָס איז גרויס און שעפּעריש שטאַמט פון דער ליבער פּראָווינץ. ירושלים און אתונה זײַנען געווען קליינע היימען; אַשור, בבל און רוים — גרויסע לווייתנס. צו דער התגלות פון דער יצירה־שכינה האָבן זוכה געווען די קליינשטעטלדיקע. זיי זײַנען אויך מער פאַרזיכערט מיט עולם־הבאָ, ווי די גרויסע ציוויליזאַציע־בערן. משה און בודע וועלן לעבן לעגנער ווי פּאָרד און אַנדערע מאַגנאַטן פון טעכניק און מאַשין. די עשרת־הדברות, די נביאים, מילטאָן און דאַנטע זײַנען פאַרבּיקער און האָבן אין זיך דעם צויבּער פון מיליאָנען פּײַערס מער ווי אַלע פּײַער־ווערק פון האַליוואודער שטערנס. דער קליינשטעטל־דיקער, כאָטש ער איז בײַ זיך געפאַלן, איז ער לגמרי נישט נישטיק בײַ זיך. ער פאַרמאָגט ניט דעם שטעל און דעם אָנשטעל פון דעם בן־כּרך, אָבער קיינמאָל דערגייט ער ניט צו אָט דער אָפּגעלאָזנקייט און פאַר־לוירנקייט פון דעם עלנטן מענטשן אין דער גרויסער שטאָט. אין דעם גרויסן מענטשן־ים קוקט דער יחיד, בשעת ער שטייט אויף דעם ראַנד פון עלנט־תּהום, אויף זיך וויי אויף אַ מילב, אַ קליין זעמדעלע, אַ גאַר־נישט מיט אַ נישט.

איינאַמקייט גופא איז ניט איינזאַם, ווײַל עס זײַנען פאָרט צוויי מינים איינזאַמקייטן. פאַראַן איינזאַמקייט פון אַ פאַרלוירן מענטש־שפּעלע אין אַ גרויסן פרעמדן המון, וואו קיינער באַדאַרף ניט קיינעם, און יעדער איינער איז קיינער, און דער איינצלנער וווייסט ניט, וואָס מיט זיך צו מאַכן, סײַדן צו אַנטלויפן פון זיך און אינגאַנצן זיך אַרויסשלאָגן פון דעם אייגענעם זכרון, זיך צו פאַרגעסן לגמרי. און עס איז פאַראַן אַן איינזאַמקייט פון דעם צעפלאַקערטן זכרון, וואָס דער־מאָנט דעם מענטשן אומאויפהערלעך זײַן איך, זײַן קליינעם נישטיקן איך, אָבער דאָך אַ איך, און שטעלט אים אַוועק פנים אל פנים מיט דעם גרויסן יש, צווינגט אים זיך צו פאַרטיפן אין התבוננות, אַרײַנטראַכטן זיך אין דער וועלט און אין זיך גופא, ווי אַ חלק פון דעם גרויסן וועלט־סוד. די דאָזיקע איינזאַמקייט טרײַבט ניט אַוועק דעם מענטשן פון זיך. גראָד פאַרקערט, זי צווינגט אים, ער זאָל זיך אַרײַנבײַסן אין זיך, זײַן מיט זיך אויסגעקאָכט, זיידן און קאָכן און צאַפלען, שטענדיק פאָכן מיט דער נשמה, רײַסן טירן און טויערן פון דער באַשאַף־רעטענגיש. די ערשטע בדידות איז פון אַ מענטשן, וועלכער איז בײַ זיך אַליין איבערריק און לכל היותר קוקט ער אויף זיך ווי אויף אַ קליין שרײַ־פּעלע פון אַ ריזיקער מאַשין. דער צווייטער מין בדידות לאָזט וויסן, אַז יעדער יחיד איז אַן עולם מלא. אַ שע־פּעלע, אַ שרײַפּעלע — קיין הויכע השגות קומען פון דעם ניט אַרויס. דערגייט אָבער דער מענטש צו דער השגה, נאָך מער צו דער הרגשה, אַז אין אים איז דאָ רוח־אלהים און אַז די נשמה פון אַלמעכטיקן באַלעבּט אים, ווערט ער ממילא דערהויבן אפילו אין זײַן גע־פאַלנקייט צו אַ געטלעכן פונק, וועלכער קען נישט ווערן אויסגעלאָשן. אַ געטלעכער פונק איז אַזוי אייביק ווי דער גאַנצער פלאַם.

דער דאָזיקער ענין מוז גוט אײַנגעקריצט ווערן אין זכרון און אײַנגעבאַקן זײַן אין האַרצן, אַז אייז־זאַמקייט איז ניט עלנט זײַן. דער גרויסער עלנט האָט גאָרניט צו טאָן מיט דער ליבער און זיסער בדידותדיקער פאַרשראַכטקייט. עלנט הייסט כרת לע־בעדיקערהייט. בדידות פירט צו השתּפּכות־הנפש אין דער גרויסער וועלט אַרײַן. מע זאָגט עלנט ווי אַ שטיין. אַ בוים איז ניט אַזוי עלנט, וואַרעם ער האָט יניקה, אַ בוים אין דער מדבר איז איינזאַם, אָבער אויך וואַנזאַם. קול קורא במדבר איז גאָרניט אַזאַ פּריקרע זאַך, ווען מע גלייבט, אַז עס איז דאָ אַ אוזן שומעת אין הימל.

וואָס זשע איז אַזוינס די מעלה פון די קליינע, זײַטיקע, פאַרוואַרפענע יישובים, וואָס אין זיי ענינסן מענטשן פון דער אצילותדיקער בדידות? ווען עס פאַרבלאָנדזשעט אַ טיפער גייסט אין אַזאַ פאַרוואַרפן וויגקל, קען ער דאָ, אויב ער איז באַשאַנקען מיט דעם חסד פון גרויסער פאַרטראַכטקייט, קומען צו הויכע השגות. מע זאָל זיך היטן פון וועריטער באַנוצן, וועו מע וווייסט ניט ענעוי זייער פשט. מיר זאָגן השגות און חסידים זאָגן השגות. בײַ אונדז אין מויל איז אין מיין און בײַ זיי אַן אַנדער מיין. השגות אויף חסידות־לשון מיינט ניט געדאַנקען, רעיונות, סברות, המצאות, נאָר בליצן, ליכטיקייטן, בשורות פון הימל. אָט ווי

אַשטייגער מע דערהערט אַ בת־קול פון הימל. רעיונות נעמט אַ מענטש פון זיך. השגות זײַנען מתנות. גע־דאַנקען וואָלגערן זיך אַרום אין ספרים, השגות שעפּט מען פון עולם־המחשבה גופא.

עס לאָזט זיך זאָגן, אַז די גרויסע מחלוקה צווישן מתנגדים און חסידים איז באַשטאַנען אין דעם חילוק צווישן השגות און רעיונות אָדער סברות. צווישן די מתנגדים זײַנען אויך געווען גרויסע בעלי־מחשבות אין נגלה און אין נסתר, און אויך זיי האָבן געגלויבט, אַז אַ גרויסער גאון און צדיק קען זוכה זײַן צו רוח־הקודש. אָבער דער רוח־הקודש פון מתנגדים נידערט ניט אַראָפּ אויף דעם מענטשן אָן אַ מחיצה, נאָר דורך אותיות התורה, וועל די גאַנצע חכמה שטעקט אין דער תורה און אַלץ, וואָס איז שׁיין, אמת און הייליק, איז שוין געזאָגט געווארן פון אונדזערע חכמים די ראשונים. די אַחרונים זײַנען נאָר נאָכזאָגערס און אי־בערזאָגערס. וואָס זיי שעפּן, שעפּן זיי פון די ראשונים. זיי זײַנען כּלי שני. די חכמי־החסידות האָבן אָבער יאָ געשטעלט אויף זיך. זיי האָבן געגלויבט, אַז יכול יכולט דער מענטש אויך אין אונדזערע צײַטן צו זײַן אַ כּלי ראשון. און וועל זיי האָבן געגלויבט, אַז זיי יכלען, האָבן זיי טאַקע געיכולט. אמונה אין די אייגענע כוחות פֿאַרשטאַרקט דעם פּוח.

זעצן מיר איבער די מחלוקת פון מתנגדים מיט חסידים אויף הײַנטוועלטיק לשון וועט אונדז דער ענין נאָר פֿאַרשטענדלעך. תורה בכּי די מתנגדים איז חס־וחלילה ניט אַזוועג בגדר קולטור. תורה איז דאָך אַן עץ־החיים. תורה איז די וועלט גופא און העכער פון דער וועלט. אָבער פֿלפּול פון תורה איז אַ שטיק קולטור. מתנגדים האָבן געשטעקט זייער פיל — הן מוחיש און הן זעליש — אין דער קולטור פון דער תורה. ממילא האָבן זיי זיך אַוועקגעשטעלט אַ מחיצה. חסידים האָבן די דאָזיקע מחיצה געגומען אַרויסרײַסן. חסידים מיינט חכמי־החסידות, און דווקא די חכמי־החסידות פון אוקראַינע, די ראשונים צווישן זיי.

דאָ ווערט באַהאַנדלט דער ענין חסידות אין אוק־ראַינע. די דאָזיקע ראָם באַפּוילט צו גיין אין שפּאַן און ניט אַוועקגאַלאָפירן וויבט פון דעם ענין. אָבער עס מוז געזאָגט ווערן, אַז דער הויפּט־חן און קראָפט פון אוקראַינער חסידות שטעקט אין איר פֿשטות און תמי־מותדיקייט. פּויליש חסידות — און דאָס מיינט פֿשיסטע, קאָצק — איז טיף, אָבער פֿלפּולדיק. חב״ד האָט אין זיך פיל נעיקייט, הויכע טיפקייטן, אָבער אין זײַן נשמה־פּינער פֿלאָטערן ארום אַ סך מוחישע פונקטן. חב״ד איז פול מיט פּראָבלעמען. אוקראַינער חסידות שוועבט איבער אין אַריבער די פּראָבלעמען. ס׳איז אַ שטיק האָרץ און האָרץ איז פּראָבלעמלאָז. האָרץ ליבט און וויטאָגט, ברענט אין קילט זיך, אויך פלאָצט דאָס און קיין קשיות האָט דאָס ניט. דאָס אמתע טיפע לעבן פרעגט ניט קיין קשיות. אַ בוים, אַ בלום, זון־אונטער־גאַנג, גראָזן, פּייגל שרײַבן ניט קיין פֿלפּולים. ניטאָ קיין אוקראַינער שפּיץ־חסידות. קשיות און פּראָבלעמען זײַנען תהומות. אָבער אַז רוח־אלהים שוועבט איבער דעם תהום, פֿליען אַלע קשיות אַוועק וווי דערשראָקענע פּייגל. אין הייליקן תנ״ך זײַנען ניטאָ קיין קשיות. עס איז דאָ אין איוב. מורמלט מען טאָקע אויף איוב, אַז ער האָט זיך אַרײַנגעגנבעט צווישן די הייליקע ספרים. אוקראַינער חסידות האָט אין פֿלוג ניט יענע הויכע טיפקייטן אָדער טיפע הויכקייטן פון חב״ד, אַשטייגער. אוקראַינער חסידות האָט אָבער דאָס עמקות פון טיפער ערדישקייט און איז הימליש אויף אין איר ערדישקייט.

חסידות איז אַ וואונדער. ס׳איז אָבער גאָר קיין וואונדער ניט, וואָס אָט דער וואונדער־האָט אַרומגע־וואַנדערעוועט און אַרומגעוואונדערעוועט דווקא צווישן די אוקראַינער יידישע יישובים, אויף אוקראַינער פּעלדער און אין זייערע וועלדער, דאָרטן אויף די בערג און אויף די בערגעלעך פון אירע טײַכן. אין אוקראַינע איז אַלץ באַשיידן. איר האָט דאָרטן ניט, למשל, צום הימל פֿאַרריסענע בערג, ריזן אַזעלכע, וואָס דריקן דאָס געמיט, האָקן אָפּ די פּליגלען און מאַכן דעם מענטשן בכּי זיך אין די אויגן פֿליגעדיק, אַ באַרג אין אוקראַינע איז זייער האַרציק, אַן גאווה און אַן געפּילדער, אַ ביסעלע העכער פון דעם פּלאַץ. אַ באַרג, אָבער ניט אי־אַי. מע דאַרף זיך אָנטאָן אַ שטיקל כּוח אַרויפצוקלעטערן אויף אים, אָבער ער שלינגט דיך ניט אײַן און ניט ער שטייט דעם מענטשן קעגנאיבער ווי אַ קאָלטער גזלן. דאָס איז אַ באַרג, וואָס האָט היפש דרך־ארץ פאַר דעם מענטשן. דאָס אויג נעמט אים אַרום, קושט זיך מיט אים, נאָר נתפּעל וועדט מען ניט פון אים. אַז מע דראָפּעט זיך אַרויף אויף אים, איז מען דאָך העכער פון דער ערד און נעענטער צום הימל. ער איז נאָר באַרג אין דעם זינען, וואָס ער דערמאָנט ברמיזה, אַז ס׳איז כּדאי צו קלעטערן העכער און העכער.

דאָס דאָזיקע קען געזאָגט וועדן אויף אוקראַינער טײַכן. טײַך צו טײַך איז ניט גלײַך. ס׳זײַנען פֿאַראַן חיצפּהדיקע און עניוותדיקע טײַכן. אָט דער דניעסטער, למשל, דעם בעל־שם טײַך. ווי פֿײַן און זויבער, שטיל־באַשיידן ער איז. ניט קיין טײַך, נאָר אַ גוטער ברודער, אַ חבר, אַ מיטגייער און מיטשמועסער. קיין לויפער איז ער ניט. קען מען לעבן אים שטיין לאַנג־לאַנג און עס איז גאָרניט אַזוי לאַנג. ער אײַלט זיך ניט און מענטש אײַלט זיך ניט. פֿאַראַן שטילע טײַכעלעך און גרויסע עזות־פּנימער. דאָכט זיך שטילינקע, וואוי־לינקע, אָבער אַז עס קומט זיי אָן דער אימפּעט, באַ־פֿאַלט זיי אַ מין שגעון און זיי צעגיסן זיך און מאַכן אָן אַ פֿאַרפּלייצונג. זייער אָפּט פֿאַדערן זיי אַ קרבן. יעדנפֿאַלס מורמלט מען אויף זיי, אַז בכּי יעדער ליבן פרילינג פֿאַדערן זיי אַ וואַסער־קרבן. דאָס טרעפּט

כּמעט ניט מיט דעם זויבערן, חברישן דניעסטער. ער שרײַבט ניט אויס זײַן הייסן אַדער קאַלט־נאַסן טעמפּעראַמענט. ער איז אַן אינזיכיקער, אַ צוריקגעצויגענער, גענגער און אינטים־פליסנדיקער. שטענדיק איז ער פריש און לוסטיק, גוטמוטיק. דער דניעסטער וועקט גלויבן, האָפענונג, שמחה.

איז ניט דער מיין צו זאָגן, אַז דער קול ה׳ על הדניעסטער אַדער דער צאַרטער חלום, וואָס שוועבט אויף די ענייותדיקע בערג, זײַנען דער גורם פון חסידות. ניין, זיי זײַנען די נעסט, אָבער ניט דער פויגל. חסידות איז געשאַפן געוואָרן פון יידן פון דער יידישער תורה און פון דער יידישער קבלה אַרויס, פון דעם יידישן אַלוועלטלעכן גלות און פון דעם לעכצן פון דער יידישער נשמה נאָך דער גאולה. חסידות האָט די יניקה פון הר המוריה, זיך געטובלט אין כנרת, געקלעטערט מיט דעם אר״י אויף די צפתער בערג. אָבער אוקראַינע איז געווען דאָס בעט פון חסידישע חבלי־לידה. מע זאָל ניט מאַכן קיין טעות: אוקראַינער לאַנדשאַפט האָט געווקט ענייות, יידישע לײַדן אין דער אוקראַינער אָפּגעשטאַנענקייט און ברוטאַלער קולטורלאָזיקייט און פּריציישער אומעמענטשלעכקייט האָבן געמאַכט זייערע הערצער געבראָכן. אָבער מיט בלויז ענייות און צע־ברָאכנקייט קומט מען נאָך ניט צו אַ גרויסער יצירה. אַ גרויסע יצירה איז אַ פּועל־יוצא פון אַ גרויסן חלום, פון אַ דראַנג צו העכערע השגות. מוזן אָבער שטאַרקע יצירה־כּוחות זײַן אײַנגעהילט אין אַן אינטימער שטי־לעניש און אונטער זיי מוז זײַן אויסגעבעט אַ תּמימות־דיקער גלויבן אין מענטשלעכער שלימות. שטרעבן צו שלימות איז שוין אַ מדריגה פון שלימות. שלימות מיינט פאַר זיך אליין געזונ זײַן, זײַן קאַנצענטרירט אויף זיך, גלייבן אין זיך, שטאַרק וויסן, אַז יעדער מענטש באַקומט יניקה פון דעם מקור החיים און דעם אוצר פון מקוריות. אַ מענטש נייטיקט זיך ניט אין קיין פאַר־מיטלער צווישן אים און דעם וועלט־גײַסט. קולטור איז שוין פאַר זיך אַ פאַרמיטלערין.

אוקראַינע פון 18־טן יאָרהונדערט איז געווען קולטורלאָז אויף אין גוטן זינען. וויט פון וועלט־געוויש, וויט פון אײַזנבאַנען, וויט פון נײַע דערפינ־דונגען, אָרום און אָרום זעט דאָס אויג פון פאַרחלומטן מענטשן — דאָס מאָל הייסט דער מענטש ר׳ ישראל פון דאָרף אָקופ — גאָטס אַמאָליקע וועלט. שאַ־שטיל אָרום אין אָרום. וועג ר׳ ישראל בעל־שם־טוב הייבט אויף זײַנע פרומע בליקן צום הימל, זעט ער בפועל ממש, אַז דברך ה׳ נצב בשמים, גאָטס וואָרט איז אײַנגעקריצט אין דעם הימל און מיט דעם דאָזיקן פוח האָלט זיך די וועלט. אַ וואָרט האָט די וועלט באַשאַפן. דאָס וואָרט איז אַ וועלט. דאָס שטייט געשריבן אויך אין די ספרים. האָט אָבער ר׳ ישראל בעל־שם־טוב אַלץ, וואָס ס׳איז געשריבן אין ספרים, אַרויסגעלייענט אויף פון גאָטס וועלט. אַלע אַנדערע האָבן געגלויבט, אַז גאָט האָלט אויף די וועלט. ר׳ ישראל בעל־שם־טוב איז געקומען צוריק אַהיים פון זײַן רבין ר׳ שמעלקי, בײַ וועמען ער האָט פאַרבראַכט צוויי יאָר צײַט, האָט אים זײַן פאָטער דער מתנגד געפרעגט, וואָס האָט אים זײַן רבין געלערנט פאַר אַזאַ לאַנגער צײַט. האָט ר׳ לוי יצחק אים געענטפערט: ער האָט בײַ זײַן רבין גע־לערנט, אַז עס איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט. וואָס טוט דער פאָטער זײַנער? האָט ער באַלד אַרײַנגעלופן די דיינסט פון דער קיך. דער פאָטער איז געווען אַ ייד אַ נגיד און ער האָט זי געפרעגט, וער האָט די וועלט באַשאַפן. גאָט — איז געווען איר קורצער ענטפער. יאָ, האָט ר׳ לוי יצחק געזאָגט: זי גלויבט, אַז עס איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט און מײַן רבי רבי האָט מיך גע־לערנט, כ׳זאָל וויסן. וויסן אויף חסידיש לשון מיינט ניט מיט דעם קאָפּ, נאָר מיט אַלע אברים. די פּאָדעש־וועס פון די שיך זאָלן שפּירן, אַז זיי טרעטן אויף גאָטס ערד — האָט געזאָגט אַ רבי פון חב״ד. אין דעם וויסן גייט דאָס דאָך. אָזאַ וויסן איז ניט נאָר, וואָס דער מענטש וווייסט גאָט, נאָר אויך, אַז גאָט וווייסט דעם מענטשן. אַלץ איז גאָט און גאָט איז אין אַלעמען. גאָט זינגט אַרויס פון זײַן גאַנצן באַשאַף אין דער גאַנצער באַשאַף, אויך אַ וועראַמל, זאָגט שירה צו גאָט.

חסידות האָט פון וויסן געמאַכט געפילן און פון דענקען שירה זאָגן. די עולמישע וועלט טענהט אויך, אַז שירה איז אַ הויכער ענין, אָבער לויט עולמישע באַגריפן איז שירה אַן ענין פאַר משוררים. זיי, די גאָט געפּענטשטע, די באַשאַנקענע מיט גאָטס גענאַד, די מומחים צו שרײַבן לידער, מחבר זײַן ניגונים און סימפאָניעס, זיי זיצן אויפן פאַרנאַס און בעל־הבתּעווען איבער די מוזעס. געזאָגט איז פאַר. שירה איז בארוך. ווער ס׳קען לידער שרײַבן, קען ער; און ווער ס׳קען ניט, קען ער ניט. ווי וויזט זינגען חסידישע השגות פון אַזאַ אינטיילן אויף בעלי־מלאָכות חכמים אין מלאכת השיר און פראָסטאָקעס, קאָליקעס במחילה מכבודם אין דער הויכער כאַריקירי־קולטור, אין דער געזאַנג־מלאָכה. אָט ווי גאָט איז אומעטום און אין יעדער מינדסטער באַשעפענישן, אַזוי פלאָטערט דער רוח השיר אומעטום. יעדער מענטשלעך הארץ איז גאָטס אַ פידלער. איז דאָך די קשיא: ס׳טיטשט, ווי זאָגסטו, אַז פלוני בן פלוני איז אַ זינגער, אַז ער קען גאָר דאָס מויל ניט עפענען? איז דער תירוץ: דאָס מויל ניט, אָבער דאָס הארץ זינגט.

חסידות האָלט זייער פון שטיל־ און שטום־גע־זאַנג. אָט ווי אַ מענטש לאָזט כּלל ניט קיין טרערן און דאָך קען געמאָלט זײַן, אַז דאָס הארץ ווייַנט אין אים. אַזוי זינגט דאָס הארץ, כאָטש דאָס מויל איז שטום. לידער, וועלן מיר זאָגן, זײַנען די טרערן פון דעם

געזאַנג. קען דאָך זײַן געזאַנג אָן לידער־טרערן. ווילן מיר פֿאַרשטיין, ווי איז געמאַלט געזאַנג אָן ווערטער און אָן קלאַנג. איז דערויף, מיין איך, צו געבן אַזאַ דערקלערונג. דאָס רײַדן, שרײַבן און זינגען זײַנען ניט מער ווי צייכנס אויסגוויניקסטע צו די אינעווויניקסטע ציטערנישן פון דעם ווען. ווען די בלעטער אויף די ביימער שאָקלען זיך אויף דעם ווינט, ציטערן זיי דען ניט? פרומע נשמות ציטערן שטילערהייט. חסי־דות איז דער פֿשט פרומקייט. פרומקייט מיינט זיך אַליין, ניט באַווּאוסטזײַן, זײַן פֿאַרטיפֿט, פֿאַרדיקט, ניט אָפּגעריסן פון וועלט, נאָר אַרײַנגעטונקען אין דעם וועלט־ים. פרומקייט מיינט — איך בין ניטאָ, וועל איך בין דווקא זייער און זייער דאָ. איך בין אַלץ און אומעטום... דאָס הייסט ביטול הײַ. איך בין צו נישט געווארן, אויסגעהוילט פון זיך, כדי אָפֿרוימען אין זיך פֿלאַץ פאַר דער גאַנצער וועלט. אָט דער חסידישער ניטאָ איז ענייות, אָבער ניט קיין שפלות. עס שטעקט אין דעם אָ שטיק גאווה. חסידים באַנוצן זיך מיטן פסוק ויגבה לבו ב״ה. דער מענטש איז קליין אין זיך און דערהויבן אין גאָט.

ווי דען איז אָ מענטש זוכה צו גילוי השכינה? כל־זמן ער איז אָ גאַנצער איך און איז תופס מקום, איז דאָך קיין פלאַץ ניטאָ פאַר דער שכינה. וועדט ער צונויפגעצויגן, צונויפגעפֿרעסט, קאַנצענטרירט, אָ קליין פינטעלע, באַפרײַט ער פלאַץ פאַר דער שכינה, זי זאָל אַראָפּנידערן איף אים און צו אים. דאָס איז דער סוד, זאָגט ר׳ ישראל בעל־שם־טוב. און זיכערער איז, אז דער זאָג געהערט צו זײַן תלמיד דעם מעז־ריטשער מגיד.

מיר קענען פֿאַרטיטשן חסידות מיט פרומקייט, וואָס מיינט שלימות, אָ טיף שוויגענישן, טיף אײַנגע־וויקלט אין דער וועלט, וואָס איז גאָטס טלית. חסידים זײַנען פרומע. חסידות האָט געקענט געבוירן וועדן נאָר אין אָ פרום ווינקל, צווישן פרומע און פשוטע ייִדן. אוקראַינער ייִדן אין יענער צײַט זײַנען דאָס געווען.

ד. חסידים פון אוקראַינער שניט

דער חסידישער דרך, ווי אויך די תורות און שטיי־גערס, זײַנען געשאַפֿן געווארן דורך די בשותפותדיקע כוחות פון די רבֿים מיט זייערע חסידים. דעריבער זאָגט מען דאָך: חסידיזם, ניט רבֿיזם אָדער רביות. עס קען געמאַלט זײַן אָ גאון אויף אַלע געביטן, וועלכער שטייט אײַנזאַם, ווי אָ פעלדז, ציט די גאַנצע יניקה פון זײַן מאַרך, פון זײַן טיפער פֿנימיותדיקייט, האָט מיט קיינעם קיין מגע־ומשא ניט. ווי אָבער קען געי־מאַלט זײַן אָ גרויסער רופא, וואָס האָט זײַן האַנט קיינמאָל ניט צוגעלייגט צו אָ קראַנקן, האָט איבער־הויפּט ניט געהאַט קיין מגע־ומשא מיט לעבעדיקע מענטשן? אַזוי קען אויך ניט געמאַלט זײַן אָ רבי אָן חסידים, אָ גיסטיקער פאַסטעך אָן שאָף.

אָ חסידישער רבי איז אָ וועגווײַזער, אָ רופא חולים און אָ מתקן פון נשמות. ער קען ניט זאָגן: מיר איז וואויל, איך בין גוט אין פרום, אָ צדיק בין איך, ייִחוס פאַרמאָג איך, מיט עולם־הבאָ בין איך פאַר־זאָרגט. וואָס גייט מיך וועך אָן, אַזאָ צדיק הייסט אויף חסידיש לשון אָ צדיק אין פּעלץ, דאָס מיינט אָ צופרי־דענער מיט זיך גאָטס דינער, וואָס איז געגליכן צו איינעם, וועלכער אין אָ שטאַרקן פראָסט בשעת אַלע פרירן שטייט ער אייגער אַליין בײַם וואַרעמען אויוון און ס׳איז אים וואויל און גוט. חסידות דערלאַזט גאָרניט עפּעס אַזוינס אויף דעם רעיון. דאָס איז דאָך פשוטע גאווה, בכלל זײַן בײַ זיך מיטן טײַערסט איז על פּי חסידות מוקצה מחמת מיאוס.

אָבער דער דאָזיקער הסבר, פֿאַרוואָס אָ רבי מוז זאָרגן פאַר די חסידים, איז אַן אויבנאויפֿיקער. רבישע זאָרג פאַר חסידים איז בכלל ניט קיין ענין פון זיי אָ טובה טאָן און פון זיך אויפפירן לפּנים משורת הדין. דער עצם מהות פון חסידות שטעקט אין דעם, וואָס דער רבי איז נפש־אַחת מיט זײַנע תלמידים און חסידים. פון זיי שעפּט ער איגנטלעך זײַן כּוח, פונקט ווי זיי ציען פון אים זייער יניקה אין תורה, אין מידות און אין יראת־שמים. מיר דערנענטערן זיך דערבײַ צום ענין חסידות גופא, צו זײַן עיקרדיקן מהות. חסידים זײַנען געווען אין אַלע צײַטן. דער גוואַלדיקער אויפּטו פון חסידות איז גראָד באַשטאַנען אין דער חברותא, וואָס איז געשאַפֿן געווארן דעם צדיק און זײַן עדה. דער צדיק איז די נשמה פוללת פון אַלע זײַנע חסידים. ער איז דער שטאַם אין זיי זײַנע צווײַגן. יעדער נײַע נשמה, וועלכע באַהעפּט זיך צו אים, פֿאַר־שטאַרקט זײַן חיות און פֿארטיפט זײַנע השגות. על פּי חסידות ווען אָ מנין ייִדן קלײַבן אויס איינעם און זאָגן אים: דו ביסט אונדזער רבי, וועדט ער מיט דער דאָזיקער בחירה שוין דערהייבן צו דער מדרגה פון אָ רבין. דער רבי גיט ברכות די חסידים און די חסידים גיבן אָ ברכה זייער רבין. זייער גלויבן אין אים מאַכט אים חשובער אין די עולמות־העליונים. פון זייערע נשמה־צאַפֿלענישן שפּראָצן בײַם רבין פליגלען; זייערע גאַנדיקע בליקן צו אים באַשטראָלן זײַן געזיכט מיט אָ שפאָגל נײַעם זיו השכינה.

ר׳ שמואל שניאורסאָן, אָ רבי פון חב״ד — און חב״ד איז אָ צונויפשמעלצונג פון אוקראַינער חסידות מיט ליטווישער פֿארמוחטקייט — נאָך דעם ווי ער האָט אויפגענומען עטלעכע חסידים ביחידות, פלעגט

ער מוזן אויבערבייטן די מלבושים, ווארעם דאָס העמד זיינט איז געווען פיטש נאס פון שוויים. ער האָט געזאָגט, אז ווען אַ חסיד גייט ארײן זיך פראָווען צו אים, ווערט ער אויסגעטאָן אינגאנצן פון זיין אייגענעם איך און וויקלט זיך אײן אין דעם איך פון דעם חסיד, זאפט אין זיך אײן אַלע זיינע יסורים און זארגן, ווערט דורכגעוויקט מיט אַלע זיינע צאפלענישן און ציטערנישן. ער מאכט דורך אַ שטיק פון זיין לעבן. גייט דער דאָזיקער חסיד אַוועק, קערט זיך אום דער רבי צוריק צו זיך. קומט ארײן אַ צווייטער חסיד, איז ווידער די זעלבע אומוואנדלונג בײַ דעם רבין. אַלע מאָל פנים־חדשות אין נישטאַמיק לעבן מיט זודיקע יסורים, זארגן און האָפענונגען. דער רבי איז אין משך פון אַ פאָר שעה זיך מתפשט פון זיין איך און וואקסט ארײן אין פרעמדע לעבנס. ער „איכט" זיך אן אַ שיעור מאָל. גייט אויס און גייט אויף נאָכאנאנד. אזא רבי צו זיין איז שוין גארניט קיין גרינגע מלאָכה. מע גייט אפ מיט שוויים. און פארקערט גייט מען אויף און ארויף, יאָ, בארג ארויף, מיט יעדער נייער נשמה, וואס קומט בעטן אַ תיקון. בשעת דער רבי גיט אַ תיקון, באקומט ער אויך גלײַכצײַטיק אַ תיקון פאר זיין נשמה.

מיין איך, אז אַלע חסידות־פאָרשער, אירע באָשרײַבער און באזינגער, האבן גאנץ היפש באָוולט דעם קהל החסידים דערמיט, וואס זיי האבן דאָס גאנצע געווויכט פון זייערע באָאָבאכטונגען און באשרײַבונגען געלייגט אויף די רבײַים, אויף די דינאַסטיעס, אויף די רבײישע הייפן, אויף די פארשיידענע דרכים פון די צדיקים, אויף די פארשידנארטיקע געשטאַלטן פון די צדיקים. זיי האבן זיך אבער קנאפ אינטערעסירט מיט די מעלות און די מדריגות פון די חסידים, מיט דעם טיפ חסיד, וועלכער איז געווען דער מיטבויער און מיטגרינדער פון דעם חסידישן געדאנק און גאנג, ארט און שטייגער. ניט נאר וואס אייניקע פון די געהויבענע חסידים זיינען אַליין געווען רבנים בכוח, נאר אויך דער דורכשניטלעכער חסיד, אויב ער איז באמת אַ חסיד און מאמין, גאָטפאָרכטיק און מסירות־נפשדיק, אַ תמים אין גוטן זינען, וואס איז כלל נישט קיין סתירה צו פקחותדיקער זאכלעכקייט, איז אזא שיינע מענטשלעכע דערשײַנונג, אז עס לוינט זיך דאָס צו שטודירן, באשרײַבן און באמאָלן, מאכן פירושים אויף דעם. האָט מען געשריבן אזוי פיל שבחי צדיקים און אזוי וויניק שבחי חסידים. אדרבה, דעם חסיד האָט מען אפט געמאָלן ווי אַ נעבעכל, אַ שלאַבעריק באשעפענעש, אַ דער־שראָקן מענטשעלע. מע לאָזט אים ארויס אויף דער סצענע דווקא בשעת ער איז אין אַ גרויסער צרה אוז קומט צולויפן צום רבין — אַ חסיד גייט ניט, נאר ער לויפט — און שרײַט: רבי, ראַטעוועט! ווי, למשל, אין דער אזוי באָוואוסט געווארענער מעשה, וואו מע טרײַבט ארויס אַ דיבוק. אַ מעשה, וועלכע האָט קיין שום צושטײַער ניט בײַגעטראָגן ניט צום יידישן כבוד און ניט צו דער חסידות־פאָרשטייענישן.

עס איז אַ פאַרדראָס, וואָס מע האָט שטענדיק געלאָזט אין גאַנג, אייגנטלעך אין לויף, דעם אזוי גערופענעם חסיד שוטה. אומעטום לאָזט מען אים לויפן. אין די סיפורי־מעשיות און נאָך מער אויף דער בינעה. וואָלט דער קהל חסידים געווען אַ קהל פון שוטים, איז דאָך די קשיה: ווי אזוי איז פון אים ארויס, זיך צעבליט אין צעוואקסן אזא זויבערע שיטה, וועלכע איז מלא חכמה? ווי אזוי האבן ארויסגעשפראָצט אויף די יסודות פון דער דאָזיקער תורה אזא ענג געשלאָסענע האַרציקע עדה? חסידות מיינט אחדות. אחדות מיט טיפשות זיינען קנאפע מחותנים. די צו־זאמענגעבונדנקייט פון דער עדה, די גוטע חברשאפט, וועלכע באזירט זיך בלויז אויף דעם גוטן ווילן פון חסידים פון איין רבין, שטאָמט ניט פון טיפשות חלילה, נאר פון חכמת החיים און חכמת הלב דווקא. יעדער יחיד וועדט שטארקער, זיכערער און פריילעכער בשעת ער דערפילט זיך אַ חלק פון אַ גרויסן קיבוץ. דער יחיד, וועמען ער איז אפילו גאָר־גאָר גרויס בײַ זיך, איז דאָך וויניקער ווי אַ ציבור. אמת איז — כל־ישראל חברים. אָבער כל־ישראל איז אַן ענין, וואס שוועבט אין דער לופטן, פלאַטערט אין דעם דמיון, אָבער כל חסידים פון איין רבין חברים איז לגמרי ממשיותדיק. מע זעט זיך אפט אין די שבתים און די יום־טובים, מע זיצט בײַ איין טיש, מע באקומט שיריים פון דער זעלבער סעודה, מע זינגט די זעלבע ניגונים, מע איז פארליבט אין דעם זעלבן צדיק. אַ ליבע בשותפות איז גאָר אַ גרויסער ענין. אויסער דער ליבע בשותפות האָט מען בשותפותדיקע זכרונות, בשותפותדיקע מינהרות און מעשיות פון דעם לעבעדיקן רבין און פון דעם אַלטן זכרונו לברכה. דורך אזא חברשאפט קען מען לעבן און אטעמען פריי־ער און פריילעכער.

חסידים זיינען ניט געווען קיין שוטים, אבער תמימים זיינען זיי אַ געווען. און וואס האָט תמימות צו טאָן מיט נארישקייט? די צרה איז, וואָס דאָס וואָרט תמים וועדט גרײַזיק פארשטאנען. מע זאָגט און מע גיט זיך ניט אַפ קיין חשבון, וואס מע מיינט דערמיט. וועלן מיר ענגויער פאַרשטיין דעם פשט פון תמימות, וועט אונדז לײַכטער זיין אויפצוקלערן, פארוואס זיינען דווקא די אוקראַיינער יידישע יישובים געווארן די נעסט פון חסידות, וועלכע איז אין תוך ענגומען אן אור־אייניקל פון דעם אור־אַלטן צויבער־פויגל מיסטיק. גאָנץ איינפאך: דער אוקראַינער יידּ פון יענער צײַט אין אויך פון שפעטערע צײַטן איז געווען בטבע אַ תמים. וואָס איז אזוינס תמים? מיט גרויס חשק נעם איך אויף זיך די מי דאָס צו דערקלערן. ווי שווער איז אבער אזא דערקלערונג.

צוערשט אַ בײַשפיל. ר׳ נחמן בראַצלאַווער האָט געהאַט אַ חסיד, אייגנטלעך אַ תלמיד, און אפשר גאָר שום אידישקייט אין אים ניט געזוכט. ער האָט אים אויסגעלאַכט, ווי אזוי ער קען זיך אַזוי פארנאַרן מיט אזעלכע זאכן.

אַ חבר, מיט דעם נאָמען ר׳ נתן. איז ר׳ נתנס ליבע צו ר׳ נחמנען אין־לשער. אַלץ, וואָס שטייט געשריבן אין שיר השירים מכוח אַהבה עזה כמוות, איז מקויים געוואָרן אין ר׳ נתנען. זיפט איבער שטיקער וועלט־געשיכטע, וועט איר ניט געפינען אַזאַ מסירות־נפש־דיקע ליבע פון אַ תלמיד צו זײַן לערער אַדער פון אַ חסיד צו זײַן רבין. ר׳ נתן האָט געזאָגט: „ווען די גאָנצע ערד פון דער וועלט זאָל זײַן באַדעקט מיט שארפע מעסערס, וואָלט איך זיך וועלן קנײַקלען אויף די שפּיצן פון די מעסערס צו מײַן רבין". ר׳ נתן האָט זיך מפקיר געווען פאַר ר׳ נחמנען, געקראָגן געשלאָגן פאַר אים, בזיונות געליטן, אין געפענגעניש געזעסן, אָנגעוואוירן די פרנסה, פאַריאָגט געוואָרן פון זײַן שוועסטער אין שוויגערס הויז, זיך צעקריגט מיט זײַן אייגענעם פאָטער, כדי מכריז־ומודיע זײַן אויף דער גאַרער וועלט, אַז זײַן רבי ר׳ נחמן איז דער צדיק הדור.

ארומגיין אין אויסשרײַען מיט התפעלות שבחים אויף אַ רבין איז נאָך אַ קליינע רבותה. ר׳ נתן האָט פיל מער אויפגעפאַסן פאַר זײַן רבין. ער האָט אים ניט נאָר אָנגעטאָן די קרוין אויף דעם קאָפּ, נאָר אויך אין אַ עוואָיסן זינגען די דאָזיקע קרוין מיט זינגע אייגענע העכסט צוזאַמענגעשטעלט און אויף איר זינגע אייגענע דימענטן און בריליאַנטן אָנגעהאָנגען. ער האָט זײַן רבײַנס תורות אויפגעשריבן, זינגע מעשיות מחבר גע־ווען, זינגע מימרות צונויפגעקליבן, פון זינגע פונקען אַ בראַנד־פיַער געמאַכט. יעדער פאַרשטייט, וואָס איז אַזוינס אויפשרײַבן, פאַרצייכענען, פון צעשאָטענע פונקען אַ העליש פּיַער צעבלאָזן. ווער עס איז אַן אויפשרײַבער פון אַ געדאַנק אַדער אַ סיפּור־המעשה איז זייער מחבר. ווען מע מאַכט פון תורה־שבעל־פּה אַ תורה־שבכתב, איז דאָס כמעט אַ שפאָגל נײַע תורה. ר׳ נחמן אַליין האָט געזאָגט צו זינגע איבערגעגעבענע תלמידים: „יעדער איינציקער פון אײַך האָט בײַגע־טראָגן צו מײַנע חידושי־תורה, נאָר דעם גרעסטן חלק אין זיי האָט ר׳ נתן". ווידער האָט איין מאָל געזאָגט ר׳ נחמן צו ר׳ נתנען: „מײַנע ספרים זינען דײַנע. ווען ניט דו, וואָלט אָפילו איין בלעטל מײַנס ניט גע־זען די ליכטיקע שײַן". איין מאָל האָט זיך געבעטן ר׳ נחמן בײַ ר׳ נתנען: „נתן, נתן, כ׳בעט דיך, דו זאָלסט מאַכן פון מײַנע תורות תפילות". ר׳ נתן האָט געמאַכט פון ר׳ נחמנס תורות תפילות, פון זינגע תפילות — תורות, און פון זײַן רבין אַליין האָט ער געוואָלט מאַכן די קרוין פון חסידות.

ווער איז געווען ר׳ נתן גופא? פאַרשטייט זיך, אַז אויך ער איז ניט געווען אַבי ווער. כ׳האָב מורא צו זאָגן, אַז ער איז ניט געווען קיין קלענערער בעל־מדריגה פון זײַן רבין, כאָטש ער איז געווען אַ פיל גרעסערער עניו פון אים. „קוקט נאָר אַן מײַן נתנען — האָט ר׳ נחמן אָמאָל געזאָגט, טײַטלענדיק אויף אים מיט דעם פינגער — ער איז דאָך אַ שטיק בלאָטע בײַ זיך". ר׳ נתן איז ניט געווען אַ שטיק בלאָטע, נאָר אַ שטיק אוקראַינער יידישקייט.

ווײל מען ארבינקוקן אין דער נשמה פון אוקראַינער עולם החסידים, ווי אויך פון דעם אוקראַינער יידן אין יענער תקופה, איז ר׳ נתן דער ריכטיקער שפּיגל. אָט איז ער דער אוקראַינער יידישקייט. פון אַ תלמיד צו זײַן לערער אַדער פון אַ חסיד צו זײַן רבין. ר׳ נתן האָט געזאָגט: „ווען די גאָנצע ערד פון דער וועלט זאָל זײַן באַדעקט מיט שארפע מעסערס, וואָלט איך זיך וועלן קנײַקלען אויף די שפּיצן פון די מעסערס צו מײַן רבין". ר׳ נתן האָט זיך מפקיר געווען פאַר ר׳ נחמנען, געקראָגן געשלאָגן פאַר אים, בזיונות געליטן, אין געפענגעניש געזעסן, אָנגעוואוירן די פרנסה, פאַריאָגט געוואָרן פון זײַן שוועסטער אין שוויגערס הויז, זיך צעקריגט מיט זײַן אייגענעם פאָטער, כדי מכריז־ומודיע זײַן אויף דער גאַרער וועלט, אַז זײַן רבי ר׳ נחמן איז דער צדיק הדור.

ארומגיין אין אויסשרײַען מיט התפעלות שבחים אויף אַ רבין איז נאָך אַ קליינע רבותה. ר׳ נתן האָט פיל מער אויפגעפאַסן פאַר זײַן רבין. ער האָט אים ניט נאָר אָנגעטאָן די קרוין אויף דעם קאָפּ, נאָר אויך אין אַ עוואָיסן זינגען די דאָזיקע קרוין מיט זינגע אייגענע העכסט צוזאַמענגעשטעלט און אויף איר זינגע אייגענע דימענטן און בריליאַנטן אָנגעהאָנגען. ער האָט זײַן רבײַנס תורות אויפגעשריבן, זינגע מעשיות מחבר גע־ווען, זינגע מימרות צונויפגעקליבן, פון זינגע פונקען אַ בראַנד־פיַער געמאַכט. יעדער פאַרשטייט, וואָס איז אַזוינס אויפשרײַבן, פאַרצייכענען, פון צעשאָטענע פונקען אַ העליש פּיַער צעבלאָזן. ווער עס איז אַן אויפשרײַבער פון אַ געדאַנק אַדער אַ סיפּור־המעשה איז זייער מחבר. ווען מע מאַכט פון תורה־שבעל־פּה אַ תורה־שבכתב, איז דאָס כמעט אַ שפאָגל נײַע תורה. ר׳ נחמן אַליין האָט געזאָגט צו זינגע איבערגעגעבענע תלמידים: „יעדער איינציקער פון אײַך האָט בײַגע־טראָגן צו מײַנע חידושי־תורה, נאָר דעם גרעסטן חלק אין זיי האָט ר׳ נתן". ווידער האָט איין מאָל געזאָגט ר׳ נחמן צו ר׳ נתנען: „מײַנע ספרים זינען דײַנע. ווען ניט דו, וואָלט אָפילו איין בלעטל מײַנס ניט גע־זען די ליכטיקע שײַן". איין מאָל האָט זיך געבעטן ר׳ נחמן בײַ ר׳ נתנען: „נתן, נתן, כ׳בעט דיך, דו זאָלסט מאַכן פון מײַנע תורות תפילות". ר׳ נתן האָט געמאַכט פון ר׳ נחמנס תורות תפילות, פון זינגע תפילות — תורות, און פון זײַן רבין אַליין האָט ער געוואָלט מאַכן די קרוין פון חסידות.

ווער איז געווען ר׳ נתן גופא? פאַרשטייט זיך, אַז אויך ער איז ניט געווען אַבי ווער. כ׳האָב מורא צו זאָגן, אַז ער איז ניט געווען קיין קלענערער בעל־מדריגה פון זײַן רבין, כאָטש ער איז געווען אַ פיל גרעסערער עניו פון אים. „קוקט נאָר אַן מײַן נתנען — האָט ר׳ נחמן אָמאָל געזאָגט, טײַטלענדיק אויף אים מיט דעם פינגער — ער איז דאָך אַ שטיק בלאָטע

ארכיון אוקראינע

תמימות שרעקט זיך ניט פאר איבערחזרן. א תמים שפארט צו מיט ליבּ און לעבן צו איין פינטל אין באקומט פון דעם די גאנצע חיונה. ער זויגט פון אים שטענדיק און איז אלע מאל נייגעריק ווי צום ערשטן מאל. דאס איז א סוד. און כאטש עס איז א סוד גלוי, בלייבט עס דאך א סוד. אלע ווייסן, אז אין הייליקן ספר איז פארן דער אור הגנוז. דאס איז דער אור הגנוז פון קדושה. קולטור האט אין זיך ניט קיין אור הגנוז — מוז זי אלע מאל ארויסברענגען נייַ פייַער־ווערק, נייַע חידושים, נייַע דערגרייכונגען. קולטור איז יאגעניש, קדושה איז אינגעזעסנקייט. חסידות האט געקענט גוט יוירן און צייטיקן זיך נאר אין אזא אפגעשלאסענער זייטיקער און כלומרשט קולטור־לאזער סביבה, ווי ס׳איז געווען די יידישע אוקראינע אין דעם 18־טן יאהרהונדערט.

דער פשוטער יוד, דער יישובניק, און אפילו דער בן־תורה פון יענער תקופה איז געווען א תמים, אפּ־געזונדערט פון דער גרויסער וועלט איז געלעגן יע־דער יישוב. אינגעשלאסן אין זיך, ניט באריידעוודיק און ניט רירעוודיק איז געווען יעדער פארהארעוועטער און פאריאגטער, אפט פארוואנדערענער און פאראיינ־זאמטער יוד. א סך שטופּ נשמות האבן זיך ארומגע־בלאנקעט אין אוקראינע, רירנדיקע און בענקענדיקע הערצער. פיל פון זיי אבער זייַנען געווען מסוגל זיך ארייַנצולעבן אין א גרויסער דערשיינונג און זיך אויס־צולעבן אין איר. ליבן א זאך מיט אלע פיבערן פון דער נשמה און זיך ארייַנלעבן אין איר ביז כלות־הנפש איז אפשר א נשמה־צושטאנד. אונדזערע נשמות זייַנען צעזייט און צעשפרייט; זייערע, די דעמאלטיקע, זייַנען געווען ארייַנגענעפּויט אין אירן ענין.

א חסיד געדענקט יעדער ווארט פון זיין רבין; יעדער תנועה און וואונק. א חסיד קוויקט זיך מיט א מימרא פון א רבין פון צוריק מיט הונדערט יאר, ווי זי וואלט געוואגט געוואלט נעכטן, אנומעלטן.

דערבּיי מוז שטארק באטאנט ווערן דער אונטער־שייד צווישן קולטורעלע און הייליקע אמתן. קולטור הייסט קלעטערן און בלעטערן. אונטער דעם שוץ פון קולטור קלעטערט מען אויף די שפיצן פון די אמתן; בּיי דער שיין פון אמונה דערגרונטעוועט מען זיך צו אמתן, וועלכע זייַנען טיפע תהומען, בראשית־דיק. פון שפיצן איז לייכט ארונטערצופאלן. אויף שפיצן שטייט מען, נעכטיקן אויף זיי איז ניט באקוועם. די אור־אלטע אמתן, די אמאליקע, זייַנען מן־הסתם די זאפּ־טיקסטע, די קערנדיקע, די פולבלוטיקסטע. א ראיה: דורות האבן אויף זיי געלעבט און אין זיי געגלויבט, זיך באהעפט מיט זיי מיט ליבּ און לעבן. דעם אמת קען מען ניט אנכאפן בּיי די פאלעס. קיין תקופה קען זיך ניט בארימען, אז זי איז דערגאנגען צום שורש האמת. זאל מען דען דעריבער זיך דערטראכטן צו אפּיקורסות, אז עס איז קיין אמת בכלל ניטא און מיר האבן קיין שום מאס ניט פאר דעם? חלילה. ס׳איז פארארן מאסן און סימנים און רמזים, וואו און ווען בּיי ווען שטעקט דער אמת. אן אידעע, וועלכע פארשאפט פרייד א גרעסערן מנין מענטשן און ווען אמתדיקע התפעלות, רופט ארויס מסירת־נפש ממש, מונטערט די גוטע געפילן, ווי ליבע, רחמנות, פרייַנד־שאפט, פארקלענערט די שליטה פון די בייזע אינ־סטינקטן, ווי שנאה, אייגנזיניקייט, ברוטאליטעט עגאיזם און ניט זי פארשמעלערט דעם שטח פון מענטשלעכער חברשאפט, נאר פארבריייטערט אים, מאכט די גאנצע וועלט ליכטיקער, איידעלער, צארטער, עפנט פאר דעם מענטשן דאס גרעבענטשט לאנד פון אמונה און בטחון, רויִמט אים אין א סוד, אז עס איז דא א יענע וועלט און דאס לעבן איז נישט קיין בייזער חלום, איז א סימן, אז זי געהערט צו די אור־רעיונות פון מענטשלעכער וויזיע און אז זי שטאמט פון די גרונד־אמתן, פון די בראשיתדיקע. זי איז א פונק פון א תמימותדיק און שלימותדיקן אמאל.

אמת שטאמט פון תמימות און ברענגט אויף דער וועלט תמימות. תמימות איז דער בעסטער אוצר. זי איז טייערער פון השפּלה, פון קולטור, פון ציווילי־זאציע, פון חכמת הפארוועלונגען. אזא תמימות שאפט העכערע ווערטן וויי אלע חכמות און וויסנשאפטן. איז קיין וואונ־דער נישט, אז אין אלע פארלוירענע צייטן, אין וועלכע עס וויבלט אין שוויבלט מיט בלאנדזשענדיקע נפשות, קערט מען זיך צוריק צו יענע אלטע אמתן, וועלכע זייַנען פארפלאנצט געווארן אין די וויינגערטנער פון אונדזערע אבות־אבותינו.

חסידות איז פאר אונדז אזא טייערער ווינקל. שי־כורן מיר זיך אן מיט חסידות, וועלן מיר אויסגעניכ־טערט פון א סך פארשוועורטע נייַע אמתן. אוקראינער חסידות איז דער יין התמצית פון חסידות, וויבל חסידות איז זייער תמימותדיק, אויסגעטראגן און אויפגעכאוועט געוואקן פון חסידים תמימים שבתמימים. כ׳האב זייער פיל עהערט וועגן שבת־יום־טובדיקע יידן. בין איך זיך מודה, אז אין אוקראינע לויט ווי איך האב זי געזען מיט מיינע אויגן זייַנען געווען זייער וויניק שבת־יום־טובדיקע יידן. איך האב זיי געקענט, זיי זייַנען געווען לויטן אויסזען גאנץ וואכעדיקע יידן מיט וואכעדיקע פארוסינענע רעקלעך, יריד־יידן, קליינע קרעמערס, דרדקי־מלמדים, ארעמע בעלי־מלאכות, שוסטערס, שנייַדערס, בעלי־עגלות און ס׳איז אפילו א חרפה אויסצוזאגן, אז זייער פיל פון זיי האבן געהאט שענקען, פארקויפט שיכרות. און דווקא זיי אליין זייַנען געווען ניכטערע און טאג־טעגלעכע. ניט אלע האבן געגעסן א שטיקל ווייסע חלה אין די שבתים. אוקראינער חסידים האבן זיך ניט אויסגעפוצט מיט זייַדענע זשופיצעס; פון שטרייַמלעך קיין זכר ניט בּיי זיי. יידן פון א גאנץ יאר. כ׳שטעל מיר פאר, אז אזא וואכעדיק אויסזען איז געווען בּיי דעם חיסן חסיד

אוּן תמים ר׳ רפאל בערשאַדער, דער טרעזער תלמיד פון ר׳ פּנחס קאָריצער. אַזאַ וואָכעדיקער גאַנג איז אויך געווען בײַ ר׳ נתנאל, ר׳ נחמנס תלמיד. ס׳איז אַ סברה, אַז אפילו ר׳ נחמן אַליין איז געווען אַ גאַנץ פֿשוטער ייִד לויט זײַן אויסזען. לויט דער מסורה איז ער אַרום־געגאַנגען באַרוועס אין קאָנסטאַנטינאָפּל. מיט זײַן חיצוניות האָט ער, ווי עס שטימט, ניט מעורר כּבוד געווען. אָבער ריזיק איז ער מיט זײַן פּנימיות. חסידות מיינט פּנימיותדיקייט, אויף וויפל חסידות איז געקניפּט אוּן געבונדן מיט איר אמתדיקן קוואַל, מיט איר ליכטיקן פּרימאַרגן, מיט דעם באַשיידענעם דניעסטער אוּן מיט די שטיליקע וואַלינער אוּן פּאָדאָליער טײַכעלעך, אוּן אויף וויפל אין חסידישע ניגונים הערט זיך נאָך דאָס שאַלן פוּן דעם פּאַסטעכס פּײַפּעלע.

ה. ענייוותדיקע חסידים

אוקראַינער חסידות שטיצט זיך אויף צוויי הויפּט־יסודות: ענייוות אוּן אמת — צוויי מידות, וועלכע זײַנען זייער ענג פֿאַרבונדן מיט חסידות. אָן דער גרויסער ענייוות דערגרייט מען ניט אָפילו צו דעם קלענסטן אמת. דער אמת איז בײַ גאָט אוּן נאָר ער קען אים מגלה זײַן דעם מענטשן. די גאַווה מאַכט אָבער אַ מחיצה צווישן דעם בן־אָדם אוּן דעם גילוי השכינה. דאָס אייבּיקע ליכט שײַנט ניט אויף דעם בעל־גאַווה. מע קען ניט זײַן אָפילו קיין בן־תּורה אײַ־שמינית שבשמינית פוּן גאַווה. אין דעם פּרט איז חסידות מחולק מיט דעם באַוואוסטן מאמר חז״ל, אַז אַ תלמיד־חכם איז דערלויבט אַ שמינית שבשמינית גדלות.

די חסידישע לערע גיט זיך אָן עצה מיט דעם דאָזיקן אַביסל פּריקרען מאמר אוּן טײַטשט אים אויס אַזוי, אַז דווקא ער ווערט אַ גרויסער חולק אויף דעם תוכן, וואָס דער אָנגענומענער פּשט לייגט אין אים אַרײַן. אָן די חכמי־החסידות, דערהויפּט די ערשטע פּוּן בעל־שם חדר נוסח אוקראַינע, ריידן פּוּן ענייוות אוּן אמת, מיינען זיי ניט אַזוי פּשוט, אַז מע טאָר נישט זײַן קיין גדלן אָדער קיין שקרן. אַ גרויסער חידוש! דאָס שטייט דאָך אין דער תּורה אוּן אין אָלע מוסר־ספֿרים. גדלנות אוּן שקר זײַנען טריף. וואָס זשע איז דער אויפּטו פּוּן חסידות מיט אירע גרויסע אַזהרות? מאַי קא משמע לן חסידות לגבי די דאָזיקע צוויי מידות? אָבער חסידות הייבּט זיך אָן דאָרטן, וואו דער דין ענדיקט זיך. חסידות מאַכט די דאָזיקע צוויי ענינים האָרבּער, באַגייט זיך מיט זיי שטרענגער, לאָזט זיך אַרײַן אין זיי טיפֿער, וויל פֿאַרהיטן דעם מענטשן פּוּן גניבת הדעת אוּן פּוּן כּל המינים גניבהשע שטיק. מע קען זײַן אָן ענייוות, וואָס שטאָלצירט מיט ענייוות. מע קען ארומגיין אין אָלע גאַסן אַזוי ענייוותדיק, אַז מע זאָל פּוּן זיך אויספּויקן ענייוות. מע קען ריידן בלחש, וואָס איז אויך אַ געשריי. דער בעל־שם האָט געזאָגט, אַז אַ מענטש איז עלוי צו זײַן אַ גוסס מיט גאווה, זײַן אַ מיוחסדיקער קראַנקער, זײַן אַ פֿאַרריסענער ארעמאַן, אַ זעבעך אוּן אָן עזות־פּנים צוזאַמען. לויט דער מסורה האָט טאָקע דער בעל־שם פֿאַר דער פּטי־רה געזאָגט אין זײַן לעצט וואָרט דעם פּסוק „אָל תבואני רגל גאווה״. דאָס מיינט: איך זאָל ניט אויס־ציען מײַנע פֿיס מיט גאווה.

ענייוות, ווי אָלע מענטשלעכע מידות — גוטע אוּן בייזע — זײַנען ניט קיין גלאַטיקע ענינים. מידות האָבּן אין זיך פֿאַרפֿלאָנטערנישן אוּן פֿאַרצווײַגטקייטן. זיי זײַנען, ווי חסידים זאָגן, געגליכן צו ווינט, וועלכער האָט זיבן טעמען אוּן כּלערליי בּיטעמען. אין פֿלוג זיסער ווינט, טו נאָר אַ פֿרוואו, איז ער גאָר בּיטערלעך. טו ווידער אַ לעק, איז ער זויערלעך. טראַכטסט זיך אַרײַן נאָך אַביסל אין אים, איז ער ווינעניקלעך אַדער האָט אין זיך אַן איידעלע אוּן צאַרטע פּריקרעקייט. אָט לאָזט ער זיך טרינקען אוּן אָט ווערט ער ווידער־שפּענק. דער ווינט, זאָגט מען, בּריקעווט זיך. אויף ווינט דאַרף מען זײַן אַ מבין. דער מענטש פוּן אַ גאַנץ יאָר, דער הדיוט אין הלכות יין, טרינקט אויך. אָבער וואָס פֿאַרשטייט ער אין די פּײַנקיטן פּוּן משקה? פֿרעגט אים בחרם. איז מען אָבער אַ בר־הכי, וועט מען אַן עמקן אין חכמת היין. אַזוי להבדיל פֿאַדערן מידות עמקות.

חסידות לערנט אונדז מידות מיט אָלע קניי־טשיקלעך. אוּן גראָד די אוקראַינער פּשוטותדיקע ייִדן האָבּן אַרויסגעווויזן אַ געוואַלדיקע עמקות אוּן ראַ־פּינירטקייט אין דער זינען־לערע. זיי האָבּן מחבר גע־ווען האַרבּסטע סוגיות אין מסכתא ענייוות אוּן פּונקט אַזוי אין מסכתא אמת. וואָרעם אמת צו אמת איז ניט גלײַך. פֿאַראַן, פֿאַרשטייט איר, קײַלעכדיקע אמתן אוּן שפּיציקע אמתן. אַמאָל איז אַ קײַלעכדיקער אמת אַ שפּיציקער שקר. פֿאַראַן האָלבּע אמתן, וועלכע זײַ־נען גאַנצע שקרים. פֿאַראַן אמתן, וואָס זײַנען דורכ־אויסיקע פּניות. פֿאַראַן אמתן, וואָס ווייַנען מיט קראַ־קאָדיל־טרערן אָדער לאַכן מיט יאָשטשערקעס. פֿאַראַן אמתן, וועלכע זײַנען אַנגעשטאָפּט מיט חוצפּה אוּן מיט שנאַת־הבריות. ס׳זײַנען פֿאַראַן ליגנערישע אמתן. אָלע זאָגן דאָס וואָרט אמת, ווי וויניק אָבער פֿאַרשטייען דעם אמתן פּשט פוּן אמת. אמת איז זייער אַ גוסס מיט גאווה, סוגיא. אמת איז אַ שוועכער לימוד. אין אמת מוז מען זיך פֿאַרטיפֿן. אוקראַינער דרך אין חסידות איז אַ מין ישיבת וואָלאָזשין אויף צו שטודירן אָט די צוויי

מידות — ענייות און אמת — וואס זיי צו דערגרונטע־ווען קלעקט ניט אַ גאַנץ מענטשלעך לעבן.

דער גאון איז ניט אלע מאל דער ריכטיקער שפּיגל פאר דעם גייסט פון צייט אדער ארט, פאר דער נשמה פון אַ שטיק לאנד אדער פאר אַ מענטשלעכן קיבוץ. וואס גרויס, איז אינמאליק און איינציקארטיק, קען מען דערפון קנאפע גזירות־שוות אפלערנען. פון פלאכלאנד דערהייבט זיך אַ פעלדז. אזוי וואקסט אויך אַ פאלמע אין מדבר. דער מיין איז אנצוואונקען, אז וועמ מע באהאנדלט דעם ענין חסידות אין אוקראי־נע, מוז מען פארזיכטיק זיין צו באנוצן דעם בעל־שמס נאמען. ער, דער אמת גרויסער, געהערט נאר צו זיך אליין, ניט צו געגנט און ניט צו מענטשלעכער אומגעגנט. און ער איז דאך דער הויפט־קוואל פון אלע חסידישע טיכן. ער איז דער נשר הגדול. נשר האט אין זיך ראשי־תיבות פון נשמות רבות. דער בעל־שם גופא איז אַ מין כנסת הגדולה פון נשמות, שטעט און לענדער. מערקווערדיק איז זיין שטענדיקער נע־ונד זיין. אן ערד פופציק שטעט ווערן דערמאנט אין די מעשיות וועגן אים; אריבער דרייסיק פון זיי אין פאראליער און וואליניער געגנטן; אריבער צען אין מזרח־גאליציע; די איבעריקע אין ווייסרוסלאנד. כל־ימיו האט ער זיך געריסן קיין ארץ־ישראל. מיט זיין פאטשטיילע איז ער אריבער דעם דניעסטער. אין קאנ־סטאנטינאפאל זעען מיר אים אויך. אַ סך שטעט אין ליטע בארימען זיך, אז בייַ זיי אין בית־מדרש האבן מתנגדים דעם בעל־שם געשמיסן, ווי שקלאוו, למשל, און אנדערע זאגן פלוצק. דער בעל־שם איז גייסט, פליגל, רוח־הקודש, אומרו, קפיצת־הדרכדיק. ער לאזט זיך ניט אינשליסן אין ראמען. דער דרך־ארץ פאר אים פאדערט, אז מיר זאלן וואס ווייניקער פון אים ראיות ברענגען, ווען עס האנדלט זיך וועגן ארטיקע ענינים.

אמתדיקע הכנעהדיקייט פון אוקראינער חסידות שפּיגלט זיך אפ געוני אין זייער שארף אין אנדערע פארשטייער פון אוקראינער שניט אין חסידות, ווי צ״ב ר׳ נחום טשערנאביליער, ר׳ פנחס קאריצער, ר׳ רפאל בערשאדער, דער מעזריטשער מגיד, דער „דגל מחנה אפרים״, אן איניקל פון בעש״ט, ר׳ אהרן קארליינער, ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער און אין דעם בעל־שמס חבריא בכלל. אזא געדעטעניש פון אמתער ענייות און תמימותדיקן אמת טרעפן מיר זייער זעלטן אין איין תקופה און אין איין מענטשלעכן קיבוץ.

אויך ר׳ נחום טשערנאביליער לאזט זיך זאגן דאס, וואס מע האט געזאגט אויף ר׳ דוב בער שניאורסאן, דעם מיטעלן חבדישן רבין. מע האט אויף אים גע־זאגט, אז ווען מע זאל אויפשנידן בייַ אים די אדערן, וועט פון זיי רינען ניט בלוט, נאר חסידות. אט אזוי איז ער געווען אינגעטונקט און אויסגעווייקט אין חסידות. בייַ ר׳ נחום טשערנאביליער האט געפלאסן אין די אדערן ניט בלוט, נאר ענייות און אמתדיקע הכנעה. אלע אייגנשאפטן האבן מינדסטנס צוויי פנימער. ענייות צו ענייות איז ניט גלייַך. פאראן ענייות, וואס גייט עקנקיפט און געבונדן מיט עושר און כבוד. דאס הייסט: רייך בין איך, כבוד האב איך און דאס קומט מיר טאקע, פאר אַ גברא רבא האלט מען מיך און פארט בין איך אן ענייו, דאך אן ענייו. דער דאך ענייו און פארט ענייו איז ניט קיין ענייו פון אי־אי. ר׳ נחום טשערנאביליער האט פארשטאנען ענייות בתכ־לית השפּעטות: טאקע ממש אַ יידישע אן ענייו. דאס מיינט אגב אויך אַ יידישע אן ארעמאן. ענייות מיט ענינים, מיט פראסט און פשוטער ארעמקייט, איז אַ גלייַך פארן, אַ זיוג משעת ימי בראשית. אן ארעמאן אן ענייו האט טאקע אלע זיבן חנען. דאס איז געווען ר׳ נחומס טיפע סברה, אַ זייער און זייער אמתע השגה. אַ, ניין, דאס איז געווען דער ברען פון זיין הארץ. ארעם און נישט־טיק צו זיין. אן עכטער שטריך פון אַ דעמאלטיקן אוקראינער ערלעכן יידן. וואס טויגן אונדז חכמות? וויילסטו זיין בייַ זיך אַ שפּל, זאלסטו טאקע זיין אין אַ שפּלדיקן מצב. רייכקייט מיט ענייות איז שעטנז, אַ מין כורך מאכן פון מצה מיט חמץ אינאיינעם. הילל האט אזא מין כורך ניט געמאכט. הילל איז טאקע געווען דער גרויסער ארעמאן און דער גרויסער ענייו. צו ענייות געהערט ביטערקייט, צעבראכנקייט, זויער־קייט. ארעמקייט באזארגט די נשמה מיט אט דעם זויער־שטאף. פארשטייט זיך, די אלע פארשער, וועלכע האבן צוזאמענגעקנאטן חסידישן אויפקום און אלע זיינע גרויסע הצלחות מיט פארביטערניש פון דעם המון קענן די גבירים און פארגאווהטע תלמידי־חכמים, האבן אַ שטיקעלע טעות געמאכט. זיי האבן געהערט קלינגען, אבער זיי האבן נאכגעזונגען אנדערש ווי דער אמתער געקלאנג.

חסידות האט אזוי גוט אויפגעויירט, ווייל עס האט אין זיך געהאט זויערטייג פון ביטערניש און ניט פון פארביטערטקייט. חסידות האט געשפּילט אויף דער איידלעלער סטרונע פון דרך־ארץ און אפשיי פאר דער ליכטיקער און צארטער ארעמקייט, האט שטארק געגלויבט, אז אידעלע נשמות קענען ניט זיין קיין רייכע בעלי־גופים און האט אויף אלערליי אופנים צו פארשטיין געגעבן די נאכפאלגער, אז ניט אין עשירות באשטייט דאס גליק. מע קען גליקלעך זיין פון אַ פשוטן חבריש לחיים, פון אַ קליין כוסעלע משקה, וואס הייסט תיקון.

ר׳ נחום טשערנאביליער האט אזוי געזאגט: אַ שיינעם ברילאנט האט דער אייבערשטער אין זיין המלישן אוצר. ארעמקייט איז זיין נאמען. אַ טייערער ברילאנט, וויל ער קאסט אזוי ביליק. ער פאסט זיך ארײַן אין יעדער נפש, איז אלעמען צוגענגלעך און איז אזוי קלאר פארשטענדלעך. מע דארף אויף אים קיין פירושים נישט מאכן. ער לאזט אויף זיך קיין

Leseexemplar

קשיות ניט פרעגן און כאָפּט ניט דעם מינדסטן פלעק פון פאַרדאַכט אויף זיך. האָבן טאָקע אונדזערע חכמים געזאָגט: צום יידישן פנים פאָסט זייער ארעמקייט.

ווען זינגע בני־בית פלעגן זיך באַקלאָגן פאַר אים אויף זייער ארעמקייט און האָבן געטענהט: ס׳טיטשט, פרנסה, האָט ער זיי אפגענטפערט מיט אַ ווידער־אַנאַנד: „גיוואַלד, קינדער, דער אייבערשטער האָט מיך באשאַנקען מיט אזא שטיק גאָלדענער ארעמקייט און איר ווילט דאָס בײַ מיר אוועקנעמען". גאָלדענע ארעמקייט — דאָס איז דער הויפּט־שטריך פון אוקראַינער נער יידישקייט אויך, ווי איך האָב דאָס קענען געלערנט און קענען געפילט. גין־גאָלדענע באשיידנקייט. ברי־ליאַנטענע מפונקים זינענן געווען די ארעמעלײַט אין מײַן געבורט־שטעטל. און ווער בײַ אונדז אין שטעטל איז נישט געווען קיין ארעמאַן? בסך־הכל האָבן זיך ארומגעבאַלאַנקעט צוויי אָדער אנדערטהאַלבן גבירים אין דער גאַנצער שטאָט בײַ אונדז. ארעמעלײַט, נאָר אין זיך פארשלאָסענע, זינענן אַלע געווען. מאַכט זיך אַ מעשה, וועלכע האָט זיך אפט געמאַכט, אַ שריפה אין שטעטל אין מינט דער נאַכט. קלאָגט און ווײַנט אַן אַלמ־נה: „אוי וויי, מײַן ביסל ארעמקייט איז אוועק מיטן פּײַער". האָט זי ר׳ אהרן שמואל לייזערס, דער פריילעכ־סטער קבצן בײַ אונדז, געטרייסט אין אזוי געזאָגט: „וויין ניט, טײַערע, פון הינט אַן וועט דײַן ביסל ארעמקייט שוין זינען אַביסל מער ווי אַ ביסל. זי וועט פארגרעסערט ווערן". יידישער הומאָר? בײַ אונדז אין אוקראַינע איז דאָס ניט געווען קיין הומאָר, נאָר גין־גאָלדענער ערנסט.

ר׳ נחום טשערנאָביליער האָט ניט געפראַווט קיין הומאָר אין ניט געזאָגט קיין גלײַכווערטלעך. אַ תּמים איז ער געווען, כאָטש אַ חכם מחוכם. זינען זון ר׳ מרדכי איז שוין נישט געגאַנגען אין טאַנטס וועגן. ר׳ נחום איז געזעסן אין אַן ארעמער כאָטע. זינען זון ר׳ מרדכי האָט שוין געהאַט אַ רחבותדיקע דירה. ר׳ נחום איז ארומגעפאָרן אין די אוקראַינער בלאָטעס און סלײַאָטעס מיט אַ קליין אָרעם פערדל, אַ לײַב־שוועסטער פון דער באַרימטער קליאָטשע. ר׳ מרדכי אָבער האָט שוין געפראַווט רביות אויף דעם גרויסן שטייגער. צו אים איז מע געפאָרן מיט פדיונות און ניט ער איז נע־נוג געווען ווי זינען פאָטער איבער די שטעטלער צו באַזאָרגן יידן מיט מקוות און עוסק זינען אין דער מצווה פון פדיון־שבויים. איין מאָל איז ר׳ נחום פאַר־בײַגעגאַנגען אין אַ פראָסטן מיטוואָך לעבן זינען זונס הויז און דערשפּירט דעם ריח פון געקאָכטע פיש. האָט ער זיך שטאַרק פארחידושט: עסן פיש אין אַ וואָכעדיקן טאָג? דאָס איז ניט געווען קיין מינהג בײַ יידן אין אוקראַינע. איז ער געגאַנגען צוריק צו זיך אהיים, ארויסגענומען פון שראַנק די שבתדיקע קאַפּאָטע, זיך אַנגעטאָן שבתדיק, אַרײַן צום זון אין שטוב און געזאָגט, „אַ גוט שבת, זון מײַנער!" האָט זיך פאַר־חידושט ר׳ מרדכי: אַ גוט שבת אין מיטן וואָך? זאָגט אים ר׳ נחום: „עסט דען אַ יידּ פיש אין אַ וואָכעדיקן טאָג?"

יידיש־אוקראַינער פּקחות, יידיש־אוקראַינער ערנסט און יידיש־אוקראַינער תּמימות. אזא גין־גאָלדענע באַ־וועגונג ווי חסידות האָט געקענט פראַווען בריייטע טישן נאָך דעם, וועלן די באַוועגונג איז שוין ארויף אויף דעם פערד. דאָס מיינט, אַז זי איז אַראָפּ פון דער קליאָטשע און האָט אויפגעשטעלט גרויסע, און אפילו רשכע, רבישע הייפן. זי האָט געקענט אַזוי ממשיך זינען, אָבער ניט דערפון אַנהייבן. וועלן ניט די אוקראַינער ראשונים, די גרויסע תּמימים, די מכלי־מרשט וואָכעדיקע רבנים, וואָלט חסידות ניט געקומען צו די שבת־יום־טובדיקע גוטע יידן מיט די גרויסע הייפן. אוקראַינע איז די הייבמוטער פון דער עניוות־דיקער חסידות, כאָטש אין אַ פיל קלענערער מאָס, איז זי די הויפּמוטער פון מלכותדיקער חסידות, ווי רוזשין אשטייגער. פון די אוקראַינער ארעמע חסידישע טישן כאָפּט דאָס גאַנצע וועלט־חסידות עד־היום שיריים. אין דעם זכות פון אוקראַינער אבינוות־דיקייט אין צעבראָכנקייט זשיפּעט עד־היום חסידות, און ס׳איז אַ סברה, אַז ס׳וועט אַלץ מונטערער און מונטערער. ווער ווייסט? אפשר פריילינגט גאָר איצט חסידות און עס שטייט פאַר אַ תחיה־באַוועגונג.

וואָס מיר האָבן צו לערנען פון ר׳ נחומען מכוח אמתער ענייות, איז אַפּצולערנען פון ר׳ פנחס קאַריצער בנוגע דעם חוש האמת, דעם הייסן דראַנג צו זינען אמתדיק, צו ריידן אמת, זיך אויסצולעבן אין אמת. רעדט זיך אין חסידות וועגן איינעם אַ צדיק, וואָס האָט אין זיך די אָדער יענע מידה, אָט ווי אמת, אַשטייגער. איז די כוונה, אַז ער האָט די אָדער יענע מידה אויסגעברענט און אויסגעבראַטן, טיף אין זינען האָרץ זי אַרײַנגעשניטן, מיט בלוט פאַר איר אָפּגע־גאַנגען. חסידים שפּילן זיך ניט מיט ווערטער אָדער וועדטן. בײַ חסידים איז ניט פאַראַן קיין מהיכי־תּיתי. וואָס חסידים טוען, טוען זיי מיט ברען. איז אמת, זאָל מען זיך שנײַדן די פינגער פאַר זינענטוועג. „דרײַצן יאָר — האָט ר׳ פנחס געזאָגט — האָב איך געהאַרעוועט ארויסצורײַסן פון זיך דעם שקר. נאָך דעם האָב איך דרײַצן יאָר האַרעוואַניע אוועקגעגעבן, כדי צו באַקומען די רגילות צו ריידן אמת. פונדעסט־ווענן בשעת איך האָב געדאַוונט אַזוי הייס און התלה־בותדיק, אַז די ציין זינענען מיר ארויסגעפאַלן פון מויל, בין איך אויך דעמאָלט ניט געווען אמתדיק אין מײַן תּפילה".

נײַן, מיט אמת מאַכט מען ניט כאַפּ־לאַפּ. אמת איז אַ בנין אויפצושטעלן. אמת קאָסט טײַער. עס קאָסט פשוט געזונט. מיינט ר׳ פנחס, אַז אמת פארשאַפט אויך געזונט. ר׳ פנחס האָט אזוי געגלויבט אין דעם כוח פון אמת, אַז ער האָט געהאַלטן, אַז אמת איז אַ סגולה צו אריכות־ימים. דאָס רוב שקרנים, האָט ער געזאָגט,

ווען עס גייט אַרום חס־ושלום אַ חולאת, פאַלן זיי ווי די פליגן. מענטשן, וועלכע ריידן אמת, האָבן זיך ליב. וואָלטן מענטשן אמת געריידט, וואָלט געווען אַ גן־עדן אויף דער וועלט און וואָלטן אַלע מענטשן געריידט אמת, וואָלט משיח שוין געקומען. איין מאָל האָט ר׳ נחום טשערנאָבילער געפרעגט ר׳ פנחסן: „איר וויילט, ר׳ פנחס, אמת און בלויז אמת, וואָס זשע טוט איר, ווען איר באַדאַרפט שלום מאַכן און מקרב זײַן הערצער?״ האָט דערויף געענטפערט ר׳ פנחס: „ווען מע באַדאַרף שלום מאַכן, זאָל מען רעדן זייער אמת. דער זייער־אמת איז דער אמתער שלום־מאַכער״. קלאָר פון זיך, אַז אַזאַ אָפּגעהיטענער מפוח אמת ווי ר׳ פנחס איז אויך געשטאַנען שטענדיק אויף דער וואַך ניט ארײַנצופאַלן חס־ושלום אין גאווה, וויבל צו אַ בעל־גאווה קלעפט זיך דאָך דער אמת ניט אָפּילו אויף אַ האָר. אָט אַזוי איז ר׳ נחום, וואָס ער האָט געשטעלט דעם טראָפּ אויף ענייוות, טאָקע אויך געווען אַ גרויסער בעל־אמת. אלא וואָס דען? ס׳איז פּאָרט אַן אונטערשייד, ווער ס׳באַקומט די ערשטע עליה: ענייוות אָדער אמת. וויכטיק איז דער אויסגאַנגס־פונקט. פון וואַנען מע גייט אַרויס, אַהין קומט מען קריק.

ר׳ פנחס קאָריצער איז געווען דאָס ליכט פון אמת אין דער מנורה פון אוקראַינער חסידות. ר׳ נחום איז געווען דער ליכטטרעגער פון ענייוות. וואָס איז נוגע אַרעמקייט, האָבן זיי ביידע געהאַלטן אַן אויג אויף דעם דאָזיקן „בריליאַנט״. ר׳ פנחס האָט געזאָגט פאַר דעם טויט, אַז ער לאָזט איבער בירושה זײַנע קינדער דאָס גאָלט, וואָס מע האָט אים געוואָלט געבן און וואָס ער האָט ניט גענומען. דאָס איז געווען די אינציקע ירושה, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך. קיין רביישן שטול האָט ער ניט איבערגעלאָזט. ער האָט אים אַליין כּמעט ווי ניט געהאַט. די ערשטע רביים, די אמתע, די גרויסע, זײַנען כּמעט קיין רביים ניט געווען. ווער עס איז יא געווען, האָט ער ניט געהאַלטן פאַר פאַסיק מאַכן פון דעם דאָזיקן ענין אַ ירושה־זאַך. ניט דער בעל־שם האָט געלאָזט נאָך זיך אַ רביישן יורש, ניט דער „תולדות יעקב יוסף״, ניט אַנדערע חברים און תלמידים פון בעש״ט און אויך ניט ר׳ פנחס. דער יורש פון ר׳ פנחסן איז וועלט־באַנעם און אין אייגענער באַנעמונג איז געווען זײַן עלטריסער און זייער תמימות־דיקער תלמיד ר׳ רפאל בערשאַדער.

ר׳ נחום טשערנאָבילער איז געבוירן געווארן אין יאָר תצ״ג, האָט ער, הייסט עס, געלעבט דריסיק יאָר אין אין צייט מיט דעם בעל־שם, וועלכער איז געבוירן געווארן אַן ערך תנ״ח און נפטר געווארן אין תק״כ. ר׳ פנחס קאָריצער איז געבוירן געווארן אין תפ״ז און איז שוין געווען אַ פיר־און־דרייסיקער, ווען דער בעל־שם איז נפטר געווארן. בײדע זײַנען זיי דעם בעל־שמס בני־דור, כאָטש פיל יינגער פון אים. זיי מיט דעם שפּאָלער זיידן און ר׳ מיכל זלאָטשעווער, וועלכער איז געבוירן געווארן אין דעם זעלבן יאָר, וואָס ר׳ פנחס קאָריצער, זיי צוזאַמען מיט ר׳ גרשון קיטעווער, ר׳ יהודה־לייב פיסטינער, ר׳ שבתי ראַש־קאָווער, ר׳ יהודה־לייב, דער מוכיח פון פולנאה, וועל־כער איז נפטר קיין עקומען. איין מאָל האָט ר׳ נחום טשערנאָבילער געפרעגט ר׳ פנחסן: „איר וויילט, ר׳ פנחס, אמת און בלויז אמת, וואָס זשע טוט איר, ווען איר באַדאַרפט שלום מאַכן און מקרב זײַן הערצער?״ האָט דערויף געענטפערט ר׳ פנחס: „ווען מע באַדאַרף שלום מאַכן, זאָל מען רעדן זייער אמת. דער זייער־אמת איז דער אמתער שלום־מאַכער״. קלאָר פון זיך, אַז אַזאַ אָפּגעהיטענער מפוח אמת ווי ר׳ פנחס איז אויך געשטאַנען שטענדיק אויף דער וואַך ניט ארײַנצופאַלן חס־ושלום אין גאווה, וויבל צו אַ בעל־גאווה קלעפט זיך דאָך דער אמת ניט אָפּילו אויף אַ האָר. אָט אַזוי איז ר׳ נחום, וואָס ער האָט געשטעלט דעם טראָפּ אויף ענייוות, טאָקע אויך געווען אַ גרויסער בעל־אמת. אלא וואָס דען? ס׳איז פּאָרט אַן אונטערשייד, ווער ס׳באַקומט די ערשטע עליה: ענייוות אָדער אמת. וויכטיק איז דער אויסגאַנגס־פונקט. פון וואַנען מע גייט אַרויס, אַהין קומט מען קריק.

ר׳ פנחס קאָריצער איז געווען דאָס ליכט פון אמת אין דער מנורה פון אוקראַינער חסידות. ר׳ נחום איז געווען דער ליכטטרעגער פון ענייוות. וואָס איז נוגע אַרעמקייט, האָבן זיי ביידע געהאַלטן אַן אויג אויף דעם דאָזיקן „בריליאַנט״. ר׳ פנחס האָט געזאָגט פאַר דעם טויט, אַז ער לאָזט איבער בירושה זײַנע קינדער דאָס גאָלט, וואָס מע האָט אים געוואָלט געבן און וואָס ער האָט ניט גענומען. דאָס איז געווען די אינציקע ירושה, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך. קיין רביישן שטול האָט ער ניט איבערגעלאָזט. ער האָט אים אַליין כּמעט ווי ניט געהאַט. די ערשטע רביים, די אמתע, די גרויסע, זײַנען כּמעט קיין רביים ניט געווען. ווער עס איז יא געווען, האָט ער ניט געהאַלטן פאַר פאַסיק מאַכן פון דעם דאָזיקן ענין אַ ירושה־זאַך. ניט דער בעל־שם האָט געלאָזט נאָך זיך אַ רביישן יורש, ניט דער „תולדות יעקב יוסף״, ניט אַנדערע חברים און תלמידים פון בעש״ט און אויך ניט ר׳ פנחס. דער יורש פון ר׳ פנחסן איז וועלט־באַנעם און אין אייגענער באַנעמונג איז געווען זײַן עלטריסער און זייער תמימות־דיקער תלמיד ר׳ רפאל בערשאַדער.

ר׳ נחום טשערנאָבילער איז געבוירן געווארן אין יאָר תצ״ג, האָט ער, הייסט עס, געלעבט דריסיק יאָר אין אין צייט מיט דעם בעל־שם, וועלכער איז געבוירן געווארן אַן ערך תנ״ח און נפטר געווארן אין תק״כ. ר׳ פנחס קאָריצער איז געבוירן געווארן אין תפ״ז און איז שוין געווען אַ פיר־און־דרייסיקער, ווען דער בעל־שם איז נפטר געווארן. בײדע זײַנען זיי דעם בעל־שמס בני־דור, כאָטש פיל יינגער פון אים. זיי מיט דעם שפּאָלער זיידן און ר׳ מיכל זלאָטשעווער, וועלכער איז געבוירן געווארן אין דעם זעלבן יאָר, וואָס ר׳ פנחס קאָריצער, זיי צוזאַמען מיט ר׳ גרשון קיטעווער, ר׳ יהודה־לייב פיסטינער, ר׳ שבתי ראַש־קאָווער, ר׳ יהודה־לייב, דער מוכיח פון פולנאה, וועל־כער איז נפטר קיין עקומען. איין מאָל האָט ר׳ נחום טשערנאָבילער געפרעגט ר׳ פנחסן: „איר וויילט, ר׳ פנחס, אמת און בלויז אמת, וואָס זשע טוט איר, ווען איר באַדאַרפט שלום מאַכן און מקרב זײַן הערצער?״ האָט דערויף געענטפערט ר׳ פנחס: „ווען מע באַדאַרף שלום מאַכן, זאָל מען רעדן זייער אמת. דער זייער־אמת איז דער אמתער שלום־מאַכער״. קלאָר פון זיך, אַז אַזאַ אָפּגעהיטענער מפוח אמת ווי ר׳ פנחס איז אויך געשטאַנען שטענדיק אויף דער וואַך ניט ארײַנצופאַלן חס־ושלום אין גאווה, וויבל צו אַ בעל־גאווה קלעפט זיך דאָך דער אמת ניט אָפּילו אויף אַ האָר. אָט אַזוי איז ר׳ נחום, וואָס ער האָט געשטעלט דעם טראָפּ אויף ענייוות, טאָקע אויך געווען אַ גרויסער בעל־אמת. אלא וואָס דען? ס׳איז פּאָרט אַן אונטערשייד, ווער ס׳באַקומט די ערשטע עליה: ענייוות אָדער אמת. וויכטיק איז דער אויסגאַנגס־פונקט. פון וואַנען מע גייט אַרויס, אַהין קומט מען קריק.

ר׳ פנחס קאָריצער איז געווען דאָס ליכט פון אמת אין דער מנורה פון אוקראַינער חסידות. ר׳ נחום איז געווען דער ליכטטרעגער פון ענייוות. וואָס איז נוגע אַרעמקייט, האָבן זיי ביידע געהאַלטן אַן אויג אויף דעם דאָזיקן „בריליאַנט״. ר׳ פנחס האָט געזאָגט פאַר דעם טויט, אַז ער לאָזט איבער בירושה זײַנע קינדער דאָס גאָלט, וואָס מע האָט אים געוואָלט געבן און וואָס ער האָט ניט גענומען. דאָס איז געווען די אינציקע ירושה, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך. קיין רביישן שטול האָט ער ניט איבערגעלאָזט. ער האָט אים אַליין כּמעט ווי ניט געהאַט. די ערשטע רביים, די אמתע, די גרויסע, זײַנען כּמעט קיין רביים ניט געווען. ווער עס איז יא געווען, האָט ער ניט געהאַלטן פאַר פאַסיק מאַכן פון דעם דאָזיקן ענין אַ ירושה־זאַך. ניט דער בעל־שם האָט געלאָזט נאָך זיך אַ רביישן יורש, ניט דער „תולדות יעקב יוסף״, ניט אַנדערע חברים און תלמידים פון בעש״ט און אויך ניט ר׳ פנחס. דער יורש פון ר׳ פנחסן איז וועלט־באַנעם און אין אייגענער באַנעמונג איז געווען זײַן עלטריסער און זייער תמימות־דיקער תלמיד ר׳ רפאל בערשאַדער.

ר׳ נחום טשערנאָבילער איז געבוירן געווארן אין יאָר תצ״ג, האָט ער, הייסט עס, געלעבט דריסיק יאָר אין אין צייט מיט דעם בעל־שם, וועלכער איז געבוירן געווארן אַן ערך תנ״ח און נפטר געווארן אין תק״כ. ר׳ פנחס קאָריצער איז געבוירן געווארן אין תפ״ז און איז שוין געווען אַ פיר־און־דרייסיקער, ווען דער בעל־שם איז נפטר געווארן. בײדע זײַנען זיי דעם בעל־שמס בני־דור, כאָטש פיל יינגער פון אים. זיי מיט דעם שפּאָלער זיידן און ר׳ מיכל זלאָטשעווער,

וועלכער איז געבוירן געווארן אין דעם זעלבן יאָר, וואָס ר׳ פנחס קאָריצער, זיי צוזאַמען מיט ר׳ גרשון קיטעווער, ר׳ יהודה־לייב פיסטינער, ר׳ שבתי ראַש־קאָווער, ר׳ יהודה־לייב, דער מוכיח פון פולנאה, וועל־כער איז נפטר קיין עקומען. איין מאָל האָט ר׳ נחום טשערנאָבילער געפרעגט ר׳ פנחסן: „איר וויילט, ר׳ פנחס, אמת און בלויז אמת, וואָס זשע טוט איר, ווען איר באַדאַרפט שלום מאַכן און מקרב זײַן הערצער?״ האָט דערויף געענטפערט ר׳ פנחס: „ווען מע באַדאַרף שלום מאַכן, זאָל מען רעדן זייער אמת. דער זייער־אמת איז דער אמתער שלום־מאַכער״. קלאָר פון זיך, אַז אַזאַ אָפּגעהיטענער מפוח אמת ווי ר׳ פנחס איז אויך געשטאַנען שטענדיק אויף דער וואַך ניט ארײַנצופאַלן חס־ושלום אין גאווה, וויבל צו אַ בעל־גאווה קלעפט זיך דאָך דער אמת ניט אָפּילו אויף אַ האָר. אָט אַזוי איז ר׳ נחום, וואָס ער האָט געשטעלט דעם טראָפּ אויף ענייוות, טאָקע אויך געווען אַ גרויסער בעל־אמת. אלא וואָס דען? ס׳איז פּאָרט אַן אונטערשייד, ווער ס׳באַקומט די ערשטע עליה: ענייוות אָדער אמת. וויכטיק איז דער אויסגאַנגס־פונקט. פון וואַנען מע גייט אַרויס, אַהין קומט מען קריק.

ר׳ פנחס קאָריצער איז געווען דאָס ליכט פון אמת אין דער מנורה פון אוקראַינער חסידות. ר׳ נחום איז געווען דער ליכטטרעגער פון ענייוות. וואָס איז נוגע אַרעמקייט, האָבן זיי ביידע געהאַלטן אַן אויג אויף דעם דאָזיקן „בריליאַנט״. ר׳ פנחס האָט געזאָגט פאַר דעם טויט, אַז ער לאָזט איבער בירושה זײַנע קינדער דאָס גאָלט, וואָס מע האָט אים געוואָלט געבן און וואָס ער האָט ניט גענומען. דאָס איז געווען די אינציקע ירושה, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך. קיין רביישן שטול האָט ער ניט איבערגעלאָזט. ער האָט אים אַליין כּמעט ווי ניט געהאַט. די ערשטע רביים, די אמתע, די גרויסע, זײַנען כּמעט קיין רביים ניט געווען. ווער עס איז יא געווען, האָט ער ניט געהאַלטן פאַר פאַסיק מאַכן פון דעם דאָזיקן ענין אַ ירושה־זאַך. ניט דער בעל־שם האָט געלאָזט נאָך זיך אַ רביישן יורש, ניט דער „תולדות יעקב יוסף״, ניט אַנדערע חברים און תלמידים פון בעש״ט און אויך ניט ר׳ פנחס. דער יורש פון ר׳ פנחסן איז וועלט־באַנעם און אין אייגענער באַנעמונג איז געווען זײַן עלטריסער און זייער תמימות־דיקער תלמיד ר׳ רפאל בערשאַדער.

ר׳ נחום טשערנאָבילער איז געבוירן געווארן אין יאָר תצ״ג, האָט ער, הייסט עס, געלעבט דריסיק יאָר אין אין צייט מיט דעם בעל־שם, וועלכער איז געבוירן געווארן אַן ערך תנ״ח און נפטר געווארן אין תק״כ. ר׳ פנחס קאָריצער איז געבוירן געווארן אין תפ״ז און איז שוין געווען אַ פיר־און־דרייסיקער, ווען דער בעל־שם איז נפטר געווארן. בײדע זײַנען זיי דעם בעל־שמס בני־דור, כאָטש פיל יינגער פון אים. זיי מיט דעם שפּאָלער זיידן און ר׳ מיכל זלאָטשעווער,

ר׳ רפאל איז דער חיותדיקער תמצית פון דעם אוקראַינער וואַכעדיקן יידן. ער האָט אַזוי געזאָגט: „געליבט דער אייבערשטער, וואָס די הייליקע תורה האָט ניט באָפּוילן צו האָבן גאווה. וואָלט חלילה געווען אַ מצווה צו זײַן אַ בעל־גאווה, וויי אַזוי וואָלטן יידן

ר׳ רפאל איז דער חיותדיקער תמצית פון דעם אוקראַינער וואַכעדיקן יידן. ער האָט אַזוי געזאָגט: „געליבט דער אייבערשטער, וואָס די הייליקע תורה האָט ניט באָפּוילן צו האָבן גאווה. וואָלט חלילה געווען אַ מצווה צו זײַן אַ בעל־גאווה, וויי אַזוי וואָלטן יידן

זי געקענט מקיים זײַן?" ר׳ רפאל האָט ניט פֿאַרשטאַנען, ווי איז אַ יִיד אַ בעל־גאווה און ווי קען אַ יִיד זאָגן אַ ליגן. און וויבאַל ער איז געווען אַ ראשון, איז זײַן ניט געווען ביכולת צו זאָגן אַ ליגן. די צונג האָט זיך אים ניט געלייגט אויף דעם. אָלע אברים האָבן זיך בײַ אים אָפּגעזאָגט פון צו זאָגן אַ ליגן. און ווען עס האָט פֿאַסירט אַ מעשה, אַז ר׳ רפאל האָט געדאַרפט שוועלן פֿאַלש, כדי אָפּצוראַטעווען אַ יידן פון אַ משפט בײַ גויים, און אָלץ איז געווען אָנגעוויזן אויף אים אין אויף ר׳ משהן, דעם סאָוראַנער רב, האָט ר׳ רפאל אין דער לעצטער נאַכט זיך אויסגעשטרעקט בײַ זיך אין צימער אויף דער ערד און אַזוי לאַנג געווײַנט בײַ דאָס חיות איז אים אויסגעגאַנגען. אָט אַזוי איז ער נפטר געווארן. פון אַ ליגן זאָגן איז ער פּטור געווען.

נאָך בײַ זײַן לעבן האָט ר׳ פּנחס קאָריצער געזאָגט: „דער רבונו־של־עולם וועט מיר אַ דאַנק זאָגן, וואָס כ׳האָב אים אויפגעכאַווען אַזאַ תכשיט ווי ר׳ רפאל׳ן.

ו. חסידות פון פּשוטע יידן

די חסידישע לערע האָט געצויגן איר יניקה פון נגלה און נסתר, פון צעשאַטענע מיסטישע פונקטן אין תורה־שבכתב און אין תורה־שבעל־פּה, אין זוהר, קבלה, ספרי־מוסר; און די חסידישע באַוועגונג איז אויסגעגרונדעט געוואָרן פון יידן בעלי־מוחות און לומדי־תורה, וועלכע האָבן זיך אַרײַנגעטראַכט אין די טיפע פּראָבלעמען פון דעם אייבערשטנס דרכים אין דער וועלט און פון דעם יידישן גורל, וויבאַל זיי זײַנען בכלל געווען אַרײַנגעטאָן אין רוחניות. די גרויסע מעלה פון חסידיש־קייט שטעקט אויך אין דעם, וואָס גלײַכצײַטיק האָט זי אויך באַקומען שפע פון טיפע פֿאַלקס־צנורות און האָט אָנגעמאַסטן אירע הויכקייטן און טיפקייטן צו דעם פּשוטן יידן אין פֿאַלקסמענטש. זי האָט געהאָט וואָס צו זאָגן סײַ די בני־עליה, וועלכע האָבן געלעבט אַ נשמהדיק לעבן און סײַ דעם מון־העם, עמך, ווי מע זאָגט, מיט זײַנע השגות און דמיונות. דעם תלמיד־חכם האָט זי געשאָנקען דערהייבנקייט, דעם פּשוטן מענטשן האָט זי געגעבן טרייסט און מוט. דעם וואויל־לערנער האָט זי פֿאַרנטפֿערט פיל קשיות אויף דעם סדר־העולם אין סדר־האָדם, האָט אים באַוואָפנט מיט כלי־זין קעגן דעם יצר־הרע טענות און מענות, לגבי דעם המונישן מענטשן האָט זי מקיים געווען, וואָס עס שטייט אין דער הגדה של פסח „אַת פּתח לו״. זי האָט אים אַרײַנגעלייגט אין מויל אין האַרצן אַרײַן פרומע און גאָטספֿאַרכטיקע מחשבות; האָט אין אים געווען אמונה און בטחון, זיך אויסגעטענהט פאַר אים מיטן רבונו־של־עולם פאַר זײַנע צרות און יסורים; פֿאַרנטפֿערט זײַנע עבֿירות, וועלכע די מליצי־יושר צווישן די חכמי־החסידות האָבן זיי אויסגעטיטשט ווי שטרויכלונגען אין פֿאָלגן פון דעם ביטערן גלות, פון טרדות הפּרנסה און פון מענטשלעכער שוואַכקייט בכלל.

עמ״ד־חסידות איז אויסגעקנאָטן פון גרויסער ליבע און טיף רחמנות צו דעם פּשוטן יידן, וואָס לא־די ער שטייט אויס ביטערע צרות אין ענינים פון עולם־הזה, איז ער נאָך געקרייוודעט דערמיט, וואָס ער פאַר־שטייט זיך אַזוי קנאַפּ אין די קליינע אותיות פון דער תורה. אָזאַ חסידות איז שוין זייער דיסטלעך אָנגעוואוּנ־קען אין דעם בעל־שם־טובס שיטה. האָט דאָך דער בעל־שם, ווי ס׳ווערט אָנגעגעבן אין זײַן נאָמען, אויס־געטיטשט אַזוי דעם פּשט פון דעם עם־האָרץ. דער פּראָסטער יִיד איז געגליכן צו דער ערד. אַזוי ווי אויף דער ערד, טרעטן אָלע אויך אויף אים. און אַזוי ווי אין דער ערד האָט דער אייבערשטער אַרײַנגעגעבן כּוח, אַז פון איר זאָלן אַרויסוואַקסן די שענסטע געוויקסן און די בעסטע פֿירות; אויך אין איר זײַנען צעזייט און צעשפּרייט גאָלד און זילבער און בריליאַנטן און אָלע אָנדערע נוצלעכע מעטאַלן, אַזוי איז אויך דער פֿאָלקסמענטש אַן אוצר פון כל־טוב, פון די שענסטע און איידלסטע געפילן. מע דאַרף נאָר וויסן, ווי אַזוי צו דערגרונטעווען זיך צו די גאָלדענע און זילבערנע שיכטן זײַנע. ממילא וואָקסט אַל דאָס גוטס פון אים. ווידער ווערט נאָכגעזאָגט פון בעל־שם, אַז ער האָט פֿאַרגליכן דעם פּשוטן יידן צו אַ פֿאַרזייט פעלד, וואָס טרינקט פון הימלישן רעגן. דער תלמיד־חכם איז אַ מין בית־השלחין, דהיינו, אַ גאַרטן, וועלכער ווערט קינסטלעך באַוואָסערט דורך אַ סך תורה און מחשבות.

זײַנען מיר ניט זיכער, אַז דער לעצטער פֿאַרגלײַך צו אַ פּעלד און גאָרטן איז אַ בפירושער זאָג פון בעל־שם. מעגלעך, אַז מע האָט זיך נאָר פֿאַררופן אויף אים. זיכער איז אָבער, אַז דער דאָזיקער רעיון פּאַסט זיך אַרײַן אין דעם בעל־שמס געדאַנקען־גאַנג. ניטאָ קיין אידיש חסידישע המצאה, קיין איין קנייטשיקל אין השגות אָדער אין התנהגות, וועלכע זײַנען ניט אָנגעוואונקען געוואָרן פון דעם בעל־שם. דער בעל־שם איז געווען דער גרויסער מבשר און פֿאַראויסגייער פון חסידות, ווי אויך דער, וועלכער האָט מיט זיך געשלאָסן די רייַ גיידערס אויף דעם דרך החסידות. ער איז דער ראשון און דער אָחרון גלײַכצײַטיק, דער גרויסער ערב יום־טוב און אויך דער אסרו־חג. און דאָך איז ער געווען דערעיקרשט דער גרויסער אָנווונקער. פון זײַנע רמזים זײַנען געוואָרן בפֿירושע פסוקים. עס זײַנען געקומען אויף דער וועלט אין איין צײַט מיט דעם בעל־שם קלוגע צדיקים אָדער געראַטענע חכמים, וועל־

כע האבן פון זיך ארויסגעשריען טיפע השגות, איבער וואס דער בעל־שם האט נאר גערעדט ברמיזה.

וואס איז נוגע עמך־חסידות קומט זיכער די בכורה דעם שפאלער זיידן, דער בינאמען פון ר׳ לייב שפא־לער, וועלכער האט ניט בלויז געפרעדיקט פשטות, נאר איז אויך געווען דער פולקאמענער פאן־טרעגער פון פאלקישקייט און פון א גאנץ יאר יידישקייט. א רעיון אליין אדער אפילו א טיפער וואנטש אליין פאר זיך זינגען די קלעזערע העלפט פון א רעיון אדער א שטרעבונג, וואס האבן באקומען א לבוש פון בלוט און פלייש, מארך און נשמה. דער שפאלער זיידע איז געווען א ייד פון א גאנץ יאר מיט אלע השגות און אלע זינגע רמ״ח אברים. אויב ר׳ פנחס קאריצער טראגט אויף זיך דעם חותם פון חסידיש למדן און ר׳ נחום טשערנאבילער — פון דעם פרומען בעל־הבתישן אדער בית־המדרש ייד, איז דער שפאלער זיידע דער ריכטיקער פארשטייער פון דעם פראסטן און המונישן יידן אויף אוקראינע. שוין זינ בינאמען האט פיל צו זאגן, וויי טיף ר׳ לייב איז געווען איינ־געוואקסן אין דעם דאזיקן שטיק לאנד און אין דעם ארט און שטיגער פון זינ אלגעמיינער מענטשלעכער סביבה. ער האט באפוילן, מע זאל אים ניט רופן ניט רב און ניט רבי, אויך ניט ר׳ לייב, נאר זיידע. עכט אוקראינישע. א גוטינקער, א פרומינקער און א צוגע־לאזטער מענטש איז אלעמענס זיידע.

א מערקווערדיקע דערשיינונג! אזוי ווי די גע־רעטענישע פון פרוכטן איז אפט לויטן סעזאן, אז הער־יאר, למשל, איז א שפע אויף עפל און אן אנדער יאר איז א מזל־ברכה אין פלוימען אדער בארן, אזוי פאלן אויס אין פארשיידענע צייטן נאכאנאנד גערעטענישן אויף געווייסע מענטשלעכע ארטן און שאטירונגען. פאראן תקופות פון העלדישע נשמות און תקופות פון העל־ליכטיקע נשמות; צייטן, וועלכע בליצן מיט דיכ־טער און דענקער, און צייטן, וועלכע דונערן מיט הייר־ליקע אין פרומע נשמות. אין דער תקופה פון דער צווייטער העלפט 18־טן י״ה איז געווען ממש אן אנגע־לויף פון הייליקע נשמות, פון יידן, וועלכע האבן גע־ברענט מיט אהבת־ישראל און אהבת־הבורא — אלע אזעלכע הייסע און מסירות־נפשדיקע יידן, כאטש זיי האבן זיך אונטערשיידט מיט זייערע סטעזשקעס אפילו דעמאלט, ווען זיי זינגען געגאנגען דעם זעלביקן וועג. אט, למשל, ר׳ פנחס קאריצער, דער שפאלער זיידע און ר׳ מיכל זלאטשעווער — דרי גרויסע זיילן פון אוקראינער חסידות — געבוירן געווארן אפילו אין דעם זעלביקן יאר, נעמלעך אין יאר תפ״ו.

ר׳ פנחס איז געווען א רב, ר׳ יחיאל מיכל א מגיד, אבער דער שפאלער זיידע פונקט ווי ער איז געווען א ייד ווי א סך אנדערע יידן, האט ער זיך אויך באשעפטיקט מיט א סך מלאכות. קיין רב איז ער קענטיק ניט געווען. זינ יחוס וויסן מיר ניט. ער איז מסתמא ניט געווען קיין יחסן, כאטש זינ פאטער, וועדט דערציילט, איז געווען א פארביסענער מתנגד און האט אים פארווערט צו פארן צום בעל־שם. ער האט דערי־בער זוכה געווען צו זינ בים בעל־שם נאר איין מאל אין זינ לעבן. אלע יארן האט דער שפאלער זיידע זיך באקלאגט אויף דעם, וואס עס איז אים ניט געראטן צו זינ כאטש נאך איין מאל בי־י דעם בעל־שם. וואלט ער יא געהאט די זכיה נאך איין מאל אנקומן דעם בעל־שם הקדוש, האט ער געטענהט, וואלט ער בי־י אים געשעפט יראת־שמים מיט עמערס. זיכער איז, אז ר׳ לייבס פאטער איז געווען א דארפס־יי־ד און ס׳איז ניט צו מערקן, אז ר׳ לייב איז געווען א גרויסער למדן. לויט זינ פרנסות איז ער געווען א דארפס־מלמד און אנשטאט לערנען די דארפישע בחו־רים תורה האבן אים זינ בעלי־בתים איבערגעגעבן אויסצופירן „וויכטיקע״ שליחותן, ווי אנפאיען זייערע בהמות, הייצן דעם איוון, טרייבן די קי אין טשערעדע ארטין און נאך אזוינע ארבעטן. אויך איז ער געווען א מוהל, מעגלעך אויך א שוחט, א שמש אין בית־מדרש. אבער נאך מער האט ער קענטיק ארומגעוואנ־דערט אין זינ יונגע יארן מיט א מנין בעטלערס און אויך איינער אליין. אזוי ווי ער האט זיך ארומגע־וואלגערט איבער שטעט און דערפער, איז ער אויך אנגעקומען קיין זלאטשעוו ווי א פארשטעלטער קבצן און דארטן זיך געטראפן מיט ר׳ מיכל זלאטשעווער. ווי באלד אבער ר׳ מיכל האט מיט זינ חוש־הריח דערשפירט אין דעם דאזיקן בעטלער, אז ער שנידט זיך אויף דעם דרך החסידות און איז, הייסט עס, ניט אבי ווער, האט דער שפאלער זיידע תיכף געמאכט א ויברח פון זלאטשעוו, כדי ער זאל ניט נתגלה ווערן פאר דער צייט.

דערפון איז אויך ארויסצודרינגען, אז דער שפא־לער זיידע האט געהערט צו די נע־ונדניקעס און גלות־אפריכטערס, וואס האבן מקיים געווען עבודת־הבורא אין ארעמקייט און אין ארומוואגלעניש, ווי אט יענע צדיקים־נסתרים און למד־וואוניקעס, וועלכע זינ־נען געווען שכיח אין יענע יארהונדערטער אין אן וועלכע מע קען איבערהויפט ניט תופס זינ דעם אויפקום פון דער חסידישער באווגונג, ווער שמועסט נאך איר גליקלעכן אויפבלי אין שנעלע פארשפרייטונג. דאס איז געווען א יידישער שטיגער פון גיין אין פאלק ארינ, טיף זיך טובלען אין דעם פאלקס־ים, לייבן אין דער פרעמד געהאקטע צרות און אויסשטיין נסיונות און בזיונות. אט אזוי ארום זיך באהעפטן מיט דעם פאלקס שטייגערלעפן, אויסשטיין מיט אים גיהנום און פארפלאנצן אין אים און דורך אים זינ גן־עדן, ווי דער בעל־שם האט אויסגעטיטשט דעם פסוק „עת צרה היא ליעקב וממנה יוושע״, אז פון דער צרה גופא שפראצט ארויס די ישועה. די דאזיקע נסתרים און לאנד־גייערס, גלות־אפריכטערס, וועלכע האבן זיך

אַרומגעוואַלגערט אין די בתי־מדרשים און אין קרעטש־מעס, געשלאָפן אויף די בענק אָדער ערגעץ וואו בײַ אַ פויער אין שײַער אין פעלד און צוטנוצן זיצנען זיי מגולגל געוואָרן אין מגידים, וועמען מע האָט על־פי־רוב אַראָפגעשמיסן פון באַלעמער און זיי באַוואָרפן מיט האַנטיכער — די דאָזיקע אַלע וועג־טרעסערס און לאַנד־צייכערס זיצנען געווען אַ מין געהיימע מחנה שטילע פֿאַרשווערערס. זיי האָבן פֿאַרשפּרייט חסידישן שניט בימי הבעש״ט און נאָך פֿריער פֿאַר דעם בעל־שם, ווי אויך נאָך ימי הבעש״ט. איז דאָך קלאָר, אַז חסידות איז געווען פֿאַרזיייט נאָך פֿאַר דעם בעל־שם פונקט ווי עס זיצנען געווען בעל־שמס פֿאַר דעם בעל־שם, אַשטייגער, ר׳ אָדם בעל־שם, ר׳ יואל בעל־שם אין אַנדערע.

ווידער זעען מיר דעם שפּאָלער זיידן, ווי ער איז זיך מתחבר מיט ר׳ מרדכי נעסכיזשער און מיט אַ זאָלאָווער חזן אַרומצוגיין אין די הײַזער שטאָט אײַן שטאָט אויס. דערבײַ ווען זיי קומען אין די בתי־מדרשים אָדער אויף חתונות און בריתן, פֿירן זיי זיך אויף העזהדיק, מאַכן משונהדיקע העוויות און קוקן אויס ווי גרויסע נודניקעס אויף צוטשעפּענישן. איין מאָל זיצנען זיי געווען אין לודמיר אויף אַ ברית, האָבן זיי דאָרט פֿאַרקאַכט אַ קאָשע. זיי האָבן זיך אַליין אויף אַ קול אויסגערופן אָפּצוגעבן זיך פֿאַרשייידענע כיבוד־דים און דער חזן האָט געמאַכט זיצנע צווישן חברים מי־שברכ און זיי נאָך אָנגערופן מורה מורינוס. דאָס אַלץ כדי פון זיך אַליין חזק צו מאַכן. האָט מען די דאָזיקע אומפֿאַרבעטענע געסט גאָנץ פֿײַן אויסגעפּאַטשט. דער גרעסטער בריה צווישן די אַרויסגעוואָרפענע קבצנים איז דאָך געווען דער שפּאָלער זיידע, וועלכער האָט אונטערווּנדערט, בשעת מע האָט זיי אַרויסגעוואָרפן, באַוויזן די קונץ מכבד צו זײַן דעם בעל־הבּרית מיט אַ פּאָטש אין באָק, די דאָזיקע געשיכטע איז פֿאַר אונדז ניט גאָנץ קלאָר. וואָס איז אייגנטלעך געווען דער מיין און דער ציל פון דעם דאָזיקן איבערפֿאַל אויף דעם ברית? דער סיפור־המעשה איז פֿאַרשריבן געוואָרן איש מפי איש פון דעם שפּאָלער זיידנס מויל. מע קען נישט צוויפֿלען אין דעם, אַז עס איז אַ מעשה שהיה. מיט אַ פֿאַר צענדלינג יאָר שפּעטער וועלן מיר זיך ווידער טרעפן מיט אַזעלכע אויסטערלישע סיפּורים. להבדיל ווי בײַ די מאַדערנע קינסטלער, וואָס האָבן געוואָלט דורכברעכן נײַע וועגן און ריכטונגען און זיי האָבן זיך געקליידט אין משונהדיקע מלבושים און אָפּגעטאָן ווילדע מעשים, כדי צו פֿלעפן זייערע קעגנערס. אָזוי האָבן די ערשטע ניט־וועגוויזערס, נאָר וועג־אויסטרעטערס געזוכט אופנים איבערצוראַשן דעם בעל־הבית, אויסזען יוצא־דופנדיק, אויפרײַסן די אויגן מיט אַ פֿראַפּידיקער התנהגות. דערבײַ איז אויך געווען די כוונה דערגרײַן מיט אַזוינע ווילדע מעשים צו אמתער שפּלות אין צעבראָכנקייט, דורכגעלײַטערט ווערן דורך בזיונות, בײַשטײַן שוועריע נסיונות, כדי מכפּר צו זײַן אויף די עוונות.

ר׳ אברהם קאָליסקער מיט זײַנע חברים, דעם מעזריטשער מגידס תּלמידים, האָבן אין זייער קונדסיש־קייט אַזוי איבערגעכאַפּט די מאַס, אַז פון זיי איז שוין געפֿאַלן אַ שאָטן אָדער אַ פּלעק אויף דער חסידישער באַוועגונג גופא, און זייער רבי דער מגיד האָט פון זיי אָפּגעטאָן זײַן געזאָד. אויף ר׳ אברהמען האָט ער געוואָרפן אַן אומחן און אים דערווײַטערט פון זיך. נאָר ר׳ שניאור זלמן פון ליאָזנע (נאָך דעם פון ליאָדי אין ליובאָוויטש) האָט זיך בײַ דעם מגיד, זײַן רבין, געבעטן, ער זאָל ר׳ אברהמען מוחל זײַן אין צוריק אַריינגענעמען אין דער חבריא, האָט דער מגיד אים צוליב געטאָן. ר׳ אברהם קאָליסקער איז ניט געווען קיין קטלי קניא אין תורה און חסידות, אַליין אַ נאָענטער חבר פון דעם גרויסן חכם און צדיק ר׳ מענדל וויטעבסקער. אלא וואָס דען? ס׳איז פֿאַראַן אַזאַ דרך, הן בײַ בעלי־מוסר און הן בײַ חסידים, צו פּירן אַן אב־יונישן און אויך קונדסישן שטייגער לעבן, וואַרפן קאַזשעלקעס און העוויות, זײַן בײַ לײַטן אויף חזק, מאַכן פון זיך אַ גאָרנישט מיט אַ נישט, זײַן שפּלדיק באמת, ווי עס פלעגט זיך אונטערשרײַבן ר׳ מענדל וויטעבסקער אין אַלע זײַנע בריוו. דער מעזריטשער מגיד, אַן איידעלער חכם, אַ מאַן פון אצילות, האָט ניט געהאַלטן פון אַזעלכע משונהדיקע געגנג. ער — ניט. אַנדערע — יאָ. אין אַ האַלב יאָרהונדערט אַרום וועט פּשיסכע דורכמאַכן אָט די דאָזיקע פֿאַרשטעלעניש. קאָנצ וועט נאָך מער צושפּיצן די אויסערלעכע פֿאַר־ווילדקייט, כדי אויף דעם דאָזיקן חשבון אויפצאָווען דאָס פּנימיות, פֿאַרבלענדן כלומרשט לײַט די אויגן בפרהסיה, כדי במסתרים שלײַפן און שניצן די כוחות הנפש און זיך אַרײַנלאָזן אין טיפע דרכים פון דביקות און התבוננות. פֿאַרשטייט זיך, אַז פּשיסכע און קאָנצ האָבן דעם ענין פון פֿאַרשטעלן זיך און טראָגן אַ מאַסקע פון פּשוטער פֿאַלקישקייט אויף זיך פֿאַרטיפט מער ווי דער באמתדיקער פֿאַלקסמענטש, דער שפּאָלער זיידע. אָבער ר׳ לייב שפּאָלער איז דאָך דער טאַטע פון דעם דאָזיקן שניט אין חסידות. אַנדערע האָבן זיך פֿארשטעלט פֿאַר פֿאַלקסמענטשן. דער שפּאָלער זיידע אָבער האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דעם אמתן המון־עם. אמתע פֿאַלקישקייט און טיפע באַהעמישקייט טרעפן זיך צוזאַמען אין איין ברענפּונקט בײַ איינעם טיפע פֿאַלקסלערער און מדריכים. דער זיידע, דער פֿאַלקסמענטש, האָט, פֿאַרשטייט זיך, געשאָפן אַ ווייניקער חריפותדיק חסידות ווי דער בעל־שם, דער תולדות יעקב יוסף, דער מעזריטשער מגיד, ר׳ פּנחס קאָריצער, ר׳ מיכל זלאָטשעווער און ר׳ מענדל וויטעבסקער. אָבער זײַן אויפטו איז אויך געווען אַ גרויסער, אַ ברייטער, אַ לאַנג־דויערנדיקער. ניט נאָר איז ער געוואָרן אַ שם־דבר, כאָטש ער איז ניט געווען אין

דער מעלה פון אַ בעל־שם, האָט ער זיך אַרויסגעוויזן ווי אַ מוסטער־שניט פאַר פיל אַנדערע גדולים צווישן די חכמי־החסידות.

וואָס הייסט אייגנטלעך המוניתדיק חסידות? מופּתים באַווייזן, מער דאָוונען ווי לערנען, צונויפשמעלצן נשמות דורך שיינע סיפורי־מעשיות, פריילעכע ווי אויך טרויעריקע, דורך טענץ, זיך באַניצן מיט קמיעות און סגולות און זינן שטאַרק אַרייַנגעטאָן אין אַהבת־ישראל. היינו, ליב האָבן יידן; פשוט ליב האָבן אַלע יידן און טאָקע אפילו פשוטע יידן, יידן אַזוי ווי זיי גייען און שטייען, ווי זיי האַנדלען און וואַנדלען; יידן לאו דווקא אין זייער שבתדיקייט און יום־טובדיקייט; ליב האָבן יידן לאו דווקא אין דעם זכות פון זייער נשמה־יתירה, נייערט אויך פאַר זייערע צעבראָכענע גופים. אַזאַ רבי פון אַזאַ חסידישקייט איז געווען דער שפאָלער זיידע. אין יאָרן אַרום ווען קומען ר' לוי יצחק בערדיטשעווער, אויך אַ שטיק אוקראַינער יידיש־קייט, און ווען באַרימט ווערן ווי דער מליץ־יושר פון כלל־ישראל. ווידער מוז מען זאָגן, אַז אויך אין דעם פרט קומט די בכורה דעם שפאָלער זיידן. אין דער אמתן האָבן דער שפאָלער זיידע און ר' לוי יצחק געלעבט אין אייַן צייט. אָבער דער שפאָלער זיידע איז געווען פיל עלטער פון דעם בערדיטשעווער און ער האָט דער ערשטער געווען דעם דרך פון אויס־צוטענהן זיך מיט דעם אייבערשטן און מאַכן משפּטים פאַר דעם כלל־ישראל.

האָט דאָך דער שפאָלער זיידע אַזוי פאַרענטפערט פאַר דעם רבונו־של־עולם די חטאים פון די בידנע פאַרהאַרעוועטע יידן: „גאָט אַלמעכטיקער, וואָלט דיין גיהנום אַזוועג ניט אויסגעמאַלט אין די מוסר־ספרים, נאָר געשטאַנען אַ ממשותדיקער מיט זינן העליש פנים אויף דער וועלט און דער יצר־הרע וואָלט ניט געווען אַן ארייַנגעזעצטער און ארייַנגעגעסענער אין די ביינער און אין דעם לייַב און לעבן, נאָר אויסגעמאַלט אין די מוסר־ספרים, וואָלטן דען יידן חס־ושלום געזינ־דיקט? האָסטו אָבער, גאָט דער אַלמעכטיקער, אַזוי באַשאַפן די וועלט, אַז דער גיהנום וועלט נאָר באַ־שריבן אין די מוסר־ספרים, דער יצר־הרע אָבער ברענט ווי אַ פייַער אין דעם מענטשנס האַרצן. וואָס זשע איז דער חידוש, וואָס דיינע קינדער זינדיקן נעבעך". פון אַזאַ שטייגער מלמד־זכות זינן האָט אויך ר' לוי יצחק בערדיטשעווער געהאַט וואָס צו לערנען.

איבער דעם שפאָלער זיידנס טענץ דערציילט מען וואונדערלעכע מעשיות. בשעת דער שפאָלער זיידע האָט געטאַנצט, וועלט דערציילט, איז ער געפלויגן ווי אַ פויגל און האָט אויסגעזוכט יידן אין יענע יאָרהונדער־טער צווישן ת"ח און תק"ח און טאָקע ביז תרכ"ח. גאָנצע צוויי יאָרהונדערטער בלעטערן מיר דורך אין דעם קליינעם ספרל, וואָס הייסט סיפורי מהריל, אַ זאַמלונג פון זינען דערציילונגען.

דווקא געווען אַן אָפּגעהיטענער מפונק און געפירט אַן אַצילותדיק אָרט לעבן, האָט באַקומען געוואָלדיקע התפעלות פון דעם שפאָלער זיידן, וועלכער איז צו יענער צייט שוין געווען אַ טיפער זקן און האָט מכריז־ומודיע געווען, אַז דער שפאָלער זיידע האָט אַזוי אויסגעהיילט אַלע זינען אברים, אַז בשעת זינען טאַנצן מאַכן זינען פיס פון זיך אַליין יחודים און זינען מכוון כוונות. ווער ס'האָט אים געזען טאַנצן, האָט געמוזט חוזר בתשובה זינן.

ליב געהאַט האָט דער שפאָלער זיידע צו שפּילן זיך מיט קליינוואָרג, זינגען און האָפקען מיט די קונ־דסים, אויסטיילן זיי זיסקייטן, ניס און שפּילצייג. דאָס זינען אַלץ שטריכן פון אַן אַלט־געזעסענעם און צוטיג־האָפטן פאָלקסמענטש־בוים. ווער ס'איז טיף אײַנגע־וואָרצלט אין פאָלק, דער האָט ליב קליינע קינדער, וויל קליינע קינדער זינען אייגנטלעך דער סימבאָל פון די בריייטע פאָלקסמאַסן, און די בריייטע פאָלקס־מאַסן אין זייער כלליותדיקייט זינען וויי קליינע קינדער: פאַרשטייט, אומבאַהאַלפן, גוט און שלעכט, טרויעריק אין פריילעך בנשימה אחת. דער שפאָלער זיידע איז געווען אַ ביין פון דעם פאָלק ביינער און פלייש פון זינ פליייש. ער האָט געאָטעמט מיט דער פאָלקס־נשמה אין געטרויערט אַלע זינען קליינע און גרויסע טרויערן, ווי אויך זיך געפרייט מיט אַלע זינען פריידן. דעריבער האָט ער קלאָר אַרויסגעשפירט, ווי ליב דאָס פאָלק האָט מעשהלעך און זאָלן זיי זינן טרויעריק, אַבי דער סוף איז אַ פריילעכער און גליקלעכער.

האָט דער שפאָלער זיידע דערציילט מעשיות אין זייער וואונדערלעכע. צוויי גרויסע מעשיות־דערציילער האָבן מיר געשריבן פון חסידות: דעם שפאָלער זיידן און ר' נחמן בראַצלאַווער.

אָבר זינען זיי געווען צוויי קעגנערס צווישן זיך. און זיי ביידע האָבן געוואוינט אין דער זעלבער שטאָט שפאָלע. אַ סברה, אַז דאָס גרויסע מחלוקת צווישן די צוויי צדיקים איז פאַרגעקומען, ווייל זיי זינען ביידע געזעסן אין אייַן שטאָט. מהאי־טעמא האָט דער שפאָ־לער זיידע, זאָגט מען, אָנגעהויבן דערציילן מעשיות צו שלאָגן זינ בר־פלוגתא מיט דעם זעלבן כלי־זין. אויב נאָר דאָס איז געווען די סיבה פון דעם שפאָלער זיידנס ליב באַקומען מעשיות, זאָל זינ געבענטשט די דאָזיקע קנאת סיפורים־שרייבערס.

אין ר' נחמן בראַצלאַווערס מעשיות שפּיגלען זיך אָפּ די עולמות־העליונים און די נשמהדיקע תהומען פון מענטשן, ווי אויך שטיקער וועלט־גשיכטע. די מעשיות פון שפאָלער זיידן זינען אָבער שטיקער גשיכטע פון אוקראַינער יידן אין יענע יאָרהונדער־טער צווישן ת"ח און תק"ח און טאָקע ביז תרכ"ח. גאָנצע צוויי יאָרהונדערטער בלעטערן מיר דורך אין דעם קליינעם ספרל, וואָס הייסט סיפורי מהריל, אַ זאַמלונג פון זינען דערציילונגען.

אַ גרויזאַם בילד איז דאָרטן אָפּגעמאָלט פון יידישן לעבן אין יענער צייט אין אוקראַינע, דערשיטערנדיקע לעבנס־פאַרקומענישן, אַכזריותדיקע מעשים. אָבער אויך לוסטיק־פריילעך וווערט אונדז אויפן האַרצן פון די ישועות און נחמות, וועלכע באַשטראָלן די דאָזיקע אומעטיקע בריטע לעוונטן. שונאים טראַכטן אַל דאָס בייז אויף אונדז און גאָט לאַכט. אויך מיר לאָכן פון די דאָזיקע בייזע פריצים, וועלכע ווילן חוזק מאַכן פון דעם יידן און צווינגען אים טאַנצן פאַר פּאַרבעטענע פּריצישע געסט אין דער פעל פון אַ בער. די גויים ווילן שפּעטן פון יידן און זיי זינגען בײַ אונדז ללעג ולקלס.

ז. דער יוד מיט דער לאָפּעטע

דאָס בילד וואָקסט בריי־טער פון דער ראָם אַרויס. דאָס מזל־ברכהדיקע אוקראַינער חסידות, וואָס כאָווטע אויס אַלע מאָל אַ פּנים־חדשות, אַ נצח ליכטיקע צירה פון אַ כשרן צדיק, לאָזט זיך ניט אַרײַנפּרעסן אין עט־לעכע געצייטלטע קאַפּיטלעך. און דאָך מוז נאָך עפּעס געזאָגט ווערן וועגן דעם שפּאָלער זיידן, ווײַל ער איז אַ שטיק אוקראַינער צאַפּלדיק יידישקייט. ער איז אי פּירער, אי פּאָלק, אי אַן אויסנאַם, אי דער דורכשניט. ער איז דאָך דער דורכשניטלעכער יוצא־מן־הכלל. ניט אפשר קיין גרויסער תּלמיד־חכם, אָבער דאָך דער גרויסער חכם, וועלכער האָט שטענדיק געשפּירט דעם דופק פון דעם פּשוטן יידן. זינען דרכים זינען עכט אוקראַיניש־יידישלעך, זינען דערציילונגען זינען אמת־דיקע פאָלקס־מעשיות. אין זיי שפּיגלען זיך אָפּ דער מצב הגשמי און דער מצב הרוחני פון אוקראַינער יידן אין יענער תקופה.

אַ פּשוטער יוד, אַן אמתדיקער פאָלקסמענטש איז אויך דער בעל־שם־טוב געווען. אין דעם ספּר ליקוטי דיבורים פונעם ליובאַוויטשער רבין ר׳ יוסף יצחק, וואָס אין אים ווערן געבראַכט פיל מימרות און הנהגות פון דעם בעל־שם לויט דער מסורה פון די ליובאַוויטשער רביים, איש מפּי איש, ביז דעם אַלטן רבין ר׳ שניאור זלמן, לייענען מיר אָט וואָס: „ס׳איז געווען אין יענער צייט, וועז הוד כּבוד קדשו מורינו הבעש״ט איז געגאַנגען געקליידעט ווי אַן איינפאַכער פּשוטער בעל־מלאָכה, אַ דאָרפּשטיַיִדער אַדער אַ דאָרפּשוסטער אין זינ גוט באַוואוסטער מא־ריגאַרקע — אַזוי האָבן אַלטע חסידים אָנגערופן אַ פּעלץ — אין האָט געקענט פריי זינ צווישן די פּראָסטע יידן מיט זייערע פאַמיליעס... דער בעל־שם האָט ליב געהאַט צו פאַרברענגען מיט די קליינע יידישע קינדער־לעך... לערנען זיי זאָגן שמע־ישראל, מודה־אני, תורה ציוה מורשה, בידע אפקיד רוחי און מיט דער ערן טובה פון אַ גרויסן מדריך און מנהיג האָט ער ליב געהאַט צוצוקוקן זיך צו דעם שיינעם יידישן משפּחה־לעבן...״

היוצא לנו מזה און פון אַ סך אַנדערע באַגלויביקע מקורים איז דער דרך פון די ערשטע רביים, די גרינ־דער פון דער חסידישער באַוועגונג, געווען זייער פשטותדיק. חסידות איז ניט נאָר געווען אַ פאָלקס־באַוועגונג, נאָר אויך אַ באַוועגונג צום פאָלק, אַ שטאַר־קער חשק מצד די יחידי סגולה און בעלי־מדריגות זיך צונויפשמעלצן מיט דעם המונישן יידן, מיט זינ הילוך און לבוש, מיט זינ אַרט און שטייגער, זינ באמת מיט יעדן יידן נפש־אַחת. חסידות איז געבוירן געוואָרן אין אַן אַרעמער אוקראַינער כאַטע; איר דופק האָט אויסגעשלאָגן דעם יידנס פּנים און אַרעמקייט; אירע פּיס זינען אַרומגעלאָפן אויף די גויישע ירידים, בשעת אירע אויגן האָבן אונטערווועגס זיך פּארקוקט אויף די גויישע פעלדער און די אויערן האָבן זיך אײַנגעהאַרכט אין דעם פישטשען פון אַ פּיגעלע, אין דעם מורמלען פון אַ טײַכל, אין דעם גאָלקאַפּערײַ פון אַ מילראָד, אין דעם ניגון פון אַ פאסטעכל. אויף קיין רגע זיך ניט מסיח דעת געווען פון דעם יידישן קרעכץ. און דאָך איז זי געפּלויגן אין די עולמות־העליונים און זיך אײַנגעהאַרכט אין דעם געזאַנג פון מלאָכים און שרפים. חסידות איז אַלע מאָל געווען די־וועלטיק און יענע־וועלטיק, דאָיִק און דאָרטיק; האָט זיך געוואַשן מיט יידישע טרערן אין דאָך זיך געטובלט אין די גן־עדן־וואַסערן.

ווי טיף זי איז אַוועק אין הימלישע חקירות האָט זי זיך קיינמאָל נישט אָפּגעריסן פון דער ערד. יידישע צרות, יידישער צער און צאָרן, די פאַרבישערטקייט אויף דעם גלות, דאָס לעכצן נאָך דער גאולה, די שטענדיקע זאָרג, אַז יידן זאָלן האָבן פרנסה, דער ענין פון רחמנות האָבן אויף אַ יידן, פון צדקה און פּדיון־שבויים, חתונה מאַכן אַן אַרעמע יתומה, בכלל מידות און מעשים־טובים זינען געווען די פונקטן, וועלכע האָבן זיך צעפלאַקערט אין דעם גרויסן חסידישן פּייַער. חסידות איז געגאַנגען אין לעבן אַרײַן, אַז יידן זאָלן כשר און ערלעך לעבן, אַז יידן זאָלן טראָגן אויף זיך דעם צלם־אלהים. ס׳איז זייער פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס די גרויסע רביים האָבן ניט נאָר תּורה געזאָגט און מוסר־רייד געלאָזט הערן, נאָר האָבן אויך שיינע מע־שיות דערציילט. אַ סיפור־המעשה צעגייט זיך אין די ביינער און דערלאַנגט אַמאָל אין דער זיבעטער ריפּ אַרײַן. אין מוסר הערט מען יענעם, דעם מוסר־זאָגער. אין אַ סיפור־המעשה הערט מען אין מע זעט דאָס רוב זיך אַליין. אין די מעשיות פון בעל־שם מיט זינען תלמידים זעט מען באַשיינפּערלעך דעם

מצב פון כלל־ישראל און פון יעדער אינציקן יידן אין יענער צייט. מע הערט דאָס קנאַקן פון דעם קאָנטשיק אין די הענט פון דעם בייזן פריץ אויף דעם האַלדז און נאַקן פון דעם געפּינטיקטן יידן, וועלכער איז אַן אַרענדאַר אָדער אַ מילנער, צי אַ בעל־מלאָכה, וואָס ריכט אָפּ גלות איבער די דערפער צו זוכן זײַן ביסל חיונה. יידן שטייען אויס געהאָקטע צרות און נייטיקן זיך אין הילף און אין טרייסט. חסידות איז אויסגעווייקט אין רחמנות.

און דאָך איז אין ענין פון זײַן אויסגעבונדן מיט דעם פֿאָלק דער שפּאָלער זיידע דער בולטסטער צווישן די ערשטע חסידישע לערער. אין די סיפּורי־מעשיות פון אַנדערע צדיקים שפּיגלט זיך אָפּ דאָס לעבן פון יענער תקופה ווי אַ משל און נמשל צוזאַמען. אָפילו אַ סיפּור וועגן אַ שלעכטן פּריץ, וועלכער רייצט אָן זײַן בייזן הונט אויף אָן אָרעמען יידן, האָט פֿאַראיינ־וועגס אויך אַ באַאַלטענעם אָנדײַט אויף רוחניותדיקע ענינים. דער פּשט איז אײַנגעשאָטן אין דעם רײַט־ווָאגן פון דעם רמז. דער משל אָקערט דורך דאָס פּעלד פון דעם נמשל. בײַ דעם שפּאָלער זיידן אָבער האָט דער סיפּור־המעשה זײַן אײגענע וואָג און ווערט און טראָגט אין זיך ניט קיין באַהאַלטענע און זײַטיקע כוונות. בײַ אים איז פּשט פּשט. ער באַשרײַבט דאָס לעבן פון די האַרעפאָשענע יידן לשמה, כאָטש אַ מוסר־השכל פֿאָלגט בײַ אים אויך פון זײַנע מעשיות. אלא וואָס דען? מע דערציילט דאָך וועגן יידישע צרות, כדי מרמז צו זײַן, ווי גרויס איז דעם אײבערשטנס כוח אַרויסצוהעלפן אין אַן עת צרה. דער תכלית איז ישועות און נחמות. אָבער די מעשים ווערן דערציילט געגוי און די נפשות באַמאָלט ווי זיי שטייען און גייען מיט אַלע פּישטשעווקעס. דאָס לעבן איז דאָ זייער לעפֿעדיק, ווײַל מע קען דאָך שילדערן לעבן אַזוי, אַז עס קומט אַרויס טויט אָדער פּאַרשלאָפן, געפֿלאָגלט אָדער גענפּעלשט. אין דעם לעבעדיקן לעבן קאָכן און זידן און ברויזן אויך דמיונות און אָבערגלויבנס, עס טאָנצן אין אַ קאַראַהאָד שדים און כישוף־מאַכערס זײַנען אויך דאָ. אויך קומען פֿאָר שטענדיק אין לעבן תכסיסי־מלחמה, דער נרדף און געשלאָגענער מוז באַ־נוצן תחבולות און המצאות, כדי דער אייבערשטער זאָל אים מציל זײַן. אין די מעשיות וועלט דערציילט אויך וועגן יידישע גנבים און דערעיקרשט וועגן פּאַר־שטויסענע און אָפּגעפֿרעמדטע יידן, יתומים נעבעך, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין מלמדים און זײַנען אַוועק אויף שלעכטע וועגן, גלאָט דאַרפֿישע קינדער, וועלכע קענען ניט אָפּילו קיין שיטל עברי.

לויט די באַשרײַבונגען פון דעם שפּאָלער זיידן באַקענען מיר זיך מיט אַ תקופה פון אַ געוואָלדיקער יריידה אין יידישן לעבן. די יריידה איז קודם־כל אַ גײַסטיקע. עס הערשט אומגעהײַערע עם־הארצות. גאַנ־צע יידישע שטעטלעך זײַנען ווי דערפער; בלויזע עם־הארצים אָן אַ רב און אָן אַ שוחט. קומט שבת־התוכחה צעלויפן זיך אַלע פון בית־מדרש פּאַר שרעק, טאָמער וועט מען עמעצן אויפרופן צו דער תורה בשעת די פּרשה פון דער תוכחה. ניטאָ אָפילו קיין מלמדים אין די שטעטלעך. אין איינער אָזאַ שטאָט, שפּאָלע הייסט זי, איז דער זיידע אָנגעקומען פּאַר אַ שמש. דער שמש איז דער קהלישער שעיר־לעזאזל אויף דער פּרשת התוכחה און אויף אַלע אַנדערע שוועכע שליחותן, ווי אַשטיגער, אַרויפגיין אויף דעם בית־עלמין, וואָס ווארפט אָן אַ שרעק אויף דעם גאַנצן יידישן יישוב מחמת די מתים און אַנדערע מזיקים, וואָס דריען זיך דאָרטן אָרום בײַטאָג און בײַנאַכט. דער שמש איז אויך דער אָפּשפּרעכער פון אַ גוט־אויג, דער קדיש־זאָגער, דער מלקות־באַקומער ערב יום־הכיפּורים. שטעטלשע יידן לעבן אין שרעק ניט נאָר פּאַר די בייזע גויים, נאָר אויך פּאַר די שדים און מכשפים.

אין דעם שפּאָלער זיידנס מעשיות שפּיגלט זיך אָפּ אַ לעבן פון יידישע יישובים, וואָס איז פול מיט מוראדיקע געשפּענסטער. ניט נאָר הערשט אַ שרעק פּאַר דער תוכחה, נאָר איז שוין דורכגעדרונגען מיט איניקע פּסוקים פון דער תוכחה, ווי למשל „און וועט ווערן משוגע פון דער זעונג פון דײַנע אויגן, וואָס דו וועסט זען, און דײַן לעבן וועט דיר הענגען אַנט־קעגן אין וועסט אַנגסטן טאָג און נאַכט און ניט זיכער זײַן מיט דײַן לעבן". „און די, וואָס וועלן בלײַבן פון אײַך, וועל איך אַרײַנברענגען אַ שרעקעדיקייט אין זייער האַרצן אין די לעצדער פון זייערע פּיינט, און זיי וועט נאָכיאָגן דער שאָרך פון אַ געטריבענעם בלאַט". דערבײַ איז זייער וויכטיק צו מאַכן אַ פאַרגלײַך צווישן דער דאָזיקער באַשריבענער תקופה און דער תקופה מיט קנאַפּע הונדערט יאָר צורק, וואָס וועגן איר איז אַזוי פאַרבּיק דערציילט געוואָרן דורך ר׳ נתן נטע האַנאָוער אין זײַן באַרימטן ספר יון מצולה. ס׳אַרא־ליכטיק אוקראַינער יידישקייט איז געווען ביזן יאָר ת״ח. ווי אַלץ האָט דעמאָלט געבלישטשעט מיט תורה און חכמה אין אוקראַינע, ס׳אַרא פּריילעכע קינדערשע קולכלעך האָבן דעמאָלט געקלונגען אין די ישיבות און בתי־מדרשים. ווי פּרעכטיק איז דאָן געווען דער מצב הרוחני פון אוקראַינער יידישע ישובים. אַ קנאַ־פּער יאָרהונדערט און אַזאַ גייסטיקע יריידה. ניטאָ קיין תורה אין חכמה; ניטאָ קיין ישיבות, ניטאָ קיין רבנים און למדנים. אַלץ פאַרלאָזט, פאַרפינצטערט, נידערגעשלאָגן. און ייאושדיק אויך? ניין. נאָר ניט קיין ייאוש. חסידות האָט פאַרטריבן דעם ייאוש. אויך איז חסידות אויפגעקומען און זיך צעבליט און פרעכ־טיק צעוואַקסן אַדאָנק דעם, וואָס דאָס יידישע האַרץ האָט ניט קיין טבע זיך מייאש צו זײַן. אין די שחיטות פון די יאָרן ת״ח און תכ״ר האָבן יידן אָפּגערופֿן מיט בלוט, פאַרלוירן גרויסע כוחות און מוחות און דורך דעם שבתי־צביאידיקן אויפברויז און דעם פראַנקיסטישן

אויסבראך און בראך איז נאך פאַרקלענערט געוואָרן דורך די אָפּטריניקע פון זייער שטאַם די מחנה פון מסירות־נפשדיקע יידן. אָבער די איבערגעבליבענע, די געטרייע, זינענן ניט אַרײַנגעפאַלן אין יאוש. אי־קראינער יידן זינענען געווען געדריקט, אָבער ניט דער־שטיקט. דער יִד איז געווען דערשלאָגן; דאָס פֿינ־טעלע יִד — ניט. און ווי פֿליאַהדיק דאָס זאָל ניט קלינגען; דאָס פֿינטעלע יִד איז געווען פֿיל לעבעדיקער און בנאמנותדיקער בײַ דעם פֿשוטן יידן. דער פֿשוטער און בתּמימותדיקער יִד האָט זיך אַרויסגעווײַזן אי בויגעוודיקער, אי שטײַפֿער, אי גלויביקער, אי מוג־טערער הן אין תקופה פון דער אינקוויזיציע אין שפּאַניע און פֿאַרטוגאַל, הן בעת די שוורע נסיונות, וואָס ער האָט געהאַט אויסצושטיין אונטער דער שליטה פון די אוקראַינער הַיְדַאַמאַקעס. די חכמי החסידות האָבן טיף אַרײַנגעקוקט אין די יִדישע נשמות. זיי האָבן מיט גרויס חכמה אַרויסגעפונען, אַז דער תּמים, דער פֿראָסטאַק, דער יגיע־כּפּימניק, דער בעל־מלאָכה, דער יִד, וועלכער איז צו דעם מזרח אין בית־המדרש קיינמאָל ניט דערגאַנגען און וועלכער באַקומט מכּלי־מרשת די שוואַכסטע עליות בײַם אייפּרופן צו דער תּורה, ער איז דער עמוד־התּווך און דער פּיצערזײַל פון יִדיש־קייט. גרויסע בעלי־מוחות זוכן שטענדיק תּירוצים אויף קשיות. דער פֿשוטער מענטש איז נישט קיין גרויסער בריה אויף תּירוצים; דערפֿאַר קריכן אים וויניקער קשיות אין קאָפּ אַרײַן. האָרץ דערלאָזט ניט קיין קשיות. דערבײַ מוז די צעשלאָגענע יִדישקייט צוריק אויפֿגעבויט ווערן אויף האָרץ. די נײַע חסידים האָבן גענומען פֿלאַנצן אַ האָרץ־יִדישקייט. האָרץ האָט אַ טבע, אַז בשעת עס וויינט איז דאָס מסוגל אויך צו פֿרייען זיך. יִדיש האָרץ אין אוקראַינע האָט דעמאָלט בײַטער געוויינט, אָבער ס׳האָט אויך געזאָגט אַ ניגון און געכאָפּט אַ ריקודל.

א מתנגד און אַ חסיד פון דעם לעצטן דור האָבן געהאַט צווישן זיך אַ וויכוח. האָט דער מתנגד אַ זאָג גע־טאָן: אין וואָס שטעקט אייגנטלעך דער אויפּטו פון חסי־דות? פֿרײַער איז דער רב געזעסן בײַ דער מזרח־וואַנט אין בית־המדרש, האָבן די חסידים אַוועקגעזעצט אין מזרח דעם רבין אין דעם למדן האָבן זיי אַרי־בערגעפֿירט צו מערב. האָט אים דער חסיד אויף דעם געגנטפֿערט: דער שינוי איז פֿאַרגעקומען לאו דווקא בנוגע די וועגט פון בית־מדרש, נאָר לגבי די וועגט פון האָרץ. פֿרײַער איז דער קאָפּ געווען דער מזרח, האָט חסידות אַוועקגעשטעלט דאָס האָרץ אין מזרח.

אין דעם טאָקע גייט עס: וואו מע שטעלט אַוועק דעם מזרח און אויף וואָס מע שטעלט אַוועק דעם טראָפּ. וועז דער יִד זינגט מה־יפית פֿאַר דעם פֿרײַ, אַפֿילו ער טוט דאָס, ווײַל ער איז געצוואונגען, איז ער אַל פּי השכל געפֿאַלן און אויך בײַ זיך נידערגע־שלאָגן, על פּי האָרץ אָבער קען ער זינגן בײַ זיך גאָר גאָר דערהויבן. דאָס איינפֿאַכסטע האָרץ פֿאַרשטייט זייער אָפּט בעסער ווי דער קליגסטער שכל. דאָס האָרץ ווייסט, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ דערהויבענע געפֿאַלנ־קייט און ס׳זינגט כאָטש ווייננדיק: מיר וועלן זיי איבערלעבן. דער תּמצית פון חסידות איז אייגנטלעך די השגה, אַז די שכינה רוט אויף דעם געפֿאַלענעם. וואָר ס׳איז נישטיק אויף דער וועלט, באַקומט אַן עליה בײַם אייבערשטן. ס׳וועט כּמעט קלאָר און פֿאַר־שטענדלעך אויף ווי וויט זאָכן קענען איבערהויפּט קלאָר און פֿאַרשטענדלעך וועלן, אַז אַזאַ געשלאָגענע און פֿאַרפֿינטיקטע יִדישקייט אין אוקראַינע און דווקא זי איז געווען מסוגל אַרויסצובערגענגן פון די טי־פענישן פון די יִדישע לײַדן אַזאַ טרייסטפֿולע באַווּע־גונג ווי חסידות איז. ס׳קומט אַצינד בײַ אונדז אויס ווי אַ מוז. חסידות האָט געמוזט זיך אויסשיילן און זיך אויסקריסטאַליזירן פון אירע פּריוורדיקע פֿאַר־נעפֿלטקייטן אין אַ קאַנקרעטער חיותפֿולער פֿאָלקס־באַוועגונג, און טאָקע ווי אַ קענגגעוויכט צו די פֿאַר־קריפּלטע מעשׂים אין פֿאַרדרייטע וועגן, וואָס אויף זיי האָבן זיך אַוועקגעלאָזט די אָפּפּאָלערס פון יִדישן שטאָם. מיר זאָגן אַ מוז. קיין מוז איז אָבער ניטאָ. דעריבער איז ליבערשט צו זאָגן: אַ גליק, אַ נס.

גאָט האָט ליב די פֿשוטע יידן, האָט געזאָגט דער שפּאָלער זיידע. און דער גאָטספֿאַרכטיקער ר׳ לייב האָט זיך באַהעפט אין דער דאָזיקער מידה פון גאָט און מקרב געווען די פֿשוטע יידן, זיך צוגעלאָזט צו זיי, האָט מיט זיי אויסגעטאַנצט און אויסגעזונגען זייערע לײַדן און פּריידן. ער אַליין האָט דערצײַלט וועגן זיך, לויט זינען שטייגער צונויפּצומישן פֿאַנטאַזיע און וווּרק־לעכקייט אין איין קנויל, אָט וואָס: „איידער איך בין געבוירן געוואָרן האָט מען מיך אַרופּן פֿאַר דעם הימלישן סנהדרין און מיר געזאָגט: ׳לייב, דו מוזט אַראָפּ אויף דעם עולם־התּחתון׳. האָב איך קיין חשק ניט געהאַט אַרויסצוגיין פון גן־עדן און אַראָפּצונידערן אין דעם עולם־השפל. האָט דער הימלישער סנהדרין מיר באַפּוילן: ׳דו מוזט זיך אַראָפּלאָזן אין דעם עולם־התּחתון מדריך זינען די יִדן אין יראת־שמים׳. האָב איך געזאָגט: דאָך האָב איך ניט קיין חשק אַראָפּצו־נידערן אויף דעם עולם־התּחתון. שוין גענוג האָב איך מיר דאָס פּנים פֿאַרשוואַרצט דעמאָלט, ווען איך בין דאָרט געווען אויף דעם מגושמדיקן עולם. נאָך אַמאָל מגולגל צו ווערן וויל איך ניט. האָט מען זיך בײַ מיר זייער געבעטן. האָב איך זיי געזאָגט: ניחא, איך בין מסכּים בתּנאי איר זאָלט מיר געבן פּיר הבטחות. ערשטנס, איך זאָל ניט פֿאַרגעסן די תּורה, וואָס כ׳האָב געלערנט דאָ אויף דעם עולם־העליון. צווייטנס, איך זאָל אַלע מינעג יאָרן ניט קראַנק זינען, כדי ניט צו האָבן קיין מניעות אין עבודת־הבורא. דריטנס, כ׳זאָל ניט האָבן קיין קינדער תּלמידי־חכמים, נאָר פֿשוטע יידן אָן חכמות, וועלכע קענען דאָוונען, אָפּלערנען גאָר דערהויבן. דאָס איינפֿאַכסטע האָרץ פֿאַרשטייט זייער אָפּט בעסער ווי דער קליגסטער שכל. דאָס האָרץ ווייסט, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ דערהויבענע געפֿאַלנ־קייט און ס׳זינגט כאָטש ווייננדיק: מיר וועלן זיי איבערלעבן. דער תּמצית פון חסידות איז אייגנטלעך די השגה, אַז די שכינה רוט אויף דעם געפֿאַלענעם. וואָר ס׳איז נישטיק אויף דער וועלט, באַקומט אַן עליה בײַם אייבערשטן. ס׳וועט כּמעט קלאָר און פֿאַר־שטענדלעך אויף ווי וויט זאָכן קענען איבערהויפּט קלאָר און פֿאַרשטענדלעך וועלן, אַז אַזאַ געשלאָגענע און פֿאַרפֿינטיקטע יִדישקייט אין אוקראַינע און דווקא זי איז געווען מסוגל אַרויסצובערגענגן פון די טי־פענישן פון די יִדישע לײַדן אַזאַ טרייסטפֿולע באַווּע־גונג ווי חסידות איז. ס׳קומט אַצינד בײַ אונדז אויס ווי אַ מוז. חסידות האָט געמוזט זיך אויסשיילן און זיך אויסקריסטאַליזירן פון אירע פּריוורדיקע פֿאַר־נעפֿלטקייטן אין אַ קאַנקרעטער חיותפֿולער פֿאַלקס־באַוועגונג, און טאָקע ווי אַ קענגגעוויכט צו די פֿאַר־קריפּלטע מעשׂים אין פֿאַרדרייטע וועגן, וואָס אויף זיי האָבן זיך אַוועקגעלאָזט די אָפּפּאָלערס פון יִדישן שטאָם. מיר זאָגן אַ מוז. קיין מוז איז אָבער ניטאָ. דעריבער איז ליבערשט צו זאָגן: אַ גליק, אַ נס.

גאָט האָט ליב די פֿשוטע יידן, האָט געזאָגט דער שפּאָלער זיידע. און דער גאָטספֿאַרכטיקער ר׳ לייב האָט זיך באַהעפט אין דער דאָזיקער מידה פון גאָט און מקרב געווען די פֿשוטע יידן, זיך צוגעלאָזט צו זיי, האָט מיט זיי אויסגעטאַנצט און אויסגעזונגען זייערע לײַדן און פּריידן. ער אַליין האָט דערצײַלט וועגן זיך, לויט זינען שטייגער צונויפּצומישן פֿאַנטאַזיע און וווּרק־לעכקייט אין איין קנויל, אָט וואָס: „איידער איך בין געבוירן געוואָרן האָט מען מיך אַרופּן פֿאַר דעם הימלישן סנהדרין און מיר געזאָגט: ׳לייב, דו מוזט אַראָפּ אויף דעם עולם־התּחתון׳. האָב איך קיין חשק ניט געהאַט אַרויסצוגיין פון גן־עדן און אַראָפּצונידערן אין דעם עולם־השפל. האָט דער הימלישער סנהדרין מיר באַפּוילן: ׳דו מוזט זיך אַראָפּלאָזן אין דעם עולם־התּחתון מדריך זינען די יִדן אין יראת־שמים׳. האָב איך געזאָגט: דאָך האָב איך ניט קיין חשק אַראָפּצו־נידערן אויף דעם עולם־התּחתון. שוין גענוג האָב איך מיר דאָס פּנים פֿאַרשוואַרצט דעמאָלט, ווען איך בין דאָרט געווען אויף דעם מגושמדיקן עולם. נאָך אַמאָל מגולגל צו ווערן וויל איך ניט. האָט מען זיך בײַ מיר זייער געבעטן. האָב איך זיי געזאָגט: ניחא, איך בין מסכּים בתּנאי איר זאָלט מיר געבן פּיר הבטחות. ערשטנס, איך זאָל ניט פֿאַרגעסן די תּורה, וואָס כ׳האָב געלערנט דאָ אויף דעם עולם־העליון. צווייטנס, איך זאָל אַלע מינעג יאָרן ניט קראַנק זינען, כדי ניט צו האָבן קיין מניעות אין עבודת־הבורא. דריטנס, כ׳זאָל ניט האָבן קיין קינדער תּלמידי־חכמים, נאָר פֿשוטע יידן אָן חכמות, וועלכע קענען דאָוונען, אָפּלערנען

בדוחק אַ פרשה חומש מיט רש״י און זאָגן יעדער טאָג אַ פאַר קאַפּיטלעך תהילים. פערטנס, . . . נאָר די פערטע בקשה מיינע וויל איך ניט אויסזאָגן. זי איז אַ סוד. האָט מען מיר אָבער מבטיח געווען נאָר דרעי פון מיינע בקשות. לכן האָב איך בשום ענין ואופן ניט געוואָלט אַראָפּנידערן אויף דעם עולם־התחתון. אָפּילו מלאָכים און שרפים האָבן ניט געקענט מיך צווינגען געבוירן צו ווערן. וויל איך צוריק אַרײַנגיין אין גן־עדן, קען איך ניט. טיר און טויער זײַנען דאָרט געשלאָסן. האָב איך אָזוי געזאָגט: ס׳איז מיר ליבערשט צו זײַן נע־ונד יאָרן לאָנג אויף דעם עולם־העליון, אַבי ניט אַראָפּגיין אויף דעם שפּלן עולם״.

איז דער דאָזיקער סיפור־המעשה אַליין פאַר זיך מלא־חן. עס שפּילט אין אים די פאַנטאַזיע און ס׳שפּרודלט פון אים מיט אַ ליכטיקן הומאָר. דער סוף פון דעם דאָזיקן סיפור איז באַזונדערס מערקווערדיק. דרעי דורות נאָכאַנאַנד איז דער שפּאָלער זיידע געווען נע־ונד אויף דעם עולם־העליון. פלוצעם האָט ער דער־זען אויף דעם עולם־האמת קומט צוגיין אַ יונגער־מאַנטשיק, אַן ערך פון אַ יאָר 30, געקליידט אין אַן אַלטער קאַפּאָטע, אַרומגעגאָרטלט מיט אַ שטריק, אויף דער פלייצע טראָגט ער אַ לאָפּעטע, וואָס מיט איר גראָבט מען זאָמד צו באַדעקן די פּאָדלאָגע פון דער שטוב לכבוד שבת. און ווי דער דאָזיקער יידּ מיט דעם גאַרטל און לאָפּעטע קומט אַן, איז באַלד געווארן אַ רעש אין הימל; מלאָכים יאָגן זיך און לויפן ווי דיווינטן. „ווי איך גיב אַ קוק, דערגענטערט זיך דער יידּ צו מיר, האָט מיך אָנגעכאַפּט אַ שׂרעק. נאָר פלוצעם האָט זיך דער יידּ אָנגעשריען אויף מיר בזה הלשון: ׳זע נאָר, זע, איך גראָב מיט דער דאָזיקער לאָפּעטע זאָמד פאַר יידן לכבוד שבת און גיי אַפּ מיט שוועיס און דו, אַריה לייב, גייסט אַרום פּוסט און פאַס אויף דעם עולם־העליון. היתכן? שנעל לאָז זיך אַראָפּ אויף דעם עולם־התחתון און זאָג זיי דאָרטן, אַז זיי זאָלן זײַן פרומע און כשרע יידן, גיי לערן מיט זיי. זײ זייערער אַ מדריך אין דעם דרך־הישר׳. בין איך אַזוי אויפגע־ציטערט געוואָרן פון דער גבורה, וואָס האָט אַרויסגע־שריען פון דעם דאָזיקן יידן, אַז איך האָב תיכף־ומיד אַ זאָג געטאָן: יאָ, איך גיי! ווי באַלד דער דאָזיקער יידּ איז אַוועק, האָט געטאָן אַ פלי צו מיר אַ מלאָך און איז מיט מיר אַראָפּגעפלויגן אויף דעם עולם־התחתון. בשעת איך בין געפלויגן מיטן מלאָך, האָב איך אים אַ פרעג געטאָן, ווער איז אָט דער פאַרשוין מיט דער לאָפּעטע? האָט מיר דער מלאָך זעגאָגט: ׳אויך איך ווייס ניט, ווער ער איז. איך וויים נאָר, אַז ער איז דער גרונד־זײַל, וואָס גאַנץ ישׂראל׳ס הויז שטייט אויף אים. אָפּילו מלאָכים ציטערן פאַר אים״.

איז שוין די מעשה פאַרענדיקט? ניין, נאָך ניט. דעם שפּאָלער זיידנס אַ מעשה איז אַלע מאָל אַן ערך אַ דרײַ־גאַרנדיקע.

דער שפּיץ פון דער געשיכטע איז אָט וואָס. אין יאָרן אַרום איז דער שפּאָלער זיידע געקומען איין מאָל צו דעם בעל־שם. „ווי נאָר איך האָב, זאָגט ער, אַרײַ־בערגעטראָטן די שוועל פון בעל־שמס הויז אין אַ קוק גענטאָן אין זײַן ליכטיקער צורה, האָב איך באַלד דער־קענט, אַז דאָס איז דער יידּ מיט דער לאָפּעטע, וועלכער האָט אויף מיר אָנגעוואָרפן אַזאַ אימה אויף דעם עולם־העליון. פון גרויס שרעק בין איך גלײַך געפאַלן חל־שות. מײַן לערער און רבי ר׳ פנחס האָט אַ שפּריץ געטאָן אויף מיר קאַלט וואַסער. בין איך געקומען צו זיך״.

פון דער דאָזיקער קורצער דערציילונג שפּריצן, ווי גאָלדענע פליטערלעך, פונקען און וואונקען מכוח פאַרשיידענע ענינים. דערבײַ איז צו באַטאָנען, אַז דער שפּאָלער זיידע גיט אונדז ניט קיין סימבאָלישע אָנצוהערענישן. פון זײַן מויל רעדט דאָס רויע לעבן און דער געזונטער פראַקטישער פאַרשטאַנד. שפּלדיק איז דער עולם־הזה. עס איז אַ וועלט נאָר צום פאַר־שוואַרצט ווערן אין איר. פון דעם תּלמיד־חכמדיקן ווײַן איז געווארן עסיק. ניט כדאי געבוירן צו ווערן. אויף די פּני קען מען זיך שוין גאָרנישט פאַרלאָזן. אויב שוין יאָ געבוירן צו ווערן און קינדער האָבן, איז לפחות ניט קיין תּלמידי־חכמים. אַזוי דענקט און פילט ר׳ לייב שפּאָלער. און ער מיינט, אַז דאָס זײַנען אויך דעם בעל־שמס השׂגות.

דער גאון איז געגליכן צו דער תורה. אַזוי ווי די תורה האָט ק״ן טעמים און יעדער איינציקער שפּירט אין איר זײַן טעם, אַזוי אָנטפּלעקט זיך אויך דער גאון צו יעדן לויט זײַן גוסט און תפיסה. דער בעל־שם, לויט דער גירסה פון שפּאָלער זיידן, איז אַ יידּ מיט אַ לאָפּעטע, וועלכער גראָבט זאָמד פאַר יידן אויף שבת.

דער בעל־שם איז טאַקע דאָס געווען. אָבער ער איז געווען נאָך עפּעס — ברייטער און טיפער. דער שפּאָלער זיידע מערקט עס אפשר נישט, אָדער פאַר־קערט, ער מערקט דווקא יאָ, נאָר זײַן טיפע פאָלקיש־קייט, זײַן אַהבת־ישׂראל און זײַן רחמנות אויף יידן מאַכן אים פאַר אַ גרויסן חכם און שותק. ער שטעלט דעם טראָפּ אויף כּלל־ישׂראלדיקייט פון דעם בעל־שם. יידן זײַנען אין אַ גרויסער צרה. ס׳איז ניט קיין צײַט זיך אַרײַנצולאָזן אין יחידישע ענגע, זאָרגן פאַר דער נשמה־יתירה פון דעם יחיד. דערבײַ דערקלערט אויך דער שפּאָלער זיידע, וויי זײַן רבי ר׳ פנחס קא־ריצער, אַז דער בעל־שם איז געווען דער גרויסער וועקער און מאָנער, אַז מע זאָל זאָרגן פאַר דעם תיקון פון דעם איש השפוט. ער האָט ניט דערלאָזט, אַז די גרויסע בעלי־מוחות זאָלן אַרומבלאָנקען אין די עולמות־העליונים. בײַ דעם שפּאָלער זיידן הייסט דאָס זײַן אַ פוסט־און־פאַסניק. מיט אַ צײַט שפּעטער וועט אויך דער בעל־התניא דעפינירן דעם אונטערשייד צווישן קבלה און חסידות, אַז די קבלה האָט געוואָלט הייבן

די ערד צום הימל אין חסידות האָט אַראָפגעצויגן דעם הימל צו דער ערד. קבלה האָט געמאַכט פון גאָט מענטש און חסידות האָט געמאַכט פון מענטש גאָט. דאָס האָט אייגנטלעך אויך געזאָגט ר׳ נחמן בראַצלאָווער אויף זײַן שטייגער, אַז אַ מענטש קען זיך ניט אָפּ־פּטרן דערמיט, וואָס ער איז אויבן. ער מוז אויך זײַן אונטן: הויך־הויך און גלײַכצײַטיק נידעריק־נידעריק.

אין פלוג איז דאָך אין דעם פרט ר׳ נחמן מסכים מיט דעם שפּאָלער זיידן. און דאָך האָט אויסגעבראַכן אַ גרויס מחלוקת צווישן זיי, אייגנטלעך אַ מחלוקת פון איין זײַט. דער שפּאָלער זיידע איז געווען אַ שטאַר־קער מקטרג אויף ר׳ נחמנען און אים אנטקעגן האָט דער שפּאָלער זיידע אָנגעוואונקען, אַז ער האָט זיך אַרומגעדרייט דרײַ דורות אויפן עולם־העליון און ניט געוואָלט געבוירן ווערן. דאָס איז געווען אַ תשובה אויף דעם, וואָס ר׳ נחמן האָט אים פאַרגעוואָרפן, אַז ער, דער זיידע, האָט פאַרשפּעטיקט מיט דרײַ דורות צו קומען אויף דער וועלט. דאָס הייסט, ער איז אַ פאַר־שפּעטיקטער, אַלט־מאָדישער חסיד. וועגן דער דאָזיקער פאַרשפּעטיקונג וועט אונדז נאָך אויסקומען צו ריידן. לעת־עתה לאָזט זיך נאָר באַמערקן, אַז זײַן אײַנגע־טונקען אין פּאָלק איז קיינמאָל ניט שפּעט. האָט דע־ריבער דער שפּאָלער זיידע געפּראַווט זײַן פּאָלקס־טימלעך חסידות, געטאַנצט און געזונגען אויף זײַן שטייגער, דערציילט וואונדערלעכע מעשיות וועגן יידן און פריצים, גנבים און מכשפים, וועגן אַ פאַרשטעלטן בער, וואָס טאַנצט, ווי וויט דער שפּאָלער זיידע איז עכט אויראַיניש־יידיש זאָל דינען פאַר אַ באַווײַז דער פּומון־חצות, וואָס דער שפּאָלער זיידע פלעגט אפּט אין דער נאַכט זינגען אין וואַלד מיט אַ מנין פון זײַנע געטרײַע יידן. ער איז אַ דרײַ־גאַרנדיקער, דאָס הייסט אַ דרײַ־שפּראַכיקער:

קול ביער אָנכי שומע,
אָב לבנים קורא.

אַ געשריי, אַ געוואָלד, אַ געפּילדער,
דער פאָטער זוכט אין וואַלד זײַנע קינדער.

באַטקו אוב ליאָס אַאוקאַאַט,
סוואָים דיאַטי אושוקאַאַט.

בני, בני, איפה ישבתם?
מדוע עלי כה שכחתם?

קינדער, קינדער, וואו זענט איר געזעסן?
וואָס האָט איר מיר אַזוי פאַרגעסן?

דיאַטי, דיאַטי, גדיע ווי בילי,
צטאָ נא מניא טאָק זאַבילי?

בני בני, לכו לביתי,
כי אני יחיד בביתי.

קינדער, קינדער, קומט אַהיים,
עס איז מיר אומעטיק צו זײַן אַליין.

דיאַטי דיאַטי, אידיטא דאָ דאָמו,
צטאָ מניא סקוצנע סידיט סאָמאָמו.

אָבינו, אָבינו, איך נלך אליך?
כי שומרים עומדים על שעריך.

פאָטער, פאָטער, ווי אַזוי וועלן מיר גיין צו דיר,
אַז היטערס שטייען בײַ דײַן טיר?

באַטקו, באַטקו, קאָק נאָם איטטי,
יאָק סטאָרוז סטאָיט אָקאָלאָ דוועריי?

ח. דרײַ דורות — דרײַ איניקלעך פון דעם בעל־שם

ס׳איז נאָך פרימאָרגן־חסידות, די בראשית־צײַט, די קינדער־יאָרן. בראשית איז געווען דער כלל. דער יחיד מיט זײַנע ראָפּיניראַטע השגות איז אַ שפּעטערדי־קער שפּראָצלינג. קינדער לעבן בציבור, זײַנען צו־זאַמענגעפּרעסט אין איין כלישן וואָקסן און זייער גרויסער שפּיל־התלהבות פאַרגעסן זיי זיך אָפט און ווערן באמת נפש־אַחת. גרויסע נשמות, די צדיקי־הדור, זײַ־נען געגליכן צו קינדער. אויף חסידיש לשון הייסט אַ גרויסע העל־זערישע נשמה, אַ פאַראָפּטע און פאַרטײַעטע אין די עולמות־העליונים, אַ דורכגעלויכ־טענע, מיט דעם נאָמען ינוקא. ינוקא איז אַ שליח־ציבור; נייַן, אַ שליח העולם־העליון, אַ ליכט וועמעס שפּתיקער לײַכטער שטייט אויף יענער וועלט און נאָר זײַן פלאָם ליכטיקט אויף דעם עולם־התחתון. ליכט לײַכטיקט ניט פאַר זיך, נאָר פון זיך אַרויס אין דער וועלט אַרײַן, איז זיך גאָרניט באַוואוסט, דערבײַ מוז אַן אמתער צדיק זײַן אויך אַ תמים. וויבל זײַן לײַכטער שטייט אויף אַ העכערער וועלט און מיט זײַן שורש־נשמה איז ער לחלוטין באַהעפט צו די העכערע ספֿערן, שפּירט ער כלל ניט, אַז ער איז ער. ממילא איז דער צדיק אויך דער גרויסער ענווה. די חסידישע תורה, אין די מימרות פון דעם בעל־שם איבערהויפּט, האָט געצויגן אַ סך יניקה פון משה רבינוס געשטאַלט. האָט דאָך משה נישט געוואוסט, אַז אויף זײַן פּנים רוט דער געטלעכער גלאַנץ. און כאָטש אויך די רא־שונים פון די חכמי־החסידות, ווי דער בעל־שם גופא, זײַנען צוויי תלמידים ר׳ יעקב יוסף כץ פון פּולנאה און ר׳ דוב בער פון מעזריטש, שטעלן דעם צדיק אַוועק

פֿאַר יסוד־עולם, וואָס אַן אים העגנען וועלטן און די גאַנצע שפּע צום כּלל גייט דורך אים, באַקומט דאָך דער צדיק דעם כּוח זיצנעם פון דעם פֿאַלק. נאָר דער־מיט, וואָס ער איז אינגאַנצן בּטל ומבוטל בּיי זיך, וווערט ער ראוי צו זיצן דער צנור השפע פֿאַר דעם כּלל. כאָטש יעדער ייד איז אַ טײַער באַשעפּעניש, אַן עולם־מלא, און עס איז אַ מצווה וועלטן קערן, כּדי אַ טובֿה צו טאָן אַ ייִדן, דאָך איז יעדער ייִד ניט מער ווי אַן אבר פון דעם כּלל. דער עיקר איז די זאָרג פֿאַר תּיקון הכּלל. נאָך איז דער יחיד ווי אַ שטורמער און הימל־שפּאַלטער אַזוי גוט ווי פֿאַרהויל.

איז אָבער אַ כּלל־גדול, אַז וועמען מע הייבט אַן צו גראָבן אַ ברונעם, מוז מען גראָבן נאָך טיפֿער. אַלץ רײַפֿט, פֿאַרטיקט און צעטיקט זיך מיט דער צײַט. ווי באַלד דורך עבודת־הבורא קומט מען צו עלית־נשמה, אין דער מענטש וועלט געלײַטערט און ערריי־ניקט אַלץ מער, זיצנען דאָך שוין פֿאַראַן מדריגות צווישן גרויס און גרעסער, טיף און נאָך טיפֿער, צווישן מוחין דגדלות און קטנות המוחין.

דאָס ערשטע אייניקל פון בעל־שם, ר׳ משה חיים אפֿרים, דער זון פון דער בּאַרימטער אָדל, די טאָכטער פון בּעל־שם, גייט נאָך נאָך די פּוסטריט די ראשונים פון חסידות, דערעיקרשט זיצן גרויסן זיידן. ער איז אַ פֿרומע אין גאַנטספֿאַרכטיקע נשמה, גאָר־גאָר ענייוות־דיק, אפֿילו אין זיצנע חלומות זעט ער דעם בּעל־שם, וועלכער לייגט זיצן האַנט אויף זיצן קאָפּ, מונטערט אים און זאָגט אים צו צו זיצן פֿאַר אים אַ שטיצע. ער איז דער אמתדיקער יורש, וועלכער איז אַרײַנגעטאָן מיט לײַב און לעבן צו היטן די ירושה. אויך אין געלט־ענינים איז ער געגאַנגען אין די וועגן פון בּעל־שם. דאָס זעלבע ר׳ נחום טשערנאָבּיליער און ר׳ פּנחס קאָריצער, וועלכער האָט געזאָגט, ווי באַוואוסט, אַז ער וועט זיצנע קינדער אינגעראַלאָזן בּירושה דאָס געלט, וואָס יידן האָבן אים געוואָלט געבּן און ער האָט ניט געוואָלט נעמען. ר׳ משה חיים אפֿרים, דער מחבּר פון דעם חסידיש־פֿרומען ספֿר דגל מחנה אפֿרים, וועמען חסידים רופן בּקיצור „בּעל הדגל״, איז געווען אַ גרויסער ענין־זאָבּיין, ער האָט אינגעהויפֿט ניט געפֿראָווט קיין רבּיישקייט. איין מאָל האָט פֿאַסירט אַ מעשׂה. זיצן פרוי האָט עקעלויפֿט אַ זילבערנעם לאָמפּ, ווי עס פֿאַסט פֿאַר אַ ייִדן אַ נגיד. האָט ר׳ משה חיים אפֿרים איר געזאָגט מיט פֿאַרדראָס: „אַצינד איז דיר ליכטיק. מיר איז אָבער געווען ליכטיק פֿריער בּיי דעם טונקעלן קאָניצל״. האָט אים די פרוי געזאָגט: „דו מיינסט מיט אַן אמת, אַז ס׳איז אַ זילבערנער לאָמפּ? עס איז נאָר אַן אָפּגעזילבערטער״. „ווי באַלד אַזוי — האָט זיך ר׳ משה חיים אפֿרים אַנגערופֿן מיט נאָך אַ שטאַרקערן רוגז — איז דאָס נאָך אַ שקר אויך צו פֿאַרבּלענדן לײַט די אויגן, זיי זאָלן מיינען, אַז עס איז זילבער״.

ר׳ משה חיים אפֿרים איז איבערהויפּט געווען אַ שטיל־לעבּער און שטיל־רעדנער, געשפֿאַנט מיט שטילע טריט, אַן אמתדיקער אוקראַינער ייִד. זאָג איך אוק־ראַינער ייִד, מיין איך בּדומה, למשל, יענע שטילע קול דממה דקהדיקע נשמות, וועלכע כ׳האָב אַזוי פיל באַגעגנט אין מײַן אַלטער היים. אַן אוקראַינער ייִד זיצט אַדער זעצט זיך שטענדיק אין אַ ווינקל, אַפֿילו ווען מ׳רופט אים צום אויבנאָן. מע פלעגט זאָגן אויף אַזאַ איינעם, אַז ער זיצט אַפֿילו אין מיטן שטוב אין אַ ווינקל. ער איז צניעותדיק און לאָזט פון זיך ניט רײַדן; פֿילט זיך בעסער, ווען ער איז נסתּרדיק, ווי זיצן גאָנץ וועזן וואָלט געווען דעם רבונו־של־עולמס אַ מתּן־בּסתר צו דער וועלט. ר׳ משה חיים אפֿרים איז געווען זייער שעמעוודיק. ווען מ׳וואָלט אים פֿלוצעם פֿאַר־שאָפּט אַ פּירסום, אַז ער איז אַן אָדם־גדול, וואָלט ער געווארן נאָך מער מבוייש. ער האָט דאָס נאָכגעזאָגט אין דעם נאָמען פון מעזריטשער מגיד, אַז ווען מע וויל געפֿינען אַ פונק פון התּלהבות, זאָל מען אים זוכן אין אַ קיפּקעלע אש. אַ מענטש פון אַש־קאָליר איז ער געווען בּלב ונפש. אפשר האָט אין אים געטליעט ניט קיין גרויסער פונק, אָבער ער האָט שטענדיק אין אים געטליעט. אַ מתמיד איז ער געווען. וואָרעם אַזוי ווי ס׳זיצנען פֿאַראַן מתמידים אין תּורה און פֿאַראַן לער־נערס, וועלכע זעצן זיך אַוועק צו דער תּורה נאָר דעמאָלט, ווען ס׳באַפֿאַלט זיי אַ התּלהבות און ס׳קומט זיי אַן דער רצון, אַזוי זיצנען פֿאַראַן מתמידים און התּלהבות־כאַפֿערס אויך אין מידות און אין מעשׂים־טובים. די לעצטע אָט זיצנען זיי וואויל אין גוט, און אָט לאָז דווקא; אָט זיצנען זיי פרום און באַשיידן און אָט פֿאַלן זיי אַרײַן אין גאווה. זיי זיצנען ווי קוועק־זילבער אַהין און קריק.

ר׳ משה חיים אפֿרים איז געווען אַ מתמיד אין ערלעכקייט און אין צניעותדיקייט. ניט זיגזאַגיק, נעטערט קו־הישרדיק. אַן איידעלע סטרונע שטענדיק אַנגע־צויגן אויף דעם דרך־הישר. זיצן נשמה איז געווען גלײַך אַנגעצויגן, אָבער זיצן קאָפּ איז געווען געבויגן. עס איז אפשר פֿאַראַן מער יראת־שמים, ווען מע קוקט מער צו דער ערד ווי צום הימל. ר׳ משה חיים אפֿרים האָט געזאָגט, היות דער אמת וואָלגערט זיך אויף דער ערד אין איז גאָר־גאָר שפּלדיק אויף דער וועלט, מוז דערײַבער יעדערער, וועלכער האָט אין זיך תּשוקת האמת, זיצן געבויגן מיט דעם קאָפּ צו דער ערד, ווי ס׳שטייט אין פּסוק: אמת מארץ תּצמח. דער אמת שפֿראָצט פון דער ערד אַרויס. סוף־כל־סוף וועט אויך דער געבויגענער דערהייבן וווערן.

צוויי ברידער זיצנען זיי געווען און ווי פֿאַרשיידן. ר׳ ברוך, דער יינגערער זון פון אָדל, דעם בּעל־שמס טאָכטער, איז געווען פון אַן אַנדער שניט לגמרי. אין תּוך אַרײַן איז שוועך צו באַצייכענען געוני דעם מהות פון ר׳ ברוכן, וועלכער וועט געפֿונען ניט סתּם בּיים

נאָמען, נאָר דער רבי ר׳ ברוך, צו אונטערשטרײכן זײן באַזונדערע חשיבות.

ער איז געווען אַ בייזער, אַ טרויעריקער, אַ קפֿדן און אַ בעל־מרה־שחורה, אַ גרויסער מפונק און אַ שטיק כעסן. בין איך אים חושד, אַז ער איז געווען בטבע אַ גוט־האַרציקער, זייער אַן איידעלער און צארטער ווי דאָס רוב אַנגעבייזערטע. איז ער דאָך דעם בעל־שמס אַן אייניקל. טרעפן מיר דאָך בײַ אים פֿינף־פֿילדיקע און שאַרף־טרעפֿלעכע מימרות, אין וועלכע עס שפּריצט מיט פונקען פון גדלות הנפש און גדלות המוחין. האָט ער אָבער געהאַט אַ סך קעגנערס און ער איז געווען בטבע אַ קעגנער און חולק. אַרום אים האָט געפֿלאַקערט אַ פּייער פון מחלוקת. וואָס ס׳איז געווען דער עכטער חותם פון יידיש־אוקראַיניש אין אים, מיין איך, איז זײַן טיפּע מרה־שחורה, זײַן שטענדיק שרעקן זיך אין ציטערן, שטענדיק זײַן פֿאַר־קילט און פֿאַרביטערט, זײַן מרוקן, זײַן ברוגזן זיך מיט דער וועלט. ער איז געווען אַ שטיק קאָנטראַסט אין אוקראַינע, אַ פֿאַרלויפֿער פון דעם קאָנצקער. ר׳ ברוך איז נפטר געווארן אין יאָר תר״ם. מיט אַזוי שמיטה שפּעטער איז געבוירן געווארן ר׳ מנחם מענדל קאָצ־קער.

פון ענינוות איז אָפּגעריסן. די דאָזיקע מעלה האָט ר׳ ברוך ניט פֿאַרמאָגט, אויב מע זאָל פֿאַרשטיין ענינוות נאָר דאָס, וואָס אַ מענטש זאָגט וועגן זיך, און ניט אויך דאָס, וואָס אַ מענטש טראָכט וועגן זיך. פון קינדווײַז אָן האָט ער זיך שוין אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ קליינעם ענינו. וועגן ער האָט אָנגעהויבן לערנען דאָס ערשטע מאָל די מסכתא בבא קמא, האָט ער גלײַך באַמערקט, אַז דאָס וואַרט בבא איז ראַשי־תבות פון ברוך בן אדל. צו ר׳ שמעון בר יוחאי האָט ער אַזוי געזאָגט: „דו קענסט מיך און איך קען דיך״. דערויבער האָט ער שטענדיק געלערנט זוהר. בשעת זײַן פּטירה האָט מען געזען דעם ספר הזוהר ליגן אָפֿן פֿאַר דעם גוסס און אָנב גראָד בײַ דער דאָזיקער מימרא פון זוהר: פֿאַראַן פֿאַרשיידענע רוגזן. פֿאַראַן אַ רוגז, וואָס איז געבענטשט פון אויבן און פון אינטן און הייסט ברוך. קוקט דאָס אויס אַזוי וואונדערלעך, וואָס גראָד דאָ בײַ דער דאָזיקער מימרא איז אים דאָס חיות אויסגעאָנגען. ר׳ ברוך איז געווען אַן אָנגעברוגזטער אויף דער וועלט און אַוועק פון איר אַ ברוגזער. ער האָט זיך קענטיק ניט אויס־געצייכנט מיט דער דאָזיקער הייסער אהבת־ישראל, וועלכע צווינגט איינעם פֿאַרקוקן אַלע מענטשלעכע שוואַכקייטן און כלערליי מיאוסע געניג. ר׳ ברוך האָט אַזוי געזאָגט: דער השם־יתברך קען אַ סך מוחל זײַן, וויבל ער האָט נישט קיין גאַל אין זיך. וואָס זאָל אָבער טאָן ברוך, וואָס האָט יא אַ גאַל און איז ניט בכוח אַ סך מוחל צו זײַן.

דער ענין פון גאַל איז אַ תירוץ, וועלכער פֿאַר־ענטפֿערט דאָך ניט אַלץ. מוזן מיר צו דעם דאָזיקן תירוץ צוגעבן נאָך אַט וואָס: צווישן די ראשוני החסי־דות, וואָס אין זיי האָט געברענט אַהבת־ישראל — אַ פּייער, וואָס האָט צעשמאַלצן אַלע זינד און עוולות פון אַ יידן און זיי געלאָזט מיט דעם רויך — און צווישן ר׳ ברוכן איז אַ מהלך פון אַ דור. דער בעל־שם און זײַנע חברים זײַנען געווען אויסגעקנאָטן פון אַהבת־ישראל, אויפגעגאָנגען אין דעם כלל האומה, לחלוטין פֿאַרבוירן דעם אייגענעם איך. די ווייטאָגן פון די יאָרן ת״ח און תכ״ו זײַנען נאָך געווען פֿריש וואונדז בײַ זיי אין די הערצער. דאָס פֿאַרגאָסענע יידישע בלוט האָט אין זיי געוואָנט, האָבן זיי דערײַבער אויף קיין יידן ניט געקענט זאָגן קיין שלעכט וואָרט און נאָר דן לזכות געווען. אין ר׳ ברוכן קומט שוין צום וואָרט דער אויסגעטיילטער יחיד, דער איינצלנער, וועל־כער איז ניט נאָר אַ פֿאַרטראָגענער מתבונן אין די עולמות־העליונים, נאָר אויך אַ שראָפער באַאָבאַכטער און פֿאַרדראָסן־טראָגער.

מיר מאַכן אפשר נישט קיין טעות, ווען מיר מיינען, אַז ר׳ ברוכס שוועך געמיט שטאָמט אויך אין אַ געוויסן זינען פון דעם מצב צו זײַן געבוירן אַן אייניקל פון אַזאַ אָדם־גדול, ווי דער בעל־שם איז געווען. עס איז ניט לייכט צו זײַן אַן אייניקל פון אַ גרויסן מענטשן און טראָגן אַלע יאָרן אויף דעם קאָפּ אַ שוועכע ירושה־קרוין. זכות־אָבות קאָסט טייער, כאָטש מע קריגט דערפֿאַר פיל זאָכן בחנם. אַזוי ארום איז ר׳ ברוך דער אָנדײַטער פון דער קינפּטיקער טראָגעדיע, וועלכע וועט זיך אָפשפּילן אין פֿאַרשיידענע נוסחאות אין די שפּעטערדיקע יאָרן אין מלכות חסידות. דער קאָצקער רבי, וועלכער איז אין אַ באשטימט זינען אַ גיסטיק אייניקל פון דעם רבין ר׳ ברוך, האָט אַוועקגעשטעלט די פֿראַבלעם אייניקל זייער שארף. ער האָט ניט געקענט זען אַזאַ איינעם, וועלכער קומט עפּעס מאַנען ניט אין זײַן אייגענעם זכות און וועלכער פֿאַרמאָגט ניט אַליין קיין בריייטע פלייצעס. צוויי ברי־דער — ר׳ משה חיים אפרים דער עלטערער און ר׳ ברוך דער יינגערער — און ס׳אַרא אונטערשייד צווישן זיי. דער ערשטער דורך און דורך נאָכזאָגער, איבער־חזרער. זײַן גאַנצע תורה איז צוזאַמענגעפֿאָכטן פון מראי־מקומות הן פון וואָס געלערנט אין ספרים, הן פון וואָס געהערט פון דעם גרויסן זיידן, פון זײַן אייי־גענעם מויל אַדער אין זײַן נאָמען. דער צווייטער רייסט זיך שטענדיק צו קומען צו זיך אין פון יעדער זאָג זײַנעם רייסט זיך אַרויס און שלאָגט דורך זײַן אייגענער איך. וויבל ר׳ ברוך האָט קענטיק פֿאַרט ניט פיל מחדש געווען אין דער תורה, הערן מיר, ווי ער זאָגט מיט ביטערניש: „בעסער שטום זײַן אייידער דרשענען״. אין וויידער האָט ער געזאָגט: „איך דאַנק דיר רבונו־של־עולם, וואָס כ׳האָב ניט מחבר געווען קיין ספר. אָבער וואויל איז מײַן מוטער, וועלכע האָט מיך געבוירן״.

קיין ענינוו איז ר׳ ברוך ניט געווען. עס איז דאָ

פון אים אַ באַרימטער זאָג: וליהוי אנא פקידא בגו צדיקיא: איך וויל זײַן אַ פּקיד, דאָס מיינט אַן אייבערער־האַר איבער די צדיקים. און ר׳ שלום, דער זון פון דעם מלאך, האָט אויף אים געזאָגט, אַז ער דראָפעט זיך צו דעם רבונו־של־עולם אויף די קעפּ פון גוטע יידן.

די זאַך קוקט דאָך אויס אין פּלוס פּשוט: רוגז און געבייזער און פרעמדוועלטיק. אַזוי צו מיינען איז שוין צו פּשוט. וואָרעם ר׳ ברוך איז כלל ניט געווען פּשוט. ווען מיר קוקן זיך צו נעענטער צו אים אין הערן זיך אײַן בעסער אין זײַן אינעווייניקסטן ריטם, דער־שפּירן מיר אין אים אַ זייער פאַרמוחטן יידן, אַ הויכן בעל־מדריגה, אַ טיפע און אָנגעוווייטאָגטע נשמה, אַ גאָר הייסע, וועלכע קען זיך קיינמאָל נישט קילן. וואָס מע זאָל איר ניט געבן, קען מען זי ניט צופרידנשטעלן, וואָל זי איז מיט זיך גופא ניט צופרידן. וויל דען ר׳ ברוך כבוד? אפשר וויל ער. נאָר האָט ער דאָס, איז ער נאָך טרוישעריקער און דערשלאָגענער. וויל ער רײַכ־קייט? אפשר יא. איז ער להוט נאָך מדריגות? זיכער. יאָגט ער זיך נאָך הויכע השגות? ס׳איז ניטאָ קיין ספק. איז ער אָבער פון יענע אומצופרידענע נשמות, וואָס אפילו דאָס טעלערל פון הימל קען זיי ניט צו־פרידנשטעלן.

חסידות האָט ניט נאָר אָנגעדעקט אַ נייע און פּריש טרייסט, נאָר האָט אויך אויפגעגראָבן אין דעם מענטשנס נשמה אַ נייעם און טיפן ברונעם פון בענקשאפט. חסידות האָט ניט נאָר געהיילט וואונדן, נאָר אויך נייע וואונדן באשאפן. וואָרעם חסידות האָט אויפגעשטעלט אין עולם הנשמות אַ הויכן לייטער צו קומען אויף אים צו שלימות. אַ חסיד מוז קלעטערן אין דער הויך. ער מוז זיך דראָפּען, ער איז געצוואונגען זיך צו יאָגן נאָך שטענדיק נייערע און טיפערע השגות. דער רבי האָט עהאיסן פריילעך זײַן. איז טאָקע אַ חסיד גאָנץ אָפּט פריילעכער פון אַ ניט־חסיד. ער איז אָבער גאָנץ אָפּט טרויעריקער פון אַ ניט־חסיד. מילא אַ חסיד קען נאָך פרייליך זײַן אויף דעם רבינס חשבון. דער רבי אַליין אָבער קען זיך וויניקער פאַרגינען שמחה. און ר׳ ברוך איז געווען אַ רבי לכל־הדעות, און נאָך דעם בעל־שמס אַן אייניקל. אפילו זײַנע חולקים האָבן גע־האט פאר אים גרויס דרך־ארץ. מע האָט אויך געהאט יראת־הכבוד פאר זײַן גרויסער עצבות. שטאַרקע עצבות איז אַ געטראַנק פון מלכים, יעדנפאלס פון גייסטיקע מלכים. און דער רבי ר׳ ברוך איז געווען פון שורש מלכות. ער האָט אויך געהאט זײַן באַרימטן הויף־נאָר, הערשעלע אסטראפאליער, וועלכער איז געשטאַנען אויף דער וואך צו פאַרטרײַבן זײַן רבינס מרה־שחורה מיט ווערטלעך און קלוגיטשקע המצאות.

ר׳ ברוך טראָגט אויף זיך דעם חותם פון אוקראַי־נער עצבות, פון אירע בלוילעכע מרה־שחורות, וועלכע זײַנען פאַרשפּרייט אויף אירע בריטע קאָרן־פעלדער און קוקן אַרויס פון אירע דאָרפס־ברונעמער. ר׳ ברוך האָט געלייגט זײַן שטעמפּל אויף אוקראַינער חסידות. ער האָט זי ווי אײַנגעהילט אין אַ טרויער־שלייער, וועלכן קיין שום פריילעכע רביישע הייפן האָבן ניט געקענט דורות־לאַנג אַראָפּרײַסן. קיינער האָט גאָרנישט גע־פרואוט אַראָפּצורײַסן. אין אוקראַינע איז איבערהויפט ניט געווען קיין שפּילעוודיק און גוטמוטיק חסידות. אוקראַינער חסידות איז אַלע מאָל געווען אָנגעלאָדן מיט טיפן אומעט, כאָטש דער תוך פון חסידות איז דאָך שמחה. פאראן קענטיק אויך אַ טרויעריקע שמחה, אַ ציטעריקע שמחה, אַ צאָפּלדיקע שמחה, אַ שמחה, וועלכע פרייט זיך, כדי מע זאָל ניט וויינען. דאָס מיינט, וגילו ברעדה, זיך פריינען און מורא האָבן. אַ שמחה מחמת יראָה און אַ יראָה מחמת פריידיק. בכלל קען מען זאָגן אויף ר׳ ברוכן דאָס וואָרט פון ר׳ חיים בריסקער וועגן זיך: «מיט מיר קריגט זיך די גאַנצע וועלט. איך אָבער האָב זיך מיט קיינעם ניט עקריגט».

אַלע מעלות פון ר׳ ברוכן זײַנען געווען אויך בײַ זײַן פּלימעניק ר׳ נחמן בראַצלאַווער, אָבער פיל פאַר־שפּרטער, פאַרפּיינטער און פאַרטיפטער. אויך ר׳ ברוכס טיפע קנייטשן און קנייטשיקלעך זײַנען בײַ ר׳ נחמנען געווען טיפער. ס׳איז אָבער שווער צו באַהאַנדלען ר׳ נחמנען ווי אַ פרט פון אַ כלל חכמים און צדיקים. אים קען מען שוין גאָרנישט אַרײַנפּרעסן אין אַן ענגער ראָם. ער איז אַ וועלט פאַר זיך. זיכער איז ער אַ צוויג פון דעם אילן החסידות און דאָך ניט בלויז אַ צוויג. ער איז דעם בעל־שמס אַן אור־אייניקל, אָבער מע טוט אים אַן עוולה, ווען מע וויל אים אײַנשפּאַנען אין דעם אייניקלעך־רײַטוואָגן. ער גופא האָט זיך געווערט מיט אַלע זײַנע כוחות ניט צו גיין אין שפּאַן מיט קיינעם ניט. און ער איז טאָקע ניט בלויז אייגער, נײַערט אַן איין־און־אייניקער. ער איז שוין דער דריטער דור און טענהן טענהט ער, אַז בײַ אים הייבט זיך ערשט אָן חסידות. ער וויל ניט און קען ניט זײַן העלער טאָג, נאָר זון־אויפגאַנג. ער זאָגט דער וועלט גוט מאָרגן און וויל, אַז די גאַנצע וועלט זאָל אים זאָגן אַ גוט מאָרגן, ר׳ נחמן.

הערן מיר זיך צו צו דעם, וואָס ר׳ נחמן בראַצ־לאַווער זאָגט וועגן זיך, איז רעכט, אַז מיר זאָלן נבהל־ונשתומם ווערן פון אַזאַ גדלותדיקער השגה, וואָס אַ מענטש האָט וועגן זיך. ער זאָגט, למשל, אויף זיך: „איך בין אַן אַלטער קרוג פול מיט נייעם ווײַן. אַזאַ חידוש ווי איך בין, איז נאָך אויף דער וועלט ניט געווען. איך בין דורכאויס נײַ. איך פלעג מיינען, אַז דאָס רויזמט מיר אײַן דער יצר־הרע, אַז איך בין באַ־רופן צו זײַן דער מורה־דרך פון דעם יונגן דור. איצט זע איך, אַז איך בין אין דער אמתן דער מנהיג הדור. זינט איך לעב האָב איך נאָך ניט געהאט קיין רגע מנוחה. איך בין אַן אומרו. ווען איך וואָלט געשטאַנען צוויי שעה נאָכאַנאַנד אויף דער זעלבער מדריגה, וואָלט איך

גאַרניט געוואָלט לעבן אויף דער וועלט. די גאַנצע תורה מיינט אין בלויז הקדמות, צוגרייטונגען. די וועלט האָט נאָך ניט פאַרזוכט דעם טעם פון מיר. איך בין אַ וואונדערלעכער פאַרצווייגטער בוים. קיינער קען מיך ניט אין קיינער פאַרשטייט מיך ניט. אָלע אַנדערע זיצן אין אַ וואַלד, האָק איך. איך בין דאָך אַן ארבר פון ירושת־שמים. מיין פּנימערל וועט טליען ביז משיח וועט קומען. דער בעל־שם־טוב און אַנדערע צדיקים זיצנען געקומען אויף דעם דאָזיקן עולם און האָבן מתקן געווען, וואָס זיי האָבן באַדאַרפט מתקן זיין. ווי באָלד נאָר זיי זיצנען אַוועק פון דער וועלט, איז די זאַך זייערע איבערגעריסן געוואָרן. אָבער מיין זאָך וועט זיך האַלטן שטענדיק". אָזעלכע דיבורים הערן מיר זייער אָפט פון ר' נחמן בראַצלאַווער. איז דאָס דאָך אַ פליאָה.

אין דער אמתן איז דאָס נאָר אַ פליאָה, ווען מע נעמט עס זאָגן ניט געקניפּט און געבונדן מיט דעם זאָגער. זאָגן לאָזט זיך וואָס מע וויל. ניט יעדער אָבער האָט דאָס רעכט צו זאָגן, וואָס ער וויל, ווער שמועסט נאָך וועגן זיך גופא. ר' נחמן האָט גזאָגט וועגן זיך גרויסע רייד. קען מען אָבער אים ניט מעסטן מיט אַן אַלגעמיינער מאָס. ער געהערט צו די בנים־יחידים פון דעם וועלטס גייסט. ער מעג, ווייל אים האָט זיין זאָגן טיינער געקאָסט. און ניט ער האָט דאָס גזאָגט, נאָר עס האָט פון אים אַרויסגערעדט אַ הייליקער דעמאָן. ער איז ניט נאָר גענוג אַ בעל־מוחין דגדלות, נאָר אויך אַ פאַרשפּעטער מוח, אַ סמבטיון פון פּנימער, אַ הארץ ווי אַ קאַלך־אייוון און אַ שכל ווי אַ פּנימער־שפּיינדיקער באַרג. זיין אַדלער־גייסט האָט געשוועבט איבער בערג און תהומען; זיין פוח־התמיון האָט גזידט און געקאָכט. זיין גדלותדיקייט איז חלילה ניט קיין שטאַלצירן מיט זיך; קיין זיין בכי זיך מיינן טיינרס; קיין שום זאָטע ציפּרידנקייט. פונקט להיפוך. ער זאָגט זיך אַליין שב־חים אָט אַזוי ווי יענע נזירים און גרויסע בעלי־יסורים, וועלכע האָבן זיך פון דרויסן געפּוצט אין פּורפּור־קליידער, און אונטער די פּויקיק מלבושים האָבן זיי זיך אַרומגעגאַרטלט מיט שטעכלקעס. אָז ר' נחמן באַרימט זיך אַזוי שטאַרק מיט זיין אויסדערווייטקייט אין געהויבנקייט, וועלט ער דאָך אַ בעל־חוב צו זיך אַליין, צו דערגרייכן ווירקלעך גרויסע השגות און מדריגות. מוז ער דאָך גראָבן טיפער און נאָך טיפער, זיך די אומגעהיערע מי געבן נייע אוצרות צו אָנט־דעקן.

ס'איז פאַראן אָזא גדלנות, וועלכע איז אייגנטלעך אַ שוועריקייט, אַ מין טויט־אורטייל אויף זיך אַליין. ווי באָלד דו ביסט אָזא גדלן, האָסטו דאָך ניט קיין רעכט צו לעבן, סײַדן דו וועסט באמת יעדער טאָג שאַרן קופּעס גאָלד פון די חכמה־גרובּנס. טיפע רחמנות וועקט אָזא זיך אַליין באַשטראָפּנדיקע גדלות, וועלכע מאַכט די גרויסע גייסטער טויט־מיד און זייער שכל טויט־קראַנק.

ר' נחמן בראַצלאַווער איז אַ קינד פון דער דאָזיקער באַשטראָפט־געבענטשטער משפּחה. וואַרעם גרויס איז ער באמת אין זיצנע השגות מער פון די צדיקים פון זיין צייט און פון זיין נאָכצייט. צו וואָס ער רירט זיך צו, דערשפּירט איר דעם הויך פון גאון. זאָגט ער תורה, שמועסט ער, דערציילט ער טאַנצנדיקע אין אַלע עולמות מעשיות, כאָפּט ער אַ פּשוטן שמועס מיט ר' נתנעל, זיין געטרייַעם תלמיד, אַדער מיט עמעצן אַנדערש פון זיינע חסידים, וואו ער טוט זיך אַ קער און גיט זיך אַ רירן, שפּירט איר דעם וויכער פון גרויס־קייט. אַ זאָוווערוכע גייט אים שטענדיק פון מויל. פון ר' נחמנס מויל האָט אוקראַינער חסידות אַ רעד געטאָן שוין ניט מיט דעם קול דממה דקה, נאָר מיט אַ ליבן־שטים. ר' נחמן איז אוקראַינער חסידות מאידך גיסא. ער איז דער היפוך פון שפּאָלער זיידן, פון ר' נחום טשערנאָבילער, פון זיין פעטער ר' משה חיים אפרים; אָפילו דער היפוך פון זיין פעטער ר' ברוך, וועלכער האָט זיך אויסגעלעך געבייזערט און אינגעלעך פאַר־מאָגט אַ געבראָכן, כאָטש זייער אָפט פאַרוואונדעט. דאָס שטילינקע און ענייותדיקע אוקראַינער חסידות, וועלכ'ס האָט באַקומען מויל, איז דאָס אַרויס פון די דורכ־שניטלעכע מענטשלעכע כלים. אָט אַזוי זיצנען זיי די שטילינקע, וועלכ זיי הייבן אָן ריידן אויפן קול. ריכטיק האָט געזאָגט דער שפּאָלער זיידע, אַז ר' נחמן איז אים מבטל ווי איינעם, ווער ס'האָט פאַרשפּעטיקט אויף דרײַ דורות. צווישן דעם שפּאָלער זיידן און ר' נחמנען איז אַ מהלך פון דרײַ דורות פאַרטיפן זיך אין די הויכע ענינים.

ר' נחמן איז געווען אַ צו שאַרפער שניט פאַר זיין צייט און אין זיינע אַרטיקע באַדינגונגען. אומאָן, שפּאָלע, טאָלטשין, בראַצלאָוו — קענען מיר דאָך די דאָזיקע טרויעריק בארימטע אוקראַינער געגנט פון כמעלניצקיס צייטן. ווי פריש איז נאָך אָלץ געווען אין זכרון. און ווי דערשראָקן זיינען יידן נאָך דעמאָלט געווען פון צו הויך זינגען און קלינגען.

בראַצלאָווער דרך איז געווען טאַנצנדיק, שפּריץ־גענדיק, שרייענדיק. ר' נחמן האָט אַזוי וועדליק ר' נתן דערציילט: „מיר האָבן אײַנגענומען בראַצלאָוו מיט אונדזער שרייַען אין טאַנצן". אַ שטאַרק מחלוקת האָט אויסגעבראָכן אויף ר' נחמנען. פון אָלע זיינ־זיינען אַנגעלאָפן חולקים אויף אים. דער שפּאָלער זיידע פון איין זיינ און ר' משה, דער סאָוראָנער רב, פון דער צוויייטער זיינ. אויך ר' ברוך מעדזשיבאָזשער, דער פעטער זיינער איז געווען מחולק מיט אים. אָלע אַנדערע צדיקים דאָס זעלבע. נאָר ר' לוי יצחק בער־

בראַצלאַווער חסידים אויפן קבר פון ר׳ נחמן בראַצלאַווער ערב ראש־השנה אין אומאַן

דיטשעווער האָט זיך אָפגעהאַלטן פון זײַן אַ מקטרג אויף אים. יעדנפאַלס האָט מען ר׳ נחמנען אַוועקגעשטעלט אין אַ ווינקל. מע האָט אים ניט אַרײַנגענומען אין דער חבריא פון רביים און צדיקים. מע האָט פון אים קיין תורות ניט נאָכגעזאָגט. אָט אַזוי ווי ער איז געווען אַן איינציקער, איז ער געבליבן אַן אַלייניקער, אַ זײַטיקער, כּמעט אַ פרעמדער אין דער משפחה. ר׳ נחמן שטייט אַליין ? חס־וחלילה. אַלע זײַנע חסידים, די אַמאָליקע און די הײַנטיקע, די טויטע און די לעבעדיקע, די בראַצלאַווער חסידים, וועלכע זײַנען אַ שם־דבר מיט זייער התלהבות און מסירת־נפש, שטייען אַלע אַרום אים, קלעפּן צו אים, טוליען זיך צו אים טויטערהייט ווי לעבעדיקערהייט און אַלע אינאיינעם גייען זיי אַרום אים אַ קאַראַהאַד. ווי שטייט געשריבן אין שיר השירים: „אָט איז דאָס בעט פון שלמהן, זעכציק גיבורים אַרום, פון די גיבורים פון ישׂראל, אַלע באַגורט מיט שוועכט, געניט אין מלחמה. אַ הימלבעט האָט זיך מלך שלמה געמאַכט פון האָלץ פון לבנון". ר׳ נחמן שלאָפט אין זײַן הימלבעט און אַלע זײַנע חסידים פון דער גאַרער וועלט באַוואָכן זײַן שלאָף. ניט אומזיסט רופט מען ר׳ נחמנס חסידים מיט דעם נאָמען טויטע חסידים. זיי זײַנען געבליבן אַ מקטרג אויף אים. יעדנפאַלס האָט מען ר׳ נחמנען אַוועקגעשטעלט אין אַ ווינקל. מע האָט אים ניט אַרײַנגענומען אין דער חבריא פון רביים און צדיקים. מע האָט פון אים קיין תורות ניט נאָכגעזאָגט. אָט אַזוי ווי ער איז געווען אַן איינציקער, איז ער געבליבן אַן אַלייניקער, אַ זײַטיקער, כּמעט אַ פרעמדער אין דער משפחה. ר׳ נחמן שטייט אַליין ? חס־וחלילה. אַלע זײַנע חסידים, די אַמאָליקע און די הײַנטיקע, די טויטע און די לעבעדיקע, די בראַצלאַווער חסידים, וועלכע זײַנען אַ שם־דבר מיט זייער התלהבות און מסירת־נפש, שטייען אַלע אַרום אים, קלעפּן צו אים, טוליען זיך צו אים טויטערהייט ווי לעבעדיקערהייט און אַלע אינאיינעם גייען זיי אַרום אים אַ קאַראַהאַד. ווי שטייט געשריבן אין שיר השירים: „אָט איז דאָס בעט פון שלמהן, זעכציק גיבורים אַרום, פון די גיבורים פון ישׂראל, אַלע באַגורט מיט שוועכט, געניט אין מלחמה. אַ הימלבעט האָט זיך מלך שלמה געמאַכט פון האָלץ פון לבנון". ר׳ נחמן שלאָפט אין זײַן הימלבעט און אַלע זײַנע חסידים פון דער גאַרער וועלט באַוואָכן זײַן שלאָף. ניט אומזיסט רופט מען ר׳ נחמנס חסידים מיט דעם נאָמען טויטע חסידים. זיי זײַנען געבליבן זייער רבין אייביק געטרײַ און האָבן נאָך אים קיין אַנדער רבין זיך ניט אויסדערווײַלט. ר׳ נחמן האָט ניט קיין יורשים, וואָרעם ער איז דאָ. ער לעבט אין די הערצער פון זײַנע געטרײַע חסידים, אין זייערע תפילות, וועלכע זײַנען געמאַכט געוואָרן פון זײַנע תורות, אין זייערע טענץ און געזאַנגען, אין זייערע באַשמועסן אין איבערשמועסן זײַנע ווערטער. ניטאָ אויף דער וועלט אַזאַ צאַפלדיקע עדה ווי בראַצלאַווער חסידים זײַנען. וואו זיי זײַנען, אָבער אין אומאַן בײַ זייער רבינס קבר זײַנען זיי אויך.

אַזוי יונג איז ר׳ נחמן פאַרשניטן געוואָרן. אין יאָר תקל״ב, צוועלף יאָר נאָך דעם בעל־שמס טויט, איז ער געבוירן געוואָרן. אין יאָר תקע״א איז ער נסתלק געוואָרן. אָפילו ניט דערגרייכט צו פערציק יאָר. און ווי ווײַט ער האָט דערגרייכט, ווי הויך ער האָט דערלאַנגט, וויפל נסיונות און בזיונות ער איז אויסגעשטאַנען. ר׳ נחמן איז דער וואונדער־פויגל פון דער חסידישער נעסט און אויך איר וואַנדער־פויגל. בשעת זײַן גסיסה האָט ער געזאָגט זײַנע חסידים: „כ׳וויל שטענדיק לעבן צווישן אײַך".

ט. דינאַסטיעס פון גוטע יידן

גרויסע רעיונות גייען צוערשט אין דער טיף און דערנאָך אין דער בריט. כל־זמן די רעיונות שלאָגן זייערע וואָרצלען אין די טיפענישן פון אַן איינצלנעם מוח אָדער באַוועגן די הערצער פון אַ גרופּע יחידים, קען פאַסירן, אַז די אייגנטלעכע טרעגער פון דעם רעיון וויסן כלל ניט פון זייער שליחות אָדער גיבן זיך ניט אָפּ קיין דין־וחשבון איבער איר חשיבות. וואָרעם מער ווי זיי זענען טרעגער פון דעם גאַנצן, ווערן זיי געטראָגן פון אים ווי אין אַ ווירבל־ווינט. אויך זייער כוח הפּועל איז אַ מין כוח הנפּעל. אָט אַזוי ווי די זעונג פון אַ נביא, וועלן גאָט שטרעקט אויס זיין האַנט אין באַרירט מיט איר זיין מויל. ס׳איז ניט קיין וואונדער, וואָס די ערשטע לערער פון חסידות זענען כּלל ניט געווען באַוואוסט, אַז זיי זענען לערער און אַז זיי האָבן בדעה צו גרינדן אַ נייעם שניט. דער בעל־שם איז ניט געווען קיין רבי און מע האָט אים ניט גערופן גוטער יִד. ר׳ יעקב יוסף פּון, וועלכער האָט די חסידישע תורה אויפגעשריבן און אויסגע־ טיטשט און געלייגט דעם גרונטשטיין פון דעם חסי־ דישן וועלט־באַגעגן אויף אַלע צייטן, איז געווען ניט מער ווי אַ רב אין ראַשקאָוו בייַם דניעסטער און אין פּולנאה. וועג עס איז אַרויס זיין ספּר, איז ער דערמיט אַרומגעפאָרן פון האָס טאָקע צו שטאָס ווי אַלע אַנדערע מחברים פון האָס דעם דאָזיקן אַרומגיין אין די הייזער מיט זיין ספּר פיל בזיונות געליטן. אויך ר׳ דוב בער דער מעזריטשער, וועלכער איז שוין געווען אַ רבי פון תלמידים, איז דאָך ניט געווען קיין רבי פון חסידים. ער האָט געהייסן מגיד. מגידים זענען אויך געווען ר׳ מיכל זלאָטשעווער, ר׳ נחום טשערנאָבילער, ר׳ יהודה לייב דער מוכיח און אַ סך אַנדערע פון דעם בעל־שמס חברים.

ס׳איז דערביבער אינטערעסאַנט אויסצוגעפינען, וועג אייגנטלעך האָט זיך אָנגעהויבן די דאָזיקע שלשלת־ היוחסין, וואָס האָט ממליך געווען גוטע יידן און גע־ שאפן רביישע דינאַסטיעס מיט אַ נייעם יחוס־קייט איבערצוגעבן די פּסא־מלוכה פון טאַטן צום עלטסטן פון די זין. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז דאָס אײַנפירן דינאַסטיעס באַציימנט אַ שפּאָגל נייַע תקופה אין דער חסידישער באַוועגונג. וואָס ס׳איז פריער געווען אויפ־ ברויז, ווערט פון איצט אָן אויסקריסטאַליזירט; וואָס ס׳איז פריער געווען חן און תּפארת, באַקומט פון איצט די בחינה פון מלכות. דער שטורעם און אויפרודער איז געוואָרן סדר. דאָס העלישע פייַער איז מגולגל געוואָרן אין אַ וואַרעם ליכט אָדער אין אַ פייַערטאָפּ.

דעם בעל־שמס זון איז ניט געווען זיין יורש, כאָטש דעם בעל־שמס תלמידים האָבן אים מלכתחילה אַוועקגעזעצט אויפן פאָטערס שטול. זייער רירנדיק איז דער סיפור־המעשה, ווי אַזוי ר׳ צבי, דעם בעל־ שמס זון, איז דאָך אָפּגעזעסן אַן ערך אַ יאָר צייט אויף זיין פאָטערס שטול. וועג ס׳איז געקומען שבועות פון יאָר תקכ״א, דער ערשטער יאָרצייט פון בעל־ שם, און אַלע תלמידים זענען זיך צוניפגעקומען בייַ זיין טיש, האָט זיך ר׳ צבי פלוצעם אויפגעהויבן פון טיש און געזאָגט צו די פאַרזאַמלטע: „דער טאָטע עליו־ השלום איז געקומען מיר צו חלום און מודיע געווען, אַז די שכינה האָט געוואָלט דעם שטעקן אין זיך אַריבערגעפּעקלט מיט אַלע אירע קלימעקלעך פון מעדזשיבאָזש קיין מעזריטש״. געזאָגט און געטאָן: אַראָפּגעצויגן פון זיך די ווייסע זשופּיצע און זי דער־ לאָנגט דעם מעזריטשער מגיד. זינט דעמאָלט איז דער מעזריטשער מגיד געוואָרן דער מנהיג פון דער עדה. זענען אָבער צום מעזריטשער מגיד געקומען תלמידים און ניט חסידים. אויך דעם מגידס זון ר׳ אברהם, וועלכער ווערט גערופן „דער הייליקער מלאָך״, האָט בשום אופן ניט געוואָלט זיך אַרײַנקריטלען אין דער יחוס־קייט. וועג זיין פאָטער ר׳ דוב בער איז נפטר געוואָרן און זענען תלמידים האָבן געוואָלט מאַכן דעם מלאך פאר אַ ממלא־מקומו, איז ער אָנגעלאָפן אין דער שטאָט פאָסטאָוו און האָט זיך דאָרטן אויסבאַהאַלטן. דערציילן חסידים, אַז דער מלאך האָט איבערהויפּט ניט גורס געווען דעם נייַעם דרך חסידות, וועלכער באַשטייט פון עבודת־הבורא בשמחה. ער האָט געהאַלטן פון דעם אָלטן חסידישן דרך מיט תעניתים און סי־ גופים אין פון ניט האָבן די מינדסטע הנאה פון עולם־ הזה. איז געקומען ר׳ דוב בער צו חלום צו זיין זון אין אים געזאָגט: „כ׳בין גוטר אויף דיר בגזירת פיבוד אָב דו זאָלסט ניט אַזוי פּיניקן דיין גוף״. האָט אים דער „מלאך״ געענטפערט: „דו ביסט נאָר מיין גשמיותדיקער פאָטער און ניט מיין פאָטער אין רוחניות״. האָט אים דער מגיד געפרעגט: „ווי באַלד אַזוי, טאָ פאַרוואָס זשע האָסטו געניומען פון מיר ירושה דעם טיש, וואָס דו זיצסט בייַ אים, און די בענקלעך?״ האָט דער „מלאך״ דערויף אַזוי געזאָגט: „ווייל איך טאָקע ניט האָבן די דאָזיקע ירושה פון דיר״. האָט באַלד אויסגעבראַכן אַ שריפה אין דער טיש מיט די בענקלעך מיט אַלע איבעריקע בעבעכעס, וועלכע דער „מלאך״ האָט געירשענט פון זיין פאָטער, זיינען פאַרברענט געוואָרן. האָט אָבער גראָד אַזוי פאַסירט, אַז די התחלה פון דינאַסטישער חסידות איז געמאַכט געוואָרן דורך צוויי מענטשן פון ר׳ נחום טשערנא־ בילערס הויזגעזינד, נעמלעך, דורך ר׳ מרדכין, ר׳ נחומס זון, און ר׳ שלום שכנאן, דעם מלאכס זון, וועל־ כער האָט חתונה געהאַט מיט ר׳ נחום טשערנאָבילערס אַן איניקל, און איז עטלעכע יאָר געזעסן בייַ ר׳ נחומען אויף קעסט.

ר׳ שלום שכנא איז דער פאָטער פון ר׳ ישראל

רוזשינער. מיט אים הייבט זיך אָן די רוזשינער דינאַס־טיע, וועלכע ווערט באַצייכנט מיט דעם נאָמען מלכות, מחמת איר שרהדיקער התנהגות און בריטן פֿאַרנעם אָפֿילו אין ענינים פון וועלטלעכקייט. ר׳ שלום שכנא אַליין איז אַ וואונדערלעכע דערשיינונג. צו זעקס יאָר איז ער געבליבן אָ יתום. ר׳ שלמה קאַרלינער האָט אים ענגומען צו זיך אין שטוב. זײַן מאַמע חוה איז אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־ישראל און האָט זיך דאָרטן מתפרנס געווען פון וואַשן וועש בײַ לײַטן. ר׳ שלמה קאַרלינער, זײַן דערציער, איז געווען נישט קיין קלע־נערער ענ־יאבין פון ר׳ נחום טשערנאָבילער, ר׳ שלום שכנאס קעסטגעבער. און דאָך האָבן זיך אָרויס־געווייזן בײַ ר׳ שלום שכנאן פון זײַן פריסטער יוגנט נגידישע השגות. ער האָט ליב געהאַט צו טראָגן שיינע מלבושים. לויט ווי ער האָט פֿאַרשריבן אין זײַן הנה־גות־צעטל, איז אָפילו אָ מצווה צו זאָגן אָ באַזונדערע תפילה לכבוד אָ נײַעס בגד. האָט געריכטערט אָ ליולקע־ציבעק, וואָס איז אין זײַן ציבּט אַרײַן אין דער מאָדע. ער האָט דער ערשטער זיך פֿאַרמאָסטן אויף דעם חסידיש־נגידישן אָדער דעם רבֿיש־נגידישן שניט. ער האָט שטאַרק געהאַלטן פון דעם מאמר חז״ל, אַז אָ שיינע דירה און שיין מעבל זײַנען אָ סגולה צו הרחבת הדעת. פון אים האָט ר׳ ישראל רוזשינער געירשנט שאַרפזיניקייט, בליציקייט און וויציקייט. ר׳ שלום שכנאס מימרות פֿליען אים פון מויל פּסיל אויסן בויגן.

געבוירן איז ער אין יאָר תקל״א און נפטר געווארן אין יאָר תקס״ג. האָט ער בסך־הכל דערצויגן בײַ קנאַפּע צוויי און דרײַסיק יאָר. דאָך האָט ער זיך קונה־שם געווען זייער שנעל און די גרויסע צדיקים — ר׳ ברוך, ר׳ פּנחס קאָריצער און דער שפּאָלער זיידע — האָבן אים זייער נוהג כבוד געווען. ר׳ שלום שכנא האָט פון לכתחילה אָן תופס געווען דעם ענין חסידות ווי די באַניזונג פון מלכות בײַ יידן, און דעם צדיק האָט ער געזען ניט אַנדערש ווי מיט אָ קרוין אויפן קאָפּ. זײַנע איז די טיפע באַמערקונג, אַז הת־להבות איז אָפֿילו אָ הויכע מדריגה, אָבער דער היכל הדממה, דער שטילקייט־היכל, איז נאָך אָ העכערע מדריגה. ווען מע קומט אָן אַהין, דערגייט מען צו שלווה. היצא מזה, אַז בײַ דעם נאָר גרויסן צדיק איז שוין דער ברען גאָרניט קענטיק. ער איז שטיל און צוריקגעצויגן; איז אָ מתבודד.

ווי ווײַט איז דער מהלך פון דער דאָזיקער השגה פון חסידות צו בראשית חסידות, ווען דער יחיד איז לחלוטין אויפגאַנגען אין כלל. אייניקע חסידים בעלי־מדריגות האָבן מקטרג געווען פאַר ר׳ נחום טשערנא־בילער אויף דעם נײַעם דרך פון ר׳ שלום שכנא. ניט זיי האָבן מסכים געווען מיט זײַנע מימרות, ניט מיט זײַן הילוך און קליידונג און ניט מיט זײַן אויפֿפירונג בכלל.

ר׳ שלום שכנא האָט שוין אויך געטראָגן מלבושים מיט קנעפּ אין שלייפֿן. געווען זיי וואָלענע מיט אָ שטיקל חשש פון שעטנז. ער האָט אויך געכאַפּט אָ קוק אין שפּיגל אַרײַן־און אַביסל אַרונטערגעקירצט די פֿיאות. האָט ר׳ נחום אים געווארנט און אים אַזוי געזאָגט: „קינד מײַנס, דו לאָזט זיך אַוועק אויף אָ וועג פון שטרויכלונגען און ספֿנות, וואָס פון זיי האָבן אונדזערע עלטערן און עלטערן־עלטערן ניט געווארנט. אויף דער שאַרף פון אָ שוועדע גייסטו. דו קענסט חלילה נכשל ווערן״. דערויף האָט ר׳ שלום שכנא אָפּגענטפֿערט מיט אָ משל וועגן אָ הון, וואָס איז אויסגעזעסן קאַטשקעלעך, און ווען זי האָט זיי פֿלוצעם דערזען שווימען אויף דעם טײַך, האָט זי זיך שטאַרק דערשראָקן, טאָמער וועלן זיי דערטרונקען וועלן. אָבער די קאַטשקעלעך האָבן איר געזאָגט: „שרעק זיך ניט, מאַמע, מיר שנעדן אונדזער וועג אויפן וואַסער געניט ווי מע באַדאַרף אָן מיר וועלן אָנקומען אַהין, וואו מע באַדאַרף״.

ר׳ שלום שכנא האָט געוואוינט אין דעם קליינעם שטעטל פֿאַגרעבישטש, וואו ס׳איז געבוירן געווארן אין יאָר תקנ״ז זײַן יינגערער זון ישראל. אויך ער ווי זײַן פאַטער איז געבליבן אָ יתום צו זעקס יאָר אָן איז אויפגעצויגן געווארן פון זײַן עלטערן ברודער אַברהם, וועלכער איז געשטאַרבן נײַן יאָר נאָך זײַן פאַטערס טויט. דער פופצניאָריקער ישראל איז געווארן אָ רבי פון אָ גרויסן קהל חסידים. ר׳ ישראל איז געווארן זייער גיך באַליבט און באַרימט. ניט נאָר זײַנע חסידים, אויך די גרויסע און עלטערע רבנים פון זײַן צײַט האָבן אים געלויבט ביזן הימל אַרײַן און נאָך העכער פון ביזן הימל. ר׳ ישראל האָט זיך אריבערגעצויגן אין דעם קליינעם שטעטל רושזין, קיעווער גובערניע, דאָרטן אויסגעבויט פֿאָר זיך אָ פּאַלאַץ, אַרויסגעפֿאָרן אין אָ קאַרעטע מיט פיר פערד און געלעבט זייער רחבות־דיק. פינף און צוואַנציק יאָר האָט ער אָפּגעלעבט אין רושזין אין עושר און אין כבוד, ביז די צאַרישע רעגירונג האָט אים געלאָזט אַרעסטירן. די סיבה איז ניט געווי באַוואוסט. ס׳איז אָבער אָנגענומען די סברה, וואָס וועלט אָנגעגעבן פון פֿאַרשיידענע קוועלן, אַז מע האָט דעם רושזינער געמסרט, אַז בײַ זײַנע חסידים איז ער אָ מין קעניג. נאָך דעם וואָס ר׳ ישראל איז אָפּגעזעסן אין קיעווער טורמע צווישן צוואַנציק חדשים אַיינגעשפּאַרט, האָט זיך אײַנגעגעבן זײַנע חסידים אים אריבערצופירן די עסטרײַכישע גרענעץ. ר׳ ישראל האָט זיך באַזעצט אין דער שטאָט פאַטיק לעבן סאַדיגורע. פאַטיק האָט ר׳ ישראל אָפּגעקויפט און ס׳איז געווארן זײַנס אָ פאַרמעגן. אין סאַדיגורע איז ר׳ ישראל נאָך רײַכער און באַרימטער געווארן. אייניקע האָבן געהאַט וואָס אויסצוזעצן קעגן ר׳ ישראלס גרויסאַרטיק לעבן, קעגן זײַן פאַלאַץ און זײַנע פֿריצישע דרכים. אָבער בײַ דעם קהל חסידים איז ער געווען

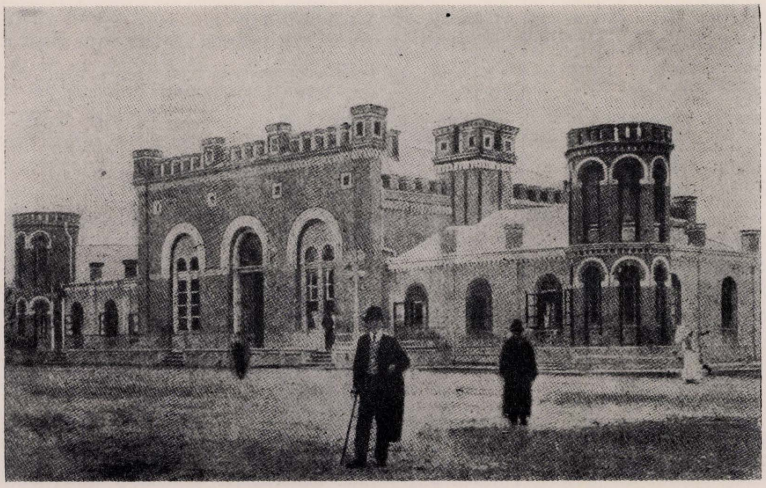

דער סאַדיגורער הויף

געהויבט אוּן געקרוינט. אויך דער רוב צדיקים האָבן געוואָגט גרויסע שׂבחים אויף ר׳ ישׂראלן. דער אַלטער אָפּטער רב, למשל, האָט זיך קאָפּ געבויגן פאַר ר׳ ישׂראלס הייליקער נשמה אוּן אויפגעהויבן זיך גאַרטל פוּן דער ערד בשעת ער איז פוּן אים אַראָפּגעפאַלן. ר׳ מאיר פּראָמישליאַנער אוּן אַנדערע רביים האָבן געזאָגט אַז געוואָלדיקן יראת־הכבוד פאַר אים. ער איז פאַרעכנט געווארן, וועדליק רמזים פוּן גרויסע צדיקים, צווישן די פיר הייליקע נשמות, דהיינו, ר׳ שמעון בר יוחאי, ר׳ יצחק בן שלמה, דער אר״י, ר׳ ישׂראל בעל־שם־טוב אוּן ער ר׳ ישׂראל בן שלום. די אַלע פיר זיינען אינגעשלאָסן אין ראָשי־תיבות אין דעם וואָרט שבי.

זינט ר׳ ישׂראל רוזשינער האָט זיך באַזעצט אין סאַדיגורע, הייבט זיך אָן די סאַדיגורער דינאַסטיע אין דעם עסטרייכישן קעניגרייך. פאַרשטייט זיך, ווער ס׳איז משנה מקום, איז אויך משנה קאָליר, אַפילוּ גוסט אוּן מעגלעך אויך פיל פוּן זיין מהות. קען מען די רוזשינער דינאַסטיע ניט אינגאַנצן אַרײַנפאַסן אין דעם קאָפּיטל אוקראַינער חסידות. די ווארצלען, דער גוּט, דער גאַנצער בוים געהערט דאָך צו אוקראַינע. אָבער די צווייגן, אוּן ממילא אויך אייניקע פרוכטן, האָבן שוין אָן אויסלענדישן טעם אוּן חן. ר׳ ישׂראל רוזשינער איז געווען אַזוי קלוג אוּן בליציק, טיף דורכדרינגענ־דיק אוּן באַפינקלט מיטן הויף פוּן אַ גאוּן פוּן פּקחות, אַז ער קומט אויס ממילא איבערארטיק. איבערארטיק איז דאָך ניט אויסערארטיק. זיין עיקר יניקה איז פוּן יענער טיף אין זיך אַרײַנגעטאָן אוּן אַרײַנגעטראַכטער אוקראַינער יידישקייט. וועוּן ר׳ ישׂראל רוזשינער זאָגט עפּעס, זאָל מען אָנשטעלן מויל אוּן אויערן. ער גראָבט ניט טיף. להיפוך, ער פליט הויך. אוּן ווײַל הויך איז ער ממילא טיף. ער שוועבט איבער טיפע הייכקייטן. ער ווינקט מער ווי ער זאָגט. אוּן זאָגט ער אָביסל, שפּירן מיר, אַז ער ווייסט נאָך מער. ער איז אַ חכם, וואָס פאַרשטייט, אַז דאָס געזאָגטע מוז האָבן אין זיך פיל שוויבעדיקייט. זייער וויכטיק איז, וועוּן אַ טיפער זאָג האָט אין זיך אַ גרויסן געשווינד.

דורך דער רוזשינער דינאַסטיע האָט זיך חסידות צעגאַסן ווי אַ בריי־טער שטראָם אוּן באַקומען השפּעה ניט נאָר אויף אַ גרויסער מחנה חסידים, נאָר אויך אויף דעם מוּן־העם. נאָך דער הסתלקות פוּן בעל־שם אוּן דעם מעזריטשער מגיד איז די חסידישע עדה דערגאַנגען, וועדליק מע האָט זי געשאַצט, בײַ צו אַן ערך צען טויזנט חברים. אַדאַנק רוזשין אוּן טשער־נאָביל איז אויסגעוואַקסן אַ מחנה פוּן צענדליגער טויזנטער.

די טשערנאָביליער דינאַסטיע הייבט זיך אָן מיט ר׳ מרדכי טשערנאָבילער, ר׳ נחומס זון. ער איז גע־בוירן געוואָרן אין יאָר תק״ל אוּן נפטר געוואָרן אין יאָר תקצ״ז. ר׳ מרדכי, וואָס האָט שוין געהאַט זיינעם אַ רביישן הויף אוּן געפראָוועט טישן מיט אַ בריי־טער האָנט, איז געשטאַנען בראָש פוּן אַ גרויסער עדה. זיינע אַכט זין, וועלכע זיינען אַלע געוואָרן באַרימטע רביים, זיי מיט זייערע קינדער אוּן קינדס־קינדער, האָבן במשך פוּן אַ יאָר הונדערט אוּן נאָך מערער פאַרנומען דעם אויבנאָן אין אוקראַינער גוט־יידישקייט. טשערנאָביל האָט געוועלטיקט, כאָטש אין פאַרשיידענע מדריגות, אויף אוקראַינע בײַ דער ערשטער וועלט־מלחמה אַדער

ר׳ דודל טאַלנער

ר׳ אהרן טשערנאָבילער

אַזש ביז נאָך איר, ביז צו דעם גרויסן אויסבראָך פון די שחיטות אויף אוקראַינער יידן.

אָט זײַנען די נעמען פון ר׳ מרדכי טשערנאָבילערס אָבט זין: א) ר׳ אַהרן טשערנאָבילער, געבוירן אין יאָר תקמ״ז און נפטר געוואָרן אין תרל״ב. ב) ר׳ משה קאַסטשיעווער, געבוירן תקמ״ט און נפטר געוואָרן תרכ״ו. ג) ר׳ יעקב ישראל האַרנאָסטאַיפּאָלער, וועלכער האָט אויך געווואוינט אין טשערקאָס, געבוירן תקנ״ב און נפטר געוואָרן תרל״ו. ד) ר׳ נחום דער מאַקאַראָווער, געבוירן תקס״ד און נפטר געוואָרן תרי״ב. ה) ר׳ אַברהם טריסקער, געבוירן תקס״ו און נפטר געוואָרן תרמ״ט. ו) ר׳ דודל טאַלנער, געבוירן תקס״ח און נפטר געוואָרן תרמ״ב. ז) ר׳ איציקל סקווירער, געבוירן תקע״ב און נפטר געוואָרן תרמ״ה. ח) ר׳ יוחנן פון ראַכמיסטריווקע, געבוירן געוואָרן תקע״ו און נפטר געוואָרן תרנ״ה.

צווישן די דאָזיקע אָבט זין איז געווען דער האָרנאָסטאַיפּאָלער דער למדן, ר׳ יוחנן דער פרומסטער און ר׳ דודל טאַלנער דער חכם. ר׳ דודל טאַלנער האָט פאַרמאָגט אייניקע אייגנשאַפטן, וועלכע מאַכן אים פאַר אַ גרויסטיקן קרוב פון ר׳ ישראל רוזשינער. אויך ער איז זייער שאַרף און בליציק, דערבײַ וועלטלעך. ער האָט זיך גוט פאַרשטאַנען אין היות העולם, געווען אַ מענטשן־קענער. ער איז בטבע געווען אַן עצה־געבער. האָט פיל אויסגעפּועלט מיט חכמת הפרצוף. זײַנס אַ גלײַכווערטל דערגייט ביז דער זיבעטער ריפֿ, אַפילו ווען ער דערלאַנגט זיך גופא מיט דעם דאָזיקן וועדטל. אָזוי האָט ער, למשל, אַמאָל אַ זאָג געטאָן: „מע האָלט מיך פאַר אַ בעל־מופת. אין דער אמתן בין איך גאָר אַ בעל־חוב״. ווי דער רוזשינער איז אויך ער געווען אַ גרויסער ליבהאָבער פון ניגונים און חסידישע ריקודים. אויך ווי דער רוזשינער האָט ער געהאַט זײַנע הויף־מנגנים.

דער אויפטו פון טאַלנע, ווי פון דער גאַנצער טשערנאָבילער דינאַסטיע און דער רוזשינער, איז דאָס, וואָס די חסידישע באַוועגונג איז געוואָרן אַ פאָלקס־זאַך. שוין נישט נאָר אַן ענין פון יחידי־סגולה, וואָס פאַרטיפן זיך אין מדריגות. די ראשונים פון די חכמי־החסידות זײַנען געווען לערער, צו וועלכע עס האָבן געהאַט אַ דריסת־הרגל נאָר געציילטע און אויסדערווײַלטע געראַטענע תּלמידים. פון די דינאַסטיעס אָן איז דערקלערט געוואָרן חסידות פאַר אַלעמען, געוויס איז פאַר אַלעמען זייער אָפט אַזוי גוט ווי פאַר קיינעם ניט. ווען פון דעם קוואַל וועדט אַ שטראָם אַדער אַ טײַך, וועדט ער טאַקע צוגענגלעך, ניט מער אונטערערדיש, נאָר ער פליסט אויפערדיש. ער וועדט אָבער פאַרפלאָכט. שוין נישט קיין שטאַרקער ווינט, אָבער לײַכטער צום טרינקען. דעם רבינס הויף איז אפשר נישט קיין בית־מדרש, ווי ס׳איז געווען מעז־ריטש, למשל. אין דאָך איז ער אַ ליכט־טורעם, אַ געפעט־הויז און אַ געדענק־פלאַץ פאַר אָזוי פיל פאַר־האַרעוועטע און פאַרהאַוועטע ירידן, בעלי־מלאָכות און קרעמערס, יריד־פאַרערס און סתם ענייִם־ואביונים, בתוכם אפילו פאַר אַזעלכע, וועלכע זײַנען גאָר שוואַך

ר׳ יוחנן פון ראַכמיסטריווקע

אין די קליינינקע אותיותלעך און פּאַרשטייען כּמעט גאָרנישט פון דער תורה, וואָס דער רבי זאָגט. און דאָך האָבן זיי הנאָה פון דעם רבין אים נאָר אַנצוקוקן און זען זײַן ליכטיקע צורה. ס׳איז נאָך ניט ווי געהעריק אָפּגעשאַצט געווארן די בּאַרואיקנדיקע און געמיטלעכדיקע השפּעה, וואָס עס האָבן געהאַט די רביישע הייפן אויף אוקראַינע מיט אירע בלאָטיקע וועגן און קאָלטע באַשנייטע ווינטערס אויף אַזוי פיל פּאַרוואָגלטע יידן. אַפילו ווען מע האָט דאָרטן תורה ניט געשעפּט מיט עמערס, האָט מען דאָרטן געשעפּט טרייסט און האָפענונג, אַ גוטע באַפרידיקונג, אַז יידישע קינדער זײַנען דאָך ניט ווי שאָף אָן אַ פאַסטעך. כאָטש אין גלות, דאָך האָבן זיי אַ רבין, וועלכער זיצט אויפן כּסא־המלכות.

דעם רבינס הויף איז אויך געווען אַ מין שטיקל מדינה, אַ מקום־מקלט, אָן אַנהאַלט, אַ שטיצפונקט, אַ יום־טוב אין דער לאַנגער וואָך, אַ „חדר", אין וועלכן מע לערנט אלף־בית פון גוטע מידות און שייַנער התנהגות צו פאַרשטיין, אַז אַ וואָרט איז אַ גרויסער ענין און אַז אַ תנועה אַדער העוויה, אַ פּינטל מיטן אויג איז אויך זייער וויכטיק. די וועלט איז ניט פּוסט און דער יִיד איז ניט עלנט ווי אַ שטיין. אַפילו אַ משפּחהלאָזער געפינט אין זײַן רבינס עדה אַ קרובי־שאַפט.

איינע פון די גרעסטע פליאות אין יידישן לעבן פאַר די לעצטע דורות איז געווען דער דרך־ארץ, וואָס חסידים האָבן געהאַט פאַר זייער רבין; די מורא, דער דחילו ורחימו צו אים, דאָס גליק, וואָס האָט זיך צעגאָסן אויפן חסידס פנים, וועו דער רבי האָט אויף אים אַ קוק געטאָן, אַ רעד געטאָן צו אים, אים וואָס געפרעגט, געדענקט דעם נאָמען זײַנעם אַדער דעם נאָמען פון זײַנס אַ קינד. אין פלוג אָן אַרעם פאַלק, פאַרפלאָגט און פאַריאָגט, לעבט אין גרויסער ענג־שאפט און אין שטופּעניש — און ס׳אַרא אָפּשי פאַר דעם ניט־געקרוינטן קרוין־טראָגער. דערמאָנט זיך נאָר, אַז דער רבי איז ניט מער ווי אַ יִיד ווי אַלע יידן, אַ שוואַכער און צעבראָכענער יִיד; ער האָט ניט קיין חיילות, קיין שום פיזישן כּוח, קען גאָרניט באַפעלן. און דאָך זײַנער אַ וואונק איז שטאַרקער ווי באַפעל. דער רבי איז אַ בר־סמכא אָן דעם כּוח אַרויפצווינגען זײַן סמכות.

דאָס איז איינער פון יענע פיל נסים, וועלכע זײַנען געשען מיט חסידות, וואָס איז אַליין אַ גרויסער נס. דאַרף מען כּלל ניט טײַטלען מיט די פינגער אויף די נסים און מופתים, וואָס זײַנען אַ באַזונדער שײַנד־לינג פון חסידות.

איז דאָך חסידות מלא נסים. דער עצם אויפקום פון חסידות אין דער בלוטיקער אוקראַינע איז אַ פלא, אַ כּוח צו אַנטדעקן דעם כּוח פון שמחה; אַ וועקן און מונטערן; דאָס אויסקריסטאַליזירן אַזאַ לויטערע און זויבערע לערע; אַ גליק אויפצוקומען אין אַ צײַט, וועו פון דעם יידישן הימל האָט געריסן טרייסט און האָפענונג, אַ גוטע באַפרידיקונג, אַז יידישע קינדער זײַנען דאָך ניט ווי שאָף אָן אַ פאַסטעך. כאָטש אין גלות, דאָך האָבן זיי אַ רבין, וועלכער זיצט אויפן כּסא־המלכות.

יעקב יצחק מאַקאַראָווער, דער זון פון ר׳ נחום מאַקאַראָווער

פֿלעיאַדע פון הייליקע און כּשרע. דער גרעסטער חידוש פון אַלע חידושים איז דאָס, וואָס חסידות איז אייגנטלעך באַפעסטיקט געוואָרן פון איינעם אַ מענטשן, אַ קראַנקן, ר׳ דוב בער פון מעזריטש. אָט דער קראַנקער יידּ, וועלכער איז אַרומגעגאַנגען אויף צוויי קוליעס און איז געווען אַ יושב־אוהל יאָרן לאַנג, די ליכטיקע שׂכל ניט אָנגעזונן, האָט געהאָט דעם מאַגישן כּוח צו קאָנ־צענטרירן אָרום זיך די גרעסטע יידישע מוחות און די טיפֿסטע הערצער פון זײַן צײַט. זעט נאָר, זעט, ווי די דאָזיקע תּלמידים זײַנען געשטאַנען מיט יראַת־הרוממות פאַר אים, ווי זיי האָבן אין זיך אַרײַנגעזאָפּט יעדער וואָרט זײַנס, פֿאַרשריבן דאָס און פֿאַרטיפֿטשט, געפֿיאָרט איוף דעם נעצ בנינים און דאָס אַלץ ציטעריק אָפּגעהיט פֿאַר די שפּעטערדיקע דורות. גאָרניט איז געגאַנגען לאיבוד פון די פֿערל, וועלכע האָבן זיך געשאָטן פון זײַן מויל.

ניט אָנדערש, אַז די תּלמידים האָבן געהאָט אַ ליכ־טיק געפֿיל, וואָס פֿאַר אַ טײַערן אוצר זיי גיבן איבער פון זייער רבין אין רשות פון די קומענדיקע דורות. נאָך דעם ווי אַלץ איז אַזוי פֿאַרגעקומען און ניט אַנ־דערש, זעען מיר אין דעם אַ מוז. אָבער אין יעדער מוז שטעקט דאָך אַ נס.

אין זכות פון דעם דאָזיקן נס זיץ איך איצט און שרײַב, וואָס איך שרײַב.

י. ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער

ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער איז צו בארימט, אַז ער זאָל זײַן אויך באַקאַנט. דאָס מיינט, מע זאָל געוואי וויסן, ווער און וואָס ער איז געווען. ער איז צו באַליבט, אַז מע זאָל זײַן גאַנץ אָביעקטיוו אין דער אָפּשאַצונג. קיינער אַ גרויסע פערזענלעכקייט איז דער טײַטש, אַז מע קען ענוני זאָגן, וואָס האָט זי מחדש געווען אָזוינס, וואָס אַנדערע, וועלכע האָבן זיך עוסק געווען אין דער זעלבער סוגיא, האָבן דאָס ניט גע־וואוסט; אָדער וואָס אייגנאַרטיקס און ספּעציפּיש געפֿינען מיר אין איר, וואָס איז ניט צו מערקן בײַ קיינעם. קיינער הייסט בכלל דעפֿינירן אין באַטאַנען דעם עיקר און דעם תּמצית פון יעדער ענין. מוז מען מודה זײַן, אַז בנוגע ר׳ לוי יצחקן האָט מען אַזוי פיל באַהאַנגען מיט צירונגען, אַז ס׳איז שווער צו־צוגיין נעענטער צו זײַן ליכטיקער צורה. ניט נאָר שאָטנס זײַנען אַ מחיצה, אויך צו פיל ליכט פֿאַרבלענדט די אויגן און שוואַכט אָפּ דעם טביעות־עין. קען מען דאָך ניט קוקן אין דער זון אַרײַן.

אַלע ווייסן, למשל, אַז ר׳ לוי יצחק איז געווען אַן אוהב־ישׂראל. נו, איז וואָס איז די רבותה? חסידות איז אויסגעקנאַטן פון רחמנות אויף יידן און געבאַקן איז חסידות אין אַ הייסן אויוון פון אַהבת־ישׂראל. האָט דאָך דער אָפּטער רב, למשל, וועלכער איז אויף דעם דאָזיקן שטח ר׳ לוי יצחקס נאָענטסטער שכן, מחבר געווען אַ ספֿר מיט דעם נאָמען אוהב ישׂראל און אָנגעזאָגט אין זײַן צוואה, מע זאָל אויף זײַן מצבה מער ניט אויסקריצן ווי די צוויי ווערטער „אוהב ישׂראל״. דעם קאָנשטעניצער מגיד, ר׳ לוי יצחקס נאָ־ענטער ידיד, האָט אויך גאָרניט געפֿעלט אין דער דאָזיקער מידה פון ליב האָבן יידן. דאָס רוב חסידישע רביים זײַנען געווען געכאָפּט אין דער ציטעריקער ליבע צו כּלל־ישׂראל און צו ר׳ ישׂראל. ער איז אויך ניט געווען קיין בן־יחיד אין ענין פון זײַן אַ מליץ־יושר אויף יידן און האָבן טענות צום רבונו־של־עולם, פֿאַרוואָס ער איז זיך ניט מרחם אויף זײַן פֿאָלק ישׂראל. האָבן מיר שוין פֿריער באַמערקט, אַז דער שפּאָלער זיידע האָט נאָך פֿאַר דעם בערדיטשעווער רב געהאָט אַ דין־תּורה מיט דעם פֿאָטער אין הימל און אים דערלאָנגט אַ תּביעה, אַז ער כּביכול זאָל תּשובה טאָן אויף זײַנע זינד, וואָס ער איז באַגאַנגען קעגן זײַן פֿאָלק.

ר׳ לוי יצחקס ניגונים האָבן זיך קונה־שם געווען. ער האָט מיט דעם אייבערשטן אַ דודעלע געשפּילט. אָבער ניט אין ניגונים, אין תּפילות און אין טענץ, ווי אין טענות און מענות, באַשטייט דער וויכטיקסטער אויפּטו פון ר׳ לוי יצחקן און ניט דווקא אין דעם איז ער אייגנאַרטיק און אָריגינעל. זיכער איז, אַז ער איז דער באַרימטסטער און באַליבטסטער פון צווישן אַלע צדיקים. אָבער פֿאַרוואָס? און דער עיקר: וואָס שטעקט אָזוינס אין ר׳ לוי יצחקן, וואָס מע האָט אים געמאַכט מיט אַ קאָפּ העכער פון אַלע זײַנע חברים בײַ דעם פֿאָלק?

איז דער תּירוץ דערויף, אַז ר׳ לוי יצחק איז ניט געווען מיט אַ קאָפּ העכער, נאָר מיט אַ האָרץ העכער. ער איז געווען דער האַרציקסטער פון אַלע. איז דאָך אָנגענומען, אַז חסידות האָט אָפּגערוימט דעם אויבנאָן פאַר דעם האַרצן להיפוך צו רבנות, וואָס האָט גע־שטעלט אַלץ אויף דעם קאָפּ. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז אַ גוזמא; נאָך מער, אַ שעדלעכער טעות.

מע זאָגט רבנות, ווי דאָס וואָלט זײַן אַ מין סעקטע בײַ יידן. אָבער רבנות איז דאָך יידישקייט און יידיש־קייט איז תּורה. וואָס איז דען יידישע תּורה, אויב ניט רחמנות און ואָהבת לרעך כּמוך? די מחיצה צווישן חסידים און מתנגדים שטייט ניט אויף דער שיידליניע צווישן דעם האָרץ און דעם קאָפּ. יידישע גרויסע רבנים און לומדים, די תּנאים און אמוראים, די גאונים און מתנגדים, מיט דעם ווילנער גאון בראָש, זײַנען געווען זייער האַרציקע יידן. ווען מיר באַצייכע־

נען ר׳ לוי יצחק ווי דעם האַרציקסטן, איז די כוונה, אַז ער איז געווען מער חכם הלב ווי אַנדערע.

אַ גוט האַרץ איז לאו דווקא אַ קלוג האַרץ און אַ קלוג האַרץ איז לאו דווקא אַ גוט האַרץ. האָט ר׳ לוי יצחק געהאַט אַ גוט קלוג האַרץ. ס׳איז פאַראַן אַ חסידיש וואַרט, וואָס מע שרייבט צו דעם רבין ר׳ בונעמען, און אַנדערע מיינען, אַז דער לובלינער חוזה האָט דאָס געזאָגט. אָט וואָס. בלויז אַ קלוגער איז עלול צו זײַן אַ רשע; בלויז אַ גוטער קען זײַן אַ בעל־תאוה. מוז מען זײַן קלוג און גוט אַדער אַ גוטער קלוגער, אַ חכם טוב. ר׳ לוי יצחק האָט געהאַט אַ האַרץ אי קלוג אי גוט. מוז מען דעם דאָזיקן ענין אַביסל קלאָרער מאַכן.

דער תמצית פון חסידות איז תיקון: זוכן אַ תיקון, געבן אַ תיקון פאַר דעם כלל און דעם פרט. מתקן זײַן באַדאַרף מען דערעיקרשט די נשמה. די הויפט־זאַרג איז, אַז דער יִיד זאָל חלילה ניט פאַרלירן זײַן חלק לעולם־הבא. אַוודאי האָבן צדיקים און רביים געוואָלט פּרוּוו ישועות און נחמות פאַר יידן אויך אין ענינים פון פּרנסה. בני חיי ומזוני איז אַ חוט המשולש, וועלכער פעלט ניט אויס אין קיין שום קוויטל, וואָס אַ חסיד דערלאַנגט זײַן רבין. אָבער דער תכלית איז פאַרט געווען דער תיקון הנשמה. זײַנען יידן באַזאָרגט מיט פּרנסה און די גויישע שוואַנאַס טוען זיי קיין רישעות, ניטאָ קיין גזירות רעות און קיין קראַנקייטן חס־ושלום, קענען יידן זיצן בשלווה, לערנען תורה, מקיים זײַן מצוות און אַזוי אַרום וועט יעדערער קומען צו זײַן שטול אין גן־עדן. אין תוך געמומען האָבן אַפילו די חכמי־החסידות ניט געהאַט קיין הויכע מיינונג וועגן דעם גוף. זיי האָבן זיך אַ היפש ביסל עמיאוסט מיט אים און כלל ניט נוהג כבוד געווען אין אים. איינער פון די פּוילישע רביים, דער אַלעקסאַנדערער רבי, האָט דעם גוף צעלייגט אויף אַזעלכע טעלערלעך: גוף וויל פרעסן, גוף וויל פּאָפּן, דאָס הייסט שלאָפן, גוף וויל פּאיען, דאָס הייסט מיאוסע זיך אַנטרינקען, גוף וויל פע — דאָס הייסט מיאוסע זאַכן. גוף וועט פּגרן. דאָס איז אַלץ ראַשי־תיבות פון די דרײַ אותיות גוף. חסידים האָבן מיטן גוף קיין ליבע ניט געשפּילט. דער קאָשעניצער מגיד האָט געזאָגט מיט אַ טיפן קרעכץ: „אוי, ווי דערלעב איך שוין אויסטאָן דאָס העמדל". ר׳ נחמן בראַצלאַווער האָט געוואָרפן אַ שטאַרקן אומחן אויף דעם גוף. ר׳ שניאור זלמן שרייבט אין זײַן תניא מיט אַ פאַרדראָס קעגן די חסידים, וועלכע וועגדן זיך צו אים מיט בקשות מכוח בני חיי ומזוני. לויט ר׳ שניאור זלמנען איז דאָס אַפילו אַ פּחיתות הכבוד פאַר דעם צדיק זיך אַרייַנצולאָזן אין אַזעלכע פראַסטע ענינים. בכלל קען מען אײַנטיילן די רביים אין בעלי־מדריגות און אין בעלי־מופתים. די גרויסע בעלי־מדריגות, ווי ר׳ נחמן, רבי אלימלך, דער קאָזשעניצער מגיד, ר׳ שלמה קאַרלינער, ר׳ דוב בער מעזריטשער, ר׳ שניאור זלמן און די אַלע אַנדערע חב״דער רביים, זײַנען דערעיקרשט געווען רופאי חולי הנפש, וועגוויזער אויף דעם שלימות־לייטער, מדריכים אין מידות און אין הנהגות טובות. אַנדערע ווידער האָבן זיך באַמיט און זיך אויף קונה־שם געווען ווי בעלי־מופתים, ווי דער שפּאָלער זיידע, ר׳ מנחם מענדל רימאַנאָווער, ר׳ בער פון ראַדאָשטש, ר׳ דודל טאַלנער, דער לובלינער חוזה, דער נעסכיזשער און ר׳ לייב שרהס, וועלכער האָט אַלע מאָל זוכה געווען צו קפּיצת־הדרך, ווען מע האָט באַדאַרפט אָפּראַטעווען אַ יידן פון גויישע הענט, און ועל־כּולם דער בעל־שם, וועל־כער האָט אויפגעטאָן גרויס וואונדער הן אין השגות, הן אין הנהגות, הן אויף די עולמות־העליונים און הן אין פּשוטע גשמיותדיקע ענינים.

ר׳ לוי יצחק שטייט איינער פאַר זיך. אויף ער איז אַ גרויסער בעל־השגות און בעל־מדריגות. ער איז אויך געווען אַ למדן אין נגלה. און דאָך האָט ער ניט אַרײַנגעלייגט זײַן גאַנץ וועזן אין טיפע חקירות און אין הייכע השגות. אויך ער זאָגט, אַז ס׳איז ניט פאַראַן קיין גרעסערער פאַרגעניגן ווי דביקות אין השם־יתברך. נאָר בײַ ר׳ לוי יצחקן איז דביקות אין השם־יתברך און דביקות אין כלל־ישראל אַדער אין דער נשמה פון אַ יידן כמעט איינס און דאָס זעלבע. ר׳ לוי יצחק האָט זיך ניט עוסק געווען מיט מופתים. איז ער דאָך ניט געווען קיין גוטער יידי. מע האָט אים אָפילו ניט געראָפן רבי. ער האָט ניט קיין תלמידים. כ׳האָב מורא צו זאָגן, אין דאָך זאָג איך, אַז ער האָט כמעט ניט געהאַט קיין חסידים. זײַן נאָמען איז געווען און וועט פאַרבליבן אויף אַלע צייטן דער בעל־עדיטשע־ווער רב.

אָט אין דעם שטעקט שוין אַ היפשער חידוש. דאָס איז זיכער איינער פון זײַנע גרויסע אויפטוען. ער איז געווען אַ חסיד — ניט קיין רבי. ער איז אָפילו קיין חסיד אויך ניט געווען, נאָר אַ גאַנץ פּשוטער אין ערלעכער יידי. דער גאַנצער היילוך זײַנער איז געווען אַ וואַכעדיקער. ניט נאָר אַן אַ דשופּיצע, אויך אַן שום סימן פון כּלי־קודש. מע זאָגט אָפילו, אַז ער פלעגט גיין אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן ווי אַלע יענע אַרעמעלייט, וועלכע פלעגן קומען בעסן נדבות בײַ זײַן רבין שוועך ר׳ פּרץ, אין ער פלעגט זײַן מיט זיי אַ גוטער ברודער, פאַר זיי אויסבעטן די גלעזערס צום שלאָפן און זיי ניט נאָר נדבות אויסטיילן, נאָר אויך דערלאַנגען דאָס עסן.

אַ גוטער ברודער איז געווען ר׳ לוי יצחק, דעם פאַלקס אַ גוטער ברודער. דאָס פאַלק האָט דאָס דער־שפּירט און דערפאַר אים געהויבט און געקרוינט. אין תוך אַרײַן איז ר׳ לוי יצחק אַ שטיק פאַלק. זײַן האַרץ איז געווען דער דופק פון פאַלק. פאַלק איז אַ שם הכולל פון אַל דעם שענסטן און בעסטן. אָבער פאַלק קען זיך אויסלעבן ניט נאָר אויף דעם עולם. פאַלק

פליט אויך אין הימל אריין. דערצו מוז ער אויך האבן א פעסטן מעמד אויף דער ערד, כדי אויסצוכאווען זיינע קינדער. פאלק באדארף פרנסה, ווי די חכמים האבן געזאגט צו דוד המלך: עמך ישראל צריכים פרנסה. ר' לוי יצחק האט געשפירט דעם פאלקס זארגן און באדערפענישן, דאס מיינט, אויך אלע זיינע גשמיות־דיקע יסורים, מיט אלע פיבערן פון זיין נשמה. דערי־בער איז די באציאונג פון ר' לוי יצחקן צו גוף און נשמה, עולם־הזה און עולם־הבא, גשמיות און רוחניות, אן אויסנעמלעכע. ר' לוי יצחק האט ניט מבזה געווען דעם גוף. ער האט בפירוש געזאגט: „כ'וויל ניט קיין שום תענוג אין געטלעכקייט, אין וועלכן מען גוף זאל אין דעם ניט האבן קיין חלק". ער האט ניט גע־האלטן פאר א פחיתות־הכבוד צו שטיין און שרייבן צום רבונו־של־עולם מכוח בני חיי ומזוני. ער האט ניט געהאלטן, אז דער גוף איז אן אנשיקעניש רחמנא־לצלן, ער האט געטענהט, אז די האנט זיינע האט א גלוסטונג צו די תפילין; אז זיין גוף איז זיך מחיה מיט דער סוכה; אז ליב האבן א יידן איז ניט נאר א מצווה, נאר אויך א גרויס פארגעניגן און פון איר צעגייט זיך א חיות אין די ביינער.

ער האט וויניקער פון אלע אנדערע צדיקים זיך גערירן און מיטגערירן אנדערע צו עולם־הבא. ער האט וויניקער פון אלע אנדערע צדיקים געראדט וועגן דער שכינה, וואס איז אין גלות, נאר האט אינ־גריריז וועלט, פארוואס די יידן זיינען אין גלות. אוודאי זיינען אלע אנדערע צדיקים אויך געווען מוכן־ומזומן זיך מוסר־נפש צו זיין פאר כלל־ישראל, אבער ר' לוי יצחק האט זיך פון לכתחילה אזוי ארייגגעגאסן אין כלל־ישראל, אז ער האט שוין נישט געהאט קיין באזונדער נפש דאס מוסר צו זיין. ער, דער איכלאזער מענטש, האט געקענט אויף זיך זאגן די בגימטריה פון אנכי: אנא נפשאי כתבית יהבית. דאס הייסט, איך האב מיין נפש שוין פון לאנג אפגעשריבן און אוועק־געגעבן. אויך אנדערע זיינען געווען מסוגל צו גיין אין פיינער ארץ פאר א יידן. אבער ר' לוי יצחק האט כלל ניט באדארפט גיין, ווייל ער האט דאס פיינער געטראגן אין זיך. ער אליין איז געווען דאס פיינער.

האב איך מורא, טאמער קען מען פון מיינע רייד ארויסנפאלן אין א טעות און מיינען, אז דאס פאלק האט באמת תיכף־ומיד תופס געווען דעם ענין, אז ר' לוי יצחק איז זיינער א גוטער ברודער, זיין שטיק הארץ, זיין פלאם פיינער. די מעשה איז ניט געווען אזוי.

בכלל וועג מע זאגט פאלק, מיינט מען ניט דווקא ראובן, שמעון, יעדער פלוני בן פלוני, אט יענעם שכן און יענעם בן־עיר. פאלק מיינט דער אייביקער גייסט פון פאלק. פאלק זיינען די קומענדיקע דורות. פאלק זיינען אויך יחידים פאראויס וויסערס און פאראויס זעערס. פאלק קען אויך אויסגעטיטשט ווערן די יחידי־סגולה פון פאלק אין א געוויסער תקופה אדער אפילו אין אלע צייטן. ר' לוי יצחקס לעבנסוועג איז געווען א זיגזאגיקער, א קרום־קיילעכדיקער. מע זאל דערפון קיין סוד נישט מאכן, אז ר' לוי יצחק איז געווען דער גרויסער נרדף. ער איז געווען אפילו מער נרדף ווי ר' נחמן בראצלאווער. ר' נחמנען האבן גערודפט די צדיקים און ר' לוי יצחקן האבן גערודפט שטעט מיט מענטשן. ר' לוי יצחק ווערט געראפן דער בער־דיטשעווער. אין דער אמתן האט ער מער ווי א העלפט פון זיין לעבן פארבראכט אין אנדערע שטעט. געבוירן איז ער דווקא אין דעם גאליציאנער שטעטל האסקאפ. פארוואס זשע מוז מען אים אפגעבן אזא פלאץ אויבנאן אין אוקראינער חסידות? וויזל געווארן איז ער ר' לוי יצחק מיט זיין גאנצן גלאנץ און פראכט דווקא אין אוקראינע, ווי מיר ווילן באלד זען. געבוירן איז ער אין גאליציע, חתונה געהאט האט ער אין ליבערטאוו. געלערנט אין ניקעלסבורג בײַ ר' שמעלקין. געווען רב איז ער אין עטלעכע קהילות, ווי ריטשעווא, זשעלעכאוו, פינסק. מע האט אים אבער פון די אלע שטעט ארויסגעיאגט. פון ריטשעווא האט ער, למשל, געמוזט אנטלויפן מחמת די רדיפות אין מיטן הושענא־רבה. איז ער געלאפן צופוס קיין מעזריטש צו זיין נאענטסטן פרינד, דעם קאזשעניצער מגיד. דערבײַ האט ער געטראגן מיט זיך דעם אתרוג מיטן לולב. פון פינסק האט מען זיין הויזגעזינד ארויפגעזעצט בײַנאכט אויף א פור מיט אלע זייערע מטלטלים און ארויסגעטריבן פון דער שטאט. ר' לוי יצחק איז גראד דעמאלט ניט געווען אין פינסק. ער האט פארבראכט בײַ זיין רבין אין מעזריטש. געוויס האבן די מתנגדים געהאט א גרויסן חלק אין די אלע רדיפות אויף אים. אבער ניט נאר זיי האבן געפסלט ר' לוי יצחקן ווי א רב. פסול איז ער אויך געווען בײַ א גרויסן טייל פון פשוטן פאלק און אט פארוואס. ער איז געווען צו פשוט און גוט־ברודעריש מיט אלעמען. אפילו דער המון־העם האט געוואלט א רב, וואס איז משכמו ומלמעלה פון אים, ווער ס'חברט זיך ניט מיט אבי ווען, זייער אפט זיינען די גבאים און פני פון אין זיין און די בעלי־מלאכות פון דער אנדערער זיט געווען קעגנערס פון ר' לוי יצחקן. אפילו אין בערדיטשעוו גופא איז ge־וען גלייכצייטיק מיט ר' לוי יצחקן א באזונדער רב פאר די שניידערס, בעקערס און קצבים. ס'איז אמאל א חסרון, ווען די כלה איז צו שיין. ס'טרעפט, אז בײַם פאלק איז א חסרון, ווען מען איז צו פאלקיש, צו ענייותדיק, צו גוט־ברודעריש, צו פאני בראט, ווי מע זאגט אין אוקראינע. ביסטו א רב און למדן, זאלסטו זיך האלטן אין דער מעלה, זי א יושב־אוהל, זי אין זיך אינגעשלאסן, דינגס א ווארט זאל זיין בײַ דיר א רענדל, שטעל פאמעלעכע טריט, רעד קאלטבלוטיק, קהל זיך ניט, קוק פון אויבן אראפ. ר' לוי יצחק, ווי די בעלי־מלאכות האבן געטענהט, שלעפט זיך ארום

מיט אַלע שלעפערס. דערביבער האָט מען אים געדודפט מער, דאָפלטער, עקשנותדיקער.

ר׳ לוי יצחק איז שוין אַלט געווען 45 יאָר, ווען מע האָט אים אריבערגענומען פאַר רב קיין בערדיטשעוו. ערשט דאָ איז זײַן שטערן אויפגעגאַנגען אין פולן גלאַנץ און פראַכט. ערשט דאָ האָט אויך פאַלק אין אים דערזען זײַן גרויסן דורש־טוב, זײַן פרײַנד און ברודער, זײַן מליץ־יושר און אוהב־נאמן. ניט וואו אַ מענטש איז געבוירן געווארן פיזיש, נאָר וואו ער האָט גיסטיק אויפגעלעבט, איז זײַן אמתע היים. ר׳ לוי יצחק איז אין אוקראַינע פונדעסטוועגן געבוירן געווארן.

דאָ האָט מען אים גוט פֿאַרשטאַנען. אַהער האָט ער זיך ריכטיק אַרײַנגעפאַסט. ערשט דאָ איז ער געווארן נפש־אחת מיטן פאָלק און איז נתעלה געווארן צו זײַן דעם פאָלקס גרויסער דברן און אויסטענהער, זײַן אויסבעטער און זײַן טרייסטער. עס איז דאָס גרויסע פֿאַרדינסט פון אוקראַינער יידן, וואָס זיי האָבן געמוען אַזאַ תכשיט פון געבוירן ווי ר׳ לוי יצחק און פון אים געמאכט אַן אמתע כלי. כדי צו זײַן גוט, דאַרף מען זײַן גוט געבוירן, אָבער אויך גוט דערצויגן. די אמתדיקע מדריגה פון גוטסקייט און פון חכמה — דאָס זײַנען צוויי זאַכן נאָר לפּנים און אין תוך זײַנען זיי אײניע. און דאָס זעלבע קען מען דערגרייכן נאָר, ווען דעם יחידס אויסגעצייכנטע מעלות אין כשרונות פאַלן אויס צוזאַמען מיט אַ פאַסנדיקער צו זיי מענטשלעכער סביבה. אמתדיק שיין איז נאָר דער, ווען מענטשלעכער באַשטענט דעם אַרום און אויך דער אַרום דינט אים פאַר אַ שטענדלינג. אַ בילד נייטיקט זיך אין אַ געהעריקער ראָם. נאָר ערשט ווען מע האָט ר׳ לוי יצחקס בילד אײנגעפאַסט אין דער ראָם פון אוקראַינער יידן, אײז ר׳ לוי יצחק עולה־לגדולה געווארן און האָט זיך מיט זײַן גאַנצן מהות אַרײַנגעגאַסן אין פאָלק אַרײַן. זײַנע דעמאָלט איז דער בער־דיטשעווער רב געווארן אַ שם־דבר פון כלל־ישראל.

ר׳ לוי יצחק שטייט אַליין און אַלייניק, ווײַל ער איז שוין גאָרניט אַליין. ער אַטעמט אינאיינעם מיט כלל־ישראל. ער קוקט אויס בײַ אונדז הויך און העכער, ווײַל ער איז געווען בײַ זיך אַזוי שפּלדיק. און אפילו שפּלדיק בײַ זיך איז ער ניט געווען. שפּלדיק בײַ זיך הייסט זײַן פּאָרט בײַ זיך און לעבן זיך, זיצן בײַ זיך אַליין אויף קעסט. ר׳ לוי יצחק איז כלל ניט געווען בײַ זיך און מיט זיך. ער איז קיין איך שוין ניט געווען. מיט זײַן אַרײַנגעגאַנגקייט אין כלל אַרײַן איז ער פון די עצעיילטע יחידי־סגולה אײבער דער גאָרער וועלט. אויף אַנדערע חכמים און צדיקים איז געזאָגט געווארן אַשרי יולדתם. אויף ר׳ לוי יצחק קען מען זאָגן אַשרי העם שכּכה לו, וואויל איז דעם פאָלק, וואָס האָט פאַרמאָגט אַזאַ איינעם, אַזאַ איין־און־איינציקן.

יא. קאַרלינער חסידות

פאַראַן בריסק שליאַכן, גרויסע טיכן, רוישיקע פֿלעצער, וואו עס קאָכט און ברויזט מיט אימפּעט און געפילדער; אַן אָנגעלויף פון גופים און אַ ירייד פון נשמות, פוסגייערס, רײַטערס און רײַטוועגענער. אָבער וואַרט אַ ווײַלע: דער טאָג פאַרגייט אין דער גאַנצער געטומל ווערט ווי מיט אַ גרויסער בארשט אָפּגערייניקט, אָפּגעוווישט, אין אַ טויט־שטילקייט ווערט אַלץ אינגעהילט, ווי ס׳וואָלט דאָ קיין לעבעדיק נפש קיינמאָל ניט געווען. פאַרבליבן זײַנען דווקא בערגלעך מיסט און זײַלן שטויב, אַ פאַרשאָוועטער טשוואָק, אַ פּאָדקאָווע פון אַ פערד, שטרוי, שטרוי, שטרוי. ס׳זײַנען אָבער פאַראַן שטילע מקומות, וואו עס רעשט קיינמאָל נישט, אָבער ס׳איז אויך ניטא אין זיי קיין טויט־שטילקייט, פייגל פּישטשען דאָרטן שטענדיק; זשאָבעס קוואָקען; ביימער, וועלכע שטייגן ערגעץ אַנדערש שמונה־עשרה, שאָקלען זיך דאָ מחמת ווינטן וואַיען דאָ אומאויפהערלעך. כ׳מיין צו זאָגן, אז עס זײַנען פאַראַן שרײַנדיקע מקומות, וועלכע האָבן אַ טבע פון צײַט צו צײַט אײַנצושלאָפן, און פאַראַן שטילע ערטער, אין וועלכע דער לעבנס־דופק קלאַפּט שטענדיק, כאָטש שטילערהייט. די ראָד פון דער מיל דרייט זיך נאָר, ווען מע מאָלט מעל. שלאָפט אײַן דער מיל־נער, שלאָפט די ראָד אויך. די מיל פון חלומות דרייט זיך אָפילו בשעת דעם שלאָף. איר אַרבעט וועדט אימפּעטיקער גראָד בעתן אײַנשלאָפן.

קאַרלין איז אַלע מאָל געווען אַ שטילע חסידישע דינאַסטיע. אירע רעדער האָבן זיך ניט הילכיק געדרייט. קיין גרויסן המון האָט זי צו זיך ניט צוגעצויגן. עס האָט מיט איר ניט געקלונגען. זי האָט פון זיך ניט אַרויסגעגעבן קיין גדולים, וועלכע זײַנען געווארן אַ שם־דבר אין דער בריסקער וועלט. און דאָך האָט קאַרלין זײַן אוצר פון שטילער חריפותדיקער און תמימות־דיקער חכמה. קאַרלין באַזיצט אייגענעם נוסח, אַ באַזונדערן גאַנג אין ריטם. לומדות האָט קאַרלינער די־נאַסטיע וויניק און געבעט אַ סך. אפילו וועגן זי לערנט, דאָוונט זי. קיין מעשיות האָט זי כמעט ניט דערציילט, אָבער פון איר קען מען דערציילן שיינע מעשיות.

געווען אַ צײַט, ווען קאַרלין איז געזעסן אויבנאַן אין דער חסידישער וועלט בײַם לעבן פון ר׳ אַהרן הגדול, ווי מע האָט אים גערופן. ר׳ אַהרן, דעם מעז־ריטשער מגידס תלמיד, איז דעמאָלט געווען דער ראָש

המדברים פון דער נייער כּת חסידים, וועלכע איז געווען געצוואונגען זיך צו פאַרענטפערן און זיך אויס־צוטענהן קעגן די אַנפאַלן פון די מתנגדים. אין יענער צייט האָט מען אַלע חסידים געפרוּפט די קאַרלינער. די מתנגדישע וועלט האָט קיין אַנדערע חסידים כּמעט ניט געקענט. דער מגיד האָט זיין התלהבותדיקן תּלמיד ר׳ אהרנען זייער הויך געשעצט. פון דעם כּלל תּלמידים זענען, וועמעס צאָל איז געווען בּיי זעכציק, און ווי אַנדע־רע מיינען, אַן ערך דרײַ הונדערט, האָט ער איין מאָל באַצייכנט דרײַ פון זיי: ר׳ אהרנען, ר׳ שניאור זלמנען און ר׳ לוי יצחק. דערבּיי האָט ער אָבּער גענוּמען: חסידות באַשטייט פון דרײַ זאַכן, אַהבת־הבּורא, אַהבת־התּורה און אַהבת־ישראל. ר׳ אַהרן איז אַהבת־הבּורא, ר׳ שניאור זלמן — אַהבת־התּורה און ר׳ לוי יצחק — אַהבת־ישראל. ר׳ אַהרן איז אויך געווען א גוטער מנגן. זיין רבי האָט אויף אים געזאָגט, אַז די מלאָכים זענען זיך מתקנא אין אים בּשעת ער זאָגט ערב־שבּת שיר־השירים מיט זיין זיסן ניגון. קיין סך חידושי־תורה זענען נאָך אים ניט פאַרבליבן, וויבּל ער איז נפטר געווארן צו זעקס און דרײַסיק יאָר. ס׳איז א סברה, אַז די רדיפות פון די מתנגדים, וועלכע האָבן זיך אויסגעמאַכט אויף אויף אים, האָבן אים מקצר ימים געווען.

דאָך האָט ער אויך איבערגעלאָזט אייניקע מימרות, וועלכע בּלישטשען ווי ריין גאָלד. זיין קאַפּיטל „עצבות אין ביטערניש״ איז געטאַקט און געשליפן ווי אַן אמת־דיק מיסטערווערק. ער זאָגט דאָרטן, למשל, אַז עצבות איז ניט קיין חטא, אָבּער דער טמטום הלב, וואָס באַקומט זיך דערפון, איז שוין דווקא יאָ אַן עבירה. און וואָס מיר זאָגן, אַז מע דאַרף זיך פריײַען שטענדיק, איז ניט דער מיין א שמחה בּשעת מע טוט א מצווה. זיך משמח זיין מיט א מצווה איז א מדריגה. קען מען דען פאַדערן פון יעדער יידן, אַז ער זאָל זיין א בּעל־מדריגה? די כּוונה איז א גאַנץ פשוטע: מע זאָל ניט ארײַנפאַלן אין עצבות. גאַנץ פשוט: א יידן, וועלכער איז ניט מלא־שמחה, וואָס ער איז א יידן, איז א בּפירושער פּסוי־טובה צו השם־יתברך. ס׳איז א סימן, אַז ער האָט נאָך ניט דערהערט מיט זיינע אויערן די ברכה, וואָס ער מאַכט יעדער טאָג שלא עשני גוי. אי, וואָס ער איז זיך אַלע מאָל בּודק, צי איז ער א חסיד? דאָס איז פשוטע גאווה. פאַרוואָס דווקא מוזטו זיין א חסיד? ראשית כּל באַדאַרף מען א יידן זיין.

עצבות איז שאול־תּחתּיה רחמנא־לצלן. וואָס איז דען עצבות? עצבות איז: ס׳קומט מיר, מען איז מיר שולדיק; עס פעלט מיר דאָס און יענע סך אין גשמיות אין סך אין רוחניות. דאָס מיינט: אַלץ איז פאַר מיר אין צוליב מיר. אָבּער וואָס הייסט ס׳פעלט דיר? דער עיקר איז דאָך, אַז ס׳זאָל גאָרניט פעלן דאָרט אויבן. וואָלט אַברהם אָבינו עליו־השלום געוואָלט מאַכן מיט מיר א בּיטע, וואָלט איך דערויף ניט אינגעגאַנגען. היתכן? אַברהם אָבינו איז דער גרויסער בּעל־מדריגה אין איך — ווער בין איך דען? א פראָסטאַק. טויזן מיר בּיידע זיך, איז אַברהם אָבינו חס־ושלום א פּראָס־טאַק, און איך בין אַי, אַי, אַי. וואָס זשע קומט דעם הימל דערפון אַרויס? דער ריווח וואָלט געווען אינ־גאַנצן מינער. אַלץ פאַר מיר. אַלץ איך. מע באַדאַרף ניט קיין איך.

אָט אַזוי הייבּט זיך אָן דאָס דאָזיקע קאַפּיטל, וואָס האָט זיך כּשר פאַרדינט דעם נאָמען פּרק שירה. דער דאָזיקער פּרק אינגאַנצן געפונמען איז ראוי צו שטיין אויבנאָן אין א חסידישער אַנטאָלאָגיע, וועלכע מע האָט בּיז איצט נאָך ניט מחבר געווען אויף יידיש לשון. און ס׳איז באמת ניט צו פאַרשטיין פאַרוואָס. יידיש לשון מיט חסידות זענען גאָר גרויסע מחותנים. אָבּער יידיש האָט פאַרזען חסידות. דאָס מיינט: חסידות גופא. מע האָט געזונגען לידער און געשריבן דערציילונגען על פּי חסידות. מע האָט באַדאַרפט אָבער שרײַבן חסי־דות ממש.

נאָך ר׳ אהרנען קומט ר׳ שלמה קאַרלינער. ניט קיין רבי, נאָר א מלאָך; ניט קיין צדיק, נײַערט א שרף. ר׳ שלמה איז געהרגעט געוואָרן אין דער שטאָט לודמיר, בּשעת ער איז געשטאַנען שמונה־עשרה, דורך א קאָזאַק אין יאָר תקנ״ב. זיין טויט איז א סימבאָל פון זיין לעבן. א גאַנץ לעבן איז ער אָפּגעשטאַנען שמונה־עשרה. פון אים זענען פאַרבליבן טיפע תורות. כ׳שרײַב מינע לעצטע קאַפּיטלען פון דער דאָזיקער אַהאַנדלונג אין שרעק, טאָמער בין איך שוין אַריבער די גרענעץ פון דער צאָל זשטלעך, וועלכע זענען אין מײַן רשות. מוז איך דערײַבער זייער מקצר זיין. נאָר א פאָר קליינע פּליטערלעך פון ר׳ שלמהס שײַן און גלאַנץ. ר׳ שלמה האָט געזאָגט, אַז דער גרעסטער חטא פון א יידן איז, ווען ער פאַרגעסט, אַז ער איז א בן־מלך. נאָך האָט ער געזאָגט: כּדי צו טאָן א טובה א יידן, באַדאַרף מען מוכן־ומזומן זיין צו גיין אין דער בּלאָטע בּיז אין האַלדז אַרײַן. ר׳ שלמהס השפּעה איז אָוועק ווײַט און ברייט. סטאָלין, קאָבּרין, קיידאַנאָוו, ליאָכאָוויטש האָבן זייער יניקה פון אים. ר׳ אורי סטרע־ליסקער איז גאַליציע איז זיינער א תּלמיד מובהק, מיר האָבן גערעדט וועגן רוישיקע טייכן. ר׳ אַשר דער ערשטער, ר׳ אַהרנס זון, איז געווען א שטיל טײַכעלע, וואָס גראָבט טיף.

קאַרלינער דינאַסטיע האָט אָנגעהויבן מיט ר׳ אהרנען, וועלכער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תצ״ו און נפטר געוואָרן אין יאָר תקל״ב. דערנאָך איז גע־קומען ר׳ שלמה. ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תצ״ח און נפטר געוואָרן אין יאָר תקנ״ב. ר׳ אַשר דער ערשטער, ר׳ אַהרנס זון, איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תקכ״ה, איז געווען רבי אין סטאָלין און נפטר געוואָרן אין יאָר תקפ״ו. ר׳ אַהרן דער צווייטער, ר׳ אַשרס זון, איז געזעסן אויפן שטול בּיזן יאָר תרל״ב

אַן ערך פּופּציק יאָר. זײַן זון, ר׳ אַשר דער צווייטער, האָט געלעבט נאָך זײַן פאָטער בסך־הכּל איין יאָר. ר׳ ישׂראלן, דעם זון פון ר׳ אַשר דעם צווייטן, וועל־כער איז געווען אַ יתום נאָך זײַן פאָטער בײַ זײַן דריטן יאָר, האָט מען געפונען ״דער ינוקא״ און מע האָט אים גלײַך געקרוינט פאַר אַ רבין. ר׳ ישׂראל איז נפטר געווען אין יאָר תרפ״ב.

העכער הונדערט און פופּציק יאָר האָט עקסיסטירט די קאָרלין־סטאָלינער דינאַסטיע מיט אירע אַלע אַפּ־צווייגן. די קאָרלינער און סטאָלינער האָבן אַרײַנ־געפלאָכטן אין זייערע חידושי־תורה איניקע מימרות אויסגעמאַקטע אויף מאַמע־לשון. אָט זײַנען אַ פּאָר פון זיי, ווי זיי שטייען און גייען, אין זייערע געציילטע דיבורים און וועדליק דער מסורה שבעל־פּה:

אי, אַ שטיקעלע האָרץ.
אָבער מיט האָרעווּאַניע.

קחו מזמרת הארץ בכליכם — איר זאָלט אַרײַנ־נעמען דאָס געזאַנג אין אײַערע כּלים.
והורידו לאיש — וועט איר מאַכן אַראָפּנידערן דעם גאַנצן איש מיט געזאַנג און מיט שמחה.
לא אמות כי אחיה, כי אנו רוצים לעבדך מיט לעבעדיקייט.
וועז קען מען זען אַ ביסעלע אור? אַז מע האָלט גאָר אונטן, עס איז גאָר נידעריק.
דער גרעסטער מופת איז אַרײַנצוטאָן אין אַ יידן אַ וואָרט, ער זאָל עס קענען זאָגן פאַר גאָט.
חכמה אַן האָרץ איז גאָרניט.
פרום איז פאַלש.
דאָס האָרץ זאָל זײַן אַנגעקניפּט אין דעם אַרעמאַן ווי אין דעם שענסטן.
מע זאָל מורא האָבן פאַר דעם אַרעמאַן ווי פאַר אַ שוועד.

יב. פּויגל־פּלי

געדאַנקען פליען, וועדער גליווערן. נשמות ווײַנען ניט, אַז מע שווײַגט וועגן זיי, און צעקלײַפּען זיך, וועז מע דערמאָנט זיי מיט אַ האַלב מויל, אין דער גיך, אָפּגעכאַפּט, ווײַל ס׳איז קיין צײַט אָדער קיין פלאַץ ניטאָ פאַר זיי. אָט אַזוי — כאַ לאַפּ. דאָס האָרץ זאָגט מיר שטענדיק, אַז מע טאָר קיין קאָשע ניט מאַכן פון אַ סך מוחות און כּוחות און אַלע אויסמישן אינאײַנעם. ווי זשע קען מען אַנדערש מאַכן, וועז מע מוז געבן קורצע איבערבליקן איבער גרויסע זעערס, טיפּע דענקערס און וויצ־גייערס? די געדאַנקען לייפּן איבער בערג און טאָלן אַן מכשולים. וועדערער מוזן האָבן רויס און מאַכן עגג.

כ׳וויל דערמאָנען אין קורצן ר׳ לייב שרהס. ער איז אפשר ניט געווען קיין טיפּער דענקער. יעדנפאַלס האָבן מיר ניט קיין באַווײַזן אויף יאָ. און איז אויך ניט געווען קיין וויצ־גייער, וואָרעם ער איז געווען אַ הויך־פּליער. ר׳ לייב שרהס איז דער צדיק פון קפּיצת־הדרך. אַנדערע צדיקים האָבן אײַנגעשפּאַנט פערד און וועגעלע בשעת מע האָט באַדאַרפט אַרויס־העלפן אַ יידן אין אַ צרה אָדער אַ נשמה מתקן זײַן. ר׳ לייב שרהס איז געפלויגן. אָט איז ער דאָ און אָט איז ער גאָר־גאָר וויצ. זייער אָפּט, למשל, האָט ער זיך אַ לאָז געטאָן אויף די פליגלען קיין ווין צום עסט־רײַכישן קייסער, ער זאָל בײַ אים אָפּרופן אַ שוועדע גזירה אָדער קומען אין דער נאַכט לערנען מיט אים בלק אין חלום אָדער אויף דער וואָר. וועגן קיין שום צדיק וועדן ניט דערציילט אַזוי פיל מעשׂיות מיט נסים־ונפלאות ווי וועגן ר׳ לייבן.

איז דאָ ניט די כּוונה דערציילן ר׳ לייבס נסים, וואָס ער האָט געשאַפן. ניט אויף נסים שטייט חסידות,

כאָטש חסידות האָט זיך ניט אָפּגעזאָגט זיך צו אָנצונ־מיט אַ נס בשעת הדחק. פאַראַן אַ נטיה צו מיינען און אויך עפּעטלעך אויסצושרײַבן, אַז חסידות מיט מופתים זײַנען אַ זיווג משׂשת ימי בראשית און אַז די חסידישע רביים זײַנען געווען דערעיקרשט מופתים־טרײַבערס. ס׳איז ניט ריכטיק און עס איז אַ פּחיתות־הכּבוד פאַר אַזאַ ערלעכע, געהויבענע און געליבטער־טע באַוועגונג וווי חסידות איז. ר׳ שניאור זלמן, למשל, האָט געזאָגט, אַז בײַ דעם מגיד האָבן זיך געוואָלגערט מופתים אונטערן טיש און מיר האָבן זיי ניט געוואָלט אויפהייבן. ר׳ לייב שרהס גופא האָט געזאָגט זײַן באַרימטע מימרא: ״איך בין ניט געפּאָרן צו מײַן רבין דעם מגיד נאָך מופתים, נאָר כּדי צו לערנען זיך בײַ אים, ווי אַ ייד באַדאַרף מיט יראת־שמים פאָר־בינדן זײַנע זאָקנבעגדלעך״.

ניט אין מופתים איז געגאַנגען די רביים מיט זייערע תלמידים. און דאָך האָט אַזוי פאַסירט, אַז ר׳ לייב שרהס איז געוואָרן דער ברענפּונקט פון דעם חסידישן כּוח־הדמיון. ער איז געווען דער פליענדיקער צדיק, דער שליח־ציבור פון חסידות צו דער דרויסנ־דיקער וועלט. דערמאָנט מען דעם נאָמען ר׳ לייב שרהס, צעשפּילט זיך יידישע פאַנטאַזיע און מע מאַכט אַ רײַזע אין לעגענדן־לאַנד.

געבוירן איז ר׳ לייב אין ראָונע, וואָלינער גו־בערניע, אין יאָר תש״ק. דאָס הייסט דרײַסיק יאָר פאַר דעם בעל־שׂמס טויט און ער איז טאַקע געווען דעם בעל־שׂמס אַ מקורב. דערנאָך איז ער געוואָרן אַ תּלמיד פון דעם מעזריטשער מגיד און נפטר געוואָרן איז ער אין יאָר תקצ״א אַן ערך. דאָס הייסט ער האָט געלעבט דרײַסיק יאָר נאָך דעם בעל־שׂמס פּטירה. ר׳ לייב

האָט געשמט פאַר אַ גיבור אין יפה־תואר. געוויסן האָט מען אים אויף דעם נאָמען פון זײַן מוטער שרה, מחמת זי איז אויך געווען אַ בארימטע יפת־תואר און גרויסע צדקת. זײַן געבוירן איז געווען אַ נס; זײַן לעבן אַ פּלאַ; זײַנע מעשים און פּליענדיקע נסיעות — פּלאי־פּלאים. זײַנע שליחותן זײַנען אַלע מאָל גע־ווען סודותדיקע. זײַן גאַנצער שטייגער איז איבער־ מענטשלעך. ער האָט ניט געהאָט קיין באַשטימט וואויג־ אָרט, ניט געהאָט קיין שום מעמד, איז ניט געווען קיין רב, ניט קיין רבי. האָט קיין חסידים ניט געהאָט. ער האָט געלעבט און אַזוי גוט ווי ניט געלעבט אויף דער וועלט. ניט פאַר זיך האָט ער געלעבט. ניטאָ בײַ אים קיין איך. זײַן עצם קיום קומט אויס ווי אַ וואונדערלעכע אַגדה. האָט ער קיינדער געהאַט? ווער זײַנען געווען זײַנע יורשים? און וואָס איז דען געווען פון אים צו ירשענען? פּליגלען גייען ניט איבער בירו־ שה. ר׳ לייב איז געווען איבעראַרטיק, איבערדאַיק, איבערמענטשיש. האָט מען דאָך אים ניט געפונען דער מלאָך. צו דעם נאָמען מלאָך האָט זוכה געווען אַן אַנדערער, דעם מגידם זון. ר׳ לייב שרהס איז אַפילו קיין מלאָך ניט געווען. ער גופא איז כּמעט ניט געווען. ער איז באשטאַנען פון דורכאויסיקער שליחות. איז אַפילו קיין פּלא ניט געווען, וואָרעם ער איז אַזוי גוט ווי ניט געווען.

פאַראַן אַ באַגריף ינוקא: דאָס אייביקע קינד. ר׳ לייב איז געווען דער סימבאָל פון דעם אייביקן שליח. וועגן ר׳ לייב האָט זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן אַפריכטן גלות, האָט ער מיטגענומען מיט זיך דרײַ זאַכן: אַ גראַבן שטעקן, אַ טאַרבע און זײַן בשמים־פושקעלע. מיט דעם שטעקן האָט ער פאַרטריבן די רוחות און די שדים מיט די מזיקים. אין דער טאַרבע האָט ער אַרײַנגעליגט אַלע ייִדישע צרות. און פון זײַן בשמים־ פושקעלע האָט ער שמעקן געגעבן אמונה ובטחון צו אַלע מידע נשמות.

יג. דער אַפּטער רב

ר׳ אַברהם יהושע העשל, דער אַפּטער רב, איז איינער פון די גרויסע בעלי־דמיונות און מעשיות־ דערציילערס צווישן די חסידישע רבנים. ער איז דער אוקראַינער רבי בונם. אויך ער איז אַ גרויסער חכם און משלים־זאָגער. וועגן זײַנע גוזמאות ווערן דערציילט גאָר גרויסע גוזמאות. געבוירן איז ער אין נישטאָט אין יאָר תקט״ו; אַ תלמיד פון דעם רבין ר׳ אלימלך און פון ר׳ מיכל זלאָטשעווער. געזעסן על כּסא הרבנות אין די שטעט קאָלבאַסאָוו, אָפּט און יאָס אין רומעניע. רופט מען אים דער אַפּטער רב, אַזוי ווי ר׳ לוי יצחק איז פאַר־ בליבן מיט דעם נאָמען בערדיטשעווער רב. עס איז פאַראַן אַ געוויסער דמיון צווישן אים און ר׳ לוי יצחקן אויך אין דעם, וואָס ר׳ יהושע העשל האָט אויך געהאַט אויסצושטיין גרויסע רדיפות. אים האָט מען געוידפט מחמת אַן אַנדער טעם. ער איז געווען בטבע אַ תקיף בדעתו און האָט קיינעם ניט נושא־פנים געווען. פאַר אַ קורצן בײַשפּיל פון זײַן אַרט ריידן בילדלעך און פאַרשטעלט קען דינען, ווי ער פלעגט שמועסן וועגן זײַנע גילגולים אויף דעם עולם.

מער מאָל, האָט ער געזאָגט, בין איך שוין געווען אויף דעם עולם. איין מאָל בין איך געווען אַ כוהן־ גדול, איין מאָל אַ מלך, איין מאָל אַ נשיא בישראל און איין מאָל אַ ראָש־גולה. ווילט איר אַ סימן? אָט האָט איר אים. וועג ער איז געווען אַ כוהן אין בית־ המקדש, האָט געטראָפן אַ מעשה, אַז אַן אָקס איז אַוועקגעלאָפן פון דער שחיטה. איז אים איינער אַ כוהן נאָכגעלאָפן מיט דעם חלף אין האַנט. איז גראָד דעמאָלט געווען אַ שטאַרקער ווינט, האָבן זיך די פּאָלעס פון די בגדי־כהונה אַזוי צעשפּרייט בײַ דעם כוהן, אַז וועג ער דערמאָנט זיך אין דעם, מוז ער לאַכן. בשעת דעם דאָזיקן סיפור־המעשה האָט דער אַפּטער רב זייער געלאַכט.

דאָס איז אַ טרויעריקער געלעכטער, ווײל ער האָט אַ שײַכות מיט דער מעשה פון שחיטה.

דער אַפּטער רב איז געווען אַ טרויעריקער לאָכער, ווי ער איז געווען אַ שטענדיק הונגעריקער עסער. וועגן זײַן עסן וועלן אויך דערציילט פיל גוזמאות. דער אַפּטער רב, וועלכער איז געווען דער אוקראַינער רבי בונם און געהאַט אַ דמיון מיט ר׳ לוי יצחקן, האָט אויך געהאַט אַ שטאַרקע קרובישאַפט מיט ר׳ ברוך מעזשיבאָזשער. בײידע זייער טרויעריקע נשמות. דער אונטערשייד צווישן זיי איז, וואָס ר׳ ברוך האָט זיך געבייזערט און דער אַפּטער רב האָט געלאַכט אַ ווייטנדיק געלעכטער. מיט דעם לובלינער חוזה איז ער אויך אַ שטיק קרוב. דער לובלינער האָט געזען ווײַט און אַרײַנגעקוקט טיף, וועדליק אַ תנועה פון אַ מענטשן האָט ער דערקענט זײַן פנימיות. ער איז געווען גרויס אין חכמת הפרצוף. דער אַפּטער רב דאָס זעלבע. וועג אַ מענטש איז טרויעריק, פאַלט אים אויס באַקאָם, ווי מע זאָגט אין אוקראַינע, דאָס שענס־ טע אָן בעסטע, וואָס ער פאַרמאָגט. דעם אַפּטער רב איז גאָרניט געווען ניכא. ער האָט אין מאָל מוסר געזאָגט ר׳ אַהרן משהן, דעם לובלינערס אַ תלמיד, וועלכער האָט זיך געשניטן אויף זײַן רבינס דרך און האָט זיך אויך טיף געגראָבן אין מענטשנס נשמות. דער אַפּטער רב אים אַזוי געזאָגט, וועדליק זײַן שטייגער ריידן וועגן זיך מיט דעם לשון מיר: „אין אונדזערע יונגע יאָרן זײַנען מיר אויך געווען

אין אַנדער מדריגה אַלץ צו זען און אַלץ צו וויסן. וועלן ס׳איז צו אונדז געקומען אַ יידישע מאַל, האָבן מיר גליקלעך דערקענט, וועלכע ער איז און וואָס ער איז, באַמערקט דאָס מינדסטע פלעקעלע אויף אים. און אַז מיר האָבן זיך ארומגעזען, אַז ס׳איז נישט קיין יושר, מיר זאָלן אַרויסבאַקומען יעדער פּגם פון אַ יידן, האָבן מיר מתפלל געווען צו השם־יתברך, ער זאָל בײַ אונדז דעם דאָזיקן כּוח אַוועקנעמען״.

אַן אַנדער מאָל האָט ער געזאָגט אין אַ שמועס, ווי שווער ער האָט געליטן אין זײַנע פריסטע יאָרן פון דער מידה פון פּאַראויסזען און פּאַראויספילן: „דער אייבערשטער האָט מיר געגעבן אברים, וועלכע האָבן געוואוסט הײַנט, וואָס ס׳וועט זײַן מאָרגן. נייַן, ס׳איז ניט גוט אַזוי. מע טאָר קיין חכם ניט זײַן״.

דער אַפּטער רב איז געווען אַ חכם, וועלכער האָט מורא געהאַט צו זײַן אַ חכם און דאָך האָט ער געמוזט טראָגן אויף זיך דעם שווערן יאָך פון חכמה. וועלן מענטשן זאָגן „דו ביסט אַ כּוהן״, מוזטו אַ כּוהן זײַן. זעצט מען דיר אַרויף דעם ספּאָדעק אויפן קאָפּ פון אַ חכם, האָסטו דען אַ בּרירה? דער אַפּטער רב האָט דערשפּירט אַ מין נייַעם על כּרחך. על כּרחו וועלט ער בן־אָדם געבוירן. על כּרחו לעבט ער און על כּרחו שטאַרבט ער. און אָט האָט איר אַ שפּאָגל נייַ־ עם על כּרחך. וועלן דו ביסט קלוג — מוזטו. און ביסטו געבענטשט אָדער פּאַרשאָלטן מיט דעם חוש־הריח אַרויסצושפּירן הײַנט, וואָס מאָרגן וועט זײַן, שפּירסטו. כּדי צו אַנטלויפן פון דעם מאָרגן, האָט דער אַפּטער רב גענאַכט אויספּלוגן אין דעם וויטן עבר אַרײַן. זײַן פּאַנטאַזיע פלעגט זיך צעשפּילן בשעת ער האָט דערציילט פּרטים פון זײַן שטייגער לעבן אין זײַנע ערשטע גילגולים.

די מראה פון דער וועלט בײַם הײַנטיקן טאָג און פון אירע אַלע ממשותדיקייטן האָבן בײַ אים כּלל ניט נושא־חן געווען. האָט ער דעריבער דערציילט פּאַנ־ טאַסטישע מעשׂיות, אַז בשעת זײַן זונס חתונה זײַנען די לאָקשן געווען אַזעלכע לאַנגע, אַז וועלן מע האָט זיי געלייגט אויף דעם דאַך טריקענען, האָבן זיי דער־ גרייכט ביז צו דער ערד.

ר׳ ברוך מעדזשיבאָזשער, זײַן גרויסטיקער קרוב, האָט פון אים זייער שטאַרק הנאָה געהאַט און געזאָגט אויף אים, אַז אַזאַ פּה קדוש האָט ער אין זיין גאַנץ לעבן נאָך נישט געזען.

דעם טעם פון זײַנע פיל גילגולים האָט ער מסביר געווען דערמיט, וואָס אין זײַנע ערשטע גילגולים האָט ער ניט געהאַט אין זיך די מידה פון אַהבת־ הבריות. האָט ער געמוזט פיל מאָל געבוירן ווערן אין קומען אויף דער וועלט, כּדי צו לערנען מענטשן ליבע.

דער אַפּטער רב איז געווען פון די קליגסטע און די טרויעריקסטע. אַן עכטע אוקראַינער יידישע לאַנד־ שאַפט; אַן אידעלער באַקלאָגער אין באַווייַנער דורך זײַן שטייגער לאָכן פון די טרויעריקע שחיטות אין גזירות אויף יידן.

דער אַפּטער רב פּאַרענדיקט ניט די רשׂימה פון די חכמי־החסידות אין אוקראַינע. מיט אים שליסט זיך בלויז אַפּ מיין לעת־עתּהדיקע ארבעט וועגן זיי, וואָס ס׳איז אוממעגלעך פּאַרצושטעלן אין זייער גאַנ־ צער פּראַכט אַפילו אין אַ גרויסן ספּר.

מ. אַשעראָוויטש

די השכלה ביי יידן אין אוקראַינע

ערשטער קאַפּיטל

ווי אין אַלץ, וואָס ס׳האָט אַמאָל בײַ יידן אין שוועדע צײַטן אָנגעפֿאַנגן צו בריייטערן וועג אין לעבן פֿאַרן פֿאָלק און דערמיט שוין אויך גיסטיק דערהויבן העכער די, וואָס האָבן דער נײַער אידעע געקענט זײַן איבערגעגעבן מיטן גאַנצן הארצן, האָבן די יידן פון אוקראַינע אויך אין דער השכלה־באַוועגונג אַרײַנגע־לייגט אַ סך פּײַער אין דערמיט האָבן זיי דעם גאַנצן קאַמף פֿאַר אויפֿקלערונג צוגעגעבן אַזוינס, וואָס האָט אים געמאַכט אייגנאַרטיק אין זײַן מין אין אויף אים גאָר אַ באַזונדער שטעמפּל אַרויפּגעלייגט.

מע האָט בײַ אונדז וועגן דער השכלה־באַוועגונג שוין זייער אַ סך געשריבן און דאָס איז ניט קיין וואונ־דער: עס איז אין יענער עפּאָכע פֿאַראַן אַזוינס, וואָס לאָזט קענטיק נישט רוען ניט נאָר אונדזערע היסטאָרי־קער און פֿאַרשער, נאָר אויך פּובליציסטן אונדזערע, און דער עיקר יענע, וואָס קענען נאָך אַלץ ניט פֿועלן בײַ זיך, צי מע מעג אַמאָל אויפֿן חשבון פון די משפּילים זאָגן אַ גוט וואָרט אויך אָדער מע דאַרף אויף זיי שטענדיק אויסריידן דאָס ערגסטע אין דער וועלט און זיי באַשולדיקן אין די אַלע צרות אין אומגליקן, וואָס זײַנען צוקומען אויפֿן יידישן פֿאָלק. מע פֿרואווט אַלץ באַלויכטן יענע עפּאָכע, וועגן עס איז פֿאַרגעקומען דער גרויסער איבערבראַך אין יידישן לעבן; און נאָך איצט, נאָך דעם ווי עס זײַנען שוין אַוועק אַזוי פֿיל יאָרן זינט די געשיכטע מיט דעם קאַמף פֿאַר אויפ־קלערונג בײַ יידן איז געווארן אַ זאָך פון דער וויטערער פֿאַרגאַנגענהייט און מע מיינט, אַז מע וויסט שוין וועגן דעם אַלצדינג, וואָס ס׳איז נאָר פֿאַראַן צו וויסן, שרײַבט מען נאָך אַלץ דערפֿון און עס קומען צו נײַע ווערק וועגן דעם — וויכטיקע ווערק, וואָס זײַנען אַ באַ־דײַטנדיקער צוגאָב צו דער פֿאַרשונג פון יידישער געשיכטע. און צווישן די וויכטיקע ווערק, וואָס זײַנען אויף דעם געביט צוגעקומען די לעצטע צײַט, דאַרף אין דער ערשטער רײַ אַוועקגעשטעלט ווערן רבֿנות, חסידות, השכלה פון בן־ציון כּץ, וואָס איז ניט לאַנג צוריק אַרויס אין מדינת ישׂראל [1]. אַ ליטעראַטור אַ גאַנצע האָט מען בײַ אונדז שוין וועגן דער השכלה־באַוועגונג אָנגעשריבן און אַ סך פון דעם איז צעוואָרפן אין די פֿאַרשיידענע זשורנאַלן און זאַמלביכער, וואָס זײַנען אין פֿאַרשיידענע צײַטן אַרויס אויף העברעיש און אויף יידיש, אויף רוסיש און אויף ענגליש און אויף נאָך אַנדערע שפּראַכן. אָבער עס איז ביז איצט אין ערגעץ נאָך אַלץ ניט אַרויסגעבראַכט געווארן קלאָר, וואָס פֿאַר אַ חלק די יידן פון אוקראַינע האָבן דאָן געהאַט אין דער דאָזיקער השכלה־באַוועגונג, וואָס האָט נאָך ביז הײַנטיקן טאָג איבערגעלאָזט אַזעלכע טיפּע שפּורן אין לעבן פון דעם יידישן פֿאָלק. און עס איז נאָך אַלץ ניט אָפּגעשאַצט געווארן ריכטיק די גרויסע ראָלע, וואָס זיי האָבן אין דעם געשפּילט און פֿאַרוואָס עס איז גראָד אויסגעקומען אַזוי, אַז זיי, די אוקראַינער יידן, זאָלן אין דעם אַזאַ ראָלע שפּילן.

בלויז אין „מגדל המאה", וואָס דער שריפטשטע־לער און היסטאָריקער זאב־וואָלף יעבע האָט צום הונ־דערטסטן יאָרצײַט פון משה מענדעלסאָן אָפּגעדרוקט אין כּנסת ישׂראל, וועט אויף אין אַרט אָנגעירט די פראַגע וועגן דעם אונטערשייד צווישן דער השכלה אין אוקראַינע און דער השכלה אין ליטע, אָבער די מיינונג, וואָס ער דריקט אויס דערבײַ, האָלט ניט אויס קיין קריטיק; זי איז נישט געבויט אויף קיין פעסט־גע־שטעלטע פאַקטן, וואָס מע קען ניט אָפּפֿרעגן, נאָר זי קומט גיכער פון אַ פֿאַראורטייל, וואָס ער, אַליין אַ ליטווישער יוד, האָט, ווי עס שײַנט, געהאַט אין זײַן אייגענער באַציאונג צו די יידן פון אוקראַינע. פון דעם, וואָס ער שרײַבט, קומט אויס, אַז עס איז געווען אַן אומגליק, וואָס אין אוקראַינע האָט די השכלה זיך אָנגעהויבן פֿאַרשפּרייטן פריער ווי אין דער ליטע; עס האָט דערפון, דענקט ער, קיין גוטס ניט געקענט אַרויסקומען, ווײַל דאָרט, אין דער דרום־געגנט, זײַ־נען יידן דעמאָלט געווען שטאַרק פֿאַרטאָן אין אָבער־גלויבן, אין די נסים ונפלאות, וואָס מע האָט דערציילט וועגן דעם אָדער יענעם בעל־מופֿת, און זיי האָבן זיך ניט אינטערעסירט מיט אַזאַ זאַך ווי בילדונג און זיי האָבן ניט געווואוסט ווי אָפּצושטעלן אַ מענטשן, וואָס פֿאַרמאָגט בילדונג [2].

און עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז מיט דעם איז דער גאַנץ בכבודיקער שריפטשטעלער און פֿאַרשער זיך אַליין סותר, וואָרעם ווי האָט דאָס גאָר געקענט זײַן מעגלעך, אַז גראָד אין אַ געגנט, וואו מע איז געווען אַזוי שטאַרק פֿאַרטאָן אין אָבערגלויבן און זיך גאָר אינגאַנצן ניט אינטערעסירט מיט השכלה,

מיט בילדונג און אֲפילו ניט געוואוסט ווי אֲפצושעצן אַ משכיל אַ תלמיד־חכם, אַ מענטשן מיט בילדונג, זאָל די השכלה זיך פֿאַרשפּרייטן פֿריער ווי אין אַנ־ דערע געגנטן? און דאָס שטימט אויך ניט מיט דעם, וואָס ער האָט געזאָגט פֿריער בײַם ריידן וועגן ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן, דעם פֿאָטער פון דער השכלה אין רוסלאַנד. ער גיט דאָרט צו, אַז דער בײַשטײַער פון אוקראַינע פֿאַר דער השכלה־באַוועגונג איז „געווען גרויס און וויכטיק דערמיט, וואָס זי האָט אונדז געגעבן אָט דעם גרויסן מענטשן, וועמעס נאָמען די ייִדן פון רוסלאַנד און פוילן וועלן קיינמאָל ניט פֿאַר־ געסן״. און דערבײַ טאָקע גלײַך אויפֿן אָרט, זאָגט ער, אַז ער, ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן, איז געווען עלנט אין דעם לאַנד, וואו ער איז געבוירן געווארן, און עס קומט אויס, אַז ער האָט אָרום זיך גאָרניט געהאַט אַזעלכע, וואָס זאָלן זיך צוהערן צו אים און וואָס זאָלן גיין אין זײַנע וועגן (אָך בודד היה איש זה לכל משפטו ומעשהו במדינות מולדתו). און דאָס שטימט דאָך ווײדער ניט מיט דעם, וואָס ער האָט פֿריער געזאָגט וועגן דעם, ווי די השכלה־באַוועגונג איז אין אוקראַינע געווען פֿאַרשפּרייט [3]).

אַ גאַנץ אַנדער אײַנדרוק אַבער קריגט מען פון אַ בריוו, וואָס די משכילים פון ווילנע, פון דער הויפּט־ שטאָט אין דער ליטע, האָבן דעמאָלט געשריבן צו די משכילים פון דער שטאָט דובנע אין אוקראַינע. אין יענעם בריוו, וואו עס ווערט אויסגעדריקט די מורא, אַז די פֿרומע ייִדן, וואָס זײַנען קעגן אויפֿקלערונג, וועלן שוין אַוודאי אַנפֿיינען אַ וועג ווי ניט צו דער־ לאָזן, אַז מע זאָל קענען דורכפֿירן דעם פּלאַן וועגן רעפֿאָרמען אין די שולן, ווערט אויך געריעדט וועגן דער האָפּענונג, וואָס מע לייגט אין דעם פּרט אַרויף אויף זיי, אויף די משכילים פון אוקראַינע. און מע שרײַבט דאָרט צו זיי וועגן דעם גאַנץ קלאָר:

„איר — שרײַבט מען זיי — האָט דאָך מיט זיך דעם באַוואוסטן געלערנטן ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן, וועלכער שטעלט זיך אַלע מאָל אײַן פֿאַר זײַן פּאָלק, בעט זשע אים, ער זאָל וואָס שנעלער עפּעס טאָן וועגן דעם און לאָזן הערן זײַן וואָרט. מיר זײַנען זיכער, אַז פֿונקט ווי אַלע מאָל וועט ער זיך איצטער אויך אײַנשטעלן פֿאַר זײַן פּאָלק און ער וועט זיך וועגדן צו דער רעגירונג און בעטן, מע זאָל פֿאַרבעסערן אונדזער לאָגע. אפשר וועט זיך גאָט טאָקע דערבאַ־ רעמען אויף אונדז, און דעמאָלט וועלן מיר אין אונדזערע קינדער דאָנקען דערפֿאַר דעם דאָזיקן ליבן מענטשן, און זײַן נאָמען און אַלץ, וואָס ער האָט געטאָן אין זײַן לעבן, וועט אויף אייביק בלײַבן פֿאַר־ שריבן אין דער געשיכטע פון אונדזער פֿאָלק״ [4]).

ניט אויף קיין פֿרעמדן, נאָר אויף אַן אײגענעם, אויף אַ ייִדישן באָדן, איז די השכלה אין אוקראַינע אויסגעוואַקסן. מע האָט זי אַהין פון ערגעץ ניט אַריבער־ געבראַכט קיין פֿאַרטיקע, ווי מע האָט זיך דאָס אַמאָל פֿאַרגעשטעלט, און מע האָט זי אויך דאָרט בײַ קיינעם ניט געפֿונען אויף בראָג, ווי עס איז געווען אָנגענומען צו דענקען אייִדער מע האָט דעם ענין אָנגעהויבן גרינטלעך צו פֿאָרשן. מע האָט דאָרט אין דעם קאָמף פֿאַר אויפֿקלערונג ניט אַרויסגעשטעלט קיין פֿרעמדע קולטור ווי אַ מוס־ טער פֿאַר ייִדן ווי צו לעבן אויף דער וועלט און ווי צו זײַן מיט לײַטן גלײַך. בלויז לפּנים האָט זיך געפֿונט דאָכטן, אַז ס׳איז אַזוי; עס איז אָבער דאָך ניט געווען אַזוי. און ווען ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן פון קרעמענץ, דער ריב״ל, ווי מע האָט אים געפּונען פֿארקירצט, איז אין 1828 אַרויס מיט זײַן תּשובה בישׂראל און ער האָט דאָרט, ווי דער פֿאָטער פון דער השכלה אין רוסלאַנד, געפֿרעדיקט וועלטלעכע בילדונג און אויך פּראַדוקטיווע אַרבעט, האָט ער דאָרט וועגן דעם געדעדט ניט ווי וועגן אַ נײַעס אידעע, וואָס ייִדן דאָרפֿן איבערנעמען בײַ גויִם, נאָר ווי וועגן עפּעס, וואָס ייִדן דאָרפֿן איצט אויפֿלעבן באַנײַס. וויזל פון וועלט־ לעכער בילדונג האָבן ייִדן אַלע מאָל שטאַרק געהאַלטן. און וואָס שנײַך פּראַדוקטיווער אַרבעט, וואָס נעמט אַרײַן די אַלע מלאָכות, וואָס דאָרפֿן געבן אַ מענטשן די מעגלעכקייט פֿרלעך צו פֿאַרדינען זײַן ברויט, איז דאָס געווען אַ וויכטיקער טייל פֿונעם ייִדישן לעבנס־ שטייגער נאָך אין די צײַטן פון אָמאָל.

און מיט זײַן אויסערגעווינלעכער בקיאות אין דער תּורה, וואָס ער האָט פון קליינערהייט אָן גע־ לערנט מיט גרויס התּמדה; מיט זײַן בריייטן וויסן פון אַלץ, וואָס איז אין אַ משך פון דורות נאָר אַרײַן אין אוצר פון ייִדישן שאָפן און אין דער געשיכטע פון ייִדישן פֿאָלק, האָט ער אויסגעלערנט אַ גאַנץ צעטל פון ייִדישע געלערנטע, פון תּנאים און אָמוראים און פון גלאָס גדולי־ישׂראל, וועלכע האָבן געצויגן זייער חיונה פון די מלאָכות, וואָס זיי האָבן געקענט:

הלל הזקן איז געווען אַ בויי־מײַסטער.
שמאי איז געווען אַ בויי־מײַסטער.
רבי יוחנן הסנדלר איז געווען אַ שוסטער.
רבי יהושע בן חנניה איז געווען אַ קאָוואָל.
רב פּפּא איז געווען אַ סטרעטער.
רבי יוסי האָט געאַרבעט בײַ פּעל.
רב אַבין איז געווען אַ סטאָליער.
רבי אַבּא בר זמינא איז געווען אַ שנײַדער.

און אַזוי איז ער מיט דעם לאַנגן צעטל געגאַנגען אַלץ ווײַטער און ווײַטער. און בײַ די אַלע נעמען, וואָס ער האָט דערמאָנט, כּדי דערמיט נאָך שאַרפער אונטערצושטרײַכן די אידעע, וואָס ער האָט געפֿרעדיקט און זי נאָך מער צו באַפעסטיקן, האָט ער אָנגעגעבן די קוואַלן, פון וועלכע ער האָט געשעפּט, און דאָס זײַנען אַלץ געווען ייִדישע קוואַלן. אין קיין ניט־ ייִדישע קוואַלן האָט ער אַזוינס ניט געדאַרפט זוכן.

עס איז אין דעם פאַל גאָר אינגאַנצן ניט געווען נייטיק, אויך וועלן עס איז געקומען צום באַוויזן, ווי הויך יידן האָבן אין אַלע צײַטן געשעצט בילדונג און וועלטלעך עלטער, איז יצחק־בער לעווינזאָן געגאַנגען אויף דעם זעלבן וועג און האָט זיך באַנוצט מיט דעם זעלבן גוט אויסגעפּראוט נוסח:

רבי עקיבא, איינער פון די גרעסטע יידישע גלערנטע, וואָס פון אים איז צו אונדז געקומען די תורה־שבעל־פּה, איז געווען אַ גרויסער קנאַנער אין ער איז געווען קלאָר אין די אַלע חכמות און וויסנשאַפטן, וואָס זײַנען געווען באַקאַנט אין זײַן צײַט.

רבי חנינא בן תרדיון איז געווען אַ גרויסער בקי אין די לערעס פון די ניט־יידישע דענקער אין זײַן צײַט און דערצו האָט ער נאָך געקענט די שפּראַכן פון אַ סך אַנדערע פעלקער און אין דער זעלבער צײַט איז ער אויך געווען זייער אַ פרומער, און ווי מיר וויסן פון די פּיוטים, וואָס מע זאָגט יום־כּיפּור און אויך תשעה־באָב, איז ער, פונקט ווי רבי עקיבא, געווען פון די עשרה הרוגי מלכות, וואָס זײַנען אומגעקומען על קידוש־השם.

רבי שמעון בן יוחאי האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זײַן קענטשאַפט אין נאַטורוויסנשאַפט, אין ער איז אויך געווען בקי אין פילאָסאָפיע.

רבי יהודה הנשיא, וועמען מע רופט אויך רבינו הקדוש, האָט געהאַט אַ נאָמען פון אַ גרויסן געלערנטן, וואָס קען גוט אַ סך שפּראַכן און עס איז געווען באַקאַנט, אַז ער צייכנט זיך אויס מיט זײַנע קענטענישן ניט נאָר אין תורה־שבּכתב און תורה־שבּעל־פּה, נאָר אויך אין גריכישער פילאָסאָפיע און עס איז אים אויך ניט פרעמד געווען דאָס, וואָס ס׳איז געשריבן אין עגיפּטיש און אין כאַלדעיש.

הלל הנשיא, דער זון פון רבי יהודה הנשיא, האָט פאַרמאָגט וועלטלעך וויסן אין גאָר אַ היפּשער מאָס און ער איז געווען אַ גרויסער קענער פון אַסטראָנאָמיע.

רב אַשי, דער גרעסטער צווישן די יידישע גלערנטע פון זײַן דור, דער, וואָס האָט צונויפּגעשטעלט די גמרא, דעם תלמוד בבלי, און דערמיט אויפגעטאָן אַזוי פיל פאַר דעם ווייטערדיקן קיום פונעם גאַנצן יידישן פאָלק, איז געווען קלאָר אין די ווייסנשאַפטן, וואָס זײַנען געווען אָנגענומען בײַ די גלערנטע פון אַנדערע פעלקער, און ווי מע קען זען פון דעם, וואָס ער האָט אויפגעטאָן אין דעם גרויסן ווערק, אויף וועלכן ער האָט געאַרבעט אַזוי פיל יאָרן, איז ער געווען אַ גוטער פּעדאַגאָג, אַ גוטער פילאָלאָג, אַ גוטער מאַטעמאַטיקער און אַ גוטער קענער פון נאַטורוויסנשאַפט און פון מעדיצין.

רבינו סעדיה גאון האָט גוט געקענט פילאָסאָפיע, ווי מע קען דאָס זען פון די ווערק, וואָס ער האָט געשריבן.

ר׳ שמואל הנגיד, דער בעל מבוא התלמוד און אַנדערע ספרים, האָט פאַרמאָגט אַ גאַנץ באַדײַטנדיקע וועלטלעכע בילדונג.

רבי שלמה בן גבירול איז געווען אַ פילאָסאָף און אַ דיכטער און אויך אַ גרויסער קענער פון גריכיש.

רש״י, וואָס האָט מיט זײַן פּירוש אויף דער תורה זיך געמאַכט באַליבט בײַם גאַנצן פאָלק, איז געווען אַ מענטש מיט אַ הויכער בילדונג אין ער האָט גוט געקענט עטלעכע שפּראַכן, איז געווען בקי אין פילאָסאָפיע און עס איז אַ סברא, אַז צו דעם איז ער נאָך געווען אַ דאָקטאָר אויך.

רבי אַברהם אבן עזרא, וואָס האָט זיך געמאַכט אַ נאָמען מיט זײַן פּירוש אויף תנ״ך, איז געווען אַ גרויסער פילאָסאָף, אַ גוטער דאָקטאָר און אויך אַ גרויסער שפּראַכן־קענער, ווי מע קען זען פון די ספרים, וואָס ער האָט געשריבן.

רבינו משה בן מימון, דער רמב״ם, וואָס האָט גענעבן יידן די משנה תורה און וועמען דאָס פאָלק האָט פאַרגליכן צו משה רבינו און געזאָגט וועגן אים, אַז ממשה עד משה לא קם כמשה, איז אויף דער גאַנצער וועלט געווען באַרימט ווי אַ גרויסער פילאָסאָף און ער האָט געהאַט אַ נאָמען פון אַ גוטן דאָקטאָר, און צו דעם איז ער אויך געווען אַ מאַטעמאַטיקער, אַן אַסטראָנאָם און אַ קענער פון פרעמדע שפּראַכן, אויף וועלכע ער האָט פרי־מי גערעדט און פליסיק געשריבן.

רבי מנשה בן ישראל, דער באַרימטער אַמסטער־דאַמער רב, וואָס האָט געשטאַמט פון די אַנוסים איז שפּאַניע, איז געווען אַ מענטש מיט אַ וועלטלעכער בילדונג; ער האָט גוט געקענט עטלעכע אייראָפּעישע שפּראַכן און ער איז געווען דער, וואָס האָט אין די יאָרן פון נאָך די כמעלניצקי־שחיטות אין אוקראַינע געפּירט די פאַרהאַנדלונגען מיט דעם ענגלישן לאָרד־פראָטעקטאָר אָליווער קראָמוועל, אַז מע זאָל אָפּשאַפן די גזירה, וואָס איז געבליבן נאָך פון עדואַרד דעם ערשטן אין 1290 און מע זאָל געבן יידן די רעכט זיך ווידער צו באַזעצן אין ענגלאַנד.

אַזוי איז יצחק־בער לעווינזאָן אין זײַן תּשובה בישׂראל געגאַנגען מיט דעם לאַנגן צעטל אַלץ ווייטער און ווייטער, און בײַם אַרויסברענגען דורך דעם אַלץ קלאָרער און קלאָרער די אידעע, וואָס ער האָט געפּרעדיקט, די אידעע פון אויפקלערונג, האָט ער שטענדיק אַנגעוויזן נאָר אויף יידישע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן אין דעם פרט געקענט דינגען ווי אַ מוסטער. אין דער פרעמד איז ער אַזעלכע ניט געגאַנגען זוכן. עס איז ניט געווען נייטיק, ער זאָל זוכן אין דער פרעמד, וועמען ער האָט זיי צו יעדער צײַט אַזוי ליכט געקענט געפּינען אין די אַלע אַלטע יידישע ספרים, וואָס ער האָט אַזוי גוט געקענט. ער איז צום אייגענעם קוואַל אַלע מאָל געשטאַנען נעענטער ווי צו די אַנדערע קוואַלן און ער איז קיינמאָל ניט מיד געוואָרן פון דאָרט

צו שעפֿן, וויפל ער האָט נאָר געדאַרפט. עס זײַנען דערביבער ניט געראַטן די, וואָס פֿראוואן שאַפֿן דעם אײַנדרוק, אַז אין דער השכלה־באַוועגונג בײַ די יידן פֿון אוקראַינע איז דער עיקר געווען דער אײַנפלוס, וואָס איז געקומען פֿון דרויסן. דער אמת איז, אַז עס איז גראַד ניט געווען אַזוי; דער פֿאַטער פֿון דער השכלה בײַ יידן אין אוקראַינע האָט עס גלײַך פֿון אָנהײב גאָר אויף אַנדערע וועגן ארויפֿגעפֿירט, ווי מע קען דאָס זען פֿון זײַן תּעודה בישׂראל און אויך פֿון די אַנדערע ווערק, וואָס ער האָט געשריבן אין די יאָרן פֿון זײַן שאַפֿן.

אינגאַנצן פֿרײַ פֿון די אײַנפלוסן, וואָס קומען פֿון דרויסן, איז אין דער אמתן דאָך קיין זאַך ניט. אַלײן, וואָס האָט נאָר עפּעס אַ וויכטיקע באַדײַטונג אין לעבן פֿונעם פֿאָלק און זיך איז גײַסט ענג פֿאַרבונדן מיט דער ווײַטערדיקער אַנטוויקלונג פֿונעם פֿאָלק, איז קיינמאָל ניט געווען אינגאַנצן רײַן פֿון פֿרעמדן אײַנפלוס, וואָס האָט דאָ און דאָרט זײַן אײַגענעם שטעמפּל אַרויפּגעלייגט און אויף לאַנג טיפֿע שפֿורן אײַבערגעלאָזט.

אַזוי איז דאָס געווען אַלע מאָל.

און געווײַנלעך האָט מען אָפּט גאָר אַליין ניט גענוואוסט, וועגן דאָס איז געשען און ווי אַזוי עס איז געקומען דערצו, ווײַל געשען איז דאָס אַלע מאָל ווי פון זיך, אין פֿונקט אַזוי איז דאָס ווי פון זיך גלײַך געווארן אייגן און מע האָט שוין געקענט פֿילן ווי נאָענט עס איז צום האַרצן.

אויף אַזעלכע וועגן גייט זיך די געשיכטע פון פֿעלקער איר אייגענעם גאַנג פון תמיד אָן און אויף אַזאַ שטייגער קייטלט זי אַמאָל צונויף אָן אידעען־קאָמף פון איין פֿאָלק מיט דעם אידעען־קאָמף פון אַנדער פֿאָלק און זיי ווערן זיך דאָן נאָענט אין גײַסט, אַפֿילו וועגן די ווײַטקייט פון ים און יבשה האָלט זיי די גאַנצע צײַט צעטיילט.

אין דער גרויסער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע, וואָס האָט נאָך אין דעם לעצטן פֿערטל פונעם 18־טן יאָרהונדערט אוועקגעלייגט דעם באַדן פֿאַר אַ נײַער עפּאָכע אין דעם פֿאָליטישן און סאָציאַלן לעבן פון גאַנץ אייראָפּע, האָט דער אײַנפלוס פון דער אַמעריקאַנער רעוואָלוציע, וואָס איז פֿאַרגעקומען מיט 13 יאָר פריער, געשפּילט זייער אַ וויכטיקע ראָלע. וועגן די רעוואָלוציע, וואָס האָט אויסגעבראָכן אין אַמעריקע אין 1776, וואָלט אפשר גאָרניט געווען געקומען דערצו, אַז אין פֿראַנקרײַך זאָל אויסברעכן אַזאַ רעוואָלוציע ווי די, וואָס האָט דאָרט אויסגעבראָכן אין 1789. אַמעריקע איז געווען דער מוסטער פֿאַר דער וועלט. מיט איר רעוואָלוציאָנערן קאָמף פֿאַר פֿרײַהייט און זעלבשטענדיקייט, האָט אַמעריקע גע־וויזן דעם וועג. איר אײַנפלוס אין דעם האָט דאָן צו זיך קיין גלײַכן ניט געהאַט. אויף די גײַסטיקע

בענדזשאַמין פֿרענקלין

פֿירער פון איר רעוואָלוציאָנערן קאָמף פֿאַר פֿרײַהייט, אויף די „טאַטעס פון דער פֿרײַער רעפּובליק", וואָס מע האָט מיט אַ טיפֿן גלויבן אין האַרצן געשאַפֿן אויף דער ערד פון דער נײַער וועלט, האָט מען אימעטום, ניט נאָר אין אַמעריקע, נאָר אויך אין אַנדערע לענדער, געקוקט ווי אויף גרויסע פֿערזענלעכקייטן, פון וועלכע מע קען אַ סך לערנען און ווי אויף זייער איבערגע־געבענע און אויפֿריכטיקע אידעאַליסטן, אין וועמעס וועגן עס איז שיין צו גיין. און העכער פון אַלע אַנדערע האָט זיך אין דעם פרט דעמאָלט אויפגעהויבן בענדזשא־מין פֿרענקלין. און דאָס דאָרף דאָ דערמאָנט ווערן, אויף דעם דאָרף מען זיך דאָ אַביסל אָפּשטעלן, ווײַל ווי מאָדנע דאָס זאָל ניט זײַן, איז גראָד אויסגעקומען אַזוי, אַז זײַן נאָמען — דער נאָמען פון דעם מענטשן, וואָס איז געווען אַזוי ענג פֿאַרבונדן מיט דעם רעוא־לוציאָנערן קאָמף פֿאַר פֿרײַהייט אין אַמעריקע, האָט זיך אויך גאָנץ נאָענט פֿאַרבונדן מיט דער השכלה־באַוועגונג אין אוקראַינע.

ער איז געווען ניט נאָר אַ פֿאָליטיקער, דער גרויסער בענדזשאַמין פֿרענקלין, וואָס האָט מיט זײַנע קענטעניש אַרויסגעשיינט אָפּילו צווישן די אָנגע־זעענסטע פון זײַן דור אין אַמעריקע; ער האָט צו דעם אויך געהאַט אַ נאָמען פון אַ געלערנטן און ער איז געווען אַ וויסנשאַפֿטסמאַן, אַ דענקער און אויך אַ טאַלאַנטפולער שריפֿטשטעלער. אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן, האָט מען אין יענער צײַט געלייענט מיט גרויס אינטערעס אין אַלע איראָפּעישע לענדער. זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע, וואָס ער האָט לײַדער ניט

פֿאַרענדיקט, וועלט נאָך בײז הינטיקן טאָג באַ־טראַכט ווי איינע פון די בעסטע ביאָגראַפֿיעס אין דער וועלט, און דאָס פֿאָלקסטע פון אַלע, וואָס ער האָט אין זײַן לעבן געשריבן, איז געווען זײַן Poor Richard's Almanack, וואו דער טראָפּ וועלט דער עיקר געשטעלט אויף מאַראַל, אויף עטישע פּרינ־ציפּן און אויף אויף דעם, וואָס מע רופט געווײַנלעך „לעבנס־ווײַסהייט". אויף אַלע אייראָפּעישע שפּראַכן איז דאָס דאָזיקע ווערק זײַנס איבערגעזעצט געווארן, אויך אויף כינעזיש האָט מען דאָס איבערגעזעצט. און אין אַלע שפּראַכן, אויף וועלכע עס איז אַרויס, האָט מען עס אויפגענומען אַזוי וואַרעם, אַז מע האָט עס געמוזט דרוקן אין אַ סך אויסלאַגעס. אין ענגליש זײַנען אַרויס ניט ווייניקער ווי 75 אויסגאַבעס, אין פֿראַנצויזיש — 56 אויפלאַגעס, אין דײַטש — 11 און אין איטאַליענישׂ 9. אומעטום האָט מען עס צע־כאָפּט. אומעטום האָט מען עס זייער גערן געלייענט [6].

און מיט אַ סך דעם ווערק, וואָס איז צו אים אַנ־געקומען ניט אין דער אַרײגינעלער שפּראַך, נאָר אין אַ פֿראַנצויזישער איבערזעצונג, האָט זיך באַנוצט איינער פון די גאָר אָנגעזעענע צווישן די ערשטע, וואָס האָבן דאָן, אין זייער גרויסער ליבשאַפט צום פֿאָלק, שוין געהאַט אָנגעהויבן פֿארשפּרייטן השכלה צווישן די יידן אין רוסלאַנד; און דאָס איז געווען מענדל לעפּין אַדער מענדל סאַטאַנאָווער, ווי מע האָט אים גערופֿן, מחמת דעם, וואָס געבוירן געווארן און אויס־געוואקסן איז ער אין סאַטאַנאָוו, אַ קליין אוקראַינער יידיש שטעטל אין פֿאָדאָליער גובערניע. ער האָט זיך מיט דעם באַנוצט בײַם שרײַבן זײַן ווערק חשבון הנפש, וואָס איז אַרויס אין 1808. און שפּעטער האָט דאָס אין פֿארלויף פון אַ סך יאָרן גדעדינט יידן ווי אַ גרויסטיקער וועגווײַזער און אַ רפואה פֿאַר דער נשמה, פונקט ווי זײַן וועלט רפֿואות העס, וואָס ער האָט אָנגעשריבן, באַנוצנדיק זיך מיט דאָקטאָר טיסאָס זייער אַ פֿאָפּולערן מעדיצינישן האַנטבוך, האָט זיי געדינט ווי אַ רפואה פֿאַרן גוף.

זייער ריכטיק אָנגעוויזן דערויף האָט ד"ר ישׂראל צינבערג. ריידנדיק וועגן דעם איינפלוס פון חשבון הנפש און דערמאָנענדיק דעם פֿאָקט, וואָס דער מחבר האָט פֿאַר זיך געזומען בענדזשאַמין פֿרענקלינס אַר־בעט ווי אַ מוסטער, זאָגט ער:

„ניט אָבער בלויז די כּללים פון זעלבסט־דערציי־אונג איז אויסן לעפּין מיט זײַן חיבור. פֿיל וויכטיקער איז דער אָרט און שטיגער ווי דער בעל חשבון הנפש דערקלערט די יסודות און גרונט־פּרינציפּן פון דער יידישער רעליגיעזער עטיק. די טראַדיציאָנעלע באַ־גריפֿן וועגן דער יידישער אמונה פֿלעכטן זיך בײַ לעפּינען צונויף מיטן גײַסט און וועלטבאָגעם פונעם סוף 18־טן יאָרהונדערט. די יסודות פון דער יידישער עטיק טרעטן בײַ לעפּינען אַרויס ניט אין אַ מיסטישן אָדער פֿילאָסאָפֿישׂ־רבנישן לבוש, נאָר אין מער מאָדערנע פֿארמען. בײַם דערקלערן די פון אים אַרויס־געשטעלטע כּללים, ברענגט לעפּין ניט זעלטן ראָיות פון די חכמות הטבע (נאַטוראַוויסנשאַפֿט), שטיצט זיך אויף פּראַבלעמען פון פּסיכאָלאָגיע און פיזיאָלאָגיע פון עמפּינדונגען. אין פּולן הסכם מיט די אָנשויאונ־גען פון די יידישע מיטלעלטערלעכע בעלי־מוסר און רעליגיעזע דענקער, שטרײַכט אויך לעפּין אונטער, אַז דער מענטש שטייט מאַראַליש העכער פון די מלאָכים, וויל דער מלאָך האָט ניט קיין פרײַע בחירה, ער איז בלויז אַ פֿאָסיוועס אָפּשפּיגלונג 'ממדת הרחמים'; דער מענטש אָבער, וואָס האָט אַ פרײַען ווילן, קעמפט אויף זײַן אייגענעם חשבון, און דורך עקשנותדיקן קאָמף און שוועכע מאַראַליש לעבן שמערצן דערגרײכט ער די 'מידת חסד', דעם מענטשנס נשמה, פירט לעפּין אויס, פֿארדינט געצאָלט פֿאַר אירע שוועכ־רע לעבן. אין בעת לעפּין רעדט וועגן דער העכסטער מדרגה פון גליק און פֿאַרגניגן, וואָס דער מענטש קען דערגרײכן, טרעט ער פֿאַר אונדז אַרויס אַלס אמתער זון פונעם 'אויפקלערערישן' 18־טן י"ה; צוזאַמען מיטן פֿאַרגניגן, וואָס דער מענטש האָט, בעת ער טוט געכעכטע מעשׂים אין טוט גוטס 'מיט יעדער באַשעפענישׂ', דערמאָנט לעפּין מיט התלהבות דאָס העכסטע גליק־געפּיל, וואָס דרינגט דורך דעם מענטשן, בעת ער פֿארטיפט זיך אין די סודות פון דער נאָטור און פֿארשט אויס די געזעצן, וואָס געווען איבער אַלע, וואָס עקסיסטירט. אינטערעסאַנט איז אויך לעפּינס באַמערקונג, אַז די אָנטיקע פעלקער האָבן אין גאָט דעם באַשעפער געזען קודם־כל דעם גאָט פון דער געוואַלדיקער קראָפט, דעם גאָט פון נקמה און גערעכטן משפּט (אל שדי, אל נקמות, אלקי הצדק והמשפט); די יידן אָבער האָבן געזען גאָטס אמתע גרויסקייט אין זײַן רחמים, אין זײַן ליטזעליקייט און הייליקייט; זיי, די קינדער פונעם פֿאָלק ישׂראל, האָבן די ערשטע אינגעזען, אַז די אמתע ידיעת הבורא גרינדעט זיך ניט אויף יראָה, נאָר אויף ליבע און איבערגעגעבן־קייט".

וויטער רעדט ד"ר צינבערג וועגן דעם ווי שטאַרק מענדל לעפּין האָט דאָן אויסגענומען מיט זײַן חשבון הנפש און וואָס פֿאַר אַן אינפלוס דאָס וועלט האָט געהאַט אויף די, וואָס האָבן עס גוט געלייענט און ריכטיק פֿארשטאַנען. ער דערציילט, אַז דער אינפלוס דערפון איז געווען אַזוי גרויס, אַז אין אַ סך שטעט פון פֿאָדאָליע און גאַליציע האָבן זיך אין די יידישע קהילות דעמאָלט „געבילדעט ספּעציעלע חברות, וואָס זייערע תקנות זײַנען צונויפגעשטעלט געווארן לויט די עטישע כּללים פון לעפּינס חשבון הנפש" [6]. ער גיט דאָס איבער ווי אַ פאַקט, וואָס איז קיינמאָל פון קיינעם ניט אָפּגעפֿרעגט געווארן. אַזוי האָבן דאָס אויך איבער־געגעבן מענטשן, וואָס זײַנען אין יאָרן געווען יינגער

פון לעפינען, אָבער זיי האָבן געלעבט אין זײַן דור און זיי זײַנען געווען באַקאַנט מיט דעם, וואָס ער האָט אויפגעטאָן אין זײַן לעבן. און דער בעסטער עדות דערויף איז אַברהם־בער גאָטלאָבער, וועלכער איז אַליין אויך געווען איינער פון די זײַלן אין דער השפלה־באַוועגונג בײַ יידן. אין זײַנע מעמוֹאַרן זאָגט ער אויף אין אָרט, אַז לויט לעפינס חשבון הנפש האָבן זיך אין אַ סך שטעט געגרינדעט עטישע חברות. און ווײַטער אין די זעלבע מעמוֹאַרן, דאָרט וואו ער רעדט וועגן די גרויסע נוצן, וואָס לעפינס רפואות האָבן האָט געבראַכט דעם פאָלק, דערמאָנט ער נאָך אַמאָל זײַן חשבון הנפש און ער זאָגט: „אַזוי האָבן מיר איך געזען און געהערט, אַז עס האָבן זיך געגרינדעט חברות, וואָס פירן זיך לויט דעם ספר חשבון הנפש און לויט דעם דאָזיקן ספר פלעגן זיי זיך אויסצובעסערן זייערע מידות“ [2].

פון אַלע, וואָס ס׳איז נאָר פאַראַן צו וויסן וועגן דעם, איז קלאָר, אַז דאָס איז אַוודאי געווען דער אַנהייב פון אַ נײַער יוגנט־באַוועגונג אינעם יידישן לעבן פון יענער צײַט; און באַשטאָנען איז זי, יענע באַוועגונג, פון זייער סימפּאַטישע אידעאַליסטן אין טרוימער, וואָס האָבן זיך, פאַרבענקטע און מיט אַ טיפֿן גלויבן אין האַרצן, גערויסן אַרײַנצוקומען אין דער בריטער און גרויסער וועלט, מיטנעמענדיק דערבײַ אַהין דאָס שענסטע פון די אַלטע יידישע טראַדיציעס און דאָס ליכטיקסטע פון דער אַלטער יידישער מאָראַל.

דער געדאַנק דערפון איז געווען, אַז אין אַזעלכע פאַלן, ווען עס האַנדלט זיך וועגן מאָראַל, וועגן עטישע פּרינציפּן, וואָס מע פרעדיקט, ווען נאָר מע האָט אַ גוטע געלעגנהייט דערויף, קען מען ניט אָפּקומען דערמיט, וואָס מע דרשנט וועגן דעם, נאָר מע דאַרף עס אַליין אויך מקיים זײַן, עס ריכטיק דורכפירן אין לעבן. מע מוז אין דעם זײַן ניט נאָר אַ נאה דורש, נאָר אויך אַ נאה מקיים. בײַ אַזאַ כלל האָבן זיך פעסט געהאַלטן די אַלע יונגע מענטשן, וואָס האָבן זיך אין יענער צײַט אָרגאַניזירט אין חברות אונטערן אײַנפלוס פון מענדל לעפינס חשבון הנפש. מאָראַל איז בײַ זיי געווען דער עיקר. דאָס איז געווען דער וועג, וואָס זיי האָבן אויסגעקליבן אין לעבן.

אין עס איז אינטערעסאַנט, וואָס גראָד רבי ישראל סאַלאַנטער, דער באַגרינדער פון דער מוסר־באַוועגונג, וואָס ער האָט געשאָפן בײַ יידן, האָט געוואוסט ווי אָפּצושאָצן די וועדט פון דעם משפיל מענדל לעפינס וועדק חשבון הנפש און ער האָט אויך געוואוסט ווי אַזוי דערמיט זיך צו באַנוצן לטובת זײַן אייגענעם דרך אין יידישקייט, וואו דער רעליגיעז־עטישער מאָטיוו וועדט אַלע מאָל גאַנץ שארף אינטערגעשטראָכן אין וואו די שטרעבונג צו שלימות פאַרגעמט דעם אויבנאַן. אין 1844, נאָך דעם ווי עס זײַנען שוין געהאַט אַוועק קנאַפּע צוואַנציק יאָר זינט מענדל לעפין איז גע־שטאָרבן, האָט רבי ישראל סאַלאַנטער געלאָזט איבער־דרוקן זײַן חשבון הנפש, וואָס איז דעמאָלט אַוודאי שוין געווען שווער צו קריגן [3]. און עס איז קענטיק גאָר קיין ספק נישט געווען בײַ אים, דעם פרומען ראש־ישיבה און ערלעכן פּרעדיקער, אַז דאָס ווערק פון דעם מענטשן, וואָס איז געווען איינער פון די גאָר אָנגעזעענע צווישן די ערשטע משפילים, איז גראָד אַ גוט האַנטבוך פאַר די, וואָס קלײַבן אויס פאַר זיך אין לעבן דעם גלײַכן וועג, און אַז בכלל איז נאָטירלעך, אַז אונטער דער השפּעה פון אָזאַ ווערק זאָלן מענטשן אין לעבן זיך פירן אַזוי, אַז מע זאָל אויף זיי קענען זאָגן, אַז זיי זײַנען אי צו גוט, אי צו לײַט.

אָזוי האָט זיך עס ווי פון זיך געלייגט אויפן שכל, וועגן מע האָט זיך אַרײַנגעטראַכט אין דעם ווי דער חשבון הנפש איז געשריבן און ווי ער ווירקט אויף די, וואָס לייענען אים.

עס איז אויך געווען נאָטירלעך, אַז ער, מענדל לעפין, זאָל צווישן די אָנגעזעענע משפילים פון זײַן צײַט זײַן פון די ערשטע, וואָס קוקן ניט מיט ביטול אויף דער פאָלקס־שפּראַך. ער האָט געזן געשריבן אויף אין דאָן האָבן שוין אויך אָנדערע פון די, וואָס האָבן פריער געשריבן בלויז העבּרעיש, זיך פאַרקוקט אויף אים און שוין אויך געשריבן יידיש. ער האָט איבערגעזעצט אויף יידיש משלי און קהלת, תהילים און שיר השירים. זײַן גרויסע לומדות אין יידישקייט און זײַן בריטע ערודיציע אין וועלטלעכן וויסן האָבן אים ניט געשטערט אין דער פאָלקסטימ־לעכקייט, וואָס איז אים געווען אייגן. ער איז אָלע מאָל געווען און איז אויף שטענדיק פאַרבליבן אָן עכטער אוקראַינער יידּ. אָפילו אין דעם, וואָס מע האָט אים גערופן אויפן נאָמען פון דעם שטעטל, וואו ער איז געבוירן געוואָרן, איז געווען אַזוינס, וואָס האָט אין זיך געהאַט די היימישקייט פון אוקראַיניש־יידישן שטייגער, וואָס פירט געווײַנלעך אַרויף אויפן זינען אַ ניגון, וואָס דערטראָגט זיך ערגעץ פון ווײַט — מענדל סאַטאַנאָווער!

און דאָס האָט דערמאָנט אָן נאָך יידן, וואָס זײַנען אין אוקראַינע געשטאַנען נאָענט צום פאָלק און מע האָט זיך מיט זיי געפילט היימיש. אַזעלכע ווי למשל: ר׳ לוי יצחק באַרדיטשעווער, ר׳ נחמן בראַצלאַווער, ר׳ נתן נעמיראָווער און נאָך אַנדערע.

דאָס פאָלק האָט זיך אַלע מאָל געהאַט זײַנע אייגענע וועגן וויי אויסצודריקן ליבשאפט צו די, וואָס האָבן דאָס פאַרדינט.

עס איז צווישן די משכילים אין אוקראַינע אויך געווען איינער, וועמען מע האָט געריפן דער קניגיס־בערגער און דאָס איז געווען משה מאַרקוזע. ער האָט גראָד ניט געשטאַמט פון אוקראַינע; ער איז גאָר געבוירן געוואָרן אין פרײַסן און שטודירט האָט ער אין קעניגסבערג און ער איז בײַם פאַך געווען אַ דאָק־

טאָר, אָבער ניט פון יענע דאָקטוירים, בײַ וועמען מעדיצין איז ניט מער ווי אַ פּאַר ; בײַ אים איז מעדיצין גערופן אַן אידעאַל און ער איז דערמיט אויסן גערופן צו העלפן און ברענגען נוצן די אַרעמע און אומוויסנ־ דיקע פּנעם פֿאָלק, ווי מע קען דאָס זען פון דעם, וואָס מע וווייסט וועגן אים און וועגן דעם, ווי ער האָט זיך אויפגעפירט אין די יאָרן, וועלן ער האָט אין טריסק און אין אַנדערע אוקראַינער ייִדישע שטעטלעך פֿראָקטיצירט מעדיצין, און ווי מע קען דאָס אויך זען פון זײַן ייִדישן בוך ספֿר רפֿואות הנקרא עזר ישׂראל, וואָס ווערט נאָך איצט אויך באַטראַכט ווי אַ „ליטעראַרישע דערשײַנונג פון קולטור־היסטאָרישן באַדײַט".

אין דער נאַטור איז ד״ר משה מאַרקוזע קענטיק געווען אַן אומרואיקער מענטש, און וועלן ער איז אין 1773 אַנגעקומען קיין „מדינת פּוילן", ווי ער אַליין רופט דאָס אָן אין זײַן בוך, זיך דאָרט צו באַזעצן, האָט ער שוין געהאַט באַזוכט די וויכטיקסטע לענדער פון אייראָפּע, זוכנדיק אַלץ אַ פּלאַץ, וואו זיך אײַנצו־ אָרדענען. אומעטום האָט ער זיך זייער שטאַרק אינ־ טערעסירט מיטן ייִדישן לעבן. עס האָט אים געצויגן צו די ייִדישע מאַסן און טאָקע דערפאַר אָפּנים האָט ער אויסגעקליבן פּאַר זיך די לעגנגט, וואָס ער האָט אַנגערופן „מדינת פּוילן", און בײַם אָנהייב פון די 80־ער יאָרן פונעם 18־טן יאָרהונדערט איז ער גע־ קומען קיין אוקראַינע און האָט זיך דאָרט באַזעצט אין דעם שטעטל טריסק, אין וואָליניער גובערניע.

די גאַנצע צײַט, וואָס ער האָט אין אוקראַינע פֿראָקטיצירט מעדיצין און זיך גוט צוגעקוקט צו דעם, ווי עס לעבן דאָרט די אַרעמע ייִדן, די מאַסן פון פּאָלק, איז ער מער ווי פון אַלץ געווען געריטן דערפון, וואָס איבער דעם, וואָס זיי וויסן ניט אָפּילו די עלע־ מענטאַרסטע כּללים ווי אָפּצוהיטן דאָס געזונט, פאַר־ קירצן זיי זיך דאָס לעבן און קליינע קינדער שטאַרבן איבער דעם, וואָס מע ווייסט ניט, ווי אַזוי זיי אָפּצוהיטן און מע פארלאָזט זיך אין דעם אויף זנאכערס, אויף אַלטע באָבעס און אויף אָפּשפּרעכערקעס פון כּל המינים. ער האָט דערׂיבער געטראַכט, אַז עס וואָלט געווען גוט, ווען ער אַליין וואָלט אויף ייִדיש, אויף דער שפּראַך פון פּאָלק, „כּדי איטלעכער זאָל זיך אַליין קענען העלפן, וואו קיין געלערנטער דאָקטאָר איז פאַרהאַנדן". דאָס איז געווען זײַן טרוים אין אין 1789 איז דער דאָזיקער טרוים זײַנער פאַרווירקלעכט געוואָרן. עס איז דעמאָלט אַרויס זײַן בוך ספֿר רפֿואות הנקרא עזר ישׂראל, וואו אינאיינעם מיט די מעדיצינישע און היגיענישע פּראַגעס, וואָס דער מחבר באַהאַנדלט דאָרט וויי אַ דאָקטאָר, שילדערט ער אויך דעם ייִדישן לעבנס־ שטייגער פון 18־טן יאָרהונדערט, און וויי ש. ניגער דריקט זיך אויס (אין דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע, ב׳ ג, ז׳ 74), איז דאָס „אײַנער פון די ערשטע, אויב ניט דער ערשטער השכּלה־ספר אין ייִדיש, וואָס זײַן מחבר שרײַבט מיט ביטערקייט וועגן ייִדישע לופט־ מענטשן".

אַז דער בוך האָט אין יענער צײַט געבראַכט אַ סך נוצן און איז געווען זייער פאָפּולער בײַם פּאָלק, אין דעם קען בײַ קיינעם קיין צווייפל ניט זײַן. און איצט איז ד״ר מאַרקוזעס ספֿר הרפֿואות צווישן די גרעסטע יקר־המציאותן, און עס איז נאָך מיט אַ צײַט צוריק געווען אַנגענומען, אַז אויף דער גאַנצער וועלט געפינען זיך ניט מער ווי דרײַ עקזעמפּלאָרן ; איינער געפינט זיך אין דער שטאָטשער ביבליאָטעק פון פראַנקפורט בײַם מאַין, אַ צווייטער אין דער לענינ־ גראַדער מלוכה־ביבליאָטעק און אַ דריטער האָט זיך געפונען אין דער פּריוואַטער ביבליאָטעק פון נח פּרי־ לוצקי.

צווייטער קאַפּיטל

ווען מע וואָלט זיך דעמאָלט אין דער השכּלה־ באַוועגונג באַגוגנט בלויז מיט פֿראַשפּרייטן אויפקלע־ רונג צווישן פּאָלק, וואָלט דער קריג אַרום דעם אפשר גאָר ניט געווען אַזאַ פּראָבירטערטער און ער וואָלט גאָר אַן אַנדער כאַראַקטער אָנגענומען.

מע וואָלט איבער דעם זיכער ניט אַרײַן אין אַזאַ צאָרן, אַז מע זאָל זײַן גרייט איינער דעם אַנדערן דורס צו זײַן, און עס וואָלט זיך דערפון אַוודאי ניט צעפּלאַקערט אַזאַ פּייַער, אַז מע זאָל עס דערנאָך אין פֿאַרלויף פון יאָרן נישט קענען אויסלעשן.

נאָך אַלעמען האָבן דאָך אַלע ציוויליזירטע פעל־ קער דאָן דורכגעמאַכט אַ פּעריאָד פון אויפקלערונג און דער גײַסט דערפון האָט זיך שוין לאָנג געהאַט

שיצער פון אויפקלערונג פאַרן פאָלק און זיך דערמיט אַנהייבן חנדלען געפעלן צו ווערן דער וועלט.

אויך רוסלאַנד איז דעמאָלט אין דעם פרט ניט געווען קיין אויסנאַם. יעקאַטערינע די צווייטע האָט אויף איר אייגענעם שטייגער קאָקעטירט מיט ליבע־ראַליזם, כדי דערמיט אויסצונעמען בײַ די פראַנצויזישע ענציקלאָפּעדיסטן. און זי האָט געפירט אַ קאָרעספּאָנ־דענץ מיט וואָלטערן און זי האָט אײַנגעלאָדן צו זיך קיין פּעטערבורג דידראָנען, און ווען ער איז געקומען, האָט זי אים גרויס כבוד אָפּגעגעבן.

אויך אַלעקסאַנדער דער ערשטער, דאָס אייניקל פון יעקאַטערינע דער צווייטער, האָט פון 1801 ביז 1812, דאָס הייסט אַ העלפט פון די 24 יאָר, וואָס ער איז געזעסן אויפן טראָן, געשפּילט די ראָלע פון דעם גרויסן ליבעראַל און עס האָט געדאַרפט הייסן, אַז ער, דער צאָר פון רוסלאַנד, איז דער „באַפרײַער פון אייראָפּע".

אַזאָ צײַט איז דאָס געווען אין די יאָרן, וואָס זײַנען געקומען פאַר דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע און אויך שפּעטער, שוין נאָך דעם ווי נאַפּאָלעאָן האָט פאַרלוירן די לעצטע שלאַכט בײַ וואָטערלאָ און מע האָט אים פארשיקט אויפן אינדזל סענט העלענאַ, פון וואַנען ער איז שוין מער קיינמאָל צוריק ניט געקומען. יעדער געקרוינטער הערשער האָט געדענקט, אַז עס וועט זײַן בעסער, ווען ער וועט זיך פּונקט אין די פּעדערן פון ליבעראַליזם און אַנהאַלטן די פּאָזע פון דעם גרויסן אויפקלערער, וואָס רופט אַלע מאָל אַרויס אין פּליצלעך צו זיך. אָפּילו ניקאָלאַי דער ערשטער האָט ניט געקענט בײַשטײַן דעם נסיון און ער האָט זיך ניט אין מאָל אין אַזאָ פּאָזע אַוועקגעשטעלט — אין דער פּאָזע פון אַן אויפ־קלערער. און אומעטום, וואו עס האָט זיך נאָר אַזאָ אַטמאָספערע עשאפן, אין די אַלע לענדער, וואו די פראַגע וועגן אויפקלערונג איז נאָר געשטאַנען אויפן טאָג־אָרדענונג, האָט דאָס פּאָלק עהאָט אַ גרונט צו האָפן, אַז עס שטייט פאָר אַ סך צו געווינען דערפון און מע האָט דערבײַער שטאַרק אַרויסגעקוקט דערויף.

בײַ יידן אָבער, בײַ די רוסישע יידן פון יענער עפּאָכע, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן מיטן 19־טן יאָר־הונדערט, האָט השכלה, אין דעם זינען, ווי מע האָט עס דעמאָלט פארשטאַנען, געמיינט אַ סך מער ווי סתם אויפקלערונג — בײַ זיי האָט דאָס געמיינט אַ רעוואָלוציע, אַ סאָציאַלע און אויך אַ קולטורעלע רעוואָלוציע, וואָס האָט געמאַכט אַ פולשטענדיקן אי־בערבראַך אין אַ לעבן, וואָס איז אין פאַרלויף פון דורות שוין געווען אײַנגעשטעלט אַזוי, אַז ניט נאָר דער תוך דערפון, נאָר אויך די פאָרם פון דעם איז שוין אַרײַן אין דעם גדר פון די טראַדיציעס, וואָס מע האָלט הייליק און מע היט שטאַרק אָפּ. און אינבער דעם האָבן זיך דעמאָלט גלײַך אַנגעהויבן קריגערײַען, וואָס זײַנען וואָס אַמאָל געוואָרן אַלץ מער און מער פאַרביטערט; עס האָבן זיך געמומען אַרומרײַסן צווישן זיך אייגענע און פרעמדע; עס האָט אויסגעבראַכן אַ קאַמף צווישן עלטערן און קינדער; משפחות האָבן זיך צעטיילט אין צדדים, וואָס האָבן שוין מער קיין שלום צווישן זיך ניט געקענט האָלטן. און אין דער קריגערײַ, וואָס האָט צעטיילט משפחות און דערווײַ־טערט אייניע פון די אַנדערע די, וואָס זײַנען זיך פריער אַלע מאָל געווען נאָענט, איז מען אויך אַרויס אין אַ בונט קעגן די פאַרריסענע בעלי־דעה, די גרויסע גבירים און מיוחסים, וואָס האָבן זיך אומעטום, אין אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, געפירט מיט אַזאָ תקיפות, אַז עס איז שוין פשוט געווען ניט אויסצוהאַלטן פון זיי.

אַלץ אין יידישן לעבן האָט זיך דאַן שטאַרק אַ טרייסל געטאָן, און אין דעם שטרעבן צו השכלה, וואָס מע האָט געקרויניט מיטן נאָמען „בת השמים", האָט מען געקראָגן דעם מוט אַרויסצוקומען מיט טענות צו דער וועלט און מאָנען בײַ איר גערעכטיקייט צו דעם געקריוודעטן און באַליידיקטן יידישן פאָלק.

עס איז דעמאָלט מיט אַמאָל געוואָרן צו שווער אריבערצוטראָגן די אייגענע געפאַלנקייט און מע האָט שוין דעם געבראָכענעם געמיט מער ניט געקענט באַרואיקן מיט די אַלטע תפילות און תחנונים צום גאָט פון ישראל, וואָס איז אַליין אַלע מאָל געווען און זײַן משפט איז געווען. מע האָט שוין געמוזט ארויסקומען אָפּן מיט אַ פראָטעסט אָפּצוגעבן דעם, וואָס אַנדערע פעלקער האָבן שוין בײַ זיך געפּועלט, אַז אויף יידן דאַרף מען קוקן ווי אויף „נידעריקע בא־שעפענישן" און אַז צו זיי קען מען זיך נאָר אַנדערש ניט באַציען ווי נאָר מיט ביטול און פאראכטונג און ארויסווײַזן צו זיי אָפּענע שנאה און ביטערן האָס. עס איז געווען נייטיק צו דערמאָנען די וועלט אָן דער חשיבות פון יידישן פאָלק, אָן דער היסטאָרישער חשיבות פון יידישקייט. פונקט אַזוי איז דעמאָלט אויך געווען נייטיק צו וועקן דאָס געוויסן פון די קריסטלעכע פעלקער, צווישן וועלכע עס האָט געלעבט דער גרעסטער טייל פונעם יידישן פאָלק. און דאָס האָט געפּראָווט טאָן דער משפּיל לייב נעוואכאָוויטש אין זײַן ביכל וואָפּל דשטשערי יודעיסקאָי („דער יאָמער פון דער בת יהודה"), וואָס איז געווען, ווי שאול גינזבורג באַשטעטיקט דאָס ריכטיק, „דער ערשטער רוסישער בוך וועגן דער יידן־פראָגע, וואָס איז פאַר־פאָסט געוואָרן דורך אַ יידן און דערשינען אין רוס־לאַנד" [9].

געקומען איז נעוואכאָוויטש פון לעטיטשעוו, אַ קליין שטעטל אין פּאָדאָליער גובערניע. ער איז דאָרט געבוירן געוואָרן אינעם יאָר 1776 און זײַן וואָפּל דשטשערי יודעיסקאָי, וואָס אויף יידיש מיינט דאָס פשוט דער יאָמער פון יידישן פאָלק, איז אין פּעטער־

בורג אַריוס אין 1803. ער איז דאָן אינגאַנצן אַלט געווען ניט מער ווי 27 יאָר — אַ יונגערמאַן, וואָס האָט געהאַט אַ נאָמען פון זייער אַ פּעיקן מענטשן און איז דערצו נאָך געווען זייער אַן ענערגישער און פול מיט לעבן. אָבער דאָרט, אין זײַן וועלט, וואָס איז געשריבן מיט אַ סך פּײַער און טעמפּעראַמענט, איז דער גאַנצער ציגאַנג צו דער טעמע אַזאַ, אַז מע וואָלט ניט געקענט זאָגן, אַז דאָס שרײַבט אַ יונגערמאַן; דאָרט רעדט ער ווי אַ ייִד, וואָס פילט שוין פון לאַנג דעם גרויסן וויִטאָג און דעם טיפן צער דערפון, וואָס אין דער קריסטלעכער וועלט קוקט מען אויף ייִדן מיט ביטול און מע באַציט זיך צו זיי מיט פאַר־אַכטונג.

דאָס האָט אים ניט געגעבן קיין רו און גלײַך בײַם אָנהייב שטעלט ער דעם ייִדישן פּאָלק אַ פראַגע, אויף וועלכער ער האָט נאָך פון פריער צוגעגרייט אַן ענטפער:

„אויף וואָס — פרעגט ער — קלאָגסטו איצט, יעקבס טאָכטער? וואָס פעלט דיר אַצינד? זאָג דאָס אָפן! קוקסטו דען ניט אויף דער זעלבער זון, וואָס די קינדער פון אַנדערע פעלקער קוקן? טרעטן דען ניט דײַנע פֿיס אויף דער זעלבער ערד וואָס זיי? אָטעמסטו דען ניט די זעלבע לופט און באַוצטו זיך דען ניט מיט דעם זעלבן לעבן און מיט די מיטלען צום לעבן פונקט ווי די אַנדערע, וואָס באַוואוינען די אויבערפלאַך פון דער ערד? זאָג דאָס אָפן!“

און דערויף גיט יעקבס טאָכטער, דאָס ייִדישע פּאָלק, הייסט עס, אַן ענטפער, וואָס קומט פון דער טיפּעניש פון האַרצן:

„אָך, ניין — זאָגט זי — ניט דאָס גיט מיר ניט קיין רו, ווײ איז צו מיר! איך בין בײַ זיך געפאַלן, מע האָט מיך באַלייִדיקט פאַר דער גאַנצער וועלט, מע האָט מיך אויסגעשלאָסן פון דעם בונד, אין וועלכן מע האָט אַרײַנגענומען די אַלע, וואָס לעבן אויף דער וועלט און גענישן פון דעם, וואָס עס שײַנט די זון, מע האָט פון מיר געמאַכט עפּעס אַזוינס, אַז איך דערקענ זיך שוין אַליין ניט!“[10].

ריכטיק בין איך דאָס, וואָס ער, יהודה־לייב נעוואַכאָוויטש אַליין, זאָגט וועגן דעם, וואָס ער שרײַבט אין וויִ ער שטעלט זיך דערבײַ אַליין פאַר פאַר די, וואָס וועלן זײַן ביכל לייענען:

„ניט צוליב כּבוד — זאָגט ער — שרײַב איך דאָס אין אויך ניט צוליב דעם, אַז איך זאָל דאָ זיך אַליין מיט פאַראַד אַרויספירן אויף דער בינע. צי קען דען די שטרעבונג צו כּבוד אויפקומען אין אַ האַרץ, וואָס איז פאַראומערט און צעבראָכן? ניין, איך גיס דאָ נאָר אויס דעם אומעט, מיט וועלכן מײַן נשמה איז פול!“

דאָס זײַנען וועגטער, וואָס קומען אַרויס פון דער סאַמע טיפּעניש פון האַרצן. מע דערפילט דאָס בײַם לייענען. מע בליבט לאַנג אונטער דעם אײַנדרוק נאָך דעם ווי מע האָט עס שוין איבערגעלייענט. און עס איז זייער ריכטיק, וואָס שאול גינזבורג האָט וועגן דעם גענאָגט, דערמאָנענדיק דאָס: „און ווירקלעך — האָט ער גענאָגט — נעוואַכאָוויטשעס ‚וואָפל‘ איז אַ כסדרדיק וויי־געשריי וועגן דער פאַראַכטונג, וואָס ייִדן באַגעגענען אויף יעדער שריט פון דער קריסט־לעכער וועלט. אָפּנים נעוואַכאָוויטש האָט אַליין געגוג אויף זיך געפילט אָט די דערנידערנדיקע באַציאונג, און ער דריקט דאָ אויס אָפט מאָל אין פּײַערדיקע וועריטער דעם געפיל פון צער, מיט וועלכן ער איז דורכגעדרונגען“.

פון קיין זאָך אָפּנים האָט נעוואַכאָוויטש ווי אַ ייִד זיך נישט געפילט אַזוי באַלייִדיקט ווי פון דעם, וואָס אַנדערע פעלקער באַציען זיך צו ייִדן מיט פאַראַכטונג. דאָס האָט אים קענטיק מער ווי אַלץ וויי געטאָן, ווײַל אינאיינעם מיט השכלה איז אויך געקומען די נאַציאָנאַלע דערוואַכונג, און ער האָט געשריבן:

„ווערן פאַראַכטעט — דאָס איז אַ פּײַן, וואָס איז גרעסער פון יעדער אומגליק אויף דער וועלט! אָ, דאָס איז אַזאָ מין פּײַן, וואָס קיינער איז ניט אימ־שטאַנד אָפּצומעסטן. אויב די דונערן, ווינטן, שטורעמס און דאָס רוישן פון ים וואָלטן זיך צונויפגעגאָסן מיט דעם געשריי פון דעם פאַראַכטעטן מענטשן אין איין אַלגעמיינעם כאָר, וואָלט דאָס ערשט דעמאָלט אפשר געקענט אויסדריקן זײַן גרויסן וווייטאָג, זײַן שרעקלעכע שמאָכט... שוין דאָס וואָרט ייִד אַליין רופט אַרויס אַ מאָדנעם געפיל. עס איז געוואָרן אַ זידלוואָרט, אַן אויסדרוק פון פאַראַכטונג, אַ מין סטראָשידלע פאר קינדער און פאַר שוואַכע מוחות. שוין הונדערטער יאָרן זינט עס שיטן זיך אויף ייִדן פאַרשיידענע בילבולים. אָט באַשולדיקט מען זיי אין כישוף, אָט אין אַפּיקורסות, אָט אין אָבערגלויבן. ווי ריינגען פון איין קייט דריקן זיי נאָר דאָס ייִדישע פאַלק. זײַן שיקואַל דערמאָנט אַן דעם גורל פון אַן אומגליקלעכן זון, וואָס די גאַנצע משפּחה פאַרהאַסט אים און וואָס ער זאָל ניט טאָן, וועלט אַלץ שלעכט אויסגעטיטשט, און ווען עס וויזט זיך אַרויס, אַז דאָס מאָל איז ער גראָד ניט שולדיק, טראַכט מען גלײַך אויס אויף אים נײַע באַשולדיקונגען“.

און נעוואַכאָוויטש רופט אויס מיט פאַטאָס:

„אָ, קריסטן! איר זוכט אין דעם מענטשן אַ ייִד; זוכט בעסער אין דעם ייִדן אַ מענטשן, וועט איר אים אַן שום צווייפל געפינען. קוקט זיך נאָר גוט צו, וועט איר זען. איך שווער אײַך: דער ייִד, וואָס היט ריין זײַן גלויבן, קען ניט זײַן קיין פאַרדאָרבענער מענטש, קען ניט זײַן קיין שלעכטער בירגער!“

און ווײַטער צו די קריסטן, וואָס ער האָט זייער געוואָלט אַריבערגעווינען אויף זײַן זײַט:

„פאַרוואָס זײַנען מיר אזוי בײַ אײַך פאַרהאַסט? וואָס וועט איר דען געווינען, ווען מיר וועלן בלויז

צוליב דעם, אַז מיר זאָלן פון דעם לעבן קענען גענישן, פֿאַרלאָזן דעם גלויבן פון אונדזערע אָבות? צי האָט איר דען ניט געהערט וועגן די ווערטער, מיט וועלכע אונדזער בּאַרימטער שריפֿטשטעלער משה מענדעלסאָן קריסטלעכע מיטבּירגער? ער האָט צו זיי געזאָגט: פֿאַרלאָזן אונדזער גלויבן מיטן גאַנצן הארצן קענען מיר דאָך ניט, איז וואָס זשע וועט אונדז, קריסטן, אַרויס־קומען, וען איר וועט פֿאַרמערן צווישן זיך די צאָל פון ניט־גלויביקע בּרידער?"

אַרום און אַרום איז דאָס אַ ווייַ־גשרייַ פון אַ יידן, וואָס האָט זיך מיט בּרען אָנגעהויבן רייַסן אין דער בּרייטער וועלט אַרײַן, און איבער אַלץ הילכט אפֿ די אייבּיקע טענה, וואָס יידן האָבן אַמאָל געהאַט אין וואָס זיי האָבן נאָך איצט אויך צו די גויִים: „פֿאַר־וואָס טוט איר אַזוי שענדן דאָס הויז פון ישראל? ... פֿאַרוואָס רייַסט איר אונדז אַזוי אינגאַנצן אַרויס פון פֿאַרצוך?"[21]).

אַ יאָר נאָך דעם ווי מע האָט אַרויסגעגעבן נע־וואַאָוויטשעס רוסיש בּיכל וואָפֿל דשטשערי יודעיסקאָי אין דאָרט האָבּ איך געזאָגט מײַן וואָרט צו באָוויזן, אַז יידן זײַנען גאָרניט אַזוי פֿאַרדאָרבּן און אַז די, וואָס רייַדן שלעכטס אויף אונדז, מאַכן גלאַט בּילבּולים, און וויל צווישן די אויפגע־קלערטע פון אונדזער פֿאָלק זײַנען פֿאַראַן אַ סך אזעלכע, וואָס וואָלטן זייער געוואָלט, אַז דאָס דאָזיקע בּיכל מײַנסט זאָל אַרויס אויף אונדזער שפּראַך אויך, איז בּיי מיר געבּליבּן, אַז איך זאָל נאָכגעבּן זייער פֿאַרלאַנג"[22]).

עס זײַנען אין נעוואָכאָוויטשעס בּיכל פֿאַראַן אפֿילו אַזעלכע שטעלן, וואָס דערמאָנען אין אַ געוויסן זינען אין ד"ר פּינסקערס אויטאָעמאַנסיפּאַציע, וואָס איז אַרויס שוין נאָך די פֿאַגראָמען פון 1881 און 1882, 79 יאָר נאָך דעם ווי נעוואָכאָוויטשעס „יאָמער פון דער בּת יהודה" איז אין פּעטערבורג אַרויס אויף רוסיש. בּיידע — אי נעוואָכאָוויטש, אי פּינסקער — זײַנען אין די יונגע יאָרן זייערע געוועזן שטאַרק פֿאַרגלויבּט אין השכּלה און בּיידע זײַנען זיי געקומען פון אוקראַינע. דער ערשטער, ווי עס איז שוין פריער געוועזן דערמאָנט, האָט געשטאָמט פון דעם שטעטל לעטיטשעוו, אין דער צווייטער איז געבּוירן געווארן אין דעם שטעטל טאַמאַש־פֿאָל, וואָס איז אויך אין פֿאָדאָליער גובערניע. איט־לעכער פון זיי באַזונדער האָט אין זײַן צײַט פֿאַרנומען אַן אָנגעזעזן פלאַץ אין דער השכּלה־באַוועגונג, וואָס האָט אָנגעזאָגט דאָס אָנקומען פון אַ נײַער עפּאָכּע אין דעם לעבן פון די יידן אין רוסלאַנד. אין כּאָטש זיי זײַנען אין דעם בּיידע אויף צוויי באַזונדערע וועגן געגאַנגען און דערצו נאָך זײַנען זיי אין צײַט געוועזן אזוי ווײַט אייַנער פונעם אַנדערן, האָבּן זיי דאָך געהאַט אין ציל פֿאַר זיך און דאָס איז געוועזן — גאולת־ישראל..."[23]).

בּיי יידן איז דאָס געוועזן זייַער וויכטיק, בּיידע האָבּן געשטרעבט דאָס צו דערגרייכן דורך השכּלה, דורך דער אויפקלערונג, וואָס האָט אין יענע יאָרן שוין אומעטום געהאַט געפונען אַ וועג פֿאַר זיך. אַבּער בּעת ד"ר פּינסקער, וועלכער איז געקומען מיט אַ סך יאָרן שפּעטער און האָט זיך שוין געהאַט אַנטוישט אין די האָפֿענונגען, וואָס ער האָט אַרויפגעלייגט אויף די אומות־העולם, האָט אויף זײַן בּיכל אַרויפגעשטעלט אַ מאָטאָ פון הלל הזקן „אם אין אני לי מי לי?", און געוועדט דאָרט דער עיקר צו די יידן און זיי געגעבּן צו פֿאַר־שטיין, אַז אויף קיינעם קענען זיי זיך אַזוי ניט פֿאַר־לאָזן, האָבּ איך דערזען ווי אַלע אינאיינעם זײַנען זיי שרעק־לעך בּייז אויף אונדז און עס גלעפּינט זיך צווישן זיי אַפֿילו נישט קיין איינער, וואָס זאָל זאָגן אַ גוט וואָרט אויף אונדז... און רק זיי דערמאָנען אונדזערע זינדז, האָט דאָס מיר שטאַרק ווייַ געטאָן, וואָרעם ווי קען איך שווײַגן, וען מע באַליידיקט מײַן פֿאָלק, און ווי קען איך אין אַזאַ פֿאַל ווי אַ שטומער אפֿילו נישט עפענען דאָס מויל?... און איך האָבּ זיך אָנגענומען מיט מוט און איך האָבּ אַרויסגעגעבּן מײַן רוסיש בּיכל וואָפֿל דשטשערי יודעיסקאָי און דאָרט האָבּ איך געזאָגט מײַן וואָרט צו באַווײַזן, אַז יידן זײַנען גאָרניט אַזוי פֿאַרדאָרבּן און אַז די, וואָס רייַדן שלעכטס אויף אונדז, מאַכן גלאַט בּילבּולים, און וויל צווישן די אויפגע־קלערטע פון אונדזער פֿאָלק זײַנען פֿאַראַן אַ סך אזעלכע, וואָס וואָלטן זייער געוואָלט, אַז דאָס דאָזיקע בּיכל מײַנסט זאָל אַרויס אויף אונדזער שפּראַך אויך, איז בּיי מיר געבּליבּן, אַז איך זאָל נאָכגעבּן זייער פֿאַרלאַנג"[22]).

עס זײַנען אין נעוואָכאָוויטשעס בּיכל פֿאַראַן אפֿילו אַזעלכע שטעלן, וואָס דערמאָנען אין אַ געוויסן זינען אין ד"ר פּינסקערס אויטאָעמאַנסיפּאַציע, וואָס איז אַרויס שוין נאָך די פֿאַגראָמען פון 1881 און 1882, 79 יאָר נאָך דעם ווי נעוואָכאָוויטשעס „יאָמער פון דער בּת יהודה" איז אין פּעטערבורג אַרויס אויף רוסיש. בּיידע — אי נעוואָכאָוויטש, אי פּינסקער — זײַנען אין די יונגע יאָרן זייערע געוועזן שטאַרק פֿאַרגלויבּט אין השכּלה און בּיידע זײַנען זיי געקומען פון אוקראַינע. דער ערשטער, ווי עס איז שוין פריער געוועזן דערמאָנט, האָט געשטאָמט פון דעם שטעטל לעטיטשעוו, אין דער צווייטער איז געבּוירן געווארן אין דעם שטעטל טאַמאַש־פֿאָל, וואָס איז אויך אין פֿאָדאָליער גובערניע. איט־לעכער פון זיי באַזונדער האָט אין זײַן צײַט פֿאַרנומען אַן אָנגעזעזן פלאַץ אין דער השכּלה־באַוועגונג, וואָס האָט אָנגעזאָגט דאָס אָנקומען פון אַ נײַער עפּאָכּע אין דעם לעבן פון די יידן אין רוסלאַנד. אין כּאָטש זיי זײַנען אין דעם בּיידע אויף צוויי באַזונדערע וועגן געגאַנגען און דערצו נאָך זײַנען זיי אין צײַט געוועזן אזוי ווײַט אייַנער פונעם אַנדערן, האָבּן זיי דאָך געהאַט אין ציל פֿאַר זיך און דאָס איז געוועזן — גאולת־ישראל...[23]).

בּיי יידן איז דאָס געוועזן זייַער וויכטיק, בּיידע האָבּן געשטרעבט דאָס צו דערגרייכן דורך השכּלה, דורך דער אויפקלערונג, וואָס האָט אין יענע יאָרן שוין אומעטום געהאַט געפונען אַ וועג פֿאַר זיך. אַבּער בּעת ד"ר פּינסקער, וועלכער איז געקומען מיט אַ סך יאָרן שפּעטער און האָט זיך שוין געהאַט אַנטוישט אין די האָפֿענונגען, וואָס ער האָט אַרויפגעלייגט אויף די אומות־העולם, האָט אויף זײַן בּיכל אַרויפגעשטעלט אַ מאָטאָ פון הלל הזקן „אם אין אני לי מי לי?", און געוועדט דאָרט דער עיקר צו די יידן און זיי געגעבּן צו פֿאַר־שטיין, אַז אויף קיינעם קענען זיי זיך אַזוי ניט פֿאַר־

לאָזן ווי אויף זיך אַליין, האָט נעוואָכאָוויטש אין זײַן ביכל געראַטן צו די גויִים אַן אָלץ געגלויבט, אַז ווען מע וועט זיי אויפקלערן, ווען מע וועט זיי עפּענען די אויגן, וועלן ייִדן דערפון אויפגעריכט ווערן; מע וועט דאָן קיין ייִדן שוין מער ניט רודפן אָן מע וועט קענען זאָגן, אַז אָט איז זי שוין געקומען אָן אָט איז זי שוין דאָ די צײַט פון גאולת־ישׂראל, ווי עס פֿאַרשטייען דאָס די מענטשן, וועלכע פֿאַרבינדן דעם גורל פון ייִדן מיט דעם גורל פֿון דער גאַנצער וועלט.

אָן וויסל ער האָט ווירקלעך געגלויבט אין דעם, האָט ער מיט אַזוי פיל אויפֿריכטיקייט געקענט אויסרופֿן, געבענדיק אַ שבועה דערבײַ:

„איך שווער בײַ גאָט, אַז אַ ייִד, וואָס היט אַפּ זײַן גלויבן אויף אַן אמת, קען קיינמאָל ניט זײַן פֿאַלש צו קיין מענטשן אָן ער איז אַלע מאָל איבערגעגעבן אָן געטרײַ!“

אָן ער זאָגט זיי מוסר, די גויִים, אָן ער האָט טענות צו זיי:

„געשיקט זיך, פֿרעגט ער זיי, איר וווייסט גאָר אינגאַנצן ניט דערפון, אַז אויך דער ייִד האָט ליב ישׂר אָן בערעכטיקייט פֿונקט אַזוי ווי איר? ... געשיקט זיך, אַז איר וווייסט נישט, אַז אויך צווישן ייִדן זײַנען פֿאַראַן ערלעכע מענטשן אָן אויך גוטהאַרציקע מענטשן אַזעלכע, וואָס העלפֿן אַרויס אַן אַרעמאַן צי ער איז אַ ייִד אָדער ניט קיין ייִד אָן זיי באַגנוגענען זיך מיט דעם, וואָס זיי האָבן, אָן זיי זײַנען שטענדיק גרייט צו העלפֿן אַנדערע — סײַ אַזעלכע, וואָס זײַנען אייגענע, אָן סײַ אַזעלכע, וואָס זײַנען פֿרעמדע אָן זיי זײַנען צערטרײַ אָן איבערגעגעבן צו דעם לאַנד, אין וועלכן זיי וואוינען אָן אויך צו דעם קעניג פֿון לאַנד!“

רײַדנדיק צו די גויִים אָן אָפּשטעלנדיק זיך דערויף, וואָס ער האָט ליב רוסלאַנד, לויבט נעוואָכאָוויטש אין זײַן ביכל זייער שטאַרק די ייִדן; ער שטעלט זיי אַרויס אין דעם שענסטן ליכט, אָן דערמאָנענדיק, וואָס ייִדן האָבן שוין אַריבערגעטראָגן, זאָגט ער: „אָן ניט קוקנדיק אויף די אַלע אומגליקן, וואָס האָבן אונדז געטראָפֿן, ניט קוקנדיק אויף די אַלע צרות, וואָס מיר האָבן שוין אין לעבן געהאַט, האָבן מיר דאָך ניט פֿאַרגעסן אָן גאָט, אונדזער גאָט, און מיר זײַנען פון ייִדישקייט ניט אַוועק. און אַז וואויל איז דעם פֿאַלק, וואָס קען זיך ווירקלעך באַרימען מיט אַזאַ זאַך!“

עס איז אין נעוואָכאָוויטשעס שרײַבן פֿאַר גויִים גענוג אַ וועלט מיט לײַבשאָפט צו ייִדן. ער האָט אין זײַן שרײַבן זיך אינגעשטעלט פֿאַר זיי ניט נאָר מיט אַרגומענט, וואָס מע קען צוקלײַבן אָפֿילו אין אַ רואיקן צעמיט, נאָר אויך מיט האַרץ, מיט נשמה און מיט שטאַרק צעשטורעמטע געפֿילן, ווי עס איז אָפט דער שטייגער פון יענעם גוט באַקאַנטן טיפּ פון אַן אוֹר־

ראַיינער ייִדן, וועלן ער איז זיכער, אַז ער איז געראַטן, און אין דער זעלבער צײַט, וואָס ס׳איז בײַ אים אָפּגעמאַכט „זיך צו האַלטן פעסט ביזן סוף“, האָט ער דאָך מורא, ער זאָל נאָך ניט אָנהייבן צו פֿאַרלירן די געדולד איבער דעם, וואָס ער האָט נאָך אָלץ זײַנס ניט אויס־געפירט...

פֿאַראַן בײַ אונדז ניט ווייניק אַזעלכע ייִדן: זיי צינדן זיך אָן העל אויף לעשן זיך אויס שנעל...

עס זײַנען אָבער אָלע מאָל געווען אַזעלכע געווען...

אָבער ווער האָט זיך אויף דעם געקענט ריכטן אָן וועמען האָט עס גאָר געקענט קומען אויף דער מחשבה, אַז ער, דער וואַרעמער ייִד, וואָס האָט זיך מיט אַזאַ ברען אָן מיט אַזאַ פּנים אַזוינעשטעלט פֿאַר זײַן פֿאָלק, זאָל גאָר פֿלוצעם אינגאַנצן אַוועק פון ייִדן אָן פון ייִדישקייט אָן זיך שוין מער גאָר קיינמאָל ניט אָנקערן דערמיט...

עס איז אָבער דאָך געשען.

שוין נאָך דעם ווי יהודה־לייב נעוואָכאָוויטש האָט זײַן רוסיש ביכל וואָפֿל דשטשערי יודעיסקאַ׳ איבערגעזעצט אויף דער שפּראַך פון די נביאים אָן עס אָנגעהויבן קול שׂושׂת בת־יהודה, האָט ער זיך גע־שמדט.

מע ווייסט ניט באַשטימט, וועלן ער האָט זיך געשמדט. עס איז אָנגענומען, אַז דאָס איז געשען אי־נעם יאָר 1809. אָבער אויפֿן גרונט פון דעם, וואָס שפּעטער האָט מען אויסגעפונען, אַז אין 1809 איז זײַן נאָמען נאָך געווען צווישן די אָבאָנענטן אויף דעם העברעישן זשורנאַל מאָסף, וואָס די משכילים האָבן אַרויסגעגעבן אין דײַטשלאַנד, דרינגט מען, אַז ער איז דאָן אוודאי נאָך געווען אַ ייִד אין אַז געשמדט האָט ער זיך, ווי עס שטימט, אין 1810 אָדער אין 1811. אויב אין 1811, איז ער דאָן אינגאַנצן אָלט געווען ניט מער ווי אַ יאָר 35. און אַזוי ווי פון אָלץ, וואָס מע וווייסט וועגן אים, איז ער אין דער נאַטור געווען אַ ראַמאַנטיקער און ער האָט געקענט אינגאַנצן פֿאַרכאַפּט ווערן פון אַ שטאַרקן צעפּיל, איז דערביבער זייער מעג־לעך, אַז שולדיק אין דעם, וואָס ער האָט זיך געשמדט, איז געווען אַ פרוי; ער האָט זיך אין פּעטערבורג אָודאי פֿאַרליבט אין אַ רוסיש מיידל און דאָס האָט אים געפּירט צו שמד.

וועגן איבערצײַגונג האָט, פֿאַרשטייט זיך, גאָר קיין רייד ניט געקענט זײַן. אין עס האָט זיך דאָ אויך ניט געהאַנדלט וועגן אַ קאַריערע.

אויף די משכילים פון יענער צײַט, אויף די, וואָס זײַנען געווען די פּיאָנערן פון השכלה בײַ ייִדן אין רוסלאַנד, האָט יהודה־לייב נעוואָכאָוויטשעס איבער־גיין צום קריסטנטום געמאַכט זייער אַ שווערן אײַנדרוק און געבראַכט אַ סך שאָדן דער אידעע וועגן פֿאַר־שפֿרייטן אויפֿקלערונג צווישן די מאַסן פון ייִדישן פֿאָלק. ער איז צווישן די פּרײַע און אויפגעקלערטע

געווען דער ערשטער, וואָס האָט זיך געשמדט, און דאָס האָט די קעגנער פון השכלה געגעבן אַן אויסרייד אַנצואוויזן אויף אים אין זאָגן: אַז זעט וואוהין דאָס דערפירט און צו וואָס מע דערגייט, וועט מע לאָזט זיך אויף אַזעלכע וועגן אַוועק. אָפילו אין דײַטשלאַנד, וואו־הין ניט איינער פון די ערשטע משפּילים אין רוסלאַנד האָט מיט אַ באַזונדער מין יראת־הכבוד געקוקט, האָט מען פון דער טענדענץ צו שמד צווישן די פרײַע און אויפגעקלערטע יידן דעמאָלט נאָך קיין קענטיקע סי־מנים ניט געזען. אַזעלכע אָנגעזעענע פּערזענלעכקייטן וויי לודוויג בערנע, היינריך היינע און עדוארד גאַנז זײַנען איבערגעגאַנגען צום קריסטנטום אַ סך שפּעטער; בערנע האָט אָנגענומען דעם לוטעראַנישן גלויבן אין 1818 און היינריך היינע און עדוארד גאַנז האָבן דאָס געטאָן אין 1825. און זיי האָבן דאָס נאָך דעם שטאַרק באַדויערט; עס האָט זיי אַלע באַנג געטאָן, פֿאַרוואָס די אומשטענדן זײַנען גראָד געווען אַזעלכע, אַז קיין אַנ־דער אויסוועג ווי שמד האָבן זיי פֿאַר זיך ניט געקענט זען. דער לעטיטשעוואר משפּיל אָבער האָט דאָס, ווי עס שײַנט, נישט באַדויערט. עס איז נישטאָ אין ערגעץ קיין אָנצוהערעניש דערויף, אַז ער זאָל דאָס האָבן באַדויערט. ניט אין דער מעמואַרן־ליטעראַטור פון יענער צײַט און ניט אין דעם, וואָס ער האָט אַליין געשריבן שוין נאָך דעם, ווי ער האָט זיך געשמדט. עס קומט אויס ווי אין שמד וואָלט ער צום קריסטנטום ניט נאָר אַריבערגעגאַנגען, נאָר אין גרויס אײַלעניש אַריבערגעשפּרונגען אָהין. אַריבערגעשפּרונגען מיט פֿאַרמאַכטע אויגן. און עס שאָפט זיך דער אײַנדרוק ווי נאָכן שמד וואָלט ער פֿאַר יידן, פֿונקט ווי אַ שוועי־רער שטײַן, אין טיפּן וואַסער אַרײַנגעפֿאַלן און שוין אויף אייביק דאַרט פֿאַרבליבן...

יידן האָבן נעוואָאַכטשטן מער ניט געוואָלט קע־נען און זיי האָבן זיך מער אינגאַנצן ניט אָנגעקערט מיט אים. עס איז זיי שוין מער ניט אָנגעגאַנגען, מיט וואָס ער האָט זיך אויסגעצייכנט פֿריער און ווי גרויס עס זײַנען געווען זײַנע פֿאַרדינסטן פֿאַר דער השכלה, אויף וועלכער אַזאַ גרויסער טייל פון דעם יונגן דור האָט אַזוי פיל האָפֿענונגען אַרויפגעלייגט. עס איז זיי אויך ניט אָנגעגאַנגען, וואָס ס׳איז פון אים געווארן נאָך דעם, ווי ער האָט אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן. און אַזוי איז עס געקומען דערצו, אַז דאָס רוסישע ביכל זײַנט, וואָס איז געווען אָנגעשריבן מיט אַזוי פיל טעמפּעראַמענט און מיט אַזוי פיל ליבשאפט צו יידן און צו יידישקייט, זאָל מער אויף קיינעם קיין ווירקונג ניט האָבן און זאָל אינאיינעם מיט דער העב־רעישער איבערזעצונג פּמעט אינגאַנצן פֿאַרגעסן ווערן. וועט ער וואָלט זיך ניט געשמדט, וואָלט זײַן ביכל זיכער פֿאַרנומען אַ מער אָנגעזען פֿלאַץ און מע וואָלט עס אין דער השכלה־ליטעראַטור אויסגעטיילט ווי א ווערק, אין וועלכן אַ רוסישער יוד, איינער פון די פֿיאָנערן צווישן די, וואָס האָבן אָנגעפֿירט דעם קאַמף פֿאַר השכלה אין רוסלאַנד, איז דאָס ערשטע מאָל אויף דער שפּראַך פון לאַנד אַרויס מיט אַ פֿראָטעסט קעגן דעם, וואָס מע רודפט יידן און מע באַהאַנדלט זיי אַלע מאָל אַזוי שלעכט.

פֿאַר נעוואָאכאָוויטשן האָט דאָס קיינער ניט געטאָן, קיינער פון די אָנדערע רוסישע משפּילים. ער איז אין דעם פּרט געווען דער ערשטער. און דערמיט אַליין האָט ער שוין פֿאַרדינט צו פֿאַרנעמען דעם פּלאַץ, וואָס ער פֿאַרנעמט אין דער געשיכטע פון דער השכלה־באַוועגונג אין רוסלאַנד.

יידן אידעאַל איז געווען צו ווערן א רוסישער שרײַבער. דאָס איז א לעגענדערע צײַט געווען זײַן טרויס. און עס קען זײַן, אַז צוגעדעט דערצו האָט אים זײַן רוסישע ווײַב, וועלכע האָט אַוודאי שטאַרק געגלויבט אין זײַנע פּעיקיישן און אים אינטערגעגעבן מוט דערצו. ער האָט זיך שוין מער ניט ערופן יהודה־לייב נאָר לעון. לעון נעוואָאכאָוויטש. און ער האָט זיך שטאַרק פֿאַראינטערעסירט מיט טעאַטער און האָט אָנגעהויבן צו שרײַבן פּיעסן פֿאַר דער בינע. איין פּיעסע זײַנע, וואָס איז געווען געשריבן אויף א רוסיש־פֿאַטריאָטי־שער טעמע, האָט אין יענער צײַט שטאַרק אויסגענומען. מע האָט זי אין פּעטערבורג געשפּילט אין קייזער־לעכן טעאַטער און צו איינער פון די פֿאַרשטעלונגען איז געקומען דער צאַר אַליין, אַלעקסאַנדער דער ערש־טער, און די פּיעסע איז אים שטאַרק געפֿעלן און עס איז אים אויך געפֿעלן, ווי מע האָט זי געשפּילט. אַבער קיין רוסישער שרײַבער אין דעם זײַנען, ווי ער אַליין האָט זיך דאָס פֿאַרגעשטעלט, ווען ער האָט געטרויעט וועגן דעם, איז נעוואָאכאָוויטש דאָך ניט געווארן.

עס איז אים אָפּנים פֿאַרט שווער געווען, דעם לעטיטשעוואר משפּיל, אײַנצוזאָפֿן אין זיך דעם גײַסט פון רוסלאַנד און פון איר קולטור אויף אזא שטייגער, אז ער זאָל זיך אין דעם שוין קענען פילן ווי אַן אייגענער.

עס איז אים אין דעם אַלץ ניט געאַנגען.

האָט ער זיך א נעם געטאָן צו איבערזעצונגען. ער האָט פון דײַטש און פון אַנדערע שפּראַכן איבער־געזעצט אויף רוסיש וועדער פון שרײַבער, וואָס זײַנען אין יענער צײַט געווען באַקאַנט. ער האָט זיך אויך אָנגע־הויבן אָפּגעבן מיט געשעפט, און ווי עס האָט זיך ארויסגעוויזן, האָט ער ווירקלעך געהאַט גוטע פּעיקייטן דערצו און ער האָט געוואוסט ווי אויסצונוצן גוטע געלעגנהייטן, ווען זיי קומען צו דער האַנט. אין די יאָרן, ווען ער האָט אין וואַרשע געהאַט א רעגירונגס־שטעלע אין איז געווען פֿאַרבונדן מיטן פינאַנץ־מי־ניסטעריום, האָט ער אויך געהאַלטן אין אַרענדע דעם מאַנאָפּאָל פון טאַבאַק אין פּוילן. און דאָס האָט אים אַרײַנגעטראָגן א גאַנץ באַדײַטנדיקע הכנסה. אויך

שפּעטער, וועט ער האָט זיך ווידער באַזעצט אין פּע־
טערבורג, האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט געשעפטס־
זאַכן, און אין דער זעלבער צייט האָט ער זיך אויך
אָפּגעגעבן מיט שרייבן. אין געשעפטס־זאַכן איז אים
געגאַנגען אַ סך בעסער ווי אין שרייבן; ער איז
געווארן אַ פֿאַרמעגלעכער מענטש; ער האָט שוין
געהאט אַ שטאַנד אין דער עזעלשאפט, שוין געפֿירט
באַקאַנטשאפט מיט גאָר וואַזשנע לייט פון די הויכע
פּענצטער, און דער פֿירשט אַלעקסאַנדער שאַכאָווסקאָי,
אַ באַקאַנטער רוסישער אַריסטאָקראַט און אייגנער פון
די פאַבריקן רוסישע דראַמאַטורגן פון יענער
צייט, איז געווען זיינער אַן אינטימער פרייַנד, און
אין פּעטערבורג פלעגט מען זאָגן, אַז ווען ער, דער
פירשט שאַכאָווסקאָי, שרייבט אמאל אַן אַ גוטע פּיעסע,
האָט לעוו נעוואַכאָוויטש זיכער אַ האַנט אין דעם.

אָבער קיין גליקלעכער מענטש אין לעבן איז
נעוואַכאָוויטש דאָך ניט געווען. און ווי ווייניק מע
ווייסט וועגן דעם, וואָס ער האָט געטראַכט און ווי
ער האָט געפילט נאָך דעם, ווי ער איז שוין געווען
געשמדט, איז דאָך קלאָר, אַז ער האָט דאָן מיט זיך
פאַרגעשטעלט אַ טראַגישע פיגור, וואָס איז פון ערגעץ
אַוועק און איז קיינמאָל אין ערגעץ ניט דערגאַנגען.
עס זיינען ביי אים אין שטוב געווארן קינדער, זיינע
קינדער, וואָס זיינען אים געווען אינגאַנצן פרעמד
און מיט וועלכע ער האָט זיך אין זיין אייגענער היים
קיינמאָל ניט געקענט פּילן אַזוי היימיש, ווי אַ טאַטע
פּילט זיך מיט זיינע קינדער. דאָס האָט מען אויסגע־
פונען ערשט מיט אַ סך יאָרן שפּעטער, ווען עס איז
באַקאַנט געווארן ווי וויניק זיינע קינדער האָבן גע־
וואוסט וועגן דעם, וויר ער איז געווען און וואָס ער
איז געווען איידער ער האָט אָנגענומען דעם קריסט־
לעכן גלויבן און ווי נאָך וויניקער עס האָבן דערפון
געוואוסט זיינע אייניקלעך.

געשטאַרבן איז נעוואַכאָוויטש אין 1831 אין ער
איז דאָן אינגאַנצן אלט געווען ניט מער ווי 55 יאָר.
געשטאַרבן אַ קריסט. און מע האָט אים אין פּעטער־
בורג באַארדיקט אויפן לוטעראַנישן צווינטער.

און נאָך דעם ווי עס זיינען אַוועק אַ סך יאָרן
און מע האָט זיך געמוטמעט פאַרשן די געשיכטע פון
דער השפּלה און מע האָט אָנגעהויבן קלייבן מאַטע־
ריאַלן וועגן דעם לעבן און שאַפן פון די, וואָס זיינען
געווען די פּיאָנערן פון השפּלה אין רוסלאַנד, האָט
מען בתוכם שוין איך געפּרואווט אויסגעפינען אַלץ,
וואָס מע האָט נאָר געקענט וועגן נעוואַכאָוויטשעס
לעבן אין די יאָרן, ווען ער איז שוין געווען געשמדט.
מע האָט געוואָלט וויסן, צי ער האָט זיך נאָך אינטע־
רעסירט מיט יידישע פראַגעס אדער ער איז שוין
אינגאנצן געווען פאַרגיייטשט. צו דער געשיכטע פון
השפּלה און אויך צו דער געשיכטע פון דער ליטע־
ראַטור, וואָס איז געווען ענג פאַרבונדן מיט דער
השפּלה, איז געווען נייטיק צו וויסן, וואָס מער וועגן
אים און וועגן זיינן לעבן, פונקט ווי עס איז געווען
נייטיק צו וויסן, וואָס מער וועגן די אַנדערע, וואָס
האָבן פאַרנומען אַן אָנגעזעהן פּלאַץ אין דעם קאָמף
פאַר אויפקלערונג צווישן די רוסישע יידן. און דאָן
האָט עמעצער ערגעץ אָנגעגעבן, אַז צווישן די אלע
אַנדערע זאַכן, וואָס נעוואַכאָוויטש האָט געטאָן און
אויפגעטאָן אין די יאָרן, וועלן ער איז שוין געווען
געשמדט, האָט ער אין פּעטערבורג אויך אַרויסגעגעבן
און רעדאַקטירט אַ הומאָריסטישן זשורנאַל; ער האָט
דעם זשורנאַל גערופן דראַמאַטורגן פון יענער
צייט, איז געווען זיינער אַן אינטימער פרייַנד, און
אין פּעטערבורג פלעגט מען זאָגן, אַז ווען ער, דער
פירשט שאַכאָווסקאָי, שרייבט אמאל אַן אַ גוטע פּיעסע,
האָט לעוו נעוואַכאָוויטש זיכער אַ האַנט אין דעם.

אָבער קיין גליקלעכער מענטש אין לעבן איז
נעוואַכאָוויטש דאָך ניט געווען. און ווי ווייניק מע
ווייסט וועגן דעם, וואָס ער האָט געטראַכט און ווי
ער האָט געפילט נאָך דעם, ווי ער איז שוין געווען
געשמדט, איז דאָך קלאָר, אַז ער האָט דאָן מיט זיך
פאַרגעשטעלט אַ טראַגישע פיגור, וואָס איז פון ערגעץ
אַוועק און איז קיינמאָל אין ערגעץ ניט דערגאַנגען.
עס זיינען ביי אים אין שטוב געווארן קינדער, זיינע
קינדער, וואָס זיינען אים געווען אינגאַנצן פרעמד
און מיט וועלכע ער האָט זיך אין זיין אייגענער היים
קיינמאָל ניט געקענט פּילן אַזוי היימיש, ווי אַ טאַטע
פּילט זיך מיט זיינע קינדער. דאָס האָט מען אויסגע־
פונען ערשט מיט אַ סך יאָרן שפּעטער, ווען עס איז
באַקאַנט געווארן ווי וויניק זיינע קינדער האָבן גע־
וואוסט וועגן דעם, וויר ער איז געווען און וואָס ער
איז געווען איידער ער האָט אָנגענומען דעם קריסט־
לעכן גלויבן און ווי נאָך וויניקער עס האָבן דערפון
געוואוסט זיינע אייניקלעך.

געשטאַרבן איז נעוואַכאָוויטש אין 1831 אין ער
איז דאָן אינגאַנצן אלט געווען ניט מער ווי 55 יאָר.
געשטאַרבן אַ קריסט. און מע האָט אים אין פּעטער־
בורג באַארדיקט אויפן לוטעראַנישן צווינטער.

און נאָך דעם ווי עס זיינען אַוועק אַ סך יאָרן
און מע האָט זיך געמוטמעט פאַרשן די געשיכטע פון
דער השפּלה און מע האָט אָנגעהויבן קלייבן מאַטע־
ריאַלן וועגן דעם לעבן און שאַפן פון די, וואָס זיינען
געווען די פּיאָנערן פון השפּלה אין רוסלאַנד, האָט
מען בתוכם שוין איך געפּרואווט אויסגעפינען אַלץ,
וואָס מע האָט נאָר געקענט וועגן נעוואַכאָוויטשעס
לעבן אין די יאָרן, ווען ער איז שוין געווען געשמדט.
מע האָט געוואָלט וויסן, צי ער האָט זיך נאָך אינטע־
רעסירט מיט יידישע פראַגעס אדער ער איז שוין
אינגאנצן געווען פאַרגיייטשט. צו דער געשיכטע פון
השפּלה און אויך צו דער געשיכטע פון דער ליטע־
ראַטור, וואָס איז געווען ענג פאַרבונדן מיט דער

איז שוין געווען 15 יאָר נאָך דעם ווי לעוו נעוואַכאָ־וויטש איז געשטאָרבן[15].

אויסער די צוויי זין, האָט לייב נעוואַכאָוויטש געהאַט אַ טאָכטער אויך, אָן פּונקט ווי די זין, איז זי אויך דערצויגן געוואָרן אָזוי, אַז זי האָט זיך מיט יידן גאָר אינגאַנצן ניט אָנגעקערט. אויך דעם האָט שוין אָפּנים די קריסטלעכע מאַמע אַכטונג געגעבן און לעוו נעוואַכאָוויטש האָט דאָ גאָרניט געקענט העלפן, אָפּילו ווען דאָס איז אים ניט געווען צום הארצן. אָזאַ איינדרוק קריגט מען, ווען מע קלייבט זיך מער פונאַנ־דער אין לעבן פון דעם לעטישטעוואָער משכיל און אין דער אַטמאָספערע, וואָס ס׳האָט זיך אַרום אים געשאַפן. אָלע דרייַ קינדער, די צוויי זין און די טאָכטער, זענען, ווי עס שטימט, געשטאַנען אינטערן אינפלוס פון דער מוטער, וואָס האָט, ווי מע קען זיך לייכט פאָרשטעלן, איבערן גאַנצן הויזגעזינד די פולע דעה געהאַט, און דער פאָטער האָט ווי אַן איבעריקער זיך נאָכגעשלעפּט אינאיינעם מיט דעם צעבראָכענעם לעבן זענעם און מיט דער שווער דערשטיקטער יידישער פאַרגאַנגנהייט אין זיך . . .

אָזוי ביזן לעצטן טאָג זענן לעבן.

און נאָך דעם איז דאָס אין דער פאַמיליע אָוועק נאָך ווייטער, ביז עס איז פון דער יידישער פאַרגאַנ־גענהייט שוין אָפילו אין זכרון בייַ קיינעם גאָרניט געבליבן. נעוואַכאָוויטשעס טאָכטער האָט געהאַט אַ זון, וואָס איז געוואָרן אָזוי בארימט, אַז די גאַנצע וועלט האָט מיט אים געקלונגען. פאַר זענע גרויסע וויסנשאפטלעכע דערגרייכונגען אויפן געביט פון מע־דיצין און ביאָלאָגיע האָט ער אין 1908 געקראָגן דעם נאָבעל־פּרייַז. מע האָט דאָן גערעדט וועגן דעם, אַז דערמיט, וואָס ער האָט אויפגעטאָן ווי אַ וויסנשאפט־מאַן, ווי אַ געלערנטער, האָט ער פאַרלענגערט דאָס לעבן פון מענטשן אויף דער וועלט. מע האָט זענע ביכער דעמאָלט איבערגעזעצט אויף אַלע אייראָפּעישע שפּראַכן. מע האָט זיין נאָמען דאָן אומעטום גלויבט און גערימט. רוסלאַנד האָט זיך אין יענער צייט שטאַרק איבערגענומען מיט אים. און די גאַנצע צייט, וואָס ס׳האָט זיך מיט אָזוי גערודערט אומעטום, האָט ער זיך געהאַלטן פאַר אַן עכטן רוסישן מענטשן און עס איז אים קיינמאָל אָפּילו אויף דער מינדסטער מחשבה ניט געקומען, אַז ער שטאַמט פון יידן. ער האָט דאָס פשוט ניט געוואוסט און אויך ניט געקענט וויסן. דאָס איז ניט געווען קיין אָנדערער ווי דער באַ־רימטער רוסישער פּראָפעסאָר אילי אילי׳ש מעטש־ניקאָוו; ער האָט נאָך אין די גאָר יונגע יאָרן אַרויס־געווייזן אויסערגעווייַנלעכע פעיקייט, און אין 1867, ווען ער איז אינגאַנצן אָלט געווען ניט מער ווי 22 יאָר, האָט מען אים שוין צעמאַכט פאַר אַ פּראָפעסאָר אין איינעם פון די בעסטע אוניווערסיטעטן. און מיט יאָרן שפּעטער, ווען ער איז אין 1888 אַוועק פון רוסלאַנד און האָט זיך באַזעצט אין פאַריז, איז ער דאָרט געוואָרן אַ מיטגליד אין דער ווייסנשאַפטלעכער אַקאַדעמיע און דער וויצע־פּרעזידענט פון דעם פאָס־טער־אינסטיטוט. ער האָט זיך דאָן שוין גאָהאַט געמאַכט אַ נאָמען פון אַ גרויסן יידן־פרײַנד. אָבער אַז ער אַליין שטאַמט פון יידן, האָט ער נאָך אָלץ ניט געוואוסט. און ווען ער האָט זיך אויף דער עלטער באַקענט מיט דעם שריפטשטעלער ש. אַנסקי און יענער האָט אים איין מאָל געזאָגט, אַז זײַן זיידע איז אַמאָל געווען אַ יד און אַז איידער ער האָט דעם קריסטלעכן גלויבן אָנגענומען, איז ער געווען איינער פון די פיאָנערן, וואָס האָבן אין רוסלאַנד אָנגעפירט דעם קאַמף פאַר השכלה בייַ יידן און אַז דאָן, בײַם אָנהייב פון דעם 19־טן יאָרהונדערט, האָט ער, דער זיידע זײַנער, אָנגעשריבן אַ ביכל, וואָס אויף רוסיש האָט עס געהייסן וואָפּל דשטשערי יודעיסקאַי אין אויף העברעיש קול שועת בת־יהודה; און ער האָט אים אויך דערציילט, וואָס פאַר אַ ביכל דאָס איז געווען און ווי דער שרײַבער קומט דאָרט אַרויס מיט טענות צו די גויים און ווי ער שטעלט זיך דאָרט אין פאַר יידן און יידישקייט, איז ער, דער גרויסער און וועלט־בארימטער וויסנשאַפטסמאַן אילי׳א מעשטשניקאָוו, געווען אַ איבעררַשט דערפון. פאַר אים איז דאָס געווען אַ נעס. קיינער פון דער פאַמיליע האָט אים גאָר קיינמאָל ניט געזאָגט, אַז ער שטאַמט פון יידן.

אָבער עס האָט אים דאָך שטענדיק געצויגן צו זיי. געצויגן צוריק צום שורש.

און עס איז אויסגעקומען ווי מיט דעם, וואָס ער ציט זיך אָזוי צו יידן און מיט דעם, וואָס זײַן לידשאפט צו זיי קומט פון אַ ריין הארץ, וואָלט ער — אפשר גאָר אַליין נישט וויסנדיק דאָס — געזוכט אַ תּיקון פאַר דער פאַרבאַלאַנדזשעטער נשמה פון דעם זיידן, וואָס האָט זיך נאָך מיט אָזוי פיל יאָרן צוריק אַליין פונעם שורש אָפּגעריסן און עס האָט אים דער־נאָך ערגעץ ווייט־ווייט פאַרוואָרפן און ער איז דאָרט אינגאַנצן אינעם תהום פון פאַרגעסנקייט אַרײַן.

דריטער קאַפּיטל

דער ערשטער, וואָס איז אין דער השכלה אַרויס־געקומען מיט אַ קלאָרער פּראָגראַם און וואָס האָט שארף אָנגעצייכנט די ליניע, בײַ וועלכער די משכילים האָבן זיך דערנאָך שוין געהאַלטן די גאַנצע צייט,

יצחק־בער לעווינזאָן

וועלן עד איז אינגאַנצן אַלט געווען ניט מער ווי 29 יאָר, אין עס אַרויסגעגעבן אין 1828.

עס איז אים אַנגעקומען שווער דעם תּעודה בישׂראל אַרויסצוגעבן. זייער שוועער. און מע וואָלט דאָ אפשר גאָר געדאַרפט אָנהייבן מיט דעם, וואָס ס׳איז אים אַליין אין שׂכלות דערמיט אויסגעקומען אויבערצולעבן פּריער און אויך נאָך דעם. אָלץ, וואָס ער האָט דאָן דורכגעמאַכט, בײַ ער האָט קוים מיט צרות דערלעבט צו זען ווי זײַן תּעודה בישׂראל איז שוין אַרויס פון דרוק, איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר די שטימונגען אין ייִדישן לעבן פון ענער צײַט, און דערפאַר וואָלט מען זיך דאָ אפשר גלייך געדאַרפט אָפּשטעלן דערויף. אָבער כדי ריכטיק אַרויסצופירן און ווי געהעריק צו באַלויכטן די געשטאַלט פון ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן, ווען מע האָט מיט ליבשאַפט געלייענט „דער פאַטער פון השכלה בײַ ייִדן אין רוסלאַנד״ און וועלכער האָט געהאָט אַ גרויסן אײַנפלוס ניט נאָר אויף די משפּילים פון זײַן דור, נאָר אויך אויף די משפּילים פון די דורות, וואָס זײַנען געקומען נאָך אים, איז נייטיק זיך דאָ פריער אָפּצושטעלן אויף דעם לעבן און טעטיקייט פון זײַן בן־דור הירש־בער הורוויץ פון אומאַן. ביידע האָבן געלעבט און געווירקט אין איין צײַט. אָבער דער אונטערשייד צווישן זיי איז געווען גרויס און דער עיקר זײַנען זיי זיך פונאַנדערגעגאַנגען אין זייער באַציאונג צום תּלמוד און צו דער ראַליגיע, וואָס דער תּלמוד האָט געשפּילט אין דער געשיכטע פון דעם ייִדישן פאָלק.

פונקט ווי יצחק־בער לעווינזאָן, איז הירש־בער הורוויץ אויך געווען אַן אוקראַינער ייִד. ער האָט געשטאַמט פון דער שטאָט אומאַן, וואָס האָט נאָך דעמאָלט געהאַט אַ נאַמען ווי אינע פון די שענסטע שטעט אין אוקראַינע. דאָרט איז ער געבוירן געוואָרן אינעם יאָר 1785, און דאָס מיינט, אַז ער איז געווען מיט דרײַ יאָר עלטער פון לעווינזאָנען. זײַן פאָטער איז געווען דער פאַרמטער אומאַנער גביר חיים־חייקל הורוויץ, וואָס האָט זיך געמאַכט אַ נאָמען מיט זײַן ייִדישער איבערזעצונג פון אַ דײַטשן בוך וועגן דער אָנטדעקונג פון אַמעריקע. און וועגן דעם שרײַבט אַברהם־בער גאָטלאָבער אין זײַנע „זכרונות״, וואָס זײַנען אין 1888 געווען געדרוקט אין שלום־עליכמס ייִדישע פאָלקס־ביבליאָטעק, אַזוי:

...„פריער מיט אַ יאָר אַכציק אַדער נײַנציק האָט געלעבט אין דער שטאָט אומאַן אַ זייער געבילדעטער ייִד, ר׳ חייקל הורוויץ. דער ר׳ חייקל הורוויץ האָט געשריבן זשאַרגאָן. ער האָט איבערגעזעצט אויס דעם דײַטשן קאַמפּעס ענטדעקונג פּאָן אַמעריקאַ מיטן נאָמען קאָלאָמבוס, מיט דער הספּמה פון דעם זעלווער מגיד. אין ענער צײַט (עס איז שוין דרײַנען געווויס 70 יאָר. איך בין נאָך גאָר אַ קינד געווען) איז דאָס ספר אַזוי שטאַרק פאַרבריטערט געוואָרן, אַז כּמעט אַלע ייִדן האָבן עס געלעזן; פון ווײַבער האָט מען ניט וואָס צו רעדן; זיי האָבן פאַרבייגן דעם „צאינה וראינה״ מיט די תּחינות, אַפילו די „בבא־מעשה״, און מע האָט נאָר געלייענט דעם קאָלאָמבוס. בײַ ענער צײַט האָבן נאָך זייער ווייניק ייִדן געוואוסט, אַז עס געפינט זיך אַן אמעריקע אויף דער וועלט; הײַנט, אין אונדזערע צײַטן, וויסט מען שוין אַמעריקע ווי אַ בייזן שילינגער. דער קאָלאָמבוס איז אַזוי ריין געשריבן, אַז מע קען

אים לייענען אוּן פאַרשטיין אומעטום: אין רוסלאַנד, פּוילן, גאַליציע, רומעניע אוּן אין יעדער אָרט, וואו יידן געפינען זיך. ער איז נאָך דערצו זייער שיין געדרוקט, אז עס איז אַ פאַרגעניגן אים צו לעזן. אַז איך בין גאָר אַ יונג קינד געווען, האָב איך פון אים גאָר אָנגעקוועלט, אוּן שפּעטער, נאָך מײַן חתונה, אַז איך האָב שוין אַ סך געלערנט אוּן אפילו חסידישע אוּן חבדסקע ספרים געלייענט, האָב איך דעם קאַלאָמ־בוס באַקומען אין טשערניכאָוו אוּן איך האָב מיר פאַרגעניגן געמאַכט נאָך אַמאָל אים צו לעזן. מײַן פאַנ־טאַזיע האָט מיך געטראָגן מיט קאַלאָמבוסן אינאיינעם קיין אַמעריקע. איך בין מיט אים געווען אין שיף אויף דעם ים, איך האָב באַוואונדערט די אַמעריקאַנער ווילדע מענטשן, אוּן אפילו אין שלאָף זײַנען זיי מיר אויך פאַר די אויגן געשטאַנען".

אוּן צום סוף:

„כאָטשע דער קאַלאָמבוס איז אַזוי אין דער מאָדע געווען, אז כּמעט אַלע יידן, אפילו גאַנץ פרומע, האָבן אים גלעזען, האָט מען דאָך, ווי עס זעט אויס, פון ר' חייקלען אַליין אין דער פרומער וועלט נישט געהאַלטן. דענסטמאָל איז נאָך נישט געווען אַזאַ גרויסער אונ־טערשייד צווישן פרומע אוּן נישט־פרומע (דאָס וואַרט אויפגעקלערטע האָט מען נאָך גאָרנישט געוואוסט), דאָך איז געווען חכמה, וויסן — חוץ תורה אוּן חסידות — גאָר אַן אײַבערייקע זאַך, אַזוי אַז אַ חכם האָט נישט געקענט הייסן „ערלעכער יִיד". איר קענט אײַך פאָר־שטעלן, אַז בעת ר' חייקל הורוויץ איז געשטאָרבן, איז אַרויסגעקומען אַ שם, אַז ער גייט אַרום אינעם עולם־התוהו. מע האָט דערציילט מעשיות, ווי מע האָט אים געזען אין דער, אין יענער שטאָט אַרומגיין בײַנאַכט. דאָ האָט דערציילט אַ בעל־עגלה, אַז ס'האָט זיך עמעצער אַ פרעמדער בײַ אים אויפגעדונגען, אוּן ווי ער האָט זיך נאָר אַרויפגעזעצט, האָבן די פערד אַנגעהויבן בלאָנדזשען אוּן האָבן געבלאָנדזשעט אַ גאַנצע נאַכט. אין דער פרי איז דער פרעמדער נישט געבליבן — אוּן דאָס איז געווען ר' חייקל הורוויץ".

אַזוי דערציילט א. ב. גאָטלאָבער, אַרײַנפירנדיק די לייענער נישט נאָר אין דער ווײַטער פאַרגאַנגנהייט, וואָס מע הייבט שוין אָן שוועך זיך פאַרצושטעלן, נאָר אויך אין דער נאָענטער פאַרגאַנגנהייט, וואָס מע קען נאָך לײַכט אַפּפּרישן אין זכרון. אוּן דערבײַ מאַכט ער די גוט באַקאַנטע באַמערקונג, מיט וועלכער די משכילים פון יענער צײַט האָבן געווײַנטלעך דער־קלערט אָלץ אין דער וועלט: „אָן טיפשות — זאָגט ער מיט חוזק — קען זיך די וועלט נישט באַגיין"[16].

אָבער ניט קוקנדיק דערויף, וואָס קאַלאָמבוס איז געווען אַזוי פאָפּולער בײַם פּאָלק אוּן דער מחבר האָט גוט געקענט די אַזוי גערופענע „בערלינער השכלה" אוּן אויך די דײַטשע ליטעראַטור, איז דאָך חיים־חייקל הורוויץ נישט געווען אַזוי אינער פון די, וואָס האָבן זיך אין תוך אָפּגעגעבן מיט פאַרשפרייטן אויפ־קלערונג בײַ יידן. חיים־חייקל הורוויץ איז געווען וויַט דערפון, צו אַזאַ אויספיר קומט דער גרינטלעכער ליטעראַטור־פאַרשער אונדזערער ישראל צינבערג. „עס וואָלט אָבער געווען — זאָגט ער — אַ טעות צו מיינען, אַז הורוויץ שטעלט מיט זיך פאָר אַ טיפּישן משכיל פון דער 'אויפקלערונגס־תקופה'. ער איז געווען אוּן געבליבן קודם־כל אַ פראָקטישער סוחר פון בריסק פאַרנעם". אוּן ער האָט אַדאָנק זײַנע רײַזעס צולײַב געשעפט „זיך אײַבערצײַגט ווי נייטיק עס איז צום האַנדל צו האָבן אַ מער אָדער ווייניקן באַגריף וועגן געאָגראַפיע, וועגן דעם סדר לעבן אין אַנדערע לענדער אוּן מדינות". דאָס איז בײַ אים געווען וויכטיק. אָבער אָזאַ זאַך ווי קעמפן צו פאַרשפרייטן אויפקלערונג איז אים אפילו אין זינען ניט געלעגן[17].

אין אַלגעמיין זײַנען צווישן די פּיאָנערן פון דער השכלה בײַ יידן געווען אויך אזעלכע, וואָס האָבן אין דער פראָגע וועגן שפּראַך געהאַט זייער אייגענעם דרך אין דער זעלבער צײַט, וואָס זיי האָבן אָנגע־נומען, אַז האַבערעיש איז „השפּה השרידה היחידה" אוּן זיי האָבן שוין בעקענט פון שפּראַך פון לאַנד אוּן אויך אַנדערע אייראָפּעישע שפּראַכן, האָבן זיי בײַ ניט נאָר איין גלעזגנהייט דאָך אַרויסגעווינען עפּעס גאָר אַ בא־זונדער מין ליבשאַפט צום יידישן לשון, צו יידיש־טײַטש, אַדער זשאַרגאָן, ווי מע האָט עס דאָן גערופן. דאָס איז זיכער געקומען פון דעם, וואָס אַליין קינדער פון פאָלק, האָבן זיי ליב געהאַט דאָס פאָלק אוּן עס איז שוין במילא געווען נאַטירלעך, אַז זיי זאָלן ליב האָבן די שפּראַך פון פאָלק. דאָס יידישע לשון איז זיי פאַרט געווען טיף אײַנגעבאָקן אין הארצן. אוּן וועגן איינעם אַזאַ „יידישיסט" גיט אברהם־בער גאָטלאָ־בער אין זײַנע „זכרונות" זייער אַן אינטערעסאַנטן כאַראַקטער־פאַרטרעט:

„נאָך אַ זשאַרגאָניסט — שרײַבט ער דאָרט — געדענק איך נאָך פון אַמאָליקע צײַטן: ר' ישעיה הורוויץ פון מאַהילעוו־פאָדאָלסק... ער איז געווען אַ געבילדעטער מאַן; חוץ העברעיש, וואָס ער האָט אויסגעצייכנט געשריבן, האָט ער געקענט רוסיש, דײַטש אוּן פראַנצויזיש זייער גוט. בײַ דעם אַלעמען האָט ער ליב געהאַט צו שרײַבן זשאַרגאָן; צום מיינסטן האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט איבערזעצן די זמירות פון שבת אין גראָמען, איבערהויפט די זמירות שבת־צו־נאַכט, ווי למשל „איש חסיד", „אליהו הנביא" אאז"ו אוּן ער פלעגט זיי זינגען מיט זײַנע אייגענע מעלאָדיען. ער האָט אָבער געהאַט אַ פעלער: ער איז זיך אַליין זייער געפעלן, אוּן אז ער האָט עמעצן זײַנע זאכן פאַרגעלעזן, חוץ וואָס ער האָט אַליין אָנגעקוועלט, פלעגט ער נאָך דערצו יענעם שטורכען אוּן זאָגן אַלע ווײַלע: איר הערט, איר הערט, ווי מע שרײַבט יידיש" [18].

געוואוינט האָט דער ר' ישעיה הורוויץ פון מא־

הילעוו־פֿאַדאָלסק אין אומאַן, אין דער זעלבער שטאָט, וואו ר׳ חיים־חייקל הורוויץ און זײַן זון הירש־בער הורוויץ האָבן געוואוינט. אין אין יענער צײַט איז אומאַן שוין געווען אַ צענטער פון השכּלה אין אוקראַי־נע און די משכּילים פון דאָרט זײַנען געשטאַנען אין נאָענטער פֿאַרבינדונג מיט די משכּילים פון די אַנדערע שטעט אין שטעטלעך אין יענעם קאָנט. אין מער ווי אַלע אַנדערע האָט זיך דאַן מיט איר ייִחוס און מיט אירע ירידים געגרויסט די שטאָט בערדיטשעוו. און מע פלעגט זאָגן, אַז זי, די שטאָט בערדיטשעוו, איז פֿאַריז פון אוקראינע, אין אַז ווען אַ יונגערמאַן פֿאַרענ־דיקט זײַן בילדונג און ער האָלט ניט פֿאַר נייטיק צו קו־מען קיין בערדיטשעוו און אָנקוקן די שטאָט, פֿאַרלירט ער דערמיט אַ סך בײַ אַלעמען אין די אויגן.

אַזוי גיט איבער דער רוסישער שריפטשטעלער פירשט אייואַן דאָלגאָרוקי אין זײַן בוך, וואָס איז אַ באַ־שרײַבונג פון זײַנער אַ רײַזע איבער אוקראַינע אין 1810 [19]). ער האָט באַזוכט אומאַן און דאָרט האָט ער זיך באַקענט מיט חיים־חייקל הורוויץ און מיט זײַן זון הירש־בער, וועלכער איז אינגאַנצן אַלט געווען ניט מער ווי אַ יאָר 24 — 25, זיי זײַנען אים בײַיידע זייער געפֿעלן געוואָרן און ער האָט זיך געוואונדערט, וואָס זיי, די צוויי גרויסע „אֶפּיקורסים", אויף וועמען די פֿרומע יידן אין שטאָט זאָגן, אַז אין גיהנום וועט מען זיי אַוודאי שווער באַשטראָפן פֿאַר זייערע זינד און מע וועט זיי דערפֿאַר געוויס ברענען אין בראָטן, זײַנען גאָר אָנגענאַנען אין לאָנגע קאָפֿאַטעס און זיי טראָגן באָרד אין פֿאות פֿונקט אַזוי ווי אַלע יידן, וואָס האָבן מורא פֿאַר גאָט און היטן אָפּ זײַן געבאָט. דעם ליבע־ראַלן רוסישן פֿירשט איז דאָס אויסגעקומען מאָדנע, אַבער עס איז אים דאָך געווען אָנגענעם מיט זיי צו פֿאַרברענגען. אין נאָך מער ווי דער פֿאַטער איז אים געפֿעלן דער זון. מיט אים האָט ער עטלעכע מאָל אין די אָונטן לאָנג גערעדט וועגן יידן און וועגן יידישקייט, וועלך דאָס זײַנען געווען פֿראָגעס, וואָס האָבן אים, דעם רוסישן פֿירשט דאָלגאָרוקי, שוין לאָנג שטאַרק אינטע־רעסירט. און גערעדט האָט מען אויף פֿראַנצויזיש, ווי עס איז געווען אָנגענומען אין די רוסישע אריסטאָ־קראַטישע קרײַזן פון יענער צײַט. און ער האָט אַלץ געמאַפט פון דעם, דער רוסישער אריסטאָקראַט פון דור־דורות, וואָס אַ יִד מיט אַ לאָנגער קאָפֿאַטע און מיט לאָנגע פֿאות רעדט אַזוי גוט פֿראַנצויזיש. און ער האָט ווירקלעך באַוואונדערט, וואָס אין אומאַן, אַ קליינע שטאָט אין דער פֿראָווינץ, האָט אַ יִד גע־געבן זײַן זון אַזאַ דערציאונג און אים געפֿירט אויף אַזאַ וועג. אַז מע זעט איצט אין אים פֿאַר זיך אַ מענטשן מיט אַן איראָפּעישער בילדונג אין פּוילן זינען פון וואַרט. ער האָט פֿריער אַזעלכע יידן אין ערגעץ קיינמאָל ניט געזען. ער האָט זיך דאָס קיינמאָל גאָר־ניט געקענט פֿאָרשטעלן. און ער האָט זיך דעריבער שטאַרק פֿאַראינטערעסירט דערמיט און געוואָלט אויס־געפֿינען וועגן דעם נאָך און נאָך.

אין איינעם פון די שמועסן, וואָס פלעגן זיך געווינלעך פֿאַרצייגן אין די שפּעטע נאַכט־שעהן און עס האָט זיך געדאַכט, אַז מע וועט זיי גאָר קיינמאָל ניט קענען איבערריסן; אין אַ מאָמענט, וועלן הירש־בער הורוויץ איז אין זײַן שמועס מיט דעם רוסישן פֿירשט שוין געווען גוט צעוואַרעמט, האָט ער מיט אַמאָל דערפֿילט אַ שטאַרקן באַגער זיך אויסצורייַדן דאָס האַרץ פֿאַר אים ווי פֿאַר אַן אייגענעם מענטשן, וואָס ער האָט זייער ליב, און דאַן האָט ער זיך פֿאַר אים אָנגעהויבן באַקלאָגן דערויף, וואָס הינטיקע צײַטן איז שווער צו זײַן אַ יִד; עס איז שווער, וויל עס קומט אויס צו לײַדן איבער דעם טאָפּלט: אין דער גוישער וועלט האָט מען מיט יידן גאָר אינגאַנצן ניט קיין אײַנוועניש און מע באַציט זיך צו זיי מיט פֿאַראַכטונג, און אין דער יִדישער וועלט קוקן די פֿרומע לײַט מיט פֿאַראַכטונג אויף יעדער אייגענעם, וואָס היט נישט אָפּ אָקוראַט די אַלע אײַנגעשטעלטע טראַדיציעס פון יִדישן לעבן. און אין זייער צאָרן זײַנען זיי גרייט אים אינגאַנצן פֿונעם כּלל־ישׂראל אויסצושלישן.

און ווען דער פֿירשט דאָלגאָרוקי האָט אים געפֿרעגט, וואָס אַשטיינגער עס פּעלט אים, אַז ער זאָל זיך קענען פֿילן גלילקלעך און וואָס ער וואָלט געוואָלט, האָט ער געענטפֿערט: „איך וואָלט געוואָלט, אַז מע זאָל אונדז קודם־כּל פֿאַרבאָטן צו טראָגן אונדזער שענדלעכן טראַכט, וואַרעם די דאָזיקע הלבּשה לייגט אויף אונדז אַרויף דעם שטעמפּל פון שאָנד און בזיון. און ווער ס׳איז פֿאַראַכטעט, דער פֿאַרלירט דאָס רעס־פּעקט־געפֿיל צו זיך גופֿא. אָט פֿאַרוואָס אונדזער פֿאָלק איז איצט אַזוי נבזהדיק, נאַריש און אומווישנדיק. יעדער, ווער עס דערזעט מיך נאָר אין מײַן זשופּיצע, דער טײַט גלײַך אויף מיר מיט די פּינגער און זאָגט: דאָס איז אַ זשיד! איך פּיל מיך אויף אַזוי פּיל מענטש. אַז איך קען מיך ניט פֿאַרהאַלטן גלײַכגילטיק צו אַזאַ אומפֿאַרדינטן בזיון, אויף דער ניט פֿאַרדינטער באַ־לידיקונג, וואָס פֿאַרשפֿאַרט מיר דעם אַרײַנטריט אין דער אָפּענער וועלט" [20]).

ווען דאָלגאָרוקי האָט אים געפֿרעגט, פֿאַרוואָס ער בײַט ניט די הלבּשה זײַנע און טוט זיך נישט אָן אַזוי ווי עס פֿאַסט פֿאַר אַזאַ מענטשן ווי ער איז, אַ מענטש מיט אַן אייראָפּעישער בילדונג, האָט ער אים דערויף געענטפֿערט, אַז ער האָט אַן אַלטע מאַמע זייער אַ פֿרומע און ער וויל איר קיין עגמת־נפש ניט פֿאַרשאַפֿן. ער וויל זי ניט מצער זײַן; אָבער ווען עס וואָלט אַרויסגעקומען אַן „אוקאַז", אַז יידן טאָרן מער אַזאַ הלבּשה ניט טראָגן, וואָלט ער געוועון פון די ערשטע, וואָס וואָלטן גלײַך אויסגעפֿירט דעם באַפֿעל.

נאָך דעם איז שוין דער שמועס געגאַנגען ווײַטער אויף דעם זעלבן וועג. הירש־בער הורוויץ האָט אויס־

געדריקט דעם געדאַנק, אַז סוף־כל־סוף וועט דאָך קומען אַ צייט, וען מע וועט די יידן אין רוסלאַנד דאַרפן „מאַכן גליקלעך מיט געוואַלד". עס איז בײַ אים, בײַ דעם יונגן אומאַנער משכיל, דעמאָלט אויס־געקומען, אַז אויך גליק קען מען אַרויפצווינגען מיט גע־וואַלד און אַז עס איז גוט אַזוי. דער עיקר איז נאָר — פֿאַרשפֿרייטן אויפקלערונג און דערבײַ אָפּשאָפֿן די אַלע שטערונגען, וואָס מע טרעפט אויפן וועג.

זיי האָבן שוין אויך באַרירט די פֿראָגע וועגן תּלמוד און זײַן אײַנפלוס אויף יידן. און דאָס איז קענטיק געווען וועגן אַזוינס וואָס הירש־בער הורוויץ האָט קיינמאָל ניט געקענט רײַדן רואיק. ער האָט דעם תּלמוד טיף געהאַסט און ער אָפּן געזאָגט, אַז מע דאַרף אים פֿאַרברענען. „עס איז שוין צײַט — האָט ער געזאָגט דעם פֿירשט דאָלגאָרוקי, וועלכער האָט זיך אַוודאי גוט צוגעהערט צו אים — צו פֿאַרברענען אונדזער תּלמוד, וואָס שטעלט מיט זיך פֿאָר אַ בוך, איבערפֿילט מיט נאַרישקייטן, וועלכע פֿאַרדאַרבן די תּורת משה. זאָל מען אונדז בלויז איבערלאָזן משהס חמשה חומשי תּורה אין אורשפֿרינגלעכן אויסזען, זייערע געזעצן זײַנען די פֿאַסיקסטע פֿאַר אונדז".

און מיט דער היציקייט, וואָס איז אייגן דעם אוק־ראַינער יידן, ווען ער וועט אין עפּעס שטאַרק פֿאַר־קאָכט אין ער וויל, אַז אויך אנדערע זאָלן זיך אין דעם פֿאַרקאָכן פּונקט אָזוי ווי ער, שטעלט ער די פֿראָגע: „פֿאַרוואָס זאָל מען נישט פֿאַרטיליקן אַלע נאַרישקייטן? דאָס יידישע פֿאָלק וועט נישט האָבן דעם מוט זיך צו דעם אַנטקעגן צו שטעלן. די אַלע טיפֿשותן זײַנען צונויפֿגעבונדן ווי רינגעלעך פון אײַן קייט. צערײַסט דעם ערשטן רינג — דאָס מײַן איך דעם תּלמוד — וועלן אַלע אַנדערע נאַרישקייטן פון זיך אַליין פֿאַרשווינדן, און נאָר אויף אָזאַ אופֿן וועלן באַ־זײַטיקט ווערן די פּענטעס פון אונדזערע נאַרישע פֿאַראורטיילן, וואָס ברענגען אונדז פֿיל אומגליק אויף דער וועלט" [21].

און הירש־בער הורוויץ איז ניט געווען דער איינ־ציקער, וואָס האָט זיך דעמאָלט אַרומגעטראָגן מיט אָזעלכע געדאַנקען. צווישן די משכילים, וואָס האָבן אין זייער באַגײַסטערונג עהאָיכט און געקרוינט דווקא די אַזוי גערופענע „בערלינער השכּלה", וואָס מע האָט זיי געבראַכט פון דער פרעמד, זײַנען אין יענער צײַט געווען נאָך אַזעלכע, וואָס האָבן בײַ יעדער גע־לעגנהייט, וואָס האָט זיך זיי נאָר געמאַכט, אויסגע־רעדט אויפן תּלמוד דאָס ערגסטע און פון דעם, וואָס זיי האָבן געזאָגט, איז אויסגעקומען, אַז פון אים נעמען זיך דאָס די אַלע צרות, און אַז ווען ניט ער, דער דאָזיקער תּלמוד, וואָס איז זיי אַזוי גרויס אין די אויגן, וואָלט דעם יידישן פֿאָלק געווען גוט ווי די וועלט, אין אַלע גויים, אַפֿילו די ערגסטע, וואָלטן צו זיי אין ערגעץ קיינמאָל קיין טענות ניט געקענט האָבן און זיי וואָלטן זיי שטענדיק נאָר געלויבט אין געריכט. אָבער ווי פּיצנטלעך זיי זײַנען ניט געווען אין זייער סעקטאַנטישן צוגאַנג צום תּלמוד, האָבן זיי דאָך ניט געזאָגט, אַז מע דאַרף אים פֿאַרברענען. דער איינ־ציקער, וואָס איז דעמאָלט אַרויסגעקומען מיט אַזאַ זאַך, איז געווען דער אומאַנער משכיל הירש־בער הורוויץ, דער זון פון דעם גרויסן נגיד און שרײַבער חיים־חייקל הורוויץ, מיט וועמען די גאַנצע משפּחה האָט זיך געגרויסט, ווײַל ער איז ווירקלעך געווען זייער אַ פּעיקער, זייער אַ געראָטענער און געזאָגט האָט ער עס דווקא אין אַ שמועס מיט אַ קריסט, וואָס האָט אים עקקוקט אין מויל אַרײַן, געשלונגען יעדער וואָרט, וואָס איז בײַ אים אַרויסגעקומען פון מויל, און איז דערבײַ אַוודאי געווען זיכער, אַז אַזוי איז דאָס אין אַז מע דאַרף טאָקע דעם תּלמוד פֿאַרברענען.

לייענט מען עס אין דאָס ערשטע, וואָס קומט אויף דער מחשבה, ווען מע גיט אַ טראַכט וועגן דעם, איז, אַז דאָס איז פֿונקט דער היפוך פון דעם, וואָס יצחק־בער לעווינזאָן, דער „פֿאָטער פון השכּלה אין רוסלאַנד" אין דער גרעסטער אין זײַן דור, האָט גע־זאָגט וועגן תּלמוד און וועגן דער וויכטיקער ראָלע, וואָס דאָס גרויסע וועלט האָט געשפּילט אין דער גע־שיכטע פונעם יידישן פֿאָלק.

ער, יצחק־בער לעווינזאָן פון קרעמענעץ, האָט אין זײַן שטעלונג צום תּלמוד אַרויסגעוויזן דעם גרעסטן רעספּעקט, ווי מע קען דאָס זען פון אַלע, וואָס ער האָט וועגן דעם מאָנומענטאַלן ספּר געשריבן אין די וועלט, וואָס ער האָט געשאַפֿן — אין זײַן בית־יהודה, וואָס איז אַרויס אין צוויי בענד, אין זײַן זרבבל, וואָס איז דער דריטער טייל פונעם בית־יהודה, אין זײַן אפּס דמים, וואָס איז אַן ענטפער אויף דעם בילבול, אַז יידן באַנוצן קריסטלעך בלוט אויף פּסח, און אויך אנדערע וועלט זײַנען, אויף וועלכע עס האָבן זיך בײַ אונדז דערציגן דורות און וואָס מע קען נאָך איצט אויך לייענען מיט גרויס אינטערעס, ווען מע נעמט זיך פֿאַרשן די געשיכטע פון יידישן פֿאָלק און די באַדײַטונג פון יידישער קולטור.

אין זײַן צוגאַנג צו השכּלה האָט יצחק־בער לע־ווינזאָן ניט אָפּגעטיילט די יידישע תּורה פון וועלטלעכן וויסן. ער האָט געהאַלטן, אַז ניט נאָר זײַנען זיי ניט סותר אײנע די אַנדערע, נאָר פֿאַרקערט זיי זײַנען ענג פֿאַרבונדן צווישן זיך. עס איז געווען זײַן טיפּסטע איבערצײַגונג, אַז אַ יוד, וואָס קען גוט לערנען, אַ יוד אַ תּלמיד־חכם, דאַרף אויך האָבן אַ וועלטלעכע בילדונג, און ער דאַרף קענען די שפּראַך פון לאַנד און אויך זײַן באַקאַנט מיט געשיכטע און ליטעראַטור און ער דאַרף זיך אינטערעסירן מיט וויסנשאַפֿט, מיט פילאָסאָפֿיע און מיט אַלץ, וואָס קען נאָר געבן דעם לעבן אַ זין און אויפהייבן דעם מענטשן העכער און מאַכן אַלצ־דינג אָרום אים שענער. זײַן אידעאַל איז געווען

אַרײַנצוברענגען די שיינקייט פון יפת אין די געצעלטן פון שם. און צו דעם האָט ער געשטרעפט אין די אַלע יאָרן, וואָס ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט פאָר־שפּרייטן השפּלה צווישן יידן. און וויבל זײַן אײַנפלוס איז געווען גרויס און ער האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט דעם מוסטער פון אַן ערלעכן מענטשן, און מע האָט אין אים געזען דעם טיפּ פון אַ נײַעם יידישן געלערנטן, האָבן אָרום אים זיך אָנגעהויבן גרופּירן די בעסטע פון די משכילים און דאָן איז שוין עפּעס ווי פון זיך געקומען דערצו, אַז זיי זאָלן אויף אים קוקן ווי תלמידים אויף אַ רבין.

ער איז געווען אַ רבי, כאָטש אין דער אמתן האָט ער זיך גאָר קיינמאָל ווי קיין רבי ניט אויפגעפירט. צו אים האָט מען זיך געווענדעט אַלע מאָל, וועגן עס איז ערגעץ אָרויסגעשוואומען אַ פראָגע, אויף וועלכער עס איז געווען שווער צו געפינען אַן ענטפער. און די צאָל פון די תלמידים, וואָס זײַנען אין דער השפּלה אויף זײַנע וועגן געגאַנגען, איז וואָס אַמאָל געווען אַלץ גרעסער און גרעסער.

אָרום הירש־בער הורוויץ אָבער, וועלכער איז געווען מיט דרײַ יאָר עלטער פון לעווינזאָנען, האָבן זיך די משכילים ניט גרופּירט און ער האָט קיין תלמידים נישט געהאַט און קיינער האָט אויף אים ווי אויף אַ רבין נישט געקוקט. ער איז דאָך אָבער געווען שטאַרק אַרײַנגעטאָן אין דער אָרבעט צו פאָר־שפּרייטן אויפקלערונג צווישן יידן, און אין 1822 איז ער אין אומאָן געווען צווישן די, וואָס האָבן געגרינדעט און אויפגעהאַלטן אַ שול, וואו מע האָט מיט קינדער געלערנט וועלטלעכע לימודים אויך. דאָס איז געווען די ערשטע מאָדערנע יידישע שול אין רוסלאַנד. אײַנגעשטעלט איז דאָרט אַלץ געווען לויט דעם מוסטער פון דער שול, וואָס דער באַוואוסטער משכיל יוסף פּערל האָט געגרינדעט אין טאָרנאָפּאָל נאָך אין 1813, וועו די שטאָט, וואָס האָט פריער געהערט צו רוסלאַנד. שפּעטער האָבן די משכילים אויך אין אָדעס און אין קישענעוו און אין נאָך אַנדערע שטעט געגרינדעט און אויסגעהאַלטן שולן, וואו אַלץ איז געווען אײַנגעשטעלט לויטן מוסטער פון דער שול, וואָס יוסף פּערל האָט געגרינדעט אין טאָרנאָפּאָל, און מע האָט דאָרט מיט יידישע קינדער געלערנט וועלטלעכע לימודים אויך. און עס איז אינטערעסאַנט, וואָס אין דער אָדעסער שול איז אייניער פון די לערער געווען אליהו פינקעל, אַן אייניקל פון ווילנער גאון[22].

צו מסחר האָט הירש־בער זיך אויסגעטויגט פונקט אַזוי גוט ווי אין שטודירן. ער האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט דעם עכטן טיפּ פון דעם אמאָליקן יידישן סוחר, וואָס האָט אומעטום געהאַט אַ שם פון אַ למדן און איז אין דער זעלבער צײַט אויך געווען אַ וועלט־מענטש, און אין דעם פּרט איז ער געגאַנגען אין די

הירש־בער הורוויץ (הערמאַן בערנאַרד)

וועגן פון זײַן פאָטער. ער איז אין אומאָן געווען אַ באַנקיר, געהאַלטן אַ „באַנקירסקע קאָנטאָר", ווי מע האָט עס גערופן. געפירט גרויסע געשעפטן, און צו וואָס ער האָט זיך נאָר גענומען, האָט עס געמוזט זײַן אויף אַ בריינען שטייגער און מיט גרויס פאָרנעם.

ער איז בכלל געווען אַ מענטש מיט אַ בריײַטן שטעל, ווי מע רופט דאָס אין אוקראַינע. ער האָט נישט געקענט פאַרטראָגן קיין קליניקייטן. אונטער זײַנע הענט האָט זיך אַלץ געמוזט צעוואַקסן גרויס. און אַפּנים אַז טאַקע איבער דעם האָט ער זיך אין די אַלע געשעפטן אַזוי פאַרדרייט, אַז עס איז שוין נאָר אוממעגלעך געווען, ער זאָל זיך דערפון אַרויס־דרייען אין עס האָט זיך געענדיקט דערמיט, וואָס ער האָט פאַרלוירן זײַן גאַנץ פאַרמעגן און איז געבליבן בײַ גאָרניט.

דאָס איז געווען אין 1825, דרײַ יאָר נאָך זײַן פאָטערס טויט. און ווען ער האָט געזען, אַז עס איז שוין ניטאָ, ווער עס זאָל אים קומען צו הילף, און אַז ער קען שוין מער אין אומאָן נישט בלײַבן, וויבל ער איז פאַרבאַדן אין חובות ביז איבערן קאָפּ און ער האָט ניט מיט וואָס צו באַצאָלן, איז ער אַוועק קיין אויסלאַנד און דאָרט האָט ער זיך באַזעצט אין בערלין.

פּשוט אַנטלאָפן אַהין — אַבי זיך ניט צו באַ־געגענען מיט די אַלע בעלי־חובות זײַנע, וועמען ער האָט זיך געשעמט צו קוקן אין די אויגן.

און עס איז זיכער ניט שווער זיך פֿאַרצושטעלן, וואָס עד, אַן אייִדעלעד מענטש פון דער נאַטור, האָט דאָן איבערגעלעבט דערפון, וואָס ער האָט געבראַכט בזיון אויף דער משפחה, וואָס ציט איר יחוס פון דעם של״ה הקדוש (ר׳ ישעיה הורוויץ) און אויך פון ר׳ יוסף קאַרו, דעם מחבר פון שולחן ערוך.

פון בערלין איז הירש־בער הורוויץ שפּעטער אַוועק קיין ענגלאַנד. און כאָטש ער איז דעמאָלט נאָך גאָר יונג, אינגאַנצן ניט מער ווי פערציק יאָר אַלט, האָט ער דאָך זיכן מזל אין מסחר ניט געוואָלט מער פֿרואוון. ער איז שוין געווען צו פיל אַנטוישט אין דעם, אַז ער זאָל זיך ווידער נעמען דערצו. האָט ער זיך אנשטאָט דעם בעסער נאָך אַמאָל אַ נעם געטאָן צום לערנען און טאָקע מיט גרויס התמדה, ווי זיכן שטייגער איז געווען, און ער איז דערנאָך געוואָרן אַ פֿראָפעסאָר פון אָריענטאַלישע שפֿראַכן אינעם קעמ־ברידזשער אוניווערסיטעט און האָט געביטן זיכן נאָמען.

פון הירש־בער הורוויץ איז דאָן געוואָרן הערמאַן בער־נאַרד. אָרום און אָרום האָט דער מענטש פון דער נאַטור, האָט אַ לעבן, וואָס האָט זיך, קען מען זאָגן, ממש געבעטן, אַז מע זאָל אים מאַכן פאַר אַ העלד אין אַ קינסטלע־רישן ראַמאַן, וואו דער הינטערגרונד זאָל זיכן די עפּאָכע פון דער השפּלה־באַוועגונג אין רוסלאַנד. עס איז נאָר אַ שאַד, וואָס ער אַליין האָט ניט געשריבן קיין זכרונות. ער האָט אַבער איבערגעזעצט אויף ענגליש אַ טייל פּונעם רמב״ם מאַנומענטאַל ווערק יד החזקה. און פון ענגליש אויף העברעיש האָט ער איבערגעזעצט אייניקע פון שעקספּירס ווערק. צו דעם האָט ער אויך אַרויסגעגעבן אַ יידישע געשיכטע און אַ העברעישע גראַמאַטיק אויף לשון־קודש, וואו עס ווערט איבערגעגעבן אין אַ קורצער ביאָגראַפֿיע פון געציילטע שורות און עטלעכע טרוקענע פאַקטן וועגן אים[23]. געשטאָרבן איז ער אין קעמברידזש אין 1860. ער איז דאָן אַלט געווען 75 יאָר.

פּערטער קאַפּיטל

פון אַלץ, וואָס די פֿיאָנערן פון השכלה האָבן גע־שאַפֿן אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט, האָט יצחק־בער לעווינזאָנס תּעודה בישׂראל געמאַכט דעם שטאַרקסטן אײַנדרוק און האָט געהאַט דעם גרעסטן אײַנפֿלוס.

עס האָבן דעם תּעודה בישׂראל געלייענט זייער גערן ניט נאָר משכילים, נאָר אויך אַזעלכע, וואָס זײַנען געווען קעגן השכלה. עס איז זיי אפּנים דאָך געפֿעלן, וואָס אַלע מאָל, ווען דער מחבר פון דעם ווערק הייבט אָן באַגרינדן די אידעען, וואָס ער פֿרע־דיקט און די פֿרינציפּן, אויף וועלכע ער שטעלט דעם טראָפּ, האָלט ער זיך פּעסט בײַ דער תּורה און ער פֿאַרוואָפֿט זיך אַלע אויף דער גמרא. ער אַליין האָט מיט אַ סך יאָרן שפּעטער דערציילט, אַז צווישן די, וואָס האָבן אים דעמאָלט אין בריוו שטאַרק געלויבט דערפֿאַר, וואָס ער האָט אָנגעשריבן אַזאַ ספֿר ווי תּעודה בישׂראל, זײַנען אויך געווען אייניקע גאָנץ אָנגעזעענע חסידישע רבנים, און אייניער פון זיי, טאָקע זײַנער אַ נאָענטער קרוב, איז געווען דער באַרימטער חסי־דישער רבי ר׳ ישראל רוזשינער, וועלכער האָט זיך אויף די עלטערע יאָרן באַזעצט אין גאַליציע און דאָרט געגרינדעט דעם סאַדיגורער חויף אין דער חסידישער וועלט[24]. אין מע האָט אויך דערציילט, אַז ווען דער באַוואוסטער ווילנער רב, ר׳ אַבעלע פֿאַסוואָלער, האָט איבערגעלייענט דעם תּעודה בישׂראל, און מע האָט אים געפרעגט, וואָס פֿאַר אַ חסרון ער געפֿינט דאָרט, האָט ער געענטפֿערט, אַז דער אייִ־ציקער חסרון פון דעם ווערק באַשטייט אין דעם, וואָס אָנגעשריבן האָט עס גראָד ניט דער ווילנער גאון.

און כאָטש דאָס ווערט געווײַנטלעך איבערגעגעבן ווי אַ מוסטער פון אַ באַמערקונג פון אַ ייִד אַ פּיקח, וואָס קען זײַן שארפֿזיניק און זייער טרעפֿלעך אפֿילו, ווען ער איז אפשר גאָר נישט אינגאַנצן ערנסט דערבײַ, בינדט זיך עס דאָך צונויף מיט דער מיינונג, וואָס ר׳ אייזיק הירש וויַנס, דער מחבר פון דעם גרויסן ווערק דור דור ודורשיו, האָט אַמאָל אייסגעדריקט אין זײַנע זכרונות. עס איז זײַן מיינונג, האָט ער דאָרט געזאָגט, אַז צוגעגרייט דעם באָדן פֿאַר דער השכלה איז רוסלאַנד האָט אין דער אמתן גאָר דער ווילנער גאון; און געטאָן האָט ער עס דערמיט, וואָס ער איז דער ערשטער צוגעגאַנגען צום תּלמוד ווי אַ פֿאָרשער. בפֿירוש ווי אַ פֿאָרשער אין ניט נאָר ווי דער גרויסער למדן, וואָס איז נאָך דערצו אַ חריף און אַ בקי, וואָס האָט אין ערגעץ קיין גלײַכן ניט צו זיך. און אַנווענדי־דיק דעם מעטאָד פון ווײַסנשאַפֿטלעכער קריטיק, האָט ער יעדער אויספּיר זײַנעם געבויט אין פּעסטגעשטעלט ניט אויפֿן גרונט פון השערות, וועלכע מע זאָגט אַרויס סתּם אַזוי אין דער וועלט אַרײַן, נאָר אויפֿן גרונט פון דעם, וואָס ער האָט פֿאַרגליכן די מקורים און גוט אויסגעפֿאָרשט די טעקסטן, עס זײַנען דערפֿיבער, גלויבט ער, ניט געראָטן די, וואָס האָלטן, אַז אַרײַנגעפֿאַרן די השכלה קיין רוסלאַנד און אין די אַלע מדינות, וואָס זײַנען אין יענער צײַט שוין געווען אַ טייל פון רוסלאַנד, האָבן דעם גרעסטן חלק געהאַט די צוויי פֿיאָנערן פון אויפֿקלערונג בײַ יידן ר׳ נחמן קראָכמאַל (רנ״ק) און שלמה־יהודה ראַפּאָפּאָרט (שי״ר)[25]. די יידן אין רוסלאַנד, וועלכע האָבן שוין געהאַט געכאפט דעם גײַסט פון דער נײַער צײַט, האָבן פון אַזעלכע

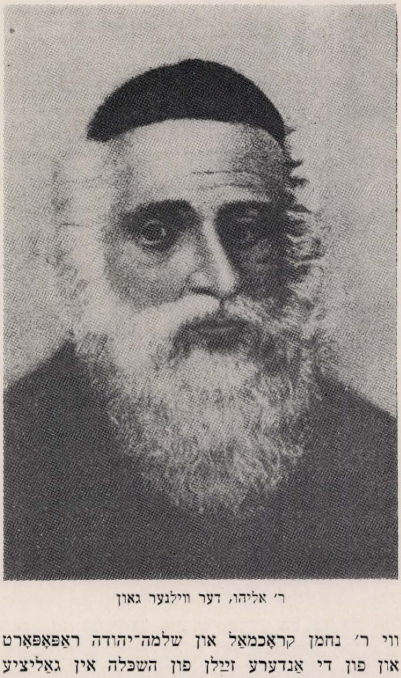

ר׳ אליהו, דער ווילנער גאון

ווי ר׳ נחמן קראָכמאַל און שלמה־יהודה ראַפּאָפּאָרט און פון די אַנדערע זײַלן פון השכלה אין גאַליציע זיכער געקענט זייער אַ סך לערנען און זיי האָבן טאָקע פון זיי געלערנט אויך. אָבער וואַרטן ביז יענע וועלן צו זיי ברענגען די השכלה האָבן זיי דאָך נישט געדאַרפט. דאָס איז אינגאַנצן ניט געווען נייטיק.

צו דעם דאַרף מען נאָך צוגעבן, אַז בעת אין דײַטשלאַנד און טיילווײַז אויך אין גאַליציע האָט מען אין השכלה געשטעלט דעם טראָפּ אויף חכמת־ישראל, האָט מען אין רוסלאַנד, און דער עיקר טאָקע אין אוקראַינע, געשטעלט דעם טראָפּ אויף עם־ישראל. און נאָך מער ווי אַלע אַנדערע האָט זיך אין דעם אויס־געצייכנט יצחק־בער לעווינזאָן. ער איז צו דעם געדאַנק וועגן השכלה בײַ יידן צוגעגאַנגען ניט דווקא ווי צו אַן אָקאַדעמישער פראָגע, נאָר גיכער ווי צו אַ סאָ־ציאַלער פראָגע, וואָס איז ענג פאַרבונדן מיטן לעבן פונעם פאָלק, מיט דעם טאָג־טעגלעכן לעבן. דאָס וויכ־טיקסטע דערבײַ איז בײַ אים באַשטאַנען ניט אין דעם, וואָס אין שטיבלעך דערמיט קען מען אויפטאָן פאָר דער וויסנשאַפט, אַנשרײַבנדיק אָזאַ וועלט אַדער אַן אַנדער וועלט, נאָר אין דעם, וואָס מע קען דערמיט אויפטאָן פאַרן פאָלק, פאַרן יידישן פאָלק, פאַר קיום האומה. אין ער האָט ווירקלעך מיטן גאַנצן האַרצן געגלויבט, אַז קיום האומה איז די גרעסטע מצווה פון אַלע מצוות. ער האָט דאָס מיט מעשים אַרויס־געווויזן בײַ יעדער געלעגנהייט. ער האָט דאָס אויך אויסגעדריקט זייער קלאָר אין זײַן ספר זרובבל, וואָס איז אַגב איינס פון די בעסטע ווערק, וואָס ער האָט געשאַפן [36]. און אָט דער געדאַנק וועגן קיום האומה און זײַן טיפער גלויבן אין דעם האָבן אים גלײַך בײַם אָנהייב פון זײַן לײַטעראַרישן שאַפן געבראַכט דערצו, אַז ער זאָל אָנשרײַבן זײַן תעודה בישראל, וואָס איז בײַ די משכילים פון זײַן דור אין אויך בײַ די משכי־לים פון די שפּעטערדיקע דורות געווארן ווי אַן אייגענער „שולחן ערוך" זייערער. און אָנגעשריבן האָט ער עס ניט כדי דורך דעם צו קריגן דעם נאָמען פון אַ שרײַבער בײַ יידן, ווי ער אַליין האָט זיך אויס־געדריקט אין דער הקדמה צו דעם ווערק; דער עיקר איז בײַ אים געווען צו ברענגען נוצן דעם פאָלק.

עס איז לעווינזאָנען געווען שווער צו אַרבעטן אויף זײַן תעודה בישראל און עס איז אים אויך געווען שווער דאָס ווערק אַרויסצוגעבן. אין די יאָרן, ווען ער איז געווען דערמיט פארנומען, האָט ער זיך אַלע מאָל אָנגעשטויסן אויף שוועריקייטן, וועלכע האָבן אים אַ סך עגמת־נפש פאַרשאַפט. דער קאַמף צווישן די חסידים מיט די משכילים איז געווען אין פולן ברען. דאָס גאַנצע יידישע לעבן איז פון דעם צע־טרייסלט געווארן. דאָס פּגיעה פון קריג האָט אַרומ־געכאַפט אַ סך שטעט אין שטעטלעך. עס איז געווען אַ מלחמה אויף לעבן און טויט. די ביטערע שונאים פון פריער, די חסידים און מתנגדים, האָבן אין אַ סך ערטער צווישן זיך געשלאָסן אַ בונד און אינאיינעם האָבן זיי געריפט די משכילים און ניט נאָר סתם געריפט, נאָר טאָקע עד־חרמה. די זעלבע חסידים, וואָס האָבן פריער זייער אַ סך געהאַט אויסצושטיין פון די רדיפות מצד די מתנגדים, זײַנען גאָר אַליין געווארן רודפים. עס איז גאָרניט געווען קיין שיעור צו זייערע רדיפות, ווען זיי האָבן דערפילט, אַז זיי אַליין שטעלן שוין מיט זיך פאָר אַ כּוח אין יידישן לעבן. אַ גוטן באַגריף דערפון קען מען האָבן, ווען מע לייענט וועגן דעם אין די זכרונות פון יענע, וועלכע האָבן געלעבט אין יענער צײַט און אַליין, אויף די איינגענע פלייצעס אַלץ איבערגעטראָגן. איינער פון זיי איז געווען אברהם־בער גאָטלאָבער און ער שיל־דערט דאָס, באַנוצנדיק דערבײַ דאָ און דאָרט דעם מליצה־טאָן, ווי עס איז געווען דער שטייגער פון די משכילים אין יענער צײַט:

„זייער פיל צרות — שרײַבט ער — האָבן געהאַט אויסצושטיין די קעמפער פאָר ליכט פון דעם צאָרן פון די פינצטערע לײַט, וואָס האָט געברענט ווי אַ העליש פּגיעה. אַלע, וואָס זיי האָבן געקענט טאָן, כדי צו פּגניקן זיי אין צו מאַכן צוגרישט זייערע האָפּע־נונגען אין זייערע באַמיאונגען, האָבן זיי געטאָן: זיי האָבן זיי אַרויסגעטריבן פון שטאָט, צוגענומען בײַ זיי די חיונה, מחרים געווען, געמאַכט זיי צו שאָנד

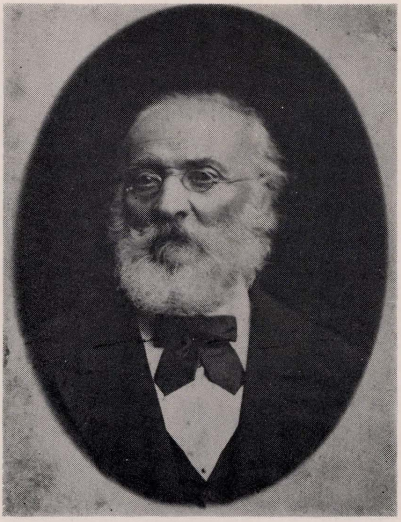

אברהם־בער גאָטלאָבער

און צו שפּאָט, אַנגעצונדן דאָס פּנים פון מחלוקת צווישן איידעמס אין זייערע שווערן, וואָס זענען געווען פינצטערע מענטשן אָן קיין שום וויסן; האָבן דער־ציילט פּאַר זיי, אַז זייערע איידעמס האָבן זיך אויסגע־טאָן פון ייִדישקייט און זיך איבערגעגעבן צו הפקרות; האָבן דערציילט ליגנס זייערע יונגע פרויען, אַז זייערע מענער האָבן אויפגעהערט גלייבן אין גאָט און באַלד וועלן זיי זיך שמדן. און אַזוי אַרום האָבן זיי אויס־געגראָבן אַ תהום צווישן זיי און זייערע פרויען און זיי געצווואונגען צו געבן אַ גט, בכדי מע זאָל זיי אַרויסטרײַבן פון דעם שווערס הויז און זיי זאָלן נישט האָבן וואָס צו עסן — אין במילא וועלן זיי זיך אַרויס־שלאָגן פון קאָפּ די בילדונג מיט דער השכלה. אַ סך מענטשן האָבן די דאָזיקע ליטע דערשלאָגן אויף אייבּיק, ווײַל זיי האָבן נישט געקענט בײַשטיין קעגן זיי. ס׳איז ניט געווען דאָס מיטל און די תחבולה, וועלכע די פּאַנאַטיקער זאָלן ניט אויסגעפינען, אַבי אָפּצומעקן דאָס געדעכטעניש פון דער השכלה פון דער ערד״.

און דאָ רופט גאָטלאָבער אויס מיט נצחון:

״אָבער אומזיסט! גאָט האָט געזאָגט: עס זאָל זײַן ליכטיק!... ווי אַ האַמער, וואָס צעפּיצלט אַ פעלדז, אַזוי האָבן זיך צעשפּריצט די ליכטשטראַלן אומעטום אין אַלע שטעט אויף צו להכעיס די וועכטער פון אָבערגלויבן, וואָס זענען אַרומגעפאָרן איבער די שטעט, כדי אײַנצוצאַמען און אײַנהאַלטן דעם שטראָם פון דער השכלה״ [27]).

גאָטלאָבער אַליין איז אין דעם היציקן קאַמף צווישן די חסידים אין די משפּילים אין אוקראַינע געווען אַ קרבן; מע האָט אים מיט געוואַלד געצוואונ־גען אָפּצוגיבן זײַן ווײַב. און ער דערציילט, ווי ער האָט געליטן דערפון און וואָס פּאַר אַ טראַגעדיע דאָס איז געווען אין זײַן לעבן:

״בעת מען פאָטער האָט מיך חתונה געמאַכט — דערציילט ער אין זײַנע זכרונות — בין איך אַלט געווען דרײַצן מיט אַ האַלב יאָר. איך בין דעמאָלט געווען גלײַכגילטיק צו מײַן פרוי. כ׳האָב בכלל ניט געווואוסט, וואָס ס׳איז אַזוינס ליבע. איצט... בין איך שוין אַלט 18 יאָר, אונדזערע ליבע־פּעפילן האָבן ערשט געמומען פונאַנדערבליען און אונדז האָט זיך געדאַכט, אַז מיר זײַנען ערשט אַרויס פון אונטער דער חופּה. מיר האָבן איינס אַן דעם אַנדערן נישט געקענט לעבן קיין מינוט. בעת איך פלעג אַרויס פון שטוב, פלעגט זי נאָכגיין נאָך מיר, און אַז זי פלעגט זיך אומקערן אַהיים, פלעג איך אויך גיין אַהיים... פלוצ־לינג, בעת די זון פון ליבע האָט אויף אונדז אויפגע־שײַנט, איז אַנגעפלויגן אַ פינצטערע כמאַרע פון דער פאַרפלוכטער חסידות און אַ שטורעם־ווינט האָט אויס־געבראַכן און מיך געוואַלט צעמורשטן״.

ווי גאָטלאָבער האָט זיך ניט געראַנגלט, האָט ער דאָך קיין סך נישט געקענט אויפטאָן, ווײַל אַרײַנ־געמישט אין דעם האָט זיך דער אָוורוטשער רבי, וואָס האָט געוואוינט אין דשיטאָמיר, און ער איז אין זײַן פרומקייט געווען פון די יידן, וואָס גייען ניט אײַן אויף קיין פּשרות. ״אומזיסט — זאָגט גאָטלאָבער — האָב איך אויסגערעדט מײַן האַרץ פאַר דעם דשיטאָ־מירער צדיק, וואוהין מע האָט מיך געפּירט ווי אַ שעפּס צום שכטן; עס האָבן ניט געהאַלפן מײַנע געווײַנען, מײַנע תחנונים, מײַנע טענות און מײַן אַמ־פּערן זיך מיט אים — דער צדיק איז געבליבן האַרט און ניט געוואָלט וויסן פון רחמנות: דער שוואַרצער מוז מיך אָפּגטן און אַרויסטרײַבן פון שטוב״.

און:

״אַז די פּרוי האָט דאָס דערהערט, האָט זי געמומען וויינען און קלאָגן און איז שיער ניט גע־שטאָרבן פון עגמת־נפש. נאָר וועך הערט עס אַ יידי־שע טאָכטער? דער צדיק האָט גוזר געווען — וועך קען זיך אים שטעלן אַנטקעגן?״ [28]).

און מע האָט זיך ״דעם צדיק״ טאָקע נישט געקענט שטעלן אַנטקעגן. דער אָוורוטשער רבי, וואָס האָט אין זײַן פאַרעקשנטן קאַמף קעגן די משפּילים קיינעם נישט נאָכגעגעבן און זיך פאַר קיינעם נישט געבויגן, האָט אויסגעפירט זײַנס; גאָטלאָבער האָט געגעבן זײַן ווײַב אַ גט, כאָטש ער האָט זיך זייער ניט געוואָלט שיידן מיט איר און זי איז געווען אין אים פאַרליבט און זיך גאָרניט געקענט פאָרשטעלן, ווי אַזוי זי וועט קענען לעבן אָן אים. און אַזעלכע פאַלן זענען דעמאָלט

געווען אין די הונדערטער און עס זײַנען דערפון אַרויסגעקומען גרויסע טראַגעדיעס, ווײַל אײַבער דעם, וואָס ס׳איז אין יענער צײַט געווען אײַנגעפירט בײַ ייִדן, אז קינדער זאָל מען חתונה מאַכן, ווען זיי זײַנען נאָך זייער יונג, איז אין די מערסטע הײַזער געווען אַן אײדעמל אויף קעסט, און ווען עס איז אויף אַזאַ יונגן אײדעמל געפאַלן אַ חשד, אַז ער איז געוואָרן „גיכאַפט״, אַז ער לייענט שוין די ביכלעך, וואָס מע האַלט פאַר טריף־פסול, און ער איז שוין פון די, וואָס רייַדן וועגן דער „השכלה בת השמים״, האָט מען אים גלײַך צוגענומען רודפן און מע האָט נישט געוווסט ביז מע האָט אים דערפירט דערצו, אַז ער זאָל אָפן צוגעבן, אַז ער האָט חרטה אויף זײַנע זינד. און אויב ער איז ניט געווען פון די, וואָס גיבן זיך אונטער, האָט מען געטאָן אַלץ, וואָס מע האָט נאָר געקענט צו מאַכן אַ בייַט לעבן צווישן אים און דער פאַמיליע און דער־פירט דערצו, אַז עס זאָל קומען צו אַ גט און דער שווער זאָל דאָס יונגע אייַדעמל אַרויסטרײַבן פון שטוב. און ווען מע האָט שוין אַזאַ יונגעמאַנטשיק אַרויסגעטרײַבן פון שטוב, איז ער געבליבן ווי אויפן וואַסער און זײַן לאָגע איז ווירקלעך געווען זייער אַ טרויעריקע.

אין אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך האָבן זיך דאָן אַזאלכע דראַמעס אָפגעשפילט.

אומעטום האָבן מענטשן זיך אַרומגעטראָגן מיט קריוודעס, וועלכע מע קען נישט גוט מאַכן, און מיט אַ צאָרן, וואָס מע קען נישט אײַנשטילן.

און פאַמיליעס זײַנען צעריסן געוואָרן אויף שטיק־לעך און מע האָט זיי שוין מער צוריק ניט געקענט גאַנץ מאַכן.

און קינדער, וועלכע מע האָט פריער אַלע מאָל געצערטלט און אין דער אײַנגעשטעלטער נגידיש־קייט זיי מיט ליבשאַפט אָנגעטאָן אין זײדנס און אין סאַמעט, זײַנען גאָר לעבעדיקע יתומים געוואָרן.

און וואָס לענגער דער קאַמף צווישן די צוויי צדדים האָט זיך פאַרצויגן, אַלץ מער האָט ער זיך צעפלאַקערט. און פונקט ווי די חסידים און אויך אַ סך פון די מתנגדים האָבן אין זייער פרומקייט גע־גלויבט, אַז מיט דעם קאַמף, וואָס זיי פירן מיט אַזאַ עקשנות קעגן השכלה, נעמען זיי זיך אַן קנאַת ה׳ צבאות און אַז די געראָטענסטיקייט איז אויף זייער זײַט, אַזוי האָבן די אמתע משכילים, וואָס זײַנען געאַנגען אין די וועגן פון ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן און זיך אַלע מאָל גוט צוגעהערט צו אים, ווירקלעך געגלויבט, אַז מיט דעם קאַמף, וואָס זיי פירן פאַר השכלה, שטעלן זיי זיך אײַן פאַר דעם וויטערדיקן קיום האומה און אַז אין אַ געווײַסן זינען נעמען זיי זיך דערמיט שוין אויך אַן קנאַת ה׳ צבאות, ווי זיי פאַרשטייען עס. זיי האָבן אויך געגלויבט, אַז די געראָטענסטיקייט איז אויף זייער זײַט, און זיי זײַנען געווען זיכער, אַז זיי וועלן אַרויסקומען מיט אַ נצחון. בײַדע צדדים זײַנען אין דעם געווען זיכער. און עס איז געווען טאַקע אַט די זיכערקייט, וואָס האָט זיי אָפט געטריבן צום עקסטרעם, און זיי זײַנען שטענדיק געווען גרייט צו טאָן אַלץ אַבי צוצוקומען נעענטער צום ציל.

אונטער דעם שווערן דרוק, וואָס די קעגנער פון השכלה, די „מורדי אור״, ווי מע האָט זיי גערופן, האָבן אין יענער צײַט אָנגעווענדעט אין די אַלע שטעט און שטעטלעך, וואו זיי האָבן דעם ביטערן קאַמף זייערן געפירט, זײַנען געווען פאַלן, ווען יונגע משפּילים האָבן שוין מער נישט געקענט אויסהאַלטן און זיי האָבן זיך פאַר מורא אונטערגעגעבן, זײַנען אויך געווען אַזעלכע, וואָס זײַנען אין דעם געגאַנגען אַזוי וויַט, אַז זיי האָבן געלאָזט פאַרברענען השכלה־ספרים, וועלכע זיי האָבן פריער טײַער געהאַלטן און זיי געלייענט מיט גרויס אינטערעס. אַזעלכע זאַכן זײַנען פאַרגעקומען ניט נאָר אין אוקראַינע, נאָר אויך אין יענעם טייל גאַליציע, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט אוקראַינע, און וואָס מע האָט בכלל ניט געקענט אָפטיילן פון אוקראַינע, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם קאַמף פאַר אויפקלערונג בײַ ייִדן אין יענעם טייל פון דער וועלט[29]. אומעטום האָט מען געבראַכט השכלה־ביכער. און בײַ די, וואָס האָבן דאָס געטאָן, איז גאָר דער מינדסטער ספק נישט געווען, אַז זיי טוען אַ גרויסע מצווה און זײַנען דערמיט מקיים, וואָס עס שטייט געשריבן אין דער הייליקער תורה (דברים, יג, ו) „ובערת הרע מרקבך״.

אין אַזעלכע פאַלן און אויך אין אַנדערע פון דעם זעלבן מין, ווען עס האָט זיך געקענט דאָכטן, אַז עס איז פאַראַן אַ סכנה מע זאָל נאָך אינגאַנצן ניט פאַר־לירן דעם מוט און חלילה אַרײַנפאַלן אין יאָוש, איז געווען נייטיק עס זאָל קומען דער גרויסער אויטאָ־ריטעט, צו וועמען מע זאָל זיך צוהערן און מיט וועַ־מענס מיינונג מע זאָל זיך רעכענען זייער שטאַרק, ער זאָל לאָזן הערן זײַן קול, זאָגן זײַן וואָרט און אונטערגעבן מוט צו די אַלע, וועלכע האָבן שוין דעם מוט אָנגעהויבן צו פאַרלירן. אַ מוסטער דערפון קען מען זען אין דעם רוף, וואָס ר׳ נחמן קראָכמאַל האָט אַרויסגעלאָזט צו די יונגע משכילים פון יענער צײַט. ער האָט דעם רוף געשריבן אין דער פאָרם פון אַ בריוו צו איינעם פון זײַנע יונגע תלמידים מיטן נאָמען אַברהם גאָלדבערג, אויף וועמען מע האָט געזאָגט, אַז ער האָט זיך דערשראָקן און געלאָזט פאַרברענען די אַלע השכלה־ספרים, וואָס ער האָט געהאַט. און וויַל עס איז אין דעם בריוו פאַראַן דאָס כאַראַק־טעריסטישע פון יענער עפּאָכע סײַ אין תוכן און סײַ אין טאָן, וועלן מיר אים דאָ איבערגעבן אַזוי ווי ער איז. עס איז אַ היסטאָרישער דאָקומענט, וואָס אין אים שפּיגלט זיך אַפּ אַ שטיק ייִדיש לעבן אין אַ צײַט, וועו אַפּילו אַזאַ מחלוקה, וואָס האָט שטאַרק צערודערט

ר׳ נחמן קראָכמאַל (רנ״ק)

די געמיטער, איז געפירט געוואָרן פון די שעפערישע כוחות פון פאָלק און מע האָט ווירקלעך געקענט זאָגן, אַז ווי גרויס עס זאָלן אַמאָל ניט זײַן די טעותן, וואָס מע מאַכט דערבײַ, מוז מען דאָך צוגעבן, אַז דאָס איז פאָרט אַ מחלוקה לשם־שמים.

„... א קול שופר האָבן מיטנע אויערן געהערט — שרײַבט דער רנ״ק אין דעם בריוו צו זײַן תלמיד — א געשאַל פון מלחמה. אייניקע פרומאָקעס האָבן זיך אַנגעזעצט אויף דיר אין דײַן שטאָט, לויערן אויף דיר בײַנאַכט, צוזאַמען האָבן זיי געמאַכט א פארשוווערונג דיך אָנצושרעקן און סטראָשען מיט חרם און פאָר־וואָגלונג, כדי דו זאָלסט אויפהערן צו גיין אין וועג פון דענקען און זיך באַגעגענען מיט זייערע נאַריש־קייטן. ווען איך האָב עס דערהערט, האָט מײַן הארץ אויפגעקאַכט און א פארדרוס האָט מיך אַרומגעכאַפט. נאָך מער אָבער האָב איך אויפגעציטערט און בין נשתומם געוואָרן, ווען איך האָב געהערט, אַז דו האָסט זיך דערשראָקן פאר זיי און אַזוי אנטמוטיקט געוואָרן, אַז דו האָסט מספּים געווען זיי אײַנצוגעבן אייניקע פון דײַנע גוטע און לויטערע ספרים צום פארברענען און דו האָסט זיך געבעטן בײַם נאַרישן רשע ווי א ינגל, וואָס ווייזט אונטער דער רוט. מײַן טײַערער, דו האָסט זיך באַנארישט! האָסט שטאַרק געגרײַזט. זע נאָר ווי גרינג דו האָסט אים געמאַכט פאר א מוסטער־מענטש... איך ווייס גאָרניט, וואָס מיט דיר איז געשען. ביסט דאָך א מענטש, און ווער פון די טויזנ־טער יונגעלײַט אין דײַן עלטער קען זיך גלײַכן צו דיר? און זיכער איז, אַז אַלע דײַנע באַשולדיקערס, די שיכורים און לײַדיקגייער, גרייכן ניט צו דײַנע קנעכלעך, נישט אין תורה און נישט אין אמתער יראת־שמים און נישט אין אַנדערע מידות, וואָס די חכמים האָבן צוגעשריבן דעם געלערנטן. חוץ דעם ביסטו דאָך אין דײַן בליענדיקער יוגנט און עס פאַסט נישט פאַר דיר אַזאַ שוואַכמוטיקייט. ביסט א צוואַנציק־יאָריקער אויף אַנציגרײַפן און נישט פארפאַלגט צו ווערן דורך איינעם פון די פליי, א סורר ומורה פונעם דאָרף מאַסט, וואָס מיר האָבן זיך געמיאוסט אים ארײַנצונעמען צווישן די שמשים פון אונדזער בית־המדרש...״

און עס איז אַוודאי נישט איבעריק צו באַמערקן, אַז דער רנ״ק, וואָס איז אפילו אין דעם קאָמף פאר השפּלה געווען מער געלערנטער ווי קעמפער, איז אַרײַן אין אַזא כעס און האָט זיך אזוי שטאַרק צעבייזערט דער עיקר דערפאַר, וואָס דאָ האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם, וואָס מע האָט פארברענט ספרים. דאָס האָט אים מער ווי אַלץ פאַרדראָסן. פון דעם איז ער, ווי ער אַליין דריקט זיך אויס, „נאָך מער אויפגעציטערט געוואָרן״. און אין דעם בריוו זאָגט ער ווײַטער:

„קענסט דאָך מיך, מײַן ליבער, פאַר א פרידלעכן מענטשן און פאַר אזעלכן, וואָס אײַלט זיך נישט צו קריגן זיך, און דאָך, אויב עס איז טאַקע אמת, די אומווערדיקייט און נבלה איז אפגעטאָן געוואָרן ווי דער קלאַנג, וואָס טראָגט זיך אַרום און ווי די צבועקעס בארימען זיך דאָ, און מע האָט דיך געסטראָשעט מיט חרם און אַנאַטעמע און מע האָט דיך געצוואונגען אַרויסצוגעבן א סך פון דײַנע ספרים צו פאַרברענען, דאָרף מען זיך נוקם זײַן אין זיי און ספּעציעל אין דעם דערמאָנטן עלטסטן און לערער פונעם דאָרף און אַנוועגדן אויף אים די קייזערלעכע גזעזצן. אויף דעם דאַרפסטו מיר בלויז שיקן דײַן אינטערשריפט פאַר א פולמאַכט און א בריוו, וואָס זאָל אנטהאלטן די ציט און דאָס אָרט און די פרטים פון דער געשעענישן. און איך פארזיכער דיך, אַז ער וועט באַשטראָפט ווערן און אָפּקומען וועדליק די זינד, וואָס ער איז באַגאַנגען. אז אויב עס איז נישט אזוי גפּערלעך און דו וועסט באַשטיין מוחל צו זײַן אויף דײַן באַליידיקונג, ביסטו פרײַ אזוי צו טאָן... בקיצור אין אַלץ בין איך מיט דיר, נאָר דו זאָלסט נאָר נישט פאַרלירן דײַן טײַערע ציט צו קריגן זיך מיט זיי, ווי אויך זאָלסטו זיך זיי נישט אונטערוואַרפן און נישט מורא האָבן פאַר זיי, אויב נישט וועסטו בלײַבן צו שאַנד בײַ די רעכט־פארטיקע און אויך די פרומאָקעס גופא וועלן דיך באַליידיקן. וואַרעם אין דער אמתן איז דאָך דער איבערגעטריבענער פחד און די אינטערטעניקייט פאר דעם אומווערדיקן גרויסהאַלטער א סימן און א צייכן פון שוואַכמוטיקייט און געפאַלנקייט, וואָס איז לויט דער נאַטור פאסיק פאַר קנעכטשאפט און אפהענגיקייט. און ווער עס וויל זיך אפזונדערן און שטעלן זיך העכער פון דער מאַסע, וואָס פארמאָגט פאַלשע אידעען און נישט קיין ריכטיקע מידות, מוז זײַן א קעמפער און ער דאַרף זיך שטאַרקן וויי א לייב, כדי צו פירן די מלחמת ה׳ מיט די שטערער, די באַדראָער און די

אַנפאַלער. וועלן ער זאָל זיך אָבער צו יעדער מינוט פרעגן: וואָס וועלן מענטשן זאָגן? וואָס וועלן מורה־הוראה זאָגן? מלעיל די פרומאָקע? וואָס וועלן די שונאים צוטראָכטן? וואָלטן אָט די שאלות פֿאַרטונקלט זײַן שכל און צעטומלט זײַן באַגריף. און וועלן די וויכטיקסטע חכמים פון אונדזער אומה זאָלן געווען האָבן אַזאַ איגנשאַפֿט, וואָלטן מיר ניט פֿאַרמאָגט זייערע אוצרות, זייערע בעסטע ספרים וואָלטן די שׂכל ניט דערזען, וויבל זיי וואָלטן אַלע קלאָר געווואוסט, וויפל צער און טרויער מע וואָלט זיי צוגעטיילט פֿאַר זייערע שאָפונגען. און דער מוסטער פֿאַר זיי — דער רב, לערער און ליכט פון ישׂראל [דער רמב״ם] האָט אין דעם אַרײַנפיר אַנערקענט, אַז [זײַן ווערק] ווען געפעלן איינעם און אירפרייצן טויזנטער, און ער האָט מיט אַ כּיוון אויס־באַהאַלטן זײַן ספר, כּדי ער זאָל נישט זײַן קיין ציל פֿאַר יעדער נאָר, וואָס וועט זײַן האַלבע נאַרישקייט שיסן אין אים. און וועלן דו וועסט זיך גוט אַרײַנטראַכטן אין דעם, וועסטו אויסגעפינען, אַז אַזוי איז דאָס אויך געווען מיט די שפּעטערדיקע, מיט די ערשטע און מיט די אַנדערע, העט ביז צו די נביאים ע״ה[30]).

עס איז געווען אַ שוווערער קאָמף, און די, וואָס האָבן דעם קאָמף געפירט, האָבן די גאַנצע צײַט געדאַרפט האַלטן אַן אויג דערויף, אַז די, וואָס גייען אין זייערע וועגן און העלפן שוין אַרויס אין דעם קאָמף פֿאַר השכּלה בײַ ייִדן, זאָלן זיך ניט דערשרעקן פֿאַר די רדיפות פון די קעגנער און זיי זאָלן קיין מורא ניט האָבן פֿאַר די אַלע קללות און חרמות זיי־ערע און זיי זאָלן זיך ניט אונטערגעבן. צו דעם איז געווען נייטיק צו האָבן אומעטום מענטשן מיט אויסטאַריטעט — אַזעלכע, צו וועמען מע באַציט זיך געווײַנלעך מיט גרויס דרך־ארץ און מע הערט זיך גוט צו צו דעם, וואָס זיי זאָגן. דאָס איז געווען זייער וויכטיק. אָבער קיין סך אַזעלכע מענטשן זײַנען ניט געווען. אָפילו דער רנ״ק אַליין האָט די ערשטע צײַט קיין חשק ניט געהאַט — און אפשר אויך ניט די אַמביציע — זיך אַרײַנצואוואַרפן אין דעם קאָמף פֿאַר השכּלה אויף אַזאַ שטייגער ווי מענדל לעפין האָט דאָס געטאָן אין די יאָרן, וועלן ער איז געווען אָקטיוו, אַדער אויף אַזאַ שטייגער ווי ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן האָט דאָס געטאָן שפּעטער, וועלן די אידעאָלאָגישע זײַט אין דעם קאָמף פֿאַר השכּלה האָט זיך בײַ אים אַזוי ענג פֿאַרבונדן מיט דער פראַקטישער זײַט דער־פון און מיט דער גאַנצער געזעלשאַפֿטלעכער טעטי־קייט זײַנער, אַז עס איז שוין נאָר אוממעגלעך געווען זיי אָפּצוטיילן איינע פון די אַנדערע. ס׳איז גאָרניט גע־ווען אין רנ״ק נאָטור זיך צו באַטייליקן אין אַ קאָמף אויף אַזאָן אָקטיוון שטייגער און ער האָט זיך דעריבער ניט געאַרבעט זיך אַרײַנצואוואַרפן אין דעם. אָפילו ניט דאָן, וועלן דאָס איז גראָד געווען זייער נייטיק און מע האָט אַרויסגעקוקט אויף דעם, ער זאָל דאָס טאָן.

ער האָט זיך אויך ניט געאַרבעט צו לאָזן דרוקן דאָס, וואָס ער האָט שוין געהאַט אָנגעשריבן. אים האָט זיך אָלץ געדאַכט, אַז ס׳איז נאָך ניט גוט גענוג, אַז מע דאַרף עס נאָך שלײַפן און שלײַפן, אַז עס איז נאָך נייטיק נאָכצוקוקן דאָ און דאָרט, כּדי צוצוגעבן, וואָס ס׳פעלט און וואָס ס׳דאַרף שטיין אויפן ריכטיקן אָרט. ער איז פריער פון אָלץ געווען דער געלערנטער, דער פֿאַרשׂער, דער שריפטשטעלער, און ווי אַ פֿאַר־שׂער, ווי אַ שריפטשטעלער האָט ער בײַ זיך אַליין אַ סך געמאַכט און עס איז נאָר קיינמאָל קיין סוף ניט געווען צו דער אַרבעט, וואָס ער האָט אַרײַנגעלייגט אין אָלץ, וואָס ער האָט געטאָן. ער האָט אָלץ מאָל געהאַלטן אין ענדיקן עפּעס, אָבער עס האָט שטענדיק לאָנג געדויערט ביז ער איז צוגעקומען צום סוף. און עס וועלט דערציילט, אַז ווען די משכּילים פון בראָד האָבן געפֿײַערט מענדל לעפינס זיבעציקסטן געבורטסטאָג און ר׳ נחמן קראָכמאַל איז אויך געווען דערבײַ, האָט דער אַלטער משכּיל פון סאַטאַנאָוו אויס־געזונצט די געלעגנהייט אין אין דער רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן, האָט ער זיך געווונדעט צו אים, צו דעם רנ״ק, און האָט אים אָנגעהויבן זאָגן מוסר, פֿאַר־וואָס ער שרײַבט ניט און פֿאַרוואָס אַלע מאָל, ווען ער שרײַבט שוין יאָ עפּעס אָן, אײַלט ער זיך ניט עס צו לאָזן דרוקן:

„וואָס — האָט ער געזאָגט — וואָלט אונדז גענוצט די זון מיט איר גאַנצער פראַכט, וועלן זי זאָל נישט איבער אונדז אירע שטראַלן פֿאַרשפּרייטן? וואָס וואָלט אונדז אַרויסגעקומען, וואָס איבער די הייליקע נביאים טוט גאָטט גיסט רוען, וועלן זיי וואָלטן זיך נישט געפֿלײַסט זייער רוח־הקודש איבער דעם פֿשוטן פֿאָלק צו פֿאַרשפּרייטן און נישט געפונען פֿאַר נייטיק, נישט קוקנדיק אויף אַלע רדיפות און לײַדן, צו גיין איבער די גאַסן און געמאַרקן און רופן: „קרבו בנים שובו! שׁמעו דבר אלהים וראו!״ דו, קראָכמאַל, וואָס ביסט ביכולת צו ברענגען ליכט דײַן פֿאָלק, דו, וואָס גאָט האָט דיך באַשטימט צו עפענען די אויגן פון די, וואָס טאָפּן אין דער פינצטער, באַפרײַען די נשמות, וואָס שמאָכטן אין געפענגעניש — דו זיצסט פֿאַר־שפּאַרט אין דײַן חדר און באַגנוגנסט זיך דערמיט, וואָס דו האָסט פֿאַר זיך פיל וויסן געזאַמלט און דײַן האַנט וויל די פעדער נישט באַנוצן[31]).

דאָס איז געווען אין 1819. דער רנ״ק האָט שוין דעמאָלט געהאַט דערגרייכט די עלטער פון 35 יאָר. אין עס איז שוין טאַקע צײַט געווען, אַז אין קאָמף פֿאַר השכּלה, וואָס איז בײַ אים געווען אַ הויכער אידעאַל אין לעבן און וואָס וועט, ווי ער גלייבט מיטן גאַנצן האַרצן, ברענגען ישׂועות פֿאַרן פֿאָלק, זאָל ער ווירקלעך ווערן אַקטיוו און טאָן מער. מיט זײַן שטאַנד אין דער געזעלשאפֿט און דער עיקר מיט זײַן בריסטן וויסן, וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט, האָט ער

נפתלי־הערץ ווײַזל

אויף דער יונגווארג פון זײַן דור געקענט האָבן אַ סך אַ גרעסערע ווירקונג, ווי ער האָט געהאַט. און דאָס האָט מענדל לעפין געוואָלט, און דערפאַר האָט ער מיט אים ניט איין מאָל דערפון גערעדט. וועג נאָר עס איז אים אויסגעקומען צו זײַן אין גאַליציע, האָט ער זיך דאָרט מיטן רנ״ק געטראָפן און גערעדט מיט אים וועגן דעם.

עס איז דעם רנ״ק געווען ניט אַזוי גרינג אָפצוּמאַכן בײַ זיך, אַז עס איז שוין ווירקלעך צײַט צו ווערן אָקטיוו אין קאַמף פאַר דעם אידעאַל, וואָס איז אים זייער טײַער. ער האָט אָלץ געהאַלטן, אַז אידער צו לערנען אַנדערע דאָס, וואָס ער ווייסט, איז בעסער צו לערנען פאַר זיך דאָס, וואָס ער אַליין ווייסט נאָך ניט. אָבער ער האָט זיך דאָך גוט צוגעהערט צו דעם, וואָס מענדל לעפין האָט אים געזאָגט. ער האָט אויף דעם אָלטן משכיל פון סאַטאַנאָוו געקוקט ווי אַ תלמיד אויף אַ רבין, געהאַט פאַר אים גרויס דרך־ארץ, אַלע מאָל, וועג מענדל לעפין האָט מיט אים געריידט וועגן דעם, וואָס ער דאַרף אין קאַמף פאַר השכלה אַוועקגעבן דאָס בעסטע, וואָס ער פאַרמאָגט, האָט ער דערנאָך אַ סך געלערנט דערפון. און געוענדיקט האָט זיך עס דערמיט, וואָס ער האָט דאָך געפאָלגט דעם רבין און ער איז געוואָרן מער אָקטיוו און ער האָט דער השכלה־באַוועגונג אַוועקגעגעבן דאָס בעסטע, וואָס ער האָט אין זיך געהאַט ווי אַ געלערנטער, ווי אַ שריפט־שטעלער און ווי אַ פאַרשער אויפן געביט פון אַלטער יידישער געשיכטע.

אָזוי האָט דער אײַנפלוס פון דער השכלה אין אוקראַינע דערגרייכט אויך אַריבער דער גרענעץ און זי איז געגאַנגען ווײַטער.

דאָס איז ניט געווען דער אײַנציקער פאַל אָזאַ, אויף וועלכן מע האָט געקענט אָנווײַזן, ווי דער אײַנ־פלוס פון אוקראַינע האָט אַמאָל אין דעם דערגרייכט אַריבער דער גרענעץ אויך.

עס זײַנען געווען נאָך אַנדערע פאַלן אָזעלכע און מע וואָלט דאָ אויך זיי געקענט אָנווײַזן, אָבער מיר וועלן עס דאָך ניט טאָן, ווײַל דאָ האָנדלט זיך ניט וועגן דעם, ווער עס האָט געטאָן מערער אָן ווער עס קומט דערפאַר די בכורה, נאָר וועגן דעם, וואָס אַלע אינאײַנעם האָבן דאָ אויפגעטאָן אָן וואָס יעדער באַזונדער האָט דערצו בײַגעטראָגן.

נאָך פריער, אין די יאָרן, וועלן דער צענטער פון דער השכלה־באַוועגונג בײַ יידן איז געווען אין דײַטשלאַנד אָן דעם גרעסטן אײַנפלוס אויף די משכילים האָט געהאַט דער באַרימטער פילאָסאָף אָן דענקער משה מענדעלסאָן, צו וועמען וואָרט עס האָבן זיך צוגעהערט די יידן פון דער גאַנצער וועלט, אַפילו די, וואָס האָבן מיט אים ניט אײַנגעשטימט, איז אײַנער פון די גאָר אָנגעזעענע פיגורן פון דער באַוועגונג געווען דער דיכטער נפתלי־הערץ (האַרט־וויג) ווײַזל, אָן אויף אים, אויף דעם פאָעט, וואָס פאַרנעמט בײַ אונדז אַ פלאַץ צווישן די אָבות פון השכלה, דאַרף מען זיך איצט דאָ אָפשטעלן.

ער איז געווען זייער אַ נאָענטער פרײַנד פון משה מענדעלסאָן, וועמען מע האָט אומעטום, אַפילו אין דער קריסטלעכער וועלט, באַטראַכט ווי דעם פאָטער פון אויפקלערונג בײַ יידן אין דײַטשלאַנד.

ער האָט געהאַט אַ חלק אין דעם, וואָס מע האָט אַרויסגעגעבן מענדעלסאָנס דײַטשע איבערזעצונג פון דער תורה, און דאָס אַליין איז באַטראַכט געווארן ווי איינע פון די גאָר גרויסע זאַכן אין דעם יידישן לעבן פון יענער צײַט.

ער איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע מיט־אַרבעטער פון די מאַספּים, די זאַמלביכער, וואָס האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוגיין נאָך אין 1784 און וועלכע פאַרנעמען גאָר אַ באַזונדער אָרט אין דער געשיכטע פון דער השכלה־באַוועגונג, וואָס האָט אַוועקגעליגט איר אייגענעם שטעמפל אויף דעם גאַנצן וויסנשאַפטלי־קן גאַנג פון יידישן לעבן אומעטום.

וועג דער קייסער פון עסטרײַך, יאָזעף דער צווייטער, האָט דעם 19־טן אָקטאָבער 1781 אַרויסגעגעבן זײַן באַרימטן „טאָלעראַנץ־עדיקט״ אָדער „טאָלעראַנץ־פאָטענט״, ווי אָנדערע האָבן עס גערופן, און עס האָט געדאַרפט הייסן, אַז דאָס קומט פון גוטסקייט און אַז אָדאָנק דעם קריגן איצט די יידן פון לאַנד אָזעלכע פריוויליגיעס, וואָס זיי האָבן פריער ניט געהאַט, האָט ער, דער דיכטער נפתלי־הערץ ווײַזל, דאָס אויפגע־נומען מיט עפּעס אַ גאָר באַזונדער מין פרייד; ער האָט אין דעם דערזען דאָס אָנקומען פון אַ נײַער עפּאָכע אין דער געשיכטע פון יידישן פאָלק, און מיט

זײַן חיבור דברי שלום ואמת, וואָס ער האָט דאָן אָנגעשריבן אין שײַכות דערמיט און וואָס ווערט באַטראַכט ווי דער „ערשטער עפּנטלעכער מאַניפעסט פון דער יונגער השפּלה־באַוועגונג“, ווי אייגנער פון אונדזער רע היסטאָריקער דריקט זיך אויס, האָט ער שטאַרק אויפגערודערט די גאַנצע ייִדישע אַרטאַדאָקסישע וועלט און עס האָט זיך לאָנג געטומלט מיט דעם.

ש. בערנפעלד אין זײַן דור תּהפוכות ברענגט אַן אָדע, וואָס ווײַזט האָט דעמאָלט אָנגעשריבן לכבוד יאָובֿף דעם צווייטן אין דאָרט האָט ער אין זייער אַ פּײַערלעכן טאָן זיך געווענדעט צו די ייִדן און האָט געזאָגט:

גם אַתם בית יעקב ענות יאָזֿף הזכירו!
כי זכר עם דל, לו עוללות השאירו,
ויאמר: שובו אָגול מעליכם חרפּתכם,
מוטות ברזל מררו אתכם אלי יזעקו,
שימו תחתם חבלי אדם מצוף ימתקו,
כי בעבותות אַהבה הנני יוצא לקראתכם.
חזקו והיו לאַנשים, תוגת לב הסירו,
דרכי נכאי רוח מקרביכם העבירו.
. . . . . .
דברו כשפת עמי, מוסר השכל הבינו,
למדו לבניכם ובתי מדרש הכינו.
. . . . . .

ווײַזל איז צווישן די משכּילים אין דײַטשלאַנד געווען אייגער פון די, וואָס האָבן זיך פּעסט געהאַלטן בײַ דער מיינונג, אַז אַ ישׂועה אויף ייִדן אין אַ לאַנד, וואו זיי ווערן פֿאַרפֿאַלגט אין געוודפט, קען קומען נאָר פון אַ קנעכט, וואָס זיצט אויף אַ טראָן און ער קען טאָן, וואָס ער ווייל. ער איז געווען פֿאַרגליבט אין דעם, און דעם זעלבן טעות אָגב האָבן שפּעטער אויך געמאַכט די משכּילים אין רוסלאַנד. זיי האָבן אויך געגלויבט אין דעם חסד פון פּעקרוינטע הערשער און אַריפּגעלייגט אַ סך פון זייערע האָפענונגען אויף די אַזוי גערופענע „אויפּגעקלערטע מאָנאַרכן“. דאָס איז געווען אין גיסט פון דער צײַט. און אָפילו יצחק־בער לעווינזאָן האָט זיך פון דער דאָזיקער אָנגענומע־נער מיינונג ניט געקענט באַפרײַען. ער האָט זיך אין דעם געפֿאַנטערט און דאָס האָט זײַן לעבן אָפט גע־מאַכט נאָך טרויעריקער ווי עס איז געווען.

אויף ווײַזלען אָבער האָט מען ניט געקענט זאָגן, אַז ער פֿלאַנטערט זיך אין דעם. פֿאַרקערט, ער האָט זיך אין דעם געפֿילט ווי אויף אַ גלײַכן און גוט אויס־געטראָטענעם וועג, אויף וועלכן מע קען גיין אָפילו אין דער פינצטער און מיט פֿאַרמאַכטע אויגן. און מיט זײַן פֿאַטריאָטיזם צו דײַטשלאַנד, וואָס ער האָט באַטראַכט ווי זײַן פֿאָטערלאַנד, און זײַן באַגײַסטערונג פֿאַר דער דײַטשער שפּראַך און פֿאַר דער דײַטשער קולטור, וואָס ער האָט ליב געהאַט, האָט ער קיינמאָל ניט דורכגעלאָזן קיין געלעגנהייט צו דערמאָנען ייִדן נאָך אַמאָל און נאָך אַמאָל ווי וויכטיק עס איז, אַז אָנגעשריבן אין שײַכות דערמיט און וואָס ער האָט דאָן זיי זאָלן קענען די דײַטשע שפּראַך און ווי נייטיק עס איז, אַז זיי זאָלן ריידן דײַטש און פירן זייער קאָרעספּאָנדענץ אויף דײַטש.

עס איז דעריבער געווען נאָטירלעך, אַז מע זאָל אים, דעם פּאָעט נפתּלי־הערץ (האַרטוויג) ווײַזל, אין די געזעלשאַפּטלעכע קרײַזן האָלטן פֿאַר אַן עכטן דײַטשן ייִדן. וואָרעם וואָס דען קען ער זײַן, אויב ניט קיין עכטער דײַטשער ייִד, אַז געבוירן געווארן איז ער אין האַמבורג אין לעבן לעבט ער אין בערלין און זײַן וועג אין דעם קאָמף פֿאַר אויפקלערונג בײַ ייִדן איז אַזוי ענג פֿאַרבונדן מיט דער דײַטשער קולטור!

אָבער נפתּלי־הערץ ווײַזל איז דאָך ניט געווען קיין „עכטער דײַטשער ייִד“, ווי מע האָט זיך דאָס פֿאָרגעשטעלט אין ינגער צײַט. ער האָט אין דער אמתן גאָר געשטאָמט פון אַ פֿאַמיליע, וואָס איז ערגוי־מען פון אוקראַינע, פון דעם קליינעם ייִדישן שטעטל באָר, וואָס גפּעפינט זיך אין פֿאָדאָליער גובערניע. זײַנער אַן עלטער זײדע איז פון דאָרט אָנגעקומען נאָך אין 1648, אין די צײַטן פון די שרעקלעכע כמלניצקי־שחיטות, און עס איז געווען מיט נסים, וואָס ער איז פון דאָרט מיטן לעבן אַרויס. פון דער גאַנצער משפּחה איז ער געווען דער איינציקער, וואָס איז געבליבן לעבן.

ער איז דעמאָלט נאָך געווען יונג און אין דער שרעק, וואָס האָט אין די צײַטן פון ת״ח ות״ט אַרומ־געכאפט אַלע ייִדן פון דער אוקראַינער ערד, האָט ער זיך אין עלנטער אן אַ טאַטן, אן אַ מאַמען און אן קיינעם געלאָזט לויפן, וואוהין די איגן האָבן אים צוטראָגן. ער האָט לאַנג געוואַנדערט בײַ ער איז אָנגעקומען קיין האַלאַנד און דאָרט האָט אים אָפּגע־גליקט און ער איז געוואָרן רײַך. דערנאָך איז ער געקומען קיין פּריסן און האָט זיך דאָרט באַזעצט אין דער שטאָט וועזעל, און פון דעם האָט זיך עס ענטוועקלט דער פֿאַמיליע־נאָמען ווײַזל. און פון אים, פון דעם אוק־ראינער ייִדן, וואָס איז נאָך אַ מוראַדיקער שחיטה פון באָגדאַן כמלניצקיס קאָזאַקן אָנטלאָפן פון דעם שטעטל באָר, איז דאָס שפּעטער אַריסגעקומען דער באַרימטער פּאָעט נפתּלי־הערץ (האַרטוויג) ווײַזל, וואָס איז אין דײַטשלאַנד געווען איינער פון די פֿיאָנערן אין דעם קאָמף פאר אויפקלערונג בײַ ייִדן, און ער האָט אין דעם אַזאַ גרויסע און וויכטיקע ראָלע געשפּילט, אַז דאָס איז בײַ אונדז אַרײַן אין דער געשיכטע לדורות.

עס האָט זיך אַלץ פֿאַרבונדן מיט אוקראַינע. דאָרט האָבן ייִדן אַלע מאָל אַריסגעגעבן אַ סך אַזעלכע, וואָס האָבן שנעל אויפגעכאפט דעם גיסט פון דער נײַער צײַט און זײַנען שטענדיק געווען גרייט זיך מיט לײַב און לעבן אַרײַנצואוואַרפן אין קאָמף פֿאַר דעם. אָפילו ווען מע האָט געדאַרפט אַ סך אײַנשטעלן דערפֿאַר, האָט עס זיי ניט אָפּגעהאַלטן דערפון.

אַזוי זײַנען זיי אֶלע מאָל געווען, די יידן פון אוקראַינע; זיי האָבן אַליין געקענט באַגיטסטערט ווערן און דערבײַ אָנצינדן אָנדערע מיט זייער באַגײַסטע־רונג. זיי האָבן שטענדיק גלײַך געקענט דערפילן דעם הייסן אָטעם פון אַ נײַער אידעע. זיי האָבן אומעטום אפילו פונוויטנס געקענט דערהערן דעם ניגון פון אַ נײַער אידעע, דעם נאָך נישט אויסגעזונגענעם ניגון דערפון. אין דעם האָט מען אָפט געקענט זען דאָס סאָמע כאַראַקטעריסטישע פון דעם אוקראַינער יידן. מע האָט געקענט זען, ווי ער, דער אוקראַינער יידּ, איז אַ יידּ מיט אַ ניגון. און דאָס איז אינע פון די גרעסטע מעלות, וואָס ער פאַרמאָגט.

פינפטער קאַפּיטל

פון די אֶלע פיאָנערן, וואָס פאַרנעמען דעם אויבן־אָן אין דער געשיכטע פון דעם קאַמף צו פאַרשפרייטן די אידעע פון השפּלה צווישן די רוסישע יידן, האָט יצחק־בער לעווינזאָן געהאָט דעם גרעסטן אײַנפלוס ניט נאָר אויף די משכילים פון זײַן דור, נאָר אויך אויף די, וואָס זײַנען געקומען שפּעטער.

נישטאָ קיין אײַנער, וואָס זאָל זיך צו אים אין דעם קנענען פאַרגלײַכן. און געהאָט אָזא אײַנפלוס האָט ער ניט נאָר מיט די ספּרים, וואָס ער האָט גע־שריבן, נאָר אויך מיט דעם לעבן, וואָס ער האָט געפירט. עס איז געווען אַן אָרעם לעבן, זייער אַ שווער און גע־מוטשעט לעבן; אָבער דאָך זייער אַן ערלעך און ריין לעבן, און מענטשן מיט גוטע מידות און אָפענע הערצער האָבן דאָס אֶלע מאָל געקענט נעמען ווי אַ מוסטער פאַר זיך און עס אַרויסשטעלן ווי אַ בײַ־שפּיל פאַר אַנדערע. צו קיינעם האָט מען זיך אַזוי ניט צוגעהערט ווי צו אים. מיט זײַן וואָרט האָט מען זיך אומעטום שטאַרק געריכט.

אין אַנגעהויבן האָט זיך עס גלײַך מיט דעם ערשטן ספּר, וואָס ער האָט אַנגעשריבן. עס האָט זיך אַנגעהויבן מיט זײַן תּעודה בישׂראל, און נאָך דעם איז דאָס שוין אַזוי געגאַנגען ווײַטער ביזן סוף פון די טעג פון זײַן לעבן.

„דעם הײַנטיקן לייענער — שרײַבט דער היסטא־ריקער פון דער ליטעראַטור בײַ יידן — איז אָבער שווער זיך פאָרצושטעלן, וואָס פאַר אַ געוואַלדיקן רושם לעווינזאָנס תּעודה האָט געמאַכט אויף דעם בעסערן, וויסנדורשטיקן טייל פון דער יוגנט. פאַר איר איז דאָס דאַזיקע ווערק געווען ממש אַן אָנט־פֿלעקונג, אַ גײַסטיקע באַפרײַאונג. הונדערטער ישׂיבה־בחורים, וואָס האָבן אומבאַוואוסט געטאָפּט אין דער פינצטער, געבלאָנדזשעט אויף די וועגן פון לעבן און מאכטלאָז געפֿאַלומט וועגן דעם נײַעם וואָרט, וואָס זאָל זיי עפענען די אויגן און זיי ווײַזן דעם ריכטיקן וועג, האָבן אין תּעודה דערזען דעם דערלייזער און געטרײַעם וועגווײַזער, דעם לעבעדיקן קוואַל, וואָס דערפֿרישט זייערע שמאָכטנדיקע ליפּן. אויף די בוידע־מער, אין די פאַרבאַרגנסטע ערטער, אין דער טיפֿער נאַכט, אין די טונקלסטע ווינקלעך פון בית־מדרש, בײַם לעצטן צאָנקען פונעם חלבנעם ליכטל, האָבן קלויז־ניקעס און ישׂיבה־בחורים בסוד־סודות מיט שלאָגנדיקע הערצער גירעק געשלונגען די בלעטער פון תּעודה און מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם פאַרנומען דעם אייפֿרוף פון דעם קראַנקן קרעמענעצער משכיל, וואָס האָט געריפן צו וויסן, צו פֿראָדוקטיוויזיר אַרבעט און צו בריייטע וויזיטן“[32].

און פאַרקאַכט ווערן אין ריב״לס תּעודה בישׂראל און לייענען דאָס ווערק מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם האָט מען געקענט ניט דווקא פון קיין חידושים און אַב־סטראַקטע טעאָריעס, וואָס זײַנען דערווײַל נאָך ניט אינגאַנצן קלאָר; אויך ניט פון קיין פֿירושים אויף שווערע סוגיות, וואָס לאָזן זיך ניט פאַרטײַטשן, נאָר גראָד פון דעם, וואָס אֶלץ, אויף וואָס דער שרײַבער האָט נאָר אָנגעוויזן, איז געווען אַזוי פֿשוט און איז אין דער אמתן גאָר די גאַנצע צײַט געלעגן אויבן אויף, אַז עס איז פֿשוט אַ וואונדער און מע האָט עס אינפּאַך ניט געקענט פאַרשטיין, פאַרוואָס מע האָט עס פֿריער נישט באַמערקט אַליין.

אַן ענטפער דערויף קען מען געפֿינען אין דעם ווי גאָטלאָבער גיט איבער דעם אײַנדרוק, וואָס דער תּעודה בישׂראל האָט געמאַכט אויף אים נאָך אייִדער ער האָט זיך מיט לעווינזאָנען פֿערזענלעך באַקענט. אין זײַנע זכרונות דערציילט ער, אַז ווען ער איז אין 1830 געקומען קיין אָדעס, וואָס איז שוין דאָן געווען אַ צענטער פון השפּלה און עס איז אים דאָרט „אַרײַנגעפאַלן אין די הענט אַרײַן“, ווי ער דריקט זיך אויס, דער תּעודה בישׂראל, וואָס איז אַרויס נאָך מיט צוויי יאָר צוריק, האָט דאָס אים זייער שטאַרק פאַראינטערעסירט און ער האָט עס געלייענט מיט גרויס התּמדה. און פאַרוואָס האָט עס אים אַזוי שטאַרק פאַראינטערעסירט? ערשטנס, ווײַל ער האָט געוואוסט, אַז דער מחבר פונעם ווערק איז זײַנער אַ לאָנדסמאַן אין ער קומט אויך פון אוקראַינע, פון וואָלינער גו־בערניע, און צוויטנס, ווײַל „די טעמע פון דעם ספּר איז געווען — דאָס יידישע לעבן אין רוסלאַנד“.

אָזוי שרײַבט גאָטלאָבער אין זײַנע זכרונות. ער האָלט דאָרט בפּרוש פאַר נייטיק צו דערמאָנען, פאַר־וואָס ער איז אָזוי שטאַרק פאַראינטערעסירט געווארן אין לעווינזאָנס ספּר, ווען עס איז אים אין אָדעס דאָס ערשטע מאָל „אַרײַנגעפאַלן אין די הענט“. און כאָטש ער האָט דערבײַ קיין פֿירושים ניט געמאַכט, האָט דאָס דאָך געמיינט, אַז דאָ האָבדלט זיך ניט וועגן אַ

ספר, וואָס איז אָנגעשריבן בלויז פאַר געלערנטע, פאַר לומדים און תּלמידי־חכמים, וואָס קענען זיך שפאַרן על קוצו־של־יוד און אַנדערשנען דערבײַ תּילי־תּילים של הלכות; ניט וועגן דינים און הלכות האָנדלט זיך דאָ, אויך ניט וועגן חקירות און השערות, וואָס מע קען סאָלידיד־לומדיש לאָזן הענגען אין דער לופטן און אַמאָל יאָ אײַנשטימען מיט דעם און אַמאָל ניט אײַנ־שטימען דערמיט האָנדלט זיך דאָ; וועגן וואָס עס האָנדלט זיך דאָ יאָ, איז — לעבן. יידיש לעבן אין דעם לאַנד, מיט וועלכן דער גורל פון עטלעכע מיליאָן יידן איז אזוי ענג פאַרבונדן, און דאָס איז אַן ענין, וואָס דארף אַלעמען אינטערעסירן, יעדער איינעם, וואָס פאַרטראַכט זיך נאָר אַמאָל מיט זאָרג וועגן דעם ווײַטערדיקן קיום פון יידישן פאָלק.

מיט דער איבערגעגעבנקייט צו זײַן פאָלק, וואָס ער האָט מיטן גאַנצן האַרצן ליב געהאַט און מיטן פײַער פון די גרויסע נײַסטיקע פוחות זײַנע, וואָס ער, אַליין גאָר אַ קראַנקער מענטש, האָט אין דעם קאַמף פאַר השכלה אָפט אַרויסגעוויזן, האָט יצחק־בער לע־וינזאָן אין זײַן תּעודה בישׂראל שאַרף און קלאָר, אין אַפּילו מיט אַ סך עקשנות אין מאַן, אַוועקגעשטעלט די פראַגע וועגן נייטיקע רעפאָרמען צום בעסערן אין יידישן לעבן, וועגן פראָדוקטיווער ארבעט, וועגן וועלטלעכער בילדונג און נאָך און נאָך זאַכן, וואָס האָבן געהאט אַ שׂינאה מיטן גיטסט פון דער נײַער צײַט; און אין דעם איז אַ גרויסער טייל פון דער יידישער יונגוואַרג — אויב ניט דער גרעסטער טייל אירער — געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט, ווי מע קען דאָס זען, וואָס גאָטלאָבער זאָגט דאָרט אין זײַנע זכרונות:

„דער מחבר, האָב איך געזען, שטרעבט צו דער זעלבער אידעע, מיט וועלכער איך האָב זיך שוין פון לאַנג ארומגעטראָגן און דערײַבער האָב איך דעם ספר ממש געשלונגען, זײַנע ווערטער זײַנען אַרײַן אין מײַנע בײַנער ווי בוימל. פון דעמאָלט אָן האָב איך ליב געקראָגן דעם מחבר און האָב געגלוסט צו באַ־קענען זיך מיט אים, דורכצושמועסן זיך, דערציילן אים אַלץ, וואָס בײַ מיר אין האַרצן איז טיף פאַר־באָרגן און איבערצײַגן זיך, צי דענק איך לאָגיש אַדער איך בלאָנדזשע“[33]).

און אַזאלכע, וואָס האָבן זיך פונקט ווי גאָטלאָבער, שוין לאַנג ארומגעטראָגן מיט דער זעלבער אידעע, זײַנען דעמאָלט געווען אַ סך. און אין די אַלע שטעט און שטעטלעך, וואו זיי האָבן אין די קלויזן און בתּי־מדרשים שטילערהייט ארויסגעקוקט אויף איינעם, וואָס זאָל זײַן גוט באַוואָפנט מיט חכמה און וויסן סײַ אין יידישקייט און סײַ אין וועלטלעכקייט און וואָס זאָל זיי אונטערגעבן מוט אַרויסצוטרעטן אָפן קעגן דעם פאַרגליווערטן פאַנאַטיזם פון יענער צײַט — אומעטום האָבן זיי דעם תּעודה בישׂראל אויפגענומען ניט ווי סתּם נאָך אַ ספר, בײַ וועלכן מע קען זיך שלײַפן דעם מוח, ווי עס איז געווען דער שטייגער אין יענער צײַט, נאָר ווי אַ רוף צום קאַמף. דאָס איז געווען דער עיקר. דערויף האָט מען געוואָרט. און נאָך דעם זײַ־נען אַרויס נאָך וועלכע פון יצחק־בער לעווינזאָן, מע האָט אַפילו אין בית־יהודה, אפּס דמים אין נאָך אַנדערע וועלכע זײַנען, וואָס זײַנען זיך צעגאַנגען זייער גוט אין האָבן אויסגעהאַלטן עטלעכע אויפלא־געס. אויך די וועלכע, וואָס זײַנען פון אים געבליבן אין כתּב־יד און זײַנען אַרויס ערשט נאָך זײַן טויט, האָט מען געלייענט מיט גרויס אינטערעס. צווישן נאָענטע אין אייגענע זײַנען די מאַנוסקריפטן פון זײַנע ספּרים געגאַנגען פון האַנט צו האַנט נאָך איידער זיי זײַנען אַרויס פון דרוק. צווישן זיי איז אויך געווען זײַן גרויס וועלט זרבבל, וואו ער רעדט מיט אַזאַ באַגײַסטערונג אין מיט אַזוי פיל וויסן וועגן תּלמוד און ער שלאָגט אַפּ די אַלע טענות פון יענע, וואָס ווילן דווקא אַוועקשטעלן אַ מחיצה צווישן דער תּורה־שבכתּב אין דער תּורה־שבעל־פּה און זיי פּרואוון אַלץ באַווײַזן, אַז וועג יידן וואָלטן זיך פון דעם תּלמוד אַפּגעזאָגט, וואָלטן זיי זיכער אַ סך געווואָנען דערפון. אין אין אַלץ, וואָס ער האָט אַנגע־שריבן; און זיי האָבן עס געהאַלטן פאר אַ מצווה אים מיט אַלע כּוחות צו באַקעמפן און אים פּשוט טאָקע רודפן עד־חרמה — אים און די אַלע, וואָס הערן ספר, וואָס איז אָנגעשריבן בלויז פאַר געלערנטע, פאַר לומדים און תּלמידי־חכמים, וואָס קענען זיך שפאַרן על קוצו־של־יוד און אַנדערשנען דערבײַ תּילי־תּילים של הלכות; ניט וועגן דינים און הלכות האָנדלט זיך דאָ, אויך ניט וועגן חקירות און השערות, וואָס מע קען סאָלידיד־לומדיש לאָזן הענגען אין דער לופטן און אַמאָל יאָ אײַנשטימען מיט דעם און אַמאָל ניט אײַנ־שטימען דערמיט האָנדלט זיך דאָ; וועגן וואָס עס האָנדלט זיך דאָ יאָ, איז — לעבן. יידיש לעבן אין דעם לאַנד, מיט וועלכן דער גורל פון עטלעכע מיליאָן יידן איז אזוי ענג פאַרבונדן, און דאָס איז אַן ענין, וואָס דארף אַלעמען אינטערעסירן, יעדער איינעם, וואָס פאַרטראַכט זיך נאָר אַמאָל מיט זאָרג וועגן דעם ווײַטערדיקן קיום פון יידישן פאָלק.

מיט דער איבערגעגעבנקייט צו זײַן פאָלק, וואָס ער האָט מיטן גאַנצן האַרצן ליב געהאַט און מיטן פײַער פון די גרויסע נײַסטיקע פוחות זײַנע, וואָס ער, אַליין גאָר אַ קראַנקער מענטש, האָט אין דעם קאַמף פאַר השכלה אָפט אַרויסגעוויזן, האָט יצחק־בער לע־וינזאָן אין זײַן תּעודה בישׂראל שאַרף און קלאָר, אין אַפּילו מיט אַ סך עקשנות אין מאַן, אַוועקגעשטעלט די פראַגע וועגן נייטיקע רעפאָרמען צום בעסערן אין יידישן לעבן, וועגן פראָדוקטיווער ארבעט, וועגן וועלטלעכער בילדונג און נאָך און נאָך זאַכן, וואָס האָבן געהאט אַ שׂינאה מיטן גיטסט פון דער נײַער צײַט; און אין דעם איז אַ גרויסער טייל פון דער יידישער יונגוואַרג — אויב ניט דער גרעסטער טייל אירער — געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט, ווי מע קען דאָס זען, וואָס גאָטלאָבער זאָגט דאָרט אין זײַנע זכרונות:

„דער מחבר, האָב איך געזען, שטרעבט צו דער זעלבער אידעע, מיט וועלכער איך האָב זיך שוין פון לאַנג ארומגעטראָגן און דערײַבער האָב איך דעם ספר ממש געשלונגען, זײַנע ווערטער זײַנען אַרײַן אין מײַנע בײַנער ווי בוימל. פון דעמאָלט אָן האָב איך ליב געקראָגן דעם מחבר און האָב געגלוסט צו באַ־קענען זיך מיט אים, דורכצושמועסן זיך, דערציילן אים אַלץ, וואָס בײַ מיר אין האַרצן איז טיף פאַר־באָרגן און איבערצײַגן זיך, צי דענק איך לאָגיש אַדער איך בלאָנדזשע“[33]).

און אַזאלכע, וואָס האָבן זיך פונקט ווי גאָטלאָבער, שוין לאַנג ארומגעטראָגן מיט דער זעלבער אידעע, זײַנען דעמאָלט געווען אַ סך. און אין די אַלע שטעט און שטעטלעך, וואו זיי האָבן אין די קלויזן און בתּי־מדרשים שטילערהייט ארויסגעקוקט אויף איינעם, וואָס זאָל זײַן גוט באַוואָפנט מיט חכמה און וויסן סײַ אין יידישקייט און סײַ אין וועלטלעכקייט און וואָס זאָל זיי אונטערגעבן מוט אַרויסצוטרעטן אָפן קעגן דעם פאַרגליווערטן פאַנאַטיזם פון יענער צײַט — אומעטום האָבן זיי דעם תּעודה בישׂראל אויפגענומען ניט ווי סתּם נאָך אַ ספר, בײַ וועלכן מע קען זיך שלײַפן

יוסף פּערל

זיך צו צו אים אין גייען אין זײַנע וועגן. ער האָט אַבער זיי אויך ניט געשאָנעוועט און מיט זײַן שׂראָפער פּעדער האָט ער זיי אין שרײַבן ניט איין מאָל אַרויס־געשטעלט אין אַזאַ ליכט, אַז זיי זאָלן אויסזען לעכער־לעך. אויך אַנדערע פּיאָנערן אין דעם קאָמף פאַר השכלה בײַ יידן האָבן דעמאָלט די חסידים ניט איין מאָל אין אַזאַ ליכט אַרויסגעשטעלט; זיי האָבן זיך באַנוצט מיט סאָטירע ווי מיט אַ גוט מיטל דעם פאַר־עשׂנטן שונא בײַצוקומען. אַ מוסטער פון אַזאַ סאָטירע איז געווען יוסף פּערלס מגלה טמירין, וואָס איז גע־שריבן געוואָרן אין דער פאָרם פון אַ בריוו־אויסטויש צווישן אַ חסיד פון פאָדאָליע און אַ חסיד פון גאַליציע, און דער טאָן פון שבחי בעל שם טוב איז דאָרט נאָכ־געמאַכט אַזוי קונציק, אַז עס איז ווירקלעך גאָר קיין וואונדער ניט, וואָס די ערשטע צייט האָבן נאַיווע חסידים דאָס גהאַלטן פאָר אַ חסידיש ספּרל אין האָבן דאָס געלייענט זייער גערן. ערשט ווען זיי האָבן זיך געכאָפּט, אַז דאָס איז אַ סאָטירע און מע מאַכט גאָר חוזק פון זיי, האָבן זיי דעם מגלה טמירין פאַרברענט אין די אַלע הײַזער, וואו זיי האָבן אים נאָר געפונען, און אויפן מחבר, אויף יוסף פּערל אַליין איז דער צאָרן בײַ זיי געוואָרן אַזוי גרויס, אַז אָן אַ קללה האָבן זיי זײַן נאָמען גאָר קיינמאָל ניט געקענט דער־מאָנען. און מע דערציילט, אַז ווען ער איז אין 1839 געשטאָרבן אין טאָרנאָפּאָל און דאָס איז גראָד אויס־געפאַלן אין שמיני־עצרת, האָבן חסידים געטאַנצט אין די גאַסן פאָר שמחה און זיי האָבן געשיקט אַ שליח־מיוחד צום רבין אין טשאָרטקאָוו מיט דער איבער־

ראַשנדיקער ידיעה, אַז דער שונא איז טויט. זיי האָבן אַבער ניט געוואָגט ברענגען פאַרן מויל די ווערטער, האָבן זיי דעם חסיד, וועמען זיי האָבן געשיקט צום רבין, „מיטגעגעבן אַ חומש און אין חומש אין דער סדרה „ויחי״ האָבן זיי בײַ דעם פסוק „וימת יוסף״, אין דעם וואָרט יוסף אַרײַנגעשטעקט אַ שפּילקע, דער רבי זאָל זיך אָנשטויסן״[34]).

אין יאָרן איז יוסף פּערל געווען עלטער פון יצחק־בער לעווינזאָן מיט גאַנצע פופצן יאָר.

אויך אין שטאַנד איז דער אונטערשייד צווישן די צוויי געווען גרויס. פּערל איז געווען רײַך און עס איז וועגן אים געזאָגט געוואָרן, אַז ווער עס האָט די מאה, דער האָט שוין אויך די דעה. און לעווינזאָן איז געווען אַרעם און ניט ער האָט געהאַט די מאה און ניט ער האָט געהאַט די דעה.

אין אײַנפלוס אַבער אויף דעם דור, אין וועלכן זיי האָבן ביידע געלעבט, האָט יוסף פּערל זיך צו לעווינ־זאָנען קיינמאָל נישט געקענט גלײַכן. אַפילו די עלטער און די עשירות האָבן אים אין דעם נישט געקענט בײַשטײַן.

בכלל זײַנען געווען זייער וויניק מענטשן אַזעל־כע, וואָס זאָלן זיך קענען פאַרגלײַכן צום ריב״ל און יוסף פּערל איז נישט געווען קיין אויסנאַם. פאַרדינסטן אַבער, אַלגעמיינע פאַרדינסטן, פאַר דער השכלה האָט ער דאָך געהאַט גרויסע און מע האָט זיי אין דער גע־שיכטע פון דעם קאַמף פאַר אויפקלערונג בײַ יידן גוט אָפּגעשאַצט. ער האָט אין טאַרנאָפּאָל געגרינדעט די ערשטע מאָדערנע יידישע שול, וואו מע האָט מיט די שילער געלערנט ניט נאָר יידישע לימודים, נאָר מע האָט זיי אויך געגעבן אַ וועלטלעכע בילדונג; און דאָס איז געווען נאָך אין 1813, וועו טאַרנאָפּאָל איז געשטאַנען אונטער רוסישער הערשאַפט און איז געווען אַ טייל פון דער געגנט, וואָס מע רופט הײַנט מערב־אוקראַינע. דאָס אַליין איז געווען אַ גרויסער אויפטו. שפּעטער האָט שוין די דאָזיקע שול, וואָס פּערל האָט געגרינדעט, געדינט ווי אַ מוסטער פאַר אַנדערע און מע האָט פונקט אַזעלכע שולן געגרינדעט אין אַדעס, אין אומאַן און אין אַנדערע אוקראַינער יידישע שטעט. און ווי עס איז שוין דערמאָנט געוואָרן פריער, איז אין דער אַדעסער שול, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1826, איז אינער פון די לערער געווען דעם ווילנער גאונס אָן אײַניקל און זײַן נאָמען איז געווען אליהו פינקל[35]).

דאָס איז וועגן די שולן, וואָס זײַנען געווען אַ רעזולטאַט פון יוסף פּערלס אויפטו אין טאַרנאָפּאָל. און צו דעם איז נאָך צוגעקומען דאָס, וואָס ער האָט אויפגעטאָן ווי אַ שרײַבער מיט זײַן מגלה טמירין, וואָס האָט אַזוי שטאַרק אויסגענומען אומעטום. מע האָט די פאַראַדיע, וואָס איז געווען געשריבן אין סטיל פון שבחי בעל שם טוב, געלייענט מיט גרויס

אינטערעס ניט נאָר אין פֿאַדאָליע און אין ווּאָלין, נאָר אין גאַנץ אוקראַינע. אויך אין גאַליציע, אין פּוילן, אין ליטע און אפֿילו אין דײַטשלאַנד האָט מען דאָס גע־לייענט מיט גרויס אינטערעס. עס זײַנען אומעטום געווען געניג אזעלכע, וועמען עס האָט גלאָט הנאה געטאָן, וואָס מע האָט די חסידים געמאַכט צום נאָר און זיי אזוי צעטומלט, אַז זיי האָבן די ערשטע צײַט נאָר געמיינט, אַז דער מגלה טמירין איז אַ חסידיש ספרל. און ווײַל דער גאַנצער אופן, ווי דאָס ווערק איז געשאַפֿן געוואָרן און ווי דער מחבר האָט זיך דערבײַ באַנוצט מיט דער פֿאָרם פון אַ בריוו־אויסטויש צווישן אַ חסיד פון פֿאָדאָליע און אַ חסיד פון גאַליציע, איז אָזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם קאָמף, וואָס די משפּילים און די חסידים האָבן אין יענער צײַט גע־פירט צווישן זיך, וועלן מיר דאָ ברענגען אַ לענגערן אויסצוג פון איינעם פון די בריוו, וואָס זײַנען אין יענער פֿאַראַדיע ארײַן:

„... נעכטן נאָך מעריב — שרײַבט דער אויס־געטראַכטער חסיד אין מגלה טמירין — האָב איך מיך בײַם רבין, זאָל לעבן, פֿאַרזוימט און האָב צוגע־הערט זײַנע צוקער־זיסע ווערטער און האָב משונה גרויס תּענוג געהאַט, וואָרעם דער רבי, זאָל לעבן, איז נאָך דעם דאָוונען זייער אויפֿגעהויבן געווען, און דער שמועס זײַנער איז געווען מיט שרעקלעכער דבי־קות, ווי זײַן שטייגער איז תּמיד. מעגסט מיר גלייבן, איך האָב פון זײַנע זיסע ווערטער אין פון זײַנע אינ־טערעסאַנטע הילף, מער געי־לערנט, וואָס אַ מענטש קען לערנען פון דער תּורה, וואָס מע הערט פון אַן אַנדער רבין, און איך ווייס אין מיר, איך העט בוודאי נישט מיד געוואָרן אים עטלעכע טעג דורכאַנאַנדער אַזוי צוצוהערן, נישט צו עסן און נישט צו טרינקען. נאָר דער רבי, זאָל לעבן, האָט געוואָלט רויכערן די לוילקע אין גיין אין בית־הכּסא אַרײַן, האָב איך אים דערלאַנגט די לוילקע — אַ קויל פּײַער האָט מיר אַן אַנדערער אַרויסגעכאַפּט. איך בין געגאַנגען אים די לוילקע געבן, האָט זיך אַן אַנדערער מקדים געווען און האָט געבראַכט די קויל פּײַער. ווי איך האָב געזען, דער רבי, זאָל מאַריך־ימים זײַן, האָט קיין חשק ניט, איך זאָל אים באַלייטן אין בית־הכּסא אַרײַן, בין איך אַהיים געגאַנגען מיט גרויס שמחה, וואָס איך האָב די זכיה פון דעם רבינס לײַט צו זײַן, און וואָס דער איבערשטער האָט מיר געהאָלפן הינט אזעלכע הייליקע ווערטער פון דעם רבין צו הערן.

„ווי איך בין אַהיים געקומען, האָט מיר מײַן ווײַב אַ בריוול אָפּגעגעבן, וואָס אַן אורח פון דינן שטאָט האָט געבראַכט. ווי איך האָב דינן פּתב דערזען, האָב איך נאָך מער תּענוג געהאַט. ווי איך האָב אָפּער נאָר אַנגעהויבן דאָס בריוול צו לייענען, האָט מיך אַ ציטערניש אַנגעכאַפּט, וואָס דו שרײַבסט מיר, אַז בײַ אײַער פֿריץ איז דאָ אַ טריפה־פּסול, וואָס מע האָט אים געשיקט פון דעם קאַרדאָן, וואָס עמעצער האָט דאָרט געדרוקט אָפּגעגן די גוטע יידן און אָפּגעגן אונדזערע לײַט, און וועדליק ווי דו שרײַבסט מיר, זאָל דאָס בוך פּול זײַן מיט רשעות און מאַכט זיך אַ געלעכטער אויס אַלע אמתע גוטע יידן. וועג ניט דו העט[סט] עס געווען מיר געשריבן, העט איך עס בשום אופן נישט געווען געגלויבט, וואָרעם נאָך מײַן שכל נאָך, דאַכט זיך מיר, אַז עס איז געווען איין אוממעגלעכקייט, אַז איצט, וואָס עס איז משונה נאָענוג צו משיחס צײַטן, און אַז די גאַנצע וועלט זעט בחוש אַזוי קלאָר און אָפן די נסים און די וואונדער, וואָס אונדזערע צדיקים באַווײַזן כּמעט אַלע האַלבן אויגן־בליק — בײַ זיי איז דאָך נאָר קיין אוממעגלעכקיים פֿאַרהאַנדן; וואָס דאַרף איך זיי צו לויבן, ווער וויייס דען דאָס נישט? די צײַטן זײַנען שוין לאַנג נישט דאָ, אַז עס האָבן זיך געפונען יידן, וואָס האָבן מיט אונדז נאָך געקריגט. צינד, ברוך השם, ווייסט שוין יונג און אַלט, קינד און קייט, וואָס פֿאַר אַ כּוח אונד־זערע גוטע יידן האָבן. מע האָט, ברוך השם, געזען גאַנץ עפּנטלעך וואָס פֿאַר אַ שוואַרצע מפּלה אַלע אונדזערע שונאים האָבן אײַנגענומען. ווער ווייסט דאָס איצט נישט, אַז אויף דער וועלט איז טאַקע נישט מער פֿאַרהאַנדן, נאָר אונדזערע לײַט און אונדזערע גוטע יידן קענען טאָן, וואָס זייער האָרץ גלוסט נאָר אליין, און זיי נייטן גאָט, ער זאָל דאָס טאָן, וואָס זיי ווילן און מיט אין זאָג איבערקערן זיי וועלטן.

„ממילא, איז ווי זשע איז צו גלייבן, אַז איצט זאָל זיך עמעצער דאָוואַשען אָפּגען זיי אַ בוך צו מאַכן אין זאָל עס לאָזן דרוקן? ווייסט דען דער פֿאַרשיוועך מחבר נישט זייער גוט, אַז דער רבי, זאָל לעבן, וועט נאָר וועלן, וועט ער אים דאָך אויסרײַסן מיטן וואָרצל. ער האָט דאָך אויף דער וועלט די ממשלה ווי אַ מלך. ממילא אונטערשטייט זיך אַזאַ מנואול אַ בוך צו דרוקן אָפּגען אַ מלך. דער אינטע־רעס האָט מיך אזוי בײַם האַרץ אָפּגענומען, אַז איך העט גאָר גרינג געפּעגט קומען אין עצבות, נאָר דער תּענוג, וואָס איך האָב פריער געהאַט בײַם רבין, זאָל לעבן, און דער טרונק בראַנפן, וואָס איך האָב געטאָן נאָך דינן בריוול, האָבן מיר פֿאַרטריבן דאָס עצבות, אַז עס איז נישט געבליבן בײַ מיר אַ פּיצעלע איבעריק.

„נאָר פונדעסטוועגן מוזט דו ווייסן, מוזן מיר טאָן מכּוח דעם בוך, וואָס נאָר מעגלעך איז. לעת־עתּה האָב איך מורא דעם רבין פון דעם בוך צו דערציילן. ער קען דערפון חס ושלום האָבן אין אויגנבליק עגמת־נפש. כאָטש ער האָט שוין אַוודאי געהערט די מעשה אויפן הימל, פונדעסטוועגן קען געמאַלט זײַן, אַז [ווען] ער וועט דאָס הערן אויף דער וועלט, וועט ער דערפון פֿאַרט עגמת־נפש האָבן. און ווידער האָב

איך טאָקע מורא, אַז איך וועל עס אים זאָגן, האָט אים אַ ברירה אויסצוקומען, ער זאָל זיך אַליין נוקם זײַן אין דעם מחבר; ווייס איך, ער וועט אים אפשר פֿאַרברענען דורך דעם שר פון דער תורה און דער־גלײַכן. און לעולם העט איך עס גערן, אַז מיר זאָל־מיר דעם רשע זען און מיר זאָלן זיך אַן אים נוקם זײַן. מיר העט־מיר דאָך אַזוינס צערישן אויף פּיצלעך. און ווען אפילו מע קען דאָס נישט, צינדט מען אַזוי אַ בחור גאָר אונטער, איז אַן עק מיט אים און מיט זײַן בוך. על־כן וויל איך הערן, וואָס דו מיינסט, צי זאָל איך אים טאָקע נישט זאָגן און מיר זאָל־מיר דאָס אונדזערעקע טאָן, צי זאָל איך אים יאָ זאָגן און אים בעטן, ער זאָל אונדז דעם בחור איבערגעבן, מיר זאָל־מיר אים אַ משפט טאָן.

„קודם־כל מוזט דו זען צו טאָן וואָס מעגלעך איזט דאָס בוך צו באַקומען, מיר זאָלן דערווײַל וויסן, וואָס אין דעם שלימזל שטעקט אַוויינס. אין הינט זשע ווידער זאָל־מיר וויסן וויי עס הייסט, כדי מע זאָל הייסן אונדזערע לײַט זאָלן עס אויסקויפן און עס פֿאַרברענען צו אַל־די שוואַרצע יאָר, עס זאָל זײַן נאָמען נישט געדאַכט ווערן אויף דער וועלט. און חוץ דעם אַלעם, מיר זאָל־מיר געוואויר ווערן, ווער דער הינ־טישער מחבר דערפון איזט, מע זאָל אים אַנלערנען, ווען אפילו אין בוך זאָל נישט שטיין, ווער עס האָט עס געמאַכט, וואַרעם ער האָט דאָך אַוודאי דאָס נײַנ־יאָריקע קדחת פֿאַר דעם רבין, זאָל לעבן, קען דאָך זײַן זײַן טריפה פֿרצוף וועט זײַן פֿאַרנט אויף דעם בוך אפֿגעמאַלט, וואַרעם אַזוי איז בײַ די רשעים דער שטייגער. נו, אַז דאָס איז, וועט ער אויך פֿאַרשוואַרצט ווערן, אפילו ווען ער זאָל זײַן פון אַ פֿרעמדער מדינה. דער רבי, זאָל לעבן, וועט נאָר זײַן טריפה פֿרצוף אַנקוקן, וועט ער שוין מער נישט דאַרפֿן. מע וועט אויף איין מאָל נישט וויסן, וואו ער איז אַהינגעקומען. מילא, זײַ זשע, למען־השם, נישט פויל אין דעם אינ־טערעס, זע צו באַקומען דאָס בוך און שיק עס מיר, וד"ל.

„עיקר שכחתי, פֿאַראכטאָגן שבת איז בײַ אונדז געווען אַן אורח פון דעם קאַרדאָן פון דעם לובלינערס לײַט. ער האָט דעם רבין פון דעם לובלינער אַ גרוס געבראַכט מיט עטלעכע ניגונימלעך און דער רבי, זאָל לעבן, האָט צו זיי געמאַכט נאָך עטלעכע פעל און האָט זיי ערשט געמאַכט פֿאַר רעכטע ניגונים. אַז דו וועסט אם ירצה השם זײַן בײַ אונדז, וועסטו תענוג האָבן דערפון, וואַרעם דו וועסט דערפון זען, אַז דער רבי, זאָל מאַריך־ימים זײַן, איז טאָקע דער מלך צווישן אַלע צדיקים“ [36].

אין אַזאַ נוסח זײַנען געשריבן די אַלע הונדערט און אײַן פופציק בריוו, וואָס זײַנען אַרײַן אין יוסף פֿערלס מגלה טמירין, און אין דעם פּרט איז דער מחבר פון דעם וועלק קיין אויסנאַם. מע האָט פון די חסידים חוזק געמאַכט. מע האָט זייערע גענג און פּירכצן אַלע מאָל אויסגעלאַכט. און אין דעם קען מען זען, ווי אין דער היץ פון קאַמף האָבן די משכילים אינגאַנצן פֿאַרזען די גוטע זײַט פון חסידיזם און פון דער וויכטיקער ראָלע, וואָס ער האָט ווי אַ פֿאַלקס־באַוועגונג צעשפּילט אין יידישן לעבן.

זיי האָבן דאָן אפֿנים גאָר קיינמאָל ניט געטראַכט דערפון, וואָס אַדאַנק דעם חסידיזם, וואָס דער בעל־שם־טוב האָט געשאַפן ווי אַן אידעע פון גאולה פֿאַרן גאַנצן כלל־ישראל, האָט דער פֿשוטער מענטש זיך אויפגעהויבן פון דער נידער און געקראָגן פֿאַר זיך די חשיבות, אויף וועלכער נאָר די לומדים און די גרויסע נגידים האָבן פריער די גאַנצע חזקה געהאַט. זיי האָבן דעמאָלט, ווי עס שײַנט, אויך ניט געטראַכט וועגן דעם, וואָס דער חסידיזם האָט אַרײַנגעטראָגן פרייד אין יידישן לעבן, ווען מע האָט זיך אזוי שטארק גענייטיקט אין דעם. און אין דער זעלבער צײַט, וואָס די משכילים האָבן אין יענע יאָרן פֿאַרזען די גוטע זײַט פון חסידיזם, האָבן די חסידים פֿאַרזען די גוטע זײַט פון דער השכלה, וואָס איז ווי אַן אידעע אויך געווען געבויט אויף גאולה־מאָטיוון און וואָס האָט געזוכט נײַע וועגן צו פֿאַרזיכערן דעם וויטערדיקן קיום פונעם יידישן פֿאָלק; און וויבל זיי האָבן דאָס פֿאַרזען, האָבן זיי אויף דעם צוזאַמענשטויס מיט די משכילים שוין נישט געקוקט ווי אויף אַן אידעען־קאַמף, נאָר ווי אויף עפּעס אַ מין געשלעג צווישן צוויי צדדים און אַנשטאָט פֿרואוון איבערצײַגן דעם צוויטן צד מיט קלאָר אויסגעדריקטע גדאַנקען און מיט רייד, וואָס קומען פון האַרצן, ווי עס פירט זיך בײַ יידן אין מחלוקות לשם־שמים, האָבן זיי גאָר אַנגעוואַנדעט טע־ראָר.

און ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַזא איינעם, וואָס האָט ערגעץ „גערעדט אויפן רבין“ אָדער גע־שריבן וועגן אים אין אַ בוך עפּעס אַזוינס, וואָס ס'גיעפלט זיי ניט, איז מען שוין געווען גרייט זיך דווקא „נוקם צו זײַן“ אין אים דערפאָר, און רייַדנדיק מיט אויפגעברויזטן צאָרן וועגן דעם שרײַבער פונעם בוך און וועגן דעם, וואָס מע וואָלט מיט אים געטאָן, ווען עך פאלט נאָר אַרײַן צו זיי אין די הענט, האָט מען זיך ניט געשעמט צו זאָגן, אַז „מיר העט־מיר דאָך אַזוינס צערישן אויף פּיצלעך“, און מע האָט זיך אויך געקענט באַרימען דערמיט, וואָס „ווען אפילו מע קען דאָס נישט, צינדט מען אַזא בחור גאָר אונטער, אַז אַן עק מיט אים און מיט זײַן בוך“.

אַזא נוסח זײַנען געשריבן די אַלע הונדערט אין יענע יאָרן, ווען דער קאַמף צווישן די חסידים און די משכילים איז אַרויף אויף די שליאַכן פון אוקראַינע.

זעקסטער קאַפּיטל

פון די אַלע טענות, וואָס מע האָט שוין ניט איין מאָל אַרויסגעשטעלט קעגן יצחק־בער לעווינזאָן — און במילא שוין אויך קעגן די אַנדערע משפּילים פון זײַן דור — איז די שטאַרקסטע טענה אַלע מאָל געווען, פֿאַרוואָס ער, דער פּאָטער פון השפלה בײַ די יידן אין רוסלאַנד, דער מענטש, וואָס האָט זיך בײַ אַלע־מען געמאַכט באַליבט מיט זײַן ערלעכקייט און מיט זײַן חוש פֿאַר ישׂר און גערעכטיקייט, האָט אין קאַמף פֿאַר דער השפלה, וואָס איז בײַ אים געווען אַזוי טײַער, אַרויסגעווײַזן צײטרוי צו דער רוסישער רעגירונג, וועלכע האָט זיך קיינמאָל ניט אויסגעצייכנט מיט קײן באַזונדער ליבשאַפט צו יידן, און פֿאַרוואָס ער איז בכלל געווען אַזוי „באַגײַסטערט" פֿאַר די רוסישע צאַרן פון זײַן צײַט און אַרויפגעליגט אַזוי פיל האָפענונגען אויף זיי.

דער ריב״ל איז אַלע זײַנע יאָרן געווען אַ רוסישער פּאַטריאָט און ער האָט ניט איין מאָל אויף אַן עכט מליצהדיקן שטייגער, ווי עס איז געווען דער מינהג אין יענער צײַט, געזונגען שירים ותשבחות צו דער רוסישער רעגירונג. נאָך אין 1812, ווען ער איז

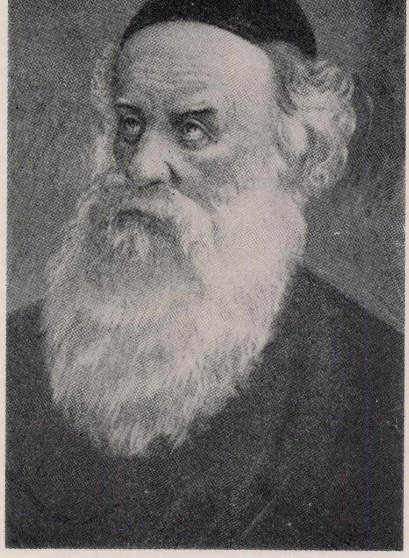

הרב שניאור זלמן מליאַדי

אינגאַנצן אַלט געווען ניט מער ווי 24 יאָר, האָט ער אָנגעשריבן אַ פּאָטריאָטישן שיר, אין וועלכן ער האָט באַזונגען דעם גרויסן נצחון, וואָס די רוסישע אַרמייען האָבן געהאָט בײַם אַרויסטרײַבן נאַפּאָלעאָנען פון רוס־לאַנד. דער פּאָטריאָטישער שיר האָט געהייסן „קול ענות גבורה", און לעווינזאָן, וועלכער איז דאָן געווען אַן איבערזעצער פון שפּראַכן בײַם קאַמענדאַנט פון ראַדזיוויל געגנראַל גירס, האָט דעם שיר געווידמעט דעם גענעראַל און יענער האָט אים אַוועקגעשיקט צום מיניסטער פֿאַר אינעווייניקסטע ענינים, וועלכער איז געווען זייער שטאַרק צופֿרידן דערפון, וואָס אַ ייד וויזט אַרויס אַזוי פיל פּאָטריאָטיזם צו רוסלאַנד.

און דאָ איז אַגב כדאי צו באַמערקן, אַז אין דער זעלבער צײַט, וואָס יצחק־בער לעווינזאָן האָט אין דער מלחמה צווישן רוסלאַנד און פֿראַנקרײַך אין 1812 אַרויסגעווײַזן זײַן רוסישן פּאָטריאָטיזם אין אַ ליד, האָט רבי שניאור זלמן פון ליאַדי אויך אַרויסגעווײַזן זײַן פּאָטריאָטיזם אין מעשׂים. פונקט ווי דער ריב״ל, איז דער בעל התניא דעמאָלט אויך געווען קעגן נאַפּאָ־לעאָנען און ער האָט געהאַלטן מיטן רוסישן צאַר, מיט אַלעקסאַנדער דעם ערשטן. אָבער בעת דעם רבין האָט דאָס שפּעטער קיינער ניט פֿאַרגעוואָרפן, נאָר פֿאַרקערט מע האָט דאָס אין לעגענדעס אײַנ־געהילט און זײַנע חסידים האָבן וועגן דעם נסים ונפלאָות דערציילט, האָט מען דאָס דעם ריב״ל שפּע־טער געהאַלטן אין איין אויסוואַרפן און מע האָט דערויף אָנגעוויזן ווי אויף עפּעס, פון וואָס מע קען לערנען, אַז וואָס נאָר די משפּילים האָבן געטאָן, האָט ניט געטויגט.

בײַ אַ סך געלעגנהייטן האָט יצחק־בער לעווינ־זאָן דעם רוסישן צאַר, אַלעקסאַנדער דעם ערשטן, שטאַרק געלויבט און גערימט. אויך ניקאָלאַי דעם ערשטן האָט ער קיין שירים ותשבחות ניט געזשאַלע־וועט. און אויף אײַן פֿלאַץ זאָגט ער וועגן אים אָפּילו, אַז אין זײַן באַציאונג צו אונדז, די יידן הייסט עס, איז ער ווי אַ „דערבאַרעמדיקער פּאָטער און ער העלפּט אונדז אין אַלץ און ער פּירט אונדז אויף די וועגן פון ישׂר און גערעכטיקייט און ער רופט בײַ אונדז אַרויס דעם ווילן צו אַלץ, וואָס איז גוט און ניצלעך". אַזוי הייבט דער ריב״ל ניקאָלאַי דעם ערשטן אויף דריקעס, ווי מע זאָגט אין אוקראַינע, און ער ענדיקט אינעם טאָן פון אַ תפילה: „דערבײַער, גאָט, זאָלסטו אים שטאַרקן מיט כוח און פּעסטקייט און מיט דײַן גוטן אָרעם זאָלסטו אים פּירן, ער זאָל אײַביק זײַן גליקלעך און עס זאָל אים שטענדיק זײַן גוט" (לכן ה׳ חזקהו בעוז ועצמה, ובזרועך הטובה תנהלהו, לנצח ואושר ויצליח עד בלתי ירח)[22].

אויך אויף אַנדערע פּלעצער פון זײַנע וועלט

האָט ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן געשריבן וועגן ניקאָלאַי דעם ערשטן אין אַזא געהויבענעם טאָן, און מע מוז צוגעבן, אַז ס׳איז אפט געווען פריקרע דאָס צו לייענען און ס׳איז אויך געווען שווער זיך פאַרצושטעלן ווי אַזוי ער, אַליין אַ גוטער, אַ געטרײַער און איבערגע־ געבענער ייִד, האָט אַזוינס געקענט זאָגן וועגן דעם צאַר, וואָס האָט אין 1827 אַרויסגעגעבן די קאַנטאָניסטן־ גזירה אָפּצוגעבן קליינע ייִדישע קינדער פאַר סאָל־ דאַטן און וואָס האָט אין זײַנע באַציאונגען צו ייִדן בכּלי ניט איין גלעזגנהייט אַרויסגעווײַזן אַ סך רשעות. אָבער כּדי דאָס ריכטיק צו פאַרשטיין, איז נייטיק זיך בעסער און נעענטער צו באַקענען מיט דער לעבנס־ געשיכטע פון יצחק־בער לעווינזאָן און איך מיט דער אָטמאָספערע, וואָס האָט געהערשט אין ייִדישן לעבן אין די צײַטן, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די השכלה־באַוועגונג.

ווען יצחק־בער לעווינזאָן איז אינעם יאָר 1788 געבוירן גיוואָרן אין דער אוקראַינער ייִדישער שטאָט קרעמענעץ, וואָס געפינט זיך אין וואַלין, איז די גאַנצע געגנט דאָרט נאָך געווען אַ טייל פון דער פוילישער מלוכה און די צעבאַלעוועטע פוילישע פריצים, וואָס האָבן זיך געפירט פונקט ווי די זעלבסטהערשער, וועלכע דאָרפן פאַר קיינעם קיין דין־וחשבון נישט אָפּגעבן, האָבן דאָרט אָזוי געווילדעוועט, אַז עס איז פשוט אוממעגלעך צוצוגעווען פון זיי אַריבערצוטראָגן. און מער ווי אַלע אַנדערע האָבן פון זיי געליטן די ייִדן.

צו דער רשעות און צו דער ווילדקייט פון אַ רײַכן פוילישן פּריץ, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ סך מא־ יאָנטקעס, איז דאָרט אין יענער צײַט גאָרנישט געווען קיין גרענעץ; ער האָט געקענט געבן שמיץ, וועמען ער האָט געוואָלט, און אויב ער האָט אַמאָל עמעצן פאַרשמיסן צום טויט, איז אויך געווען פאַרפאַלן און מע האָט אים ניט באַשטראָפט דערפאַר. אים האָט קיינער קיין דעות ניט געקענט זאָגן. מע האָט ניט געקענט זײַן זיכער מיטן לעבן, ווען מע האָט געזאָגט עפּעס אַווײַנס, וואָס איז אים ניט געפעלן. צוליב זײַנעם אַ קאָפּריז איז ער בײַם אַרײַנפאַלן אין גרימצאָרן געווען גרייט אַלץ און אַלעמען אומצוברענגען.

אַ באַגריף וועגן דעם, ווי ווילד און צעלאָזן ס׳זײַנען געווען אַ סך פון די גרויסע פוילישע פריצים פון יענער צײַט און וועגן דעם, וואָס יידן האָבן דאַן געהאַט אויסצושטיין פון זיי, קען מען האָבן דערפון, וואָס דער באַרימטער ייִדישער פילאָסאָף שלמה מיימון דערציילט אין זײַן לעבנסגעשיכטע וועגן דעם פּירשט ראַדזיוויל.

ער איז געווען איינער פון די גרעסטע פוילישע מאַגנאַטן, דער פּירשט ראַדזיוויל, וואָס האָט פון זייער אַ גהויבענעם ייִחוס געשטאַמט. ער האָט אויף זײַן אייגענעם חשבון אויסגעהאַלטן אַן ארמיי פון צען טויזנט מאַן און דאָס האָט אים אָפּגעקאָסט אַ מטמון מיט גאָלד. צו וואָס ער דאַרף האָבן די אַרמיי, האָט ער אַליין נישט געוואוסט. דער עיקר איז בײַ אים געווען דער גלאַנץ, דער פּאַראַד. און וואָס גרעסער עס זײַנען געווען די הוצאות, וואָס ער האָט עהאָט, אַלץ גרע־ סערע און שווערערע שטײַגערן האָט ער אַרויפגע־ לייגט אויף די אײַנוואוינער פון די דערפער און שטעט לעך, וואָס האָבן געהערט צו אים.

מיט די בעסטע כוונות אַרויסצושטעלן דעם פּירשט ראַדזיוויל אין אַזאַ ליכט, אַז ער זאָל דאָך ניט אַרויס־ קומען אַזוי גרעמיין און פאַרדאַרבן, ווי ער איז ווירק־ לעך געווען, גיט שלמה מיימון דאָך צו, אַז ער איז „געווען איינער פון אויסגעלאַסנסטע פּירשטן, וואָס האָבן ווען ס׳ניט איז געלעבט אויף דער וועלט״. ער זאָגט אויך, אַז „ווער קען באַשרײַבן אַלע זײַנע מעשׂים־ תּעתּועים!״ עס איז גאָר אוממעגלעך די אַלע מעשׂים זײַנע אויפצוצײַגן.

פון וואַרשטאָג — דערציילט מיימון — האָט ער זיך אַרײַנגעלאָזט אין שיכרות, דער צעבאַלעוועטער פוילישער פּירשט ראַדזיוויל, און איין מאָל, ווען ער איז שיכּורערהייט אַרײַנגעקומען אין קלויסטער, האָט ער אַליין ניט געוואוסט אויף וואָס פאַר אַ וועלט ער איז, און צוגייענדיק צום אַלטאַר, וואו עס איז גע־ שטאַנען דער גײַסטלעכער, האָט ער אָפּגעשפּילעט די הויזן און דאָרט אָפּגעטאָן אַ נאַטירלעכע באַדערפּע־ ניש...

„דער עולם פון קירך — דערציילט מיימון — האָט אויפגעשוידערט פון שרעק״. אָבער קיינער האָט דאָך ניט געוואָגט דעם שיכּורן פּירשט אַ וואָרט צו זאָגן. אָפּילו דער גײַסטלעכער האָט דאָס ניט געוואָגט. ערשט מיט אַ טאָג שפּעטער, ווען מע איז געווען זיכער, אַז ער האָט זיך שוין אַוודאי אויסגענידטערט און אַז מע קען שוין אפשר מיט אים רײַדן ווי מיט אַ מענטשן, זײַנען עטלעכע קאַטוילישע גלחים אַוועק צו אים אין פאַלאַץ אים צו זאָגן אָבּיסל מוסר און זען, ער זאָל מיט עפּעס אויסקויפן זײַנע זינד. געקומען צו אים זײַנען זיי אין דער פרי, כּדי זיי זאָלן אים נאָך טרעפן אַ ניכטערן, ניט קיין שיכּורן. און ווען זיי האָבן אים מיט צוגעקליבענע ווערטער אַוודאי געמוסרן זאָגן מוסר, אַז ס׳איז ניט שיין צו טאָן דאָס, וואָס ער האָט געטאָן, איז ער דערפאַר ניט נתפּעל געוואָרן און ער האָט זיך דערפאַר ניט דערשראָקן. ער האָט אויף אַלץ געהאָט איין ענטפער — ער וועט שוין דאָס ווי ס׳ניט איז גוט מאַכן! און באַלד האָט ער אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז די ייִדן פונעם שטעטל זאָלן פאַר זייער געלט קויפן 50 פוד וואַקסענע ליכט און דאָס ברענגען אין קלויסטער אַרײַן, וואו ער האָט אָפּגעטאָן אַזאַ מיאוסע זאַך...

און דערבײַ מאַכט שלמה מיימון אַ באַמערקונג: „אַזוי — זאָגט ער דאָרט אין זײַנע מעמוֹאַרן — האָבן די אומגליקלעכע ייִדן געמוזט ברענגען אַ קרבן

שלמה מײַמון

אויף מכּפר צו זײַן די זינד פון אַ רעכט־גלויביקן קאַטויליש קריסט, וואָס האָט פֿאַרשוווּנדעט אַ קריסטלעכן קלויסטער״.

דאָס איז נאָר אײנער פון די אויף שנעל אויפגעכאָפּטע שטריכן אין כאַראַקטער פון דעם גרויסן פּויליש מאָגנאַט און די שײכות דערפון מיט זײַן באציאונג צו יידן. וויכטיק אין דעם זעלבן ווערק, וואָס איז בײַ אונדז נאָך אַלץ צווישן די בעסטע אין דער מעמואַרליטעראַטור, דערציילט שלמה מײַמון ווי דער זעלבער פּוילישער פּירשט ראַדזיוויל האָט זיך אין מאָל מיט אַ גאַנצער כאָפּטע פון זײַנע לײַט אַרײַנגעריסן אין אַ בית־מדרש און דאָרטן האָט ער גלאָט אַזוי זיך, אַן אַ פֿאַרווואָס און אַן אַ פֿאַר־וואָס, געמאַכט אַ חורבן אַ גאַנצן; ער האָט אויסגעשלאָגן די שויבן פון די פֿענצטער, צעווואָרפן די הרובֿעס, צעברעכן די בענק, צעהאַקט די טישן און די סטענדערס און אַרויסגעווואָרפן אויף דער ערד די ספֿרי־תורות פונעם אָרון־קודש.

אַ פֿאַראַם אַ גאַנצן האָט ער מיט זײַנע לײַט דעמאָלט געמאַכט אין בית־מדרש. און קיינער האָט ניט געוואוסט, פֿאַרווואָס די רציחה האָט זיך אין אים פֿלוצעם אַזוי צעברענט. און ער אַליין האָט דאָס אפשר אויך ניט געוואוסט, ווײל די יידן פון שטאָט האָבן זיך דעמאָלט בײַ אים מיט גאָרניט פֿאַרזינדיקט און ער האָט ניט געהאָט קיין שום סיבֿה צו זײַן בײַ אויף זיי. עס איז אים גלאָט אַנגעקומען אַ ווילדער קאַפּריז צו וויזן די יידן, אַז ער קען טרעטן מיט די פֿיס זייערע הייליקסטע הייליקיטן און מאַכן אַ חורבן אין בית־מדרש און אַרויסווואַרפן אויף דער ערד די ספֿרי־תורות פונעם אָרון־קודש. און וועָן איינער פון די יידן, זייער אַ פֿרומער און גאָטספֿאַרכטיקער ייד, האָט אויפגעהויבן פון דער ערד אַן אַרויסגעוואָרפענע ספֿר־תורה, האָט אים דער ווילדער פּוילישער פּירשט „אַנגעטאָן דעם כבוד״ דערמיט, וואָס ער אַליין האָט אים מיט זײַן אייגענער האַנט געשאָסן. און נאָך דעם איז ער מיט זײַן כאָפּטע אַוועק אין אַן אַנדער מקום־קדוש און דאָרט האָט ער אויך געמאַכט אַ חורבן, און וועָן ער איז פֿאַרטיק געוואָרן מיט דעם חורבן אין אַנדערן מקום־קדוש, איז ער מיט דער גאַנצער כאָפּטע זײַנער אַוועק אויפן יידישן בית־עולם און האָט דאָרט פון דער ערד אַרויסגעריסן די הילצערנע מצבות, אַנגעצונדן אַ פּײַער און זיי פֿאַרברענט.

אַזוי האָבן די צעבאַלעוועטע און צעלאָזענע פּויליש־לישע פּריצים געווילדעוועט אין די יידישע שטעטלעך און אויך אין די דערפֿער, וואו זיי זײַנען געווען די גאַנצע בעלי־בתים און קיינער האָט זיי קיין דעה ניט געקענט זאָגן. אָזוי האָבן זיי זיך געפּירט אין די צייטן, וועָן אַ סך פון די שטעט, שטעטלעך און דערפֿער, וואָס זײַנען שפּעטער, בײַם סוף 18־טן יאָרהונדערט, איבער־געגאַנגען צו רוסלאַנד, זײַנען נאָך געווען אַ טייל פון דער פּוילישער מלוכה. און דערציילדיק דאָס אין זײַן לעבנסגעשיכטע, אָפּשטעלנדיק זיך דערויף אין דעם קאַפּיטל, וואָס ער האָט אַנגעפונען „פּירשט ראַדזיוויל אַדער וואָס אין פּוילן איז מעגלעך״, מאַכט דער פּילאָסאָף שלמה מיימון די באַמערקונג:

„קען מען זיך גאָר פֿאַרשטעלן, אַז אַ הערשער פון אַ לאַנד, וואָס קען האָבן אַלע געזעצלעכע מיטלען צו באַשטראָפן זײַנע אונטערטאַנען, אויב זיי וואָלטן ווירקלעך באַגאַנגען קעגן אים אַ פֿאַרברעך, זאָל קענען אַזוי ווילד־רשעותדיק באַהאַנדלען אַן אָרעמע אומ־שולדיקע באַפעלקערונג? אין דאָך איז עס דאָ פאקטיש אַזוי געשען״[28].

עס איז געווען לית דין ולית דיין. אַ פּריץ האָט מיט אַ יידן געקענט טאָן, וואָס ער האָט נאָר געוואָלט, און עס איז דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז דאָס רודפן יידן, זיי אָפּטאָן כלערליי געמיינע שפּיצלעך אין זיי דערמיט גלאָט פֿאַראומערן דאָס לעבן, איז בײַ אַ סך פון זיי געוואָרן אַ מין ספֿאָרט אַזאַ און זיי האָבן אין דעם אייגער דעם אַנדערן געוואָלט אַריבערייגן. מע האָט מיט קיינעם קיין אויסנאָם ניט געמאַכט. מע האָט ניט געלייגט קיין כּבוד אַפֿילו אויף די אָנגעזעענסטע און בכּבודיקסטע יידישע משפּחות. און אויך אויף דער משפּחה פון יצחק־בער לעווינזאָן איז אויסגעפאַלן דער ביטערער גורל צו לײַדן זייער א סך פון די צעלאָזענע פּוילישע פּריצים און מאַגנאַטן, וועלכע האָבן אין וואָלין געווילדעוועט פונקט אָזוי ווי אין די אַנדערע טיילן פון דער פּוילישער מלוכה.

אָזוי אין משך פון יאָרן און יאָרן. נאָך אין 1775,

13 יאָר אידער יצחק־בער איז געבוירן געוואָרן, האָט מען דעם עלטערן ברודער פון זײַן פאָטער, אַ פאַר־מעגלעכן סוחר מיטן נאָמען ר׳ חיים, פאַרשפּאַרט אין תּפיסה איבער אַ בילבול, וואָס אַ פּויליש־יער פּריץ האָט אויף אים אויסגעטראַכט. דער פּריץ האָט פּריער געהאַנדלט מיט ר׳ חיימען; ר׳ חיים האָט אים די גאַנצע צײַט געטרויט און עס איז אים גאָר קיינמאָל ניט אײַנגעפאַלן, אַז ער האָט דאָ צו טאָן מיט אַ שונא, וואָס איז גרייט אים אומצוברענגען. אײַנגעזען האָט ער דאָס ערשט שפּעטער, וועלן ער האָט זיך שוין ניט געקענט העלפן. דער פּויליש־יער פּריץ איז ר׳ חיימען שולדיק געבליבן אַ סך געלט און ער האָט קיין חשק ניט געהאַט דאָס צו באַצאָלן, איז כּדי זיך אַרויסצו־דרייען פונעם חוב, האָט ער אויף דעם יידן אויסגע־טראַכט אַ בילבול, אַז ער האָט דערהרגעט אַ קריסטלעך קינד, כּדי צו נוצן זײַן בלוט אין די מצות, וואָס מע באַקט אויף פּסח. און דאָן האָט מען דעם אומשולדיקן יידן אַרעסטירט און אים פאַרשפּאַרט אין געפענגעניש. אויך זײַן ווײַב און קינדער האָט מען אין תּפיסה פאַר־שפּאַרט, און מ׳האָט זיי דאָרט אָפּגעהאַלטן גאַנצע 12 יאָר אין די גאַנצע צײַט זײַנען זיי געווען אין געפאַר, מע זאָל זיי נאָך ניט פאַרמשפּטן צום טויט. אַרויסגעלאָזט פרי־ער האָט מען זיי ערשט נאָך דעם, ווען מע האָט שוין אָפּן עמוזט צוגעבן, אַז דאָס איז געווען אַ בילבול אין אַז ר׳ חיים אין זײַן ווײַב און קינדער זײַנען אין דעם אינגאַנצן ניט שולדיק.

אין עס האָט דעם פּויליש־ן פּריץ ניט געפֿאַרט, וואָס אַ גאַנצע יידישע פאַמיליע, וואָס איז אין קיין זאַך ניט שולדיק, פּינצטערט אָפּ יאָרן אין געפענגע־ניש. דאָס געווײַן זײַנען האָט אים ניט געפֿעלאָגט, וויל פֿונקט ווי די אַנדערע צעלאָזענע פּויליש־ע פּריצים פון דעם זעלבן מין, האָט ער אויך געקוקט אויף יידן מיט אַזאַ פאַראַכטונג ווי זיי וואָלטן גאָר אינגאַנצן ניט געווען קיין מענטשן, און אײַנוויקלענדיק זײַן געמיינקייט אין קריסטלעכער פרומקייט דורך דעם בלוט־בילבול, וואָס ער האָט אויף אַן אומשולדיקן יידן געמאַכט, איז דער עיקר בײַ אים גאָר געווען דאָס, וואָס ער איז פטור פון באַצאָלן דעם יידן דאָס געלט, וואָס ער איז אים שולדיק.

צו דעם דאַרף מען נאָך צוגעבן, אַז אויך יצחק־בערס פאָטער, ר׳ יהודה, אַן אָנגעזעענער סוחר אין קרעמענעץ, איז געווען אַ קרבן פון דער פּוילישער פּריצישער ווילדקייט, וואָס האָט געהערשט אין די צײַטן, ווען קרעמענעץ אין גאַנצן וואָלין איז נאָך ניט געווען קיין טייל פון רוסלאַנד, נאָר אַ טייל פון דער פּויליש־ער מלוכה. אָבער איידער מיר קומען צו דעם, וואָס ער, דער פאָטער פון יצחק־בער לעווינזאָן, האָט געהאַט אויסצושטיין פון דער פּוילישער־פּריצישער ווילד־קייט, דאַרף מען זיך דאָ אײַניקל אָפּשטעלן אויף זײַן פערזענלעכקייט און אין קורצע שטריכן אָנווײַזן, וואָס פֿאַר אַ מענטש ער איז געווען. דאָס איז נייטיק, ווײַל עס העלפט אַ סך צו האָבן אַ באַגריף וועגן דער אָטמאָספּע־רע, אין וועלכער עס איז אויסגעוואַקסן דער מענטש, וואָס האָט מיט זײַן לעבן און שאָפן צוגעגרייט דעם באָדן פאַר אַ נײַער עפּאָכע אין דעם יידישן קולטורעלן לעבן אין רוסלאַנד. עס איז אויך נייטיק צוליב דעם, וואָס אַ סך פון די אייגנשאַפטן, וואָס האָבן יצחק־בער לעווינזאָנען געמאַכט ליב און סימפּאָטיש בײַ די, וואָס האָבן אים געקענט, און בײַ די, וואָס זײַנען געשטאַנען אונטער זײַן אײַנפלוס און אין זײַנע וועגן געגאַנגען, האָט ער איבערגענומען בירושה פון זײַן טאַטן.

קיין גביר איז יצחק־בער לעווינזאָנס טאַטע נישט געווען. אָבער אין קרעמענעץ האָט מען אים דאָך גע־האַלטן פאַר אַ גאַנץ פאַרמעגלעכן מענטשן. ער איז געווען אַן אָנגעזענער סוחר אין שטעטל, אַ בכבודיקער בעל־הבית, און כאָטש ער האָט קיין עשירות ניט פאַרמאָגט, איז ער דאָך געווען אַ גרויסער בעל־צדקה; ער האָט אָלע מאָל געגעבן מער ווי ער האָט געקענט, און בײַם טיילן צדקה פאַר די, וואָס נייטיקן זיך אין דעם, האָט ער אָלע מאָל אין זינען געהאַט, אַז די ערשטע אויפן צעטל דאַרפן זײַן די, וואָס שעמען זיך צו קומען בעטן.

ער איז ניט געווען פון די, וואָס יאָגן זיך נאָך געלט. און פונקט אַזוי ווי ער האָט זיך ניט געיאָגט נאָך קיין געלט, אַזוי האָט ער זיך אויך ניט געיאָגט נאָך קיין כבוד. ער האָט פּינטל געהאַט זיך צו צעקריגן מיט מענטשן און ווערן ברוגז אויף זיי. ווי ווײַט ער האָט נאָר געקענט, האָט ער געווייכט פון קריגערײַען, און ווען מע האָט אַמאָל ניט געוואָגט עפּעס אַוויסן, פון וואָס ער האָט זיך געקענט פילן באַלידיקט, האָט ער עס פאַרשווײַגן, כאָטש עס האָט אים שטאַרק ווײ געטאָן.

אין זײַנע באַנעמונגען מיט מענטשן איז ער גע־ווען זייער מאַנירלעך און איידל, און ווײַל ער האָט מורא געהאַט, ער זאָל זיך נאָך ניט פאַרטשעפּען מיט אַזעל־כע, וואָס זײַנען אין זייערע באַנעמונגען מיט מענטשן ניט מאַנירלעך און ניט איידל, האָט ער אויסגעמיטן געזעלשאַפט ווי ווײַט ער האָט נאָר געקענט, און אפֿילו אין בית־מדרש האָט ער זיך געהיט פון יענע, וואָס קלײַבן זיך צונויף אין רעדלעך פֿאַרן דאָוונען און נאָכן דאָוונען, און עס איז בײַ אים געווען אײַנגעפּירט, אַז קומען אין בית־מדרש זאָל ער פונקט דאָן, ווען מע שטעלט זיך דאָוונען, און אַוועקגיין פון בית־מדרש זאָל ער גלײַך נאָך דעם, ווי מען ווערט פאַרטיק מיטן דאָוונען . . .

מע האָט אים אין קרעמענעץ געהאַלטן פאַר אַ גרויסן מבין אויף מענטשן און ער איז דאָס טאַקע געווען. ער האָט בחוש געקענט דערפילן, ווער ס׳איז אַן אויפּריכטיקער מענטש און ווער ניט, ווער עס זאָגט דעם אמת און ווער עס דעקט אָלץ צו מיט ליגן,

וועט עס חנפּעט מחמת דעם, וואָס עס לוינט זיך אים אַזוי, און וועט עס מיינט טאָקע דאָס, וואָס ער זאָגט; אָבער כדי ניט צו באַלײדיקן די, וואָס זאָגן ליגן, און די, וואָס חנפּענען, האָט ער אָפט געמאַכט דעם אַנשטעל, אַז ער גלייבט זיי אין אַז ס׳פאַלט אים נאָרניט אײַן, אַז זיי האָבן דערבײַ הינטערשטע כוונות.

ער האָט געקענט גוט לערנען און געהאַט אַ נאָמען פון אַ למדן. אין דער זעלבער צײַט האָט ער גאָנץ גוט געקענט די שׂפראַך פון לאַנד און ער האָט גאָנץ פליסיק גערעדט פויליש. דאָס איז ניט געווען קיין אָפּהאַלט אין דעם, ער זאָל דאָך בלײַבן אַ פרומער יִד און אָפּהיטן די מצוות פון דער תורה. פונקט ווי די פרומקייט זײַנע האָט אים לחלוטין ניט געשטערט זיך צו באַצײַגן גוט צו די, וואָס מע האָט אין יענער צײַט שוין געהאַלטן פאר אָפּיקורסים. בכלל האָט ער זיך באַצוויגן גוט צו אַלע כיתות און גרופּעס אין יִדישן לעבן און ער האָט מיט קיינעם פון זיי קיין קריג ניט געפירט. ער האָט זיך ניט אַרומגערירן מיט די חסידים, וועלכע האָבן אין זײַן צײַט שוין געהאַט גאָר א גרויסן אײַנפלוס אין אוקראַינע און ער האָט אויך ניט געפירט קיין מחלוקות מיט די מתנגדים. ער האָט געהאַלטן, אַז א יִד קען זיך זײַן א חסיד, א מתנגד אָדער אָפילו אַן אפּיקורס, א פרײַדענקער. אבי ער בלײַבט נאָר א יִד און ער טיילט זיך ניט אפּ פון כלל־ישׂראל, איז שוין גוט, און מע דאַרף זיך מיט אים ניט קריגן דערפאַר, וואָס אין יִדישקייט גייט ער אויף אַנדערע וועגן.

ער איז אין דער נאַטור געווען א פרידלעכער מענטש, יצחק־בער לעווינזאָן פאָטער ר׳ יהודה, און דער אמת איז בײַ אים געווען טײַערער פון אַלץ אין דער וועלט. ער איז געווען ערלעך צו גאָט און צו לײַט און אויך צו זיך אַליין. אַזוי ווערט ער גשׂילדערט אין דוב־בער נאַטאַנזאָנס ספר הזכרונות. און דאָס זעלבע דערציילט וועגן אים אויך יצחק־בער לעווינזאָן אַליין אין זײַן יד יהודה. אויף אים האָט מען ווירקלעך געקענט זאָגן, אַז ער איז אַן אמת ריינער מענטש. און פונקט אַזוי ווי ער איז געווען ריין אין כאַראַקטער, אַזוי איז ער אויך געווען ריין אין זײַן אויסערלעכן אויסזען. ער האָט זיך שטענדיק אָנגעטאָן אַזוי, אַז מע האָט אויף זיך קיינע קליידער קיין שפּרענקעלע ניט געקענט ענפּיענען. אַלע, וואָס ער האָט אָנגעטאָן, איז געווען אַזוי ציכטיק, אַז מע האָט געקענט מיינען, אַז ס׳איז נאָר וואָס פון דער נאָדל אַרויס. ער האָט זײַנע קליידער אַזוי אָפּגעהיט, אַז עס זאָל אויף זיי קיינמאָל קיין פלעק נישט זײַן. און פונקט אַזוי איז ער געווען אָפּגעהיט מיטן עסן; אין זײַן גרויסער ליבשאפט צו ריינקייט האָט ער זיך געמיאוסט צו עסן אין א פרעמדער שטוב, וויבאַלד ער האָט ניט געקענט זײַן זיכער, צי מע האָט דאָרט פריער דאָס געפּעס גוט אויסגעוואַשן.

עס איז אין קרעמענץ געווען שווער צו געפינען נאָך איינעם, וואָס זאָל זיך קענען פאַרגלײַכן צו יצחק־בער לעווינזאָנען פאָטער ר׳ יהודה, אָבער ער איז שוין געבליבן א קאָליקע אויפן גאַנצן לעבן און האָט זיך שוין מער ניט געקענט אָפּגעבן מיט זײַנע געשעפטן אַזוי ווי פריער. ער האָט אָנגעהויבן לײַדן פון שרעקלעכע ווייטאָגן אין קאָפּ, און די דאָקטוירים, בײַ וועמען ער האָט זיך קורירט, האָבן אים פאַרזאָגט, אַז ער זאָל מער שוין קיינמאָל ניט „אַרײַנקוקן אין קיין ספר״, ווײַל ער טאָר ניט אָנשטרענגען דעם מוח און אויך ניט די אויגן. מע האָט מורא געהאַט, ער זאָל נאָך אינגאַנצן ניט פאַרלירן די ראיה פון די אויגן איבער די שטאַרקע קלעפּ אין קאָפּ. און דער אומגליק־לעכער ר׳ יהודה האָט די גאַנצע צײַט געדאַרפט זײַן אַזוי פאַרזיכטיק מיט די אויגן, אַז אפילו דאָונען האָט ער מורא געהאַט פון א סידור און ער האָט געקענט אַ מוזט דאָונען אויף אויסווייניק. עס האָט געדויערט יאָרן בײַ עס איז אים געוואָרן אָבסיל בעסער און די סכנה פאר זײַן לעבן איז שוין ניט געווען אַזוי גרויס. דאָן האָט ער ווידער אָנגעהויבן „אַרײַנקוקן אין א ספר״, אָבער ער האָט אַלץ געדאַרפט זײַן זייער אפּ־געהיט ניט אָנצושטרענגען צו פיל דעם מוח און אויך ניט די אויגן. ער איז געבליבן אַן אינוואַליד ביזן לעצטן טאָג פון זײַן לעבן. און דער פוילישער פריץ,

וואָס האָט אים, דעם אייִדעלן מענטשן, געמאַכט פאַר אַן אינוואַליד אויפן גאַנצן לעבן, איז מיט גאַרניט באַשטראָפט געווארן דערפאַר. עס איז דעמאָלט גאָר קיינעם פון די פוילישע פאַנעס ניט אײַנגעפאַלן, אַז פאַר אַזאַ זאַך ווי מאַכן אַ יידן פאַר אַן אייביקן קאַליקע אין אים דערמיט פאַראָמערן דאָס גאַנצע לעבן, דאַרף מען קריגן א שטראָף. און אין קרעמענץ האָבן זיך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן געזאָגט, אַז ר' יהודה האָט נאָך „גוט אָפּגעשניטן" און אַז ער וואָלט אפשר גאָר געדאַרפט גומל בענטשן, וואַרעם וואָס וואָלט געווען, ווען דער רייכער פוילישער פריץ, וואָס איז אַרײַן אין אַזאַ ווילדן צאָרן, וואָלט אים נאָך חלילה אינגאַנצן ניט דערהרגעט? ... ווי וויזט האָט עס דען געהאַלטן דערפון? ...

דאָס האָט זיך יצחק־בער לעווינזאָנען גוט אַרײַנגעשניטן אין זכרון, ווען ער איז נאָך א קליין ינגעלע געווען. ער האָט בײַם טאַטן אין שטוב געוויס ניט איין מאָל געהערט, ווי מע רעדט וועגן דעם און ווי מע קלאָגט זיך דערויף. און דאָס זײַנען געווען די „זכרונות" פון דער פויליישער הערשאַפט אין קרעמענץ ביז די יאָרן פון 1793 אין 1795, וועלן מע האָט גאָנץ וואַילן אָפּגעריסן פון דער פוילישער מלוכה און עס געשטעלט אונטער דער הערשאַפט פון די רוסישע צאָרן, עס האָט אים אַוודאי געמוזט שוידערן, ווען ער האָט געטראַכט וועגן דעם, וואָס ס'איז פריער געשען. ער האָט זיכער געפילט אַ טיפן ווייטאָג אין הארצן, וועלן ער האָט זיך דערמאָנט, אַז אַזוינס, אין אפשר נאָך שרעקלעכערע זאַכן, האָבן די צעווילדעוועטע פוי־ לישע פריצים געטאָן ניט נאָר צו די, וואָס אין זײַן משפחה, נאָר אויך צו די, וואָס אין די משפחות פון נאָך הונדערטער און טויזנטער יידישע קינדער...

און קיין ווייטאָג איז דאָך ניט אַזוי גרויס, ווי דער ווייטאָג פון א קינד, וואָס ווייסט, אז מע האָט געשלאָגן זײַן טאַטן! אויך קיין בזיון איז ניט אַזוי גרויס, ווי דער בזיון פון א קינד, וואָס הערט ווי מע רעדט וועגן דעם, ווי מע האָט געשלאָגן זײַן טאַטן!...

עס איז דערייבער געווען נאַטירלעך, אַז יצחק־ בער לעווינזאָן זאָל אויסוואַקסן מיט א געפיל פון האַס צו דער ווילדער און צעלאָזענער פוילישער שליאַכטע פון יענער צײַט. קיין אַנדער געפיל האָט ער צו יענער שליאַכטע ניט געקענט האָבן. און פונקט אַזוי איז געווען נאַטירלעך, אַז ער זאָל האָבן א גוטע באַציאונג צו דער רעגירונג, וואָס האָט בײַ יענער שליאַכטע צוגענו־ מען די מאַכט און זי פון איר גדולה אַרונטערגעזעצט.

און מיט דעם דערקלערט זיך דער רוסישער פאַטריאָטיזם זײַנער, וואָס גיט זיך דאָ און דאָרט אין זײַנע שריפטן שטאַרק א וואַרף אין די אויגן. דאָס איז געווען די דאָנקבאַרקייט פון א יידן, וואָס האָט טיף געפילט דעם וויייטאָג פון זײַן פאָלק.

און וואָס שיַיך דעם גרויסן צוטרוי, וואָס ער און די אַלע, וואָס זײַנען געאַנגען אין זײַנע וועגן, האָבן אין קאַמף פאַר השפּלה אַרויסגעוויזן צו דעם רוסישן קייסער און די האָפענונגען, וואָס זיי האָבן אויף אים אַרויפגעלייגט, אַז ער וועט דאָס זײַן דער, וואָס וועט אין רוסלאַנד ברענגען די ישועה אויף יידן און פאַר־ בעסערן זייער מערכה, דאַרף מען דאָס באַטראַכטן ניט ווי אַן איינצלנעם פאַל, וואָס האָט זיך געטראָפן נאָר אין רוסלאַנד און ניט אין קיין אַנדער לאַנד; די צײַט איז דאָן געווען אין אַלגעמיין אַזא, אַז ווען עס האָט זיך עהאַנדלט וועגן יידן און מע האָט זיך ערגעץ געוואָלט דערשלאָגן צו עפּעס, וואָס זאָל ברענגען א שטיקל ישועה און כאָטש ווי ס'ניט איז פאַרבעסערן די לאָגע פונעם ערעדפטן פאָלק, האָט מען זיך אין דעם אומעטום מער ווי אויף אַלע אַנדערע פאַרלאָזט אויף דעם געקרוינטן הערשער פון לאַנד און אַרויסגעקוקט אויף זײַן חסד. מע האָט אין אַזא פאַל אַלע האָפענונגען אַרויפגעלייגט אויף אים, אויף דעם „אויפגעקלערטן מאָנאַרך", ווי מע האָט אים אין ינגע צײַטן גערופן, און ער, דער אויפגעקלערטער מאָנאַרך, וואָס האָט אַלע מאָל געוואוסט וואָס פאַר א פּאָזע אָנצונעמען, וועלן ער שטעלט זיך אַוועק בײַם שפּיגל פון דער ג־ שיכטע, איז מערסטנטייל בטבע גאָר געווען א דעספּאָט. און וועלן ער האָט אַמאָל געטאָן עפּעס, וואָס איז גראָד געווען גוט פאַר יידן, האָט ער דערבײַ פריער פון אַלץ געטראַכט וועגן דעם, וואָס ס'וועט אים אַרויסקומען פון דעם. די מאַראַלישע זײַט דערפון איז בײַ אים געווען א נעבנזאַך און ער האָט זיך דערמיט ווינציק וואָס אינטערעסירט. אַזוי איז געווען, וועלן יאָזעף דער צווייטער, דער קייסער פון עסטרײַך, האָט אין 1781 אַרויסגעגעבן זײַן „טאָלעראַנץ־מאַניפעסט", וואָס האָט די יידן פון זײַן מלוכה צוגעטיילט געוויסע פריווילעגיע אַזעלכע, וואָס זיי האָבן פריער ניט געהאַט, און אַזוי איז אויך געווען אין אַנדערע לענדער. מע האָט זיך אַריינטירט אויפן מאָנאַרך, אויף דעם געקרוינטן הער־ שער פון לאַנד. אויף אים האָט מען אַלע האָפענונגען אַרויפגעלייגט, ווײַל אין ינגער צײַט איז ער ווירקלעך געווען דער אינציקער, וואָס האָט אין אַזא פאַל גע־ קענט העלפן. נאָר ער האָט געהאָט די מאַכט דערצו.

ער האָט מיט א באַפעל געקענט אַרויסגעבן א נײַע גזירה. און פונקט אַזוי האָט ער מיט א באַפעל געקענט אָפּשאַפן אַן אַלטע גזירה. עס האָט זיך אַלץ געווענדעט אין אים. עס איז אַלץ געווען אין זײַנע הענט.

און דערייבער האָט מען דעמאָלט אומעטום אויף זײַן חסד אַרויסגעקוקט — אויפן חסד פון דעם מאָנאַרך אין דער מדינה. און מע האָט אַלץ געטאָפט און אַלץ געגלויבט, אַז ער וועט דאָס זײַן דער, וואָס וועט ברענגען די ישועה...

רוסלאַנד איז אין דעם פּרט ניט געווען קיין אויסנאַם.

און בכלל איז דאָס ניט ריכטיק זיך אָנצוכאַפּן אין דעם, ווי אַזוי די פּיאָנערן פון השכלה בײַ יידן אין רוסלאַנד און אין אוקראַינע האָבן אין יענער צײַט זיך באַצויגן צום קייסער און ווי זיי האָבן דעמאָלט אויף אים געקוקט און — זיך באַנוצן דערמיט ווי מיט אַ קריטעריום צו מעסטן זייער יידישקייט און זייער גאַנצן וועלט־באַגריף.

אָזאַ ציגאַנג, מוז מען זאָגן, איז זייער אַ פלאַכער. עס איז אפילו קיין סימן פון היסטאָרישן אַנאַליז אין אים ניטא. שוין אַפּגערעדט פון דער נייטיקער אָב־יעקטיוויטעט, וואָס פעלט אינגאַנצן. און מע איז דערמיט ניט גערעכט צו די משכילים און מע פאַרזעט דעם עיקר פון דעם קאַמף, וואָס זיי האָבן געפירט מיט אַזוי פיל אײַבערגעגנבנקייט און מיט אַזאַ ברען. עס איז בײַ זיי געווען אַ קאַמף לשם־שמים ניט ווייניקער ווי בײַ די חסידים, וואָס האָבן זיך אָפּגעגן זיי געשטעלט.

מיטן תּוך פון דער השכלה, וואָס איז בײַ זיי געווען אַן אידעאַל אין לעבן, האָט זייער קוק אויף דעם אָדער אויף יענעם רוסישן קייסער קיין שום שײַכות ניט גענומען, און מיט דער רעאַקציאָנערער פאָליטיק פון די רוסישע צאָרן אין דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט האָבן זיי זיך ניט אָנגעקערט. ניט מיט דער פאָליטיק פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטן און אַוודאי ניט מיט דער פאָליטיק פון ניקאָלאַי דעם ערשטן...

און נאָך אַ זאַך:

וועגן מע באַקענט זיך גוט מיט דער געשיכטע פון דער קריגערײַ, וואָס די צוויי צדדים, די חסידים און די משכילים, האָבן אין אוקראַינע און אויך אין אַנדערע טיילן רוסלאַנד געפירט צווישן זיך אין דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט, וועלן קלאָר, אַז וועגן די קריגערײַ וואָלט ניט געווען אָזאַ ביטערע און זי וואָלט בעסער געווען אָנגענומען דעם כאַראַקטער פון אַן אידעען־קאַמף, ווי עס האָט וויילעך געדאַרפט זײַן, אין וועגן די חסידים וואָלטן אין דעם ניט אַוועק אָזוי ווײַט, אַז עס זאָל בײַ זיי שוין זײַן רעכט צו רודפן די משכילים ממש טאָקע עד־חרמה און זיי די גאַנצע צײַט פּשוט פאַראומערן דאָס לעבן, וואָלטן זיי, די משכילים, זיך אפשר גאָר קיינמאָל ניט געווענדעט צו דער רעגירונג פון לאַנד, אַז אין דעם קאַמף פאַר השכלה, וואָס איז לויט זייער מיינונג געווען אָזוי וויכטיק פאַר דעם ווײַטערדיקן קיום פּנעם יידישן פאָלק, און אין דער קריגערײַ, וואָס זיי מוזן איבער דעם פירן מיט די חסידים, זאָל זיי, די רעגירונג פון דעם רוסישן צאַר, זיי קומען צו הילף.

עס וואָלט די פירער פון השכלה אַוודאי גאָרניט אײַנגעפאַלן דאָס צו טאָן און עס וואָלט זיכער נישט געווען נייטיק אָזוינס צו טאָן.

די לאָגע אין יענער צײַט איז אָבער געווען אָזאַ, אַז אָן דער הילף פון דער רעגירונג האָט מען אין אָזעלכע פאַלן גאָרניט געקענט דערגרייכן, און מע האָט זיך דערײַבער געמוזט וועגדן צו איר, אפילו וועגן מע האָט דאָס ניט געוואָלט.

עס איז פּשוט קיין אַנדער ברירה ניט געווען, און ווי אַ בײַשפּיל דערויף קען מען נעמען די געשיכטע מיט די יידישע דרוקערײַען, וואָס מע האָט שוין געהאַט באַשלאָסן צו פאַרמאַכן, און מיט דער ראָלע, וואָס יצחק־בער לעווינזאָן האָט אין דעם געשפּילט און ווי מע האָט עס דערנאָך אויסגעטײַטשט. איגנאַ־רירנדיק אינגאַנצן דעם פאַקט, וואָס די יידישע דרוקע־רײַען אין אוקראַינע זײַנען דעמאָלט געווען בײַ די חסידים אין די הענט און אַז ניט נאָר די משכילים האָבן דערפון ניט וויניק געליטן, נאָר אויך די פרומע לומדים האָבן פון דעם געהאַט אַ היפּש ביסל אויס־צושטיין, און אַז ס׳איז אין מאָל אפילו דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז די דרוקערײַ אין סלאַוואָטע האָט אין איר תּלמוד־אויסגאַבע ניט געוואָלט אַרײַנגענעמען די הגהות פונעם ווילנער גאון, האָבן די קעגנער פון השכלה געפּרואוועט אַרויפּווואַרפן די גאַנצע שולד דערפון אויף אים, אויף לעווינזאָנען, און עס האָט געדאַרפט הייסן, אַז דאָס האָט ער אין זײַן שנאה צו חסידות זיך אַזוי פאַרליבט אויף די יידישע דרוקערײַען און עס גייט אים אין לעבן פּטור צו ווערן פון זיי.

דער אמת אָבער איז ניט געווען אַזוי. איבער אַ גאַנצער ריי מסירות, וואָס זײַנען געווען אַ רעזולטאַט פון דער קאַנקורענץ צווישן די דרוקערײַען גופא, האָט זיך ניקאָלאַי דער ערשטער נאָך אין 1827 פאַר־אינטערעסירט מיט די יידישע דרוקערײַען און מיט די ספרים, וואָס ווערן דאָרט אַרויסגעגעבן. אויף זײַן באַפעל האָט מען דעמאָלט גענומען זאַמלען מאַטעריי־אַלן וועגן דעם אין שײַכות דערמיט זײַנען שוין אויך צוגעשטעלט געווארן פראַיעקטן און פלענער. די אַרבעט איז אָנגעגאַנגען אַ לענגערע צײַט, און ווי לעווינזאָן אַליין האָט וועגן דעם דערציילט, האָט ער אין 1833 באַקומען אַ בריוו פון אַ קיעווער פּרא־פעסאָר מיטן נאָמען סאַוויצקי, אַז ער זאָל זײַן אַזוי גוט און אים ענטפערן, צי ס׳איז טאָקע אמת, אַז אין די יידישע דרוקערײַען דרוקט מען אַ סך יידישע ספרים אָן דער דערלויבעניש פון צענזאָר און אַז צווישן זיי זײַנען פאַראַן ניט ווייניק אָזעלכע, וואָס זײַנען שעדלעך.

איצט לאָמיר הערן, וואָס ער, יצחק־בער לעווינזאָן אַליין, האָט צו זאָגן וועגן דעם. אין אַ בריוו, וואָס ער האָט צוגעשיקט צו איינעם פון די רבנים, וואָס האָבן אין 1836 געקראָגן די אויפגאַבע צו צענזורירן גע־דרוקטע יידישע ספרים, האָט ער געשריבן: «נאָך דעם ווי איך האָב באַקומען די אַנפראָגע פון סאַוויצקין, האָב איך אָנגעהויבן מורא צו האָבן, אַז ס׳קען דערפון נאָך חלילה אַרויסקומען אַ גרויסער שאַדן פאַר אַלע יידישע דרוקערײַען און יידישע ספרים. און דערפאַר טאָקע האָב איך דעם 20־סטן יולי 1833 צוגעשטעלט

דעם מיניסטער בלודאָוו אַ פּראָיעקט, עס זאָלן זײַן ניט מער ווי דרײַ יידישע דרוקערײַען — איינע אין ווילנע און נאָך צווײ אין אָזוינע ערטער, וואו עס איז פּראָן אַ צענזור. איך האָב דעם מיניסטער אויך צו־געשיקט א גרויסע רשימה פון אַלטע און נײַע ספּרים מיט דער אָנווײַזונג, וועלכע פון זיי עס זײַנען ראוי און עס איז נייטיק מע זאָל זיי איבערדרוקן; און אין דעם גייען אַרײַן: ספּרי־תּפילות, פּירושים אויף תנ״ך און תּלמוד און אויך ספּרי הפּוסקים פון ראשונים און אַחרונים, ספּרי החכמות והדקדוק און ספּרי מידות ומוסר, אויך נייטיקע און ניצלעכע לערנביכער פּאַר קינדער און די ביכער, וואָס עס לייענען געראָן די אַרעמע מאַסן און אויך וויבּער. דאָס אַלץ האָב איך מיט אַלע פּרטים דערקלערט, האָב אָנגעוויזן אויף די גרויסע מעלות פון די דאָזיקע ספּרים, זייער גרויסן ווערט און זייער מאַראַלישע באַדײַטונג און אויך די חשיבות פון די פּאַרפּאַסערס ... מײַן כוונה איז אויס־שליסלעך געווען די טובה פון אונדזערע יידישע ברי־דער און פון דעם וואיילשטאַנד פון אונדזער רעגירונג. עס איז אָבער לאַנג וועגן דעם צו ריידן און ניט דאָ איז דער פּלאַץ פּאַר דעם. נאָט איז מײַן עדות, אַז זינט איך בין צו מײַן שכל געקומען, האָב איך אַלע מינע כּוחות אָפּגעגעבן צו ברענגען נוצן אונדזערע בריידער אין רוסלאַנד. מײַן איינציקער ציל איז צו דערהייבן דעם כּבוד פון אונדזער פּאָלק, פון אונדזער הייליקער תּורה און פון די ווערק פון אונדזערע גע־לערנטע, באַשיצן פון שלעכטס און אָפּווענדן פון אונדז און פון אונדזערע געלערנטע זכרונם לברכה אַלע פאַלשע באַשולדיקונגען״.

פון דעם איז קלאָר, אַז מיט זײַן אַרבּײַמישן זיך אין דעם איז יצחק־בער לעווינזאָן ניט אויסן געווען קיין שלעכטס און אַז אַזאַ זאַך ווי פּאַרלייגן זיך אויף די יידישע דרוקערײַען און זיך דערמיט אָפּרעכענען מיט די קעגנער פון השכּלה איז אים גאָר אָפּילו אויף דער מחשבה ניט געקומען; פֿאַרקערט, זײַן כּוונה דערבּײַ איז געווען צו ראַטעווען, וואָס מע קען נאָר און וויפל מע קען נאָר.

עס איז פון דעם אויך קלאָר, אַז ווען דאָס וואָלט נאָר ניט געווען נייטיק און מע וואָלט זיך דערבּײַ ניט געדאַרפט אויסהיטן פון עפּעס, וואָס קען נאָך חלילה ווערן אַ סכנה פּאַר יידן, וואָלט יצחק־בער לעווינזאָן זיך דעמאָלט געוויס צו דער רעגירונג ניט געווענ־דעט.

און די רעגירונג פון ניקאָלאַי דעם ערשטן האָט אַלע מאָל אַרויסגעקוקט דערויף, אַז אין אַזעלכע און אין ענלעכע פאַלן זאָלן יידן זיך וועגדן צו איר און עס זאָל הייסן, אַז זי איז גרייט צו העלפן. און אַרויס־קוקנדיק דערויף, האָט זי געהאָט אירע אייגענע כּוונות דערבּײַ — כּוונות באַהאַלטענע, כּוונות פּאַרשטעלטע; און דאָס האָט ניט אַגגעזאָגט קיין גוטס.

זיבעטער קאַפּיטל

בײַם פּאַרשן די געשיכטע פון השכּלה אין אוק־ראַינע און אין די אַנדערע טיילן פון רוסלאַנד איז דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט, כאָפּט מען זיך אָפּט ווי מע זוכט שוין ווידער אַן ענטפּער אויף דער פראַגע, וואָס לאָזט זיך אַלץ ניט פֿאַרענטפֿערן אַזוי, אַז מע זאָל זיך צו איר מער שוין ניט דאַרפן אומקערן.

און די פראַגע איז:

ווי קומט עס, וואָס גראָד אַלעקסאַנדער דער ער־שטער און נאָך אים אויך ניקאָלאַי דער ערשטער, די צוויי רוסישע צאַרן, וואָס האָבן זיך בפּירוש ניט אויס־געצייכנט מיט קיין באַזונדער ליבשאַפט צו יידן און וואָס האָבן די גאַנצע צייט זייער אייגן פאָלק געהאַלטן אין פינצטערניש און אומווויסנקייט און אין קנעכטשאַפט — דווקא זיי האָבן זיך דאָס אַזוי שטאַרק פּאַראינטע־רעסירט אין דער השכּלה־באַוועגונג, וואָס איז אין יענער צײַט געווען אַ נײַס אין יידישן לעבן און זיי האָבן גלײַך שוין געהאַט פּאַרטיק אַ באַשלוס צו עפּענען אין רוסלאַנד שולן פאַר יידישע קינדער און זיי זײַנען געווען גרייט צו טאָן אַלץ, וואָס ס׳איז נאָר מעגלעך צו פאַרשפּרייטן אויפקלערונג צווישן יידן אין אָרויספּירן דעם יונגן דור בײַ יידן אויף אַ נײַעם וועג?

מיט וואָס דערקלערט זיך דאָס? און ווי איז דאָס געקומען דערצו, אַז דער רוסישער צאַר אַלײַן, ני־קאָלאַי דער ערשטער, זאָל דעם ריב״ל געבן טויזנט רובל פון דער רעגירונגס־קאַסע אים צו העלפן אַרויס־געבן דעם תּעודה בישׂראל? וואָס האָט ער געוואוסט און וואָס האָט ער דעמאָלט געקענט וויסן וועגן דעם השכּלה־ספרל, וואָס מע האָט שפּעטער אויפגענומען מיט אַזאַ פרייד? איז ער טאָקע געווען אַזוי באַגײַסטערט פּאַר דעם קאַמף צו פּאַרשפּרייטן אַלגעמיינע בילדונג צווישן יידן? האָט ער טאָקע פון השכּלה געהאַלטן אַזוי שטאַרק?

אויף אָט די פראָגעס, וואָס זײַנען אין דער אמתן בלויז איינע, האָט מען בײַ אונדז שוין פאַרשיידענערליי ענטפערס געגעבן. עס זײַנען אָפּילו געווען צײַטן, ווען מע האָט ניט נאָר איינעם פון די ענטפערס אין לע־גענדעס אײַנגעהילט. מע האָט דערציילט מעשׂיות, אַז דער צאַר אַליין, אַלעקסאַנדער דער ערשטער, האָט אַמאָל צו איינעם פון זײַנע מיניסטאָרן געזאָגט, אַז אויב דער קאַמף פּאַר השכּלה צווישן די יידן אין רוסלאַנד

וועט אַרויסברענגען אפילו ניט מער ווי אײנעם אַזא יידן ווי מאַזעס מענדעלסאָן, וועט זיך לוינען די מי אין אַלץ, וואָס מע האָט אויסגעבעבן דערויף. דאָס זעלבע האָט מען אויך דערציילט וועגן ניקאָלאַי דעם ערשטן, האָט אים, פּונקט ווי דעם עלטערן ברודער זײַנעם, האָט מען דעמאָלט פאַרן שפּיגל פון דער גע־ שיכטע אַוועקגעשטעלט אין דער פאַזע פון אַן »אויפ־ געקלערטן מאַנאַרך«, און עס איז אויסגעקומען ווי זיי בײידע וואָלטן דערבײַ געהאט די בעסטע כוונות און זיי וואָלטן אין דעם גאָר קיין אַנדער זאָך אין זינען ניט געהאט ווי נאָר די טובה, וואָס קען דערפון אַרויס־ קומען דעם יידישן פאָלק.

אין דער אמתן האָבן זיי גאָר אַנדערע כוונות געהאט דערבײַ — כוונות, וואָס זיי האָבן די גאַנצע צײַט עפּפֿראָווט באהאַלטן פשוט דערפאַר, וואָס ס׳האָט זיך זיי ניט געלוינט, אַז מע זאָל זיי דערזען אין דער ריכטיקער געשטאַלט און עס זאָל אַנהייבן ווערן קלאָר, פאַרוואָס עס גייט זיי אַזוי אין לעבן צו מאַכן די רוסישע יידן פאַר וועלטלעך־געבילדעטע מענטשן.

און געווען איז אין יענע באהאַלטענע כוונות זייערע אַווינס, וואָס האָט דערעיקרשט בעטראָגן אַ קריסטלעך־מיסיאָנערישן כאַראַקטער. אַזוי איז דאָס געווען פריער מיטן צאַר אלעקסאַנדער, וואָס האָט פאַרנומען דעם טראָן פון רוסלאַנד פון 1801 ביז 1825, אין דערנאָך מיטן צאַר ניקאָלאַי, וואָס האָט געהערשט אין לאַנד פון 1825 ביז 1855. בײידע רוסישע צאַרן האָבן אויף זיך גענומען די מיסיע צו פירן די רוסישע יידן צו שמד און זיי האָבן געגלויבט, אַז מיט דער הילף פון דער וועלטלעכער אויפקלערונג, וואָס מע וועט צווישן זיי פאַרשפּרייטן, וועט זיך עס אײַנגעבן. זיי האָבן אויך געגלויבט, אַז אַלע צרות נעמען זיך פון תלמוד. וועגן ניט דער תלמוד, וואָלטן יידן שוין לאַנג צוגעגעבן, אַז יעזוס איז געווען דער אמתער משיח און זיי וואָלטן אַנגענומען דאָס קריסטנטום. אַזוי האָט מען זיי אײַנגעריידט, וועגן זיי האָבן אויף זיך גענומען די מיסיע צו פירן יידן צו שמד, און זיי זײַנען געווען גרייט צו טאָן אַלץ, וואָס ס׳וועט זיך נאָר לאָזן צו פאַרמיאונ דעם תלמוד בײַ יידן אין די אויגן אַזוי, אַז זיי זאָלן זיך פון אים אינגאַנצן אָפּזאָגן. און אויך דאָס, האָבן זיי געגלויבט, וועט מען קענען דערגרייכן מיט דער הילף פון דעם קאַמף פאַר השכלה בײַ יידן.

אַלץ האָט זיך בײַ זיי פאַרבונדן מיט דער מיסיע צו פירן די רוסישע יידן צו שמד. בײַ אלעקסאַנדערן האָט זיך עס פאַרבונדן מיט דעם, וואָס ער האָט נאָך אין 1817 געשטעלט אונטער זײַן שוץ די »געזעלשאַפט פון איזראַעליטישע קריסטן«, וואָס האָט געדאַרפט אַרײַננעמען פאַר מיטגלידער נאָר געשמדטע יידן. און בײַ ניקאָלאַיען האָט זיך דאָס פאַרבונדן מיט דער קאַנטאָניסטן־גזירה, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אין 1827 אין וואָס האָט, ווי ער האָט אויסגעפלאַנעוועט,

געזאַלט גלײַך פון אַנהייב אָן פירן יידישע קינדער צו שמד.

אויך גראָף אוואַראָוו, דער בילדונגס־מיניסטער אין דער רעגירונג פון ניקאָלאַי דעם ערשטן, האָט צו דער פראָגע וועגן פארשפרײטן וועלטלעכע בילדונג; צווישן די רוסישע יידן געהאָט דעם זעלבן צוגאַנג; פונקט ווי בײַ ניקאָלאַיען, איז בײַ זײַן בילדונגס־מי־ ניסטער אין דעם פרט דער עיקר אויך געווען דאָס קריסטלעך־מיסיאָנערישע, וואָס מע קען דערפון אַרויס־ קריגן. און ווען מע האָט בײַם אַנהייב פון די 40־קער יאָרן אַנגענומען דעם באַשלוס צו גרינדן שולן פאַר יידישע קינדער, האָט ער, אין זײַן געהיימען באַריכט צום קייסער, בפירוש אַנגעוויזן ווי נייטיק עס איז, אַז די געגרינדעטע שולן זאָלן אָפּפֿרײַסן יידן פון די »תלמודישע אַבערגלויבנס« און זיי ברענגען נעענטער צום קריסטלעכן גלויבן.

עס האָט געדאַרפט הייסן, אַז ער, דער בילדונגס־ מיניסטער אין ניקאָלאַי דעם ערשטנס רעגירונג, איז אַ גרויסער אַנהענגער פון בילדונג און אַז בכלל איז ער אַ מענטש מיט ליבעראַלע אידעען. אָבער פון דעם אופן ווי ער אליין האָט אַמאָל געדאַרפט וועגן בילדונג און וועגן ליבעראַלן, קען מען זען, וואָס פאַר אַ באַציאונג ער האָט געהאַט דערצו און ווי ער האָט דעריף געקוקט. אין אַ שמועס מיט אַ באַקאַנטן האָט ער אַמאָל געזאָגט:

»איך ווייס, וואָס זיי ווילן, די אַלע לי־בעראַלן, זשורנאַליסטן און די אַנדערע פון דעם זעלבן מין. אָבער אין דעם פעלד, וואו איך שטיי אויף דער וואַך, וועט זיך זיי נישט אײַנגעבן זייער זריעה צו פאַר־ זײַען... ווען איך וואָלט נאָר געקענט אַ דרײַ טאָן רוסלאַנד אויף 50 יאָר צוריק, וואָלט איך געפילט, אַז איך האָב דורכגעפירט די שליחות, וואָס איך האָב אויף זיך גענומען אין לעבן און איך וואָלט געקענט שטאַרבן רואיק«.

נאָר מיט מענטשן פון זײַן שניט האָט דער גראָף אוואַראָוו אין אַזעלכע פאַלן געקענט זײַן אַזוי אָפּנ־ האַרציק. נאָר מיט אייגענע פון זײַן קריז האָט ער וועגן דעם געקענט אַרויסזאָגן זײַן מיינונג אַזוי ווי ער האָט געוואָלט; מיט ניט קיין אייגענע מענטשן אָבער, ספּעציעל נאָך מיט אַזעלכע, פאַר וועמען מע האָט געדאַרפט מאַכן דעם וואַזשנעם אַנשטעל און שפּילן די ראָלע פון דעם עכטן איראָפּעער, איז שוין דער נוסח געווען אַן אַנדערער. דער זעלבער גראָף אוואַ־ ראָוו האָט זיך גאָר אַנדערש געהאַלטן און אינגאַנצן אַנדערש געדעדט, ווען ער האָט אין פּעטערבורג גע־ האָט אַ באַגעגעניש מיט משה מאַנטעפיאָרע, וועלכער האָט באַזוכט רוסלאַנד פונקט דעמאָלט, ווען מע האָט דאָרט אין דער ארבעט פאַר השכלה געהאַלטן אין סאַמע ברען. רײַדנדיק מיט דעם אַנגעזעענעם גאָסט פון ענגלאַנד וועגן דעם, וואָס דער צאַר פון רוסלאַנד

האָט שוין ביז איצט געטאָן צו פאַרשפּרייטן אויפֿ־קלערונג צווישן יידן אין לאַנד און וואָס ער איז נאָך גרייט צו טאָן וועגן דעם, האָט ער אים פאַרזיכערט, אַז „די רעגירונג איז חלילה קיין זאָך ניט אויסן קעגן דער יידישער אמונה, זי וויל בלויז אויפֿקלערן די יידן. די רוסישע יידן — האָט זיך באַקלאָגט אוואַראָוו — זײַנען פינצטערע פאַנאַטיקער, זיי זײַנען פאַרזונקען אין זייערע 'תלמודישע אַבערגלויבנס', די רעגירונג מיט זיך זיי אויסצובילדן, מאַכן לײַטישער, אויפהייבן זיי ביז צו אַזאַ גראַד, זיי זאָלן מיט דער צײַט קענען באַקומען בירגער־רעכט"[39]. וועגן דער פונה זיי דורך דעם צו דערנעענטערן צו קריסטנטום און זיי פירן צו שמד האָט ער פאַר מאַנטעפיאַרען, פאַרשטייט זיך, אַפּילו קיין וואָרט ניט דערמאָנט. דאָס האָט מען גע־דאַרפט האַלטן בסוד.

אין 1841 האָט דער גראַף אוואַראָוו אַרויס־גערופן צו זיך קיין פעטערבורג דעם ד״ר מאַקס לי־ליענטאַל, וועלכער איז אין ריגע געווען דער דירעקטאָר פון אַ מאָדערנער יידישער שול, וואו מע האָט אינאיינעם מיט די יידישע לימודים געגעבן די קינדער אַ וועלט־לעכע בילדונג אויך. ער איז ניט געווען קיין רוסישער יד, דער ד״ר מאַקס ליליענטאַל; ער איז געבירן געווארן אין דײַטשלאַנד, געענדיקט דעם אוניווערסיטעט האָט ער אין מינכען און מע האָט אים געהאַלטן פאַר אַ גוטן פּעדאַגאָג. ער האָט געהאַט גוטע רעקאָמענדאַציעס, געקענט אָנהאַלטן גוטע פאַרבינדונגען. ארויסגערופן קיין פעטערבורג האָט אים אוואַראָוו, דער בילדונגס־מיניסטער אין ניקאָלאַי דעם ערשטנס רעגירונג. ער האָט זיך מיט אים געוואָלט צונויפריידן וועגן די שולן פאַר יידישע קינדער, וואָס מע האָט זיך דעמאָלט שוין געקליבן צו עפענען. לויטן פלאַן, וואָס מע האָט אויס־גאַרבעט, האָט מען געדאַרפט עפענען צוויי הונדערט שולן אַזעלכע, וואו די תלמידים זאָלן אינאיינעם מיט די יידישע לימודים קריגן אַ וועלטלעכע בילדונג אויך. אַבער מע האָט שוין געריידט וועגן אַ סך מער ווי צוויי הונדערט און מע האָט אַפּילו דערמאָנט אַזאַ צאָל ווי אַכט הונדערט. און אַז עס איז שוין געווען באַ־שטימט, אַז די אַרבעט אַכטונג צו געבן ווי אַזוי מע זאָל די אַלע שולן אײַנשטעלן און ווי אַזוי מע זאָל זיי פירן, זאָל מען אויבערגעבן דעם ד״ר מאַקס לילייע־טאַל. נאָר אים און ניט קיין אַנדערן. און ער האָט זיך באַצײַטנס שוין געדאַרפט שטעלן אין פאַרבינדונג מיט וועמען מע דארף אין אויסלאַנד, דאַרט צו קריגן די לערער, וואָס מע וועט באַדאַרפן פאַר די ערשטע צוויי הונדערט שולן.

אַלץ אין אויסלאַנד!

צו די אײַגענע, צו די משכילים אין רוסלאַנד, האָט גראַף אוואַראָוו קיין גרויס ציטרוי אַפּנים דאָך ניט געהאַט. ניט ער און ניט די אַנדערע פון ניקאָלאַי דעם ערשטנס רעגירונג. און דאָס איז אפשר געווען

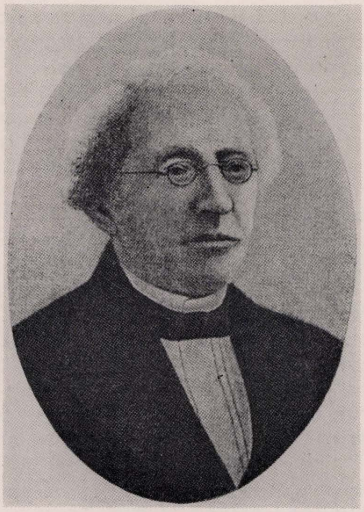

ד״ר מַאַקס ליליענטאַל

דערפאַר, וואָס אין יענער צײַט איז מען אין די רוסישע רעגירונגס־קרײַזן שוין געווען אַנטוישט אין זיי און געקומען איז די אַנטוישונג אַוודאי פון דעם, וואָס ס׳איז שוין געווען קלאָר, אַז וואָס שײַך דער האַפענונג, וואָס מע האָט אַמאָל געהאַט, אַז זיי, די משכילים, וועלן דאָס זײַן די, וועלכע וועלן העלפן פאַרמיאוסן דעם תלמוד בײַ יידן אין די אויגן; איז מען געווען געצוואונגען אין זיי; עס איז נאָר פונקט פארקערט, גראָד די פירער פון דער השכלה, די זײַלן, וואָס אויף זיי האָט זיך געהאַלטן די גאַנצע באַוועגונג, אַזעלכע ווי יצחק־בער לעווינזאָן און די אַנדערע, וואָס זײַנען אין זײַנע וועגן געגאַנגען, האָבן געשטעלט דעם תלמוד אונטער זייער שוץ, און וועגן נאָר עמעצער איז אים באַפאַלן, האָבן זיי אים פאַרטיידיקט.

ווי עס פירט זיך געווינלעך אין די פאַלן, וואו אַלצדינג מוז דורכגיין די גאַנצע פראַצעדור פון אַנגע־קראַכמאַלטער ביוראַקראַטיע, האָט זיך דער ענין פאַר־ציגן אַ סך לענגער, ווי מע האָט זיך פריער פאַר־געשטעלט. עס איז אַוועק אַ סדרה פון פאַפּירן און פאַפּירלעך, וואָס מע האָט געשיקט פון איין קאַנצע־לאַריע אין דער אַנדערער. אין ערשט נאָך דעם האָט מען זיך געכאַפּט, אַז פריער פון אַלץ וואָלט ניט קיין אַנדערער ווי דער ד״ר מאַקס לילייענטאַל אַליין גע־דארפט מאַכן אַ רײַזע איבער די וויכטיקע שטעט און שטעטלעך, וואו עס וואוינען יידן און דארט זאָל ער ריידן מיט וועמען מע דארף, נעבן צו פארשטיין אַלעמען, וואָס מע דארף, און אויף אַזאַ אופן צוגרייטן

דעם באַדן פֿאַר דער אַרבעט, וואָס מע קלײַבט זיך צו טאָן.

אָן עס איז אינטערעסאַנט, ווי אַזוי דאָס ווערט איבערגעגעבן אין אַברהם־בער גאָטלאָבערס מעמואַרן. דאָרט ווערט גראָד קלאָר אַרויסגעבראַכט דער אמת וועגן דעם, וואָס מע האָט אין זינען געהאַט אַרויסצוקריגן פון ד״ר ליליענטאַלס רײַזע איבער דער ייִדישער פֿראָווינץ, אָבער עס איז דערויף אָנגעוואָרפן אַ באָרג מיט מליצה און עס סטאַרטשעט דערפון אַרויס די נאַיוויטעט, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ סך פון די משפּילים פון יענער צײַט. גאָטלאָבער שרײַבט:

„אואוראַוו האָט דערציילט לילינטאַלן אַלץ, וואָס דער קייסער האָט אים באַפֿוילן צו טאָן פֿאַר ייִדן, כדי אויפצוהייבן זיי פון זייער נידעריקן מצב, און האָט אים אײַנגערעדט, אַז אויס לײַבשאָפט צו זײַן פֿאָלק זאָל ער אויף זיך נעמען די שליחות צו גיין אין אַלע גרויסע ייִדישע שטעט און מיט דעם טאָלאָנט פון זײַן ריידן זאָל ער ווירקן אויף די ייִדן, זיי זאָלן שיקן דאָנקבריוו צום קייסער פֿאַר דעם חסד, וואָס ער האָט מיט זיי בדעה צו טאָן, און זיי זאָלן אים בעטן, ער זאָל פֿאַר זיי עפּענען שולן און זאָל זיי האָבן אין זינען צום גוטן און זאָל זיי לײַטזעליקן ווי אַ פֿאָטער זײַנע קינדער. דער מיניסטער האָט געוואוסט, אַז דעם קייסערס ווילן איז, די ייִדן זאָלן זיך אַליין מעורר זײַן צו בעטן בײַ אים חסד, דעמאָלט וואָלט ער ענייגט צו זיי זײַן רחמנות און וואָלט זיי גוטס געטאָן דאָס גאַנצע לעבן״ [40]).

לילינטאַל האָט דעמאָלט נאָך אַליין ניט געוואוסט, ווי מע וויל אים דאָ אויסנוצן און ער האָט זיך געלאָזט אײַנרײדן און איז פון פּעטערבורג אַוועק אויף א רײַזע איבער דער ייִדישער פֿראָווינץ, וואו ער האָט געפֿרואווט דורכפֿירן די שליחות, וואָס מע האָט אים איבערגעגעבן. ער האָט געמאַכט ניט נאָר איין רײַזע אַזאַ, נאָר צוויי. איינע אין 1841 און די צווייטע אין 1842. ער האָט באַזוכט אוקראַינע, ליטע, פוילן אין אויך אַנדערע טיילן אין רוסלאַנד. אין אוקראַינע איז ער געווען אין זשיטאָמיר, אין בערדיטשעוו, אין אומאַן, אין קיעוו, אין אַדעס, אין מאַהילעוו־פֿאַדאָלסק און אין נאָך אַנדערע שטעט. אומעטום האָט מען אים גוט אויפֿגענומען, און די משכּילים, וואָס האָבן נאָך פון אים פֿריער געהערט, האָבן אויף אים אַ סך האָפֿענונגען אַרויפֿגעלייגט. אָבער אַזוי איז דאָס געווען נאָר אין אַנהייב, ווען ער האָט די ערשטע רײַזע זײַנע געמאַכט. שפּעטער אָבער, ווען ער איז אין די שטעט און שטעטלעך פון אוקראַינע און פון אַנדערע טיילן אין רוסלאַנד ווידער געקומען צו ייִדן מיט דער זעלבער שליחות, וואָס די רעגירונג פון ניקאָלאַי דעם ערשטן האָט אים געגעבן דורכצופֿירן, איז די באַציאונג צו אים שוין געווען גאָר אַן אַנדערע. עס זײַנען דאָן שוין געווען קעגן אים ניט נאָר די פֿרומע לײַט, וואָס זײַנען פון אַנדערע זײַט, נאָר אויך אַ סך פון די, וואָס זײַנען געווען פֿאַר השכּלה. אַפֿילו צוויישן זיי איז אַ טייל געווען קעגן. ווי אַזוי דאָס האָט זיך אַזוי באַלד אויסגעלאָזט, ווי אַזוי זיי האָבן אַנגעהויבן צו שרײַבן אַ סך אויף אַ מאָל אויף אַלע שטעט, וואו עס איז דערויף אָנגעוואָרפן אַ באַרג מיט מליצה און עס סטאַרטשעט דערפון אַרויס די נאַיוויטעט, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ סך פון די משפּילים פון יענער צײַט. גאָטלאָבער שרײַבט:

„אואוראַוו האָט דערציילט לילינטאַלן אַלץ, וואָס דער קייסער האָט אים באַפֿוילן צו טאָן פֿאַר ייִדן, כדי אויפצוהייבן זיי פון זייער נידעריקן מצב, און האָט אים אײַנגערעדט, אַז אויס ליבשאָפט צו זײַן פֿאָלק זאָל ער אויף זיך נעמען די שליחות צו גיין אין אַלע גרויסע ייִדישע שטעט און מיט דעם טאָלאָנט פון זײַן ריידן זאָל ער ווירקן אויף די ייִדן, זיי זאָלן שיקן דאָנקבריוו צום קייסער פֿאַר דעם חסד, וואָס ער האָט מיט זיי בדעה צו טאָן, און זיי זאָלן אים בעטן, ער זאָל פֿאַר זיי עפּענען שולן און זאָל זיי האָבן אין זינען צום גוטן און זאָל זיי לײַטזעליקן ווי אַ פֿאָטער זײַנע קינדער. דער מיניסטער האָט געוואוסט, אַז דעם קייסערס ווילן איז, די ייִדן זאָלן זיך אַליין מעורר זײַן צו בעטן בײַ אים חסד, דעמאָלט וואָלט ער ענייגט צו זיי זײַן רחמנות און וואָלט זיי גוטס געטאָן דאָס גאַנצע לעבן״ [40]).

לילינטאַל האָט דעמאָלט נאָך אַליין ניט געוואוסט, ווי מע וויל אים דאָ אויסנוצן און ער האָט זיך געלאָזט אײַנרײדן און איז פון פּעטערבורג אַוועק אויף א רײַזע איבער דער ייִדישער פֿראָווינץ, וואו ער האָט געפֿרואווט דורכפֿירן די שליחות, וואָס מע האָט אים איבערגעגעבן. ער האָט געמאַכט ניט נאָר איין רײַזע אַזאַ, נאָר צוויי. איינע אין 1841 און די צווייטע אין 1842. ער האָט באַזוכט אוקראַינע, ליטע, פוילן אין אויך אַנדערע טיילן אין רוסלאַנד. אין אוקראַינע איז ער געווען אין זשיטאָמיר, אין בערדיטשעוו, אין אומאַן, אין קיעוו, אין אַדעס, אין מאַהילעוו־פֿאַדאָלסק און אין נאָך אַנדערע שטעט. אומעטום האָט מען אים גוט אויפֿגענומען, און די משכּילים, וואָס האָבן נאָך פון אים פֿריער געהערט, האָבן אויף אים אַ סך האָפֿענונגען אַרויפֿגעלייגט. אָבער אַזוי איז דאָס געווען נאָר אין אַנהייב, ווען ער האָט די ערשטע רײַזע זײַנע געמאַכט. שפּעטער אָבער, ווען ער איז אין די שטעט און שטעטלעך פון אוקראַינע און פון אַנדערע טיילן אין רוסלאַנד ווידער געקומען צו ייִדן מיט דער זעלבער שליחות, וואָס די רעגירונג פון ניקאָלאַי דעם ערשטן האָט אים געגעבן דורכצופֿירן, איז די באַציאונג צו אים שוין געווען גאָר אַן אַנדערע. עס זײַנען דאָן שוין געווען

אַ ייִנגל און ניט אַלע מאָל האָט ער זיך געקענט ריכטיק פונאַנדערקלייבן אין דעם, וואָס ער האָט אין די אַלע ייִדישע שטעטלעך אין אוקראַינע, אין ליטע און איז פּוילן געהערט און געזונג.

אין יענער צייט איז דאָס אַרויסגעקומען אַ ליד, וואָס איז אין אוקראַינע און אין אַנדערע טיילן אין רוסלאַנד גלייך אויפגעכאַפט געוואָרן פון די, וואָס זינגען געוונען קעגן השכּלה. געהייסן האָט דאָס ליד „שרייט מען, שרייט מען לילינטאַל!“ און געזאַנגען איז דאָס אַזוי:

שרייט מען, שרייט מען: לילינטאַל!
לילינטאַל איז דער בעסטער פאַל!
אפּיקורסים בּיי הינטיקע יאָרן,
זינגען ייִדישע מנהיגים געוואָרן.
שרייט מען, שרייט מען: לילינטאַל!
לילינטאַל איז דער בעסטער פאַל!

בערדעלעך געמאָלטע,
צורהקעס געמאָלטע.
שרייט מען, שרייט מען: לילינטאַל!
לילינטאַל איז דער בעסטער פאַל!

געקליידעט ווי גויים,
מאָכן ייִדישע קינדער פאַר רשעים.
שרייט מען, שרייט מען: לילינטאַל!
לילינטאַל איז דער בעסטער פאַל!

דאַוונען — ניט אַ וואָרט,
אין אַלע קלוּבן איז זייער אָרט.
שרייט מען, שרייט מען וכו׳.

הולטאַיעס, יונגאַטשעס,
פּסח אָן מצות.
שרייט מען, שרייט מען וכו׳.

זינגען טריפה לידער,
עס צעגייט זיך אין אַלע גלידער.
שרייט מען, שרייט מען וכו׳.

חזיר און טריפות טוען זיי עסן,
אָן גאָט האָבן זיי שוין פאַרגעסן.
שרייט מען, שרייט מען וכו׳.

טריפּניאַקעס, אוכלי נבלות,
מאָכן בּיי ייִדן שקאַלעס.
שרייט מען, שרייט מען וכו׳ [12].

עס איז דעם ד״ר לילינטאַל ניט געוונען מיט וואָס מקנא צו זינגן אין דער הויכער פאַזיציע, וואָס ער האָט פאַרנומען אין דעם קאַמף פאַר השכּלה אין רוסלאַנד. עס איז אים ניט געוונען גוט מיט די גויים אין פּעטערבורג און עס איז אים אויך ניט געוונען גוט מיט די ייִדן אין דער פראָווינץ. די גויים אין פעטערבורג האָבן פון אים פאַרלאַנגט, ער זאָל מאָכן וווייך דאָס הארץ פון די ייִדן און ווירקן אויף זיי אַזוי, אַז אַלן פאַרלירן דעם אומצוטרוי צו דער רעגירונג און זי מער ניט חושד זיין, אַז מיט די שולן, וואָס זי עפנט און מיט דער אויפקלערונג, וואָס זי העלפט צו פאַרשפרייטן, איז זי ניט אויסן צו פירן ייִדן צו שמד. און די ייִדן אין דער פראָווינץ — און גראָד די פרומע, די רעליגיעזע ייִדן, וועלכע זינגען געוונען קעגן השכּלה און האָבן געפירט דעם קאַמף קעגן די משכּילים — האָבן פון אים פאַרלאַנגט, אַז ער זאָל אין פּעטערבורג מאָכן וווייך דאָס הארץ פון די גויים און זיי געבן צו פאַרשטיין, אַז פריער פון אַלץ דאַרף מען די ייִדן אין רוסלאַנד געבן „ראַוונאַפראָוויע“, אויסגלייכן זייערע רעכט מיט די אַנדערע בירגער פון לאַנד, און דערנאָך וועט מען זען, וואָס מע קען טאָן פאַר אויפקלערונג. אָן גלייכע רעכט, האָבן זיי געזאָגט, האָט אויפקלערונג גאָר אינגאַנצן קיין ווערט ניט.

דאָס האָט לילינטאַלן אַוועקגעשטעלט אין אַ שוועריקייט לאַגע און ער האָט זיך קיין עצה נישט געקענט געבן. און נאָך שוועריקייט איז זיין לאַגע געוואָרן, וועון די משכּילים אַליין האָבן זיך אויך אַנגעהויבן צו אַנטוישן אין אים.

דאָן האָט ער זיך געוועדעט צו די ייִדן פון לאַנד מיט אַ ברייו אַדער בעסער געזאָגט מיט אַ קול־קורא, וואָס ער האָט אַנגערופן מיטן נאָמען „מגיד ישועה“. דאָטירט איז דער ברייו דעם זיבעטן טאָג אין חודש תשרי תר״ג (1843). אַרויס איז ער אויף העברעיש, נאָר אַזוי ווי לילינטאַל אַליין איז געוואָגן „אַביסל שטומפּיק אויף דער עברי“ אין דער העברעישער שפּראַך, איז אַנגענומען, אַז ער האָט דעם ברייו געשריבן אויף דײַטש, און די איבערזעצונג פון דײַטש אויף העברעיש האָט געמאַכט דער משפּיל שמואל־יוסף פין. געשריבן איז דער ברייו אין דעם היכן מליצה־טאָן, וואָס איז געוואָגן אַנגענומען אין יענער צייט. עס פעלט דאָרט אויך נישט די חניפה, וואָס איז דעמאָלט געוואָגן כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ סך פון די מענטשן אין יענער סביבה. חניפה צו ניקאָלאַי דעם ערשטן און צו די אַלע „הויכע שררות“ אין זינן מלוכה. אין וויכּל דער דאָזיקער ברייו, וואָס איז זייער אַ וויכטיקער היסטאָרישער דאָקומענט, איז שוין מער ניט אַזוי נאָענט „צו דער האַנט“ ביים שטודירן די געשיכטע פון השכּלה אין רוסלאַנד, וועלן מיר דאָ אים איבערגעבן וואָרט אין וואָרט. אין אַן אַרבעט וועגן השכּלה אין אוקראַינע איז פאַר אַזאַ דאָקומענט דער ריכטיקער פלאַץ. ספּעציעל נאָך, וועון דאָס איז פאַרבונדן מיט די באַציאונגען צווישן ד״ר מאָקס לילינטאַל און יצחק־בער לעווינזאָן, ווי מיר וועלן דאָס שפּעטער זען. אַרויס פון דרוק איז

לילייענטאַלס קול־קורא אין ווילנע און ער לייענט זיך אַזוי:

„מײַנע ברידער און מײַן פֿאָלק!

„צו אײַך, מענטשן, טו איך רופֿן, און מײַן שטימע צו די קינדער פון מײַן פֿאָלק, גרוייסע זאָכן האָב איך אײַך צו דערציילן און ישועות, וואָס אונדזערע עלטערן האָבן ניט געזען און אונדזערע זקנים ניט געהערט; מײַנע טערערן אויף מײַנע באַקן, טערערן פון פרייד און התפּעלות. מײַן האַרץ צאַפּלט זיך אין מיר און מיט ציטער גיב איך אָפּ אַ שבח דעם אייבערשטן, וואָס האָט געטאָן מיט אונדז אַזאַ חסד צו דערהאַלטן אונדז צווישן די פֿעלקער און צו נייגן די הערצער פון די מלכים און די שרים, זיי זאָלן זיך אויף אונדז דער־ בּאַרעמען. שוין צוויי יאָר ווי גאָט האָט דערוועקט דעם געמיט פון דעם קייסער, ירום הודו, צו באַפויילן די הויכע שררות, וואָס פֿאַרנעמען דעם ערשטן פּלאַץ אין דער מלוכה, צו בּאַראָטן זיך און באַטראַכטן ווי צו פֿאַרבעסערן די לאָגע פון יידן אין פֿרט פון ביל־ דונג און זיטלעכקייט, דען ער האָט געזאָגט: ‚איך קען ניט זען די שפּלות פון דעם דאָזיקן פֿאָלק, איך בין זיי אַלעמען אַ פֿאָטער און זיי אַלע זײַנען מײַנע אונ־ טערטעניקע; דערביבער פֿלײסט זיך און געפּינט אויס אַ תּרופֿה צו אײַערע מחלות און איך וועל טאָן, וואָס איך וועל געפּינען גוט פֿאַר די יידן, וואָס וואויינען אין מײַן מלוכה‘.

„אַזוי האָט ערעדט דער קייסער, ירום הודו. ניט דער מלוכה־ראַט און ניט דער מיניסטעריע־קאָביינעט האָבן אים מקדים געווען מיט די דאָזיקע עצות, ניט זיי האָבן דערוועקט זײַן דערהויבענעם גײַסט, בלויז ער אַליין איז דער איינציקער הערשער אין דער מעכ־ טיקסטער מלוכה אין דער וועלט, בלויז ער אַליין האָט זיך אין זײַן גאַנצן געוועזנדעט צו דעם דאָזיקן אַרעמען פֿאָלק, האָט זיך געווענדעט מיט זײַן גוט האַרץ, ווי אַ דערבאַרעמדיקער פֿאָטער, צו די הונדערטער טויזנ־ טער מענטשן, כּדי אויפצוהייבן זיי אויף דער העכסטער הויך פון דעם גליקלעכן לעבן, געבן זיי שולן און דערמיט מאַכן אויפשטיינען, אַזוי ווי דער מאָרגנשטערן, זייער ליכט און זייער גליק, אַזוי ווי די שיין אין האַלבן טאָג, און זייער איצטיק לעבן מאַכן בעסער פון דעם פריערדיקן.

„שנעל און אײַליק האָבן די שררות געטומען דערפֿילן דעם אַלערהעכסטן באַפֿעל און אין אַ קורצער צײַט אָרום איז אַרויס דעם קייסערס מאַניפֿעסט צו אַלע געגנעראַל־גובערנאַטאָרן, אומעטום וואו יידן וואוי־ נען, צו גרינדן קאָמיטעטן, און די קאָמיטעטן זאָלן זיך אויף מישב מיט יידן וועגן דער עבֿודה פון די רבנים בכלל און זייער טואונג בפּרט, און צוזאַמען זיך באַראָטן, כּדי צו געפּינען אַן עצה, ווי צו מאַכן די יידן פאַר גליקלעכע און נוצלעכע בירגער. נאָך דעם אַלעם, ניט וויסנדיק פון קיין זאַך, וואָס ס‘וועט געפֿאַלן, בין איך אַרויסגערופן געוואָרן קיין פּע־ טערבורג, כּדי אַרויסצוזאָגן אויך מײַן מיינונג וועגן די יידישע אָנגעלעגנהייטן פאַר דעם מיניסטער אוואוא־ ראָוו, און דער דאָזיקער גוטער און ריינהאַרציקער מיניסטער האָט געטריפט מיט טרייסט־וועלטער און רחמים פאַר זײַנע גרויסע פרײַנד, די איבעריקע מיניסטאָרן, און האָט זיך מיט זיי מישב געווען, ווי צו געפּינען אַ תּרופֿה פאַר די יידישע קראַנקהייטן.

„זעקס וואָכן האָב איך דאָרט פאַרבראַכט לויט דעם ווילן פון דעם מיניסטער, און ווען איך האָב זיך אומגעקערט צוריק קיין ריגע, האָב איך דערהאַלטן אַ באַפֿעל צוצוגרייטן אַן ענטפער אויף אַלע פראַגעס, וואָס מע וועט מיך פרעגן פון מיניסטעריום וועגן די דאָזיקע ענינים, און איך האָב געהאָט אַרבעט בײַ חודש טבת. דעמאָלט האָב איך באַקומען אַ באַפֿעל צו פֿאָרן קיין ווילנע, כּדי זיך צו איבערצײַגן, צי מײַן פֿאָלק איז גרייט צו דערפֿילן דעם רצון פון דער רעגירונג און צי זיי זײַנען מסכּים צו עפענען שולן אויס פרײַען ווילן, און דערמיט גופֿא צו שטיצן די פעסטונגען פון זײַער גליק צוליב זייער טובה וועגן.

„די פֿאָרשטייער פון דער ווילנער קעמיינדע האָבן מיך אויפגענומען מיט גרויס פרײַנדשאַפֿט, און איך האָב זיך אויך פֿאַרטרויט מיטן גאַנצן האַרצן צו זייערע אינטערעסן און שטרעבונגען; האָבן זיי געהאַלטן מיט מיר, בין איך אַוועק קיין מינסק. די מינסקער לײַט האָבן ניט פֿאַרשטאַנען די כוונה פון מײַן שליחות, זיי זײַנען געווען טעמפּ און בלינד, כּדי צו קענען פֿאַרשטיין דעם ווילן פון דעם מיניסטער, וואָס פֿאַרלאַנגט זייער טובה. זיי האָבן זיך אומגעקערט צו מיר מיטן רוקן, און אנשטאָט צו פֿאַרשטיין, אַז ווען זיי טוען פרײַ־ ווילליק דעם רצון פון דער רעגירונג, קויפן זיי זיך דערמיט אײַן בײַ איר אין לאָסקע, האָבן זיי אויף מיר אויסגעגאָסן זייער צאָרנדיקן האָס, האָבן ניט געוואָלט הערן פון קיין אמתער עצה, האָבן ניט געגלויבט מײַנע וועכטער, אַז אויב זיי וועלן זיך שטעלן אַנטקעגן, וועט דער קייסער זײַן באַפֿעל אויספירן מיט געוואַלד, זיי האָבן מיך אויסגעלאַכט, מיך געהאַסט און גערודפט, אָן עס איז מיר אַ שאַנד און אַ חרפּה אין פּנים.

„אַזוי האָב איך זיך אין דרײַ וואָכן אָרום אומ־ געקערט צוריק קיין ווילנע מיט אַ טרויעריקן געמיט, און מיט אַ צעבראָכן האַרץ האָב איך געווייניט אויף דעם, וואָס מײַנע ברידער האָבן פֿאַרלוירן דעם זינען. אין דער שטיל האָב איך אויסגעגאָסן מײַן ביטער האַרץ. איך האָב תּפילה געטאָן און געזאָגט: ביז וואַנען, גאָט! ביז וואַנען וועלן זיי מיט די אייגענע הענט אָרויפ־ קערן אויף זיך דעם בּראָך און דעם אומגליק.

„דערווײַל האָבן די ווילנער יידן שוין אויך חרטה געהאַט און דעם צוויייטן טאָג חול־המועד פּסח האָבן זיי אַליין צעשטערט דעם בנין, וואָס זיי האָבן שוין פריער געהאַט אויסגעבויט, און זיי האָבן מיך גערודפט: ‚אַרויס,

דו אומרייגער מענטש, האָבן זיי מיר נאָכגעשריען, ארויס, דו פאַרפירער און פאַרראַטער פון דיין אייגן פאָלק, מיר וועלן דיך פאַר רעגירונג פארקלאָגן !׳

„איך בין אויסגעגאַנגען פון צער, און גאָט, וואָס איז אַ בוכן כליות, ווייסט, אַז בלויז צוליב זיין גרויסן נאָמען און זיין הייליקן דת, בלויז צוליב דעם גליק פון מענטש בריידער און מיין פאָלק האָב איך אויף זיך געמוען די דאָזיקע גרויסע אַרבעט ; גאָט, וואָס זעט דעם מענטשנס הארץ, האָט געזען, אַז מיטן גאַנצן הארצן האָב איך אויפמערקזאם געמאַכט מענטש בריידער, וואָס וואויינען אין רוסלאַנד, מקדים צו זיין די רעגירונג, כדי זי זאָל אויך מיט אונדז גוטס טאָן און כדי עס זאָל אַראָפגענומען ווערן פון אונדז די שאַנד, און צו דעם דאָזיקן ציל קענען מיר קומען בלויז, אויב מיר וועלן זיך פלעסן אָפצוהיטן אונדזער דת און אונדזער אמונה אין זייער עכטער רייניקייט און אויב מיר וועלן געבן אונדזערע קינדער אַ גוטע דערציאונג — בלויז מיט דעם וועט זיך די הויכע רעגירונג לאָזן איבערבעטן און עפענען פאַר אונדז נייע מקורים פון חיונה. גאָט אַליין וויייסט, אַז מיינע מחשבות זיינען ריין ! פאַר מיינע בריידער אָבער זיינען זיי געווען פרעמד און זיי האָבן מיך געמאַכט פאַר אַ גאָט־לעסטערער, פאַר אַ שונא און עכער־ישראל, און זיי האָבן געטראַכט, אַז גאָט פאַרלאַנגט, מע זאָל מיך פיינט האָבן און האַסן.

„אַ געוודפטער, אַ פארהאַסטער, אַ באַשימפטער בין איך אַוועק קיין פעטערבורג, ווייל דער ענעראַל גרויבער, דער בילדונגס־קוראַטאָר, האָט מיך געשיקט רופן. דער מיניסטער האָט שוין געוואוסט פון אַלץ, וואָס ס׳האָט פאַסירט, און ער האָט געוואָרט אויף מיין קומען.

„בעת איך בין אַוועקגעפאָרן פון ווילנע, איז די שטאָט ניט ארויס מיך באַגליטן. מע האָט זיך מיט מיר אפילו ניט געזעגנט, זיך ניט צעקושט און ניט אונטערגעגעבן קיין מוט מיט קיין טרייסט־ווערטער. עס האָבן זיך פון מיר דערוויטערט די אַלע, צוליב וועלכע איך האָב פארלאָזט מיין פאַטערס הויז און מיין געבורטסלאַנד. נאָר איפהייבנדיק די אויגן צום פאַטער אין הימל, האָב איך פארגעסן אַז אַלע צרות, וואָס איך האָב געהאַט אויסצושטיין און וואָס איך האָב געשטעלט דאָס לעבן אין קאָן, כדי עפעס אויפצוטאָן פארן פאָלק, אויספּועלן עפעס פאַר זיין וואויזיזן, אויף וויפל עס וועט מיר אָפגליקן.

„און ווער וואָלט אויף מיר געקענט פאראיבל האָבן, אויב איך וואָלט זיך איצט אין פעטערבורג אָפגערעכנט מיט מיינע שונאים ? ווער קען דען צו מיר טענות האָבן, אויב איך וואָלט דעמאָלט צו זיך גזעזאָגט : נאָך וואָס זאָלסטו זיין אַ רודף־שלום בעת זיי רודפן דיך און שילטן דיך פאַר יעדער גוטן אויפטו דיינעם ? אָדער ווער קען זיך נעמען דאָס רעכט מיך צו באַשולדיקן, אויב זיינעדיק נאָך אַ יונגערמאַן און ניט האָבנדיק מיט וועמען זיך אַן עצה צו האַלטן, וואָלט איך אין מיין גרויס צער געוואָלט היילן מיינע אייגענע וואונדן ?

„ס׳איז אָבער דאָ אַ גאָט אין מיין הארצן און די ליבשאפט צו מיין אמונה און צו מיין פאָלק ברענט אין מיר ווי אַ פלאַקער פון גאָט, וואָס איז ניט אויסצולעשן. ווער בין איך און וואָס בין איך — האָב איך זיך געטראַכט — איך זאָל זיך אָפרעכענען פאַר מיין אייגענעם כבוד ? צי בין איך דען ניט דער קלענסטער צווישן יידן ? און דער גמיינסטער צווישן צענדלינגער טויזנטער מענטשן ?[13]) גאָט, וואָס פירט מיך פון מיין יוגנט אָן, און די רייד פון זיין פאַרטרויטן וועלן שטענדיק שטיין פאַר מיינע אויגן. אויך ער האָט געבעטן בײַ גאָט : ׳מעק מיך אויס פון דיין ספר׳ און מיר דאַרפן גיין אין זיינע הייליקע דרכים, כדי אַראָפּ־צונעמען די חרפה פון די, וואָס טאָדלען אונדז, און צו האַלטן שטענדיק די טובה פון אונדזערע בריידער פאַר די אויגן. איך האָב געבעטן גאָט, ער זאָל מיך שטאַרקן און מיט די דאָזיקע מחשבות בין איך געקומען אין דער הויפטשטאָט אַרײַן און האָב זיך געשטעלט פאַרן מיניסטער.

„איך האָב אים און די שררות, וואָס רינגלען אים אַרום, דערציילט אַלץ, וואָס מיט מיר האָט פאַסירט, און איך האָב אים געבעטן, ער זאָל ניט זיין שטאַרק בײַ איף מיינע בריידער, נאָכדאָם זי האָבן מיך ניט געוואָלט פאַלגן. זיי האָבן עס ניט געטאָן אויס וויידער־שפּעניקייט צו דעם ווילן פון קייסער — וואָרעם ווער איז נאָך אַזוי געטרעי דעם קייסער ווי די יידן ? און ווער פאַלגט נאָך אַזוי זייער האָר ווי די יידן ? בלויז מיר אַליין האָבן זיי ניט געגלויבט, ווייל איך בין בײַ זיי אַ פרעמדער מענטש פון אַ פרעמד לאַנד, און דעם קייסרס באַפעל האָבן זיי נאָך שריפטלעך ניט געזען ; צווייטנס, געפינענדיק זיך אין זייער אַ נע־דעריקן מצב, ציטערן זיי פאַר יעדער נייס, עס זאָל נאָך ניט שוואַך מאַכן די זײַלן פון זייער דת און יעדער נייער קלאַנג וואָרפט אָן אויף זיי אָן אימה, ווייל די יענעקע, וואָס דער איינציקער אָנהאַלט פון זייער לעבן איז בלויז די אמונה, די יענעקע, וואָס אין דינען גאָט גפּעפינען זיי דעם מקור פון זייער פרייד און האַ־פענונג, ציטערן זייער שטאַרק, זיי זאָלן די אמונה ניט פאַרלירן, און דעריבער טרייסטן זיי זיך : בעסער זאָלן אונדזערע קינדער אויסוואַקסן אָן חינוך און אָן קענטענישן, וועלן זיי זיך ניט שעמען צו עסן דאָס גמיינע ברויט, וואָס זיי האָבן אַליין פארהאַרעוועט, וועלן זיך ניט שעמען צו טראָגן דעם גאַנצן יאָך פון יידישקייט, וועלן זיך ניט שעמען אָפּילו צו זיין פאַק־טוירים. וואָס וועט אָבער זיין, אויב זיי וועלן זייערע קינדער דערציען אין בילדונג און קיין אַנדער ברויט אויסער די פריערדיקע פרנסות, פון וועלכע זיי וועלן זיך מיאוסן, וועלן זיי ניט האָבן, דעמאָלט וועלן זיי

אַוועקווואַרפן די אמונה פון זייערע עלטערן. און ווער קען עלטערן דן זײַן, אויב זיי האָבן אַזעלכע מחשבות, אויב זיי האָבן מורא פאַר דעם? ניין, ניין! די אמונה — דאָס איז זייער אייגנס, די תורה איז זייער אַרבּ, און אַפילו זייער גאַנץ לעבן און פאַרמעגן זײַנען גאָרנישט ניט ווערט אַנטקעגן זיי. ווען זיי וואָלטן פאַרשטאַנען, אַז די געהויבענע רעגירונג וויל אויך זייער גליק, ניט אַנדירנדיק זייער אמונה, וואָלטן זיי אַלע אײַנגעשטימט צו גיין אין דעם ווע, אין וועלכן די וואָלסט פאַרזאָגט צו גיין, דען דאָס דאָזיקע פאָלק איז קלוג און פאַרשטענדיק צו קענען אונטערשיידן פון גוטס צו שלעכטס. זיי פאַרמאָגן אין זיך אַ סך טאַלאַנט און אין משך פון אַ קורצער צײַט וועט רוסלאַנד האָבן נאָך הונדערטער טויזנטער נוצלעכע און גוטע מענטשן.

„דער מיניסטער האָט מיט פרייד אויסגעהערט די דאָזיקע ריידע מײַנע און האָט געענטפערט: ‚די ביסט געוועכט. מיר דאַרפן זאָרגן צו געפינען אַ מיטל דעם קייסערס רצון זאָל אויסגעפירט ווערן, כדי זיי זאָלן אויף זיך ניט ברענגען קיין גרעסערן אומגליק מיט זייער אָפזאָגן זיך דערפון. זייער לעבנסשטייגער און זייער טוכטן ווילן אויסגעפאָרשט ווערן און דורך אַ באַפעל פון דער רעגירונג ווועט עס אַלץ פאַרענדערט לעכט ווערן. אָבער וואָס ווועט זײַן זייער סוף, ווען זיי ווילן זיך אָפזאָגן אַנצונעמען דעם חסד און ניט ווילן הערן די גוטע ריידע פון דער רעגירונג?‘

„טאָ וואָס־זשע וואונדערט איר זיך, מײַנע טײַערע ברידער, אויב אונדזערע שכנים רופן אונדז פוילענצער און אָפגעלאָזענע, בעת זיי זענען אונדזערע עלטסע אַרע־מעלײַט, וואָס שלעפּן זיך מחוותווײַז איבער די גאַסן אַן אַ קלייד אום ווינטער אין שמאַטעס, קראַנקע און צעווויסטאָגטע, און בעת זיי גיבן אַ קוק אויף זייערע וואוינונגען, וואָס זײַנען פול מיט ברוד און שמוץ? צו וואָס זשע זאָלט איר זיך חידושן, אויב אַלע זײַנען אײַך מבזה ווי אַן אומנויטיקע כלי. מע מיאוסט זיך צו שטיין אין אײַער אויגן מע וויל אײַך ניט געבן קיין בירגער־רעכט?

„און אויב איר וועט ענטפערן: ‚מיר זײַנען ריין פון שולד, דען וואָס וואָלטן עטאָן די אַנדערע פעלקער, וועגן זיי וואָלטן געווען אין אונדזער לאַגע? וואָס וואָלטן זיי געטאָן, אויב זיי וואָלטן דאַרפן אַרומנישטערן אַ גאַנצן טאָג, כדי צו ברענגען אַ שטיקל טרוקן ברויט פאַר זייער פאַמיליע? מיר, ביי אונדזער גאַנצער פּיין, האָפן מיר נאָך צו גאָט און אין אונדזער געדריקטן מצב פרייען מיר זיך פונדעסטוועגן אַלע שבת און יום־טוב מיט הייליקער יראָה אפילו ביי אַן אַלט־געבאַקן שטיקל ברויט, און וועגן די צרות זאָלן נאָך שווערער ווערן, וועט אַלץ ניט אָפגעטאָן ווערן פון אונדזערע זכרון דער גרויסער און פאַרכטיקער נאַמען פון גאָט, וועלן מיר ניט פאַרגעסן דעם יום־הדין אין דאָס אייביקע לעבן אויף יענער וועלט. מיר וועלן מורא האָבן פאַר אונדזער פאַרכטיקן גאָט און מיר וועלן זיך מיען אָפצוטאָן פון אונדז יעדער זינד און פאַרברעכן.

„גוט, ברידער, איר זאָגט אמת, אָבער ווער וויס דאָס? ווער וועט פאַר אונדז ריידן און אָננעמען זיך אונדזער קריוודע? וואו זײַנען די מענטשן, וואָס זאָלן פאַרשטאָפן די מיליאָנען פון די, וואָס ריידן אויף אונדז ביים? וואו זײַנען די, וואָס זאָלן אַרויסברענגען ווי דאָס ליכט אונדזער משפט? יאָ, אמת, ביי אונדז איז פאַראַן אַהבה און ענייות, פאַראַן ביי אונדז צדקה און רחמנות, אָבער ווער וועט דאָס קענען פאָרברענגען פאַר די גרויסע לײַט? און ווער וועט דאָס קענען דערציילן אין דעם ראָט פון די שררות פון לאַנד? ביי אונדז געפינען זיך תלמוד־תורות און ישיבות, פאַראַן ביי אונדז לומדים, אָבער ווער וועט פון זיי קענען אָפניגן דאָס האַרץ פון די גרויסע שררים צו אונדזער טובה? אמת, אפילו דער ווייסטער קבצן לויפט הערן גאָטס וואָרט, הערן תורה פון די, וואָס דרשנען זי, אין חכמה פון די, וואָס לערנען זי. אָבער ווער קען פעסטשטעלן, צי ער גייט אין גאָטס הויז און ניט אין קראָם אַריין נאָרן? ווער קען זיי אויפקלערן, אַז דאָס לויפט ער לערנען זײַן הייליק עזעזע און ניט שטילן זײַנע תאוות?

„וויי־וויי! עס איז אפילו קיין מענטש ניטאָ, וואָס זאָל קענען ריידן פאַר זײַן פאָלק. בלויז ביים הערט מען וועגן אונדז. די שטימע, וואָס איז מבזה אונדזער כבוד און דערנידעריקט אונדזער נאַמען ביי די פעל־קער, וועט שטענדיק אויסגעהערט ווערן. פון יעדער זײַט און יעדער ווינקל הערט מען רק אומרעכט און פאַרברעכן: דאָ האָט אייגער פון אונדזער פאָלק גע־זאָגט ליגן, דאָ האָט אייגער פון אונדזער עדה געגנבעט, דאָ האָט אייגער געשוואָרצט די גרענעץ, דאָרט האָט אייגער עובר געווען אויף אַ געזעץ פון לאַנד. און יעדער געריכטיקייט פעלט, און יעדער חסד שטומט, דערי־בער זײַנען מיר פאַרמיאוסט און געפאָלן, און דער ווינ־גאָרטן פון גאָט איז וויסט און דערנער וואָקסן אין אים.

„אַז דער מיניסטער האָט געענדיקט ריידן, האָט ער דערלאַנגט דעם מעמאָראַנדום דעם מיניסטאָרן־קאָמיטעט, וואָס האָט געהאָט צו זאָגן איבער די יידישע ענינים. דער דאָזיקער מאָמענט איז געווען אַ וויכטיקער און אַן עורנסטער. דער דאָזיקער טאָג איז געווען אַ היליקער און אַ פאַרכטיקער; ווען זיי וואָלטן חלילה געשטעלט זיך אַקעגן אײַער עקשנות און אײַער אומ־ווילן, איז ווער וואָלט זיך דערוועגט זיי איבערצושפּאַרן? ווער וואָלט זיך דען אַנגענומען מיט דרײַסטקייט אַרויסצוריידן אַנטקעגן זיי כאָטש איין וואָרט?

„אָבער גאָט האָט דערוועקט דעם רחמנות פון די שרים, דען מיט ליבשאפט זענט איר דערמאָנט געוואָרן אין דעם דאָזיקן טאָג און מיט חסד איז גערופן

געווארן אײַער נאַמען. זיי האָבן געזען אײַער מצב און האָבן געוואוסט, אַז איר זענט קעגטרײַ דעם מושל און איר היט זיך ניט עובר צו זײַן אויף זײַנע געבאָטן און פֿה־אחד האָבן אַלע גרויסע לײַט געענטפֿערט: ׳בלויז צוליב זייער מורא, מע זאָל זיי ניט אַראָפּפֿירן פון זייער אמונה, ווילן זיי ניט פֿאָלגן, בלויז צוליב זייער פּחד, עס זאָל נאָך חלילה ניט פֿאַרשוועכט ווערן זייער הייליקע תורה, פֿאַרשטאָפּן זיי זייערע אויגן פון יעדער עצה, ווײַל דאָס דאָזיקע פֿאָלק איז זייער גאָטספֿאַרכטיק און זייער גאַנץ לעבן איז נאָר די תורה, וועלכע זיי וועלן ניט אַוועקגעבן פֿאר קיין פּריזן, און זי איז בײַ זיי טײַערער פון אַלץ אין דער וועלט. זיי לאָכן זיך אויס פון אַלע אַנטיקן פון דער וועלט: זייער פֿאַרמעגן, זייער אַרבּ, זייער האָפֿענונג און שטיצע איז דער נאָמען פון דעם איין־אײַנציקן גאָט. אָבער מיר דאַרפן דערוויזן דעם דאָזיקן פֿאָלק, אַז מיר האָבן חלילה ניט בדעה צו אַנרירן זייער תורה, ניט דורכברעכן אָפֿילו אַ קליינעם גדר, אין מיר וועלן זיי לאָזן הערן, אַז אונדזער ווילן און אונדזער קוק איז בלויז פֿאַר דער טובה פון דעם ייִדישן כלל, וואָס ענגיסט דעם שוץ אונטער די פליגלען פון דער רעגירונג. דעמאָלט וועט דאָס דאָזיקע פֿאָלק זאָגן: דער קייסער האָט זיך טאַקע דערבּאַרעמט אויף דעם איבערבליבּ פון יעקבן, און די האַרן פון דער מדינה האָבן געגעבן זייער האָנט אויפצוהייבן דעם האַרן פון ישראל, כדי זיי זאָלן פול מיט שמחה בענטשן דעם גרויסן מלך און זאָלן בעטן בײַ גאָט אויפן שלום פון לאַנד און פֿאָלגן אַלע באַפֿעלן, וואָס וועלן אַרויס־געגעבן ווערן דורך דעם מלך און זײַנע שרים׳.

„אַזוי האָבן געראַטן די דאָזיקע שרות און מיט אַ דערבּאַרעמדיק הארץ און מיט אַ נשמה פול מיט רחמנות האָבן זיי דערלאַנגט זייער בקשה צו די פיס פון אונדזער האַר דעם קייסער, אַז ער זאָל באַפֿעלן אויסצורופן אין דער קרוינשטאָט אויסדערווײַלטע מענטשן פון דעם ייִדישן פֿאָלק און גאָטספֿאַרכטיקע לײַט, וואָס זייערע רייד זאָלן זײַן הייליק אין די אויגן פון זייערע ברידער, און אָט די זאָלן ציצן אין דעם ראָט פון די שררות און זאָגן, מיט וואָס קען מען מאַכן גליקלעך זייער פֿאָלק און אויך וויזן וויי אָפּצוהיטן דעם געזעץ אין דעם געבאָט און מאַכן אַ סוף צו יעטוועדער פּײַנטשאָפט און שאַנד, זיי זאָלן מער ניט זײַן צו שפּאָט אין די אויגן פון זייערע שכנים.

„אונדזער האַר, דער קייסער, אַז ער האָט דער־הערט די בקשה פון זײַנע יועצים און דעם ווילן פון זײַנע שרים, האָט ער אין זײַן גרויס גענאָד אָנגענומען זייער פֿאַרלאַנג, און ס׳איז געגעבן געוואָרן דער באַפֿעל, געשריבן און געחתמעט מיט דעם זיגל פון מלך. און פֿאַר די ייִדן, וואָס זײַנען געווען אין דער קרוינשטאָט, איז געווען אַ יום־טוב אין אַ פרייד. דער מיניסטער אראוואַרצוו האָט געשיקט נאָך מיר אין מיט אַ פריילעך פּנים האָט ער צו מיר געזאָגט: ׳גאָט האָט זיך דער־באַרעמט אויף זײַן פֿאָלק און אויף זײַנע קנעכט האָט ער זיך באַדאַכט. איצט וועלן אָנשטיין גוטע טעג פֿאַר יעקבן און יאָרן פון הצלחה פֿאַר ישראל. די שטאָט, וואָס איז בין איצט געווען פֿאַרשלאָסן, האָט אויפגע־מאַכט אירע טויערן און די הײַזער, וואו עס האָט בין איצט קיין יידישער פוס ניט געטראָטן, האָבן אויפ־געעפנט זייערע טירן פֿאַר די יידישע רבנים, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דעם ראָט פון די גרעסטע שררות. דײַנע פֿאָלקס־ברידער וועלן זען און הערן, אַז בלויז די טובה און די הצלחה פון דעם דאָזיקן פֿאָלק פֿאַרלאַנגען מיר, און דער ווילן פון אונדזער האַר דעם הערשער איז — אָפּטאָן די חרפה פון דײַנע ברידער. וואָס פֿאַר אַ פריידיד! ווי עס וועלן זיך דאָס פריען דײַנע ברידער, דערהערנדיק די דאָזיקע בשורה, און ווי זיי וועלן דאָס בענטשן דעם נאָמען פון דעם קייסער, דערפֿאַר וואָס ער האָט זיך אויף זיי דערבּא־רעמט אין זײַן גרויסער גוטסקייט און האָט זיי דער־מאָנט מיט ליבשאפט. איך האָף, אַז איצט וועלן דײַנע ברידער באַגעמען דעם חסד, וואָס איז אויסגעגאָסן אויף זיי, און דעם גרויסן כבוד, וואָס ווערט זיי אַ־געשאָן פֿאַר אַלע פעלקער אין די אויגן. איך האָף, אַז איצט וועלן זיי קלײַגער ווערן און ניט דורכלאָזן דעם שעת־הכושר, כדי עס זאָל זיי גוט זײַן אַלע טעג. אויב אָבער זיי וועלן איצט זײַן נאָכלעסיק און וועלן זיך ניט מיען צו האָבן דערפֿאָלג און אויספועלן פֿאַר זיי אַ דערלייכטערונג און אַ דערלייזונג, וועט די שעה פון חסד פֿאַרשווינדן. און ניט אַזוי גיך וועלן זיך אַזעלכע טעג אומקערן, און זייערע שונאים וועלן זײַן גערעכט, דען זיי וועלן זאָגן: ס׳איז אַן אומווילנסדיק און נאַריש פֿאָלק; זייערע צרות און זייער ביטער מזל האָבן זיי אַליין פֿאַרדינט; דען די רעגירונג האָט גע־וואָלט זייער הצלחה און נאָר זיי אין זייער מרטווילקייט האָבן זיך אומגעקערט צו דעם מיט דער פלייצע׳.

„און נאָך האָט ער געזאָגט: ׳כּדי דײַנע ברידער זאָלן זיך אויסהיטן פון די שטרויכלונגען פון דעם דאָזיקן שלעכטן און כדי זיי זאָלן ניצול ווערן פון דער ספנה פון דעם שרעקלעכן אָפּגרונט, וואָס איז אַנגעפֿרייט פֿאַר זיי, איז גיי אין די אַלע שטעט, וואו עס וואוינען ייִדן, און גיב זיי צו פֿאַרשטיין די וויכ־טיקייט פון דער דאָזיקער גרויסער ציצט און גיב זיי צו דערקלערן די ליבע און דעם חסד, וואָס וועט אויף זיי אַרויפשטיינען פון דעם טראָן פון אונדזער האַר דעם קייסער. דערצייל זיי, ווי די רעגירונג האָט אומ־געקערט זייער חרפה אויף כבוד, אַוועקצוזעצן זיי אין דעם מיניסטעריום־קאָבינעט. און אַנשטאָט דעם, וואָס זיי האָבן בין איצט בלויז באַדאַרפט הערן, וועלן זיי איצט אַנטייל נעמען אין דער באַראָטונג פון די גרויסע לײַט פון לאַנד. רוף אין זייערע אויערן, זיי זאָלן ניט מורא האָבן, זיי זאָלן זיך ניט שרעקן און זאָלן זיי

גלייבן, אַז די שולן וועלן זיי געבן אַ נײַעם מקור פון פרנסה, זיי וועלן האָבן חיונה בשפע און זיי וועלן זײַן גלייקלעך און זיי וועלן זיך ניט דאַרפן אָפּקערן פון דער אמונה. זאָג זיי דאָס, דען ניט אין מײַן נאָמען האָב איך דיך געשיקט, נאָר אין נאָמען פון מעכטיקן קייסער ביסטו געשיקט אויסצודריקן צו זיי זײַן הייליקן ווילן, וואָרעם ער האָט מיר באָפוילן צו שיקן דיך באַוואוסט צו מאַכן איבערן גאַנצן לאַנד דעם גרעסט פון דער בארימונג, וואָס גאָט האָט אים אַרײַנגעגעבן אין האַרצן און די שטרעבונג צו רחמנות, וואָס דער, וואָס זיצט אין הימל, האָט אַרײַנגעשיקט אין דער נשמה פון זײַן געזאַלבטן, דעם אַלערהעכסטן קייסער.

„ניט מיט שאלות און בקשות טו איך איצט צו אײַך קומען; איך וויל פון אײַך קיין זאַך ניט און איך פֿאַרלאַנג פון אײַך גאָרנישט. איר האָט ניט קיין נײַס אויפצוטאָן און איר באַדאַרפט קיין שום נײַע זאַך ניט אײַנפירן, ניט בויען קיין שולן, ניט גרונטפֿעסטיקן קיין אניוועוּרסיטעטן — איך בין אײַך בלויז געקומען לאָזן הערן די רייד, וואָס די רעגירונג האָט מיר אַרײַנגעלייגט אין מויל, כדי איר זאָלט פֿארשטיין איר בליק, אַז נאָר אײַער טובה און אײַער הצלחה איז זי אויסן.

„איר זעט, מײַנע בריידער, אַז עס איז ניטאָ קיין מאָס צו אונדזער בראָך, פון טאָג צו טאָג זינקען מיר אויף צען שטאַפּלען צוריק, דער דלות און די דחקות ווערן אַלץ גרעסער און גרעסער צווישן אונדזערע בריידער; די, וואָס האָבן נאָך ניט לאַנג געהאַט הײַזער פול מיט גוטס, זײַנען איצט געווארן ערמעלײַט. און ווער קרעניקט אויף דעם בראָך פון יידן? ווער פון אונדז זאָלגט צו היילן די דאָזיקע גרײסטיקע פֿלאָגן אינדזערע? ווער אינטערעסירט זיך צו געבן אַ רפואה צו אונדזערע וואונדן? ווײ, ווײ! עס איז נישטאָ קיין מענטש, וואָס זאָל זיך אַוועקשטעלן, וואָס זאָל עפּעס טאָן צו דעם אומגליק. עס איז נשתומם צו ווערן, וואָס ס׳איז נישטאָ קיין מענטש, ניטאָ ווער עס זאָל העלפן און שטיצן.

„טאָ ווי זאָלט איר זיך ניט פרייען, אַז איר שטייט פֿאַרן מלך, אַז איר שטעלט זיך פֿאַר די האַרן צו ריידן פֿאַר דעם גליק פון אײַער פֿאָלק! קומט, בריידער, לאָמיר אָפּגעבן אַ שבח צו גאָט, אונדזער פעסטונג, און לאָמיר צו אים זינגען אַ נײַ געזאַנג! לאָמיר צו אים זינגען, וואָס ער האָט זיך דערבאַרעמט איבער אונדז צו געבן אונדז צום חן און צום חסד אין די אויגן פון אונדזער העכסטן האַר, צו געבן אונדז אַ צוטריט אין דעם גליקלעכן הויף אַרײַן, צו רופן די גרעסטע פון אונדזערע פֿאָלק אין דעם ראָט פון די גרעסטע שרים, כדי אַרויסצוזאָגן זייער בריייטע דעה וועגן אַלץ ענינים, וואָס זײַנען נוגע אונדזער אמונה און צו באַראַטן זיך דאָרט, מיט וואָס צו העלפן אײַך אין פון וואַנען עס זאָל קומען אײַער ישועה.

„און אַז זיי וועלן דאָרטן זיצן און ריידן וועגן דעם מצב פון די יידן בכלל, וועלן זיי ווען זיי וועלן זײַן גלייקלעך און זיי וועלן זיך ניט דאַרפן אָפּקערן פון דער אמונה. זאָג זיי דאָס, דען ניט אין מײַן נאָמען האָב איך דיך געשיקט, נאָר אין נאָמען פון מעכטיקן קייסער ביסטו געשיקט אויסצודריקן צו זיי זײַן הייליקן ווילן, וואָרעם ער האָט מיר באָפוילן צו שיקן דיך באַוואוסט צו מאַכן איבערן גאַנצן לאַנד דעם גרעסט פון דער בארימונג, וואָס גאָט האָט אים אַרײַנגעגעבן אין האַרצן און די שטרעבונג צו רחמנות, וואָס דער, וואָס זיצט אין הימל, האָט אַרײַנגעשיקט אין דער נשמה פון זײַן געזאַלבטן, דעם אַלערהעכסטן קייסער.

„ניט מיט שאלות און בקשות טו איך איצט צו אײַך קומען; איך וויל פון אײַך קיין זאַך ניט און איך פֿאַרלאַנג פון אײַך גאָרנישט. איר האָט ניט קיין נײַס אויפצוטאָן און איר באַדאַרפט קיין שום נײַע זאַך ניט אײַנפירן, ניט בויען קיין שולן, ניט גרונטפֿעסטיקן קיין אניוועוּרסיטעטן — איך בין אײַך בלויז געקומען לאָזן הערן די רייד, וואָס די רעגירונג האָט מיר אַרײַנגעלייגט אין מויל, כדי איר זאָלט פֿארשטיין איר בליק, אַז נאָר אײַער טובה און אײַער הצלחה איז זי אויסן.

„איר זעט, מײַנע בריידער, אַז עס איז ניטאָ קיין מאָס צו אונדזער בראָך, פון טאָג צו טאָג זינקען מיר אויף צען שטאַפּלען צוריק, דער דלות און די דחקות ווערן אַלץ גרעסער און גרעסער צווישן אונדזערע בריידער; די, וואָס האָבן נאָך ניט לאַנג געהאַט הײַזער פול מיט גוטס, זײַנען איצט געווארן ערמעלײַט. און ווער קרעניקט אויף דעם בראָך פון יידן? ווער פון אונדז זאָלגט צו היילן די דאָזיקע גרײסטיקע פֿלאָגן אינדזערע? ווער אינטערעסירט זיך צו געבן אַ רפואה צו אונדזערע וואונדן? ווײ, ווײ! עס איז נישטאָ קיין מענטש, וואָס זאָל זיך אַוועקשטעלן, וואָס זאָל עפּעס טאָן צו דעם אומגליק. עס איז נשתומם צו ווערן, וואָס ס׳איז נישטאָ קיין מענטש, ניטאָ ווער עס זאָל העלפן און שטיצן.

„טאָ ווי זאָלט איר זיך ניט פרייען, אַז איר שטייט פֿאַרן מלך, אַז איר שטעלט זיך פֿאַר די האַרן צו ריידן פֿאַר דעם גליק פון אײַער פֿאָלק! קומט, בריידער, לאָמיר אָפּגעבן אַ שבח צו גאָט, אונדזער פעסטונג, און לאָמיר צו אים זינגען אַ נײַ געזאַנג! לאָמיר צו אים זינגען, וואָס ער האָט זיך דערבאַרעמט איבער אונדז צו געבן אונדז צום חן און צום חסד אין די אויגן פון אונדזער העכסטן האַר, צו געבן אונדז אַ צוטריט אין דעם גליקלעכן הויף אַרײַן, צו רופן די גרעסטע פון אונדזערע פֿאָלק אין דעם ראָט פון די גרעסטע שרים, כדי אַרויסצוזאָגן זייער בריייטע דעה וועגן אַלץ ענינים, וואָס זײַנען נוגע אונדזער אמונה און צו באַראַטן זיך דאָרט, מיט וואָס צו העלפן אײַך אין פון וואַנען עס זאָל קומען אײַער ישועה

און אין אָט דעם בריוו, וואָס איז געבליבן אַ וויכ־ טיקער דאָקומענט אין דער געשיכטע פון השכלה בײַ די יידן אין רוסלאַנד, איז ליליענטאַל אַרויסגעקומען אין אזא ליכט, אַז די, וואָס האָבן פון אים פריער שטאַרק געהאַלטן, האָבן אין אים דערנאָך געמוזט ווערן אַב־ טיישט; און די, וואָס זײַנען אין אים געווען אַנטוישט נאָך פון פריער, האָבן דערנאָך געמוזט ווערן נאָך מער אַנטוישט אין אים.

אַכטער קאַפּיטל

ווי גוט עס זאָלן ניט זײַן די כוונות, וואָס מע האָט אין וואָס מע וויל האָבן, קען מען זיך דאָך ניט באַ־ פרײַען פון דעם שוועדן אײַנדרוק, וואָס ליליענטאַל בריוו מאַכט דאָ און דאָרט. דער טאָן אין דעם בריוו איז ערטערווײַז אזא, אַז אין דער פאַרריסנקייט גייט עס אַלץ פון אויבן אַראָפּ, אַלץ פון אויבן אַראָפּ. אָט רעדט דער שרײַבער פון דעם בריוו וועגן זיך אזוי, פונקט ווי ער וואָלט געווען ניט אַנדערש ווי נאָר עפּעס אַ מין נײַער משה רבינו, וואָס איז פון די העכסטע הויכקייט געקומען אין דער וויסטעניש צו געבן די יידן אַ נײַע תורה, וואָס זיי מוזן אַנגענעמען און זאָגן נעשמע ונשמע און ניט פרעגן קיין קשיות. און אָט כאַפט ער זיך גאָר אָן אין דעם טאָן פון דער מגילה; עס קומט אויס ווי ער וואָלט בײַם רוסישן קייסער אין הויף געווען דער מרדכי היהודי, וואָס האָט בימי אחשורוש געראַטעוועט אַלע יידן, און ריידנדיק וועגן דעם באַ־ פעל צו עפענען שול, זאָגט ער דאָרט אין דעם בריוו, וואָס הייסט בײַ אים „מגיד ישועה“: „און עס איז געגעבן געווארן דער באַפעל, געשריבן און געחתמעט מיט דעם זיגל פון מלך. און פאַר די יידן, וואָס זײַנען געווען אין דער קרוינשטאָט, איז געווען אַ יום־טוב און אַ פרייד“. פונקט ווי אין דער מגילה: „הרצים רוכבי הרכש האחשתרנים יצאו מבוהלים ודחופים בדבר המלך והדת נתנה בשושן הבירה... והעיר שושן צהלה ושמחה. ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר“.

און דעם שוועדסטן אײַנדרוק אין ליליענטאַלס בריוו מאַכט די שטענדיקע גרייטקייט צו וואַרפן די שולד אויף יידן און אַריסקומען מיט טענות צו זיי. „צו וואָס זשע, — פרעגט ער בײַ יידן — זאָלט איר זיך חידושן, אויב אַלע זײַנען אײַך מבזה ווי אַן אומ־ נוציקע כלי, מע מיאוסט זיך צו שטיין אין אײַער נאַענטקייט און מע דערווײַטערט זיך פון אײַך און מע וויל אײַך ניט געבן קיין בירגער־רעכט?“

דאָן איז דער ווילנער משכיל מרדכי־אַהרן גינצ־ בורג אַריסגעקומען מיט אַן ענטפער אויף ליליענטאַלס בריוו „מגיד ישועה“. ער האָט זײַן ענטפער, וואָס איז אויך געווען געשריבן אין דער פאָרם פון אַ ענגערפּוך „מגיד אמת“. און עס איז אינטע־ רעסאַנט, וואָס ער האָט דערבײַ זײַן אמתן נאַמען ניט אַנגעגעבן און זיך אונטערגעשריבן יונה בן אמיתי. ער האָט מורא געהאַט זײַן אמתן נאַמען דערבײַ אַנצוגעבן, ווײַל אין די צײַטן פון ניקאָלאַי דעם ערשטן האָט מען זיך אין אַזעלכע פאַלן געדאַרפט שטאַרק היטן. אַ באַאַמטן פון דער רעגירונג האָט מען ניט געטאָרט קריטיקירן. און אויף אים, אויף דעם ד״ר מאַקס ליליענטאַל, האָט מען דעמאָלט צווישן די מש־ כּילים שוין מער ניט געקוקט ווי אויף איינעם, וואָס קומט פון די אייגענע קרײַזן און שטרעבט צו דעם זעלבן אידעאַל אין לעבן. עס זײַנען דאָן צווישן די משכּילים שוין געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך צו אים באַצויגן ווי צו אַ טשינאָווניק און שוין מער צו אים אינגאַנצן קיין צוטרוי ניט געהאַט.

און דאָס איז שוין געווען ניט דאָס ערשטע מאָל, וואָס די משכּילים האָבן זיך אין ליליענטאַלן אזוי אַנטוישט, אַז זיי האָבן אויף אים שוין מיט גאָר אַנדערע אויגן אָנגעהויבן צו קוקן. נאָך פריער איז געשען אזוינס, וואָס איז פאַר זיי געווען אַ גרויסע אַנטוישונג און האָט בײַ זיי אַרויסגערופן אַ טיפן פאַר־ דרוס. און דאָס איז געווען נאָך דאָן, ווען ער, דער ד״ר ליליענטאַל, האָט געמאַכט די ערשטע רײַזע זײַנע איבער די ווייטקיק יידישע שטעט און שטעטלעך פון אוקראינע, ליטע און פוילן און אַנדערע געגנטן פון רוסלאַנד; ער האָט דעמאָלט אָנגעפֿאַנגן וועג זיך ספּעציעל אָפּצושטעלן אין אַזעלכע שטעט און שטעט־ לעך, וואו ער האָט געהאָט די גלעזעגנהייט זיך צו טרעפן מיט געוויסע אַרטאָדאָקסישע רבנים און חסידי־ שע רבֿיים און ער האָט געטאָן אַלץ, וואָס ער האָט נאָר געקענט זיך צוצושמייכלען צו זיי און געפינען חן אין זייערע אויגן; און אין דער זעלבער צײַט, וואָס ס׳איז אים אַזוי אָנגעגאַנגען אין לעבן אויסצונעמען בײַ זיי, בײַ די, וואָס זײַנען געווען קעגן השכלה, האָט ער ניט געהאַלטן פאַר נייטיק צוצופֿאַרן קיין קרעמענץ און זיך דאָרט טרעפן מיט ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן, דעם פאָטער פון השכלה אין רוסלאַנד.

ניט געהאַלטן פאַר נייטיק, כאָטש ער האָט פריער בפירוש צוגעזאָגט, אַז אויף דער רײַזע וועט ער ספּע־ ציעל צופֿאָרן קיין קרעמענץ זיך דאָרטן צו באַקענען מיט לעווינזאָנען. און ווען ער וואָלט דאָס געטאָן, וואָלט ער אַוודאי אַ סך געוואונען פון דעם. ער האָט פון לעווינזאָנען אַ סך געקענט לערנען. מער ווי פון די אַלע, מיט וועמען ער האָט זיך אויף זײַנע רײַזעס איבער די יידישע שטעט און שטעטלעך געטראָפן. קיינער אין רוסלאַנד האָט אים ניט געקענט פירן

אויף אַזאַ וועג, ווי לעווינזאָן וואָלט אים געפירט. און די אידעע וועגן פֿאַרשפּרייטן אויפקלערונג צווישן יידן וואָלט זיכער אַ סך געוואונען דערפון, ווײַל דאָן וואָלט ד״ר ליליענטאָל אפשר דאָך ניט געמאַכט אַזוי פיל פּעלערן ווי ער האָט געמאַכט און די אַנטוישונג אין אים וואָלט אַוודאי ניט געווען אַזוי גרויס.

איז ווי זשע קומט עס טאַקע, וואָס לילענטאָל האָט אַזוי גוהאַנדלט? וואָס איז פֿאַרט געווען די סיבה דערפון, וואָס ער איז אין אַזאַ צײַט ניט געקומען קיין קרעמענץ זיך דאָרט צו באַקענען מיט ר׳ יצחק־בער לעווינזאָן און זיך מיט אים האַלטן אַן עצה וועגן דעם, וואָס מע קען טאָן צו פֿארשפרייטן אויפקלערונג צווישן די יידן אין רוסלאַנד און ווי מע זאָל דאָס פֿאַרבינדן מיט דער פֿראַגע וועגן קריגן גלײַכע רעכט פֿאַר זיי?

בײַ קיינעם פון די, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט פֿאַרשן די עשׂיכטע פון דער השכלה, איז קיין ענטפֿער דערויף נישטאָ. זיי האָבן זיך נאָרניט אָפּגעשטעלט דערויף. זיך אָפּנים גאָר אינגאַנצן ניט אינטערעסירט דערמיט, און דאָס איז אַ שאָד. עס איז בפירוש געווען וויכטיק דאָס פעסטצושטעלן און קלאָר אַרויסצוברענ־ גען, ווײַל עס וואָלט זיכער ניט ווייניק געהאָלפֿן זיך בעסער פֿונאַנדערצוקלײַבן אין דעם כאַראַקטער פון ד״ר ליליענטאָל און אפשר אויך אין די אויסרעכע־ גונגען פון ניקאָלאַי דעם ערשטנס רעגירונג.

וועג מע קלײַבט צוגעזיך דאָס, וואָס מע ווייסט וועגן ד״ר ליליענטאָלן און וועגן זײַן טעטיקייט אין יענע צײַטן, וועג מע האָט אים אַראָפּגעבראַכט קיין רוסלאַנד און מע פּרואווט דערמיט צוקומען נעענטער צו אים און צו די פֿאַרבאַרגנישן פון זײַן נשמה אין יענער צײַט, וועג ער איז אין יאָרן נאָך געווען אַזוי יונג און אין גיינסט נאָך אַזוי ניט דערוואַקסן צו דער הויכער פֿאַזיציע, וואָס ער האָט שוין געהאַט פֿאַרנומען, דאָן פֿאַלט אײַן, אַז ער האָט אפשר גאָר קיין חשק ניט געהאַט זיך צו טרעפן מיטן ריב״ל פּנים־אל־פּנים.

ער האָט מורא געהאַט פֿאַר אים.

דער קרעמענעצער משכּיל, וואָס האָט צוגעגרייט דעם באָדן פֿאַר השכלה אין רוסלאַנד, דער רוסישער מאָזעס מענדעלסאָן, ווי מע האָט אים געוווּנדן, איז פֿאַר אים, פֿאַר דעם ד״ר מאַקס ליליענטאָל, געווען צו גרויס.

ער האָט געוואוסט, אַז צו דעם וועלטלעכן וויסן, וואָס דער ריב״ל פֿאַרמאָגט אין אַ גרויסער מאָס, איז ער נאָך אַ גרויסער למדן אויך, אַ בקי אין ש״ס און פּוסקים און אַז אפֿילו צווישן רבנים מיט נעמען זײַנען פֿאַראַן אזעלכע, וואָס גיבן צו, אַז נאָך אַזאַ למדן ווי ער איז שווער צו געפינען.

ער האָט אויך געוואוסט, ווי גרויס עס איז דער אײַנפלוס, וואָס דער ריב״ל האָט אויף די משכּילים ניט נאָר אין אוקראַינע, נאָר אויך אין ליטע, אין פּוילן, אין ווײַסרוסלאַנד און אפֿילו אין גאַליציע; און ווי אומעטום הערט מען זיך צו אים אין זײַנס אַ וואָרט גייט איבער פון מויל צו מויל אין ער איז דער אויטאָריטעט, וואָס האָט אין אַלץ דאָס לעצטע וואָרט און קיינער דערוועגט זיך קיינמאָל ניט אָפּצופֿרעגן עפּעס פון דעם, וואָס ער זאָגט.

פֿאַר אַזאַ מענטשן האָט דער יונגער ד״ר לילי־ ענטאָל מורא געהאַט, און דאָס איז געווען אַ מורא, וואָס האָט אים אפט אײַנגעטלעך מער צעטומלט ווי געשראָקן. אין אַלע מאָל, ווען ער האָט געטראָפֿן וועגן באַגעגענען דעם ריב״ל פּנים־אל־פּנים, האָט ער זיך באַצײַטנס שוין געפילט ווי אַ פֿאַרלוירענער. בלויז בײַם געדאַנק וועגן דעם איז ער אָפּנים ווי אײַנגע־ שרומפּן געוואָרן און ער האָט זיך שוין געמוזט פילן קליין. און ער האָט דערבײַבער קיין חשק ניט געהאַט מיט דעם ריב״ל זיך צו טרעפן און ער האָט אַלץ געזוכט וועגן ווי אַזוי פון דער באַגעגעניש זיך אַרויס־ צודרייען.

גרינג איז דאָס אים אָפּנים ניט אָנגעקומען. ניט דאָס זוכן און ניט דאָס געפינען. דאָס קען מען זען פון דעם, וואָס ער האָט עס געהאַלטן אין אײַנלייגן און איז אַלץ צו קיין פעסטן באַשלוס ניט געקומען. אָבער ער האָט זיך פון אַזאַ באַגעגעניש דאָך אַרויס־ געדרייט. אויף זײַן רײַזע איבער אוקראַינע האָט ער זיך אין קרעמענץ דאָך ניט אָפּגעשטעלט, און געטאָן האָט ער דאָס אין אַ צײַט, ווען ס׳איז בײַ די משכּילים געווען אָנגענומען, אַז קומען קיין קרעמענץ באַזוכן דעם ריב״ל און דאָרט פֿאַרברענגען מיט אים אַביסל איז ניט נאָר אַ חוב, נאָר פֿשוט טאָקע אַ מצווה. אַ גרויסע מצווה. ער איז שוין דאָן אַ לענגערע צײַט געווען זייער קראַנק, דער ריב״ל. און אַ קראַנקער אין אַ צעבראָכענער, אַן עלנטער אין אַ צעוויידאָגטער, איז ער, אין זײַן אַרעם שטיבל אויסער דער שטאָט, יאָרן לאַנג געווען ווי צוגעשמידט צום בעט. און ווײַל ער איז פון דער נאָטור ניט געווען פון די, וואָס חנפֿע־ נען יענעם און בייגן זיך פֿאַר די, צו וועלכע מע מוז אַמאָל אָנקומען, זײַנען געווען צײַטן, ווען עס האָט פֿשוט אויסגעפעלט דאָס שטיקל ברויט אין שטוב. אין אין אַזאַ אַרעמקייט, אין אַזאַ נויט און מיט ווייטאָגן, וואָס האָבן אים אפֿט געפּיניקט סײַ בײַטאָג און סײַ בײַנאַכט, האָט ער געשריבן די ווערק, אין וועלכע ער האָט אַרויפגעלייגט זײַן שטעמפּל אויף דעם יידישן לעבן ניט נאָר פון זײַן דור, נאָר אויך אויף דעם גאַנצן יידישן לעבן פון די דורות, וואָס זײַנען געקומען שפּע־ טער. אָלץ איז דעם ריב״ל אין לעבן אָנגעקומען שוועער. און אין די בריוו, וואו ער רעדט זיך אויס דאָס האַרץ פֿאַר אייגענע און נאָענטע און ער קלאָגט זיך דערויף, וואָס אין דער גרויסער נויט פּילט ער זיך אַמאָל אַזוי געפֿאַלן בײַ זיך, אַז ער שילט דעם טאָג פון זײַן געבוירן און עס פֿאַלט אים אײַן, אַז דער טויט וואָלט אים שוין געווען מער ניחא ווי דאָס לעבן, קלאָגט

ער זיך אויך דערויף, וואָס ס׳קומט אים אָן אַזוי שווער צו קריגן די ביכער, וואָס ער דאַרף האָבן צו דער ארבעט. אין קרעמענץ קען ער אַזעלכע ביכער ניט קריגן, שרייבט ער צו אַ פרייַנד אַדער צו אַ באַקאַנטן קיין אַדעס אַדער אין אַן אַנדער גרויסער שטאָט, און ער בעט מע זאָל אים צושיקן אַזאַ און אַזאַ בוך, אַדער אַזאַ און אַזאַ ספר; גייט אַוועק אַ לענגערע צייט און ס׳איז נישטאָ קיין ענטפער, שרייבט ער ווידער. גייט נאָך אַמאָל אַוועק אַ לענגערע צייט און עס טרעפט, וועלן נאָך דעם גאָנצן שרייבן אַהין און אָהער, קומט פון אַדעס ענדלעך אָן דאָס פּעקל, אויף וועלכן מע האָט אַזוי לאַנג געווארט, אָבער וועלן מע עפּנט עס, ווייזט זיך אַרויס, אַז עס איז גאָרניט דער בוך, אויף וועלכן מע האָט זיך די אויגן אויסגעקוקט, נאָר עפּעס אַן אַנדער בוך, וואָס מע דאַרף גאָרניט[35].

בלויז פון דעם, וואָס פרייַנד און פאַרערער האָבן אים פון צייט צו צייט באַזוכט, אָפשטעלנדיק זיך ספּעציעל צוליב דעם אין קרעמענץ, האָט יצחק־בער לעווינזאָן אין די אַלע יאָרן, וואָס ער איז געווען קראַנק, געקענט האָבן דאָס ביסל פאַרגעניגן, אין וועל־כן ער האָט זיך ווירקלעך אַזוי שטאַרק געגייטיקט. מע האָט דעם מענטשן פֿשוט מחיה געווען, וועלן מע איז צו אים געקומען צו גאַסט. און צוויישן די, וואָס פלעגן אין יענער צייט קומען צו אים, זענען געווען ניט נאָר יידן, נאָר אויך קריסטן, ליבעראַלע רוסישע מענטשן, וואָס האָבן פון אים אַ סך געהערט. עס איז זיי געווען אינטערעסאַנט זיך צו באַקענען מיט דעם יידישן געלערנטן, וואָס ווערט באַטראַכט ווי דער פאָ־טער פון דער וועלטלעכער אויפקלערונג בײַ די רוסישע יידן. און דווקא צו אים איז דער ד״ר מאַקס ליליענטאַל מיט קיין ווייזט ניט געקומען. דווקא מיט אים האָט ער קיין באַגעגענישׂ ניט געהאַט. און דאָס האָט דעם ריב״ל געוויס שטאַרק ווויי געטאָן. דאָס האָט אים אַוודאי אַ סך עגמת־נפֿש פֿאַרשאַפט. און עס איז פֿאַראַן אַ סברא, אַז דעמאָלט האָט ער דאָס אַרויסגעזאָגט דאָס ווערטל, וואָס האָט נאָך דעם גלײַך אָנגעהויבן איבערצוגיין פון מויל צו מויל און איז אויסגעטרעטן געווארן אַזוי, ווי עס וואָלט אין דעם אויף ליליענטאַלן געווען גאָר אַ שאַרפע קריטיק. ער האָט דאָן אויף זײַן אוק־ראַינער יידיש געזאָגט:

„ווער עס קומט ניט צו מיר, קומט ניט צו מיר״ . . .

און עס איז אויך מעגלעך, אַז ליליענטאַל אַליין וואָלט ניט געווּאָגט לעווינזאָנען צו איגנאַרירן און ניט קומען קיין קרעמענץ אים דאָרט צו באַזוכן. אָבער פון פּעטערבורג האָט מען אים געגעבן די אָנ־צוהערעניש, אַז ס׳וועט זײַן בעסער, ווען ער וועט זיך מיט דעם קרעמענעצער משפּיל ניט צוניופקומען און זיך מיט אים וועגן קיין זאַך ניט באַראַטן. זיי זײַנען שוין דאָן אַלע געווען אַנטוישט אין אים, די גרויסע לטל אין די הויכע פענצטער פון דער רוסי־שער קרוינשטאָט. און מער ווי אַלע אַנדערע איז אין אים דאָן שוין געווען אַנטוישט דער קייסער אַליין, אים, ניקאָלאַי דעם ערשטן, האָט אַ משפּיל, וואָס שטעלט זיך אַזוי אײַן פֿאַרן תלמוד, ניט געקענט זײַן נאָענט צום האַרצן. דאָס האָט ניט געשטימט מיט דעם, וואָס ער האָט זיך אינגערעדט, אַז דער תלמוד פֿאַרשפרייט „נאַרישע אָבערגלויבנס״ און אַז דערויף האָלט זיך די גאַנצע יידישע רעליגיע און אַז מיט דעם, וואָס מע וועט פֿאַרשפּרייטן אויפקלערונג צווישן די יידן, וועט מען זיי ביסלעכווײַז אַלץ מער און מער דערפירן צו שמד. עס איז אַ באַוואוסטע זאַך, אַז גראַף אוואוראָוו, דער בילדונגס־מיניסטער אין ניקאָלאַי דעם ערשטנס קאַבינעט, האָט ניט נאָר בײַ אים אין גע־לעגנהייט אַרויסגעווינען אָפּענע שנאה צו לעווינזאָנען און עס לייגט זיך אויפן שכל, ער זאָל ניט וועלן, אַז לילייענטאָל זאָל זיך מיט אים טרעפן און נאָך אפֿשר גאָר ווערן פון אים באַאײַנפלוסט. דערפֿאַר האָט ער די צווויי געוואָלט האַלטן אָפּגעזונדערט איינעם פון צווייטן און ער האָט דערביבער לילייענטאַלן געגעבן אָנצוהערעניש, אַז ס׳וועט זײַן בעסער, ווען ער וועט זיך מיט לעווינזאָנען ניט טרעפן.

אָבער צי די סיבה פון דעם, וואָס אזעלכע צוויי וויכטיקע פיגורן אין דער געשיכטע פון השכלה אין רוסלאַנד האָבן זיך דו גאַנצע צייט אפֿילו קיין איין מאָל ניט געטראָפן, איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס לילייענטאָל האָט זיך געשראָקן פאַר ר׳ יצחק־בער לעווינזאָנס גרויסקייט, אָדער צי דאָס איז געווען אי־בער דעם, וואָס אין די הויכע פענצטער פון פּעטער־בורג האָט מען דאָס אים פאַרווערט, וויל עס האָט ניט אינגאַנצן געשטימט מיט די קריסטלעך־מיסיאָנערישע אויפֿגאָבעס, וואָס די רעגירונג האָט דערבײַ געהאַט — דאָס אַליין, וואָס דער ד״ר לילייענטאָל האָט דעם ריב״ל איגנאָרירט און איז ניט געקומען קיין קרעמענץ אים באַזוכן, איז געווען גענוג, אַז די משכּילים זאָלן זיך שטאַרק אַנטוישן אין אים, אין דעם מענטשן, וואָס די רעגירונג האָט אַראָפּגעבראַכט פון אויסלאַנד איר צו העלפן פאַרשפרייטן אויפקלערונג צווישן יידן, און זיי זאָלן צו אים שוין מער ניט האָבן דעם צוטרוי, וואָס זיי האָבן פריער געהאַט[36].

צו דעם זײַנען נאָך צוגעקומען פערזענלעכע קריוו־דעס אויך. לילייענטאָל האָט דאָן אַפּנים שוין געהאַט אָנגענומען דעם כלל, אַז מיט די משכּילים, וואָס קומען אַן צו אים נאָך טובות און קוקן אַרויס דערויף, אַז ער זאָל זיי געבן שטעלעס פון לערער אין די שולן, וואָס מע קלײַבט זיך צו עפּענען, דאַרף מען זיך ניט צערמאַנען. אויף ברירו פון משכּילים־אידעא־ליסטן, וועלכע האָבן זיך צו אים מיט אַזעלכע בקשות געוועַנדעט, האָט ער אָפט נאָר אינגאַנצן ניט געענט־פערט. מע האָט צו אים אין אַזא פאַל געקענט שרייבן אין מאָל אין צוויי מאָל אין דרײַ מאָל אין אלץ ניט

קריגן קיין ענטפער, און דאָס קען מען זען פון דעם ברויו, וואָס דער משפּיל צבי־הירש גרינבוים האָט פון קיעוו געשריבן צו גאָטלאָבערן.

ער איז געווען זייער אַן אייגנאַרטיקער מענטש, דער משפּיל צבי־הירש גרינבוים, צו וואָס ער האָט זיך נאָר צענומען, האָט ער דערבּיי געהאַט זייער גוטע כוונות, אָבער מע האָט קיינמאָל ניט קיין עקזעמפּל זיין זיכער, צי דאָס וועט טאַקע אויסגיין צו גוטן. אַפילו ער אַליין האָט אין דעם ניט געקענט זיין זיכער, ווייל אַמאָל האָט ער נאָר אין מיטן דערינען געקענט אָפּטאָן עפּעס אָזוינס, וואָס האָט גלייך נאָך דעם אַרויסגערופן בּיי אים אַ געפּיל פון חרטה, אָבער עס איז שוין געווען פאַרפאַלן און כאָפּן צוריק האָט מען ניט געקענט.

געבּוירן געווארן איז צבי־הירש גרינבוים אין דעם קליינעם אוקראַינער יידישן שטעטל קאָטערבורג, ניט ווייט פון קרעמענץ. דאָס איז געווען אינעם יאָר 1814. ווען ער איז נאָך אַ קליין ייִנגעלע געווען, איז ער געבליבן אַ יתום, אָבער ער האָט געהאַט גרויס חשק צו לערנען און אין די ישיבות, וואו ער האָט געלערנט, האָט ער געהאַט אַ נאָמען פון אַ גרויסן מתמיד און ער האָט שוין געוואָלט קריגן סמיכה אויף רבנות. מע איז געווען זיכער, אַז ווען ער וועט ווערן אַ רב, וועט מיט אים „קלינגען די וועלט". און עס זיינען געווען אָזעלכע, וואָס האָבן אים שוין מקנא געווען דערמיט. אָבער פּונקט דאָן, ווען ער האָט שוין געוואָלט ווערן אַ רב, איז ער פּלוצעם גאָר געוואָרן אַ פאַרבּרענטער משפּיל; ער האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן צו וועלטלעכע לימודים מיט דער זעלבּער התמדה ווי צו דער גמרא. מיטן וויבּ האָט ער זיך געגט, ווייל ער האָט געזען, אַז זי שטערט אים אין שטודירן און דאָס האָט ער ניט געוואָלט; און איידער מע האָט זיך געריכט, איז ער שוין געווען אין קאַמענץ־פאַבּריק אין דאַרט איז ער אַריין אין גימנאַזיע און טאָקע אויף אייגעם פון די לעצטע קלאַסן. און ווען ער האָט געענדיקט די גימנאַזיע, איז ער אַוועק קיין קיעוו און דאָרט איז ער אַריין אין אוניווערסיטעט.

נאָך אין די יאָרן, ווען ער איז געווען אַ גימנאַזיסט, האָט ער פון דיטש אויף העברעיש איבערגעזעצט מאַזעס מענדעלסאָנס בּאַרימט ווערק ירושלים, און עס איז אַ סברא, אַז דעמאָלט האָט ער שוין אויך געהאט פאַרטראַכט די אַרבּעט, מיט וועלכער ער איז דערנאָך געווען פאַרנומען אַ סך יאָרן פון זיין לעבּן. מיר האָבן דאָ אין זינען זיין איבערזעצונג פון דער גמרא סנהדרין אויף רוסיש, כּדי צו ווייזן דער ניט־יידישער וועלט, ווי הויך עס שטייט די מאָראַל בּיי יידן. ער איז געווען זייער אַ פעיקער מענטש, אַ קענער פון שפּראַכן, אַ גלענצנדיקער פּעדאַגאָג, אַ טאַלאַנט־פולער שרייבער, און עס איז אים אשר פאַרגעשטאַנען צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע אין דער געשיכטע פון השפּלה אין אוקראַינע. ער אַליין האָט זיך אַפּגים געריכט דערויף און ער איז געווען גרייט דערצו. אָבער איבער דעם, וואָס ס׳איז גראָד נישט געגאַנגען אַזוי, ווי ער האָט געוואָלט און עס איז געקומען אַ מאַמענט, וואָס האָט אים שטאַרק צערודערט און אַרויסגערופן בּיי אים גרויס פאַרדרוס, האָט ער, פונקט ווי ער וואָלט דערמיט עמעצן געוואָלט אָפּטאָן אַ צו־להכעיס, דעם קריסטלעכן גלויבן אָנגענומען. און אַנשטאָט צבי־הירש גרינבוים, האָט ער זיך אָנגעהויבן צו רופן וולאַדימיר וואַסיליעוויטש פיאַדאָראָוו.

אין יענער צייט האָט ער דאָס פון קיעוו צוגעשיקט צו גאָטלאָבערן דעם בריוו, וואָס איז דאָטירט דעם 25־טן דעצעמבער 1843. ער לאָזט אים דאָרט וויסן, אַז ער איז אַוועק פון יידישן גלויבן און איז איבערגעגאַנגען צום קריסטלעכן. און ריידט רעדט ער וועגן דעם ווי פון עפּעס, וואָס איז גאָרנישט אָזוי וויכטיק, אַז מע זאָל דערפון אַ סך ריידן. און דער טעם איז אָזא, אַז פונקט אָזוי ווי עס קען אײַנפאַלן, אַז ער מיינט דאָס אַוודאי זייער ערנסט, אָזוי זאָל מען אויך קענען מיינען, אַז דאָס פּרואווט ער אפשר גאָר מאַכן שפּאַס פון זיך אַליין און ער קליגלט זיך גלאַט, כּדי זיך אַרויסצו־דריייען פון אַ פאַרלעגנהייט. ער שרייבט אין דעם בריוו צו גאָטלאָבערן אָזוי:

„מיין נאָמען איז איצט שוין וולאַדימיר פיאַדאָראָוו, מיין אַרבּעט: שטודירן די וויסנשאַפט. און מיין פאַלק איז איצט שוין דאָס גרויסע, מעכטיקע רוסישע פאָלק, פאַר וועלכן אַלע ציטערן. און איצט, נאָך דעם ווי איך האָב דיר דאָס שוין מיטגעטיילט און דו ווייסט עס שוין, וועל איך דיר ענטפערן אויף אַלע פונקטן פון דיין בריוו. אָבער איידער איך טו דאָס, ווייל איך דיר באַשרייבן, אין וואָס פאַר אַ לאָגע איך האָב זיך גע־פונען איידער איך האָב אײַנגעטונקען מיין לייב אַדער אַפילו מיין נשמה אין אפּריניקונגס־וואַסער, כּדי אַפּ־צואוואַשן אַלע מיינע זינde, וואָרעם איך בין דאָך אַ געבוירענער יִד, און דאָס איז דאָך אזא זינde, וואָס איך האָב איבערגענומען בירושה פון מיינע עלטערן.

„צו דעם אויסוואורף לילייענטאַל האָב איך מיין ערשטן בריוו אויף העברעיש אָנגעשריבן נאָך דאָן, ווען איך בין געווען אין קאַמענץ (דאָכט זיך, אַז דו האָסט אים עגלייגענט בעת איך בין געווען אויף פּסח אין מאָהילעוו). איך האָב אים אין יענעם בריוו געבעטן, ער זאָל האַלטן זיין צוזאָג און מיר לאָזן וויסן: צי קענען מענטשן פון מיין שטאַנד האָבן וועלכע ס׳ניט איז האָפענונג זיך אײַנצוארדענען אין די שולן, וואָס ווערן געעפנט מיט זיין מיטווירקונג. איך האָב אים אויך געשיקט אַן אויסצוג פון מיין איבער־זעצונג פון ירושלים און אים געבעטן, ער זאָל מיר דערלויבן אים צו ווידמען מיין ווערק. עס איז אַריבער אַ לאַנגע צייט אין איך האָב קיין ענטפער פון אים ניט געקראָגן. דאַן האָב איך אים נאָך אַמאָל אָנגע־

שריבן אַ בריוו. אין דעם צווייטן בריוו האָב איך אים געשריבן אַזוי: ‘עס איז שוין אַריבער אַ יאָר זינט איך האָב געענדיקט גימנאַזיע און איך האָב נאָך ביז איצט ניט קיין זיכער שטיקל ברויט און איך קען נאָך אַלץ ניט וויסן, צי אין דער צוקונפט וועט מיר זיין בעסער און איך וועל מער ניט דאַרפן לעבן אין אַזאַ אַרעמ־קייט. דעריבער האָב איך באַשלאָסן אַוועקצופאָרן קיין קיעוו, כדי אַנצוקומען אין דאָרטיקן אוניווערסיטעט. אָבער מיין גיטסט קען זיך ניט באפרידיקן מיט שטו־דירן מעדיצין. עס ציט מיך צו אַן אַנדער געביט אויפן פעלד פון שטודירן, און איך האָב דעריבער מורא, עס זאָל מיר ניט אויסקומען צו פאַרלאָזן די רעליגיע פון מיינע עלטערן און אַוועקגיין צו יענעם גאַט, וואָס איז מיר ביז איצט געווען פרעמד. מיר איז באקאַנט ווי פרום איר זענט און ווי ליב איר האָט דאָס פאָלק. דעריבער וועלנד איך זיך צו אײַך מיט מיין געבעט: הערט זיך צו צו דער שטים פון אַ מענטשן, וואָס שטייט אויפן שיידווג און ווייסט ניט, אין וועלכער זײַט ער זאָל זיך לאָזן גיין; וויזט מיר מיט גרויס חכמה דעם וועג, אויף וועלכן איך זאָל גיין וויזטער, כדי צו דערגרייכן דאָס גליק אויף דערווײַל און אויך אויף די צייטן, וואָס וועלן קומען שפעטער.’ אַזוי האָב איך אים געשריבן. אָבער אויך אויף אָט דעם בריוו מיינע איז אים ניט אַנגעשטאַנען מיר צו ענטפערן, און אין דער זעלבער צײַט, ווען אויף מיין בריוו האָט ער ניט באַווילליקט צו ענטפערן, האָט ער געשריבן אַ לאַנגן און אַ זייער פּוסטן בריוו צו די קאַמענעצער גבירים, די עם־הארצים און פראָסטאַקעס, בײַ וועמען דער מוח אַרבעט ניט און זיי קענען ניט באַנעמען קיין איין זאַך, וואָס טראָגט אַ געזעלשאַפט־לעכן כאַראַקטער.

„אַזוי ווי לילינטאַל האָט מיר אַלץ ניט געענט־פערט, האָב איך דערפון געדרונגען, אַז ער האָט מיר ניט וואָס צו ענטפערן, אַז די אַלע מעשים זינען זינען פּוסטע זאַכן און אַז בכלל איז ער פון די, וואָס יאָגן זיך נאָך ווינט. אין דעם האָט מיך אויך איבער־צײגט דײַן ביטערער גורל בײַ יידן און דער ביטערער גורל פון נאָך אַ סך אַזעלכע, וואָס שטייען ניט נידע־ריקער און אפשר נאָך אַ סך העכער פון מיר אין בילדונג און קענטעניש. דאַן האָב איך באַשלאָסן, אַז עס וועט זיין בעסער פאַר מיר איבערצולאָזן דאָס באַדריקטע פאָלק, וואָס האָט ניט געקראָגן קיין חלק אין דעם גליק פון דער דערווײַליקער וועלט און אויך ניט אין דעם גליק פון דער אייביקער וועלט... און צושטיין צו דעם הערשנדיקן פאָלק, וואָס אַלע אַכטן און פאַר וועלכן אַלע בייגן זיך און נייגן זיך.

„אָבער איך האָב זיך דאָך ניט געאײַלט דאָס צו טאָן. ווען איך האָב אין קיעוו אָפּגעגעבן מיין אינטערעס־עקזאַמען אין אוניווערסיטעט און די נא־טשאַלסטוואָ האָט מיר דערקלערט, אַז מע וואַלט מיר געגעבן אַ סטיפּענדיע, ווען איך וואַלט ניט געווען קיין יידּ, האָב איך דיר ווידער געשריבן וועגן לילי־ענטאַלן און זיין האַנדלונג, אָנגעפרעגט בײַ דיר, צי איך האָב אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזן און אויף וואָס צו בויען. איך האָב אויך אָנגעשריבן אַ פּאָר בריוו קיין בערדיטשעוו. און ווען עס איז פאַר מיר געווארן קלאָר, אַז עס איז קיין שום האָפענונג ניטאָ, אַז אויב איך וועל זיך ניט אָפּרייניקן, האָב איך קיין שום אויסזיכט ניט פאַר זיך, האָב איך באַשלאָסן: זאָל זיין אַזוי ווי עס איז באַשערט! קיין טאַטן און קיין מאַמען האָב איך ניט. אויך ניט קיין ברידער און קיין שוועסטער, וועמען איך זאָל קענען מצער זיין מיט מײַנע מיאוסע מעשים לויט זייער קוק. אין חוץ דעם וווייסן זיי דאָך אַוודאי דאָרט אין דער וועלט פון אייביקן אמת, אַז איך בין דאָך געראָטן. איך בין סיי ווי סיי אַלעמען פרעמד; יידן פאַראַכטן מיך איצט נאָך מער, ווי ווען איך וואָלט געווען אַ קריסט. טאָ, וואָס זשע האָב איך דאָ צו פאַרלירן! איך וועל גיין און וועל אַריינטרעטן אין דעם קרײַז פון די מענטשן, וועלכע באַאיזצן די מאַכט און דעם פוח, דעם רום און דעם גלאַנץ דאָ איוף דער ערד, און לעתיד־לבא — אייביקן שלום, פול מיט תענוג און אייביקן גליק. באַשלאָסן! און איך האָב זיך געמומען גרייטן צו דעם נײַעם שטאַנד און איך האָב מיך אָפּגעריניקט און געלויבט אין דער אייבערשטער, ער האָט מיך אין זיין גרויס געגאָנד ניט פאַרלאָזן און האָט מיך אַנגעראַכט צו דעם, וואָס איך בין איצט. גיב זשע מיר, גאָט, אַ ריין האַרץ און אַ לויטערן גײַסט, איך זאָל קענען ליב האָבן אַלע מענטשן, ליב האָבן דעם אמתן גאָט אין דער דרײַ־אײניקייט און איך ליב האָבן יידן, ווי יעזוס האָט געוואָגט: פאַרגיב זיי, גאָט, דען זיי וויסן אַליין ניט, וואָס זיי טוען!“

און אונטערגעשריבן האָט ער זיך אויף יענעם בריוו צו גאָטלאָבערן שוין ניט צבי־הירש גרינבוים, נאָר וולאַדימיר פיאַדאַראָוו.

ער איז צווישן די משפּילים ניט געווען דער איינ־ציקער, וועמען לילינטאַל האָט אין זיין פאַרפינקייט אַזוי באַהאַנדלט. עס זינען געווען נאָך אַ סך אַזעלכע און דער אמת איז, אַז אים אַליין, דעם זייער סענסיטיוון משפּיל, וואָס האָט זיך דערפון מער ווי אַנדערע גע־פילט געקרייווידעט און באַליידיקט, האָט דערנאָך באַגג געטאָן, פאַרוואָס ער האָט זיך איבער דעם געשמדט. און אפילו נאָך דעם, ווי ער האָט שוין דעם קריסטלעכן גלויבן געהאַט אָנגענומען, האָט עס אים אַלץ געצויגן צו יידן און צו יידישקייט, און ער האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט יידישע פראָגעס און האָט ווײַטער געאַרבעט אויף דער רוסישער איבערזעצונג זײַנער פון דער גמרא סנהדרין, ווײַל ער איז געווען איבער־צײגט, אַז מע דארף דעם רוסישן פאָלק געבן אַ גוטן באַגריף וועגן דער הויכער מאַראַל און די געזעצן

פון תלמוד. און וועֿן אַ רוסישע צײַטונג איז אין 1862 אַרויס מיט אַן אַרטיקל, וואָס איז געווען פול מיט בילבולים אויפן תלמוד, האָט ער, דער וואַלאַדימיר וואַסיליעוויטש פיאַדאַראָו, וואָס האָט פריער געהייסן צבי־הירש גרינבוים, שוין ניט געקענט רוען און אין אַ בריוו צו זײַן פרײַנד, דעם באַוואוסטן דאָקטאָר און געלערנטן ראַבין קולישער, האָט ער געשריבן:

„עס קומט באמת אויס מאַדנע. דאָכט זיך, אַז די זאַך איז דאָך אַזוי פשוט, און דאָך האָב איך ביז איצט אין ערגעץ ניט געזען קיין אין אַרטיקל, וואָס זאָל גענוי און אַביעקטיוו דערקלערן דעם ענין. איך ווארט מיט אומגעדולד אויף אײַער אַרטיקל. גיב גאָט, ער זאָל אָפּגעדרוקט ווערן. בײַאַכטונג: ניט דער המליץ, ניט דער הכרמל און ניט ביידע ראַבינער־שולן ריידן וועגן דעם! אָפילו קיין אין ווארט האָט מען דאָרט נאָך וועגן דעם ניט געזאָגט. כאָטש זיי האָבן די מעגלעכקייט אַרויסצוקומען מיט גלענצנדיקע צי־טאַטעס פון תלמוד, וואָס זײַן לערע שטייט אויף אַ האָר ניט נידעריקער פון אַנדערע גלויבנס. און אַזעלכע צי־טאַטעס אין ייִדישע צײַטונגען וואָלטן דאָך געקענט דעם געבילדעטן פאַרטיידיקער פאַרגרינגערן די אויפגאַבע צוניפצושטעלן אָט די אויסצוגן און באַאַרבעטן זיי אין אַזא פאָרם, וואָס איז פאַסיק פאַר דעם קריסטלעכן פובליקום“.

און ער ענדיקט אין אַ טאָן, פונקט ווי ער אליין, אַ געטרײַער און איבערגעגעבענער ייִד, וואָלט דאָ באַקלאָגט דעם ביטערן גורל פון דעם גאַנצן כלל־ישראל, שאָקלעֿנדיק דערבײַ מיטן קאָפּ: „מיר זײַנען אַרעם אין מענטשן“ [47].

די זעלבע משכילים, וואָס זײַנען די ערשטע צײַט פאַר לילינטאַלן געווען אַזוי באַגײַסטערט, אַז זיי האָבן אים פאַרגליכן צו די גרעסטע אין דער געשיכטע פון ייִדישן פאָלק און עס איז בײַ זיי געווען רעכט צו זאָגן, אַז ס׳איז ניט אַנדערש נאָר ער איז אַ „מלאך פון גאָט“, זײַנען אין אים שוין געווען אַזוי אַנטוישט, אַז זיי האָבן וועגן אים גערעדט ווי וועגן איינעם, צו וועמען מע קען ניט האָבן קיין צוטרוי פון דאָנעט אהין און אויף וועמעס וואָרט מע קען קיינמאָל גאָרניט בויען. אָפילו בנימין מאַנדעלשטאַם, דער זעלבער, וואָס האָט פריער געשריבן, אַז אין זײַנע אויגן איז ליליענטאַל געווען „כמעט ווי אַ נײַער משה“, וואָס גאָט האָט אים אויסדערווײַלט צו העלפן דורך אים זײַן פאָלק“, האָט געביטן זײַן מיינונג וועגן אים און ער האָט געשריבן: „פיל פון די משכילים זײַנען ברוגז אויף דעם דאָקטאָר לילינטאַל דערפאַר, וואָס ער האָלט זיך פונוויטנס פון די, וואָס קעמפן פאַר וויסן; ער פירט אונטערהאַנדלונגען רק מיט די אַרטאַדאָקסן און חסידים און שפילט אויף אַליין דעם שטאַרק פרי־מען, וואָס מוז דאָונען צווישן מאָל אין טאָג בציבור. די אויפגעקלערטע רעכענען אים דערפאַר פאַר אַ צבועק

פון אַרהאַלטן זיך מיט אומצוטרוי צו אַלץ, וואָס ער זאָגט!“ [48]).

עס האָט דעם ד״ר לילינטאַל אין רוסלאַנד אַנ־געהויבן צו ווערן אַלץ ענגער און ענגער. און אין 1844 איז ער זומער אַוועק פון דאָרט. און ניט סתם אַזוי אַוועק, ווי עס טרעפט זיך אמאָל נאָך דעם, ווי מע נעמט אויף זיך עפּעס דורכצופירן און עס גיט זיך ניט אײַן; ער איז פון רוסלאַנד פּשוט אַנטלאָפן. אַנטלאָפן שטילערהייט. און דערנאָך האָבן זיך אויפן חשבון פון זײַן אַנטלויפן געמומען אַרומטראָגן פאַר־שיידענערליי קלאַנגען. מע האָט געזאָגט, אַז ער האָט זיך סוף־כל־סוף דאָך איבערצײַגט, אַז מיט דער אויפ־קלערונג, וואָס די רעגירונג פון ניקאָלאַי דעם ערשטן רײַסט זיך אַזוי צו פאַרשפרייטן צווישן יידן, איז זי דער עיקר אויסן זיי צו פירן צו שמד. און אַזוי שנעל ווי ער האָט זיך נאָר איבערצײַגט אין דעם, איז אים גלײַך געקומען אויפן זינען, וואָס ער האָט צו־געזאָגט יידן אויף איינער פון זײַנע רײַזעס, וואָס ער האָט געמאַכט איבערן לאַנד. פרומע יידן, חסידים און מתנגדים, האָבן פאַר אים דעמאָלט מיט אַ טיפן וויי־טאָג אין האַרצן אויסגעדריקט דעם געדאַנק, אַז מיט די שולן, וואָס די רוסישע רעגירונג קלײַבט זיך צו עפענען פאַר ייִדישע קינדער און מיט דער גאַנצער „פראַסוועשטשעניע“, אין וועלכער זי איז פלוצעם געוואָרן אַזוי שטאַרק פאַראינטערעסירט, האָט זי גאָר־ניט קיין אַנדער פונה ווי נאָר צוצוגרייטן דעם באָדן פאַר אַ שמד־מגיפה, וואָס וועט זײַן שווער אָפּצושטעלן. און ער האָט זיי דאָן פאַרזיכערט, אַז ווען עס וועט זיך אַרויסווײַזן, אַז עס איז טאַקע אַזוי, וועט ער זיך גלײַך אָפּטרײַסלען דערפון און מער גאָרניט האָבן וואָס צו טאָן דערמיט, און עס איז דעריבער גלײַך אויפן אָרט שוין געווען אָפּגעמאַכט בײַ אים, אַז ער וועט האַלטן וואָרט און ער איז דערפאַר באַלד פון רוסלאַנד אַוועק.

מע האָט אויך געזאָגט, אַז עס איז אַ סברא, אַז אין פּעטערבורג האָט מען אים אַליין שוין עהאָט אָנגעבאָטן, ער זאָל זיך שמדן און דערמיט דינען ווי אַ מוסטער פאַר אַנדערע משפילים. און עס האָבן זיך אויך אַרומגעטראָגן קלאַנגען, אַז ווײַל ער איז געווען פאַר דעם פּלאָן, אַז מע זאָל פון דײַטשלאַנד אַריבער־ברענגען אַ 250 אָדער 300 יונגע לערער פאַר די שולן, וואָס מע וועט עפענען אין רוסלאַנד, האָט מען אין פּעטערבורג זיך שפּעטער דערטראָכט דערצו, אַז ער איז אפשר נאָר אַ דײַטשער אָגענט און אַז זײַן כוונה איז צו פאַרשפרייטן אין רוסלאַנד דעם דײַטשן גײַסט...

אָבער ווי די זאָך זאָל ניט זײַן און וואָס ס׳האָט ניט געפירט דערצו, אַז ד״ר מאַקס לילינטאַל זאָל פון רוסלאַנד נאָר דאָרפן אָנטלויפן — פאַר אים אַליין האָט זיך זײַן ראָלע אין דער השפלה־באַוועגונג פון די רוסישע יידן געוענדיקט ניט ווי אַן אידעען־קאָמף,

וואָס האָט זיך ניט אײַנגעגעבן, נאָר ווי עפּעס אַ פּערזענלעכע אָנאַנטיורע אַזאַ, וואָס מע האָט גראָד אײַבערגעשלאָגן אין מיטן.

עס איז דערפון געבליבן אַ שלעכטער אײַנדרוק און עס איז שווער פון דעם זיך צו באַפרײַען. עס דאכט זיך אַלץ, אַז דאָ שלעפּט זיך נאָך עפּעס אַזוינס, וואָס איז אַן איבערריקע צוטשעפּענישׂ. און וואָס מער מע קלײַבט זיך פונאַנדער אין די זײַטיקע זאַכן, וואָס זײַנען דערמיט פֿאַרבונדן, אַלץ מער זעט מען ווי טראַגיש עס קען אַמאָל זײַן, ווען איינער ווערט דורך עפּעס אַ צופאל באַלאַדן מיט אַ וויכטיקער אויפגאַבע, וואָס איז צו גרויס פֿאַר אים און עך ווערט דערהייבן צו אַזאַ הויכער פֿאַיִציע אין אַ באַוועגונג, ווואו מע קען גלײַך זען, אַז ער איז צו איר אין גײַסט נאָך ניט דערוואַקסן.

פון רוסלאַנד איז ד״ר לילי׳ענטאַל אַוועק צוריק קיין דײַטשלאַנד און פון דאָרט איז ער אַוועק קיין אַמעריקע. מיט דער אויפקלערונגס־אַרבעט האָט ער זיך מער ניט אָנגעקערט, און ווי ווײַט עס איז באַקאַנט, האָט ער זיך דערמיט מער גאָר אינגאַנצן ניט אינטע־רעסירט. עס איז געווען קלאָר, אַז טעטיק אין דעם האָט ער געקענט זײַן נאָר דאָן, ווען ער האָט געהאַט אַ שטעלע דערבײַ און ווען עס איז שוין אויס מיט דער שטעלע, איז במילא אויך מיט זײַן טעטיקייט דאָרט און מיט זײַן אינטערעס אין דעם. אָבער ער האָט מיט זײַן טעטיקייט קיינעם ניט אויסגעפעלט. און אין די יאָרן, וואָס זײַנען געקומען נאָך דעם, ווי ער איז אַוועק, און אונטערן אײַנפלוס פון די געשעע־נישן, וואָס זײַנען אין די אַלע יאָרן פאָרגעקומען ניט נאָר אין יידישן, נאָר אויך אין דעם ניט־יידישן לעבן, איז די השכלה אין רוסלאַנד אַוועק אויף אַזעלכע וועגן און האָט אַנגענומען אַזאַ כאַראַקטער, אַז ס׳איז שוין ניט געווען וויכטיק, ווי די רעגירונג פון לאַנד — צי דאָס איז די רעגירונג פון ניקאָלאַי דעם ערשטן אדער די רעגירונג פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן — העלפט אַרויס אין דעם און וויפל „קאַנאַ״ גיט דערויף, נאָר ווי יידן באַציען זיך דערצו, ווי זיי נעמען דאָס אויף און וואָס ס׳האָט ווירקלעך צוגעגעבן דעם יידישן לעבן.

און צוגעגעבן דעם יידישן לעבן האָט די השכלה אַ סך. זייער אַ סך.

זי האָט אַרויסגעגעבן די פּיאָנערן, וואָס האָבן, פונקט ווי פּיאָטר דער גרויסער אין זײַן צײַט, דורכ־געזעצט אַ פענצטער פון רוסלאַנד קיין אייראָפּע און צו דער גאַנצער ציווילי׳זירטער וועלט. און געטאָן האָבן זיי עס אין אַ צײַט, וועז דאָס איז געווען נייטיק פאַר דעם וויכטערדיקן קיום פונעם גאַנצן יידישן פֿאָלק, וואָס האָט דאָן מיט נסים געלעבט צווישן די אַנדערע פעלקער און איז קיינמאָל נישט געווען זיכער מיט דעם, וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען.

אויף איר באָדן, אויפן באָדן פון השכלה, אויף וועלכער חסידים און מתנגדים האָבן אַמאָל, אין היץ פון קאַמף, אַזוי פיל שטיינער געוואָרפן און זיי מיט קללות און חרמות באַגלייט, איז אויסגעוואַקסן דאָס שפּעפּערישע רוסישע יידנטום, מיט וועלכן מע האָט זיך ווירקלעך געקענט איבערנעמען אומעטום און אַלע מאָל מיט שטאָלץ אָנווײַזן דערויף.

אויף דעם זעלבן באָדן זײַנען בײַ אונדז שפּעטער אויך אויסגעוואַקסן אַ סך פון יענע אמתע אידעאַליסטן, וואָס האָבן זיך אין די סאָציאַליסטישע און רעוואָלו־ציאָנערע פּאַרטייען פון לאָנד אין די ערשטע רייען אַרויסגערוקט, און דאָס איז בײַ זיי געקומען פון בענקשאפט נאָך גערעכטיקייט, נאָך ישׂר און אויך נאָך גאולה ניט נאָר פאַר יידן, נאָר פאַר אַלע פעלקער פון דער וועלט.

און פון איר, פון דער השכלה, וואָס האָט אָפּט געבלאָנדזשעט, זוכנדיק דעם ריכטיקן וועג, איז אַרויס־געוואַקסן אַ יידישע ליטעראַטור, וואָס האָט זיך גלײַך פון אָנהייב אָן געשטעלט אויף דער זײַט פון די אַרע־מע, אויף דער זײַט פון די באַליידיקטע און עקריוו־דעטע, און איז אין איר בונטאַרישקייט אַרויסגעטראָטן קעגן דעם תקיף — דעם סיפּאָק און קעגן דעם פאַר־ריסענעם נגיד — דעם בעל־דעה.

אויך די באַוועגונג, וואָס האָט אינעם לויף פון די יאָרן און אינעם אימפּעט פון די געשעענישן גע־פירט צום אויפקום פון מדינת ישׂראל, וואָס איז דער גרעסטער נס אין דער געשיכטע פון יידישן פֿאָלק, איז אינאיינעם מיט דער נײַער אויפלעבונג פון דער אַלטער שפּראַך פון די נביאים אַרויסגעקומען פון דער השכלה, וואָס מע האָט זיך גענומען אַ מאָדע צו קריטיקירן דווקא נאָך דעם, ווי מע האָט זי אַליין שוין לאַנג אָנגענומען אין זיך אַליין גוט אײַנגעלעבט מיט איר.

עס איז פון די עוולות, וואָס ווערן באַאַנגעגן אויף אַזאַ שטייגער, אַז אַפילו די געשיכטע קען זיך פון זיי ניט אויסהיטן.

און מע האָט גאָר אַליין ניט באַמערקט, ווען און ווי אַזוי די השכלה האָט אויפגעהערט צו זײַן אַן אַב־סטראַקטע אידעע און איז געוואָרן אַ לעבנסשטייגער.

מע האָט זיך די גאַנצע צײַט גאָרניט אָפּגעגעבן קיין חשבון וועגן דעם.

פונקט ווי מע האָט זיך ניט אָפּגעגעבן קיין חשבון וועגן אַ סך פון די גרויסע זאַכן, וואָס זײַנען אין פֿאַרלויף פון די יאָרן אויפן באָדן פון דער השכלה אויסגעוואַקסן און פון דאָרט צום פֿאַלק אײַבערגעגאַ־נען.

און דעם גרעסטן חלק אין דעם, וואָס די השכלה האָט אַזוי פיל געגעבן דעם יידישן פֿאָלק און איז ווי פון זיך אַליין געוואָרן אַ לעבנסשטייגער בײַ יידן אומעטום, האָט געהאַט יצחק־בער לעווינזאָן. ער האָט

אָלע זײַנע יאָרן געטאָן אָלץ, וואָס ס׳איז נאָר געווען אין זײַנע כוחות צו פֿאַרשפּרייטן אויפֿקלערונג צווישן ייִדן. ער האָט אַ סך ספֿרים געשריבן און די אַרבעט איז אים אָנגעקומען שווער, ווײַל ער איז דעם גרעסטן טייל פון זײַן לעבן געווען קראַנק און עס זײַנען געווען צײַטן, ווען ער איז געווען ווי צוגעשמידט צום בעט און האָט ניט געקענט אַראָפּגיין. ער האָט געאַרבעט ליגנדיק אין בעט אַ קראַנקער. עס איז אים אויך אויסגעקומען צו פּירן אַ בריוו־קאָרעספּאָנדענץ, ווײַל די צאָל פון זײַנע אָנהענגער איז געווען גרויס און מיט אַ סך פון זיי האָט ער זיך געדאַרפט איבערשרײַבן. אָלץ אין לעבן איז אים אָנגעקומען שווער, ווײַל ער איז געווען ניט נאָר קראַנק, נאָר אויך אָרעם. זייער אָרעם. ער האָט אָבער געהאט אַ סך גלויבן אין דעם, וואָס ער טוט, און דאָס האָט אים געשטאַרקט, דאָס האָט אים געגעבן האָפענונג. און אין דער הקדמה, וואָס ער האָט געשריבן צו זײַן תּעודה בישׂראל נאָך אין 1823, זאָגט ער, אַז בײַם שרײַבן דאָס ווערק האָט ער אין זינען געהאט דאָס, וואָס ס׳שטייט אין פּרק: וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

דאָס איז געווען אַ גרויסער ייִד.

אַ גרויסער אוקראַינער ייִד, מיט אַ טיפן גלויבן אין הארצן פֿאַר אַן אידעע, וואָס איז אים ליב און — אַפֿילו מיט אַ חסידישן ברען פֿאַר השפלה...

ער האָט אַ סך געליטן אין זײַן לעבן, ווי עס איז געווײַנטלעך דער שטייגער מיט אַזעלכע, וואָס זײַנען אויסגעהאַלטן אין זייערע פֿרינציפּן און ערלעך אין זייערע באַציאונגען מיט מענטשן. האָט אים די געשיכטע צוגעטיילט דעם כבוד אַרײַנצוגיין אין דער אייביקייט ווי „דער פֿאַטער פון השפלה בײַ די ייִדן אין רוסלאַנד". און מיט זײַנע מעשׂים האָט ער דעם כּבוד ווירקלעך פֿאַרדינט.

ביבליאָגראַפֿיע

1. בן־ציון כ״ץ, רבנות, חסידות, השכלה, קוים לתולדותיה של תרבות ישראל מימי חתימת ה״שלחן ערוך״ עד ראשית תקופת התחיה (מסוף המאה הט״ז עד ראשית המאה הי״ט), תל־אביב, חלק א׳, תשט״ז; חלק ב׳, תשי״ט.
2. כנסת ישראל, ספר שנתי לתורה ולתעודה, תרמ״ו (1886), ז׳ 144.
3. דאָרט, ז׳ 143.
4. דוב־בער נאַטאַנזאָן, ספר הזכרונות, וואַרשע, תרל״ו, ז׳ 56; ד״ר ישראל צינבערג, די געשיכטע פון דער ליטעראַטור בײַ ייִדן, ווילנע, ב׳ 8, צוויי־טער בוך, ז׳ 108.
5. R. Webster, "Benjamin Franklin," *Encyclopaedia Britannica*, 1910, Vol. 11, pp. 24-30.

פֿראַפּ׳ יוסף קלוזנער, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים, ב׳ 1, ז״ת 232־233.
6. ד״ר ישראל צינבערג, דצ״ו, ב׳ 5, ז״ת 330־331; יוסף קלוזנער, דצ״ו, ב׳ 1, ז״ת 232־233.

Еврейская Энциклопедия, т. 14, стр. 29-31; Salo W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, New York, 1937, Vol. 2, p. 220.
7. א. פּרידקין, אַברהם־בער גאָטלאָבער און זײַן שפּאָכע, ווילנע, 1925, ז״ת 171, 173.
8. מענדל לעפין איז געשטאָרבן אין 1826 און ער איז דאָן שוין געווען אַ זקן פון 77 יאָר.
9. שאול גינזבורג, משומדים אין צאָרישן רוסלאַנד, ניו־יאָרק, 1946, ז׳ 43.
10. Юлий Гессен, *История еврейского народа в России*, Ленинград, 1925, т. 1, стр. 142.
11. שאול גינזבורג, משומדים אין צאָרישן רוסלאַנד, ז״ת 43־44; ישראל צינבערג, דצ״ו, ב׳ 7, ערשטער בוך, ז״ת 267־268.
12. בן־ציון כ״ץ, דצ״ו, ב׳ 2, ז׳ 166; יוסף קלוזנער, דצ״ו, ב׳ 3, ז״ת 20־24.
13. דער לעטיטשעוער משכיל יהודה־לייב נעוואַכאָוויטש איז געבוירן געווארן אין 1776 און איז געשטאָרבן אין 1831 אין פּעטערבורג. ד״ר יהודה־לייב פּינסקער איז געבוירן געווארן אין טאַמאַשפּאָל אין 1821 און איז געשטאָרבן אין 1891 אין אָדעס. ווען ער איז אין 1882 אַרויס מיט זײַן ביכל אויטאָמאַנסיפּאַציע, איז נעוואַכאָוויטש שוין 51 יאָר געווען טויט.
14. יוסף קלוזנער, דצ״ו, ב׳ 3, ז׳ 21.
15. זײַנע לעזט נעוואַכאָוויטשעס צוויי זין, אַלעקסאַנדער און מיכאַיל, זײַן אַוודאָטאַ פּאַנאַיעוואָס רוסישע מעמואַרן *Воспоминания*, לענינגראַד, 1927, ז״ת 38, 39 און אויך די באַמערקונגען פונעם רעדאַקטאָר קאָרנעי טשוקאָווסקי.

זײַן אייך די מעמואַרן Записки פון דעם באַוואוסטן רוסישן שרײַבער פּיאָטר אַנדרעיעוויטש קאָרעיטשין, לענינגראַד, 1929, ב׳ 1, ז״ת 15־16. קאָראָטקיין דערציילט, אַז ווען מע האָט אין 1809 אויפגעפֿירט אין פּעטערבורג לעזט נעוואַכאָוויטשעס פּיעסע *Сулиоты*, וואָס האָט אַזוי שטאַרק אויסגעניצמען, אַז דער קייסער אַלעקסאַנדער דער ערשטער איז געקומען זען די פּאַראָדיע שטעלונג, האָט קאָראָטקיגינס מאַמע געשפּילט די הויפּט־פּרויען־ראָלע. און אין ב׳ 2 פון די מעמואַרן, ז׳ 27, רעדט קאָראָטקיגין וועגן לעזט נעוואַכאָוויטשעס יינגערן זון מיכאַיל און וועגן דעם הומאָריסטישן זשורנאַל *Ералаш*, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אין פּעטערבורג. זען אויך שאול גינזבורג, משומדים אין צאָרישן רוסלאַנד, ז״ת 34־53. וועגן דעם הומאָריסטישן זשורנאַל *Ералаш* און וועגן די קאָריקאַטורן און דעם סאָדאָ ליטעראַטור, וואָס מע האָט דאָרט געדרוקט, זען *Большая Советская Энциклопедия*, 1932, ב׳ 24, ז״ת 527־528.
16. א. ב. גאָטלאָבער, „זכרונות איבער זשאָרגאָנישע שרײַבער", יודישע פּאָלקס־ביבליאָטעק קיעוו, 1888, ז״ת 255־256. צו דעם איז נייטיק צוצוגעבן, אַז וואָס שרײַבט דעם נאָמען פון חייקל הורוויצעס ווערק וועגן אָנטדעקונג פון אָמעריקע, האָט א. ב. גאָטלאָבער, פּאַראַדוקס, זײַן אויספֿירלעך זײַן זכרון, געהאָט אַ טעות. דאָס ווערק האָט ניט געהייסן קאָלאָמבוס, נאָר צפֿנת פענח. זען אויספֿירלעך וועגן דעם: בעל דמיון, „ד״ר פינעסעס געשיכטע פון

דער יודישער ליטעראַטור", פנקס — יאָרבוך פאַר דער געשיכטע פון דער יודישער ליטעראַטור און שפּראַך, פאַר פאַלקלאָר, קריטיק און ביבליאָגראַפיע, ווילנע, תרע"ב.

17. ד"ר ישראל צינבערג, דצ"וו, ב׳ 7, צווייטער בוך, ז"ז 267, 268.

18. א. פרידקין, דצ"וו, ז׳ 215.

19. Князь И. М. Долгорукий, *Славны бубны за горами или мое путешествие кое куда, 1810 г.*, Москва, 1870.

20. ד"ר ישראל צינבערג, דצ"וו, ב׳ 8, צווייטער בוך, ז׳ 29.

שאול גינזבורג, היסטאָרישע ווערק, ב׳ 3, ז"ז 284־285.

21. ד"ר ישראל צינבערג, דצ"וו, ב׳ 8, צווייטער בוך, ז׳ 30.

22. Jacob S. Raisin, *The Haskalah Movement in Russia*, p. 164.

23. זלמן רייזען, לעקסיקאָן פון דער יודישער ליטעראַטור, פרעסע און פילאָלאָגיע, ב׳ 1, ז׳ 811.

24. תּעודה ביטראל, פערטע אויפלאַגע, וואַרשע, אינעם „פתח דבר למהדורא תליתאה" (ז׳ 5), וואָס איז בעשריבן פון דוב־בער נאַטאַנזאָן, אַ תּלמיד פון ריב"ל און דער אַרויסגעבער פון זײַנע ווערק. דאָרט ווערט געבראַכט, וואָס דער ריב"ל האָט בעשריבן אין דער הקדמה צו דער צווייטער אויפלאַגע פון זײַן תּעודה ביטראל. דער־מאָנענדיק די שבחים, וואָס מע האָט אים דאָן געגעבן נאָך דעם ווי זײַן ווערק איז אַרויס דאָס ערשטע מאָל, האָט ער געזאָגט: „וגם מגדולי רבני החסידים במדינתנו, המרחיקים ספרים חדשים כאלה, גם הם הללוהו ויכבדני בכתבי תודה, ובראשם הרב החסיד המפורסם הגדול שאר בשרי ר׳ ישראל ריזינער נ״ע, אשר גר בסוף ימיו בסדיגורי במחוז גאליציען".

25. אייזיק־הירש וויים, זכרונות, מולדתי עד מלאת לי שמונים שנה, וואַרשע, 1895, ז׳ 125.

26. יצחק־בער לעווינזאָן, זרבבל, וואַרשע, 1893, ז׳ 84. דאָרטן ווערט געזאָגט: „וגרם קיום האומה היא המצוה הגדולה שבכל המצוות".

27. א. פרידקין, דצ"וו, ז׳ 85.

28. —, דצ"וו, ז"ז 159־160.

29. דערבײַ מעג אפשר אויך אַנגעוויזן ווערן אויף דעם פאַקט, אַז פונקט ווי אין דער נעשיכטע פון השכלה, אַזוי קען מען אין דער נעשיכטע פון חסידות אויך ניט אַפּטיילן גאַליציע פון אוקראַינע. אין ביידע באַוועגונגען זײַנען די גרענעצן צווישן די צוויי לענדער אָפט אָפּגע־וויש געווארן. פאַר די גרינדער און באַשעפער פון חסידיזם און אויך פאַר די פּיאָנערן פון השכלה זײַנען ביידע — אוקראַינע און גאַליציע — נעוועז פונקט ווי „אַ שטוב מיט אַן אַלקוֹב". כאָטש וואָס שײַך השכלה האָט אוקראַינע דאָך איר אייגענעם שטייגער נעהאַט און איז ניט אויף דעם זעלבן וועג געגאַנגען. בראַד און קרעטענע, טאַרנאָפאָל און זשיטאָמיר, זשאָלקיעוו און סאַטאַנאָוו האָבן זיך דאָן איינע מיט די אַנדערע נאָענט אַנגעקנערט. בראַד האָט זיך אין יענער צײַט נאָענט אַנ־געקנערט אָפילו מיט אָדעס. און אַ וויכטיקע ראָלע דער־בײַ האָבן געשפּילט ניט נאָר געאָגראָפישע, נאָר אויך אַנדערע סיבות, אויף וועלכע ניט דאָ איז דער פּלאַץ זיך אָפּצושטעלן איצט.

30. ש. מ. עסטרין, „נחמן קראָכמאַלס לעבן און שאַפן", דוקא, בוענאָס־איירעס, 1957, נומער 32, ז"ז 268־269.

31. ש. מ. עסטרין, דצ"וו, ז"ז 270־271.

32. ד"ר ישראל צינבערג, דצ"וו, ב׳ 8, צווייטער בוך, ז"ז 55־56.

33. א. פרידקין, דצ"וו, ז׳ 193.

34. א. ליסוויז, יודישע נשמות, ב׳ 5, פערטע אויפלאַגע, ז׳ 9.

35. Jacob S. Raisin, *Ibid.*, pp. 163-164.

36. מ. ווינער, צו דער געשיכטע פון דער יודישער ליטעראַ־טור אין 19טן יאָרהונדערט, קיעוו, 1940, ז"ז 33־34. באַנוצונדיק זיך דערבײַ אויך מיט מגלה טמירין, ז"ז 1־3, יוסף פערלס יודישע כתבים, ווילנע, 1937.

37. יצחק־בער לעווינזאָן, בית יהודה, וואַרשע, תרס"א, חלק שני, ז"ז 145־146.

38. שלמה מיימאָנס לעבנסגעשיכטע, געשריבן פון אים אַליין, איבערגעזעצט פון דײַטש פון א. י. גאָלדשמידט, ווילנע, 1927, ערשטער טייל, ז"ז 79־82.

39. שאול גינזבורג, היסטאָרישע ווערק, ב׳ 2, ז׳ 176.

40. א. פרידקין, דצ"וו, ז׳ 228.

41. Ю. Гессен, «Смена общественных течений», *Пережитое*, т. 3, стр. 22.
אויך אין די ווערק פון אַנדערע היסטאָריקער, וואָס האָבן געפֿאָרשט יענע עפּאָכע, קען מען וואָס געפינען, אָבער אָלע פאַרווײַזן זיך אָלץ אויף דעם זעלבן בריוו, וואָס ליליענטאָל האָט געשריבן צו ניקאָלאַי דעם ערשטנס בילדונגס־מיניסטער, גראָף אוואַראָוו. דאָרט שרײַבט ער, אַז אין די דרום־מערבדיקע גובערניעס, אין אוקראַינע הייסט עס, האָט ער זיך געטראָפן מיט „שמוציקע יידן מיט גרויסע בערד", צו וועלכע עס איז שוין צוגעקומען „די ליכט פון אויפקלערונג", און זיי האָבן אים געזאָגט, אַז אַן ענערגישע מיטלען וועט מען קיין זאָך ניט קענען דערגרייכן, ווײַל „די פאַנאַטיקער שטעלן זיך ניט אַפּ פאַר קיין זאָך". פון דעם קען מען דרינגען, אַז ליליענטאָל איז געווען דערפאַר, אַז מע זאָל די אויפקלערונג אַרויפצווינגען.

42. ציטירט לויט דעם טעקסט, וואָס געפינט זיך אין ר׳ יעקב לידשיצעס זכרון יעקב, פראַנקפורט בײַם מײַן, חלק ראשון, ז׳ 80.

43. דאָס וואָרט „בעמיין" ווערט דאָ באַנוצט ניט אין דעם זינען, ווי מע פלעגט עס הינטיקע צײַטן. בעמיין האָט אין אוקראַינע אויף יידיש בעמיינט אַרעם. אויף אַן אַרעמען מענטשן האָט מען געזאָגט, אַז ער איז פון בעמיינעם גראַד און מע האָט דאָס גראָד ניט בעמיינט צום שלעכטן.

44. א. פרידקין, דצ"וו, ז"ז 230־242. און אָגב, די מיינונג, אַז בעשריבן דעם בריוו האָט ד"ר ליליענטאָל אין דײַטש און אַז איבערגעזעצט אויף העברעיש האָט אים שמואל־יוסף פין איז ניט סתּם אַזוי זיך אַ השערה. עס איז אָפילו פאַראַן אַ סברה, אַז ר׳ שמואל־יוסף פין איז אין דעם פאַל בעוען ניט נאָר דער איבערזעצער, נאָר גאָר דער מחבר; ער איז געוען דער, וואָס האָט פאַר ליליע־נטאַל אָנגעשריבן דעם בריוו.

45. דעם ריב"ל׳ס בריוו געפינט זיך אין דעם זאַמלבוך רשומות, כרך א׳, ז"ז 262־264.

46. וועגן דער באַגעגעניש, וואָס האָט געזאָלט זײַן און איז ניט געוען, ווערט בדרך אָגב דערמאָנט אין יולי גע־סענס אַרבעט וועגן ליליענטאָלן אין דער *Еврейская Энциклопедия*, ב׳ 10, ז׳ 214.

47. שאול גינזבורג, משומדים אין צארישן רוסלאנד, ז׳ 256.

48. ד"ר ישראל צינבערג, דצ"וו, ב׳ 8, צווייטער בוך, ז׳ 111.

זוכצעטל

כדי ס׳זאָל גרינגער זײַן צו געפינען דאָס באַטרעפנדיקע וואָרט, איז די זײַט פון דעם בוך צעטיילט אויף 4 חלקים: א, ב, ג, ד. מיט די אותיות א און ב ווערן באַצייכנט די ערשטע און צווייטע העלפט פונעם שפּאָלט רעכטס, מיט ג און ד די ערשטע און צווייטע העלפט פונעם שפּאָלט לינקס.

אַבא בר זמינא (אַמורא) : 280ד.

אַבאַ פון טיפּליס : 11א.

אַבאַלייאַנינאָוו, געניעראַל־פּראָקוראָר : 74ג.

אַבין (אַמורא) : 280ד.

אבן כאַרדאַבּע, אַראַבישער פּאָסטמײַס־טער : 14ג.

אַבעלע פּאָסטאָלער : 298ב.

אברהם, אַרעמדאָר : 140ד.

אברהם אַבינו : 275ב־ג.

אברהם אבן דאוד (ראַ״ד) : 11א־ב.

אברהם אבן עזרא : 25א, 281ג.

אברהם איבּיבוש : 232ד.

אברהם בן יאשיה : 127ד.

אברהם ב״ר יהודה חזן : 32ב.

אברהם טרויסקער : 269ב.

אברהם יהושע העשל, דער אַפּטער רב : זען אַפּטער רב.

אַברהם מלאך : 266ג־ד.

אברהם קאַליסקער : 254ג.

אַברהם קרימי (אַדער קרימי), רב אין סאָל־כאַט : 25א.

אַגלאָבלין, א. פּ. : 195א, ב.

אַדל, דעם בעל־שמס טאָכטער : 261א, ד.

אַדלער, נתן : 232ד, 238ב.

אָדם בעל־שם : 254א.

אַהרן דער צווייטער, ר׳ אָשר קאַרלינערס זון : 275ד.

אַהרן טשערנאָביל׳ער : 269ב.

אַהרן משה, דעם לובלינער חוזהס א תל־מיד : 277ד.

אַהרן פון קיעוו, אַרעמדאָר : 26ד.

אַהרן קאַרלינער : 228א, 239ד, 249ב, 270ג, 274ד־275ב, ד.

אוואָראָוו, מיניסטער פאַר פּאָלקס־בּיל־דונג : 294ג־ד, 319ד־320ב, 321א, ד, 323ג, 326ב־327א, 330ג.

אַוועדרון, נפתלי : 76ג.

אויגוסט דער צווייטער : 38ג.

אוניווערסאַל (מאַניפעסט) : ערשטער : 122ב; צווייטער : 125ד; דריטער : 118ד, 126ד; פערטער : 118ד, 127ד, ה, 128ד, 133ג, 138ב.

אוסישקין, מנחם : 143ב, ד, 144ד.

„אור החיים״ פון מאַראָקאָ : 232ב.

אורי סטרעליסקער : 275ד.

אחד־העם : 144ד.

אַחדות־פּאַרטיי : 132ד, 141א, ב, ג, 142ג, ד, 143ג, 144ג, ד, 145ד, 154א, ד.

אַטאַמאַנשטשינע : 150א, ג.

אַטילאַ, קעניג פון הונגן : 6א, ד.

איגנאַטיעוו, מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים : 109ב, ג־ד, 110א.

איזאַן דער דריטער : 23ד־24א.

איזאַן דער פערטער : 37ב.

אייכנבוים, יעקב : 96ב.

אילאַריאָן, קיעווער מעטראָפּאָליט : 32ב־ד, 121א.

אינפּינגיע, אין דער גריכישער מיטאָלאָגיע : 1ב.

אינסטערין אין קרים : 21ב.

איציקל סקווירער : 269ב.

„אַכטניק״, פּרײַוויליקער אין דער צײַט פון רעקרוטשינג : 785ד, 790־791א.

אַלגעזרד, ליטווישער פּירשט : 125ד.

אַלדד הדני, יידישער רײַזנדער : 14א, 15ג, ד.

אַליאַנס איזראַעליט : 108ב.

אליהו, דער ווילנער גאון : זען ווילנער גאון.

אליהו הלוי : 25ד.

אלימלך ליזענסקער : 270ב, 272ב, 277ב.

אליעזר בן יצחק פון פּראָג : 20א־ב.

אליעזר נתן, אַרעמדאָר : 140ד.

אליקום בן אָשר זעליק (אַדער יעקב זע־ליק) : 56ב־ג.

אַלעג, קיעווער גרויספּירשט : 16ב.

אלעזר בן נתן : 19ג.

אַלעקסאַנדער, ליטווישער גרויספּירשט, שפּעטער פּוילישער קעניג : 27ב, ד, 28א, ב.

אַלעקסאַנדער דער ערשטער : 74ד, 76א, 82א, ג, ד, 83א, 84א, ב, 85א, 286א, 290ד, 311ד, 317א, 318ב, ד־319א־ב.

אַלעקסאַנדער דער צווייטער : 89א, 104ב, ג, ד, 105ד, 107ב, 108ב, ד, 109ד, 112ב, 334ב.

אַלעקסאַנדער דער דריטער : 108ב, 109ב, 110ד, 112א.

אַלעקסאַנדראַר רבי : 272ב.

אַלעקסיי מיכאַילאָוויטש, רוסישער צאַר : 70ד.

אַלעשקאָווסקי, רב : 143ב.

אַלרואי, דוד (אַדער מנחם אַלרוחי) : 17ג־ד.

אַנזעלמאַ, יעקב : 123ד.

אַננא איוואַנאָוונא : 171ד.

אַנסקי, ש. : 292ג־ד.

אַסטראַניז, יאַצקאָ, העטמאַן : 50ב.

אַפּטער רב : 268א, 271ב, 277ב־278ד.

אַפּנדופולו (אַפּענדאָפולא), כלב בן אליהו, קאַראימער געלערנטער : 127ד.

אפרים, אַרעמדאָר : 140ד.

אַקאַלסקי, פּוילישער שליאַכטיטש : 50ב.

אַקסאַקאָוו, אי. : 194ג־ד.

אַקסענפעלד, [ישראל] : 168ד־169ב־ד.

אַראָנסאָן, ש., קיעווער רב : 144ד.

אַרגאַנאָוטן, אין דער גריכישער מיטאָלאַ־גיע ים־פּאַרער : 1ב־ד.

אַרט : 179ג, 219ד, 220ב.

אַרי׳ס הקדוש : 76ד, 233ד, 235ד, 243א, 268ב.

אַריה יהודה לייב : 55ג.

אַרעמדע, אַרענדאַרן : 226ד־27א, 28ד־29א, ב, ד, 36ג, 39ד־42ד, 244ב, 246ג, 247ב, ג, 250ד, 251ד, 254א, 255א, 259ב־ג, 264א־ד, 271ד, 274ב, 278ג, 279ב־ג, 283ב, 108א, 110ג, 165ג־166ג, 168א־ב, ג, ד, 169ב, 170א, ד, 196א, 198א, 200ב, 203ד, 204ב, 290ב, 291ב, ארעסטעס, אין דער גריכישער מיטאָלאָגיע דער ברודער פון דער פּריסטערין איפּי־גענײַ : 1ב.

אַרשאַנסקי, א. : 192ד, 193ג, 194ב־ג, 204ב.

אַרשאַנסקי, לייב : 176ג.

אַשי, רב (אַמורא) : 281ב.

אַשיאָוויטש, אַהרן : 55ב.

אַשעיקאָ : זען שאַן.

אַשעראָוויטש, מ. : 1ג.

אָשר בן יחיאל : 71ד.

אָשר דער ערשטער, אַהרן קאַרלינערס זון : 275ד.

אָשר דער צווייטער, ר׳ אַהרן דעם צווייטנס זון : 275ד.

באַבּרינסקי : 198ג.

באַגראָן, דימיטרי : 114ג.

באַזילעוס, מאיר : 126ד.

באַלשעוויקעס : 119א, ג, 124ב, ד, 126א, ב־ג, 127א־ד, 130ד, 131ד, 132ד, 133ג, 134א, 138ד, 139ד, 141ד, 143ד, 145ד, 147א, 148ד, 149ד, 150ב, ג, 151ג, 158א, ג, 159ב־ג, 160א, ב, ד, 161א, ב, ד, 175ג, ד, 176ד, 178ג, 212א, 215ב, ג, 217ג, ד, 218ג, 219א, ג, 220ב, 221ב, ד, 222ב, ד, 224ד, 225ב.

באָנע, פּוילישע מלכה : 130ד.

באַראַבּאָוויטש, יאַצקאָ, אַטאַמאַן : 747ד, 50א.

באַראָוויי, ש. א. : 1ג.

באַראָן, שלום : 110ד, 117ב.

באַראַנאָוויטש, מיליטער־דאָקטאָר : 89ב־ד.

באַרגרעיוו, ראַבערט, ענגלישער רײַזע־דער : 739.
באַרסקי, מאיר : 376, ד.
באַרער קאָנפעדעראַציע : 757, 858א, ב, 859א, 863.
בודע : 2241ב.
בולאָן, כוזרישער קעניג : 77־858א, 710, 816א, ד.
בוליגא, יאָן קורצעוויטש, פירשט : 340.
„בונד״ : 8122א, 9126, 7127, 8128, 9131א, ד־8132א, ד, 7135, 8142א, ד, 8143, 9144ב, ג, 8145א, ב, ג, 7150, 9151ב, 8156ב, 8175.
בורשטיין, קאָנסאָניסט : 391.
ב״ח : זען סירקיש, יואל בן שמואל סגל־יפה.
ביביקאָוו, ד. ג., קיעווער ענגעראַל־גובער־נאַטאָר : 894ב־ג, 8103א.
ביילים, מענדל : 7114—8115ב.
ביילים־פֿראַצעס : 7114—8115ב.
בילו (בית יעקב לכו ונלכה) : 8109א.
בלודאָוו (מיניסטער) : 8318א.
בלומענפעלד, ג. : 8207א־ב.
בלויכין, משה : 876.
בנימין פון טודעלאַ, יידישער רײַזענדער : 818ב, 8191א.
בן־צבי, יצחק (פרעזידענט פון מדינת ישראל) : 13.
בעל התניא : זען שניאור זלמן.
בעל־שם־טוב, בעל־שם : זען ישראל בעל־שם־טוב (בעש״ט).
בענעדיקט דער פערצנטער, פּויפּס : 856.
בענקענדאָרף, שעף פון „דריטן אָפּטייל״ : 886.
בער פון ראַדאָשטש : 8272ב.
בערלין, י. : 13, 8126.
בערנע, לודוויג : 8290א.
בערנפעלד, ש. : 8305א.
בערנשטיין, דבורה : 8196.
בערנשטיין, יוסף : 8196א.
בערשאַדסקי, ס. א., היסטאָריקער : 8328־ד.
בעש״ט : זען ישראל בעל־שם־טוב.
בראָדסקי, ישראל : 8198.
בראָניצעווסקי, מאַרצין, דיפּלאָמאַטישער שליח : 8224־ב.
בראָמפֿאַן, יעקב : 8107.
ברוך, סוחר פון בערדיטשעוו : 8168.
ברוך מעדזשיבאָזשער : 7261־8263ב, 9264ג, ד, 8267ב, 7277, 8278.
ברוצקוס, יוליוס : 13, 8310, 815א.
ברוק, ד״ר : 8143.
בר־כוכבא : 823.

גאָגאָל, [ניקאָלאַי] : 8228.
גאָטלאָבער, אַבֿרהם־בער : 886ב, ד, 895, 896, 897ג, 9284א, 9293־8294ב, ד, 8299־7300, 8306־8307א, ב, 9321א־ב, 8331א, ג־8332.
גאָלאָנט, א. : 13.
גאָלדבערג, אַבֿרהם, נחמן קראָכמאַלס אַ תּלמיד : 8301־303א.
גאָלדעלמאַן, שלום : 8147ב, ג, ד.
גאָלובאָוויטש, ראָש פון דער אוקראַינער רעגירונג : 7121, 7133, 8139ד, 7152.
גאָליצין, מיניסטער פֿאַר רעליגיעזע ענינים : 883א־ב.
גאָנגאַנעלי, לאָרענצאָ, קאַרדינאַל : 856־ד, 857א.
גאָנזו, עדוארד : 8290א.
גאָנטש, איוואַן, 858, 859א.
גובערניאַלע קאָמיסיעס צו באַטראַכטן די יידן־פֿראָגע : 8109ב־ד.
גומענער, א. : 8158ב, ג־9159ד, 7160, 8161א־ד.
גיזאָלפֿי, זכריה : 824א.
גינזבורג, שאול : 882, 889א, 8102א, ג, 7286, 8287.
גינצבורג, יוזל : 8105א.
גינצבורג, מרדכי־אהרן (יונה בן אמיתי) : 8328ב־ג.
גירוש פון דערפער : 8781־782, 8793־894א, 7109, 7172, 8173, 8183, 7205.
גירוש שפּאַניע : 827.
גירס, בענעראַל : 8311.
גלעדימין, ליטוישער גרויספירשט : 825.
געזעץ וועגן נאַציאָנאַל־פֿערזאָנאַלער אויטאָנאָמיע : 8137א—8138.
געלער צייכן : 831.
געסען, יולי : 8171, 7194.
געראַנעל, נ. 8136ב.
גרובער, בילדונגס־קוראַטאָר : 8324ב.
גרוזענבערג, א. : 7144.
גרושעווסקי, מיכאַילאָ : 7138.
גרינבוים, צבי־הירש : זען פּיאַדאַראָוו, וולאַדימיר.
גרינבערג, חיים : 824.
גרשון קיטאָווער : 8236, 8251ב.

דאָלגאָרוקי, איוואַן, רוסישער שריפטשטעלער : 8102א־ב, 8295א־9296ב.
דאָנדוקאָוו־קאָרסאָקאָוו, קיעווער ענגעראַל־גובערנאָטאָר : 7107־8108ב.
דאָנסקי, [אַליגיערי] : 8241ב.
דאָניאָלאָ, אוקראַינער פּירשט : 821.
דאָניאָלאָפֿ, ד. מ., ענגלישער געלערנטער : 76, 710.
דיאָקולי, עמיליאָ דאַרטעלי : 824.
דאַשעווסקי, פּנחס : 8114א־ב.
דאַשקאָוו, בענעראַל : 8171.
דוב בער, דער מעזריטשער מגיד : 8228, 8230, 8235ב, 8236ב, ד, 8238א, 7239א, 8244, 8249ב, 8251, 8254ב, ד, 7260־8261א, ג, 8266ב, ג, ד, 7268, 8271א־ג, 8272, 8274ד, 8275א, 7276.
דובנא, שלמה : 866.
דובנאָוו, שמעון : 824.
דוד הלוי : 832ב.
דוד המלך : 8273א.
דודל טאָלנער : 8269־ד, 8272.
דיידרא, [דעני] : 8286א.
דילאָן, אליעזר : 782.
דעטמאַר, כראַניקער : 715.
דעמבאָווסקי, ביסקופ : 756.
דעניקין, בענעראַל : 8159, 8160א, ב, 8212ב.
דערושאַווין, ג. ר. : 873א־875א, 776, 877א, 885א.
דרעזנטעלן, א., קיעווער ענגעראַל־גובערנאַטאָר : 8109ג־ד, 8112ב.

האַיאָק, טשעכישער כראַניקער : 718.
האַלפֿערינס, צוקער־פאַבריקאַנט : 8198.
האַנאָוער, נתן־נטע : 12ב, 845א, 847ב־ג, ד, 850ב, 851, ג, 852א, 853ב־ג, 8257.
הובערבאַנד, שמעון : 819א.
הורוויץ, הירש־בער : 8102א־ב, 8293ב־ג, 8295א־8296ב, 8297א־8298ב.
הורוויץ, חיים־חיי־קל : 8102א, 8293ד־8294ב, 8295א, 8296.
הורוויץ, ישעיה : 8294.
הידאַמאַקעס : 857־859א, 863, 8150א, 7155, 7163, 8183, 8258א.
הידרון : 841, 8246, 852א.
היינע, היינריך : 8290א.
הילני (העלענע), מלכה פון אַדריאַבענע : 84.
הלל הזקן : 8280, 8288ד.
הלל הנשיא, דער זון פון רבי יהודה הנשיא : 8281ב.
העכסטע קאָמיסיע צו רעווידירן די גילטקע עזשמיטען, וועגן יידן : זען קאָמיסיעטן.
הערץ, י. ש. : 13.
הערשעלע אָסטראָפּאָליער : 8263ב.
הערשקא, אַרענדאָר : 879־ג.

וואולף, אַרענדאָר : 841ב.
וואָלאָוויטש, אַנטאָן, ביסקופ : 856.
וואָלטער, [פּ. מ.] : 8286א.
וואַנסאָוויטש, אַרענדאָר : 840.
וואַסילטשיקאָוו, קיעווער ענגעראַל־גובערנאַטאָר : 8105ב־ג, 8106א־ד.
וואַראָנצאָוו, מיכאַיל, ענגעראַל־גובערנאַטאָר פון נידעראָסלאָוו : 8103ב־ד.
וויטאָוט : זען וויטאָלד.
וויטאָלד : ליטוישער גרויספירשט : 825, 826ב, ד, 836.
וויטענבערג, סאָלאָמאָן, רעזאָלוציאָנער : 8108ג־ד.
ווינזל, נפתלי־הערץ (האַרטוויג) : 8304־7305.
וויס, איציק הירש : 8298.
וויצבליט, א. אי. : 8221א־ב.
וולנער גאון : 8228א, 8238א, 8271ד, 8298ד, 8317ג.
ווינישטענקע, ו. : 8122א, 8123א, ב־ג, 8125א־ב, 8130, 8147ב, ג, ד, 8149א־ב, 8150א, ב, ג, 8153ב־ג, ד, 8154ד־ב, 8155ד־ב, 8156א.
ווינער קאָנגרעס : 782.
ווייסקאָנטי, נונציוס אין פּוילן : 856, ד.

ווישניאוויעצקי, אלעקסאנדער, פירשט : 33ב.

ווישניעוועצק, יערעמי, פירשט : 52ב.

וולאדימיר דער הייליקער, רוסישער גרויס־פירשט : 16ב, ג־ד.

וולאדימיר וואסילטשיקאוו, פירשט פון וואלין : 19ג.

וולאדימיר מאנאמאך, רוסישער גרויס־פירשט : 19א, ב.

וולאדיסלאוו דער פערטער : 37ד.

ווען ארבע ארצות : 54א, 56ב, ד, 60א, ג, ד, 61ב.

זאלוסקי, ביסקופ : 67א־ב.

זאמיסלאוסקי, דעפוטאט פון רוסישן פאר־לאמענט (דומע) : 115ב.

זאנענבערג, זונדל : 82ד.

זאריטש, געניעראל : 73ג.

זבאראזשסקי, פירשט : 74ס.

זובאוו, ו. : 77ד.

זיגמונט אויגוסט : 224ב, 237ב.

זיגמונט דער ערשטער : 226ב, 228ב.

זיגמונט דער דריטער : 236ב, 238ב.

זילבערפארב, משה : 125ד, 129א־ד, 130ב, ד, 131א, ב־ג, 133ב, 134ב, 140ד־141א, 150ג, 151ד, 152ג, ד־153א, 155ד, 156א, 157א.

זינגער, ל. : 178ד, 190ב, 223ב־ד, 224א־ב, ג.

זיסקעוויטש, איצקא, ארענדאר : 64א.

זשאן דע ליוק, דאמיניקאנער מאנאך : 124ד.

זשוראוסקי, פ. : 80א־ב.

זשעלעזניאק, מאקסים : 58ב, ג, 59א.

חב״ד : 242ב, ג, 243ב, 244ד.

חוה, ר׳ שלום שבנאם מוטער : 267א.

חיים, יצחק־בער לעווינזאנג פעטער : 314א־ב.

חיים וואלאזשינער : 238ד, 263ג.

חיים מלאך, שבתי־צביניק : 261ב.

חיים קראסנער : 238א.

חנינא בן תרדיון (תנא) : 281א.

חסדאי אבן שפרוט : 8א־ד, 11א, 215ב, ד.

טאבאטשניק, פינאנץ־אינספעקטאר : 222א.

טוביה, רזשישטשעוער רב : 37ב.

טוגאן־באראנאווסקי : 191ב־ד.

טעאדאר, אוקראינער פירשט : 72ס.

טעאמאנס, ביזאנטישער כראניקער : 5ס.

טריאסילא, טאראס, אנפירער פון קאזאק־קישן אויפשטאנד : 50א.

טשאצק, טאדעוש : 76ס.

טשארטאריסקי, אדאם : 65א, 74ד.

טשארטאריסקי, יוזעף : 68א.

טשינגיס־כאן : 18ב, 22ב.

טשעקאווסקי, ראש פון דער אוקראינער רעגירונג : 151א, ג, 156א.

טשעריקאוער, א[ליהו] : 121ב, 124ב־ג.

טשערנאביל׳ער דינאסטיע : 268ד, 269ד.

טשערנישאוו, וויסרוסישער געניראל־גוב־ערנאטאר : 69ד־70א.

יאאן, מעטראפאליט : 21א.

יאבלאנאווסקי, א., היסטאריקער : 41א, 42ד.

יאגעלא, וולאדיסלאוו, גרויספירשט פון ליטע : 25ב.

יאדוויגע, קעניגין פון פוילן : 25ב.

יאוארסקי, מעלכיסעדעק (מלכי צדק) : 58ב, 59א.

יאזעף דער צוויטער : 304ד.

יאן אלבערכט, פויליש־ער קעניג : 72ד.

יאן קאזימיר, פויליש־ער קעניג : 76ס.

יאנסאן, יו. : 203ב־ג.

יאסאן, אין דער גריכישער מיטאלאיע דער ארגאנאוטן־פירער : 7ד.

יאפעט, לייב : 37ס.

יהודה, יצחק־בער לעווינזאנס פאטער : 314ב־316א.

יהודה בן ברזילי אלברצלוני, שפאניש־ער רב : 7ס.

יהודה בן בתירא, ראש־ישיבה אין נציבין : 7ס.

יהודה החסיד : 71ד, 120א.

יהודה החסיד, שבתי־צביניק : 261ב.

יהודה הלוי : 7ס.

יהודה הנשיא : 281א־ב.

יהודה־לייב הענעכט : 32ב.

יהודה־לייב פיסטינער : 238א, 251ב, 266ב.

יהושע : 232ב.

יהושע בן חנניה (תנא) : 280ד.

יואל בעל־שם : 254ב.

יודיצקי, א. : 1ג, 195ד־196ד, 197א, 198ג, ד, 207ד.

יוחנן הסנדלר : 280ד.

יוחנן פון ראכמיסטריווקע : 269ב.

יונה בן אמיתי : זען גינצבורג, מרדכי־אהרן.

יוסי (אמורא) : 280ד.

יוסף, דער כוזרישער קעניג : 8א, ג, ד, 9א, ד, 11א, 213ב, 715, 816.

יוסף, שליח פון א סלאוויישער מדינה : 8ב.

יוסף הכהן, יידישער היסטאריקער : 13ג־ד.

יוסף־יצחק, ליובאוויטשער רבי, 256ב.

יושטשינסקי, אנדרעי : 711ד.

יחזקאל הנביא : 2ב.

יחיאל־מיכל, ראש־ישיבה פון נעמיראוו : 151ד.

יידיש סאציאליסטישע פארטייען : 119ב, 128ב, 131ב, ג, 132ב, 139ב, 140ב, 141א, ג, 142א, ג, 143ב, 145ב, ד, 146א, 715ס, 151א, ד, 152ב, ד, 153ב, 154ד, 158ד.

יידיש פאלקספארטיי, פאלקיסטן : 122א, 131א, ג, 132ד, 139ב, 141א, 142א, ד, 143ב, 144ב, ג, 145א, ד, 152ב, 153א, 154ד, 158ד.

יידישע קאמיטעטן : 74ד, 75א, 76א, ד, 77א, ב, 82א־ב, 83ב, 792, 94ב, ג, 103ב, 104ד, 105ד, 107ד, 109ב, ד, 112ב, 113א־ד.

יידישער נאציאנאלער סעקרעטאריאט אין אוקראינע : 132ד, 144ב, ד, 145א, ב, 145ד־146ד, 147ד־148א, 151ב, 153ד־154א, ב, ג, ד, 155ב, ג, 156ב.

יידישער נאציאנאל־ראט : 130ב־131ב, ד, 132א, ג, ד, 140ב, ד, 141א, ב, ג, ד, 142א, ג, 152ב, ג, ד.

יק״א [יידישע קאלאניזאציע־געזעלשאפט]: 174ב־175ב, 179ג, 207ד, 208ד, 209ג.

יעבץ, זאב־וואלף : 279ג־280א.

יעגיאזאראוו, פראפ׳ : 24ב־ג.

יוזאפאוויטש, אברהם : 72ס.

יוזאפאוויטש, מיכאל : 72ס.

יעליזאוועטא : 77ד־272ב.

יעסאנאוויטש, כאצקל : 74ג.

יעקאטערינע די ערשטע : 71א.

יעקאטערינע די צווייטע : 58ב, 69ב, ד, 70א־ב, 72ג־ד, 78ד, 171ב, ג, 191ד, 286א.

יעקב, דיפלאמאטישער אגענט : 24א.

יעקב בצלאל בן נתן, ארענדאר : 55א.

יעקב יוסף כץ, דער בעל „תולדות יעקב יוסף״ : 230ד, 235א, 236ב, 251ב, ג, 254ד, 260ד־261א, 266א.

יעקב ישראל הארנאסטאפאלער : 269ב.

יעקב שמשונס (שימשיץ), ארענדאר : 41א.

יעקב תמרלס (טעמערליש) אשכנזי : 32ב.

יפה, מרדכי, דער „בעל־הלבושים״ : 32ב.

יצא [איטשע] מצרנגוב : 719.

יצחק בן אברהם : 14א.

יצחק בן אשר : 19א.

יצחק בן משה : 20א.

יצחק בן נתן, שליח : 28ב.

יצחק הלוי : 32ב.

יצחק וואלאזשינער : 795ד־96א.

יצחק טשערניכאוו : 719.

יצחק מרוסיאה : 719.

יצחק נחמנאוויטש, ארענדאר : 241ב.

יצחק פון סאטאנאוו : 766ד.

יצחק רופא, שליח פון פערסישן שאך : 24א.

ירמיהו הנביא : 2א.

ישראל, ר׳ אשר דעם צוויינטס זון : 276א.

ישראל בעל־שם־טוב (בעש״ט) : 262ב, 229ג, ד, 230 א, ב, ג, 231ב־ד, 232א, ב־233ב־ג, 234ד־235א, ב־ג, ד, 236ב, ד, 723ד, 238א, ב, ג, 239ב, ד, 724ד, 243ב־ג, 244ד, 248ב־ג, 249א־ב, 251ב, ג, 252ב־253א, ג, ד, 254א, ד, 256ב, ד, 259א־ג, ד, 260ד־261ב, 262ב, 264א, 265ב, 266א, ב, ג, 268ב, ד, 272ד, 276ב, 310.

ישראל סאלאנטער : זען סאלאנטער, ישראל.

ישראל רוזשינער : 266ד־267א, ג־268ד, 269ב, ד, 298ב.

כהן, שבתי : 251, 253ג־ד.
כץ, בן־ציון : 279ב.
כץ, יעקב יוסף : זען יעקב יוסף כץ.
כץ, נפתלי : 232ד.

באַדקעוויטש, אַננא, אייגנטימערין פון אַס־טרע : 36א.
באַפערס („לאָוטשיקעס) : 87, 88ב, 89ג, 90ב.
בורגין, י. : 131א, 136ב.
כמעלניצקי, באַגדאַן : 39ב, 44ב, 45ב, 50ב, 51א־ג, 52ב, 53א, ב, ד, 54א, 76ב, 770, 781ב.
כמעלניצקי, חיים, סוחר פון בערדיטשעוו : 168ב.
כרושטשאָוו, נ. : 224ד, 225ב.

לאַבאַדא, גריגאָרי, אַנפירער פון קאַזאַקישן אויפשטאַנד : 47ב, ד.
לאַבאַנאָוו־ראַסטאָווסקי, געהילף־מיניסטער : 107ד.
לאַבאָוועגקא, רעוואָלוציאָנער : 108ד.
לאַווערן : 137ד.
לאַנדוי, ה. : 198ב, 204ב־ד.
לאַנסקאָי, מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים : 105ב, ד.
לאַצקי, ו. : 131א, 135ד, 139ב, 140א, 143ב, 145ד, 153א.
לובלינער חזנה [יעקב יצחק האַראָוויץ] : 272א, ג, 277ד.
לוי יצחק בערדיטשעווער : 230ב, 239ד, 243ב, 249ב, 255א, ב, 264ב, 270ב, 271א־274ב, 275א, 277ב, ד, 284ד.
לוצאַטא, משה־חיים : 233ד.
לוריא, שלמה : זען מהרש״ל.
לחנו (לעכנא), דוד : 22ב, 25ב, 132ד, 133א.
ליבער, פּאַנער פון יידישער קאָלאָניזאַציע אין אוקראַינע : 172ב.
ליובאַמירסקי, לייב : 37ב.
ליטוואַקאָוו, משה : 126ד.
ליטווישער סטאַטוט, ערשטער אַדער אַל־טער : 28ב, ג.
ליטווישער סטאַטוט, דער צווייטער : 31ב, ד.
ליטינסקי, נ. מ., יידישער היסטאָריקער : 22ב־ג.
לייב בן פּרץ : 74ד.
לייב שפּאָלער : זען שפּאָלער זיידע.
לייב שרהס : 272ב, 276א־277ב.
לילינטאָל, מאָקס : 95ב־ד, 97א־ג, ד, 320א־330ד, 331ד־332ב, ג, ד, 333ב־334ב.
לימשיץ, חיים בן משה, מקובל : 261ב.
לעאָ דער דריטער, ביזאַנטישער קייסער : 113ד.
לעווינזאָן, יצחק־בער (ריב״ל) : 297ד־ג, 280א, ב, ג־282א, 292ד־293ב, 296ב־297א, 298א־ב, 299ב־ג, 301ב, 303ב, 305ב, 306א־308ב, ג, 311ב־336ד, 317ד־318ג, ד, 320ד, 322ד, 328ד־329א, 330ב, 333ב, 334ד, 335ב.
לעוויצקי, טאַדעוש : 19א.
לעסינג, אפרים : 166ד.
לעפין, מענדל (סאַטאַנאָוער) : 166ד־167א, 283ב־284ד, 303ב, ג־ד, 304א, ב.
לעשצינסקי, יעקב : 63ד, 78ד, 169ד, 217ב, ד, 221ד, 223ב.

מאַהלער, רפאל : 168א־ב, 169ב, 171א.
מאַזעפּא, ראָש פון דער אוקראַינער רע־גירונג : 158ד.
מאַטעוס פון מיעכאָוו, פּוילישער היסטאָ־ריקער : 139ג־ד.
מאַיקאָ, אַרענדאַר : 29א.
מאיר אַשכנזי, שליח פון טאַטעריש כאַן : 24ד.
מאיר בן יוסף : 32ב.
מאיר ב״ר שמואל פון שעברעשין : 51ב.
מאיר פּרעמישליאַנער : 238ב, 268ב.
מאַנדעלשטאַם, בנימין : 333ב־ג.
מאַנואילסקי, באַלשעוויסטישער פירער : 150ב.
מאַנטעפּאַרע, משה : 319ד־320ד־א.
מאַסליאַנסקי, צבי־הירש : 297ב־ד.
מאַרגולים, מנשה : 98ד־90א.
מאַרטינאָוו, סאַציאַל־דעמאָקראַט : 150ד.
מאַרקוזע, משה : 66א־ב, 128ד־128ב.
מאַשקאָוויטש, יהושע : 55ב.
מאַשקאָוויטש, שבתי : 76ד.
מהר״ל מפּראָג [יהודה לייב בן בצלאל] : 238ב.
מהר״ם : 20א, 44ב.
מהרש״א, שמואל בן אליעזר איידלש : 32ב.
מהרש״ל, שלמה לוריא : 32ב־ג.
מונבז, דער זון פון דער מלכּה הילני (העלענע) : 34ב.
מימון, שלמה : 166ב־ג, 168ד, 312ב־313ד.
מיכאַלאָן דער ליטווינער : 31ב, 34א.
מיכל זלאָטשעווער : 238א, 251ב־ג, 253ב, ד, 254ד, 266ב, 277ב.
מילטאָן [דושאָן] : 241ב.
מלאַכאָוויטש, פּוילישער קאָמאַנדיר אין אומאַן : 358ד.
מנחם בן זרח : 19א.
מנחם מענדל (דער קאַצקער רבי) : 236ב, ג, 262א, ד.
מנחם־מענדל ליובאָוויטשער : 395ד־96א.
מנחם מענדל רימאַנאָווער : 272ב.
מנשה בן ישראל : 53ב, 128ד.
מעדעא, אין דער גריכישער מיטאָלאָגיע דעם קאָלכידישן קעניגס טאָכטער : 1ד.
מעזריטשער מגיד : זען ר׳ דוד בעריש, דער מעזריטשער מגיד.
מעטשניקאָוו, אילייא : 292ב־ד.
מענדל באַרער : 238א.
מענדל וויטעבסקער : 254ב, ד.
מענדל סאַטאַנאָווער : זען לעפין, מענדל.
מעגלי־גירוי, טאַטערישער כאַן : 123ד.
מענדעלסאָן, משה (מאַזעס) : 76ד, 279ב, 288א, 304א־ג, 319א, 329ב, 331ב.
מענדעלע מוכר ספרים : 196ב, 719ד.
מערימזאָן, חיים, קאָנטאָניסט : 390ד־ג.
מערעזשין, א. : 217א־ב.
מרגוליה, חיים־מרדכי : דובנער רב : 37ב.
מרגליה, מאיר : 236ב.
מרדכי טשערנאָביליער : 250ב־ג, 266ד, 268ד־269א.
מרדכי נעסכיזשער : 254א.
משה, דער סאַווראָנער רב : 252ב, 264ד.
משה בן יצחק מברעסלאַנע : 719.
משה בן מימון : זען רמב״ם.
משה הגולה : 125ב, 132ד־133ד.
משה חיים אפרים, דעם בעל־שמס איי־ניקל : 249ב, 261א־ד, 262ד, 264ב.
משה מקיעוו : 319ב.
משה קאַאָסטישעווער : 269ב.
משה רבינו : 232ב, 239א, 241ב, 260ד.
משה תקו : 719.
משיחישע באַוועגונגען : 217ב־ד, 254ב, 360ד־362ב.
מתנגדים : 228א, 231ב, 235ד, 236א, 238ב, ג, ד, 242א־ב, 243ב, 249ב, 253ב, 258ב, 271ד, 273ד, 275א, 299ב, 301ב, 321ב, 333ג־ד, 334ד.

נאַטאַנזאָן, דוב־בער : 315ב.
נאַטקין, נ., סוחר : 171ד־172א.
נאַלעוואַיקא, אַנפירער פון קאַזאַקישן אויפ־שטאַנד : 47ב, ד.
נאַפּאַלעאָן : 282ב, ג, ד, 286א, 311ב.
נאַציאָנאַל־פּערסאָנאַלע אויטאָנאָמיע : 118ד, 119א, ב, ג, 126ב, 128א, ב, ד, 131ד, 132ב, 134ב, 137א־139ד, 140ב, 141ב, 142ב, 144א, 145ב, 146ב, 147א, ד, 153ב, 157ב, 161ד.
נחום טשערנאָביליער : 230ב, 233א־ב, 249ב־250ב, 251א, ב, 253א, 261ב, 264ב, 266ב, ד, 267א, ב־ג.
נחום מאַקאַראָווער : 269ב.
נחמן בראַצלאַווער : 230ב, 233ב, 234א־ב, 239ד, 245ד־246ב, 248ב, 255ד, 260א, 263ב־265ד, 270ב, 272ב, 273ב, 284ד.
נחמן ב״ר שלמה נפתלי : 32ב.
נחמן האַראָדענקער : 233ב־234ד.
נחמן קאָסאָווער : 234ב־235ב, ג־236ב, ד, 237ד.
ניגער, ש. : 285ב.
ניקאָלאַי דער ערשטער : 83א, 84ב־85א, ב, 86ב, 92ב, ד־94ב, 96א, 98ב, 100א, 102ב־ד, 103א, ב, ד, 104ב, 107א, ב, 172ב, 173ב, 183ב, 286ב, 311ד, 312ב, 317א, ד, 318ב, ד, 319א־ב, ג, 322ד, 328ב, 329ב, 330ב, 333ב, 334ב.
ניקאָלאַי דער צווייטער : 112ב, 113ב, 114ב, ג.
ניקיטא, גלח : 120ד.

נעוואַכאַוויטש, אַלעקסאַנדער, לעזר נעוואַכאַוויטשער זון : 1291ד.
נעוואַכאַוויטש, יהודה לייב (לעזר) : 1286ד–1292ב.
נעוואַכאַוויטש, מיכאַיל, לעזר נעוואַכאַוויטשער זון : 1291ד.
נעף (נייע עקאַנאָמישע פאַליטיק) : 178א, 215ב–ג, 1217ד, 221א, 222ב.
נעקראַסאָוו, [ניקאָלאַי] : 291ג, ד.
נתן [נעמיראָוויער] : 246א–ג, 248א, 264ג, ד, 1284ד.

סאַביעסקי, יאַן, פּוילישער קעניג : 55א.
סאַוויצקי, קיעוער פּראָפּ' : 1317ד.
סאַלאַנטער, ישראל : 238ב–ג, 284ב–ג.
סאַלטיק, ביסקופּ : 56א–ב.
סאַנגושקא, גריגאָרי, פירשט : 340.
סובאַטניקעס (שומרי־שבת) : 24ג, 218ג, 283ב.
סוויאַטאָסלאָוו, רוסישער גרויספירשט : 216ב.
סוויאַטאָפּאָלק אירזאַלאָוויטש, רוסישער גרויספירשט : 218ד, 419א.
סוידזינגלא, פירשט : 726ד, 227ב.
סולגיק (אַדער סלאַניק) : בנימין : 139ד.
סטאַטוט וועגן יידן פון יאַר 1804 : 274ג, 776ד–781ד, 797ד–894א.
סטאַטוט וועגן יידן פון יאַר 1835 : 292ב–94א, 298ב.
סטאַלין : 722ד.
סטאָליפין, פ. : 114ג.
סטעפאַן באַטאָרי, פוילישער קעניג : 224ב, 736ד.
סטראַגאַנאָוו, א. ג., ענגעראַל־גובערנאַטאָר פון ניזשניסלאַנד : 1105ד.
סטראַשון, א. : 136ב.
סטרולער, פליגל־אַדיוטאַנט : 390ב–ג.
סיימיסטן : זען פאַראייניקטע יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פאַרטיי.
סירקין, ג. : 127ד.
סירקיש, יואל בן שמואל סגל־לרפה (ב"ח) : 34ב, 744ד, 45א, 50א.
סלאָנימסקי, חיים־זעליק : 396ג.
סמאָלענסקי, וולאַדיסלאָוו, פּוילישער היסטאָריקער : 168א.
סמבטיון : 24ב, 315ד.
סנהריב, בוזרישער פירשט : 17ג.
סעדיה גאון : 14א, 281ב.
סעלאַמעט־ג׳ירי, טאַטערישער כאַן : 124ד.
סעלייקוס ניקאַטאָר, קעניג פון דער סיריישער מלוכה : 5א.
סעמיאַשקאָוויטש : 28א.
סקאַלקאָווסקי, פ. : 172ג.
סקאַראַפּאַדסקי, העטמאַן : 139ג, 147א, 148ד, 150א, 157א.

עדוארד דער ערשטער : 728ד.
עובדיה, כוזרישער קעניג : 710ד, 711ד.
עטינגער שמואל : 13ג, 34א.
עילית־דם־פּראָצעסן : 755ד–756ד, 57א, ב, 360ב, 7114ד–1115ג.
עם עולם : 109ג.
עסעסאָוצעס (ציוניסטן ־ סאָציאַליסטן) : 178ג.
עפּראָם, תבואה־עקספּאָרטירער : 201ב, ג, 203ב.
עקיבא (תנא) : 281א.
עקריש, יצחק : 78.
ערליך, הערש : 376.
עשרת־השבטים : 24ב, 35א, 315ג־ד, 717ג.

פּאַגראָמען : 710ד, 810ב–110א, ב, ד, 1113ד–114א, ב, ג, 134ב, 136ד, 147א, 150א, 1155ד, 156ד, 158א, 16א, ג, ד, 159א, ב, 160ב, 163ד, 165א, 168ד, 176ב–ג, ד, 183ד, 184ב, 187ד, ג־189א, ג, ד, 190א, 204ב, 1205ד, 1212ב–1215ב, ד, 216ב, 1221ד, 222ב–225א.
פּאַוולאָווסקי, ק. : 2197ב–ג, 198א.
פּאַוולויק, אַטאַמאַן, 50ב–ב.
פּאַוועל, רוסישער צאַר : 373ג, 774ג, 276ב.
פּאַטאַפּקא, ווינצענטי : 268ב.
פּאַטאַפּקא, סעוועריז : 774ד.
„פּאַיימאַנים" : 191א.
פּאַלייאַק, א. ג. : 1ג.
פּאַלען, ק., גראַף : 113א.
פּאַלען־קאַמיסיע : זען יידישע קאַמיסיעס.
פּאַנאַיעוא, אַוודאָטיא : 2291ג, ד.
פּאַניאַטאָווסקי, קניאַז : 168ב.
פּאַניאַטאָווסקי, סטאַניסלאָוו אויגוסט, פּוילישער קעניג : 257ב, 263א, ב.
פּאַנינסקי, קאָליקסט, פּירשט : 267ב.
פּאַנקראַטיעוו, פ., קיעוער גובערנאַטאָר : 75א־ד.
פּאַנשטשינזע (פּאַנשטשינע) : 39א־ב, 750ד, 764ד, 2104ב.
פּדיון־שבויים : 33ב, 243ב, 753ד–754ג, 259ב, 260ד, 264ב.
פּוילי־ציון : 1121ד, 122א, 126ד, 131א, 7132ד, 7142ד, 144א, ב, ג, 145א, ב, ג, 2151ב–ג, 153ד, 155ב, 158ד, 178ג.
פּיאַטער דער גרויסער : 262ב, 770ד, 771ד, 2334ב.
פּיאַטער דער צווייטער : 71א.
פּיאַטער דער דריטער : 769.
פּיאַטר מאַגילא, קיעוער מעטראָפּאָליט : 36ב.
פּילאַדעס : 1ב.
פּילסודסקי, יוזעף : 160ג.
פּלעטקער, ל. : 2288ג–ד.
פּלעוונע, מיניסטער פאַר אינעוויניקסטע ענינים : 2113ד.
פּנחס, אַרענדאַר : 740ד.
פּנחס קאַרעצער : 489א, 2229ב, ד, 2230ג, 236ב, 238א, ב, 7239ד, 248א, 249ב, 7250ד, 2251ב, ג, 252ב, 253א, ב, 7254ד, 259ג, ד, 2261ב, 2267ב, 270ג.
פסח, קאַמענדאַנט פון כוזרישער אַרמיי : 213ב.
פעטלורע, ס. : 2212ב.
פּעניצאַוויטש, נעזע, אַרענדאַר : 340.
פערל, יוסף : 2297ב, 2308ב–2310ג.
פפא (אַמורא) : 280ד.
פראַטאַסאָוו, אַבער־פראָקוראָר : 102ג.
פרילוצקי, נח : 1285ד.
פרץ, לוי יצחק בערדיטשעווערס שוועסטער : 1272ד.
פשיסכער [חסידות] : 239ב־ג, 2242ב, 1254ד.
פתחיה פון רעגנסבורג, יהודישער רייזנדער : 211ב־ג, 319א.

צאַם, געוועלט, קאַנטאָניסט : 289ג־ד.
צבי, דעם בעל־שמס זון : 2266ב־ג.
צדקיהו ב"ר אברהם הרופא : 319א.
צוויפל, אליעזר הכהן : 396.
ציוניסטן, אַלגעמיינע : 119ב, 122א, 125א, 127ד, 131א, ג, 132א, ב־ג, ד, 7135ד, 141א, ב, ג, 142א, ג, ד, 2143ב, ד, 144א, ב, ג־ד, 145א, 146א, 150א, 2151ב, ד, 152ג, ד, 154א, ד, 2156ב, 7158ד.
ציטוויליקער יידישע נאַציאָנאַלע פּאַרטאַי־לונג (פּאַרפּאַרלאַמענט) : 7132ד, 7139ד–7144ד, 145א, ד, 7146ד.
ציטוויליקע תקנות פון 1882 : 3110ג–3113א, ג.

פאַדלאַן, אַראַבישער שרייבער : 310ב, 712ד.
פאוסט, אַרמענישער היסטאָריקער : 74ד.
פאַלקיסטן : זען יידישע פאַלקספּאַרטיי.
פאַראייניקטע יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פאַרטיי : 7122א, 7125ד, 7126ד, 7131א, ג, 7132ד, 7135ד, 7142ד, 143ג, 2144ב, 145ג, 2151ב, ב, ג, 2156ב, 158ג.
פאַראייניקטער בונד : 7158ד.
פאַרבאַנד פון רוסישן פאָלק : 114ג, ד.
פאַרד : 2241ב.
פאַרטיידיקונג פון יידן : 351ב־752ד.
פונדוקליי, איוואַן : 2199ב־ד.
פיאַדאָר, מאַנאַך : 730ד.
פיאַדאָראָוו, וולאַדימיר (צבי־הירש גרינבוים) : 7331א־2333ב.
פייגין, ליטמאַן : 392ג.
פילאַן דער אַלעקסאַנדרישער : 5ב.
פין, שמואל־יוסף : 7322ד.
פינקעל, אליהו, אייניקל פון ווילנער גאון : 2297ב, 7308ד.
פינקעלשטיין, ג., פּראָפּעסאָר פון יידישער קאָלאָניזאַציע אין אוקראַינע : 2172ב.
פירקאָוויטש, אברהם : 78, 223ב.
פעאדאסי, הויפט פון דער פעטשערסקאַיא לאַוורא : 720ד, 721א.
פעדער, טוביה : 782ד.
פראַנק, יעקב, פראַנקיסטישע באַוועגונג : 756, 57א, 60א, 761ב־762ב, 2229ב, 2235ב, 1257ד.
פרידל, אַטאַ : 3203.
פרענקלין, בענדושאַמין : 2282ג־3283א.
פרענקעל, שמואל : 376.

צינגערג, ישראל : 33א, 283ב־ד, 294ג, 306ב־ג.
צעיריר־ציון : 142ב, ד, 143ג, 144ג, 145א, 154א, ד, 160ד, 161א.
קאַהל, י. ג., רײַזנדער : 201ב.
קאַהען, תבואה־עקספּאָרטירער : 203ב.
קאָזענקא, אַטאַמאַן : 150ג.
קאָזימיר דער גרויסער, פּוילישער קעניג : 26א, ג, 36ב.
קאָזימיר דער יאָגעלאָנער, פירשט : 27א.
קאָזשענציער מגיד : 271ב, 272ב, 273ב.
קאָטשובע, וו., מיניסטער פֿאַר אינעווייניקסטע ענינים : 774ב, 776ד, 777א.
קאָליאיוטשטשינע, המדאַמאַקישער אויפֿשטאַנד : 57ד־59א.
קאָלישער סטאַטוט : 26ב.
קאָמוניסטן, יידישע : 175ג, 178ב, 179ג, ד, 181א, 190ג, 215ד, 216ב, 221ב, ד.
קאָמוניסטן, קאָמוניסטישע פּאַרטיי : זען באָלשעוויקעס.
קאָמיטעט אינצוואַרדענען יידן : זען יידיש קאָמיטעטן.
קאָמיטעט וועגן יידן : זען יידישע קאָמיטעטן.
קאָמיטעט צו באַשטימען מיטלען וויַ אַזוי גרינטלעך צו רעפּאַרמירן יידן אין רוסלאַנד : זען יידישע קאָמיטעטן.
קאָמינסקי, זשיטאָמירער מיליטערישער גובערנאַטאָר : 798ד־799ד.
קאָמיסיע אינצוואַרדענען יידן : זען יידישע קאָמיטעטן.
קאָמענדאַנטן, פּראַנציסקאַנער : 31ב, 34א, 39ג.
קאַנטאָניסטן : 85א־92ב, 710ד.
קאַנטאָר, י. : 179א־ב, 222ב, ג.
קאַנסטאַנטין דער דיבעטער, ביזאַנטישער קייסער : 15א.
קאַפּיטאַן, בישאַף : 75ד.
קאַפּלאַן, אליעזר : 143ב.
קאַפּעל פון שדה לבן, אַרענדאַר : 740ד.
קאַצקער [חסידות] : 242ב, 254ד.
קאַצקער רבי : זען מנחם מענדל, דער קאַצקער רבי.
קאַקאָוצעוו, ס. ק. : 9א.
קאַקאָס, כאָזע : 723ד.
קאַראַלניק, י. : 718ד.
קאַרו, יוסף : 298א.
קאַרילינער דינאַסטיע : 274ד־276ב.
קאַרקאַסאָנ, דוד : 753ד.
קאַשובסקי, אַנדרעי : 733ד.
קוטאַיסאָוו, גראַף : 109א־ב.
קולישער, ראובן : 333א.
קופּפער, אפרים : 19א.
קוראָקין, א. ב. : 82א, 197ב.
קורבסקי, אַנדרעי, 37ג, ד.
קיסעלייעוו, פֿ., מיניסטער : 94ב־95א.
קיפּער, מ. : 216ב־ג, 221ב־ג, ד־222א.
קלוזינער, יוסף : 291ג־ד
קלוניטוס בר שבתאי : 19א.
קלייניע נאַציאָנאַלע פּאַרטיי : 144ד־145ד, 154ד, 155ד, 155ב־ג.
קלימענקא, פּראָפֿ׳ : 68ב, ד.
קלעזמער, יעקב, קאָנטאָניסט : 90ב, ד.
קלעמענס, איוואַן : 137ד.
קלעמענס דער דריטצנטער, פּויפּס : 75ד.
קערענסקי, א. : 126ד.
קראָכמאַל, נחמן (רנ״ק) : 729ד, 299א, 301ד־303א, ב־304ב.
קראָמוועל, אָליווער : 128ד.
קראָסנאָוו, גענעראַל : 148ג.
קראָסני, פּגחס : 146ב, 715ד, 157א, 160ב, ד.
קראָשעווסקי, אַנטאָני : 64א־ב.
קראָשקאָווסקי, צאַל־אינספּעקטאָר : 67ב.
קרושעוואַן, אַרגאַניזאַטאָר פון קישינעווער פּאָגראָם : 114ג.
קריוואָנאָס, מאָקסים, קאָנסול־פּירער : 25ב.
קריניץ, מ. : 714ד.

ראַבינאָוויטש, יצחק : 76ד.
ראַבינאָוויטש, לייב : 76ב.
ראַבינאָוויטש, לייזער : 76ב.
ראַבינער, קאַזימיר : 94ב, 96ב־ד.
ראַבינער־שולן : 96א־ב, ד, 101ב.
ראַדזיוויל, אייגנטימער פון בערעזטשעציע : 789ד־80א, 168ב.
ראַדזיוויל, אייגנטימער פון יאַזלאָוויץ : 43ב.
„ראַזוואַי״ : זען „שעדלעכע״ און „נוצלע־כע״ יידן.
ראַזשקאָוו, נ. א. : 719ד־193א, 202ב־ג.
ראַמאַנוס דער ערשטער לעקאָפּענוס, בי־זאַנטישער קייסער : 13א, ד.
ראַפּאָפּאָרט, שלמה־יהודה (שי״ר) : 729ד, 299א.
ראַסאָלאָוויטש : 201ב.
ראָקאָווסקי, באָלשעוויסטישער פּירער : 150ב.
רבניש קאָמיסיע : 795ד.
רובין פון קיעוו, פּאָכטער : 726ד.
רוזשינער (סאַדיגורער דינאַסטיע) : 268ב, ד, 269ד.
„רויטע יידעלעך״ : 4א, 15ג, ד.
ריב״ל : זען לעווינזאָן, יצחק־בער.
רמב״ם (משה בן מימון) : 281ג, 298ג, 303א.
רנ״ק : זען קראָכמאַל, נחמן.
רעווואָציק, א. : 136ד, 146ג, 715ד, 153ב־ד, 154ד־156א, ג, ד, 157ב־ד.
רעקרוטן־גזירה, רעקרוטשינע : 85א־92ב, 104ד, 173ב.
רפאל בערשאַדער : 248א, 249ב, 251ב, ג־252ב.
רש״י : 281ב.

שאול, שליח פון אַ סלאָוישער מדינה : 28ב.
שאַכאָווסקאָי, אַלעקסאַנדער : 291א.
שאַן (אַדער שאַיע), אַרענדאַר : 726ד.
שאַניאַק דאַנילאָוויטש, אַרענדאַר : 728ד.
שאַפּיראַ, פּנחס : 788ד־89א.
שאַפּיראַ, שמואל־אַבאַ : 788ד־89א.
שאַצקי, יעקב : 10ב.
שבתי צבי, שבתי־צבי־באָועגונג : 60א, ד־61ד, ד, 725ד.
שבתי ראַשקאָווער : 233א, 236ג, 251ב.
שוואַשקא, הידאַמאַקישער פּירער : 758ד.
שולגין, רעדאַקטאָר פון קיעווליאַנין : 115ב.
שטאַט־סעקרעטאָר פֿאַר יידישע ענינים : 146א, 151ב, ד־154ד.
שטערן, בצלאל : 795ד.
שטשעגלאָוויטאָוו, אי., יוסטין־מיניסטער : 711ד, 115א, ג.
שילא, הידאַמאַקישער פּירער : 758ד.
שילטבערגער, יאַהאַן, דײַטשער רײַזנדער : 23ב.
שיפּער, יצחק : 315ד־ד, 334ב.
שלאַמאָוויטש, אַברהם, אַרענדאַר : 340ד.
שלי״ה הקדוש (ר׳ ישעיה הורוויץ) : 7233ד, 298א.
שלום, אַברהם מלאכט זון : 255ב־ג, 263א.
שלום, גרשום : 261ד.
שלום־עליכם : 7194ד.
שלום שכנא : 7266ד־7267ב.
שלמה בן גבירול : 7281ב.
שלמה המלך : 265ב.
שלמה קאַרליגער : 7239ד, 267א, 272ב, 7275ד.
שמאי : 7280ד.
שמאָקאָוו, אַדווקאַט : 115ב.
שמואל אליעזר איידלס : זען מהרש״א.
שמואל בן עלי, ראָש־ישיבה אין באַגדאַד : 319ג.
שמואל הלוי, מנהיג אין שטעטל טיוורייוו : 322ב־ג.
שמואל הנגיד : 7281ב.
שמואל הרוסי : 719ד.
שמידט, א. : 192ב, ג, 201ב־ג, ד.
שניאורסאָן, דוב בער, דער מיטעלער חב״דישער רבי : 249ב.
שניאורסאָן, שמואל : 7244ד־245א.
„שעדלעכע״ און „נוצלעכע״ יידן : 103ב־104ב, 105ד, ג.
שעוטשענקא, [טאַראַס] : 228ב.
שעכטער, שלמה : 89ג.
שפּאָלער זיידע : 7239ד, 7251ב, 253ב־7254ד, ד־7256ב, 257א־258א, ד־7260ד, 7264ב, ד, 7267ב, 7271ב, 7272ב.
שפּיגל, מ., קאָנטאָניסט : 787ד־788ד, 289ב, 291ב־ד.
תולדות יעקב יוסף : זען יעקב יוסף בן.